

ตุลาการภิวัตน์ธรรม

เล่ม ๑

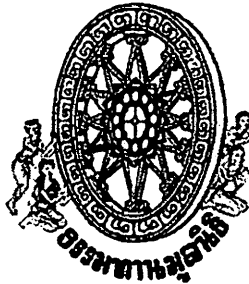
ตุลาการภิธรรม

(เล่ม ๑)

คำบรรยายหลักพุทธศาสนา อบรมผู้จะทรงโปรดเกล้าฯ เป็นตุลาการ

ของ

พุทธทาสภิกขุ

ธรรมทานมูลนิธิ

จัดพิมพ์ด้วยศรัทธาบริจาคของ มูลนิธิพระคฤขพากษ์สุวมณฑ์

-ฉลวย-ทิพวรรณ ปัทมสถาน ร่วมกับดอกผลทุน “ธรรมทานปริวรรตน์”

เป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๑ ของหนังสือธรรมโฆษณ์ หมวดที่ ๒ ชุดปกรณ์พิเศษ

หมายเลข ๑๖ บนพื้นแถบสีแดง จำนวน ๑,๕๐๐ เล่ม

๑ สิงหาคม ๒๕๕๔

[ลิขสิทธิ์ไม่สงวนสำหรับการพิมพ์แจกเป็นธรรมทาน, สงวนเฉพาะการพิมพ์จำหน่าย.]

ธรรมเนียมมูลนิธิ ไชยา จัดพิมพ์

พิมพ์ครั้งแรก	๒๑ มิถุนายน	พ.ศ. ๒๕๑๗	จำนวน	๑,๕๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒	๕ ธันวาคม	พ.ศ. ๒๕๔๕	จำนวน	๑,๐๐๐	เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓	๑ สิงหาคม	พ.ศ. ๒๕๕๔	จำนวน	๑,๕๐๐	เล่ม

พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย
แม้ร่างกายจะดับไปไม่ฟังเสียง
ร่างกายเป็นร่างกายไปไม่ลำเอียง
นั้นเป็นเพียงสิ่งเปลี่ยนไปในเวลา

พุทธทาสคงอยู่ไปไม่มีตาย
ถึงดีร้ายก็จะอยู่คู่ศาสนา
สมกับมอบกายใจรับใช้มา
ตามบัญชาองค์พระพุทธไม่หยุดเลย

พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย
อยู่รับใช้เพื่อนมนุษย์ไม่หยุดเฉย
ด้วยธรรมโฆษณตามที่วางไว้อย่างเคย
โอ้เพื่อนเอ๋ยมองเห็นไหมอะไรตาย

แม้ฉันตายกายลับไปหมดแล้ว
แต่เสียงสั่งยังแจ้วแว่วหูสหาย
ว่าเคยพลอดกันอย่างไรไม่เสื่อมคลาย
ก็เหมือนฉันไม่ตายกายธรรมยัง

ทำกับฉันอย่างกะฉันนั้นไม่ตาย
ยังอยู่กับท่านทั้งหลายอย่างทนหลัง
มีอะไรมาเชื่อได้ให้กันฟัง
เหมือนฉันนั่งร่วมด้วยช่วยชี้แจง

ทำกับฉันอย่างกะฉันไม่ตายเกิด
ย่อมจะเกิดผลสนองหลายแขนง
ทุกวันนี้ดสนทนอย่าเลิกแล้ง
ทำให้แจ้งที่สุดได้เลิกตายกัน.

พุทธทาส อินฺทปญฺโญ

គុហិក្រិវិង បរមតុល្យបរាភ័ស្ត្រស័ង្សវិស័យ
នៃសេដ្ឋកិច្ចសាម ប៊ិកស្តីវិស័យ

คนไม่ทท

การที่ท่านททขบดี ได้ดำเนินการโดยความสำเร็จ
แก่การวัดผลผลิทธิกับสื่อธรรมในพระภิกษุเล่มนี้ ซึ่ง
มาในครั้ง นี้ ซึ่งเอาตามของคณไม่ททท ทั้งโดย
ส่วนทั่ว และในขณะของททขบดี ซึ่งททขบดี หลาย,
ในขณะนั้นเป็นททช่วยใช้ชื่อใหม่: แพร่หลายไปใน
โลกมนุษย์ จนคนทั้งโลกก็ ลืบทัดต่อททธรรมะ
เป็นอันมาก ยี่สิบ.

ลอร์ดททโลก ยังไม่สามารถตั้งอยู่ในฐานะผู้
พิทักษ์สันติภาพของโลกได้ แต่กลายเป็นผู้
ยึดแย้งนิกรน้อย เคารพผิดวิธีอย่างแก่กันและกันเสีย
มากกว่า. ถ้าหากเขาคืออยู่เป็นหนึ่งเดียว ท่านสุดท้าย
ก็จะมีความหมาย หรือที่หนึ่ง ของโลก, แต่ก็เป็น
ไม่เป็นที่เข้าใจกัน อย่างเพียงพอพอ; ยังละต่อทท
ความเข้าใจกัน และประสาธนาททกัน ลึกมาก. กิจ-
กรรมธรรมในพระภิกษุ มีความมุ่งหมาย ส่วนลึก เพื่อ
แก้ปัญหานี้.

ทุกศาสนา ล้วนแต่มีธรรมะเป็นแก่นใจ ซึ่ง
ที่สามารทนำออกมาใช้ได้ ก็ละแก่ใจโลกทุกยุคของ
โลกได้. การทำให้โลกมี ศาสนา เป็นสิ่งจำเป็น
อย่างยิ่ง แห่งยุคปัจจุบัน. ศาสนิกของแต่ละศาสน-
ศา ละข้อแก้ต่างแก่กันแท้ แม้ศาสนาของตม

ล่อง = ร่อนลอยกัน ซัดโลกได้. กิจกรรมกรรมในชนก
กิลบ ทำเหม็นไม่ เพื่อกิตตฤประสงค์ สักกต่างนี่!

สี่ที่ สี่ของระมัดระวัง ตั้งไว้สังเกตเป็นนิเวศ
รณนุหยัง กิลบ เขาเกิลบทำกันได้แต่เพียง "รัฐ" ธรรมะ;
แต่ "ไม่มัว" ธรรมะ, ยังไม่มัวธรรมะใช้ 4 นทร แก่
ปัญหาอันนี้ เฉลยเพียงพอ. เขาไม่บังคับตัวเอง ให้
มีธรรมะ อย่างนี้ เขาได้เรื่อยรู้, เขา ยังไม่ละอาย ใน
ทศนี้เขาไม่มัวธรรมะ, เขา ยัง ไม่กลัวอันตราย อันเกิด
ขึ้นจากทศนี้เขาไม่มัวธรรมะ; ทศ สอน แล = ทศ เว้น
ธรรมะ ยังเป็น สิ่งที่มีผล ไม่คุ้มทุน. กิจกรรม ธรรม-
นิพพาน ล่องมัวไม่ 4 นทร ทศนี้ ให้ ธรรมะ ซึ่ง
กว่านี้ละเพียงแต่ให้ รัฐ ธรรมะเท่านั้น.

ทศนี้ พระบรม " สี่นัยแห่งหาย " แห่งโลกยุคปัจ-
จุสมัย นัน นอกจากไม่สอนธรรมะ, มันสอนแต่ นวิ-
สัธ กับวิชาชั้น แลแล้ว ยัง สอนไปในทาง ไม่ให้ มัว มัว
ตัวเอง ด้อย โดยทศนี้เอง เป็นทศนี้ เสีย อิสรภาพ แล
สนิท ลึกลับ วิชา; พลโลกยุคปัจจุสมัย ล่องอยู่ ใน
ฐานะ ที่ ยาก ที่จะ มี ธรรมะ มากยิ่ง จน ทุก ที่ เพราะ ผล
อิสรภาพ แห่ง ทศ ทศนี้ เสีย ตัวเอง อันเป็น ห้า สี่ ที่ ก่อ
ธรรมะ. กศ ใน ยุค ปัจจุ สมัย บุคคล ตาม รอย จาก
ตา - ๔ - คน มา กัน นี้ กศ ใน ยุค นี้ แทน ทศ พระ
เจ้า, ทั้ง คน แก่ และ เด็ก, ทั้ง ที่ มี และ ตา การ.

มีกตมาเห็นตรงกัน 4 ข้อนี้; ซึ่งเป็นการยาก ที่
 จะทรงกระทำด้วย ให้มันมีบุญธรรมะ แทนการ
 บุญ อย่างนั้น ก็มันได้เพื่อ ทนทาน! สิ่งที่แห่งกตมา
กรรมฐาน ก็คือ ดุจรอบโลก, โลกวิธ อึดแออยู่ด้วย
เขยื้อน แห่งทนทาน และวิธีกรรมวิธีใดก็ตาม
 ธรรมะ อย่างวิปัสสนาธรรม หรือที่ไม่ว่าอย่างอื่น;
 ที่กรรมธรรมะธรรมะ ซึ่งอยู่ภายในลักษณะ นั่นคือ
กตมากรรมฐาน หรือที่มัน ดูอย่างกตมา
ธรรมะ, แต่พวกเราก็ยังขาดทั้งการตั้ง
 มันไม่ได้ อยู่มันเอง.

ข้อนี้ให้ดูการร่วมมือ แก่กิจกรรมที่ มากน้อย
 เพียงไร ก็ยังมิต้องอยู่ในฐานะ เป็นผู้มีพระคุณ
 แก่พวกเรา อย่างในสิ่งบุคคล อยู่มันเอง. ๓.๓
กตมาธรรมะ กตมาธรรม กตมาธรรม และ กตมาธรรม
 แทน ๓ ในนามของบรรดา ผู้มาพบเห็นประโยชน์
 แห่งกิจกรรม ธรรมะธรรมะ ที่ ดูว่านั่นแหละ.

ข้อนี้ให้ท่านผู้เป็นทนทาน มีพร้อมทั้งปวงญาติ
 ของได้รับผลกตมาแห่ง กิจกรรมธรรมะธรรมะ ที่พบด้วยกัน
 ทั้งในกตมาธรรมะธรรมะ และสัมปชาต; ประสพสัมปชาต
 ซึ่ง ๓ นั้นมี อยู่ทุก ๆ ๓ อย่างที่กล่าว ขอบุ ๕

โสภณธรรม (๕๕๕) พุทธทาสภิกขุ

คำปรารภพิมพ์ ของธรรมทานมูลนิธิ

[ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๕.]

ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส พิมพ์มาแต่ต้นจนบัดนี้ มีจำนวน ๗๑ เล่ม หรือ ๗๑ เรื่อง, เล่มที่ขาดคราวพิมพ์มีอยู่หลายเล่ม; ได้มีผู้ประสงค์สั่งซื้อไปยังธรรมทานมูลนิธิ เนื่องๆ แต่ก็ไม่อาจส่งให้ได้ สำหรับเล่มที่ขาดคราวพิมพ์ เพราะหมดแล้วบ้าง หมดไปนานแล้วบ้าง, หลายท่านหลายหน่วยงานประสงค์จะมีไว้ให้ครบชุดทั้ง ๗๑ เล่ม ก็ไม่อาจส่งให้ครบชุดตามประสงค์ เพราะยังไม่มีโอกาสนำมาพิมพ์ใหม่ให้มีครบทุกเล่ม ด้วยเหตุผลหลายประการ.

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เป็นปีที่ครบ ๑๐๐ ปี แห่งการเกิดมาทางชีวิตร่างกาย ของท่านอาจารย์พุทธทาสภิกขุ, ในการนี้ ธรรมทานมูลนิธิขอถือเอาเป็นโครงการหนึ่งในโครงการทั้งหลายเกี่ยวกับฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาส คือจะพิมพ์ "ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส" เล่มเดิมๆ ที่ขาดคราวพิมพ์ (ประมาณ ๒๐ กว่าเล่ม) เพื่อเป็นอนุสรณ์, โดยจะทยอยพิมพ์ออกมาเรื่อยๆ ในเล่มที่ขาดนั้นๆ ตั้งแต่ต้น; ท่านผู้ใดประสงค์จะมีหนังสือธรรมโฆษณ์เล่มที่ขาดไว้ให้ครบ โปรดทยอยติดต่อสั่งซื้อได้ที่ธรรมทานมูลนิธิ หน้าสวนโมกขพลาราม ไชยา ซึ่งมีรายละเอียดที่อยู่และหมายเลขโทรศัพท์อยู่ในหนังสือพิมพ์ "พุทธศาสนา" รายตรีมาส ของคณะธรรมทาน, หรือตอนท้ายเล่มแห่งหนังสือธรรมโฆษณ์นี้.

อนึ่ง ท่านผู้ใดมีศรัทธาประสงค์จะขอรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์หนังสือ "ธรรมโฆษณ์ของพุทธทาส" เล่มที่ขาดคราว หรือศรัทธาที่จะพิมพ์ "ธรรมโฆษณ์ของท่านพุทธทาส" เล่มที่จะออกใหม่ ซึ่งคณะผู้จัดพิมพ์หนังสือตั้งปณิธานทำต้นฉบับธรรมโฆษณ์อีก ๒๐ กว่าเล่ม ให้ได้พิมพ์เป็นหนังสือธรรมโฆษณ์ครบ ๑๐๐ เล่ม เพื่อเป็นอนุสรณ์ และเป็นธรรมทานมัยกุศลฉลอง ๑๐๐ ปีพุทธทาสด้วย โปรดติดต่อรับเป็นเจ้าของภาพพิมพ์ได้ที่สวนโมกขพลาราม หรือที่ธรรมทานมูลนิธิ.

สำหรับหนังสือธรรมโฆษณ์เล่ม "ตุลาการภิธรรม เล่ม ๑" นี้ เป็นเล่มที่ ๑ ที่ขาดคราวพิมพ์ นำมาพิมพ์ใหม่เป็น "ฉบับที่ระลึกครบ ๑๐๐ ปีพุทธทาส", พิมพ์ขึ้นด้วยทุน "ธรรมทานปริวรรตน์"

คำนำ*

ของธรรมทานมูลนิธิ

หนังสือเล่มนี้เป็นลำดับแรก ของชุด ตุลาการิกธรรม จัดพิมพ์ด้วย
เงินทุน “ธรรมทานปริวรรตน์” ซึ่งเป็นทุนเกิดจากเงินหมุนเวียนจัดพิมพ์.
ชั้นแรกนี้จะได้พิมพ์ธรรมบรรยาย ชุดที่กระทรวงยุติธรรม ได้ให้มีการอบรม
ผู้ได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นตุลาการ รวม ๑๐ รุ่น เป็นการบรรยาย ๑๐๐ ครั้ง
ในช่วงเวลากว่า ๑๓ ปี เมื่อพิมพ์เป็นหนังสือขนาดพิเศษอย่างนี้ได้ ๕ เล่ม มี
เลขลำดับประจำเล่มอยู่ที่สันหนังสือริมล่างสุด หมายด้วยพื้นสีแดง; สำหรับเล่มนี้
หมายเลข ๑๖ บรรยายสำหรับผู้พิพากษารุ่นปี ๒๔๙๙ และปี ๒๕๐๐.

ธรรมบรรยายชุดนี้ มุ่งแสดงหลักพุทธศาสนา สำหรับบุคคลผู้มี
ปรกติเพ่งพิจารณาเหตุผล จึงเป็นข้อธรรมะที่กล่าวเจาะจงถึงเนื้อแท้ อย่างเข้าใจ
ง่าย และค่อยสูงขึ้นตามลำดับ. ท่านที่ลองอ่านบทใดบทหนึ่งดู จะทราบได้เอง
ว่าเป็นธรรมะที่เหมาะสมแก่ผู้มีการศึกษา และผู้ต้องการใช้ชีวิตการงานของตน
ให้เป็นเรื่องของการปฏิบัติทั่ว อย่างมีหลักการ ในการจะรักษาอุดมคติ เพื่อยัง
ประโยชน์สูงสุดให้เกิดแก่ตนเองและแก่โลกทั้งมวล.

หวังว่าหนังสือนี้จะใช้ให้เป็นประโยชน์ได้มากและกว้างขวาง ทั้งมี
อธิบายอยู่ในบทปาฐกถาของผู้บรรยายเองแล้ว.

ธรรมทานมูลนิธิ

ไชยา

* เมื่อพิมพ์ครั้งแรก

สารบาญ

คำบรรยายชุดที่ ๑ อบรมรุ่น ๒๔๙๙

๑. ใจความสำคัญของพุทธศาสนา	---	๑
๒. ไตรลักษณ์	๒๔
๓. อุปาทานสี่	๔๕
๔. ไตรสิกขา	๗๐
๕. เบญจขันธ์	๕๔
๖. สมာธิ และ วิปัสสนา ตามธรรมชาติ	๑๒๑
๗. สมာธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชาในรูปเทคนิค	๑๔๕
๘. อริยบุคคล กับ การละกิเลส	๑๗๕
๙. พุทธศาสนา กับ คนทั่วไป	๒๐๘
๑๐. ตุลกาการตามอุดมคติ แห่ง พระพุทธศาสนา	๒๓๓

คำบรรยายชุดที่ ๒ อบรมรุ่น ๒๕๐๐

๑. ความต่างระหว่างศีลธรรม กับ พุทธศาสนา	๒๕๗
๒. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ ศีลธรรมและศาสนา	๒๕๑
๓. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ การถึงพระรัตนตรัย	๓๓๓
๔. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ กรรมในพุทธศาสนา	๓๕๗
๕. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ วัฏฏสงสาร และกิเลส	๓๘๕
๖. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ ของเป็นคู่	๔๒๖
๗. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ ของเป็นคู่ (ต่อ)	๔๕๕
๘. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ วัตถุนิยม	๔๘๗
๙. หลักปฏิบัติ เกี่ยวกับ โลกธรรม	๕๑๘
๑๐. ผลการปฏิบัติถูกต้อง คือ นิพพาน ที่สุดของโลก	๕๕๑
กล่าวสรุปการบรรยาย และ ตอบปัญหา	๕๗๕

โปรดดูสารบาญอย่างละเอียด ในหน้าต่อไป
ท่านจะทราบเค้าโครงเรื่องแต่ละบทได้โดยตลอด

สารบัญอย่างละเอียด

ชุดที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๙

๑. ใจความสำคัญ ของพุทธศาสนา

หัวข้อบรรยายทั้งหมด ว่าด้วยหลักพระพุทธศาสนา วิถีปฏิบัติ และศีลธรรม	๑
ทั้งศาสนาทั้งศีลธรรม เป็นสิ่งจำเป็นแก่คนเราทุกคน ทุกประเภท	๑
ศาสนา มุ่งดับทุกข์ทางใจเฉพาะคน ต่างศาสนาก็ต่างกันตามทรรศนะ	๒
ศีลธรรม มุ่งดับทุกข์ส่วนรวมทางตันสังคม มีทรรศนะแนวเดียวกันหมด	๒
พุทธศาสนาไปได้ไกลกว่าศีลธรรมสากล คือถึงกับพ้นทุกข์เด็ดขาด	๓
พุทธศาสนา คือวิชาและวิถีปฏิบัติ ให้รู้อะไรเป็นอะไร	๓
รู้อะไรเป็นอะไรนั้น คือรู้จนปฏิบัติตัวถูก จนไม่เกิดทุกข์จากสิ่งนั้น	๔
ปฏิบัติพุทธศาสนา ก็เพื่อให้รู้ จนทำลายกิเลสหมดไปในตัว	๔
รู้อะไรเป็นอะไรจริง ย่อมเกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ โดยอัตโนมัติ	๕
รู้อะไรถึงที่สุดนั้น คือรู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรน่าผูกพันเข้ายึด	๕
หลักรู้อะไรเป็นอะไรนี้ เป็นคำจำกัดความที่พอเพียงแก่ผู้ประสงค์ศึกษา	๖
คำสอนทั้งไตรปิฎก ล้วนเป็นการระบุว่าอะไรเป็นอะไรทั้งสิ้น	๗
หลักอริยสัจสี่ เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา	๗
- อริยสัจที่ ๑ แสดงว่า ทุกสิ่ง คืออะไร (ทุกข์)	๗
- อริยสัจที่ ๒ แสดงว่า เหตุเกิดทุกข์ คืออะไร (คือตัณหา) ...	๘
- อริยสัจที่ ๓ แสดงว่า ความไม่มีทุกข์ คืออะไร (คือดับตัณหา)	๘
- อริยสัจที่ ๔ แสดงว่า ทางให้ถึงความไม่มีทุกข์ คืออะไร (คือมรรค)	๘
ฉะนั้นอริยสัจสี่ จึงคือการบอกว่าอะไรเป็นอะไร อย่างครบถ้วน	๙

หัวใจพุทธศาสนาของพระอัสสชิ ว่าทุกสิ่งเกิดแต่เหตุ จะดับต้องดับเหตุ	๑๐
นั่นก็คือให้ออกมาเสียจากอำนาจเหตุ ด้วยการรู้อะไรเป็นเหตุแล้วดับเสีย	๑๑
พุทธองค์ออกค้นคว้า ก็ทรงอยากทราบว่าจะอะไรเป็นกุศล อะไรเป็นกุศล	๑๒
กุศลที่ทรงแสวง คือความรู้ ที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุด	๑๒
หลักพระโคตรลักษณะ ยิ่งเป็นการบอกว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุด	๑๓
สิ่งทั้งปวงยิ่งกว่าไฟ รู้อะไรเป็นอะไรเสียก่อน จึงจะไปทำกับมันถูกเรื่อง	๑๔
โอวาทปาติโมกข์ คำสอนประธาน มีว่าให้ละชั่ว ทำดี ทำจิตบริสุทธิ์	๑๕
ทั้ง ๓ ชั้นก็เป็นวิธีปฏิบัติตัวให้ถูก ยิ่งขั้นท้ายเป็นตัวพุทธศาสนาโดยตรง	๑๕
จิตบริสุทธิ์จะต้องอิสระจากทุกสิ่ง, จะอิสระก็ต้องรู้อะไรเป็นอะไรถึงที่สุด	๑๖
ยังชอบตีเกลียดชั่วอยู่ ก็ยังไม่อิสระ จิตยังไม่บริสุทธิ์จากสิ่งห่อหุ้ม	๑๗
พุทธศาสนาให้เหนือตีเหนือชั่ว จึงจะสามารถรู้จักโลกทั้งปวงสิ้นเชิง	๑๗
คนดีก็ทุกข์ คนชั่วก็ทุกข์ พระอริยเจ้าพ้นทุกข์ได้ จึงไม่ใช่คนดี-คนชั่ว	๑๘
ทำจิตบริสุทธิ์ขั้นสุดได้ เป็นผลจากที่รู้อะไรเป็นอะไรถูกต้องถึงที่สุด	๑๘
พุทธะคือผู้รู้สิ่งทั้งปวงถึงที่สุด พุทธศาสนาจึงคือให้รู้อะไรเป็นอะไรเท่านั้น	๒๐
ทุกคนปฏิบัติให้ถูกตัวพุทธศาสนาได้ โดยเผ้าดูทุกข์ที่เกิดแก่ตนเป็นประจำ	๒๑
พิจารณาทุกข์ให้เป็นเรื่องจริงของชีวิต ก็คือกำลังเรียนไตรปิฎกอยู่ที่เดียว	๒๒
จงมารู้จักพุทธศาสนาด้วยการศึกษาเอาจากตัวจริงคือที่ชีวิตจิตใจนี้เกิด	๒๒
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๒๓

๒. ไตรลักษณ์

ข้อที่ควรกำหนดให้ชัด คือขอบเขตของศีลธรรมกับของศาสนา นั้นต่างกัน	๒๔
ศีลธรรมว่าโดยสรุป ไม่นอกไปจากหลักศีล กับหลักกรรม ๕ กุญแจ	๒๕
พุทธศาสนา จำกัดความได้ว่า คือให้รู้อะไรเป็นอะไร	๒๗

รู้อะไรเป็นอะไร ก็คือรู้ทุกสิ่งอยู่ในลักษณะไม่เที่ยง – ทุกข์ – อนัตตา	๒๘
คำสอนในพุทธศาสนาทั้งหมด มุ่งแสดงถึงลักษณะสามประการนี้ ...	๒๙
อนิจจัง คือไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเรื่อย ซึ่งมีสอนกันบ้างแล้วก่อนพุทธเจ้า	๒๙
ทุกขัง คือทุกข์แล้วสังเวชใจ ซึ่งก็เป็นเรื่องมีสอนกันมาบ้างแล้ว	๓๐
อนัตตา คือไม่มีตัวตนอันแท้จริง นี่จะมีสอนก็ต่อเมื่อมีพระพุทธเจ้าแล้ว	๓๐
เห็นไตรลักษณ์โดยวิธีใด ๆ ต้องเห็นสรุปว่าไม่มีอะไรสำหรับจะเอา – จะเป็น	๓๐
เห็นธรรม ก็คือแจ่มแจ้งด้วยความรู้สึกแห่งใจ ไม่ใช่เพียงคำนึงคำนวณ	๓๑
การเห็นแจ่มอาจเลื่อนสูง ๆ ขึ้น จนที่สุดก็ปล่อยวางได้สิ้นเชิง	๓๒
คำที่หมายรวมลักษณะ ๓ ไว้ได้ทั้งหมด คือคำว่า “สูญญตา” – ความว่าง	๓๒
ถ้าเห็นความว่าง จะรู้สึกด้วยใจ ว่าไม่น่าเอา – ไม่น่าเป็นทุกอย่างไป	๓๓
รู้สึกความไม่น่าเอา – ไม่น่าเป็นนี้ ไม่ขัดขวางการใช้ชีวิตทางโลกเลย	๓๔
“เอา” กับ “เป็น” มีได้ทั้งสองอย่างสมมติ ทั้งอย่างไฉยก็ถือ	๓๔
โดยแท้จริง ใครจะเอา – จะเป็นอะไรไม่ได้ เพราะทุกฝ่ายก็ไม่เที่ยงอยู่	๓๕
ทุกข์หนักเกิดจากไปเอาไปเป็นเข้า เพราะนั่นเป็นตัณหาทำให้วนเวียน	๓๕
จนเราจำต้องทนไป จนกว่าออกไปเสียได้จากวัฏฏะของตัณหา	๓๖
ความอยากที่ชื่อว่าตัณหา มี ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา	๓๗
ความทุกข์มีหลายระดับ เพียงทำดียังไม่พอ เพราะนั่นก็ยังอาศัยตัณหา	๓๘
วิธีทำกับสิ่งทั้งปวง คือขจัดตัณหาโดยให้เห็นจริงว่าไม่มีอะไรน่าอยาก	๓๙
ได้อะไร – เป็นอะไรบ้าง ที่จะไม่มาทำให้หนัก	๔๐
เกิดหนักขึ้น ก็เพราะฝืนความที่ทุกสิ่ง ต้องเป็นไปตามทางของมัน	๔๐
จะไม่ไปหลงยึด ก็ต้องรู้ก่อน ว่าไปเอาหรือไปเป็นโดยไม่มีตัณหาก็กทำได้	๔๑
พุทธองค์และอรหันต์ทำงานได้เกินส่วน เพราะท่านทำด้วยปัญญาตลอด	๔๒
ไม่อาศัยกิเลสตัณหาเลย ก็ไม่ใช่ว่าจะทำอะไรไม่ได้เสียเลย	๔๒

[๕]

เข้าไปมี - ไปทำอะไรด้วยปัญญา ก็ยังเป็นไปตามธรรมดาโลกเขาได้ ...	๔๓
จะเป็นอะไรบ้าง ก็ต้องไม่ยึดถือ ด้วยมาพิจารณาเห็นเป็นของไม่น่าสนุก	๔๕
ผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา สามารถทำคนโกลัซติดให้รู้ด้วย ไม่ขัดขวางกันด้วย	๔๖
ชั่วชั้นหยาบ จนถึงชั้นสุด ก็ล้วนมาจากอยากเอา-อยากเป็นทั้งสิ้น	๔๗
พระอรหันต์เหนือคี่เหนือชั่ว เพราะเห็นไตรลักษณ์จนไม่อยาก จึงไม่ทุกข์	๔๗
แนวการหลุดพ้นมีอย่างนี้ ไม่มีเปลี่ยน จะมีใครต้องการหรือไม่ก็ตาม	๔๗
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๔๘

๓. อุปาทาน ส

พุทธศาสนามุ่งแก้ทุกข์ โดยชี้ว่า ทุกสิ่งไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ...	๔๙
ทุกข์จากกิเลส เป็นโรคพิเศษ ทรมาณร้ายกว่าโรคกาย โรคจิต	๕๐
คนแม้ไม่ป่วยกายป่วยจิต ก็ยังป่วยทางวิญญาณ คือมีกิเลสกลุ้มรุมทุกคน	๕๑
เข้าใจเรื่องโรคทางวิญญาณนี้ จะเห็นคุณและสนใจพระพุทธศาสนา	๕๑
จะปลื้มถอนตัวจากสิ่งทั้งปวง ต้องศึกษาสิ่งที่ทำให้เรายึดติด	๕๒
รู้เรื่องกิเลสที่ยึดติดนี้ก่อน จะทำให้รู้พุทธศาสนาดีที่สุดได้ง่าย	๕๓
กิเลสทำสัตว์ให้ติดมี ๔ : อุปาทานคือกาม - ทิฏฐิ - สีสพรต - อัตตา	๕๓
กามอุปาทาน คือยึดในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์	๕๓
สัตว์ทำเรื่องขึ้นในโลก ล้วนมาจากกามารมณ์ทั้งสิ้น	๕๕
กามารมณ์มีบทบาทร้าย เพราะกามอุปาทานอันเหนียวแน่นนี้โดยตรง	๕๖
โลกถือว่ากามพอมีประโยชน์ แต่ทางธรรมว่าสิ่งนี้ร้าย ต้องขจัดให้สิ้น	๕๖
ทิฏฐูปาทาน คือยึดในความคิดความเห็น	๕๗
คนเรามากจะมีทิฏฐิถือแข็งในสิ่งที่ว่าดีว่าสูง เช่นความเชื่อทางศาสนาเป็นต้น	๕๘

พุทธศาสนาถือว่าทิวฏฐิตันยัต เป็นเครื่องกางกั้นและนำอันตรายยั้ง	๕๔
ศีลห้าอุปาทาน คือถือข้อประพฤติอย่างไม่ถูกความมุ่งหมายแท้จริง	๕๕
แม้บิณฑนา สมณะ ศีล ของพุทธศาสนา ก็มีทางให้คนยึกยิด ๆ ได้	๖๑
อัครตวาอุปาทาน คือยึกค้ำยวาทะว่าตัวคน	๖๒
ความรู้สึกรู้ว่ามีตัวของตัว เป็นสัญชาตญาณให้ทุกชีวิตรอดมาได้	๖๓
อุปาทานทำให้ชีวิตก่อมีขึ้น และยังใส่ทุกข์ให้ด้วยพร้อมเสร็จ	๖๔
จะพ้นทุกข์ จึงสอนให้ฆ่าพ่อฆ่าแม่ กล่าวคืออุปาทาน - อวิชชาผู้ให้เกิดนี้	๖๔
วิธีทำกับอุปาทานให้ได้ประโยชน์ที่สุด ต้องรู้จักตัวมันให้ดี	๖๕
คนต้องรู้ว่าอัครตวาอุปาทานนี้สร้างชีวิตมา และตามบีบกันอย่างไร	๖๕
ความยึกถือตัวคนนี้ รู้สึกได้โดยไม่ต้องอาศัยเหตุผล แต่เป็นไปตัวเอง	๖๕
ฉะนั้นต้องควบคุมมันให้มากที่สุดก่อน เพื่อตัดให้ขาดด้วยมรรคปฏิบัติ	๖๖
ขณะที่ยังตัดไม่ได้ ก็ยังต้องศึกษา และควบคุม เพื่อจะอิสระจากมัน	๖๗
คนเราถ้าควบคุมอุปาทานไม่ได้ จะปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกให้ตรง ก็แสนยาก	๖๗
การที่รู้เรื่องมูลปัญหา ในชีวิตประจำวันนี้ เป็นกุศลและความฉลาดที่สุด	๖๗
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๖๘

๔. ไตรสิกขา

สิ่งทั้งปวงไม่น่ายึกถือ แต่อุปาทานไม่ยอม จึงทุกข์หนัก	๗๐
อุปาทานทำคนให้ทุกข์ได้หลายชั้น วิธีแก้จึงมีที่พอเหมาะกันเป็นชั้น ๆ	๗๑
ขั้นศีล ให้ประพฤติทางกายวาจาไม่เกิดโทษ ทั้งแก่ตนและผู้อื่น	๗๑
ขั้นสมาธิ ให้ฝึก ข่ม อบรมจิต เพื่อให้พร้อม ให้สามารถ ให้ควรแรงงาน	๗๒
ขั้นปัญญา ให้อบรม บ่มทิวฏฐิตันยัต ให้รู้สิ่งทั้งปวงออก จนถึงขั้นสุด	๗๔

ปัญญา ไม่ใช่เพียงความเข้าใจ ต้องผ่านชิมชาบและบ่ม จนหายหลง	๗๕
เจริญปัญญา คือเอาสิ่งที่ได้ผ่านหรือที่เคยสลดสังเวชมาทำให้จิตหน่าย	๗๕
ถ้าเห็นแจ้งแท้จริง ต้องรู้จักจนออกผลแก่จิตใจ ไม่เข้าไปยึดมั่นถือมั่น	๗๖
ความพันทุกข์มิได้เพราะเห็นแจ้ง ไม่ใช่ล้าพังความเข้าใจ	๗๗
ความรู้แจ้ง มีมาจากการดำเนินทางศีล - สมาธิ - ปัญญา	๗๗
คำว่าสิกขา หมายถึงลงมือปฏิบัติอบรม กาย วาจา ใจ โดยตรง	๗๘
ชั้นตระเตรียมที่จำเป็น เพื่อรู้อะไรตามเป็นจริง คือชั้นศีล	๗๘
การปรับตัวให้อยู่ในโลกอย่างบริสุทธิ์ก่อน จะส่งผลให้เกิดสมาธิง่าย	๗๙
ศีลที่จะเป็นที่เกิด - ที่ตั้ง - ที่เจริญ ของสมาธิ ต้องชนิดที่อริยชนพอใจ	๘๐
ศีลอยู่ที่กายวาจาดี, สมาธิอยู่ที่บ่มจิต จนมองใส สามารถ	๘๑
สิ่งที่มีประโยชน์และจำเป็นแก่งานทุกชนิด คือสมาธิจิต	๘๑
เข้าถึงความลับธรรมชาติจิตชั้นสมาธินั้น สูงกว่าวิสัยคนธรรมดาแล้ว	๘๓
ถ้าสมาธิเป็นไปถูกต้อง ก็ง่ายที่จะเห็นสิ่งทั้งปวงตามเป็นจริง	๘๔
จิตที่เป็นไปอย่างเหมาะสม ปัญหาค้างๆ จะเกิดสางออกได้เอง	๘๕
มีปัญญาจึงมีสมาธิ มีสมาธิจึงมีปัญญา ของสองอย่างนี้ต้องสัมพันธ์กัน	๘๗
พวกปัญญานำกับสมาธินำ ก็ยังไม่ปลอดภัยเท่าพวกมีสิ่งทั้งสองพอๆ กัน	๘๘
วิมุตติก็คือผลที่คลายหนีจากสิ่งทั้งปวง เป็นจิตอิสระ	๙๐
วิมุตติต้องหลุดจากความเป็นทาส ทั้งสิ่งพอใจ - ไม่พอใจ	๙๐
จะหลุดจากความเป็นทาส มาอิสระบริสุทธิ์ได้ ด้วยอำนาจปัญญา	๙๐
สิกขาสาม โดยหลักวิชา คือวิธีการให้รู้, โดยปฏิบัติ คือตัดอุปาทาน	๙๑
วิธีปฏิบัติทั้ง ๓ ย่อมทนพิศุจน์ ไม่ขัดและมีเป็นพิเศษจากศาสนาอื่น	๙๑
ไตรสิกขาใช้แก้ปัญหาค้างๆทุกคนทุกสมัยได้ จึงเพียงพอที่จะเป็นธรรมสากล	๙๒

๕. เบญจขันธ์

สังขารเป็นทุกข์ สัตว์ก็ยังมีชีวิต ถึงกับต้องเปลืองจิตด้วยไตรสิกขา	๔๔
พุทธศาสนาสอนให้ดูโลก อันเป็นที่ที่จิตยึดเกาะด้วยอำนาจอุปาทาน	๔๕
ทั้งหมดโลก ก็มีกายกับใจ หรือฝ่ายรูปกับฝ่ายนาม	๔๖
คน ๆ เดียวมีทั้งรูปทั้งนาม ศึกษาเรื่องคน ก็คือศึกษาโลกครบ	๔๖
คนหนึ่ง ๆ มีส่วนกาย ๑ ส่วนใจ ๔ รวมเป็น ๕ เรียกว่าเบญจขันธ์	๔๗
เวทนา คือส่วนที่รู้สึกในทางสุข ทุกข์ ไม่ทุกข์ไม่สุข	๔๗
สัญญา คือส่วนที่เป็นสมปฤติ จำ และหมายรู้อะไรได้	๔๘
สังขาร คือตัวความคิดที่ทำให้คนเราได้คิดนึกรู้สึก	๔๘
วิญญาณ คือตัวจิตที่ทำหน้าที่รู้ทางตา หู จมูก ลิ้น ฯลฯ	๑๐๐
รูปขันธ์ เป็นส่วนแรกของกลุ่มทั้งห้า ที่มักถูกเข้าไปยึดคว้าเอาก่อน	๑๐๑
เวทนาขันธ์ มีเสน่ห์ที่ความอร่อย มีทางให้สัตว์ติดอกติดใจที่สุด	๑๐๒
เวทนาทั้งที่ชอบที่ไม่ชอบ ก็มีทางให้ยึดมั่นถือมั่นเท่ากัน และทุกข์เช่นกัน	๑๐๓
ถ้ารู้เท่าทัน และควบคุม จิตจะเหนือเวทนาได้	๑๐๔
สังขมโลกยุ่งยากทั้งส่วนตัวส่วนรวม มาจากคนเราเป็นทาสสุขเวทนา	๑๐๖
สัตว์ที่ภูมิสูงหรือต่ำกว่ามนุษย์ ก็ล้วนตกอยู่ใต้อำนาจเวทนาอย่างเดียวกัน	๑๐๖
สัญญาขันธ์ เป็นที่ที่ถุกยึดแน่นหนา ไปหลงว่าเป็นตัวที่เข้าออกจากร่างกาย	๑๐๗
สังขารขันธ์ ชวนให้เหมาะว่าเป็น “ผู้คิด” ได้มากที่สุด	๑๐๘
วิญญาณขันธ์ ดวงให้เข้าใจผิอง่าย ที่มาทำหน้าที่ดู ฟัง ตม ฯลฯ	๑๑๐
ถ้าแยกจรรู้จักทั้ง ๕ ส่วนแล้ว จะรู้จักโลกทั้งหมดโดยความไม่มีตัวตน	๑๑๑
เห็นโลกแจ้งใจจนถอนอุปาทาน จะไม่เฝ้าในสิ่งทั้งปวงด้วยกิเลส	๑๑๑
วิธีทำกับเบญจขันธ์ ก็คือทำวิชชาให้เกิด ขจัดรากเง่าอุปาทาน	๑๑๒

พระพุทธรเจ้าสอนมากในเรื่องศึกษาและรู้จักชั้นนั้ทำ เพราะแก้ทุกข์ได้	๑๑๒
ที่มองส่วนทั้งทำไม่ออก เพราะอุปาทานตัวตน ที่ถูกสอนเสียรอบคอบ	๑๑๓
รู้ว่าเป็นสมมติโลก ไม่เข้าไปแบก ก็ชื่อว่าถอนสิ่งหลอกได้ชั้นหนึ่งแล้ว	๑๑๔
เพิกชั้นสมมติแล้ว ยังมีชั้นบัญญัติที่จะต้องผ่านไปอีกชั้นหนึ่ง	๑๑๕
เมื่อไม่ติดอยู่เพียงชั้นบัญญัติแล้ว จะล่วงถึงขั้นปรมาตถ์ เห็นตามจริง	๑๑๖
เห็นสิ่งทั้งปวงเป็นสูญญตา อุปาทานว่าคน-ว่าธาตุ-ว่าชั้นนั้ ก็หมดไป	๑๑๗
ทุกข์แม้เวรณะเสียก กระทบติดความเป็นคนค้เป็นต้น ก็มาจากกิเลสสัน	๑๑๘
เพิกความยึดมั่นถือมั่นเป็นชั้น ๆ ถึงความว่างจากตัวตน ก็ไม่เป็นทาสกิเลส	๑๑๘
สรุปกถารวมบรรยาย	๑๑๘

๖. สมาธิและวิปัสสนาตามธรรมชาติ

เรื่องใดที่ไม่ศรัทธา เพียงแต่จะให้จำชื่อ ก็ทั้งยาก	๑๒๑
ศึกษารรณะต้องให้เกิดศรัทธาก่อน จะจำไม่ยาก รู้ไม่ยาก	๑๒๒
ขณะที่จิตใจผ่องใสชุ่มชื้นนั้น ศึกษาและรู้รรมะได้ลึกซึ้ง	๑๒๒
พุทธศาสนาใจความอยู่ที่สอนให้รู้และดับทุกข์โดยละอุปาทาน	๑๒๓
ศีลเป็นการปรับกายวาจาให้เหมาะที่จะทำจิตให้มีกำลังเพื่อสงบปัญหาชีวิต	๑๒๓
จิตควรแก่งาน อาจมีโดยธรรมชาติก็ได้ ผีกเอาทามวิธิเฉพาะก็ได้	๑๒๔
สมาธิที่มีตามธรรมชาติมักพอเหมาะกบัปัญญา, ที่ต้องฝึกให้มี มักเหลือใช้	๑๒๔
ครั้งพุทธกาลคนรู้แจ้งตามธรรมชาติ ขณะนั่งฟังธรรม ก็มีทั่ว ๆ ไป	๑๒๔
สมาธิที่เกิดเอง จะมีในขณะพยายามเข้าใจอะไรสิ่งเดียวติดต่อกันไป	๑๒๔
ความลับเกี่ยวกับสมาธิธรรมชาติ เกิดเป็นลำดับจาก บิทธิปราโมทย์ ก่อน	๑๒๖
ทำความดี ทาน ศีล ภาวนา ล้วนให้บิทธิปราโมทย์เกิดและมากขึ้น ๆ	๑๒๗

บิณฑบาตในธรรม มีอำนาจในตัวที่จะให้เกิด บิณฑบาต ระวังลง ๆ ...	๑๒๘
จิตว่างับ จะเกิดอาการของ สมาธิ คือเบา กล่อง พร้อมที่จะให้ใช้งาน ...	๑๒๘
สมาธิถูกต้อง จะทำให้เกิด อภิญญา ทักษะ คือรู้ตามจริง ...	๑๒๙
ที่รู้เห็นตามจริงนั้น คือไม่พบว่ามึะไรที่น่าเอา – น่าเป็น – น่ายึดถือ ...	๑๓๑
จะเป็นอะไร มันก็ต้องต่อสู้เพื่อกำรงความเป็นนั้นเอาไว้ จึงเป็นของหนัก	๑๓๒
ถ้ายังต้องเป็น ก็ต้องรู้จักท้ออุปทาน เข้าไปจัดทำด้วยสติปัญญา ...	๑๓๓
เข้าไปเกี่ยวข้องกับถูก ก็ทำให้ชนะกลับมา แม้ความดีก็ไม่ทำให้เป็นทาสได้	๑๓๔
คนเราทั้งที่ไม่เอาไม่เป็น ก็ยังทำงาน และรักชาติทรัพย์สินไปตามปรกติได้	๑๓๕
พระอรหันต์มีปัญญากับเมตตาเหลือสำหรับทำอะไร ๆ ได้เป็นอย่างดี ...	๑๓๖
ความต้องการทางกาย พระอรหันต์จัดทำไปด้วยอำนาจปัญญาที่เห็นควร	๑๓๗
ถ้าเห็นความไม่น่าเอาน่าเป็นจริง ๆ จะอาจหาญ ทำหน้าที่อะไรอย่างเป็นนาย	๑๓๙
ผู้รู้เรื่องอยู่ด้วยปัญญา จะรอดจากการถูกมอมด้วยสมมติ บัญญัติ ...	๑๔๐
เมื่อญาณรู้เห็นตามจริงเกิด นิพพิทา ความเบื่อหน่ายก็เกิดตามส่วน ...	๑๔๒
เมื่อหน่ายต่อความที่โง่เข้าไปยึด ก็จะมี วิราคะ ตามมาเอง ...	๑๔๓
ความยึดถือได้กลายจางออกจากสิ่งทั้งปวง ก็หลุดออกได้ คือ วิมুক্তิ ...	๑๔๓
เมื่อหลุดออกจากความเป็นทาส ก็มีอาการที่เรียกว่า วิสุทธิ ...	๑๔๓
มีความบริสุทธิ์แท้จริงแล้ว ก็เกิด สันติ สืบต่อจากนั้น ...	๑๔๔
ไ้กว้างกับเย็นจากสังขารทั้งปวง นั่นก็ถึงขั้นสุด คือ นิพพาน ...	๑๔๔
นิพพาน หมายถึงทั้งกับไม่มีเชื้อ ทั้งปราศจากสิ่งทึ่มแทงแผลนร้อยรัก	๑๔๔
คำว่านิพพาน คือการดับของทุกข์, อาการกิเลสดับ, สิ่งที่ใช้ดับก็ได้	๑๔๕
อภิญญาเกิดโดยวิธีธรรมชาตินี้ ทุกคนพอจะมีทางทำได้ ...	๑๔๖
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๑๔๗

๗. สมาธิและวิปัสสนาตามหลักวิชา

พุทธศาสนาให้รู้ – ให้เล็กลงถึงขั้น ๓ ด้วยปฏิบัติไตรสิกขาจนเกิดญาณ	๑๔๙
ญาณทัสสนะอาจทำให้เกิดด้วยเทคนิคเฉพาะ ได้อีกทางหนึ่ง	๑๕๐
วิปัสสนาธุระ คือการเรียนจากภายในให้เกิดวิปัสสนาตัวเห็นแจ้ง ...	๑๕๑
หัวข้อที่นิยมตั้งไว้เพื่อทำความเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนา คือ เริ่มที่ฐานก่อน	๑๕๒
บาทฐานของตัววิปัสสนา คือ คีล กับสมาธิ	๑๕๒
คีล เป็นส่วนแรกของวิปัสสนาธุระ หรือช่วงแรกในวิสุทธิ ๗	๑๕๓
ช่วงของวิสุทธิ ๗ เหมือนรถ ๗ ผลัด ส่งต่อกันจนถึงอริยมรรค	๑๕๔
ศีลวิสุทธิ ช่วงแรกที่ส่งถึงวิปัสสนา คือปรกติกายาวาจา	๑๕๕
กายวาจาปรกติ ทำให้เกิดความปรกติเหมาะสม จน จิตตวิสุทธิ	๑๕๖
ทั้งศีลวิสุทธิตกจิตตวิสุทธิ ช่วยส่งถึง ตัววิปัสสนาทั้ง ๕	๑๕๖
วิปัสสนา ๑ ทฤษฎีวิสุทธิ ขั้นรู้ปรากฏการณ์ธรรมชาติ แยกความมีคนมีสัตว์	๑๕๗
วิปัสสนา ๒ กังขาวิคตวิสุทธิ ขึ้นตามกันส่วนน้อย จนหมดสงสัยตัวตน	๑๕๘
วิปัสสนา ๓ มัคคามัคคญาณ ขั้นรู้แจ้งความผิดถูก ทางหรือไม่ใช่ทาง	๑๖๐
วิปัสสนา ๔ ปฏิปทาญาณ ขั้นรู้เห็นทางปฏิบัติหลุดรอดได้หมดจก	๑๖๓
อรรถกถาจารย์ลำดับญาณชั้นนี้ เป็นวิปัสสนาญาณ ๘ :	
๑. อุทยญาณ เพ่งพิจารณาภาวะก่อขึ้น – เสื่อมสลาย ของสังขาร	๑๖๓
๒. ภังคญาณ เพ่งอย่างแรง เฉพาะฝ่ายดับ	๑๖๔
๓. ภยญาณ เห็นเสื่อมทั่ว จนตั้งใจในสิ่งน่ากลัว คือภพทั้งหลาย	๑๖๔
๔. อาทีนวญาณ รู้ในความน่ากลัวจึงรู้แจ้งโทษร้ายกาจ ไม่ปลอดภัย	๑๖๕
๕. นิพพิทาญาณ รู้สึกหน่ายในสังขารทั้งปวง ไม่เสนาหาไม่เล่นด้วย	๑๖๕
๖. มุญจितุกัมมตาญาณ เมื่อหน่ายก็ปรารถนาจะพ้นไปเสียอย่างแรง	๑๖๖

๗. ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ สอดส่องทางรอด จนรู้ และทำกับกิเลสดูถูก	๑๖๗
๘. อุเบกขาญาณ กิเลสอ่อนกำลัง สามารถเฉยได้ในสิ่งทั้งปวง	... ๑๖๘
๙. อนุโลมญาณ วางเฉยในภพทั้งปวง ทบทวนจนพร้อมจะรู้วริยสัจจ์	๑๖๙
การดำเนินปัญญาอันคมเฉียบเต็มทั้ง ๙ นี้ เป็นตัววิปัสสนาที่ ๔	... ๑๗๐
วิปัสสนา ๕. ญาณทัสสนวิสุทธิตี เป็นที่สุด หรือผลแห่งวิปัสสนา	... ๑๗๐
โคตรญาณ กั้นระหว่างความเป็นปุถุชน กับพระอรหันต์	... ๑๗๐
ความเนืองกันของตัววิปัสสนาทั้ง ๕ หรือชั้นวิสุทธิตีทั้ง ๗	... ๑๗๑
สรุปถาวรรมบรรยาย	... ๑๗๒

๘. อริยมุคคัลล กับการละกิเลส

จิตสูง ทุกข์ครอบงำไม่ได้ เพราะรู้แจ้งโลก เห็นโลกได้	... ๑๗๕
โลกุตตรภูมิ คือเหนือและเป็นตรงข้ามกับโลกีย์ภูมิทั้ง ๓	... ๑๗๖
โลกีย์ภูมิล้วนยังข้องโลก แม้จะแยกกันมาก ก็ยังอยู่ใต้วิสัยโลก	... ๑๗๗
จิตของกณมีขอบเขตถึง ๓ ภูมิ นั่งอยู่ที่เดียวจิตอาจไปทุก ๆ ภูมิก็ได้	... ๑๗๗
สัตว์แม่ภูมิไหน ก็ยังมีตัว - มีคณหา จึงท่องเที่ยวไปในวิจวัน	... ๑๗๘
โลกุตตระนั้นนอกไปจาก ๓ ภูมิ เพราะมองโลกชนิดคณหาหาไม่ได้	... ๑๗๘
กายอยู่ที่ไหนก็ได้ จิตอาจเหนือโลกได้เป็นชั้น ๆ ตามลำดับ	... ๑๗๙
โลกุตตระต่างกัน ๔ ชั้น ก็โดยตัดกิเลสละเอียดได้ต่างกัน	... ๑๘๐
สังโยชน์ ๑๐ เป็นเครื่องผูกสัตว์ให้ติดโลก ไม่รอกไปได้	... ๑๘๐
สักกายทิฏฐิ ความเห็นกายเป็นตน เป็นของของตน	... ๑๘๑
วิจิกิจฉา รู้ไม่พอ ไม่แน่ใจ สงสัยในปฏิบัติพันทุกข์ เป็นข้อใหญ่	... ๑๘๓
สีลัพพตปรามาส ประพฤติศีลและวัตรให้ผิดความมุ่งหมายที่ถูกต้อง	... ๑๘๕
ละกิเลสละเอียด ๓ อย่างแรกได้ ก็ลุโลกุตตรภูมิขั้นต้น คือโสดาบัน	๑๘๘

โลกุตตรภูมิชั้น ๒ สกิทาตา ทำโลหะโทสะโมหะเบาบางลงอีก	๑๘๙
โลกุตตรภูมิชั้น ๓ อนาคามี ต้องละกามราคะ ปฏิฆะ อีก ๒ สังโยชน์			๑๙๐
กามราคะ ความยึดมจิตในกาม คือพอใจในสิ่งที่น่าใคร่ทุกชนชาติ		๑๙๑
ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งทางใจ เป็นความชุ่น ชัก ไม่เป็นที่สบาย			๑๙๑
กิเลสสังโยชน์ข้างต้น ๕ จัดเป็นภาคค่า พระอนาคามี ละได้หมด		๑๙๒
โลกุตตรภูมิชั้น ๔ อรหันต์ จะต้องละสังโยชน์ภาคสูงจนครบ ๑๐		๑๙๒
รูปราคะ ความติดใจในสุขชั้นรูปสมบัติ ซึ่งขนาดอรหันต์ถึงได้		๑๙๒
อรูปราคะ ความติดใจในสุขชั้นอรูปรสมบัติ ซึ่งยิ่งละเอียดขึ้นไปอีก		๑๙๔
มานะ ความสำคัญตัวว่าเป็นนั่นนี่ มีชั้นเชิงสำหรับเปรียบผู้อื่น		๑๙๖
อุทธัจจะ ความกระเพื่อมทางจิต พุ่งเป็นการทิ้งสนใจสิ่งแปลก		๑๙๗
อวิหยา ความไม่รู้หรือภาวะที่ปราศจากความรู้ ซึ่งรวมถึงกิเลสทั้งหมด			๒๐๐
ไม่รู้หรือรู้ผิดในเรื่องทุกข์ เหตุทุกข์ ความดับทุกข์ ทางดับทุกข์		๒๐๑
ทุกคนควรศึกษาวิชาสิ่งหุ้มห่อโลก ที่มันบังให้รู้ผิด ทั้งเห็นๆ		๒๐๒
พระอรียเจ้าทั้งสี่ อยู่เหนือโลก ถึงโลกุตตรธรรมได้	๒๐๓
นิพพานเป็นโลกุตตรธรรมตัวที่ ๕ ในฐานะเป็นที่ดับของสังขารทั้งปวง			๒๐๔
กล่าวโดยผล นิพพานคือภาวะปราศจากการเผาผลาญที่มืมหวมร้อยรัด		๒๐๕
ปลดออกทุกข์ปลดออกกิเลส นั้นแหละเป็นเขมธรรม ปลายทางของศาสนา			๒๐๕
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๒๐๖

๘. พุทธศาสนากับคนทั่วไป

รู้หลักพุทธศาสนาและหลักปฏิบัติแล้ว ควรมีข้อสังเกตประการสำคัญ		๒๐๘
มูลเหตุของทุกศาสนาตรงกัน คือกลัว แล้วแต่ว่าจะกลัวระดับไหน		๒๐๘
การทำเพื่อให้รอดอันตรายทางจิตใจนั่นเอง คือ ทั่ว ศาสนา	๒๑๐

มนุษย์รู้จักกลัวได้สูงขึ้น ๆ ตามสติปัญญา ศาสนาก็เลื่อนสูงไปตาม	๒๑๑
ชั้นสูงสุดรู้จักกลัวทุกข์ กลัวกิเลส กลัวไม่ได้สิ่งที่สุกที่มนุษย์ควรได้	๒๑๒
พุทธศาสนาปรารถนารายชั้นสุดท้าย จึงให้รู้ และให้ปฏิบัติได้ถึงชั้นสุด		๒๑๒
ศาสนาที่ให้ปฏิบัติถูกต้อง สิ่งทั้งปวงนี้ จึงไม่อยู่ระดับเดียวกับศาสนาอื่นวอน		๒๑๓
การเอาตัวรอดนั้น หลายแง่หลายเหลี่ยม พุทธศาสนามีอะไรให้ครบ	๒๑๔
คนเรามีการศึกษามีหลักเกณฑ์ต่างกัน จึงพบสังขธรรมได้พอ ๆ ระดับของตัว		๒๑๖
เรื่องราวศาสนาในคัมภีร์ย่อมถูกเพิ่ม แปร จากตัวแท้ไปตามกาลเวลา	๒๑๖
ลัทธิพิธีโค้งอกใหม่ ๆ หุ้มของเดิม ถึงกับเห็นไปว่าสำคัญกว่าเนื้อแท้ก็มี		๒๑๗
ถ้าสังเกตเห็นส่วนที่เลื่อนเบือนยุ่งเหยิงได้ จะไม่ฉวยพุทธศาสนาผิด	๒๒๑
แม้ในนามว่าพุทธศาสนา ก็มีหลายเหลี่ยม อาจจับไม่ถูกใจความก็ได้	๒๒๒
สำหรับสายตาของนักศีลธรรม พุทธศาสนาก็คือหลักศีลธรรมอย่างดี	...	๒๒๒
พุทธศาสนาที่เป็นสังขธรรม ก็แสดงความจริงที่เร้นลึกเช่นสุญญตา อริยสังข		๒๒๒
พุทธศาสนาในฐานะท้าวศาสนา คือการปฏิบัติพันทุกข์โดยตรง ก็มีสติขา		๒๒๓
ในคัมภีร์พุทธศาสนาบางส่วน มีจิตวิทยา แจกแจงเรื่องจิตได้อย่างอัศจรรย์		๒๒๓
พุทธศาสนายังมีทั้งที่เป็นลักษณะปรัชญา และมีวิธีการทางวิทยาศาสตร์		๒๒๓
มองให้กว้าง ก็ยังพบหลักวัฒนธรรม และส่วนที่เป็นตรรกวิทยาด้วย	๒๒๔
แง่ที่ต้องสนใจใช้กับทุกข์ ต้องพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา	๒๒๔
พุทธศาสนาสอนศิลปะการเป็นคน คือมีปัญญาที่จะทำและเป็นอยู่โดยไม่ทุกข์		๒๒๖
คนเราครองชีวิตมีศิลปะ จะบันเทิงธรรม ไม่เบื่อไม่หาวคตลอดเวลา	...	๒๒๘
พุทธศาสนาเป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ จะทำอะไรถูก มีธรรมะเป็นอาหาร		๒๒๙
ถ้ามองเห็นความจริงของสิ่งที่เข้าไปเอา - ไปเป็น ที่นั่นแหละจะเย็น	๒๓๐
ศึกษาในแง่อื่น มันไม่ตรง ไม่สนับสนุนพุทธบริษัทผู้มีศาสนาไว้กับทุกข์		๒๓๑
สรุปกถารวมบรรยาย	๒๓๑

๑๐. ตุลาการตามอุดมคติของพุทธศาสนา

ผู้ศึกษาพุทธศาสนาควรทราบข้อคิดบางประการที่เนื่องกับตัวเอง	๒๓๓
หน้าที่หรืออาชีพเป็นสิ่งต้องให้เป็นไปด้วยดี สำหรับคนจะเข้าถึงธรรมะ		๒๓๓
งานมีอุดมคติด้วย ทำสุดสามารถด้วย นั่นคือการประพฤติธรรมอยู่แล้ว		๒๓๔
ทำหน้าที่อุดมคติสูง เป็นโอกาสประพฤติธรรมชั้นสูงไปพร้อม ๆ กัน	...	๒๓๔
การทำให้ธรรมะยังคงเป็นที่พึ่งอยู่ในโลก เป็นอุดมคติของปุชนิยมบุคคล		๒๓๕
ถืออุดมคติใหญ่หลวงไว้ได้ จะปกป้องไม่ให้เสียความที่มีคติต่ำกว่า	๒๓๖
ยุติธรรมความสัตย์จริงเป็นของสากล ตรงกันทุกส่วนของโลกและทุกโลก		๒๓๗
ผู้รักษารวมให้มีอยู่ในโลกนี้ ก็ชื่อว่าเป็นปุชนิยมให้ทุกโลก เทวดาก็บูชา		๒๓๗
บำเพ็ญได้ตามอุดมคติ มันสูงจนตีค่าไม่ได้ เงินเดือนจึงเป็นสิ่งที่เขาบูชา		๒๓๘
สมณพราหมณ์จริงเป็นบุคคลประเภทเจ้าหนี้ เพราะมีแต่ให้ ไม่เอา	๒๓๘
จัดทำได้ดี จะบิณฑบาตนำสู่ปากทางเพื่อรู้ธรรมสูงไปตามธรรมชาติ		๒๓๘
จะให้เป็นที่ธรรม ไม่ยอมกิเลสนั้น ไม่ใช่หนักเอาได้ ต้องมีอุดมคติมั่น	...	๒๔๐
รู้วิธีทำกับกิเลส สนใจเรื่องของอริยบุคคลแม้ขั้นต้น จะทำไปได้ดี	๒๔๐
ถือหลักอริยะประจำใจ ย่อมห่างไกลจากอกติได้ในตัว อย่างง่าย ๆ	๒๔๑
วิบัติสนาเป็นเรื่องให้ประโยชน์ในหน้าที่ประจำวันได้ ทำกายจิตสะอาดได้		๒๔๓
. . .		
ศาสนาต่าง ๆ ถือหลักปฏิบัติต่างกัน จะมองแต่แนวของเรา ไม่สมควร		๒๔๔
ศาสนามี ๓ พวก : มีหลักฟังศรัทธา ฟังวิริยะ ฟังปัญญา	๒๔๔
พวกแรก มีสิ่งสำหรับปลงศรัทธา ไม่ทุกข์ไม่ร้อนได้เหมือนกัน	๒๔๕
พวกสอง ผูกจิตจนอยู่ในอำนาจ ไม่ให้รู้สึกในทุกข์อะไรก็ทำได้	๒๔๕
พวกสาม ทำทางปัญญาให้แจ้งในสิ่งทั้งปวง จนไม่อยากและไม่ทุกข์	๒๔๖

ไปเกี่ยวข้องกับศาสนิกอื่น ต้องเปิดใจให้กว้างไว้ เพื่อความเป็นธรรม	๒๔๗
แม้พุทธศาสนาพวกปัญญา ก็ยังมีทัศนะต่างกันเช่นเถรวาทกับมหานิกาย	๒๔๗
สถาบันฝ่ายเถรวาท เป็นสิ่งที่ควรเทิดไว้ เพื่อเห็นแก่ธรรม	๒๔๘

. . .

ทั้งคนให้บริสุทธ์ได้ก่อน แม้งานสั่งให้ลงโทษคน ก็จะเป็นเจตนาบริสุทธ์	๒๕๐
ผู้บูชาและตั้งอยู่ในอุคมคคิรักษารธรรมจริง เจตนาย่อมบริสุทธ์ ..	๒๕๐
แม้พวกมีหน้าที่ฆ่า ถ้าจิตมุ่งสูง บาปเฉพาะจากเจตนาฆ่า ไม่มีก็ได้	๒๕๑
ผู้ไปรบหรือบ้องกันทั่ว พุทธศาสนิกชนยืนเหมือนกฎหมายเรื่องเจตนา ...	๒๕๑
ถืออุคมคคิและมีเจตนาบริสุทธ์ จะอุเบกขาให้สัตว์เป็นไปตามกรรมได้	๒๕๑

. . .

ตุลาการต้องแย่งงานหน้าที่ ออกจากคนฝ่ายตน ที่เนื่องกันอยู่	๒๕๒
ต้องสามารถและฉลาด ให้กันข้างเคียงมีศีลธรรมและให้ความร่วมมือ	๒๕๒
ทำกรอบครวให้มีธรรมะ จำเป็นทำงานในหน้าที่ เพื่อสมศักดิ์ศรี	๒๕๓
มิตร์ดีเป็นทั้งหมดของความสำเร็จ ถ้าตรงข้าม จะเป็นเรื่องโชคร้าย	๒๕๔
สรุปกถาธรรมบรรยาย	๒๕๕

ชุดที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๐

๑. ความต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา

คนทั่วไปเหมา ๆ เอาว่าศีลธรรมกับศาสนา ก็อันเดียวกัน	๒๕๗
ที่แท้มันมีหลักเกณฑ์ต่างกัน จำเป็นต้องแยกเพื่อไม่ให้พัวพัน	๒๕๘
ศีลธรรม คือระเบียบปฏิบัติให้สงบสุขส่วนรวม จำกัดอยู่เป็นระดับเดียว			๒๕๙
ส่วนศาสนา ปฏิบัติเพ่งผลเฉพาะคน จึงอาจไปได้ไกล ไม่จำกัด		๒๕๙
ศีลธรรมเป็นเรื่องมนุษย์บัญญัติ ในวิสัยที่แล้วแต่ได้วางเกณฑ์เอาไว้		๒๖๐
ศาสนา เป็นหลักความจริงของธรรมชาติ ต้องเป็นไปตามวิสัยธรรมชาติ			๒๖๐
ฐานรากของศีลธรรม มีหลักเหตุผลที่เห็น ๆ กันได้ อย่างวิทยาศาสตร์			๒๖๐
ส่วนของศาสนา ยังเป็นเรื่องของปรัชญาหรือลึกลับ ยังไม่ซัดแก่นกันทั่วไป			๒๖๑
แนวปฏิบัติศีลธรรม : ผู้รู้อ้างตามประสาณิกคิดกันได้พิน ๆ	๒๖๒
แนวปฏิบัติศาสนา : ผู้เข้าถึงความลับธรรมชาติ วางเป็นเทคนิคไว้			๒๖๒
ขอบเขตประโยชน์ของศีลธรรมนั้นกว้าง นับแต่สังคมกลุ่มน้อยถึงทั่วสากล			๒๖๒
ส่วนประโยชน์ของศาสนา เป็นเรื่องแต่ละคน ตามสามารถระดับสติปัญญา			๒๖๓
เหตุที่ต้องมีศีลธรรม คือความเดือดร้อนของสังคม	๒๖๓
เหตุที่ต้องมีศาสนา คือความมืด ความกลัว ที่เป็นปัญหาในใจคน		๒๖๔
ศีลธรรม มุ่งผลเพื่อให้ถึงความดี, แต่ศาสนามุ่งเหนือล่วงความดี		๒๖๕
ศีลธรรม มุ่งผลความสุข, แต่ศาสนามุ่งยิ่งไปกว่าสุขที่คนธรรมดาต้องการ			๒๖๖
ศีลธรรม มุ่งความผาสุกสงบของสังคม, แต่ศาสนามุ่งความหลุดรอด			๒๖๗
ปฏิบัติขั้นศีลธรรม อาศัยหลักบังคับตัวเอง พ้องกับปฏิบัติศาสนาก็จริง			๒๖๙
แต่ปฏิบัติขั้นศาสนา ใช้บังคับตัวเองยังไม่พอ ต้องเลยไปกว่านั้นทางปัญญา			๒๖๙

ศีลธรรม ทำให้ผู้คนเสียสละ รักษาระเบียบ สุภาพ มีวัฒนธรรม	๒๗๐
ส่วนศาสนาทำให้ผู้คนมีปัญญา รู้จักจัดทำขจัดทุกข์ปரியายโคปரியายหนึ่ง	๒๗๑
ถ้าศีลธรรมเสื่อม สังคมระส่ำระสาย วิกฤติ ไร้ความผาสุกกันไปทั่ว	๒๗๒
ถ้าเสื่อมทางศาสนา ก็เกิดมีตในใจของบุคคลนั้น ๆ	๒๗๒
ศีลธรรมกับศาสนา เกี่ยวกันตรงที่เนื่องถึงทางใจ ตั้งอยู่บนความรู้	๒๗๓
ศีลธรรมขั้นต้น มักตรง ๆ กันทั่วไป ในรูปวัฒนธรรม ศีลห้า ธรรมห้า	๒๗๔
แต่ศีลธรรมที่เนื่องในพุทธศาสนา เริ่มมีสัมมาทิฏฐิเป็นมูลฐานขั้นแล้ว	๒๗๕
สัมมาทิฏฐิระดับศีลธรรม เป็นขั้นต้น, ระดับศาสนาต้องเป็นสัมมาทิฏฐิขั้นสูง	๒๗๖
ตัวอย่างเพื่อเข้าใจเช่นคนเราย่อมเห็นสิ่งปฏิกุศล ว่าไม่ปฏิกุศล กลับกัน	๒๗๗
หากเริ่มเห็นสิ่งปฏิกุศล เป็นปฏิกุศล ก็ถือว่าดีขึ้นกว่าคนทั่วไป	๒๗๘
ถ้ามองเห็นสิ่งที่ไม่ปฏิกุศล ว่าปฏิกุศล ก็ถือว่ามปัญญาสูงขึ้นอีก	๒๗๘
ถ้าปัญญาสูงสุด จะเห็นว่าที่แท้ไม่มีทั้งปฏิกุศล และไม่ปฏิกุศล	๒๗๙
ศีลธรรมสูงไม่ถึงขั้นศาสนา เพราะยังมีทั้งปฏิกุศลและไม่ปฏิกุศล เต็มที่	๒๘๐
พวกนิยมกินผัก ว่าดีกว่าเนื้อนั้น ก็เพราะถือเอาได้แก่ปฏิบัติขั้นศีลธรรม	๒๘๑
ถ้าปฏิบัติถึงขั้นศาสนา จะไม่รู้สีกว่ากินผักหรือเนื้อ เห็นเป็นสักว่าอาหาร	๒๘๑
ขั้นศาสนานั้นมุ่งชี้ให้เข้าถึงความจริงของธรรมชาติ ทำลายความยึดถือเสีย	๒๘๒
นักศีลธรรมจึงไม่อาจเข้าใจความรู้สึคนึกคิดที่พระเวสสันดรให้ทานลูกได้	๒๘๓
ถ้ารู้เขตนับศีลธรรมกับศาสนาแล้ว จะไม่ต้องมาขัดกัน	๒๘๔
การวางข้อศีลธรรม อาจแตกต่างกัน ขนาดวิบฆ่าสัตว์ที่เจ็บหนักได้ ...	๒๘๕
ฉะนั้นศีลธรรมกับศาสนา จึงเป็นอันเดียวกันไม่ได้ ต้องแบ่งขอบเขตให้ชัด	๒๘๕
ที่ให้ละชั่ว ทำดี ทำจิตให้บริสุทธิ์นั้น ก็ควรจะชี้ว่าแค่ไหนเป็นศีลธรรม	๒๘๕
ปฏิบัติ เพื่อโลกนี้ โลกหน้า และเหนือโลกนั้น แค่ไหนเป็นศาสนา	๒๘๖

อย่างไรเสีย ศีลธรรมยังเกี่ยวข้องกับโลก, ส่วนศาสนามุ่งเหนือโลก	๒๘๗
สรุปธรรมบรรยาย	๒๘๘

๒. หลักปฏิบัติศาสนา และศีลธรรม

ศาสนากับศีลธรรม เป็นคนละอย่าง แต่ก็มีคาบเกี่ยวกันบ้าง	๒๙๑
ธรรมะบางข้อเป็นศีลธรรมก็ได้ เป็นศาสนาก็ได้ แล้วแต่ปฏิบัติมุ่งอย่างไร		๒๙๒
เช่นศีลห้า ปฏิบัติเพื่อผาสุกในสังคมน่าก็ได้ เพื่อเป็นบาทสมาธิก็ได้	๒๙๒
มรรคมืองค์แปด ปฏิบัติเพื่อโลกียสุขก็ได้ เพื่อนิพพานก็ได้	๒๙๓
“พุทธศาสนา” คำนี้ หมายถึงคลุมกว้าง จะดูได้ในแง่ต่างๆ	๒๙๔
จะปฏิบัติพุทธศาสนา ต้องดูว่าปฏิบัติในส่วนไหน ในฐานะอะไร	๒๙๕
ปฏิบัติขั้นศีลธรรม ต้องนึกถึงผู้อื่น, แต่ปฏิบัติศาสนาเป็นเรื่องของตัวเฉพาะ		๒๙๗
ศีลธรรมมนุษย์วางเกณฑ์ไว้ ปฏิบัติต้องดูให้เหมาะ เพื่อให้ได้ดีในโลก		๒๙๘
ส่วนปฏิบัติศาสนา อาจถือตรงเท่าไรก็ได้ เพื่อพ้นโลก	๒๙๙
ปฏิบัติศีลธรรม บัญญาอยู่ที่บังคับตัวเอง จึงต้องกลัวโทษและถือเคร่งไว้		๓๐๐
ปฏิบัติศาสนา ต้องบังคับตัวเองด้วย ต้องใช้สติปัญญาอย่างประณีตด้วย		๓๐๑
ปฏิบัติศีลธรรม จำต้องทุ่มเทใจ ปลงความเชื่อ และยอมถวายชีวิต	๓๐๒
หลักปฏิบัติศาสนา คือเดินสายกลางให้ถูกต้องพอเหมาะพอสม	๓๐๕
มรรคมืองค์แปด คือไม่ตามใจตัว ไม่บีบบังคับตัว แต่จะวิวัฒน์ทางปัญญา		๓๐๗
หลักขจัดปัญหาแนวปฏิบัติ คือกาลามสูตร เปิดอิสระให้ใช้สติปัญญาเต็มที่		๓๐๘
หลักตัดสินการปฏิบัติโคตมสูตร สำหรับทดสอบควบคุมให้ถูกต้อง	๓๑๓
ต้องปฏิบัติปรารภธรรมเป็นใหญ่ ไม่ปรารภคน ไม่ปรารภโลก	๓๒๑
การปฏิบัติต้องมีความงามเบื้องต้น ท่ามกลาง เบื้องปลาย ด้วยสิกขา ๓		๓๒๔

ต้องงาม ๓ สถาน โดยปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธครบ	๓๒๔
ต้องงาม ๓ สถาน ละชั่ว ทำดี ทำให้เหนือดีเหนือชั่วด้วย	๓๒๖
ต้องงาม ๓ สถาน คือทำประโยชน์โลกนี้ โลกหน้า เหนือโลกให้ครบ			๓๒๖
ประโยชน์ที่สูงสุกพันเหนือโลกนั้น เป็นเรื่องของทุกๆ คน แม้ฆราวาส			๓๒๗
ถ้ารู้เรื่องบุญกุศล จะทำให้ปฏิบัติในข้อปฏิบัติต่างๆ ง่ายที่สุด		๓๒๘
เครื่องช่วยให้ง่าย ก็คือมนต์ที่ว่า “ไม่มีอะไร นำเอา – นำเป็น”		๓๒๘
เครื่องมือสำคัญสำหรับใช้ได้ทั่วไป คือสัจจะ ทมะ ชันติ จาคะ		๓๒๘
ปฏิบัติศีลธรรม ปฏิบัติศาสนา สรุปรอยู่ที่ให้ถูกหลักสัจตบรูษ ๗ ประการ			๓๓๑

๓. การถึงพระรัตนตรัย

การปฏิบัติเกี่ยวกับพระรัตนตรัย ก็มีระดับศีลธรรม ระดับศาสนาด้วย		๓๓๓
การถือรัตนตรัย เป็นเรื่องอุปาทาน, การถึง จึงจะเป็นเรื่องปัญญา			๓๓๔
พุทธศาสนา มีทั้งที่เป็นไปทางปัญญา และที่เป็นไปทางศรัทธา		๓๓๕
“รัตนตรัย” มีทั้งในพุทธศาสนา ทั้งศาสนาพราหมณ์และคริสต์		๓๓๖
ในพุทธศาสนา : พุทธะ มีถึง ๔ ชั้นนับแต่เปลือกไปถึงแก่นพุทธะคือ ๓ ส.			๓๓๗
ธรรมะ ก็มีถึง ๓ ชั้น นับตั้งแต่เปลือกไปถึงแก่นธรรมะคือ ๓ ส.			๓๓๘
สังฆะ มี ๓ ชั้น นับแต่เปลือกไปถึงแก่นสังฆะคือ ๓ ส.			๓๔๐
ทั้ง ๓ รัตนะ มีศูนย์กลางเป็นอันเดียว คือภาวะสะอาด สว่าง สงบ		๓๔๑
จะถึงรัตนตรัยได้ ก็โดยให้ภาวะ ๓ ส. นั้น มีขึ้นในใจเพียงอย่างเดียว			๓๔๒
รัตนตรัยเป็นหนึ่งเดียว เพราะพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์สัมพันธ์กัน			๓๔๓
ความเป็นหนึ่งเดียวโดยเนื้อแท้ ก็คือภาวะ ๓ ส. ที่รู้ประจักษ์ใจ		๓๔๔

ถึงรัตนตรัยมีเป็นชั้น ๆ นับแต่ถือตามธรรมเนียม ถืออย่างสักว่าถือก็มี	๓๔๕
ถือรัตนตรัยตามวัฒนธรรม เพราะเป็นของประจำชาติก็มี	๓๔๕
ที่ชั้นมากถือได้ในชั้นศีลธรรม ประกอบด้วยศรัทธาหรือสมาธิขั้นต้น	๓๔๖
ถึงขั้นสูงสุด ก็ถึงในลักษณะเป็นท้าวศาสนา ประกอบด้วยปัญญา	๓๔๘
พระพุทธเจ้าตรัสถึงรัตนะ ๓ ต้องควบกับการรู้อริยสัจสี่ เสมอไป	๓๔๘
แม้ตรัสถึงองค์ความเป็นโสคาบัน ก็ควบคู่กันไว้กับอริยกันตศีลด้วย	๓๕๐
ฉะนั้นพระรัตนตรัยเท่านั้น เป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกคนยังขาดอยู่	๓๕๑
ทุกคนมีทุกข์ ทุกคนเป็นพุทธบริษัท จึงต้องเข้าถึงรัตนตรัยจนขั้นสุด	๓๕๒
สรุปแล้วมีรัตนตรัย ๒ ชนิด คืออย่างภายนอก กับภายใน	๓๕๓
แต่แล้วที่รวมลงได้ใน “ธรรม” โดยตนเองทำให้ปรากฏที่ใจ	๓๕๔
ขอให้นับถือตน หรือนับถือธรรม ให้ถูกต้องตามความหมายเถิด	๓๕๕
แล้วการฟังตน หรือฟังธรรม ก็จะต้องถึงที่สุด คือเป็นอันเดียวกัน	๓๕๖

๔. กรรม ตามหลักพุทธศาสนา

ขั้นแรกตนฟังรัตนตรัย พอถึงที่สุด ตนกลับเป็นที่ฟังให้ตน	๓๕๗
ทุกคนต้องฟังตนเอง นี่จึงเด็ดขาด, ฟังสิ่งอื่นเป็นเพียงอุปาย	๓๕๘
เราจะฟังตัวเองได้ โดยเข้าใจและปฏิบัติถูก ในกฎของกรรม	๓๕๘
กรรมในแง่ศีลธรรม ยังเป็นขั้นต้น ต้องขึ้นให้ถึงกรรมในพุทธศาสนา	๓๖๐
พุทธศาสนาในชั้นโลกุตตระ ต้องศึกษาและปฏิบัติเพื่อชนะกรรมให้ได้	๓๖๐
จะชนะกรรมได้ ก็ต้องศึกษาให้รู้ตัวกรรม เสียก่อน	๓๖๐
พระพุทธเจ้าชี้เจตนาเป็นกรรม, การเคลื่อนไหวไร้เจตนาเป็นเพียงกิริยา	๓๖๑
ผลที่เกิดจากกรรมเป็นวิบาก; เกิดจากกิริยา เป็นเพียงปฏิกิริยา	๓๖๒

เจตนา มาจากตัณหา; ตัณหามาจากความพอใจหรือไม่พอใจ	... ๓๖๓
กรรมนี้ มีได้ทั้งไตรทวาร คือ กาย วาจา และเมื่ที่เป็นไปภายในใจ	... ๓๖๓
เมื่อเอากำหนดเวลาให้ผลเป็นเกณฑ์ อาจแบ่งกรรมต่างไปเป็น ๔	... ๓๖๔
เอาหน้าที่ของกรรมเป็นเกณฑ์ กรรมก็มีได้ถึง ๔ อย่าง	... ๓๖๖
เอาหน้าที่ของการจงใจเป็นเกณฑ์ จะได้กรรมเป็น ๔ อย่าง	... ๓๖๗
ศึกษกรรมต่างชนิดอย่างนี้ ความสำคัญอยู่ที่ชี้ว่ากรรมต้องให้ผลแน่	... ๓๖๘
ปฏิบัติเกี่ยวกับกรรมชั้นศีลธรรม ก็คือรับทำดีไว้เรื่อย ไม่ให้ช่องแก่กรรมชั่ว	๓๖๙
หลักกรรมแก่ศีลธรรม มันมีกฎ : เช่นใครทำใครได้ เป็นต้น	๓๗๐
และกรรมนี้เอง กลับเป็นสิ่งที่มาจำแนกชนิดของสัตว์ว่าเป็นอย่างไร	... ๓๗๓
ศึกษาเรื่องกรรม ก็เพื่อเชื่อตัวเอง ไม่ไปโทษบ้จยภายนอก	... ๓๗๔
ถ้าเข้าใจเรื่องกรรม จะไม่ยึดถือฤกษ์ยาม ดวงดาว ชาติกำเนิด ฯลฯ	... ๓๗๕
สิ่งที่ทำให้หลงสับสนนั้นคือผลเป็นวัตถุ ซึ่งอาจได้จากทำดีก็ได้ ชั่วก็ได้	๓๗๖
เงินได้จากทำดี เป็นเงินดี, จากทำชั่ว เป็นเงินชั่ว ตรงตัว	... ๓๗๗
ผลกรรมจริง ๆ นั้น ไม่ใช่วัตถุที่อยาก แต่เป็นดีชั่วเสร็จแล้วเมื่อทำ	... ๓๗๘
ที่หลงผิดเรื่องกรรม ก็เพราะมันยังไม่ทันให้ผล เลยมองเห็นไม่ได้ทันที	๓๗๘
ที่สำคัญผิด ก็คือยังนึกว่ามีที่จะหลีกเลี่ยง หรือกลบผลกรรมได้	... ๓๗๙
หลักกรรมแก่โลกุตตระ คือปฏิบัติทำให้อยู่นอกเหนือกรรม ทั้งผลของมัน	๓๘๐
คือยังมีกรรมอีกชนิดหนึ่งฝ่ายโลกุตตระ ที่เหนืออำนาจกรรมชาวมรรคทำได้	๓๘๑
ต้องให้เห็นชัดว่าผลกรรมทุกอย่าง ไม่อาจดับทุกข์ ยังหนัก ทรมานเท่ากัน	๓๘๑
ฉะนั้นหลักพุทธศาสนาต้องปฏิบัติให้ละเสียทั้งยินดียินร้าย	... ๓๘๒
จะละได้ ต้องปฏิบัติมรรคมีองค์แปด จึงจะละได้ทั้งบุญทั้งบาป	... ๓๘๒
ถ้าทำกรรมที่ยังให้ผล วัฏฏะก็ยังไม่ขาด ต้องทำลายที่กรรม	... ๓๘๓

ปฏิบัติแต่กรรมไม่ทำไม่ขาว ก็จะทำให้กรรมดำ—กรรมขาวสิ้นสุดไป	๓๘๔
จงประกอบกรรมพิเศษของพระพุทธเจ้า คือเห็นไม่มีอะไรน่าเอา—น่าเป็น	๓๘๕
การหมกกรรม ไม่ใช่ตาย แต่ประกอบกรรมชนิดไม่มีตัวตน ไร้เจตนา	๓๘๕
สรุปธรรมบรรยาย	๓๘๖

๕. วัฏฏสงสารและกิเลส

พุทธศาสนาไม่สอนให้ปล่อยไปตามกรรม แต่ให้ความคุมแล้วขึ้นเหนือกรรม	๓๘๙
กฎแห่งกรรมชั้นลึกละเอียด ที่ในใจ ก็คือเรื่อง สังสารวัฏฏ์	๓๙๐
อาการที่สัตว์วนเวียน คือมีกิเลส ทำกรรม ได้รับผล เรียกว่าวัฏฏะ	๓๙๑
วัฏฏสงสารเป็นการเวียนไป ๆ เปรียบการเที่ยวค้าทางทะเลของนายเรือ	๓๙๒
จิตคือนายเรือ เมื่อมีกิเลสก็แล่นเรือไปค้าเรื่อย ๆ หยุดไม่ได้	๓๙๓
หากนายเรือ ไม่มีกิเลส แม้นมีเรือ มีทุกอย่าง ก็ไม่แล่น เลยยื่น—นิพพาน	๓๙๔
ทั้ง ๆ ไม่มีตัวใคร แต่วัฏฏะก็ยังหมุนได้ ทุกข์ได้ หยุดได้ คับไปก็ได้	๓๙๕
นี้เพราะธรรมชาติมันอย่างนั้นเอง ทุกอย่างเป็นไปได้ตามกลไกหน้าที่	๓๙๗
นายเรือคับได้ คือไม่รู้สึกรู้สีกเป็นตัวตน เรื่องต่างๆ จึงจะหยุด	๓๙๘
นิพพาน ตรงกันข้ามกับวัฏฏะ คือหยุดอยาก หยุดทำตามกิเลส หยุดแสวงผล	๓๙๙
สังสารวัฏฏ์วงใหญ่คร่อมชาติ แต่ที่ใกล้ตัวกว่า คือวงเล็ก วันหนึ่ง ๆ หลายวง	๔๐๑
สังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง ๆ เกี่ยวเนื่องกันเรื่อยไป เป็นสายโซ่แห่งความทนทาน	๔๐๒
จะหลุดจากวัฏฏะ ต้องไม่ไป ไม่มา ไม่หยุด แต่ให้หักงอหรือคับกิเลส	๔๐๒
เราหักไม่ได้ง่าย ๆ เพราะ “เรา” นั้นเองเป็นกิเลส ตัวทำให้หมุนเสียเอง	๔๐๔
การปล่อยให้หมุนไป ๆ เป็นการเพิ่มแรงกิเลส ให้งองงามไปไม่สิ้นสุด	๔๐๕
เทียบกิเลสเป็นเมล็ดพืช, กรรมคือการงอกงาม, วิบากคือได้คอกลูกผล	๔๐๕
ผลทุกชนิดมีอำนาจ มีเสน่ห์ พรางหลอกให้หลงวนเวียนไปตลอดกาล	๔๐๖

สัตว์เผด็ยเป็นลูกจ้างของกิเลส จึงต้องทนชกใช้ทำไปตามอำนาจกิเลส	๔๐๖
สังสารวัฏฏ์จึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับคนเราอย่างแน่นแฟ้น ไกลตัวนี้เอง	๔๐๗
กิเลสเป็นสิ่งที่ทำจิตเศร้าหมอง ไม่ให้ใสตามธรรมชาติของจิต	๔๐๘
แบ่งกิเลสเพื่อศึกษา ได้เป็นอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด	๔๑๐
ที่แท้มีกิเลสแม่บท เพียงอันเดียว คืออวิชชา แจกลูกออกไปนับไม่ถ้วน	๔๑๑
ถ้าแสดงฤทธิ์ออกมากครั้งเดียว แค่มโนทวาร ก็เป็นนิเวศน์เป็นต้น	๔๑๑
ถ้าแสดงฤทธิ์ออกเต็มที่ ทะลุทางกายวาจา ก็เป็นกรรมกิเลสที่บาป – ไม่บาป	๔๑๑
ว่าโดยชื่อ กิเลสแยกประเภทใหญ่ๆ คือโลภะ โทสะ โมหะ	๔๑๒
ประเภทโลภะ มีอาการตูดตึงเข้าหา ยึด ถนอม ซึ่งอารมณ์	๔๑๓
มีชื่ออภิชฌา ตัณหา อิจฉา ปรรถนา อาสา ฯลฯ	๔๑๔
ประเภทโทสะ มีอาการผลัด ไม่ให้มา ให้พ้นไป ขจัดทำลายซึ่งอารมณ์	๔๑๔
มีชื่อโกรธะ พยาบาท อุปนาหะ ฯลฯ	๔๑๔
ประเภทโมหะ มีอาการไม่ตูดและไม่ผลัด แต่วนเวียนไม่รู้จะทำกับอารมณ์	๔๑๕
มีชื่อมานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ ฯลฯ	๔๑๕
ชื่อกิเลสที่เรียกไปตามที่มันทำคนให้เป็นต่างๆ เช่น วิตกกังวล ฯลฯ	๔๑๗
สรุปธรรมบรรยาย.	๔๒๕

๖. การถูกลวง ด้วยของเป็นคู่

สัตว์จมอยู่ในวัฏฏสงสาร เพราะถูกลวงด้วยของเป็นคู่ๆ	๔๒๖
ของคู่นี้ สัตว์คิดว่ามันตรงข้ามกัน จนทำให้ชอบ – ไม่ชอบ	๔๒๘
รู้ความจริงของสิ่งคู่นี้แล้ว มันลวงไม่ได้ จึงไม่เป็นที่ตั้งของกิเลส	๔๒๘
ของคู่นี้ ชั้นศีลธรรมถือว่าจริง ตามที่สมมติ จึงยังชอบยังชังอยู่ (วัฏฏะ)	๔๒๙

แต่ในชั้นสังขารธรรมเห็นถูกต้องจริงไม่เป็นคู่ ถึงกับไปรักกัน เกลียดกันนั้น (วิวัฏฐะ)	๔๒๙
ของคู่ชั้นดิน เกี่ยวอยู่ในโลก, ของคู่ชั้นลึกเทียบกับนอกโลก ล้วนต้องผ่าน	๔๒๙
อุปาทานทำให้เกิดรู้สึกว่าย – ไม่สวาย แล้วตั้งเป็นเกณฑ์เอาไว้ทั้งผิด ๆ	๔๓๐
สวายอย่างไทย กับอย่างเทศ มันจึงไม่ตรงกัน เพราะ “พอก” เอาไว้ต่างกัน	๔๓๐
ไผเราะ – ไม่ไผเราะ ร้อน – เย็น ก็เป็นของคู่ที่ดวงได้ด้วยเหตุเดียวกัน	๔๓๑
เกี่ยวกับขนาดหรือเทศะ ก็เพราะไปสมมติข้างหนึ่ง จึงมีตรงข้ามข้างหนึ่ง	๔๓๓
เมื่อสัตว์ถูกลวง ก็รู้สึกว่ามันต่างกัน เทียวรักกัน เกลียดกันนั้น วนไปในวัฏฐะ	๔๓๓
ดำ-ขาว กลางวัน-กลางคืน บน-ล่าง ก็ลวงเอาได้ ถ้าไม่รู้จักมันชัด	๔๓๔
กิริยาว่าไป-มา ไป-หยุด ช้า-เร็ว ก็เป็นเพียงการเคลื่อนไหว	๔๓๖
การรับ-การจ่าย ที่แท้ก็เพราะความต้องการของกิเลส	๔๓๗
ได้ชื่อเสียง-เสียชื่อเสียง เป็นเรื่องของเหล่าคนที่มีอุปาทานด้วยกัน	๔๓๗
หอม-เหม็น เหนือ-ใต้ ตะวันออก-ตก ก็เป็นของลวงอยู่ชัด ๆ	๔๓๘
กินเนื้อ-กินผัก ทางศีลธรรมเห็นเป็นของคู่. แต่สังขารธรรมถือว่าเหมือนกัน	๔๓๙
ผู้ใหญ่-เด็ก พ่อ-ลูก คู่นี้ก็เพราะหลงขนาดในระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น	๔๔๑
หญิง-ชาย ผัว-เมีย ทำพิษให้แก่คน มากกว่าสัตว์ เพราะถือเข้มกว่ากัน	๔๔๒
อยู่ป่า-อยู่บ้าน คนก็ถือว่าเป็นคู่ตรงข้าม เพราะยึดเอาบัญญัติเป็นเกณฑ์	๔๔๔
ฆราวาสที่ว่าตรงข้ามบรรพชิต นี้ก็เพราะมองรูปภายนอก ตามประเพณี	๔๔๕
แพ้-ชนะ ได้-เสีย ทำเขา-เขาทำ ล้วนเป็นคู่ที่มาจากการแพ้กิเลสทั้งสิ้น	๔๔๖
รู้หนังสือ-ไม่รู้หนังสือ จะเป็นของต่างกัน ถ้าไม่รู้จักรู้ว่าหนังสือเพื่ออะไร	๔๔๖
จริง-เท็จอย่างโลก จะเป็นได้ก็ตามสมมติบัญญัติ ไม่แน่ว่าที่นึกเอานั้น	๔๔๗
สุคติ-ทุคติ นรก-สวรรค์ มนุษย์-อมมนุษย์ ล้วนแบ่งได้ ด้วยกิเลส	๔๔๘
บุญ-บาป ดี-ชั่ว สุข-ทุกข์ จะต่างกันไกลสำหรับผู้ถูกลวง	๔๔๙

สรรเสริญ – นินทา ก็เป็นคู่สำคัญที่ทำให้เราชอบเราชังได้มาก	๔๕๐
ยุติธรรมที่เที่ยงจริงนั้น ไม่มีคู่เทียบ ต้องอยู่ในระหว่างสิ่งที่เป็นคู่	๔๕๐
ของคู่ชั้นต้น ทำให้ยินดียินร้าย เมื่อไปเอาสิ่งหนึ่งเทียบอีกสิ่งหนึ่งในโลก		๔๕๑
ของคู่ชั้นเล็ก ทำให้ยินดียินร้ายเมื่อเอาวิสัยโลกไปเทียบกับโลกุตตระ	๔๕๑
อย่างไรเสีย เสน่ห์ของวิภวภูมิต่างที่มีของคู่ ไว้ให้ดูใจสัตว์เรื่อยไป	๔๕๒
ของคู่ที่ต่างกันจริง เช่น เสียบแทง – ไม่เสียบแทงเป็นต้น ก็ยังดวงเอาได้		๔๕๒
กรรมคำกรรมาชว คู่กับกรรมไม่คำไม่ชว ก็เป็นของคู่ประเภทโลกุตตระ		๔๕๓
สังสารวัฏฏ์กับนิพพาน ก็เป็นคู่ให้คนทั่วไปชอบและชังได้ ถ้ายังไม่รู้จักมันดี		๔๕๔
จะหลุดรอดปลอดภัยจริง ต้องไม่ถูกดวงทั้งฝ่ายโลกียะ ทั้งฝ่ายโลกุตตระ		๔๕๗
ไม่มีคัมภีร์นิพพาน ว่าเป็นนิพพานของเรา จึงจะถึงที่สุด	๔๕๗
ถ้ารู้ว่าถูกดวงอยู่ในขั้นไหน ก็จะมองเห็นลู่ทางที่จะออกไปจากวิภวภูมิต่าง	๔๕๘

๗. การถูกดวงด้วยของเป็นคู่ (ต่อ)

ทบทวนหลักปฏิบัติเกี่ยวกับศีลธรรมและศาสนา ที่มีอยู่อย่างต่างกัน	...	๔๕๘
การถึงรัตนตรัย, การปฏิบัติเรื่องกรรม ล้วนมีการปฏิบัติอยู่ ๒ ระดับ		๔๖๐
พุทธศาสนาซึ่งกิเลสเป็นเหตุทำกรรม ก่อวิภวภูมิต่างสังสาร ต้องรู้จักมัน	๔๖๑
จะรู้จักกิเลส ต้องรู้จักที่ตั้งของมัน คือความถูกดวงด้วยของเป็นคู่	๔๖๑
ถ้ารู้จักของคู่ตัวการให้รักให้ชังนี้แล้ว จะมีทางเอาชนะกิเลสได้	๔๖๒
สังสารวัฏฏ์ ก็ยังเป็นคู่กับนิพพาน ยังทำให้ชอบ – ไม่ชอบอยู่	๔๖๓
เอาอนัตตาเข้าจับ ความเป็นของคู่ทุกคู่ จะไม่ดวงได้อีก	๔๖๓
ทุกสิ่งยึดถือไม่ได้ แม้โลกุตตระ เพราะมันเหมือนกันตรงยึดแล้วทุกข์		๔๖๖

- พระพุทธเจ้าตรัสถึงความมากน้อยของความโง่ที่ถูกลวง ๔ ลำดับ :
๑. ไม่นิพพาน เพราะไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการขาดทุน ๔๖๗
 ๒. ไม่นิพพาน เพราะไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเสมอตัว ๔๖๘
 ๓. ไม่นิพพาน เพราะไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการได้กำไร ๔๖๙
 ๔. ไม่นิพพาน เพราะไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเจาะแทงกิเลส ๔๗๐
- สามข้อต้นคือไม่ฉลาดในวิวัฏฐะ, ข้อสี่ไม่ฉลาดในวิวัฏฐะ ถูกลวงเสมอกัน ๔๗๑
- ต้องฉลาดในปฏิปทาที่เป็นการเจาะแทงกิเลส จึงจะนิพพานทันตาเห็น ๔๗๒
- สาเหตุที่เราถูกลวงด้วยของเป็นคู่ เท่าที่เห็นกันได้ มี ๔ เป็นอย่างน้อย :
๑. เพราะอยู่ต่างระดับกัน ก็เห็นอะไรดี—ไม่ดีเป็นต้น ต่างกันไป แล้วแต่คน ๔๗๓
 ๒. แง่ภาษา ทำให้เราไม่เห็นว่าที่มันดีมาก มันยิ่งร้ายกาจ เลยคว้าเอาผิด ๔๗๔
 ๓. ใช้คำพูดไปสมมติผิดที่ เช่น โพล่เอาานิพพานมาเป็นความสุขที่น่าพอใจเสีย ๔๗๘
 ๔. เพราะมันมีค่า มันจึงมีคู่ และเพราะมันมีคู่ มันจึงเกิดมีค่าขึ้นมา ๔๗๙
- ซึ่งความจริงเกี่ยวกับการลวงนี้ ก็คือให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นเอง ๔๘๐
- สิ่งที่ดีกว่าเลี้ยงพระทั้งศาสนา ก็คืออนิจจสัญญา เห็นความลวงด้วยของคู่นี้ ๔๘๑
- หลักปฏิบัติขั้นต้น ต้องทำตัวเหมือนสะเก็ดใหม่ ต่อกิเลส ต่ออารมณ์ ๔๘๒
- หลักปฏิบัติขั้นสุด คือพิจารณาไตรลักษณ์ ไม่เอา—ไม่เป็น จนเหนืออัสสาหะ ๔๘๓
- ขั้นศีลธรรมคือทำตัวให้อยู่กับยักษ์ร้าย, ชั้นศาสนาคือฆ่ายักษ์ แล้วปลดปล่อย ๔๘๔
- เรายังคงเกี่ยวข้องกับของคู่ได้ตามปรกติ ส่วนใจที่รู้ ย่อมไม่มียึดถือไปตาม ๔๘๕
- ฉะนั้นควรศึกษา จนสิ่งทั้งปวงไม่อาจลวง ได้อีกต่อไป ๔๘๖

๘. หลักปฏิบัติเกี่ยวกับวัตถุนิยม

- การถูกลวงด้วยของคู่ นำไปสู่วัตถุนิยม เพราะมันเป็นสัญชาตญาณ ๔๘๗
- สัญชาตที่มีแต่น้อมไปถือวัตถุเป็นสำคัญนี้ พุทธบริษัทต้องรู้จักและรู้ซึ่ง ๔๘๘
- “วัตถุนิยม” ตามความหมายพุทธศาสนาครอบถึงสุขในสวรรค์ของฝ่ายอื่น ๔๘๐

วัตถุนิยมมีคู่กันมากับจิตใจสัตว์ ก่อนพุทธกาลหรือกรีกโบราณก็มีลัทธินี้	๔๙๐
ความปั่นป่วนทั้งหมดของโลก มาจากวัตถุ จึงควรศึกษา ปฏิบัติให้ถูกต้อง	๔๙๓
จะศึกษาและเอาชนะวัตถุนิยม ก็ต้องรู้ลักษณะแห่งความหมายให้ถี่ถ้วน :	
๑. วัตถุนิยมถือว่าวัตถุเป็นของจริงแท้ จริงทางวัตถุนั้นแหละจริงที่สุด	๔๙๔
๒. ,, ถือว่าวัตถุเป็นมูลของพฤติกรรมต่าง ๆ ทางฝ่ายจิต	๔๙๔
๓. ,, ถือว่าข้อเท็จจริงในโลก อธิบายด้วยความมีอยู่และเป็นไปของวัตถุ	๔๙๕
๔. ,, ถือว่าอะไรก็ไม่สำคัญไปกว่าผลได้หรือค่านิยมเป็นวัตถุ	๔๙๕
๕. ,, ถือว่าความมีอยู่และพฤติกรรมทางจิต ไม่มี	๔๙๖
๖. ,, ถือว่าปรากฏการณ์ทางจิตเป็นเพียงผลิตผลทางวัตถุที่ถูกจัดสรร	๔๙๖
๗. ,, ถือว่าไม่มีอะไรมีอยู่เลย นอกจากวัตถุและการเคลื่อนไหวของมัน	๔๙๖
๘. ,, ถือว่าพฤติกรรมจิตมิได้ ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางฟิสิกส์และเคมี	๔๙๗
๙. ,, ถือว่าวัตถุเป็นมูลฐานของจิต คือจิตขึ้นอยู่กับวัตถุ แล้วแต่วัตถุ	๔๙๗
๑๐. ,, ถือว่าอะไรที่สัมผัสรับรู้ได้ทางกายเท่านั้น เป็นของมีอยู่จริง ...	๔๙๗
๑๑. ,, ถือว่าโลกมิได้ถูกควบคุมด้วยสติปัญญา หรือเจตนา	๔๙๗
๑๒. ,, ถือว่าปริมาณสำคัญกว่าคุณภาพ เขามากเชื่อว่า มันก็ซดเซยได้	๔๙๘
๑๓. ,, ถือว่าวิทยาศาสตร์ มีได้แต่ทางวัตถุเท่านั้น นอกนั้นพิสูจน์ไม่ได้	๔๙๘
๑๔. ,, ถือว่าคนเราจะแสวงและลุดถึงที่สุดได้ก็แต่ที่วัตถุและผลทางวัตถุ	๔๙๘
๑๕. ,, ถือว่าเรื่องทางฝ่ายจิตไม่มี สิ่งที่เหนือธรรมชาติก็ไม่มี	๔๙๙
ท้าววัตถุนิยมอยู่ที่ทำที่ไปเชื่อถึงฝั่งหัว บุษบาเข้าลักษณะ ๑๕ ข้อนั้น	๕๐๐
ท้าววัตถุนิยมอยู่ที่ความที่เขาตกอยู่ในห้อมล้อมของวัตถุ ไม่ทะลุดอกได้ ...	๕๐๐
ท้าววัตถุนิยมอยู่ที่การถูกจับยึด เป็นทาสต่อคุณค่าทางวัตถุหรือทางทำ	๕๐๐

ลักษณะคนที่นิยมวัตถุ สังเกตที่—เขาถือคติ ตามที่กล่าว ๑๕ ข้อนี้	๕๐๑
— เขาค้มค้ำ เมาในผลทางวัตถุ	๕๐๑
— เขามีหลักใช้ชีวิตไปในทางต่ำหยาบ ...	๕๐๑
ฉะนั้นพวกวัตถุนิยม ก็อยู่ในระดับที่เขาสุขทางเนื้อหนังเป็นเกณฑ์อย่างสัตว์	๕๐๑
อันตรายจะมาสู่ในเมื่อพากันนิยมวัตถุคือ ๑. ยิ่งพากันเห่อ วัตถุยิ่งมีไม่พอ	๕๐๒
๒. เมื่อไม่พอ ก็ต้องแย่งปล้นกัน ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ทุกแบบ ทุกทาง	๕๐๓
๓. พอวัตถุนิยมทันมา ทำให้คนเห็นความสำคัญของศาสนาน้อยจนหมดไป	๕๐๔
๔. ไปมองผลกรรมเป็นวัตถุเสีย จึงเข้าใจเรื่องกรรมดีกรรมชั่วผิดหมด	๕๐๕
๕. วัตถุนิยมเป็นศัตรูของศาสนาและทำลายความสงบสุขในใจและของโลก	๕๐๘
๖. วัตถุนิยมทำลายสิ่งสุนทรทำให้กระต้างในวรรณกรรมคนตรีวัฒนธรรม	๕๐๘
เห็นโทษวัตถุนิยม จะไค้สะกึ่งกลัวต่อสิ่งร้าย ใฝ่มั่นแต่ในสังฆธรรม ...	๕๑๐
ส่วนพุทธศาสนา ไม่นิยมวัตถุ ถือตามที่เป็นจริงว่า จิตเป็นฝ่ายควบคุมวัตถุ	๕๑๑
พุทธศาสนามีหลักไม่หวังพึ่งวัตถุ ไม่คอยพึ่งวัตถุ ไม่สยบจำนนต่อวัตถุ	๕๑๒
จึงมีหลักปฏิบัติเกี่ยวกับวัตถุ โดยลักษณะ หลักการและเหตุผล อย่างครบ	๕๑๒
ถึงกระนั้น พุทธศาสนาก็ไม่ให้ทำลายวัตถุ ไม่ถือว่ามันเป็นอุปสรรคศัตรู	๕๑๒
พุทธศาสนามีทางสายกลาง ให้ทำถูกกับมัน จนเอาวัตถุมาใช้ประโยชน์	๕๑๓
ให้สติปัญญานำวัตถุ ชนะวัตถุ ไม่ปล่อยวัตถุกลับทำพิษให้อีก เมื่อไปใช้มัน	๕๑๔
ว่าโดยที่แท้ พุทธศาสนาเป็นกรรมนิยม สัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม	๕๑๕
เพราะถ้าตัดกรรมที่เป็นตัวปรุงทำให้เกิดนามรูปได้ นั่นก็ เหนือกรรม	๕๑๕
สรุปธรรมบรรยาย	๕๑๖

๘. หลักปฏิบัติเกี่ยวกับโลกธรรม

โลกธรรม คือสิ่งประจำโลก ที่ต้องมีเรื่อยไป ทุกคนเสี่ยงหลีกเลี่ยงไม่พ้น	๕๑๘
ได้ลาภ—เสื่อมลาภ, ยศ—เสื่อมยศ, นินทา—สรรเสริญ, สุข—ทุกข์ เป็น ๔ คู่	๕๒๐

โลกธรรมจึงเป็นปัญหาสำคัญเผชิญคนเรา ต้องทำกับมันให้ถูก	๕๒๑
กฎของโลกธรรม มีอยู่ว่า ทั้งแปด เป็นมายาเปลี่ยนแปลงเรื่อยในหมู่มนุษย์	๕๒๑
เมื่อมันมีลักษณะแท้จริงอย่างนี้ ใครจะไปเอาให้ได้อย่างใจ ย่อมไม่ได้	๕๒๒
สุขเวทนามัดใจสัตว์ยิ่งกว่าโลกธรรมข้ออื่น มีแต่จะตกเป็นทาสกันหมด	๕๒๒
แม้พระเจ้าและสัตว์ชั้นอรุปรพก็ยังไม่พ้นอำนาจสุข จึงจำต้องศึกษามันให้ดี	๕๒๓
มูลเหตุที่ให้ไหวไปตามโลกธรรม ก็คือถูกลวงด้วยของเป็นก้อนนั้นเอง ...	๕๒๓
ถ้าเห็นจริงตามอริยเจ้า ว่าเป็นอนิจจังเสมอกัน ก็ไม่มีคู่ เลยเหนือโลกธรรม	๕๒๔
มาตรฐานของอริยเจ้า กับของปุถุชนนั้นต่างกัน แม้ในของสิ่งเดียวกัน	๕๒๕
ผู้เห็นถูกปฏิบัติถูกต้องโลกธรรม ผลจึงต่างจากผู้ที่ไม่เข้าใจผิด ปฏิบัติผิด	๕๒๖
การไหวไปตามโลกธรรม ทำให้เกิดอคติล้าเอียง เป็นผลร้ายคดีโลก ...	๕๒๖
การไหวไปตามโลกธรรม ทำให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ เป็นผลร้ายคดีธรรม ...	๕๒๗
อคติทางโลก ทำให้สูญเสียความเป็นปุชฌัญญบุคคล และอุทมคติ ...	๕๓๑
อคติทางธรรม ทำให้สูญเสียนิพพาน ยังคงติดไปกับโลกเรื่อยไป ...	๕๓๔
สรุปแล้วเป็นเรื่องสูญเสียที่ควรสลัดสังเวช ที่ได้เป็นสัตว์นรกโดยทางใจด้วย	๕๓๕
ไม่อคติ ไม่ใช่ให้ทุกคนเสมอหน้ากัน พุทธองค์ไม่ให้เถรตรงตามตัวหนังสือ	๕๓๖
ยุติธรรมก็คือให้รู้จักคนว่าควรสงสารก็มี ควรคบก็มี ควรบูชาก็มี ...	๕๓๖
ไม่ไหวตามโลกธรรม เราต้องรู้ว่าโลกนี้ คือ คน + ความทุกข์	๕๓๗
การหลงอยู่ในโลกนี้แม้ชนิดเดียว ก็เป็นของเหม็น คือเกิดทุกข์ ...	๕๓๘
คนอยู่ในโลกไม่เห็นโลก เหมือนนกไม่เห็นฟ้า ปลาไม่เห็นน้ำ ฯลฯ ...	๕๔๒
จะรู้ตัวว่ารู้จักโลกมากน้อยเพียงไร ก็ถือเกณฑ์ที่ไหวตามโลกธรรมนั่นเอง	๕๔๓
จงเหนือโลกอยู่บ้างเถิด อย่าเป็นผู้ที่ยึดถือเต็มตัวอย่างปุถุชนอยู่เลย ...	๕๔๔
เครื่องมือที่จะควบคุมโลกธรรม ก็คือเห็นโลกโดยความเป็นสุญญตา ...	๕๔๔
เข้าถึงสุญญตาแล้ว—ทรัพย์สินสมบัติ จะเป็นเหมือนของที่พบตามทาง ...	๕๔๕
—อาชีพที่ทำ ก็ทำไปอย่างงานฝีมือ ของผู้มีใจรักศิลปะ	๕๔๕

- ชื่อเสียง จะเห็นเป็นของสำหรับเด็ก มันมีมาเองได้	๕๔๖
- โลกทั้งโลก จะเล็กจนไม่พอใส่ฝ่ามือ	๕๔๘
- ความจน ความตาย จะเป็นของไร้ความหมายที่ต้องกลัว	๕๔๘
จิตใจเป็นอิสระแล้ว จะทำหน้าที่ได้สำเร็จ และได้อย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง	๕๔๙
เมื่ออุคคตคติสมบูรณ์แล้ว จะเป็นที่เคารพบูชา แม้แก่เทวดาและมนุษย์	๕๔๙
ทั้งนี้เพราะมารู้จักโลกธรรมได้สิ้นเชิง ครอบทั้ง ๕ แง่	๕๕๐

๑๐. นิพพานที่สุดของโลก

ในโลกมีสิ่งลวง คนจึงคิดคิดว่า ไหวตามโลกธรรม เวียนว่ายเต็มอยู่ด้วยทุกข์	๕๕๑
ที่สุดโลก ไม่มีอะไรเหล่านั้นทั้งหมด เป็นนิพพาน-ที่สุดจบแห่งทุกข์สิ้นเชิง	๕๕๒
จุดปลายทางนี้ มีสำหรับสัตว์ที่ท่องในสงสารทุกตัวคน จึงเป็นเรื่องเฉพาะหน้า	๕๕๒
อย่างน้อยเราต้องรู้ว่าจะไปสุดกันที่ไหน จะได้อยู่ในโลกไม่ต้องทุกข์เกินไป	๕๕๓
เรื่องนิพพานนี้ แม้ไทยเราแต่ก่อน ก็เคยเป็นของรู้และเอ่ยกันตามพื้นบ้าน	๕๕๔
สมัยคนไม่เป็นทาสวัดดูมาก เรื่องนิพพานไม่เป็นของลึกลับ เหลือวิสัย	๕๕๖
ถ้าใส่ใจศาสนาขั้นที่ไม่ถึงเรื่องนิพพาน ก็ไม่เชื่อว่าศึกษาตัวพุทธศาสนา	๕๕๖
พุทธองค์ตรัสมงคลสูงสุด คือจิตที่ชนะโลก ไม่ใช่ตายแล้วจึงได้นิพพาน	๕๕๗
นิพพานแล้ว ไม่ใช่ทำอะไรไม่ได้ กลับจะทำได้ดี ได้มาก ด้วยเมตตาปัญญา	๕๖๐
นิพพานไม่ใช่ทำให้โลกร้าง แต่ช่วยปกป้องไม่ให้โลกรกด้วยคนบ้า	๕๖๑
ไม่อาจรู้ว่าคนไหนน้อมไปสู่นิพพาน เว้นแต่ผู้ที่เข้าใจเรื่องนิพพานดี	๕๖๔
ยังเป็นผู้ลุ่มถึงเสียเอง ก็มีทางรู้ได้ชัดยิ่งขึ้นอีก ว่าใครเป็นผู้ลุนิพพาน	๕๖๕
นิพพานเป็นการดับของกิเลสและความทุกข์ ไม่ใช่ดับชีพตายเข้าโลงไป	๕๖๕
สมัยนี้วัดดูท่วม หากมีผู้ไม่เมา ยังสนใจอยู่ โอกาสลุนิพพานก็ยังมีอยู่เรื่อย	๕๖๖

นิพพานไม่ใช่ “พุทธภูมิ” นั่นเป็นระดับที่มุ่งเฉพาะของผู้จะเป็นพุทธเจ้า	๕๖๗
นิพพานไม่ใช่จิตที่บรรลุนิพพาน จิตนั้นก็สภาวะจิต จะคงอยู่จนหมดดับจัญสุดท้าย	๕๖๘
นิพพานเป็นวิสัยสุดได้ล้าพ้นผู้เดียวก็จริงแต่ผู้นั้นยังบอกสอนช่วยคนได้ไม่จำกัด	๕๗๐
ที่สุดของโลก ไม่ใช่โลกวิเศษ แต่เป็นที่พึงให้โลก ท่านทุกข์ภัยให้ได้แท้จริง	๕๗๑
นิพพานจึงเป็นเรื่องสำคัญที่สุด เป็นใจความอันเดียวของพุทธศาสนา ...	๕๗๒
มนุษย์แสวงสิ่งที่ดีที่สุด ยิ่งเขยิบสูงขึ้นๆ ก็ต้องไปจบกันที่นิพพานในพุทธศาสนา	๕๗๓
ถ้ากิเลสและทุกข์ไม่ครอบงำ ก็ไม่ไหวตามโลกธรรม ผนตกรตกก็ไม่เบียด	๕๗๓
รู้ที่สุดโลก ก็จะช่วยให้รักษาศีลธรรม อุดมคติ และหน้าที่ได้ง่ายดาย	๕๗๔

กล่าวสรุปการบรรยายอบรม ประจำปี ๒๕๐๐ นี้	๕๗๕
และมีการตอบปัญหา ที่นักศึกษาขอร้องใจ ตอนท้ายรายการ ดังนี้ :	
๑. ผลกรรม ที่ทำดีทำชั่ว ข้ามชาติได้หรือไม่ อย่างไร ?	๕๗๕
๒. วินัย ทำให้พระภิกษุต่าง ๆ ถือไม่เหมือนกัน ถูกหลวงค้ำของคู่ ?	๕๗๘
๓. ชาตคตต่าง ๆ ในคัมภีร์นั้น จริงแค่ไหน เป็นวิธีสอนหลักธรรมหรือ ?	๕๘๑
๔. พุทธศาสนาสอนเรื่องสังสารวัฏฏ์ จะขัดกับวิทยาศาสตร์ปัจจุบันหรือไม่ ?	๕๘๓
๕. เรื่องเทวดา และสวรรค์ มีการยืนยันแค่ไหน สำหรับคนในยุคนี้ ?	๕๘๔
๖. พุทธศาสนาปฏิเสธอัฐตาดลอคสย ทำไมจึงตรัสว่าให้ตนพึงตน ?	๕๘๘
๗. จิตที่ว่างจากกัณหาอุปาทาน สะอาดสว่าง สงบแล้ว จะคงอยู่ตลอดไป ?	๖๐๐

ตุลาการภิธรรม

ชุดที่ ๑

ว่าด้วย

วิชาที่บอกว่า อะไรเป็นอะไร

บรรยายอบรมผู้ที่รับบริการโปรดเกล้า ฯ เป็นตุลาการ
รุ่นปี ๒๕๕๕

ก
ช
วน
คิด
ไม่รู้จัก
งเหล่านี้
อะไร นั้น

หรือจะเรียกว่า
ให้สิ่งของ
สิ่งของพวกนี้คืออะไร

บให้
ระโยชน์
ไม่ใช่เป็น
ามที่ถูก
ศาสนา.

ตุลาการภิธรรม พ.ศ. ๒๔๕๕

คำว่า **ให้รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร** นั้น มีความหมายลึกซึ้งมาก.
เดียนท่านทั้งหลายลองพิจารณาว่า

แม้แต่จะรู้จักว่า ตัวของตัวเองนั้นเป็นอะไร เราจักว่าจะอะไรเป็นอะไรกันหรือเปล่า
หน้าที่หรืออาชีพคืออะไร แม้ที่สุดแต่เงินของทรัพย์สมบัติ ชีวิตคืออะไร การงานคืออะไร
ชื่อเสียงเหล่านี้ คืออะไรก็ตาม. ถ้าใครกล้ายืนยันว่า รู้ดีที่สุด ว่าสิ่งเหล่านี้
คืออะไร ก็ลองพิจารณาดูให้ดีๆ หรือฟังคำอธิบายดูต่อไป ชาวของเกียรติยศ
อันแท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้คืออะไรกันแน่. ถ้าจะกล่าวโดยโวหารธรรมะ ว่า
เป็นผู้รู้ธรรมะแล้ว ก็ต้องกล่าวว่าเขารู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร. รู้ดีที่สุด ว่าสิ่งเหล่านี้
สิ่งทั้งปวงคืออะไร ผู้หนึ่งจะเป็นผู้รู้พุทธศาสนา. ถ้ารู้หมดคนสิ้นเชิง ก็คือถ้าผู้
รู้พุทธศาสนาหมดคนสิ้นเชิงได้; เมื่อเราว่าจะอะไรเป็นอะไรจริง ๆ
ไม่ปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวง แต่ย่อมจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวง.
ต่อสิ่งทั้งปวงแล้ว ก็เป็นอันแน่นอนว่าความทุกข์จะเกิดขึ้นไม่ได้
เรายังไม่รู้จักสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่มันเป็นจริง ว่ามันเป็นอะไร
ต่อสิ่งทั้งปวงไม่มากนักน้อย ความทุกข์ก็เกิดขึ้นตามส่วน.
ว่าชีวิตคืออะไร หน้าที่การงานคืออะไร เราย่อมปฏิบัติ
และความทุกข์ก็ต้องเกิดขึ้นตามส่วนที่ไม่รู้. การที่รู้
เป็นเครื่องช่วยให้เราปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวงโดยตรง.

เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักของพ
การปฏิบัติพุทธศาสนาก็ตาม ย่อมเป็น
ตามที่เป็นจริงนั่นเอง เพราะว่าถ้าเราปฏิบัติ

ตุลาการภิธรรม

ชุดที่ ๑

ว่าด้วย

วิชาที่บอกว่า อะไรเป็นอะไร

บรรยายอบรมผู้ที่รับบริการโปรดเกล้า ฯ เป็นตุลาการ
รุ่นปี ๒๕๕๕

คำบรรยาย ตลาการิกรรม ครังที่ ๑/๒๔๙๙

เรื่อง

ใจความสำคัญของพุทธศาสนา

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปญญโณ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

หัวข้อที่อาตมาได้รับมอบหมายสำหรับทำการอบรมในที่นี้ เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่า คือ “หลักพระพุทธศาสนา, วิธีการปฏิบัติ, และศีลธรรม” จากหัวข้อนี้ เราจะเห็นได้ว่าการแยกเป็น **พุทธศาสนา** และ **ศีลธรรม** ทั้งสองหัวข้อนี้ กล่าวได้ว่าเป็นวิชาความรู้ที่จำเป็นแก่บุคคลทั่วไปทุกประเภท และจำเป็นแก่บุคคลที่กำลังจะปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งเป็นหน้าที่สำคัญโดยตรงของคนทุก ๆ ประเภทด้วย. แต่สำหรับในวันแรกนี้, อาตมาอยากจะชี้ให้เห็น **ความ**

แตกต่างกันระหว่างของสองสิ่งนี้เป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงให้หัวข้อ
คำอบรมในวันนี้ว่า “พุทธศาสนานั่นคืออะไร?” เพื่อเราจะได้เข้าใจสิ่งที่
เรียกว่าพุทธศาสนาให้ชัดเจนเป็นประการแรก. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังอยากจะทำ
การเปรียบเทียบเบื้องต้น ในระหว่างสิ่งที่เรียกกันว่า “ศาสนา” กับ “ศีลธรรม”
พอเป็นหลักประกันความปนเปื้อนเสียก่อน.

พอได้ยินคำว่าศาสนา, ท่านทั้งหลายก็มักจะรู้สึกหรือสันนิษฐานเอา
ได้ว่า คำว่า ศาสนามีความหมายเป็นไปได้อันกว้างหรือลึกกว่าคำว่า
ศีลธรรม. คำว่า ศีลธรรม หมายถึงข้อปฏิบัติซึ่งเกี่ยวกับประโยชน์สุขในโลกนี้
ในขั้นที่เป็นพื้นฐานทั่วไปมากกว่าอย่างอื่น; และศีลธรรมเป็นหลักปฏิบัติ
ที่กล่าวได้ว่ามีอยู่ตรง ๆ กันทั่ว ๆ ไปแทบทุกศาสนา. ส่วนคำว่า ศาสนา นั้น
หมายถึงระเบียบวิธีปฏิบัติในขั้นสูง และมีความผิดแผกแตกต่างกันออกไป
โดยเฉพาะเป็นศาสนาหนึ่ง ๆ ที่เดียว. ที่เห็นได้ชัด ๆ ง่าย ๆ เราจะเห็นได้ว่า
คำว่า ศีลธรรมย่อมหมายถึงระเบียบการปฏิบัติเพียงเท่าที่เราจะเรียกได้ว่า เป็น
การทำให้เป็นคนดี เช่น มีศีล มีสัจจะ มีกตัญญู กตเวที มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นไป
เพื่อเบียดเบียนตนหรือคนอื่น ตามหลักที่สังคมทั่ว ๆ ไปต้องการ. แต่เมื่อได้
ปฏิบัติครบถ้วนตามนั้นแล้ว ก็มีศีลธรรมดีแล้ว ปัญหาที่ยังคงมีเหลืออยู่ว่า
คนนั้นยังไม่พ้นทุกข์ หรือหมดปัญหาที่เกิดมาจากความเกิดแก่เจ็บตาย ยังไม่
พ้นทุกข์ ไม่พ้นจากการเบียดเบียนของกิเลส โดยเฉพาะคือ โสภะ โทสะ
โมหะ. อำนาจของศีลธรรมได้สิ้นสุดลงเสียก่อนที่จะกำจัด โสภะ โทสะ โมหะ
ให้สิ้นไปได้ และไม่สามารถจะกำจัดความทุกข์อันเกิดจากความเกิดแก่เจ็บตาย

เป็นต้นได้. ส่วนขอบเขตหรือหน้าที่ของศาสนานั้น ยังไปได้ไกลต่อไปอีก : โดยเฉพาะพุทธศาสนาของเราย่อมมุ่งหมายโดยตรง ที่จะกำจัดกิเลส คือ โภคะ โทสะ โมหะ ให้สิ้นเชิง หรือดับความทุกข์ทั้งหลายที่จะเกิดเป็นปัญหาขึ้นจากความ เกิดแก่เจ็บตายเป็นต้น ให้สูญสิ้นไป. สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา ไปไกลกว่าศีลธรรม เช่นนี้ จึงเป็นการชี้ให้เห็นได้ชัด ๆ ว่า ศาสนากับศีลธรรมนั้น ต่างกันอย่างไร. โดยเฉพาะ พุทธศาสนา ไปได้ไกลกว่าศีลธรรมสากลของโลกทั่ว ๆ ไป อย่างไร. เมื่อเราเข้าใจความแตกต่างระหว่างคำว่า ศาสนา กับคำว่า ศีลธรรม ดังนี้แล้ว เราจะได้นสนใจกับสิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา โดยเฉพาะกันสืบไป.

เมื่อตั้งปัญหาว่า พุทธศาสนา คืออะไร. อาตมาอยากจะให้คำจำกัด ความ หรือบทนิยามที่เหมาะสมแก่ท่านทั้งหลายในที่นี้ ที่สุด ว่า “**พุทธศาสนา คือวิชาการที่ระเบียบปฏิบัติสำหรับจะให้เรารู้อะไรเป็นอะไร**” เท่านั้นเอง. ผู้ที่จำเป็นจะต้องรับการอบรมทางพุทธศาสนาอาจจะเข้าใจว่า ถ้าอย่างนั้นตัวเอง ก็เป็นผู้ที่ไม่รู้อะไรเป็นอะไรไป ตั้งนั้นหรือ. อาตมาก็อยากจะยืนยันว่าเรื่อง มันเป็นอย่างนั้นจริงๆ : ถ้าใครรู้อะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องครบถ้วนลึกซึ้ง ถึงที่สุดแล้ว คนนั้นชื่อว่ารู้พุทธศาสนาถึงที่สุดด้วยเหมือนกัน. ขอให้ทำความเข้าใจในคำจำกัดความที่ว่า **พุทธศาสนา คือวิชาและระเบียบปฏิบัติสำหรับให้ รู้อะไรเป็นอะไร** ให้มากเป็นพิเศษ. ที่ได้วางหลักเกณฑ์ดังนี้ ก็เพื่อประโยชน์ ที่จะให้ท่านทั้งหลายเข้าใจพุทธศาสนาได้โดยเร็ว หรือโดยง่ายนั่นเอง ไม่ใช่เป็นการเล่นโวหาร ให้เปลืองเวลา และว่าโดยที่แท้จริงแล้วก็เป็นการจำกัดความที่ถูกต้องที่สุด ตามความมุ่งหมายของพระพุทเจ้า หรือของพระพุทศาสนา.

คำว่า ให้อะไรเป็นอะไร นั้น มีความหมายลึกซึ้งมาก.

เดี๋ยวนี้ท่านทั้งหลายลองพิจารณาว่า เรา รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรกันหรือเปล่า แม้แต่จะรู้จักว่า ตัวของตัวเองนั้นเป็นอะไร ชีวิตนี้คืออะไร การงานคืออะไร หน้าที่หรืออาชีพคืออะไร แม้ที่สุดแต่เงินทองทรัพย์สินสมบัติ ข้าวของเกียรติยศ ชื่อเสียงเหล่านี้ ก็อะไรก็ตาม. ถ้าใครกล้ายืนยันว่า รู้ดีที่สุด ว่าสิ่งเหล่านี้คืออะไร ก็ลองพิจารณาดูให้ดี ๆ หรือฟังคำอธิบายดูต่อไป ว่าตามความหมายอันแท้จริงแล้ว สิ่งเหล่านี้คืออะไรกันแน่. ถ้าจะกล่าวโดยโวหารธรรมะ ว่าใครเป็นผู้รู้ธรรมะแล้ว ก็ต้องกล่าวว่าเขารู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร, คือถ้าผู้ใด รู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร ผู้นั้นจะเป็นผู้รู้พุทธศาสนา. ถ้ารู้หมดจนสิ้นเชิง ก็เท่ากับว่าผู้รู้พุทธศาสนาหมดจนสิ้นเชิงได้; เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไรจริง ๆ แล้ว เราย่อมไม่ปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวง แต่ย่อมจะปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวง. เมื่อปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวงแล้ว ก็เป็นอันแน่นอนว่าความทุกข์จะเกิดขึ้นไม่ได้. เดี่ยวนี้เรายังไม่รู้จักรู้สิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่มันเป็นจริง ว่ามันเป็นอะไร เราจึงปฏิบัติผิดต่อสิ่งทั้งปวงไม่มากนักน้อย ความทุกข์ก็เกิดขึ้นตามส่วน. ตัวอย่างเช่นไม่รู้จักรู้ว่าชีวิตนี้คืออะไร หน้าที่การงานคืออะไร เราย่อมปฏิบัติผิด ต่อสิ่งเหล่านี้และความทุกข์ก็ต้องเกิดขึ้นตามส่วนที่ไม่รู้. การที่รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร นั้น เป็นเครื่องช่วยให้เราปฏิบัติถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวงโดยตรง.

เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักของพุทธศาสนา หรือจะเรียกว่า การปฏิบัติพุทธศาสนาก็ตาม ย่อมเป็นการปฏิบัติเพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงนั่นเอง เพราะว่าถ้าเราปฏิบัติจนถึงกับรู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร

เสียแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องปฏิบัติอะไรอีกต่อไป. ขอให้ฟังให้ชัดเจน หรือให้ดี ในที่ตรงนี้อีกครั้งหนึ่ง ว่าการปฏิบัติของเรา นั้น เราปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่า สิ่งทั้งปวงคืออะไร ตามที่เป็นจริงอย่างไร เท่านั้น. ถ้าลงได้รู้ในเรื่องนี้แล้ว การปฏิบัติก็ไม่จำเป็นอะไรต่อไปอีก. การปฏิบัติอย่างที่เรียกกันว่า ปฏิบัติศีล สมาธิ บัญญา ปฏิบัติกรรมฐานภาวนาอะไรก็ตาม ทั้งหมดนั้น ล้วนแต่มุ่งผลในที่สุด เพื่อให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร. เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไร ก็ย่อมหมายถึงการบรรลุมรรคผล ชั้นใดชั้นหนึ่ง หรือถึงที่สุด เพราะว่าความรู้ นั่นเอง เป็นตัวทำลายกิเลสไปในตัว และเป็นการรู้ผลของการหมดกิเลสไปในตัว.

เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรจริงๆ แล้ว การเบียดเบียนทำลายกำหนด และความหลุกหลิกที่เรียกว่า นิพพิทา วิราคะ และวิมุตตินั้น ย่อมเกิดขึ้นเองเป็นอัตโนมัติ ไม่ต้องทำความเพียรหรือปฏิบัติอะไรต่อไปอีก. เรามีหน้าที่ที่จะทำความเพียรหรือปฏิบัติ ก็แต่ชั้นที่ว่ายังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรเท่านั้น. โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือไม่รู้ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาคา. นี้ เป็นการกล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา. เมื่อการปฏิบัติกรรมฐานภาวนานั้น ได้เป็นไปจนกระทั่งเกิดความเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาคาเด็ดขาด สิ้นเชิงลงไปจริงๆ แล้ว นั้นย่อมหมายถึงที่สุดของความรู้และการปฏิบัติ เพราะว่าความรู้เช่นนั้นย่อมทำลายกิเลสเองอยู่ในตัว จนหมดไปในตัว. เราไม่ต้องทำความพยายามในข้อที่จะให้ความรู้ นั้น ทำลายกิเลส, เราพยายามแต่เพียงให้เกิดความรู้อันนั้นขึ้นมา คือให้เป็นความรู้ที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถึงที่สุดจริงๆ เท่านั้น

โดยสรุปก็คือความรู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นเอง. เหมือนอย่างเตี้ยวันนี้ เมื่อเราไม่รู้ว่า ชีวิตนี้ หรือสิ่งทั้งปวงนี้ หรืออะไรๆ ที่เรากำลังหลงรักใคร่ยินดีนั้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาแล้ว ก็หลงรักยินดีติดพันยึดถือในสิ่งเหล่านั้น. ครั้นเรารู้จริงตามวิธีรู้ของทางพระศาสนา คือไม่ใช่รู้อย่างวิธีของโลก ๆ. แต่เป็นการรู้ตามวิธีของพุทธศาสนาโดยเฉพาะ จนมองเห็นชัดว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าผูกพันตัวเราเข้าไปกับสิ่งนั้น ๆ จริง ๆ แล้ว ก็จะเกิดความหลุดพ้นจากสิ่งเหล่านั้นขึ้นมา ดังนี้. ฉะนั้น การปฏิบัติจึงเป็นการปฏิบัติเพียงเพื่อให้รู้สิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริง คือยิ่งกว่าที่รู้ ๆ กันอยู่ตามธรรมดาโลก หรือตามที่ตนเข้าใจว่ารู้เท่านั้นเอง.

อาจมาขอยืนยันคำจำกัดความข้อนี้ ว่าเป็นคำจำกัดความที่เพียงพอและเหมาะสมสำหรับท่านนักศึกษาทั้งหลาย จะเอาไปใช้สำหรับดำเนินการปฏิบัติของตน ด้วยการสืบสาว วิธีรู้ และวิธีปฏิบัติ ให้ออกไปจากหลักที่ว่าเราจะต้องรู้ว่าอะไรเป็นอะไรเท่านั้น. ถ้าถามขึ้นเป็นคำถามกลาง ๆ ในที่ทั่วไปว่าศาสนาคืออะไร ก็มีทางที่จะตอบได้มากทางด้วยกัน จนกระทั่งท่านทั้งหลายฟังเผื่อ. ตัวอย่างเช่นจะถามไปกลาง ๆ ว่า ศาสนาคืออะไร ดังนี้แล้ว, ศาสนากลุ่มหนึ่ง หรือประเภทหนึ่ง ก็จะตอบว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ส่งมาจากพระเป็นเจ้า ดังนี้ เป็นต้น เป็นคำตอบที่มีมากมายในหลายศาสนาในโลกนี้ ซึ่งนิยมถืออย่างนั้น, นิยมตอบอย่างนั้น. แต่สำหรับพุทธศาสนาแล้ว ไม่มีการกล่าวเช่นนั้นเลย ความรู้ที่ว่าอะไรเป็นอะไรนี้ จะมาจากใครก็ได้ ถ้าเป็นความรู้ที่ถูกต้อง ว่าอะไรมาจากอะไรจริงๆ แล้ว ก็เป็นพุทธศาสนาทันที. การที่จะ

ไปตอบว่า พุทธศาสนาคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าฉันนั้น แทนจะไม่มีประโยชน์ เพราะว่าเรายังไม่ได้รับประโยชน์อะไรมากกว่ารู้ว่าเป็นดังนั้นเท่านั้น. ถ้าจะถามว่า ทำไมจึงไม่อ้างบาลีข้อนั้นขึ้นมาตอบ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดว่า พุทธศาสนาคืออะไร อาตมาก็อยากจะตอบว่า คำกล่าวที่ว่าความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นแหละคือใจความของพระบาลีหมคทั้งพระไตรปิฎก เพราะเหตุว่า **หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งพระไตรปิฎก ก็ล้วนแต่เป็นการบ่งระบุให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไร เท่านั้นเอง.**

ถ้าถือเอาตามหลักที่ท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วไปแล้วสักอย่างหนึ่งมาอ้างก็ได้ เช่น **หลักเรื่อง อริยสัจจ์ ๔ ประการ.** อริยสัจจ์ข้อที่ ๑ บรรยายเรื่อง ความทุกข์ที่มีประจำอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง. อริยสัจจ์ข้อที่ ๒ บรรยายเรื่อง มูลเหตุของความทุกข์ ซึ่งได้แก่ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น และอยากไม่ให้มี อยากไม่ให้เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งรวมเรียกว่าความอยาก, อริยสัจจ์ข้อที่ ๓ บอกถึงความที่ว่า ถ้าดับความอยากเสียได้แล้ว ความทุกข์ก็จะดับไปตาม เพราะว่าความทุกข์ย่อมมาจากความอยาก, อริยสัจจ์ข้อที่ ๔ บอกวิธีที่จะดับความอยากเสียให้ได้ด้วยวิธีอย่างไร. เมื่อถือว่าหลักอริยสัจจ์ ๔ ประการนี้ เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา เราก็ควรจะนำมาเปรียบเทียบ กับข้อที่อาตมาได้ยืนยันว่า คำจำกัดความของพระพุทธศาสนานั้น คือ “วิชาหรือระเบียบปฏิบัติที่**ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร**” คว้าจะลงรูปลงรอยกันได้อย่างไรสืบไป.

อริยสัจจ์ข้อที่ ๑ ที่แสดงว่า สิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ หรือสังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ นี้ก็คือบอกตรง ๆ ว่า สิ่งทั้งปวงหรืออะไรเป็นอะไรนั่นเอง. คำว่า

สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ นั่นก็คือคำตอบที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ แต่สัตว์ทั้งหลายไม่ทราบ ไม่รู้ ไม่เห็น ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นความทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงได้มีความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งในสิ่งทั้งปวง. ถ้ารู้ว่ามันเป็นความทุกข์ ไม่น่าจะอยาก ไม่น่าจะยึดถือ ไม่น่าจะไปผูกพันตัวเองเข้ากับสิ่งใดแล้ว ก็คงจะไม่อยาก. นี่เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร โดยถูกต้องตามความเป็นจริงนั่นเอง จึงได้ไปอยากเข้า คือปฏิบัติผิดต่อความจริงของสิ่งทั้งปวง. แม้ อริยสัจข้อที่ ๒ ที่แสดงว่าความอยากนั้น ๆ เป็นเหตุของความทุกข์, สัตว์ทั้งหลายก็ไม่ได้รู้ไม่ได้เห็น ไม่ได้เข้าใจ ว่าความอยากนี้แหละ เป็นเหตุของความทุกข์ จึงได้พากันอยากนั้น อยากนี้ ร้อยแปดพันประการ และอยากทุกสิ่งทุกอย่างอยู่โดยไม่เห็น ว่าความอยากนี้ เป็นที่ตั้งของความทุกข์ เป็นที่เกิดของความทุกข์. นี่, ก็เพราะไม่รู้จักทั่วความอยาก ว่าความอยากนั้นคืออะไร. นี้ก็เรียกว่ารู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร อีกนั่นเอง. อริยสัจข้อที่ ๓ ที่แสดงว่านิโรธ หรือพระนิพพาน คือการดับค้นหาเสียให้สิ้น เป็นความไม่มีทุกข์ นั้น, สิ่งที่เราเรียกว่านิโรธหรือนิพพานนั้น ก็เป็นสิ่งที่สัตว์ทั้งหลายยังไม่รู้จักกันใหญ่ มากขึ้นไปอีก ทั้ง ๆ ที่เป็นสิ่งที่อาจ จะลุดึงได้ในที่ทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็หาพบได้ตรงที่มีความอยากและดับมันเสียได้นั่นเอง. นี้, ก็คือว่าไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร จึงไม่มีใครปรารถนาที่จะดับความอยาก หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือไม่ปรารถนาพระนิพพาน เพราะไม่มีความรู้ ว่าอะไรเป็นพระนิพพาน. ที่นี้ก็มาถึง อริยสัจข้อที่ ๔ อันเป็นข้อสุดท้ายที่เรียกว่ามรรค อันได้แก่วิธีดับความอยากนั้น ๆ เสีย. ไม่มีผู้ใครรู้เห็น เข้าใจว่า การทำอย่างนี้เป็นวิธีดับเสียซึ่งความอยากหรือทำตนให้ถึงความดับทุกข์ ; ไม่มีใครสนใจเรื่องอริยมรรคอันมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งล้วนแต่เป็นการดับเสียซึ่ง

ความอยาก; นี่, ก็คือว่า ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นอะไรอีกนั่นเอง; ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นที่พึ่งแก่ตนได้; ไม่รู้จักว่าอะไรเป็นสิ่งที่ควรชวนชวยพยายามอย่างยิ่ง; จึงไม่มีใครสนใจ กับเรื่องอริยมรรค อันมีองค์ ๘ ประการ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งที่เลิศประเสริฐที่สุด ในบรรดาวิชาความรู้ของมนุษย์เรา ในโลกนี้หรือโลกอื่น ๆ รวมทั้งเทวโลกอะไร ๆ ด้วยกันก็ได้ ถ้าหากจะมี; ไม่มีความรู้อันใดที่จะสูงส่งยิ่งไปกว่าหลักธรรม ที่เรียกว่า อริยมรรคมีองค์ ๘, แต่แล้วก็ไม่มีการจะสนใจในความรู้ข้อนี้กันนัก เหมือนกัน. นี่แหละ, คือการที่ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างน่าหวาดเสียว; ไม่รู้ว่าอริยมรรคนั้นจะดับความทุกข์ ให้เด็ดขาดลงไปได้อย่างไร.

ทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า เรื่องอริยสัจ ๘ ประการนั้น คือความรู้ที่บอกให้เห็นชัดว่า อะไรเป็นอะไรอย่างครบถ้วน นั่นเอง. ในเรื่องความทุกข์นั้น บอกให้รู้ว่าอย่าไปเล่นกับมัน มันจะเป็นความทุกข์เกิดขึ้นมา; และเราก็ไม่รู้ มีคนบอกให้ ก็ไม่เข้าใจ ยังขึ้นไปเล่นกับความทุกข์กันอยู่ และมากยิ่งขึ้น จนเต็มไปด้วยความทุกข์ ดังนี้แหละ เรียกว่าเป็นความโง่เขลาหรือเป็นอวิชา เป็นความไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริง, เพราะมีอวิชา จึงไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร จึงปฏิบัติผิด ต่ออะไร ๆ ไปทุกอย่าง ปฏิบัติถูกบ้าง ก็เล็กน้อยเกินไป และถูกแต่ตามความหมายของคนที่มีกิเลส ตัณหา ซึ่งถือว่าถ้าได้อะไรมาตรงตามความต้องการของตนแล้ว ก็ถือว่าเป็นการปฏิบัติถูก, แต่แล้วความทุกข์ก็ยังเหลืออยู่เต็มไปหมด. เช่นนี้ ตามทางธรรมไม่ถือว่าปฏิบัติถูก ทั้ง ๆ ที่ชาวโลกเขาจะถือว่าเป็นการปฏิบัติถูกที่สุดก็ตาม; เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ถือว่า นั่นคือการรู้ที่ถูกต้อง ว่าอะไรเป็นอะไร;

ถือเป็นเรื่องความรู้อย่างโลก ๆ และถูกต้องเพียงนึกเดียว แม้อย่างโลก ๆ ส่วนที่เป็นทางธรรมแล้ว ก็ยังนับว่าไม่รู้อะไรเลย ทั้งนี้ นี้เรียกว่าถ้าจะพิจารณากันโดยหลักอริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งท่านทั้งหลายอาจได้ยินได้ฟังกันอยู่ตามปกติ ก็ยังจะเห็นได้ชัดว่า พระพุทธศาสนานั้น คือวิชาที่บอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง ทั้งนี้.

ที่นี้ เราจะลองถือเอาหลักบาลี ที่รู้จักโดยมากทั่วไปอีกข้อหนึ่ง ที่เรียกกันว่า **หัวใจพระพุทธศาสนา** หรือ **พระคาถาของพระอัสสชิ** มาเป็นเครื่องพิจารณา. เมื่อพระอัสสชิ ได้พบกับพระสารีบุตรแต่ก่อนบวช พระสารีบุตรได้ถามถึงใจความของพระพุทธศาสนา ว่ามีอยู่อย่างไร โดยย่อที่สุด. พระอัสสชิได้ตอบว่า โดยย่อที่สุดแล้ว ก็คือ **เอ ธมฺมา เหตุปฺปภา, เตสํ เหตุํ ตถาคโต, เตสญฺจ โย นิโรธो จ, เอวํวาทิ มหาสมฺโณ,** เป็นใจความสั้น ๆ เพียงเท่านั้น ถ้าแปลเป็นภาษาไทยเรา ก็ว่า “สิ่งทั้งหลายเหล่าใด เกิดมาแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าท่านทรงแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิง ของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ; พระมหาสมณเจ้าตรัสอย่างนี้”. นี้, เป็นคำตอบของพระอัสสชิ แต่ถือกันว่าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ในทุกประเทศที่เป็นพุทธบริษัท ถึงกับมีการจารึกลงในแผ่นอิฐ มาตั้งแต่ครั้งใกล้สมัยพุทธกาล คือยุคสมัยพระเจ้าอโศกเป็นต้นมาทีเดียว, เป็นตัวอักษร ๔ บรรทัดนี้ เท่านั้น, ถือกันว่าเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ ในฐานะเป็นใจความของพุทธศาสนา.

ถ้าเอาตามหลักนี้ ก็กล่าวได้ว่า ใจความของพุทธศาสนานั้น คือการบอกให้รู้ว่า “สิ่งทั้งปวงนั้น มันมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา, มันดับไม่ได้ จนกว่าจะดับเหตุเสียก่อน”. แม้ใจความสำคัญนี้ ก็เป็นการชี้ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นอีกเหมือนกัน ก็เป็นการชี้ให้รู้ว่าอย่าไปเห็นว่าปรากฏการณ์อะไรเป็นตัวตนที่ถาวร ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนถาวร มีแต่สิ่งที่เกิดออกมาออกมาจากเหตุ และงอกงามเจริญต่อไปโดยอำนาจของเหตุ และจะดับไปเพราะความสิ้นสุดของตัวเหตุ. ถ้าว่าเหตุในที่นี้หมายถึงสิ่งที่มีอำนาจปรุงแต่ง ซึ่งเราอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าปัจจัย ก็ได้. สิ่งหนึ่ง ๆ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยปรุงแต่งสิ่งอื่น ๆ สืบต่อกันไป เพราะฉะนั้นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้ หรือปรากฏการณ์ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ ล้วนแต่เป็นผลผลิตของสิ่งที่ป็นเหตุ ไม่มีตัวมันเองที่เป็นของอิสระตายตัว เป็นแต่ความเลื่อนไหลไป ในฐานะเป็นผลของสิ่งที่ป็นเหตุที่ปรุงทะยอยกันมาไม่หยุด. เพราะอำนาจของธรรมชาติมีลักษณะปรุงไม่หยุดยั้งสิ่งต่าง ๆ จึงปรุงแต่งกันไม่หยุด และเปลี่ยนแปลงกันไม่หยุด พุทธศาสนาจึงบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีตัวตน มีแต่ความที่เหตุปัจจัยปรุงแต่งกันไป และเป็นความทุกข์รวมอยู่ในนั้นด้วย เพราะไม่มีอิสระในตัวเอง ต้องเป็นไปตามอำนาจของเหตุ; จะไม่มีความทุกข์ ก็ต่อเมื่อหยุดหรือดับ. จะหยุดหรือดับ ก็ต่อเมื่อดับเหตุ ทำเหตุนั้นให้หยุดให้ดับ ไม่ให้มีการปรุงสืบไป. ข้อนี้เป็นการบอกให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร อย่างลึกซึ้ง อย่างสูงสุดสามารถที่คนเราหรือว่าผู้มีสติปัญญาตามธรรมดาจะบอกได้ นับว่าเป็นหัวใจพุทธศาสนาจริง ๆ. การบอกนี้คือบอกให้รู้ ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นแต่เรื่องของมายา คือเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งกันขึ้นเท่านั้น อย่าไปหลงยึดถือ จนชอบ หรือซังมันเข้า; ทำใจให้เป็นอิสระจากความชอบหรือความซังดีกว่า; เมื่อทำใจให้เป็นอิสระจากความชอบหรือความซังในสิ่ง

ทั้งปวงได้จริง ๆ แล้ว นั่นแหละ คือการออกมาเสียได้จากอำนาจแห่งเหตุ เป็นการคับเหตุเสียได้ ไม่ทำให้ความทุกข์เกิดได้ เพราะความชอบหรือความชัง อีกต่อไป. ข้อนี้เห็นได้ว่า หลักหัวใจพระพุทธศาสนานั้น ก็เป็นการชี้ในข้อที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” อย่างถูกต้องลึกซึ้งที่คนทั่วไปตามธรรมดาไม่เคยได้ยิน ได้ฟังนั่นเอง อีกอย่างเดียวกัน.

อีกทางหนึ่งนั้น อาตมาอยากจะชี้ให้ท่านทั้งหลายสังเกตเห็นสักนิดหนึ่ง ถึงวัตถุประสงค์แห่งการออกผนวชของพระพุทธเจ้า ว่าท่านออกผนวช จากความสุขในราชสมบัตินั้น โดยพระประสงค์อย่างไร. พระพุทธบาทที่ที่กวีส ในข้อนี้ มีอยู่อย่างชัดเจนว่า พระองค์ใช้คำว่า **กิ กุศลลเวสตี** หมายถึงพระองค์ ในขณะที่เป็นผู้ออกจากเรือน บวชแสวงหาอยู่ว่า “อะไรเป็นกุศล ๆ” พึงดูให้ดี. ที่พระองค์ทรงออกบวชจากบ้านจากเรือน ก็เพื่อแสวงหาความรู้ที่ว่า อะไรเป็น กุศล ? แต่คำว่า “กุศล” ของพระองค์ในที่นี้หมายถึงความรู้ หมายถึงความฉลาด. กุศล แปลว่า ความฉลาด ในที่นี้หมายถึงความรู้ที่ถูกต้องที่สุด ว่าอะไร เป็นอะไร โดยเฉพาะก็คือว่าอะไรเป็นความทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นความไม่มีทุกข์ อะไรเป็นวิธีให้ถึงความไม่มีทุกข์นั้น. นี้เรียกว่า ความฉลาดหรือกุศล เป็นกุศลถึงที่สุด เป็นความฉลาดถึงที่สุด อยู่ที่ตรงนั้น. การออกผนวชของพระพุทธเจ้านั้น เป็นการออกแสวงหา ว่าอะไรเป็นความรู้ ที่ฉลาดที่สุดในโลกทั้งปวง; ในที่สุดก็ได้ทรงพบความรู้อันนี้ นี้, เราจะเห็น ได้ว่า พระองค์ออกผนวช เพื่อแสวงหาความรู้ เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็น **อะไร** : เพราะถ้ารู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องครบถ้วนสิ้นเชิงจริง ๆ แล้ว

นั่นก็คือความฉลาดหรือความรู้ที่ถึงที่สุดทุกกัน ; พระองค์จึงทรงออกแสวงหาความรู้ว่าอะไรเป็นอะไร ; ความรู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์นั้นแหละ คือตัวพุทธศาสนา.

นี่ ถ้าจะถือตามที่คนทั่ว ๆ ไปได้ยินได้ฟัง โดยเฉพาะที่คนแก่คนเฒ่า พุทกันติดปาก ก็คือ เรื่องพระไตรลักษณ์ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นหลักสำคัญ หรือตัวพุทธศาสนาอีกแนวหนึ่งคล้ายเหมือนกัน. ไตรลักษณ์ มีเป็นหัวข้อสั้น ๆ ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. นี่เป็นหลักพุทธศาสนาที่เราต้องรู้. ถ้าไม่รู้ ก็เรียกว่าไม่รู้พุทธศาสนา. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ คือการประกาศความจริงออกไปว่า “สิ่งทั้งปวงที่มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น ไม่เที่ยง, สิ่งทั้งปวงที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เป็นทุกข์, สิ่งทั้งปวงทั้งที่มีปัจจัยปรุงแต่งและปัจจัยไม่ปรุงแต่งนั้น เป็นอนัตตา” นี้, เป็นหลักพระพุทธศาสนา. นี่ยังเป็นการตอบปัญหาของคำถามที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” เป็นอย่างยิ่ง ; ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่านี้แล้ว คือ การบอกให้รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

ที่ว่า เป็นอนิจจัง ก็คือสิ่งทั้งปวงเปลี่ยนแปลงเรื่อย ไม่มีอะไรเป็นตัวมันเองที่หยุดอยู่แม้ชั่วขณะ. ที่ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นทุกข์ นั้น หมายถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงมีลักษณะเป็นความทนทุกข์ทรมานอยู่ในตัวมันเอง, มีลักษณะที่คู่แล้ว น่าเกลียดน่าชัง น่าเบื่อหน่าย น่าระอา อยู่ในตัวมันเองทั้งนั้น. และ ที่ว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตา นั้น หมายถึงการบอกให้รู้ว่าบรรดาสิ่งทั้งปวง ไม่มีอะไรที่เราควรจะไปยึดถือเอาด้วยจิตใจที่ยึดมั่นเป็นตัวตน หรือเป็นของตน,

ไม่มีทางจะยึดเอาเป็นตัวตนหรือเป็นของของคนได้เลย; ถ้าไปยึดถือเข้า ก็ต้องเป็นความทุกข์. นี่แหละ, เป็นการบอกให้รู้ ว่าสิ่งทั้งปวงนั้น มันยิ่งกว่าไฟ เพราะไฟนั้น มันลุกโพล่งๆ อยู่ เราเห็นว่าเป็นไฟ ก็ไม่เข้าใกล้; แต่สิ่งทั้งปวงนั้น มันเป็นไฟที่มองไม่เห็นได้ว่าเป็นไฟ เราจึงเข้าไปกอดกองไฟกันด้วยความสมัครใจ แล้วก็ดับทุกขัตถลตกาล. ^๕นี่คือ การบอกให้รู้^๕ว่าสิ่งทั้งปวงคืออะไรเป็นอะไร โดยนัยแห่งพระไตรลักษณ์ ^๕นี่สิ่งเป็นการชี้ให้เห็นชัดได้ว่า พุทธศาสนา คือวิชาหรือระเบียบปฏิบัติที่ทำให้รู้ได้^๕ ว่าอะไรคืออะไร เท่านั้นเอง

ที่^๕นี้ เมื่อรู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว ไม่ต้องสงสัย เราก็จะปฏิบัติถูกต้อง^๕สิ่งทั้งปวง. การที่เราจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวงโดยที่^๕ยัง^๕ไม่รู้^๕ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น เป็นไปไม่ได้. เพราะฉะนั้น คนจะปฏิบัติดี สมาริ บัญญากรรมฐาน ภาวนาให้ถูกต้อง โดยไม่หวังผลเป็นความรู้ ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรอย่างไรนั้นเป็นไปไม่ได้; เป็นความเขลาอย่างยิ่ง. เราจะต้องปฏิบัติเพื่อ^๕ให้รู้^๕ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร แล้วเราจึงจะรู้ว่าสิ่งนั้นประกอบอยู่ด้วยประโยชน์ หรือว่าจะเป็นคุณประโยชน์แก่เราได้อย่างไร.

เมื่อได้^๕ก้าวมาถึง^๕หลัก^๕ที่ว่า เราต้อง^๕รู้^๕ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร และเราจะต้องปฏิบัติ^๕อย่างไร จึงจะตรง^๕ต่อ^๕กฎธรรมชาติธรรมคาของสิ่งทั้งปวงที่เป็นอยู่จริง ๆ ดัง^๕นี้แล้ว หลัก^๕ในพระบาลี^๕ก็มีอยู่^๕อีก^๕พวก^๕หนึ่ง หรือส่วน^๕หนึ่ง^๕ที่เป็น^๕คำ^๕ตอบ^๕ของ^๕ปัญหา^๕ข้อ^๕นี้^๕สืบ^๕ไป ได้^๕แก่^๕ กฎ^๕หรือ^๕หลัก^๕ที่^๕เรี^๕ย^๕กว่า โอวาทปาติโมกข์.

คำว่า โอวาทปาติโมกข์ แปลว่า ประธานหรือหัวหน้าของคำสอนทั้งหมด หรือจะแปลว่า คำสอนที่เป็นประธานของคำสอนทั้งหมด อย่างนี้จะดีกว่า.

โอวาทปาติโมกข์ มีอยู่ ๓ ข้อสั้น ๆ คือการไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้เต็มที่ทำให้ครบถ้วน, และการทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง. นี่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามที่สิ่งทั้งปวงเป็นจริงอยู่อย่างไร. เมื่อรู้ว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือว่าสิ่งทั้งปวงเป็นสิ่งที่ยึดถือเอาไม่ได้ ไปหลงไหล ค้ำยไม่ได้ เราต้องปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงในลักษณะที่ถูกต้องด้วยความระมัดระวัง, คือเว้นจากการทำชั่วทั้งปวง ที่หมายถึงการละโมภโลภมาก ค้ำยอำนาจของกิเลสที่อยากทำชั่ว เพราะไม่รู้ว่าสิ่งทั้งปวงนั้น ไม่น่าหลงไหลเลย, ไม่น่าไปลงทุนทำเอาด้วยการฝืนศีลธรรมหรือฝืนขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เพื่อไปทำความชั่ว. อีกทางหนึ่งนั้น ให้ทำแต่ความดี ตามที่บัณฑิตสมมติตกลงกัน ว่าเป็นความดี. ทั้งสองขั้นนี้ไม่ต้องสงสัย ท่านทั้งหลายย่อมจะทราบได้เองเป็นอย่างดีว่า เป็นแต่เพียงขั้นศีลธรรมหรือระเบียบปฏิบัติทั่วไปที่จะต้องประพฤติ เพื่อความเป็นอยู่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย เป็นผาสุกกันอย่างโลก ๆ และทั่ว ๆ ไปเป็นส่วนใหญ่. ส่วนข้อที่สาม ที่มีหลักอยู่ว่า ให้ทำจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจด จากเครื่องเศร้าหมองโดยประการทั้งปวงนั้น นั่นแหละเป็นหัวใจความสำคัญหรือเป็นหัวใจพุทธศาสนาโดยตรง

การทำจิตให้บริสุทธิ์สะอาด ปราศจากสิ่งเศร้าหมอง นั้น หมายความว่าทำจิตให้เป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง. ถ้าจิตใจยังไม่เป็นอิสระจากอำนาจ

ครอบงำของสิ่งทั้งปวงแล้ว จะเป็นจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ไปไม่ได้เลย. จิตใจที่จะเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวงนั้น ต้องมาจากความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดเสมอไป; ถ้ายังไม่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว ก็จะต้องไปหลงรักหลงชังอะไร หรือมีอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้, แล้วจะมีความเป็นอิสระได้อย่างไรกัน, คนเรามีความรู้สึกตามธรรมชาติอยู่สองอย่างเท่านั้น คือรักกับเกลียด ชอบกับชัง, หรือพอใจกับไม่พอใจ. ถ้าเรียกอย่างภาษาบาลีก็เรียกว่า อภิชฌาและโทมนัส. คนเราเมื่อมองสิ่งทั้งหลายไม่ว่าสิ่งใด ด้วยความยึดถือของปุถุชนตามปกติทั่ว ๆ ไปแล้ว จะเกิดความรู้สึกขึ้นไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งในสองอย่างนี้ คือ อภิชฌา หรือโทมนัส. อภิชฌา ก็พอใจอยากจะได้. โทมนัส ก็คือความไม่พอใจ แม้ว่าสิ่งนั้นยังไม่เคยทำอะไรให้เป็นที่ขัดใจตัวมากไปกว่าการกีดขวางเกะกะรำคาญตา มาขวางหน้าขวางตา ทำให้เกิดความรำคาญแค้นเคืองหนึ่ง ก็ถือว่าเป็นโทมนัส นี้ เป็นลักษณะธรรมชาติของการที่จิตใจของคนเรากลับเป็นทาสของอารมณ์ไม่เป็นอิสระแก่ตัวเองเลย, เมื่ออารมณ์ในโลกมีมากเหลือจะนับ คนเราก็คือเป็นทาสของอารมณ์มากเหลือจะนับ.

ความไม่รู้ที่อารมณ์หรือสิ่งทั้งปวงนั้นคืออะไร, ซึ่งรวมความแล้วก็คือความไม่รู้ที่อะไรเป็นอะไรนั่นเอง ทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาเป็นความชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ อย่างที่เรียกว่าอภิชฌาหรือโทมนัส. ความพอใจ หรือที่เรียกว่าอภิชฌาในที่นี้ มีลักษณะที่จะรวบอะไร ๆ เข้ามาหาตัว. ส่วนความไม่พอใจหรือโทมนัสนั้น มีลักษณะที่จะปฏิเสธหรือผลักไสอะไร ๆ ออกไปเสียจากตัว. ขอให้กำหนดความหมายให้กว้าง ๆ อย่างนี้ อย่า

มุ่งเอาแต่เพียงเรื่องรักหรือกำหนด ที่เป็นกิเลสตัดเหาทงคามารมณ้อย่างเดียว, แม้ที่ไม่เกี่ยวกับคามารมณ ก็ยังมีลักษณะเป็นที่ตั้งแห่งความชอบหรือความชง อย่างเต็มที่คล้ายเหมือนกัน จึงต้องจำกัดความหมายว่า ถ้าสิ่งใดทำให้เกิด ความรู้สึกอยากเอาเข้ามาหาตัว ก็เรียกว่าเป็นความพอใจ; สิ่งใดที่ก่อให้เกิด ความรู้สึกที่จะผลัดออกไปเสียให้พ้น หรืออยากทำลายให้สูญสิ้น อย่างนี้ เรียกว่าเป็นความไม่พอใจ. ถ้ายังมีความรู้สึกสองอย่างนี้อยู่แล้ว ก็หมายความว่ายังไม่เป็นอิสระ. จิตยังไม่เป็นอิสระ เพราะยังไม่รู้ว่าอะไรเป็น อะไรอย่างถูกต้อง, ยังเลือกหลงรักหลงชงอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ จิตยังไม่มีทาง ที่จะบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากความครอบงำของสิ่งทั้งปวงได้. โดยเหตุนี้เอง หลักระพุทธศาสนาในชั้นสูงสุดนี้ จึงปฏิเสธการยึดถือหมกตงสิ่งที่น่ารักน่าชง ชงคนธรรมคาพากันหลงรักและหลงชง, และเป็นการปฏิเสธเลยชงไปถึง ความดีและความชัว เป็นผู้ไม่หลงคิด ทั้งในความดีและความชัว ทั้งสองประการ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น, จิตจึงจะเป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง และบริสุทธิ์จากสิ่ง ห่อหุ้มจริง ๆ.

ขอธำในเรื่องนอกรงหนึ่งว่า ข้อที่ ๑ ว่าอย่าทำความชัว, ข้อที่ ๒ ว่าให้ทำความดี, และข้อที่ ๓ ว่าให้ทำจิตใจอยู่เหนือความครอบงำทั้ง ของความดีและความชัว จึงจะเป็นอิสระและบริสุทธิ์สิ้นเชิง. ความชอนทั้งหมค หมายถึงการรู้จักโลกทั้งปวงหรือรู้จักสิ่งทั้งปวงอย่างถูกต้อง ว่าไม่มีอะไรที่น่า ผูกพันตัวเข้าไปเป็น "ทาส" ของมัน ทั้งที่ถือกันว่าเป็นความดีหรือความชัว ก็ตาม. คำสอนนี้แหละเป็นคำประกาศให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรในพระพุทธ ศำสนาของพระพุทธเจ้า, เป็นการชี้ระบุนว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดสิ้นเชิง

ชนิดที่ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่านี้อีกแล้ว. เมื่อคนเหล่านี้ พวกอื่น ลัทธินิยมกันแต่เพียงให้เว้นความชั่ว ไปยึดถือในความดี ให้หลงใหลในความดี ให้ผูกพันในความดี จนถึงยอดของความดี คือพระเป็นเจ้าหรืออะไรก็ตาม, พุทธศาสนาก็ยังไปไกลกว่านั้น คือการไม่ยอมผูกพันตัวกับสิ่งใดเลย. การผูกพันในความดีนั้น จัดไว้เป็นการปฏิบัติถูกในระยะกลางเท่านั้นเอง. ขอให้สังเกตให้รู้ว่า ท่านจัดไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องทำในเมื่อเรายังจะทำอะไรให้สูงไปกว่านั้นไม่ได้เท่านั้นเอง. ในระยะแรก เราเว้นจากความชั่ว, ขึ้นขึ้นยังต่ำอยู่ในระยะถัดมา เราทำความดีให้เต็ม. ส่วนในระยะสูงสุดนั้น เราทำจิตให้กระโดดลอยสูงอยู่เหนือความครอบงำของความดีและความชั่ว.

การที่ผูกพันตัวอยู่ใต้ผลของความดี หรือที่เรียกว่า ตัวความดีก็ตามนี้ ยังไม่ใช่ความพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง, ยังไม่เป็นที่ถูกต้องถึงที่สุด ว่าอะไรเป็นอะไร. เพราะเหตุใดจึงสอนเช่นนี้ ในเรื่องนี้เป็นสิ่งที่ต้องการคำอธิบายยาว, แต่อาตมาอยากจะสรุปความสั้น ๆ ชนิดที่ท่านทั้งหลายอาจนำไปคิดให้เห็นเองก็ได้ ก็ว่าคนชั่ว ก็จะต้องมีความทุกข์ไปตามประสาของคนชั่ว; คนดีก็จะต้องมีความทุกข์ไปตามประสาของคนดี. อาตมาใช้คำว่า "ความทุกข์ตามประสาของคนดี"; จะตัวอย่างมนุษย์ก็มีความทุกข์อย่างมนุษย์ที่ดี. จะตัวอย่างเทวดาก็มีความทุกข์อย่างของเทวดา แม้จะเป็นพรหม เป็นยอดของเทวดาก็มีความทุกข์อย่างของคนดีชั้นยอดของพรหม, ไม่มีข้อยกเว้นในข้อที่ว่าคนดีจะไม่มีความทุกข์ตามแบบตามประสาของคนดี. จะไม่มี ความทุกข์เลย ก็ต่อเมื่อกระโดดขึ้นไปให้พ้นให้สูง ขึ้นไปอยู่เหนือสิ่งที่เรียก

ว่าความดี กลายเป็นโลกุตระคือเหนือโลกแล้วเท่านั้น. ถ้าเรียกโดยสมมติ ก็คืออยู่ในโลกของพระอริยเจ้า จนกลายเป็นพระอริยเจ้าไป. นั่นคืออยู่เหนือความดี. อย่าเข้าใจผิด เอาความดีไปผูกพันกับพระอริยเจ้า จนแต่งตั้งพระอริยเจ้าให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น, นี่จะกลายเป็นความบ้าหลังอย่างที่สุด เพราะว่าความดีนั้น เป็นของจำกัดอยู่แต่ในวงของโลก, ในวิสัยโลก อย่างโลก ๆ โดยสมมติ.

ความดีหรือความชั่ว^๖ เป็นเรื่องของสมมติ. ต่อเมื่อจิตพ้นไปจากเรื่องสมมติ เหนือความดีความชั่ว คือมีจิตใจอยู่เหนือฐานะที่จะเกลียดความชั่วหรือรักความดีนั้นแหละ จึงจะเป็นอันพ้นจากโลก หรือพ้นจากทุกข์ตามแบบของพระอริยเจ้า. นี่, เรียกว่าเป็นการปฏิบัติขั้นที่ ๓ คือขั้นที่ทำให้จิตบริสุทธิ์หมดจด ปราศจากสิ่งเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง, และอันนี้เป็นผลเกิดมาจากการที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้อง ตามทางที่ถูกต้องและถึงที่สุดตามหลักของพุทธศาสนา จนเราสามารถรู้ว่าสิ่งทั้งปวงหรือภาวะความเป็นใด ๆ ก็ตาม เป็นสิ่งที่ไม่น่าเข้าไปผูกพันตัวอยู่ด้วย ไม่น่ายึดถือ ไม่น่ามอมตัวเข้าไปเพื่อเป็นทาสด้วยความหลงรักหลงอยากด้วยเลย, ควรถอนตัวออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงโดยสิ้นเชิง มีจิตเป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งปวง ดังนี้ จึงจะไม่มีความทุกข์เลย. **๖** **นั่นแหละ, คือการที่จิตมีความรู้ หรือประกอบไปด้วยความรู้อันถูกต้องถึงที่สุด** ว่าจะอะไรเป็นอะไร จนสามารถที่จะทำจิตนั้น ให้ปราศจากความทุกข์ได้จริง ๆ ถ้าถึงที่สุด ก็เรียกว่าเป็นพระอรหันต์ ถ้ายังไม่ถึงที่สุด ก็คือ พระอริยเจ้าชั้นที่รอง ๆ ลงมา. **๕** **แต่ว่าทั้งหมดทุกชั้น ล้วนแต่เป็นผู้รู้**

อะไรเป็นอะไร ตามหลักที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นทั้งนั้น, เช่นเห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่มีอยู่ในสิ่งทั้งปวง ดังนี้ เป็นต้น.

เราจะเห็นได้แล้วว่า การปฏิบัติตามหลักแห่งโอวาทปาติโมกข์มีชั้นย่อมเป็นผลเกิดมาจากการที่มีความรู้ เห็นชัดแจ้ง ว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่เป็นจริง จึงวางหลักการปฏิบัติลงไปได้ว่า อย่าทำชั่ว ทำแต่ความดี และทำจิตให้อยู่เหนือความเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง ไม่ผูกพันกับสิ่งใด ไม่เป็นทาส หรือตกอยู่ใต้อำนาจของสิ่งใด ๆ ดังนี้.

ที่ข้อสุดท้าย ซึ่งอาตมาอยากจะแนะนำให้สังเกตต่อไป คือข้อที่ว่า คำว่า ศาสนา นั้น แปลว่าอะไร? พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้า แปลว่า ผู้รู้. พุทธศาสนา ก็ต้องแปลว่า ศาสนาของผู้รู้ พุทธบริษัท ก็แปลว่า บริษัทของผู้รู้; พุทธศาสนิก ก็แปลว่า ผู้ปฏิบัติตามพุทธศาสนา คือตามศาสนาของผู้รู้. คำว่าพุทธะ ๆ ที่แปลว่าผู้รู้ นั้น หมายถึงรู้อะไร. ในที่สุด ก็คือรู้สิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงถึงที่สุดนั่นเอง อาตมาจึงกล่าวว่า พุทธศาสนา ก็คือศาสนาที่ทำให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร, เป็นศาสนาเกี่ยวกับความรู้จริง; เราจะต้องปฏิบัติจนให้รู้ของเราเอง; เมื่อรู้ถึงที่สุดแล้วไม่ต้องกลัว, กิเลสตัณหาต่าง ๆ จะถูกความรู้นั้นทำลายล้างสิ้นไป; ความหลงโหลงที่เรียกว่า อวิชชา นั้น จะดับไปในทันที ในเมื่อวิชาได้เกิดขึ้น; ฉะนั้น ข้อปฏิบัติต่าง ๆ จึงมีไว้เพื่อให้วิชาเกิดขึ้น คือเพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง. ท่านทั้งหลาย ทั้งปวง จงผูกใจ จงปักใจมั่น ในทางที่จะเข้าถึงพุทธศาสนาด้วยวิธีทำการ

ปฏิบัติในทางที่จะให้รู้ว่า อะไรเป็นอะไร เท่านั้น. ขอแต่ให้เป็นความรู้ที่ถูกต้อง ให้เป็นการรู้ด้วยความเห็นแจ้งจริง ๆ. อย่าให้เป็นความรู้ของโลก ๆ เป็นความรู้ผิด ๆ เป็นความรู้ครึ่ง ๆ กลาง ๆ จนไปหลงสิ่งที่ไม่ดีว่าดี หรือ หลงสิ่งซึ่งเป็นที่เกิดความทุกข์ว่าไม่ให้เกิดความทุกข์ ดังนี้ เป็นต้น. ขอให้พยายามคุกกันในแง่ความทุกข์นี้ ให้มากให้ถึงที่สุด ก็จะค่อย ๆ รู้ไปตามลำดับ และนั่นแหละ จะเป็นการรู้พุทธศาสนาที่ถูกต้องศาสนา.

เมื่อคุณ หรือพยานาจะเข้าถึงพระพุทธานุภาพอันโคธวิเศษ แล้ว คนตกพื้นชายที่ไม่รู้หนังสือ ก็จะเข้าถึงตัวพุทธศาสนาได้ ในขณะที่เปรียญหลาย ๆ ประโยค ที่่วนอยู่กับพระไตรปิฎก แต่ไม่คุกกันในแง่นี้ ก็อาจจะไม่เข้าถึงพุทธศาสนาได้เลย ทำไมคนอย่างพวกเรา ที่พอจะมีสติปัญญาอยู่บ้าง จะไม่สามารถวินิจฉัยพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้รู้ตามที่เป็นจริงว่าอะไรเป็นอะไร. เมื่อถูกเข้ากับสิ่งใดครั้งหนึ่งแล้ว ก็จะต้องศึกษาสิ่งนั้น ๆ ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ว่าสิ่งนั้นมันเป็นอย่างไรแน่. ความทุกข์ที่เกิดขึ้น และกำลังเผาผลาญเราให้เร่าร้อนอยู่นั้น มันคืออะไร, มันเป็นอย่างไร, มันมาจากอะไร, ถ้าทุกคนตั้งสติออกเค้ากำหนด พิจารณาความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่ตน ในลักษณะดังกล่าวนี้แล้ว จะเป็นทางเข้าถึงพุทธศาสนาได้ดีที่สุด ดีกว่าที่จะเรียนเอาจากพระไตรปิฎกอย่างที่จะเปรียบเทียบกันไม่ได้ทีเดียว. การที่จะเป็นหนอนกินหนังสือ ก็คือว่า มัวแต่ศึกษาพุทธศาสนาจากพระไตรปิฎก ในแง่ของภาษา หรือวรรณคดีนั้น ไม่มีทางที่จะรู้ว่าอะไรเป็นอะไร, ทั้งที่ในพระไตรปิฎกเต็มไปด้วยคำบรรยายว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้น สิ่งนั้นเป็นอย่างนี้ สิ่งโน้นเป็นอย่างโน้น ก็ได้แต่ฟัง

อย่างนกแก้วนกขุนทองที่จำไว้ได้ แต่ไม่สามารถจะเข้าถึงความจริง ของสิ่ง
ทั้งหลายได้; เว้นไว้แต่ว่า เขาจะได้ทำการพิจารณาให้เป็นเรื่องจริงของ
ชีวิตจิตใจ, เข้าถึงตัวจริงของกิเลส, เข้าถึงตัวจริงของความทุกข์, เข้าถึง
ตัวจริงของธรรมชาติหรือของสิ่งทั้งปวงบรรดาที่มาเกี่ยวข้องกับเขา, นั่นแหละ
จึงจะรู้ถึงตัวพุทธศาสนา.

คนที่ไม่เคยเห็นเคยฟังพระไตรปิฎกเลย แต่เคยพิจารณาอย่าง
ละเอียดลออทุกครั้งทุกคราว ที่ความทุกข์เกิดขึ้นแผดเผาในใจของตน; นั่นแหละ
เรียกว่าคนที่กำลังเรียนพระไตรปิฎกโดยตรงอย่างถูกต้องดั่งแท้ยิ่งกว่าคนที่
กำลังเปิดเล่มพระไตรปิฎกในตู้ผู้อ่าน แล้วเพียงแต่จำไว้ได้และเข้าใจ. เพราะ
ฉะนั้นเราจึงคิดว่า แม้แต่ตัวเราเองในบัดนี้ เรา รู้จักตัวเราเองดีแล้วหรือยัง?
มันอาจเป็นเช่นเดียวกันกับคนที่ลูบคลำเล่มพระไตรปิฎกอยู่ทุกวัน แต่ไม่รู้จัก
เพชรหรือรู้จักอมฤตธรรม ที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก. ข้อนี้ได้แก่การที่เรา มีตัวเรา
เราใช้ตัวเรา เราปฏิบัติตัวเรา เราทำอะไรเกี่ยวกับตัวเราอยู่ทุกวัน แต่แล้วเรา
ก็ไม่รู้จักตัวเรา ไม่สามารถจะแก้ปัญหิต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับตัวเราให้ลุ่ลวงไปได้ ;
ยังคงมีความทุกข์ และยังคงมีต้นเหตุที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์เพิ่มมากขึ้นทุก ๆ วัน
ตามอายุที่เพิ่มขึ้น. นี้เพราะไม่รู้จักตัวเราอย่างเดิมนั่น. ชีวิตจิตใจ หรือ
สิ่งที่เราเรียกว่าตัวเรา ที่กำลังเป็นตัวเรา ที่สวมอยู่กับตัวเรา เรายังไม่รู้จัก.

ขอให้ตัดสินใจดู ด้วยความเป็นธรรมเถิดว่า การที่จะไปรู้
พระไตรปิฎก หรือไปรู้สิ่งลึกลับที่ซ่อนอยู่ในพระไตรปิฎกนั้น ยิ่งยุ่งยากไปกว่า
เป็นไหน ๆ เพราะฉะนั้น เราจึงหันมาศึกษาตัวพระพุทธรูป หรือรู้จัก
ตัวพระพุทธรูปนั้น ด้วยการศึกษาค้นคว้าจริง คือจากสิ่งทั้งปวง

ซึ่งรวมทั้งรูปธรรม และนามธรรม คือ ร่างกาย^๕ และจิตใจ^๕ จากชีวิต^๕ ซึ่งมีความรู้สึกนึกคิด^๕ ซึ่งกำลังหมุ่นอยู่ในวงกลมของความอยาก และมีเจตนาที่จะกระทำตามความอยาก แล้วก็กระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดลงไป ทำให้เกิดผลอย่างนั้น อย่าง^๕นั้นขึ้นมาหล่อเลี้ยงเจตนาที่อยากทำนั้นสืบต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารหรือทะเลทุกข์ เพราะความที่ไม่รู้ว่า อะไรเป็นอะไร ข้อเดียวเท่านั้นเอง.

อาตมาขอสรุปความสำหรับบรรยายในวันนี้ ว่า พุทธศาสนานั้น คือวิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร. เมื่อเรารู้ว่าอะไรเป็นอะไร ถูกต้องจริงๆ แล้ว ไม่ต้องมีใครมาสอนเรา มาแนะนำเรา เราก็จะปฏิบัติถูกต้องสิ่งนั้นๆ ได้ด้วยตนเอง, แล้วกิเลสก็จะละไปเอง. ขอแต่เพียงให้เรารู้ว่า อะไรเป็นอะไรในเมืองต้นเท่านั้น เราก็จะปฏิบัติถูกต้องต่อไปได้ ด้วยตัวของเราเอง. เราจะเป็นพุทธเจ้าหรือพุทธบุคคลชั้นใดชั้นหนึ่ง ของเราเองขึ้นมาทันที; เราจะปฏิบัติอะไรไม่ผิด ขึ้นมาทันที. เราจะลุดถึงสิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ เราควรจะได้ หรือที่ชอบเรียกกันไพเราะๆ ว่า มรรค ผล นิพพาน นี้ ได้ด้วยตนเอง เพราะการที่เรามีความรู้ว่าอะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องถึงที่สุดแท้จริงเท่านั้น.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ตลาการิกรรม ครั้งที่ ๒/๒๕๕๕

เรื่อง

ไตรลักษณ์

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยายอบรมผู้จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๔ พฤษภาคม ๒๕๕๕

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้กล่าวแล้วในการบรรยายครั้งก่อนว่า ศีลธรรม กับ
ศาสนา นั้นมีขอบเขตต่างกัน. ข้อนี้เป็นสิ่งที่จะต้องกำหนดไว้ให้ดี มิฉะนั้น
จะเข้าใจไปว่ามีอะไรซึ่งขัดกันหรือปนกัน. ขอย้ำในที่นี้คือว่า ศีลธรรมนั้น
เป็นระเบียบปฏิบัติเพื่อจะกำจัดความทุกข์ความยุ่งยาก ความระส่ำระสาย ในชั้น
แรกๆ ที่เป็นเรื่องชั้นโลกๆ เป็นเรื่องของสังคมหรือเป็นเรื่องของความเป็นอยู่
ผาสูกันในชั้นต่ำๆ ส่วนบุคคล. ส่วนหน้าที่ของศาสนานั้น ไปไกลจนถึงกับ
สามารถกำจัดความหม่นหมองทุกชนิด ที่เหลือวิสัย ที่ศีลธรรมจะกำจัดได้

เช่นความยุ่งยากใจเป็นส่วนตัว ความทุกข์ในใจอันมาจากการเกิด แก่ เจ็บ ตาย และกิเลสชั้นละเอียดเหล่านี้ ซึ่งไม่อยู่ในวิสัยที่ศีลธรรมทั้งหลายจะช่วยกำจัดให้ได้ แต่ว่าอยู่ในวิสัยหรือเป็นหน้าที่ของสิ่งที่เราเรียกกันว่าศาสนา จะช่วยกำจัดได้โดยตรง, เพราะฉะนั้นจึงมีขอบเขตที่ต่างกัน แม้ว่าเราจะรวมเอาศีลธรรมเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาก็ตาม. ศีลธรรมเป็นสิ่งที่มีความจำกั้อยู่ในวงจำกัดวงหนึ่ง มีหน้าที่เพียงเท่านั้น ไม่ครอบคลุมกว้างไปเท่ากับขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา เลย.

เรื่องของศีลธรรมนั้น เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าหลักแห่ง ศีล และ กรรม ๕ คู่ ของพุทธศาสนา หรือศาสนาอื่นที่เป็นเครือเดียวกัน. หลัก ๕ ประการนั้น คือ

(๑) การไม่เบียดเบียน พยาบาทปองร้าย ริษยากัน ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต ทุกวิถีทาง, แต่กลับมีการกระทำที่ตรงข้าม คือมีเมตตาปรานี ไม่เหยียดหยาม คูหมีนกัน สัมผัสสมานสามัคคีกัน มีความประพฤติและความคิดเห็นไม่ขัดแย้งกัน มีความกตัญญูกตเวที โดยถือว่าสัตว์ทั้งปวงที่อยู่ร่วมโลกกัน ล้วนแต่เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน ทั้งมนุษย์และเทวดาต่างมีบุญคุณที่สัมพันธ์กันสนิท อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้.

(๒) การไม่ลักขโมยแย่งชิงกัน ไม่เอาเปรียบบุคคลและสังคม ทั้งซึ่งหน้าและลับหลัง, แต่กลับมีการแสวงหาและเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้ปันกันในเรื่องของ ความรู้ และความดี ขวนขวายช่วยผู้อื่นในกิจที่ควรช่วย มีความพากเพียรเพื่อความเจริญก้าวหน้า ประหยัดมัธยัสถ์

บุรณะซ่อมแซม ชยันขันแข็งในหน้าที่การงานของตน เพื่อไม่ต้องเป็นขโมย เพื่อทั้งตัวและคำรวงศ์สกุล และเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ปฏิบัติตาม สัจญาประชาคมอย่างเคร่งครัด.

(๓) ไม่ล่วงละเมิดของรักและบุคคลเป็นที่รักของกันทุกชนิด ไม่ปล่อยตัวตามกระแสตัณหา, แต่กลับมีความสันโดษยินดีในของรักหรือประโยชน์ของตนที่ได้มาหรือมีอยู่โดยชอบธรรม ไม่อยากใหญ่ในกาม เป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่โลภจนผิดธรรมชาติ.

(๔) การไม่กล่าวเท็จทางกายทางวาจา หรือทางตัวอักษรทุกวิถีทาง แต่กลับเป็นผู้มีวาจาเชื่อถือได้ มีประโยชน์ควรแก่การฟังของผู้อื่น มีสัจย์ มีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง ไม่มีมายาสาไถย, และ

(๕) การไม่ตกเป็นทาสของอบายมุขทุกชนิด หรือสิ่งมีนเมาเสพติด ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นทางแห่งความประมาทมัวเมา เสียความปรกติแห่งสติสมปฤติทุกประการ. แต่กลับเป็นผู้มีสัมมาทิฐิ เห็นถูกเชื่อถูก ไม่มึนงง มีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ ไม่สะเพร่าเดินเลื้อย มีความอดกลั้นอดทน ในการศึกษา ในการบังคับตัวเอง ปฏิบัติถูกต้องต่อมิตรและศัตรู รู้จักฐานะ และประมาณ รู้จักกาลเทศะ รู้จักสังคมและบุคคล มีการสำรวม มีมารยาทที่ไม่ถือกระต้าง มีหิริโอตตทัปปะ ละอายน่าปลื้มใจได้โดยลำพังตนเอง มีการศึกษาคี มีเพื่อนดี มีความใคร่ในทางดี ไม่เปิดโอกาสให้ใครดูหมิ่นได้ รู้จักเลือกใช้คนและคบคน.

ศีล และ ธรรม ทั้งหมดนี้ มีความมุ่งหมายผลเพียงความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบร้อยของสังคมทั่วไป และเป็นความผาสุกขั้นต้น ๆ อันเป็นวิสัยของปุถุชน มิได้หมายสูงพ้นขึ้นไปถึงการดับทุกข์ หรือตัดกิเลสเด็ดขาดสิ้นเชิงจนเป็นพระอริยเจ้า ซึ่งเป็นหน้าที่โดยตรงของตัวศาสนา แม้ข้อนี้ก็เป็นหลักที่ควรกำหนดไว้ให้ตายตัว.

ต่อจากนั้นอาตมาได้กล่าวให้ทราบว่ สิ่งทีเรียกว่พุทธศาสนานัน อาจจ่ากัความลงไปได้สั้น ๆ ว่า ได้แก่วิชา หรือระเบียบปฏิบัติทีจะทำให้รู้ว่ อะไรเป็นอะไรอย่างถูกต้องเท่านั้น. คำจำกัดความข้อนี้ ก็เหมือนกัน เป็นสิ่งที่ควรกำหนดไว้ให้แม่นอำ เพราะเป็นวิธีหรืออุบายอันหนึ่ง ทีจะทำให้ท่านทั้งหลายเข้าใจพุทธศาสนาได้ง่ายที่สุด. พุทธศาสนาทีใคร ๆ เห็นกันว่ามีเรื่องอะไรมากมายหลายสิบหลายร้อยเรื่องนันแหละ เราอาจเข้าใจได้ง่าย ๆ โดยหลักทีว่เป็นวิชาทีบอกให้รู้ว่อะไรเป็นอะไรเท่านั้น. หลักสำคัญมีอยู่ว่า ถ้าเรารู้ว่อะไรเป็นอะไรโดยถูกต้องจริง ๆ แล้ว แม้ไม่ต้องมีใครมาสอนเรา เราก็สามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านั้นได้เอง. ถ้าเรายังไม่สามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านั้น ก็แปลว่เรายังไม่รู้จักว่ สิ่งเหล่านั้นคืออะไร โดยสมบูรณ์ ข้อนี้ขอให้อือเป็นหลักทั่ว ๆ ไปว่ ถ้าเรารู้จักว่ อะไรเป็นอะไรจริง ๆ แล้ว หมายความว่าเราต้องรู้ว่เราจะพึงปฏิบัติค่อสิ่งนั้น ๆ อย่างไรด้วย ; เช่น เรารู้จักว่ชีวิตนี้คืออะไร รู้จักหน้าทีการงานของชีวิตทีว่คืออะไร รู้จักที่มาและทีไปโนเบื้องสุดท้ายของชีวิตทีอย่างนี้เป็นต้น เราก็สามารถจะปฏิบัติค่อสิ่งต่าง ๆ ทีเกี่ยวกับชีวิตให้ลุล่วงไปได้ด้วยดี จนกระทั่งลุดังสิ่งทีเรียกว่พระนิพพาน อัน

เป็นที่หมายปลายทางเป็นที่สุดท้ายของหน้าที่ชีวิตทั้งหลายจะพึงกระทำ ; เพราะฉะนั้นจึงสรุปไว้ในคำสั้นๆ ว่า การรู้ว่าอะไรเป็นอะไรนั้นแหละ เป็นวิชาที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้. เมื่อเรารู้ว่าความทุกข์คืออะไร หรือชีวิตคืออะไร โดยสิ้นเชิง แล้วก็สามารถดับความทุกข์ หรือทำชีวิตนี้ให้ปราศจากความทุกข์ได้นั้นคือการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า.

บัดนี้อาตมาอยากจะกล่าวต่อไปถึงข้อที่ว่า ที่ว่ารู้อะไรเป็นอะไรนั้น ถ้ากล่าวตามหลักแห่งพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือรู้อะไรทั้งหลายทั้งปวงเป็นสิ่งที่ประกอบอยู่ด้วยลักษณะอันเรียกว่า ไตรลักษณ์ หรือลักษณะ ๓ ประการ. เพราะฉะนั้นอาตมาจะได้บรรยายเรื่องลักษณะ ๓ ประการนั้น ในวันนี้.

ลักษณะ ๓ ประการนั้น ท่านทั้งหลายอาจได้ยินได้ฟังกันอยู่ทั่วไป เป็นส่วนใหญ่แทบทุกคนก็ว่าได้. นั่นคือคำที่คนเฒ่าคนแก่พูดกันติดปากว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. อนิจจังลักษณะหนึ่ง, ทุกขังลักษณะหนึ่ง, อนัตตา ลักษณะหนึ่ง, แต่ความหมายของคำทั้งสามนี้ ออกจะลึกซึ้งซับซ้อน ยากที่จะเข้าใจ หรือถึงกับเห็นแจ้งสำหรับคนทั่วไปได้. เราจึงจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจกันในเรื่องนี้เป็นพิเศษ เพราะถ้าจะตอบคำถามที่ว่าอะไรเป็นอะไร ให้ถูกต้องกันจริงๆ แล้ว มันตอบได้ย่ำเหยื่อเกิน ว่า ทุกๆ อย่าง ทุกๆ สิ่งเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ; นั่นแหละ คือความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง.

อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ประเภทที่เป็นสังขาร ก็มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้น มีลักษณะที่เปลี่ยนแปลงอยู่

เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว. ทุกขัง แปลว่า เป็นทุกข์ มีความหมายว่าสิ่ง
 ทั้งหลายทั้งปวงประเภทสังขาร มีลักษณะที่เป็นทุกข์ มองดูแล้ว น่าสังเวชใจ
 นำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ. อนัตตา
 แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน มีความหมายว่าทุกสิ่งทุกอย่างทั้งประเภทที่เป็นสังขาร
 และมีสังขาร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวเป็นตน ไม่มีความหมายหรือ
 ลักษณะอันใดที่จะทำให้เราถือเป็นหลักได้ว่ามันเป็นตัวเป็นตน ถ้าเราเห็นอย่าง
 แจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่าไม่มีตัวไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเอง
 ในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็น หรือหลงสำคัญว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น เพราะ
 ความไม่รู้ไม่เห็นอย่างถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง ว่าอะไรเป็นอะไรนั่นเอง. ขอให้
 ทราบว่าลักษณะ ๓ ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้, เป็นคำสั่งสอน
 ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนมากที่สุด กว่าคำสั่งสอนทั้งปวง จนถึงกับเรียกว่า
 พหุลาอนุสาสนี คือ พระโอวาทที่ทรงสั่งสอนมากที่สุด บรรดาคำสั่งสอน
 ทั้งหลาย จะนำมารวบยอดอยู่ที่การเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั่นหนึ่ง
 บางทีก็กล่าวตรง ๆ ด้วยคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; บางทีก็พูดด้วยคำ
 หรือโวหารอย่างอื่น แต่ใจความแสดงความจริงอย่างเดียวกันทั้งนั้น คือแสดง
 ให้รู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

อนิจจัง ที่แปลว่าไม่เที่ยงคือเปลี่ยนแปลงเสมอ ข้อนี้พอจะเข้าใจ
 ได้ไม่ยากนัก ยิ่งมีการศึกษาทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันอันกล่าวด้วยสภาพที่
 แท้จริงของสสารและกำลังงานด้วยแล้ว ยิ่งช่วยให้เข้าใจได้,
 ช่วยให้เห็นชัดแจ้งได้ ว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจริง ๆ คำสอนข้อนี้

เป็นคำสอนที่สอนกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าด้วยซ้ำ เป็นแต่ไม่ได้ขยายความของ
ความไม่เที่ยงให้ลึกซึ้งเหมือนพระพุทธองค์เท่านั้น.

ทุกข์ ซึ่งแปลว่าคุณแล้วสังเวชใจ นี้ก็เหมือนกัน มีการสอน
มาแล้วแต่ก่อนพระพุทธเจ้า แต่ไม่ลึกซึ้งถึงที่สุด ไม่ประกอบด้วยเหตุ ด้วย
สมุฏฐาน และไม่ชี้วิธีดับที่สมบูรณ์จริง ๆ ให้ได้ เพราะยังไม่รู้จักตัวความทุกข์
อย่างเพียงพอ เท่ากับการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า.

ส่วนคำสั่งสอนเรื่องอนัตตา ซึ่งมีความหมายว่า ไร้ตัวตน
อันแท้จริง นั้น มีสอนแต่ในพุทธศาสนา ก็จะสอนเรื่องอนัตตาแต่เฉพาะ
พระพุทธเจ้า หรือบุคคลประเภทพระพุทธเจ้าเท่านั้น ข้อนี้เป็นเครื่อง
รับรองหรือเป็นเครื่องบ่งแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่รู้จะไรว่าเป็นอะไรถึงที่สุดเท่านั้น
ที่จะรู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา เหตุนี้จึงมีสอนแต่โดยพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นบุคคลที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ได้ถึงที่สุดเท่านั้น.

คำสั่งสอนเรื่องลักษณะ ๓ ประการนี้ มีวิธีที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อให้
เห็นแจ้งมากมาย หลายอย่างหลายวิธีด้วยกัน แต่ถ้าเอาผลของการปฏิบัติจน
เห็นแจ้งในสิ่งเหล่านี้เป็นหลักแล้ว เราจะพบว่า มีข้อที่สังเกตได้ง่าย ๆ ข้อหนึ่ง คือ
การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ต้องเป็นการเห็นจนรู้สึกว่ามีอะไร
ที่น่าอึดใจ ไม่มีอะไรที่น่าอยากนำปรารถนาในทางที่จะเอา จะได้ จะมี
จะเป็น ซึ่งอาจมาจะขอสรุปสั้น ๆ ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่
น่าเป็น” นี้ เป็นความหมายที่กะทัดรัดที่สุดของการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

แม้คนที่ไม่เคยได้ยินคำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาแต่กาลก่อน อย่างท่าน
 ทั้งหลายบางท่านเป็นต้นนี้ ก็อาจเห็นตัว อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ได้
 หรืออยู่แล้วโดยไม่รู้สีกตัว คือเมื่อท่านได้มองเห็นหรือเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ก็ตาม
 หรือในควมมีความเป็นอย่างใดก็ตาม ว่าเป็นความหลอกลวง เป็นมายา ไม่น่า
 น่าเอา ไม่น่าเป็น ด้วยการมองชีวิตจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นจริง ๆ ทั้งนี้แล้ว
 นั้นแหละคือการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างถูกต้องของท่าน. ส่วนคนที่
 ท่องบ่น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ทั้งเข้าเย็นกลางวันกลางคืนหลายร้อยครั้ง
 หลายพันครั้งมาแล้ว ก็ไม่อาจเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้ เพราะไม่ใช่
 เป็นวิสัยที่จะเห็นได้ด้วยการฟัง ด้วยการท่อง หรือแม้ด้วยการคำนึงคำนวณ
 ตามหลักเหตุผล.

การคำนึงคำนวณตามหลักแห่งเหตุผลนั้น ไม่ใช่ “**การเห็นแจ้ง**”
 อย่างที่เรียกว่า “**เห็นธรรม**”. การคำนวณตามเหตุผลนั้น ต้องอาศัยอยู่กับ
 เหตุผล เมื่อเหตุผลเปลี่ยนแปลงเพราะความไม่เที่ยงเป็นต้น สิ่งนั้นก็พลอย
 เลื่อนไปด้วย : เลื่อนไปตามเหตุผล หรือโยกเยกไปตามอำนาจแห่งเหตุผล ;
**การเห็นธรรม จึงไม่อาจจะเห็นได้ด้วยการคำนวณตามเหตุผล แต่ต้อง
 เห็นแจ้งด้วยความรู้สึกในใจแท้จริง คือเห็นด้วยใจจริง.** ขอยกตัวอย่าง
 เช่นบุคคลที่พิจารณาเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ทำความเจ็บปวดให้แก่ตนผู้เข้าไปหลงรัก
 อย่างสาสมกันแล้ว ดังนี้ เป็นต้น. นี้เห็นได้ว่าเป็นการเห็นที่ไม่ต้องอาศัยเหตุผล
 แต่อาศัยการที่ได้กระทบกันจริงๆ และได้เกิดผลเป็นความรู้สึกแก่จิตใจขึ้นมาจริงๆ
 จนเกิดเป็นความเบื่อหน่ายกลายกำหนด ความสลัดสังเวช ขึ้นมาจริงๆ อย่างนี้

จึงเรียกว่าเห็นธรรม หรือเห็นแจ้ง. การเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หมายถึง การเห็นโดยวิธีนั้น. เพราะฉะนั้นจึงเชื่อว่าคนทุกคนที่มีสติปัญญาตามปรกิติ เมื่อได้ผ่านสิ่งต่าง ๆ ในโลกมาพอสมควรแล้ว ย่อมจะมีโอกาสใดโอกาสหนึ่งซึ่ง ได้สัมผัสกับอารมณ์ต่าง ๆ ในโลก จนเกิดผลเป็นความรู้จักสิ่งเหล่านั้นอย่างถูกต้อง ว่าเป็นเพียงมายา เป็นความหลอกหลวงตั้งนี้แล้ว เกิดความรู้สึกที่ทำให้ถอยหลัง ไม่หลงไหลพัวพัน ในสิ่งนั้นอีกต่อไป. การเห็นแจ้งทำนองนี้อาจเลื่อน สูงขึ้นไปได้ตามลำดับ ๆ จนกว่าจะถึงอันดับสุดท้าย ซึ่งเป็นเรื่องสุดท้าย หรือเรื่องใหญ่ที่สุดที่ทำให้ปล่อยวางสิ่งทั้งปวงได้. นี้เรียกว่าเป็นการ เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของบุคคลผู้นั้นอย่างแท้จริง. ส่วนผู้ที่ แม้จะท่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือพิจารณาอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ทั้งวันทั้งคืน แต่ถ้าไม่เกิดความรู้สึกถอยหลังต่อสิ่งทั้งปวง คือไม่ยอมเอาอะไร ไม่อยากเป็นอะไร ไม่อยากยึดถือในอะไรแล้ว ก็เรียกว่ายังไม่เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่นั่นเอง เพราะฉะนั้น อาตมาจึง สรุปความ ของการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ลงไว้ที่คำว่า “เห็นจนเกิดความรู้สึกว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น” และอาตมาจึงได้พยายามชี้แจงหรืออธิบายในส่วนนี้เป็นส่วนใหญ่ เพื่อให้เข้าใจ คำว่า ไตรลักษณ์ หรือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติเพื่อให้เห็นแจ้งไปในตัว.

พุทธศาสนามีคำอยู่คำหนึ่ง เป็น คำรวมยอด คือคำว่า “สุญญตา” ซึ่งแปลว่าความเป็นของว่าง. คำว่า “ว่าง” ในที่นี้ ก็คือว่างจากความหมาย แห่งความเป็นตัวตน. คำ ๆ นี้ กินความรวมยอดไปถึงหมด ทั้ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ที่ว่า ว่างจากตัวตน นี้ หมายถึงว่างจากสาระที่เราควรเข้าไปยึดถือ

เอาตัวกำลังใจทั้งหมดทั้งสิ้น ของเรา. การพิจารณาให้เห็นว่าสิ่งทั้งปวง
 วางจากความหมายหรือสาระที่ควรเข้าไปยึดถืออันเป็นตัวพุทธศาสนาแท้
 เป็นหัวใจหรือใจความสำคัญ ที่เป็นจุดศูนย์กลางของการปฏิบัติตาม
 หลักพระพุทธศาสนา เมื่อรู้แจ้งว่าทุกสิ่งทุกอย่างวางจากตัวตนแล้ว ก็เรียกว่า
 รู้พุทธศาสนาถึงที่สุด คือรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุด. ถ้าเราจะถอยมารวมไว้
 ที่คำว่า “วางจากตัวตน” คำเดียว ก็เป็นการเพียงพอ เพราะจะรวบเอา
 คำว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มาไว้ด้วยเสร็จ : เมื่อมันไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงอยู่
 เสมอ ไม่มีส่วนไหนยั่งยืนถาวร ก็เรียกว่าวางได้เหมือนกัน ; เมื่อเต็มไปด้วย
 ลักษณะที่พิจารณาคุณแล้วน่าสังเวชใจ ก็แปลว่าวางจากส่วนที่เราควรจะเข้าไป
 ยึดถือเอา ; เมื่อพิจารณาคุณไม่มีลักษณะไหนที่จะคงทนถาวรเป็นตัวของมันเองได้
 เป็นเพียงสักว่าเป็นธรรมชาติที่เป็นไป หรือตั้งอยู่ตามลักษณะและกฎเกณฑ์ของ
 ธรรมชาติ ก็ไม่มี หรือไม่ควรเรียกว่าตัวตนของมันเอง ดังนี้ ก็เรียกว่าวาง
 จากตัวตนได้. รวมความว่า ลักษณะที่เห็นว่าวางจากความเป็นตัวตน หรือ
 วางจากความหมายที่สมควรแก่การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมอบกายถวาย
 ชีวิตจิตใจเข้าไปยึดถือเอา นี้เรียกว่า “เห็นความว่าง” ที่เป็นใจความ
 สำคัญของพุทธศาสนา. ถ้าบุคคลใดเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวงดังนี้แล้ว
 จะเกิดความรู้สึกที่เรียกว่า “ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น” ในสิ่งต่างๆ ขึ้นมาทันที.

ความรู้สึกที่ไม่อยากเอา-ไม่อยากเป็น นี้แหละ มีอำนาจเพียงพอที่จะ
 คุ้มครองคนเราไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส หรือของอารมณ์ทุกชนิด และทุก
 ประการ ; บุคคลชนิดนี้จึงไม่สามารถที่จะทำความชั่วอะไรได้ ไม่สามารถจะ
 หลงไหลพัวพันอยู่ในสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือเอนเอียงไปตามสิ่งยั่วชวนใด ๆ ได้ ย่อมมี

จิตใจเป็นอิสระอยู่เสมอ ซึ่งเป็นลักษณะที่เหมาะสมที่สุดที่อาตมาเห็นว่าจำเป็นสำหรับบุคคลผู้จะดำรงตนเป็นตุลาการ. ถ้ามีวิถีทางใดทางหนึ่ง ที่จะทำให้จิตใจเป็นอิสระที่สุด ก็ควรจะเป็นวิถีทางนั้น ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการศึกษาฝึกฝนของบุคคลผู้จะเป็นตุลาการ ซึ่งอาตมาจะถือโอกาสบรรยายในคราวหน้า” สักคราวหนึ่ง ถึงลักษณะนั้นโดยเฉพาะ.

ส่วนสำหรับวันนี้ จะบรรยายเฉพาะข้อที่ว่า **ความรู้สึกที่รู้สึก** ว่า “ไม่นำเอา-ไม่นำเป็น” นั้น เป็นอย่างไร และเราจะ**มีวิธีปฏิบัติ** ได้อย่างไร ความรู้สึกที่ว่า “ไม่มีอะไรที่นำเอา-นำเป็น” นี้ เป็นส่วนวโหนการอยู่หน่อยหนึ่ง : คำว่า “เอา” และ “เป็น” ในที่นี้ หมายถึงการเอาหรือการเป็นด้วยจิตใจที่หลงไหล ด้วยจิตใจที่ยึดถือด้วยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นจริงๆ; มิได้หมายความว่าคนเราจะอยู่ได้โดยไม่มีอาการที่เรียกว่าเอาอะไรเป็นอะไรเสียเลย. ตามปกติ คนเราจะต้องเอาอะไรเป็นอะไรอยู่เป็นประจำ เช่นจะต้องมีทรัพย์สินสมบัติเงินทอง มีบุตรมีภรรยา เรือสวนไร่นา เหล่านี้เป็นต้น หรือว่าเราจะต้องเป็น เช่นเป็นคน เป็นคนดี หรือเป็นตุลาการ หรือเป็นอย่างอื่น ๆ เช่นเป็นผู้แพ้ เป็นผู้ชนะ เป็นผู้เอาเปรียบ เป็นผู้ถูกเอาเปรียบเหล่านี้เป็นต้น ซึ่งจะต้องมีความเป็น อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอตามที่รู้จักกันอยู่. แต่แล้วทำไมหลักของพุทธศาสนาจึงมาสอนให้พิจารณาในทางที่จะไม่เอา ไม่เป็น. ข้อนี้หมายความว่าพุทธศาสนาได้ชี้ให้เห็นว่า การเอา การเป็นนั้น เป็นแค่เรื่องสมมติของโลกอย่างโลก ๆ อย่างหนึ่ง. และเป็นไปได้ด้วยอำนาจของความไม่รู้หรืออวิชชานั้นเอง อีกอย่างหนึ่งเท่านั้น. เพราะว่าโดยที่แท้แล้ว คนเรา

๑. ถูคำบรรยายครั้งที่ ๖-๗/๒๔๕๕ ในเล่มนี้

เอาอะไรไม่ได้ เป็นอะไรไม่ได้ ในเมื่อทุกคนด้วยความจริงขั้นที่จริงเด็ดขาดที่สุด ซึ่งเรียกว่าจริงขั้นปรมาตต์.

โดยความจริงขั้นปรมาตต์อันเด็ดขาดนั้น คนเราจะเอาอะไรไม่ได้เลย เป็นอะไรไม่ได้เลย. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่า ทั้งคนที่เอา และสิ่งที่ถูกเอานั้น มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วยกันทั้งนั้น. ขอจริงได้พิจารณากันตรงนี้ให้มาก ก็ว่าคนที่เอาหรือจะเป็นอะไรก็ตาม สิ่งที่จะถูกเอา หรือความมีความเป็น ที่จะถูกมี ถูกเป็น ก็ตาม มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. แต่แล้วบุคคลที่มีจิตใจยังประกอบอยู่ด้วยความไม่รู้ รู้ไม่ถึงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ยังมีอวิชชาอยู่เช่นนั้น ย่อมจะต้องมีความรู้สึก ว่า “เราเอา” “เรามี” “เราเป็น” เป็นธรรมดา. นี่, เป็นสิ่งที่ช่วยไม่ได้. แต่แล้วความรู้สึกว่าเอา-ว่า เป็นนั่นเอง ได้ทำให้เกิดมีความหนัก หรือเป็นความทุกข์ขึ้นมา. ความทุกข์ทั้งหลายต้องเกิดขึ้นมาจาก การเอา-การเป็น หรือความอยากเอาอยากเป็นทั้งนั้น. การเอา-การเป็น นั้น ก็เป็นความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง อยู่ในตัวเอง, คืออยากไม่ให้สิ่งที่ตนกำลังเอา กำลังเป็นอยู่นั้นสูญหาย หรือหลุดลอยไป นั่นเอง. ไม่มี ความทุกข์อันใด ที่เกิดมาจากสิ่งอื่น นอกจาก ความอยากมี - อยากเป็น - อยากได้ อันรวมเรียกสั้น ๆ ว่าความอยาก ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า ตัณหา. การที่อยาก ก็เพราะไม่รู้ว่าเป็นสิ่ง หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ เป็นสิ่งที่ไม่ควรอยาก. เพราะเหตุที่มีความสำคัญผิด ติดมาแต่ในท้อง โดยสัญชาตญาณ เราเกิดมาในโลกนี้ตั้งแต่เล็ก ๆ ก็รู้จักอยาก รู้จักทำตามความอยาก แล้วก็เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา ซึ่งตรงตาม ที่ตนอยากก็มี ไม่ตรงก็มี. ถ้าได้ผลตรงตามที่ตนอยาก ก็อยากได้มากขึ้นไปอีก,

ครั้งยิ่งอยากได้อีก ก็ยิ่งทำมากขึ้นไปอีกเหมือนกัน. ถ้าไม่ได้ผลตามที่ตนอยาก ก็ตั้งรณอยากทำอย่างอื่น อย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก จนกว่าจะได้ผลตามที่ตนอยาก ; นั่นก็เป็นเหตุให้ลงมือทำต่อไปอีกเหมือนกัน. เมื่อลงมือทำลงไป มันก็ได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาอีก วนเป็นวงกลมของกิเลส-กรรม-วิบาก อยู่อย่างนี้ อันท่านเรียกว่า วัฏฏะ หรือวัฏฏสงสาร. คำว่า วัฏฏสงสารนั้น อย่าเพิ่งไปเข้าใจว่าเป็นเรื่องเวียนวน ซาทิโน้น ซาทินี้ ซาทินั้น แต่อย่างเดียว, แท้จริงเป็นเรื่องการเวียนวนของ ของ ๓ สิ่ง คือของความอยาก ของการกระทำตามความอยาก และของการได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาจากการกระทำนั้นแล้ว ไม่สามารถจะหยุดความอยากต่อไปอีกได้ เลยต้องอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก แล้วก็กระทำอีก และได้ผลมาอีก แล้วก็ส่งเสริมความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก เป็นวงกลมซึ่งประกอบด้วยส่วน ๓ ส่วน อยู่อย่างนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด ; ท่านเรียกว่าวัฏฏะ หรือวัฏฏสงสาร เพราะเป็นวงกลมที่วนเวียนไม่มีสิ้นสุด.

คนเราต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในวงกลมนี้เอง. ถ้าออกไปจากวงกลมนี้ได้ ก็เป็นอันว่าพ้นไปจากความทุกข์โดยแน่นอน, แต่ถ้ายังคงอยู่ในวงกลมของความอยาก และของการกระทำตามความอยาก และของการได้ผลมาจากการกระทำ ซึ่งส่งผลให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด ดังนี้แล้ว ย่อมไม่มีทางที่จะพ้นทุกข์ได้ ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นยาจกเข็ญใจ หรือเศรษฐี หรือเป็นมหาษัตริย์ เป็นจักรพรรดิ เป็นเทวดา เป็นพรหม หรือเป็นอะไรก็ตามที. ทุกคนล้วนแต่ตกอยู่ในวงกลมนี้ทั้งนั้น จะต้องมีความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ซึ่งเหมาะสมกับความอยากและการกระทำตามความอยากของตนทั้งนั้น ;

ฉะนั้นจึงกล่าวว่าในวัฏฏสงสารนี้ เต็มไปด้วยความทรมาน : ทรมานด้วยความอยาก ทรมานด้วยการกระทำด้วยอำนาจความอยาก และทรมานด้วยการที่ได้ผลอย่างใดอย่างหนึ่งมาแล้ว ก็ยังหุยกอยากไม่ได้ ยังจะต้องอยากต่อไปอีก โดยไม่มีที่สิ้นสุด แล้วก็กระทำอีก และได้ผลมาก่อนให้เกิดความอยากต่อไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด. นี่เรียกว่าเป็นการทรมานอันใหญ่หลวงในวัฏฏสงสาร ซึ่งท่านจะเห็นได้ว่าโดยลำพังของสิ่งที่เรียกกันว่า *ศีลธรรม* หรือ *จริยธรรม* นั้น ไม่สามารถจะแก้ปัญหาข้อนี้ได้เลย; เราจึงต้องพึ่งพาอาศัยตัวแท้ของพุทธศาสนา ที่เป็นหลักธรรมชั้นสูงสำหรับจะแก้ไขในเรื่องนี้โดยเฉพาะทีเดียว. ทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้แล้วว่า ความทุกข์นั้น มาจากความอยาก สมดังที่พระพุทธเจ้า ท่านจัดจำแนกไว้เป็น ๓ อย่าง ในเรื่องอริยสัจข้อที่สอง ในฐานะเป็นมูลเหตุให้เกิดทุกข์โดยตรง.

ความอยาก ๓ อย่าง นั้น อย่างแรกเรียกว่า *ภวตัณหา* อยากในสิ่งที่ตนรักใคร่พอใจ จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ได้ แต่ต้องเป็นสิ่งที่น่ารักใคร่พอใจ. ความอยากอย่างที่สอง เรียกว่า *ภวตัณหา* คือความอยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่ตนอยากจะเป็น. ความอยากอย่างที่สาม เรียกว่า *วิภวตัณหา* คือความอยากไม่ให้เป็นอย่างนั้น ไม่ให้เป็นอย่างนี้ ตามที่ตนอยากจะไม่ให้เป็น. รวมกันเป็น ๓ ความอยาก. สำหรับหลักเกณฑ์อันนี้ เรากล้าทำให้ใครพิศุนหรือแย้งกันอย่างไรก็ได้ ว่ายังมีความอยากอะไรอีกบ้าง นอกเหนือไปกว่านี้.

ในที่สุดใคร ๆ ก็ต้องยอมรับว่า ในบรรดาความอยากทั้งหลาย ของสิ่งที่มีชีวิตและวิญญาณนั้น มันจะสรุปลงในความอยาก ๓ ประการนี้เท่านั้น, ความ

อยากอันนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์. เกือบจะไม่ต้องอธิบาย ท่านทั้งหลาย ก็จะมีมองเห็นได้ว่า เมื่อมีความอยากที่ไหน ก็มีความร้อนใจที่นั่น; และ เมื่อต้องการกระทำตามความอยาก ย่อมมีความทุกข์ยากตามส่วนของการกระทำ; ได้ผลมาแล้ว ก็หยุดอยากไม่ได้ ยังอยากต่อไปอีก ก็ต้องมีความร้อนต่อไปอีก เพราะยังไม่เป็นอิสระจากความอยาก ยังต้องเป็นทาสของความอยากต่อไป; เพราะเหตุฉะนั้นแหละ จึงได้กล่าวว่าคนชั่วทำชั่วเพราะอยากทำชั่ว มันก็มีความทุกข์ไปตามประสาคนชั่ว. แม้คนดีอยากทำความดี ก็ต้องมี ความทุกข์อีกแบบหนึ่งไปตามประสาของคนดี. แต่ข้อนี้อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเป็นการสั่งสอนให้เลิกละจากการทำความดี มีปัญหาหรือมีข้อซึ่งจะต้องทำความเข้าใจกันอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวทีหลัง. เฉพาะในที่นี้ ประสงค์จะชี้ให้เห็นกันว่า ความทุกข์นั้น มีอยู่หลายระดับหลายชั้น ละเอียดจนคนธรรมดาเข้าใจไม่ได้ ต้องฟังพาทศัยสติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า; ซึ่งชี้ให้เห็นว่า เราจะพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงด้วยลำพังเพียงการกระทำ ความดีอย่างเดียวเท่านั้นยังไม่พอ ยังจะต้องทำอะไรบางอย่างบางอย่าง ที่ยิ่งหรือเหนือไปกว่าการทำความดีอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งได้แก่การทำจิตให้หลุดพ้นไปจากการเป็นบ่าวเป็นทาสของความอยากทุกชนิดนั่นเอง. นี้, เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่มีทางแพศศาสนาใด ๆ, ซึ่งศาสนาใด ๆ จะไม่อาจเข้ามาเทียบคู่ หรือเคียงคู่ได้ในส่วนนี้ จึงเป็นสิ่งที่ต้องจำไว้ให้แม่นยำ เพื่อทำความเข้าใจหรือศึกษากันต่อไป กว่าที่จะเข้าใจถึงที่สุดเพื่อการเอาชนะความอยากทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวแล้วได้; นั่นแหละ จะเป็นการพ้นจากความทุกข์หรืออยู่เหนือความทุกข์โดยประการทั้งปวง.

ที่ ก็มาถึงปัญหาที่ว่า เราจะกำจัดความอยาก หรือจะระงับความอยากให้ได้ หรือจะตัดรากเง้าของความอยากให้สิ้นเชิงได้นั้น เราจะกระทำอย่างไร. คำตอบก็คือหลักการพิจารณาให้เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนมองเห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าอยากนั่นเอง. มันมีอะไรบ้าง ที่น่าเอนำเป็น ซึ่งเมื่อเอาหรือเป็นเข้าแล้ว จะไม่โยนความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่งมาใส่ให้บุคคลนั้น? ขอให้ตั้งปัญหาขึ้นอย่างนี้. ที่ว่ามี การได้ หรือการมี-การเป็น ชนิดใดบ้าง ที่บุคคลใดไปได้ ไปมี ไปเป็นแล้ว จะไม่โยนความทุกข์ ความหม่นหมองชนิดใดชนิดหนึ่งมาให้แก่บุคคลนั้น ข้อนี้หมายความว่า บุคคลนั้น ๆ ได้ไปมี หรือไปเป็นอะไรเข้า ด้วยอำนาจของความอยาก ซึ่งเป็นต้นเหตุของความทุกข์ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง. คนธรรมดานั้นอย่างไรเสียก็ต้องทำอะไรลงไป ด้วยอำนาจของความอยากทั้งนั้น : อยากอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว จึงทำเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ได้วัตถุสิ่งของก็ได้ ได้ตำแหน่งหน้าที่ก็ได้ ได้เกียรติยศชื่อเสียง ความดีความเด่นอย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้; สิ่งเหล่านั้นเมื่อได้มาแล้ว สิ่งใดบ้างที่จะไม่ทำให้เกิดความต้องทนทำเพื่อจะรักษา หรือเพื่อจะยังทำให้คงมีอยู่ก็ตาม หรือจะไม่ทำให้เกิดความหนักอกหนักใจ ในเมื่อสิ่งเหล่านั้นวิบัติพลัดพรากสูญหายเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม, ในเมื่อสิ่งต่าง ๆ ต้องเปลี่ยนแปลง คงที่อยู่ไม่ได้ ทั้งนี้.

สำหรับคำว่า การได้ ในที่นี้ หมายถึงเรื่องทางวัตถุ เช่น ได้เงิน ได้ทอง ได้สิ่งของต่าง ๆ. สำหรับคำว่า ความมี ความเป็น นั้น หมายถึงการเป็น เช่นเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นคนดีคนเลว เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา และอื่น ๆ

อีกมากมาย. รวมทั้งสองประเภทเรียกว่า “การได้” กับ “การเป็น” สำหรับการได้ กับ การเป็น สองอย่างนี้ ได้อะไรหรือเป็นอะไรบ้าง ที่จะไม่นำมาซึ่งความหนักอกหนักใจ ขอให้เราลองคิดถึง. เช่นการได้เงินได้ทองที่บุคคลคนธรรมดาได้มา เงินหรือทองนั้น นำเอาความเบากายสบายจิต เย็นอก เย็นใจมาให้ หรือว่าเอาความหนักอกหนักใจ วิตกกังวล ในการเก็บรักษา เป็นต้น มาให้ ? การได้บุตรได้ภรรยา เอาความเบากายเบาใจมาให้ หรือเอาภาระอย่างอื่นอีกหลายอย่างมาให้ ? การได้เป็นนั่น เป็นนี่ ในตำแหน่งหน้าที่ อย่างนั้นอย่างนี้ก็ดี ถึงแม้ที่สุดแต่โดยเกียรติยศว่า เป็นนั่นเป็นนี่โดยเกียรติก็คือเป็นการได้มาซึ่งความสงบเย็น หรือว่าได้มาซึ่งภาระหนัก อย่างใดอย่างหนึ่งเพิ่มขึ้น ? โคนนัยนี้ อาจจะเห็นได้โดยง่ายแก่บุคคลทุกคนว่า ส่วนแต่นำมาซึ่ง “ภาระและหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง” ทั้งนั้น. เพราะเหตุใด ? เพราะเหตุว่า **สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ล้วนแต่เป็นภาระ เพราะความไม่เที่ยงเปลี่ยนแปลงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ของมัน นั่นเอง.** เราได้อะไรมา เราจำต้องจัดการกับสิ่งนั้น ๆ ในลักษณะที่จะให้มันยังคงอยู่กับเรา เป็นไปตามใจเรา หรือมีประโยชน์แก่เรา. แต่แล้วสิ่งนั้น ๆ ตามปรกติมันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือไม่รู้ไม่ชี้ต่อความประสงค์มุ่งหมายของบุคคลใด มีแต่จะเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุไปตามปัจจัยของมันเอง การพยายามของคนเราจึงเป็นการต่อสู้ หรือเป็นการต้านทานต่อกฎแห่งความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น ฉะนั้น จึงเกิดเป็นการยากลำบาก หรือเป็นการทนทรมานขึ้น ในการที่จะเป็นอยู่ หรือทนอยู่ หรือการทำสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เป็นไปตามความประสงค์ของเรา. **นี่แหละ คือ ความจริง.**

อุบายวิธีอันหนึ่ง ซึ่งจะทำให้เข้าถึงความจริงที่จะให้รู้อะไร
 ทั้งหลายทั้งปวง ไม่นำเอา-ไม่นำเป็น นั่นมีอยู่. ข้อนี้ได้แก่การพิจารณา
 ให้ลึกซึ้ง จนพบความจริงอย่างหนึ่งว่า เมื่อยังมีกิเลสตัณหา ยังสำคัญผิด
 ยังไม่รู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ความรู้สึกในการเอา - การเป็นนั้น,
 ย่อมมีลักษณะไปในทางหนึ่ง. ถ้าไม่มีกิเลสตัณหา มีแต่ปัญญาซึ่งรู้จักถูกต้องค
 ว่าจะอะไรเป็นอะไร ความรู้สึกในการเอา - การเป็น หรือการได้ ของบุคคลนั้น
 ย่อมมีอยู่ในลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นการบริโภคสิ่งของ
 หรือการกินอาหาร ถ้าการกินนั้น เป็นการกินด้วยตัณหา หรือความอยาก
 ในความเอร็ดอร่อย การกินอาหารของบุคคลผู้นั้นต้องมีลักษณะเป็นอย่างหนึ่ง
 ซึ่งต่างจากบุคคลหนึ่ง ซึ่งไม่กินอาหารด้วยตัณหา แต่กินด้วยสติสัมปชัญญะ
 หรือปัญญา อันรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นว่า อะไรเป็นอะไร. นี่ก็เป็น
 คนด้วยกัน เป็นมนุษย์ด้วยกัน แต่คนหนึ่งกินอาหารด้วยตัณหา อีกคนหนึ่ง
 กินอาหารด้วยความรู้สึกตัว ด้วยปัญญา การกินจะต้องผิดกัน แม้แต่กิริยา
 อาหารที่กิน และความรู้สึกในขณะที่กินก็ต้องผิดกันเป็นอย่างยิ่ง และในที่สุด
 ผลอันเกิดมาจากการกินนั้น ก็จะต้องผิดกันอย่างยิ่งอีกเหมือนกัน เพราะว่า
 คนหนึ่งกินด้วยตัณหา อีกคนหนึ่งกินด้วยปัญญา. คนที่กินด้วยปัญญานั้น
 ไม่ได้กินด้วยตัณหาหรือความอยาก. เราจะต้องทำความเข้าใจในข้อนี้ว่า
 แม้จะไม่มีคัมภีระความอยากในสอรรถย คนเราก็กินอาหารได้. ไม่
 จำเป็นต้องมีคัมภีระ คนเราก็กินทำอะไรก็ได้ด้วยสติปัญญา คือทำโดย
 มีปัญญาทราบว่าอะไรเป็นสิ่งที่ควรทำ หรืออะไรไม่ควรทำ ก็ยังคงทำสิ่งต่าง ๆ
 ไปได้.

เพื่อเข้าใจได้ง่าย ขอกระโดดข้ามไปกล่าวถึงพระอรหันต์ หรือ พระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นบุคคลที่ไม่มีกิเลสตัณหา แต่ท่านก็ยังทำอะไร ๆ ได้ ยังเป็นอะไร ๆ ได้ แม้ว่าคนธรรมดาทั่วไป มองแล้วจะรู้สึกว่าท่านก็ทำอะไร หรือเป็นอะไร. ท่านก็ยังทำงานมาก ไม่น้อยกว่าพวกเราซึ่งยังมีกิเลสตัณหา. แต่ท่านทำด้วยอำนาจของอะไร ? เหมือนกับพวกเราที่ทำด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา อยากรู้ได้เป็นนั่นเป็นนี่ หรือไม่ ? คำตอบที่ถูกต้องที่สุดนั่นคือ ท่านเหล่านั้นทำด้วยอำนาจของปัญญา คือความรู้ที่แจ่มแจ้งถึงที่สุด ว่าอะไรเป็นอะไร. การกระทำของท่าน ไม่มีตัณหาเป็นมูล แต่มีปัญญาเป็นมูล เพราะฉะนั้นจึงผิดแผกแตกต่างจากพวกเรา ซึ่งทำอะไร ๆ ก็กระทำด้วยตัณหาอย่างตรงกันข้ามทีเดียว. ผิดแผกกันตรงที่ว่า ผลที่เกิดขึ้นนั้น พวกเราเป็นทุกข์กันตลอดเวลา ส่วนท่านเหล่านั้นไม่มีความทุกข์เลย. ท่านเหล่านั้นไม่ย่อภาคอะไร ไม่อยากเอาอะไร ผลนั้นก็ไปได้กับคนอื่น แก่สัตว์ทั้งหลาย เหล่าอื่น, เป็นความพ้นทุกข์ของคนทั้งหลายเหล่านั้น ด้วยความเมตตาของท่าน ดังนี้ เป็นต้น.

ต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นว่า **เมื่อไม่อาศัยกิเลสตัณหา หรือหมกกิเลสตัณหาแล้วก็ตาม ไม่ใช่เราจะทำอะไรไม่ได้.** เรายังคงทำอะไรได้ทุกอย่าง, หากแต่บัดนี้ทำด้วยอำนาจของปัญญาและเมตตานั่นเอง. ทำด้วยความรู้สึกที่ไม่อยากเอาอะไร ไม่อยากเป็นอะไร; ฟุ้งก็แปลกดี. พระอรหันต์ผู้หมกกิเลส ทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกที่ไม่อยากเอาอะไร ไม่อยากเป็นอะไร เป็นแต่ว่า มีปัญญาเป็นเครื่องบ่งเป็นเครื่องบอก ว่านี่ควรจะทำ แทนที่จะอยู่เฉย ๆ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงทำการสืบอายุพระศาสนาจนถึงพวกเราได้ และทั้งทำ

ประโยชน์อื่น ๆ อีกมากมาย ตามสติปัญญาของท่านระบุว่าควรจะทำ ; ร่างกาย และจิตใจ ซึ่งปราศจากกิเลสตัณหา ก็แสวงหาและบริโภคอาหารได้ด้วยอำนาจ สติปัญญา ไม่แสวงและบริโภคด้วยกิเลสตัณหาเหมือนแต่กาลก่อน. **เมื่อเรา** **หวังว่าจะเป็นผู้พ้นทุกข์** ตามรอยทางของพระพุทธเจ้า หรือของพระ อรหันต์ทั้งหลาย เราไม่ควรฝักฝืนตัว ในการที่จะทำอะไรลงไปแต่ด้วย อำนาจของสติปัญญา อย่าทำไปด้วยอำนาจกิเลสตัณหา. ถ้าเราเป็นคน ศึกษาเล่าเรียน ก็ทำไปด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี ว่ามันเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่จะต้องทำอย่างนี้. ถ้าประกอบกิจการงานอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ทำไปด้วย ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีว่า เป็นสิ่งที่ทุกคนควรกระทำและทำให้ดีที่สุด ด้วยความ เยือกเย็น เท่าที่สติปัญญาจะอำนวยให้ทำได้อย่างนั้น ๆ : ถ้าทำไปด้วยตัณหา มันร้อนใจตั้งแต่ก่อนที่จะทำ ร้อนใจในเมื่อกำลังทำ และร้อนใจถึงเมื่อทำเสร็จ แล้ว. แต่ถ้าทำด้วยอำนาจของปัญญาควบคุมอยู่ จะไม่ร้อนใจตั้งแต่ก่อนทำ ในเมื่อทำอยู่ก็ไม่ร้อนใจ ทำเสร็จแล้วก็ไม่ร้อนใจ. ผลย่อมแตกต่างกันโดย สันเชิงอย่างนี้.

คนที่ศึกษาเล่าเรียนก็ดี คนที่จะประกอบอาชีพการงานก็ดี คนที่จะ มีบุตรภรรยาทรัพย์สินเงินทอง มีอะไรต่าง ๆ ที่เขาอยากจะมีกันก็ดี **ถ้ามีหรือ** **ทำไปด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดี** คือด้วยอำนาจของปัญญาแล้ว จะไม่ ร้อนเหมือนคนที่ทำไปด้วยอำนาจของตัณหา ; เพราะฉะนั้น เราจำเป็นต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ด้วยความรู้สึกของปัญญา **ที่รู้สึกอยู่เสมอว่า “สิ่งทั้งหลายเหล่านี้ โคจรที่แท้แล้ว เป็น อนิจจัง** **ทุกขัง อนัตตา, ไม่นำเอา-ไม่นำเป็น”**. แต่เมื่อเรายังตกไม่ได้ ยังละไม่ได้

ยังมีกิเลสอยู่ ยังจะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่; ก็ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องด้วยความรู้สึกที่เป็นความรอบรู้ ที่เรียกว่าปัญญา นั้นเอง. การกระทำของเราจะไม่ตกหล่มของกิเลสตัณหา, ทำไปได้ด้วย “ความลึมตา” ทำด้วยสติปัญญา จึงไม่มีความทุกข์ตั้งแต่เบื้องต้นจนปลาย โดยจิตใจไม่มีความหลงยึดถือโดยความเป็นตัวตนหรือของตน อย่างหลบลูหลับตา โดยที่จิตใจไม่ยึดถือสิ่งเหล่านั้นในฐานะเป็นของน่าเอา-น่าเป็น; คงทำไปโดยรู้สึกผิดชอบชั่วดี ปล่อยให้เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือตามที่กฎหมายและอะไรอื่น จะคุ้มครองให้ได้ก็ได. ยกตัวอย่างเช่นว่า เรามีที่ดินเป็นทรัพย์สินสมบัติอยู่ เราไม่จำเป็นต้องมีความรู้สึกที่เป็นตัณหา ไม่อยากไปยึดถือในสิ่งนั้น จนถึงกับว่าเป็นที่หนักอกหนักใจ แผลงเผาหัวใจอยู่เสมอก็ได้; ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือกฎหมายทำนองคงคุ้มครองที่ดินผืนนั้นให้ยังเป็นกรรมสิทธิ์ของเราอยู่นั่นเอง เราไม่ต้องไปยึดถือผูกพันด้วยกิเลสตัณหาให้เป็นความทุกข์ร้อน วิตกกังวลแก่เรา มันก็ไม่หลุ่หลือหายไปไหนเสีย. แม้ว่าจะมีใครมาแย่งชิงก็ยังคงทำการต้านทานป้องกันไปด้วยสติปัญญา ไม่ต้องทำการต้านทานด้วยกิเลสตัณหา ให้เราอ่อนด้วยไฟคือโทสะ ก็ยังอาศัยอำนาจขนบธรรมเนียมประเพณีและกฎหมายทำการต้านทานได้ โดยไม่ต้องมีความทุกข์ เราก็ยังคงรักษาคู่ครองเอาไว้ได้. ถ้าหากว่ามันจะต้องหลุ่หลือไปจริง ๆ เราจะมีกิเลสตัณหา หรือไม่มีกิเลสตัณหาก็ตาม มันช่วยไม่ได้ เพราะว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงอยู่เป็นนิจ ดังนั้น มันก็ไม่ต้องทุกข์ร้อนอะไร. แม้จะมีกิเลสตัณหาหวงแหนสักเท่าใด ถึงคราวที่มันจะเปลี่ยนแปลงไปมันก็ช่วยไม่ได้ เพราะฉะนั้น ไม่มีประโยชน์อะไรที่เราจะ

ไปผูกพันยึดถือในการมีของสิ่งใด หรือวัตถุสังขารเหล่าใด ด้วยกิเลสตัณหาเลย. นี่เป็นวิธีปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

แม้ “การเป็น” ก็เหมือนกัน เราต้องไม่ยึดถือในการเป็นนั่นเป็นนี่ เพราะว่าโดยที่แท้แล้ว ไม่มีอะไรที่น่าสนุกเลยในการเป็น ล้วนแต่นำมาซึ่งความทุกข์ทรมานอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งนั้น. อธิบายอย่างง่าย ๆ ที่เราจะพิจารณา ซึ่งเรียกว่าเป็นวิบัติส่นาโดยตรง หรือการปฏิบัติธรรมโดยตรง ก็คือ พิจารณาให้เห็นว่าไม่มีอะไรที่น่าเป็น หรือไม่มีการเป็นอะไรที่น่าสนุกเลย. ท่านทั้งหลายลองตั้งปัญหาสำหรับพิจารณาในข้อนี้ดูได้ทุก ๆ คน ว่ามีการเป็นอะไรบ้างที่น่าสนุก : เช่นเป็นบุตรของบิดามารดาที่น่าสนุกไหม ? หรือเป็นบิดามารดาของบุตรเสียเอง น่าสนุกไหม ? คนที่มีอายุผ่านมาถึงขนาดมีบุตร มีหลานแล้วจะตอบปัญหาข้อนี้ได้ดี ว่าเป็นพ่อเขาก็ไม่สนุก เป็นลูกเขาก็ไม่สนุก เพราะต่างมีภาระที่จะพึงปฏิบัติ. ที่นี้ เป็นสามีเขาสนุกไหม ? เป็นภรรยาเขาสนุกไหม ? เป็นนายเขาสนุกไหม ? เป็นบ่าวสนุกไหม ? ตลอดถึงที่ไกลออกไป ถึงกับว่าเป็นคนเอาเปรียบเขา โกงเขา สนุกไหม ? เป็นคนถูกเขาโกง สนุกไหม ? เป็นคนแพ้สนุกไหม ? เป็นคนชนะสนุกไหม ? ตั้งนี้เป็นต้น ; ขยายเรื่อยออกไป จนถึงเรื่องเป็นสัตว์สนุกไหม ? เป็นมนุษย์สนุกไหม ? จนกระทั่งถึงว่า เป็นสัตว์ เป็นต้นไม้ เป็นก้อนหิน ก้อนหิน อีกทางหนึ่งนี้ สนุกไหม ? กระทั่ง ว่าเป็นเทวดา เป็นพรหม เป็นอะไรที่สูง ๆ ขึ้นไป สนุกไหม ? ถ้าท่านมีความรู้สึกที่เรียกว่า รู้ว่าอะไรเป็นอะไรอย่างแท้จริงแล้ว ความรู้สึกที่จะทำให้เห็นว่ามันน่าสนุกนั้น จะแสดงอยู่ในที่ทุกหนทุกแห่ง ในสิ่งทุกสิ่ง, และในความเป็นความเป็น หรือในภาวะทุกอย่าง, ทุกอย่างล้วนแต่ว่าไม่มีอะไรที่น่าสนุกเลย เราต้องทนทำ ทนเป็น ทนเอา ทนอยู่ โดยไม่รู้สึกตัว.

ทำไมเราจะต้องไปมอบกายถวายชีวิต หลงใหลเอา หลงใหลเป็น หรือทำไป ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาเล่า ? เราควรจะมีความรู้สึกที่ถูกต้องในสิ่งเหล่านี้ ซึ่งไม่น่าเอา—ไม่น่าเป็น ให้ถูกต้องจริงๆ แล้วเป็นอยู่ด้วยความรู้สึกของปัญญา เข้าไปเกี่ยวข้องในสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ในลักษณะที่จะให้เป็นทุกข์น้อยที่สุด หรือไม่ให้เป็นทุกข์เลย.

อีกประการหนึ่ง เราจะต้องทำความเข้าใจกับผู้ที่อยู่ร่วมโลกกัน ในโลก ซึ่งจะเป็นมิตรสหายชาวเกลอก็ดี แม้ที่สุดแต่ละจะเป็นบุตรภรรยาผู้ใกล้ชิดสนิทสนมที่สุดก็ดี ว่าสิ่งทั้งปวงมันเป็นอย่างนี้ ให้เขามีความเข้าใจที่ถูกต้อง เหมือนกับเรา แล้วก็จะไม่มีอะไรขัดขวางกัน ในครอบครัวหรือในบ้านในเมือง ตลอดจนในโลก. ต่างคนต่างมีจิตใจไม่ยึดถือหลงใหลในสิ่งใด ๆ หรือในกัน และกัน ด้วยอำนาจกิเลสและตัณหา แต่ว่าคงมีชีวิตเป็นอยู่ด้วยอำนาจของปัญญา มองเห็นชัดอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรที่จะยึดถือจริงจังได้ ในการที่จะให้มาเป็นตัวเรา หรือเป็นของของเรา. ทุกคนควรมีความรู้สึกว่าสิ่งทั้งหลายมันเป็นอย่างนั้นเอง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอยู่เช่นนั้นเอง ไม่น่าหลงปรารถนาด้วยกำลังใจ ทั้งหมดทั้งสิ้น ควรยับยั้งไว้ด้วยปัญญา เข้าไปเกี่ยวข้องในสิ่งนั้น ๆ แต่ใน ลักษณะที่จะมีความทุกข์น้อย หรือปลอดภัย คือไม่มีความทุกข์เลย. บุคคล ชนิกนี้ เรียกว่าผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา มีสัมมาทิฐิตามทางแห่งพระพุทธ- ศาสนาดีที่สุด ควรจะเรียกว่าเป็นพุทธบริษัทโดยแท้จริง. แม้จะไม่เคย บวชเคยเรียน แม้จะไม่เคยรับศีล แม้จะไม่เคยสมาทานอะไรก็ตาม แต่ก็ เป็น บุคคลที่เต็มไปด้วยศีล ด้วยธรรม เป็นบุคคลที่เข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างแท้จริง. เขาเหล่านั้นมีจิตใจอย่างเดียวกันกับพระพุทธ พระธรรม

พระสงฆ์ คือมีความสะอาด สว่าง สงบในใจ เพราะเหตุที่ไม่หลงยึดถือสิ่งใด ว่าน่าเอา หรือน่าเป็น. เขาเป็นพุทธบริษัทขึ้นมาได้โดยสมบูรณ์ โดยง่ายตาย และโดยแท้จริงด้วย ด้วยอาศัยอุบายวิธีที่ถูกต้องที่พิจารณาเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จนเกิดความรู้สึกว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น.

ความขั้วทั้งหลายที่เป็นขั้วเลวทรามที่สุด ก็มาจากความอยากเอา อยากเป็น ด้วยอำนาจกิเลสตัณหา. แม้ความขั้วที่เบาขึ้นมา ก็ทำกันด้วย อำนาจของความรู้สึกที่เป็นกิเลสตัณหา อยากเอาอยากเป็น. แม้ความดีทั้งปวง ก็ทำกันด้วยอำนาจตัณหาชนิดที่ประณีตละเอียดสูงขึ้นมา ที่เป็นความอยากเอา อยากเป็น ในขั้นดี. แม้ความดีดังที่สุด ก็ทำด้วยกิเลสตัณหาที่ประณีตละเอียด ที่สุด จนไม่จัดว่าเป็นความขั้วหรือเป็นบาปเลย แต่แล้วก็ยังไม่พ้นจากความทุกข์ ทั้งปวงได้ เพราะฉะนั้นผู้พ้นทุกข์บดถึงที่สุด คือพระอรหันต์ จึงเป็นผู้ที่ หมกจกการกระทำด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา และกลายเป็นบุคคลที่ทำขั้ว ก็ไม่ได้ ทำดีก็ไม่ได้ ได้แต่ทำสิ่งที่เหนือไปกว่าความขั้วและความดี คือมีใจ ที่เป็นอิสระอยู่เหนือความครอบงำของความขั้วและความดี จึงไม่มีความทุกข์เลย ดังนี้. ทั้งนี้เป็นเพราะท่านเห็นว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มี ความปรารถนาอยากเอา-อยากเป็น ในสิ่งใดเลย ดังกล่าวแล้ว.

อาตมาได้ชี้ให้เห็นแล้วว่า แนวแห่งพุทธศาสนาของเรามีอยู่ อย่างนี้ ท่านทั้งหลายจะทำได้หรือไม่ได้นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่จะทำ ได้หรือไม่ได้ก็ตาม แนวของพุทธศาสนาก็ยังคงมีอยู่ดังนี้ เปลี่ยนแปลง ไม่ได้. ท่านทั้งหลายจะปรารถนาหรือไม่ปรารถนาก็ตาม แนวของความพ้นทุกข์

ย่อมมีอยู่ดังนี้. บัดนี้ยังไม่ปรารถนา วันหน้าสักโอกาสหนึ่งก็ต้องปรารถนาอยู่ที่
 เพราะว่ามีอะไรแล้ว ความดีก็ได้ทำเต็มเปี่ยมก็อยู่แล้ว จิตยัง
 หม่นหมองด้วยกิเลสตัณหาชั้นประณีตบางประการอยู่ ก็ไม่รู้ว่าจะคับได้ด้วยวิธีใด
 นอกจากจะพยายามศึกษาในชั้นที่อยู่เหนืออำนาจกิเลสตัณหา คืออยู่เหนือการ
 ที่จะไปอยากได้—อยากเป็น ในสิ่งที่ชั่วหรือที่ผิดก็ตาม. ต้องไม่มีความอยากได้
 โดยสิ้นเชิงแต่อย่างเดี๋ยวเท่านั้น จึงจะพ้นจากความทุกข์ได้โดยประการทั้งปวง.
 ส่วนที่พวกเราควรจะศึกษากันอย่างไร เพียงไร เท่าไอนั้น ไว้ทำความเข้าใจกัน
 ในวันหลัง. ในวันนี้ก็หมดเวลาแล้ว.

ขอสรุปความว่า พุทธศาสนานั้น คือหลักวิชาและระเบียบวิธีปฏิบัติ
 ที่ให้รู้ว่า “อะไรเป็นอะไร” การรู้ว่าอะไรเป็นอะไรถึงที่สุดนั้น คือรู้ว่าสิ่งทั้งปวง
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. เมื่อรู้ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยแท้จริงแล้ว
 จะเกิดมีความรู้สึกชนิดที่จิตใจจะไม่อยากอะไร : ไม่อยากได้อะไร ไม่อยากเป็น
 อะไรด้วยความยึดถือ. ถ้าต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ โดยลักษณะที่เรียก
 กันว่า “ความมี—ความเป็น” บ้าง ก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยสติสัมปชัญญะ โดย
 อำนาจของปัญญา ไม่ได้เกี่ยวข้องกับอำนาจของตัณหา เพราะฉะนั้นจึงไม่มี
 ความทุกข์ หรือมีความทุกข์แต่น้อยที่สุด. นี้, เป็นผลของการเห็นแจ้งในความ
 เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งสรุปอยู่ในหลักที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง มีลักษณะ
 ที่ไคร ๆ ไม่น่ามอบตัวเข้าไปเป็นทาส เพื่อจะเอาหรือจะเป็น แต่ประการใดเลย.
 ขอให้ท่านทั้งหลาย กำหนดใจความของหลักแห่งพุทธศาสนา เท่าที่ได้บรรยาย
 ในวันนี้ไว้ดังนี้.

ขออุทิศคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ตฤณการิกธรรม ๕๘
ครั้งที่ ๓/๒๕๕๙

เรื่อง

อุปาทานส์

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๗ พฤษภาคม ๒๕๕๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายแล้วแต่วันก่อน ๆ ถึงข้อที่ว่า พุทธศาสนา นั้นคือ
วิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อจะให้ได้รู้ถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็น
อะไร, และต่อจากนั้นได้บรรยายให้ทราบถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งปวงนั้นทุกสิ่ง
มีปรกติเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีลักษณะที่ไร้ความหมายแห่งความมีตัวตน,
เพื่อให้ทราบใจความสำคัญว่า สิ่งทั้งปวงนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรจะยึดถือเอาด้วยกิเลส
ด้วยตัณหา เพราะว่าการทำอย่างนั้นนั้นแหละเป็นความทุกข์ หรือเป็นทางให้เกิด

ความทุกข์ และไต่ถามเรื่องราว ๆ มา เป็นเครื่องตักเตือนไว้ทุกครั้งว่า พุทธศาสนา
เรามีความมุ่งหมายจะแก้ปัญหาเรื่องความทุกข์ในทางใจ ที่สูงและลึกยิ่งไปกว่า
ความมุ่งหมายของ *ศีลธรรม* หรือ *จริยธรรม* ตามธรรมดา.

เพื่อให้เข้าใจในเรื่องความทุกข์นี้ยิ่งขึ้น เรามีทางที่จะเปรียบเทียบ
ลักษณะของความทุกข์ให้เห็นว่ามีอยู่เป็นชั้น ๆ ซึ่งชั้นสุดท้ายจะต้องอาศัยสติ.
ปัญญาหรือความรู้ที่สูงสุดจริง ๆ จึงจะดับมันได้. ลักษณะที่จะกำหนดได้ง่าย ๆ
ในทางเปรียบเทียบ หรือจะไม่ถือว่าเป็นการเปรียบเทียบก็ตาม ในที่นี้ก็คือ
ลักษณะของการเป็นโรค; การเป็นโรคนั้น เราอาจจะจำแนกให้สั้นเชิง
ได้โดยจัดเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือการเป็นโรคทางกาย ทางร่างกาย
ซึ่งเราเห็นกันอยู่ทั่ว ๆ ไป น้อย่างหนึ่ง. ที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง ก็คือ
การเป็นโรคทางจิต ที่นี้เราลองคิดกันดูว่าจะมีโรคอะไรอีกใหม่ ที่สูงไปกว่า
โรคทางจิต? ถ้าเข้าใจความข้อนั้นจะดีมาก. ในบัดนี้ ตามทางธรรมหรือ
ทางปรัชญาที่เกี่ยวกับศาสนา ได้มีการบัญญัติคำขึ้นใช้อีกคำหนึ่ง ซึ่งเป็นคำ
สำหรับเรียกโรคในทาง ซึ่งเราขอเรียกกันไปทีก่อนว่า ทางวิญญาณ. อาตมาเอง
ก็ยังไม่ทราบว่าจะใช้คำว่าอะไรดี. โรคทางกายนั้นคงใช้คำว่า *Physical Disease*.
โรคทางจิตก็คือ *Mental Disease* ต่อมาถึงโรคประเภทสุดท้ายนี้ เรียกว่า
Spiritual Disease. คำนี้ ตามธรรมดาหรือถ้าเป็นคนธรรมดาที่มักจะเข้าใจ
ไปว่า เป็นเรื่องผีเรื่องนาง หรือเรื่องอะไรทำนองนั้น. แต่ความจริงนั้น
Spiritual Disease นี้ มิได้หมายถึงโรคเกี่ยวกับผีนางอะไรทำนองนั้นเลย.
มันหมายถึงโรคที่เกี่ยวกับกิเลสแฝดเผา! ถ้าจะชี้ที่ตัวจริงของโรคนี้อีกคือ ความ

ทนมรรณทางจิตที่เกิดมาจากกิเลส. แต่โรคนั้นปรากฏทางจิตหรือวิญญาณ
ล้วน ๆ ซึ่งตรงกับคำว่า *Spiritual*. ซึ่งสูงไปกว่าคำว่า *Mental*. เพราะคำว่า
Mental นั้น กระเตี้ยคไปทางเกี่ยวพันกับ *Physical* อยู่มาก. โรคทางกาย
คือความเจ็บไข้ทางกาย, โรคทางจิต ก็คือความป่วยในทางจิต, แต่โรคทาง
วิญญาณ นั้นยิ่งไปกว่านั้น; **แม้ไม่ป่วยทางกาย ไม่ป่วยทางจิต แต่ด้า
ยังมีกิเลสตัณหาวิชชาอยู่แล้ว ก็ถือว่าเป็นคนป่วยในทาง Spirit
หรือวิญญาณ^๑ อยู่ด้วยกับทุกคน. วิชาคือความไม่รู้ ตัณหาคือ
ความอยาก อุปาทานคือความยึดมั่น เหล่านี้เป็นเครื่องทำให้คนเราตก
อยู่ในสภาพของความป่วยในทางวิญญาณ. สิ่งนี้ยิ่งไปกว่าความป่วยทางจิต.**

คำว่าจิต หรือวิญญาณนี้ ออกจะปนกันยุ่ง ฉะนั้นอย่าไปยึดถือ
ถ้อยคำนัก, ขอให้ยึดถือกิริยาอาการที่เกิดขึ้นจริง ๆ ก็แล้วกัน; ถ้าป่วยทางกาย
ก็ไปรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลทั่ว ๆ ไป, ถ้าป่วยทางจิต ก็ไปโรงพยาบาล
พิเศษ เช่นที่ปากคลองสานเป็นต้นโดยเฉพาะ. แต่ถ้าป่วยทางวิญญาณ หรือ
Spiritual แล้ว ก็ต้องไปหาโรงพยาบาลของพระพุทธเจ้าโดยตรง อย่างนี้เป็นต้น.
**ถ้าเราเข้าใจว่าโรคของคนทุกคน มีอยู่เป็น ๓ ชั้นดังนี้แล้ว เราก็จะรู้จัก
อันใดสูงต่ำ รู้จักประโยชน์ รู้จักความสำคัญของพระพุทธศาสนาซึ่งชั้น
ที่หนึ่ง. เมื่อเป็นดังนี้ เราจะเห็นได้ว่า การที่จะแก้ปัญหาในการเป็นโรคทาง
วิญญาณนี้ มันเหลือวิธีที่ศีลธรรมสากลทั่ว ๆ ไป จะช่วยแก้ไขได้ ต้องอาศัย**

๑. คำว่าวิญญาณโดยทั่วไป ตรงกับคำว่า *Consciousness*. ที่ตรงกับคำว่า *Spirit* นี้เป็นคำพิเศษ
ของฝ่ายพวกที่ถือว่า มี เจตภูต หรือตัวตน, มิใช่ศัพท์ทางพุทธศาสนาโดยตรง พุทธศาสนาปฏิเสธ
ตัวตน ทำนองนั้น.

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาในส่วนที่เป็นขั้นสูง คือส่วนที่สามารถจะกำจัดกิเลสตัณหาได้จริง ๆ เท่านั้น เป็นเครื่องเยี่ยวยารักษา. นี่แหละ จะทำให้เราสนใจในคำพุทธศาสนายิ่งขึ้น : เราจะมองเห็นความที่ศาสนาหรือพุทธศาสนามีสภาพอยู่เหนือกว่าศีลธรรมทั่ว ๆ ไป. ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ใจความสำคัญของพระพุทธศาสนานั้น คือวิชาและระเบียบปฏิบัติจนเกิดความรู้อันถูกต้องว่าอะไรเป็นอะไร ถ้ารู้ถูกต้องแล้ว อย่างน้อยก็รู้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ใครไปยึดถือว่าเป็นตัวตน หรือของตนเข้า มันก็เป็นความทุกข์; แม้ที่สุดแต่ใครไปหลงไหล หลงรัก หลงชัง มันเข้า ก็เป็นความทุกข์; เราเรียกความทุกข์ หรือความทรมานอันนี้เองว่าเป็นโรคทางวิญญาณ, ซึ่งสัตว์กำลังเป็นกันอยู่ทุกรูปทุกนาม.

หนังสือมาตั้งปัญหาว่าเราต้องการจะปลื้มตัว ลากตัว ดอนตัว ออกมาเสียจากสังขารหรือจากสิ่งทั้งปวงที่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหล่านี้ เราจะมีวิธีอย่างไร? คำตอบคือเราจะต้องศึกษาต่อไปถึงข้อที่ว่า “อะไรเป็นเหตุให้เราเข้าไปอยาก และเข้าไปยึดถือสิ่งเหล่านั้น?” เราจะต้องศึกษาเรื่องของสิ่งลึกลับ ที่ทำให้เราหลงเข้าไปยึดถือสิ่งทั้งปวงทั้งปวงในโลก ทั้ง ๆ ที่มันเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ที่เป็นทุกข์ ที่เป็นอนัตตา. ถ้าเรารู้ลึกซึ้งถึงสิ่งที่เป็นต้นเหตุ ให้เราเข้าไปหลงยึดถือแล้ว เราอาจจะตัดการยึดถือเสียได้. เพราะฉะนั้นเราจึงต้องมีความรู้ในข้อนี้ โดยตรง เราจึงจะสามารถทำตนให้ด้อยออกไปเสียให้ห่างไกล หรือให้เป็นอิสระออกไปเสียจากสิ่งทั้งปวงทั้งปวง ซึ่งเป็นที่ถึงของความหลงไหลยึดถือ ทั้งที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกๆ วิถีทาง

อีกประการหนึ่ง อาตมาเห็นว่าการศึกษาให้เข้าใจเรื่องกิเลสส่วนที่เป็นเหตุให้ยึดถือ หรือที่เรียกว่า “อุปาทาน” นั้นแหละเสียก่อน จะเป็นการช่วยให้เราเข้าใจพุทธศาสนาได้ชัดเจนลึกซึ้งถึงที่สุด และโดยง่าย. จึงขอร้องให้บรรดาท่านนักศึกษาทั้งหลายได้สนใจในเรื่องอุปาทาน หรือความยึดถือนี้ให้มากเป็นพิเศษ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอให้ศึกษาจนรู้จักตัวความยึดถือที่แท้จริงที่ท่านกำลังมีอยู่ในท่านทุกคน ไม่ว่าจะเป็นตัวท่านเอง หรือว่าจะเป็นตัวบุคคลที่เรากำลังจะไปช่วยเหลือเขาให้พ้นจากทุกข์ภัยที่เกิดขึ้นแต่กิเลส.

กิเลส ซึ่งเป็นความยึดถือ หรือเป็นเครื่องยึดถือในสิ่งทั้งปวงนั้น พุทธศาสนาเรียกว่า “อุปาทาน” คำว่า อุปาทาน ก็แปลว่า ความยึดถือ. ถ้าตามตัวหนังสือจริง ๆ ก็แปลว่าการเข้าไปถือเอาหรือการเข้าไปทรงไว้เป็นต้น ; แต่โดยใจความแล้ว ก็คือการเข้าไปยึดถือเอาด้วยกำลังจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้นนั่นเอง.

อุปาทาน หรือกิเลสเป็นเครื่องให้ยึดถือนี้ ท่านจำแนกเป็น ๔ ประการด้วยกัน ประการแรกเรียกว่า กามอุปาทาน คือการยึดถือในของรักของใคร่ทั่วไป. ประการที่สองเรียกว่า ทิฏฐิอุปาทาน การยึดถือทิฏฐิความคิดเห็นตามที่ตนมีอยู่. ประการที่สามเรียกว่า สัมผัสอุปาทาน ยึดถือในศีลและวัตรปฏิบัติต่าง ๆ ที่ตนเคยประพฤติปฏิบัติกระทำโดยงมงายมาแต่เดิม และประการสุดท้าย ก็ประการที่สี่นี้ เรียกว่า อัตตวาอุปาทาน คือ การยึดถือด้วยการกล่าวว่า เป็นตัวเป็นตน.

กามอุปาทาน ยึดมั่นในกาม ซึ่งเป็นประการแรกนั้น เห็นได้จาก การที่คนเราตามธรรมชาติ มีความติดพันในสิ่งที่เป็นที่รักที่พอใจ ไม่ว่าจะ เป็นสิ่งใด

ก็จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม. รูปก็คือ
 สิ่งที่น่ารักใคร่ในทางรูป หรือทางที่เห็นด้วยตา, เสียง ก็หมายถึงเสียงไพเราะ
 ที่จะผูกพันจิตใจ, กลิ่น ก็คือกลิ่นหอม, รส ก็คือรสที่อร่อย, โผฏฐัพพะ
 คือการสัมผัสทางกาย ตามที่สัญชาตญาณตามปรกติของคนเรารู้สึกว่าเป็นความ
 สนุกสนานเพลิดเพลินหรือเอร็ดอร่อย. วัตถุที่ตั้งของกามารมณ์ ๕ อย่างนี้
 กล่าวเพียงเท่าที่รู้จักกันทั่วไป. แต่ตามหลักธรรมในพุทธศาสนานั้น ขยาย
 ออกไปเป็น ๖, คือมี “ธรรมารมณ์” เพิ่มอีกอย่างหนึ่ง หมายถึงสิ่งที่ผูกพัน
 ในความรู้สึกในใจ, เป็นเรื่องอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ได้ เกี่ยวกับวัตถุ
 ภายนอกหรือภายในก็ได้, เป็นของจริงหรือเป็นเพียงคิดฝันก็ได้, ซึ่งอาจให้เกิด
 เอร็ดอร่อยทางจิตในขณะที่รู้สึก. เมื่อทารกเกิดมา ได้รู้รสของอาหารมดทั้ง ๖ นี้
 เป็นครั้งแรก ก็เกิดความยึดถือในอาหารมดนั้นขึ้น และยึดถือยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ๆ
 มาจนกระทั่งบัดนี้ มีความยึดถือในสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่เช่นนั้นอย่าง
 แน่นแฟ้น อย่างที่เหลียววิสัยที่คนธรรมดาจะถอนได้. เพราะฉะนั้นจึงเป็น
ปัญหาสำคัญ ที่เราจะต้องมีความรู้ความเข้าใจให้ถูกต้อง และ**ประพฤติ**
ปฏิบัติให้ถูกต้องต่อสิ่งเหล่านั้น. มิฉะนั้นความยึดถือในกามนี้แหละ จะนำ
 ไปสู่ความพินาศฉิบหาย ขอให้เราพิจารณาจากความพินาศฉิบหายของคนทั่ว ๆ ไป
 ตามปรกติก็น่าจะมองเห็นว่า มีมูลมาจากความยึดมั่นถือมั่นในกามอย่างใดอย่างหนึ่ง
 ดังที่กล่าวมาแล้ว. คำว่า “กาม” ในภาษาบาลี มีขอบเขตกว้างขวางกว่าใน
 ภาษาไทย ซึ่งหมายถึงแต่ความรู้สึกในทางเพศตรงข้ามอย่างเดียว, ถึงเพียงนี้.

นักคิดแห่งยุคปัจจุบัน เช่นนักจิตวิทยาที่ชื่อ Sigmund Freud ยอมรับเชื่อ
 หรือยอมรับหลักการว่า **อะไรทุกอย่างที่มนุษย์ทำกันอยู่ในโลก ไม่ว่าอะไร**

ล้วนแต่มีมูลมาจากสิ่งที่เราเรียกว่ากามารมณ์นั่นเอง. ถ้ามองดูกันในแง่ที่เกี่ยวกับสัตว์โลกทั่วๆ ไปแล้ว จะเห็นว่าข้อนี้เป็นความจริงถึงที่สุดจริงๆ ด้วย. เพราะว่าคนเราจะรักกันก็มีมูลมาจากกามารมณ์, เราจะโกรธกันเกลียดกัน อิจฉาริษยาฆ่าฟันกันหรือฆ่าตัวเองก็ตาม ก็จะต้องมีมูลมาจากกามารมณ์, เพราะว่าความโกรธความเกลียดนั้น จะต้องมาจากการที่ต่างฝ่ายต่างหวังในกามารมณ์ อันใดอันหนึ่ง แล้วมีประโยชน์อันขัดกันไม่ทางตรงก็ทางอ้อม. ยิ่งคิดไปยิ่งจะเห็นได้ว่า การที่มนุษย์ต้องทำงานต้องชวนช่วยต่าง ๆ นานาประการ หรือทำอะไรก็ตาม เราอาจจะสืบสาวเรื่องราวไปจนพบว่ามี ความอยากในสิ่งที่ตนใคร่จะได้ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นมูลฐานอยู่ในส่วนลึกทั้งนั้น. ขอให้พิจารณาคิดดูแม้แต่ที่เรานักต้อเล่าเรียนเพื่อประกอบอาชีพนี้ ก็ต้องมีมูลมาจากกามารมณ์ เพราะว่าเป็นไปเพื่อให้ได้ผลจากอาชีพ แล้วก็ไปจัดหาความสบายในทางรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะทั้งนั้น; จะมีอะไรมากไปกว่านี้เล่า! แม้แต่เรื่องทำบุญให้ทานเพื่อไปสวรรค์ ก็เป็นการกล่าวว่ามีมูลมาจากความหวังในทางกามารมณ์ เพราะฉะนั้นอาตมาจึงจำกัดความลงไปว่า “เพียงเรื่องของโลก” อย่าให้ก้าวกายไปถึงเรื่องของโลกุตตระ เช่นการที่ออกบวช ทำความเพียรเพื่อตัดกิเลสเสียให้สิ้น เราไม่ถือว่ามิมูลเพื่อจะให้ได้ซึ่งกามารมณ์ เว้นแต่การกระทำของคนบางพวกหรือนักบวชบางพวก ที่ทำเพื่อกามารมณ์ในโลกในภพสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งนั้นก็เหมือนกัน, แต่นั่นไม่ใช่ในพุทธศาสนา. แต่ถึงอย่างนั้นก็ตามเรายังมีทางที่จะกล่าวได้โดยอ้อมอีกว่า เพราะเกลียดกลัวกามารมณ์ ซึ่งเป็นเครื่องครอบงำย่ำยีโลกนั่นเอง เราจึงออกประพฤติพรหมจรรย์เพื่อหาวิธีที่จะอยู่เหนืออำนาจของกามารมณ์เหล่านี้เป็นต้น. นี้ก็เรียกว่าการบวชนั้น มีมูลมาจาก

กามารมณ์โดยอ้อม คือคนละแนว. แต่รวมความแล้ว ก็อาจที่จะกล่าวว่า ความยุ่งยากซับซ้อนของสัตว์ ของมนุษย์ ของโลกทั้งชั้นนั้น มีมูลมาจาก กามารมณ์ ได้อยู่นั่นเอง.

ทำไมกามารมณ์จึงมีอำนาจร้ายกาจถึงเพียงนี้? ก็เพราะเหตุว่า เพราะอำนาจของ *กามุปาทาน* คือความยึดมั่นถือมั่น ยึดติดอย่างเหนียวแน่นในกามตัวนี้เอง พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสไว้ในฐานะเป็นอุปาทานข้อต้น เป็นปัญหาเกี่ยวกับโลกโดยตรง. **โลกจะตั้งอยู่หรือจะหมุนไป หรือจะแตกดับวินาศฉิบหาย หรือจะเป็นอะไรก็ตาม ย่อมมีมูลมาจากกามุปาทานนี้โดยตรงและทั่วไป.** เราควรพิจารณาให้มองเห็นชัดในตัวเองว่า เรามี กามุปาทานกันอย่างไร มาตั้งแต่เมื่อไหร่ และเหนียวแน่นเพียงไร และอยู่ในลักษณะที่ออกจะเหลือวิสัยที่เราจะจะได้จริง ๆ หรือไม่. ถ้าหากว่าเราไม่พึงสติปัญญาของพระพุทธเจ้าแล้ว เราจะสามารถละกามุปาทานกันได้ได้อย่างไร **คุณยังมีคนมาก. สิ่งนี้แหละ คือสิ่งที่เรียกว่า กามุปาทาน** อันจะตัดหรือละได้ด้วย การประพฤติปฏิบัติในทางพุทธศาสนาชั้นสูง ไม่ใช่ชั้นศีลธรรม หรือจริยธรรม ตามธรรมดา. **ถ้าว่ากันอย่างตามธรรมดาหรือพัน ๆ ทั่วไปอย่างโลก ๆ แล้ว กามุปาทานเสียอีก กลับจะเป็นสิ่งที่มิประโยชน์อย่างใหญ่หลวง, ที่ว่ามีประโยชน์** หมายความว่า จะทำให้รักครอบครัว จะทำให้ขยันขันแข็งในการแสวงหาทรัพย์และชื่อเสียง ฯลฯ อะไรเหล่านี้เป็นต้น ล้วนแต่มีมูลมาจากกามุปาทานอยู่ทั้งนั้น ถ้าจะแบ่งไปในทางที่อย่างโลก ๆ ก็นับว่าเป็นกำลังอันหนึ่ง ซึ่งทำให้คนขยันขันแข็ง. **แต่ถ้ามองกันในด้านของธรรม จะรู้สึกว่าเป็นทางมา**

แห่งความทุกข์ทรมานอันเร้นลับ; เพราะฉะนั้นในทางธรรม กามุปาทานจึงเป็นสิ่งที่จะต้องควบคุม หรือถึงกับเป็นสิ่งที่จะต้องละในที่สุด. เราละได้หรือยัง? เราจะละกันหรือยัง? นั่นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง. ขอแต่ให้เข้าใจไว้อย่างชัดเจนว่านี่แหละคือสิ่งที่พุทธศาสนามุ่งหมายจะให้ได้รับการควบคุม, มุ่งหมายจะให้ละในที่สุด; นับเป็นอุปาทานข้อแรก.

ทิฏฐูปาทาน ชีตมันด้วยทิฏฐิ คือความคิดความเห็น ซึ่งเป็นอุปาทานข้อที่สองนั้น ก็เป็นสิ่งที่พอจะมองเห็นและเข้าใจได้ไม่ยากนักเหมือนกัน พอเราเกิดมาในโลก เราก็ต้องได้รับการศึกษาอบรม ให้เกิดเป็นความเห็นชนิดที่เรียกว่า ทิฏฐิ คือความเห็นชนิดที่มีไว้สำหรับตีอรรถมัน ไม่ค่อยยอมไถ่อย่างง่าย ๆ นี้เรียกว่า ทิฏฐิ. ความเห็นชนิดนี้ คนทุกคนจะต้องยึดมันของตนด้วยกันทั้งนั้น อยู่ในลักษณะที่อาจจะจัดเป็นสัญชาตญาณ; กล่าวอย่างนี้ก็ไม่ผิด. ลักษณะที่ยึดมันด้วยทิฏฐิความคิดความเห็นของตนนี้ เป็นไปตามธรรมชาติ เราไม่ตีเทียบกันนัก และเป็นสิ่งที่ห้ามไม่ได้ เพราะเป็นเรื่องของธรรมชาติ. แต่ถ้าวางใจให้ดี ก็จะเห็นเป็นโทษเป็นภัยที่ร้ายกาจอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ก็ไม่น้อยไปกว่ากามุปาทาน. ถ้าคนเรายึดมันในทิฏฐิความคิดความเห็นเดิม ๆ ของตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นคนตื้อตึงโดยเด็ดขาดแล้ว ก็แปลว่าจะต้องได้รับความวิनाส. เราจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงทิฏฐิความคิดเห็นของเรานี้ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น ใ้ดีให้สูงขึ้น. แม้ว่าจะยังคงยึดถือทิฏฐิอยู่ก็ตาม เราจะต้องปรับปรุงให้ดีขึ้น คือจากมิจฉาทิฏฐิ ให้ค่อยๆ กลายมาเป็นสัมมาทิฏฐิ และสูง ๆ ขึ้น จนเป็นสัมมาทิฏฐิถึงที่สุด ชนิดที่รู้อริยสัจจ์ ดังที่อาตมาได้บรรยายแล้วแต่วันก่อน.

ทฤษฎีที่เป็นเหตุแห่งความดีอื่น มีมูลมาจากทางหลาย ๆ ทาง แต่โดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว มักจะเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือลัทธิ ศาสนาเป็นส่วนใหญ่. เมื่อกล่าวถึงนี้ ก็พอจะเข้าใจกันได้ว่า สิ่งใดที่เราเห็นว่า ถูกที่สุด หรือดีที่สุด สิ่งนั้นเราก็จะยึดถือมากที่สุด. ความยึดมั่น ถือนั้น เกี่ยวกับทฤษฎี จึงมักจะคงคไปตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือลัทธิ ศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่มีไว้แสดงถึงสิ่งที่ดีที่สุด. ส่วนที่จะมีทฤษฎีดีอื่น เป็นของส่วนตัวเองล้วน ๆ นั้นยังไม่เท่าไร ยังไม่มากมายเท่ากับที่ออกมาจาก ขนบธรรมเนียมประเพณีหรือศาสนา ที่ค่อย ๆ อบรมสะสมกันมากขึ้น ๆ. ยังมี ข้อที่ยังไปกว่านั้นอีก : ทฤษฎีต่าง ๆ นี้ ยังเกี่ยวกับความไม่รู้ที่เรียกว่า อวิชชา. เมื่อมีความไม่รู้ ก็มีความเข้าใจเอาเองตามอำนาจกิเลสพื้นฐาน ว่าสิ่งนั้นน่ารัก สิ่งนั้นน่ายึดถือ สิ่งนี้เที่ยงแท้ถาวร สิ่งนี้เป็นความสุข สิ่งนี้เป็นตัวเป็นตน แทนที่จะเห็นว่าสังขารเหล่านั้นเป็นของปฏิภูล เป็นมายา เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้เป็นต้น กระทั่งว่าอะไร ๆ ที่ตนเคยสำคัญมั่นหมาย เคยเข้าใจ มาแล้วละก็ ต้องเป็นของถูก ไม่ยอมให้เป็นของผิด เป็นผู้ไม่ยอมผิด ทั้ง ๆ ที่ บางทีก็เห็นอยู่ว่าผิด แต่ก็ยอมให้ไม่ได้ เพราะยังสงวนทฤษฎี ความเห็นอันนั้น ไว้เรื่อย. ความเป็นผู้ที่ถือสิ่งซึ่งหน้าอย่างนี้ นับว่าเป็นอุปสรรค หรือศัตรูของ คนเราอย่างยิ่ง. มันจะทำให้เราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น หรือ ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงลัทธิแห่งความคิดความเห็น หรือความเชื่อในลัทธิ ศาสนาหรือลัทธิในกายอื่น ๆ ที่จะเป็นไปในทางที่ดีขึ้น. ปัญหานี้ ย่อมจะเกิดแก่ บุคคลผู้ถือลัทธิศาสนาหรือลัทธิอะไรก็ตาม ที่ยังทำอยู่. ทั้ง ๆ ที่ตัวเห็นว่าคำ ก็เปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะถือเสียว่า เป็นของที่ บิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคยถือกัน

มาบ้าง หรือไม่มีเหตุผลอะไรสำหรับแก้ตัวขึ้นมาจริง ๆ ก็คือเสียเพียงว่ามันเป็นสิ่งที่เคยถือมาอย่างหนักแล้ว กังนเป็นต้น. เพราะเหตุนี้เอง จึงถือว่า วิทยุ เป็นกิเลสตัวร้ายกาจ เป็นสิ่งหน้าอันตรายที่สุดอย่างหนึ่ง, ซึ่งจะต้องเป็นของเล็กน้อยไม่ได้, จะต้องพยายามอย่างยิ่ง ให้น้อย ให้อาจ และให้หลุดออก.

สี่สัพพตูปาทาน อันเป็นข้อที่สามนั้น หมายถึงความดีมั่น ในการประพฤติกระทำ ที่เคยประพฤติกระทำสืบปรมาภังมาอย่างไรเหตุผล หรือที่ถือว่าเป็นการประพฤติกระทำที่นิยมกันว่าขลังหรือศักดิ์สิทธิ์แล้วก็ยึดถือไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ไม่ยอมสละคืน. คนไทยเราทั่วไป ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สี่สัพพะตะ หรือ สี่สัพพรต ในที่นี้ก็ไม่ใช่น้อยกว่าชนชาติอื่นเหมือนกัน, มีการถือเครื่องรางของขลังและลัทธิพิธีเคล็ดลับต่างๆ เช่นว่าตื่นขึ้นมา บางคนจะต้องเสกน้ำล้างหน้า, จะถ่ายอุจจาระเป็นต้น ก็ต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้ เช่นจะต้องผินหน้าทิศนั้นทิศนี้, จะบริโภคอาหารหรือจะนอน ก็ต้องมีเคล็ดอย่างนั้นอย่างนี้, มีการเชื่อผีสังเทวดา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ สัตว์ศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น, ซึ่งเป็นเรื่องของคนโบราณ. แม้แต่คนสมัยปัจจุบันนี้ก็ยังมีสิ่งที่ตัวยึดถือ หรือมีความยึดถือในทำนองนี้ และโดยเฉพาะก็มักจะเป็นของที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือลัทธิศาสนานั้นเอง.

ใจความสำคัญของเรื่องสี่สัพพตูปาทาน นี้ อยู่ตรงที่ว่าเป็นระเบียบวิธีประพฤติปฏิบัติที่นำไปโดยไร้เหตุผล โดยไม่ต้องคำนึงถึงเหตุผล โดยไร้อาศัยเหตุผล ; คงมีแต่ความยึดมั่นถือมั่น แต่ตามตัวหนังสืออย่างเดียบบ้าง,

ในฐานะที่เป็นของที่เคยทำแล้ว ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงบ้าง. แม้แต่ที่เป็นพุทธบริษัทเป็นอุบาสกอุบาสิกาแท้ ๆ ก็ยังมีของอย่างนี้ ยึดมั่นถือมั่นกันไว้คนละอย่างสองอย่าง ; แม้ที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ ก็ยังยึดมั่นถือมั่นอะไรบางสิ่งบางอย่างหรือหลาย ๆ อย่าง ในทำนองนี้ ซึ่งเป็นตัวศีลวัตร หรือศีลพรต ชนิดที่ยึดถือไว้ด้วยอุปาทาน. โดยเฉพาะลัทธิศาสนาต่าง ๆ ที่ถือพระเป็นเจ้า ถือเทวดาถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำนองนั้นด้วยแล้ว จะต้องมีการถือชนิดนั้นมากอย่างยิ่ง. สำหรับพุทธศาสนาเราไม่สู้จะมีมากเหมือนอย่างนั้น แต่ถึงอย่างนั้นก็มิใช่น้อย. ข้อนี้เป็นได้โดยเหตุที่ว่าเมื่อมาประพฤติศีล หรือธรรมะข้อใดข้อหนึ่ง แล้วไม่ทราบความมุ่งหมาย ไม่คำนึงถึงเหตุผล ได้แต่ลงสันนิษฐานเอาเสียว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์เมื่อลงได้ปฏิบัติของศักดิ์สิทธิ์แล้ว ย่อมต้องได้รับผลดีเอง ; ฉะนั้นคนเหล่านี้จึงสมาทานศีล หรือประพฤติธรรมะ แต่เพียงตามแบบฉบับ ตามตัวอักษรตามประเพณี ตามตัวอย่าง ที่สืบปรม์ปรากฏมาเท่านั้น, ไม่เข้าถึงเหตุผลของสิ่งนั้น ๆ. แต่เพราะอาศัยการประพฤติกระทำมาจนชิน การยึดถือจึงเหนียวแน่นเป็นอุปาทานชนิดที่แก้ไขยาก. ด้วยเหตุนี้แหละ การที่ใครจะเปลี่ยนจากลัทธิหนึ่ง ไปสู่อีกลัทธิหนึ่ง หรือเปลี่ยนจากศาสนาหนึ่ง ไปสู่ศาสนาหนึ่งนั้น จึงเป็นสิ่งที่ยากที่จะทำได้ เพราะอำนาจของศีลวัตรที่ตนประพฤติปฏิบัติสมาทานอยู่ด้วยความยึดถือ หลายวัน หลายเดือน หลายปี หลายสิบปี จนแน่นแฟ้นเปลี่ยนไม่ได้. อันนี้เรียกว่า อุปาทาน ในการประพฤติปฏิบัติที่เคยกระทำสืบ ๆ กันมาอย่างผิด ๆ หรือมรรยาธ, ต่างจากอุปาทานข้อที่สองข้างต้น ซึ่งหมายถึงการถือในท้าวทิวา หรือความคิดความเห็นที่ผิด. ส่วนข้อนี้เป็นการยึดถือในท้าวการปฏิบัติ หรือการกระทำทางภายนอก.

แม้การประพฤติวิบัติสนากรรมฐาน สมถกรรมฐาน อย่างที่ประพฤติ ๆ กันอยู่ก็ตาม ถ้าหากว่าทำไปด้วยความไม่รู้เหตุผลต้นปลาย ไม่รู้ความมุ่งหมาย อันแท้จริง เหล่านี้แล้ว ก็ต้องเป็นการทำไปด้วยอำนาจศีลพัทฺฐปาทานนี้ทั้งนั้น. การกระทำทางศาสนาของคนสองพวก ที่ดูภายนอกเหมือนกันนั้นแหละ จะกลายเป็นว่าพวกหนึ่ง กำลังทำอยู่ด้วยอำนาจศีลพัทฺฐปรมาส เป็นความโง่เขลาชนิดหนึ่งไป เพราะความยึดถือเหนียวแน่นในทางซัดและ คักคัลลิตฺทชนิดหนึ่ง โดยไม่ต้องสงสัย. แม้ที่สุดแต่เราจะรักษาศีล, จะเป็นศีลห้า หรือศีลแปด ศีลสิบ หรือศีลอะไรก็ตาม ถ้ารักษาโดยคิดว่าเราจะเป็นผู้ซัดผู้คักคัลลิตฺท จะมีอำนาจวิเศษอะไรขึ้นมา เพราะการรักษาศีลนั้นแล้ว ก็กลายเป็นศีลพัทฺฐปรมาส ซึ่งทำไปโดยอำนาจศีลพัทฺฐปาทานนี้ทั้งนั้น, ไม่จำต้องกล่าวถึงการประพฤติวัตรแปลก ๆ ของพวกเคียรตีย์ ภายนอกพุทธศาสนาเลย; ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องระมัดระวังให้มาก. ในการที่จะประพฤติปฏิบัติตามหลักของธรรมะ หรือของศาสนาที่ถูกต้องนั้น มันจะต้องเป็นการถูกต้องไปตั้งแต่ที่ภูริฐฐิต ความเห็น และความพอใจในผลของการปฏิบัติที่มีเหตุผล ในการทำลายกิเลส ไปตั้งแต่ต้นทีเดียว ความประพฤติปฏิบัติที่นั้น จึงจะไม่ใช่ไปเพื่อความยึดถือด้วยอุปาทานที่เหนียวแน่น นอกอยู่นอกทางยิ่งขึ้น.

อีกอย่างหนึ่ง ยังมีสิ่งที่จะต้องมองด้วยเหมือนกัน ว่าเราทุกคน มีอะไรที่เราถือมั่นเหนียวแน่นอยู่ในทางการกระทำหรือประพฤติ ในฐานะที่เป็น ลัทธิชนิดหนึ่ง ซึ่งเราถือเสียว่าอยู่เหนือเหตุผลที่จะพิสูจน์. อาตมาอยากจะยืนยันว่า ข้อนี้เป็นทางที่จะทำให้เราตกหลุมพราง ของศีลพัทฺฐปาทานข้อนี้

โดยไม่รู้สีก้าว, และเป็นสิ่งที่มีอยู่ด้วยกันทุกคน ทั้งคนสมัยเก่าทั้งคนสมัยใหม่ หรือคนสมัยใหม่เจียบก็ตาม. ขอให้พิจารณาดูเถอะว่า เรากำลังเชื่อ กำลังพอใจ กำลังยึดถือ ในระเบียบแห่งการประพฤติ การกระทำ อย่างหนึ่ง อย่างใดของตน อย่างเหนียวแน่น อย่างที่ใคร ๆ จะมาวังไม่ได้ที่เดียว ดังนี้ด้วยกันทุกคน, หากแต่ว่ามันแตกต่างกันเป็นหลาย ๆ อย่าง เป็นคน ๆ ไปเท่านั้น. คนเรามามัวหลงไหลอยู่ในสิ่ง ๆ นี้กันเสีย จึงเป็นเหตุให้ติดเหนียวแน่นอยู่ในสิ่งที่ตนเคยถือไว้ผิด ๆ มาแต่เดิม เป็นทางไม่ให้ก้าวหน้าไปในทางสูงของจิตใจ. จิตใจยังคงถูกหุ้มห่อให้มีคมติดอยู่ด้วยอุปาทานข้อที่สามนี้ ตลอดเวลา.

อัตตวาอุปาทาน อันเป็นอุปาทานข้อสุดท้ายนั้น แปลว่า ความยึดมั่นด้วยวาหะว่าตัวตน. ท่านใช้คำว่า ยึดมั่นด้วยวาหะ คือคำพูดว่าตัวตน แต่ที่จริงไม่ใช่คำพูด. มันเป็นความยึดถือในใจ. หรือถ้าจะว่าพูดก็เป็นใจพูด คือใจพูดข้างใน ว่านั่นมันตัวตน. ความยึดถือว่าตัวว่าตนนี้เป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เท่า ๆ กับที่เป็นสิ่งเร้นลับอย่างยิ่ง. ถ้าจะกล่าวให้กว้างออกไปอีก ก็กล่าวได้ว่า เป็นตัวสัญชาตญาณโดยตรง. **ความรู้สึกรู้จักที่มีประจำอยู่ในชีวิตจิตใจของสิ่งที่มีชีวิตนั้น ย่อมจะมีความรู้สึกในข้อที่ว่า เราเป็นเรา หรือเราเป็นตัวตนของเราอยู่ขณะนี้เสมอไป อย่างที่จะขบขั้มไม่ได้** เพราะเหตุว่าความรู้สึกอันนี้แหละ เป็นสัญชาตญาณชั้นมูลฐานที่สุด ของสิ่งที่มีชีวิต และเป็นสัญชาตญาณมูลฐาน ของสัญชาตญาณอื่น ๆ. สัญชาตญาณอื่น ๆ ในที่นี้ ก็เช่นสัญชาตญาณเพื่อจะหาอาหาร กินอาหาร เพื่อให้มีความเจริญงอกงาม

ใหญ่โต รวมทั้งสัญญาชดเชยเพื่อต่อสู้อันตราย เพื่อจะหลบหนีอันตราย หรือว่าสัญญาชดเชยที่จะสืบพันธุ์เอาไว้ไม่ให้สาบสูญ และสัญญาชดเชยอื่น ๆ อีกมาก. แต่ที่ว่าสัญญาชดเชยทั้งหมดคนนั้น ต้องอาศัยอยู่บนสัญญาชดเชยแห่งการรู้สึกภัยคือดีต่อตัวเรา. มันต้องมีตัวเรา หรือมีความยึดถือว่าตัวเราเสียก่อน มันจึงจะไม่อยากตาย มันจึงจะอยากหาอาหารมาเลี้ยงร่างกาย มันจึงอยากจะทำอะไรเพื่อเอาตัวรอด หรือไม่ให้ได้รับอันตราย มันจึงอยากจะทำสัญญาชดเชยของมันไว้. มันจะเป็นสัญญาชดเชยใด ๆ ก็ตาม ก็ต้องอาศัยอยู่บนสัญญาชดเชยที่เป็นมูลฐาน คือสัญญาชดเชยที่เป็นความรู้สึกภัยคือดีต่อตัวตนเอง. ความยึดถือว่ามีตัวตนจึงเกิดเป็นสิ่งที่จะต้องมีประจำอยู่ในสิ่งทุกสิ่งที่มีชีวิต ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว มันจะมีชีวิตรอดมาได้. ขอให้เข้าใจสั้น ๆ อย่างนี้ก็แล้วกัน ว่า ถ้าปราศจากความรู้สึกยึดถือว่าตัวคนแล้ว มันจะมีชีวิตมาได้หรือไม่ คือมันจะไม่แสวงหาอาหาร มันจะไม่หลบหนีอันตราย มันจะไม่สืบพันธุ์ ดังนั้นเป็นต้น. ครั้นมีชีวิตมาได้ถึงขั้นนี้ ก็หมายความว่ามีความรู้สึกสัญญาชดเชยแห่งความยึดถือตัวตนเองและเป็นมูลฐาน. แต่พร้อมกันนั้น, พร้อมกันทีเดียว, พร้อมกันไปในตัวนั่นเอง, มันก็เป็นสิ่งให้เกิดความทุกข์ ในการแสวงหาอาหาร ในการต่อสู้ ในการสืบพันธุ์ หรือในการทำอะไรรู้อะไรทุกอย่าง ซึ่งต้องอาศัยความอยาก คือกิเลสตัณหา; เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า มันเป็นมูลฐานแห่งความทุกข์ทั้งปวงด้วย, **ข้อนี้มีพระบาลีที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เป็นใจความว่า** ถ้าเราจะพูดกันโดยสรุปความให้สั้นที่สุดแล้ว ก็พูดว่า “สิ่งต่าง ๆ ที่มีอุปาทานยึดครองอยู่นั้นแหละ เป็นตัวความทุกข์ หรือเป็นมูลเหตุของความทุกข์” หรือให้สั้นกว่านั้นอีก ก็ว่า “ร่างกายและจิตใจที่มีอุปาทานเข้าไปยึดถือหรือครอบครองอยู่นั้นแหละ เป็นตัว

ความทุกข์^๑ ดังนี้. เมื่อเป็นดังนี้ เรามองเห็นได้พร้อม ๆ กันไปในคราวเดียวกันว่า อุปาทาน^๒ ข้อนั้น เป็นมูลกำเนิดของชีวิตด้วย เป็นมูลกำเนิดของความทุกข์ด้วย พร้อมกัน หรือเคียงคู่กันมา และคำที่ว่า “ชีวิตคือความทุกข์ ความทุกข์คือชีวิต”^๓ นี้ ท่านหมายความกันถึงข้อนี้เอง หรือมีข้อเท็จจริงอยู่ตรงนี้เอง ซึ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องศึกษาให้ดี.

ยิ่งกว่านั้น ยังมีคำกล่าวในพระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวในฐานะเป็นอุปมาว่า ผู้ที่จะเอาตัวรอดจากความทุกข์ให้ได้นั้น ให้ฆ่าพ่อฆ่าแม่^๔ ที่ว่าฆ่าพ่อฆ่าแม่ ในที่นี้^๕ ก็หมายถึง ฆ่าอุปาทาน หรือ ฆ่าอวิชชา อันเป็นมูลเหตุของตัณหาและอุปาทาน^๖ นี้เอง; หมายความว่าถ้าดับอุปาทานที่ยึดถือว่าตัวตนเสียได้ ก็จะหมดความทุกข์ ชีวิตก็จะถึงที่สุดแห่งความทุกข์ หมายความว่า จะไม่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตายอีกต่อไป จะหมดเหตุหมดปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีภพ มีชาติเกิดใหม่อีกต่อไป, ชาติที่เป็นอยู่ในบัดนี้ จะเป็นชาติสุดท้ายขึ้นมาทันที. การที่เราจักข่มกำเนิดของชีวิต หรือของความทุกข์บนานาจะถือว่าเป็นการรู้ในสิ่งหลักขงที่สุด หรือทศวรรุที่สุด เพราะว่าเป็นทางที่ทำให้เราสามารถกำจัดความทุกข์ได้เด็ดขาดหมดจดสิ้นเชิงถึงที่สุด. ข้อนี้เราอยากจะอวดว่าเป็นวิชาความรู้เฉพาะของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่อาจจะหาพบได้ในศาสนาอื่นที่มีอยู่ในโลกนี้ เท่าที่หลักฐานยืนยันอยู่ในปัจจุบันนี้; ฉะนั้น อาตมาจึงย้ำในข้อนี้ในฐานะที่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาเรา. ขอให้ท่านนักศึกษาตั้งใจกำหนดจดจำเอาไปศึกษาพิจารณาให้ละเอียดสุขุมเป็นพิเศษ.

๑. สงฺขิตฺเตน ปญฺอุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา - โคนสรุปย่อ จันท์ห้าที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทาน เป็นตัวทุกข์.
๒. มาตริ บิตรี หนุตฺวา ราชาโน เทว ฐกฺติเยฯ ไตร. ล. ๒๕ น. ๔๔ อุปาทานว่าตัวตน เป็นเหตุให้มีภพ มีชาติ, จึงถูกเปรียบด้วย พ่อแม่.

วิธีปฏิบัติในเรื่องที่เกี่ยวกับอุปาทาน ให้เป็นประโยชน์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้นั้น จะต้องอาศัยการที่เรารู้จักตัวอุปาทาน โดยเฉพาะ *อัครวาทอุปาทาน* ข้อสุดท้ายนี้ ให้มากเป็นอย่างยิ่ง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งขึ้นไปอีก ก็ในแง่ที่เอาตมาได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นมูลฐานของสิ่งที่เรียกว่า ชีวิต หรือของสิ่งที่มีชีวิต และเป็นสิ่งที่มีอยู่เอง เป็นอยู่เอง, มีประจำอยู่เสร็จแล้วในตัว โดยไม่ต้องสอนอะไรกันอีก. ตัวอย่างเช่นเด็กเล็ก ๆ พอเกิดมาจากครรภ์มารดา หรือว่าลูกสัตว์เล็ก ๆ พอเกิดมาจากท้องแม่ ก็มีสัญชาตญาณอันนั้นมาด้วยเสร็จ. เราจะเห็นได้ว่าลูกสัตว์เล็ก ๆ เช่นลูกแมว รู้จักขู่พ้อ ๆ ในเมื่อเราเข้าไปใกล้มัน ซึ่งเป็นสัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ป้องกันตัวเอง. สัญชาตญาณในการรู้จักอยากอาหาร รู้จักแสวงหาอาหาร รู้จักทำอะไร ๆ ที่เข้าข้างตัว ก็เป็นอย่างเดียวกัน. ยิ่งกว่านั้น *อัครวาทอุปาทาน* นี้ ยังเป็นไปมากจนถึงกับว่าเป็นความรู้สึกที่อยู่เหนือเหตุผล คือไม่ต้องอาศัยเหตุผล อาศัยแต่ความรู้สึกที่รู้สึกอยู่แล้วในจิตใจเท่านั้น. ยกตัวอย่างเช่นเด็กเล็ก ๆ เขาเดินเซไปเผชิญศีรษะไปกระทบเข้ากับประตู เจ็บ แล้วก็ร้องไห้. พี่เลี้ยงหรือมารดาก็แก้ได้โดยวิธีที่ไปตีประตูแก้แค้นแทนให้, เด็กนั้นก็หายโกรธหรือหายร้องไห้ ดังนั้นเป็นต้น. อาการอันนี้ติดมาจนกระทั่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว ก็ยังโกรธสิ่งที่ไม่มีความสำคัญเหมือนนั้นได้อยู่เหมือนกัน. เราจะเห็นคนโต ๆ ในขนาดพวกเรา นั่งขวางป่าวตงูสิ่งของนั้นนี้ ลงไปด้วยความโกรธ ในฐานะที่โกรธราวกับว่าสิ่งของนั้นเป็นบุคคลอีกคนหนึ่ง ที่ไม่ทำตามความประสงค์ของตน หรือสิ่งของนั้นมีเจตนาที่จะขัดคอขัดขวางตน ดังนั้นเป็นต้น. ขอให้พิจารณาถึงข้อที่ตก ๆ

บางทีก็เตะประตู ทีประตู ทีอะไรต่อมิอะไร ที่ไม่มีชีวิตวิญญาณด้วยความโกรธ. แม้ที่สุดแต่สิ่งที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ ถ้าเหยียดมันกระดุกกระดิกได้ เช่นเครื่องจักรของนาฬิกาที่กำลังเดินอยู่เป็นต้น ก็จะพลอรู้สึกว่าสิ่งนั้นมีชีวิตวิญญาณขึ้นมาทันที.

เพราะเหตุที่มีอุปาทานว่า มีอะไรที่เป็นตัวตนอยู่ประจำอยู่ในสิ่งทั้งหลาย และอุปาทานนั้นก็ถึงประจำอยู่ในจิตในใจของคนทุกคน ฉะนั้นเราจึงสู้ไม่ได้ หรือช่วยไม่ได้ แก่ไม่ไหว ในการที่จะป้องกันมิให้อุปาทานในขั้นนี้ แสดงอิทธิพลอะไรออกมา. มันย่อมมีอิทธิพลในการกระทำทุกสิ่งทุกอย่างของคนเรา. เรามีทางทำได้อย่างเด็ดขาด คือจะควบคุมมันไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้, จนกว่าจะเจริญด้วยวิชาความรู้ในทางธรรมมากข้น ในภายหลัง เราจึงจะสามารถควบคุมมันได้ถึงที่สุด หรืออาจจะเรียกได้อีก โวหารหนึ่งว่า ตัดให้เด็ดขาดลงไปด้วยหลักวิธีที่ทางพุทธศาสนาสอนไว้ จนเราชนะสัญญาชาติญาณขั้นนี้. ถ้ายังเป็นคนธรรมดา คือเป็นปุถุชนแล้ว ย่อมไม่มีทางที่จะเอาชนะสัญญาชาติญาณขั้นนี้ได้เลย. แม้จะเป็นพระอรหันต์ ก็มีแต่พระอรหันต์เจ้าอันคับที่สุดท้ายที่สุด คือพระอรหันต์เท่านั้น ที่จะเอาชนะสัญญาชาติญาณขั้นนี้ได้. เราต้องเข้าใจไว้ว่า ไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย เพราะเป็นเรื่องสำคัญที่เป็นปัญหาของสิ่งที่มีชีวิตทั่ว ๆ ไปทั้งหมดทั้งสิ้น. ถ้าเราต้องการจะเป็นพุทธบริษัทเต็มตัว คือให้ได้รับประโยชน์จากพระพุทธศาสนาโดยครบถ้วนแล้ว ก็จำเป็นต้องศึกษาเรื่องนี้ และเอาชนะอุปาทานขั้นนี้ให้ได้ให้มากที่สุด เราก็คจะได้รับประโยชน์เต็ม ตามที่พระพุทธศาสนามิให้เรา และเราก็จะเป็นพุทธบริษัทแท้.

แม้ในชนที่เราจะละไม่ได้ ยังตัดไม่ได้^๕ อาตมาก็ยังขอขึ้นชั้น
 ว่าอุปาทานทั้งหมดนี้ ยังเป็นสิ่งควรศึกษา พินิจพิจารณาอย่างละเอียด
 สุกุม และทำการควบคุมมันให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้; นั่นแหละ เรายังจะ
 ค่อย ๆ เป็นอิสระแก่ตัวเราเอง คือเป็นอิสระแก่กิเลส แต่เราใช้คำว่าเป็นอิสระแก่
 ตัวเราเอง. ในการที่เราจะปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ของเราให้ถูกต้องตรงตามอุดมคติ
 ของเรา ยกตัวอย่างเช่นบรรดาท่านทั้งหลายเหล่านี้ ที่จะออกไปเป็นตุลาการ
 ประจำศาล อย่างน้อยที่สุด ท่านก็ต้องมีหลักหรืออุดมคติในข้อที่ว่า จะไม่ลำเอียง
 ด้วยอคติทั้งสิ้น. แต่ว่าเพียงความรู้หรือความตั้งใจว่าจะไม่ลำเอียงด้วยอคติทั้งสิ้น
 ในขณะที่เราควบคุมอุปาทานขึ้น^๕ไม่ได้เสียเลยนั้น จะเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ หรือจะ
 เป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด. การที่เราจะไม่มียอคติขึ้นมาเฉย ๆ ง่าย ๆ นั้น ไม่ได้แน่.
 นั่นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก หรือเป็นสิ่งที่เหลือวิสัย. แต่ถ้าหากว่าเราได้ศึกษารูจัก
 กิเลสต้นเหตุอุปาทาน หรืออัสถวาทุปาทานขึ้น^๕โดยเฉพาะ ให้นุ่มนวล
 ที่สุด และทำให้้อยู่ในความควบคุมของเราให้มากที่สุดแล้ว การที่จะ
 เป็นคนไม่มีอคติ ไม่ลำเอียง จะเป็นของง่ายที่สุด ทั้งจะเป็นของสบาย
 ที่สุดด้วย; และเราจะไม่ต้องเสียใจภายหลัง. เมื่อเราปฏิบัติหน้าที่ของเราได้
 บริสุทธิ์ผุดผ่องตามอุดมคติแล้ว เราก็มีแต่ความสุขใจแท้จริงตลอดไป. ถ้าเรา
 ปฏิบัติไม่ได้เพราะว่าเราสู้มันไม่ได้ ควบคุมมันไว้ไม่ได้ เราก็ต้องเสียใจภายหลัง
 เป็นธรรมดา และเป็นทางมาแห่งการเสื่อมเสียอย่างอื่นสืบไปอีก ไม่มีที่สิ้นสุด.

การที่เรารูจักมูลฐานของสิ่งที่เป็นปัญหาประจำวันของเราขึ้น
 นับเป็นกุศล หรือความฉลาดถึงที่สุด อาตมาจึงรบเร้าท่านนักศึกษาทั้งหลาย

ให้สนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ โดยเฉพาะก็คือเรื่องอุปาทานทั้งสี่ อันเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่า ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็นสิ่งที่ไม่น่ายึดถือ—ไม่น่าเอา—ไม่น่าเป็นอยู่ตามธรรมชาติ เราก็กังคกไปเป็นบ่าวเป็นทาสมันอย่างเหนียวแน่น. นั่นเพราะอะไร ? ก็เพราะอำนาจของอุปาทานทั้งสี่นี่เอง. ฉะนั้นเราจึงต้องศึกษาให้รู้จักสิ่งที่เป็นอันตรายเป็นพิษร้ายนี้ให้มากที่สุด. สิ่งนี้มีได้แสดงตัวเป็นพิษหรือเป็นอันตรายอย่างลุกโหลง ๆ เช่นกับไฟ หรือรู้จักได้ง่ายเช่นอาวุธหรือยาพิษ เป็นต้น ; แต่มันเป็นของที่เร้นลับแนบเนียน อยู่ในลักษณะหรือฐานะเป็นของความเอร็ดอร่อย เป็นของหอมชวนใจ เป็นของสวยงาม เป็นของไพเราะ เหล่านี้ทั้งนั้น. เมื่อมันมาในลักษณะเช่นนี้ ย่อมเป็นการยากที่เราจะรู้สึกตัวหรือควบคุมมันได้ จึงต้องอาศัยสติปัญญาของพระพุทธเจ้า อาศัยความรู้ของพระพุทธเจ้ามาศึกษาปฏิบัติ ควบคุมอุปาทานเหล่านี้ ให้อยู่ในอำนาจของปัญญา ก็จะสามารถดำรงชีวิตนี้ ให้เป็นไปในลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นทุกข์ทรมานแต่น้อยที่สุด หรือสามารถที่จะปฏิบัติหน้าที่การงาน มีชีวิตเป็นคนมีลมหายใจอยู่ในโลกนี้ ในลักษณะที่เยือกเย็น มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควร.

เป็นอันว่าในวันนี้ อาตมาได้ชี้ให้เห็นสิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่ในท่านทุกคน สำหรับจะเกี่ยวพันท่านทั้งหลายไว้กับความทุกข์ หรือเกี่ยวกันไว้กับโลก อันเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ หรือกับสิ่งทั้งปวง อันเป็นที่ตั้งของความทุกข์ พอควรแก่เวลาแล้ว. โอกาสหลังจะได้บรรยายถึงข้อที่ว่ามันได้ผูกพันเราเข้ากับสิ่งใดในลักษณะอย่างไร^๑ เพื่อให้เห็นชัดเจน แล้วจะได้ควบคุมมันให้ดีที่สุด

๑. คือเรื่องที่ ๕ เบญจขันธ์ ในเล่มนี้.

อุปาทานทั้งสี่ เป็นปัญหาอันเด็ดขาดที่พุทธบริษัท หรือผู้ประสงค์จะรู้ พุทธศาสนจะต้องเข้าใจ เพราะว่า ที่สุดที่จบของพระมหามจรณ์ใน พุทธศาสนานักคือการทำจิตให้หลุดพ้นจากอุปาทาน. ท่านทั้งหลายจะได้ พบคำกล่าวนี้ในท้ายสูตร ในพระบาลีทุก ๆ สูตร ที่กล่าวถึงการบรรลุมรรคขั้น พระอรหันต์. ในที่นั้นจะมีคำว่า “จิตหลุดพ้นจากอุปาทาน” แล้วก็จบกัน เพราะ ว่าเรื่องการบรรลุมรรคผลจบกันเพียงเท่านั้นเอง. เมื่อจิตหลุดพ้นจากอุปาทาน แล้ว ก็หมายความว่าไม่มีอะไรที่มาผูกคล้องจิตนั้น ให้ไปตกเป็นทาสของโลกได้ หรือเวียนเกิดในโลกอีกต่อไป เรื่องมันจึงจบหรือกลายเป็นโลกุตตระ คือพ้นโลก ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์; เหตุนี้การหลุดพ้นจากอุปาทานจึงเป็นใจความ สำคัญของพระพุทธศาสนา. อาตมาเห็นว่าเรามีเวลาน้อยด้วยกัน จึงได้เลือกสรร เอาแต่เรื่องที่เป็นใจความสำคัญมากแล้ว. ขอให้ท่านทั้งหลายผู้หวังจะศึกษา พระพุทธศาสนา จงกำหนดจดจำให้แม่นยำ นำไปพิจารณาโดยละเอียดถี่ถ้วน เป็นประจำทุกครั้งที่ได้บรรยายด้วย. อาตมาขอแสดงความขอบคุณล่วงหน้าต่อ ท่านที่ทำเช่นนั้น.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย ตลาถาริกธรรม ๒๕
ครั้งที่ ๔/๒๕๕๙

เรื่อง

ไตรสิกขา

พระอริยวินัย (พุทธศาสตร์ อินทบัญญัติ)

บรรยาย อบรมผู้จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๔ พฤษภาคม ๒๕๕๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายให้ทราบ ในการบรรยายครั้งแรกที่สุด ถึงข้อที่ว่า
หลักพระพุทธศาสนาทุก ๆ เรื่อง ล้วนแต่สรุปลงได้ในหลักที่ว่าเป็นการแสดงให้
เห็นแจ้งตามที่เป็นจริง ในสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร จนปฏิบัติถูกต้องสิ่งนั้น ๆ
เท่านั้นเอง. ข้อนี้เท่ากับเป็นการกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า พระไตรปิฎกทุก ๆ หน้า
ล้วนแต่เป็นคำบอกกล่าวที่ว่า “อะไรเป็นอะไร” เท่านั้น. ในครั้งถัดมาได้
บรรยายให้ทราบชัดเจนไปว่า ที่ว่าอะไรเป็นอะไร นั้น ใจความที่สำคัญที่สุด
ก็คือ ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหลปรารถนา

หรือนายคิดถือเลย, อันเรียกว่า เรื่องไตรลักษณ์. ถัดมาอีก ได้แสดงให้ทราบว่าการที่เข้าไปหลงไหลในสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นเป็นเพราะการผูกพันของอุปาทาน หรือความยึดถือถึง ๔ ประการ ค้ำยันอำนาจของอวิชชา จึงได้เป็นทุกข์นานาชนิดและไม่สว่าง. ทั้งหมดนี้เป็นใจความสำคัญของพระพุทฺธศาสนาส่วนหนึ่ง อันเป็นส่วนที่ลึกซึ้ง และเป็นใจความสำคัญที่เราจะต้องเข้าใจถึงในเบื้องต้นเสียก่อน เราจึงจะเข้าใจในข้อปฏิบัติต่าง ๆ ที่มีอยู่เป็นหมวดเป็นหมู่ เพื่อค้ำความทุกข์ต่าง ๆ ที่มีมูลมาจากตัณหา หรืออุปาทานเหล่านั้นได้โดยง่าย, ฉะนั้นในวันนี้ เราก็มารถึงวาระที่จะต้องบรรยายให้ทราบกันต่อไปว่า ทำอย่างไรหรือมีวิธีใด ที่จะตัดอุปาทานเหล่านั้นเสียให้ได้ โดยเฉพาะหลักพุทฺธศาสนาทั่ว ๆ ไป เราจะไต่ย่นไต่ฟังคำต่าง ๆ ที่บัญญัติไว้เฉพาะเป็นอันมาก แต่เกี่ยวกับภรณ์นี้ ก็คือคำ ๓ คำที่เรียกว่า สีล สมาธิ ปัญญา. สีล สมาธิ ปัญญา นี้ มีมูลสำคัญอยู่ตรงที่มีไว้เพื่อค้ำความทุกข์อันเกิดมาจากอุปาทาน ๔ ประการ ดังที่กล่าวแล้วนั่นเอง. ข้อปฏิบัติสำหรับให้ทุกคนปฏิบัติกัน ท่านมีลำดับไว้เป็นชั้น ๆ. สำหรับคนที่ยังไม่สามารถเพียงพอที่จะปฏิบัติในชั้นสูง ก็มีข้อปฏิบัติขั้น ๆ ให้ปฏิบัติไปก่อน แล้วก็จะค่อยก้าวเข้าไปหาข้อปฏิบัติชั้นสูง ที่จะตัดอุปาทานหรือตัดกิเลสส่วนลึกได้ยุติ; เหตุนี้จึงต้องมีข้อปฏิบัติหรือสิกขาเป็นชั้น ๆ.

ข้อปฏิบัติ ๑ ชั้น ที่เรียกว่า ไตรสิกขา หรือสิกขา ๓ อย่างนั้น ชั้นแรกที่สุด เรียกว่า “สีล” หมายถึงการประพฤติปฏิบัติถูกต้องตามหลักทั่ว ๆ ไป ที่มีหลักอยู่ว่า ไม่เป็นการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน ไม่ทำตนให้เดือดร้อน

ในการที่เกี่ยวข้องกันอยู่เป็นสังคมมนุษย์ หรือเกี่ยวข้องกันภายในครอบครัว หรือแม่ที่สุดที่เกี่ยวข้องกับสิ่งของเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ที่เป็นของจำเป็นแก่ชีวิต ซึ่งทั้งหมดนั้น เราจะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง ในลักษณะที่จะไม่เกิดโทษ หรือเกิดอันตรายขึ้นจากสิ่งเหล่านี้. ข้อปฏิบัติเหล่านี้ ในขั้นนี้ เรียกว่า *ศีล*. ถ้าเรียกเต็มๆ ก็เรียกว่า “ศีลสิกขา” แปลว่า สิ่งที่ควรศึกษา หรือควรอบรมที่เป็นขั้นศีล. แม้จะมีการจำแนกไว้เป็น ศีลห้า ศีลแปด หรือศีล ๒๒๗ และอื่นๆ อีกเป็นอันมากก็ตาม แต่รวมใจความแล้ว ก็อยู่ตรงที่เป็นการปฏิบัติ เพื่อความปรกติสงบเรียบร้อย ปราศจากโทษขั้นต้นๆ ที่เป็นไปทางกาย ทางวาจา ทั้งที่เกี่ยวข้องสังคม หรือส่วนตัว หรือสิ่งของต่างๆ ที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่ ดังที่กล่าวมานั้น, รายละเอียดเรื่องศีลนั้นๆ จะหาศึกษาได้จากตำหรับตำราอันว่าด้วยเรื่องนั้นโดยเฉพาะ เป็นรายๆ ไป

สิกขาขั้นที่ ๒ ที่สูงขึ้นไปอีก เรียกว่า “สมาธิ” ขั้นนี้ได้แก่การที่ผู้นั้นสามารถบังคับจิตใจของตัวเองได้ ในสภาพที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดตามที่ตนต้องการ. ขอให้นักศึกษาทั้งหลายตั้งข้อสังเกตความหมายของคำว่าสมาธิไว้ ให้ถูกต้อง : โดยมากท่านทั้งหลายย่อมจะได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อนว่าสมาธินั้นคือ ความตั้งใจมั่นแน่วแน่ ถึงกับว่าผู้นั้นแน็งเหมือนกับท่อนไม้หรือคนตายไปแล้ว อย่างนั้นเสียโดยมาก; หรือที่ศึกษานั้น ก็มักจะกล่าวกันแต่เพียงว่า เป็นจิตที่สงบ เป็นจิตที่บริสุทธิ์. แต่ลักษณะเพียง ๒ อย่างนั้นยังไม่ใช้ความหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เราเรียกว่าสมาธิโดยสมบูรณ์ เพราะยังมีอีกคำหนึ่ง ซึ่งถ้ากล่าวโดยภาษาไทย ก็ได้แก่การทำจิตนั้นให้เหมาะสมที่จะให้

ทำการงานทางจิต ; เป็นการบังคับจิต ผีกฝนจิต หรืออบรมจิต หรืออะไรก็สุดแท้ ให้จิตอยู่ในลักษณะที่พร้อม ที่มีสมรรถภาพถึงที่สุด ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ทางจิต. ข้อนี้เอง เป็นความมุ่งหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าสมาธิ. การกล่าวเช่นนี้มีหลักในพุทธวจนะนั่นเอง : พระองค์ทรงแสดงลักษณะของจิตด้วยคำอีกคำหนึ่งซึ่งเป็นคำสำคัญที่สุด คือคำว่า กมฺมุณีโย แปลว่า สมควรแก่การทำงาน ; และคำนี้ เป็นคำสุดท้ายที่ทรงแสดงลักษณะของจิตที่เป็นสมาธิ. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจคำว่า สมาธิ ๆ นี้ ว่ามีความมุ่งหมายถึงการบังคับจิต สามารถบังคับจิตให้ตั้งอยู่ในภาวะที่พร้อมที่สุด ที่จะทำการงานในทางจิต ; ไม่ใช่ให้บริสุทธิ์เฉย ๆ ไม่ใช่ให้ตั้งมั่นสงบเรียบร้อยหรือเนิ่นงไปอย่างเดียว ก็หาไม่ได้. ข้อนี้มีความหมายที่กำกวม อันอาจทำให้เข้าใจผิดได้ดังนี้. คำว่า สมาธิ แปลว่าจิตตั้งมั่นก็จริง แต่ต้องหมายถึงตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมที่จะปฏิบัติงาน ไม่ใช่ตั้งมั่นในลักษณะที่ไม่ปฏิบัติงานใดๆ คือสงบนิ่งเฉยอยู่เฉย ๆ เพราะมีความเข้าใจผิดบางสิ่งบางอย่างในเรื่องนี้มาตั้งแต่แรก ๆ แล้วก็เลยยึดถือกันเสียอย่างนั้น

อีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดความสับสนกันขึ้น หรือพอใจในทางที่จะยึดถือความหมายเป็นความสงบเรียบร้อย มากกว่าอย่างอื่นนั้น มันมีลู่ทางอยู่บ้างเหมือนกัน คือเมื่อจิตเป็นสมาธิสงบเรียบร้อย ไม่มีอะไรรบกวนแล้ว ในขณะนั้นย่อมรู้สึกเป็นความสุขอย่างยิ่ง ; ที่นี้คนก็เกิดชอบความสุข พอใจความสุขชนิดนั้น เลยรักการสมาธิในทางที่จะเป็นเช่นนั้น ไม่ได้พอใจสมาธิในลักษณะที่จะปรับปรุงจิตให้เหมาะสมที่จะทำการพิจารณาหรือค้นคว้าสืบไป. เพราะเหตุ

จะนี่เอง นักสมาธิส่วนใหญ่ จึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของความสุข อันเกิดจากความสงบของจิต แล้วก็หยุดอยู่เพียงแค่นั้น ไม่สามารถทำสมาธิของตนให้สูงขึ้นได้ จนถึงกับเป็นพื้นฐานหรือเป็นบาทฐานของการเจริญปัญญา อันจะทำให้เข้าถึงพระนิพพานได้. มีหน้าซ้ำ ยังจะตกอยู่ในลักษณะของความหลง คือ หลงเอารสแห่งความสุขที่เกิดจากสมาธินั้น เป็นพระนิพพานไปเสียตั้งแต่ขั้นนี้ก็มี แล้วก็เลยติดตั้งถอนตัวออกจากความพอใจนั้นไม่ได้ ทำให้เกิดการไม่ก้าวหน้าไปจนถึงปัญญานิคที่จะตัดตัดหนาหรืออุปาทานได้ ฉะนั้นเราควรจะเข้าใจคำว่า *สมาธิ* กันให้ถูกต้อง. สิ่งที่เราเรียกว่าสมาธินี้ ท่านเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *จิตตลลิตา* แปลว่า สิ่งที่เราศึกษาหรืออบรมในทางบังคับจิต หรือเกี่ยวกับจิต; จัดเป็นสิกขาข้อที่ ๒ ต่อจากศีลสิกขา.

ส่วน สิกขา ข้อที่ ๓ นั้น เรียกว่า *ปัญญาสิกขา* สิกขาคำนี้หมายถึง การฝึกฝนอบรม ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจอันถูกต้องและสมบูรณ์ถึงที่สุดในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่ เป็นจริง. ความหมายของเรื่องนี้ สำคัญอยู่ตรงที่ คำว่า *“ตามเป็นจริง”* หรือตามที่พระบาลีว่า *ชลาภูตัง* แปลว่า ตามที่มันเป็นจริง คนเราตามปรกติไม่สามารถรู้อะไร ๆ ให้ถูกต้องตามที่ เป็นจริง คือมักถูกต้องแต่ตามที่ เราเข้าใจเอาเอง หรือสมมติกันโดยมาก มันจึงไม่ใช่ตามที่ เป็นจริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือไม่สมบูรณ์; ด้วยเหตุนี้ ทางพุทธศาสนาจึงมีระเบียบปฏิบัติ ที่เรียกว่า *ปัญญาสิกขา* ข้ออีกส่วนหนึ่ง เป็นส่วนสุดท้าย สำหรับจะได้ฝึกฝนอบรมให้เกิดความเข้าใจ และความเห็นแจ้งในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามที่ เป็นจริงและโดยสมบูรณ์.

ขอให้อ่านข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า คำว่า “ความเข้าใจ” กับ คำว่า “ความเห็นแจ้ง” นั้น ในทางธรรมแล้ว ไม่อาจจะเป็นอันเดียวกันได้. ความเข้าใจ นั้น ต้องอาศัยอยู่บนการศึกษาคำนวณไปตามหลักของคณิตศาสตร์บ้าง ของตรรกศาสตร์บ้าง หรือตามวิธีของปรัชญาคือการอนุมานเอาตามเหตุผลต่าง ๆ บ้าง, นี้เรียกว่าเป็น “ความเข้าใจ” เท่านั้น. ส่วนความเห็นแจ้ง นั้น ไปไกลกว่านั้น ก็ต้องเป็น **สิ่งที่เราได้ชิมขามมาแล้ว** ด้วยการผ่านสิ่งนั้น ๆ มาแล้วด้วยตนเอง หรือว่า ด้วยการบ่มจิตใจให้ **เกี่ยวเนื่องอยู่กับสิ่งนั้น** ด้วยการพิจารณาจนเกิดเป็นความรู้สึกในใจ **ขึ้นมาจริง ๆ** ในลักษณะที่จะเบื่อหน่ายหรือไม่หลงใหลในสิ่งนั้น ๆ ด้วยใจจริง ๆ ไม่ใช่ด้วยเหตุผล. เพราะฉะนั้นคำว่า บัญญาสิกขา ตามหลักของพุทธศาสนาจริง ๆ นั้น จึงไม่ได้หมายถึงปัญญาที่เป็นไปตามอำนาจเหตุผลเหมือนที่ใช้กันอยู่ในวงการศึกษาศาสตร์ของวิชาการสมัยปัจจุบัน, แต่เป็นคนละอย่างทีเดียว. **ปัญญาในทางพุทธศาสนา ต้องเป็นการรู้แจ้งเห็นจริง ด้วยใจจริง ๆ** ด้วยการผ่านสิ่งนั้น ๆ ไปแล้ว **โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง**. ที่เรียกว่าผ่านสิ่งนั้น ๆ ไปแล้วนั้น หมายถึงอาการที่เราชอบใช้เรียกด้วยคำต่างประเทศคำหนึ่งคือคำว่า *Experience*. คำนี้หมายถึงความรู้สึกด้วยใจจริงในสิ่งที่ได้ผ่านไปแล้ว จนฝังใจแน่นหนา ไม่อาจจะลืมเลือนได้. เพราะฉะนั้นในการพิจารณาทางปัญญา ตามสิกขาข้อนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องใช้สิ่งต่าง ๆ ที่ได้ผ่านมาแล้วเท่านั้น **ในชีวิตของเราเอง** เป็นเครื่องพินิจพิจารณา, หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ต้องใช้ **เรื่องที่มีน้ำหนักมาก** พอที่จะทำให้จิตใจของเราเกิดความสลัดสังเวชเบื่อหน่ายในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เหล่านั้นได้จริง ๆ. ถ้าเราจะคำนวณ

ตามหลักของเหตุผลหรืออะไรทำนองนั้น มาทำการวินิจฉัยลักษณะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กันสักเท่าไรก็ตาม มันก็ได้แต่ความเข้าใจอยู่นั่นเอง ไม่มีทางให้เกิดความสลดสังเวชได้ ไม่มีทางให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหรือในโลกได้. ขอให้เข้าใจว่า ภิรยาอาการที่จิตใจ เบื่อหน่ายคลายกำหนดจากสิ่งที่คุณเคยหลงรักนั่นแหละ คือตัวความเห็นแจ้งในที่นี้. ตามหลักของธรรมะ ได้บัญญัติไว้ชัดเจนที่เดียวว่า ถ้าเห็นแจ้งจริง ๆ ก็ต้องเบื่อหน่ายคลายกำหนด จะหยุดอยู่เพียงแค่นี้เห็นแจ้งนั้นไม่ได้. ถ้าเราเข้าใจ สังขารข้อใดข้อหนึ่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในโลกนี้ อย่างที่เรียกว่าเห็นแจ้งแล้ว ความ เบื่อหน่ายคลายกำหนดในสิ่งนั้น จะต้องเกิดติดตามขึ้นมาทันควัน โดยไม่ต้อง แยกกัน เพราะมันแยกกันไม่ได้ เมื่อมีผลถึงขนาดที่มีความรู้สึกเบื่อหน่ายคลาย กำหนดนั้นแล้ว เราจึงจะเรียกว่าเป็นการเห็นแจ้ง หรือเป็น ปัญญา ในที่นี้; เรียกว่ารู้จักและเข้าใจสิ่งนั้น ๆ อย่างถูกต้องตามที่เป็นจริงและสมบูรณ์.

โดยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้ที่ปฏิบัติในทางปัญญาตามหลักของธรรมใน ทางพุทธศาสนา จึงไม่ค่อยจะใส่ใจถึงเรื่องการใช้เหตุผลกันนัก ไม่เหมือนกับ การศึกษาในทางศาสตร์ต่าง ๆ ของสมัยปัจจุบัน. เราจะอาศัยความรู้สึกในใจ จริง ๆ ที่เคยมี เคยเป็น เคยผ่านมาแล้วแต่หนหลัง เป็นสำคัญ; หรือแม้ จะมีการเทียบเคียงด้วยเหตุผลกันบ้าง ก็ต้องใช้เหตุผลโดยเอาสิ่งที่ได้ผ่านมาแล้ว แต่หนหลังนั้น มาเป็นเหตุผล ไม่ใช่เหตุผลทางคณิตศาสตร์ทางคำนวณอะไร ทำนองนั้นเป็นต้น ก็หาไม่ได้; การเห็นแจ้งนั้นจึงจะเป็นปัญญาชนิดที่ออกผล แก่จิตแก่ใจในขณะนั้นเลยทีเดียว ไม่ใช่เป็นความรู้ความเข้าใจชนิดที่จะต้อง

เก็บสะสมไว้มาก ๆ เรื่อย ๆ ไป จนกระทั่งล้มเลิกเพื่อนไปด้วยเหตุผลนั่นเอง. เหตุผลก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้; ถ้ายังคงเรียกว่าเหตุผลอยู่เพียงใดแล้ว ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อยู่เพียงนั้น, เพราะฉะนั้นตัวเหตุผลเอง ก็เปลี่ยนแปลงได้. เมื่อเหตุผลเปลี่ยนแปลงได้ ความรู้ความเข้าใจของบุคคลนั้น ก็เปลี่ยนแปลงได้และไม่มีที่สิ้นสุด; ด้วยเหตุนี้ เราจึงไม่อาจจะหันทุกข์ด้วยอำนาจความเข้าใจ, จะหันทุกข์ได้ก็ต้องด้วยความเห็นแจ้ง. เพราะเหตุนี้แหละ ท่านจึงมีระเบียบให้พิจารณาธรรมจากของจริง และด้วยความรู้สึกอันแท้จริง จึงจะเรียกว่าเป็น ปัญญา ในที่นี้. เมื่อมีปัญญาในลักษณะเช่นนี้แล้ว ก็สามารถเข้าใจสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริงได้จริงๆ, รวมเรียกว่า ปัญญาสิกขา.

สรุปความในตอนนี่ว่า สิกขามีอยู่ ๓ สิกขาด้วยกัน คือ สीलสิกขา ได้แก่การฝึกฝนอบรมให้มีการประพฤติปฏิบัติถูกต้อง ทั้งที่เกี่ยวแก่สังคมทั้งหมด ทั้งที่เกี่ยวแก่ครอบครัว ทั้งที่เกี่ยวกับสิ่งของไม่มีชีวิตวิญญาณ; และ จิตตสิกขา คือการฝึกฝนให้มีความสามารถบังคับจิต ให้อยู่ในอำนาจ ให้สงบเยือกเป็นสุข ก็ได้ ให้บริสุทธิ์สะอาดก็ก็ได้ ให้สามารถ ก็อว่ามีสมรรถภาพพร้อมที่จะปฏิบัติงานใด ๆ ต่อไปได้; และสิกขาที่ ๓ คือ ปัญญาสิกขา นั้น หมายถึงการอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ถึงที่สุด จนถึงกับถอนความยึดถือด้วยอุปาทาน ก็ถอนความโง่หลงต่าง ๆ ออกไปได้จากใจ ซึ่งเป็นการถอนจิตใจให้หลุดออกมาเสียจากสิ่งที่มันเคยเข้าไปผูกพันไว้ตั้งแต่ต้นมา.

คำว่า *สิกขา* นี้ เป็นภาษาบาลี. ภาษาสันสกฤตก็คือ *ศีล* ขา. ที่เราเขียนกันในภาษาไทยว่า *ศิกขา* นั้น เป็นรูปสันสกฤต ที่แท้ก็เป็นคำ ๆ เดียวกันกับคำว่า *สิกขา*, ฉะนั้นท่านทั้งหลายคงจะได้ความรู้ความเข้าใจเพิ่มขึ้นอีกสักอย่างหนึ่งว่า เกี่ยวกับภาษานี้ มันมีการเลื่อนหรือการดำเนินไปตามลำดับดังที่จะเห็นได้ว่า คำว่า *สิกขา* ในภาษาบาลีนั้น เขาหมายถึงการอบรมหรือการกระทำลงไปจริง ๆ ที่เดียว, เช่น สीलสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ที่กล่าวมาแล้วนั้น หมายถึงการอบรมกาย วาจา ใจ ลงไปตรง ๆ ที่เดียว, ไม่ใช่หมายถึงการเล่าเรียนอย่างที่เรามาหมายถึงกันเดี๋ยวนี้ด้วยคำว่า *ศิกขานี*. นี้, เป็นเรื่องของภาษาเดินได้. ภาษาเดินไปในทิศทางต่าง ๆ จนเป็นการทำให้เกิดความเข้าใจผิดขึ้นได้. ในที่นี้อาตมาต้องการให้ท่านทั้งหลายได้เข้าใจถูกต้องว่า คำว่า *สิกขา* หรือ *ศีล* ขา นั้น ในทางธรรม เขาหมายถึงการประพฤติปฏิบัติ ชนิดที่เป็นการอบรมกายวาจาใจโดยตรง คืออบรมตัวเองให้เปลี่ยนจากลักษณะหนึ่ง ไปสู่ลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ตามที่เราเห็นว่าเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้นไป.

เมื่อกล่าวถึงหลักของพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่า พุทธศาสนามีใจความสำคัญอยู่ที่รู้ว่าอะไรเป็นอะไรตามที่เป็นอย่างจริง แล้วถอนกิเลสตัณหาออกเสียได้ เพราะการรู้นั้น ๆ; เมื่อถือตามหลักนี้ เราจะเห็นได้ว่า สीलสิกขานี้เป็นเพียงสิกขาเบื้องต้น เป็นการเตรียมใจในเบื้องต้น เพื่อให้เรามีการเป็นอยู่ในสังคมชนิตที่จะไม่มีการรบกวน ไม่มีการยุ่งยากลำบาก และเป็นการเตรียมให้เรามีการเป็นอยู่ในครอบครัวที่ผาสุก มีสิ่งแวดล้อมที่ผาสุก

เป็นพื้นฐานเบื้องต้นในทางภายนอก ในขั้นต้นนี้เสียขั้นหนึ่งก่อน, ไม่ใช่ศีลสิกขานี้จะไปทำให้เกิดความรู้สึกอะไรสิ้นเชิง หรือทำให้ตัดกิเลสตัดเหตุอุปาทานได้เด็ดขาดก็หาไม่ได้; แต่ว่าเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องเตรียมตัวเรา ให้เป็นคนเหมาะสมที่จะอยู่ในโลก โดยมีความผาสุกอย่างที่เรียกว่าพื้นฐานทั่ว ๆ ไปกันเสียก่อน. เมื่อเรามีความเป็นอย่างผาสุก ไม่ถูกรบกวน ท่านทั้งหลายก็จะเห็นได้ง่าย ๆ ว่ามันช่วยได้มากเพียงไร ในทางที่จะช่วยให้จิตใจเป็นปรกติ. เพราะฉะนั้นในทางธรรม จึงแสดงอานิสงส์ของศีลไว้หลายอย่างด้วยกัน; แต่อย่างที่สำคัญที่สุดที่ถือว่าเป็นยอดอานิสงส์ศีลนั้น ท่านเรียกเป็นบาลีว่า สมာธิสัมปัตตนิภา แปลว่า “เป็นไปเพื่อให้เกิดสมาธิ”. อานิสงส์อย่างอื่น ๆ ของศีล เพียงว่าให้อยู่เป็นผาสุก หรือให้ไปเกิดในสวรรค์เป็นต้นก็ตามนั้น พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงมุ่งหมายโดยตรง. ท่านทรงมุ่งหมายโดยตรงถึงข้อที่ว่า สมာธิสัมปัตตนิภา นี้เอง, คือจะเป็นบาทฐาน ที่ออก ที่เกิด ที่เจริญ ของสมาธิ. ฉะนั้นเราจึงต้องเตรียมตัวหรือปรับปรุงตัวของเรา ให้เป็นผู้อยู่ในโลกด้วยลักษณะที่สะอาดบริสุทธิ์หมดจดเสียก่อน คือให้มีศีลดีเสียก่อนจึงจะส่งเสริมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าสมาธิได้โดยง่าย. ถ้าเรามีเรื่องรบกวนใจมาก เช่นทางสังคมก็มีเรื่องรบกวนมาก มีเรื่องผิด มีเรื่องเสียหาย ในครอบครัวก็มีเรื่องรบกวน มีเรื่องผิด มีเรื่องเสียหาย, แม้ที่สุดแต่เครื่องใช้เครื่องสอยเครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ที่เวดล้อมตัวเราอยู่ ก็มีเรื่องผิด เรื่องเสียหาย แล้วจิตใจของเราจะเป็นสมาธิได้อย่างไรกัน. ถ้าเราจะปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งหลายเหล่านี้ เราต้องมีศีลดีเสียก่อน จึงจะเกิดผลอันสูงสุด คือส่งเสริมให้เกิดสมาธิในขั้นต่อไปได้โดยง่าย

ศีลที่ปฏิบัติดีถึงที่สุด ท่านเรียกว่า “ศีลชนิดที่เป็นที่พอใจของ พระอริยเจ้า” ข้อนี้ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้ไม่ยาก. เราจะเทียบเคียงกันได้ โดยลักษณะที่ว่า ถ้าความประพฤติเป็นอยู่ของพวกเรา เป็นที่พอใจของสุภาพบุรุษทั้งหลายได้ ก็แปลว่าความประพฤติของเราใช้ได้, ก็มีความประพฤติดี ประพฤติชอบ มีศีล, เพราะคำว่า สุภาพบุรุษ นั้น ท่านหมายถึงคนดี คือเป็นสุภาพบุรุษกันจริง ๆ. แต่ตามทางธรรมนั้น ท่านใช้ว่า พระอริยเจ้าซึ่ง ยิ่งไปกว่าสุภาพบุรุษ แทนคำว่า สุภาพบุรุษ, คือเอาเป็นว่า เขาเป็นผู้มีกิริยา มารยาทหรือการประพฤติปฏิบัติ เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า, สำนวนอย่างนี้ ก็ใช้ได้เหมือนกัน เป็นการแสดงถึงลักษณะของผู้มีศีลได้. ถ้ามีการประพฤติ ทางกาย ทางวาจา ยังไม่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า ก็เรียกว่ายังไม่มีศีลที่ถูกต้อง และสมบูรณ์, ท่านเองเคยบอกว่าถ้าเราในปัจจุบันนี้ ประพฤติคนไม่เป็นที่พอใจของสังคมสุภาพบุรุษ ก็แปลว่าเรายังมีความป่าเถื่อน มีความประพฤติ ที่ไม่น่าคบหาสมาคม. ดังนั้น ถ้าท่านไม่ชอบใช้คำว่า “พระอริยเจ้า” จะใช้ คำว่า “สุภาพบุรุษ” แทนก็ได้ แต่ขอให้เป็นสุภาพบุรุษจริง ๆ เป็นผู้ที่เป็น สัตบุรุษจริง ๆ ก็เป็นคนดีจริง ๆ เมื่อมีศีลในลักษณะเป็นที่พอใจของ คนดีเช่นนั้นแล้ว ไม่ต้องสงสัย ส่อมจะเป็นที่ตั้ง ที่เกิด ที่เจริญของสมาธิได้ นี่เป็นอันเห็นได้ว่า เราได้ปฏิบัติล่วงมาด้วยดี ไม่มีช่องทางที่ใครจะติเตียนได้ สำเร็จไปชั้นหนึ่งแล้ว.

ที่นี้ก็มีมาถึงบทเรียน ชั้นที่ ๒ คือการสามารถควบคุมจิต หรืออาจใช้ จิตของเราให้บำเพ็ญหน้าที่ของมัน ให้เป็นประโยชน์ถึงที่สุด. ถ้าฟังดูให้ตี ๆ

ท่านก็จะเข้าใจ ความแตกต่างกัน ระหว่างศีล กับสมาธิ ได้โดยง่าย. ลำพังศีล อยู่ที่การประพฤติดี ไม่มีที่ตำหนิ. ส่วนสมาธินั้น เลื่อนขึ้นมาอยู่ตรงที่การมีจิตดี มีความประพฤติทางจิตดี. ในศีลนั้น มีการประพฤติทางกาย ทางวาจา ที่แสดงออกทางภายนอกดี. ครั้นมาถึงสมาธินี้ มีการประพฤติในทางจิตดี คือไม่มีความผิด ไม่มีความเศร้าหมอง ไม่มีความฟุ้งซ่าน และอยู่ในสภาพที่สามารถจะปฏิบัติหน้าที่ของตน. อย่างนี้เรียกว่า เป็นผู้อบรมจิต หรือฝึกฝนจิต ได้ถึงที่สุด มีผลเกิดขึ้นเรียกว่า สมาธิ แล้ว.

ในส่วนที่เกี่ยวกับประโยชน์ทั่ว ๆ ไปในทางโลก ท่านนักศึกษาทั้งหลายที่เคยได้ยินได้ฟังกันอยู่แล้ว ว่าสิ่งที่เรียกว่า สมาธิ นั้น เป็นของจำเป็นในทุกกรณี ไม่ว่าเราจะทำอะไร ถ้าไม่ทำด้วยจิตใจที่เป็นสมาธิแล้ว ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์โดยทั่ว ๆ ไป ท่านจึงจัดสมาธินี้ไว้ ในลักษณะเป็นองค์ประกอบอันสำคัญขององค์หนึ่ง ของบุคคลประเภทที่เรียกว่ามหาบุรุษ ; ไม่ว่าจะเป็มหาบุรุษทางโลกหรือทางธรรม ล้วนแต่จำเป็นจะต้องมีสมาธิเป็นคุณสมบัติประจำตัวทั้งนั้น. แม้ที่สุดแต่ละคนจะเป็นเด็ก ๆ นักเรียน ถ้าไม่มีจิตเป็นสมาธิแล้ว จะคิดเลขได้อย่างไร หรือคนที่จะคิดนึกคำนวณสิ่งใด ๆ ก็ตาม ถ้าจิตไม่เป็นสมาธิแล้ว จะคิดนึกได้อย่างไร แม้ที่สุดแต่ละคนจะเล่นกีฬา แม้แต่คนจะยิงปืนหรืออะไรทำนองนั้น ก็ล้วนแต่ต้องอาศัยสมาธิทั้งนั้น มันจึงทำสิ่งนั้น ๆ สำเร็จไปได้ด้วยดี. หากแต่ว่าสมาธิในทำนองนั้น เป็นสมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติ มันยังอยู่ในระดับอ่อน ๆ หรือต่ำ ๆ. ส่วนสมาธิในทางหลักพระศาสนาที่เรากำลังพูดถึงนี้ เป็นสมาธิที่เราฝึกให้สูงให้ดี ยิ่งขึ้นไปกว่าที่จะเป็นไปตามธรรมชาติ ;

เพราะฉะนั้นเมื่อฝึกกันสำเร็จแล้ว จึงกลายเป็นจิตที่มีสมรรถภาพ หรือมีกำลัง มีคุณสมบัติพิเศษอย่างอื่น ๆ มากมายเหลือเกิน ; มันยิ่งไปกว่าเพียงแค่ที่คิด เลขถูก หรือยิงปืนถูก หรืออะไรทำนองนั้น. ด้วยเหตุนี้เอง แม้จะไม่คำนึงถึงเรื่องมรรค ผล นิพพาน ที่สูงสุด จะคำนึงกันแต่เรื่องปฏิบัติหน้าที่การทำงานที่เป็นอาชีพก็ตาม เราก็ยังต้องอาศัยสมาธิกันเสียแล้ว. แม้ที่สุดแต่ท่านทั้งหลายผู้จะเป็นตุลาการในอนาคต ท่านจะต้องอาศัยความเป็นผู้มีความประพฤติที่น่าเลื่อมใส น่านับถือ อย่างจำเป็น นั่นก็ส่วนหนึ่ง ; แต่แล้วในที่สุดท่านก็ยังจะต้องอาศัยการมีสมาธิ ท่านจึงจะสามารถปฏิบัติหน้าที่ของท่านให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ทำตัวเองให้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลของโลกได้. ถ้าผิดไปจากนั้นแล้ว แม้ไม่ตั้งใจ แม้ไม่มีเจตนาชั่ว เราก็คงจะปฏิบัติงานได้ผลเช่นเดียวกับคนที่มึนเจตนาชั่วก็เป็นได้. ฉะนั้นจึงขอให้สนใจในเรื่องของสมาธิไว้ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในฐานะที่เป็นสิกขา ที่มนุษย์เราทุกคนจะต้องศึกษาปฏิบัติอบรม ทำให้มี ให้มาก เท่าที่ตนจะทำได้.

การที่คนเราสามารถถือเอาประโยชน์จากสมาธิได้เห็นปานนั้นนี้ เรียกว่ามนุษย์ในขั้นนี้ ได้ก้าวขึ้นมาถึงการรู้ ความลับของธรรมชาติ อีกขั้นหนึ่งแล้ว. ข้อนี้หมายถึง การรู้วิธีบังคับจิตให้เป็นจิตที่มีสมรรถภาพยิ่งไปกว่าธรรมดา. คำว่า “ยิ่งไปกว่าธรรมดา” นี้ ก็คือยิ่งไปกว่าที่มนุษย์ธรรมดาจะทำได้. สมาธิตามธรรมดามนุษย์มี ๆ กันอยู่นั้น ไม่เป็นของแปลก. แต่ถ้ามีการฝึกฝนให้ถูกต้องตามวิธี หรือโดยเฉพาะตามหลักของพุทธศาสนานี้แล้ว ก็จะเป็นสมาธิที่เลเยระกับของมนุษยธรรม และท่านเรียกว่า อุดฺดริมนุสฺสธรรม ชนิดหนึ่ง

ด้วยเหมือนกัน. คำว่า อุตฺตริมนุสฺสธรรมนิ^๕ ขอให้จำไว้ด้วย ; คงไม่เป็นคำที่สูงเกินไป หรืออยู่นอกวงเกินไป. คำนี้เป็นคำที่ใช้ในพระพุทธศาสนา หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ธรรมดาทำไม่ได้ก็แล้วกัน เรียกว่า อุตฺตริมนุสฺสธรรม แปลว่า ยิ่งกว่าธรรมดาของมนุษย์. ในเพียงขั้นศีล ยังไม่ถือว่าเป็น อุตฺตริมนุสฺสธรรม, แม้จะอวดกันบ้าง ก็ยังไม่ถือว่าเป็น อุตฺตริมนุสฺสธรรม ยังไม่น่าเกลียด. แต่พอมาถึงขั้นที่เป็นสมาธิ เป็นฌาน เป็นสมาบัติ ที่รวมเรียกว่าสมาธิ^๕ แล้ว ท่านจัดเป็นขั้นอุตฺตริมนุสฺสธรรม คือยิ่งไปกว่าธรรมดาของมนุษย์, ซึ่งพระภิกษุ^๕ นั้นจะอวดไม่ได้ ; ขึ้นอวดก็ชื่อว่าไม่เป็นพระที่ดี, หรือถึงกับไม่เป็นพระเลย แล้วแต่กรณี. พุคฺคตฺรข ๆ ก็ว่าอย่างนั้น. เพราะฉะนั้นควรจะทราบไว้ว่ามันไม่ใช่เรื่องธรรมดา มันเป็นเรื่องที่สูงกว่าธรรมดา. **เมื่อเป็นเรื่องที่สูงกว่าธรรมดา เราก็ต้องลงทุนสักหน่อย คือลงทุนในการที่ต้องออกกัลณออกทน ในการศึกษาอบรมและปฏิบัติ จนเรามีสมาธิตามสมควรที่เราจะมีได้ แล้วปฏิบัติหน้าที่ของตน และในที่สุดเราก็จะได้ผลในการปฏิบัติหน้าที่ของเรามากกว่าที่มนุษย์ธรรมดาเขาได้ ๆ กันเป็นแน่นอน** เพราะเรามีเครื่องมือที่สูงไปกว่าที่มนุษย์ธรรมดาเขามี ๆ กัน. เพราะฉะนั้นจึงขอให้สนใจไว้ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ควรสนใจศึกษาอบรมและปฏิบัติ ขออย่าได้ถือความเป็นของศรีครระโงเขलगมงายหรือพันสมัยแล้ว. จะไปถือว่าเตียวนิมันสองพันกว่าปีล่วงมาแล้ว สิ่งเหล่านี้ใช้ไม่ได้ พันสมัยแล้วอย่างนี้ หาได้ไม่. มันยังคงเป็นของใหม่สด ที่ต้องการใช้กันอยู่เรื่อยไป และยิ่งในสมัยที่โลกมีอะไร ๆ หมุนเร็วแทบจะลุกเป็นไฟอย่างนี้ด้วยแล้ว ยิ่งจะต้องการสมาธิมากไปเสียกว่าครั้งพุทธกาลด้วยซ้ำไป ; เพราะฉะนั้นขอให้สนใจกันบ้าง อย่าไปหลงคิดว่าเป็นเรื่องในวัด เรื่องสำหรับคนวัด หรือคนงมงายเลย.

ถัดจากนั้นไป เราก็มາถึงความเกี่ยวเนื่องกันในระหว่าง สมาธิ
 สิกขา กับ ปัญญาสิกขา. เมื่อจิตเป็นสมาธิแท้จริงแล้ว เป็นการง่ายหายที่สุด
 ที่จะมีการเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง ถ้าถือเอาคำของพระพุทธเจ้า
 แล้ว ท่านตรัสไว้เสียเลยทีเดียวว่า “เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ย่อมเห็นสิ่งทั้งหลาย
 ทั้งปวงตามที่เป็นอย่างจริง” ท่านตรัสไว้สั้น ๆ อย่างนี้ แต่โดยกิริยาอาการนั้นท่าน
 หมายถึงอาการที่จิตประกอบด้วยสมาธิในลักษณะที่เป็นการพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่.
 ถ้าจิตมีลักษณะเป็นสมาธิในลักษณะเช่นนี้แล้ว ก็ารู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่
 เป็นจริงขึ้นมาได้จริง. ข้อที่มีความลับอยู่หน่อยหนึ่ง คือว่าเรื่องอะไร ๆ ที่เรา
 อยากจะรู้ หรือปัญหาที่เราอยากจะสงวนั้น ตามปรกติมันฝังตัวประจำอยู่ในใจ
 ของคนเราทั้งนั้น. เราอาจไม่รู้สักก็ได้ ก็มันอยู่ใต้สำนึก หรือที่เรียกว่า
 Subconscious ก็ได้ แต่ก็กล่าวได้ว่ามันยังคงมีอยู่นั้นแหละ. ปัญหาอะไรที่
 สำคัญมาก ที่เราเคียดแค้นมาก ที่ต้องสะสางเพื่อหาคำตอบให้ได้ หรือแม้ที่สุด
 เพราะมันชวนรู้ น่ารู้ ก็ตาม หรือมันรบกวนความสงสัยไม่มีที่สุดก็ตาม, ทั่วปัญหา
 นั้นมันเก็บตัวเองซ่อนอยู่ภายใต้สำนึกเรื่อยไปตลอดเวลา. ในขณะที่เราตั้งใจ
 สะสางให้ออก มันก็ไม่ออก เพราะเหตุว่าบางสิ่งบางอย่างยังไม่บริบูรณ์. มัน
 ไม่พร้อมบริบูรณ์ โดยเฉพาะก็คือความเป็นไปของจิตในขณะนั้นยังไม่เหมาะสม
 ที่จะสงวนปัญหานั้นออก นั่นเอง, ถ้าผู้ใดเจริญสมาธิ ในลักษณะที่ถูกต้องตาม
 เรื่องของพระพุทธเจ้า คือมีลักษณะที่เรียกว่า กัมมุนิโย พร้อมทั้งจะปฏิบัติงาน
 ทางจิตแล้ว ปัญหาต่าง ๆ ที่สะสมอยู่ใต้สำนึกนั้น มันจะมีคำตอบไหลออกมา
 ในขณะที่ได้จัดเตรียมปรับปรุงจิตให้เป็นสมาธิ ในลักษณะที่เรียกว่า กัมมุนิโย
 นั้นเอง ความรู้นั้นจะออกมาเฉย ๆ เหมือนไม่มีเหตุผล อย่างไม่มีปี่มีขลุ่ย

ต่อเนื่องจากขณะที่จิตเป็นสมาธิในลักษณะเช่นนั้น. ทีนี้ ถ้าหากมันไม่โผล่
ออกมาในลักษณะเช่นนั้น เราก็ยังมีระเบียบวิธีอีกอันหนึ่งที่วางไว้ว่าให้น้อมจิตที่
เป็นสมาธิในลักษณะเช่นนั้น แล้วไปสู่การพิจารณาปัญหาที่เรากำลังมีอยู่นั้นเอง.
การพิจารณาคำกำลังของสมาธิในลักษณะเช่นนั้นเอง เรียกว่า **ปัญญาสิกขา**,
หรืออย่างน้อยก็สังเคราะห์เข้าใน ปัญญาสิกขา.

ปัญหาตามปกติของผู้ปฏิบัติธรรม ก็คือปัญหาที่ว่า ความทุกข์
คืออะไร ? เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร ? ความไม่มีทุกข์คืออะไร ? วิธีดำเนินให้ถึง
ความไม่มีทุกข์เป็นอย่างไร ? นี้ เป็น**ปัญหาประธาน** เป็นหลักทั่วไป. ปัญหา
ว่าความทุกข์นี้มาจากอะไร ก็จะได้ว่ามาจากอุปาทาน, อุปาทานมาจากอะไร
ก็จะได้ว่ามาจากตัณหา เรื่อย ๆ ไปอย่างนี้ ตามลำดับของปัญหาที่มี แต่แล้ว
ก็ต้องรู้ในขณะแห่งจิตที่เป็นสมาธิในลักษณะตามที่ได้กล่าวไว้. พระพุทธเจ้าได้
ตรัสรู้ในคืนที่ตรัสรู้ คือรู้ปฏิจจนมุปบาทตามลำดับ ก็รู้อะไรเป็นอะไร รู้อะไร
เป็นอะไร ทะยอยกันไปตามลำดับ ก็โดยในลักษณะที่จิตเป็นสมาธิอย่างที่ได้กล่าวแล้ว
ซึ่งพระองค์ได้ทรงเล่าเรื่องนี้ไว้ในตอนหลังอย่างละเอียด แต่รวมใจความแล้ว
ก็คือว่า ในขณะที่จิตเป็นสมาธิแล้ว ก็น้อมจิตไปเพื่อพิจารณาปัญหานี้.

ท่านนักศึกษาทั้งหลายอาจจะเข้าใจได้ง่ายในข้อนี้ โดยการเปรียบเทียบ
อีกอย่างหนึ่ง : ในขณะที่จิตของเรามีลักษณะที่เรียกกันว่าโปร่งดี เราจะน้อมไป
เพื่อคิดอะไร สะสางปัญหาอะไร หรือวินิจฉัยอะไร มันก็จะวินิจฉัยได้ดี. นี้แหละ
คือผลของความเป็นสมาธิ. ถ้าเป็นเรื่องไม่สู้ยากนัก เพียงแต่เราทำจิตให้โปร่ง

โดยการไปนั่งหรือไปเดินอยู่ที่สงบ เช่น ในป่าหรือริมทะเล หรือที่ใดก็ตาม ซึ่งเป็นที่เงียบสงบเย็นสบายไม่มีอะไรรบกวนจิตใจ อาจทำให้จิตใจโปร่งสงบเย็นเพียงพอ เราก็จะคิดปัญหาข้อนั้นออกได้โดยง่าย แต่มันเป็นปัญหาที่เราคิดในที่วุ่นวาย อีกทั้งการที่โครมไม่ออกดังนี้เป็นต้น. ความที่จิตมีลักษณะพร้อมที่จะคิดจะนึกอะไรได้ดี ในที่สงบดังกล่าวนั้น ก็เป็นลักษณะโดยตรงของจิตที่เป็นสมาธิเหมือนกัน. ส่วนการที่จะคิดปัญหาเกี่ยวกับ มรรค ผล นิพพาน ก็เป็นไปทำนองนั้น. แต่โดยเหตุที่เรื่องนี้เป็นเรื่องยากมากกว่า จึงจำเป็นต้องใช้สมาธิที่แรงกว่า; เราจึงมีระเบียบวิธีทำจิตให้เป็นสมาธิที่ลึกซึ้งกว่าเป็นพิเศษ. พอเป็นสมาธิได้แล้ว ก็หันไปเพื่อพิจารณาปัญหานั้น เพื่อหาคำตอบในทำนองเดียวกัน. ถ้าหากว่าปัญหานั้นมันเต็มปรี๊ดตัวหาทางออกอยู่ในใจเป็นประจำอยู่แล้ว บางทียังไม่ทันหันไปเพื่อคิดค้นอะไรสัก คำตอบมันจะไหลออกมาได้เองก็มี ตัวอย่างที่ง่าย ๆ เล็ก ๆ ลงไปอีก เช่นว่าก่อนจะนอน เรามีความรู้สึกว่าคาณีสงสัยอะไรอันหนึ่งอยู่ในใจ คิดเท่าไรก็ไม่ออก แล้วเราก็นอนเสีย. ครั้นได้พักผ่อนตลอดคืน รุ่งเช้าตื่นนอน บางทียังไม่ทันจะล้างหน้า คำตอบของปัญหาข้อนั้น มันก็ออกมาเองเสียแล้ว ดังนี้เป็นต้น. นี้ก็เพราะเหตุว่าร่างกายได้รับการพักผ่อนมีความสดชื่นเป็นเครื่องรับรองจิตได้ดี, จิตได้รับการพักผ่อนปราศจากสิ่งรบกวน แล้วคืนขึ้นมาในลักษณะที่เป็นสมาธิพอสมควร ปัญหาที่ติดขัดอยู่เมื่อวาน ก็มีคำตอบออกมาเอง เป็นแสงสว่างหรือปัญญาพุ่งขึ้นมาเอง ในขณะที่ตื่นนอน.

ทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงให้เห็นความจำเป็นที่ว่า **ปัญญา กับ สมาธิ จะต้องเกี่ยวข้งกันเสมอไป.** ถ้าปัญญาไม่ได้อาศัยสมาธิแล้ว ย่อมเป็นไปไม่ได้. แต่ว่ากิริยาที่ปัญญาอาศัยสมาธินั้น บางทีเรามองไม่เห็นเลย เช่นในลักษณะที่จิตเป็นสมาธิสทจีนต์ พอตื่นนอนก็รู้อะไร ๆ ที่เป็นคำตอบของปัญหาที่คิดค้างอยู่เมื่อวานได้แล้ว ทั้งนี้เป็นต้น.

ที่หลักทางพระพุทธศาสนานั้น ท่านแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสมาธิกับปัญญาไว้อย่างชัดเจนไปกว่านั้นอีก คือต้องมีสมาธิจึงจะมีปัญญา ต้องมีปัญญาจึงจะมีสมาธิ. ท่านใช้คำที่ให้น้ำหนักเท่ากันว่า **มีปัญญาจึงจะมีสมาธิ มีสมาธิจึงจะมีปัญญา.** ข้อนี้เป็นเพราะว่า การที่จะมีสมาธิให้เป็นสมาธิยิ่งไปกว่าสมาธิตามธรรมชาตินั้น มันเป็นเรื่องของปัญญา คือ อย่างน้อยต้องมีความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับลักษณะอาการต่าง ๆ ของจิตว่าจะบังคับมันอย่างไรจึงจะเกิดเป็นสมาธิขึ้นมาได้. ท่านจะเห็นได้ว่าในธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่ง คือมรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น ท่านยกเอาสมาธิภูมิขึ้นไว้เป็นองค์แรก. สมาธิภูมินั้นหมายถึงปัญญาที่รู้อะไรเป็นอะไรตามที่เป็นอย่างจริง เหมือนกับที่เราพบว่าพูดกันมานานแล้วข้างต้นนั่นเอง. มันต้องมีสมาธิภูมิก่อน คนเราจึงอยากทำอะไรที่เป็นฝ่ายดี คือรู้อะไรมีคุณอย่างไร อะไรไม่ดี มีโทษอย่างไร จึงอยากทำอะไรที่ดี ๆ และมีปัญญาทำให้ได้ดังที่ต้องการ. ฉะนั้นคนที่มีปัญญาต่างหากจึงจะสามารถมีสมาธิมากขึ้นได้ตามลำดับ. เมื่อสมาธิมากขึ้น ปัญญาก็ยิ่งมีกำลังมากขึ้นตาม : มันส่งเสริมซึ่งกันและกันไปในตัว กลับไปกลับมากันอยู่ในตัว. ถ้าเรียกอย่างโวหารธรรมะธรรมโมเขาเรียกว่า **อัญญมัญญบัจฉิ** หมายความว่า มันช่วยเหลือแก่กันและกัน. ถ้าอันนี้มากขึ้นมันก็ช่วยอันโน้นให้มากขึ้น,

อันโน้นมากขึ้นอีก มันก็กลับช่วยอันนี้ให้มากขึ้นอีก, อันนี้ยิ่งมากขึ้นอีก ก็กลับช่วยอันโน้นให้กลับมากไปกว่าเดิมอีก, เพราะฉะนั้นมันจึงเจริญงอกงามควบคู่กันไปโดยเร็ว.

๘๕๔ เรื่องที่น่าสนใจอีกว่า คนบางคนมีลักษณะที่เรียกว่าปัญญา นำหน้า : ปัญญาแสดงอาการออกหน้าเรื่อย; ลักษณะของสมาธิไม่ค่อยเห็น ไม่ค่อยปรากฏ ก็มี. ถ้าเป็นอย่างนี้ เราเรียกเขาว่า **คนเจ้าปัญญา** จะถูกกว่า คือมีปัญญามาก มีปัญญานำหน้า. คนชนิดนี้ ขอแต่เพียงตั้งใจคิด ลงมือคิด ลงมือพิจารณาเท่านั้น ความคิดก็ดำเนินไปได้เป็นปีเป็นกลองไปทีเดียว เพราะเหตุว่าเขาเอาปัญญานำหน้า สมาธิเป็นแต่คอยช่วยชู ซ้อนอยู่ข้างใน ตามไปข้างหลัง. คนโดยมากอยู่ในจำพวกนี้. การที่คนในโลกนี้ส่วนมากอยู่ในลักษณะเช่นนี้ ก็เพราะว่าเรื่องที่ทำกันอยู่โดยมาก ก็เป็นเรื่องขนาดที่ใช้ปัญญาธรรมคาอย่างโลกๆ. ส่วน **คนอื่นพวกหนึ่งนั้น เขามีลักษณะเป็นเจ้าสมาธิ** ไม่ใช่เจ้าปัญญาอย่างที่ว่า. ที่ว่าเป็นเจ้าสมาธินั้น คือเขาเป็นคนสุขุม ชนิดที่ต้องรวบรวมกำลังใจทั้งหมดทั้งสิ้น ให้รอบคอบรัดกุมเสียก่อน จึงจะพินิจพิจารณา หรือดำเนินการพิจารณา เขาเป็นคนชอบทำสมาธิ หรือจะกล่าวว่า มีลักษณะเป็นคนสงบ มีสมาธิอยู่เป็นปรกติ อย่างนี้ก็ได้. แต่ว่าคนประเภทนี้มีน้อย, จัดเป็นคนที่มีสมาธิออกหน้าปัญญา. ในที่สุดเราก็ได้คนเป็น ๒ พวก ที่ต่างกัน, คราวนี้มีคนอื่นพวกหนึ่งซึ่งอาจจะมิได้หรือหาได้ในโลกนี้เหมือนกัน. นั่นคือ **คนที่มีความกัมมสมาธิพอ ๆ กัน** ซึ่งอาจมาเข้าใจว่าจะเป็นพวกที่ปลอดภัยที่สุด สบายที่สุด การฝึกหัดจิตให้เป็นสมาธิ ตามโอกาสที่ควรฝึกหัดอยู่เสมอ ๆ แล้วใช้ปัญญา

สิ่งที่ควรพิจารณาอยู่เสมอ ๆ นาน ๆ เข้าก็จะเป็นนิสัยที่ดี ก็เป็นผู้ที่มีสมาธิ และปัญญากลมกลืนกัน ซึ่งอาตมาคิดว่าคงจะเหมาะสมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสำหรับ บรรดาท่านทั้งหลายที่จะเป็นตุลาการ.

อาตมาได้อธิบายลักษณะแห่งความสัมพันธ์ของปัญญากับสมาธิพอเป็นที่เข้าใจแล้ว ตอนนี้ไปจะได้ระบุ ลักษณะของปัญญา โดยเฉพาะในข้อที่ว่า **ถ้ามีสิ่งทีเร็วกว่าปัญญาแล้ว จะต้องหมายถึงการมีความเห็นแจ้ง** ท่านทั้งหลายจะใช้คำว่าเข้าใจก็ได้ แต่ต้องให้ความหมายเป็นความเห็นแจ้ง. คือเห็นด้วยปัญญาอย่างแจ่มแจ้ง; หรือใครจะใช้คำอื่นเช่นคำว่า รู้แจ้ง ก็ตามใจ แต่ต้องให้ได้ความหมายเต็มตามความหมายของพระพุทธเจ้า ก็มีผลเป็นความรู้สึกเบื่อหน่ายสลดสังเวช ดอยหลังออกมาจากสิ่งทั้งปวงที่เคยหลงรัก หลงยึดถือ. ถ้ายังรู้เข้าไปหาสิ่งทั้งปวงด้วยความรัก ความยึดถือ ความหลงใหลแล้ว ไม่ใช่ว่าเป็นปัญญาของพระพุทธศาสนา. **ถ้าเป็นปัญญาของพระพุทธศาสนา จะชะงักหรือดอยหลังจากการหลงยึดถือในสิ่งทั้งปวง.** ที่ว่าจะชะงักหรือดอยหลังนี้ เป็นทางจิตใจ ไม่ใช่ในทางกิริยาอาการ เช่นจะต้องจับสิ่งนั้นขวางกั้น หรือทุบตีให้แตกหัก หรือว่าจะต้องวิ่งหนีเข้าป่าไป อย่างนี้ก็หาไม่ได้; แต่หมายถึงชะงักดอยหลังทางจิตใจโดยเฉพาะ คือมีจิตใจดอยออกจากการที่เคยตกเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง มาเป็นจิตที่อิสระ. **ผลของความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดจากสิ่งทั้งปวงนั้น เป็นอย่างนี้;** ไม่ใช่ให้ไปฆ่าตัวตายหรือไม่ใช่ให้วิ่งหนีเข้าป่าไปบวชเป็นฤาษี หรือว่าเอาไฟจุดเผาสิ่งต่าง ๆ เสียให้หมด ก็ไม่ใช่. ทางภายนอกจะเป็นอย่างไร ก็เป็นไปตามเรื่อง ยังคงเป็นไปตามเหตุผล ตามความ

เหมาะสม ; แต่ภายในจิตใจนั้น ย่อมเป็นอิสระไม่เป็นทาสของสิ่งใดอย่างแต่ก่อนอีกต่อไป. นี่แหละ คืออนิสสรส์ของปัญญา, แต่ท่านใช้เรียกด้วยคำบาลีว่า **วิมุตติ**. ท่านจงจำความหมายของคำว่า วิมุตติ ให้ดี ๆ ; มีคนชอบพูดถึงกันนัก และเอามาล้อเลียนกันอย่างไม่เข้าใจความหมาย. คำว่า **วิมุตติ** ต้องหมายความว่า หลุดจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง โดยเฉพาะก็เป็นทาสของสิ่งที่เรารัก แต่แม้สิ่งที่เราไม่รัก เราก็คงเป็นทาสของมันเหมือนกัน ถ้ากล่าวตามไวยาหารธรรม : เป็นทาสตรงที่ต้องไปเกลียดมันนั่นเอง อยู่เฉย ๆ ไม่ได้ก็อุกส่าห์ไปเกลียดมัน ไปรอนใจกับมัน ; มันบังคับเราได้เหมือนกัน เช่นเดียวกับของที่เรารัก แต่อยู่ในลักษณะคนละอย่าง. ฉะนั้น คำว่าเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ย่อมหมายถึงทั้งทางที่พอใจและไม่พอใจ.

ทั้งหมดนี้แสดงว่า เราหลุดออกจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง มาเป็นอิสระอยู่ได้ ด้วยอำนาจของปัญญา พระพุทธเจ้าท่านจึงได้วางหลักไว้สั้น ๆ ที่สรุปว่า **ปญฺญาธ ปริสุทฺถิ**, แปลว่า คนเราบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา. พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยตรัสว่าบริสุทธิ์ได้ด้วยศีล ด้วยสมาธิ แต่ตรัสว่าบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา เพราะมันทำให้หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง. การไม่หลุดออกมาจากสิ่งทั้งปวง หรือการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวงนั้น ไม่บริสุทธิ์ คือสกปรก มีคัมภีร์ว่าร้อน. เมื่อหลุดออกมาจากอำนาจครอบงำของสิ่งทั้งปวงในโลกนี้หรือโลกไหน ๆ แล้ว ก็จะมีคามบริสุทธิ์สะอาด สว่างไสวแจ่มแจ้ง และสงบเย็น เป็นผลของปัญญา หรือเป็นลักษณะอาการที่แสดงว่า ปัญญาได้เข้าปฏิบัติหน้าที่ของมันถึงที่สุดแล้ว. ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงได้กำหนดพิจารณา ศึกษา.

ข้อที่ ๓ คือบัญญัติให้ตี ๆ ว่ามันมีอยู่อย่างไร, มันมีอยู่ในลักษณะเป็นของสูงสุดเพียงใด. โดยเฉพาะบัญญัติในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือ บัญญัติที่จะให้ถอนตนออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง โดยการทำลายอุปาทาน ๔ ประการ ดังที่ได้กล่าวแล้วเมื่อวานนั้นเสียให้หมดสิ้น เมื่ออุปาทานทั้ง ๔ นั้น เป็นเหมือนกับเชือกที่ผูกมัด หรือโซ่ตรวนที่ล่ามเราไว้ หรือเป็นกรงที่ขังเราไว้ แล้วบัญญัติก็จะเป็นเหมือนมีดหรือวักตุที่มีคม ที่จะตัดจะทำลายสิ่งเหล่านั้นให้พินาศไป ไม่มีอะไรเป็นเครื่องผูกมัดเราให้ติดอยู่กับสิ่งต่าง ๆ ต่อไป.

นี่แหละ คือบทเรียนในพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่ ๓ บท คือ ศีล สมาธิ บัญญา. เมื่อว่ากันโดยการปฏิบัติแล้ว พระพุทธศาสนาก็คือการปฏิบัติอย่างนี้. การปฏิบัติ ๓ ประการนี้ ถ้าว่าโดยหลักวิชา ก็คือ วิธีการที่จะทำให้เรารู้ว่าอะไรเป็นอะไร. แต่ถ้าว่าโดยทางปฏิบัติแล้ว ก็คือการปฏิบัติอย่างนี้ เพื่อตัดอุปาทาน ถอนตนออกมาเสียจากการเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง.

ในที่สุกนี้ อาตมาอยากจะแนะนำให้พิจารณาต่อไปว่า **ข้อปฏิบัติทั้ง ๓ อย่างนี้ จะคงทนต่อการพิสูจน์ในตัวเองหรือไม่? จะเป็นหลักวิชาอันแท้จริง คือว่าเหมาะที่ทุกคนจะปฏิบัติหรือไม่?** ขอให้พิจารณาดู. เมื่อท่านพิจารณาดู หรือยิ่งพิจารณาดู จะยิ่งเห็นว่าคงทนต่อการพิสูจน์ ไม่มีทางค้าน ในข้อที่ว่าจะไม่ให้ผลตามที่กล่าวแล้ว. และเมื่อพิจารณาดูต่อไปอีก จะเห็นว่าหลักทั้ง ๓ ข้อนี้จะไม่ค้านกับศาสนาไหนเลย ในเมื่อศาสนานั้นต้องการจะแก้ปัญหาคำถาม ๆ ที่เป็นความทุกข์ของมนุษย์กันจริงๆ. พุทธศาสนาย่อมไม่เป็นปฏิบัติกับศาสนาใด ๆ เพราะมีคำสอนเป็นบทเรียน ๓ บทดังที่กล่าวมานี้. แต่เรา

อาจจะเห็นได้อีกอย่างหนึ่งว่า มันอาจจะมีอะไร ๆ ที่มากออกไปกว่าที่ศาสนาอื่น ๆ มีก็ได้ โดยเฉพาะก็คือปฏิบัติในทางปัญญา อันเป็นสิกขาข้อสุดท้ายเพื่อตัดอุปาทานทั้ง ๔ ประการเสีย แล้วมีการเปลื้องจิตออกมาให้เป็นอิสระจากสิ่งทั้งปวง ไม่ผูกพันเป็นทาสหรืออยู่ใต้อำนาจสิ่งใดทั้งหมด. ข้อนี้แหละ อาจจะไม่มีในศาสนาอื่น ซึ่งไม่กล้าพอที่จะทำตนให้เป็นอิสระสิ้นเชิง หรือทนฟังตนโดยสิ้นเชิงก็ได้. ฉะนั้น เราจึงเข้าใจหลักที่เป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาไว้ให้คึกคักที่กล่าวมา.

เมื่อความจริงได้แสดงออกมา ในทางที่ว่าหลักพุทธศาสนาทนต่อการพิสูจน์ไม่ค้านกับใคร ๆ และมีอะไร ๆ ทุกอย่างที่ใคร ๆ มี แล้วยังมีอะไรบางอย่าง มากไปกว่าที่เขามีกัน แล้วเรายังจะมองเห็นต่อไปในทันทีนั้นอีกว่า หลัก ๓ ประการนี้เป็นของสากล หรือเป็นศาสนาสากลที่จะใช้ได้แก่คนทุกคนทุกยุคทุกสมัย และทั้งใช้ได้แม้แต่สัตว์ในเบื้องต่ำ แก่มนุษย์ในท่ามกลาง แก่เทวดาหรือยิ่งกว่าเทวดาในเบื้องบน เพราะว่าชีวิตทุกหน่วยมีปัญหาเป็นความทุกข์อย่างเดียวกันหมด คือทุกข์เพราะเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกข์เพราะกิเลสตัดหาอุปาทานครอบงำย้าย. ไม่ว่าเทวดา ไม่ว่ามนุษย์ ไม่ว่าสัตว์เดรัจฉาน ย่อมจะมีปัญหาอย่างเดียวกันนี้ เหมือนกันทั้งนั้น, ซึ่งเป็นเหตุให้เรากล่าวได้ว่า โลกทั้งหมดเป็นอันเดียวกัน หรือเป็นชีวิตของชีวิตเดียวกัน เพราะมันมีความทุกข์อย่างเดียวกัน มีปัญหาอย่างเดียวกัน มีสิ่งที่ต้องทำอย่างเดียวกัน ก็ต้องตัดกิเลสตัดหาที่เป็นตัวการสำคัญ หรืออุปาทานนี้เสียให้ได้, ฉะนั้นมันจึงเป็นการเพียงพอที่จะเสนอตัวเองได้ ว่าเป็นของสากล ที่จะใช้ได้ทุกชั้น ในที่ทุกแห่ง

จะใช้ในทุกกาลสมัย. นี้แหละ คือความหมายของความเป็นศาสนาสากล ;
ขอให้เข้าใจพระพุทธศาสนาไว้ ในลักษณะเช่นที่กล่าวนี้ โดยเหตุที่มีบทเรียน
๓ บท คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ดังที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

ขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย ตลาการิกรรม ครั้งที่ ๕/๒๔๗๗

เรื่อง

เบญจบัณฑ์

พระอรินันท์มณี (พุทธทาส อินทปัฐโย)

บรรยาย อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๙ พฤษภาคม ๒๔๗๗

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายหลักของพระพุทธศาสนาโดยลำดับ นับตั้งแต่ว่า
พระพุทธศาสนา คือวิชาหรือหลักปฏิบัติให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ; และที่ว่าอะไรเป็น
อะไรนั้น ก็คือสังขารทุกสิ่งทุกอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ว่าอะไร
ทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนัตตา สัตว์หรือคนทั่ว ๆ ไป ก็ยังหลงยึดถือ
ผูกพันในสิ่งเหล่านั้น, นั้นเป็นเพราะอำนาจของอุปาทานทั้ง ๔ ; ปัญหาก็คือเกิดขึ้น
คือความทุกข์เนื่องมาจากอุปาทานที่เข้าไปยึดถือในสิ่งทั้งปวง เราจึงต้องมี

วิธีปฏิบัติ เพื่อจะตัดอุปาทาน ซึ่งเป็นเครื่องผูกมัดสัตว์ให้ติดกับความทุกข์. อุปายวิธีนั้นก็ได้แก่สิ่งที่เรียกว่าไตรสิกขา ซึ่งมีอยู่ ๓ ชั้น ได้แก่ศีล สมาธิ บัญญา ศีลเป็นเครื่องปรับปรุงในเบื้องต้นให้มีความเป็นอยู่ที่ผาสุกและเหมาะที่จะมีจิตเป็นสมาธิ. จิตเป็นสมาธิหมายถึงมีกำลัง มีสมรรถภาพเพียงพอในการที่จะทำงานทางจิต ซึ่งได้แก่บัญญัติ ทำการรู้แจ้งแทงตลอดในสิ่งที่จะต้องรู้แจ้ง โดยเฉพาะคือความทุกข์หรือสิ่งที่ผูกพันมนุษย์ให้ติดอยู่กับความทุกข์ อันได้แก่อุปาทาน. แต่ว่ายังมีเรื่องที่เราจะต้องเข้าใจ อย่างมีความสำคัญเท่ากันอีกเรื่องหนึ่ง ก็คือว่า อะไรเล่าที่เป็นที่ตั้งที่ยึดถือ หรือที่เกาะเกี่ยวของจิตด้วยอำนาจของอุปาทานนั้น ? เพราะฉะนั้นเราจึงต้องรู้เรื่องนี้ หรือรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของสิ่งนั้น :

สำหรับเรื่องของสิ่งซึ่งเป็นที่ตั้งของอุปาทานนั้น ถ้าจะชั่งน้ำหนักง่าย ๆ ตรง ๆ ก็คือสิ่งที่เราเรียกกันว่าโลกนี้เอง. คำว่า โลก ๆ นี้ ในทางธรรม มีความหมายอีกอย่างหนึ่งซึ่งกว้างกว่าความหมายตามธรรมดา. เมื่อพูดว่าโลกทางธรรมะ หมายถึงสิ่งทั้งปวงทั้งหมดทั้งสิ้นกันทีเดียว ไม่ว่าจะเกี่ยวกับโลกมนุษย์นี้หรือโลกอื่น เช่นเทวโลก พรหมโลก หรือโลกที่เลวทราม เช่นโลกสัตว์ เคาระจฉาน โลกนรก โลกบีฑาจ เปต อสุรกาย อะไรก็สุดแท้แต่จะมี, รวมแล้วก็เรียกว่าโลก. แต่การรู้จักโลกนี้ มีความยากลำบากอยู่บางอย่าง ตรงที่ว่ามันมีความลึกลับเป็นชั้น ๆ. ที่เรารู้จักกันโดยมากนี้ มักจะรู้จักกันแต่ชั้นนอก ๆ หรือที่เรียกว่า “ชั้นสมมติ”. เราไม่อาจจะรู้จักให้ลึกไปกว่าชั้นสมมติ; นี้หมายถึงตามลำพังสติปัญญาของคนทั่วไป หรือตามที่ปรกติวิสัยของคนทั่วไปจะรู้ได้. โดยเหตุนี้ ในทางพุทธศาสนาจึงมีการสอนให้ดูโลกกันหลาย ๆ ชั้น.

ท่านแนะวิธีให้ดู ด้วยการจำแนกโลกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือที่เป็นฝ่ายวัตถุ เรียกว่า รูป อย่างหนึ่ง. ฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ฝ่ายที่เป็นจิตใจ เรียกว่า นามธรรม อีกอย่างหนึ่ง. ถ้าเราฟังคนโบราณพูด หรืออ่านข้อความในหนังสือโบราณ ๆ เราจะได้ยินคำว่า “รูปธรรม นามธรรม” น้อย ๆ. นั้นแหละ ขอให้เข้าใจว่า การใช้คำว่า รูปธรรม นามธรรม นั้น ก็คือการทำแบ่งโลกออกเป็น ๒ ฝ่าย; หรือแบ่งสิ่งทั้งหมดที่มีอยู่ในโลก ออกเป็น ๒ ประเภท คือประเภทที่เป็นรูปธรรมได้แก่วัตถุ, หรือส่วนที่ไม่ใช่จิตใจ. ส่วนอีกพวกหนึ่งเป็นส่วนที่เป็นจิตใจ หรือรู้สึกได้แก่ทางใจ ท่านรวมเรียกว่า นามธรรม. แต่เพื่อให้ละเอียดยิ่งไปกว่านั้นอีก ท่านได้แบ่งส่วนที่เป็นนามธรรมหรือจิตใจนี้ออกเป็น ๔ ส่วน เรียกว่า เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ. คำว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นคำที่ใช้กันกันในวงพุทธบริษัท เชื่อว่าคงได้ยินได้ฟังกันอยู่มากแล้ว. เมื่อเอาส่วนที่เรียกว่า “รูป” อีกหนึ่ง ซึ่งเป็นประเภทรูปธรรม มารวมเข้ากับ ๔ ส่วนที่เป็นนามธรรม หรือเป็นจิตใจ ก็ได้เป็น ๕ ส่วน; ท่านเลยนิยมเรียกว่า “ส่วน ๕ ส่วน”. ถ้าเรียกเป็นภาษาบาลีก็เรียกว่า เบญจขันธ์ หรือ ขันธ์ห้า แปลว่า ส่วน ๕ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลก โดยเฉพาะก็คือเป็นสัตว์เป็นคนเรานั่นเอง.

การที่จะดูโลก ก็หมายถึงการที่จะดูสัตว์โลกมากกว่าอย่างอื่น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือคน เพราะว่าปัญหานี้ อยู่ที่เรื่องของคน. โลกมี ปัญหาที่ต้องรู้มากมาย ปัญหาสำคัญอยู่ที่ตรงคน, การศึกษาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคน

นับว่าเป็นเรื่องที่เพียงพอ. ถ้าพูดให้ละเอียด เราจะไม่พูดเป็น คน จะพูดเป็นส่วน ๕ ส่วน ก็ได้ เพราะว่าส่วนประกอบต่างๆ ที่ประกอบเป็นโลกนี้ จะไม่มีอะไรมากไปกว่าส่วน ๕ ส่วนนี้ แล้วเฉลี่ยส่วน ๕ ส่วนนี้ มีพร้อมอยู่ในคน ; มันประกอบกันเข้าเป็นคน พร้อมกันอยู่ในคน ๆ หนึ่งแล้ว.

ในคนคนหนึ่ง ๆ นั้น มีการจำแนกเป็น ๕ ส่วน ส่วนที่เป็นร่างกาย เป็นวัตถุ เรียกว่า รูป หรือ รูปขันธ์ – ส่วนที่เป็นรูป. ส่วนที่เป็นจิตใจอีก ๔ ส่วนนั้น อาจจำแนกออกไปได้ คือ :-

ส่วน ๑ เรียกว่า “เวทนา” นั้น หมายถึงความรู้สึกที่เป็นความสุขหรือเป็นความทุกข์ หรือรู้สึกที่ยังไม่อาจจะเรียกว่าสุขหรือทุกข์. ความรู้สึกที่คนเราจะรู้สึกกันได้โดยทั่ว ๆ ไป ที่จะทำให้เกิดผล หรือที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่าง ๆ ขึ้นนั้น ย่อมมีเพียง ๓ ประการนี้ คือสุขหรือพอใจอย่างหนึ่ง, ทุกข์หรือไม่พอใจอย่างหนึ่ง, อีกอย่างหนึ่งอยู่ในลักษณะที่ไม่อาจจะเรียกได้ว่าสุขหรือทุกข์ คือเป็นเรื่องที่ยังเฉย ๆ อยู่ แต่ก็เป็นความรู้สึกเหมือนกัน. ความรู้สึกทั้งหมดนี้ ย่อมมีประจำอยู่ในคนเราเป็นปรกติ. วันหนึ่ง ๆ ย่อมเต็มไปด้วยความรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างนี้ทั้งนั้น. ทุกคนมีเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นปรกติ เช่นว่าเรามา นั่งที่นี้ เกิดเมื่อย นี้ก็เรียกว่าเป็นทุกข์เวทนา. ที่ไม่เป็นทุกข์เช่นเราได้รู้สึกพอใจ เพราะได้ยิน ได้เห็นบางสิ่งบางอย่างในที่นี้ เรียกว่ากำลังมี สุขเวทนา หรือความรู้สึกที่เป็นสุข. ส่วนความรู้สึกที่เฉย ๆ นั้น เรามีในขณะที่รู้หรือสัมผัสสิ่งบางสิ่ง แต่อยู่ในลักษณะที่เรากำลังสงสัยว่าอะไรเป็นอะไรกันแน่ แล้วก็ตัดสินใจไม่ถูกว่าจะชอบหรือ

จะซ้ง จะรักหรือจะเกลียด จะพอใจหรือไม่พอใจ ยังเป็นปัญหาอยู่ อย่างนี้เกิดเป็นความรู้สึกอันใดขึ้นมา เราก็นิยมเรียกว่า **อหุภมรสุขเวทนา** คือเวทนาที่ยังไม่กล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ชัดเจนไป; เราจึงได้ประมวลแห่งความรู้สึกทั้งหมดเป็น ๓ พวก คือ สุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์. **ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเป็นประจำในจิตใจของคนเรา เป็นความรู้สึกของใจที่มีประจำใจอยู่** ทำนองว่าเป็นส่วน ๆ หนึ่ง ที่ประกอบกันเป็นคนเราด้วยกัน และเรียกส่วนนี้ว่าเวทนา, หรือเวทนาขั้น ๑ นับเป็นส่วนที่ ๑ หรือส่วนแรกของฝ่ายจิต; แต่ก็เป็นส่วนที่ ๒ ของทั้งหมด.

ส่วนที่ ๒ ดัดไป เรียกว่า “สัญญา” คำว่า สัญญา นี้ ตามตัวหนังสือแปลว่า รู้พร้อม; เป็นความรู้สึกเหมือนกัน แต่ไม่ใช่รู้สึกอย่างที่กำลังมาแล้วข้างต้น. รู้สึกอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น รู้ไปในทางที่ว่าเป็นสุข หรือเป็นทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์, ส่วนสัญญานี้ เป็นความรู้สึกตัวอยู่เหมือนอย่างว่าเรากำลังรู้สึกตื่นอยู่ คือไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือเรียกว่า มีสมปฤติ มีสติสมปฤติ. เราจะรู้จักตัวสติสมปฤติหรือสัญญานี้ได้ โดยเปรียบเทียบดูว่าขณะที่เราไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือไม่เมาจนเสียสติอย่างนี้เป็นต้น สัญญาในที่นี้ยังมี คือยังกำหนดสิ่งต่าง ๆ ได้ว่าจะอะไรเป็นอะไรอย่างเราทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี้เดี๋ยวนี้ไม่เมา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย ก็กำหนดได้ว่าอะไรเป็นอะไร. **ความมีสมปฤติ หรือความมีสัญญายู่** ทำให้เราไม่เมา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย. ขอให้พยายามคำนึงถึงตัวจริงของมันดีกว่าที่จะไปกำหนดเอาแต่ตัวหนังสือ หรือเสียงที่เรียกว่า สัญญา. คำว่า

สัญญา ที่แท้ หมายถึงสิ่งที่กล่าวมาแล้ว; แต่โดยมากทั่วๆ ไป ท่านมักจะชอบพูดอธิบายกันว่าเป็นความจำ หรือความจำได้หมายรู้. นั่นก็ถูกเหมือนกัน ไม่ใช่ว่าไม่ถูก ที่จะแปลสัญญา ว่าความจำได้หมายรู้. เพราะว่าถ้าเรายังจำได้หมายรู้ได้อยู่ ก็คือเรายังไม่เมา ไม่สลบ ไม่หลับ ไม่ตาย ดังที่กล่าวแล้ว. ความที่เมื่อกระทบอะไรทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ก็รู้สึก หรือจำได้ ว่าเป็นอะไร เช่นรู้ว่าขาว ว่าเขียว ว่าแดง ว่าสั้น ว่ายาว ว่าสูง ว่าต่ำ ว่าคน ว่าสัตว์ ตามแต่จะจำได้ นั่นแหละเป็นความรู้สึกของสมปฤติ หรือสัญญาในที่นี้. ความรู้สึกส่วนที่ทำให้เรายังคงเป็นอยู่นั้นแหละเรียกว่า สัญญา จัดเป็นส่วนประกอบส่วนที่ ๒ ของพวกที่เรียกว่า นามธรรม หรือจิต.

ส่วนที่ถัดไป ส่วนที่ ๓ เรียกว่า “สังขาร”. คำว่าสังขารนี้ มีความหมายมากที่สุด จนมันปนเปกันยุ่งไปหมด. คำว่า สังขาร ๆ นั้น มีอยู่หลายคำด้วยกัน ฉะนั้นอย่าเพิ่งไปผูกไปเน่กันถึงคำว่าสังขารในพวกอื่น หรือหมู่อื่น. เราพูด สังขาร ในที่นี้กันก่อน. สังขารในส่วนที่เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของพวกนามธรรมในที่นี้ ได้แก่ตัวความคิด, คำว่า สังขาร ๆ นี้แปลว่าปรุง. คำว่า ปรุง ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้ว่า มันต้องหลาย ๆ อย่างมารวมกันเข้าด้วยกัน แล้วเกิดเป็นผลอันใดอันหนึ่งขึ้น จึงเรียกว่าปรุง. คำว่าสังขารนี้ ตัวหนังสือแปลว่า ปรุง แต่กิริยาอาการของมัน ที่เป็นอยู่หรือเป็นไปในคน ๆ หนึ่งนั้น ได้แก่การคิดหรือความคิด. ความรู้สึกส่วนที่เป็นความคิด เช่นคิดจะทำนั้น คิดจะพูดนี้ คิดอย่างนั้นอย่างนี้ซึ่งจัดแบ่งเป็นคิดดี คิดเลว คิดชั่วร้าย

คิดในทางไหนก็ตาม เหล่านี้จัดเป็นความคิดทั้งนั้น. ความรู้สึกที่เป็นความคิด
 พุ่งขึ้นมาจากการปรุงในภายใน นี้เราเรียกว่าสังขาร, จำกัดความลงไปว่าเป็น
 ความคิด. คำว่าสังขารในที่อื่นนั้น หมายถึงบุญกุศลที่ปรุงแต่งคนให้เกิดก็มี,
 ในที่อื่นอีก หมายถึงร่างกายหรือโครงร่างโครงสร้างสิ่งทั้งปวง ที่มีจิตใจครอง
 ไม่มีจิตใจครอง ดังนี้ก็มี. คำว่าสังขารนี้มีความหมายหลาย ๆ ชนิด หลายทาง
 แต่ว่ามันตรงกันทั้งนั้น โดยเหตุที่มันมีความหมายทางตัวหนังสือที่แปลว่าปรุง
 นั้นเอง. อะไรที่มีการปรุง ก็เรียกว่ามีสังขารได้, แต่ในองค์ประกอบของการ
 ประกอบ ๕ ส่วน ที่ประกอบกันเป็นคนนี้ หมายถึงความคิด. นี้จัดเป็นส่วนที่ ๓
 ของนามธรรม, ถ้านับรวมทั้งหกก็เป็นส่วนที่ ๔ เพราะนับมาแต่รูป.

ส่วนที่ ๔ ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของฝ่ายนามธรรม เรียกว่า
 “วิญญาณ”. วิญญาณในที่นี้หมายถึงตัวจิตที่ทำหน้าที่รู้สึก ที่ตา ที่หู ที่จมูก
 ที่ลิ้น ที่กายทั่ว ๆ ไป และตลอดถึงที่มโนทวาร คือที่ใจเองด้วย. ศัพท์ว่า
 วิญญาณ นี้ แปลว่า รู้แจ้ง ก็จริง แต่ในที่นี้หมายถึงเท่าที่รู้ตามธรรมชาติ
 ไม่ได้หมายความว่ารู้ถูกต้องก็หาไม่ได้. เพียงแต่รู้ชนิดที่เมื่อมีอะไรมากระทบ
 ทางตา ก็มารับอารมณ์ทางตา จนรู้สึกว่ามันเป็นรูปนั้นรูปนี้. เมื่ออะไรกระทบ
 ทางหู จะรู้สึกว่าเป็นเสียงนั้นเสียงนั้นขึ้นมา, ถ้ากระทบทางจมูก ก็รู้สึกว่าเป็น
 กลิ่นขึ้นมาดังนี้เป็นต้น, จิตที่ทำหน้าที่รู้อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น
 ทางกาย ตลอดจนถึงทางใจ นี้เอง เรียกว่า วิญญาณ.

ในที่สุดเราก็ได้ส่วนประกอบทางจิตเป็น ๔ ส่วน คือ เวทนา
 ความรู้สึกสุขทุกข์, สัญญา คือ สมบัติ ที่ทำให้ยังคงรู้สึกตัวหรือจำอะไรได้,

สังขาร คือความคิด, วิญญาณ คือความรู้แจ้ง ; ๔ ส่วนนี้เรียกว่า นามธรรม ; คู่กันกับร่างกายล้วน ๆ ที่เรียกว่า รูปธรรม จึงเป็นอันว่าถ้าจำแนกละเอียดออกไป ก็เป็น ๕. ถ้าจำแนกย่อย ๆ ก็เป็น ๒ ที่เป็นนามธรรมมี ๔, รวมกันกับรูปธรรม ๑ จึงจะเป็น ๕.

ขอให้จำไว้เป็นพิเศษ ว่า คำว่า “โลก” ในพระพุทธศาสนา ท่านจำแนกกันอย่างนี้, เพราะว่ามีอะไรมากกว่านี้ ในการที่จะเป็นโลก หรือเป็นที่ตั้งของความทุกข์ก็ตาม. เราอย่าไปคึดหมั่นในคำที่เราไม่เข้าใจ เช่น คำว่า ขันธ์ห้า เป็นต้น แล้วจะไม่สนใจเสียเลย. การทำเช่นนั้น มันจะทำให้เราไม่อาจจะเข้าใจพุทธศาสนาได้. ถ้าเรายังมีความประสงค์จะเข้าใจพุทธศาสนาขอให้สนใจคำเหล่านี้ไว้ก่อน, อย่าเห็นเป็นคำนอกเรื่องนอกกราว หรือเป็นคำที่มีไว้สำหรับพระ หรือคนแก่คนเฒ่าพันสมัย เพราะว่าต่อเมื่อไปศึกษา สิ่งเหล่านี้ให้เข้าใจชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไรแล้วเท่านั้น เราจึงจะเข้าใจถึงความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ และวิธีจะดับทุกข์เสียได้ ซึ่งเป็นตัวพุทธศาสนาจริงๆ เพราะฉะนั้นเราจึงต้องสนใจในสิ่งที่เรียกว่ารูปธรรม นามธรรมนี้ หรือขันธ์ห้านี้ ให้มากตามสมควร.

ขันธ์ห้า หรือส่วน ๕ ส่วนนี้แหละ เป็นที่เกาะยึดของอุปาทาน ทั้ง ๔ ที่ได้อธิบายแล้ววันก่อน. ขอให้ย้อนไปนำมาคิดให้เข้าใจกันให้ถี่เสียใหม่ ให้รู้ว่าอุปาทานนั้น เป็นสิ่งที่ผูกพันหรือเกาะจับอยู่กับส่วน ๕ ส่วนหรือเบญจขันธ์ ล้วน ๆ นี้ มันจึงจะเกิดมีเบญจขันธ์หรือส่วน ๕ ส่วน ที่เต็มแน่นอยู่ด้วย อุปาทาน โดยเฉพาะก็ได้แก่คนเราคนหนึ่ง ๆ นั้นเอง. ความเข้าใจผิดหรืออุปาทานที่กล่าวนี้ อาจยึดถือเอาทุก ๆ ส่วน หรือแต่ละส่วน ว่าเป็นตัวคนก็ได้ แล้วแต่ความโง่ของเรา การที่ยึดเอาส่วนรูปร่างกายล้วน ๆ เป็นตัวคน

นั้นก็มิได้ เหมือนอย่างเด็กเล็กๆ ที่เซไปโดนประตูเจ็บ ได้ตะประตูเข้าให้
ที่หนึ่ง แล้วก็หายโกรธและหายเจ็บ อย่างนี้หมายความว่ายึดเอารูปล้วน ๆ
ไม่เกี่ยวกับจิตใจ คือประตู ซึ่งเป็นไม้แท่งๆ ว่าเป็นตัวเป็นคน อย่างนี้ก็มิได้;
และพึงเข้าใจว่า นั่นเป็นอุปาทานในขั้นต่ำที่สุด. สำหรับคน โตะ ๆ เช่น
พวกเรา ถ้าหากไปเข้าใจผิดมีอุปาทานในร่างกาย เช่น โกรธร่างกายจนถึง
กับไปทุบตีร่างกาย หรือโชคศีรษะตัวเอง เหล่านี้ ถ้าใครเคยมีบ้าง ก็ไปคิดดู
เอาเอง ว่าเป็นเพราะอะไร. ที่แท้ก็เพราะเหตุอย่างเดียวกันกับเด็กที่กล่าวแล้ว
คือไปยึดถือเอาส่วนที่เป็นรูปธรรมนั้น ว่าเป็นตัวตน แล้วจะให้ได้อย่างใจ.
ถ้าหากว่าฉลาดขึ้นไปกว่านั้นก็จะไปยึดถือที่เวทนา หรือสัญญา หรือสังขาร
หรือวิญญาณ ส่วนใดส่วนหนึ่ง ว่าเป็นตัวตน. ถ้าไม่อาจจะแยกออกได้
ก็ยึดถือทั้งกลุ่ม เป็นตัวตน คือเอาทั้ง ๕ ส่วน รวมกลุ่มเป็นตัวตนอย่างนี้ก็มิได้
มันเป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมและสติปัญญาความรู้ของแต่ละคน ๆ ไป. แต่เรื่อง
ที่ยึดถือเอารูปหรือวัตถุเป็นตัวแทนแล้วโกรธได้ รักได้นั้น เป็นเรื่องขั้นต้น
หรือขั้นต่ำที่สุด.

ถัดมาจากรูป ก็คือเวทนา. เวทนาความรู้สึกว่า สุข หรือทุกข์
หรือไม่สุขไม่ทุกข์ อย่างที่กล่าวแล้วนั้น มีทางที่จะถูกยึดเป็นตัวแทน
ได้มากที่สุดเหมือนกัน. เราจะมองดูตัวอย่างในเรื่องนี้ ตรงที่เราหลงใหลใน
ความสุข โดยเฉพาะก็คือความเริ่ดอร่อย ความถูกอกถูกใจ ในรูป เสียง กลิ่น
รส สัมผัสต่าง ๆ ที่ได้รับอยู่. ตัวเวทนาในที่นี้ หมายถึงความรู้สึกเริ่ดอร่อย
โดยเฉพาะ ซึ่งเป็นความสุขชนิดที่ชาวโลกสมมติเอาเอง และเรียกว่าความสุข.
ในที่นี้จึงเป็นอันว่า การติดในเวทนาจึงคือเราติดในความรู้สึกที่เป็นความสุขหรือ
ความอร่อยนั่นเอง. อตมตาต้องขอกัย ถ้าใช้คำ ๆ นี้ มันไม่ตรงกับความหมาย

ที่ท่านเข้าใจ หรือจะรู้สึกว่าเป็นคำที่หยาบโลน โสกโคงไปบ้าง แต่ไม่ทราบว่า จะใช้คำอะไรดี. ถ้าจะใช้คำบาลี ก็มีอยู่คำหนึ่ง ซึ่งคงจะแปลกหูท่านทั้งหลายมาก คือคำว่า “อัสสาทะ” เชื่อว่าท่านทั้งหลายคงจะไม่เคยได้ยิน. คำว่า อัสสาทะ เป็นคำบาลี ซึ่งหมายถึงความเอร็ดอร่อย ดึงดูดจิตใจของ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; ตรงกันข้ามจาก นิพพิทา คือความเบื่อหน่าย ดังที่เราเบื่อหน่ายไม่รู้สึกรุสิดอกพุดในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง. เรากำลังเอร็ดอร่อยจิตใจแน่นแฟ้น อยู่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกว่ากำลังมี อัสสาทะ ในสิ่งนั้น. ความเอร็ดอร่อยนี้ ก็คือ เวทนา นั่นเอง. โดยส่วนใหญ่ คนยึดถือเวทนาตัวนี้ เป็นตัวเป็นตน กันอยู่มาก หรือว่าแทบทั้งหมด เพราะว่าไม่มีใครที่จะไม่ชอบความเอร็ดอร่อย โดยเฉพาะทาง **โณฏฐัพพะ** คือการสัมผัสทางกาย หรือทางผิวหนัง. อำนาจของอวิชชาหรืออุปาทาน ทำให้ไม่มองเห็นสิ่งอื่นใด, มองเห็นแต่ตัวความเอร็ดอร่อยแล้วก็ยึดถือเป็นตัวเป็นตน ในลักษณะที่จะเอาเป็นของของตน.

คำว่ายึดถือเอาเป็นตัวเป็นตน มีอยู่ ๒ อย่าง ก็ยึดถือว่าเป็นตัวคนที่ เป็นฝ่ายจะเอา หรือผู้เอา ฝ่ายหนึ่ง; และยึดถือเป็นตัวเป็นตน ในฝ่ายที่จะถูกเอา หรือแม้ถูกรังเกียจเกลียดชัง ก็ตาม อีกฝ่ายหนึ่ง; มีอยู่ ๒ ฝ่ายเท่านั้น **สิ่งที่เรากล่าวว่าเวทนานั้น จะถูกยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนในทางที่จะเอา หรือในทางที่จะไม่เอาก็ตาม เรียกว่า เป็นความรู้สึกที่เห็นความยึดถือ หรือเป็นที่ตั้งของความทุกข์ได้ทั้งนั้น.** ถ้ามันตรงกับความต้องการหรือเอร็ดอร่อย มันก็ยึดถือเป็นตัวเป็นตนที่มันจะเอา คือว่ารวบรัดถึงเข้ามาหาตัว. นี่เป็นการกอดรัดเอาไว้ด้วยอุปาทาน, ถ้ามันไม่ถูกไม่ตรงกับความต้องการ กลายเป็นความโกรธความชังอย่างนี้ ก็เป็นเวทนาเหมือนกัน

แต่เป็นทุกข์เวทนา; มันมีลักษณะที่จะถูกผลักถูกดันออกไปให้ห่าง ตรงกันข้าม
จากที่จะดึงเข้ามา, แต่ก็เป็นการผลักออกไปด้วยอำนาจอุปาทานอีกนั่นเอง.
เป็นอันว่า ถ้ารัก ก็รักด้วยอุปาทาน, ถ้าเกลียด ก็เกลียดด้วยอุปาทานโดยเท่ากัน.
ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ เป็นที่ตั้งของความทุกข์เท่ากัน.

**ความรู้สึกชอบ กับความรู้สึกขังนี้ ตามความหมายอันแท้จริง
ของทางธรรมแล้ว ท่านถือว่าเป็นความทุกข์เท่ากัน.** แต่ความหมายอย่าง
โลก ๆ ที่คนธรรมดารู้สึกนั้น กลับเห็นว่าฝ่ายที่ชอบที่รักนั้นเป็นความสุข ไม่ใช่
ความทุกข์, ฝ่ายที่ไม่ชอบ จึงเป็นความทุกข์. นี้เรียกว่ามองกันอย่างไรโลก ๆ
หรืออย่างติดสมมติ ซึ่งจะอธิบายทีหลัง. ทางธรรมนั้น หมายความว่ามันทำให้
เกิดการทรมานเท่ากัน : ความชอบหรือความรัก ก็ทำให้เกิดความฟูขึ้นในทาง
จิตใจ; ความไม่ชอบไม่รัก ก็ทำให้แฟบลงในทางจิตใจ. การได้กับการเสีย
การดีใจกับการเสียใจ เหล่านี้เป็นการทำให้จิตเหินเหินน้อยเท่ากัน; ทำให้
เกิดความอยาก ทำให้เกิดการวนเวียนในความทุกข์เท่ากัน. นี้เป็นการมองดู
ในลักษณะของธรรมะ ตามวิถีทางธรรม. แต่ถ้ามองดูในวิถีทางของโลกก็ยะ
ก็เป็นอย่างที่ว่ามาแล้ว คือถ้าเป็นสุขก็มัวรัก ถ้าเป็นทุกข์ก็มัวขัง ถ้าเป็นอุเบกขา
ก็มัวรำคาญสงสัยต่าง ๆ นานา อยู่ไม่เว้นแต่ละวัน. ทั้งหมดนั้น เรียกว่าเป็น
ความยึดถือเวทนานั้น ๆ ว่าเป็นตัวตน. **ขอให้ทุกคนพิจารณาให้เห็นการ
ยึดถือเวทนาเป็นตัวตนของตัวเอง ให้เข้าใจเสียให้ถูกต้อง จะเป็น
หนทางที่จะทำจิตให้เป็นอิสระจากเวทนา.** เวทนานี้แหละ จะเป็นสิ่งที่
ครอบงำใจ แล้วถึงจึ่งเราไปสู่สภาพที่เราจะต้องเสียใจทีหลัง. ในทางการปฏิบัติ

เพื่อบรรลุประอรหัตต์ที่มีปรากฏอยู่ในพระสูตรทั้งหลาย ที่สอนให้พิจารณาเรื่อง
เวทนาโดยเฉพาะก็มีอยู่มาก ; มีผู้ที่บรรลุเป็นพระอรหัตต์ เพราะกำหนดเวทนา
เป็นวัตถุสำหรับการพิจารณา นี้ก็มีมาก.

เวทนานี้ เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้ง่ายกว่าสิ่งใด ๆ หนึ่ง
เพราะมันเป็นตัวผลสุดท้ายของสิ่งที่เราพากเพียรทำ หรือเข้าไปเกี่ยวข้อง
และยึดถือกันอยู่เป็นประจำ. ขอให้คิดว่าเราอุทิศสำหรับศึกษาเล่าเรียน ออกสำหรับ
ประกอบการงานอาชีพต่าง ๆ ก็เพื่อให้ได้เงินมา แล้วก็ไปซื้อหาสิ่งต่าง ๆ มา
นับตั้งแต่สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องกิน เครื่องบำรุงบำเรอ ; ตลอดจนถึงรส
จากเพศตรงกันข้าม หรืออะไรทำนองนี้ ก็หามาได้ด้วยเงินที่เราหามาได้ แล้ว
ก็ทำการบริโภคของเหล่านั้นเพื่อผลอย่างเดียวกันคือสุขเวทนา อย่างวิสัยโลก ดังที่
กล่าวมาแล้วนั่นเอง. เรื่องมันไปจบไปสุดอยู่ตรงสุขเวทนา คือความเอร็ดอร่อย
ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ซึ่งได้มาจากสิ่งที่เราลงทุนลงแรง
ทำงาน แล้วซื้อหามา. เราลงทุนด้วยกำลังทรัพย์ กำลังกาย กำลังใจ ทั้งหมด
จัดหามา แล้วก็เพื่อผลคือเวทนาอันเดียว เป็นสุขเวทนาทางลิ้นบ้าง ทางจมูกบ้าง
ทางตาบ้าง ซึ่งทราบกันดีแล้ว ไม่จำเป็นจะต้องจระไนให้เป็นรายละเอียด
แต่ความสำคัญมีอยู่ตรงที่ว่า ถ้าไม่เพราะอำนาจสุขเวทนานี้แล้ว ท่านทั้งหลาย
ก็คงจะไม่ลงทุนเรียน ลงทุนทำการงาน ลงเรียนลงแรงหาเงิน นี่เป็นส่วนใหญ่.
ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า เรื่องของเวทนานั้นไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเสียแล้ว. ถ้ามีความรู้
ความเข้าใจแล้ว จะสามารถควบคุมมันได้ จะทำให้เรามีจิตใจสูงอยู่
เหนือความรู้สึกขบขันนั้น, จะทำให้เราสามารถทำสิ่งต่าง ๆ ได้สูง หรือคือ

กว่าที่เราจะปล่อยให้เป็นไปตามธรรมดา ฉะนั้นเราจึงควรเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า เวทนานี้กันให้ถูกต้อง.

อาตมาอยากจะชี้ต่อไปถึงข้อที่ว่า แม้เรื่องในระหว่างสังคมที่ไม่ เป็นความเรียบร้อย ใต้ค้ำชั่งต่าง ๆ ก็มีมูลมาจากสุขเวทนานี้ เหมือนกัน แม้การกระทบกระทั่งระหว่างประเทศชาติ หรือระหว่างครึ่งโลก กับครึ่งโลกที่จะต้องรบกัน ก็ขอให้คิดดูเถาะ ว่าเมื่อไล่เบียดไปให้ถึงที่สุดแล้ว จะไปสู่ลงตรงความจริงที่ว่า ทุกคนตกเป็นทาสของเวทนา โดยเฉพาะก็คือ สุขเวทนาอย่างทีกล่าวมาแล้ว ในทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. การที่ทำสงครามกันนั้น ไม่ใช่ว่ามีมูลมาจากความยึดถือเกี่ยวกับลัทธิ หรือ เกี่ยวกับอุดมคติอะไรโดยแท้จริงก็หาไม่ได้ โดยที่แท้แล้ว มันก็เนื่องมาจาก ประโยชน์ ; ต่างฝ่ายต่างมุ่งจะได้ประโยชน์ จะกอบโกยเอาประโยชน์ ; ส่วนตัวลัทธินั้นเป็นเครื่องบังหน้า หรือเป็นเครื่องมือประกอบรอง ๆ ลงไปเท่านั้นเอง ส่วนลึกที่สุดอยู่ที่การตกเป็นทาสของเวทนา. ฉะนั้นการรู้จักเวทนา ก็หมายถึงการรู้จักมูลเหตุอันสำคัญ ที่ทำให้คนเรารตกเป็นทาสของกิเลส หรือความทุกข์.

เมื่อมนุษย์โลกเป็นอย่างไร ในโลกที่สูงไปกว่า เช่น เทวโลก พรหมโลก ก็มีลักษณะอย่างนั้น คือตกอยู่ภายใต้อำนาจเวทนาอย่าง เดียวกัน. อย่างชนิดที่เรียกว่าสวรรค์หรือเทวโลก ก็เพิ่งถึงสุขเวทนาอย่างเดียวกั้นกับในมนุษย์โลก เพียงแต่เขาบัญญัติให้เป็นเรื่องที่ดีกว่า ประณีตกว่า สูงกว่า ได้อย่างออกอย่างใจกว่า เท่านั้นเอง. แต่ความหมายก็ยังไม่พ้นไปจากเรื่องอรรย ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ อยู่นั่นเอง. ถ้าสูงไป

กว่าสวรรค์ ก็ถึงพรหมโลก. นี่ในขั้นนี้ต้องยกเวทนาที่เป็นความอ่อยในทาง กามารมณ์ออกเสีย แต่ก็ไม่พ้นจากความเอริคอ่อยทางจิตอีกชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่า *ฉาน*. เมื่ออยู่ในฉานหรือในสมาธิ เกิดความสุขใจเป็นรสอ่อยขึ้น ก็ติดใจ ในรสอ่อยนั้นเหมือนกัน แม้ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์ ก็เป็นเวทนาอยู่นั่นเอง คงนี้เป็นต้น. และข้อนี้ไม่ต้องกล่าวถึงสัตว์ที่ต่ำลงไปกว่ามนุษย์ มันย่อมตกอยู่ ภายใต้อำนาจของเวทนาอย่างไม่เป็นระเบียบยิ่งกว่ามนุษย์เรา. ฉะนั้น การรู้เรื่อง เวทนาว่าเป็นอย่างไร โดยเฉพาะรู้เรื่องเวทนาไม่เป็นตัวตน ไม่ควรจะยึดถือ จึงเป็นสิ่งที่มิประโยชน์.

ส่วนที่ดัดไปคือ **สัญญาขันธ์ หรือสมปฤติขันธ์** มีทางที่จะยึดถือว่า เป็นตัวเป็นคนได้จวบเหมือนกัน. เรื่องอย่างที่ว่าบ้านทั่ว ๆ ไป เขาพูดว่า ถ้าเราหลับ มีอะไรบางอย่างออกไปจากตัวเรา จะเรียกว่าเจตภูตหรือเป็นอะไร ก็สุดแท้ ในขณะที่นั้นเราก็เหมือนกับตอนที่ไม่มีความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. พอมีสิ่งนั้นกลับมาสู่เราอีกตามเดิม จึงรู้สึกมีสมปฤติ ตามเดิม มีสติสังขัมมาตามเดิม, เขาสอนและเชื่อกันอย่างนั้น ; เขายังมี ทางที่จะยึดถือสัญญาหรือสมปฤตินี้ ว่าเป็นตัวตนมากขึ้น. แต่ถ้าว่าตามทาง พุทธศาสนาแล้วสัญญาไม่ใช่เป็นตัวตนอย่างนั้น **สัญญาเป็นเพียงสติสมปฤติ หรือความรู้สึกจำได้หมายรู้ที่ยังคงคืออยู่** เพราะว่ามันมีการปรุงแต่งที่เป็น ระเบียบในร่างกายนั่นคืออยู่. พอเกิดการไม่เป็นระเบียบในการปรุงแต่งใน ร่างกายนี้เท่านั้น สิ่งที่เราเรียกว่าสัญญา หรือเจตสิกธรรมส่วนนี้ ก็จะกลายเป็น ใช้ไม่ได้ไปทันที ในพุทธศาสนาไม่ยอมรับว่าสัญญาเป็นตัวตนเพราะเหตุนี้.

แต่คนทั่วไปก็ชอบเคา หรือชอบสันนิษฐาน หรือชอบใช้เหตุผลไปในทางที่จะยึดถือเอาสิ่งที่ทำให้เราตามปกติ ผิดกับคนสลบหรือคนบ้านนั้นแหละว่าเป็นตัวตน. การศึกษาทางพุทธศาสนากลับได้ความรู้ที่ตรงกันข้าม ว่านั่นไม่ใช่ตัวตน, นั้นเป็นเพียงผลของการปรุงแต่งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติในคนเรา คนหนึ่ง ๆ.

ส่วนหรือขั้น ที่ถัดไปคือ **สังขาร ใต้แก่ความคิด.** ความรู้สึกคิด จะทำนั้นจะทำนี้ จะได้นั้น จะได้นี้ จะเป็นความคิดดีก็ตาม ความคิดชั่วก็ตาม นี้ก็ยิ่งน่าจะยึดถือว่าเป็นตัวตนหนักขึ้นไปอีก. ใคร ๆ ก็พอจะรู้สึกได้ว่า ถ้าจะเป็นตัวตนกันบ้างละก็ ตัวผู้คิดนี้น่าจะเป็นตัวตนมากกว่าอย่างอื่น อย่างนักปรัชญาคนหนึ่งของยุคปัจจุบัน ดูเหมือนจะชื่อว่า *Bergson* หรืออะไรทำนองนี้ ถ้าอาตมาจำไม่ผิด,^๑ ซึ่งเขามีปรัชญาส่วนของเขาง่าย ๆ ว่า “ข้าพเจ้าคิด ข้าพเจ้าจึงมีอยู่” ซึ่งเป็นคำแปลของภาษาละติน แปลแล้วได้อย่างนั้น. นี่เป็นเพราะถือเอาโดยเหตุผลที่ว่า เพราะว่ามี การคิด ใต้อยู่ จึงมีผู้คิด คือตัวข้าพเจ้า. ในที่นี้ เราจะเห็นว่า แม้นักปรัชญาสมัยปัจจุบัน ซึ่งเราเรียกว่าสมัยวิทยาศาสตร์แล้ว อย่างนี้ ก็ยังมีผู้ยึดถือตัวตนอย่างเดียวกับในสมัยเมื่อสองสามพันกว่าปีมาแล้ว โดยยึดถือเอาตัวความคิดว่าเป็นตัวตน ยึดถือเอาสิ่งที่ตนเข้าใจว่าเป็น ‘ผู้คิด’ ว่าเป็นตัวตน.

แต่พุทธศาสนาก็ยังคงเหมือนกันกับข้ออื่น ในการที่ได้ปฏิเสธเวทนา และสัญญา ว่าไม่ใช่ตัวตนมาแล้ว ใต้อปฏิเสธความคิด หรือตัวจิตที่เป็นตัวคิด

๑. ในวันแตรองจริง จำผิด, ที่ถูกเป็น *Descartes* ไม่ใช่ *Bergson*. แต่การพิมพ์ในที่นี้คงไว้ตามที่แสดงจริง, เพราะเรื่องความเกี่ยวกันกับการบรรยายครั้งถัดไป.

ทำหน้าที่คิดในขณะนั้นก็ตาม ว่าไม่ใช่ตัวตนไปตามเดิม; เพราะกิริยาที่คิดขึ้นมาได้นั้น เป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นผลของการปรุงของสิ่งหลายๆ สิ่ง ไม่ใช่ตัวตน สำเร็จรูปเป็นความคิดขึ้นมาได้ในกลุ่มของส่วนประกอบต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นคนมา โดยไม่ต้องมีตัว ‘ข้าพเจ้า’ ที่เป็นตัวเป็นตนอย่างที่ว่า. สังขารหรือความคิดนี้ จึงถูกบัญญัติว่าเป็นอนัตตา คือไม่เป็นตัวเป็นตนอย่างเดียวกันกับขันธอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว. โดยเฉพาะคำพูดในพุทธศาสนาที่ระบุชัดอยู่แล้วว่า “สังขาร ๆ” คำว่าสังขาร แปลว่า ของปรุง, คือของหลายๆ อย่างมาปรุงกันเข้า จึงยิ่งไม่ใช่ตัวตน. ความลำบากหรือความเข้าใจยาก อยู่ตรงที่ว่า เราไม่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องของนามธรรม หรือนามธาตุอย่างเพียงพอ. เรารู้จักกันแต่เรื่องของรูปธาตุ ธาตุนั้นธาตุนี้ ที่เป็นวัตถุ. แต่ ธาตุอีกประเภทหนึ่ง ที่เป็นนามธรรม ไม่ใช่วัตถุ นี้เราแทบจะไม่เข้าใจกันเสียเลย เราจึงเข้าใจยากในเรื่องการปรุงของธาตุที่เป็นนามธาตุ; ฉะนั้นเราต้องศึกษากันต่อไป ในที่นี้บอกได้แต่เพียงหลักตามทางพุทธศาสนา ว่าเป็นการปรุงของธาตุหลายๆ ธาตุ รวมทั้งวัตถุและนามธาตุ สิ่งที่เราเรียกว่าความคิดหรือ “สังขาร” ในที่นี้ จึงเกิดขึ้นในใจ ในสิ่งที่เราเรียกกันว่าตัวเราหรือคนเรานี้ได้ ในลักษณะที่ทำให้เข้าใจไปว่ามีผู้ใดผู้หนึ่งเป็นผู้คิด หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นผู้คิด จึงทำให้มีทางเชื่อไปในทำนองว่า เป็น เจตมูต เป็นวิญญาน เป็นตัวตน เป็นตัวเจ้าของร่าง หรืออะไรในทำนองนี้. พุทธศาสนาปฏิเสธสิ่งเหล่านี้อย่างสิ้นเชิง. เมื่อได้แยกออกเป็นส่วน ๆ ไม่มีอะไรเหลือแล้ว ก็พิสูจน์แต่ละส่วน ๆ ว่าไม่มีส่วนไหนที่เป็นตัวตน, ตลอดถึงส่วนที่เป็นความคิด ก็ไม่ใช่ตัวตนอย่างที่ว่านี้.

ส่วนถัดไปอีก และเป็นส่วนสุดท้ายที่เรียกว่า “วิญญาณ” ซึ่งทำหน้าทีรูแจ้ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย นั่นก็เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ตัวตนเหมือนกัน. เพราะเหตุว่า อวัยวะนั้น ๆ, ซึ่งตามภาษาธรรมะเรียกว่าอายตนะ, ก็ตาพร้อมทั้งประสาทตา หูพร้อมทั้งประสาทหู จมูกพร้อมทั้งประสาทที่จมูก ลิ้นพร้อมทั้งประสาทที่ลิ้น ผิวกายทั่ว ๆ ไป พร้อมทั้งเส้นประสาทที่นั่น ล้วนแต่มีสมรรถภาพ ที่จะทำการรับอารมณ์ภายนอก ที่เรียกว่าอายตนะภายนอก ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อยู่ตลอดเวลา เมื่อมากระทบกันเข้าพร้อมกันทั้งสองฝ่าย นามธรรมส่วนที่เรียกว่าวิญญาณในที่นี้ ก็เกิดขึ้นในขณะนั้น เป็นสามฝ่ายด้วยกัน และจะมีความรู้แจ้งเกิดขึ้นที่ตรงนั้น เช่นที่ตา ก็มีความรู้แจ้งเกิดขึ้นที่ตา ว่ารูปนั้นมีสัณฐานอย่างไร เป็นรูปคนหรือสัตว์ สัตว์หรือยาว ชาวหรือดำ สูงหรือต่ำ อย่างนี้เป็นต้น. ความรู้แจ้งที่เกิดขึ้นทำนองนี้ เป็นเหมือนกับแม่คานิกของธรรมชาติ. นี่เป็นการพูดตามหลักของพุทธศาสนา ถือว่ามันเป็นแม่คานิกอันหนึ่ง เป็นกลไกอันหนึ่ง ซึ่งเป็นไปเองตามธรรมชาติอย่างอัตโนมัติ ซึ่งมันจะต้องเกิดขึ้นอย่างนั้นในขณะนั้น สำเร็จเป็นการรู้แจ้ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย. ที่นี้คนบางพวกยึดถือว่า นั่นเป็นตัวจेतูกุต เป็นตัววิญญาณ แล่นออกมาจากใจ มารับอารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น อย่างนี้ก็มี, แล้วยึดถือเอาเป็นตัวเป็นตน. แต่ตามหลักพุทธศาสนาถือว่ามันเป็นอย่างนั้นเอง, มันเป็นธรรมชาติอย่างนั้น. ถ้ารูปและตา พร้อมทั้งประสาท ได้มีการกระทบกัน ก็จะมีการรู้แจ้งเกิดขึ้น สำเร็จเป็นความรู้แจ้ง ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ เป็นต้น ตามชื่อของที่ตั้งแห่งการกระทบ, โดยไม่ต้องมีตัวตนอะไรที่ไหนอีก.

เมื่อไฉนยกดูทีละส่วน ๆ ทั้ง ๕ ส่วน ว่าไม่มีส่วนไหนที่เป็น
ตัวตน ก็อรุณ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ทั้ง ๕ ส่วน ก็ไม่มีส่วนไหน
ที่เป็นตัวตน ดังนี้แล้ว ก็จะถอนความเข้าใจผิดว่าเป็นตัวตนเสียได้ในสิ่งทั้งปวง.
คำว่าในสิ่งทั้งปวงก็คือว่าในคนทุกคนนั่นเอง. โลกทั้งโลกอาจแยกได้เป็น
๕ ส่วน อย่างนี้ : ส่วนที่ไม่เกี่ยวกับจิตใจ เป็นวัตถุล้วน ๆ ก็เป็นพวกอรุณไป,
แต่ถ้ามันมีเรื่องของจิตแทรกแซงอยู่ ก็จัดเป็นของเวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ ส่วนใดส่วนหนึ่ง การรู้จักส่วนทั้ง ๕ ส่วนนี้ คือการรู้จักโลก
ทั้งหมดว่าไม่ใช่ตัวตน. การรู้จัก ในที่นี้หมายถึง การรู้อัจจะ อย่างที่ได้เคย
อธิบายมาแล้ว ว่ามันเป็นคนละอย่างกับ ความเข้าใจ.

ถ้าพิจารณาไปในทางเห็นแจ้ง ชนิดที่อาจจะถอนความยึดถือ
ว่าเป็นตัวตนเสียได้แล้ว ต้องมีการวัดกันตรงที่ว่า ไม่เกิดความอยาก
อย่างใดอย่างหนึ่งในสิ่งเหล่านั้น ก็ไม่เกิดความรักหรือความเกลียดในสิ่ง
เหล่านั้น จึงจะเรียกว่าเห็นแจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าไม่ใช่ตัวตน. ฉะนั้นการคิด
เอาตามการใช้เหตุผล จึงถอนตัวตนไม่ได้. การพิสูจน์กันตามทางเหตุผล
หรือการคิดกันตามทางเหตุผล ก็พอที่จะทำให้เกิดความเชื่อว่าจะไม่ใช่ตัวตนได้
แต่มันก็เป็นเพียงแต่ความเชื่อ ไม่ใช่เป็นการรู้แจ้งชนิดที่จะตัดความยึดถือว่า
ตัวตนได้อย่างเด็ดขาด. โดยเหตุนี้เอง จึงต้องศึกษาพิจารณากันตามหลักแห่ง
สิกขา ๓ ประการ ดังที่ได้บรรยายไว้แล้วในวันก่อน จึงจะถึงขนาดที่ถอนการ
ยึดถือเป็นตัวตนในสิ่งทั้งปวงได้.

บัดนี้เราได้รู้แล้วว่า สิ่งทั้งปวงนั้น ทั้งที่ไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนถึงเพียงนี้ มันก็ยังเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตน. ความสำคัญที่ต้องรู้อยู่ตรงนี้. ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลกทุก ๆ ส่วน หรือที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวเรา ทุก ๆ ส่วน มันไม่เป็นตัวเป็นตนที่ตรงไหนเลย แต่ก็ยังเป็นที่ตั้งที่ยึดถือว่าเป็นตัวตนได้ เพราะอำนาจของอุปาทาน ซึ่งมาจากอวิชชา คือความไม่รู้แจ้ง ตามที่เป็นจริงอีกต่อหนึ่ง เพราะฉะนั้น หน้าที่สำคัญอันพึงจะปฏิบัติในเรื่อง เบญจขันธ์ อยู่จะต้องทำให้วิชชา คือความรู้แจ้งตามที่เป็นจริงเกิดขึ้น เพื่อจะกำจัดอวิชชาเสีย. เมื่อรู้แจ้งตามที่เป็นจริงแล้ว มันก็จะเห็นเองว่าไม่มี ส่วนไหนเป็นตัวเป็นตนที่น่าหลงใหลยึดถือ, เมื่อนั้นอุปาทานการยึดถือก็แตก สลายลงเอง, แม้ที่เคยยึดถือมาแต่สันดาน แต่กำเนิด แต่ชาติก่อน หรือแต่ไหน ก็ตาม มันต้องสลายออกไปทันที เพราะว่าเดี๋ยวนี้ มันได้เห็นแจ้งความจริงว่า สิ่งของมันเคยหลงยึดถือว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น มันไม่ใช่เป็นตัวเป็นตนเลย.

ฉะนั้น เราจำเป็นจะต้องศึกษาเรื่องเบญจขันธ์ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความ หลงว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น ให้ละเอียด. คำสอนประเภทนี้เรียกกันว่า พหุลานุสาสนี. พหุล แปลว่า มาก. อนุสาสนี แปลว่า คำสอน. พหุลานุสาสนี จึงแปลว่า คำสอนที่สอนมากที่สุด คือพระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องนี้มากเป็นพิเศษกว่าเรื่อง ทั้งหลาย เป็นใจความสรุปได้สั้น ๆ ว่า “เบญจขันธ์อันเป็นอนัตตา” และถือว่าเป็นคำสอนที่เป็นตัวพระพุทธศาสนา, เพราะฉะนั้น อาตมาจึงชักชวน อบรมเร้าทำนทั้งหลาย ให้เกิดความสนใจในเรื่องส่วน ๕ ส่วนนี้ หรือเรื่อง เบญจขันธ์ และขออย่าถือว่าเป็นเรื่องที่น่าลืมนับถึงกับนำมาล้อกันเล่น. เรื่องนี้เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนา ทั้งที่จะมองกัน ในแง่ปรัชญา

หรือจะมองกันในแง่วิทยาศาสตร์ หรือจะมองกันในฐานะเป็นศาสนาก็ตามที่ ; เป็นตัวเรื่องสำคัญที่ถ้ารู้จักตามที่ เป็นจริง อุปาทานก็สลายไป ตัดหาทุกชนิด ไม่มีทางเกิด, ความทุกข์ก็ไม่มี เพราะเหตุนี้.

ทีนี้ เรามาถึงปัญหาที่ว่า ทำไมเราตามปรกติจึงมองส่วน ๕ ส่วนนี้ ไม่ออกตามที่ เป็นจริง ? เพราะเหตุใด ? เพราะเหตุว่าเมื่อเราเกิดมาจาก ท้องมารดา ลืมตาขึ้นมาในโลกนั้นนี้ เราก็ไม่อาจจะมียัญญาของเราเอง. เราได้แต่รับการศึกษาแวดล้อมมาตามที่ เขาจะสอนให้อย่างไร. สิ่งแวดล้อมเรา ที่สอนเรานี้ สอนด้วยปากตรง ๆ ก็มี สอนด้วยทำให้ดูก็มี หรือเป็นสิ่งที่กระทบ ค่ายตนเองแล้วเข้าใจได้เองก็มี ; ล้วนแต่เป็นสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้นที่สอนเรา แต่ว่าสิ่งทั้งหมดนั้นล้วนแต่สอนเราไปในทางให้เข้าใจว่าทุกสิ่งเป็นตัวเอง เป็นตน ไปเสียทั้งนั้น. ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจสัญชาตญาณดั้งเดิม คือสัญชาตญาณแห่งการ ยึดถือด้วยวาจาที่ว่าตัวตน ที่เรียกว่า อัตตวาหุอุปาทาน ซึ่งอาตมาได้อธิบายมา แล้วในวันทีกล่าวถึงเรื่อง อุปาทานสี่ อัตตวาหุอุปาทาน นั้นมันมีติดมา ตั้งแต่เราเกิดมา และหลอกหลอนให้หนาถึงขั้นทุกวัน. เรามีการพุดจากกับ บิดามารดา เพื่อนฝูงทั้งหลาย ก็ล้วนแต่พุดเป็นมึง-เป็นกู เป็นเขา-เป็นเรา เป็นฉันนี่-ฉันนี้ ผู้กระทำ-ผู้ถูกกระทำ ผู้ได้-ผู้เสีย, ซึ่งทั้งหมดนั้นล้วนแต่เป็นการ ย้ำความคิด ความรู้สึก หรือความเข้าใจว่ามีตัวตนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น. ตัวอย่าง เช่นคนเราเกิดมา ก็ต้องถูกตั้งชื่อนายนั้นนายนี้ นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. คนนั้นชื่อนั้น คนนี้ชื่อนี้ เป็นลูกคนนั้น เป็นหลานคนนั้น เป็นสามี คนนั้น เป็นภรรยาคนนั้น เหล่านี้เป็นต้น. สิ่งแวดล้อมเหล่านี้ทั้งหมด ล้วนแต่ ระบุไปในทางเป็นตัวเป็นตน เราจึงไม่รู้สึกตัวในการที่เรายึดถือเอาความเป็นตัว

เป็นคนเพิ่มขึ้นทุกวัน. สัญชาตญาณดั้งเดิมที่เรียกว่า อคติวาทุปาทาน ก็มีแต่
 หนาขึ้น ๆ พอกพูนหนาขึ้น ๆ แทนที่จะลดลงไป, ความยึดถือว่าตัวตนก็หนาขึ้น
 ขึ้น เมื่อมีความยึดถือว่าตัวตน ก็เกิดการเห็นแก่ตัวตนตามมา, คือเห็นแก่
 ประโยชน์ฝ่ายตัวหรือฝ่ายพวกของตัว แล้วก็ประกอบกระทำไปตามความเห็น
 แก่ตัวหรือพวกของตัว จนได้ประโยชน์มา สำเร็จประโยชน์มาแล้วถึงตัว หรือ
 บำรุงความใคร่ของตัว. นี้ก็เท่ากับเป็นการเสริมความยึดถือว่าเป็นตัว มีตัวเป็น
 ของตัวมากขึ้น.

ความยึดถือว่าตัว ในลักษณะที่เป็นผู้นั้น ผู้นั้น อย่างที่ท่านเรียกว่า
 “ตัว” โดยสมมติ. ถ้าจะพูดว่าเป็นความจริง ก็ต้องว่าเป็น ความจริงอย่าง
 สมมติ; เช่นพูดว่า คนนี้ชื่อ นาย ก. มันก็เป็นความจริง เพราะใคร ๆ
 ก็เรียกคนนี้ว่า นาย ก. เขาเองก็ถือว่าเขาชื่อ นาย ก. หรือการเรียกสิ่งนี้ว่าคน
 สิ่งนี้ว่าสัตว์ สิ่งนี้ว่าเทวดา อย่างนี้เป็นต้น ก็เป็นความจริง เพราะว่าใคร ๆ
 ก็เรียกว่าอย่างนั้น แต่ความจริงอย่างนี้ เป็นความจริงที่เท็จ หรือความเท็จ
 ที่ถูกสมมติว่า เป็นความจริง, เรียกว่า “จริงโดยสมมติ” นี้ชั้นหนึ่ง;
 เป็นชั้นแรกที่สุกที่ปักบังหรือหลอกลงให้เราเข้าใจไปว่า สิ่งทั้งหลายเป็นตัวตน.
 ขึ้น ถ้าหากว่าเราเกิดความฉลาด จนมองเห็นว่าเป็นของหลอก ๆ เราก็จะหมด
 ความยึดถือในข้อที่ว่าเป็น นาย ก. นาย ข. นาย ง. เป็นขุน เป็นหลวง
 เป็นพระ เป็นพระยา เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นอะไรเหล่านั้น
 เป็นต้นไปได้, โดยเห็นว่าเป็นเรื่องที่สมมติขึ้นพวกกันด้วยการผูกพันกันในสังคม
 หรืออาศัยประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งผูกพันกัน แล้วจำเป็นจะต้องสมมติ

เป็นอย่างนั้นก็มิ; หรือสมมติขึ้นตามความจำเป็นเพราะธรรมชาติบังคับ เช่น ถ้าไม่สมมติ มันก็พูดกันไม่ได้ ไม่อาจจะมีภาษาพูดกันได้. คนเราต้องพูดกัน เพราะฉะนั้นเราจึงสมมติว่านั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่ มันจึงพูดกันรู้เรื่อง อย่างนี้ก็มิ. ที่มาแห่งสมมติ จะมาโดยทางไหน ไม่สำคัญ มันสำคัญอยู่ตรงความจริงที่ว่า มันล้วนแต่เป็นเรื่องที่สมมติ. ถ้าเราเข้าใจในเรื่องสมมตินี้แล้วก็นับว่าเป็นการเพิกถอนสิ่งที่หลอกลวงนั้นได้ชั้นหนึ่ง.

ที่นี้ ถ้ามายังขั้นนี้เรียกกันว่า “บัญญัติ” บัญญัติในที่นี้ ตัวอย่างเช่น คน ๆ หนึ่ง เราไม่เรียกว่า นาย ก. นาย ข. นาย ง. อีกแล้ว เราเพิ่งไปยังส่วนต่าง ๆ ที่จับกลุ่มประกอบกันอยู่เป็น นาย ก. เป็นต้น. นาย ก. ผู้นี้เมื่อเราพิจารณารูปร่างกายทั้งหมดของ นาย ก. หรือกลุ่มสังขารที่รวมกันเป็น นาย ก. ก็จะพบว่า นาย ก. นั้น เท่ากับ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมกัน. แต่ละส่วน ๆ ถูกบัญญัติเรียกว่าอย่างนั้นอย่างนี้, เช่น ส่วนนี้เรียกว่า รูปขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าเวทนาขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าสัญญาขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าสังขารขันธ์, ส่วนนี้เรียกว่าวิญญาณขันธ์. การเห็นบัญญัติอย่างนี้คือยังชั่วขึ้นมาหน่อย คือฉลาดขึ้นมาหน่อย เรียกว่าไม่ถึงกับหลงในสมมติ; แต่ติดบัญญัติ. ถ้าเราจะแยกบัญญัติให้ละเอียดออกไปอีกก็มีทางทำได้, เช่นส่วนที่เป็นรูปร่างกายนี้ แยกออกเป็น ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม. หรือถ้าเราไม่แยกอย่างทางในวัดเขาแยกกัน จะแยกอย่างการศึกษาปัจจุบันเป็นคาร์บอน เป็นออกซิเจน ไฮโดรเจน หรืออะไรก็ตาม ก็ได้เหมือนกัน. เรายังจะเห็น ได้อยู่นั่นเองว่า ส่วน ๆ นั้นก็เรียกชื่อบัญญัติ ว่า ธาตุดิน

ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; หรือบัญญัติว่า ธาตุคาร์บอน ธาตุออกซิเจน หรืออะไรก็ตาม อย่างนี้เรียกว่าเห็นลึกเข้ามาอีกชั้นหนึ่ง คือมันหลอกเราได้ น้อยเข้าอีกชั้นหนึ่ง กลายเป็นเห็นว่าคนไม่มี มีอยู่แต่ธาตุส่วนที่เป็นร่างกาย คือ ธาตุนั้น ๆ ตามที่กล่าวแล้ว. ส่วนที่เป็นจิต ก็เป็นนามธาตุ; แยกออกเป็น ส่วนย่อย ๆ ก็เป็นส่วนที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน เช่นเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. เมื่อเป็นดังนี้ ความรู้สึกของคนก็หายไป, ความรู้สึก ว่า นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. ก็หายไป. ความรู้สึกว่าลูกของกู ฝัของกู เมียของกู อย่างนี้ก็พลอยหายไป. นี้ เพราะอำนาจของการเข้าถึงบัญญัติ. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมามีทางที่จะคิดบัญญัติ ท่านจึงสอนให้ดูให้ลึก ให้ละเอียดลงไป อีกชั้นหนึ่ง จนถึงขั้นที่ท่านเรียกว่า “**ปรมัตถ์**”.

ขั้น เมื่อคุณันในแง่ปรมัตถ์ที่ลึกลงไปอีก มันจะปรากฏเป็นความจริงว่า แม้ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม; ธาตุออกซิเจน ธาตุไฮโดรเจน หรืออะไรก็ตาม จะเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ตาม, ดูให้ลึกแล้ว ก็จะพบลักษณะอันหนึ่ง ซึ่งเหมือนกันหมด คือ “**ความว่าง**”. ว่างจากอะไร? ว่างจากตัวตนนั่นเอง. คำว่าว่างในที่นี้ ก็คือ ว่างจากสิ่งที่เรา เรียกกันว่าตัวตน อย่าไปดูมันตรงที่เป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม ดูมันตรงที่มันไม่ใช่ตัวตน ไม่มีตัวตน. ดูที่ตรงไหน ๆ มันก็ไม่มีตัวตน, พบแต่ความว่างจากตัวตน, ซึ่งถ้าเรียกอย่างภาษาศาสนา ก็เรียกว่า “**สุญญตา**” แปลว่า ความเป็นของว่าง, และถึงถึงความว่างจากความมีตัวตน ว่างจากความหมายที่ควร

ถือว่ามัวตัวตนโดยเฉพาะ. ความว่างจากตัวตนนี้ มีปรากฏอยู่ในทุก ๆ สิ่ง ไม่ว่าสิ่งใดหมด เพียงแต่ดูไม่เป็น ก็ไม่มีทางที่จะเห็นเท่านั้นเอง.

ท่านผู้ใดเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในลักษณะที่เป็นของว่าง เป็นสูญญตา ทั้งนี้แล้ว ความยึดถือหรืออุปาทานย่อมไม่มีทางที่จะเกิดได้, ที่เกิดแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะเหลืออยู่ได้ มันจะสูญหายละลายไปหมด ปราศจากอุปาทานโดยสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นอย่างอุปาทานข้อไหนใน ๕ ข้อนั้นก็ตาม มันจึงไม่มีสัตว์ ไม่มีคน ไม่มีธาตุ ไม่มีขันธ์ ไม่มีอายตนะ ไม่มีอะไรทั้งหมด อีกชั้นหนึ่ง. นี่แหละเป็นความว่างจากการยึดถือว่าตัวตนจนสิ้นเชิงแล้ว จนกระทั่งความทุกข์ก็ไม่มีที่เกิด และเกิดไม่ได้. ธรรมชาติความทุกข์ต้องเกิดมาแต่กิเลส. กิเลสต้องมาจากการที่หลงเข้าไปยึดถือเบญจขันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ว่าเป็นตัวตน แล้วก็อยากได้ อยากมี อยากเป็น อย่างใดอย่างหนึ่งเสียก่อน. ความอยากชนิดนี้เป็นกิเลส พอเริ่มอยากก็เริ่มทุกข์, เมื่ออยากก็ต้องทำ เมื่อต้องทำตามอำนาจของความอยาก ก็ต้องทุกข์, ครั้นได้ผลมา ก็เป็นที่ตั้งของกิเลส ของความอยาก สืบต่อไปอีก. ขึ้นชื่อว่าเรื่องของกิเลสแล้ว ก็ต้องเป็นเรื่องของความทุกข์ ไม่มีที่สิ้นสุดเช่นนั้น.

ความทุกข์นั้นเป็นสิ่งที่ละเอียดมาก ทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าสิ่งที่คนธรรมดาเรียกว่าความสุขนั้น ก็คือความทุกข์ตามแบบของพระอรหันต์ผู้นั้นเอง. ไม่มีอะไรที่จะไม่เป็นความทุกข์ในโลกนี้ หากแต่บางอย่างเป็นความทุกข์ที่เร้นลับจนคนธรรมดาดูไม่ออก ความทุกข์ที่ซับซ้อนเร้นลับที่สุดนั้น เช่นคนที่ถือกันว่าดีมีความสุข ก็ต้องทุกข์อย่างคนดีมีความสุข, ขอให้ไปคิด

เอาเองก็แล้วกัน ว่าคนดีก็ต้องทุกข์อย่างคนดี. คนมีความสุข ก็ต้องทุกข์อย่างคนมีความสุข. นี่เป็นคำที่ออกจะฟังยาก แต่ก็อาจจะเห็นความจริงของมันได้ไม่ยาก โดยที่จะไปพิจารณาดูเอาเองก็ได้ว่า ความทุกข์นั้นมันมีเลศนัยซับซ้อนและมีความหมายละเอียดมาก. ถ้าเราตกเป็นทาสของกิเลสอย่างใดก็ตาม มันต้องเป็นความทุกข์ทั้งนั้น และไม่เป็นอิสระแก่ตน. คนที่ใคร ๆ ว่าดี มีความสุขก็ล้วนแต่ยังตกเป็นทาสของกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั่นเอง, ถ้าหมายถึงดีและสุขอย่างโลก ๆ.

แต่เพื่อใด มองเห็นความว่างของสิ่งทั้งปวง คือของโลกทั้งหมด หรือจะเรียกว่าของสัตว์หรือของคน หรือของอะไรก็ตาม โดยการเพิกถอนความยึดถือมาตามลำดับ ๆ คือขั้นแรกทีเดียว ก็เพิกถอนสมมติที่ว่า เป็นนาย ก. นาย ข. นาย ง. ; เป็นลูก เป็นพ่อ เป็นแม่ เป็นเมีย เป็นบ่าว เป็นนาย เป็นอะไรเหล่านั้น จนหมดสมมติก็มาเหลืออยู่ที่บัญญัติว่าเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นธาตุคิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม แล้วมองบัญญัติเหล่านั้นให้ละเอียดยิ่งลงไปอีก จนเห็นว่าเป็นแต่ละบัญญัติ ๆ แล้วเพิกถอนบัญญัติให้เป็นของว่าง เป็นความว่าง คือว่างจากส่วนใดส่วนหนึ่งที่จะเรียกว่าตัวตน อีกต่อหนึ่งดังนี้แล้ว ; เมื่อนั้นเขาจะไม่ตกเป็นทาสของกิเลสอีกต่อไป และความทุกข์ก็ไม่มีที่เกิดทุก ๆ ชนิด และทุกวิถีทาง ใครจะเรียกเขาว่า คนดี คนชั่ว, คนสุข คนทุกข์ หรืออะไรก็ตาม ไม่เป็นของแปลก. ทั้งหมดนี้เป็นผลเกิดมาจากการมีความรู้ ความเข้าใจ และความเห็นแจ้ง ในความจริงของเบญจขันธ์ จนถอนอุปาทานทั้ง ๔ ประการเสียได้นั่นเอง.

สรุปความว่า สิ่งทั้งปวงในโลก หรือโลกทั้งหมด สรุปรวมอยู่ใน คำว่า เบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ. แต่ละส่วน เป็นมายา ไร้ตัวตน, แต่ก็มีเชื้อล่อให้เกิดอุปาทานการยึดถือ จนเป็นที่ตั้ง ของความอยากได้ อยากมี อยากเป็น อยากไม่ให้มีไม่ให้เป็น ซึ่งส่วนแต่ละจะทำ ให้เกิดทุกข์ ไม่อย่างเบ็ดเสร็จ ก็อย่างเร้นลับ. ทุกคนจะต้องอาศัยข้อปฏิบัติ ที่เรียกว่าไตรสิกขา ทำการถอนอุปาทานในเบญจขันธ์เสียให้สิ้นเชิง จึงจะไม่ตก เป็นทาสของเบญจขันธ์ และไม่มีความทุกข์อีกต่อไป. โลกหรือสิ่งต่าง ๆ จะอยู่ ในลักษณะที่อำนวยความสะดวกสะทวสบายให้แก่ผู้นั้น ไม่มีเรื่องต้องร้อนใจ เพราะสิ่งใด ๆ; เป็นผู้มีจิตใจอยู่เหนือสิ่งทั้งปวงไปจนตลอดชีวิต. นี้แล เป็นผล ของการรู้แจ้งแทงตลอดในเรื่องของเบญจขันธ์.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ข้อความที่ پایในกระดานดำ
สำหรับการบรรยาย ครั้งที่ ๕

แนวการทำให้รู้แจ้ง ตามวิธีของธรรมชาติ	
ปราโมทย์และปีติ	: คำอื้อใจในธรรม
บໍัสสัทธิ	: ความรำบับแห่งจิต
สมาธิ	: จิตพร้อมที่จะพินิจ
ยดาภูตญาณทัสสนะ	: รู้ตามเป็นจริง
นิพพิทา	: จิตหน่าย
วิราคะ	: จตคลายออก
วิมุตติ	: จิตหลุด
วิสุทฺธิ	: ความบริสุทธิ์
สันติ	: ความสงบเย็น
นิพพาน	: ความไม่มีทุกข์

คำบรรยาย ตลาการิกรรม ครังที่ ๖/๒๔๙๙

เรื่อง

สมาธิ และ วิปัสสนา ตามธรรมชาติ

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปญญโณ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เเนติบัณฑิตยสภา

๑๑ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

วันนี้อาตมาต้องขออภัย ที่จะเริ่มการบรรยายด้วยการเล่าเรื่องส่วนตัว สักหน่อย เมื่อเช้าวันนี้ พอตื่นนอนขึ้น ก็เกิดรู้สึกขึ้นมาเอง ว่าที่เคยบอก ออกไปในการบรรยายเมื่อวันก่อน ถึงหลักปรัชญาที่ว่า “เพราะข้าพเจ้า คิดได้, ข้าพเจ้าจึงมี” และว่านักคิดผู้นี้ชื่อ Bergson นั้น ไม่ใช่; ที่แท้ชื่อ Descartes: ตลอดถึงนึกได้ว่า ตัวบทเดิมของเขานั้น ว่า Cogito ergo sum เป็นภาษาละติน ซึ่งอาตมาออกเสียงไม่ถูก ทราบแต่แปลว่า “ข้าพเจ้าคิดได้,

ฉะนั้นข้าพเจ้ามีอยู่". ครั้นขอยืมปทานุกรมของคนใกล้ ๆ ที่พัก มาตรวจดู ก็ถูกต้องตามนั้น. ถ้าใครอยากจะติดตามดูก็เปิดดูได้. ถ้าใช้ปทานุกรมแซมเบอร์ก็มีอยู่ในพวกเฟรชหรือคำพิเศษต่าง ๆ ตอนท้ายเล่ม.

การที่เอาเรื่องส่วนตัวมาแล้ว, หรือจะกล่าวให้ถูกก็ว่าเป็นเรื่องนำมาแก้คำผิด, เป็นการสารภาพว่ามันเป็นการจำผิด อย่างที่เขากล่าวกันว่า "สี่ตีนรู้พลาด นักปราชญ์รู้พลั้ง"; อาตมายังไม่ถึงกับนักปราชญ์ เพราะฉะนั้นก็ต้องพลั้งบ่อย ๆ เป็นธรรมดา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็พลั้งมากที่สุดในเรื่องที่ไม่ค่อยอยากจะทำ คือในเรื่องที่ไม่ค่อยศรัทธาเลื่อมใส ทำให้ไม่ค่อยอยากจะทำมันจึงพลั้งง่าย. โดยเหตุที่ว่าคำกล่าวอย่าง *Descartes* กล่าวนี้ ในอินเดียเขากล่าวกันมาแล้วสองพันกว่าปี ในพวกที่ถือสังขารเป็นตัวตน. แต่ *Descartes* เป็นคนในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ นี้เอง; เราจึงไม่สู้สนใจกับคนเหล่านี้ เพราะความไม่สนใจหรือไม่สู้ศรัทธาในบุคคลนี้เอง จึงเป็นเหตุให้ความจำนั้นไม่แม่นยำ.

ข้อนี้ เป็นข้อที่อาตมาขอร้องให้สังเกตเอาไว้ด้วยว่า **ถ้าเราไม่ศรัทธาหรือไม่ค่อยจะศรัทธาในบุคคลหรือทฤษฎีเรื่องใด มันก็จำไม่ค่อยได้; ถ้าอยากจะทำให้จำได้ก็ต้องทำความเข้าใจจนมีศรัทธา.** ฉะนั้นโดยเฉพาะหลักธรรมะในพระพุทธศาสนาต่าง ๆ เราต้องศึกษาให้เข้าใจจนมีศรัทธา เราจึงจะจำได้. อีกอย่างหนึ่ง ที่ใครจะขอให้คิดให้สังเกต ก็คือว่า **เวลาที่จิตใจสงบใส่มุมขึ้นเยือกเย็น เป็นเวลาที่จะรู้ธรรม หรือเรียกว่าตรัสรู้** ก็อาจจะรู้พลั้ง ๆ เฉย ๆ ขึ้นมาได้โดยง่าย. แม้ที่สุดแต่ความจำที่เลอะเลือนก็กลับจะแจ่มแจ้งชัดเจนขึ้นมาใหม่. ในขณะที่เหนื่อยหรือร้อน หรือ ฟุ้งซ่าน

ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น แม้ความจำก็พื้นผิว. เรื่องของความจำก็ยังเป็นถึงอย่างนี้ ฉะนั้นเรื่องของการที่จะมีสมาธิสำหรับจะรู้ความจริงในธรรม ก็ยังเป็นอย่างนั้นมากขึ้นไปอีก. เรื่องส่วนตัวข้างต้น ย่อมเป็นเครื่องพิสูจน์อย่างดี. อย่างตัวอย่างที่เล่ามานี้ เป็นเครื่องแสดงว่าเราจะต้องมีปีติปราโมทย์ หรือความสดชื่น ในขณะที่จะมีสมาธิสำหรับนึกหรือกล่าวอะไร. อาตมาขอถือโอกาสบรรยายแนว หรือลำดับของการรู้แจ้งเห็นจริงในธรรม ว่าจะเกิดขึ้นได้อย่างไรไปเสียเลย.

ครั้งแรกที่สุด อาตมาได้บอกว่าพุทธศาสนา คือวิชาหรือวิธีปฏิบัติให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร. ถัดมาก็บอกให้รู้ว่า ที่ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น คือ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; และบอกให้รู้ว่าสัตว์หลงไปในสิ่งที่ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้ ก็เพราะอำนาจของอุปาทาน จึงได้ติดแน่นอยู่ในสิ่งเหล่านั้น; แล้วบอกให้ทราบต่อไปว่า ไตรสิกขาเป็นวิธีปฏิบัติสำหรับจะให้ตัดอุปาทานได้, และบอกให้ทราบในที่สุดว่า ชั้นห้า หรือส่วน ๕ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นโลกนี้เอง เป็นที่ตั้งที่เกาะของอุปาทาน; ฉะนั้นเราจะต้องศึกษาให้รู้จักตัวชั้นห้า หรือโลกทั้งชั้นนี้ให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง จึงจะเกิดความรู้แจ้งแทงตลอดชนิดที่เป็นญาณทัสสนะ ทำการปล่อยวางหลุดพ้นได้. ด้วยหลักปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ท่านมีวิธีปฏิบัติอย่างที่ได้อีกมาแล้ว เป็นศีล คือ ปรับปรุงในเรื่องกายวาจาให้ดี แล้วก็ตามสมาธิ คือ รวบรวมกำลังใจให้เป็นที่ปรับปรุงให้เหมาะสมที่จะทำการงานทางจิต ต่อจากนั้นก็ดำเนินการพิจารณาที่เป็นตัวปัญญา และอาตมายังได้บอกให้ทราบเป็นพิเศษอีกว่า เรายังมีโชคที่ว่ามีปัญหาต่าง ๆ ที่เข้าไปสะสมอยู่ในใจของเรานั้น เมื่อมากเข้ามากเข้า ถึงพร้อมด้วยการศึกษา ถึงวันก็คืนดี

โอกาสหนึ่ง คำตอบอาจจะออกมาเองได้ในขณะที่จิตเป็นสมาธิ หรือขณะที่จิตมีลักษณะอย่างที่เราเรียกว่า **กมฺมฺนฺิโย** คือ ควรแก่การงานทางจิต.

ในบัดนี้ อาตมาอยากจะบอกให้ทราบต่อไปถึงข้อที่ว่า การที่จิตเป็นสมาธินั้น มิได้หมายความว่า จะต้องมีการกระทำตามแบบตามพิธีรีตอง หรือที่เป็นเทคนิคต่าง ๆ นั้นโดยตรงอย่างเดียวกันหาไม่. โดยที่แท้แล้วสมาธิอาจจะมิได้โดยทางตรงตามธรรมชาติ ซึ่งปราศจากเทคนิคใด ๆ ที่มนุษย์กำหนดขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ดังที่ได้อธิบายมาแล้วตามสมควรในคราวก่อน ๆ ; เราจึงได้ **สมาธิที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติอย่างหนึ่ง และ สมาธิที่เกิดมาจากการปฏิบัติบำเพ็ญตามวิธีที่เป็นเทคนิคโดยเฉพาะนั้นก็อีกอย่างหนึ่ง.** ในกรณีที่เราประสงค์นั้น มันมีผลอย่างเดียวกัน คือ เมื่อเป็นสมาธิแล้ว ก็นำไปใช้พิจารณา หรือว่าการพิจารณาจะดำเนินไปได้โดยง่าย โดยตัวมันเองตั้งนั้นก็ได้. แต่มีข้อควรสังเกตอย่างหนึ่งว่า **สมาธิที่เกิดตามธรรมชาติ นั้น** มักจะพอเหมาะพอสมแก่กำลังของปัญญาที่จะทำการพิจารณา. ส่วน **สมาธิที่เกิดตามวิธีของการบำเพ็ญเป็นเทคนิคโดยเฉพาะ นั้น** มักจะเป็นสมาธิที่มากเกินไป หมายความว่า เหลือใช้ และยังเป็นเหตุให้คนหลงติดชะงัก พอใจแต่เพียงแก่สมาธินั้นก็ได้ เพราะว่าเป็นขณะที่จิตเป็นสมาธิเต็มเท่านั้น ย่อมเป็นความสุขชนิดหนึ่ง เป็นความสบายชนิดหนึ่ง ซึ่งให้เกิดความพอใจ จนถึงกับหลงติด หรือหลงเหมาเป็นมรรคผลไปเสียเลยก็ได้. โดยเหตุนี้สมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติ ที่พอเหมาะสมกับการใช้พิจารณานั้น จึงไม่เสียหลาย ไม่เสียเปรียบอะไรกันกับสมาธิตามแบบวิธีเทคนิคนัก ถ้ารู้จักบังคับประคองทำให้เกิดให้มี และให้เป็นไปด้วยดี.

ข้อความต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเอง มีเล่าถึงแต่เรื่องการบรรลุ
มรรคผลทุกชั้นตามวิธธรรมชาติ ในที่เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง
หรือในที่ต่อหน้าผู้สั่งสอนคนอื่น ๆ ก็มี โดยไม่ได้ไปเข้าป่า นั่งตั้งความเพียร
อย่างมีพิธีรีตอง กำหนดอะไรต่าง ๆ ตามวิธีเทคนิคอย่างในคัมภีร์ที่แต่งใหม่ ๆ ขึ้น
หลังเหล่านั้นเลย โดยเฉพาะในกรณีแห่งการบรรลุอรหัตผลของภิกษุปัญจวัคคีย์
หรือชฎิล ๑๐๐๐ รูป ด้วยการฟังอนัตตลักขณสูตรและอาทิตตปริยายสูตรด้วยแล้ว
จะยิ่งเห็นว่าไม่มีการพยายามตามทางเทคนิคใด ๆ เลย. เป็นการเห็นแจ้งแทงตลอด
ตามวิธีของธรรมชาติแท้ ๆ.

นี่เป็นตัวอย่างที่ทำให้เราเข้าใจได้ชัด หรือเป็นเหตุผลได้ชัดว่า สมาธิ
ตามธรรมชาตินั้น ย่อมรวมอยู่ในความพยายามเพื่อจะเข้าใจแจ่มแจ้ง
และต้องมิอยู่ในขณะที่มีความเห็นอันแจ่มแจ้งติดแน่นอยู่ในตัว
อย่างไม่แยกจากกันได้ และเป็นไปได้เองตามธรรมชาติ ในทำนองเดียวกัน
กับตัวอย่างที่ว่า พอเราตั้งใจคิดเลขลงไปเท่านั้น จิตมันก็เป็นสมาธิเอง หรือว่า
พอเราจะยังป็นไปเป็นต้น จิตก็เป็นสมาธิที่จะบังคับให้แน่นแน่วขึ้นมาเองในเวลา
เล็ง และเป็นไปตามธรรมชาติในตัวเอง ฉะนั้นก็ฉนั้นนั่น. แม้ในกรณีที่ท่าน
ทั้งหลายนั่งฟังอาคมบรรยายอยู่ที่นั่น ถ้าท่านเข้าใจคำบรรยาย หรือถึงกับพิจารณา
ตามไปอย่างแน่วแน่ตามคำบรรยายนั้น ก็ย่อมแสดงว่ามีสมาธิพร้อมอยู่ในนั้น.
นี่แหละเป็นลักษณะของสมาธิที่เป็นไปเองตามธรรมชาติ ซึ่งตามปรกติถูกมองข้าม
ไปเสีย เพราะมีลักษณะของมันไม่ค่อยจะขลัง ขุมมันไม่ค่อยจะศักดิ์สิทธิ์ มันไม่ค่อย
จะเป็นปาฏิหาริย์อะไร คือไม่ค่อยจะเป็นที่น่าอัศจรรย์อะไร; แต่โดยที่แท้แล้ว
คนเรารอคอยมาได้กันเป็นส่วนใหญ่ก็โดยอำนาจสมาธิตามธรรมชาตินั่นเอง. แม้

การบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ต่าง ๆ ชนิด ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า หรือในที่อื่น ๆ อีกมากก็ด้วยอาศัยสมาธิตามธรรมชาติทำนองนี้ ฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลายอย่าได้มีความประมาทในเรื่องของสมาธิที่เป็นไปตามธรรมชาติทำนองนี้เลย. มันเป็นเรื่องที่เราอาจจะได้ก่อน ทำได้ก่อนหรือได้อยู่แล้วเป็นส่วนมาก ; ควรจะประคับประคองมันให้ถูกวิธี ให้มันเป็นไปด้วยดี ถึงที่สุด ก็จะมีผลเท่ากันเหมือนกับผู้ที่บรรลุมรรคพระอรหันต์ไปแล้วเป็นส่วนมาก ไม่เคยรู้จักนั่งทำสมาธิแบบเทคนิคใหม่ ๆ ต่าง ๆ เลยแม้แต่น้อยทีเดียว.

๔๕ **หีน** เราก็ดำเนินความลับของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้. ในลำดับแห่งความรู้สึกต่าง ๆ ภายในใจจนกระทั่งเกิดการเห็นแจ่มแจ้งตามที่เป็นจริงต่อโลกหรือต่อชั้นร้นั้นนั้น ขอให้ดูคำลำดับแรกที่อาตมาเขียนในกระดานดำ, ได้แก่คำว่า ปราโมทย์ และ ปีติ. คำว่า ปราโมทย์ หรือ ปีติ นี้ มีความหมายอย่างเดียวกันกับในภาษาไทยเรา คือหมายถึงความชุ่มชื่นใจ หรือความอิ่มใจ. สิ่งนี้ต้องการเป็นข้อแรก. ในพระบาลีมากแห่งด้วยกัน ที่ค้นพบก็พบอย่างนี้ **ปิตฺติปราโมทย์** ในที่นี้ หมายถึง **ปิตฺติปราโมทย์** ในทางธรรม, หรือที่ **ประกอบอยู่ด้วยธรรม**. โศกคืออยู่หนึ่งหนึ่งว่า คำว่า ปราโมทย์หรือปิตินี้ เราไม่เคยเอาไปใช้กันในทางที่เป็นเรื่องกามารมณ์เลย คงใช้แต่ในเรื่องปรกติธรรมตาเป็นอย่างน้อย. หรือถ้าให้ถูกต้องตามความหมายของคำนี้แต่ดั้งแต่เดิมแล้ว ก็ต้องให้ **ปิตฺติปราโมทย์** เป็นสิ่งที่เกิดมาตามทางธรรม คือเกิดจากการทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง, เกิดมาจากการเคารพนับถือตัวเอง โดยเฉพาะว่าตัวเองได้เป็นผู้ทำความดี, หรือการที่บุคคลมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องอยู่ในตัว

ด้วยการไม่เคยทำความชั่ว และกำลังกระทำความคิดที่เป็นที่พอกพองใจของตัว จนถึงกับตัวเองก็ยกมือไหว้ตัวเองได้ หรือมีความคิดว่า น่าไหว้ อยู่ดังนี้แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าปีติปราโมทย์นั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่น่ามี และมีอยู่ในนั้นแล้ว อย่างที่จะหลีกเลี่ยงไม่ได้.

การที่เราทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ที่สุดแต่ การให้ทาน การเผื่อแผ่ ซึ่งถือกันว่าเป็นการกุศลขั้นต้นๆ ก็เป็นการให้เกิดปีติและปราโมทย์ขึ้นได้. ถ้าไปถึงขั้นศีล, การมีศีล คือมีความประพฤติทางกายทางวาจาไม่มีที่ต่างพร้อย เกิดนับถือเคารพตัวเองได้ ปีติปราโมทย์ก็มากขึ้น. ถ้าหากว่าไปถึงขั้นสมาธิ จะเห็นได้ว่าในองค์ของสมาธิในอันดับแรก ที่เรียกว่าปฐมฌาน นั้น มีปีติอยู่องค์หนึ่งด้วยโดยแน่นอนไม่ต้องสงสัย. แต่เราไม่พูดถึงสมาธิที่เป็นฌานอะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นเรื่องเทคนิค เราจะพูดถึงเรื่องสมาธิตามธรรมชาติต่อไป.

ขอให้อ่านมาพิจารณากันให้มาก ถึงความปีติปราโมทย์ทุกชนิดที่อาจเกิดตามธรรมชาติ นับตั้งแต่เราไปนั่งเล่นในที่สงบ อากาศดี วิวดี สิ่งแวดล้อมต่างๆ ดี จนมีความชุ่มชื่นใจ อย่างนี้เรียกว่าเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของความปีติหรือปราโมทย์ในที่นี้ด้วยเหมือนกัน. ถ้าหากว่าได้ทำความดีอะไรๆ ไว้จนตัวเองก็มองเห็นชัดอยู่จริงๆ ว่าเป็นความดีจริง ก็มีความปีติปราโมทย์มากถึงที่สุด. แม้แต่นอนหลับมาอย่างเต็มตื่น เต็มตา มีความสดชื่นสบายใจอย่างนี้ ก็ยังสงเคราะห์อยู่ในพวกปีติและปราโมทย์ด้วยเหมือนกัน. ทั้งหมดนี้เป็นปีติปราโมทย์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ. ในพระบาลีมีกล่าวถึงปีติปราโมทย์ชนิดนี้ อย่างน่าอัศจรรย์อยู่หลาย ๆ อย่าง เช่นกล่าวถึงภิกษุที่กำลังแสดงธรรมสอนผู้อื่น

อยู่บนธรรมาสน์ บนที่นั่งสอนนั่นเอง ก็ยังมีปฏิจจปรำโมทย์ในการที่ตนได้สอน ได้ปฏิบัติหน้าที่ เป็นเหตุให้เกิดปฏิจจปรำโมทย์และอื่น ๆ ตามลำดับ จนกระทั่ง บรรลุผลเพราะเหตุนี้ได้ก็มี.

ปฏิจจปรำโมทย์นั้น มีอำนาจอยู่ในตัวมันเองอย่างหนึ่ง ซึ่งจะให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า บั๊สสัทธิ. [คือที่เขียนในกระดานดำ ถัดลงไปจากปฏิจจปรำโมทย์] คำว่า บั๊สสัทธิ นี้ แปลว่า ความรำงับ. ตามปรกติจิตของคนเราไม่ค่อยจะรำงับ เพราะว่าจิตตกเป็นทาสของความคิดความนึก ของอารมณ์ ของเวทนา ของอะไรต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา, เป็นความฟุ้งอยู่ภายใน ไม่เป็น ความรำงับ. หากแต่ถ้าว่าเกิดปฏิจจปรำโมทย์ตามทางธรรม มาครอบงำ มีอำนาจแรงกล้าพอสมควรแล้ว ความสงบรำงับนั้นจะต้องมี ก็จะมีบั๊สสัทธิขึ้น. บั๊สสัทธินี้จะมีมากน้อยตามอำนาจของปฏิจจปรำโมทย์ ที่มีมากหรือน้อย เป็นธรรม หรือไม่เป็นธรรมมากเพียงไร, ประกอบด้วยปัญญา หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา มากเพียงไรด้วย.

เมื่อมีความรำงับดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะเกิดอาการที่เรียกว่า สมำธิ คือใจอยู่ในสภาพที่เป็น กมฺมุณีโย อย่างที่ได้อธิบายมาแล้วแต่ต้น ขึ้นตาม ธรรมชำคิอีกเหมือนกัน. สำหรับคำว่า กมฺมุณีโย อาตมำรัฐิสิกวำ ตรง ๆ กับ คำที่เราชอบพูดกันในปัจจุบันนี้คำหนึ่ง คือคำว่า active มากที่สุด, หมายถึง เร็ว คล่อง สะดวก เบาสบาย พร้อมทั้งจะไหวไปตามความต้องการ ลักษณะที่ เรียกว่า active นี้ ตรงกับความหมายของคำว่า กมฺมุณีโย อยู่มากที่สุดทีเดียว.

เมื่อจิตรำงับลงในลักษณะที่เรียกว่าบั๊สสัทธิแล้ว จะมีลักษณะอันแท้จริงของสมำธิ คือ ลักษณะแห่ง กมฺมุณีโยภาพ หรือภาวะที่เหมาะสมแก่การที่จะ

ประกอบการทำงานในทางจิต. สมาธิที่แท้จริงในการปฏิบัติธรรมเพื่อตัดกิเลส จึงไม่ใช่ไปทำจิตให้เงียบเป็นก้อนหิน เงียบอย่างหลบหูหลบตา ตัวแข็งตัวที่อะไรทำนองนั้นก็หาไม่, ที่แท้จะยังมีลักษณะต่าง ๆ ปรกติดอยู่ แต่ว่ามีจิตสงบ เป็นพิเศษเหมาะสมที่จะรู้ กำลังมีความผ่องใสที่สุด เยือกเย็นที่สุด สงบสว่างที่สุด เรียกว่า กมฺมุณีโย คือพร้อมที่จะรู้. นี่คือนิยามแห่งสมาธิที่เราต้องการ ไม่ใช่อยู่ในฌานสมาบัติแข็งทื่อเหมือนตุ๊กตาหิน หรืออะไรทำนองนั้น. การอยู่ในฌานในทำนองนั้น จะพิจารณาอะไรไม่ได้เลย. จิตที่ติดในความสุขอันเกิดจากฌาน ก็พิจารณาธรรมไม่ได้, มีแต่จะตกลงสู่ฌานเสียตลอดไป ไม่สามารถยกขึ้นมาใช้ในการพิจารณา จัดว่าเป็นอุปสรรคของการพิจารณาโดยตรงทีเดียว. ผู้จะพิจารณาธรรมได้ จะต้องออกจากฌานแล้วจึงพิจารณา โดยใช้อำนาจที่จิตมีสมาธิขนาดฌานมาแล้วนั่นเองเป็นเครื่องมือ หรือเป็นกำลังสำหรับจะพิจารณา.

ในที่นี้ เราไม่ต้องเข้าฌาน ไม่ต้องการฌาน หากแต่ว่าต้องการ จิตที่เป็นสมาธิ หรือมีคุณสมบัติเป็น กมฺมุณีโย ครบถ้วนพร้อมที่จะรู้อัจจนเกิดสิ่งๆ เรียกว่า อตฺตภาวญาณทัสสนะ คือ ความรู้ความเห็นตามที่เป็นอย่างจริงต่อโลกทั้งหมด หรือต่อปัญหาต่างๆ ที่เราต้องการรู้ ที่เราสะสมไว้ในคลังแห่งความสงสัยของเรา โดยอาการตามธรรมชาติ ทำนองเดียวกันกับที่มีผู้รู้แจ้งตรงที่นึ่งฟุ้งตรงพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้แสดงธรรม, หรือนำไปคิดพิจารณาในที่ที่เหมาะสม จนรู้. ไม่มีพิธีรีตอง หรือปาฏิหาริย์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือหรือหลงใหลต่าง ๆ แต่อย่างใด. แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า จะเป็นการเกิดญาณทัสสนะรวดเร็วถึงที่สุดเป็นพระอรหันต์ไปทันที แต่อย่างเดียวกั

มิได้. ในบางกรณีอาจจะเกิด ยถาภูตญาณทัสสนะ ชั้นต้น ๆ ก็ได้ แล้วแต่กำลังของสมาธิอีกเหมือนกัน. ยิ่งกว่านั้น ในกรณีพิเศษบางกรณี อาจจะ ไม่เกิดเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะ คือไม่ตรงตามที่เป็นจริงก็ได้ เพราะว่าคน ได้ศึกษามาก่อนอย่างผิด ๆ หรือว่าได้แวดล้อมอยู่ด้วยปฏิญญาที่ผิด ๆ มากเกินไป. แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้ความแจ่มแจ้งที่เกิดขึ้น จะต้องพิเศษกว่าธรรมดา เช่นว่า ไสแจ้ว ลิกขัง มีเหตุผล มีอะไร ๆ ยิ่งกว่าธรรมดา หรือมีกำลังแรงเท่าๆ กับที่เป็น ยถาภูตญาณทัสสนะเสมอ. ทั้งนี้ ถ้าหากว่าความรู้นั้นเป็น ไปถูกต้องตามความเป็นจริง คือเป็นไปตามทางธรรม ก็เดินไปข้างหน้าจนกระทั่งเป็น ยถาภูตญาณทัสสนะ คือความรู้ความเห็นในสังขารทั้งปวง ถูกต้องตามที่เป็นจริง ถ้าเกิดขึ้นเพียงน้อย ๆ ก็ทำให้เป็นพระอรหันต์ชั้นต้น ๆ ได้. หรือถ้าน้อยลงไปอีก ก็เป็นเพียงกัลยาณบุรุษ คือ คนธรรมดาที่เป็นขั้นดีได้. ถ้าหากว่ามี สิ่งแวดล้อมเหมาะสม และบารมีต่าง ๆ ได้เคยสร้างสมมาเต็มที ก็เป็นพระอรหันต์เลยก็ได้. ทั้งนี้ แล้วแต่เหตุการณ์. แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ในขณะที่จิตเป็นสมาธิตามธรรมชาตินี้ สิ่งที่เราเรียกว่า “ญาณทัสสนะ” จะต้องเกิดขึ้น และจะต้องตรงตามที่เป็นจริง ไม่มากก็น้อย เพราะเหตุว่าพุทธบริษัทเรา ย่อมเคยได้ยิน ได้ฟัง ได้เคยคิด เคยนึก เคยศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้เคยมองดูโลก ดูชั้นร์ ดูสังขารทั้งหลาย ด้วยความอยากจะเข้าใจตามที่เป็นจริงมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น ความรู้ที่เกิดขึ้นในขณะที่จิตเป็นสมาธินั้น จึงไม่มีทางเสียหายเลย ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์โดยส่วนเดียว.

คำว่า เกิด ธาตุคุณตามทัศนะในทันที หมายถึงการรับรู้การเห็น
สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอย่างถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คือเห็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างที่ได้บรรยายแล้วแต่คราวก่อน ๆ ซึ่งอาตมาได้สรุป
ใจความไว้แล้วสั้น ๆ ว่า ถ้าเห็นตามที่เป็นอย่างจริง ก็คือเห็นว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่
มีอะไรที่น่าเป็น” ดังกล่าวแล้ว; เพราะฉะนั้น เราจะต้องเข้าใจคำสรุปที่สั้นที่สุด
ของพุทธศาสนา หรือของไตรลักษณ์ ๓ ประการนั้น ให้ชัดเจน. พระบาลีนั้น
มีอยู่ว่า สหุเพ ธมฺมา นาลิ อภินิเวสาช; แต่เป็นบาลีจำยากก็เอาแต่คำไทย ๆ
ก็แล้วกัน ซึ่งแปลว่า “ธรรมทั้งปวง ไม่ควรจะไปยึดถือเลย” คำว่า
ธรรม หรือ สิ่งทั้งปวง ไม่ว่าอะไร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดถือเลยนี้ ก็คือไม่ควรเข้า
ไปยึดว่าเป็นตัวเป็นตน ว่าของตน ว่าดี ว่าชั่ว หรือกลาง ๆ ว่าน่าเอา ไม่น่าเอา
น่ารักหรือน่าชัง อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าเข้าไปมีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่ง
เป็นไปในทางพอใจก็ตาม ไม่พอใจก็ตาม เรียกว่าเข้าไปยึดถือในสิ่งนั้น. ทั้งนี้
มิได้หมายความว่า ต้องเข้าไปกอบโกยเอามาที่บ้านเป็นของของเราทำนองนี้ก็ทำ
มิได้. แม้เพียงแต่รู้สึกคิดนึกหรือความระลึกถึงเท่านั้น ก็ยังได้ชื่อว่าเป็นการ
ยึดถือในที่นี้. ถ้าหากไประลึกถึงด้วยความรัก ความพอใจ ความไม่พอใจ ความ
เป็นห่วง ความวิตกกังวล อะไรต่าง ๆ.

ข้อที่ว่า ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น นี้ก็มาจากหลักที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่า
ยึดถือ นั่นเอง. ถ้าน่ายึดถือ ก็หมายความว่า น่าเอา น่าเป็น. ตัวอย่างใน
เรื่องเอา ก็คือการบักใจในทรัพย์สินสมบัติ เงินทอง สัตว์ สิ่งของ อันเป็นที่พอใจ
ต่าง ๆ. การเป็น ก็คือการถือว่าตนเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นผู้ชายเป็นผู้หญิง
เป็นสามีภรรยา เป็นพ่อแม่ เป็นลูกหลาน เป็นคนมั่งมีคนเข็ญใจ เป็นคนแพ้

คนชนะ เป็นคนปกครองเขาหรือถูกเขาปกครอง เป็นคนทำคนอื่น เป็นคนถูกคนอื่นทำ เป็นคนตีคนชั่ว กระทั่งเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์ เป็นเทวดาหรือเป็นพรหม เป็นอะไรทุก ๆ อย่าง นี่เรียกว่า ความเป็น. กระทั่งความเป็นตัวเองหรือความเป็นตัวเราก็อตาม. ถ้าพิจารณาเห็นลึกซึ้งจนถึงว่าแม้ความยึดถือว่าตัวเองเป็นคน นี้ก็ไม่น่าสนุก น่าเอือมระอา เพราะเป็นที่ตั้งของความทุกข์. ถ้าไม่เกี่ยวข้องกับความยึดถือว่าเป็นคนนี้เสียได้ ก็จะไม่เป็นความทุกข์. เหล่านี้เรียกว่าเห็นความไม่น่าเป็น ซึ่งมี ใจความสำคัญอยู่ตรงที่ว่า ไม่ว่าจะเป็นอย่างไหน ก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของความเป็นชนิดนั้น เพราะว่า ความเป็นอะไร ๆ นี้ มันต้องทนเป็น ทนอยู่ ทนคำแรงอยู่. ต้องมีการต่อสู้เพื่อให้ได้เป็นหรือเป็นอยู่. อย่างน้อยที่สุด ก็คือความต่อสู้ในทางใจ ในการที่จะยึดถือเอาความเป็นอะไร ๆ ของตนไว้ให้ได้. นี้ ก็เรียกว่าเป็นความต่อสู้เหมือนกัน. เมื่อมีตน หรือมีตัวตนของตนแล้ว ก็จะต้องมีอะไร ๆ ของตน ภายนอกตนออกไปอีก ก็คือมีคนอื่นซึ่งเป็นของตนนี้ ฉะนั้นจึงมีลูกของตน เมียของตน อะไร ๆ ของตนอีกหลาย ๆ อย่าง จนกระทั่งมีหน้าที่แห่งความเป็นผู้เป็นเมีย ความเป็นนาย เป็นบ่าว ความเป็นอย่างนั้น-อย่างนี้ของตนขึ้นมา ทั้งหมดนี้เป็นการชี้ให้เห็นความจริงในข้อที่ว่า ความเป็น ทุกชนิด ต้องมีการต่อสู้เพื่อดำรงเอาความเป็นนั้น ๆ ไว้เสมอไป. ไม่มีความเป็นชนิดไหน ที่ไม่ต้องอาศัยการดิ้นรนต่อสู้เพื่อดำรงความเป็นนั้นไว้. การดิ้นรนต่อสู้ นั้น ก็คือผลหรือปฏิกิริยาของอุปาทาน ซึ่งทำการยึดถือสิ่งต่าง ๆ หรือยึดถือความเป็นต่าง ๆ นั้นเอง

ข้อที่จะเข้าใจไม่ได้อีกอย่างหนึ่ง ก็คือถ้าไม่ให้เอา ไม่ให้เป็นกันแล้ว จะอยู่กันได้อย่างไร, นี่คงจะเป็นที่สงสัยอย่างใหญ่หลวง ของผู้ที่ไม่เคยคิดไม่เคยนึกในเรื่องนี้. คำว่า 'เอา' คำว่า 'เป็น' ในที่นี้ หมายถึงการเอา หรือเป็นด้วยความยึดถือในทางใจตามลักษณะอาการดังกล่าวแล้ว. ความยึดถือด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยอุปาทาน ว่าน่าเอา น่าเป็น และใจก็ไปเอาเข้าจริง ๆ ไปเป็นเข้าจริง ๆ ตามความยึดถือด้วยกิเลส ด้วยตัณหา ด้วยอุปาทานเหล่านั้น เพราะฉะนั้นมันก็ต้องหนักที่ใจ มันก็ต้องร้อนที่ใจ มันก็ต้องถูกทิ่มแทงทบตี เผาผลาญผูกพันครอบงำที่ใจ นับตั้งแต่แรกไปที่เดียว และตลอดเวลาที่เดียว. นี่เป็นทุกข์หรือความหนัก ความทรมาน ตามธรรมชาติของความมีความเป็นด้วยอำนาจอุปาทาน. เมื่อเรารู้ความจริงข้อนี้แล้ว เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นด้วยเครื่องมือ คือความรู้ข้อนี้ ก็สามารถที่จะมีสติสัมปชัญญะคุ้มครองจิตใจของตัวเอง ไม่ให้ตกลงไปเป็นทาสของสิ่งต่างๆ หรือของความมีความเป็นด้วยอำนาจอุปาทาน, แต่ให้มีสติสัมปชัญญะอยู่เหนือสิ่งต่างๆ เหนือความมีความเป็น. เมื่อเรารู้สึกอยู่ว่า โดยที่แท้มันเป็นสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น หากแต่เรายังไม่สามารถถอนตัวออกไปเสียจากความมีความเป็น เรายังต้องมีต้องเป็น ตามที่เรายังมีกิเลสอยู่มากน้อยเพียงไร เราจึงระมัดระวังมีสติสัมปชัญญะเข้าไปเอา ไปเป็น ในสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น เหล่านั้น ในลักษณะที่พอเหมาะสม คือเป็นมัชฌิมาปฏิปทา; เราก็ไม่เดือดร้อน เหมือนคนที่หลับหูหลับตาเข้าไปเอา ไปเป็น อย่างโง่เขลาหลงมกย ซึ่งผลสุดท้ายก็ตกหลุมตักบ่อของอวิชชาอุปาทานของตัวเอง จนต้องฆ่าตัวตายหรืออะไรที่คล้าย ๆ กัน. นี่แหละเป็นเครื่องแสดงว่าเราจะอยู่กันอย่างไร โดยไม่มีใจยึดถือในการเอา การเป็น.

ถ้าเราเข้าไปเอา ไปเป็น กับสิ่งที่ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่นำเอา ไม่นำเป็น อยู่ตามธรรมชาติเหล่านั้น ด้วยวิชาความรู้ของพระพุทธเจ้า คือรู้ว่าแท้ที่จริง ไม่มีอะไรที่นำเอา ที่นำเป็น ก็เรียกว่าเรา เข้าไปเพื่อเอาชนะ สิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่เข้าไปเพื่อแพ้และตกเป็นทาสสิ่งเหล่านั้น. สมมติ ตัวอย่างว่า เสือเป็นสัตว์ที่ขายได้แพง หรือรูปร่างเป็นสิ่งที่ยังขายได้แพง ในเมื่อเรา ไม่มีวิธีอื่นที่จะประกอบอาชีพ เราจะเข้าไปจับเสือมาขายอย่างนี้ มันก็เป็น ธรรมดาอยู่เอง ที่เราจะต้องเข้าไปจับเสือให้ถูกวิธี เราจึงจะได้เสือมาขายและ ได้เงินมาเลี้ยงชีวิต. ถ้าทำผิดวิธี เราก็จะต้องตายเพราะเสือนั่นเอง. โลก หรือสิ่งทั้งปวง โดยเฉพาะคือเบญจขันธ์นี้ มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา. มันจะแผดเผาที่มแห่งคนผู้เข้าไปยึดถือด้วยคณหาอุปาทาน นับตั้งแต่ วาระแรก คือ นับตั้งแต่เมื่ออยากได้ อยากเป็น, กำลังได้, กำลังเป็น, และได้แล้วเป็นแล้ว ตลอดเวลาแห่งกาลทั้งสาม คือ ทั้งก่อนทำ ทั้งกำลังทำ และทั้งทำเสร็จแล้ว. ถ้าใครเข้าไปยึดถือในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่นำเอา ไม่นำเป็นนั้น อย่างหลบลับลับตาแล้ว ก็จะมี ความทุกข์อย่างเต็ม ที่ เหมือนอย่างที่เราเห็นปุถุชนคนเขลาตามปรกติเป็น ๆ กันอยู่.

แม้ที่สุดแต่สิ่งที่เรียกว่า “ความดี” ที่ใคร ๆ ขูขากันอยู่ ถ้าหากว่าใครเข้าไปเกี่ยวข้องกับความดีในลักษณะที่ผิดทาง และยึดถืออะไรมากเกินไป ก็จะได้รับ ความทุกข์จากความดีนั้นเช่นเดียวกัน ; เว้นไว้แต่เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับมัน ในลักษณะที่รู้ว่าธรรมชาติของมันเป็นอย่างนั้น แล้วเราจะต้องทำ อย่างนี้ ๆ จึงจะเหมาะสมกัน นั่นแหละจึงจะเรียกว่าเป็นผู้ลืมนตา มีสติปัญญา

สามารถฉลาด เข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีพิษซ่อนเร้นอยู่อย่างไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น. ท่านทั้งหลายอย่าตีความหมายของคำว่าไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น ที่พร่ำบอกอยู่เสมอว่า มันจะใส่ความทุกข์ หรือสาทเทความทุกข์กลับเข้ามาหาบุคคลที่เข้าไปเอา ไปเป็น โดยลักษณะที่ไม่รู้ว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น. ถ้าเราขังจำเป็นต้องเอา ต้องเป็น เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะก็คือ ยังละกิเลสไม่ได้แล้ว เราต้องเข้าไปเอา ไปเป็น ด้วยสติสัมปชัญญะที่รู้อยู่เสมอว่ามันเป็นสิ่งที่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น ; การกระทำนั้น ๆ จะไม่มีผิด จะไม่มากเกินไป หรือไม่น้อยเกินไป แต่จะพอเหมาะพอดีและไม่มีความทุกข์ มีความเป็นอยู่ ผาสุกในการเอา การเป็นนั้น ๆ.

อาจจะมีความสงสัยต่อไปว่า ถ้าไม่มีอะไรที่ไม่น่าเอา น่าเป็นแล้ว ก็จะไม่มีการประกอบกิจการงานอะไร หรือไม่สามารถจะรักษาทรัพย์สินสมบัติสิ่งของต่าง ๆ ตามที่ตนมีอยู่ได้มิใช่หรือ ? ข้อนี้จะเป็นปัญหาอยู่ตลอดเวลาที่ยังไม่มีความเข้าใจเพียงพอ. ถ้ามีความเข้าใจเพียงพอแล้ว ก็จรรู้ว่าเราควรมีความรู้ความเข้าใจ ที่ถูกต้องเสียก่อน แล้วจึงทำสิ่งต่าง ๆ. ดีกว่าที่จะต้องทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยความมักมากทะเยอทะยาน ใจเขลาหลง หลงไหลในสิ่งที่จะทำ ; มีใจความสั้น ๆ ว่า ให้เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ด้วยสติปัญญา อย่าเข้าไปเกี่ยวข้องกับกิเลส หรือตัณหา ; เรื่องมีอยู่เท่านั้นเอง. ถ้าเราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ด้วยกิเลส ตัณหา ไม่ว่าจะทำอะไรหมด มันจะมีผลเกิดขึ้นเป็นคนละอย่าง ตรงกันข้าม จากที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญญา.

พระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ได้บรรลุ
มรรคผลชั้นสูงสุดไปแล้ว คือ ไม่มีกิเลสตัดหาอุปาทานเลยแล้ว ท่านก็ยังทำ
สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ได้มากกว่าพวกเราเสียอีก. ขอให้เราก็คิดดู ถ้าเรา
ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ ก็เป็นเพราะเราไม่เข้าใจของเราเอง ไม่ใช่เพราะเรื่องของ
ท่านผิด. มันเป็นเพราะเราไม่เข้าใจในคำว่าหมกมิดกิเลสตัดหา. ผู้หมกมิดกิเลสตัดหา
อย่างพระพุทธเจ้า กลับทำงานหามรุ่งหามค่ำ กว่าพวกเราท่านทั้งหลายนี้เสียอีก.
ลองหาอ่านดูจากพุทธประวัติ ว่าวันหนึ่งคืนหนึ่ง พระพุทธเจ้าทำอะไรบ้าง,
ก็จะพบว่าท่านมีเวลาจำวัดพักผ่อนเพียง ๔ ชั่วโมง นอกนั้นทำงานตลอดหมก
ท่านทำมากกว่าพวกเราซึ่งพักผ่อนเสียก็มากกว่า ๔ ชั่วโมงแล้ว. นี่ท่านทำไป
เพราะอำนาจของอะไร ในเมื่อกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้อยากเป็น อยากรู้อยากเห็นต่าง ๆ
ก็หมดเสียแล้ว ? นี่ท่านทำไปด้วยอำนาจของปัญญาที่บวกกับเมตตา.

ก่อนแต่ท่านจะเป็นพระอรหันต์ หรือเป็นพระพุทธเจ้านั้น ท่านได้
เคยบ่มตัวเอง ฝึกฝนตัวเอง บังคับตัวเอง อบรมตัวเองให้เกิดปัญญา และ
เมตตาอยู่เสมอ มันจึงมีกำลังแรงขึ้น ๆ ทุกวัน ทุกคืน ทุกปี จนกระทั่งบรรลุ
ความสิ้นอาสวะ. กิเลสหมดไปแล้วด้วยอำนาจของปัญญาก็จริง แต่กำลังของ
ปัญญานั้นยังคงมีเหลืออยู่ หากหมดไปด้วยไม่, เมตตาก็ยังคงเหลือเป็นกำลังอยู่ ;
ฉะนั้นการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ในตอนหลังการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, หรือของพระ
อรหันต์ทั้งหลายก็ตาม ล้วนแต่เป็นไปด้วยกำลังของเมตตาและปัญญาที่เหลืออยู่.
มันเหลืออยู่ในฐานะคล้าย ๆ กับว่าเป็นซาก เพราะว่ากิเลสและตัดหาซึ่ง
วิ่งเต้นเป็นทวนายโรงนั้นตายไปแล้ว เทือกแห่งไปหมดแล้ว ยังเหลือแต่ร่างกาย

กับใจหรือเบญจขันธ์ ในลักษณะที่บริสุทธิ์ คือปราศจากกิเลสตัณหา. แต่ในความบริสุทธิ์หรือขันธ์ห้าที่บริสุทธิ์นั้น มีเมตตาและปัญญาเหลือเป็นซากอยู่ไม่น้อยเลย ฉะนั้นจึง 'วัง' ต่อไปได้ด้วยอำนาจของเมตตาและปัญญา. เราอาจจะเปรียบลักษณะเช่นนี้กับรถหรือเรือที่เราหยุดกำลังที่ทำให้มันวิ่งนั้นเสียแล้ว แต่มันก็ยังวิ่งไปได้อีกกระยะหนึ่ง ด้วยกำลังของความเร็วที่ยังเหลืออยู่ ที่เรียกว่าโมเมนตัม หรืออะไรทำนองนั้น; ไปได้อีกเท่าไร ย่อมแล้วแต่ว่ากำลังที่มันวิ่งมาที่เรานั้น จะมีมากเท่าไร. พระอรหันต์ก็เหมือนกัน แม้จะหมดกิเลสตัณหาด้วยอำนาจของปัญญาและเมตตาแล้ว แต่โมเมนตัมของปัญญาและเมตตาเหลืออยู่มาก ฉะนั้นท่านจึงทำสิ่งที่ควรทำไปได้ทุกอย่าง ด้วยอำนาจของปัญญาเป็นใหญ่ : ท่านจะไปสอนคน ด้วยความลำบากตรากตรำ ชนิดที่คนอื่นทำไม่ได้ ท่านก็ทำได้. คนที่หวังจะได้เงินเดือนได้ค่าจ้าง หรืออะไรทำนองนี้ ก็ยังไม่อาจจะทำงานตรากตรำได้ เหมือนอย่างท่านที่ไม่ได้หวังเอาอะไรเลย แต่ทำไปด้วยอำนาจของเมตตาบริสุทธิ์ ปัญญาบริสุทธิ์ที่ยังเหลืออยู่.

แม้สิ่งที่ขึ้นไปตามความต้องการของร่างกายตามธรรมชาติ
 เช่นท่านจะต้องไปบิณฑบาตหาอาหารฉันเหล่านี้ ท่านก็ยังงงทำไปได้ด้วยอำนาจของปัญญาที่ยังคงเหลืออยู่เช่นเดียวกัน ไม่มีกิเลส ไม่มีตัณหาว่าจะมีชีวิตอยู่เพื่อเป็นอย่างนั้น - เพื่อเอาอย่างนี้. แต่ปัญญาความรู้จักผิดชอบชั่วดีที่ยังเหลืออยู่เป็นกำลังที่พอจะส่งร่างกายนี้ออกแสวงหาอาหาร. มันจะผิดกันอยู่บ้างก็ตรงที่ว่า หาได้ก็ได้ ไม่ได้ก็ได้ เท่านั้น. ในกรณีของการเจ็บการใช้ ท่านก็มีปัญญาเหลืออยู่พอที่จะให้รู้ว่าจะแก้ไขอย่างไร ท่านก็ดำเนินการแก้ไขเท่าที่

บัญญัติมานับอก. ถ้ามันเป็นเรื่องมากเกินไปก็เป็นธรรมดาที่ว่าจะต้องแตกดับ เพราะว่ามันมีความชวนชวายน้อย. ความอยู่หรือความแตกดับ ไม่มีความหมายสำหรับท่าน หรือมันมีค่าเท่ากัน แต่บัญญัติเหลืออยู่สำหรับการจะรู้ และแก้ไขไปตามมีตามได้ตามที่ควรทำ; นับว่าเป็นความถูกต้องที่สุดสำหรับกรณีที่จะไม่มีความทุกข์เลย. มันไม่ต้องมีตัวมีตนเป็นเจ้าของเรื่องที่ไหน มันมีแต่บัญญัติที่ไปบังคับร่างกายให้เป็นไปตามอำนาจของธรรมชาติ เป็นแมกานิกของรูปธรรมนามธรรมล้วน ๆ ไม่มีตัวตนเจืออยู่ในนั้น ก็เป็นไปตามอัตโนมิติของธรรมชาติ. ฉะนั้นท่านจึงไม่มีการชวนชวายนับมาก ถึงกับว่าจะต้องพยายามเป็นพิเศษ หาเงินมาใช้ในการรักษาเป็นพิเศษ แต่ก็ไม่ใช่ว่าจะไม่ชวนชวายนับเลย; ท่านปล่อยไปตามที่ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของท่านจะเชื่อเชิญให้ทำ. ถ้ามันเป็นเรื่องยุ่งยากมาก ท่านก็ไม่ชวนชวายนับ ท่านอยู่เฉย ๆ จนหายเอง หรืออาจจะนิพพานไปด้วยเหตุนี้ก็ได้ นี่เป็นของธรรมดา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าความหมกมิดเลสนั้น จะทำให้ไม่รู้สึกลงในการที่จะเยียวยารักษาอาหารนั้นก็หาไม่; ฉะนั้นท่านจึงเป็นอยู่ได้เพราะอำนาจของบัญญัติ; ไม่ต้องตายเพราะอดอาหาร, ไม่ต้องตายเพราะเจ็บไข้ได้ป่วยแล้วไม่มีการรักษาแต่อย่างใดเลย. นี่เราเห็นได้ว่าเพียงอำนาจของบัญญัติบริสุทธิ์ เมตตาสีขจรที่เหลืออยู่เท่านั้น ก็ทำให้พระอรหันต์ทั้งหลายเป็นผู้มีชีวิต หรือยังคงมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ และทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นอย่างบริสุทธิ์ได้ และจะทำได้สูงหรือมากกว่าคนที่ยังมีกิเลสตัณหาเสียอีก; คนที่มีกิเลสตัณหา อยากเอาอะไร อยากได้อะไรเป็นของตัวเองนั้น ย่อมทำแต่ที่จะให้ไม่ได้แก่ตัว เพราะความเห็นแก่ตัว; ส่วนท่านนั้น ทำไปด้วยความเมตตาสีขจร ด้วยบัญญัติบริสุทธิ์ ไม่มีความเห็นแก่ตัว ฉะนั้นมันจึงมากกว่ากัน กว้างกว่ากัน สูงกว่ากัน บริสุทธิ์กว่ากัน ท่านเองนี้.

เมื่อเราเอาตัวอย่างของพระอรหันต์มาเปรียบเทียบ เราก็จะเห็นได้ว่า ผู้ที่เห็นแค่ขาดลงไปแล้ว **ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น** นั่นแหละ กลับเป็นผู้ทำอะไรได้ดีกว่าผู้ที่เอาอะไร เป็นอะไรเสียเรื่อย และกลับจะเป็นผู้ปฏิบัติถูกต้องสิ่งต่าง ๆ อย่างแท้จริง. ความอยากเอา อยากเป็นนี้ เป็นความมีตอย่างยิ่งชนิดหนึ่ง. ที่ว่าเป็นความมีต ก็เพราะเป็น ความหลง ไม่รู้ตามที่เป็นจริงว่าอะไรเป็นอะไร จนกระทั่งไปคว้าเอากงจักรมาเป็นคอกบัว. คนเรามีความมีตครอบงำ หรือมีความมีตเป็นเครื่องจูง แล้วจะไปกันอย่างไรขอให้ลองคิดดู. เพราะฉะนั้นขอให้เราทุกคนปฏิบัติหน้าที่ของตน ไม่ว่าจะเป็นหน้าที่อาชีพการงาน หรือหน้าที่อะไรทุก ๆ ชนิด ด้วยสติปัญญาที่ รู้สึกอยู่เสมอว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น หรือน่าหลงใหลยึดถือดังกล่าวแล้ว. จงกระทำไปให้พอเหมาะพอสมกับที่ว่าสิ่งเหล่านั้นมีความไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น อยู่ตามธรรมชาติ. เราจะเข้าไปเกี่ยวข้องให้ถูกต้องวิธีและพอเหมาะ ในเมื่อเรายังต้อง เข้าไปเกี่ยวข้อง หรือยังต้องเอา ต้องเป็นอยู่ก่อน. ข้อนี้เป็นการทำให้จิตของเรา ยังคงสะอาด สว่างไสวแจ่มแจ้ง สงบเย็น อยู่เสมอ แล้วเข้าไปเกี่ยวข้องกับโลก หรือสิ่งทั้งปวงในลักษณะที่จะไม่เป็นพิษเป็นโทษขึ้นมาได้.

ความไม่น่าเอา ไม่น่าเป็นนี้ ชาวโลกธรรมดาทั้งชุมชนให้น่าเบื่อหน่าย หรือเป็นที่ตั้งแห่งความเบื่อหน่าย. **แต่ถ้าใครได้เข้าถึงตามความหมาย** ที่แท้จริงของมันแล้ว กลับเป็นที่ตั้งแห่งความกล้าหาญ **ว่าจริง หรือ** ความมีจิตเป็นนายเป็นอิสระต่อสิ่งทั้งปวง ทำให้เราสามารถเข้าไปหา **สิ่งใด ๆ ด้วยความรู้สึกที่ไม่ตกเป็นทาสของมัน** คือไม่เข้าไปด้วยอำนาจอยาก ของกิเลสตัณหาหน้ามีตจนกลายเป็นทาสของมัน. คนเรากำลังเอาอะไรอยู่ก็ตาม

กำลังเป็นอะไรอยู่ที่ตาม ขอให้รู้สึกตัวอยู่เสมอว่า เรากำลังเอาหรือเป็นในสิ่งที่แท้แล้ว เอาไม่ได้ เป็นไม่ได้ เพราะไม่มีอะไรที่เอาได้จริง เป็นได้จริงตามต้องการของเรา. มันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ตลอดเวลาตั้งได้กล่าวแล้ว เราเองเข้ายึดมันมา ด้วยกิเลสตัณหา ด้วยความบ้ำบของเราเองต่างหาก; ฉะนั้นเราจึงทำกับสิ่งเหล่านี้ไม่ถูกต้องกับที่มันเป็นจริง. เพราะเข้าไปเกี่ยวข้องกับความรู้ที่ไม่รู้ตามที่แท้จริงนั่นเอง จึงเกิดความทุกข์ ยิ่งยากขึ้นทุกอย่างทุกประการ. คนแต่ละคนไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่องได้ ก็เพราะมันอยากเอาอะไร อยากเป็นอะไร เกินขอบเขตของความเป็นจริง เพราะอำนาจของกิเลสตัณหาของตนเองเสียเรื่อย จึงไม่สามารถจะดำรงตนให้อยู่ในสภาพที่เป็นความดี ความงาม ความถูกต้อง และความยุติธรรมอะไรได้เลย. มูลเหตุอันแท้จริง มันอยู่ที่เรากลับเป็นทาสของสิ่งเหล่านี้เสียแล้ว เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า **ยถาภูตญาณทัตตสนะ** การรู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นอย่างจริงนี้ จึงเป็นใจความสำคัญที่สุดของพุทธศาสนาเรา เป็นทางให้เราเอาตัวรอดกันได้ทุกประเภท ไม่ว่าในเรื่องประโยชน์ทางโลกๆ ในโลกนี้เอง ซึ่งหวังผลเป็นทรัพย์สมบัติ ชื่อเสียง ไภวกรรมวิเศษ สักกสมมาคมอะไรก็ตาม หรือว่าเพื่อหวังผลประโยชน์ในโลกหน้า เช่นสวรรค์ สุขคติในโลกหน้าก็ตาม หรือว่าเรื่องที่พ้นจากโลกขึ้นไป คือเรื่องมรรค ผล นิพพานก็ตาม ทั้งหมดนั้นล้วนแต่ต้องอาศัยความรู้ความเห็นอันถูกต้องเรียกว่า **ยถาภูตญาณทัตตสนะ** นี้ทั้งนั้น.

เราทุกคนจะต้องเป็นผู้สร้างเรื่องอยู่ด้วยความสว่างไสว แจ่มแจ้งของแสงสว่าง คือ ปัญญา. นี่เป็นใจความสำคัญของพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าว

อยู่บ่อย ๆ ว่า คนเราบริสุทธ์ด้วยปัญญา ไม่ใช่บริสุทธ์ด้วยอย่างอื่น. ทางรอดของเรายู่ตรงที่มีปัญญา เห็นแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งปวงว่าไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ คือ นำเอา นำเป็น ด้วยการมอบกายถวายชีวิตเลย. อะไร ๆ ที่มีอยู่แล้ว ที่เป็นอยู่แล้ว ก็ขอให้มันเป็นเพียงสมมติ ดังที่ได้อธิบายแล้วแต่วันก่อนว่า สมมติคืออะไร ปัญญาคืออะไร. การสมมติว่าเราเป็นนั่นเป็นนี่กัน ก็เพื่อจะให้รู้จักซื้อ รู้จักเสี่ยงกัน รู้จักแบ่งหน้าที่การงานกัน เพื่อความสะดวกในทางสังคม. เราย่าไปหลงยึดถือตัวเรา ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ไปตามที่เขาสมมติเลย มันก็จะมีลักษณะเหมือนกับการถูกมอม ตั้งสัตว์เล็ก ๆ เช่น จิ้งหรีด เป็นต้น เมื่อถูกมอมถูกทำให้มันไหงงแล้ว มันก็ยั้งกักกันเองได้จนตาย. คนเรานี้แหละถ้าถูกมอมถูกล่อลวงต่าง ๆ ก็จะมีเมฆาจนทำสิ่งที่ตามปรกตินุษย์เราทำไม่ได้ เช่นฆ่ากันตาย เป็นต้น ได้เช่นเดียวกัน. ฉะนั้นเราย่าไปหลงสมมติ แต่พึงรู้สึกตัวว่านั่นเป็นเรื่องของการสมมติ ซึ่งเป็นของต้องมีในสังคม. เราจะต้องรู้สึกโดยแท้จริงว่ากายกับใจนี่คืออะไร, ธรรมชาติที่แท้จริงของมันเป็นอย่างไรร, โดยเฉพาะก็คือเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้นเอง. ส่วนเราจะต้องดำรงตนอยู่ในลักษณะที่เป็นอิสระอยู่เสมอ.

สำหรับสิ่งของที่เรามี เช่นทรัพย์สมบัติหรืออะไร ๆ ที่เรามี ที่เป็นของจำเป็นจะต้องมี, นี้ก็ขอให้เห็นชัดว่าเป็นการสมมติอีกเหมือนกัน. จงปล่อยไว้ตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีอยู่ว่า นี่ต้องเป็นของคนนี้, นี่บ้านของคนนี้, นี่นาของคนนี้เป็นต้น. ตลอดถึงกฎหมายก็คุ้มครองกรรมสิทธิ์ในความมีนั้น ๆ ไว้ให้เราได้ ทั้งที่จิตใจของเราไม่ต้องไปยึดถือว่าเป็นของเรา. เพราะฉะนั้น

เราก็ควรมีอะไร ๆ เพียงเพื่อความสะดวกสบาย ไม่ใช่มาเพื่อเป็นเครื่องกักขัง หรือเป็นนายอยู่เหนือใจเรา. เมื่อเรามีความรู้แจ้งอย่างนี้ สิ่งต่าง ๆ ก็จะลงไปอยู่เป็นบ่าวเป็นทาสเรา และเราก็อยู่เหนือมัน. ถ้าเรารู้สึกกลับตรงกันข้ามไปในทางมีคณฺหาอุปาทาน จนมีอะไรเป็นอะไรด้วยจิตใจที่ยึดถือเหนียวแน่นแล้ว มันจะขึ้นอยู่เหนือศีรษะเรา แล้วเราก็จะกลับลงไปเป็นบ่าวเป็นทาสมัน. มันกลับกันอยู่เป็นคนละอย่างคั่งนี้ จึงเป็นสิ่งที่เราต้องระมัดระวัง ให้เป็นไปในลักษณะที่เรายังคงเป็นอิสระอยู่เหนือโลก เหนือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจึงจะได้ ; มิฉะนั้นแล้ว เราเองจะต้องตกอยู่ในสถานะที่น่าสงสารที่สุด ในบรรดาสิ่งที่น่าสงสาร. ไม่มีอะไรที่น่าสงสารยิ่งไปกว่านี้. เราควรจะสมเพชตัวเองล่วงหน้า กันไว้บ้างตามสมควร.

เมื่อมี ยถาภูตญาณทัสสนะ เห็นจริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น อย่างนี้แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า นิพพิทา คือความเบื่อหน่ายนั้น ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นคิดตามมา ตามส่วนลึกของการเห็น. คำว่า นิพพิทา นี้ แปลว่า ความเบื่อหน่าย. นี้ตรงกันข้ามจากคำว่า อัสสาทะ ซึ่งแปลว่า ความเอรีคอร่อยที่อาจหาได้ในสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกียวิสัย. ส่วน นิพพิทา แปลว่า ความเบื่อหน่ายในสิ่งที่ตนเคยเอรีคอร่อยมาแล้วนั้น. เมื่อก่อนตนมีการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวงด้วยกิเลส และบริโภคนั่นด้วยอำนาจของกิเลส จึงมีสิ่งที่เรียกว่า อัสสาทะ อยู่เต็มที. ครั้นมี ยถาภูตญาณทัสสนะ เกิดขึ้น เห็นว่าตัวผู้บริโภคนั้นก็ว่างเปล่าจากตัวตน สิ่งที่ถูกบริโภค ก็ว่างเปล่าจากตัวตน เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไร้ความหมายแห่งตัวตนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย

แต่ละฝ่ายล้วนแต่ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น ดังนั้นแล้ว สิ่งที่เรียกว่า นิพพิทา คือความ
หน่ายก็เกิดขึ้น. นี่หมายความว่ามีการคลอนแคลนสั่นสะเทือนเกิดขึ้นแล้วในการ
หลงเข้าไปยึดถือ หรือเปรียบเทียบเมื่อเราต้องตกเป็นทาสเขามานาน จนมี
ความรู้สึกรู้สึกตัวเกิดขึ้น ก็มีความเคลื่อนไหวไปในทางที่จะปลื้มตนออกจากความ
เป็นทาส ; นี้ เป็นลักษณะของนิพพิทา คือเกลียดความเป็นทาสขึ้นมาแล้ว.
สิ่งที่เรียกว่า นิพพิทา จึงได้แก่ความเกลียด หรือความหน่าย ต่อความที่ตน
โง่หลงเข้าไปยึดถือเอาสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเข้าใจว่า น่าเอา น่าเป็น.

ธรรมสิ่งทีเรียกว่านิพพิทาความเบื่อหน่ายแล้ว โดยอัตโนมัติ
ตามธรรมชาติมันเอง ย่อมจะมีสิ่งที่เรียกว่า วิราคะ. วิราคะ แปลว่า
ความจางออกหรือคลายออก เหมือนกับเชือกที่ผูกมัดไว้แน่น ถูกแก้ออก หรือ
เหมือนสีย้อมผ้าติดแน่น แล้วแช่น้ำยาบางอย่างให้มันละลายออก หลุดออก,
ความยึดถือที่คลายออก หรือจางออกจากโลก หรือจากสิ่งทั้งปวงที่เคยยึดถือนี้
ท่านเรียกว่า วิราคะ. ธรรมนี้ถือว่าเป็นระยะที่สำคัญที่สุด ; แม้จะไม่ใช้ระยะ
ที่ถึงที่สุด ก็เป็นระยะที่สำคัญที่สุดของการหลุดพ้น เพราะว่ามีมีการคลาย
ออกจากออกดังนี้แล้ว ไม่ต้องสงสัยเลย สิ่งทีเรียกว่าความหลุดออกได้
หรือวิมุตตินั้น จะต้องมีโดยแน่นอน.

เมื่อมีความหลุด หรือหลุดออกมาได้จากความเป็นทาส ไม่
ตกเป็นทาสของโลกอีกต่อไป ก็จะมีอาการที่เรียกว่า วิสุทธิ คือบริสุทธิ์.
บริสุทธิ์ในที่นี้ หมายความว่าไม่เศร้าหมอง. ก่อนนี้เศร้าหมองโดยทุกวิถีทาง

เพราะการเข้าไปจมเป็นทาสของโลกอยู่ จะเป็นการเศร้าหมองที่กาย ที่วาจา ที่ใจ หรือจะมองดูกัน ในแง่ไหน ๆ ก็เป็นเรื่องเศร้าหมอง. ต่อเมื่อหลุดพ้นออกมา จากความเป็นทาสในสร้อยของโลกแล้ว จึงจะอยู่ในลักษณะที่บริสุทธิ์คือไม่ เศร้าหมอง.

เมื่อมีความบริสุทธิ์แท้จริงอย่างนั้นแล้ว ก็มีสิ่งที่เรียกว่า สันติ คือความสงบอันแท้จริงสืบไป. เป็นความสงบเย็นจากความวุ่นวาย จากความ รบกวน หรือจากการต่อสู้กันรน ทรนทรมานต่างๆ เมื่อปราศจากอาการ เบียดเบียนวุ่นวายเหล่านั้นแล้ว ท่านสรุปเรียกความเป็นอย่างนั้นว่า สันติ คือความสงบว่างบังคับเย็นของสังขารทั้งปวง แหนบจะเรียกได้ว่าเป็น ชั้นสุดหรือชั้นเดียวกับนิพพานได้. แท้จริง สันติ กับ นิพพาน นั้น เกือบจะ ไม่ต้องแยกกัน ที่แยกกันก็เพื่อจะให้เห็นว่า เมื่อสงบแล้ว ก็นิพพาน.

คำว่า นิพพาน ให้ถือเอาความหมายตามตัวหนังสือ. นิพพาน แปลว่า ไม่มีเครื่องทึบแสง; คำว่า นิ แปลว่า ไม่มี คำว่า วาน [คือ พาน ในที่นี้] แปลว่า เครื่องทึบแสง, อย่างนี้ก็มิ. อีกอย่างหนึ่ง วณะ แปลว่า ไข, นิ แปลว่า ไม่มี. ไม่มีการไข คือดับสนิทไม่มีเหลือ. ฉะนั้นคำว่า นิพพาน จึงได้ความหมายใหญ่ ๆ ๒ ประการ คือดับไม่มีเชื้อเหลือสำหรับ จะเกิดมาเป็นทุกข์อีกต่อไป นี้อย่างหนึ่ง; และอีกอย่างหนึ่งก็คือ ปราศจากความทึบแสง ปราศจากความเผาผลาญ ปราศจากความผูกพันร้อยรัด ต่าง ๆ ทุกอย่างทุกประการ. นี่เป็นลักษณะของพระนิพพาน รวมความแล้ว ก็แสดงถึงภาวะที่ปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง. คำว่า นิพพาน มีความหมาย

ส่วนใหญ่อย่างนี้. แต่ขอให้เข้าใจว่า คำว่านิพพาน ๆ นี้ ยังมีความหมายที่มุ่งใช้ต่าง ๆ กันอีกหลายอย่าง ในเมื่อเพิ่งเล็งให้กว้างออกไป : เช่น หมายถึง การดับของความทุกข์ ก็มี; หมายถึง การดับของกิเลส ชนิดอื่นซึ่งก็มี; หมายถึงธรรม หรือเครื่องมือ หรือเขตแดน หรือ สภาพอันใดอันหนึ่งที่เป็นเครื่องดับทุกข์ดับกิเลสดับสังขารทั้งปวง ได้สิ้นซึ่งก็มี; มันหลายความหมายเช่นนี้.

คำว่า นิพพาน ๆ นี้ เรายืมเขามาใช้. นักศาสนาในสมัยพระพุทธเจ้า ได้ยืมเอาคำว่านิพพาน ที่มีอยู่ก่อน มาใช้เรื่อย ๆ กันมา. เข้าใจว่าครั้งแรกทีเดียว ได้ยืมคำกลางบ้านมาใช้. ถ้าเป็นคำใช้กลางบ้าน คำว่านิพพาน แปลว่า คับเย็น หมายถึงของที่ร้อนดับเย็นลงไป, เป็นแง่คิดของความดับทุกข์โดยตรง. แม้จะมีคำว่านิพพาน ใช้กันอยู่ในลัทธิศาสนาหลาย ๆ ลัทธิก็ตาม แต่ความหมายไม่เหมือนกันเลย เช่นลัทธิหนึ่งถือเอาความสงบเย็นในขณะได้ฌาน ได้สมาบัติเป็นนิพพานไปก็มี. บางลัทธิยิ่งมากไปกว่านั้นอีก คือถึงกับถือเอาความสงบมัวเมาอยู่ในกามารมณ์กันอย่างเพียบพร้อม เป็นนิพพานมาแล้วก็มี. พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสชนิพพานในความหมายเช่นนี้, ทรงระบุความหมายของนิพพาน ในลักษณะที่เป็นภาวะอันปราศจากความที่มัวแห่งร้อยรัดผูกพันของกิเลสและความทุกข์ เพราะการได้เห็นโลก เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง จนดับกิเลสตัดหาและอุปาทานเสียได้ดังนี้.

เพราะฉะนั้น เราจึงควรจะต้องมองเห็นคุณค่าอันใหญ่ยิ่ง ของการเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริง ที่เรียกว่า อดาภูคณฺฑาณทัตฺถนนะ. ควร

พยายามทำให้เกิดมีขึ้นทางใดทางหนึ่งใน ๒ ทาง เท่าที่เราจะพึงทำได้; คือ ทางที่จะเป็นไปเองตามธรรมชาติโดยการประคับประคองให้ดี ในการทำจิตให้มี ปิทีปราโมทย์ เป็นการเป็นอยู่ชอบ เป็นอยู่บริสุทธิ์ ทุกลมหายใจเข้าออก ทั้งกลางวันกลางคืนอยู่เสมอ จนกระทั่งเกิดคุณธรรมต่าง ๆ ตามลำดับที่กล่าว มาแล้วนี้ได้ตามธรรมชาติ, นี้วิธีหนึ่ง. ส่วนอีกวิธีหนึ่งนั้น เป็นการเร่งรัดเอา ด้วยกำลังบังคับ คือไปศึกษาและปฏิบัติตามวิธีเทคนิคโดยเฉพาะ ในการทำสมาธิ หรือการเจริญวิปัสสนา. เมื่อมีอุปนิสัยและอินทรีย์ต่าง ๆ เหมาะสมในตน ก็สามารถทำให้ก้าวหน้าไปได้โดยเร็ว ในเมื่อถูกวิธี และถูกสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ.

แต่อย่างไรก็ดี โอกาสที่เปิดไว้สำหรับทุกคน มีอยู่ตรงที่ว่า อย่างน้อยก็อาจทำตามวิธีธรรมชาติ ที่ได้กล่าวแล้วโดยละเอียดในวันนี้ จงอย่า ละเว้น จงอย่าได้คิดว่าต่อแก่ ๆ เฒ่า ๆ จึงค่อยเข้าวัดไปทำ หรือต้องลวราชการ ไปบวชสามเดือนสี่เดือนก่อน จึงค่อยทำ, เราจะต้องพยายามทำทุกโอกาส ทุกลมหายใจเข้าออก. ระมัดระวังให้การเป็นอยู่ประจำวันของเราบริสุทธิ์ ผุดผ่อง เกิดปิทีปราโมทย์ เกิดปิัสสัทธิ สมาธิ ยถากุตญาณทัสสนะ นิพพิทา วิราคะ วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพานอย่างซิมลอง น้อย ๆ เรื่อยไปตามธรรมชาติ ทุกวัน ทุกเดือน ทุกปี ก็จะได้ใกล้ชิดพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริงได้ ตั้งแต่ บัดนี้ไป.

สรุปความว่า สมาธิ และ วิปัสสนา ตามธรรมชาติ ที่ทำให้บุคคล บรรลุมรรคผลกันได้ในที่เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคตรงที่นั่งฟังนั่นเอง

และเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับบุคคลทุกคนนั้น ตั้งอาศัยอยู่บนรากฐานแห่งการพิจารณาความจริงในข้อที่ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น” อยู่เป็นประจำทุกวัน. ผู้หวังจะได้ผลอันนี้ จะต้องพยายามทำตนให้เป็นคนสะอาด มีอะไรเป็นที่พอใจตัว จนยกมือไหว้ตัวเองได้ มีปีติปราโมทย์ตามทางธรรมอยู่เสมอ ไม่ว่าจะในเวลาปฏิบัติงานในหน้าที่หรือเวลาพักผ่อน. ปีติปราโมทย์นั่นเองทำให้เกิดความแจ่มใสสดชื่น มีใจสงบว่างเป็นปัสสัทธิ เป็นเหตุให้มีสมาธิตามธรรมชาติอยู่อย่างอัตโนมัติ จนเห็นความจริงที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น อยู่เสมอ. ขณะใดเป็นไปแรงกล้า จิตก็หน่ายคลายกำหนด จากสิ่งที่เคยยึดถือ หลุดออกมาได้จากสิ่งที่เคยยึดถือ แม้แต่การยึดถือว่าตัวตน หรือของตน, ไม่มีความหลงอยากในสิ่งใดด้วยกิเลสตัณหาอีกต่อไป ความทุกข์ไม่มีที่ตั้งอาศัย ก็สิ้นสุดลง. ผู้นั้นได้ชื่อว่าเป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อให้ตนพ้นทุกข์อีกต่อไป. นับว่าเป็นของขวัญที่ธรรมชาติ มีไว้สำหรับคนทุกคนโดยแท้จริง.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ข้อความที่ข้ายในกระดานคำ
ประกอบการบรรยายครั้งที่ ๗ เรื่อง สมาธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชา

	๑. สីลวิสุทธิ	ความหมกจกแห่งศีล
	๒. จิตตวิสุทธิ	ความหมกจกแห่งจิต
[๑]	๓. ทิณฺฐวิสุทธิ	ความหมกจกแห่งทิณฺฐิ
[๒]	๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ	ความหมกจกแห่งความรู้เป็น- เครื่องข้มความสงสัย
[๓]	๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	ความหมกจกแห่งความรู้- เห็นว่าทางหรือมิใช่
[๔]	๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	ความหมกจกแห่งความรู้- ความเห็นในทางปฏิบัติ
	๑. อุทยัพพยานุปัสนาญาณ	เห็นความเกิดและสลาย
	๒. ภังคานุปัสนาญาณ	เห็นความคับสลายในส่วนเดียว
	๓. ภยตฺถุฏฐานญาณ	เห็นเต็มไปค้วยความน่ากลัว
	๔. อาทีนวานุปัสนาญาณ	เห็นเต็มไปค้วยโทษ
	๕. นิพพิทานุปัสนาญาณ	เห็นเต็มไปค้วยความน่าเบือหน่าย
	๖. มุญฺจิจตฺถกัมมตาญาณ	ญาณเป็นความใคร่ที่จะพ้นอย่างแรงกล้า
	๗. ปฏิสังขานุปัสนาญาณ	ญาณหาทางพ้น
	๘. สังขารุเปกขาญาณ	ญาณเป็นเครื่องวางเฉย
	๙. สัจฺจานโลมิกญาณ	ญาณควรแก่การรู้อริยสัจ
[๕]	๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ	ความหมกจกแห่งญาณทัสสนะ
	ก. อริยมรรค ข. อริยผล	

คำบรรยาย ตูลาการิกธรรม ครั้งที่ ๗/๒๔๙๙

เรื่อง

สมาธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชา ในรูปเทคนิค
พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย บอง เนติบัณฑิตยสภา

๑๔ พฤษภาคม ๒๔๙๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในวันแรกที่สุดแห่งการบรรยาย อาตมาได้บรรยายในทางที่จะให้
มองเห็นว่าพุทธศาสนา คือวิชาและระเบียบปฏิบัติที่จะให้เราทราบว่าอะไรเป็นอะไร
ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น; และได้ขยายความของคำว่าอะไรเป็นอะไร ด้วยการ
บรรยายครั้งต่อมา คือให้รู้ว่าทุกๆ อย่างเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; แล้วได้
บรรยายในครั้งต่อมา มาว่า ทั้งๆ ที่ทุกอย่างเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เช่นนั้น
คนเรายังหลงเกาะเกี่ยว ยึดถือ ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นอยู่นั่นเอง ทั้งนี้

เพราะอำนาจของอุปาทาน ๔ ประการ ซึ่งเราต้องทำความเข้าใจกันให้ละเอียดลออในเรื่องอุปาทานนั้น ; และต่อมาได้อธิบายเรื่องสิกขา ๓ ประการ ซึ่งมีความมุ่งหมายในการตัดอุปาทานโดยตรง ; และต่อมา ได้บรรยายเรื่องเบญจขันธ์ ๕ อย่าง ในฐานะเป็นที่เกาะ เป็นที่ยึดถือ ของอุปาทาน ; และต่อมาก็ได้บรรยายถึงวิธีการที่จะทำให้เกียตภาวฤตญาณทัสสนะ การรู้แจ้งตามที่เป็นจริงในเบญจขันธ์นั้น เพื่อตัดอุปาทานนั้นเสีย และเป็นวิธีที่เป็นไปตามคอมมอนเซนส์หรือตามธรรมชาติ เป็นส่วนใหญ่.

บัดนี้ อาตมาอยากจะอธิบายถึงวิธีที่จะทำญาณทัสสนะความเห็นแจ้งนั้น ให้เกิดขึ้นตามวิธีที่ท่านจัดไว้ในรูปของหลักสูตรหรือหลักวิชา เป็นระเบียบที่รัดกุม หรือที่พอจะเรียกได้ว่าเทคนิคของเรื่องนี้. และขอให้ชื่อในที่นี้ว่า "สมาธิ และ วิปัสสนา ตามหลักวิชา (ในรูปของเทคนิค)". แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ไม่อยู่ในรูปพระพุทธภาษิต เพราะเป็นสิ่งที่พระโบราณจารย์ยุคหลัง ๆ จัดขึ้นมา ก็ตาม ก็ นับว่าเป็นวิธีที่เหมาะสมสำหรับปฏิบัติที่มีอุปนิสัยอันอ่อน ยังมองไม่เห็นทุกข์ตามธรรมชาติมาก่อนด้วยตนเอง, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเหมาะสำหรับคนพวกที่นิยมหรือแตกตื่นไปทำวิปัสสนากัน ทั้ง ๆ ที่ไม่เคยมองเห็นความจริงของชีวิตอะไรมาก่อนเลย ซึ่งมีมากในปัจจุบันนี้ด้วยเหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่า เรื่องที่เป็นเทคนิคชนิดนี้จะเป็นเรื่องวิเศษไปกว่าที่จะเป็นไปตามคอมมอนเซนส์หรือตามธรรมชาติ ดังที่ได้บรรยายมาแล้วเมื่อวันก่อน เพราะเหตุว่า เมื่อตรวจดูในพระบาลีไตรปิฎกโดยตรง จะเห็นว่า มีแต่วิธีที่กล่าวว่าเป็นไปตามธรรมชาติ เหมือนอย่างที่ได้อธิบายไปแล้วนั้น

เป็นส่วนใหญ่ แต่มีอะไรบางอย่างชวนให้เห็นว่า นั่นมันเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ สำหรับบุคคลที่มีบุญบารมี หรือที่เรียกว่ามีอุปนิสัยที่ได้สร้างมาพอสมควร หรือ แก่รอบ พอที่จะรู้สิ่งเหล่านั้นได้เหมือนกับทำเล่น ๆ อย่างนั้น. ที่นี้ มีปัญหา สำหรับผู้ที่ไม่มีบารมี ไม่มีอุปนิสัย ไม่ได้อบรมมาจนแก่รอบอย่างนั้น ว่าจะทำอย่างไร? ท่านก็เลewayวิธีว่า เราจะต้องเร่งรัด หรือต้องมีระเบียบปฏิบัติ ที่เป็นการเร่งรัดไปตั้งแต่ต้นทีเดียว ต้องทำให้มีระเบียบ ให้ไปตามระเบียบ ไปตามลำดับอย่างรัดกุม จึงเป็นอันว่าระเบียบที่รัดกุมในรูปเทคนิคอย่างนี้ ก็มีไว้ สำหรับคนทุกคนที่ยังไม่มีอุปนิสัยแก่กล้านั่นเอง จึงเป็นสิ่งที่เราควรจะรู้ไว้.

ระเบียบวิธีตั้งหน้าปฏิบัติ เพื่อทำให้เกิดญาณทัสสนะ คือความ เห็นแจ้งขึ้นมา นี้ ท่านเพิ่งเรียกกันในยุคอรธกถาโดยชื่อใหม่อีกชื่อหนึ่ง ว่า “วิปัสสนาธุระ” และจัดให้เป็นคู่กันกับ “คัมภีร์ธุระ” ซึ่งเป็นเรื่อง การเรียนตำราคัมภีร์โดยตรง; ส่วนวิปัสสนาธุระนั้น คงให้เป็นเรื่อง การเรียนจาก ภายในไปตามเดิม คืออบรมจิตโดยเฉพาะ เป็นการศึกษาส่งต่าง ๆ จากภายใน ไม่เกี่ยวกับตำรา จนเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมา ที่เรียกว่าวิปัสสนา. ฟังเข้าใจว่า โดยเหตุที่คำว่า “คัมภีร์ธุระ” และ “วิปัสสนาธุระ” ๒ คำนี้ ไม่ได้ มีมาในบาลี เราจึงหาคำ ๒ คำนี้ไม่พบในพระไตรปิฎก จะมีปรากฏก็อย่าง ในหนังสือชั้นหลัง ๆ เช่นอรธกถาธรรมบท เป็นต้น. แต่ถึงอย่างนั้นก็ตาม เราก็อาจใช้เป็นหลักเป็นเกณฑ์ได้ว่า วิปัสสนาธุระนั้น เป็นธุระ หรือเป็น การงานของพุทธบริษัท ผู้ตั้งอกตั้งใจจะทำการคัมภีร์ ด้วยการทำความ เพียรในทางแห่งพิจารณาโดยตรง นี้เรียกว่าวิปัสสนาธุระ. เราไม่จำเป็น

จะต้องตั้งคำใหม่ขึ้นมาอีก; เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่าเรากำลังจะพูดกันถึงสิ่งที่เขาเรียกกันว่า วิปัสสนาธุระ หรือระเบียบแห่งการทำวิปัสสนา ที่เรียกกันในยุคอรรถกถานั้นเอง.

คำว่า "วิปัสสนา" นี้ มีทางพื้นเพื่ออยู่บางอย่าง คือในบางกรณีเกิดไปแยกการทำทางจิตนี้เป็น ๒ ประเภทโดยเด็ดขาด คือทำเพื่อให้เกิดสมาธิประเภทหนึ่ง ทำให้เกิดปัญญาประเภทหนึ่ง เหมือนอย่างที่ได้เคยอธิบายมาแล้ว และเกิดเรียกชื่ออย่างอื่นขึ้นอีกคู่หนึ่ง คือเรียกการทำสมาธินั้นว่า สมถภาวนา และไปเรียกการทำทางปัญญาว่า วิปัสสนาภาวนา เลยทำให้คำว่าวิปัสสนามีความหมายแคบเข้ามา เหลือแต่เพียงเรื่องของปัญญา. แต่ที่โดยที่แท้แล้ว คำว่าวิปัสสนาธุระ ต้องกินความรวมหมดทั้งสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา คือหมายถึงทั้งสมาธิและทั้งปัญญานั้นเอง และยิ่งไปกว่านั้น ยังได้รวมเอาศีลซึ่งยังไม่ใช่ตัวภาวนาอะไรเลย เข้าไปอีกด้วย ในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อจะให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนานี้ได้ดี พระอาจารย์แต่กาลก่อน ท่านนิยมตั้งให้เป็นหัวข้อ เป็นข้อ ๆ มาที่เดียว หัวข้อแรกที่สุด ก็ว่า :

อะไรเป็นบาทฐานที่คงที่อาศัยของวิปัสสนา? และถัดไปก็ คือ

อะไรเป็นลักษณะเครื่องสังเกตว่าเป็นตัววิปัสสนา?

อะไรจะเป็นกิจ คือตัวการงาน การกระทำที่เรียกว่าวิปัสสนา?

และ อะไรเป็นผลสุดท้ายของวิปัสสนา?

เมื่อตั้งปัญหาว่าอะไรเป็นที่คงที่อาศัยของวิปัสสนา, ก็มีคำตอบว่าศีล กับ สมาธิ เป็นที่ตั้งที่อาศัยของวิปัสสนา เพราะว่าวิปัสสนานี้หมายถึง

การรู้แจ้งเห็นจริง. การรู้แจ้งเห็นจริงจะเกิดขึ้นมาได้ ก็ในเมื่อบุคคลมีจิตใจที่
ปีติปราโมทย์ คือไม่มีอะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ. ข้อนี้ ศีลช่วยได้ถึงที่สุด ;
เมื่อไม่ขาดศีล มีศีลบริสุทธิ์ ก็มีปีติปราโมทย์ ฉะนั้นจึงต้องมีศีล. ท่าน
เปรียบว่า เหมือนอย่างคนจะตัดต้นไม้ หรือตัดป่าลงสักป่าหนึ่ง เขาจะต้องมี
ที่ยืนบนแผ่นดิน. ถ้าเขาไม่มีแผ่นดินสำหรับยืน เขาจะทำงานได้อย่างไร
ฉะนั้นแผ่นดินในที่นี้ ก็เปรียบเหมือนกับศีล หรือศีลเปรียบเหมือนกับ
แผ่นดินในที่นี้ สำหรับคนที่ตัดป่าคือกิเลส จะได้ยืน. ถ้าปราศจากศีล
เสียแล้ว ก็เหมือนกับไร้แผ่นดินที่จะยืนทำงาน ; ฉะนั้นจึงต้องมีแผ่นดินสำหรับ
จะยืน คือศีล. ส่วนกำลังหรือเรี่ยวแรงสำหรับจะตัดนั้น ท่านเปรียบ
เหมือนกับสมาธิ คือเขาจะต้องมีสมาธิเป็นกำลังงาน. ส่วนตัว บัญญา
หรือญาณ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนา ก็คือของมีคมสำหรับตัด หรือตัวการตัด เพราะว่า
ความเห็นแจ้ง ย่อมตัดความมืดบอดคืออวิชชา. โดยเหตุนี้ ศีลจึงเป็นของ
จำเป็น จนถึงกับเป็นสิ่งแรกที่ท่านเอ่ยถึง ในเรื่องของวิปัสสนาธุระ ว่าเป็นที่ตั้ง
ที่อาศัยของวิปัสสนา ซึ่งถ้าเปรียบก็เหมือนกับที่ยืนทำงาน สำหรับจะถางป่า
หรือตัดป่ารก ให้เป็นที่ราบเตียนถ่งกล่าวแล้ว. โดยเหตุนี้ ศีลจึงถูกลากเข้ามา
เป็นส่วนหนึ่งของวิปัสสนาธุระด้วย โดยไม่มีทางจะแยกออกจากกันได้ เหมือน
ดังที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก.

คำกล่าวเช่นนี้ มีหลักที่อ้างอิงในพระบาลีโดยตรง, เช่น ในบาลี
มัชฌิมนิกาย ได้มีการกล่าวถึงความบริสุทธิ์สะอาดของการปฏิบัติเป็นขั้น ๆ
เป็นอย่างไร ๆ ไปตามลำดับ จนครบ ๗ อย่าง ก็ถึงที่สุด คือการบรรลุมรรคผล.
ในขั้นแห่งความบริสุทธิ์ ๗ อย่างนั้น ท่านก็ได้ยกเอาศีลเป็นข้อแรก เรียกว่า

ศีลวิสุทธิต คือความหมดจดแห่งศีล. **ศีลวิสุทธิต** ก็ส่งผลให้เกิด **จิตตวิสุทธิต**
 คือความหมดจดแห่งจิต. **ความหมดจดแห่งจิต** ก็ส่งผลให้เกิด **ทัญญูวิสุทธิต**
 คือความหมดจดแห่งทัญญูหรือความเห็น. **ความหมดจดแห่งทัญญู** ก็ส่งผลให้เกิด
กัมมวิสุทธิต คือความหมดจดแห่งความรู้ที่จะข้ามความสงสัยเสียได้. **ทัญญู**
ความหมดจดแห่งความรู้ เป็นเครื่องข้ามความสงสัยนี้ ก็ส่งผลให้เกิด **มัลลคามัคคญาณ**
ทสสนวิสุทธิต คือความหมดจดแห่งความเห็นแจ้งชัดว่าอะไรเป็นหนทาง อะไร
 ไม่ใช่หนทาง. **ความหมดจดในเรื่องความรู้** ว่าอะไรเป็นทางอะไรไม่ใช่ทาง
 ก็ส่งผลให้เกิด **ปฏิบัติญาณทสสนวิสุทธิต** คือความหมดจดแห่งความรู้ความเห็น
 ในตัวการปฏิบัตินั้น. **ปฏิบัติญาณทสสนวิสุทธิต** นี้ ก็ส่งผลให้เกิด **ญาณทสสนวิสุทธิต**
 อันเป็นขั้นสุดท้าย คืออริยมรรค ซึ่งเป็นคู่กับอริยผล. เมื่อบรรลุลอริยมรรค
 ก็ไม่ต้องกล่าวถึงอริยผล เพราะเป็นสิ่งที่เกิดเองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้; ฉะนั้นท่าน
 จึงกล่าวสั้นสุดลงเพียงแต่อริยมรรค ในฐานะขั้นสุดท้ายของการปฏิบัติ.

ท่านเปรียบอุปมาเรื่องการปฏิบัติตามลำดับนี้ว่า เหมือนกับสมัยโบราณ
 การเดินทางของพระราชา เขาใช้รถม้าอย่างค้ำอย่างเร็ว แต่รถม้าไม่เหมือน
 รถยนต์ มันจะวิ่งมาก ๆ เหมือนรถยนต์นั้นไม่ได้ ฉะนั้นจึงต้องการมีการ
 วิ่งรับกันเป็นช่วง ๆ เป็นตอน ๆ เขาจึงเตรียมม้ากับรถไว้ชุดหนึ่ง สำหรับวิ่ง
 ตรงช่วงที่หนึ่ง รถกับม้าอีกชุดหนึ่ง ไว้วิ่งตรงช่วงที่สอง อีกชุดหนึ่งตรง
 ช่วงที่สาม ช่วงที่สี่ เป็นลำดับไป จนถึงช่วงที่ ๗. ถ้าพระราชามีธุระด่วน
 อะไรเกิดขึ้น คนอยู่ช่วงที่หนึ่งก็ขับรถวิ่ง พอสุดช่วงที่หนึ่งแล้ว ส่งมอบให้คน
 ช่วงที่ ๒ คนช่วงที่ ๒ ก็ขับรถวิ่งไปสุดช่วงที่ ๒ แล้วก็ส่งมอบให้คนช่วงที่ ๓

ที่ ๔ เรื่อยไป, พระเจ้าแผ่นดินก็อาจเดินทางวันหนึ่งตั้งหลายร้อยกิโลเมตรได้ เหมือนอย่างที่เรามีรถยนต์ใช้สมัยนี้ และถึงที่สุดในวันเดียวได้เหมือนกัน เพราะการส่งกันเป็นช่วง ๆ. อุปมานี้ ท่านใช้เปรียบเทียบกับวิสุทธิ หรือ ความหมดจด ๗ ช่วง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. ช่วงแรกที่สุด ได้แก่ สิววิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล ในฐานะที่เป็นของจำเป็นเบื้องต้นที่จะขาดไม่ได้. เพราะเหตุนี้เอง ศีลจึงถูกนับเนื่องเข้าในเครือของวิปัสสนาด้วย อย่างที่จะแยกกันไม่ได้ ในฐานะที่เป็นพื้นฐานเบื้องต้น เปรียบเหมือนพื้นแผ่นดินที่จะต้องใช้เป็นที่ยืนตั้งกล่าวแล้ว.

สำหรับคำว่า ศีล นี้ ได้อธิบายมาแล้วเป็นส่วนมาก ในการบรรยาย ครั้งก่อน ๆ ซึ่งสรุปได้ความว่า หมายถึงปกติทางกาย ทางวาจา. ขอให้ท่านทั้งหลายจำความหมายของคำว่า ศีล ๆ นี้ ไว้อย่างสั้น ๆ ว่า คือความปกติ ปราศจากโทษในทางกาย ทางวาจา. ส่วนการที่จะแจกศีลเป็น ๕ ข้อ ๑๐ ข้อ หรือกี่ข้อนั้น ไม่เป็นความสำคัญอะไรเลย. ถ้ายังมีความไม่ปกติทางกาย ทางวาจาอยู่แล้ว ยังเรียกว่าไม่มีศีลที่ถูกต้องสมบูรณ์ตามความหมายของศีล. ต่อเมื่อมีความปกติ คือไม่เกิดโทษรบกวนขึ้นทางกาย ทางวาจา จึงจะถือว่า มีศีล. ฉะนั้นเราอาจจะตั้งศีลของเราเองขึ้นได้ โดยถูกต้อง ไม่มีผิดพลาด ถ้าหากว่าเรายึดถือหลักอันนี้. ตัวอย่างเช่นเราไปฆ่าเขา ไปขโมยเขา ไปประพฤติผิดในของรักของเขา ไปโกหกเขา มันก็เกิดความไม่ปกติขึ้นทางกาย ทางวาจา ทำให้เกิดความโกลาหลวุ่นวายเศร้าหมอง; หรือแม้ที่สุดเราประพฤติผิดเรื่องเล็กน้อย ทางมรรยาท ทางสังคม หรือแม้แก่ตัวเราเอง จนทำให้

เกิดความไม่ปรกติสุข ที่เกี่ยวกับทางกายหรือทางวาจาชั้น นี้ก็เรียกว่าไม่มีศีล. ฉะนั้นเราอาจจะถือศีลเพียงตัวเดียว แล้วได้ศีลทั้งพระไตรปิฎก คือทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ก็มีทางที่จะทำได้ โดยการรักษาความปรกติ ไม่มีโทษเกิดขึ้นทางกายวาจาตนเอง ขอให้จำไว้ว่า ศีลนั้นมีความหมายอย่างนี้ เพราะคำว่า ศีล เอง ก็แปลว่า ปรกติ ขอให้จำไว้อย่างแม่นยำ.

เมื่อมีความปรกติ คือความสงบหรือเหมาะสมในทางกาย วาจา ก็ย่อมจะเกิดความปรกติ หรือความเหมาะสมในทางจิต ที่เรียกว่า จิตวิสุทธิ ความหมดจดทางจิตตามมา. ข้อนี้ได้อธิบายแล้วโดยละเอียดในเรื่อง สิกขา ๓ ที่ว่าถึง สมာธิ แล้ว. ขอสรุปใจความสั้น ๆ ของคำว่า สมาธิ นี้ ว่าได้แก่ ความที่มีจิตอยู่ในสภาพที่เหมาะสม ที่จะปฏิบัติงานทางจิต. คือถือเอาบทที่แสดงลักษณะของสมาธิว่า กมฺมุณีโย; ส่วนคำว่า สมานิโต, ปริสุทฺโธ, ปริโยทาโต และบทอื่น ๆ นั้น ก็ยังไม่มี ความหมายสำคัญเท่ากับบทว่า กมฺมุณีโย คือจิตมีสภาพเหมาะสมสำหรับจะปฏิบัติงานทางจิต. นี้แหละคือความหมายอันถูกต้องของคำว่า สมาธิ ไม่ได้หมายความว่าตัวแข็งทื่อ ไม่มีความรู้สึกเป็นก้อนหินก้อนดิน หรือว่าเข้าฌาน ซึมเข้าไปในความสุขของฌานนั้น ก็ไม่ใช่ นั่นไม่อยู่ในสภาพที่เหมาะสมที่จะปฏิบัติงานทางจิต แม้ที่สุขแต่เรามีความโปร่งสบาย จิตใจสดชื่น เป็นที่พอใจของตัวอยู่ ก็เรียกว่ากำลังมีคุณสมบัติของความเป็นสมาธิอยู่ และอาจเริ่มทำงานทางจิตหรือวิปัสสนาธุระได้

ที่นี้ ต่อไปจากนี้อีก ๕ อย่าง หรือ ๕ สุตริ คือทิวฐิวฐิตุธิ, กังขา
 วิตรณวิฐิตุธิ, มัคคามัคคญาณทัสสนวิฐิตุธิ, ปฏิปทาญาณวิฐิตุธิ, และ
 ญาณทัสสนวิฐิตุธิ นั้นเป็นท้าววิปัสสนาแท้. ขอย้าอีกครั้งหนึ่งว่า ใน ๗ อย่างนั้น
 ๒ อย่างแรก คือสีลวิฐิตุธิ กับ จิตตวิฐิตุธิ จัดเป็นปากทางของวิปัสสนา.
 อีก ๕ อย่างข้างปลาย นับตั้งแต่ทิวฐิวฐิตุธิเป็นต้นไปนั้น เป็นท้าววิปัสสนา;
 เลยได้ลำดับใหม่ว่า ท้าววิปัสสนาที่ ๑ นั้น คือทิวฐิวฐิตุธิ หมายถึงความมีทิวฐิ
 บริสุทธ์หมดจด คำว่า ทิวฐิ ในที่นี้ หมายถึงความเห็นอย่างที่เราใช้เป็น
 เครื่องยึดมั่นถือมั่นอะไรบางสิ่งบางอย่างนั่นเอง, เป็นของประจำตัวอยู่ด้วยกัน
 ทุกคน. คือความคิดเห็นที่ถืออยู่เป็นหลักประจำใจตลอดเวลา.

ท้าววิปัสสนาที่ ๑ เรียกว่าความหมดจดของทิวฐิ หมายถึงความ
 หมดจดจากความเห็นผิด ที่เราเห็นผิดกันอยู่ตามธรรมชาติธรรมดาแต่เดิม
 หรือด้วยการถูกแวดล้อมเป็นพิเศษก็ตาม นับตั้งแต่ความเชื่อองมงายไว้เหตุผล
 ในเรื่องของไสยศาสตร์ ขึ้นมาถึงเรื่องความเข้าใจผิดในธรรมชาติ เช่นร่างกาย
 จิตใจ วิญญาณเหล่านี้ ก็เข้าใจผิดเห็นเป็นของเที่ยง ของสุข หรือเป็นตัวเป็นตน
 เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหม หรือเป็นอะไรล้วน
 แต่ขลัง ๆ ศักดิ์สิทธิ์ไปทั้งนั้น; ไม่สามารถจะเห็นว่ามันเป็นแต่เพียงธาตุ ๔
 คือส่วนที่เป็นร่างกาย; เป็นวิญญาณธาตุ คือที่เป็นส่วนจิต, และเป็นอากาศธาตุ
 คือ ส่วนที่เป็นพื้นฐานทั่ว ๆ ไป, หรือไม่เห็นว่ทั้งหมดนั้นเป็นเพียงนาม
 และรูป หรือกายกับใจ แต่ไปเห็นว่าเป็นตัวเป็นตน มีเจตภูตหรือวิญญาณ
 ที่ศักดิ์สิทธิ์เข้า ๆ ออก ๆ อยู่กับร่างกาย, มองไม่เห็นว่าเป็นนามรูป; มอง
 ไม่เห็นว่าเป็นขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ;
 ไม่เห็นว่าเป็นเพียงอายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหล่านี้เป็นต้น;

ความรู้สึกจึงโน้มไปในทางที่ยึดถือความขลัง ยึดถือความศักดิ์สิทธิ์ จนทำให้เกิดความหวาดกลัว แล้วเกิดพิธีรื่องต่างๆ เพื่อจะแก้ความหวาดกลัว จนกระทั่งคิดมั่นแน่นแน่นอยู่ในพิธีรื่องต่างๆ ตามความเชื่อความคิดเห็นอันผิดเหล่านั้น. นี้เรียกว่าความเห็นยังไม่สะอาดหมดจด จะต้องละความเห็นอย่างผิดๆ ทำนองนั้นให้หมดจดเสียก่อน จึงจะเป็นวิปัสสนาตัวที่ ๑ ขึ้นมาได้, และเรียกว่า **ทิวฐิวิสุทธิ**. ถ้าจะกล่าวให้ชัดตามโวหารสำหรับพวกเราสมัยนี้ใช้กันอยู่ ก็น่าจะใช้คำว่า เป็นผู้มีความรู้ที่เป็นวิทยาการ และเป็นผู้อยู่ในอำนาจของเหตุผล มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ของธรรมชาติทั้งหลายอย่างถูกต้อง, ก็พอจะเรียกว่าเป็นผู้มีทิวฐิวิสุทธิ คือความหมดจดสะอาดดีของความเห็น. ขอให้ทำความเข้าใจในลักษณะที่สิ่งนี้จะมาเกี่ยวข้องกับตัวเราให้มากที่สุด เท่าที่จะมากได้ และให้ใช้เป็นประโยชน์ได้จริง ๆ จึงจะเป็นผู้ที่นำตนเข้าไปในร่องรอยของสิ่งที่เรียกว่า “**วิปัสสนา**” คือความรู้ความเห็นอย่างแจ่มแจ้ง. **รวมความให้สั้น ๆ ที่สุด ทิวฐิวิสุทธิ**นี้ท่านจำกัดความไว้ **ว่าเป็นความเห็นที่รู้จักแยกแยะคำว่าตัว คำว่าสัตว์ บุคคล นิ่ง ภู เรา เขา เหล่านี้ให้กระเจาออกไปในลักษณะที่เป็นเพียงส่วน ๆ เช่นเป็นขันธ์ห้า หรือเป็นรูปนาม** คือเป็นกายกับใจเป็นอย่างน้อย อย่าให้หลงผิดทั้งตน ๆ คือหลงสมมติที่เป็นสัตว์ เป็นบุคคลทั้งกลุ่มหรืออะไรทำนองนั้น. มิฉะนั้น จะเลยเถิดเห็นฟ้าเป็นเทวดา เห็นแม่น้ำลำธารเป็นเทวดา เห็นต้นไม้เป็นเทวดา หรือมีเทวดาอย่างนี้เป็นต้น สืบไปอีก. เราต้องรู้จักน้ำก็เป็นน้ำ ฟ้าก็เป็นฟ้า และรู้ว่ามันประกอบด้วยธาตุอะไรบ้าง มีลักษณะอย่างไรบ้าง, ที่เคยเข้าใจว่าน้ำเป็นเทวดา ฟ้าเป็นเทวดา ก็จะหายไป. นี่นับว่าเป็นเครื่องเทียบเคียงให้เข้าใจคำว่าทิวฐิวิสุทธิ. ถ้าพูดถึง

คน ก็อย่าให้หลงเป็นเรื่องของเจตมุต วิญญาณ หรืออะไรทำนองนั้น. แต่ให้เข้าใจว่าเป็นส่วนประกอบของธรรมชาติ หรือของธาตุต่าง ๆ ตามธรรมชาติ มาปรุ่กันเข้า ก็จะเริ่มมีความเห็นแจ้งหรือวิปัสสนาอันดับแรกๆ ที่เรียกว่า ทิฏฐิวิสุทธิติ. ทิฏฐิวิสุทธิติ นี้ จะส่งต่อไปให้เกิด กังขาวิตรณวิสุทธิติ.

เมื่อเราพิจารณาต่อไปอย่างละเอียด ถึง กังขาวิตรณวิสุทธิติ ก็คือพิจารณาลงไปถึงเหตุถึงปัจจัยของส่วนหนึ่ง ๆ ที่เราได้แยกออกดูแต่ที่แรกนั้น แล้วอีกชั้นหนึ่ง : ทิฏฐิวิสุทธิติ เห็นคน ๆ หนึ่งนี้ เป็นเพียงกายกับใจ. ที่นี้ กังขาวิตรณวิสุทธิติ นี้ มีหน้าที่จะแยกดู ว่ากายกับใจแต่ละอย่าง ๆ นี้ มีเหตุมีปัจจัยสร้างปรุ่กันมาอย่างไร ฉะนั้นจึงมองเห็นลึกลงไปอีกว่า อวิชา ทัศนหาอุปาทาน กรรม อาหาร เหล่านี้เป็นต้น มันสร้างสรรปรุ่แต่งกันมาอย่างประณีตสุขุมจนกระทั่งปรากฏสิ่งที่เราเรียกว่ากายและใจ ; กังขาวิตรณวิสุทธิติ ที่เรียกว่าความหมดจดแห่งความรู้ที่จะให้ข้ามสงสัยเสียได้ นี้ จึงหมายถึงการเห็นแจ้งในพวกเหตุพวกปัจจัยของสิ่งทั้งปวงนั่นเอง. ความสงสัยว่าเรามีหรือไม่มี ตัวของเรามีหรือไม่มี ตัวเราตายแล้วเกิดหรือไม่เกิด ตัวเราเคยเกิดมาแล้วอย่างไร ตัวเราจะเกิดอย่างไรต่อไปอีก ทั้งนี้เป็นต้น เหล่านี้ท่านเรียกว่าความสงสัย. ในระเบียบของวิปัสสนานี้ ท่านจำแนกความสงสัยเหล่านี้ ออกไปราว ๒๐-๓๐ อย่าง. แต่เมื่อสรุปแล้ว ก็คือความสงสัยเกี่ยวกับตัวเรามีอยู่หรือไม่ ตัวเราได้มีแล้วหรือไม่ ตัวเราจะมีต่อไปหรือไม่ ในลักษณะอย่างไร เหล่านี้เอง. การที่จะข้ามความสงสัยเสียได้ ก็ต้องโดยเหตุที่ได้ทราบว่ามันไม่มีตัวเรา มีแต่ธาตุ ขันธ์ อายตนะ และเหตุปัจจัยต่าง ๆ เช่น

อวิชา ถัดมา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นต้น ซึ่งปรุงแต่งชั้นธายตนะ เหล่านี้. มันไม่มีตัวเรา แล้วเริ่มหมกความเข้าใจเซลา ๆ ว่าเรามีอยู่ เรามี มาแล้ว เราจะมีต่อไปนั่นเสียที. ความสงสัยชนิดนี้ ทำนองนี้ ระวังไปสิ้นเชิง แล้ว ก็เรียกว่าเป็นตัววิปัสสนาที่ ๒ ได้ แต่มิได้หมายความว่าเป็นการหมก กิเลสที่เป็นเหตุให้ถือว่าตัวเราโดยสิ้นเชิง เพราะส่วนที่ละเอียดกว่านั้นยังมีอยู่. ความสงสัยที่รบกวนใจทำนองนี้ ต้องหมดไปตั้งแต่ขั้นนี้. ความสงสัยเหล่านี้ ได้ระวังไป เพราะว่ามีความรู้เรื่องการปรุงแต่งของเหตุปัจจัยต่าง ๆ จนเพิกถอน ‘ตัวเรา’ ขึ้นหยาบ ๆ นี้เสียได้.

เมื่อมาถึงขั้นข้ามความสงสัยเช่นนี้เสียได้แล้ว ก็สามารถทำให้เกิด **มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ** ก็คือความหมกจดสะอาดแห่งความรู้ความเห็น ว่า อะไรเป็นทางที่จะก้าวต่อไปอย่างถูกต้อง อะไรเป็นทางที่จะไม่ก้าวต่อไปได้ คือเป็นทางผิด. อุปสรรคที่ทำให้ก้าวไปไม่ได้ในขั้นนี้ก็มีอยู่หลายอย่าง ที่เห็น ชัดว่ามันเกิดในขณะที่ทำวิปัสสนานั้นก็คือ สิ่งต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นแล้ว ในขณะที่จิตเป็นสมาธิที่กล่าวแล้วข้างต้น. ในตอนที่จิตเป็นสมาธินั้น มักจะเกิดสิ่งต่าง ๆ ชนิดแปลกประหลาด และจะจับอกจับใจผู้ทำมากเหลือเกิน และแทบจะ กล่าวได้ว่าไม่มีสมาธิไหน ที่จะไม่เกิดสิ่งที่จับอกจับใจผู้ทำ เช่นเกิดแสงสว่าง รุ่งเรืองน่าอัศจรรย์ เห็นแจ้งปรากฏอยู่ในตาข้างในโดยไม่ต้องลืมตา. ถ้ายิ่ง ไปน้อมจิตเพื่อให้เห็นนั่น เห็นนี้เข้าด้วย ก็ยิ่งไปกันใหญ่ ถ้าคนเข้าใจผิดว่า “นี่แล้วเป็นผลของวิปัสสนา” หรือยินดีว่า “นี่ก็เป็นของวิเศษสำหรับเรา พอแล้ว” ดังนั้นก็ตาม ข้อนั้นย่อมกีดกันหนทางของวิปัสสนา คือความเห็นแจ้ง

ในมรรคผล ท่านจึงถือว่าไม่ใช่ทางหรือเป็นเรื่องผิดทาง. อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่น บีตีมอกอิมใจเกิดขึ้นมากล้น ท่วมทับจิตใจเสียเรื่อยตลอดเวลา จนไม่อาจพิจารณาอะไรได้อีกต่อไป; หรือเกิดไปเข้าใจว่า นี่แล้วเป็นนิพพานในปัจจุบัน ทันตาเห็นแล้ว ตั้งนี้เป็นต้น ก็ติดตันเสีย ไม่ก้าวไปได้ นี่ก็เป็นอุปสรรคของ วิปัสสนา เกิดสิ่งที่ไม่ใช่ทางขึ้นขวางหน้า. ท่านยังกล่าวว่า แม้ญาณ คือความเห็นแจ้งในนามรูปบางขณะ ที่ทำความพอใจให้ว่าตนเป็นผู้รู้เห็นอย่างวิเศษ แล้วทะนงตัวพุ้งชานอยู่ด้วยความเห็นแจ้งเหล่านั้น นี่ก็ชื่อว่าเป็นการผิดทาง หรือเป็นอุปสรรคของวิปัสสนา ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้ด้วยเหมือนกัน. ในบางกรณี จิตตกไปในทางรำบับมากเกินไป จนคอยแต่จะรำบับหยุดนิ่งเสียท่าเดียว น้อมไปในทางพิจารณาธรรมไม่สำเร็จ. บางที่เป็นไปมากในทางกาย จนกายรำบับแข็งทื่อเสียเสมอไป ก่อนแต่จะพิจารณาอะไรได้ หรือน้อมไปเพื่อความเพียรอันสูงขึ้นไปได้ นับว่าเป็นอุปสรรคอย่างยิ่ง ทั้งในทางที่จะก้าวหน้าต่อไปไม่ได้, และในทางที่จะหลงไปว่าเป็นคุณวิเศษไปเสียเลย. ผู้ที่พอใจหลงไหลแต่ในทางสมาบัติ จึงไม่อาจก้าวไปในทางปัญญา. ยังมีข้ออื่นอีก ซึ่งเป็นไปได้ง่ายที่สุด เช่นเกิดความรู้สึกเป็นสุข เป็นที่พอใจชนิดที่ไม่เคยพบมาเลยแต่ก่อน เกิดแล้วก็แปลกประหลาดเหลือที่จะอธิบายได้ ทำคน ๆ นั้นให้เกิดความพอใจเหลือที่จะประมาณ เพราะว่าในขณะที่นั้นใจกับกายเป็นสุขแสนที่จะเป็นสุข ปัญหาต่าง ๆ เกิดถึงกลาไปจากใจ ระลึกรู้ถึงเรื่องที่เคยรักก็ไม่รัก ระลึกรู้ถึงเรื่องที่ เคยเกลียดก็ไม่เกลียด ระลึกรู้ถึงเรื่องที่เคยกลัว เคยหวาดเสียว เคยวิตกกังวล ห่วงใยต่าง ๆ ก็ไม่อาจเกิดความรู้สึกทำนองนั้น จึงหลงเข้าใจว่าบัดนี้เราเป็นผู้

หลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวง เพราะมีลักษณะอาการราวกับบุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว จากกิเลสทั้งปวง. ตลอดเวลาที่เป็นอย่างนั้น ถ้าพอใจเสียในความเป็นอย่างนั้น ก็เป็นการตัดหนทางแห่งการก้าวหน้าของวิปัสสนา และไม่เท่าไรอาการเช่นนั้น จะค่อยเสื่อมหายไป : สิ่งที่เคยกลัวก็จะกลัวกลับอย่างเดิม สิ่งที่เคยรักก็จะรัก อย่างเดิม อะไร ๆ ก็จะถูกกลับสู่สภาพเดิม นี้ก็อย่างหนึ่ง หรือพวกหนึ่ง. อีก อย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่าความเชื่อ. ความเชื่อที่เคยไม่แน่นแฟ้นมาแต่ก่อน ก็ปรากฏเป็นของแน่นแฟ้นในพระรัตนตรัย หรือในสิ่งที่ตนอยากจะเชื่อ ; แม้ ที่สุดแต่ความพอใจในธรรม ก็มีอาการรุนแรง ; แม้ลักษณะของความเฉยต่อสิ่ง ทั้งปวง ก็มีอาการรุนแรง ; ล้วนแต่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้หลงไหล หรือติดพัน ในสิ่งเหล่านั้นแล้วแต่กรณี. ท่านแสดงลักษณะของสิ่งที่ไม่ใช่ ทางก้าวหน้าต่อไปของวิปัสสนาไว้ดังนี้ อาตมาเชื่อว่าเป็นการยากมาก ที่คน แรกพบแรกถึงสิ่งเหล่านี้ จะเข้าใจได้ว่าเป็นอุปสรรค หรือเป็นเครื่องขัดขวาง ของวิปัสสนา มีแต่จะกลับเห็นไปเสียว่าเป็นยอดสุดของวิปัสสนาเสียทีเดียว จึงเป็นสิ่งที่ยากหรือประณีตแยกกายอยู่ ต่อเมื่อใดเกิดญาณรู้แจ้งจริงๆ ว่าสิ่ง เหล่านี้เป็นสิ่งกีดขวางของวิปัสสนาชั้นที่จะทำการตัดสังโยชน์ตัดกิเลสอันละเอียด เสียได้ เมื่อนั้นจึงจะเชื่อว่ามีมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นตัววิปัสสนาที่ ๓ คือความบริสุทธิ์หมดจดของความรู้ความเห็นที่ว่า อะไรเป็นทางถูก อะไรเป็น ทางผิด. เขาจะต้องศึกษาอบรมดำรงตัวให้เดินในทางที่ชอบไว้เรื่อย ๆ ไป จนเกิดความรู้แจ้งชัดในหนทางแห่งวิปัสสนาจิตที่ถูกตรงโดยประการทั้งปวง.

กรณีมีญาณทัสสนะในเรื่องทางจิต ทางถูก โดยสมบูรณ์เช่นนั้นแล้ว ญาณในขั้นต่อไปก็จำต้องดำเนินถูกทางเป็นธรรมดา และก้าวไปตามลำดับ นับตั้งแต่เห็นความจริงในสังขารทั้งปวงชัดแจ่มถึงที่สุด จนกระทั่งวางเฉยในสังขารทั้งปวง มีจิตพร้อมที่จะบรรลุถึงการรู้อย่างแจ่มชัดที่เป็นขั้นคุณวิเศษสืบไป : เรียกว่า **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ** ซึ่งแปลว่าความหมดจดแห่งความรู้ความเห็นในตัวเองแห่งการปฏิบัติ, นับเป็นวิปัสสนาตัวที่ ๔, หรือนับเป็น วิสุทธิอันดับที่ ๖ เนื่องจากไม่มีคำอธิบายอันละเอียดของญาณนี้ในบาลีเดิม คือ พระไตรปิฎก โดยตรง นักศึกษาจึงถือเอาตามที่มีอธิบายอยู่ในหนังสือชั้นหลัง ๆ เช่น คัมภีร์ วิสุทธิมัทค์ ของพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งถอดรูปมาจากคัมภีร์ วิมุติมัทค์ ของท่านอุปติสสะอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้เป็นต้น. อาจารย์ในชั้นหลังเหล่านี้ จำแนกลำดับ ญาณในปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เป็น ๔ ลำดับด้วยกัน และเรียกว่า **วิปัสสนาญาณ ๔**, คือ –

๑. เมื่อวิปัสสนาจิตดำเนินไปถูกทาง ในการพิจารณาความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ของสังขารทั้งปวงถึงที่สุดแล้ว ก็เพ่งพิจารณาเน่วเน้ออยู่แต่ในภาวะแห่งความก่อเกิดขึ้น และความเสื่อมสลายไปของสังขารเหล่านั้น จนแจ่มแจ้ง ชัดเจนที่สุด เห็นภพทั้งหลายเต็มไปด้วยการเกิดดับ เหมือนท้องทะเลระยิบระยับเต็มไปด้วยการเกิดและการดับของฟองน้ำที่เกิดจากลูกคลื่น ฉะนั้นใต้อันนั้น. ความรู้ความเห็นที่เป็นอยู่ในลักษณะนี้ เรียกว่า **อุทธัพพานุสัสสนาญาณ** แปลว่า **ญาณ** เป็นเครื่องตามกำหนดให้เห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไป หรือมักเรียกกันแต่สั้น ๆ ว่า **อุทธญาณ** เพื่อความสะดวก. ผลแห่งญาณเหล่านี้ เกิดจากการเพ่งพิจารณาให้ชัดและให้นาน จนกว่าความรู้นี้จะแน่นแฟ้น

เหมือนกับข้อมติอยู่ในจิต เพื่อให้มีกำลังแรงในการที่จะเบียดหาย หรือการชุกเกล้าได้ถอนความยึดมั่นในสิ่งนั้น ๆ เสียได้ในลำดับต่อไป นั่นเอง. นี้เป็นวิปัสสนาญาณ ที่ ๑.

๒. การเพ่งพิจารณาพร้อมกันทั้งความเกิดขึ้น และความเสื่อมสลาย ไปถึงสองประการในคราวเดียวกันนั้น ยังหยابอยู่ กำลังจิตยังพรักว่าที่จะเพ่งเพียงอย่างเดียว ; ในขั้นนี้ท่านจึงทิ้งเสียอย่างหนึ่ง คือไม่เพ่งดูฝ่ายเกิด, เพ่งแต่ฝ่ายความดับ เพื่อให้เห็นความสลายหรือความดับ ลึกซึ่งรุนแรงถึงที่สุด จนกระทั่งรู้สึกว่าเป็นโลกทั้งปวงไม่มีอะไร นอกจากความพังทลาย หรือความแตกดับทั่วไปหมด เหมือนกับท่าฝนตกลงมาทั่วไปทุกหนทุกแห่ง, จิตที่อยู่ในความรู้สึกเช่นนี้ เรียกว่าประกอบอยู่ด้วย **ภังคานุวัตรสนาญาณ** แปลว่า **ญาณ** เป็นเครื่องตามกำหนดเห็นความพังทลาย หรือความดับ นี้เป็นวิปัสสนาญาณ ที่ ๒. เรียกสั้น ๆ ว่า **ภังคญาณ**.

๓. เมื่อความเห็นแจ้งในความเสื่อมสลายอยู่เรื่อย มีมากเพียงพอแล้ว ก็จะทำให้เกิดความรู้แจ้งต่อไปเป็นลำดับที่ ๓ ว่า **ภพ**คือความมีความเป็น ทั้งหลายนี้ คือสิ่งที่น่ากลัว. ความน่ากลัวปรากฏเต็มไปในภพทั้งปวง ไม่ว่าจะ เป็นกามภพ รูปภพ หรืออรุพภพก็ตาม. หรือว่าภพทั้งปวง เต็มไปด้วยภาวะที่น่ากลัวแห่งความแตกทำลายของสังขารทั้งปวงอยู่ทุกขณะจิต จึงเกิดเป็นความหวาดกลัวสะกึ่งถึงที่สุดจริง ๆ ขึ้นในใจของผู้เห็นแจ้ง, และความกลัวอัน ถูกต้องนั้น ประจำอยู่ในใจเป็นความเห็นแจ้งชนิดหนึ่ง ว่ามีแต่ความน่ากลัว

เปรียบประดุจยาพิษ อารุณ หรือโจรอันโหดร้ายเท่านั้น ที่บรรจุกอยู่ในภพทั้ง ๓
เต็มไปหมด ไม่มีอะไรนอกไปจากนั้น. ในขณะที่แห่งความรู้สึกเช่นนี้ ท่าน
เรียกว่า ภยคุบุฏฐานญาณ แปลว่าความรู้แจ้งในสังขารปรากฏว่าเต็มไปด้วย
ภาวะที่น่ากลัว. เรียกสั้น ๆ ว่า ภยญาณ. จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๓.

๔. เมื่อความรู้สึกว่าเต็ม ไปด้วยความน่ากลัว ในภพทั้งปวงมากพอ
อันคับต้อไปก็จะเกิดความรู้แจ้งว่าสังขารหรือภพทั้งปวง ประกอบอยู่ด้วยโทษ
อันร้ายกาจโดยส่วนเดียว ไม่มีความปลอดภัยในการที่จะไปหลงเกี่ยวข้องกับ
สังขารเหล่านั้น, เปรียบเหมือนป่าที่เต็ม ไปด้วยสัตว์ร้าย มีราชสีห์เป็นต้น
ไม่เป็นที่น่าอภิรมย์แก่ผู้ต้องการความเพลิดเพลินจากป่า ฉันทก็ฉันทนั้น. ความ
รู้สึกเห็นภพทั้งปวงเต็ม ไปด้วยโทษเช่นนี้ เรียกว่า อาทีนวานุสัสสนาญาณ
แปลว่า ญาณเป็นเครื่องตามกำหนดให้เห็นโทษของสังขารทั้งปวง. เรียกสั้น ๆ ว่า
อาทีนวญาณ. จัดเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๔.

๕. เมื่อพิจารณาเห็นสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของน่ากลัว และ
เต็ม ไปด้วยโทษทุก ๆ ปริมาณุเช่นนั้นแล้ว ก็เกิดความรู้สึกที่เหนื่อยหน่ายใน
สังขารทั้งปวง เห็นเป็นเหมือนบ้านเรือนที่ไฟไหม้ เหลือแต่ต้นถ่าน พอเป็น
รูปโครงว่าเรือนที่ถูกไฟไหม้แล้วดังนี้ ไม่น่าเสนาหาแต่ประการใด. ความรู้สึก
เมื่อหน่ายต่อการที่ต้องระคนอยู่กับสังขารทั้งปวงนี้ เรียกว่า นิพพิทานุสัสสนา-
ญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องตามกำหนดด้วยความเบื่อหน่าย. เรียกสั้น ๆ ว่า
นิพพิทาญาณ. นับเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๕.

๖. เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายที่แท้จริงเช่นนี้ ก็เกิดความรู้สึกที่อยากจะพ้นจากการระคนด้วยสังขารเหล่านั้นจริงๆ เพราะฉะนั้นความรู้สึกที่ว่าอยากจะพ้นในที่นี้ มันมีจริงๆ และมากพอจริงๆ ไม่ใช่เหมือนความรู้สึกอยากพ้นตามธรรมดาของพวกเรา ซึ่งไม่มีกำลังของสมาธิ หรือกำลังของความเห็นแจ้งอะไรๆ ช่วย. เพราะมันไม่ยอมพ้นจริงๆ เหมือนอย่างญาณในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ พวกเราจึงทำเล่น ๆ กับการศึกษาพระพุทธศาสนา ทำเล่น ๆ กับการปฏิบัติธรรม หรือกับการอะไรทุกอย่าง มันผิดกันที่ตรงนี้. ส่วนความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งวิปัสสนาญาณนั้น จิตใจทั้งหมดมันเป็นไปด้วยทั้งหมด, รู้สึกกลัวเท่าไร ก็รู้สึกอยากพ้นเท่านั้น. เมื่อรู้สึกว่ภพทุกภพบรรจุเต็มไปด้วยความน่ากลัว ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ความอยากพ้นมันก็มีมากประมาณเท่ากับความใหญ่ของภพทั้งปวงนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงเป็นการอยากพ้นจริงๆ. ท่านมีอุปมาเปรียบว่ามีความอยากพ้นมาก ขนาดเท่า ๆ กับความอยากพ้นของสัตว์ เช่นเขียดเป็นต้น ซึ่งกำลังคั้นอยู่ในปากของงู. มันอยากพ้นเท่าไร ก็ลองคำนวณดูเองเถิด. เที่ยวนี้นี้พระ โยคาวจรผู้มีนิพพิทาญาณ แล้ว ก็อยากพ้นจากภพทั้งปวงมากเท่านั้น. หรือเปรียบอีกอย่างหนึ่ง ว่าเนื้อ หรือนก หรืออะไรก็ตาม ที่ติดบ่วง คั้นราว ๆ อยู่ มันอยากจะพ้นจากบ่วงนั้นเท่าไร พระโยคาวจรก็อยากจากสังสารทุกข์มากเท่านั้น. หรือเปรียบเหมือนสัตว์ป่าที่ถูกจับมาขังกรง มันมีความอยากจะออกจากกรงมีประมาณมากเท่าไร พระโยคาวจรคือผู้เจริญวิปัสสนาอันดับญาณนี้ ก็อยากพ้นจากภพทุก ๆ ภพ คือจากกามภพ จากรูปภพ จากอรูปรภพ ซึ่งเต็มไปด้วยความน่ากลัวมากเท่านั้น. และตามความเชื่อของคนโบราณ เขาชอบเขียนเป็นภาพพระจันทร์หรืออยากจะพ้น จากปาก

ของราหู ซึ่งมักจะทำเป็นแผ่นไม้ใหญ่ สลักติดอยู่ตามประตูวัดโบราณ ๆ ให้กันเห็นว่าพระจันทร์อยากจะพ้นจากปากราหู ฉันทไค พวกเราก็ออยากจะพ้นจากภพทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ฉันทันนี้ ความรู้สึกที่อยากจะพ้นจริงๆ ทำนองนี้ และมีปริมาณมากเท่านี้ นี้เรียกว่า มุญจិតุกัมมตาญาณ แปลว่า ญาณเป็นเหตุให้เกิดความปรารถนาในการพ้น. นับเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๖.

๗. ที่นี้ เมื่อความอยากพ้นอย่างรุนแรงมีมากพอ ความกระเสือกกระสนหาหนทางพ้นนั้น มันก็ทนไม่ได้จึงต้องมี; จึงเกิดความรู้สึกในทางค้นหาหนทางอย่างรุนแรงเช่นกัน. ท่านเรียกชื่อของความรู้สึกอันนี้เป็นภาษาบาลีว่า ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ แปลว่า ญาณเป็นเครื่องกำหนดพิจารณาหาทางรอด. การพิจารณาในขั้นนี้ ก็คือการสอดส่องไปเรื่อยๆ ว่า เมื่อภพทั้งหลายเป็นอย่างนี้ ทั้งเราก็ออยากจะพ้น; มันมีทางใดบ้าง. พิจารณาไป ก็เห็นอุปาทาน เห็นกิเลส ซึ่งเป็นเหตุผูกพันจิตให้ติดอยู่กับภพนั้น ๆ ว่ามันมีอยู่อย่างเหนียวแน่น, จึงได้หาหนทางต่อไปในทางที่จะทำให้กิเลสนั้นอ่อนกำลัง จนเห็นความอ่อนกำลังของกิเลสนั้นเสียก่อน แล้วจึงทำลายเสีย. ท่านเปรียบอุปมาในการแสวงหาทางทำกิเลสให้อ่อนกำลังเสียก่อนนี้ ว่าเหมือนกับคน ๆ หนึ่งไปสู่มุปลาได้งู ล้วงขึ้นมาเป็นงู ไม่รู้ว่าเป็นงู คิดว่าปลา เขามากอครัดไว้ยึดถือไว้ ใครบอกว่างูก็ไม่เชื่อ จนกระทั่งได้อาจารย์ซึ่งมีสติปัญญา เมตตากรุณา มากพรั้แข็งแรงจนรู้ว่ามันเป็นงู ไม่ใช่เป็นปลา จึงเกิดกลัวขึ้นมาอยากจะพ้นจากงู ท้ายการหาวิธีฆ่ามันเสีย. เขาได้จับคองงูขึ้นเหนือศีรษะ,

คล้ายขนคุดออกจากแขน, แกร่งเป็นวงกลม จนกระทั่งงูเพลิง และปล่อยมือให้งูกระเด็นไปด้วยแรงเหวี่ยงของมันเองไปไกล ไปตกนอนเบาะอยู่และตายอยู่ที่นั่น ถ้าไม่ตายก็ตามไปฆ่าเสียให้ตาย. อุปมานี้ท่านหมายถึงการที่ผู้เห็นแจ้งว่าสิ่งที่ผูกพันตนให้ติดอยู่กับภพ ที่น่ากลัวน่าสลดสังเวชที่สุดนั่นคือกิเลส ก็เป็นผู้ทำให้กิเลสนั้นถอยกำลังลง แล้วฆ่าเสียทีหลังในตอนหลัง. ถ้าพวกเราไม่มีอุบายปัญญาเป็นเครื่องทำให้กิเลสถอยกำลังลงทุก ๆ วัน วันละเสี้ยววันละน้อยแล้วการฆ่ากิเลสย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะกิเลสมีกำลังมากเหลือเกิน กำลังมากเหลือที่จะเปรียบเทียบได้ เหลือกำลังของปัญญาที่ยังอ่อน ยังเล็กน้อย ยังแรกสอนเคินอยู่ที่จะไปฆ่ามันได้; จึงต้องบ่มปัญญาให้มันมากขึ้น และพร้อมกันนั้น ก็กรรมานกิเลสให้มันถอยกำลังลง. การพิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลายเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่น่าเอา ไม่น่าเป็น อยู่เสมอและยิ่งขึ้น ๆ ตามที่เคยบรรยายมาแล้วนั้น เป็นการตัดอาหารของกิเลส ทำกิเลสให้ถอยกำลังอยู่เป็นประจำสม่ำเสมอ. และในตอนนี่เราจะต้องทำเพิ่มให้มากขึ้น ให้ประณีตแยกกายยิ่งขึ้นไปอีก. นี่แหละเป็นช่องทางที่เราจะเอาชนะกิเลสซึ่งใหญ่เท่าภูเขา ตัวเราเล็กน้อยแค่นี้ได้. ท่านเปรียบว่าเราต้องมีความกล้าให้มากพอ เท่ากับว่าตัวเป็นหนูตัวนิตเดียว ก็กล้าคิดฆ่าเสือโคร่ง ๒-๓ ตัว เป็นต้น. เราต้องมีความตั้งใจจริง สอดส่องหาหนทางคามประสาว่าเราตัวเล็ก ถ้าไปสู้มันซึ่งหน้า สู้มันไม่ได้ ต้องใช้อุบายด้วยวิธีต่าง ๆ ทำให้มันอ่อนกำลังลงทุก ๆ วัน แล้วก็ปล่อยให้มันตายตามฆ่าอยู่เสมอ. อุบายอย่างนี้ท่านเรียกว่า **ปฏิสังขานูปัสสนาญาณ** จัดเป็นวิปัสสนาญาณอันดับที่ ๗.

๘. การทำให้กิเลสอ่อนกำลังลงนั้น เป็นเหตุให้วางเฉยในสิ่งทั้งปวง ได้ยิ่งขึ้นทุกที ฉะนั้นในโอกาสต่อไปนี้ จึงเป็นลำดับแห่ง **สังขารเปกขาญาณ** ซึ่งแปลว่า ความรู้เป็นเหตุให้วางเฉยในสังขารทั้งปวง. ญาณนี้อาศัยอยู่บนการพิจารณาเห็นความว่างแห่งสังขารทั้งหลาย ว่าว่างจากตัวตน ว่างจากความ เป็นสัตว์เป็นบุคคล ว่างจากแก่นสารคือความเที่ยงแท้ถาวร ว่างจากความ สุข เพราะเต็มไปด้วยทุกข์ ว่างจากความงาม เพราะดูแล้วล้วนแต่น่าระอา ดังนั้น เป็นต้น, จนในที่สุด เกิดความวางเฉยในสิ่งทั้งปวงในทุก ๆ ภพ คือทั้งกามภพ รูปภพ และอรุภพ. เห็นสิ่งที่เคยรักใคร่หลงใหล เป็นก้อนอิฐก้อนหิน ก้อนดินไป. ท่านเปรียบเทียบความข้อนี้ว่า เหมือนกับคนที่เคยรัก เคยติดอกติดใจ กันมาแต่ก่อน บัดนี้ปรากฏว่าเป็นกบฏก็หมดรัก เช่น ในกรณีที่เคยเป็นคู่ ก่อนนี้คิดว่าเป็นเมียก็รัก แต่เมื่อมาปรากฏว่าเป็นคู่ คือเป็นกบฏ เลยมืดความรัก ครอบงำขาดจากกันแล้ว เขาจะไปทำอะไรต่อไปก็ได้ตามใจ เฉยได้. ภพทั้ง ๓ คือกามภพ รูปภพ อรุภพ แต่ก่อนนี้เคยเป็นที่อัสสาทะ หรือเป็นที่เอร็ดอรรย นานาประการของสัตว์, เมื่อจิตสูงขึ้นมาถึงญาณอันดับที่ ๘ นี้แล้ว ก็ทราบ ว่าว่างจากสาระใด ๆ จึงวางเฉยเสียได้ในภพทั้งปวง เหมือนบุรุษที่วางเฉยกับภรรยา ที่หย่าขาดกันแล้ว เพราะจับได้ว่าเป็นกบฏ เป็นต้น. **สังขารเปกขาญาณ** นี้ จัดเป็นวิปัสสนาญาณอันดับที่ ๘. เรียกสั้น ๆ ว่า **อุเบกขาญาณ**.

๙. เมื่อวางเฉยในภพทั้งปวงได้อย่างนี้ จิตก็พร้อมแล้วที่จะรู้วิริยสัจจ ๓ ชนิดที่จะทำให้บรรลุวิมรรค คือพระโศคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรค มรรคใดมรรคหนึ่งแล้วแต่กรณี. จิตที่อยู่

ในสภาพเช่นนี้ ท่านเรียกว่ามี **สังขานุโลมิกญาณ** แปลว่า ญาณที่พร้อมถึงที่สุดแล้ว ที่จะรู้อริยสังข ๗ ชนิดที่เป็นขั้นที่จะทำลายกิเลสสังโยชน์ให้หมดไปเป็นพระอริยมุคคณชั้นใดชั้นหนึ่งได้. นับเป็นวิปัสสนาญาณอันดับที่ ๕. เรียกสั้น ๆ ว่า **อนุโลมญาณ**.

วิปัสสนา ๕ ลำดับ นับตั้งแต่ อุทยัพพยานุปัสสนาญาณ เป็นต้นไป จนถึงสังขานุโลมิกญาณ เป็นที่สุดนี้ เมื่อเป็นไปอย่างสมบูรณ์เต็มที่แล้ว เรียกว่า **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ** เป็นวิปัสสนาตัวที่ ๔ หรือนับเป็นวิสุทธิอันดับที่ ๖, กล่าวคือความบริสุทธิ์หมดจดสะอาดที่แห่งปัญญาเป็นเครื่องเห็น ในการดำเนินไปของวิปัสสนาหรือปัญญาที่รู้แจ้งและตัดกิเลส.

ต่อจากนั้น ก็ถึงวิสุทธิอันดับที่ ๗ ที่เรียกว่า **ญาณทัสสนวิสุทธิ** คือความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ ซึ่งได้แก่อริยมรรคญาณนั่นเอง เป็นตัวสุดท้ายของวิปัสสนา หรือผลของวิปัสสนา ได้แก่อริยมรรคญาณทั้ง ๔. นับเป็นวิปัสสนา ตัวที่ ๔.

ก็ในลำดับระหว่างสังขานุโลมิกญาณ อันเป็นวิปัสสนาญาณที่ ๕ เป็นอันดับสุดท้ายของปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ กับญาณทัสสนวิสุทธิ อันเป็นวิสุทธิอันดับที่ ๗ นี้ มี **โคตรภูญาณ** แทรกอยู่ ในฐานะที่เป็นเครื่องหมายคั่นระหว่างปฏุชนกับอริยมุคคณ. แต่โดยที่โคตรภูญาณ มีขณะแวบเดียวแล้วก็ดับไป จึงควรสงเคราะห์เข้าใจเสียในฝ่ายปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะยังอยู่ในฐานะที่เป็นกามาวจรกุศล แม้ว่าญาณนี้จะอยู่ในกึ่งกลางระหว่างโคตรปฏุชน กับโคตร

พระอริยเจ้า หรือแม้ว่าญาณนี้จะขึ้นมาถึงขั้นที่หน่วงเอานิพพานเป็นอารมณ์แล้วก็ตาม.

สำหรับวิปัสสนาท้ง ๕ ตัวนี้ อาจสรุปแต่ใจความได้ว่า ตัวที่ ๑ คือ **ทัญญูวิสุทธิต** เป็นความหมกจุกแห่งทัญญูความเห็น ไม่มีทัญญูเห็นผิอีกก็ต่อไป เพราะมารู้จักแยกคน แยกสัตว์ออกไปเป็นส่วน ๆ. วิปัสสนาตัวที่ ๒ เรียกว่า **กัณขาวิตตรณวิสุทธิต** ความหมกจุกแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัยเสียได้ เพราะมารู้จักเหตุ-รู้จักปัจจัย แห่งส่วนต่าง ๆ เหล่านั้น ที่มาประกอบกันขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด. วิปัสสนาตัวที่ ๓ ชื่อ **มัลลคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิต** รู้แจ้งว่าอะไรผิด อะไรถูก อะไรเป็นทาง อะไรไม่ใช่ทาง และไม่ไปหลงของแปลก ๆ ที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญทางจิต ที่แปลกประหลาดเหลือความคาดคะเนของคนธรรมดา. วิปัสสนาตัวที่ ๔ คือ **ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิต** ได้แก่วิปัสสนาญาณทั้ง ๔ ลำดับ ที่กล่าวมาแล้ว. ตัวนี้เป็นตัวการที่ดำเนินไปอย่างคมเฉียบ เป็นปัญญาหรือญาณในขั้นที่แทงตลอดในภพทั้ง ๓ หรือสังขารทั้งปวง ซึ่งจะ เป็นเหตุให้กิเลสเหลืออยู่ไม่ได้. ส่วนวิปัสสนาตัวที่ ๕ คือ **อริยมรรคทั้ง ๘** มีโสคาบัตติมรรคเป็นต้น [ซึ่งหลังจากนั้นแล้ว ย่อมกลายเป็นอริยผลโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้, และเกิดญาณประเภทที่เป็นการรู้ตัว ว่ากิเลสหรือทุกข์สิ้นไปแล้วเพียงไร ซึ่งจะไม่กล่าวถึงในที่นี้, เพราะเป็นเรื่องใหญ่อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับตัวการปฏิบัติ] รวมเป็นตัววิปัสสนาแท้ นับได้ ๕ ลำดับ. เมื่อเพิ่มรากฐานของวิปัสสนาท้ง ๒ ชั้น คือ **ศีลวิสุทธิต** กับ **จิตตวิสุทธิต** ข้างต้น เข้าด้วย ก็เป็น ๗ อันดับ.

ทั้งหมดนี้ เป็นสิ่งที่เราต้องสนใจสำหรับการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งท่านจัดไว้เป็นระเบียบพอที่จะเรียกว่าเป็นอย่างเทคนิค ซึ่งเป็นของคู่กันกับชนิดที่เป็นไปตามธรรมชาติ หรืออย่างคอมมอนเซนส์ตามที่ได้อธิบายให้ฟังแล้วแต่ก่อน. มันเป็นการเหลือวิสัยที่อาตมาจะแจกแจงรายละเอียดทั้งหมด ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิปัสสนาให้ทราบได้ในเวลาช่วงโมงเดียว, ที่แท้ทั้งหลายชั่วโมงก็ไม่พอ. แต่ถ้าถือเอาแต่หลักใหญ่ และใจความที่พอจะบ่งบอกความเข้าใจผิด, ใด้แนวพอเอาไปคิดเองได้ถูกต้องแล้ว ก็มีอยู่เพียงเท่านั้นเอง. ฉะนั้นจึงขอให้ถือว่าเป็นการให้ความรู้ในเมืองต้น ที่เกี่ยวกับวิปัสสนาชนิดที่จะไปใช้ค้นหารายละเอียดได้ด้วยตนเองสืบไปสักครั้งหนึ่งก่อน. โดยเหตุที่เรื่องนี้เป็นตัวละครสำคัญของการปฏิบัติในหลักแห่งพระพุทธศาสนา จึงได้นำมาอธิบาย และขอย่าให้ถือว่าเป็นเรื่องเกินขอบเขตของการศึกษา เพราะถ้าเราไม่รู้เรื่องการปฏิบัติประเภทนี้ เราก็ไม่สามารถเข้าถึงตัวพระพุทธศาสนา หรือหลักแห่งการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา ได้เลย.

โดยสรุปความ เราจะเห็นได้ว่า หลักแห่งการศึกษาเรื่องของวิปัสสนานั้น เรามีหลักเป็นลำดับอยู่ว่า อะไรเป็นรากฐานที่ตั้งที่อาศัยของวิปัสสนา? ตอบว่า *ศีล* และ *สมาธิ*. อะไรเป็นที่กำหนดสำหรับเจริญวิปัสสนา? ตอบว่า *สังขารทั้งปวง* จะเรียกว่าโลกทั้งปวงก็ได้ ภพทั้ง ๓ ก็ได้ สังขารทั้งปวงก็ได้ *ขันธห้า* ก็ได้ เพราะว่าในภพทั้ง ๓ ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าขันธห้า เหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วในวันก่อน. ลักษณะแห่งตัววิปัสสนาหรือความเห็นแจ้งนั้น คืออะไร? คือเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จะเห็นเต็มไปในภพทั้ง ๓ เป็นความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ตับไป, เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ตับไป จนเห็นว่าเต็มไปด้วยความ

นำกล้วนนำเบือนำย ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น. ลักษณะเหล่านี้คือลักษณะที่จะต้องปรากฏในวิปัสสนา. อะไรเป็นกิจของวิปัสสนา? กิจหรือหน้าที่โดยตรงของวิปัสสนาคือ การกำจัดความโง่ ความมืด เพราะวิปัสสนาแปลว่าความเห็นแจ้ง. ผลของวิปัสสนาคืออะไร? ผลของวิปัสสนาก็คือ ความแจ่มแจ้ง จนเป็นอริยมรรคเกิดขึ้นรู้แจ้งแทงตลอดสิ่งทั้งปวง กำจัดกิเลสสูญสิ้นไป เป็นความสะอาดสว่าง สงบ. ถ้าจะสรุปเป็นหัวข้อที่สั้นที่สุดยิ่งขั้นอีกก็ได้ใจความว่า ศีล และสมาธิ เป็นรากฐานของวิปัสสนา; วิสุทธิอีก ๕ ลำดับนั้นเป็นทวิวิปัสสนาแท้ ทำความรู้ในตัวเองไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อย่างชัดแจ้ง; กำหนดหาความรู้ลงไปทีโลกทั้งปวง หรือภพทั้งปวง หรือสังขารทั้งปวง หรือขันธทั้งปวงแล้วแต่จะเรียก; ทำกิจคือตัดความโง่ความหลงคิดในโลกทั้งปวงเสียสำเร็จเป็นความสว่างแจ่มแจ้งขึ้นมา; อุปาทานไม่เหลืออยู่ต่อไป จึงไม่มีอะไรเป็นเรื่องผูกพันจิตนี้ให้ติดอยู่กับภพนั้น ๆ จึงเกิดลักษณะที่เรียกว่า วิมุตติ หรือหลุดพ้นออกมาจากภพ หรือจากโลก; จิตไม่มีความทุกข์เพราะไม่มีต้นเหตุหรือความอยากแต่ประการใดประการหนึ่ง ในภพนั้น ๆ อีกต่อไป; ท่านเรียกอาการเช่นนี้ว่า ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ เป็นการบรรลุมรรคผลนิพพานถึงที่สุดแห่งกิจในพระพุทธศาสนาได้ด้วยวิธีการกระทำอย่างนี้.

ทั้งนี้เป็นการชี้ให้เห็นว่า แนวแห่งปัญญาของเราจะเดินมาอย่างไร โดยลำดับแห่งความบริสุทธิ์สะอาด ๗ ลำดับ ซึ่งจะต้องสัมพันธ์กันอย่างไร และลักษณะการดำเนินของปัญญาที่จะเจาะแทงโลกทั้งหลายอีก ๔ ลำดับ; รวมเรียกว่าเรื่องวิปัสสนา ที่ท่านจัดไว้ในลักษณะอันเป็นระเบียบหรือเทคนิคดังนี้.

ส่วนรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆนั้น อาจจะได้จากหนังสือต่างๆ จากครูบา
อาจารย์สืบไป. แต่โดยแนวใหญ่ๆแล้ว ก็ขอให้เข้าใจไว้อย่างนี้ สำหรับป้องกัน
ไม่ให้เกิดความเข้าใจผิด หลงใหลในความเข้าใจผิด จนเอาสิ่งที่มีใช้วิบัติสนา
มาเป็นวิบัติสนา ทำให้เกิดเป็นวิบัติสนาคารค่า วิบัติสนาชวนเชื่อ ซึ่งทำให้เกิด
พระอริยเจ้าชนิดใหม่ ที่อยู่ในสภาพที่น่าสมเพชอย่างยิ่ง. เราผู้แล้วจะได้ช่วยกัน
ป้องกัน หรืออาจวินิจฉัยความผิดถูกได้ตามสมควร ถ้าหากจะเกิดเป็นคดีขึ้นมา
เพราะเหตุนี้.

ขอยุติการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ตลาการิกรรม ครั้งที่ ๘/๒๕๕๕

เรื่อง

อริยบุคคล กับ การละกิเลส

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปญญ))

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้กล่าวมาแล้วเมื่อวานนี้ ถึงแนวของสิ่งที่เรียกว่า วิปัสสนา โดยสังเขป เป็นการแสดงถึงวิธีปฏิบัติในทางจิต เพื่อให้จิตมีความเจริญขึ้นสูงถึงขนาดที่ความทุกข์ครอบงำไม่ได้ ที่เรียกว่าพ้นทุกข์ ภัยอำนาจของการที่จิตรู้แจ้งสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง โดยใจความก็คือรู้แจ้งว่าไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ จนกระทั่งสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกทุกๆ โลก ไม่มีอิทธิพลที่จะนำจิตให้หลงรักหรือหลงชังได้อีกต่อไป เรียกว่าจิตอยู่เหนือโลกหรือเหนือวิสัยของโลก

ขึ้นถึงสถานะอันใหม่ ที่ท่านเรียกว่า โลกุตตรภูมิ เพราะฉะนั้น เราควร
เข้าใจเรื่องของโลกุตตรภูมิ คือชั้นหรือฐานะที่อยู่เหนือโลก ให้แจ่มแจ้งตาม
สมควร.

การที่เราจะเข้าใจ โลกุตตรภูมิ ได้ชัดเจน เราจำเป็นต้อง
รู้เรื่องที่ตั้งตรงกันข้าม คือ โลกียภูมิ ด้วยเหมือนกัน. โลกียภูมิ ก็คือ ภูมิของ
จิตที่ต่ำอยู่ในขนาดที่สิ่งต่าง ๆ ในโลกมีอิทธิพลเหนือจิตได้, โลกียภูมินั้น ท่าน
แบ่งโดยสรุปที่สุดออกเป็น ๓ พวกด้วยกัน กล่าวคือ กามาวจรภูมิ หมายถึง
ถึงภูมิของจิตที่ยังทำงานพอใจในกามทั้งปวง นี้เป็นภูมิแรก. ภูมิถัดไปคือ
รูปาวจรภูมิ ได้แก่ฐานะของจิตที่ไม่ทำงานถึงกับพอใจในกาม แต่ว่ายังพอใจ
ในความสุขที่เกิดมาแต่สมามบัติ ที่มีอารมณ์เป็นรูปธรรมสิ่งใด ๆ ก็ได้ ที่ไม่เกี่ยว
กับกาม. ภูมิที่ถัดไปอีก คือ อรูปาวจรภูมิ ได้แก่สถานะของจิตที่ยังพอใจใน
ความสุขหรือความสงบที่สูงขึ้นไปกว่านั้นอีกชั้นหนึ่ง ได้แก่ความสุขหรือความ
สงบอันเกิดแต่สมามบัติ ที่มีสิ่งที่ไม่ใช่รูปเป็นอารมณ์ รวมทั้งสิ้นจึงได้เป็น ๓ ภูมิ
ด้วยกัน. ถ้าจะจัดให้เป็นคู่ ๆ กัน ระหว่าง ภูมิ กับ ภพ ก็มีทางที่จะทำได้.
ภูมิหมายถึงสถานะหรือระดับแห่งจิตใจของสัตว์นั้น ๆ, ส่วน 'ภพ' หมายถึง
โลกเป็นที่อยู่ที่เหมาะสมกับสัตว์ที่มีภูมิแห่งจิตใจเช่นนั้น ๆ. ฉะนั้น อาจจะจับคู่
กันได้คือ กามาวจรภูมิ คู่กันกับ กามาวจรภพ, รูปาวจรภูมิ คู่กันกับ
รูปาวจรภพ และ อรูปาวจรภูมิ คู่กันกับ อรูปาวจรภพ; และผู้
สังเกตอาจจะเข้าใจได้เองว่า คำว่า ภูมิ หมายถึงสถานะทางจิตที่เป็นอยู่อย่างไร;
คำว่า ภพ หมายถึงที่อยู่อาศัยของสัตว์ ซึ่งมีจิตต่าง ๆ กัน เป็น ๓ ภูมินั้น;
จึงได้เป็น ๓ ภพ ๓ ภูมิ.

ภุมิ ๓ นี้ เรียกว่า โลกีย์ภุมิ เพราะว่าล้วนแต่ยังอยู่ใน การข้องเกี่ยวกับโลก หรือยังตกอยู่ภายใต้วิสัยที่โลกจะครอบงำได้ตามขั้นตามลำดับ จึงนับเป็นวิสัยโลกทั้งนั้น : สัตว์ที่อยู่ในภามภ ก็มีจิตครอบงำด้วยรสของภามีจิตใจต่างจกติดพันอยู่ในภาม. สัตว์ที่อยู่ในรูปภ ก็มีจิตใจติดพันอยู่ในความสุขที่เกิดมาแต่ความสงบขนิคที่ยังหยาบ คือขนิคที่ไ้จากสมาบัติอันมีรูปธรรมเป็นอารมณ์. ส่วน สัตว์ที่อยู่ในอรุภ ก็มีจิตที่หวัพันอยู่ในความสุขหรือความสงบที่ประณีตขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คือความสงบอันเกิดจากสมาบัติที่มีสิ่งที่ไม่มืรูปเป็นอารมณ์. โลกีย์ภุมิ คือภุมิของสัตว์ท้ ๆ ไป แม้จะแตกต่างกันอย่างไร ก็เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นพรหมในเบื้องบน หรือว่าเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นสัตว์นรกในเบื้องต่ำก็ตาม ก็รวมอยู่ใน ๓ ภุมินี้.

คนเราคนหนึ่ง ๆ ในโลกนี้ อาจจะมีจิตตกอยู่ใน ๓ ภุมินี้ ภูมิใดภูมิหนึ่ง ในเวลาใดเวลาหนึ่งได้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่เป็นการเหลือวิสัย. แต่ส่วนมากจะต้องตกอยู่ในภามาวจรภูมิเป็นธรรมดา คือจิตของมนุษย์เราโดยปรกตินั้น ตกต่ำอยู่ใ้อิทธิพลของสิ่งที่เรียกว่าภาม. แต่ในบางคราวบางโอกาสอาจออกมาได้จากอิทธิพลของภาม เพราะอาศัยการทำจิตให้ไปจกจ่ออยู่ที่ความสงบสุขอันเกิดจากสมาบัติที่มีรูปธรรมหรืออรุธรรมเป็นอารมณ์ แล้วแต่สมาธิที่จะเจริญ; ฉะนั้นในบางคราว จิตของมนุษย์เราจึงอยู่ในลักษณะที่เป็นรูปาวจรภูมิ หรืออรุปาวจรภูมิก็มี. ถ้าสำหรับครั้งพุทธกาลคือยุคโบราณในอินเดียขนว่ามีมาก เพราะว่าผู้ที่ออกแสวงหาความสงบสุขชั้นรูปาวจรภูมิหรืออรุปาวจรภูมินั้น อาจจะกล่าวได้ว่าเต็มไป ท้ ๆ ไปตามในป่า.

สำหรับบัคนั้นเชื่อว่ามิใช่น้อย แต่ถึงอย่างนั้นก็กล่าวได้ว่าอยู่ในขอบเขตที่คน
 ทั่ว ๆ ไปจะเข้าถึงได้อยู่แน่นอน. ทั้งยังกล่าวได้อีกว่า เมื่อจิตใจของผู้ใดตั้งอยู่
ในภูมิใด เมื่อนั้นโลกที่เขากำลังอาศัยอยู่นั้น ก็จะกลายเป็นภพข้อนั้น
 ไปทันที; เช่นใครคนหนึ่งในโลกนี้กำลังเป็นสุขอยู่ในรูปาวจรสมาบัติ. โลกนี้
 ก็จะกลายเป็นรูปาวจรภพสำหรับเขาไปทันที เพราะเขาไม่รู้สึกลงในสิ่งอื่นใด
 นอกจากรูปาวจรธรรม, โลกนี้ในขณะนั้น และสำหรับเขาผู้นั้นก็มีค่าเท่ากับ
 รูปาวจรภพไป จนกว่าภูมิแห่งจิตใจของเขาจะเปลี่ยนเป็นอื่นไป.

สัตว์ที่ฝังอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ภูมินี้ ยังถอนตัวตนไม่ได้ ยังมี
 อัสมีมานะเต็มที และไม่เคยมีความรู้เรื่องการถอนตัวตน. ถึงแม้จะได้รับ
 ความสุขความสงบชนิดที่เหมือนกันว่าเป็นก้อนหิน ก้อนดิน ท่อนไม้ไปแล้ว ก็ยัง
 เต็มอยู่ด้วยความยึดถือตัวตน ยังอาศัยต้นเหตุต่าง ๆ ชนิด ตลอดจนถึงต้นเหตุชนิดที่
 ละเอียดยิ่งที่สุด เช่นวิภวทัศนหาเป็นต้น เป็นเหตุให้ท่องเที่ยวไปในภพต่าง ๆ หรือ
 มีการประกอบกรรมต่าง ๆ ด้วยอำนาจของต้นเหตุเหล่านั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่เรียกว่า
 อยู่เหนือวิสัยโลก และจักไว้เป็นโลกก็ภูมิเช่นกัน.

ส่วนโลกุตตรภูมินั้นตรงกันข้าม และไม่ได้เอาลักษณะของ
จิตทั้ง ๓ อย่าง ที่กล่าวมาแล้วเป็นหลักเกณฑ์ แต่เอาความที่มีจิตอยู่สูง
 เหนือวิสัยโลก มองเห็นโลกโดยความเป็นของไม่มีตัวตน มีจิตอยู่เหนือความ
 ต้องการสิ่งใด ๆ ในโลก หรือในภพทั้งปวงดังกล่าวแล้ว. พวกที่ตั้งอยู่ใน
 โลกุตตรภูมินี้ก็ยังแบ่งเป็นชั้น ๆ ได้เหมือนกันตามลำดับสูงต่ำ. ตามหลักของ

พุทธศาสนาแบ่งโลกุตตรภูมิออกเป็นมรรคผล ๔ ชั้นด้วยกัน ซึ่งเป็นคำที่ท่านทั้งหลายคงจะเคยได้ยินกันทั่วๆ ไปว่า ชั้นพระโสดาบัน ชั้นพระสกิทาคามี ชั้นพระอนาคามี และชั้นพระอรหันต์. ความเป็นพระอริยบุคคล ๔ จำพวกนี้ หมายถึงโลกุตตรภูมิในที่นี้. คำว่า 'โลกุตตระ' แปลว่า 'อยู่เหนือโลก' แต่ภาษาไทยเราเขียนแผลงจนอ่านไปได้เป็นคำอีกคำหนึ่งซึ่งฟังชิวได้ คำนั้นก็คือคำว่า 'โลกอุดร' ชาวบ้านทั่วๆ ไปใช้คำว่าโลกอุดร และต้องการจะไปโลกอุดร. แต่คำที่เป็นภาษาบาลีนั้น คือคำว่า *โลกุตตระ*. *โลกุตตร* = โลก + อุตตร. *อุตตระ* แปลว่า ยิ่ง หรือเหนือ. ฉะนั้น *โลกุตตระ* จึงแปลว่า ยิ่งไปกว่าโลก หรือเหนือไปกว่าโลก. ส่วนคำที่แผลงไปเป็นโลกอุดรนั้น อาจทำให้เข้าใจผิดว่าโลกทางทิศเหนือ คือโลกทางทิศอุดรไปก็ได้; นี่มันทำให้เกิดความเข้าใจผิดว่าเป็นโลกไปเสียอีก ฉะนั้นต้องระวังให้ดี อย่าไปใช้คำว่าโลกอุดรอย่างที่ชาวบ้านเขาใช้จะดีกว่า; ที่ถูกต้องจะใช้คำว่า *โลกุตตระ* ตามหลักของคำภาษาบาลี ซึ่งไม่มีทางที่จะหลงเข้าใจเป็นโลก แต่อาจเข้าใจได้ว่าเหนือโลก. นี้ ก็เป็นเรื่องที่ควรระวังไว้ด้วยเหมือนกัน.

คำว่า *โลกุตตระ* หรืออยู่เหนือโลกนี้ หมายถึงจิตใจ มิได้หมายถึงร่างกาย. ร่างกายนั้นจะอยู่ในโลกไหนภพไหน ที่สมควรกันก็ได้ เช่นอยู่ในโลกมนุษย์นี้ก็ได้ ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ หรือจะเกิดในสวรรค์ชั้นเทวโลก พรหมโลกก็ได้, เพราะว่าโลกเหล่านี้เป็นโลกที่พอสมควร สำหรับเป็นที่ตั้งอาศัยของสัตว์ที่มีจิตอันตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ. ส่วนโลกที่ต่ำไปกว่านั้น เช่น กามนิคเตรัจจนหรือนรกเหล่านี้ ไม่ได้เป็นภพที่สมควร. นี้เพื่อชี้ให้เข้าใจว่า

ร่างกายจะอยู่ที่ไหนนั้นไม่สำคัญ แต่เอาเป็นหลักเป็นเกณฑ์กันที่ตรงจิตใจ ; ถ้าจิตใจอยู่เหนือการครอบงำของโลก ซึ่งหมายถึงการอยู่เหนือความครอบงำของกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกี่ยวข้องในโลกทุก ๆ โลก ทุก ๆ ภพนั่นเอง ก็เรียกว่าผู้นั้นตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิตามชั้นตามส่วน ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๔ ชั้น ดังกล่าวแล้ว.

เมื่อโลกุตตรภูมิแบ่งออกเป็น ๔ ชั้นเช่นนี้ เราจะต้องรู้ความแตกต่างระหว่างชั้นนี้ ๆ เพื่อความเข้าใจที่ชัดขึ้น. เพื่อจะรู้ความแตกต่าง เราก็ต้องรู้จักสิ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างเป็น ๔ ชั้นเหล่านั้น ซึ่งได้แก่กิเลสต่าง ๆ ที่ท่านจำแนกไว้ สำหรับโลกุตตรภูมิชั้นนี้ ๆ จะพึงละให้ขาดไป. กิเลสในชั้นนี้ คือตัวกิเลสแท้ หรือตัวกิเลสที่ละเอียดเป็นกิเลสจริง ๆ ท่านจำแนกไว้เป็น ๑๐ อย่างด้วยกัน เรียกโดยทั่ว ๆ ไปว่า สังโยชน์. คำว่า สังโยชน์ นี้ สัง แปลว่า พร้อม ; โยชนะ หรือ โยชน์ นั้น แปลว่า ผูกพัน ; จึงแปลว่า ผูกพันเต็มที่อยู่พร้อมพรั่ง. กิเลสเครื่องผูกพัน ๑๐ อย่างนี้ ผูกพันคนทุกคน หรือสัตว์ทั้งหลายทั้งหมดให้ติดอยู่ในโลก คนจึงตกอยู่ในวิสัยของโลก และเป็นโลกียภูมิ. ฉะนั้น ถ้าตัดเครื่องผูกพันเหล่านั้นออกไปเสียได้ จิตก็จะค่อย ๆ หลุดออกมาจากโลกตามลำดับ. เมื่อตัดได้หมด ก็เป็นอันว่าจิตหลุดออกมาสู่ความอยู่เหนือโลก เป็นโลกุตตรภูมิโดยสมบูรณ์. แท้ที่จริงกิเลสที่ผูกพันคนเราอยู่เป็นปกติธรรมดานั่นเอง ที่เรียกว่า สังโยชน์ในที่นี้ ; แต่เราไม่ศึกษา ไม่สนใจ ไม่เอาใจใส่กัน จึงไม่รู้จัก และเห็นเป็นของแปลกประหลาดไป. ถ้ามีอะไรมาทำให้เราสนใจ หรือศึกษากันมาแต่แรกเริ่มเดิมที จนรู้จักกันมาตั้งแต่เล็ก ๆ แล้ว การศึกษาพระพุทธศาสนาจะเป็นของง่าย

อย่างยิ่ง แต่โดยเหตุที่ไม่มีชนบวรมณเฑียรให้ศึกษากันเช่นนั้น และไม่มีผู้ที่เขาใจใส่ในเรื่องเหล่านั้นด้วยตนเอง จึงไม่รู้จักสิ่งเหล่านั้น ทั้ง ๆ ที่มีเต็มอัครอยู่ในตัวอย่างเต็มเปี่ยม และเป็นเครื่องผูกพันตนเองให้ติดอยู่กับโลกหรือกับความทุกข์ตลอดเวลา. เมื่อเราศึกษาเรื่องสังโยชน์ ๑๐ ประการนี้ ก็เท่ากับศึกษาเรื่องตัวเราเอง ที่เกี่ยวกับตัวเราเองโดยตรง หากแต่ว่าเป็นชั้นลึก เป็นส่วนที่ลึก สมกับที่ท่านเรียกว่ากิเลสชั้นละเอียดเท่านั้น.

ในสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดที่ผูกพันเราทั้ง ๑๐ ประการนี้ ประการแรกที่สุดเรียกว่า สักกายทิฏฐิ แปลว่า ความเห็นว่ากายเป็นของตน; ได้แก่ความเข้าใจผิด สำคัญผิด ว่าเป็นตัวเป็นตน ว่าร่างกายนี้เป็นของตน อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วในข้อที่ว่าด้วยอุปาทาน. ทุกคนมีความเข้าใจว่าเราเป็นเรา เหมือนอย่างคำสอนของ Descartes ที่ว่า "เราคิดได้ เรามีอยู่" หรือว่าตัวเราต้องมีอยู่ เพราะเราคิดได้อยู่ ดังนี้ เป็นต้น. ความคิดว่า 'ตัวเรา' มีอยู่นั้นแหละ คือความสำคัญผิดในที่นี้. แต่โดยเหตุที่คนเราทั่วไป ไม่รู้จักอะไรมากกว่าร่างกายหรือจิตที่เนื่องอยู่กับร่างกาย จึงเหมาเอาของ ๒ อย่างนี้เป็นตัวตน โดยมีความเข้าใจว่ากายพร้อมทั้งจิตนี้ เป็นตัวตน เป็นเรา เป็นข้าพเจ้า; หรือถ้าหลงหนักขึ้นไปอีก ก็เอาร่างกายล้วน ๆ เป็นตัว เป็นตน เอาวัตถุล้วน ๆ เป็นตัวตน ถึงกับโกรธสิ่งที่ไม่มีชีวิต ถึงกับขว้างปา ทุบตีภาชนะสิ่งของได้. หรือเด็ก ๆ เตะไปโคนเสา ก็ต้องเตะเสาต่อเสาแก้แค้นให้ได้ อย่างนี้เป็นต้น. ความรู้สึกตามสามัญชาตญาณพื้นฐาน คือสามัญชาตญาณมูลฐานว่ามีตัวเรานี่เอง เป็นไป

หนักแน่นมาก ถึงกับเอาอะไร ๆ เป็นตัวตนก็ได้ตามความรู้สึกของตน และเรียกว่า สักกายทิฏฐิ ในที่นี้.

ทั้งนี้ อาจเห็นได้สับไปว่า ไม่ว่าใครย่อมมีความสำคัญว่าตัวตน ประจําใจอยู่หนึ่ง เพราะเป็นมูลฐานที่จะทำให้ชีวิตมีอยู่เป็นอยู่ ทำให้ ต่อสู้อันตราย ทำให้แสวงหาอาหาร หรือสืบพันธุ์เป็นต้น. แต่ที่เรียกว่า สักกายทิฏฐิในที่นี้ ประสงค์เอาชั้นหยาบๆ ที่เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวจัดในเบื้องต้น ก็พอ : จัดเป็นกิเลสตัวแรก ที่ผู้ที่เริ่มรู้จักโลก หรือว่าจะข้ามขึ้นจากโลก จะต้องรู้จักกิเลสตัวแรกตัวนี้, และจะต้องละให้ได้. กิเลสนี้เรียกชื่อเป็น บาลีว่า สักกายทิฏฐิ. คำ สักกายะ ถ้าแปลตามตัวหนังสือก็ว่า “กายของตน”. และควรจะเข้าใจไว้เสียด้วยว่า คำว่า กาย ในที่นี้ รวมทั้งจิตส่วนพื้นฐานที่ต้องเนื่องกันอยู่กับกายนี้เป็นธรรมดาอีกด้วย. หากแต่ท่านแบ่งถึงกายเป็นส่วนใหญ่ เพราะสัตว์ทั่วไปรู้จักกาย ยิ่งกว่าใจ และยึดที่กาย รวมๆ กันไป. ส่วนคำว่า ทิฏฐิ แปลว่า ทิฏฐิหรือความเห็น สักกายทิฏฐิจึงแปลว่า ความเห็นว่ากายนี้ ของตน. อีกอย่างหนึ่ง อันเป็นการจำเป็นที่เราจะต้องใช้คำบาลีในเรื่องบางประเภทเช่นคำว่า สักกายทิฏฐิในที่นี้; เพราะไม่อาจจะเอาคำไทยไปใช้แทนได้ เราจะต้องอดทนสักหน่อยในการที่จะต้องจดหรือจำคำบาลี. เราควรจะเห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านมิได้ทรงเอาเรื่องอย่างอื่นนอกกลุ่มนอกทาง หรือนอกวงนอกขอบเขต มาให้เรา ศึกษา หรือ ละ กันเล่น หากแต่ท่านได้ทรงชี้ให้เห็น ให้ ละสิ่งที่มีประจำอยู่แล้วในเราทุกคน, ให้มองเห็นแล้ว ให้ ละ เสีย. สักกาย-ทิฏฐิ นี้ เป็นกิเลสข้อแรกที่สุด ที่ใครๆ จะต้องละเพื่อการเอาชนะโลก.

สังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดข้อที่ ๒ เรียกว่า วิจิกิจฉา. วิจิกิจฉา ในที่นี้ หมายถึงความสงสัย, คือความรู้มีไม่เพียงพอ เป็นเหตุให้สงสัยลังเล ไม่กล้าหาญ ไม่แน่ใจ. ความลังเลสงสัยในที่นี้ ส่วนใหญ่ที่สุดประสงค์เอาความสงสัยลังเลในเรื่องการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ หรือต่ำลงมาก็คือ ความสงสัยในความดีความงามความยุติธรรมอะไรต่างๆ. ที่ว่าส่วนใหญ่ หมายถึงความลังเลในเรื่องความพ้นทุกข์นั้น หมายถึงลังเลเพราะไม่รู้ สงสัยก็เพราะไม่รู้แจ้ง และลังเลสงสัยว่าเรื่องนี้มันยังงัยกันแน่ เป็นเหตุให้ไม่แน่ใจในการที่จะปฏิบัติให้พ้นทุกข์ ว่ามันเป็นของที่เหมาะสมแก่ตนหรือไม่, ตนจะทำได้หรือไม่, มันดีกว่าสิ่งอื่นจริงหรือไม่ ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น. ส่วนเรื่องที่รองลงมา ก็เป็นการลังเลในเรื่องความดี ว่าความดีนี้ยังงัยกันแน่? ทำดีได้จริงหรือเปล่า? ดังนี้ เป็นต้น. บางทีก็ไปเข้าข้างฝ่ายกิเลส ถือเอาการได้แล้วเป็นที่; บางทีก็ไปเข้าทางฝ่ายธรรมะ ถือเอาความถูกต้อง ความจริงนั้นเป็นความดีก็มี. แม้ที่สุดแต่หลักเกณฑ์ต่างๆ ที่ตนจะเข้ายึดถือเป็นเครื่องตัดสินใจในปัญหาต่างๆ ก็ลังเลไม่แน่นอน.

ความลังเลนี้ยังขยายไปถึงลังเลในศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือในวิชาการต่างๆ ที่ตนถือ หรือตนรับปฏิบัติอยู่ตลอดเวลา. อย่างในพุทธศาสนาเรา ก็ลังเลในพระพุทธเจ้า ลังเลในพระธรรม ลังเลในพระสงฆ์. การกล่าวอย่างนี้เป็นการกล่าวรวมหมด : ลังเลในพระพุทธเจ้า คือลังเลว่าจะไม่เป็นบุคคลที่ตรัสรู้ถูกต้องจริง หรือเป็นบุคคลที่หลุดพ้นจากความทุกข์จริง; ลังเลในพระธรรม คือลังเลในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า หรือในการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นว่าจะไม่อาจนำไปสู่ความดับทุกข์จริงหรือไม่จริงตามนั้น; ลังเลในพระสงฆ์ คือลังเลในผู้ปฏิบัติว่าผู้ปฏิบัติพ้นทุกข์นั้น

คงไม่ปฏิบัติได้จริง หรือไม่อาจมีบุคคลชนิดนั้นในโลกนี้ เพราะเป็นสิ่งเหลือวิสัยเป็นต้น. ความล่งเลที่อาจถือได้ว่าครอบคลุมความล่งเลทั้งปวง ก็คือความล่งเลในธรรม ไต่แก้ความล่งเลในเรื่องความพันทุกข์ ล่งเลในความคิด ล่งเลในแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ แม้ที่สุดวิชาความรู้ที่ตนมีอยู่หรือกำลังใช้ปฏิบัติอยู่ก็มีความล่งเล.

มูลเหตุของความล่งเลก็คือความไม่รู้ หรืออวิชชา ซึ่งก่อให้เกิดกิเลสตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอีกทางหนึ่ง แล้วกิเลสตัณหานั้นก็คอยดึงกระชากไปทางนั้นอยู่เรื่อย จิตจึงเคยชินแต่ในการไหลไปทางต่ำ เหมือนกับปลาที่เคยชินอยู่แต่ในน้ำ ไม่รู้เรื่องบก; พอพูดถึงเรื่องบก มันก็ไม่เชื่อ ถ้าเชื่อก็เชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง เป็นการล่งเลอยู่เสมอไป. คนเราที่จมอยู่ในโลกหรือในกามก็เหมือนกัน เคยชินกับกามเหมือนปลาอยู่ในน้ำ เมื่อพูดถึงเรื่องอยู่นอกกาม หนีโลก ก็เข้าใจไม่ได้ ส่วนใดที่เข้าใจได้บ้างก็ล่งเล. ถ้าเราจะใช้โหราที่เราเคยใช้ในการศึกษาเล่าเรียนกันโดยมาก ก็กล่าวได้ว่าความรู้สึกฝ่ายต่ำนั้นมีอยู่เป็นพื้นเป็นวิสัย ส่วนความรู้สึกฝ่ายสูงนั้นเพิ่งจะก่อรูป. การทะเลาะกันระหว่างความรู้สึกฝ่ายสูงกับความรู้สึกฝ่ายต่ำนั้นคือการล่งเล และถ้ากำลังใจไม่เพียงพอ ในที่สุดความรู้สึกฝ่ายต่ำมักจะชนะ เราจะต้องเข้าใจต่อสิ่งที่เรียกว่า วิจิกิจณา หรือความล่งเลในความคิด ซึ่งเป็นของมีประจำอยู่ในคนทุกคนมาตั้งแต่เกิด และสำหรับบางคนที่ได้รับการอบรมมาผิด ๆ อาจจะแรงมากขึ้นทุก ๆ ปี ที่อายุมากขึ้น ๆ ว่ามันมีอยู่ในคนทุกคนอย่างไร โดยเฉพาะของเราเอง เราจะต้องรู้ให้แจ่มแจ้ง คือรู้จักมันให้ดี ถ้าไม่อย่างนั้นก็จะไม่เห็นโทษ และไม่สามารถจะเกลียดมัน. ถ้าจะละมัน จะต้องพิจารณาให้เห็นโทษของความล่งเล

ซึ่งมีแทรกแซงอยู่ในการทำงานในชีวิตประจำวัน จนเป็นผู้ไม่อาจจะยึดมั่นในความดี ความงาม ความถูกต้อง ความยุติธรรม เป็นต้น ว่ามันมีอยู่อย่างไร. ยิ่งพิจารณาให้เห็น ก็อย่างยิ่งเกลียดมันมากขึ้นเองตามลำดับ ซึ่งจะเป็นเหตุให้ละมันได้ง่ายขึ้น. นี่คือนิกลีสเป็นเครื่องผูกพันสัตว์ให้ติดอยู่กับความทุกข์หรือโลก เป็นข้อที่ ๒.

ที่นี้มาถึงสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียด ข้อที่ ๓ เรียกเป็นบาลีว่า สีสัพพตปรามาส แปลว่าการจับฉวยศีลและวัตร ผิดความมุ่งหมายที่ถูกต้อง. เรื่องนี้ได้อธิบายไปมากแล้ว เมื่ออธิบายเรื่อง สีสัพพตปาทาน ในการบรรยาย อันว่าคำว่ายูปาทาน ๔ ประการ. เมื่อกล่าวโดยใจความ สีสัพพตปรามาส ก็คือ การติดแน่นยึดมั่นในสิ่งที่ตัวเคยประพฤติปฏิบัติมาด้วยความเข้าใจผิด ในสิ่งที่ตน เห็นว่าดีที่สุดในหรือถูกต้องที่สุด. ความเข้าใจผิดในการปฏิบัติเช่นนี้ ส่วนมากที่สุด เป็นเรื่องเกี่ยวกับลัทธิศาสนา แต่อาจกินความรวมไปถึงเรื่องที่ไม่ใช่ศาสนาก็ได้ แล้วยึดมั่นไว้ด้วยความเข้าใจผิด คงปฏิบัติสิ่งนั้น ๆ อยู่จนบัดนี้ด้วยความเข้าใจผิด ตัวอย่างเช่นเข้าใจผิดในเรื่องทางไสยศาสตร์ และการปฏิบัติอย่างไสยศาสตร์ ต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจเลิกลอนได้ นี่ก็เป็นีสัพพตปรามาสโดยไม่ต้องสงสัย. แม้ เป็นเรื่องของศาสนา เช่นการปฏิบัติตามวิธีที่สอนอยู่ในศาสนา แต่ถ้าปฏิบัติไป ด้วยความเข้าใจผิดว่าจะเกิดความขลัง เกิดความศักดิ์สิทธิ์ เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ขึ้นมา แล้วยึดมั่นกุมครองเราไว้ อย่างนี้ก็ยังเรียกว่าเป็น สีสัพพตปรามาส อยู่นั่นเอง. ตัวอย่างเช่นการสมათานศีลหรือประพฤติวัตรต่าง ๆ ที่แท้ก็เพื่อจะกำจัดกิเลส แต่ถ้าเข้าใจไปว่าจะทำให้เกิดอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เพราะศีลหรือวัตรปฏิบัตินั้น ๆ

เช่น จะเป็นคนมีวาจาศักดิ์สิทธิ์ มีการทะเลเหินได้ มีอำนาจพิเศษต่างๆ หรือให้เกิดความขลังมาก่อน แล้วใช้ความขลังนั้นตัดกิเลสได้ อย่างนี้เป็นต้น ความยึดถืออย่างนั้นก็ยังเป็นศีลสัมพัทธปรามาสอยู่นั่นเอง. แม้ว่าตนจะกำลังปฏิบัติ ครอบถ้วนตามสติขาบาทที่ระบุอยู่ในวินัยทั้งหมดก็ตาม. ข้อนี้หมายความว่า การปฏิบัติอย่างเดียวกันเหมือนกันแท้ แต่ถ้ามีอำนาจความเข้าใจผิด ยึดมั่นถือมั่น ในทำนองไร้เหตุผล หรือกลายเป็นของขลังของศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว ย่อมเป็น ศีลสัมพัทธปรามาสไปทั้งสิ้น.

เกี่ยวกับเรื่องนี้ แม้นคนที่เปี่ยมมหาเปรียญสูงๆ ก็ยังถือเอาความหมาย ของคำว่า ศีลสัมพัทธปรามาสนี้แคบเกินไป โดยถือเอาแต่ตามที่อรรถกถาบางแห่ง กล่าวไว้ ว่าได้แก่การประพฤติกิปฏิบัตินอกวิทนอกรอยของพุทธศาสนา เช่นของ พวกเดียรถีย์ต่างๆ เช่นการนอนบนหนาม การถือปฏิบัติอย่างว้าว อย่างสุนัข โดยเข้าใจว่าจะเกิดการหมกมิดเลส อย่างนี้เป็นต้น. ถ้าถือเอาใจความแคบๆ เช่นนั้น ก็จะกลายเป็นว่า คนทั่วไปก็ไม่มีใครที่มีศีลสัมพัทธปรามาสเลย. เพราะ ความปรกติก็ไม่มีใครประพฤตอย่างสุนัขอย่างว้าวอยู่แล้ว. แต่ถ้าจะพิจารณา ดูให้ชัดเจนละเอียดทั่วถึงดีแล้ว จะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายอันแท้จริงของท่าน มุ่งหมายถึงการปฏิบัติยึดมั่นถือมั่นด้วยอำนาจของความเข้าใจผิด หรือไร้เหตุผล ทุกชนิดที่เกี่ยว. แม้การปฏิบัติในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง ดำทำไปก็ด้วยความเข้าใจผิด ยึดมั่นเป็นเรื่องขลังเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ไปแล้ว ก็เป็นเรื่องศีลสัมพัทธปรามาส ค้ำยันทั้งคู่. แม้ที่สุดแต่ภิกษุสามเณรที่ถือ ปฏิบัติสติขาบาท ด้วยความคิดว่าจะได้ไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ อย่างนี้ก็ไม่ต้อง สงสัยเลย ย่อมเป็นศีลสัมพัทธปรามาสไปพร้อมกับความเศร้าหมองของพรหมจรรย์ เพราะว่าการมุ่งหมายของพระปาติโมกข์นั้นเพื่อกำจัดกิเลสในส่วนหยาบๆ จากทาง

กายวาจา เพื่อเป็นบาทฐานของสมาธิและปัญญาเป็นลำดับ ๆ ไปต่างหาก, หาใช่มุ่งหมายเพื่อไปเกิดในสวรรค์เป็นเทวดาไม่. เมื่อภิกษุมีความมุ่งหมาย จะไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ แล้วประพฤติกิเลสเคร่งครัด ก็ได้ชื่อว่าทำศีลของตนนั้นให้สกรปรกเศร้าหมอง ไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นเข้าใจผิดด้วยอำนาจของ ทิฏฐิที่ผิด.

เราจะเห็นได้ว่า ในการกระทำทางพุทธศาสนา จะเป็นในเรื่องให้ทาน กิเลส ในเรื่องรักษาศีลก็ดี เรื่องเจริญสมาธิก็ดี มีอยู่ฝ่ายหนึ่งหรือพวกหนึ่ง ซึ่ง ทำไปด้วยความยึดมั่นสำคัญผิดในความมุ่งหมายของการกระทำเหล่านั้น จะต้อง เป็นศีลพหุปราสาททั้งนั้น ไม่ต้องพูดถึงเรื่องปฏิบัติขนิทน์ที่เป็นของนอกศาสนา หรือของศาสนาอื่น หรือของไสยศาสตร์โดยตรง. ขอให้เข้าใจว่าแม้การปฏิบัติ ที่ปฏิบัติอยู่ในวงพุทธบริษัทเรา แต่ถ้าทำไปด้วยความยึดมั่นสำคัญผิดเพราะกิเลส ตัณหาครอบงำ มีความหวังในทางขลังทางศักดิ์สิทธิ์เป็นต้นแล้ว ก็กลายเป็น ศีลพหุปราสาทสิ้น. แม้ที่สุดแต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ กลางบ้านที่เราทำกันอยู่ ทั่ว ๆ ไป เช่นว่าจะต้องเอาข้าวสุกและสำหรับคาวหวานชุดหนึ่งมาตั้ง ทำนองเช่น วิญญาณพระพุทธรเจ้า เป็นการถวายข้าวพระอย่างนี้ เขาเชื่อกันว่าวิญญาณของ พระพุทธรเจ้าจะได้ฉัน จึงมีการถวายข้าวพระอย่างนี้ ในการสวดมนต์ทำบุญบ้าน หรืออะไรก็ตาม. การทำเช่นนี้ถ้าทำด้วยความรู้สึกหรือเข้าใจเช่นนี้ ก็ย่อมเป็น ศีลพหุปราสาทเต็ม ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์โดยไม่ต้องสงสัย แม้จะเป็นการทำอยู่ใน หมู่พุทธบริษัท และทำต่อพระพุทธรูปของพระพุทธรเจ้าก็ตาม. เรื่องของศีลพหุ-ปราสาทนั้น นับว่าคาชกั้นอยู่ทั่ว ๆ ไปแม้ในวงพุทธบริษัทเอง เป็นการทำให้

อย่างมงายและไร้เหตุผล ทำให้ข้อปฏิบัติอันนั้น หรือระเบียบอันนั้น ที่ตีที่งม อยู่ก่อน ต้องสกรปรกไปค้วยความโง่เขลา ความบ้าหลัง ของคนเหล่านั้นเอง. นี่แหละคือความหมายของคำว่า สีสัพทปรามาส อันเป็นกิเลสข้อที่ ๓ ในที่นี้. เราจะเห็นได้ว่ากิเลสข้อนี้ก็มีมูลมาจากความฉลาดความกลฉวยอย่างมงาย. ตามธรรมชาติทั่ว ๆ ไป คนเราชอบถือขลังถือศักดิ์สิทธิ์มาแต่เดิม. เพราะการสอ กันมาผิด อบรมกันมาผิดจึงเป็นสิ่งที่มักันอยู่ทุกคนอย่างทีหลีกเลี่ยงไม่ได้. อย่า ต้องระบुरายละเอียดให้มากไปเลย มันจะเป็นเรื่องกระทบกระเทือน แก่อ่าขอให้ ท่านทั้งหลายเอาหลักเกณฑ์อันนี้ไปสอบไล่ตัวเองดู; เรื่องของเราเป็นเรื่องที่ เราจะต้องสะสางเอง ฉะนั้นเราควรสะสางเรื่องของเราก่อน มีความรู้ความเข้าใจ ในเรื่องสีสัพทปรามาสนี้แล้ว ก็พยายามละเสีย.

เมื่อรวมกิเลสหรือสังโยชน์ ๓ อย่างในตอนแรก คือสักกายทิฏฐิ ที่กล่าวแล้ว วิจิจจนที่กล่าวแล้ว และสีสัพทปรามาสที่กำลังกล่าวอยู่นี้เข้าค้วย กัน ถ้าละได้ซาคไปจริง ๆ ก็เรียกว่าตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิอันดับที่หนึ่ง ก็เป็น พระโสดาบัน. การละกิเลส ๓ ประการนี้ได้เค็ชซาค ควรจะถือว่าเป็นเรื่องเล็ก ใหญ่สูงต่ำ มากน้อยเพียงไร ขอให้ท่านทั้งหลายคิคคูก้วยความไม่ประมาท. ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว ไม่ใช่ของเล็กน้อยเลย หรือถ้าจะมองกันอีกทางหนึ่ง ก็จจะเห็น ได้ว่ากิเลส ๓ อย่างนี้ ถ้าว่ากันโดยโวหารอย่างหยาบ ๆ อีกทางหนึ่ง ก็คือของ บ้าเถื่อนที่สุด ที่คนบ้าเถื่อนจะพึงมี; เพราะฉะนั้นจึงจัดไว้ในฐานะเป็นของ สำหรับคนบ้าเถื่อนที่ไร้ความเจริญ. คนที่เรียกว่ามีการศึกษาดีหรือเจริญแล้ว ไม่ควรจะมีของ ๓ อย่างนี้. ถ้ายังมีอยู่ในวงนคศึกษาของสมัยนี้ ก็ต้องถือว่า การศึกษาของสมัยนี้ยังบ้าเถื่อนอยู่. พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้คำว่า 'อารธะ'

กับเขาด้วยเหมือนกัน เช่นคำว่า อารยชน หรือ อริยเจ้า, ซึ่งมีไม่น้อย. คำว่า **อริยเจ้า**ของพระพุทธเจ้าชั้น **อันดับแรก**ที่สุดท่านทรงหมายถึงผู้ละกิเลส ๓ ประการนี้ได้ จึงจะมาเป็นอริยชนหรืออริยเจ้าได้. ถ้ายังไม่ละได้ก็ยังไม่เป็นคนโง่เขลา เป็นคนพาลคนหลง, หรือเรียกอย่างดีที่สุด ก็เรียกว่า **ปุถุชน** แปลว่า คนที่มีผ้าปิดบังดวงตาหนาทึบ, **ปุถุ** แปลว่า หนา. **ปุถุชน** จึงแปลว่า คนหนา, หนาด้วยเครื่องปิดบังดวงตาแห่งปัญญา. เมื่อบุคคลใดมาละกิเลส ๓ ประการนี้ได้แล้ว ย่อมจะมีจิตใจที่เริ่มอยู่เหนือความผูกพันของโลก เพราะว่าการละกิเลสทั้ง ๓ นี้ เป็นเครื่องผูกพันจิตใจติดอยู่กับโลก เป็นความโง่เขลาที่ปิดบังและผูกพันใจสัตว์ให้ติดอยู่กับโลก ครั้นเมื่อละได้ ๓ ชั้น ก็เหมือนกับเพิกถอนสิ่งที่ผูกพันหรือปิดบังเสียได้ ๓ อย่าง จึงหลุดลอยขึ้นอยู่เหนือโลกในระดับหนึ่งแล้ว เรียกว่าพระอริยเจ้าในอันดับแรก จัดไว้เป็น**โลกุตตรภูมิอันดับแรก** เรียกบุคคลผู้นี้ว่า **โสดาบัน** คือผู้แรกถึงกระแสแห่งนิพพาน.

อันดับถัดไปเป็นโลกุตตรภูมิอันดับที่ ๒ นั้น ท่านหมายถึงบุคคลที่ละสังโยชน์เครื่องผูกพัน ๓ อย่างนั้นสิ้นไปแล้ว และยังสามรถทำโลภะ โทสะ โมหะ บางส่วนให้จางไปได้อีกระดับหนึ่งด้วย จนถึงกับมีจิตใจสูง มีความผูกพันอาลัยอยู่ในกามโลกหรือกามภพแต่เล็กน้อยที่สุด ถึงกับว่ายังจะเวียนมาสู่โลกนี้เพียงหนเดียวครั้งเดียว ซึ่งเป็นเหตุให้ได้ชื่อว่า **พระสกิทาคามี** ในเมื่อพวกเขาแรกได้ชื่อว่าพระโสดาบัน. ในตอนนี้ควรทำความเข้าใจคำว่า พระโสดาบันนั้นเสียก่อน จะช่วยให้เข้าใจคำว่า **สกิทาคามี** ได้ง่ายขึ้น. คำว่า **โสดาบัน** แปลว่า **ผู้ถึงกระแส**. **โสดา** แปลว่า **กระแส**, **อาบัน**นะ แปลว่า

ถึงแล้ว. โสคามัน จึงแปลว่า ถึงกระแส. ถ้าถามว่า กระแสแห่งอะไร ก็ตอบว่ากระแสแห่งนิพพานนั่นเอง. พระโสคามันเป็นผู้ถึงเพียงกระแสของนิพพาน ยังไม่ถึงตัวนิพพาน. กระแสนี้คือเกลียวที่ไหลไปสู่นิพพาน. กระแสของนิพพาน ย่อมมีความลาคเอียงไปทางนิพพาน เหมือนอย่างลำแม่น้ำที่มีความลาคเอียงไปทางทะเล. ถ้าจืดตกไปในกระแสนี้แล้ว แน่นนอนย่อมไปถึงนิพพาน. การถึงกระแสนี้ หมายถึงการบรรลุนิพพานแน่ ๆ ในอนาคต แต่อาจยังอีกหลายเวลาก็ได้ เอาแต่ที่ความแน่นเป็นใหญ่, เรียกว่าโสคามัน แปลว่าถึงกระแสแล้ว. ส่วนพวกที่ ๒ ที่เรียกว่า สกิทาคามีนี นั้น ใกล้เคียงนิพพานยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก จนถึงกับมีอาลัยเหลืออยู่น้อยในโลกนี้ อย่างจะกลับมาสู่โลกนี้อีกก็เพียงหนเดียว เพราะละกิเลส ๓ อย่างนั้นได้กัวย มีโลภะ โทสะ โมหะ เบบางมากขึ้นไปกว่ากัวย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าหมด โลภะ โทสะ โมหะ โดยสิ้นเชิง.

อันคัมภีร์ต่อไป เป็นอันคัมภีร์ที่ ๓ เรียกว่า พระอนาลามิ พระอนากามีนี้นั้น นอกจากจะละกิเลสขั้นต้น ๆ ได้อย่างพระสกิทากามิแล้ว ยังละกิเลสหรือสังโยชน์ข้อที่ ๔ ที่ ๕ ได้อีกกัวย. สังโยชน์ข้อที่ ๔ เรียกว่า กามราคะ. ข้อที่ ๕ เรียกว่า ปฏิมะ. กามราคะนั้น หมายถึงความยึดมิจิตอยู่ในกาม. พระโสคามันและพระสกิทากามิละไม่หมด ยังมีความยึดมิจิตในกามเหลืออยู่ ทั้ง ๆ ที่ท่านละ สกกายทิฏฐิ วิจิกิจจา สีสัพพตปรามาส ได้แล้ว แต่ก็ไม่สามารถจะล้างเอาความยึดมิจิตในกามนั้นออกหมดได้ ยังเหลืออยู่เป็นบางส่วน. แต่พอมาถึงอันคัมภีร์ที่ ๓ คือพระอนากามีนี้นี้ ย่อมล้างออกหมดได้ไม่มีเหลือ.

ส่วนกิเลสที่เรียกว่า ปฏิฆะ นั้น หมายถึงความรู้สึกโกรธ หรือความซัดแค้นใจ. พระโสคาบัน หรือพระสภิกษาคามีล้างออกเป็นส่วนมาก เหลืออยู่เป็นเพียงความหงุดหงิด หรือความซัดแค้นอยู่ภายใน ; ส่วนพระอนาคามีนั้นเอาออกได้หมด จึงเรียกว่าเป็นผู้ละกรรมราคะ และปฏิฆะได้.

สำหรับสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดยกข้อที่ ๔ ที่เรียกว่า *กามราคะ* ความข่มขู่ใจในกามนั้น ได้อธิบายไว้อย่างมากแล้ว ในข้อที่ว่าด้วยกามุปาทาน ขอให้นึกถึงคำอธิบายในวันนั้นด้วย. ในที่นี้ขอให้ทำความเข้าใจว่ากิเลสชื่อนี้เป็นสิ่งที่มีประจำอยู่ในใจสัตว์อย่างเหนียวแน่น ราวกระว่าแนบสนิทเป็นเนื้อเดียว จนยากที่จะเข้าใจได้ ยากที่จะล้างออกได้สำหรับคนธรรมดา, สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ชัน โทณ ประเภทไหน ลักษณะอย่างไรก็ตาม เรียกว่า *กาม* ในที่นี้. ความที่จิตยังข่มขู่ใจอยู่ด้วย ความพอใจในกามเช่นนั้น เรียกว่า *กามราคะ* ได้ทุกวิถีทาง.

ส่วนสังโยชน์หรือกิเลสชั้นละเอียดยกข้อที่ ๕ ที่เรียกว่า *ปฏิฆะ* นั้น เป็นความกระทบกระทั่งแห่งจิตฝ่ายที่รู้สึกไม่พอใจ. ถ้าพอใจก็จัดเป็นกามราคะไม่พอใจจึงเป็นปฏิฆะ. ความรู้สึกส่วนมากของคนเรามีอยู่อย่างนี้. ปฏิฆะอาจจะเกิดได้แม้ในกรณีเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่วิญญาน และถ้ามากไปกว่านั้นก็ไม่พอใจ แม้แต่สิ่งที่ตัวเอง สิ่งที่เกิดขึ้นในใจเอง ตัวเป็นผู้ทำเองคิดเอง เหล่านี้เป็นต้น. ส่วนที่มีอาการรุนแรงถึงกับโกรธเกลียดพยาบาทคนอื่นนั้น เป็นปฏิฆะที่รุนแรงและหยาบเกินไป พระอรหิยะชั้นต้น ๆ กว่านี้ก็พอจะได้ตาม

สมการ, แต่ที่เหลืออยู่สำหรับให้พระอริยเจ้าชั้นที่ ๓ ละนี้ หมายถึงความ
กระทบกระทั่งแห่งจิตที่เป็นชั้นละเอียด จนบางทีก็ไม่ปรากฏอะไรออกมาข้างนอก
เป็นความชุ่นอยู่ข้างใน คุณสีหน้าไม่รู้ว่าเป็นโกรธ แต่ก็มีความแค้นอยู่ข้างใน อย่างนี้
เป็นต้น. ได้แก่ความหงุดหงิดรำคาญขัดใจในคน หรือสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เป็นไปตาม
ปรารถนา. คนธรรมทานั้นเพียงแต่เป็นหัวหน้ามุกไหลเรื่อยไม่รู้จักหยุด ก็ถึง
กับโกรธหมุกของตัวคั่งนี้ก็มี. อาตมาเคยเห็นด้วยตนเอง มีคนหนึ่งถึงกับ
เอากำปั้นของตัวฟาดเข้าที่หมุกของตัว. นี่เป็นเครื่องเทียบถึงความมีปฏิมะได้
แม้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตวิญญาณ และแม้ที่เกี่ยวกับตัวเองล้วน. ถ้าหากว่าผู้ใดละ
ปฏิมะทุกชนิดได้เด็ดขาดสิ้นเชิง ท่านทั้งหลายลองคำนวณดูว่า จะอยู่ในฐานะ
ที่น่าบูชาสักเพียงไร หรือเป็นบุคคลพิเศษสักเพียงไร. นี่เป็นกิลเลสข้อที่ ๕.

กิลเลสหรือสังโยชน์ทั้ง ๕ ข้อที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านจัดไว้ว่า
เป็นภาคแรกหรือภาคต่ำ ที่มีอยู่ ๕ อย่าง นับตั้งแต่สักกายทิฏฐิ, วิจิกิจฉา,
สีลัพพตปรามาส, กามราคะ, จนถึงปฏิมะ เป็น ๕ อย่างด้วยกัน. พระอริยเจ้า
ประเภทที่ ๓ ละได้หมด เพราะไม่มีกามราคะเหลืออยู่เลย พระอริยเจ้าประเภทนี้
จึงไม่เวียนมาสู่กามภพอีกต่อไป เป็นเหตุให้ได้นามว่า อนาคามี แปลว่า ผู้ไม่มี
การกลับมา, มีแต่จะรุดหน้าสูง—รุดหน้าสูงขึ้นไปเป็นพระอรหันต์ และนิพพาน
ในภพอื่นที่ไม่ข้องเกี่ยวกับกาม, ได้แก่รูปาวจรภพอันดับปลายๆ. ส่วนกิลเลสที่
ยังเหลืออีก ๕ อย่างข้างปลายนั้น พระอริยบุคคลประเภทที่ ๔ คือพระอรหันต์
จะละได้หมด.

กิลเลสหรือสังโยชน์ถัดไปอีก ๕ อย่างภาคสูงนั้น คือ รูปราคะ อรูปราคะ
มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา. สำหรับ รูปราคะ อันเป็นสังโยชน์ข้อที่ ๖ นั้น

หมายถึงความรักความพอใจ ในความสุขที่เกิดมาแต่ในรูปสมบัติ เหมือนที่เป็นแกสตัวที่คงอยู่ในรูปาวจรภูมิเป็นประจำ. พระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ ๓ จำพวกไม่สามารถจะละความสุขความพอใจที่เกิดแต่รูปฌาน หรือรูปสมบัติได้. พระอริยเจ้าบางประเภทในชั้นต้น ๆ เหล่านั้น บางพวกเกิดในรูปาวจรภพก็ยังมี. พระอริยเจ้าทั้ง ๓ ชั้นข้างต้นที่เกิดอยู่ในมนุษย์โลกนี้ บางท่านอาจยังพอใจในความสุข อันเกิดแต่รูปฌานอย่างถอนไม่ขึ้นก็มี; แต่จะต้องถอนได้ในเมื่อเลื่อนมาถึงพระอริยเจ้าชั้นสุดท้าย คือพระอรหันต์, ทั้งนี้ก็เพราะว่า ความสงบสุขเยือกเย็นอันเกิดมาแต่รูปฌานนั้น ก็มีรสชาติที่จับอกจับใจ ถึงกับจะพอเรียกได้ว่าเป็นพระนิพพานชิมลองคูก่อน เป็นพระนิพพานล่องหน้า มีรสอย่างเดียวกับหรือทำนองเดียวกับรสของพระนิพพานที่แท้จริง หากแต่ว่าเป็นเรื่องชั่วคราว เป็นเรื่องที่เป็นไปในระหว่างที่กิเลสสงบระงับเพราะอำนาจของฌาน ไม่ใช่กิเลสสูญหายเหือดแห้งไป. ครั้นหมดกำลังของฌาน กิเลสก็กลับปรากฏอีก. ขณะที่กิเลสสงบระงับอยู่ด้วยอำนาจของกำลังฌานไม่รบกวณจิต จิตนี้ก็ว่างโปร่งเป็นอิสระ มีรสชาติคล้ายกับรสเกิดแต่निพพานแท้จริงเหมือนกัน ฉะนั้น จึงเป็นที่ตั้งของความหลงใหลได้ง่าย และยากที่จะละได้สำหรับพระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ ๓ พวกนั้น ถึงกับต้องมาละได้เด็ดขาดในพระอริยเจ้าชั้นสุดท้าย.

กิเลสชื่อรูปราคะนี้สำหรับคนธรรมดาเรา ถ้าจะเทียบเคียงให้เกิดความเข้าใจได้บ้างก็พอจะเปรียบเทียบได้ เช่น ในบางขณะบางโอกาสเราไปสู่ที่ร่มรื่น เยือกเย็นสบายดี อากาศดีมีวิิวสวยอยู่รอบค้ำน ความเย็นใจพอใจอยู่ในขณะนั้น เป็นรสเป็นชาติอย่างยิ่ง ยากที่ใคร ๆ จะเลิกละสภาพเช่นนั้น ในขณะนั้นเสียได้ง่าย ๆ จึงอยากจะนั่งชมวิิวอยู่อย่างนั้นต่อไป ไม่อยากลุกไปทำอะไรอย่างอื่น.

ความพอใจชนิดนี้ไม่เกี่ยวกับกาม คือไม่มีเรื่องของกามาเกี่ยวข้องเลย เป็นความสงบเยียบตามธรรมชาติฝ่ายรูปธรรมที่บริสุทธิ์ และจัดเป็นความสงบเย็นชนิดหนึ่งเหมือนกัน. ความพอใจในวัตถุศิลปะชนิดที่ไม่เกี่ยวกับกาม, การติดใจในต้นไม้คัต เครื่องลายครามเป็นคัต ก็พอจะสงเคราะห์เข้าได้ในกิเลสตัวนี้ในกรณีที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อกาม หรือเพื่อเงิน แต่เป็นไปโดยวิญญาณแห่งศิลปะแท้. แต่สำหรับรูปฌานที่เกิดความสงบนั้น มันยิ่งกว่านั้นมาก ฉะนั้นจึงเป็นที่ผูกพันหลงใหลมากกว่าความสุขที่เราไปนั่งเล่นสงบ ๆ ตามธรรมชาติที่เราเป็นกันได้ง่าย ๆ โดยมาก. ที่เทียบเคียงนี้ก็เพื่อให้เห็นว่ามันเป็นของที่ไม่เล็กน้อยเลย.

ที่นี้ สักโยชน์หรือกิเลสอันละเอียดข้อที่ ๗ ที่เรียกว่า อรูปราคะ นั้น หมายถึงความพอใจติดใจ ในความสุขที่เกิดมาแต่อรูปสมาบัติ. เรื่องต่าง ๆ คล้าย ๆ กับข้อที่ ๖ ผิดกันแต่ว่าขั้นนี้ละเอียดประณีตสุขุมลงไปอีกขั้นหนึ่ง. การเจริญฌานโดยมีสิ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์สำหรับกำหนดนั้น ย่อมได้ความสงบที่เนื่องอยู่กับรูปนั้น ๆ เพราะฉะนั้นจึงหยาบกว่าการเจริญฌานอันกำหนดเอาสิ่งที่ไม่มีรูป เช่นอากาศหรือความว่างเปล่าเป็นต้นมาเป็นอารมณ์. การเอาความว่างเอาวิญญาณธาตุ เอาความไม่มีอะไร เอาความไม่มีความรู้สึกตัวทั้ง ๔ อย่างนี้ แต่ละอย่าง ๆ มาเป็นอารมณ์นั้น ได้ผลเป็นความสงบเยียบยิ่งไปกว่า และเรียกว่า อรูปฌาน. เพราะความสงบที่เกิดจากอรูปฌาน ประณีตกว่า สุขุมกว่า ลึกซึ้งกว่า ถ้าใครเข้าถึงก็จะติดใจกว่าความสงบที่เป็นรูปฌาน ท่านจึงจัดไว้ในลำดับหลังจากรูปฌาน และเรียกว่า อรูปฌาน. ถ้ามีความพอใจแน่นแฟ้นหลงใหลในความสุขชนิดนี้ก็เรียกว่า อรูปราคะ.

ข้อนี้ถ้าจะเปรียบเทียบกับความรู้สึกของคนเราตามธรรมดาทั่ว ๆ ไปแล้ว ก็ยากที่จะเปรียบเทียบได้ ยากที่จะมีหรือว่าแทบจะไม่มี. แต่ถ้าจะขึ้นเปรียบ ก็เปรียบเทียบได้อุทาหรณ์ที่กล่าวมาแล้วในตอนรูปราคะ หากแต่ว่าขั้นนี้ ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก เช่นบางครั้งเรามีความเยือกเย็นใจโดยไม่ต้องเกี่ยวกับวัตถุ ทางกามารมณ์และวัตถุหรือภาพใด ๆ เลย แต่มีความคิดหรือความรู้สึกอะไรบางอย่าง ที่ทำให้เกิดความสงบใจพอใจอย่างสุขุมลึกซึ้ง และก็ฝังใจพอใจในความ รู้สึกอันสงบนั้นจนยากที่จะถอนได้นั่นเอง. ความสุขของนักคิดที่พอใจในความ คิดอะไรใหม่ ๆ ของตนจนบอกไม่ถูก ก็พอจะสงเคราะห์เข้าได้ในข้อนี้. สำหรับ ผู้ที่เป็นพระอรหันต์จะเป็นผู้หลงไหลในสุขเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้เลย ไม่ว่าสุขเวทนานั้นจะเกิดมาจากอะไร, เพราะธรรมคาของพระอรหันต์จะมองเห็น ความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของเวทนาทุกชนิดที่เดียว จึงไม่อาจจะมี ความกำหนัดติดใจในเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง. เพราะฉะนั้นเอง จึงละรูปราคะและ อรูปราคะได้อีกขั้นหนึ่ง. ส่วนโยคี ฤๅษี มุนีอื่น ๆ ต่าง ๆ ที่บำเพ็ญรูปฌาน อรูปฌานต่างชนิดเต็มไปตามในป่านั้น มองไม่เห็นความลับของเวทนา จึงมี ความข้อมใจติดแน่นอยู่ในรสของฌานหรือสมาบัติได้อย่างหลงไหล เช่นเดียวกับ คนหนุ่มคนสาวตามธรรมดา ที่มีจิตติดแน่นหลงไหลอยู่ในรสของกาม ท่านจึง ใช้คำว่า “ราคะ” อย่างเดียวกันหมด : พวกหนึ่งราคะในรูปฌาน พวกหนึ่ง ราคะในอรูปฌาน ทั้ง ๆ ที่สองประเภทหลังนี้ไม่ใช่กาม แต่ก็มี ความติดใจเช่นเดียวกับกาม หรือจะละเอียดสุขุมลึกซึ้งกว่ากามเสียเข้าไป เพราะไม่มี ความเผาลน ไม่มีความเร่าร้อนทรมาณแทรกปนอยู่ด้วย; การละกามราคะของ อริยบุคคลจึงจะได้ก่อน ท่านจึงจัดไว้หน้ากว่า, ส่วนการละรูปราคะ อรูปราคะ

อย่างติดแน่นนี้จะได้ยากกว่า ท่านจึงจัดไว้เป็นข้อหลัง ๆ เป็นข้อที่ ๖ ที่ ๗ ไป ถ้าท่านทั้งหลายพิจารณาเข้าใจในเรื่องนี้จริงๆ ก็จะพอใจ หรือจะเลื่อมใสบูชาในบุคคลที่เรียกว่าพระอริยเจ้านั้นมากขึ้น.

ที่นี้ ถัดไปถึงกิเลสชั้นละเอียดหรือเครื่องผูกสัตว์ให้ติดอยู่ในโลก เป็นข้อที่ ๘. ข้อนี้เรียกว่า มานะ ได้แก่ความรู้สึกสำคัญตัวว่าเป็นนั้น เป็นนี่ เป็นชั้นเป็นเชิง ก็เป็นความดีความเลว ความเสมอกัน เป็นความรู้สึกเกิดขึ้นมาว่าเราเลวกว่าเขา เราเสมอๆ กันกับเขา เราดีหรือสูงกว่าเขา เป็นต้น. ฉะนั้น ท่านทั้งหลายจะเห็นได้ว่ามานะในที่นี้ มีความหมายกว้างกว่าคำว่า มานะในภาษาไทย ซึ่งหมายถึงแต่มานะทิฎฐิจะแข่งขันคนที่ดีกว่า. มานะที่เป็นชื่อของกิเลสในที่นี้ นั้น หมายถึงความสำคัญในทางเป็นชั้นเป็นเชิง คือถ้ารู้สึกว่าคุณเลวกว่า ก็น้อยใจ รู้สึกว่าคุณดีกว่า ก็ทะนงใจ รู้สึกว่าเสมอๆ กัน ก็นึกไปในทางที่จะแข่งขัน หรือทำตนให้ก้าวหน้ากว่า ทำนองนี้เป็นต้น. คำว่ามานะในที่นี้หมายถึงความรู้สึกในชั้น สำหรับให้กำหนดรู้ความเป็นชั้นๆ ว่ามีอยู่อย่างไรทั่วไป ไม่หมายถึงมานะทิฎฐิด้วยความเย่อหยิ่งจองหองอย่างเดียนั้นมันแคบไปน้อยไป ถ้าผู้ใดมีความรู้สึกสำคัญตนว่า เราต่ำต้อยกว่าเขา เราเสมอเขา เราดีกว่าเขา ทำนองนี้แล้ว ย่อมเป็นความรู้สึกที่เป็นไปในทำนองถือชั้นเชิง และอาจให้เกิดความรู้สึกผิดปรกตอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาได้ทั้งนั้น จึงจัดเป็นความมานะทั้งสิ้น; ทั้งเป็นการเหลือวิสัยที่จะไม่ให้ใครตามปรกตรู้สึกว่าคุณดีกว่าเขา เลวกว่าเขา ในทำนองนี้. กิเลสชื่อนี้มาอยู่ในอันดับที่ ๘ เกือบสุดท้ายเช่นนี้ย่อมหมายความว่ามันละเอียด จึงมาอยู่แทบจะรังหลังสุด ซึ่งพระอริยเจ้าชั้นสูงสุดเท่านั้นที่จะละได้. พระอริยเจ้าในชั้นต้นทั้ง ๓ ชั้น แม้แต่จะจัดไว้เป็น

ฝ่ายโลกุตตระแล้วก็ตาม ก็ยังละมันไม่ได้; ชั้นเราๆ ตามธรรมคาจิงละไม่ไหว. การรู้สึกถือตัวถือตน ว่าตนดีกว่า หรือเสมอกัน หรือคนเลวกว่า อันนี้ ย่อมมาจากอุปาทานเป็นธรรมดา, ที่แท้ก็คืออุปาทานชนิดหนึ่งนั่นเอง แต่ท่านไม่ใช่ชื่อว่าอุปาทาน ใช้ชื่อว่ามานะ. ถ้าความยึดถือว่าเป็นตัวคนมีอยู่แล้ว ความยึดถือว่าตนมีลักษณะชั้นเชิงคุณสมบัติหรือสิ่งประกอบอื่น ๆ เป็นอย่างไร อันจะเป็นเครื่องวัดกันได้นั้นย่อมจะมีขึ้นเป็นธรรมดา. ทั้งนี้เนื่องมาแต่การยึดถือด้วยอุปาทาน ว่ามีตัวมีตน มีดีมีชั่วตามที่สมมติกันในโลกนั่นเอง ถ้ามีจิตใจอยู่เหนือความดีความชั่วเสียแล้ว ความรู้สึกต่าง ๆ เช่นนี้จะมิอยู่ไม่ได้. แต่เพราะจิตใจของเรายังแพ้ต่อความดีความชั่ว ฉะนั้นเราจึงยังมีความรู้สึกว่า คนดีเกินชั่วหรือคนเสมอกัน เป็นเหตุให้ตั้งร่นกระวนกระวายเพราะเหตุที่รู้สึกเช่นนั้น ไม่เป็นความสงบสุขถึงที่สุด.

ส่วนกิเลสชั้นละเอียดหรือสังโยชน์ข้อที่ ๔ เรียกว่า อุกุศลจะ อุกุศลจะนี้ แปลว่าความกระเพื่อม ความฟุ้งหรือความไม่สงบอยู่ได้ โดยใจความได้แก่ความรู้สึกที่ฟุ้ง หรือกระพือขึ้นในเมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่เป็นที่ตั้งแห่งความสนใจผ่านมา. ขอให้พึงเล็งตรงที่ว่าจิตกระเพื่อมไปตามอำนาจของสิ่งที่ยั่วความสนใจ. คนเราย่อมมีกิเลส มีความต้องการอะไร ๆ อยู่ประจำใจ โดยเฉพาะก็คือตัณหา อยากได้ อยากเอา อยากมี อยากเป็น อยากไม่เอา อยากไม่เป็น เหล่านี้ เมื่อมีสิ่งใดผ่าน ตา หู จมูก ลิ้น กาย มาในลักษณะที่ตรงจุดของตัณหา ชนิดใดชนิดหนึ่งแล้ว ความฟุ้งขึ้นหรือความกระพือขึ้นของจิต ย่อมจะมีเป็นธรรมดา. เรียกกันโดยถ้อยคำภาษาไทยธรรมดา อาตมาเห็นว่ามันตรงกับ

ภาษาไทยที่เราเรียกกันคำหนึ่งว่า “ความทิ้ง” เมื่อมีอะไรผ่านมาก็จะมี ความทิ้งเกิดขึ้นมาไม่มากนักน้อย แต่จะทิ้งในแง่ดีก็ได้ ทิ้งในแง่ร้ายก็ได้ ทิ้งด้วยความสงสัยลงเลยก็ได้ ถ้าดูแปลกประหลาดแล้ว เป็นเกิดความสงสัยทิ้งขึ้นมา ที่เดียว เพราะว่าเรายังมีสิ่งที่เราต้องการ ยังมีสิ่งที่เราหวาดกลัว วิทกกังวล ระแวงอยู่ ฉะนั้นเราจึงทนไม่ได้ ต้องทิ้งต่อสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา, ยิ่งมาใน ลักษณะที่แปลกประหลาดแล้ว ก็เหลือที่จะอดทิ้งได้. กณธรรมมาเป็นอย่างนี้ วันหนึ่ง ๆ จึงมีความทิ้งหรือสนใจ เล็กใหญ่ มากน้อย ช้าเร็วอะไร ๆ มากมาย หลายเรื่องด้วยกัน. ถ้าเป็นสิ่งที่ตรงกับกิเลสหรือตัณหาแล้ว ก็เหลือที่จะระงับได้ ย่อมมีความทิ้งหรือสนใจจนเนื้อเต้น. ถ้าเป็นเรื่องที่ถูกต้อง ก็ตั้งใจจนถึงกับทำให้ จิตหัวไหนลืมหืมตา ถ้าเป็นเรื่องที่เศร้าใจ ก็ทำจิตให้ทรุกระโทรม แพบเหี่ยวจนถึง หมกความรู้สึกสนุก. นี่คือลักษณะของสิ่งที่เรียกว่า อุตถัจจะ แต่ท่านหมายถึงหมกทุกประการ.

พระอริยเจ้า ๓ ประเภทข้างต้น ก็ยังมีความทิ้งหรือความสนใจใน บางสิ่งบางอย่าง. แต่ขั้นสุดท้าย คือพระอรหันต์แล้วย่อมไม่มีความทิ้ง ไม่มีความสนใจในสิ่งใดเลย, เพราะเหตุว่าบัดนี้ จิตใจของท่านหมกความกระหาย ออยากในสิ่งทั้งปวง หมกความกลัวในสิ่งทั้งปวง. เพราะท่านหมกกิเลสสิ้นเชิง อย่างเดียวเท่านั้น จึงหมกความอยาก หมกความเกลียด หมกความกลัว หมก ความวิตกกังวล ความระแวง ความสงสัยอยากหรืออยากเห็นในสิ่งทั้งปวง ท่านมี จิตใจที่เป็นอิสระ ไม่มีอะไรมาล่อหรือยั่วให้เกิดความทิ้งหรือความสนใจ ไม่ว่า จะมาในรูปยั่วให้ยินดีหลงรัก หรือมาในรูปยั่วให้ยินร้าย ยั่วให้โกรธ หรือ

ให้เกิดเสีย ให้ออกไป ล้วนแต่ไม่มีความหมาย, เพราะจิตในส่วนลึกนั้น หมก ความต้องการโดยประการทั้งปวง จึงจะได้หมกข้อสงสัยโดยประการทั้งปวง.

ขอให้เข้าใจไว้เสียด้วยว่า ความสงสัยในปัญหาต่าง ๆ นั้น มันมีอยู่ หรือมันเกิดขึ้น เพราะความอยากหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่ง นับตั้งแต่ อยากเป็นผู้รู้ไปทีเดียว : มันสงสัยไปว่าสิ่งนั้น ๆ จะเกี่ยวกับเราอย่างใดบ้าง มันจะเอาไปใช้เป็นประโยชน์ที่สุดอย่างไรได้บ้าง, ความสงสัยจะเกิดขึ้นในสิ่ง ที่เราไม่เข้าใจ เราไม่รู้หรือว่าเป็นของใหม่ นี้ก็มาแต่ความอยากเอาผลอย่างใด อย่างหนึ่งจากสิ่งนั้น. ครั้นหมกความอยากโดยประการทั้งปวง โดยหลักที่เห็น สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีอะไรที่น่าเอา น่าเป็น หมกความ อยากถึงขนาดนั้นแล้ว จึงไม่มีความทึ่งในสิ่งใด ๆ : จนให้ฟ้าผ่าลงมาข้าง ๆ ท่านก็ไม่มีความทึ่ง เพราะไม่มีความรู้สึกกลัวตาย หรืออยากอยู่หรืออะไร ท่านเองนั้น. แม้จะมีอะไรที่ร้ายชนิดไหน หรือว่าเกิดมีความรู้ความคึกใหม่ ๆ ในโลก เช่นมีเรื่องของปรมาณูสมัยนี้ ท่านก็ไม่มีความทึ่งความสนใจ เพราะ มันไม่มีความหมายอะไรเลยสำหรับท่าน. ท่านไม่ต้องการทราบสิ่งใดในลักษณะ ที่ว่ามันจะอำนวยอะไรให้ท่านได้บ้าง เพราะท่านไม่ต้องการอะไร ฉะนั้นจึง ไม่มีความทึ่งในลักษณะใดหมก; จิตของท่านจึงบริสุทธิ์หรือสงบ อย่างที่เรา คาดไม่ถึง. ส่วนพวกเรามีกิเลสหรือสังโยชน์ เรียกว่า อูทธัจจะ พร้อมทั้งจะพุ่ง ขึ้นมา (คือทั้งนั่นเอง) ในทุก ๆ อย่าง ที่ยั่วความสงสัยไม่มีขอบเขต เป็นเหตุ ให้เราทึ่งหรือสนใจ มากเรื่องมาราว หรือทำงานจับจด ทำงานเรื่องนี้อย่างไม่เสร็จ ก็คิดทำงานเรื่องอื่น หรือคิดเรื่องอื่น ไม่มีที่สิ้นสุด กังนี่เป็นต้น.

สังโยชน์หรือกิเลสข้อที่ ๑๐ อันเป็นข้อสุดท้ายนั้น ท่านเรียกว่า **อวิชชา**. อวิชชา^{นี้}เป็นที่รวมหมดของบรรดากิเลสทั้งหลายที่ไม่ระบุนุไว้เป็นอย่างอื่นในแก้อ่างที่กล่าวมาแล้วด้วย. คำว่า อวิชชา^{นี้} แปลว่า ความไม่รู้ หรือภาวะที่ปราศจากความรู้. การแปลว่าความไม่รู้^{นี้} มีทางทำให้เกิดความเข้าใจผิดบางอย่างได้ แต่ถ้าแปลว่าภาวะที่ปราศจากความรู้ ก็เป็นการถูกต้องกว่า, เป็นคำที่รัดกุม กันความเข้าใจผิดได้มากกว่า. สำหรับความรู้ที่ประสงค์ในที่นี้ หมายถึงความรู้จริง คือไม่ใช่รู้ผิดหรือรู้เท็จ ฉะนั้นจึงไม่มีการพูดถึงความรู้ผิดรู้ถูกกันอีกแล้ว. เมื่อมีความรู้ ก็หมายถึงความรู้ถูก. ถ้าปราศจากความรู้ ก็คือมีหรือไม่มีความรู้ ซึ่งโดยพฤตินัยก็ได้แก่ความรู้ผิดนั่นเอง เพราะว่าตามธรรมชาติสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลาย จะอยู่โดยไม่มีความรู้สึกอะไรเลยนั้นเป็นไปไม่ได้, เพราะฉะนั้นเขาต้องมีความรู้สึกที่เป็นความรู้อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ. แต่ถ้าความรู้^{นั้น}เป็นความรู้ผิด ก็มีค่าเท่ากับไม่รู้, คนธรรมดาเราจึงมีอวิชชา คือไม่รู้ หรือรู้ผิดซึ่งมีค่าเท่ากับไม่รู้กันอยู่เป็นประจำ จึงมีทมนต์ปัญหาสำคัญที่สุดของมนุษย์เรา คือปัญหาที่ว่าอะไรเป็นความทุกข์ที่แท้จริง ? อะไรเป็นสาเหตุให้เกิดทุกข์ที่แท้จริง ? อะไรเป็นความไม่มีทุกข์จริง ? และอะไรเป็นหนทางหรือวิธีซึ่งจะให้ได้มาซึ่งความไม่มีทุกข์นั้น ? เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ จะขยายความไปในทางไหนก็ได้. คำว่า ทุกข์^{นี้} กว้าง กินความได้ทั้งทุกข์กายและทุกข์ใจ ทุกข์อย่างต่ำ ทุกข์อย่างกลาง ทุกข์อย่างสูง ทุกข์ของคนในภุมิน^{นี้} ทุกข์ของสัตว์ในระดับนั้น ทุกข์ของสัตว์ในระดับนี้ ทุกข์ของสัตว์ในระดับนั้น จะเอาไปขยายเป็นอันไหนก็ได้ทั้งนั้น แต่มุ่งหมายถึงความทุกข์เป็นปัญหาสำคัญ.

ความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความคับสนิที่ไม่เหลือของความทุกข์ และวิธีที่จะทำให้คับสนิที่ไม่เหลือเหล่านี้ เป็นความจริงอันประเสริฐ ๔ ประการ ถ้าใครมีความรู้แจ้งจริง ๆ แล้ว เรียกว่าคนนั้นไม่มีอวิชชา แต่จัดเป็นผู้มีวิชา ในที่นี้. ในบรรดาความรู้ทั้งหลาย มีมากเหลือที่จะกล่าวได้ที่พระพุทธเจ้าท่าน จัดไว้ในพวกที่ไม่จำเป็นจะต้องรู้. ความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเอง ก็มีขอบเขต อยู่แต่ในวงที่ควรรู้. ในบรรดาสิ่งที่ควรรู้แล้วพระองค์ทรงรู้ทั้งหมด. คำว่า สัพพัญญู รู้ทั้งหมด ก็รู้แต่ในขอบเขตที่ควรรู้ ไซ้ว่าจะครอบคลุมไปถึงที่ไม่ ต้องรู้หรือไม่เกี่ยวข้องกันเลยหามิได้. แต่สิ่งใดที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ และความคับทุกข์โดยตรงแล้วเป็นอันรู้หมด ฉะนั้น มันจึงจำกัต้องแคบเข้า มาหน่อย พอทำความเข้าใจกันได้.

อวิชชา เป็นความไม่รู้ หรือรู้ผิด ทำให้หลง สำคัญผิดในสิ่งที่ เป็นทุกข์ ว่าเป็นความสุขไป จนถึงกับพอใจเวียนว่ายอยู่ในกองทุกข์; และ **สำคัญผิดในเหตุของความทุกข์** จนไปค้นหาเหตุผิดไป หรือเกิดความโง่เขลา ใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่นไปโทษผี โทษนาง โทษเทวดา โทษอะไรต่าง ๆ ว่า เป็นเหตุ ให้เกิดเจ็บไข้ แทนที่จะรักษาโดยวิธีที่ถูกต้อง ก็ไปนั่งอ้อนวอนผีนางเทวดาอยู่ อย่างนี้ เรียกว่าเป็นอวิชชาใน ส่วนเหตุของความทุกข์ชั้นต้น ๆ ต่ำ ๆ ที่สุด นี้เป็น ตัวอย่าง; สำหรับ **อวิชชาในเรื่องความคับสนิทของทุกข์ไม่มีเหลือ** นั้น คือไม่รู้เรื่องการดับกิเลสดับตัณหา ซึ่งเป็นต้นเหตุของทุกข์โดยตรง ไปหลงเอา ความสงบสุขชนิดที่เกิดมาจากสมาธิหรือฌานสมาบัติ ว่าเป็นความคับทุกข์สิ้นเชิง คือเป็นนิพพานไป ซึ่งมีอยู่คึกคักในสมัยพุทธกาล และยังคงมีอยู่จนถึงบัดนี้ เพราะมีอวิชชาในเรื่องความคับทุกข์; และยิ่งไปกว่านั้น ยังอาจถึงกับยึดเอา

การมารมดมาเป็นเครื่องดับทุกข์ ดังที่บางคนได้ยึดเป็นหลักว่า การมารมดเป็นของจำเป็น หรือเป็นอาหารชนิดหนึ่งของชีวิต เป็นของจำเป็นเช่นเดียวกับหูกยา ข้าวปลาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยอย่างบ้านเรือนเป็นต้น. แทนที่จะมีปัจจัยเพียง ๔ อย่าง คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ก็ได้เพิ่มการมารมดเข้าไปอีกอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย ๕ อย่าง อย่างนี้ก็มิ. ลัทธิบางลัทธิที่อยู่ในรูปของศาสนา ได้เอาการมารมดเป็นเครื่องดับทุกข์ก็มี จึงเกิดเป็นลัทธิที่มีการกระทำอันน่าบักศีลตามกอนาจารชั้นที่วิหาวนั้นเอง ทั้งนี้ก็มิ; จึงเป็นอันกล่าวได้ว่าอวิชชาความไม่รู้ในความดับสนิทของความทุกข์นี้ เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจหรือการกระทำที่แปลกประหลาดวุ่นวาย หรือถึงกับเป็นอันตรายขึ้นในโลกได้. สำหรับ อวิชชาความไม่รู้ในหนทาง ที่จะให้ได้มาซึ่งความดับทุกข์นั้นก็เหมือนกัน : หนทางที่ถูกต้องคืออริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น จนถึงสัมมาสมาธิเป็นที่สุด. แต่คนที่มีอวิชาเขาไม่อาจจะมองเห็นอย่างนี้ ย่อมทำไปตามอำนาจกิเลสตัณหา คือตามความต้องการของตน หรือมีความเชื่อในวัตถุปัจจัยภายนอก ฟังผีฟังเทวดาไปตามประสาของคนที่ไม่มีความรู้. แม้เป็นพุทธบริษัทโดยกำเนิดอยู่แล้ว ก็ยังมีหลงไปถึงอย่างนั้นได้. เพราะอำนาจของอวิชา ทำให้ไม่ยินดีในการจะดับทุกข์โดยอริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ไปดับทุกข์โดยการจุรูปเทียนอันวอนผีสงเทวดา.

ขอให้เราทุกคนศึกษาเรื่องอวิชา ในฐานะซึ่งเป็นเหมือนกับเครื่องห่มห่อโลกทั้งโลกไว้ เป็นแสงสว่างที่บังลุกตา. หมายความว่าตามปรกติกคนทุกคนต่างช่วยให้ตนมีความรู้ แต่ความรู้ของตนนั้นเป็นความรู้ที่ผิด และยิ่งรู้มากยิ่งผิดมาก เลยกลายเป็นความรู้ชนิดที่บังลุกตา ฉะนั้นเพียงแต่คำว่า

แสงสว่าง - แสงสว่างนี้ก็ยังคงระวัง อาจจะเป็นแสงสว่างของอวิชชาก็ได้ คือ แสงสว่างที่ทำให้หลงผิด และให้เกิดความประมาท แล้วไม่อาจสำนึกได้ด้วยว่า เรากำลังถูกแสงสว่างของอวิชชาที่บังลุมตาอยู่ด้วยกันทุกคน; เราจึงไม่สามารถ จะเอาชนะความทุกข์ได้ เราหลงในสิ่งซีเห่ เล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างเทิกขุนบุชา : หลงในกามารมณ์ว่าเป็นอุกมธรรมของมนุษย์. **อุกมธรรม (Summum Bonum) ในที่นี้ หมายถึงสิ่งที่ที่สุด ที่มนุษย์ทุกคนควรจะได้รับเสียก่อนแต่ที่ จะตาย.** ในข้อนี้เราอาจจะกำลังหลงเอากามารมณ์เป็นอุกมธรรมของมนุษย์ อยู่ก็ได้ เพราะว่าเราอาจจะกำลังทำทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในบัดนี้ ก็เพื่อผลคือ กามารมณ์เท่านั้น แล้วจะแก้ตัวว่าทำเพื่ออุกมคติอันอื่นอย่างไรได้. ให้ความเวลา อีก ๒ ชาติ ๓ ชาติ ก็อาจยังหวังผลเป็นกามารมณ์. การไปเกิดในสวรรค์ก็จะ เอากามารมณ์ ๓ ๆ อะไร ๆ ก็ไปติดอยู่แก่กามารมณ์. นี้เพราะอวิชชาได้หุ้มห่อ โลกทั้งโลกไว้อย่างนี้ ไม่ให้ใครทะลุรอดไปได้. อุปมาในพระบาติบางแห่งนั้น ได้อุปมาอวิชชาว่าเหมือนกับเปลือกหนาที่หุ้มโลกทั้งหมดไม่ให้สัตว์ได้เห็นแสงสว่าง ที่แท้จริง. ท่านจึงอวิชชาไว้เป็นกิเลสชั้นสุดท้าย; เป็นอันว่า ต่อเมื่อเป็น พระอรหันต์จึงตัดกิเลส ๕ อย่างข้างท้ายเพิ่มขึ้น คือตัดรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา ซึ่งเป็นการตัดหมดทั้ง ๑๐ อย่าง และเป็นพระอริยเจ้า ชั้นสูงสุด,

พระอริยเจ้าทั้ง ๔ ประเภท คือพระโสดาบัน สกิทาคามี อนาคามี อรหันต์ นี้ จักรวมเป็นผู้ตั้งอยู่ในโลกุตตรภูมิ คืออยู่นเหนือโลก. ถ้ามองกันอีก ทางหนึ่ง ก็มองกันที่ตัวธรรมที่ท่านได้บรรลุ เขาเรียกว่า **โลกุตตรธรรม**

โลกุตรธรรมนั้นแยกออกเป็น ๔ อย่าง คือ ภาวะของพระโศกามันในขณะที่ตัดกิเลส นั้น เรียกว่า โศกามันต์คิมรรค อย่างหนึ่ง เมื่อตัดกิเลสแล้ว เรียกว่า โศกามันต์คิผล นั้นอีกอย่างหนึ่ง จึงได้เป็นคู่ ๆ คือโศกามันต์คิมรรค โศกามันต์คิผล, สกิทากามิมรรค สกิทากามิผล, อนากามิมรรค อนากามิผล, อรหัตตมรรค อรหัตตผล; นี่เป็น ๘ คือ ๔ คู่; เติม นิพพาน เข้ามาอีกอย่างหนึ่ง จึงเป็น ๙ อย่าง นี้เรียกว่าโลกุตรธรรม คือสิ่งซึ่งเป็นโลกุตระ. ถ้าคู่กันที่บุคคลเป็นเกณฑ์ก็ได้เพียง ๔ คือผู้ที่ตั้งอยู่ในความเป็นพระโศกามัน ความเป็นพระสกิทากามี ความเป็นพระอนากามี และผู้ตั้งอยู่ในความเป็นพระอรหันต์. บุคคลเหล่านี้ล้วนแต่ตั้งอยู่ในโลกุตรภูมิ เป็นผู้มีคามทุกข์น้อยลงตามส่วน จนกระทั่งไม่มีทุกข์เลย. ภาวะเช่นนี้เป็น การแสดงให้เห็นผลอันสุดท้าย ที่การเจริญวิปัสสนาจะนำไปสู่ คือเมื่อการเจริญวิปัสสนาชนิดที่ถูกต้องตามที่เป็นจริง เห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง จนดับความอยากทั้งปวงได้จริง ๆ แล้ว ก็จะเกิดเป็นโลกุตรภูมิขึ้นมา แล้วทำให้จิตอยู่เหนือวิสัยโลก ซึ่งหลังจากนี้สิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งของความยินดีหรือยินร้ายในโลกนั้นๆ ก็ไม่สามารถจะครอบงำจิตของท่านได้อีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็สำหรับพระอรหันต์ซึ่งตั้งอยู่ในภูมิสุดท้ายที่สุด เพราะละกิเลสได้จนสิ้นเชิง.

ส่วนสิ่งที่เรากล่าวว่านิพพาน ๆ นั้น ถ้าในกรณีโลกุตรธรรมนี้ก็หมายถึงสภาพอย่างหนึ่ง ซึ่งถือว่าไม่เหมือนกับสิ่งใด ๆ หมด คือไม่เหมือนกับโลก ผิดจากสิ่งทุกสิ่งในโลกโดยประการทั้งปวง. เมื่อโลกทั้งหลายหรือสิ่งทั้งหลายที่เป็นวิสัยโลกมีภาวะเป็นอย่างไร ยกเลิกภาวะและวิสัยเหล่านั้น

ทั้งหมดเสีย ก็จะมีสิ่งๆที่เรียกว่า นิพพาน คือสภาพตรงกันข้ามจากโลก โดยประการทั้งปวง : เป็นธรรมหรือเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ในตัวเองชนิดหนึ่ง เป็นสิ่งที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งใดเป็นปัจจัยปรุงแต่ง, และไม่ปรุงแต่งสิ่งใด; เป็นที่ทับของสังขารทั้งปวง. เมื่อสังขารธรรมทั้งปวงมาถึงนิพพาน ก็ย่อมทับตัวเอง จึงเรียกว่า เป็นที่ทับของสังขารทั้งปวง. แต่คำว่ากล่าวโคธสลด นิพพาน หมายถึงภาวะที่ปราศจากความเผลาปน ปราศจากการทบตี ทิ่มแทง ร้อยรัก กรอบงำ พัวพันอะไรทั้งหมดเหล่านี้ เพราะว่ากิเลสซึ่งเป็นเหตุให้จิตถูกเผลาปนทบตีทิ่มแทง ร้อยรักพัวพันนั้น จะมีในนิพพานนี้ไม่ได้. ลักษณะการอันนี้ยากที่จะเปรียบเทียบให้เห็น แต่มองดูด้วยการทำมโนคติเอาที่แล้วก็แล้วกันว่า ถ้ากิเลสทั้งหลายมีอยู่ พฤติการณ์ทั้งหลายจะมีอยู่ในลักษณะอย่างไร ครั้นมาถึงขอบเขตของนิพพานแล้ว กิเลสมันก็สูญหายละลายไปหมด แล้วพฤติการณ์ทั้งหลายจะเป็นอย่างไรต่อไป. ถ้าสมมติ ก็เหมือนกับว่าเป็นเขตแดนอันหนึ่ง ซึ่งเป็นที่สลายของกิเลสและความทุกข์ เหมือนอย่างว่าโซนร้อนมีอยู่โซนหนึ่งในโลกนี้ ถ้าน้ำแข็งในทะเลแห่งโซนเหนือ คือโซนหนาวลอยมาถึงโซนร้อน มันต้องละลายหมดที่เขตของโซนร้อนนั้น ฉะนั้นก็ฉนั้น.

นิพพาน มีอยู่ในฐานะเป็นธรรมชาติอันหนึ่ง แต่มันไม่มีขอบเขตและ ไม่ต้องการอาศัยกินเนื้อที่; ไม่ขึ้นอยู่กับการล่วงไปของเวลา หรือไม่เกี่ยวข้อง กับกาลเวลา แต่อยู่ในลักษณะเป็นตัวของตัวเองชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนอะไรๆ ในโลก แต่เป็นที่ทับของโลก. สมมติว่าถ้าโลกแทรกซึมไปถึงนั้น จะต้องทับตัวเอง, กิเลสหรือความทุกข์แทรกซึมไปถึงนั้น จะต้องทับตัวเอง.

นี่เป็นการพูดอย่างอุปมา ไม่ใช่ตัวจริง เพราะมันไม่เหมือนกับบ้านกับเมือง หรืออะไรอย่างนั้น ; แต่พูดในฐานะเป็นอุปมาของพระนิพพาน ที่ท่านให้ นามว่าเป็น แคนทีคัมของสังฆารทั้งปวง จึงเป็น ธรรมที่เกษมจากโยคะ. คำว่า โยคะ หมายความว่า เครื่องร้อยรัดพัวพันหุ้มห่อ ; เกשמจากโยคะ หมายความว่าปลอดโปร่งว่างเรียบจากโยคะทั้งปวง จึงไม่มีการเผาผลาญ เสียสละ ที่มแทง ร้อยรัด พัวพัน หุ้มห่อ หรืออะไรอื่น ๆ ทั้งสิ้น. นี่เป็นลักษณะของโลกุตตรธรรม ข้อสุดท้าย ! นี่ เป็นสิ่งที่มุ่งหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา เป็นธรรมที่ แสดงผลสุดท้ายของการปฏิบัติที่พุทธศาสนาจะนำไปสู่.

ทั้งหมดนี้ นับว่าเราได้ติดตามกันมาตั้งแต่ต้น จนถึงเรื่องผลสุดท้าย ของพระพุทธศาสนา : เป็นหลักที่ชี้ให้เห็นกิเลสอันละเอียด ๑๐ อย่าง ที่มีอยู่ใน คนทุกคน, มีลักษณะซึ่งแสดงให้เห็นว่า ถ้าใครจะได้ถึงกิเลสชั้นไหน จะเป็น อยู่เหนือโลกในชั้นไหน ; และเมื่อจะได้หมด จะประสบผลอันสุดท้ายอย่างไร ; เรื่องทั้งหมดไปจบสิ้นสุดลงที่นิพพาน ดังหลักพระพุทธภาษิตที่ว่า “**ผู้รู้ คือพระพุทธเจ้าทุก ๆ องค์ย่อมกล่าวพระนิพพานว่าเป็นอุดมธรรม**” นับ ว่าเป็นที่สิ้นสุดลงสำหรับสิ่งทั้งหลาย. อาตมาบรรยายเรื่องนี้ ในฐานะเป็นผล ของการปฏิบัติวิปัสสนา หรือในฐานะเป็นผลสุดท้ายของพุทธศาสนา ที่จะต้อง ศึกษาให้รู้ให้เข้าใจ และต้องลงมือได้ตามสมควร จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพุทธบริษัท จริง ๆ ก็เห็นแจ้งหรือเข้าถึงตัวพุทธศาสนาจริง ๆ. มิฉะนั้นแล้วจะเป็นแต่ผู้รู้ หรือผู้เข้าใจในพุทธศาสนาเท่านั้น หากได้เป็นผู้เห็นแจ้งไม่. ฉะนั้น ทุกคน ต้องไปลูบคลำกิเลสของตัวเองให้เข้าใจให้รู้แจ้ง และพยายามได้ถอนออกไป

เสียให้ได้ แม้แต่เครื่องแก้วของกิเลส แล้วก็จะเกิดความรู้แจ้งขึ้นได้ ในเมื่อกิเลส
เครื่องแก้วนั้นหมดไปแล้วจริงๆ มีผลเป็น ความสะอาด สว่าง สงบ เกิดขึ้นแทน
อาตมาขอแนะนำพร้อมทั้งวิงวอนให้ท่านทั้งหลาย ไปศึกษาพระพุทธศาสนากัน
ในลักษณะนี้ เพื่อการเข้าถึงพุทธศาสนาอย่างแท้จริง.

อาตมาขออุทิศการบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลา
เพียงเท่านั้น, และขอภัยที่ล่วงเวลาไปหน่อย
เรื่องมันเป็นเรื่องเดียวที่ต้องกล่าวให้จบในคราวเดียว.

คำบรรยาย ตุลาการิกรรม ครั้งที่ ๗/๒๕๕๕

เรื่อง

พุทธศาสนา กับคนทั่วไป

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยาย อบรมศุที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย บอง เนติบัณฑิตยสภา

๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมาได้บรรยายหลักแห่งพุทธศาสนาโดยลำดับ ๆ ว่า พุทธศาสนา
คือวิชาและระเบียบปฏิบัติเพื่อให้รู้ถึงสิ่งทั้งปวงถูกต้องตามที่เป็นจริง ว่าอะไร
เป็นอะไร; สิ่งทั้งปวงนี้มีสภาพตามที่เป็นจริง คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น
อนัตตา; แต่สัตว์ทั้งหลายหลงรักหลงยึดถือสิ่งทั้งปวงเพราะอำนาจของอุปาทาน;
ในพุทธศาสนามีวิธีปฏิบัติเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อจะตัดอุปาทาน
นั้นเสีย; อุปาทานนั้นมีที่ลงเกาะ หรือ จับยึด ที่ขันธทั้งห้า คือรูป
เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ; เมื่อรู้จักขันธห้าตามที่ เป็นจริง ก็สามารถ

จะเข้าใจสิ่งทั้งปวงจนถึงกับเบื่อหน่ายคลายกำหนด ไม่ยึดถือด้วยอุปาทาน ; และเราควรจะมีชีวิตอยู่อย่างที่เราเรียกว่า “เป็นอยู่ชอบ” คือให้วันคืนเต็มไปด้วย ปิติและปราโมทย์อันเกิดมาจากการกระทำที่ดี ที่งาม ที่ถูกต้อง อยู่เป็นประจำ แล้วเกิดความระงับแห่งจิต เกิดสมาธิ เกิดความเห็นแจ้งได้เรื่อยๆ ไป จนกระทั่ง เกิดนิพพิทา วิราคะ วิมุตติ และนิพพาน ได้ตามความเหมาะสมของสิ่งแวดล้อม ; หรือถ้าเราจะรีบเร่งทำให้เร็วกว่านั้น ก็มีแนวปฏิบัติที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระ นับตั้งแต่มีศีลบริสุทธ์ มีจิตบริสุทธ์ มีทัญญูบริสุทธ์ เรื่อยขึ้นไปจนถึงมีญาณ ทัสสนะบริสุทธ์ ในที่สุดก็จะตัดสังโยชน์ต่างๆ ได้ เรียกว่าการบรรลุมรรคผล. ทั้งหมดนี้นับว่าเป็นการแสดงแนวสังเขปทั้งหมดของพระพุทธศาสนาแล้วตั้งแต่ต้น จนปลาย ให้เห็นว่าหลักพระพุทธศาสนามีอยู่อย่างไร พร้อมกันกับหลักปฏิบัติ ไปในตัว. สำหรับโอกาสสุดท้ายที่เหลืออยู่อีก ๒ ครั้งในวันนี้ อาตมาเห็นว่า ควรจะได้ชี้ให้เห็นแนวคิดหรือข้อสังเกตเกี่ยวกับพุทธศาสนาทั่วๆ ไป นับตั้งแต่ ว่าอะไรเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดสิ่งที่เราเรียกว่าศาสนาเป็นต้น เพื่อให้เข้าใจ สิ่งที่เราเรียกว่าพุทธศาสนา ในแง่ทั่วๆ ไปอย่างทั่วถึง เป็นการป้องกันการเข้าใจ ผิดพลาดได้อีกชั้นหนึ่ง.

เมื่อถามขึ้นว่า อะไรเป็นมูลเหตุให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าศาสนาแล้ว นักศาสนาทั้งหลายมีคำตอบที่ยุติกันว่า ศาสนาทั้งหมดของโลกทุก ๆ ศาสนา นับตั้งแต่ชั้นต่ำที่สุดจนถึงระดับที่สูงที่สุดก็ตาม ถือกันว่ามีมูลตั้งเดิมร่วมกันมา จากความกลัว : กลัวสั้น ๆ ก็ว่า ความกลัวเป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนา. แต่ นักศาสนาเหล่านั้นพุ่งเสียงถึงความกลัวอย่างต่ำ ๆ ของคนในสมัยที่ยังไม่เจริญ

คือมักจะระบุนามกลัวปรากฏการณ์ของธรรมชาติที่ร้ายหรือดีกลับ ว่าเป็นมูลเหตุของศาสนา. การกล่าวเช่นนั้นก็ถูกต้องเหมือนกัน ; แต่สิ่งที่เรียกว่าความกลัวนั้นยังมีอยู่อีกหลายชั้น ซึ่งเราจะได้พิจารณากันต่อไป.

การที่เราจะเข้าใจว่าศาสนามีมูลมาจากความกลัว ได้อย่างไรนั้น เราจะต้องพิจารณาถึงตัวกิริยาอาการที่เรียกว่าศาสนากันเสียชั้นหนึ่งก่อน. ตัวศาสนาแท้ ๆ ก็คือตัวการตั้งนระเพื่อให้ออกจากอันตรายในทางจิต. เมื่อกกล่าวอย่างนี้ ก็เป็นการครอบคลุมไปทุก ๆ ศาสนา. แม้จะกล่าวอย่างที่ยาขมาเคยกล่าวมาแล้ว ว่าพุทธศาสนา คือวิชาและหลักปฏิบัติ เพื่อให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ก็ยังหมายความว่ารู้เพื่อให้เอาตัวรอดจากอันตรายได้อยู่นั่นเอง. ฉะนั้นถ้าจะกล่าวให้กินความกว้างคลุมศาสนาทุกศาสนาทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่ชั้นต่ำที่สุดในสมัยโบราณซึ่งมนุษย์ยังไม่มีความจริง ก็พอจะกล่าวรวบยอดได้อีกอย่างหนึ่งว่า **ศาสนา คือ ตัวการตั้งนระเพื่อให้ออกพ้นจากอันตราย หรือสิ่งที่ตนถือว่าเป็นอันตรายในทางจิตนั่นเอง.** เมื่อเป็นเช่นนั้น เราย่อมกล่าวได้ว่ามันมีมูลมาจากสัญชาตญาณแห่งความกลัวนั่นเอง. อันตรายในทางภายนอก เช่นสัตว์ร้ายหรือข้าศึกศัตรูเหล่านี้ คนเราก็มีความกลัวและตั้งนระต่อสู้หรือหลบหนีตามสมควรแก่โอกาส. นั้นเรียกว่าความกลัวและการหลบหนีอันตรายทางกายหรือภายนอก. ที่นี้ เมื่อเกิดมีสิ่งที่น่ากลัวหรืออันตรายที่เรียกว่าภายในหรือทางจิตขึ้นมาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งชั้นแรกที่สุดก็ได้แก่ความรู้จักคิดนึกถึงสิ่งที่มีอำนาจเหนือหรือยิ่งไปกว่าธรรมดา แม้จะเป็นปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เช่นฟ้าผ่าฟ้าร้องหรือสิ่งที่น่ากลัวอื่น ๆ ทำนองนั้น ความคิดเกิดขึ้นว่านี่เป็นของนอกเหนือไปกว่าธรรมดา ก็จะวิ่งหนีหรือต่อสู้เหมือนทำกับสัตว์ร้ายหรือข้าศึกนั้น ไม่มีหนทาง

เพราะฉะนั้น จึงเกิดความคิดใหม่ มีระเบียบวิธีอันใหม่ สำหรับจะต่อสู้หรือ หลบหลีกสิ่งที่น่ากลัวเหล่านั้น. ข้อนี้ก็คือเกิดวิธีปฏิบัติสำหรับเอาตัวรอดจากสิ่งที่กลัวในทางจิตขั้นนั่นเอง และพอจะถือได้ว่าเป็นมูลเหตุอันแรกแห่งการเกิดขึ้นของสิ่งที่เราเรียกกันว่า ศาสนา.

ถ้าเราเปิดดูหนังสือทุกเล่มที่เขาเขียนกันในสมัยปัจจุบัน อันว่าด้วย มูลเหตุของการเกิดแห่งศาสนาแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่าเขียนไว้เหมือน ๆ กันหมด คือ ไปยุคลึงที่คนป่าสมัยหินกลัวฟ้าผ่าฟ้าร้อง กลัวความมืด กลัวพายุ กลัวสิ่งต่างๆ ที่อยู่เหนือความเข้าใจและความต้านทานของคนป่าเหล่านั้น แล้วก็ถือเอาความกลัวนั้น ๆ ว่าเป็นมูลของการเกิดขึ้นแห่งศาสนา. วิธีที่จะต่อสู้หรือหลบหลีกอันตรายของคนเหล่านั้น ก็คือการแสดงอาการยอมแพ้ หมอบราบ อ้อนวอน บูชา แล้วแต่คนที่ฉลาดที่สุดในสมัยนั้นเห็นว่าจะต้องทำอย่างไร. ครูบาอาจารย์ของคนสมัยนั้นได้สอนให้หมอบราบ หรือให้บูชาโดยวิธีต่างๆ ตามที่ตนนึกว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีเหล่านั้นจะชอบใจ. นั่นนับว่าสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา เกิดขึ้นมาในโลกด้วยอำนาจของความกลัว และการปฏิบัติไปตามความกลัว. ต่อมาความกลัวนั้นได้เขยิบสูงขึ้นมา ตามความเจริญของวิชาความรู้ของมนุษย์ : ความกลัวเลื่อนขึ้นมาจากความกลัวภัยธรรมชาติเช่นนั้น มาสู่ความกลัวชนิดอื่นที่แยบคาย หรือสูงขึ้นไปกว่า. ศาสนาที่มีการบูชาสิ่งที่ตนกลัว เช่นภัยธรรมชาติ กระทั่งผีบางพวกเหล่านั้น จึงกลายเป็นของขบขันไปในที่สุด. มีคนเขียนภาพการ์ตูนล้อ เป็นคนหมอบกราบฟ้าคะนองฟ้าผ่าอยู่ แล้วเขียนสุนัขหรือแมวซึ่งไม่เคยทำอาการอย่างนั้นเลย เรื่องเลยกลายเป็นว่าการหมอบกราบคาบแก้วต่อผีบาง

เทวดานั้น ทำเป็นแต่คนเท่านั้น สุนัขและแมวเป็นต้น ทำไม่เป็น. นี่กลาย
เป็นว่าเป็นของขบขันไป หรือเป็นของน่าหัวเราะ น่าเวทนาสงสารไป.

ความกลัวของคนชั้นหลัง ๆ เลื่อนสูงขึ้นมาถึงความกลัวความทุกข์
ชนิดที่อำนาจทางวัตถุช่วยเหลือไม่ได้ เช่นความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
หรือแม้แต่ความทุกข์ที่เป็นไปตามปรกติ เช่นความหม่นหมอง เร่าร้อน มีคัมภีร์
เพราะอำนาจของวราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งแม้จะมีอำนาจ มีเงินเท่าไร ก็ไม่สามารถจะ
ระงับอาการอันโหดร้ายของความ เกิด แก่ เจ็บ ตาย หรือความแผดเผาของวราคะ
โทสะ โมหะได้. ประเทศอินเดียซึ่งเป็นประเทศที่เจริญด้วยนักคิด นักค้นคว้า
ผู้มีสติปัญญา จึงได้ก้าวหน้าจากคอยแต่ไหวสัจศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น มากลายเป็น
ค้นหาวิธีที่จะเอาชนะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือเอาชนะ
วราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้นให้ได้. นี่นับว่าเป็นบ่อเกิดของศาสนาที่สูงขึ้นไป
ในทางปัญญา. ถ้าจะกล่าวให้สูงขึ้นกว่านั้นขึ้นไปอีกก็กล่าวได้ว่า เพราะ
มนุษย์กลัวว่าจะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์จะพึงได้รับ จึงได้พยายามค้นหาสิ่งที่ดี
ที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ ในที่สุดก็พบวิชาที่จะทำให้เอาชนะความเกิด แก่ เจ็บ
ตาย หรือชนะกิเลสได้; ความกลัวที่ว่าไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้รับ
ก็หายไป.

สำหรับพระพุทโธศาสนา ก็อาจกล่าวได้ว่ามีมูลมาจากความกลัว
เหมือนกัน แต่ไม่ใช่ความกลัวอย่างโง่เขลา เช่นกลัวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กลัวผี กลัว
เทวดา ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเจ้าของปรากฏการณ์ของธรรมชาติ หรือว่ากลัวเทวดา
ที่มีอำนาจบันดาลสิ่งต่าง ๆ ในท้องฟ้าเหล่านั้นเป็นต้นก็หาไม่ได้ แต่หมายถึงกลัว
สิ่งที่ควรกลัวยิ่งไปกว่านั้น คือความบีบคั้นแผดเผาหุ้มห่อ ของวราคะ โทสะ โมหะ

ตลอดถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดมาจากอิทธิพลของ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ในที่สุดก็เกิดบุคคลประเภทที่เราเรียกกันว่าพระพุทธรเจ้าขึ้น เป็นผู้พบวิธีที่จะเอาชนะสิ่งที่กลัวได้เต็มตามความประสงค์ และเกิดวิธีปฏิบัติเพื่อดับความทุกข์ชนิดที่เรียกว่า พุทธศาสนา. พุทธศาสนา แปลว่า ศาสนาของผู้รู้, เพราะ พุทธะ แปลว่า ผู้รู้ หรือผู้ตื่น คือไม่หลับ เป็นผู้เบิกบานคือไม่หุบ หรือไม่มีก แต่รู้ความจริงของสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร จึงสามารถปฏิบัติถูกต้องสิ่งทั้งปวง ไม่เปิดโอกาสให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นปัญหา หรือเป็นที่ตั้งแห่งความหลงใหลยึดถือ จนกระทั่งทำให้เกิดความทุกข์แก่ผู้ที่เข้าไปยึดถืออีกต่อไป ; เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่อาศัยสติปัญญา หรืออาศัยวิชาความรู้ โดยเฉพาะ เพื่อเป็นเครื่องทำลายความทุกข์ หรือต้นเหตุของความทุกข์.

การที่จะทำพิธีรีตองเพื่อบูชาบวงสรวงอันวอนนั้น ไม่ใช่พุทธศาสนา คือไม่ถูกรับเข้ามาในพระพุทธรศาสนา กลายเป็นสิ่งที่น่าขบขันหัวเราะ และถือเอาเป็นที่พึ่งไม่ได้. พระพุทธรเจ้าทรงปฏิเสธการกระทำเช่นนั้นโดยสิ้นเชิง. การบูชาอันวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การทำพิธีรดน้ำ อาบน้ำ สระเกล้า คำหัวเหล่านี้นล้วนแต่ถือว่าเป็นการกระทำที่ไม่อาจจะเป็นที่พึ่งได้. แม้ที่สุดแต่เทวดาที่ยึดถือกันว่าเป็นผู้บันดาลสิ่งต่างๆ เป็นเจ้าของดวงดาวในท้องฟ้า ดาวนั้นดาวนี้มีเทวดาองค์นั้นองค์นี้ มีอิทธิพลบังคับมนุษย์อย่างนั้นอย่างนี้ ก็เป็นสิ่งที่ถูกปฏิเสธสิ้นเชิง โดยบุคคลประเภทพระพุทธรเจ้า จนถึงกับมีคำกล่าวในพระพุทธรศาสนาว่า “ความรู้ความฉลาดความสามารถที่ทำให้สำเร็จประโยชน์นั้นแหละเป็นตัวทุกข์ที่ได้อยู่ในตัวเองแล้ว ดวงดาวทั้งหลายในท้องฟ้าจะทำอะไรได้.

ประโยชน์ที่ควรปรารถนาจะผ่านพ้นคนโง่ ๆ ที่มัวแต่นั่งคำนวณดวงดาว
 ในท้องฟ้าไปเสียสิ้น”^๑ ทั้งนี้เป็นต้น ; หรือว่าด้านาศักดิ์สิทธิ์จะทำการให้
 หมกบาป หมกทุกข์ได้แล้ว พวกปลา พวกเต่า ปู หอย ที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำ
 หรือสระศักดิ์สิทธิ์นั้น ก็จะมีหมกบาป หมกทุกข์ไปได้ด้วยน้ำนั้นเหมือนกัน ;
 หรือถ้าหากว่าความพ้นทุกข์จะสำเร็จได้ด้วยการบูชาอันวอนเอา ๆ แล้ว ในโลกนี้
 ก็จะไม่มีการที่มีความทุกข์เลย เพราะว่าใคร ๆ ก็บูชาอันวอนเป็น ไม่ใช่ของ
 ทำยาก ; โดยเหตุที่ยังมีคนที่มีความทุกข์อยู่ ทั้งที่ทำการบูชาหรือทำพิธีรีตอง
 ต่าง ๆ อยู่ จึงถือว่ายังไม่เป็นหนทางที่จะเอาตัวรอดได้ จะต้องมาพิจารณาโดย
 ละเอียดลเอียด ให้รู้ให้เข้าใจว่าอะไรเป็นอะไรให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง แล้ว
 ประพฤติต่อสิ่งนั้นให้ถูกต้องให้ตรงตามความจริง จึงจะสามารถเอาตัวรอดได้.
 นี่เป็นขอบเขตของพระพุทธศาสนาที่เราควรจะเข้าใจไว้ ว่า เราไม่เกี่ยวข้องลงไป
 ถึงการกราบไหว้บูชาสิ่งที่น่าอัศจรรย์ต่าง ๆ เหล่านั้น และเราไม่เชื่อไม่รับนับถือ
 พิธีรีตอง เช่นการรณาศักดิ์สิทธิ์เป็นต้น ; เราไม่หวังพึ่งบังจัญภายนอก เช่น
 เทวดาบนสวรรค์ หรืออำนาจดวงดาวบนท้องฟ้าเป็นต้น แต่เราจะกระทำเอา
 ด้วยสติปัญญา ความสามารถของเราเอง. นี่เป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธศาสนา
 นั้นอยู่ในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นวิถีทางที่จะทำให้รอดพ้นจากอันตรายในทางใจด้วย
 เหมือนกัน แต่ว่าไม่เหมือนกับศาสนาบางศาสนา ซึ่งมีพิธีหรือมีหลักการเป็น
 อย่างอื่น คั่งที่ไต่กล่าวมาแล้วข้างต้น. พุทธศาสนามีวิธีแต่ที่จะใช้ปัญญาให้รู้
 อะไรเป็นอะไรให้ถูกต้องตามที่เป็นจริง แล้วปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามกฎ

๑. อุกโก อุตตส นกขตุก็ ก็ กริสฺสนุติ ทาวกา นกขตุก็ ปฏิมาเนนฺตุ อุกโก พาล์ อฺปฺจฺจกา

ที่แท้จริงของสิ่งเหล่านั้นเท่านั้น. เราไม่ประสงค์จะคาดคะเนหรือทำอย่างที่เราเรียกว่า
 เชื่อว่าจะเป็นอย่างนั้น เชื่อว่าจะเป็นอย่างนี้ : เราต้องการจะทำลงไปตรง ๆ
 ตามที่มองเห็นอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง โดยไม่ต้องเชื่อคนอื่น. แม้จะมีคนอื่น
 มาบอกให้ที่แรก ก็ไม่ได้หมายความว่าต้องเชื่อ เราจะตั้งฟังและพิจารณาจน
 เห็นจริงว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ แล้วจึงจะเชื่อ และพยายามกระทำไปปรากฏผล
 ด้วยตนเอง. นี่เป็นความหมายของพุทธศาสนาที่แตกต่างกันอยู่ในระหว่างศาสนา
 ทั้งหลาย นับจาเดิมตั้งแต่แรกเริ่มมีขึ้นมาในโลก จนกระทั่งถึงมีพระพุทธศาสนา.

สิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ๆ นั้น หรือโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาก็ตาม
 ย่อมมีอยู่หลายแง่หลายเหลี่ยม. มันเหมือนกับของหลายเหลี่ยม ที่เราดูเหลี่ยมหนึ่ง
 มันก็ไปอย่างหนึ่ง ดูอีกเหลี่ยมหนึ่ง มันก็ไปอีกอย่างหนึ่ง เราอาจดูผิดเหลี่ยม
 คือไม่ถูกเหลี่ยมที่ควรดูก็ได้. เหมือนอย่างว่าจะสังเกตดูภูเขาสูงหนึ่ง ไม่ว่า
 ลูกไหน ภูเขาจากทิศต่าง ๆ สมมติว่ามี ๘ ทิศ เราจะเห็นว่าภูเขาสูงนั้นมี
 รูปร่างต่างกัน. แม้พุทธศาสนาก็เหมือนกัน : ถ้าจะดูด้วยสายตาของบุคคลที่มี
 แง่คิดหรือความคิดหรือหลักสำหรับคิด ตามที่ได้เคยอบรมมาแต่กาลก่อน แล้ว
 เห็นว่าบุคคลนั้นจะถือหลักการคิดในแนวไหน ก็จะได้เห็นพุทธศาสนาในลักษณะ
 ที่แตกต่างกันได้. คนเราย่อมเชื่อความคิดความเห็นของตัว เพราะฉะนั้น
 ความจริงหรือสิ่งที่เรียกว่า ธรรมะ สำหรับบุคคลหนึ่ง ๆ นั้น มันอยู่ตรง
 ที่เพียงว่า เขาเข้าใจและมองเห็นได้เท่าไร เท่านั้นเอง ไม่มากไปกว่านั้น ;
 เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า “ความจริง” ของคนเรา จึงไม่เหมือนกัน เพราะว่า
 คนเราเข้าถึงความจริงของสิ่งซึ่งเป็นปัญหานั้น ได้คั่นลึกกว่ากัน หรือด้วยท่าทาง

ลักษณะที่ต่างกัน และสติปัญญาที่ต่างกัน. สิ่งใดที่อยู่นอกเหนือสติปัญญา ความรู้ ความเข้าใจของตน, ตนยังเข้าใจไม่ได้, คนนั้นก็ไม่ว่าจะเอา มาเป็นความจริงของเขาได้. ถ้าเขาจะพลอยว่าจริงไปตามผู้อื่น เขาก็รู้สึกอยู่แก่ใจว่าไม่เป็นความจริง. ความจริงของคน ๆ หนึ่งนั้น จะมีอยู่เท่าที่เขามีความเข้าใจ ถึงที่สุด ในขณะที่นั้นเพียงเท่าไรเท่านั้น; “ความจริง” ของคนในระดับนี้จะเดินได้เสมอ คือเดินไปเรื่อย ๆ ตามสติปัญญาความรู้ความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นทุก ๆ วัน จนกว่าจะถึงความจริงขั้นสุดท้าย. คนเราในปัจจุบันนี้มีการศึกษามาก ๆ กัน และมีหรือสร้างหลักสำหรับศึกษาพิจารณา สำหรับจะเชื่อนั้นต่าง ๆ กัน ฉะนั้น ถ้าเขาเอาสติปัญญาที่ต่าง ๆ กันนั้น มาดูพุทธศาสนา มาจับพุทธศาสนาขึ้นดูว่า อะไรเป็นอะไร ก็จะเกิดความคิดเห็นแตกแยกแตกต่างกันไป ทั้งนี้เพราะว่า พุทธศาสนาก็มีอะไร ๆ ให้ครบทุกอย่างอยู่เหมือนกัน; ยิ่งโดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่า “พุทธศาสนา” ในสมัยหลังนี้ด้วยแล้ว มันมีอะไรเพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีกมาก จนน่าเวียนหัว.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนาโดยใจความ ก็คือ วิถีปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดจากความทุกข์ โดยการทำให้รู้ความจริงว่าอะไรเป็นอะไร ตามที่พระพุทธเจ้าท่านทรงทำได้ก่อน และได้ทรงสอนไว้เท่านั้น; แต่ที่นี้ ในคัมภีร์ทางศาสนานี้ มีอะไร ๆ เพิ่มขึ้น ๆ ทุกคราวที่มีโอกาสที่คนชั้นหลัง เขาจะเพิ่มขึ้น ได้ด้วยกันทุกศาสนา, พระไตรปิฎกของเราก็คงอยู่ในฐานะ อย่างเดียวกัน จึงมีเรื่องอะไรมากไปกว่านั้น. ถึงแม้มีข้อความที่พระพุทธเจ้า ท่านตรัสเอง ซึ่งไม่เกี่ยวกับเรื่องคับกิเลสกับทุกข์เป็นมรรคผลนิพพานโดยตรง

ก็ยังมี เนื่องจากมีผู้มาทูลถามปัญหาอย่างโลก ๆ ในชั้นต้น ๆ ต่ำ ๆ พระองค์ก็ได้ทรงให้คำตอบที่เหมาะสมไปด้วยเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเรื่องที่เป็นชั้นโลก ๆ เช่นคิทธิปฏิบัติและศีลธรรมสากลทั่ว ๆ ไปนั้น จึงมีอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย. แม้คำที่ผู้อื่นที่เป็นบัณฑิตนักปราชญ์กล่าวกันมาแต่กาลก่อน หรือขณะนั้น ในยุคนั้นก็ดี เป็นสวากภาษิตก็ดี เป็นอุษภาษิต เทวตภาษิตก็ดี ถ้าไม่ขัดกับหลักศีลธรรมสากล คือเป็นไปเพื่อละความชั่วทำความดีแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงอนุมัติว่าเป็น “คำที่กล่าวดี” ด้วย คือเป็นธรรมะด้วยเหมือนกัน เลยถูกบรรจุไว้ในพระไตรปิฎกด้วยในอันดับต่อมา. ข้อความที่คนชั้นหลังเพิ่มเติมปนเปเข้าไปตามความเห็นว่าเป็นในยุคนั้น ๆ เพื่อจะช่วยให้คนมีศรัทธามากขึ้น หรือกลัวบาปกรรมมากขึ้น และมากขึ้น เกินขอบเขตจนกระทั่งเกิดเมฆาบุญ อย่างนี้ก็มีมาก ซึ่งมีเพิ่มเข้าในพระคัมภีร์ทั้งพระบาลีและอรรถกถา.

ครั้นตกลมาถึงขั้นนี้ แม้แต่พิธีต่าง ๆ ที่เพิ่งเกิดขึ้น เกี่ยวเนื่องกันกับพระพุทธศาสนาเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ถูกนับเข้าเป็นพุทธศาสนาไปด้วย. พิธีต่าง ๆ ก็เกิดเพิ่มขึ้นอย่างที่เราเรียกว่าสมเพช เช่นการจัดสำรับคาวหวาน ทำนองเช่นวิญญาณพระพุทธเจ้า ที่เรียกว่าถวายข้าวพระอย่างนี้เป็นต้น ซึ่งเป็นสิ่งที่จะมีไม่ได้ในหลักของพุทธศาสนา. การที่จะเช่นวิญญาณของพระอรหันต์ ให้บริโภคอาหารคาวหวาน ผลหมากรากไม้ หรืออะไรทำนองนี้ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้, แต่พวกที่เป็นพุทธบริษัทบางพวกก็ได้พยายามจะเข้าใจว่าเป็นพุทธศาสนา และก็ได้ถือว่า นี่เป็นพระพุทธศาสนากันอยู่อย่างเคร่งครัดในคนบางหมู่บางเหล่า.

พิธีต่าง ๆ ทำนองนั้น เกิดขึ้นอย่างหนาแน่นมากมาย จนหุ้มห่อของจริง หรือความมุ่งหมายเดิมให้สาปสูญไปเลย **ธกตัวอย่างเช่นเรื่องการบวชนาค** จะต้องมีการทำขวัญนาค เชื่อเชิญแขกเลี้ยงดูกันอย่างมากมายอีกเกริกทำพิธีทั้งที่วัด ทั้งที่บ้าน บวชไม่กี่วันก็สึกออกมา เป็นคนเกลียดชังยิ่งกว่าเดิมไปก็มี. นี่ขอให้คิดดูเถิดว่า สิ่งที่ไม่เคยมีในครั้งพุทธกาลทั้งนั้น ได้มีมาได้เกิดขึ้น เพราะว่าถ้าเป็นการบวชครั้งพระพุทธเจ้า ก็หมายความว่าบุคคลนั้น ได้รับอนุญาตจากบิดามารดาแล้ว จะปลื้มตัวจากบ้านจากเรือนเป็นคนที่ย่างบ้านตัดบัญชีทั้งได้ไปอยู่กับพระพุทธเจ้าหรือพระสงฆ์ มีโอกาสเหมาะเมื่อไรท่านก็บวชให้เป็นพระองค์หนึ่ง โดยไม่พบเห็นบิดามารดาญาติโยมอะไรเลยจนตลอดชีวิตก็ยังมี. แม้บางรายจะกลับมาเยี่ยมเยียนบิดามารดาบ้างก็ต่อโอกาสหลังซึ่งเหมาะสม แต่ก็มีน้อยเหลือเกิน เพราะเป็นธรรมเนียมของนักบวชครั้งโบราณจะไม่มาเยี่ยมบ้านเป็นอันขาด. นักบวชบางชนิดบางนิกายก็ยังคงมีอยู่กระทั่งทุกวันนี้ ที่ว่าบวชแล้วจะกลับบ้านไม่ได้เป็นอันขาดไม่ว่าในกรณีใด ๆ. การมาบ้านถือว่าเท่ากับทำลายการเป็นพระของตัวหมด จึงไม่มาบ้านจนตลอดชีวิต. แม้บิดามารดาจะเจ็บจะป่วยจะตายอะไรก็ไม่มีทางทราบ. แต่ในพุทธศาสนายังมีระเบียบวินัยว่ามาได้ในเมื่อมีเหตุผลสมควร ถึงอย่างนั้นก็พึงทราบว่าเป็นการที่บวชนั้นไม่ได้เวียนมาบ้าน ไม่ได้บวชในที่ต่อหน้าบิดามารดาแล้วก็ฉลองกันเป็นการใหญ่ แล้วไม่กี่วันก็สึก สึกแล้วก็ไม่มีอะไรดีขึ้นกว่าเดิมอย่างนี้เป็นต้น. แม้เป็นเช่นนั้นเราก็ยังเรียกการทำขวัญนาคและการทำพิธีต่าง ๆ ตลอดถึงการฉลองและอะไร ๆ เหล่านี้ว่าเป็นพุทธศาสนาแล้วก็นิยมทำกันอย่างยิ่ง จะหมดเปลืองทรัพย์ของตน หรือแรงงานประเทศชาติเท่าไรก็ไม่ว่า. “พุทธศาสนา” โดยทำนองนี้เกิดขึ้นใหม่ ๆ เกิดเป็น

พุทธศาสนาแบบใหม่ ๆ อย่างนี้มีมากมาย แทบจะทั่วไปทุกแห่ง. ธรรมะหรือของจริงที่เคยมีมาแต่ก่อนอย่างไรนั้น ถูกหุ้มห่อโดยพิธีรีตองจนมีคิมิดหมดสิ้นไป เกิดเป็นสิ่งที่มีความมุ่งหมายอย่างอื่นไปใหม่ เช่น พิธีบวชนี้ก็กลายเป็นเรื่องสำหรับเพียงแต่แก้หน้าเด็กหนุ่มคนนั้นที่เขาจะหาว่าเป็นคนดีบ ทาเมื่อยากอะไรเหล่านี้เป็นต้น ตลอดจนเป็นโอกาสที่จะชุมนุมแขกเหรื่อ ในบางถิ่นบางแห่งกลายเป็นที่หรือเป็นโอกาสสำหรับรวบรวมเงินที่จะมีผู้นำมาช่วย เป็นการร่วมรวยกันเสียคราวหนึ่งอย่างนี้ก็มี ถึงอย่างนั้นเขาก็เรียกกันว่าพุทธศาสนา. ถ้าใครไปทำหนิตีเตียนเข้า ก็จะถูกหาว่าเป็นมิชฌาติกฺขุ ไม่รู้จักพุทธศาสนา.

ในเรื่องต่าง ๆ อย่างอื่น ๆ แทบทุกเรื่อง ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน, ยกตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งเช่นเรื่องกฐิน ; ของเดิมไม่มีความมุ่งหมายและวิธีการอย่างทีคนสมัยนี้ทำกันอยู่. กฐินนั้นพระพุทธรองค์ทรงมีความมุ่งหมายจะให้พระภิกษุทำจีวรใช้เองเป็นด้วยกันทุกรูป และได้พร้อมเพรียงกันทำจีวรใช้เองด้วยมือของตัวเองในเวลาอันรวดเร็ว. ถ้าผ้าที่ช่วยกันทำนั้นมีผืนเดียวก็มอบให้องค์ใดองค์หนึ่ง ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องเป็นเจ้าของหรือสมภาร แต่เป็นภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งสงฆ์เห็นว่ามิคุณสมบัติในตัวสมควรจะใช้สอย หรือขาดแคลนผ้าจะใช้สอย ให้เป็นผู้ใช้สอยจีวรผืนนั้นแทน ในนามสงฆ์ทั้งหมด ; มีความมุ่งหมายว่าจะให้พระทุกรูปหมดความถือเนื้อถือตัว ; จะเป็นพระเถระ จะเป็นพระหนุ่ม หรือจะเป็นสมภารเจ้าวัด หรือจะเป็นผู้มีศักดิ์มีเกียรติอะไรก็ตาม ต้องลดตัวเองลงมาเป็นกฐินกันไปหมดในวันนั้น เพื่อจะมารวมกันทำการกะผ้าตัดผ้า เนผ้า เย็บผ้า ย้อมผ้า ผ่าพื้น ตัมน้ำ ต้มแก่นไม้ทำสีย้อมผ้าและอะไร ๆ

ทุกสิ่งทุกอย่าง ที่จะทำให้จิวนั้นสำเร็จได้ในวันเดี๋ยวนั้น. มันเป็นการรวบรวมเอาเศษผ้าจากกองขยะมูลฝอยหรือทางใดทางหนึ่งมาปะติดปะต่อกันเข้า หรือเอาเศษผ้าชิ้นเล็กชิ้นน้อยที่ช่วยกันสะสมไว้ ในระยะเวลาที่ทรงอนุญาตมาทำจิวนั้น. นี่เป็นการแก้กิเลสตัณหา ที่เป็นการถือตัวถือตน ที่ไม่เป็นความพร้อมเพรียง ที่เป็นความโง่เง่าช่วยตนเองไม่ได้ เช่นเย็บจิวนั้นเองไม่เป็นแบบนี้ เป็นต้น. พระพุทธเจ้าท่านทรงมุ่งหมายให้สิ่งที่เรียกว่า *กฐิน* เป็นอย่างนั้น คือไม่ต้องเกี่ยวกับฆราวาสเลยก็ได้. ไม่เกี่ยวกับฆราวาส หมายความว่าไม่ต้องเอาไปจากฆราวาสก็ได้. แต่เดี๋ยวกฐินกลายเป็นเรื่องมีไว้สำหรับประกอบพิธีทูลหว่านเอิกเกริกเฮฮาสนุกสนานพักผ่อนหย่อนใจ โดยไม่ได้รับผลสมความมุ่งหมายอันแท้จริง แต่กลับใช้เวลามาก เปลืองมาก ยุ่งยากมาก กระทั่งกลายเป็นเวลาสำหรับสำมะเลเทเมา คือกินเหล้ากินปลากันสนุกสนานไปก็มี เหล่านี้เป็นต้น.

พุทธศาสนา “*เน้ออก*” ทำนองนี้ มีขึ้นใหม่ ๆ มากมายหลายสิบหลายร้อยอย่าง โดยไม่ต้องระบุชื่อ เพราะมากจนระบุไม่ไหว แต่เอาตามยากจะให้ชื่อว่าพุทธศาสนาเน้ออก ก็เป็นเนื้อร้ายชนิดหนึ่งซึ่งออกขึ้น ๆ แต่ก็ยังได้ชื่อว่าพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง เป็นการงอกออกมาปิดบังห่อหุ้มเนื้อดีหรือแก่นแท้ของพุทธศาสนาให้ค่อย ๆ ลับเลือนไป ด้วยเหตุฉะนี้แหละ สิ่งที่เราเรียกกันว่าพุทธศาสนา ๆ จึงมีเพิ่มขึ้นมากมายหลายประเภทจากตัวแท้ของพุทธศาสนาที่มีอยู่เดิม. ลักษณะอาการเช่นนี้เป็นที่เชื่อได้ว่ามีกันอยู่ทุกศาสนา จะเป็นศาสนาคริสต์ หรือเป็นศาสนาอิสลามอันเคร่งครัดของพระโมฮัมหมัด หรือศาสนาอื่น ๆ ก็ตาม ย่อมถูกสาวกสาวิกานในยุคหลัง ๆ นี้ ทำให้เกิดเน้อออกดังที่ว่ามีขึ้น

ตามมากตามน้อย. แต่สำหรับพุทธศาสนาเราเนี่ย เรายุติว่ามีอะไรบ้าง เพราะเกี่ยวข้องกับอยู่ทุกวัน จึงอาจนำมากล่าวให้เป็นเครื่องสังเกต.

ควรตั้งข้อสังเกตไว้ ว่าสิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนานี้ มีความหมายที่ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขกว้างขวางยุ่งเหยิงซับซ้อนเหลือประมาณ ในสมัยหลังนี้เกิดเป็นนิกายใหญ่ ๆ และนิกายย่อย ๆ อีกตั้ง ๒๐-๓๐ นิกาย ที่กลายเป็นพุทธศาสนาอย่างอิสระ เนื่องกับคามารมณ์ไปก็มี : จำเป็นที่เราจะต้องสนใจกันคว่ำ แยกแยะให้รู้จักตัวพุทธศาสนาเดิมแท้ไว้เสมอ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การที่ไม่หลงใหลลงมงายยึดถือเอาเปลือกที่หุ้มภายนอก ไม่ติดแน่นในพิธีรีตองต่าง ๆ จนเป็นนิสัยพศปรามาสยิ่งขึ้น แต่จะยึดเอาการทำกายวาจาให้บริสุทธิ์ เป็นที่ตั้งของจิตอันบริสุทธิ์ มีปัญญาารู้ว่าอะไรเป็นอะไรที่ถูกต้อง แล้วประพฤติปฏิบัติไปตามนั้น. อย่าได้เข้าใจไปว่าถ้าเขาว่าพุทธศาสนาแล้ว ก็พุทธศาสนา. เนื่องจากนั้น ไ้งออกออกมาแล้วตั้งแต่หลังจากวันที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วด้วยเหมือนกัน และงอกเรื่อย ๆ มา กระจายไปทางทิศเหนือทิศใต้ จนถึงกระทั่งบัดนี้ มีเนืองออกกันโต ๆ อย่างมากมาย. เราจะไปอ้างเอา “**พุทธศาสนาแท้ ๆ นั้น**” มาถือว่าเป็นพุทธศาสนาไม่ได้. หรือคนในศาสนาอื่นจะมาชี้กันเนืองออกเหล่านั้นว่าเป็นพุทธศาสนา และกล่าวหาว่ามีอยู่อย่างน่าบัดสี น่าละอาย เช่นนั้นก็ไม่ได้เหมือนกัน ไม่เป็นการยุติธรรม เพราะว่าสิ่งนั้นไม่ใช่พุทธศาสนาที่แท้จริงดั้งเดิม แต่เป็นพุทธศาสนาเนืองออก. พวกเราที่จะช่วยกันจรจรโลงพระ-พุทธศาสนา เพื่อเป็นที่พึ่งแก่คนทั้งหลายก็ตาม หรือเพื่อประโยชน์แก่ตัวเราเอง

โดยเฉพาะก็ตาม จะต้องรู้จักจับฉวยให้ถูกต้องพุทธศาสนา ไม่ไปถูกชั้นพุทธศาสนา
เนื่องอกข้างที่กล่าวแล้ว.

ยิ่งกว่านั้น ยังมีแง่หรือหย่อนละเอียด ที่เราควรจะต้องข้อสังเกตให้
ละเอียดลออยิ่งขึ้นไปอีก. ข้อนี้คือ แม้ว่าพุทธศาสนาทั่วไป หรือคำสอนที่เรียก
ได้ว่าเป็นของเดิม ๆ ที่เราสงเคราะห์เรียกกันว่าพระไตรปิฎกนี้ ก็ยังมีหลายแง่
หลายมุม ที่จะทำให้เกิดการจับฉวยเอาไม่ถูกใจความแท้ของพุทธศาสนาก็ได้.
อาตมาอยากจะชี้ระบุให้เห็นบางอย่างบางประการเท่าที่เห็นว่าจำเป็น คือหลักธรรม
ต่าง ๆ ในพระพุทธานันมีเหลี่ยมคูกต่าง ๆ ที่เมื่อมองคูกันในเหลี่ยมไหนแล้ว
ก็จะได้รูปร่างหรือลักษณะในเหลี่ยมนั้น.

เช่นถ้ามองคูก้วยสายตาของบุคคลที่เป็นนักศีลธรรม สนใจแต่ในคาน
ศีลธรรม หรือมีความรู้แต่ในเรื่องศีลธรรม ก็จะทำให้เห็นว่าพุทธศาสนานี้เป็นศาสนา
แห่งศีลธรรม (Morals) ล้วน คือเต็มไปด้วยบทบัญญัติที่เป็นศีลธรรมที่คิงาม
เพราะมีกล่าวถึงบุญบาป ดีชั่ว ความซื่อตรง ความกตัญญูกตเวที ความสามัคคี
ความเป็นคนที่เปิดเผยตัวเอง และอะไรต่าง ๆ อีกมากมายหลายอย่างหลายประการ
ที่ถือกันว่าเป็นศีลธรรมที่ดี ล้วนแต่มีอยู่ในพระไตรปิฎก. นี้เรียกว่า พุทธ-
ศาสนาในฐานะที่เป็นศีลธรรม. แม้แต่ชาวต่างประเทศ ก็มองคูกันใน
ส่วนนี้อยู่มาก หรือว่าชอบพุทธศาสนาเพราะเหตุนี้ก็มีอยู่มาก.

ที่นี้ พุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งสูงขึ้นไปในฐานะที่เป็น
สัจธรรม (Truth) คือกล่าวถึงความจริงที่ลึกซึ้งที่เร้นลับ นอกเหนือไปกว่าที่
คนธรรมดาจะเห็นได้ ส่วนนี้ก็ให้แก่ความรู้เรื่องสัจธรรม เรื่องอนิจจัง ทุกขัง

อนัตตา หรือเรื่องการเปิดเผยขึ้นว่า ทุกข์เป็นอย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างไร ความดับสนิทของความทุกข์เป็นอย่างไร และวิธีปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างไร ในฐานะที่เป็นความจริงอันเด็ดขาดที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ที่ทุกคนควรจะรู้. นี้เรียกว่าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสัจธรรม.

ที่นี้อีกส่วนหนึ่ง ได้แก่ พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา (Religion) คือส่วนที่เป็นระเบียบปฏิบัติได้แก่ศีล สมาธิ ปัญญา กระทั่งผลที่เกิดขึ้นคือ วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนะ ซึ่งเมื่อบุคคลปฏิบัติแล้วจะหลุดพ้นไปจากทุกข์ได้ จัดเป็นศัการปฏิบัติ นี้เรียกว่าพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา, อันจะพึงปฏิบัติเพื่อผล คือโลกุตตรธรรม หรืออมตธรรม เป็นวิถีทางปฏิบัติที่จะเอาตัวรอดโดยตรง ไม่ใช่เป็นแต่ความสัจความจริงสำหรับรู้อย่างเดียว.

พร้อมกันนั่นเอง เรายังมีพุทธศาสนาในเหลี่ยมอื่น ในลักษณะที่เป็นจิตวิทยา (Psychology) เช่นคัมภีร์ไตรปิฎกภาคท้าย กล่าวบรรยายถึงลักษณะของจิตไว้กว้างขวางอย่างน่าอัศจรรย์ที่สุด เป็นทั้งงและสนใจแก่นักศึกษาทางจิต แม้แห่งยุคปัจจุบัน. ข้อความเหล่านั้น จะเป็นของกล่าวที่หลังหรือพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เอง นั้นเป็นอีกปัญหาหนึ่ง ไม่จำต้องวินิจฉัยในที่นี้ แต่พึงเข้าใจว่ามีรวมอยู่ในหมวดที่เรียกว่า อภิธรรมปิฎกแห่งพระไตรปิฎกนี้ด้วย เป็นความรู้ทางจิตวิทยาชนิดที่จะอวคได้ ว่าแยกกายหรือลึกลับกว่าความรู้ทางจิตวิทยาของโลกปัจจุบัน.

และถ้าจะมองไปอีกทางหนึ่ง พุทธศาสนายังมีความรู้ซึ่งอยู่ ในฐานะที่จัดเป็นปรัชญาและวิทยาศาสตร์ อีกด้วย. สำหรับปรัชญานั้น อาตมา

จำกัดความแต่เพียงว่า คือสิ่งที่ยังเห็นแจ้งชัดด้วยการพิสูจน์ และทดลองไม่ได้
 ยังต้องอาศัยการค้ำนึ่งค้ำนวนไปตามหลักแห่งการใช้เหตุผลระบอบหนึ่ง ; อย่างนี้
 เรียกว่าเป็นปรัชญา (Philosophy). แต่ถ้าเป็นส่วนที่อาจเห็นแจ้งประจักษ์
 ได้ด้วยตา หรือด้วยการพิสูจน์ทดลองตามทางวัตถุ หรือแม้แต่ที่อาจเห็นชัดด้วย
 “ตาใน” คือญาณจักขุกี่ตาม ก็เรียกว่าวิทยาศาสตร์ได้. ความรู้อันลึกซึ้ง
 เช่นเรื่อง ปฏิจจนสมุปบาท เป็นต้นนั้น ไม่ต้องสงสัย ย่อมเป็นปรัชญาสำหรับ
 ผู้ที่ยังไม่บรรลุนิพพาน, แต่จะกลายเป็นวิทยาศาสตร์ (Science) ไปทันที
 สำหรับผู้ที่บรรลุนิพพานแล้ว. แม้เรื่องอย่างเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือ
 เรื่องสุญญตาก็เหมือนกัน อย่างดีที่สุดจะเป็นได้ก็เป็นเพียงปรัชญาสำหรับค้ำนึ่ง
 ค้ำนวนของคนทั่วไป ไม่อาจจะเป็นวิทยาศาสตร์ขึ้นมาได้. แต่ถ้าสำหรับ
 พระอรหันต์แล้ว เรื่องเหล่านี้กลายเป็นวิทยาศาสตร์ไปทันที เพราะท่านได้
 เห็นแจ้งประจักษ์แล้วด้วยใจของท่านเอง ไม่ต้องค้ำนึ่งค้ำนวนตามเหตุผล.
 เราจึงมองเห็นกันอยู่เป็น ๒ ทรรคนะ ก็คือ หลักพระพุทธศาสนาบางอย่าง
 นั้น เป็นปรัชญาสำหรับคนธรรมดาสามัญทั่วไป แต่เป็นวิทยาศาสตร์
 สำหรับบรรดาพระอรหันต์ทั้งหลาย. แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีหลักพระพุทธ-
 ศาสนาบางส่วนบางประเภทที่เป็นวิทยาศาสตร์โดยส่วนเดียว ที่บุคคลสมัยนี้จะ
 พิสูจน์ให้ชัดแจ้งด้วยสติปัญญา หรือด้วยวิธีการจับฉวยเอาความจริงตามหลักของ
 วิทยาศาสตร์แห่งยุคปัจจุบันได้เหมือนกัน โดยเฉพาะอย่างเรื่องอริยสัจจ์เป็นต้น.
 ถ้าผู้ใดมีสติปัญญาสนใจศึกษาค้นคว้าแล้ว จะมีเหตุผลแสดงอยู่ในลักษณะที่เป็น
 วิทยาศาสตร์ ไม่มีค้ำมัวเป็นปรัชญาเหมือนอย่างบางเรื่อง. ฉะนั้น หลักพระพุทธ
 ศาสนาบางส่วน จึงตั้งอยู่ในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์โดยตรง.

ถ้าจะมองไปให้กว้าง ๆ ตามความนิยมของสมัยนี้ สำหรับบุคคลผู้บูชาวัฒนธรรม ก็จะพบว่ามีการสั่งสอนในพุทธศาสนาหลายอย่างหลายข้อ ที่ตรงกับหลักวัฒนธรรมทั้งทางกายและทางจิต. คำสั่งสอนหลายอย่างหลายข้อตรงกับหลักวัฒนธรรมสากล และจะมีคำสั่งสอนอีกมาก ที่เป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธ โดยเฉพาะ ซึ่งดีกว่าสูงกว่าวัฒนธรรมสากลอย่างมากมาย. โดยเหตุนี้แหละ จึงมีเหลี่ยมมุมต่าง ๆ ในหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา ที่เราจะมองได้ในฐานะที่เป็นศีลธรรมก็มี เป็นสัจธรรมก็มี เป็นโมกขธรรมก็มี เป็นวัฒนธรรมก็มี เป็นวิทยาศาสตร์ก็มี เป็นปรัชญาก็มี เป็นจิตวิทยาก็มี และยิ่งกว่านั้น ส่วนที่เป็นตรรกวิทยา (Logic) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่โยกโคลงที่สุด ก็มีมากด้วยเหมือนกัน โดยเฉพาะในพวกพระอภิธรรมปิฎกบางคัมภีร์ เช่นคัมภีร์กถาวัตถุ เป็นต้น.

แต่อย่างไรก็ตาม อาตมาอยากจะขอยืนยันว่า **เหลี่ยมซึ่งเราจะต้องสนใจที่สุดนั้น ก็คือเหลี่ยมแห่งพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา (Religion)** ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั่นเอง. พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนานั้น หมายถึงวิธีปฏิบัติโดยรวบรัด เพื่อให้รู้ความจริงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไร จนถอนความยึดถือหลงใหลต่าง ๆ ออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงได้. การประพฤติกระทำในลักษณะเช่นนี้ เรียกได้ว่าเป็น **ตัวศาสนาแท้** เพราะฉะนั้น อาตมาจึงให้นามจำกัดไว้ว่า **“พุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา”**.^๑ ถ้าจะกล่าวถึงพุทธศาสนาในฐานะเป็นสัจธรรมหรือมฤตธรรม ก็คงจะสูงไป ฟังแล้วตกใจ

๑. คู่มืออธิบายแยกแยะอย่างละเอียดจากรวมเทศนา เรื่อง “ศาสนา คือโรงพยาบาลโลก” ของผู้แสวงทานเดียวกัน.

สำหรับคนโดยมาก, เขาพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนานี้กันดีกว่า ก็เป็นวิธีการปฏิบัติอย่างรวบรัดลงไปทันทีทันใดนั้น โดยการพิจารณาว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ซึ่งล้วนแต่เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น มีอะไรบ้างที่น่ายึดถือ นำเอา นำเป็น ; หรือพิจารณาอีกทางหนึ่งว่า มีสิ่งใดบ้าง ที่ยึดถือเข้าแล้วจะไม่เป็นความทุกข์ชนิดใดชนิดหนึ่ง ; พิจารณาไปจนกระทั่งมีจิตใจเบื่อหน่ายคลายกำหนด ไม่ตกเป็นบ่าวเป็นทาสของสิ่งทั้งปวง แต่เป็นอิสระเหนือสิ่งทั้งปวง ควบคุมสิ่งทั้งปวงให้อยู่ในอำนาจแห่งสติปัญญาของตน. แม้จะไปเกี่ยวข้องกับสิ่งใด ๆ ในโลก ในฐานะว่าเขา ว่าเป็น ก็เป็นเจ้าของสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือเป็นนั่น เป็นนี่ ก็ตาม ก็เป็น หรือเอา หรือมี โดยสักแต่ว่าสมมติ ไม่ใช่หลงไหลด้วยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้น ด้วยความยึดถือ, แต่เป็นผู้มีสติปัญญา รู้สึกตัวต่อสิ่งทั้งปวงว่าไม่มีอะไรที่อาจยึดถือว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตน ทั้งนี้อยู่เสมอ. นี้เรียกว่าเราเข้าถึงตัวพระพุทธรศาสนาในฐานะที่เป็นศาสนา มีผลดียิ่งไปกว่าที่จะเป็นเพียงศีลธรรมตามธรรมดาทั่ว ๆ ไป ; หรือมีผลดียิ่งกว่าที่จะเป็นสัจธรรมอันเป็นความรู้ที่ลึกซึ้งอย่างเดียว ทั้งที่ยังไม่ได้ปฏิบัติอะไร ; และเป็นผลดีกว่าที่จะเป็นเพียงแง่ของปรัชญา วัชคณิต วัชคณิต วัชคณิตอย่างสนุกสนาน และก็ไม่ละกิเลสอะไรได้ ; หรือดีกว่าที่จะเป็นเพียงวัฒนธรรมทั่ว ๆ ไป สำหรับประพฤติกให้ตั้งมนำเลื่อมใสในตันสังคัมแต่อย่างเดียว.

อย่างต่ำที่สุด เราทั้งหลายควรเข้าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นศิลปะ (Art), ซึ่งในที่นี้หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีพ ก็เป็น การกระทำที่แยกกายสุขุมในการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นคน ให้น่าดู น่าชม นำเลื่อมใส

น่าบูชา เป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย. อาตมาใช้คำว่า ศิลปะ ในที่นี้ มิได้หมายความว่า เป็นสิ่งหลอกหลวงทำนอง *Artificial*, แต่หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีความงดงามมาก ตามความหมายของศิลปะที่บริสุทธิ์แท้จริง จนจับใจคนอื่น ให้พอใจทำตามเรา ด้วยความสมัครใจของเขาเอง ไม่ต้องแค้นเขินกัน. ขอให้เราปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะแห่งการเป็นคน หรือ การดำรงชีพอยู่เป็นคน ซึ่งมีความงดงามอยู่ที่กาย วาจา ใจของเรา ซึ่งใครดูแล้ว จะเกิดความรักความพอใจยินดีทำตามเรา. เราจะมี ความงดงามในเบื้องต้นด้วย ศิลปะบริสุทธิ์สะอาดดี; มีความงดงามในท่ามกลางด้วยการมีสมาธิ คือมีจิตใจสงบเย็น เหมาะสมที่จะทำงานทางจิต; มีความงดงามในเบื้องปลาย คือสมบูรณ์ด้วยปัญญา รู้แจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็นอะไร จนไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเพราะสิ่งทั้งหลาย. เมื่อใครมีชีวิตอยู่ด้วยความงาม ๓ ประการในลักษณะเช่นนี้แล้ว ถือว่าเป็นผู้มีศิลปะแห่งการดำรงชีพอย่างสูงสุด. ความงามของศิลปะอันนั้น จะดึงดูดใจบุคคลที่พบเห็นโดยรอบข้าง ให้ยินดีปฏิบัติตามเราในฐานะเป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตมากออกไปๆ โดยปราศจากความยากลำบากในการที่จะแค้นเขินกัน. แต่อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติธรรมในแง่ของศิลปะอย่างนี้ ก็ไม่พ้นที่จะเป็นตัวแทนของพุทธศาสนา เพราะว่าการครองชีพอยู่อย่างมีความสะอาด สว่าง สงบ ดึงดูดคนทั้งหลาย เป็นตัวแทนของพุทธศาสนา. อาตมาสังเกตเห็นชาวตะวันตกสนใจพุทธศาสนา ในฐานะเป็นศิลปะแห่งชีวิต หรือ *Art of Life* โดยนัยนี้กันเป็นอันมาก และเขียนกันมากกว่าในแง่อื่น ฉะนั้นจึงนำมาบอกกล่าวสู่กันฟัง ว่ายังมีวิถีทางของศิลปะ ที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท ด้วยการดำรงชีวิตชนิดที่เป็นศิลปะแห่งการมีความสุข

ให้คนทั้งหลายดู. แต่ถ้ามักกล่าวเจาะจงในวงพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่พ้นที่จะกล่าวว่า นั่นแหละเป็นตัวแท้ของศาสนา.

ในที่สุด อาตมาอยากจะขอร้องให้ตั้งข้อสังเกต หรือสนใจในส่วน พิเศษอีกส่วนหนึ่ง คือการที่เราเข้าถึงตัวแท้ของพุทธศาสนา จนถึงกับนำมาใช้เป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตให้ได้นั้น มันมีแง่คืออยู่ว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความ บันเทิงเรริงรื่นตามทางของธรรมะ ไม่เหงาหงอย ไม่เป็นทางให้เกิดความเบื่อหน่าย หรือเกิดความหวาดกลัว ทั้งที่กล่าวกันอยู่ว่า ถ้ามาทำการละกิเลสกันเสียโดย ส่วนเดียวแล้ว ชีวิตนี้จะแห้งแล้งไม่มีรสชาติอะไรเลย หรือว่าถ้าปราศจากคัมภีร์ต่าง ๆ โดยสิ้นเชิงแล้ว คนเราจะทำอะไรไม่ได้ หรือไม่ก็ทำอะไร จะเหมือนกับ เป็นอัมพาต มือตายตีนตาย อย่างนี้เป็นต้น. แต่โดยที่แท้แล้วผู้ที่ดำรง ชีวิตถูกต้องตามศิลปะแห่งการครองชีวิตของพุทธศาสนานั้น จะมีความบันเทิง เรริงรื่นอยู่ตลอดเวลา คือเป็นผู้มีชัยชนะอยู่เหนือสิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งเข้ามา แวดล้อมตน ไม่ว่าจะสัตว์ บุคคล สิ่งของ หรืออะไรชนิดใด จะเข้ามาหา ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ตาม ย่อมจะเข้ามาใน ฐานะเป็นผู้แพ้ เป็นฝ่ายแพ้ ไม่อาจจะทำให้เกิดความมีคัมภีร์สกปรกเร่าร้อนแก่ผู้นั้น ขึ้นได้. กิริยาที่เป็นฝ่ายชนะอารมณ์ทั้งปวงนี้ น่าจะเป็นที่บันเทิงเรริงรื่นสำหรับ คนทั่วไปด้วยเหมือนกัน ฉะนั้นเราจึงควรมีทัศนคติประจำตัวอยู่ทัศนคติ หนึ่งเสมอไป ในการที่จะมองพระพุทธศาสนา ในฐานะเป็นโรงมหรสพ ของวิญญูญาณ เป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินเช่นเดียวกับโรงมหรสพทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินทางกายหรือทางกิเลส.

ข้อที่ว่า พระพุทธศาสนา ซึ่งมีสำนักงานอยู่ตามสมาคม หรือวัดวาอารามต่าง ๆ ทั้งอยู่ในฐานะเป็น โรงมหรสพทางวิญญาณ นั้น ก็คือว่าธรรมะในพระพุทธศาสนาจะให้ความเพลิดเพลิน ชนิดที่จิตใจหรือวิญญาณต้องการ เป็นสิ่งที่นับได้ว่าเป็นอาหารที่จำเป็นคล้ายเหมือนกัน : คนที่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสยังต้องการอาหารทางตา อาหารทางหู อาหารทางจมูก อาหารทางลิ้น อาหารทางกาย เหล่านี้ แสวงหากันไปตามที่สมควรนั้นก็ถูกต้องแล้ว; แต่ยังมีสิ่งอีกสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่ลึกและไม่ต้องการอาหารชนิดนั้น, สิ่งนี้คือวิญญาณซึ่งเป็นอิสระหรือบริสุทธิ์ ต้องการความบันเทิงเรริงรื่นที่เป็นอาหารทางธรรมะ นับตั้งกันไปแต่ความยินดีปรีดาที่รู้สึกว่าคุณได้ทำอะไรอย่างถูกต้อง เป็นที่น่าพอใจของผู้รู้หรือพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีความสงบหรือระงับในใจชนิดที่กิเลสมาเรียกร้องไม่ได้ มีความเห็นแจ่มแจ้งรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร ไม่ทะเยอทะยานในสิ่งใด มีอาการเหมือนกับลงนั่งได้ ไม่ต้องวิ่งไปวิ่งมาเหมือนคนทั้งหลายชนิดที่ท่านให้คำเปรียบไว้ว่า “กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ” ซึ่งคิดดูเถอะว่า จะมีความสงบได้อย่างไร. “กลางคืนเป็นคว้น” นั้น คือนอนไม่หลับกระสับกระส่าย มือกำยหน้าผากคิดจะแสวงหาอย่างนั้นอย่างนี้ คิดจะกระทำเพื่อให้ได้เงิน ได้ลาภ ได้สิ่งต่าง ๆ ที่ตนปรารถนาอย่างนั้นอย่างนี้ อัดเป็นคว้นกลุ้มอยู่ในใจ เพราะมันยังมีค่า ลุกไปไหนไม่สะดวก ต้องทนนอนอัดคว้นอยู่. พอถึงเวลารุ่งขึ้นก็ออกเดินหรือขึ้นรถยนต์สุดแท้แต่จะใช้ยานพาหนะใด ๆ วิ่งว่อนไปตามความต้องการของ “คว้น” ที่อัดไว้แต่เมื่อคืน. นี้เรียกว่า “กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ”. เหล่านี้ เป็นลักษณะของการที่จิตใจไม่ได้รับความสงบ ไม่ได้รับอาหารทางธรรม แต่เป็นการที่กระหายไปตามอำนาจของกิเลสตัณหาโดย

ส่วนเดียว เรียกว่าเป็นผู้ที่ยิ่งกว่าตนรทกทั้งเป็น. ลักษณะที่กลางคืนอัครกันนั้น ก็หมายความว่าร้อนกลิ่นอยู่แล้วตลอดคืน; กลางวันเป็นไฟนั้น ก็หมายความว่า ลุกโพล่ง ๆ คือทั้งร้อนทั้งไหม้อะไรไปในตัวเสร็จตลอดทั้งวันอีก, แล้วจะหา ความสงบเยือกเย็นอย่างไรได้, ถ้าคนเราต้อง “กลางคืนอัครกัน กลางวันเป็นไฟ” ไปจนตลอดชีวิต ตลอดชาติแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง ขอให้คิดดู. เขาเกิดมา ทนทุกข์ทรมานจนตลอดชีวิต ก็นับตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งเข้าโลงไปที่เดียว แล้วก็ไม่มีสติปัญญาที่จะระงับดับไฟ คับควัน นั้นเสียได้. เขาจะต้องอาศัย สติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า สำหรับจะช่วยแก้ไขให้เบาบางจาก ลักษณะที่เรียกว่า “กลางคืนเป็นควัน กลางวันเป็นไฟ” นั้น ลงตามส่วน จนกระทั่งว่า กลางคืนก็พอมีเวลาที่ไม่อัครกัน กลางวันก็มีเวลาที่ไม่ลุกเป็นไฟ. เมื่อเขาได้เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ถูกต้องตามที่เป็นจริงมากขึ้นเท่าไร ควัน หรือไฟก็ลดน้อยลงเท่านั้น.

ถ้าเรามองเห็นความจริงคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งที่คน คำลัทธิโหมจะเอา จะเป็น อย่างแจ่มแจ้งอยู่เป็นประจำแล้ว ก็จะได้ รับแต่ความเยือกเย็นในทุก ๆ กรณี เมื่อความเยือกเย็นที่แสนจะเย็น ชนิดที่ ว่าไม่ต้องรคน้ำ ไม่ต้องอาบน้ำ ก็ยังเย็นยิ่งกว่าการรดน้ำ การอาบน้ำ แชน้ำ เป็นความบันเทิงเร็นเร็นของวิญญานส่วนลึก ได้รับความเพลิดเพลินเป็นความ พอใจตามทางธรรม อาตมาจึงชี้พรรณนะที่ให้ช่วยกันมองจนเห็นว่า พุทธศาสนานี้ ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโรงมหรสพของฝ่ายจิต หรือ *Spiritual Theatre* ดังกล่าวแล้ว.

ท่านทั้งหลายจะศึกษา หรือจะมองศาสนากันในลักษณะที่เป็นปรัชญา ก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ เป็นศิลป์ก็ได้ แม้ที่สุดแต่ละจะจัดเป็นวัฒนธรรมเป็นอย่างต่ำ และเป็นสังฆธรรมหรือเป็นโมกขธรรม เป็นอย่างสูงสุดก็ได้; แต่ที่จะเป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางที่สุดนั้น ย่อมอยู่ตรงที่รู้จักมองพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนา หรือเป็นโรงพยาบาลทางฝ่ายจิตเท่านั้นเอง. ลักษณะนอกนั้นอาจเป็นความรู้อย่างผิวเผินบ้าง เป็นไปอย่างชนิดไขว่กันก็ไม่ได้ ตรงสู่ตรงทางของชีวิตจิตใจบ้าง หรือเป็นแต่เพียงสำหรับรู้ สำหรับคิด สำหรับถกเถียง สำหรับเป็นนักปราชญ์อย่างเคียวบ้าง แต่ก็ละกิลละอะไร ไม่ได้เลย. ถ้าเราจะเป็นพุทธบริษัทที่มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควรแล้ว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาโดยตรง, หรือเป็นโรงพยาบาลฝ่ายวิญญาณอย่างเคียวเท่านั้น จึงจะได้รับประโยชน์เต็มตามความหมายของสิ่งที่เราเรียกกันว่า พุทธศาสนา ทุกประการ.

ทั้งหมดนี้ เป็นการชี้ให้เห็นว่า สิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา นั้น มีลักษณะหลายเหลี่ยมหลายคู้ เหมือนกับภูเขาลูกเดียว มองจากทิศต่าง ๆ กัน ก็เห็นเป็นรูปต่าง ๆ กัน เห็นประโยชน์ได้ต่าง ๆ กัน แล้วแต่ทรรศนะของผู้มอง. แม้พระพุทธศาสนาจะมีมูลมาจากความกลัว ก็ไม่ใช่ความกลัวที่โง่เขลาของคนป่าเถื่อน จนถึงกับนั่งไหว้รูปเคารพ หรือไหว้สิ่งที่มีปรากฏการณ์แปลก ๆ, แต่เป็นความกลัวชนิดที่สูง คือความกลัวว่าจะไม่ได้สิ่งที่ดีที่สุดในมนุษย์ควรจะได้ นั่นคือความรอดพ้นไปจากความบีบคั้นของวาทะแก๊วใจบ้าย หรือความทุกข์ทั้งหลายที่เรามองเห็น ๆ กันอยู่. สิ่งที่เรียกว่าพุทธศาสนาตัวแท้นั้น ไม่ใช่

หนังสือ ไม่ใช่คัมภีร์ ไม่ใช่เสียงบอกเล่า ไม่ใช่หลักแห่งการคิดไปตามเหตุผล ;
ตัวพระไตรปิฎกหรือตัวศาสนาพิธีรีตองต่างๆ นั้น ยังไม่ใช่ตัวแท้ของพระพุทธ
ศาสนา ; ตัวแท้ของพุทธศาสนาต้องเป็นตัวการปฏิบัติด้วยกาย วาจา ใจ ชนิก
ที่จะทำลายกิเลสให้ร่อยหรอ หรือสิ้นไปในที่สุด. นี้เรียกว่าตัวจริงของพุทธ
ศาสนา ในลักษณะซึ่งไม่จำเป็นต้องเนื่องด้วยหนังสือ ไม่ต้องเนื่องด้วยตำรา
ไม่ต้องเนื่องด้วยพิธีรีตอง ไม่ต้องเนื่องด้วยสิ่งภายนอก เช่น เทวคาหรือดวงดาว
บนท้องฟ้าเป็นต้น แต่ต้องเนื่องในภายใน ด้วยกาย วาจาและด้วยใจ เนื่องด้วย
สิ่งที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับกายใจโดยตรง คือกิเลสอันสรุปรวมอยู่ที่วิชา ความ
ไม่รู้ ซึ่งจะต้องบากบั่นกำจัดให้หมดสิ้นไป จนเกิดความรู้สว่างไสวที่เรียกว่า วิชา
ชั้น สามารถที่จะทำอะไรให้ถูกต้องได้ด้วยตนเอง ไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นตั้ง
แต่ต้นจนอวสาน. นี้แหละ คือตัวแท้ของพระพุทธศาสนาในส่วนที่เราจะ
ต้องเข้าใจ อย่าได้ไปหลงไหลเอาเนืองอกที่หุ้มห่อพระพุทธศาสนามาเป็นตัว
ศาสนาเลย.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ลง ด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ตลาการิกรรม ครั้งที่ ๑๐/๒๕๕๙

เรื่อง

ตลาการ ตามอุมคคิแห่งพระพุทศำสนา
พระอรินันท์มนุ (พุทศทาส อินทบัญญัติ)

บรรยาย อบรมผู้จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๙

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

การบรรยายในโอกาสครั้งนี้ อาตมาจะได้กล่าวถึงข้อคิดบางประการในทางพุทศำสนา หรือที่เกี่ยวข้องกับพุทศำสนา ในส่วนที่เห็นว่าเกี่ยวข้องกันกับการเป็นตลาการ.

ในข้อแรกที่สุด อาตมาอยากจะปรับความเข้าใจตามหลักของพุทศำสนาเกี่ยวกับ การปฏิบัติหน้าที่ต่างๆของคนเรา ไม่ว่าจะเป็นอาชีพประเภทใด : สิ่งที่เราเรียกว่าหน้าที่หรืออาชีพนั้น ถ้าถือตามหลักของธรรมะ หรือว่า

ถือเอาธรรมเป็นหลักสำหรับมอง ก็อาจจะกล่าวได้ว่า **หน้าที่หรืออาชีพนั่นเอง เป็นสิ่งจำเป็นอย่างหนึ่งในการที่คนเราจะเข้าถึงธรรม.** การที่จะรู้จักโลก หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงดี ว่าอะไรเป็นอะไรนั้น จำต้องมีการทำสิ่งซึ่งเป็นหน้าที่ ของตนให้ลุล่วงไปด้วยดีเสียก่อน. การที่คนเรากนหนึ่ง ๆ ทำหน้าที่ซึ่งเป็น หน้าที่โดยตรงของตน โดยเฉพาะเช่นอาชีพ ให้ลุล่วงไปด้วยดี ไม่มีมลทินค้างพร้อย นั้นแหละ ย่อมเป็นการเพียงพอที่จะทำให้รู้จักว่าอะไรเป็นอะไร อย่างไม่น้อย ที่เดียว : โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็จะมีชีวิตจิตใจของคนเรานี้ ว่าหมายความว่า อย่างไร เป็นสิ่งที่ควรยึดถือหลงไหลเพียงไรเป็นต้น. ถ้าหากว่าเราไม่ได้ทำอะไร จริง ๆ จัง ๆ ให้ดีที่สุด ให้ถูกต้องตามอุดมคติของอาชีพหรือของหน้าที่นั้น ๆ แล้ว มันยังน้อยเกินไปสำหรับที่จะรู้จักตัวเอง รู้จักโลก รู้จักกิเลส รู้จักทุกข์ และ รู้จักความดับทุกข์เป็นต้น.

การที่คนเราปฏิบัติหน้าที่ หรือประกอบอาชีพอย่างใด อย่างหนึ่งซึ่งมีอุดมคติสูงอย่างสุดความสามารถนั้น นับว่าเป็นการ ประพฤติธรรมอย่างเต็มทออย่างหนึ่งอยู่ในตัว. ฉะนั้นจึงไม่ควรทำด้วยความรู้สึกแต่เพียงว่า มันเป็นการจำเป็นจะต้องหาเลี้ยงชีพ หรืออะไรทำนองนั้น แต่ควรจะทำด้วยความรู้สึกที่สูงขึ้นไปกว่านั้น คือรู้สึกว่าเป็นบทเรียนที่มนุษย์เรา จะต้องผ่านไป และต้องผ่านไปให้เป็นอย่างดีที่สุด แม้ว่าจะเหนื่อยยากลำบาก ก็ยังจะเป็นการทำให้รู้จักสิ่งทั้งหลายถูกต้องยิ่งขึ้นโดยเร็ว เป็นการประพฤติธรรม ที่ยิ่งขึ้นไป.

สำหรับอาชีพตุลาการ ย่อมเป็นอาชีพที่กล่าวได้ว่า มีอุดมคติสูง เป็นโอกาสแห่งการประพฤติธรรมชั้นสูงพร้อมกันไปในตัว เราควรจะยกอุดมคติ

ขึ้นเป็นที่ตั้ง ในการประกอบอาชีพการงาน ; ไม่ควรจะถืออย่างที่คนบางจำพวก ถือว่าอุดมคตินั้นซื้ออะไรกินไม่ได้ ส่วนวัตถุเช่นเงินทองเป็นต้นนั้น ยังซื้ออะไรกินได้ ดังนี้. เงินทองซื้ออะไรกินได้ก็จริง แต่ว่าเป็นไปเพียงเพื่อประโยชน์ ในทางกาย. เรื่องทางฝ่ายกายนี้ ถ้าปล่อยมากไป คือตามใจมากไป ก็จะถูกกลาย เป็นเรื่องของกิเลสตัณหา หรือของภุมณีปีศาจอันร้ายกาจไปโดยไม่รู้สีกตัว. ฉะนั้นจึงต้องเหนียวรั้งไว้ด้วยเรื่องของฝ่ายใจ คืออุดมคติที่ตั้งงามที่จะหล่อเลี้ยง จิตใจให้ประกอบหน้าที่ของตน อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์และงดงาม เป็นการ ประพฤติธรรมเพื่อทำความพ้นทุกข์อย่างสูงสุดพร้อมกันไปในตัว. เราจะต้อง ความคุมกิเลสหรือบรรเทากิเลสพร้อมกันไปในตัว ในขณะที่เราจะต้องประกอบ อาชีพ หรือปฏิบัติหน้าที่ของเราให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง.

สำหรับอุดมคติของตุลาการ นั้น อาตมาารู้สึกว่า ถ้าถือกันตาม หลักธรรมแล้ว ควรจะถือว่า **ตุลาการคือบุคคลผู้มีหน้าที่อภิบาลรักษารวม ของโลกประเภทหนึ่ง** เช่นเดียวกับบุคคลบางประเภท ที่เป็นบรรพชิต ที่มีหน้าที่รักษารวมของโลกอยู่ส่วนหนึ่งด้วยเหมือนกัน. การรักษารวมของโลกนั้น ถือเอาความหมายได้กว้าง เพราะว่าคำว่า “ธรรม” เป็นคำที่กว้าง. ธรรมเป็นเครื่องมือสำหรับทำความพ้นทุกข์ แต่มีความหมายกว้าง : แม้ที่สุดแต่ การรักษาความเป็นธรรม หรือความยุติธรรมในโลก ก็ได้ชื่อว่าเป็นการรักษารวม เหมือนกัน เพราะคำบาลีก็ได้ใช้คำ ๆ เดียวกัน คือคำว่า ธรรม นี้ หมายถึง ความยุติธรรมเป็นคำที่กว้าง. อุดมคติของผู้รักษารวมของโลกนั้น ย่อมอยู่สูง เหนือกว่าที่เราจะถือตัวเพียงว่า เราเป็นข้าราชการกระทรวงยุติธรรมหรืออะไร ทำนองนี้ แต่เมื่อเราเป็นผู้ยึดอุดมคติที่สูง ในฐานะเป็นผู้รักษารวมของโลก

ก็จะเป็นการครอบคลุมนอกคอกติที่ต่ำ ๆ กว่านั้นไว้ได้ในตัวเสร็จ เช่นว่าเป็นตุลาการ ผู้รักษากฎหมาย เป็นข้าราชการของกระทรวงยุติธรรม หรือเป็นผู้รับใช้ประชาชน อะไรก็สุดแท้ แต่ว่าควรจะมีคติให้ถูกต้องความจริง ซึ่งเป็นความจริงแท้และเหมาะสม คืออุดมคติที่ว่าผู้รักษารธรรมของโลกนั้นจะประเสริฐกว่า. เราจะต้องไม่เป็นเพียงข้าราชการของประเทศไทย เราต้องเป็นผู้รักษารธรรมของธรรม หรือของโลกโดยไม่ต้องจำกัดเชื้อชาติหรืออื่น ๆ. ธรรมนั้นเป็นของโลก เรามีชีวิตอยู่ในโลก ช่วยกันรักษารธรรมให้คงมีอยู่ในโลก. การมีจิตใจกว้างอย่างนี้ จะเหมาะสมกับการเป็นตุลาการและจะเป็นผู้ประพฤติธรรมพร้อมกันไปในตัว.

การที่เรายึดถืออุดมคติอันใหญ่หลวง ว่าเราเป็นผู้รักษารธรรม ของโลกนั้นแหละ จะเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้เราบกพร่องในอุดมคติ ห้อยม ๆ เล็ก ๆ ลงมา. ข้อนี้ จะเป็นเครื่องชูกำลังใจให้มองดูสิ่งต่าง ๆ ด้วยสายตาที่กว้างหรือสูง เป็นทางที่จะป้องกันอคติต่าง ๆ ได้ง่าย. โดยที่อาตมา ไม่ต้องบอกกล่าว ท่านทั้งหลายที่เป็นตุลาการก็ย่อมทราบดีว่า อคตินั้นไม่เป็น สิ่งที่พึงปรารถนาอย่างยิ่งในการเป็นตุลาการ. แต่ถ้าเราจะทำตนเป็นคนของใคร ก็จะต้องทำอะไรคล้อยตามความประสงค์ของคนนั้นเป็นธรรมดา : เช่นเป็นผู้ รับใช้ประชาชน ก็เป็นคนของประชาชน และทำอะไรคล้อยตามความต้องการของ ประชาชน ; เป็นข้าราชการของกระทรวงนั้นกระทรวงนี้ ก็เป็นคนที่ต้องทำตาม ความประสงค์ของกระทรวงนั้น ๆ เป็นต้น ; หรือแม้ที่สุดแต่การทำตนเป็นคน ของประเทศไทย ก็รู้สึกว้าแค้น เราควรจะเป็นคนของโลก หรือถ้ายิ่งไปกว่านั้น ก็ควรจะเป็นคนของธรรม ซึ่งยิ่งไปกว่าโลก ใหญ่ไปกว่าโลก ฉะนั้นจึงสามารถ

เป็นผู้ทำหน้าที่รักษารธรรม ไว้ให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึ่งของโลก โดยไม่เห็นแก่หน้าใครได้โดยง่าย. อุดมคติเช่นนี้ ย่อมเป็นเช่นเดียวกับอุดมคติของบรรพชิตหรือนักบวช ผู้สืบอายุพระพุทธศาสนาหรือรักษารธรรมไว้เป็นที่พึ่งแก่โลก โดยไม่อยู่ในอาณัติของผู้ใด นอกจากธรรม. ในทางธรรม ย่อมถือว่าบุคคลที่ถืออุดมคติเช่นนี้ ได้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐมนียบุคคลของโลกส่วนรวม ไม่เป็นลูกจ้างใคร เพราะจะทำไปด้วยเจตนาที่จะรักษารธรรมอันประเสริฐของโลกไว้. ส่วนเงินเดือนนั้น เป็นแต่ค่าบูชาที่ประชาชนชาวโลกช่วยกันสละให้ ด้วยหวังว่าเราจะได้ไม่ต้องไปเสียเวลาทำไร่ใดนา หาอาหารด้วยตนเอง แต่ให้ได้รับความสะดวกสบายในการเป็นอยู่ เพื่อใช้เวลารทั้งหมดเพื่อปฏิบัติหน้าที่ตามอุดมคติ คือช่วยกันรักษารความยุติธรรม หรือธรรมไว้ ให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึ่งประจำโลก.

สิ่งที่เรียกว่าความยุติธรรม หรือความสัตย์จริงนี้ ย่อมเป็นของสากล : เมื่อถือโดยหลักใหญ่ ๆ เว้นข้อปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ เสีย ย่อมจะตรงกันทุกชาติทุกภาษา หรือทุกส่วนของโลก แม้แต่ในโลกเทวดา หรือในโลกอื่น ๆ ต่อไป ก็ยังมีหลักแห่งความเป็นธรรม หรือยุติธรรมนั้นตรงกัน ฉะนั้น ผู้รักษารความเป็นธรรมของโลกไหนก็ตาม ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นปฐมนียบุคคลของโลกทุกโลก ที่มีหลักแห่งความเป็นธรรมหรือความยุติธรรมตรงกัน. ด้วยเหตุนี้ เราจึงพบข้อความในพระคัมภีร์ต่าง ๆ ที่กล่าวว่า บรรดาพระโพธิสัตว์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นตุลาการวินิจฉัยคดีอะไรต่าง ๆ นั้น ย่อมเป็นที่เคารพของสัตว์ทั้งหลาย แม้ประเภทเทวดา ก็เป็นที่สักการบูชาของเทวดา เช่นเดียวกันกับพระสมณะทั่วไป หมายความว่า แม้แต่พวกเทวดาก็ต้องการความยุติธรรม จะพากันสรรเสริญแซ่ซ้องสาธุการ ในเมื่อมีความเป็นธรรมเกิดขึ้น อย่างนี้เป็นต้น.

การเป็นปฐนียบุคคลของโลกในลักษณะที่กล่าวนั้น ย่อมเป็นสิ่งที่เราอาจจะมองเห็นได้ โดยไม่ต้องกลัวหรือระแวงไปว่าจะเป็นการเข้าข้างตัวเองหรือเป็นการยกตัวเอง. ข้อสำคัญย่อมอยู่ที่จิตใจของเรามีอุกมคติอย่างใดที่กล่าวนั้นหรือไม่เท่านั้น. ถ้ามีอุกมคติอย่างใดที่กล่าวนั้น และบำเพ็ญหน้าที่ไปตามอุกมคตินั้นแล้ว เงินเดือนย่อมกลายเป็นของเล็กน้อยเกินไป ในการที่จะนำมาเปรียบเทียบกับคุณธรรมอันสูง ที่เรากำลังมีอยู่หรือปฏิบัติอยู่ ด้วยเหตุนี้จึงหลุดพ้นจากฐานะแห่งความเป็นลูกจ้าง ที่จะถูกจัดไว้ว่าเป็นลูกจ้างของประชาชนหรืออะไรทำนองนั้น. การกล่าวเช่นนั้นจะกล่าวได้ก็แต่ แก่บุคคลจำพวกที่ทำงานพอสักแต่แล้ว ๆ ไป พอคุ้มเงินเดือน เดือนหนึ่ง ๆ นั้นแหละที่จะกลายเป็นลูกจ้าง. แต่ถ้าเป็นผู้ทำงานประกอบไปด้วยอุกมคติอันสูง เช่นช่วยกันรักษารธรรมให้ยังคงมีอยู่เป็นที่พึงของสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้แล้ว สิ่งที่เขาทำขึ้นมาได้นั้น ย่อมมีคุณค่าสูงเกินกว่าที่จะประมาณได้ เมื่อมาเทียบกับเงินเดือนแล้ว เงินเดือนก็กลายเป็นของอันเล็กน้อย เช่นเศษขยะมูลฝอยไป และตกอยู่ในฐานะเป็นเครื่องบูชาคุณธรรมมากกว่า ไม่อาจจะจัดเป็นค่าจ้าง. ลักษณะของการเป็นปฐนียบุคคลมีความหมายอยู่ตรงที่การตั้งตนอยู่ในอุกมคติหรือคุณธรรม ที่สูงเกินกว่าราคาสั่งของบูชา ของบุคคลที่นำมาบูชา. การที่กล่าวเช่นนั้น เป็นการกล่าวได้ตามความสัตย์จริง หรือเหตุผลตามหลักธรรม; ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่น่าจะปลื้มใจ ในการที่ใครก็ตาม ได้มีโอกาสบำเพ็ญหน้าที่นี้ให้ได้ผลเต็มตามความหมายของคำ ๆ นี้ โดยไม่เป็นเพียงผู้ประกอบอาชีพ ซึ่งจะกลายเป็นลูกจ้างไปในวันใดวันหนึ่ง โดยไม่รู้ตัว. เว้นเสียแต่เราได้ทำให้เต็มตามความหมายและฐานะแห่งความเป็นปฐนียบุคคลเท่านั้น.

ข้อนี้ขอให้คิดเลยไปถึงปุชนียบุคคลพวกอื่น เช่นพวกสมณะ พวกพราหมณ์ พวกนักบวช เช่นภิกษุเหล่านี้ ล้วนแต่ต้องอาศัยข้าวปลาอาหารต่างๆ ที่ประชาชนสละให้ จึงทำหน้าที่ในการเป็นสมณะ เป็นพราหมณ์ เป็นสงฆ์อยู่ได้ แต่แล้วก็มีได้มีหลักเกณฑ์อะไร ที่อาจจะจัดบุคคลเหล่านี้ให้เป็นผู้รับจ้างหรือลูกจ้าง. ถ้าจะเรียกว่าอาชีพก็เรียกว่าอาชีพได้เหมือนกัน แต่อาชีพอีกชนิดหนึ่งคือเป็น อาชีพของบุคคลประเภทเจ้าหนี้. เพราะเหตุว่าสิ่งที่ท่านเหล่านั้นทำให้แก่โลกนั้น มีค่ามากเกินกว่าสิ่งที่โลกเสียสละเป็นเครื่องเลี้ยงดูบูชาท่าน ฉะนั้นจึงเป็นอาชีพของบุคคลประเภทเจ้าหนี้ ตัวอย่างเช่นพระอรหันต์ทั้งหลาย รับจตุปัจจัยจากทายกในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าหนี้ เพราะว่าท่านได้ทำสิ่งวิเศษต่างๆ ให้แก่โลกมากมายเหลือเกิน และคงรับเอาเพียงจตุปัจจัยเครื่องอาศัยเท่าที่จะมีชีวิตอยู่ได้ เท่าที่จำเป็นแก่การเป็นอยู่ จึงกลายเป็นปุชนียบุคคลไป ดังนี้.

การดำรงตนอยู่ในลักษณะเช่นนี้ เป็นเหตุให้เราไม่มีทิปราโมทย์เป็นต้นทุนประจำอยู่ทุกวันทุกคืน. ดังที่บรรยายไว้แล้วในการบรรยายครั้งก่อนๆ ว่าปีติและปราโมทย์นั้น เป็นสิ่งที่ต้องการอย่างยิ่ง อย่างจำเป็นสำหรับการบรรลุมรรค ผล นิพพาน. เพราะว่าเมื่อมีปีติปราโมทย์แล้ว จะมีความระงับจิต มีสมาธิ มียถาภูตญาณทัสสนะ มีนิพพิทา วิราคะ เป็นลำดับไปโดยง่ายคายที่สุด. ตุลาการผู้ทำหน้าที่ตามอุตมคติ จนตั้งอยู่ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลแล้ว วันคืนย่อมประกอบอยู่ด้วยปีติและปราโมทย์ จึงได้รับความผาสุกทางกายทางใจ มีสติปัญญาสดชื่นแจ่มใส ในการปฏิบัติหน้าที่ของตน และเป็นหนทางแห่งการรัฐธรรมอันสูงยิ่งขึ้นไปตามธรรมชาติ พร้อมกันไปในตัวด้วย; อาตมาจึงขอร้องท่าน

ทั้งหลายทุกคน ให้ยึดถืออุกมคติ แทนที่จะถือเสียว่าอุกมคติคืออะไรไม่ได้ และมีอุกมคติว่าตนเป็นผู้รักษาความเป็นธรรมของธรรม หรือของโลกทั้งชั้น แทนที่จะจำกัดผูกมัดตัวเองให้อยู่ในวงแคบๆ ของบุคคลใด หมู่ใด คณะใด ประเทศใด เป็นต้น ก็มีจิตใจสูง มีความกล้าหาญเฉียบขาดครอบงำอคติต่างๆ ให้สูญสิ้นไปได้.

ที่นี่ ถ้าหากว่าจะกล่าวต่อไปถึงการที่ **ตุลาการจะเอาชนะอคติได้จริง ๆ อย่างไร** ก็ควรจะพิจารณาให้เห็นชัดเจนเสียด้วยว่า การที่คนเราตั้งใจว่าจะไม่มีอคติ หรือจะไม่ทำผิดก็ร้ายอะไร ด้วยสักว่าลำพังความตั้งใจอย่างเดียวนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ ย่อมไม่สามารถจะทำได้ ถ้าหากว่าไม่มีอุกมคติหรือเครื่องมืออย่างอื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องช่วยที่มีกำลังอันเพียงพอ. สิ่งที่เราเรียกว่ากิเลสหรืออคตินั้นย่อมมีกำลังมาก เกินกว่าที่เราจะนึกคิดเอาเฉย ๆ ว่าจะเว้นจะไม่ทำ หรือแม้ที่สุดแต่ว่ารังเกียจเกลียดชังมัน เพราะเหตุนั้นแหละ อย่างน้อยที่สุดจึงจำเป็นจะต้องมีอุกมคติสำหรับยึดเป็นหลัก ซึ่งจะเป็นเครื่องบ็องกันทางมาแห่งกิเลส ซึ่งเป็นทางมาแห่งอคติอีกต่อหนึ่งไปในตัว.

เมื่อตุลาการอยู่ในฐานะเป็นปฐุชนียบุคคลของโลก มีความหมายในบางอย่างบางประการเหมือนกับบรรพชิต หรือสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือโพธิสัตว์ หรือพระอริยเจ้าก็ตามแล้ว **ตุลาการก็นำเอาสนใจถึงวิธีที่จะครอบงำหรือบังคับกิเลสต่าง ๆ** ทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในการบรรยายวันก่อน ๆ ให้เป็นการเพียงพออยู่เสมอ. การที่จะไม่ลำเอียงด้วยอคติ ๔ นั้น

ยอมเป็นไปไม่ได้ ถ้าเราละเลยในข้อที่ว่าอะไรเป็นทางมาแห่งอคติ. และการเป็น
ตุลาการที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ย่อมเป็นเสมือนหนึ่งอริยบุคคล หรืออย่างต่ำที่สุด
ก็กัลยาณบุุคชอยู่แล้ว ฉะนั้นจึงควรจะสนใจเรื่องราวของอริยบุคคล หรือ
กัลยาณบุุคชนไว้เป็นที่พึง. อย่างน้อยที่สุด ท่านจะเห็นได้อยู่แล้วว่า การละ
สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สลัปปทปรามาส เพียง ๓ อย่างเท่าที่พระโศคานันทท่านจะได้
นั้น ก็เป็นหนทางหรือกำลังอันเพียงพอ ที่จะตัดหนทางของอคติได้โดยสิ้นเชิง.
เมื่อผู้ใดเป็นอยู่ด้วยการพยายามละกิเลส หรือสังโยชน์อยู่โดยปรกติ
แล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าอคติก็จะหมดกำลังไปในตัว แม้ไม่ต้องคอยระมัดระวัง
ก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีขึ้นไม่ได้ : เพราะได้อาศัยการที่เราทำในใจของเราอยู่เสมอ
ถึงการละความเห็นแก่ตัว; ละการลังเลในทางฝ่ายข้างดี ละการลังเลในการ
จะละความชั่ว ละการลังเลในการที่จะบำเพ็ญความดี เป็นผู้ที่ไม่มี ความสงสัยใน
ระเบียบปฏิบัติสำหรับการบรรลุถึงความดีเป็นต้น ; และเป็นผู้ไม่มัวงายไปตาม
ความยึดถือต่าง ๆ ซึ่งไร้เหตุผล เมื่อเป็นเช่นนั้น การไม่เห็นแก่ตัวย่อมจะป้องกัน
ฉันทาคติหรือโทสาคติได้, ความไม่มัวงาย ย่อมจะป้องกันภยากติลำเอียงเพราะ
กลัว หรือโมหาคติลำเอียงเพราะความไม่รู้ความเียงเผลอได้ ดังนี้ เป็นต้น.

การยึดถือหลักของพระอริยเจ้าเป็นเครื่องประจำใจ อยู่เช่นนั้น
ย่อมเป็นการกำจัดอคติต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไปได้พร้อมกันไปในตัว เราจึงมีระ
น้อยที่สุดในการที่จะต้องระวังในเรื่องอคติ. สิ่งต่าง ๆ จะเป็นไปในทางดีในตัว
มันเอง โดยการที่เราคอยควบคุมแต่เพียงเล็กน้อย ไม่ต้องหนักอกหนักใจ และ
ไม่มีโอกาสพลาดพลั้งชนิดที่จำต้องเสียใจภายหลัง. การผลอตัวตกเป็นฝ่ายแพ้
แก่กิเลส แล้วต้องเสียใจที่หลังนั้น ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเลย ! คนทุกคนคงไม่

ต้องการเป็นแน่! นี่เป็นสิ่งที่เชื่อได้. แต่ว่าก็ยังมีคนที่ต้องตกเป็นฝ่ายแพ้แก่กิเลส แล้วต้องเสียใจภายหลังอยู่เสมอ ๆ. เพราะฉะนั้น เราจำเป็นที่ต้องป้องกันเสียก่อนที่มันจะเป็นอย่างนั้น เป็นการป้องกันที่สะดวกสบาย ด้วยการยึดมั่นในหลักของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของสังโยชน์ ๑๐ ประการ. ทั้งนี้ไม่ใช่ที่เราจะพากันตั้งตัวเป็นพระอรียเจ้า หรือเป็นพระอรหันต์ แต่ว่าเป็นแนวทางที่จะทำให้เป็นบุคคลดีไปตามลำดับขั้นที่ไม่เสียหลาย ไม่มีการเสียประโยชน์หรือชักขวางแก่การก้าวหน้าแต่อย่างใด แต่แล้วจะกลับมีกำไรพิเศษ ตรงที่ให้เกิดความเบาสบายในการเป็นอยู่ ในการปฏิบัติหน้าที่หน้าที่ที่เป็นเครื่องรับประกันอยู่ในตัวเองอย่างมั่นคง ว่าจะไม่ต้องเป็นผู้พลีพลังแก่กิเลส แล้วต้องเสียใจในภายหลัง. การพลีพลังแก่อำนาจของกิเลส แล้วต้องเสียใจในภายหลังนั้น อย่าได้เป็นสิ่งที่เราต้องลงทุนทดลองกันเลย. ไม่มีข้อสงสัยอะไรที่ว่าควรลอง มันเป็นเรื่องที่ไม่ควรจะมี ไม่ควรจะเป็นอย่างยิ่งโดยประการทั้งปวง. เมื่อเรากล้าตั้งตนเป็นผู้จะรักษารธรรมของโลกแล้ว ก็ไม่ควรกระดากหรือรู้สึกว่าเป็นการอวดคิมอวดดี ในการที่จะไปยึดเอาหลักของพระอรียเจ้าทั้งหลายมาเป็นหลักปฏิบัติ เพราะเป็นการสมควรอย่างยิ่งในข้อที่เรามีอุดมคติตรงกัน, เราตีราคาอาชีพหรือหน้าที่ของเรา ในฐานะเป็นผู้รักษาความเป็นธรรมของโลก ซึ่งโดยกฎเกณฑ์แห่งธรรมแล้ว ย่อมตั้งอยู่ในฐานะที่เป็นปุชนียบุคคลประเภทหนึ่ง ฉะนั้นเราควรจะสนใจในเรื่องของพระอรียบุคคล หรือปุชนียบุคคลที่แท้จริงของโลกนี้ให้มากเพียงพอ กัน เพื่อจะได้ส่งวิเศษศักดิ์สิทธิ์สิ่งหนึ่ง ซึ่งจะเป็นเครื่องมือกำจัดอคติไปในตัว. ถ้าปราศจากเครื่องมือนี้เสียแล้ว เราย่อมสู้กิเลสไม่ได้ ย่อมจะพ่ายแพ้แก่อำนาจ

ของกิเลส ตกอยู่ในอคติไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งไม่มากนักน้อย ฉะนั้นจึงเป็นการสมควรอย่างยิ่ง ที่เราจะทำความปลอดภัยให้แก่เกียรติยศหรืออุดมคติแห่งหน้าที่การงานของเรา.

หนึ่ง ฟังทราบว่ แม้เรื่องของวิบัติสนาภาวนา อย่างที่ได้เคยอธิบายมาแล้วนั้น ก็ไม่ใช่เรื่องของคนที่จะอยู่แต่ในวัด หรือเป็นเรื่องของผู้ที่จะไปนิพพานโดยส่วนเดียว. แม้ท่านที่จะเป็นตุลาการ วินิจฉัยคดีต่างๆ ก็ยังอาจจะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่หน้าที่ประจำวันได้ ด้วยการมีศีลบริสุทธิ์ มีจิตบริสุทธิ์ มีปัญญาสว่างไสว ตามควรแก่กรณี. คำว่า “มีจิตไม่บริสุทธิ์” หรือคำว่า “มีจิตมีกมลชุ่นมัว” นี้ ลองคิดดูเถอะว่า ถ้าผู้ใดมีในตนแล้วจะปฏิบัติหน้าที่อันเป็นความรับผิดชอบต่อธรรมของโลกได้อย่างไรกัน เพราะมันเป็นเรื่องที่มีค่าสูงเกินกว่าที่จะเอามาทำเล่นๆ ทั่วๆ ไปตามอารมณ์. เมื่อเราบูชาอุดมคติ หรือคุณค่าของอาชีพที่ต้องอาศัยความบริสุทธิ์นั้นแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องแสวงหาเครื่องมือหรืออุบายวิธีต่างๆ ที่จะหล่อเลี้ยงสมรรถภาพในการที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้บริสุทธิ์ อย่างน้อยก็ต้องเป็นผู้ที่มีความฉลาดในการที่จะมีศีลบริสุทธิ์ มีการควบคุมจิตไว้ได้ในลักษณะที่เรียกว่ามีสมาธิ คือบริสุทธิ์ผุดผ่องทั้งมันต์ด้วยดี มีความเหมาะสมที่จะทำงานในทางจิต ต่อจากนั้นก็มปัญญา มีทิวฐิ มีความคิดเห็นที่เป็นไปถูกต้อง ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ว่า อะไรเป็นอะไร ตามสมควรแก่เหตุการณ์. การบำเพ็ญตนอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ก็ตาม หรือการบำเพ็ญกาย วาจา ใจ ตามนัยวิสุทธิทั้ง ๗ มีศีลวิสุทธิเป็นต้น กระทั่งถึงญาณทัตสนวิสุทธิ ก็ตาม ล้วนแต่เป็นอุปกรณ์อันประเสริฐ สำหรับผู้ที่จะต้องตั้งตนอยู่ในฐานะเป็น

ผู้รักษาความเป็นธรรมให้อย่างคงอยู่เป็นที่พึงของโลก. บรรดาท่านที่จะเป็นตุลาการให้ตรง ให้เต็ม ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ตามอุดมคติของคำๆ นี้ ควรจะได้สนใจหลักของพระพุทธศาสนาคงที่ได้บรรยายมาแล้วนั้น ให้พอสมควรอยู่เสมอ.

ยังมีข้อปลีกย่อยเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่อาตมาอยากจะนำมาตั้งเป็นข้อสังเกตสำหรับการศึกษาพระพุทธศาสนา หรือศาสนาโดยทั่วไปพร้อมกันไปในตัว : เรามีทางที่จะพิจารณาให้เห็นได้ว่า ศาสนาต่าง ๆ นั้น ล้วนแต่มีแนวที่จะยึดถือ และปฏิบัติต่างกัน อย่างไร การที่เราจะมองแต่แนวใดแนวหนึ่ง แนวเดียว ตามที่เราได้เห็น หรือที่เป็นแนวของเราโดยเฉพาะนั้น ย่อมนำเราไปสู่คติได้โดยไม่รู้สีกตัวด้วยเหมือนกัน. บรรดาศาสนาทั้งหลายในโลกนี้ ทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม กล่าวกันอย่างกว้างๆ แล้ว อาจจะแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ ศาสนาประเภทหนึ่ง ทำความคับทุกข์ด้วยอำนาจของศรัทธาหรือความเชื่อเป็นเบื้องหน้า. ศาสนาอีกประเภทหนึ่ง ทำความคับทุกข์ด้วยอำนาจการบังคับกาย บังคับจิต เป็นเบื้องหน้า โดยการบังคับตามวิธีของศาสนานั้น ๆ ให้จิตดำรงอยู่ในลักษณะนั้น ๆ ตามที่ตนต้องการ. ศาสนาอีกประเภทหนึ่ง ทำความคับทุกข์ให้สิ้นไปด้วยอำนาจของปัญญาเป็นเบื้องหน้า คือการเจริญปัญญาจนเกิดความรู้ในสิ่งทั้งปวง ; เราจึงได้ศาสนาในโลกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน : ศาสนาที่พึ่งกำลังศรัทธาความเชื่อ, ศาสนาที่พึ่งกำลังวิริยะความพากเพียร และศาสนาที่พึ่งกำลังปัญญา.

สำหรับศาสนาที่พึ่งกำลังแรงของศรัทธาหรือความเชื่อ ก็ต้องมีสิ่งเป็นที่ตั้งของศรัทธาหรือความเชื่อไว้สิ่งหนึ่ง หรืออย่างหนึ่ง เช่นมีพระเป็นเจ้าเป็นที่ตั้งของศรัทธา ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็ต้องปล่อยศรัทธาหรือปลงศรัทธาหมดทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ลงในพระเป็นเจ้า อะไรรู้อะไร ๆ ทั้งหมดก็ต้องยกให้เป็นไปตามหลักที่ว่า “เป็นความต้องการหรือเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า” ; เพื่อให้คนเหล่านั้นไม่มีความทุกข์ใจ เพราะอาศัยกำลังศรัทธาแรงกล้าขึ้นมาเป็นเครื่องตัดเสีย. ตัวอย่างเช่นเขาเจ็บไข้ได้ป่วยกระวนกระวาย ทรมาณกาย อยากรู้อะไรก็ตาม ถ้าเขาสามารถที่จะมีศรัทธาปลงลงไปทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ ว่า เป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้าจริงๆ แล้ว เขากลับยินดีเสียอีก ในการที่ตนได้เป็นไปตามความประสงค์ของพระเป็นเจ้า. แม้ที่สุดแล้วจะต้องตายไป ก็ถือว่าเป็นความประสงค์ของพระเป็นเจ้า, จะยากจนเฉื่อยใจ ทกระกำลังมาก ก็ถือว่าเป็นการสั่งสอนเป็นการทดลองความภักดีในพระเป็นเจ้า. จะมั่งมีศรีสุข เป็นเศรษฐีรุ่มรวย ก็ไม่อวดคิบบอวดดีว่าเป็นฝีมือของตัวเอง แต่ถือว่าเป็นความโปรดปรานหรือเป็นพระประสงค์ของพระเป็นเจ้า : ความทุกข์อันใดจะเกิดขึ้น มาในลักษณะอย่างใดก็ไม่ทุกข์ เพราะถือว่าเป็นการจัดการทำของพระเป็นเจ้า เขาก็สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างที่ไม่มีความทุกข์ และเป็นที่ยังใจอย่างยิ่งของเขา ด้วยอำนาจแห่งศรัทธานั้นก็ได้เหมือนกัน. นี่เป็นลักษณะของศาสนาประเภทที่ทำความพ้นทุกข์ด้วยอำนาจของศรัทธาเป็นเบื้องต้น.

ส่วนพวกที่ทำความพ้นทุกข์ด้วยความพากเพียรโดยตรง นั้น มีวิธีที่จะฝึกฝนการบังคับในทางจิต หรือทางสมาธิ หรือทางฌาน ทางสมาบัติ

บังคับจิตของตัวให้อยู่ในอำนาจได้ตามที่ต้องการ คือไม่ให้ไปรู้สึกทุกข์ ไปรู้สึก ร้อน ไปหวาดไปกลัว เป็นต้น แต่ให้มาสงบเียบอยู่ในฌานในสมาบัติได้จน ตลอดเวลา จนกระทั่งถึงวันดับจิต. เขาเป็นผู้สามารถบังคับจิต ไม่ให้ไปรับ อารมณ์ที่ไม่ปรารถนาให้รับอย่างใด ๆ แล้ว ก็บังคับจิตให้กำหนดไว้แต่อารมณ์ ที่พึงปรารถนา เช่นความเป็นหนึ่งในการมรรคอันใดอันหนึ่ง แล้วก็หยุดอยู่ใน อารมณ์อันนั้น จนเป็นสมาธิ หรือสมาบัติ เป็นความคิดใจอยู่ได้ในลักษณะที่ทน พอใจจนปราศจากความทุกข์ แต่ว่าอยู่ได้ด้วยอำนาจของการบังคับ. ในกรณี ที่เป็นความเจ็บไข้ได้ป่วย เขาก็ข่มทุกขเวทนาไว้ด้วยกำลังจิต มิให้ปรากฏ แม้ความรู้สึกรัก โกรธ เกลียด กลัว เป็นต้น ก็ถูกข่มไว้ด้วยอำนาจ อย่างเป็นเดียวกัน. อย่างนี้เรียกว่าเป็นวิธีเอาตัวรอดจากความทุกข์ได้ด้วยอำนาจ ของวิริยะ คือการทำกรบงคับจิตอันแรงกล้า ซึ่งรวมการบังคับกายอยู่ด้วยในตัว ปรากฏว่ามีอยู่หลายเหล่าหลายลัทธิหลายศาสนา ตั้งแต่ครั้งก่อนพุทธกาล และ ในสมัยพุทธกาล และแม้กระทั่งบัดนี้ก็ยังมีเหลืออยู่. นี้ก็นับว่าเป็นศาสนา ประเภทหนึ่ง.

สำหรับศาสนาประเภทที่ ๓ นั้น ทำความพันทุกข์ด้วยปัญญา จะต้อง มีวิธีการที่เป็นไปในทางของปัญญา ให้เข้าใจแจ่มแจ้งในสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตาม ที่เป็นจริงว่า อะไรเป็นอะไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ เห็นว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จนจิตเบื่อหน่ายดอยออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวง ไม่ยึดมั่น สิ่งใดไว้ด้วยอำนาจอุปาทาน ก็ไม่มีความอยากหรือตัณหาที่เป็นเหตุแห่งทุกข์

จึงเลยไม่มีความทุกข์. วิธีนี้เรียกว่าเป็นการเอาชนะความทุกข์ด้วยกำลังปัญญา เป็นศาสนาประเภทที่ยึดหลักในทางปัญญาเป็นเบื้องหน้า.

ในโลกเราโดยสรุปแล้วมีลัทธิศาสนาซึ่งยึดหลักเป็นที่พึ่งต่างกันเป็น ๓ ประเภทดังนี้. เราผู้จะเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ของเรา เกี่ยวข้องกับผู้เป็นศาสนิกแห่งศาสนานั้น ๆ ซึ่งมีหลักแห่งการยึดต่างกันนั้น อาจจะมีผลถึงกับทำสิ่งที่ เป็นนอกคอกไปได้ ถ้าหากว่าเรายึดแต่เพียงหลักใดหลักหนึ่ง ซึ่งเป็นหลักของ ตัวเองอย่างเดียว. การรู้หลักกว้าง ๆ ถึงความแตกต่างระหว่างลัทธิศาสนาว่า มีอยู่อย่างไร แล้วปฏิบัติให้สมกันกับกรณีนั้น ๆ ให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกเมื่อ จึงเป็นสิ่งที่ดีที่ผู้เป็นตุลาการจะต้องคำนึงถึง และกำหนดไว้ในฐานะเป็น ตัวอย่างสำหรับเตือนเตือน เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ของตนได้โดยเรียบร้อย บริบูรณ์ และเป็นหลักสำหรับเตือนตนว่า อคตินี้มีทางมาจากการไม่รู้เท่า ถึงการณ์ หรือจากที่เรารู้จักผู้อื่นพวกรู้กันน้อยเกินไปได้ไม่น้อยเลย. ด้วยเหตุนี้ ทุกคนจึงจำเป็นที่จะต้อง **เปิดจิตใจของตนให้กว้าง** ด้วยอำนาจความปล่อย ความยอมให้แกลัทธิศาสนาต่าง ๆ ทั่ว ๆ ไป ตามชั้นตามลำดับแห่งลัทธินั้น ๆ ซึ่งล้วนแล้วแต่ว่าถ้าเราประมวลสังเคราะห์ ก็ย่อมสังเคราะห์ลงในคำว่า “ธรรม” ได้ด้วยกันทั้งนั้น ไม่ว่าศาสนาใดๆ ในโลกนี้; ฉะนั้นการมีหน้าที่รักษาความเป็นธรรมในโลก ก็ควรจะให้คำว่า ธรรม มีขอบเขตกว้างขวางชนิดที่กล่าวแล้ว นั้นด้วย ในหลักเกณฑ์ครบทั้ง ๓ ประการ คือความเชื่อ ความเพียร หรือปัญญา ซึ่งเป็นหลักของศาสนาต่าง ๆ นั้น.

สำหรับพุทธศาสนาเรา อยู่ในพวกอาศัยกำลังปัญญาเป็น
เบื้องหน้า สำหรับทำความรอดพ้น ถึงอย่างนั้นก็ยังมิแบ่งแยกเป็นลัทธินิกาย

ต่าง ๆ กัน. การที่จะถือให้เป็นแบบอย่างแต่อย่างเดียวนั้น ไม่เป็นวิสัยที่จะทำได้ เช่นลัทธิพุทธศาสนาที่เรียกตัวเองว่า เถรวาท หรือที่คนอื่นเรียกว่า หินยาน ก็พุทธศาสนาอย่างไทย อย่างลังกา อย่างพม่า เหล่านี้ ตั้งอยู่ในฐานะที่ต่างกันเป็นอันมาก จากอีกพวกหนึ่ง ซึ่งเรียกตัวเองว่า มหายาน. สถาบันซึ่งยึดถือกันมั่นคงของฝ่ายเถรวาทนั้นก็คือ การที่ไม่ยอมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งใด ๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงวางไว้แล้ว. ข้อนี้ตรงกันข้ามจากฝ่ายมหายาน ที่นิยมแก้ไขเปลี่ยนแปลงทันทีที่รู้สึกว่าการจะปรับให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม. โดยเหตุนี้เอง พุทธศาสนาอย่างเถรวาทจึงยังมีอะไร ๆ คล้ายกับที่เป็นอยู่ในสมัยครั้งพุทธกาลเป็นอย่างมาก, แม้ที่สุดแต่การกินอยู่ นุ่งห่ม และการทำกิจประจำวัน ก็ยังเหมือนกับเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว. ส่วนฝ่ายมหายานนั้น มีการปรับปรุงกันใหม่ทุกอย่างทุกประการ แม้กระทั่งตัวหลักลัทธิ ดังนี้เป็นต้น. ท่านผู้เป็นตุลาการคงจะมีหน้าที่การงาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับนิกายของพระพุทธรศาสนาทุก ๆ นิกายอยู่บ้างเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นจึงควรจะศึกษาหาความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้ เป็นการเพิ่มเติมให้เพียงพอ อย่างน้อยที่สุด ก็ควรจะกำหนดจดจำใจความสั้น ๆ ของความแตกต่างระหว่าง เถรวาท กับ มหายาน นี้ไว้.

ตัวอย่างแห่งสถาบันที่ถือกันมั่นคงของฝ่ายเถรวาท นั้น อาจมาจะเป็นตัวอย่างสักข้อหนึ่ง เช่นในวินัยมีอยู่ว่าจะไม่ยอมบวชคนที่บิฑามารคา ไม่อนุญาต เขามีอายุเท่าไร เป็นคนอย่างไรก็ตาม ถ้าไม่ได้รับอนุญาตจากบิฑามารคาจะไม่ยอมบวชให้ ฉะนั้นเราจึงไม่ยอมบวชให้แก่บุคคลที่ไม่มีหลักฐานอะไร อันแสดงว่าบิฑามารคาอนุญาต. ครั้นมาถึงสมัยนี้ มีระเบียบอะไร

ต่าง ๆ ของโลกปัจจุบัน ที่เขาจัดตั้งกันขึ้น อย่างที่เรียกว่า สิทธิสากลของมนุษยชนควรจะทำให้ เช่นเขาเป็นผู้ใหญ่เป็นอิสระแก่ตัวแล้ว เขาจะแต่งงานหรือทำอะไรได้ โดยไม่ต้องอาศัยความยินยอมของบิดามารดา ทั้งชายทั้งหญิงอย่างนี้เป็นต้น. เมื่อเขายกเอาสิทธิสากลของมนุษยชน ซึ่งเป็นที่ลุ่มหลงของคนในสมัยปัจจุบันนี้เป็นอย่างยิ่งชนิดนั้นมาอ้าง มันก็เป็นข้อแก้ตัวให้รอดไปได้. แต่ทางฝ่ายเถรวาทเรายังคงถือตรงตามเดิมทุกประการ เขาจะอ้างสิทธิมนุษยชนอันประเสริฐของเขา ให้คอยแหงนหางอึ่งอย่างไร เราก็ไม่ยอมจะบวชให้แก่บุคคลที่แม้อายุจะมากเป็นผู้ใหญ่เต็มที่แล้ว แต่ว่าบิดามารดาไม่ได้อนุญาต ทั้งนี้เป็นต้น. นี้ก็มีความหมายอยู่ตรงที่ว่า เรายังคงรักษาคำสัตถุคติเดิมของพระวินัยหรือของพระพุทธรูปปฏิบัติต่าง ๆ ไว้โดยไม่ยอมแตะต้อง. ถ้าข้อใดจะล้าสมัยจะพ้นสมัยไป ก็ปล่อยให้คงล้าสมัยพ้นสมัยปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์นั้น ๆ ไม่ยอมถอดออกและไม่เปลี่ยนแปลง. เมื่อปฏิบัติไม่ได้ ก็ไม่ปฏิบัติ แต่เมื่อยังปฏิบัติได้อยู่ ก็ยังคงปฏิบัติอย่างเคร่งครัด. หวังว่าท่านที่จะออกไปเป็นตุลาการ คงจะได้เผชิญปัญหาเหล่านี้ข้างหน้า ขอได้เคารพต่อสถาบันของพุทธศาสนาอย่างเถรวาทให้เหมาะสมแก่กรณีด้วย. ส่วนที่เกี่ยวกับฝ่ายมหายานนั้น เชื่อว่าคงจะเป็นการสะดวกสบายกว่า ในการที่จะปฏิบัติหน้าที่อะไรไปตามที่เห็นสมควร แก่การแก้ไขเปลี่ยนแปลง. เราไม่มีการยึดถือหลักเกณฑ์อย่างเดียวกัน ฉะนั้นท่านทั้งหลายจะต้องอาศัยการพิจารณาที่เหมาะสมแก่กรณี เรียกว่าเป็นการทำให้ถูกต้องให้ตรงตามลัทธินิกายของศาสนานั้น ๆ นับตั้งแต่ศาสนาประเภทใหญ่ ๆ เช่นพวกที่เฟื่องคร่ำคร่าเป็นเบื้องหน้า ความเพียรเป็นเบื้องหน้า บัญญาเป็นเบื้องหน้า และทุก ๆ พวก ก็ยังมีแตกแยกออกเป็นนิกายย่อย ๆ ทั้งนี้เป็นต้น.

ข้อต่อไปที่อาตมาอยากจะปรับความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง ก็คือ เรื่องที่เกี่ยวกับเจตนาของตุลาการ. เจตนาที่จะพิพากษาหรือจะสั่งบังคับคดีต่าง ๆ นั้นเป็นของสำคัญที่จะต้องตั้งไว้ในฐานะเป็นของบริสุทธิ์. นี้เคยมีผู้ถามปัญหาถึงข้อที่ว่า คำพิพากษาส่งฆ่าคน หรือทำให้คนตกทุกข์ได้ยากนั้น จะมีส่วนที่เป็นวิบากกรรม อันจะสนองแก่ผู้เป็นตุลาการด้วยหรือไม่. ข้อนี้ อาตมาก็ได้เคยตอบไปบ้างแล้ว และยังอยากจะขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ต้องถือเอา "เจตนาเป็นตัวกรรม" หรือเป็นใหญ่. เจตนา นั้น หมายถึงความรู้สึกรักเกื้อหนุนหรือความต้องการตามความประสงค์ในการที่จะทำสิ่งใด ๆ ลงไป. ในที่นี้หมายถึงการที่จะพิพากษาอรรถคดี และสั่งบังคับคดีลงไป. เราต้องประกบประกองเจตนาของเราให้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นเจตนาของปุชนียบุคคลแห่งโลกให้เสมอไป เหมือนกึ่งที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น. ถ้าเราเป็นผู้บูชาอุคมนตรี ตั้งอยู่ในอุคมนตรีจริง ๆ แล้ว ไม่ต้องกลัว เจตนาอันย่อมจะบริสุทธิ์สุดตนเอง และจะเป็นการทำไปด้วยมุ่งรักษาอุคมนตรีของสุรัทธาความเป็นธรรม หรือผู้คุ้มครองธรรมอยู่ในโลกนี้. การที่จำเลยจะต้องเป็นไปตามกรรม หรือตามบทบัญญัติที่อาศัยกฎเกณฑ์แห่งความยุติธรรม ที่ได้วางกันขึ้นไว้นั้น ไม่ใช่สิ่งที่เราจะต้องรับผิดชอบ. เราจะรับผิดชอบเฉพาะแต่เจตนาในการที่จะรักษาความยุติธรรมโลกแต่อย่างเดียว.

อาตมายังนึกไม่ถึงว่า แม้แต่ พวกที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในการฆ่าคนโดยตรง เช่นพวกเพชรฆาตเป็นต้น : ถ้าเขามีเจตนาในทำนองที่จะร่วมมือกันรักษาความยุติธรรมของโลกแล้วเขาก็ไม่ต้องรับบาปกรรมที่จะสนองในกรณีว่าเป็นผู้ฆ่าคน. ส่วนเขาจะรับบาปกรรมอันอื่น ใดบ้างเป็นพิเศษหรือไม่

เป็นอีกเรื่องหนึ่งต่างหาก แต่เรื่องเจตนาฆ่าคนนั้นคงไม่มีแน่ ถ้าหากว่าเขาเป็นผู้มีอุคคคติอย่างทีกล่าวนั้นประจำอยู่ในใจจริง ๆ แม้ที่สุดแต่ทหารที่ถืออาวุธที่จะต้องปล่อยอาวุธออกไป เพื่อเจตนาที่จะป้องกันรักษาความยุติธรรมของโลก ก็จะไม่ต้องรับสนองบาปกรรม ในฐานะที่เป็นการฆ่าคน, ถ้าเจตนาไม่มีในการฆ่าคน มีแต่เจตนาในการที่จะรักษาความยุติธรรมของโลกไว้จริง ๆ. เราคงอยู่แต่ว่าคนเหล่านั้นจะไม่มีเจตนาเช่นนั้นเท่านั้น. แม้ที่สุดแต่บุคคลที่จะต้องป้องกันตัว ในเมื่อมีศัตรูจู่โจมเข้ามาจะทำอันตราย เขาต้องป้องกันตัวโดยไม่มี การคำนึงว่าจะทำให้ฝ่ายโน้นเสียชีวิตหรือไม่. ถ้าหากว่าการป้องกันตัวของเขานั้นทำให้ฝ่ายโน้นเสียชีวิตลงไป โดยบทบัญญัติของกฎหมายก็ไม่ถือว่าเขาฆ่าคน หรือเจตนาจะฆ่าคน. ถ้าหากว่าเขาจะมีโทษบ้าง ก็จะต้องมีโทษเพราะบทบัญญัติอื่น ไม่ใช่บทบัญญัติในเรื่องเจตนาจะฆ่า; หรือเขาอาจจะไม่มีโทษเลยก็ได้ เพราะไม่มีเจตนาจะฆ่าคนทั้งนี้. ธรรมในทางพุทธศาสนาล้วนแต่ถือหลักอย่างเดียวกันนี้. วินัยเป็นอันมากสำหรับพระภิกษุ ยกเว้นอาบัติโดยสิ้นเชิง แก่ภิกษุผู้ที่ไม่เจตนา แม้ว่ากรรมกระทำนั้นมีผลถึงกับเป็นการทำให้เกิดการเสียชีวิตแก่บุคคลอื่นเหล่านั้นเป็นต้น.

เพราะเหตุนี้จึงกล่าวมานี้เอง อาตมาจึงขอยืนยันว่า ผู้ที่พยายามรักษาอุคคคติของคฤหาสน์ไว้ประจำใจอยู่เสมอเช่นนั้น ย่อมจะมีเจตนาบริสุทธิ์ที่สุดต่อการที่จะรักษาธรรมของโลกไม่มีเจตนาที่จะทำใครให้ลำบาก หรือแกล้งทำใครให้เสียชีวิต; และยังจะประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรมข้อสุดท้ายอีกด้วย คือ อุเบกขา มีความวางเฉยในเมื่อช่วยอะไรไม่ได้. ธรรมข้อนี้ท่านก็จักเป็นพรหมวิหาร ก็เป็นคุณสมบัติของพรหมด้วย

เหมือนกัน เท่า ๆ กับข้อเมตตา กรุณา มุทิตา แม้ว่าจะเป็นข้ออุเบกขาถือจำเป็นจะต้องวางเฉย ในกรณีที่สุดก็จะต้องเป็นไปตามกรรม. เมื่อประกอบไปด้วยพรหมวิหารธรรมข้อนี้ด้วย และมีอุคมกคิแห่งบุคคลผู้รักษารวมของโลกด้วย เจตนาของเขาย่อมบริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีบาป ไม่มีกรรม เพราะการสั่งบังคับคดีทั้งจะเป็นการทั้งตนอยู่ในฐานะปุชนียบุคคลของโลกได้ด้วย โดยไม่ต้องสงสัยเลย.

ข้อสุดท้ายเท่าที่เวลายังเหลืออยู่จะอำนวยให้ อาตมาอยากจะแนะนำให้ตั้งข้อสังเกตเป็นพิเศษอีกข้อหนึ่ง คือบุคคลที่เกิดวเนืองกัน. เราทุกคนที่อยู่ในโลก ย่อมมีบุคคลที่เกี่ยวข้องกัน อยู่เป็นพวกเป็นหมู่เป็นคณะ. ที่ใกล้ชิดที่สุดก็เรียกว่าครอบครัว. บุคคลเหล่านี้เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้ว จะเห็นว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย ในการที่จะคลบ้นกาลให้สิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามความต้องการของเขา เพราะฉะนั้นเราจึงจำเป็นที่จะต้องจัดการแก้ปัญหาเกี่ยวกับบุคคลแวดล้อมนี้ ให้ลุล่วงไปด้วยดีด้วยเหมือนกัน. เราจะพิจารณากันถึงประเภทที่เป็นของจำเป็นก่อน โดยเฉพาะก็คือครอบครัว. ทุกคนจะต้องมีครอบครัว. เพราะการมีครอบครัวเป็นของจำเป็นสำหรับฆราวาส : นี่เป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้ที่ว่าฆราวาสจะต้องมีครอบครัว. **ผู้ที่เห็นศุลาการจะต้องมีการะหนัก ที่จะ** **บอกรับกันไม่ให้เรื่องของครอบครัวเกี่ยวพันถึงการปฏิบัติหน้าที่ศุลาการ** เพราะฉะนั้นจำเป็นจะต้องมีความสามารถพิเศษ หรือมีอุปนิสัยพิเศษซึ่งเป็นคุณธรรมพิเศษอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นทางที่ทำได้ทั้งในทางป้องกันและแก้ไข ในกรณีที่เป็นการป้องกันนั้น อย่างน้อยเราจะต้องทำให้คนข้างเคียงของเราหรือ

ครอบครัวของเราเป็นผู้ที่ทั้งตนอยู่ในศีลในธรรมเช่นเดียวกับเรา จึงจำเป็นที่จะต้องถือเป็นหน้าที่ว่าทุกคนจะต้องอบรมครอบครัวของตนให้ทั้งอยู่ในศีลในธรรมอย่างถูกต้องเช่นเดียวกับตน. พ่อบ้านจะต้องมีหน้าที่อบรมคนทุกคนในครอบครัวของตน ให้ทั้งอยู่ในศีลในธรรม มิฉะนั้นแล้วจะเป็นภัยแก่พ่อบ้านนั่นเอง. สำหรับพ่อบ้านที่เป็นตุลาการด้วยแล้ว ยิ่งเป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการอบรมที่ทั้งอยู่ในศีลในธรรม. ผู้ที่ยังไม่มีครอบครัวก็ควรที่จะเลือกเพื่อนให้ได้ดีที่สุดให้ได้ผู้เข้ามาช่วยครอบครัวนั้น เป็นคนทั้งอยู่ในศีลในธรรม. ผู้ที่ยังไม่มีครอบครัวยังมีโอกาสเลือกได้มาก ไม่ควรผลอตัวหากำรองตามอารมณ์ตามอำนาจกิเลส แต่จะหากำรองตามอุดมคติของตุลาการ ก็จะต้องเป็นผู้ช่วยกัน หรือร่วมมือกันอำนวยความสะดวก ในการปฏิบัติหน้าที่การงานแห่งการรักษาความเป็นธรรมของโลกให้ลุกลงไปด้วยดี. สำหรับผู้ที่มีครอบครัวอยู่แล้ว ก็จะต้องถือเป็นภาระหน้าที่อย่างยิ่ง ในการที่จะสนใจพยายามฝึกฝนอบรมครอบครัวของตนให้ทั้งอยู่ในศีลในธรรม เพื่อจะไม่เกิดเป็นสิ่งที่ เป็นอุปสรรคขัดขวาง หรือถึงกับทำลายการปฏิบัติหน้าที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ของตนเสียในภายหลัง.

แท้ที่จริง เราควรจะต้องตรงกันทุกคนว่า การอบรมครอบครัวให้ทั้งอยู่ในศีลธรรมนั้น เป็นความจำเป็นเท่า ๆ กับการปฏิบัติหน้าที่การงานอื่น ๆ มิฉะนั้นต้องประสบความยุ่งยากหม่นหมอง จนเหมือนกับตกนรกทั้งเป็นโดยไม่ต้องสงสัย. ครอบครัวของตุลาการ ควรจะตั้งอยู่ในฐานะเป็นปูชนียบุคคลระดับหนึ่งไปทั้งครอบครัว เช่นเดียวกับครอบครัวของปูชนียบุคคลอื่น ๆ. โดยเฉพาะในครั้งโบราณ บุคคลจำพวกพราหมณ์ หรือผู้สั่งสอนศีลธรรม ซึ่งเป็นผู้ครองเรือนเหล่านี้ ถ้าเรากลับตามหลักเกณฑ์ที่เขาถือกันมาแต่

กาลก่อน เขาระมัดระวังคนที่ จะเข้ามาเป็นสมาชิกในครอบครัว ก็ด้วยเหตุนี้เอง : พวกพราหมณ์จะไม่ยอมแต่งงานกับพวกวรรณะอื่น นอกจากที่เป็นพราหมณ์ มีคุณสมบัติต่าง ๆ เหมือนกันหรือเข้ากันได้ เพื่อไม่มาเป็นอุปสรรคต่าง ๆ ในการ ที่บุคคลนั้นจะปฏิบัติหน้าที่เป็นพราหมณ์ หรือเป็นครูบาอาจารย์ของบ้านเมือง. โดยเฉพาะหน้าที่ ที่จะต้องอาศัยบุคลิกพิเศษเช่นนี้ จำเป็นที่จะต้องมีการเลือกเฟ้น หรือมีการคบหาสมาคมกันแต่ในบุคคลที่มีอุดมคติตรงกันตั้งกล่าวแล้ว เราจึง ควรจะนำหลักเกณฑ์อันนี้มาใช้เป็นหลักปฏิบัติ หรือเป็นเครื่องป้องกันความ ยุ่งยากที่จะเกิดในอนาคตให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้.

๔๔๔ การทรมองแวคล้อมหรือบุคคลแวคล้อมเป็นอุปสรรคเสียเองนั้น ขอให้ถือว่าเป็นโชคร้ายอย่างหนึ่ง เป็นอัมภมกลอย่างหนึ่ง. พระพุทธเจ้า ท่านทรงสรรเสริญการมีมิตรดีไว้อย่างยิ่ง จนถึงกับตรัสว่า การมีมิตรดีนั้นเป็น อะไร ๆ ทั้งหมดของความสำเริง. ในเรื่องนี้มีเรื่องเล่าว่า พระอานนท์ซึ่งเป็น ศิษย์ใกล้ชิดที่สุดของพระพุทธเจ้า ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า เท่าที่ท่านเองได้ กำหนดครอบงำทั่วถึงแล้ว รู้ดีกว่าการมีเพื่อนดี หรือบุคคลที่แวคล้อมดีนั้น เป็นถึง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ของความสำเริงของมนุษย์เรา. พระพุทธเจ้าท่านตรัสห้าม เสียว่า อย่าพูดอย่างนั้น การมีบุคคลแวคล้อมที่ดีนี้เป็นถึง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ หรือเป็นทั้งหมดของความสำเริงของมนุษย์เรา. ฉะนั้นถ้าหากว่าบรรดาท่านที่ เป็นตุลาการ ได้บุคคลข้างเคียงที่แวคล้อมดี หรือถึงกับช่วยกันสงวนศักดิ์ศรี ของตุลาการ ได้ด้วยกันทั้งคร อครบแล้ว ย่อมจะเป็นการประพฤติธรรม

ทั้งครอบครัว ย่อมจะเป็นบันไดไปสู่สวรรค์กันทั้งครอบครัว ไม่เป็นการตั้งไป
สู่รกรกทั้งเป็น เหมือนกับที่เราเห็น ๆ กันอยู่ในบางที่บางแห่งเป็นแน่นอน.

ทั้งหมดนี้ เป็นอันว่าเราได้พิจารณาแล้วโดยละเอียดถึงข้อที่ควรสนใจ
และระมัดระวังเกี่ยวกับการเป็นตุลาการในอนาคต ในข้อที่ว่าเราจะต้องประพฤติ
ธรรมประจำหน้าที่ของเรา ; และต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับลัทธิศาสนาต่าง ๆ อย่าง
ปลอดภัย : เราจะต้องตั้งตนให้อยู่ในฐานะเป็นคนของโลก คือผู้พิทักษ์ความ
เป็นธรรมของโลก ไม่เลือกที่รักมักที่ชังในระหว่างบุคคล หรือแม้ในระหว่าง
ชาติระหว่างประเทศ หรือแม้ในระหว่างโลกด้วยซ้ำไป ถ้าหากคดีจะเกิดขึ้นได้
ระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเทวดาเป็นต้น ; เพราะคำว่า “ธรรม” นั้น ไม่มีชาติ
ไม่มีเชื้อชาติ เป็นของสิ่งเดียวกันในทุก ๆ โลก : และเราจะต้องยึดถือ
อุคมคติที่ว่า การปฏิบัติหน้าที่เช่นนั้น ย่อมอยู่ในฐานะเป็นที่พึงของโลก อยู่ใน
ประเภทที่เรียกว่าปุชณียบุคคลของโลก, เมื่อผู้ใดสมควรเข้ามาปฏิบัติหน้าที่เช่นนั้น
ก็จะต้องถืออุคมคตินั้น จึงจะราบรื่น หรือได้รับผลจากหน้าที่นั้น มิฉะนั้น
แล้วจะเป็นการผิดหรือขบถต่อหน้าที่โดยซื่อตรง หรือโดยเราไม่รู้สึกรู้สีกัตามที,
ผลสุดท้ายก็จะนำความยุ่งยากลำบากมาให้ ตรงกันข้ามจากที่ได้ทำให้ตรงกับ
อุคมคติ ซึ่งเรากลับจะได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ เป็นการดีกว่าหรือ
ได้เปรียบกว่ามนุษย์อีกหลายประเภทจำนวนมากทีเดียว. เราควรถือเอาโอกาส
ที่เราได้โอกาส ในการทำตนเป็นผู้พิทักษ์ความเป็นธรรมของโลก ที่เขายกขึ้น
เป็นปุชณียบุคคลของโลกประเภทหนึ่งนี้ ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ลุล่วงไป
ด้วยดี โดยอาศัยหลักแห่งพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นมูลฐาน ทำการชนะ

ตนเองให้ได้โดยเด็ดขาดก่อนแล้ว มีจิตใจที่เกลียดเกลียดจากอคติทั้งปวง ทำการ
วินิจฉัยอรรถคดี และสั่งบังคับคดีไปตามที่ธรรมจะชี้ช่องให้ หรือตามที่ธรรม
จะชี้ชวนไป จนประสบกับความเที่ยง ความเจริญ สมตามความมุ่งหมาย
ของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลาย ที่ว่าเกิดมาเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารนี้ ก็เพื่อจะศึกษา
สิ่งทั้งหลายทั้งปวง จนรู้แจ่มแจ้ง สามารถถอนตนออกมาเสียได้จากความทุกข์
ในวัฏฏสงสารด้วยกันทุกคน. เราเสียอีกที่ทั้งตนอยู่ในฐานะเป็นที่พึ่งแก่บุคคลอื่น
เพราะฉะนั้นจะต้องรับภาระมากขึ้นอีกส่วนหนึ่ง สำหรับปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นธรรม
ให้ประกอบด้วยธรรม เพื่อบุคคลอื่นให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ สมตามที่เขา
จัดบุคคลประเภทนี้ไว้ ว่าเป็นที่พึ่งของโลก และเป็นปฐนียบุคคลของโลก
ทุก ๆ ประการ.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

ตลกาการิกรรม

ชุดที่ ๒

ว่าด้วย

หลักปฏิบัติที่สำคัญ ในพุทธศาสนา

บรรยายอบรมผู้ที่จะรับการโปรดเกล้า ฯ เป็นตลกการ
รุ่นปี ๒๕๐๐

คำบรรยาย ตุลาการิถรรณ ครึ่งที่ ๑/๒๕๐๐

เรื่อง

ความต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๔ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

การอบรมครั้งนี้ของอาตมา เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าได้แก่ เรื่อง “หลักพระพุทธศาสนา และศีลธรรม พร้อมทั้งวิธีปฏิบัติ”. จากหัวข้อนี้เราย่อมเห็นได้ชัดว่า มีเรื่องที่จะแบ่งแยกได้เป็น ๒ เรื่อง คือเรื่องตัวพระศาสนา และเรื่องศีลธรรม ซึ่งแต่ละเรื่องก็มีวิธีปฏิบัติด้วยกัน. ในโอกาสนี้อยากจะชักชวนให้เรายอมเสียเวลาสักคราหนึ่ง เพื่อพิจารณากันถึงความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา และ ศีลธรรม; เพราะฉะนั้นหัวข้อที่จะบรรยายในวันนี้ก็มีว่า หลักพระพุทธศาสนา และศีลธรรม.

คนทั่วไปอาจจะมีความเห็นว่า ศีลธรรมก็เป็นศาสนา, หรือเทียมศาสนา, หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นส่วนหนึ่งของศาสนา. การที่มีความเห็นหรือกล่าวเช่นนั้นก็เป็นการถูกต้องอยู่เหมือนกัน; แต่ว่าถ้ากล่าวโดยหลักวิชาที่แท้จริงแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าศาสนา และศีลธรรมนั้น ไม่ควรจะถือว่าเป็นอันเดียวกันเลย เพราะมีหลักเกณฑ์ต่างกัน. เราควรจะต้องถือเอาตามหลักของวิธีการพิจารณาตามหลักวิชา; แทนที่จะถือเอาตามความรู้สึกทั่ว ๆ ไปว่า ศีลธรรมคือศาสนา, หรือเป็นส่วนหนึ่งของศาสนา.

สำหรับคำว่า “ศีลธรรม” ในที่นี้ ควรจะยุติให้ลงกันเสียที่ว่าได้แก่สิ่งที่เรียกกันโดยภาษาทั่ว ๆ ไปว่า *moral*. ว่าที่จริง เรื่องคำนี้ไม่ค่อยจะสำคัญ แต่ถ้าไม่กำหนดกันให้ตายตัวแล้ว มันจะยุ่งมาก; เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญอยู่ดี. สิ่งที่เราเรียกว่า “ศีลธรรม” ในภาษาไทยเรากับคำว่า *moral* นั้น โดยพยัญชนะ ไม่ค่อยตรงกันนัก; แต่โดยความหมายที่เรายึดถือกันอยู่ในเวลานี้ ก็นับว่าตรงกันอยู่ที่เดียว. อย่างไรก็ตาม, เมื่อพิจารณากันถึงคำว่า “ศีลธรรม” แล้ว ก็อยากจะขอรับรองให้พิจารณาเลยไปถึงคำว่า “จริยศาสตร์” หรือที่เรียกโดยภาษาทั่วไปว่า “*ethics*” อีกสักคำหนึ่งกันเสียด้วยในที่นี้.

คำว่า *moral* ที่เรานึกกันว่าได้แก่ศีลธรรมนี้ เพิ่งเล็งไปในทางการปฏิบัติมากกว่าหลักวิชา; ส่วนคำว่า *ethics* นั้น เพิ่งเล็งไปในทางหลักวิชามากกว่าที่จะเป็นทวิการปฏิบัติ. และที่ใช้กันอยู่ในบทความทั่ว ๆ ไป สิ่งที่เราเรียกว่า *ethics* นั้น นักศึกษาขยายความออกไปว่า เป็น *moral philosophy*; พังคูล้ายกับเป็นปรัชญา, หรือเป็น *philosophy*; แต่เราไม่ควรจะให้

ความหมายมากถึงอย่างนั้น ; ควรจะเป็นเพียงศาสตร์ที่เกี่ยวกับศีลธรรม, ings ที่เรียกว่า *moral philosophy*. คำๆนี้ใช้แทนกันได้กับคำว่า *ethics* เสมอไป ถ้าเราจะเปิดดูในหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนี้.

ส่วนคำว่า *moral* นั้น แยกออกมาให้หมายถึงระเบียบปฏิบัติโดยตรง ; แต่อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีการใช้คำเหล่านี้แทนกัน หรือปนเปกันอยู่ในที่บางแห่ง, หรือบางคนที่เขาเป็นนักเขียน ; เพราะฉะนั้นเมื่อเราจะพูดถึงศีลธรรมกันในที่นี้ ก็เป็นอันว่าขอยกเว้นสิ่งที่เรียกว่า *moral philosophy* หรือ *ethics* ; จะพูดถึงแต่สิ่งที่เรียกว่า *Moral* อย่างเดียว และเรียกว่า “ศีลธรรม”.

คำว่า “ศีลธรรม” ในภาษาไทยเรา, ตามที่พอจะบัญญัติความหมายให้รัดกุม, ก็ได้แก่ระเบียบปฏิบัติ, ซึ่งปฏิบัติเพื่อให้เกิดความผาสุก และสงบสุขเนื่องด้วยสังคมเป็นส่วนใหญ่ ; แม้บุคคลจะเป็นผู้รับผลอันนั้น แต่ผลอันนั้นแผ่ถึงถึงสังคมเป็นส่วนใหญ่ จะได้รับรวมกันเป็นหน่วยใหญ่.

ส่วนที่เรียกว่า “ศาสนา” หรือ *religion* นั้น เราแบ่งส่วนด้วยบุคคลเป็นส่วนใหญ่ ; เพราะว่ามีสมรรถภาพในการประพฤติปฏิบัติสิ่งทั้งสองนี้ของคนคนหนึ่งๆ ไม่เท่ากัน : คนที่สามารถจะสามารถปฏิบัติในหลักของพระศาสนา หรือตัวศาสนานั้นไปได้ไกล ; แต่ส่วน ศีลธรรม นั้น จำกัดอยู่ว่า อย่างน้อยทุกคนจะต้องมีเสมอกัน หรือเท่ากัน ในระดับหนึ่งทีเดียว.

ด้วยเหตุนี้แหละ หลักปฏิบัติที่เกี่ยวกับศีลธรรมจึงลคมายอยู่ในระดับต่ำ, ถือว่าทุก ๆ คนจะปฏิบัติได้เหมือน ๆ กันหมด. นี้ก็เป็นข้อหนึ่งที่ต้อง

แบ่งแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า *moral* กับ *religion*. หรือที่
เราเรียกว่า “ศีลธรรม” กับ “ศาสนา” ในที่นี้ :

ที่นี้เราจะพิจารณาดูในส่วนที่เป็นลักษณะการ, หรือขอบเขตแห่งวิสัย
ของ ๒ สิ่งนี้ :

เราจะเห็นได้ทันทีว่า สิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมนั้น ยังอยู่ในวิสัยที่
เป็นสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้น บัญญัติขึ้น แต่งตั้งขึ้น ตามเหตุผลของมนุษย์เอง, หรือ
ตามความต้องการ, ตามความจำเป็นของมนุษย์เอง; ส่วนที่เรียกว่าศาสนานั้น
ไม่เป็นเช่นนั้น มันยิ่งไปกว่านั้น คือยังจะต้องอยู่ในวิสัยหรือลักษณะที่เป็น
สัจธรรมโดยตรง; เป็นสิ่งที่ธรรมชาติอันลึกลับ หรือว่าตัวธรรมชาติที่เรา
ไม่เข้าใจได้นั้น เป็นผู้กำหนด หรือเป็นผู้แต่งตั้ง.

เมื่อศีลธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์จัดทำ หรือปรุงขึ้นตามความ
ต้องการของสังคมมนุษย์; ฉะนั้นอาจจะแตกต่างกันตามภาวะ, ตามสมัย,
ตามเทศะ หรือถิ่น, หรือตามความจำเป็นในบางกรณี. เราจึงเรียกได้ว่า
เป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยที่มนุษย์ทำ, ซึ่งเรียกกันง่าย ๆ ว่า *man-made* คือสิ่งที่
มนุษย์ทำขึ้น. ส่วนสิ่งที่เป็นตัวศาสนานั้น เป็นสัจธรรม คือ เป็นความ
จริงตามธรรมชาติ; คนไม่อาจจะทำได้, คนไม่อาจจะบัญญัติได้, คนไม่อาจ
จะควบคุมหรือแต่งตั้งกฎเกณฑ์ได้; นี้เรียกว่าต้องเป็นไปโดยวิสัยที่เป็นอยู่แล้ว.
มันต่างกันอย่างนี้ ในระหว่างศีลธรรมกับศาสนา.

ถ้าพิจารณาดูกันในแง่ฐานรากของ ๒ สิ่งนี้ เราจะเห็นได้ว่าสิ่งที่
เรียกว่าศีลธรรมนั้นตั้งอยู่ หรือดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของศาสตร์ หรือ

ของสิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ก็ได้; คือเอาเหตุผลเฉพาะหน้า ที่พิสูจน์ได้ ทดลองได้ เป็นหลัก; แล้วก็บัญญัติศีลธรรมนั้นขึ้นบนรากฐานอันนั้น. แต่ ส่วนสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา นั้นไม่เป็นเช่นนั้น, คือไปลึกเกินกว่าคนธรรมดา จะร่วมกันไปอับกฎเกณฑ์ หรือเหตุผลมาพิสูจน์ มาทดลอง และใช้ ร่วมกันได้; เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าศาสนาจึงไม่อาจจะตั้งอยู่หรือดำเนิน ไปตามแนวของศาสตร์ แต่ต้องเป็นไปตามแนวของสิ่งที่ลึกลับกว่านั้น ซึ่งจะเป็น ปรัชญา หรือที่เรียกว่า *philosophy* ก็ได้, หรือแม้ที่สุดจะเป็นไปตามความเชื่อมั่น ยึดถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ปาฏิหาริย์ พิสูจน์ไม่ได้ เช่น *mythology* ต่างๆอย่างนี้ ก็ได้; แต่รวมความแล้วก็ถือว่า เป็นสิ่งไม่อาจจะมองเห็นได้ พิสูจน์หรือ ทดลองได้โดยหลักของวิทยาศาสตร์ทางสังคม และในสายตาของคนทั่วไป.

ขอให้กำหนดไว้สักหน่อยว่า “สำหรับคนทั่วไป”, ไม่ใช่สำหรับ พระอริยเจ้า, ควรจะทำความเข้าใจไว้เสียเลยว่า : สิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ซึ่งมักจะเป็นสิ่งที่ลึกลับ, หรือเป็นของที่เข้าใจไม่ได้สำหรับคนทั่วไป จนต้อง ยกให้เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ในแนวของปรัชญานั้น; มันกลับเป็นสิ่งที่เปิดเผย ชัดเจน พึงง่าย สำหรับพระอริยเจ้า. แต่เมื่อกล่าวโดยหลักทั่วไป และสำหรับคน ทั่วไปแล้ว ก็ต้องถือว่า ศาสนาสำหรับปัญญาชนนั้นมีรากฐานตั้งอยู่ หรือ ดำเนินไปตามหลักเกณฑ์ของปรัชญา, คือสิ่งที่ไม่อาจจะพิสูจน์ทดลองได้ ด้วยสติปัญญาของคนทั่วไป; จึงต้องอาศัยเหตุผล ซึ่งเป็นการคำนึงคำนวณอย่าง แยกกายอยู่มาก. ส่วนอีกทางหนึ่งซึ่งเป็นศาสนาสำหรับผู้มิใช่ปัญญาชนนั้น ก็อาศัยความเชื่อมั่นต่าง ๆ. นี่เป็นรากของศาสนา คือสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ตั้งอยู่ หรือดำเนินไปได้โดยรากฐานเหล่านี้; เช่นเดียวกับศีลธรรมตั้งอยู่ หรือดำเนินไปตามกฎเกณฑ์แห่งศาสตร์อันเปิดเผย หรือที่เรียกว่า *Science*.

ที่^๕ที่เราลองพิจารณาถึงลักษณะการที่ของ ๒ สิ่งนี้ดำเนินไป :

เราจะเห็นได้ทันทีว่า สิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม นี้ เมื่อเป็นของสำหรับคนทั่วไป ก็ดำเนินไปตาม *common sense* ของคนทั่วไป ; เท่าที่ปัญหาเฉพาะหน้าทางสังคมจะจงให้เกิดความกึกก้องอย่างไร ; แล้วก็ชวนกันวางรูปแห่งศีลธรรมขึ้นตาม *common sense* นั้น ๆ.

ส่วนสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่อาจจะใช้ *common sense* อย่างนั้นได้ ; มันมีความลับของธรรมชาติที่ตายตัวเด็ดขาดอยู่ จะต้องเข้าถึงความจริงของธรรมชาติอันนั้น แล้วมีหลักการปฏิบัติที่จะแก้ความทุกข์ทางใจกันได้ ในรูปของเทคนิคโดยตรง. อย่างที่เราจะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าท่านได้แสดงคำสอนเพื่อดับทุกข์ไว้อย่างรัดกุมในรูปของเทคนิค ; ไม่มีทางที่จะเป็น *common sense* เลย.

แต่อย่างไรก็ดี เราอาจจะกล่าวได้ว่า เรื่องของศีลธรรมก็มีเทคนิคเหมือนกัน ; หากแต่มีได้มากมาย หรือรัดกุมอย่างที่จะต้องใช้กับพุทธศาสนา. เพราะว่าศีลธรรม เราพุ่งถึงผลที่น้อยกว่า หรือต่ำกว่า จึงไม่จำเป็นจะต้องรัดกุมเท่ากับการที่จะทำความดับทุกข์ หรือดับกิเลสสิ้นเชิง. นี่ก็เป็นเครื่องแสดงความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา กับ ศีลธรรม อยู่อย่างชัดเจน.

เมื่อพิจารณาดูกันถึง ขอบเขต ไม่ว่าจะ เป็นขอบเขตของการศึกษา หรือการปฏิบัติ ; หรือพุ่งถึงถึงผลของการปฏิบัติก็ตาม. ขอบเขตของศีลธรรมนั้น ท่านมุ่งหมายกันกว้างมาก, ก็กลายเป็นเรื่องสังคม ของสมาคม หรือของระหว่างชาติ ; และพุ่งถึงประโยชน์ *social* ทางการเมือง และอื่น ๆ จนกลายเป็นมีลักษณะเป็น *international* ไปเลย.

ส่วนขอบเขตทางศาสนานั้น ไม่เพ่งเล็งกันในรูปนั้น ; เพ่งเล็งเฉพาะคนเป็น *individual*. ถ้าเพ่งผล ก็เป็นผลของ *individual*. โดยเหตุที่ความจำเป็นตามธรรมชาติบังคับอยู่ด้วย, โดยเหตุที่เพ่งผลต่างกันด้วย, ศีลธรรมจึงเพ่งผลเป็นความผาสุกของสังคม, และคำว่าสังคมก็กินความกว้างไปถึงระหว่างชาติ, หรือทั้งโลก, หรือทั่วสากลให้เหมือน ๆ กัน. ส่วนศาสนาต้องการคล้ายกับว่าให้ทำเพื่อเฉพาะตน ; ใครสามารถเท่าไรก็ไปให้ถึงที่สุดตามความสามารถสติปัญญาของตน ๆ. นี่จึงเห็นได้ว่าขอบเขตก็ต่างกัน, ความมุ่งหมายก็ต่างกัน.

ที่^๕ เราลองพิจารณาดูถึงมูลเหตุ^๕ ที่ให้เกิด ๒ สิ่งนี้ :

มูลเหตุ^๕ ที่ทำให้เกิดศีลธรรมนั้น ไม่ต้องสงสัย พอจะมองเห็นกันได้ทุกคนว่า ได้แก่ความเดือดร้อนของสังคม. เมื่อความเดือดร้อนของสังคมเกิดขึ้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีศีลธรรม เพื่อป้องกันแก้ไขความเดือดร้อนของสังคม. มูลเหตุ^๕ แท้จริงเพื่อเกิดศาสนานั้น หมายถึงปัญหาทางจิตใจ เช่นความกลัวสิ่งที่ลึกลับ. อาตมาต้องใช้คำว่า “ลึกลับ” เพราะไม่ทราบว่าจะใช้คำอะไรดี. ความกลัวต่อสิ่งลึกลับหรือปัญหาลึกลับชนิดหนึ่งที่เดียวที่เป็นมูลเหตุให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา.

ความเดือดร้อนของสังคมนั้น แทบจะไม่ต้องอธิบายอะไรกันแล้ว ; พอจะเข้าใจกันได้ว่า อยู่กันด้วยความที่ไม่มีความเคารพซึ่งกันและกัน, อยู่ด้วยความเบียดเบียนซึ่งกันและกัน อะไรทำนองนี้ ; นี่แหละความเดือดร้อนของสังคม เป็นมูลเหตุ^๕ ให้เกิดศีลธรรม.

ตัวอย่างในเรื่องพระบาลีอักษณสูตร ในพระไตรปิฎก, ซึ่งเหมือนกับเรื่องที่เขานำมาใช้เป็นเรื่องเริ่มต้นของการมีมนุษยธรรมศาสตร์, เรื่องพระเจ้าสมมติราชที่เล่ากัน ซึ่งที่แท้ก็มีในพระบาลี ในสูตร ในพระไตรปิฎก. เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อคนเราอยู่ในโลกที่แรก, แรกมีมนุษย์ขึ้นในโลกตอนแรก ๆ ไม่มีปัญหาเรื่องศีลธรรม; เพราะว่าคนในระยะนั้นยังไม่มี ความจำเป็น, ไม่มี ความต้องการ, ไม่มี ความทะเยอทะยานมากมาย, สิ่งต่าง ๆ หาได้ตามธรรมชาติ เช่นว่า มีข้าวสาธิตเกิดอยู่เองตามป่า; ตอนเข้าไปเก็บ รุงขึ้นก็มีมาตามเค็ม อย่างนี้เป็นต้น. แปลว่าสิ่งสนองความต้องการมีทั่วไป หรือล้นเหลือ; เป็นอยู่ตามธรรมชาติก็เป็นผาสุก. แต่ต่อมา, เมื่อเกิดจำนวนคนมากขึ้น สิ่งสนองความต้องการนั้นยังไม่พอ; ก็เลยเกิดละเมิดสิทธิของกันและกันจนต้อง แบ่งที่กินที่อยู่; การบัญญัติศีลธรรมหรือกฎหมาย หรือระเบียบของหมู่คณะ จึงมีขึ้น. นี่เห็นได้ว่า ความเคียดแค้นของสังคม เป็นมูลเหตุของสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม.

มูลเหตุของพุทธศาสนา หรือของศาสนาทั่ว ๆ ไป ซึ่งหมายถึง ความกลัวสิ่งที่ลึกลับนั้น หมายถึงสิ่งที่มนุษย์อธิบายเองไม่ได้, เข้าใจไม่ได้; เป็นปัญหาเรื่องความทุกข์ยากลำบากทางจิตใจ ทางวิญญาณ อย่างอื่น ๆ ที่ ไม่อาจจะอธิบายได้ด้วยสติปัญญาของคน; เช่นอย่างว่า ศาสนาที่สูง ๆ, สูง เหมือนกับพุทธศาสนานี้ก็เห็นได้ว่า มีเรื่องการทับทุกข์, ทับกิเลส, ทับตัณหา, มีคำว่าลุดถึงนิพพาน, นั้นมันเป็นเรื่องลึกลับเกินกว่าที่คนจะเข้าใจกันได้เอง. ความลึกลับนี้ขยายต่ำลงมาถึงความกลัว เช่นเกิดความกลัวว่า ตายแล้วจะเกิด หรือไม่, ตายแล้วจะเกิดดีหรือเกิดชั่ว; มีความหวาดกลัวสิ่งที่เป็นความลึกลับ

สำหรับเขา. แม้ศาสนาที่เดินไปตามทางความเชื่อ เช่นศาสนาที่ยึดถือพระเป็นเจ้า นี่ก็อาศัยความกลัว, ความกลัวความทุกข์ที่จะเกิดขึ้น เพราะการปฏิบัติผิดต่อกฎเกณฑ์ของพระเป็นเจ้า, หรือสิ่งที่ตนไม่อาจจะเข้าใจได้. หรือแม้แต่จะต่ำลงไปถึงศาสนารุ่นแรกที่สุด ที่เรียกว่า *primitive*, เหมือนกะคนป่า; กลัวฟ้า กลัวฟ้าผ่า กลัวลม กลัวฝน อะไรเช่นนี้ ก็เป็นเรื่องของความกลัวสิ่งที่ลึกลับ ที่ตนอธิบายไม่ได้, ที่ตนเอาชนะไม่ได้เช่นเดียวกัน.

ความกลัวต่อสิ่งที่ตนไม่อาจจะเข้าใจได้^๕ เป็นมูลเหตุให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา คือทำให้เกิดการค้นคว้าที่จะดับความทุกข์, หรือดับความกลัวนั้นๆ เสียให้ได้; ให้เป็นผู้ที่มีจิตใจเบาสบาย สงบเย็นได้ จึงได้เกิดระเบียบวิธีปฏิบัติที่เป็นตัวศาสนาขึ้น.

๕ เราจะเห็นได้ว่า สิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม^๕ นั้น มีมูลเหตุมาจากความเดือดร้อนของสังคม; สิ่งที่เรียกว่าศาสนามีมูลเหตุมาจากการกลัวสิ่งที่ตนไม่อาจจะเข้าใจได้; และรบกวนความสงบสุขของจิตใจอยู่เสมอ. เป็นการแตกต่างกันอย่างมาก, อย่างคนละแนวทีเดียว.

ต่อไปอีก ก็ขอให้พิจารณากันถึงผลที่เป็นที่มุ่งหมายของของ ๒ สิ่งนี้.

ศีลธรรม^๕ นั้น ไม่ต้องสงสัย ย่อมมุ่งหมายถึงสิ่งที่เรียกกันว่า **ความดี**; แม้ว่าสิ่งที่เรียกความดีนั้นจะคืออะไร จะเป็นปัญหาที่ลึกลับยุ่งยากจนถึงกับแตกต่างกันก็ตามเถิด; แต่ทุก ๆ สายของศีลธรรม จะมุ่งถึงความดีในฐานะเป็นผล; เพราะฉะนั้นปัญหาในทางศีลธรรม ซึ่งนักศีลธรรมถกกัน

มากในโลก ก็คือว่า อะไรเป็นความดี อะไรเป็นความชั่ว; เพื่อจะยุติ
 เกิดขาดลงไปในส่วนนี้, เพื่อจะได้กันเอาสิ่งที่เรียกว่าความดี มาเป็นที่มุ่งหมาย
 ของศีลธรรม.

ส่วนสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้น, โดยเฉพาะพุทธศาสนาแล้ว, บัญญัติ
 สิ่งทีเรียกว่าความดีนั้นไว้ในฐานะที่ไม่แปลกกว่าความชั่ว ก็ยังมีใช้สิ่ง
 สูงสุด; เลยกลายเป็นว่า จะต้องขึ้นไปเหนือความดี; ผิดกับความมุ่งหมาย
 ของศีลธรรม ที่มาหยุดอยู่ตรงแก่ความดี. แม้ว่าในบางลัทธิศาสนาจะได้
 บัญญัติที่สุดของศาสนาไว้ด้วยคำว่า "ยอดสุดของความดี" ดังนั้นก็ตาม; แต่
 ยอดสุดของความดีนั้น เขาต้องหมายถึงความดีชนิดหนึ่ง ที่แตกต่างกว่าความดี
 ธรรมดา ตามปกติทั่วไป. แต่ถ้าเราเอาพุทธศาสนาเป็นหลัก ก็กล่าวได้
 ที่เดียวว่า มุ่งผลที่จะให้ขึ้นสูงไปเหนือความดี; จนไม่ถูกรบกวนด้วยปัญหา
 ของความชั่วหรือความดี จึงจะเรียกว่าเป็นผลที่มุ่งหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่า
 ศาสนา ในเมื่อสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมมุ่งกันแต่เพียงความดี.

ถ้าจะมองกันให้แคบเข้ามาอีกหน่อย ถึงสิ่งที่พอจะรู้จักเข้าใจได้
 สำหรับข้อนี้ : ศีลธรรมจะมุ่งได้เพียงความเป็นสุข, อย่างที่เรียกว่า
 ความสุขที่คนทั่วไปต้องการ; แต่สิ่งที่เป็นศาสนาหรือวัตถุที่ประสงค์ของ
 ศาสนานั้น มันยิ่งไปกว่าความสุขที่คนธรรมดาต้องการ ซึ่งหากำเรียยกยาก;
 เพราะฉะนั้นจึงต้องอาศัยคำที่มีอยู่ในพุทธศาสนา เช่นคำว่า สันติ หรือนิพพาน
 เป็นต้น, คือมันยิ่งไปกว่าความสุขตามธรรมดา. เราใช้ภาษาทั่วไปสำหรับ
 ความสุขตามธรรมดา ใช้กับคำว่า happiness อย่างนี้ก็พอเข้าใจได้ว่า

ยังมีคำที่แสดงความหมายยิ่งกว่านั้น เช่นคำว่า *bliss* หรือ *peace* มันมีความหมายที่สูงไปกว่า จนถึงกับคนที่พอใจใน *bliss* นั้น อาจรังเกียจสิ่งที่เรียกว่า *happiness* ก็ได้. ถ้าถือตามหลักของพุทธศาสนาแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่า สันติ หรือนิพพานนั้น อยู่เหนือความที่จะกล่าวว่าเป็น *happiness* หรือเป็นความสุข. นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า ผลที่มุ่งหมายของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนานั้น ไปไกลกว่าสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรม. จริงอยู่ที่เราอาจจะเรียกสิ่งนี้ว่าเป็นจุดสุดยอดของสิ่งที่มนุษย์ควรจะได้ด้วยกันทั้งนั้น ; แต่มันก็ยังอยู่คนละระดับอยู่นั่นเอง.

สิ่งที่เป็นสุดยอดที่ตที่สุด ที่เราควรจะได้ในทางศีลธรรม ก็คือความสงบของสังคมดังกล่าวมาแล้ว ; ส่วนสิ่งที่ตที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้ตามความความมุ่งหมายของศาสนานั้น มันหมายถึงความที่จิตของบุคคลแต่ละคนหลุดรอกออกไปจากความทุกข์ทางจิตใจโดยสิ้นเชิง พร้อมทั้งเหตุของความทุกข์.

เราควรจะให้คำจำกัดความที่ชัดเจนแก่จิตขาด เช่นว่าผลที่เป็นความสุขทางศีลธรรม เราใช้คำว่า “ความสุข” หรือ “ความผาสุกของสังคม” กันบ้างว่าถูกต้องและชัดเจน. แต่เราใช้คำนี้แก่ผลที่มุ่งหมายของ ทางศาสนา ไม่ได้ เราจึงมีคำอื่น ๆ เช่นคำว่า “หลุดรอด” หรือคำว่า “รอดพ้น” อย่างที่เรียกในภาษาบาลีว่า “วิมุตติ” เป็นต้น.

คำว่า “หลุดรอด” หรือรอดพ้นนี้ หมายถึงหลุดรอดจากอำนาจบีบคั้นผูกพัน ร้อยรัดทุกอย่าง : การที่ยังมีความสุข เป็นความผาสุก และยินดีในความสุข นี้เรียกว่า ถูกผูกพัน ถูกครอบงำอยู่ด้วยรสของความผาสุกหรือความผาสุกนั่นเอง. จิตใจจะติดแน่นอยู่กับความผาสุก หรือรสของความผาสุก ;

แล้วก็จะเยอทะยานยิ่ง ๆ ขึ้นไป หรืออย่างน้อยที่สุด ก็ไม่อยากจะให้สิ่งนั้นเปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไป; อยากจะเอา ให้ยังคงอยู่แก่ตนเรื่อย. แต่ด้วยเหตุที่สิ่งต่าง ๆ ไม่อยู่ในวิสัย ในอำนาจของใคร มันจึงเปลี่ยนแปลง; ก็เลยทำให้คนนั้นมีความทุกข์. ความทุกข์ล่องหน้าจึงเกิดขึ้นมา จากการที่ตนถูกผูกพันไว้ด้วยความหวังในความสุข, หรือในความผาสุก, หรือในรสของความสุข, หรือถึงกับทะเยอทะยานที่จะให้สุขนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป; อย่างนี้ไม่เรียกว่าเป็นความหลุดรอด แต่เป็นความผูกพันอย่างเต็มที่. แม้ว่าความสุขนั้นจะเป็นความสุขที่สูงไปกว่าของมนุษย์ หรือเป็นความสุขอย่างที่เรียกว่าในสวรรค์ หรือในพรหมโลกก็ตาม; ก็ล้วนแต่เป็นเครื่องผูกพันจิตใจอย่างเดียวกันหมด. ความนิยมทางฝ่ายศาสนาจึงไม่อาจจะยินดีพอใจเพียงแก่ความสุขชนิดที่เป็นความผูกพันอย่างนั้น; และเมื่อความสุขทั้งปวงเป็นที่ตั้งแห่งความผูกพันไปเสียทุกชนิด; เราจึงไม่ยึดกับสิ่งที่เรียกว่าความสุข; เลยหันไปสนใจกับสิ่งที่เรียกว่า “ความหลุดรอด” คือหลุดออกไปได้จากสิ่งที่ผูกพัน กล่าวคือทั้งความสุขและความทุกข์ ซึ่งล้วนแต่เป็นสิ่งที่จะผูกพัน; นี่คือการมุ่งหมายอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา.

สรุปได้ความว่า ศีลธรรม มุ่งผลเป็นเพียงความผาสุกของสังคม; ส่วนศาสนามุ่งผลเป็นความหลุดรอดของปัจเจกชนแต่ละคน ๆ; เป็นความแตกต่างที่เห็นกันได้ชัดแล้ว.

ที่นี้ เรามาพิจารณากันถึงเรื่องการปฏิบัติ ทั้งวิธีการปฏิบัติของสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม และของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา.

สิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม ก็ตาม, หรือสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ก็ตาม, เหนือจะมีแนวปฏิบัติ หรือวิธีการปฏิบัตินั้น คล้ายกันอยู่มาก พอที่จะสรุปได้ว่า:-

ศีลธรรม มุ่งการบังคับตัวเองเป็นส่วนใหญ่ในการปฏิบัติ; เพราะถ้าปราศจากการบังคับตัวเอง หรือบังคับกิเลสแล้ว ก็ไม่อาจเกิดการประพฤติปฏิบัติขึ้นมาได้. ในทางศาสนาก็เหมือนกัน ถือเอาการบังคับตัวเองเป็นมูลฐานอันแรกที่สุดของการปฏิบัติ; เพราะฉะนั้นศีลธรรมที่เนื่องกันอยู่กับศาสนา หรือไม่เนื่องอยู่กับศาสนาก็ตาม ย่อมมีการปฏิบัติเป็นรากฐานอยู่ในขั้นที่เป็นขั้นต้น ๆ ที่ล้วนแล้วแต่เป็นการบังคับตนเองด้วยกันทั้งนั้น.

แม้ศาสนาฝ่ายที่เป็นความเชื่อ เช่นเชื่อในพระเจ้า เป็นต้น ในฐานะที่เป็นตัวศาสนาแท้ในขั้นสูงสุด, การปฏิบัติที่เป็นใจความสำคัญของศาสนาแท้นั้น ก็คือการกระทำไปตามความเชื่อ คือการแสดงความหวัง, การเชื่อ และการอ้อนวอนการอธิษฐานจิตดังนี้ เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่จะต้องบังคับตัวเองให้กระทำ, หรือเชื่อ, หรืออ้อนวอนด้วยกันทั้งนั้น.

ส่วนศาสนาประเภทที่เป็นไปในทางปัญญา นั้น เดินไปอีกแนวหนึ่ง : แม้จะปราศจากการอ้อนวอน แต่ก็มีวิธีการที่จะตัดกิเลสโดยเฉพาะ คือการศึกษาให้รู้จักกิเลส, ให้รู้จักมูลเหตุของกิเลส, แล้วก็พยายามตัดกิเลส, หรือทำลายมูลเหตุของกิเลส; นั่นเป็นตัวการปฏิบัติของศาสนาประเภทที่เดินไปตามปัญญา ซึ่งก็ล้วนแต่ต้องมีการบังคับตัวเองให้กระทำอย่างจริงจัง ด้วยเหมือนกัน.

ส่วนศาสนาประเภทที่อาศัยความเชื่อเป็นหลักนั้น ก็มีความประสงค์ จะควบคุมหรือกำจัดกิเลสด้วยเหมือนกัน คืออาศัยการที่ผูกจิตใจไว้ด้วยความเชื่อ ; ผั่งแน่นอยู่ในสิ่งที่สมมติเรียกว่า พระเป็นเจ้า หรืออะไรก็ตามแต่ ในลักษณะ ที่ไม่เปิดโอกาสให้กิเลสมาครอบงำย้ายได้เหมือนกัน.

ถ้าจะเพ่งดูที่เดียวตลอดสาย ก็จะพบว่า ศีลธรรม และคำสอนที่เกี่ยวข้อง กับศีลธรรม ของศาสนาทั้งสองประเภทนั้น จะอยู่ในลักษณะที่เป็นการบังคับกับ ตัวเองเหมือนกันหมด ; ไม่ว่าในศาสนาที่ถือความเชื่อในพระเจ้าเป็นหลัก, หรือศาสนาที่อาศัยปัญญา อาศัยการกระทำของตนเองเป็นหลัก, จะต้อง มีรากฐาน ส่วนที่เป็นศีลธรรม อยู่ที่การบังคับกับตัวเอง. ข้อนี้ยังทำให้เราเห็น ได้ว่า แม้ศีลธรรมที่เนื่องกันอยู่กับศาสนา ก็ยังแตกต่างกันกับตัวศาสนา ; คือ ศีลธรรมอาศัยหลักการปฏิบัติเพียงบังคับกับตัวเอง. ส่วนศาสนาอาศัยการ ปฏิบัติเลขบนไปถึงการเชื่อ หรือการอ้อนวอน, หรือการที่จะใช้อุบาย ตักสิเลส ช่มชืดกิเลส, หรือตักสิเลสอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นหลัก ; เพียงแต่ การบังคับกับตัวเองนั้นไม่พอ ที่จะทำให้อริจนลถึงความมุ่งหมายของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา อันแท้จริง.

ที่นี้ถ้าจะดูกันง่าย ๆ ในลักษณะที่คนทั่วไปพอจะจับได้ด้วยตนเองก็คือ ดูที่ ผลที่ได้, หรือ ผลที่เกิดขึ้น.

ผลที่ได้หรือผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติทางศีลธรรมนั้น เป็นผล คือความดีชนิดหนึ่ง ซึ่งเกิดมาจากผลการปฏิบัติในการเสียสละ, การอดกลั้น อดทน, การบังคับกับตัวเอง ฯลฯ เป็นต้น ตามระบอบนั้น ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับ

ปัญญาที่พิจารณาไปในทางของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยเฉพาะ. แต่ส่วนผลที่จะพึงได้จากการปฏิบัติตามทางสายของศาสนานั้น ต้องเป็นผลที่ได้มาจากปัญญา, หรือที่เป็นไปในทางปัญญาในชั้นสูง หรือลึก หรือละเอียดเสมอไป. แม้จะเป็นศาสนาที่อาศัยความเชื่อ อาศัยการพิธีบวงสรวงอันนวนอนก็จะต้องจัดไว้ในฝ่ายปัญญา; คือมีปัญญารู้จักทำความเชื่อ หรือรู้จักทำการอันนวนอน, ทำการอันนวนอนไปตามระเบียบแบบแผน ที่ผู้มีปัญญาได้วางไว้ อย่างกะเป็นผู้มีปัญญาเอง, เพื่อขจัดความกลัวในจิตใจ ให้สูงขึ้น. วิธีที่สอนให้เชื่อ, หรือสอนให้ทำการบูชาอันนวนอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่นพระเป็นเจ้านั้นก็ประณีตและละเอียดแยบคายมาก ไม่ใช่กระทำไปได้ตามความคิดนึกธรรมดา; เพราะฉะนั้นเขาจึงจัดไว้ในฐานะที่เป็นปัญญาชนิดหนึ่งเหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้เราจะพบคำสองคำในปทานุกรมทางศีลธรรมว่า *moral virtue* กับ *intellectual virtue*.

อันแรก หมายถึงผลของกุศลหรือความดีที่เกิดมาจากการปฏิบัติตามระเบียบปฏิบัติ ที่สังคมต้องการ; ไม่เกี่ยวกับปัญญาอันเร้นลับ เพื่อจะขจัดกิเลส หรือความกลัวชนิดที่มองไม่เห็นตัว อย่างใดอย่างหนึ่ง. แต่อันหลัง หมายถึงผลที่เกิดมาจากระเบียบปฏิบัติที่จะกำจัดความกลัว หรือความทุกข์ในส่วนตัวบุคคล ที่ลึกซึ่งเฉพาะคน ๆ ตามแบบที่พระศาสนา ที่เป็นผู้ตรัสรู้ของศาสนานั้น ๆ ได้วางไว้. เพราะฉะนั้นอย่าไปเข้าใจหรืออย่าไปถือว่าแม้การเชื่อหรือการอันนวนอนนั้น ไม่เกี่ยวกับปัญญาเสียเลย : ถ้าเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับกับศีลธรรมแล้ว ผลที่มุ่งหมายของทางฝ่ายศาสนาที่สมบูรณ์ย่อมพุ่งแสงในทางปัญญาปริยายใดปริยายหนึ่งทั้งนั้น. นี่เป็นเครื่องแสดงความแตกต่างกันชัดเจน ระหว่างสิ่งที่เรียกว่า *ศีลธรรม* กับสิ่งที่เรียกว่า *ศาสนา*.

วาระสุดท้ายที่เราจะลองเปรียบเทียบกันดู โดยการถือความเสื่อมมาเป็นหลัก ก็คือความเสื่อมในทางศีลธรรม กับความเสื่อมในทางศาสนา; ทั้งสองนี้จะให้ผลแตกต่างกันอย่างไร.

ความเสื่อมในทางศีลธรรม ให้ผลเป็นความสับส่นระส่ำระสายในสังคม, ที่เรียกว่าเกิดวิกฤตการณ์ถาวร เช่นสงครามเป็นต้นขึ้นในทางสังคม. ส่วนผลร้ายที่เกิดมาจากความเสื่อมทางศาสนานี้ คือทำให้บุคคลมีจิต คือให้เกิดความมีจิตในจิตใจของบุคคล.

ที่ว่าวิกฤตการณ์ถาวรเกิดขึ้นแก่สังคม ในที่นี้เราหมายถึงความระส่ำระสาย ความอยู่กันไม่เป็นผาสุกในทางสังคม เหนือการแก้ไขใดๆ; นี่เป็นผลสรุปของการที่ศีลธรรมเสื่อมไป. ส่วนความมีจิตของจิตใจนั้น หมายถึงความมีจิตในการที่บุคคลไม่สามารถจะแก้ปัญหาภายในใจเฉพาะตน ซึ่งเกิดขึ้นเป็นความเร่าร้อน ระส่ำระสายในจิตใจในส่วนลึก ไม่สามารถจะขจัดให้สูญสิ้นไปได้; ทำให้ไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ. นี้เรียกว่าความมีจิตในทางจิตใจเกิดมาจากการที่เรียกว่าศาสนาเสื่อม หรือปราศจากศาสนา.

นี่เป็นการชี้ให้เห็นชัดว่า สิ่งที่เราเรียกว่าศีลธรรม กับสิ่งที่เรียกว่าศาสนานี้ อย่างไรเสียก็ไม่อาจจะเป็นอันเดียวกันได้เลย : มีความมุ่งหมายแตกต่างกันคนละระดับ หรือมีหลักการต่างๆ กันไปคนละทาง; แม้ว่าในขณะที่หนึ่งเราอาจจะผนวกศีลธรรมนี้ไว้ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของศาสนาก็ตาม.

โดยเหตุที่หัวข้อที่อาตมาจะต้องบรรยายมีอยู่ ๒ หัวข้อ คือ ศีลธรรม กับศาสนา จึงได้พยายามชี้ความแตกต่างให้เห็นชัดเสียขั้นหนึ่งก่อน; เพื่อความสะดวกแก่การบรรยายในอันดับต่อไปในวันหลัง ๆ.

ที่นี้ก็จะได้พิจารณากันถึงข้อที่ว่า เมื่อสิ่งที่เรียกว่า ศีลธรรม กับสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา ไม่ใช่เป็นอันเดียวกันแล้ว แต่มีความเกี่ยวพันกันอย่างไร. เพื่อจะตอบปัญหาข้อนี้ เราจะต้องพิจารณาคูกันถึงสิ่งที่เรียกว่า ฐานที่จะเป็นทรงของศีลธรรม หรือของศาสนา สองอย่างนี้ดูเสียก่อน.

โดยทั่วไปอาจจะถือว่า ศีลธรรม^๕ เนืองหนักไปทางฝ่ายภายนอก ฝ่ายวัตถุหรือฝ่ายกาย ; ศาสนา^๖ เนืองหรือหนักไปในทางฝ่ายจิต. การกล่าวคังนั้นก็เป็นการกล่าวที่พอจะฟังได้เหมือนกัน แต่ไม่ควรจะกล่าวคังนั้น ; ควรจะกล่าวได้ว่า ทั้งศีลธรรมและทั้งศาสนาจะต้องอาศัย^๗ ทั้ง ๓ คือสิ่งที่ ถ้าเรียกตามภาษาบาลี, ก็เรียกว่า ทวาร - ประคู ; หมายถึงทั้ง ๓ ที่เกิด ที่กำเนิด ทั้ง ๓ ทวารคือทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ ; เพราะเหตุฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมจึงเนื่องถึงทั้งทางใจ, ทางสติสัมปชัญญะ, ทางความคิดความเห็น, หรือทิวฐิต่าง ๆ ด้วย. เพราะว่าการที่คนเราจะประพฤติปฏิบัติในทางศีลธรรมนั้น ถ้าจะให้มันหลักแน่นแน่น ศีลธรรมนั้นก็ต้องอาศัยหลักที่เป็นอุดมคติ หรือเป็นปรัชญาของทางฝ่ายศาสนาส่วนใดส่วนหนึ่งมาเป็นหลัก. เพราะเหตุฉะนั้นแหละสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมจึงต้องอาศัยบนความรู้, ความเข้าใจ, ซึ่งภาษาบาลีใช้คำว่า ทิวฐิตี คือความคิดความเห็น. แม้ความเชื่ออันแน่นแน่นก็เรียกว่าทิวฐิตัวเดียวกัน. ในภาษาไทยเรากล่าวว่าทิวฐิตีมักจะหมายถึงทิวฐิตีมานะ ; แต่ภาษาบาลีใช้หมายถึง ความเห็นที่ตนกำลังยึดถืออยู่.

ถ้าพิจารณาคูที่พุทธศาสนาโดยเฉพาะ ก็พอจะเห็นได้ชัดว่า ในพุทธศาสนา^๘ นี้ มีข้อปฏิบัติส่วนที่เป็นศีลธรรมพอที่จะแบ่งได้เป็นชั้น ๆ เหมือนกัน.

ที่เป็นขั้นต่ำที่สุดคือ เนื่องด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรม
 ทั่ว ๆ ไป; นี่แทบจะกล่าวไม่ได้ว่า เป็นหลักของพุทธศาสนา; เพราะว่ามี
 มันไปพ้องกันกับทุก ๆ ศาสนา หรือว่ามีอยู่ก่อนพุทธศาสนา. เมื่อมี
 พุทธศาสนาเกิดขึ้น ก็ได้กล่าวถึงสิ่งเหล่านี้ หรือยอมรับสิ่งเหล่านี้มาผนวกเข้า
 ไว้ด้วย. เพราะฉะนั้นศีลธรรมที่เนื่องอยู่ในวงของพุทธบริษัทส่วนนี้ ก็ไม่อาจ
 จะกล่าวได้เต็มปากว่า เป็นตัวพุทธศาสนาแท้; หรือที่สูงขึ้นไปกว่าที่เป็น
 ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่นศีลธรรมในชั้นศีล ๕,
 ธรรม ๕, อย่างที่อาตมาได้เคยบรรยายละเอียดแล้ว ในปาฐกถาครั้งที่สอง
 ปีที่แล้วมานั้น. ศีล ๕ ประการ หรือธรรม ๕ ประการนั้น ก็สูงขึ้นมา
 อีกหน่อย; แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่น่าจะกล่าวว่าเป็นเนื้อแท้ หรือเป็นศีลธรรม
 ที่เป็นเนื้อแท้ของพุทธศาสนา; ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุผลอย่างเดียวกันอีก คือว่า มันมีอยู่
 ในศาสนาอื่นด้วยกัน, หรือพ้องกัน, หรือมีอยู่ก่อนพุทธศาสนา; แม้ว่า
 พุทธศาสนาจะได้ย้ายมากในศีลธรรมชั้นนี้ก็ตาม.

เราจะเห็นได้ว่า ศีลธรรมที่เนื่องด้วยระเบียบ ประเพณี วัฒนธรรม
 หรือศีลห้า ธรรมห้านี้ ยังไม่ได้เกี่ยวกับความคิดความเห็น คือทิวฏฐิโดยตรง;
 ต่อเมื่อเราเขยิบไปอีกหน่อย ถึงหลักศีลธรรมอีกหมวดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า กุศล-
 กรรมบถที่แบ่งเป็นทางกาย ทางวาจา และทางใจ หรือมโน. ที่เป็นทางกาย
 ทางวาจา ก็ไม่แปลกออกไปจากศีลธรรม ๕ ข้อ; ก็ไม่แปลกออกไปจาก
 การไม่ฆ่า, ไม่ลัก, ไม่ล่วงละเมิดทางกาม, อะไรทำนองนี้; ทางวาจา
 ก็ไม่มากไปกว่า ไม่พูดเท็จ, ไม่พูดคำหยาบคาย, ไม่พูดคำยุแหย่ให้แตกกัน,
 ไม่พูดคำเพื่อเจ้าไร้อประโยชน์. แต่ส่วนหมวดสุดท้าย ที่เป็นมโนกรรม คือ

เนื่องด้วยจิตใจนั้นมีอยู่ว่า ต้องไม่โลภ ไม่เพ่งเล็ง, ไม่พยายาม ไม่ปองร้าย, ไม่มีความเห็นเป็นมิจฉาทิฎฐิ. แต่เป็นสัมมาทิฎฐิ.

ข้อสุดท้าย คือ สัมมาทิฎฐิ นี้เอง เป็นเครื่องแสดงให้เห็นชัดว่า : สิ่งที่เราเรียกว่าศีลธรรม ที่เนื่องกันอยู่กับพุทธศาสนานั้น เพ่งเล็งไปในทางสติ ปัญญา และความคิดเห็นโดยตรง; และควรจะถือว่ามากกว่าศีลธรรมสากล ทั่ว ๆ ไป. เพราะว่าเราจะเอาสัมมาทิฎฐิเป็นมูลฐานของศีลธรรม เราต้องเข้าใจถูกต้องต่อสิ่งทั้งปวงเสียก่อน โดยเฉพาะก็คือ เข้าใจถูกต้องในธรรมชาติ ทั้งปวง.

สิ่งที่เรียกว่าธรรมชาตินั้น อย่างไรเสียมันก็ต้องมีความลึกลับ, ลึกลับมากกว่าที่คนธรรมดาจะเข้าใจได้; โดยเหตุนี้ และพร้อมกันนั้น สัมมาทิฎฐิ จึงต้องแบ่งแยกเป็นชั้น ๆ ก็เป็นสัมมาทิฎฐิชั้นที่เกี่ยวกับศีลธรรมนี้อย่างหนึ่ง และสัมมาทิฎฐิที่เกี่ยวกับหลักศาสนา ชั้นสูงโดยตรงนั้นอีกอย่างหนึ่ง.

สัมมาทิฎฐิ ในชั้นที่เกี่ยวกับศีลธรรมนี้ ท่านจัดไว้ในอันคับค้ำ; ยกตัวอย่างเช่น มีความเข้าใจถูกต้องว่า บุญหรือบาปมี, ทำดีได้ดี, ทำชั่วได้ชั่ว. แล้วยึดถือแต่ในฝ่ายที่เป็นการทำความดี หรือมีความคิดความเห็น ที่ถูกต้องว่า โลกนี้มี, โลกอื่นมี, โลกหน้ามี; หรือว่าสัตว์ชนิดที่มีไข่มนุษย์ ตรงกันข้ามจากมนุษย์ หรือแปลกไปจากมนุษย์ เช่น เทวดา เป็นต้นนี้มี; ตลอดจนมีความคิด ความเชื่อ อย่างที่ใช้คำว่า บิคารมารคามิ, ครูอาจารย์มี, คือมีความมุ่งหมายให้อยอมรับว่าบิคารมารคา ครูอาจารย์ อะไรเหล่านี้ เป็นสถาบัน

อันหนึ่งซึ่งเป็นความดี มีความศักดิ์สิทธิ์, จะลบหลู่ว่าไม่มีความสำคัญ หรือ ไม่มีความหมายนั้นไม่ได้; จัดเป็นมิฉนาคิฏฐิ.

แต่อย่างไรก็ตาม สัมมาทิฏฐิในอันฉบับนี้ เป็นสัมมาทิฏฐิขั้นต่ำ ๆ ขั้นต้น ๆ ที่เนื่องอยู่กับศีลธรรม เช่น สัมมาทิฏฐิที่มีหลักว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว; อย่างนี้ก็อย่าเพิ่งเข้าใจว่า เป็นขั้นสูงสุด. สัมมาทิฏฐิในขั้นสูงสุดนั้น จะต้องอยู่ในลักษณะที่สามารถทำตนให้ขึ้นอยู่กับเหตุความดีความชั่ว; ให้ความดีและความชั่วผูกพันไม่ได้ จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิขั้นสูง, เป็นสัมมาทิฏฐิของทางฝ่ายศาสนาโดยตรง, ไม่ใช่สัมมาทิฏฐิของทางฝ่ายศีลธรรม.

เราควรจะพิจารณาด้วยว่า ศีลธรรมสากลทั่วไป ไม่ได้มีหลักเกี่ยวพันมาถึงสัมมาทิฏฐิในทำนองนี้; ไม่ได้พิจารณากันถึงเรื่องโลกหน้า หรือโลกอื่นว่า ควรจะดีว่ามี หรือไม่มี; และไม่ได้มีหลักว่า กรรมดี กรรมชั่ว; ทำกรรมอย่างไรจึงจะได้รับผลของกรรมนั้นอย่างเด็ดขาด เหมือนกับสัมมาทิฏฐิในพุทธศาสนา แม้เป็นเพียงสัมมาทิฏฐิในขั้นศีลธรรม.

นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นชัดอีกชั้นหนึ่งว่า แม้ศีลธรรมที่เนื่องกันอยู่กับศาสนา, และเป็นศีลธรรมในขั้นที่มีรากฐานอยู่บนสติปัญญา หรือทิฏฐิแล้ว, และมีหน้าซำมีชื่อเหมือนกันว่า สัมมาทิฏฐิ, สัมมาทิฏฐิ อย่างนี้แล้ว มันก็ยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ก็เป็นสัมมาทิฏฐิในขั้นศีลธรรม, และเป็นสัมมาทิฏฐิในขั้นศาสนา; ต่างกันอยู่อย่างนี้. แม้ว่าศีลธรรมเหล่านี้ต้องเนื่องไปถึงทางจิตใจ, ทางสติปัญญา, ทางความคิดเห็น ซึ่งเรียกว่าทิฏฐิตัวด้วยกันทั้งหมด แต่แล้วก็ยังแบ่งแยกเป็นฝ่ายศีลธรรม และฝ่ายศาสนาอยู่นั่นเอง; เพราะว่า

ฝ่ายศีลธรรมมุ่งส่งเสริมเพียงความสงบของสังคม : ส่วนฝ่ายศาสนามุ่งส่งเสริมเป็นความหลุดรอดของคนแต่ละคนโดยเฉพาะ.

ทั้งหมดนี้เป็นการจำกัดความหมายของคำว่า*ศีลธรรม* และคำว่า*ศาสนา* ให้เห็นชัดว่า แตกต่างกันอย่างไรร ; และเป็นการวางเส้นเขตเส้นแนว แบ่งแยก ระหว่างศีลธรรมกับศาสนาให้ชัดแจ้ง เพื่อกันความพินเผื่อ.

เพื่อความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ในเหตุผลที่อาตมาได้กล่าวมาแล้วตามลำดับนั้น ในตอนนี้เราควรจะใช้ตัวอย่างเป็นเครื่องทำความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง : ตัวอย่างที่อยากจะยกมา ก็คือ ตัวอย่างที่เกี่ยวกับสิ่งปฏิภูล และไม่ปฏิภูล. คำเหล่านี้อาจจะเป็นคำแปลก คำใหม่ สำหรับบางท่าน ; แต่อาตมาก็อยากจะทำให้พยายามศึกษา หรือทำความเข้าใจเอาไว้.

ปฏิภูล - แปลว่าสกปรก หรือไม่สะอาด หรือน่ารังเกียจ. บัณฑิตท่านถือว่าคนเราทั่ว ๆ ไปนั้น ไม่รู้จักสิ่งปฏิภูล ; แล้วไปเข้าใจในสิ่งที่ปฏิภูลว่า ไม่ใช่ปฏิภูล ; จึงได้หลงรักในสิ่งปฏิภูล, หรือไปหลงในสิ่งที่ควรรังเกียจเกลียดชังว่า น่ารัก น่าพอใจ. คำ ๆ นี้เหมือนอย่างที่ใช้กันทั่ว ๆ ไป สำหรับผู้ปฏิบัติขั้นเริ่มแรก : ท่านสอนว่า ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง นี้, หรือส่วนต่างๆ ในร่างกายเหล่านี้, เป็นของปฏิภูล ; แต่คนก็ไม่เห็นปฏิภูล. เพราะเมื่อถูกกิเลส เช่น ความกำหนัดครอบงำแล้ว ; ก็มองไม่เห็นความเป็นของปฏิภูล หรือมองข้ามความเป็นปฏิภูล แล้วไปหลงรักสิ่งเหล่านั้นได้ทั้ง ๆ ที่เป็นปฏิภูล ; เมื่อความรักครอบงำแล้ว ก็ทำบาป หรือทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ได้ด้วยเหตุสิ่งที่ไม่เป็นปฏิภูล.

คนทั่วไปชั้นต้น ถ้าเริ่มเห็นสิ่งที่ เป็นของปฏิภูลนั้นว่าเป็นของปฏิภูล
เข้า; เขาก็ยอมรับถือว่า นิตยมาหน้อยแล้ว; คือ พอที่จะเห็นว่า
ปฏิภูลเป็นสิ่งที่ปฏิภูล. เช่นเห็นร่างกายนี้เป็นของปฏิภูล แล้วก็ไม่หลงไหล
มีจิตใจปกติ หรือไม่ล่วงละเมิดศีลธรรมบางอย่างได้. แต่แล้วลองพิจารณา
ดูต่อไปอีกว่า ถ้าจะให้ดีไปกว่านั้น จะต้องเป็นอย่างไร ?

ถ้าเลื่อนขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ก็คือ บุคคลที่มีปัญญาสูงขึ้นไป จนถึงกับ
มองเห็นสิ่งที่คนธรรมดาเห็นว่า ไม่ปฏิภูล นั้นแหละปฏิภูลเหมือนกัน;
เช่นโต๊ะ เก้าอี้ ไม้กระดาน ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ของสกปรก น่าหอนเหมือน
เนื้อหนัง; คนธรรมดาก็ไม่ถือว่าปฏิภูล. แต่ถ้ามีปัญญาสูงขึ้นมาถึงระดับนี้
ก็จะเห็นว่ามันก็ “ปฏิภูล” เหมือนกัน หากแต่มันปฏิภูลในอีกลักษณะหนึ่ง.

การที่เห็นปฏิภูลมีเพียงแต่ของน่าหอนเท่านั้นไม่พอ, น้อยเกินไป;
แม้ของที่ถือกันว่าสะอาด มันก็ปฏิภูล เพราะว่ามันหลอกลวง, คือเป็นของ
ไม่เที่ยง แล้วหลอกลวงให้เห็นว่าเที่ยง; ไม่น่ายึดถือ ก็หลอกลวงให้เห็น
ว่าน่ายึดถือ. อย่างนี้ก็เลยเห็นว่า แม่แต่โต๊ะ เก้าอี้ หรือสิ่งของเหล่านี้ก็เป็น
ปฏิภูล; ไม่ใช่ปฏิภูลแต่อุจจาระปัสสาวะอะไรทำนองนั้น. ถ้าเราพิจารณา
ดูแล้ว จะเห็นว่า ความเห็นแจ้งในขั้นนี้เป็นสติปัญญาแจ่มใสขั้นมาอีกขั้นหนึ่ง,
หรือสูงขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง จนถึงกับเห็นว่าแม่โต๊ะ เก้าอี้ ก็เป็นปฏิภูลเหมือนกัน
กับอุจจาระปัสสาวะ ถึงแม่เพชรนิลจินดาแก้วแหวนเงินทองก็เป็นสิ่ง
ปฏิภูลเหมือนกับอุจจาระปัสสาวะ.

ที่ทดลองคิดดูต่อไปอีกว่า ถ้าจะมีความคิดดีไปกว่านั้น หรือแจ่มใสกว่านั้น;
มีจิตใจสูงไปกว่านั้น จะเห็นได้อย่างไร.

ที่นั่นก็มาถึงระดับอีกระดับหนึ่ง ซึ่งมองเห็นว่า **ไม่มีทั้งสิ่งปฏิคุณ และไม่ปฏิคุณ**. ตามที่ไปเข้าใจว่า นี่ปฏิคุณ, นี่ไม่ปฏิคุณ, อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ยังเป็นความโง่ชนิดหนึ่ง; ซึ่งที่แท้แล้ว สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรจะถือว่าเป็นปฏิคุณ หรือไม่ปฏิคุณเลย; ควรจะไม่มีความรู้สึกว่าปฏิคุณ หรือมีความรู้สึกว่าเป็นปฏิคุณ. นี่ได้แก่จิตใจของพระอรหันต์; ไม่มีความรู้สึกว่าอะไรเป็นปฏิคุณ หรืออะไร ไม่เป็นปฏิคุณ.

เมื่อเป็นดังนี้เราลองพิจารณาว่า ปุถุชนคนธรรมดาเป็นเอามาก ๆ ถึงกับว่า อุจจาระปัสสาวะ หรือเนื้อหนังนี้ ก็ไม่เป็นของปฏิคุณ; ทั้ง ๆ ที่ ความรู้สึกเวลาหนึ่งก็มองเห็นชัด และขยะแขยง; แต่เมื่อถูกกิเลสเข้าครอบงำ ก็ไม่เห็นสิ่งสกปรกนี้ ว่าเป็นปฏิคุณ; ได้แก่คนทั่วไป นี้ชั้นหนึ่ง. ถ้าสูงขึ้นมากจนรู้ว่า มันปฏิคุณ, สิ่งเหล่านี้เป็นปฏิคุณ; ไม่ควรจะหลงไหลใน ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง หรือเลือดเนื้อร่างกาย อันเป็นที่ตั้งของความหลงไหล; เพราะมันเป็นปฏิคุณ นี้ก็อีกชั้นหนึ่ง; คือคนปุถุชนชั้นที่ค่อยดีขึ้นหน่อย. ปุถุชน ที่ถึงขนาดว่าอะไร ๆ ก็ไม่ปฏิคุณนั้น เป็นปุถุชนอย่างเลวอย่างต่ำ; ปุถุชน คามสามัญปกติพอที่จะไม่หลงไหลในปฏิคุณ ก็เรียกว่าปุถุชนชั้นดี หรือ กัลยาณชน.

แต่ชั้นสูงขึ้นมา มีสติปัญญา พอเห็น, ก็เห็นว่า มันปฏิคุณเท่า ๆ กัน ทั้งสิ่งที่ดี ที่ชั่ว ที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต; คือบรรดาสิ่งทั้งหลายที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตาแล้ว เป็นปฏิคุณเท่า ๆ กัน, น่าขยะแขยงเท่ากัน, ทำความน่ารังเกียจให้เท่ากัน, อย่างนี้เป็นจิตชั้นพระอริยเจ้า; แต่ยังไม่ถึง

ชั้นสูงสุด จะเป็นชั้นพระโศกา, สกทาคา, อนาคา หรืออะไรก็ตามแต่
 ยังเป็นพระอริยเจ้าชั้นต้น ๆ. ครั้นถึงพระอริยเจ้าที่ปลดปล่อยอุปาทาน ความ
 ยึดถือได้หมด, คือชั้นพระอรหันต์ ก็เลยหมดปัญหาเรื่องว่าปฏิภูล หรือไม่
 ปฏิภูล; เพราะฉะนั้นปัญหาจึงไม่เกิดแก่ท่าน ที่เกี่ยวกับปฏิภูล หรือไม่ปฏิภูล;
 จิตใจของท่านจึงสงบเย็นถึงที่สุด ไม่มีปัญหากระทบกระทั่งเกี่ยวกับปฏิภูล หรือ
 ไม่ปฏิภูล.

นี่ก็เพื่อจะเปรียบเทียบให้เห็นว่า ในฝ่ายศีลธรรมนั้น ไม่อาจจะขึ้นมา
 ถึงขั้นที่เห็นสิ่งต่าง ๆ เสมอกันหมด, แล้วปฏิภูลเหมือนกันหมด; หรือ
 ไม่มีความเป็นปฏิภูล หรือไม่ปฏิภูลเลย. ในขั้นศีลธรรมก็มีปฏิภูล และไม่มี
 ปฏิภูล; คนเรา ก็จะเกลียดสิ่งที่ปฏิภูล แล้วก็พอใจในสิ่งที่ไม่ปฏิภูล จึงจะถูก
 ต้องตามหลักของศีลธรรม. แต่ถ้าขึ้นมาถึงหลักของศาสนา มันจะกลายเป็นว่า
 ปฏิภูลเท่า ๆ กัน จนไม่รู้ว่าจะอะไรจะนำอินดี. ถ้าสูงขึ้นไปอีกจนถึงขั้นสูงสุด
 มันเลยไม่มีสิ่งปฏิภูล หรือไม่ปฏิภูล; กลายเป็นว่าทุก ๆ สิ่งไม่ควรจะเข้าไป
 เกี่ยวข้องด้วยอุปาทาน; ไม่มีอะไรที่จะนำเอา - นำเป็นค้ำนี้ค้ำนั่น. ทั้งหมดนี้
 เป็นการแสดงความแตกต่างระหว่างหลัก ซึ่งแสดงความรู้สึกที่เกิดมีเองใน
 จิตใจของคนเรา ที่เกี่ยวกับศีลธรรมและศาสนา ว่ามันแตกแยกกันคนละแนว
 อย่างไร.

ถ้าหากตัวอย่างที่ยกมานี้มันยุ่ง อาตมาก็อยากจะยกตัวอย่างใกล้ ๆ
 เข้ามาอีก; เช่นว่า กินเนื้อหรือกินผัก. ปัญหาทางศีลธรรมมีอยู่ทั่วโลก
 ทุกชาติทุกภาษาว่า กินเนื้อดี หรือไม่ดี, กินผักเป็นผลดีกว่ากินเนื้อหรือไม่,

จนเกิดมีความคิดความเห็นไปอย่างหนึ่งในทางศีลธรรม, เกิดมีพวกไม่กินเนื้อ กินแต่ผักเป็นต้นก็มี เป็น vegetarian ไป. ในชั้นศีลธรรมเป็นอย่างนั้น ก็ถือว่า มีเนื้อหรือมีผัก; เพราะฉะนั้นคนจึงมีปัญหาทางศีลธรรมว่า ควรกินเนื้อหรือไม่ควรกินเนื้อ; แล้วก็วินิจฉัยกันต่าง ๆ นานา จนแบ่งแยกเป็นพวกกินเนื้อและไม่กินเนื้อ. เมื่อไปยึดถือเข้า มันก็ทำความยุ่งยากให้ตามสมควรแก่การที่เข้าไปยึดถือ ว่ากินเนื้อหรือกินผัก; จึงเลยยังไม่เป็นความสงบ หากยังมีความรู้สึกว่าเป็นเนื้อหรือผัก.

เมื่อความคิดได้สูงขึ้นมาตามหลักของพระศาสนา ซึ่งสูงกว่าศีลธรรม ก็เลยไม่มีเนื้อ ไม่มีผัก; ไม่มีความรู้สึกว่า กินเนื้อหรือกินผัก; ไม่มีเจตนาที่จะกินเนื้อหรือกินผัก; มันเลยกลายเป็นกินอาหารไป. ถ้าสติปัญญา มีเพียงพอบริบูรณ์ ก็ไม่กินอาหารชนิดที่จะทำให้เกิดโทษขึ้นมาได้; พร้อมกับไม่มีปัญหายุ่งยาก ว่า เนื้อหรือผัก. เพราะฉะนั้นผู้ที่มีหลักทำนองนี้ หรือว่า ถือตามหลักของพุทธศาสนา การกินอาหารนั้นจึงเป็นเพียงการกินเนื้อลูกของตัวเองกลางทะเลทราย.

อาตมาใช้สำนวนในพระไตรปิฎก คือเรื่องมีว่า พ่อแม่อุ้มลูกอ่อนข้ามทะเลทราย; หลงทางออกไม่ได้จนลูกตาย แล้วก็ยังแต่ตัวเองจะตาย ถ้าไม่มีอะไรมากินไว้บ้าง; ก็เลยต้องผืนกินเนื้อลูกที่ตายแล้ว; มันจะกินได้สักก็มาน้อย. ความหมายก็คือกินเพียงอย่าให้ตาย; ถ้ากินเพียงอย่าให้ตายเหมือนกินเนื้อลูกในทะเลทรายอย่างนั้นแล้ว ก็เรียกว่ากินอาหาร ไม่ใช่กินเนื้อ. แต่ถ้ากินเพื่อความเอร็ดอร่อยอย่างใดอย่างหนึ่ง, หรือไม่เอร็ดอร่อยอย่างใด

อย่างหนึ่ง ก็เรียกว่า กินเนื้อหรือกินผักอย่างใดอย่างหนึ่งแน่. หรือแม้จะกินด้วยความยึดถือว่า นี่เป็นวัตร, เป็นข้อปฏิบัติที่ควรจะยึดถือ; อย่างนี้ก็ยังมีเนื้อที่มีผักแน้; และก็ด้วยอุปาทานยึดถือว่าเนื้อหรือผักนั่นเอง จะทำให้มีความหมายยุ่งยากมากขึ้น แก่ผู้ปฏิบัติตนเอง.

เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ในระดับที่เป็นฝ่ายศีลธรรมนั้น มันมีผักมีเนื้อ; และมีการกินผักกินเนื้อ; และมีปัญหาเรื่องเกี่ยวกับการกินผักกินเนื้อ. แต่ทางฝ่ายศาสนานั้นเข้าถึงความจริงของธรรมชาติถึงขนาดที่ไม่รู้สึกว่ามีผักหรือเนื้อ; เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการกินผัก หรือกินเนื้อ และมีแต่การกินอาหารชนิดที่เป็น “เนื้อลูก ที่ตายอยู่ในทะเลทราย”

อีกอย่างหนึ่ง, อุปมาการกินอาหารว่า เป็นเพียงสักว่าน้ำมันสำหรับหยอดเพลากวียน; นี้ใช้สำนวนในพระไตรปิฎก. ถ้าใช้สำนวนอย่างเดี๋ยวนี้นี้ ก็คือน้ำมันที่ใช้หยอดครดยนต์ รถต่าง ๆ นั้นเอง. การหยอดน้ำมันให้แก่ล้อรถหรือล้อกวียน ไม่ได้หยอดให้มันให้ไหล ในปริมาณมาก; ก็หยอดพอให้มันลื่นได้เท่านั้นเอง. ถ้าเรากินอาหาร หรือคัมเครื่องคัม อย่างกินเนื้อลูกกลางทะเลทราย หรือเหมือนการหยอดน้ำมันที่เพลากวียน; อย่างนี้ละก็ไม่มีปัญหาเกิดขึ้นเป็นความยุ่งยาก เกี่ยวกับการกินเนื้อ หรือกินผัก.

หลักของทางฝ่ายศาสนาต้องการจะให้คนเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ; และทำลายความรู้สึกอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งเป็นความยึดถืออันเสีย แล้วกับเรื่อง. แต่ในระดับที่เป็นศีลธรรมนั้น ไม่ได้มีความมุ่งหมายถึงอย่างนั้น; เพราะฉะนั้นจึงมีปัญหามากกว่า กินเนื้อ หรือกินผัก, ว่าดีหรือชั่ว, ว่าอย่างไรเป็นโทษ, ว่าเป็นคุณ, ทั้งนี้เป็นต้น.

๕๕๗ ington เป็นเครื่องชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างระดับที่เรียกว่า ศีลธรรม หรือการปฏิบัติตามทางศีลธรรม, กับสิ่งที่เรียกว่าศาสนา หรือแนวปฏิบัติตามหลัก ที่เป็นตัวศาสนาแท้จริง. นี่เป็นตัวอย่างที่ช่วยแสดงความชัดเจน ความแตกต่าง ระหว่างศีลธรรมกับศาสนา.

อาตมาจะยกตัวอย่างออกไปอีกหน่อยหนึ่งว่า ความเข้าใจของนัก ศีลธรรมนั้นยังน้อย; ไม่อาจจะเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของนักศาสนา. ยก ตัวอย่างในปัญหาเรื่องพระเวสสันดรให้ท่านลูก ทาคำๆ ไปกับคนที่โหดร้าย, คือชุก : ถ้าพิจารณากันในแง่ของศีลธรรม พระเวสสันดรก็ใช้ไม่ได้; เว้นไว้แต่ควรจะทำความเข้าใจกันเสียก่อน : เรื่องพระเวสสันดรมีจริงหรือไม่ จริง, พระพุทธเจ้าจะได้ทำอย่างนั้นจริงหรือไม่; นี้ไม่ใช่ปัญหา, ไม่ต้องพูดถึง, ไม่ต้องวินิจฉัยในที่นี้; เอาแต่เพียงว่ามันมีข้อความในพระคัมภีร์นั้น เพราะว่า ข้อความในพระคัมภีร์นั้น มุ่งจะชี้ความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา.

ถ้าถือตามหลักของศีลธรรม การที่พระเวสสันดรทำอย่างนั้น คือให้ ลูกเล็กๆ ไปกับคนที่โหดร้าย แล้วไปตี, ไปเฉียน, ไปขายตามชอบใจนั้น; เป็นการไว้ศีลธรรมอย่างยิ่ง นี้เพราะมองด้วยสายตาของนักศีลธรรม; เพราะ นักศีลธรรมมีความรู้สึกแต่เพียงผิดชอบชั่วดี ตามความรู้สึกสามัญสำนึกของสัตว์ ธรรมดา.

ส่วนฝ่ายศาสนานั้น เฟื่องถึงผลเป็นความหลุดรอดแท้จริงของปัจเจกชน : เมื่อมองเห็นความรัก หรืออุปาทาน หรือความผูกพันนี้ คือสิ่งที่ปัญหา, หรือว่าเป็นเครื่องผูกพันให้ติดอยู่กับความทุกข์ หรือกับวิญญูสงสาร, หรือกิเลส,

เพราะฉะนั้นจึงเป็นสิ่งที่สมควรที่จะตัด ; จึงได้ทำการตัดอุปาทาน หรือตัด
 คัดหา ค้ำยันการให้ลูกที่รักยิ่งกว่าแก้วตา หรืออะไรทำนองนี้. ยิ่งรักมาก
 ที่สุด ยิ่งมีความหมายมากที่สุด ในการที่จะให้ไปแก่คนที่โศคร้ายอย่างนั้น ;
 ซึ่งเป็นการฝึกฝนปฏิบัติบทรเรียนในทางฝ่ายศาสนาชั้นสูงสุดที่แท้จริง, ทั้งที่เป็น
 เพียงการฝึกฝนบทรเรียน หรือทำบทรเรียนบทรหนึ่งเท่านั้น. นี่เป็นเครื่องชี้
 ให้เห็นได้ว่า นักศาสนากับนักศีลธรรมนั้นเงินกันคนละแนว ไม่มีทางเข้าใจ
 กันได้ในกรณีเช่นนี้.

อาตมาเคยเห็นทะเลาะกันในเรื่องนี้ ในที่ประชุมสนทนาศาธรรม จน
 ถึงกันไปถึงนาน ว่าปัญหาเรื่องพระเวสสันดรให้ทานลูกนี้ เป็นความผิด
 หรือถูก. แต่ถ้าเรารู้ความแตกต่าง หรือเส้นเขตแดนที่มันให้เห็นชัดว่า ศาสนา
 คืออะไร, ศีลธรรมคืออะไร โดยหลักหัวข้ออย่างที่กล่าวมาแล้วตั้งแต่ต้นแล้ว ;
 เราจะเห็นว่าไม่ขัดกันเลย. พระเวสสันดรควรจะทำอย่างนั้นอย่างยิ่ง : ผู้ที่
 จะเป็นพระพุทธรเจ้าควรจะทำอย่างนั้นอย่างยิ่ง. ทั้งหมดนั้นเป็นการลงทุนที่ได้
 มาซึ่งสิ่งที่มีมูลค่าเหลือหลาย มาช่วยสัตว์โลกทั้งปวงได้ ; พระเวสสันดรจึง
 กล้าลงทุน และให้เป็นไปตามหลักของฝ่ายศาสนาไม่ใช่ฝ่ายศีลธรรม.

ตัวอย่างเหล่านี้ยกมาเพื่อให้เห็นว่า ศีลธรรมกับศาสนามีความมุ่งหมาย
 ต่างกันอย่างไร ; แต่พร้อมกันนั้น สำหรับข้อที่ว่า ศีลธรรมเป็นสิ่งที่ทำขึ้น
 ก็เป็น *man-made* ; ส่วนศาสนาเป็น *truth* ของธรรมชาติ, เป็นความจริง
 ของธรรมชาติ, นั่นก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรลืม. เพราะว่าสิ่งที่คนทำขึ้นนั้น ต้อง
 เข้าใจว่าคนอยู่ใต้อำนาจของกิเลสอีกทีหนึ่ง ; คนอยู่ใต้อำนาจของอวิชชา
 อุปาทานอีกทีหนึ่ง ; เพราะฉะนั้นสิ่งที่คนทำขึ้นนั้น จะต้องเจืออยู่ด้วย

กิเลส คัมภีร อูปาทานเป็นธรรมดา; เพราะฉะนั้นศีลธรรมของคนจึง ผิดแปลกแตกต่างกันไปตามประเทศ หรือตามดิน ตามกาลละ ตามเวลา สูง ๆ ต่ำ ๆ.

ยกตัวอย่างเช่นว่า ในหมู่คนบางพวก ถ้าคนจนจะตายอยู่แน่ ๆ เขาก็ฉีดยาให้ตายเลย; หรือว่าสัตว์พาหนะ เช่นวัว ควาย เจ็บจะต้องตายแน่ เขาก็รีบฆ่าให้ตายเลย; ถือว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องศีลธรรม เพราะมันจะไม่ต้อง ทนทรมานมาก จะได้ตายเร็ว ๆ นี่การทำไมให้ทนทรมานมาก เป็นการถูกต้อง ศีลธรรม. แต่ว่าผู้ที่อยู่อีกมุมหนึ่งของโลกไม่อาจจะยอมรับ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ระดับของจิตใจของผู้ปฏิบัติศีลธรรมนั้นต่างกับระดับจิตใจของนักศาสนา.

นักศีลธรรมที่เล็งถึงร่างกายเป็นหลัก อาจจะได้ว่าการทำอย่างนั้นเป็น ของถูกต้อง, แต่นักศีลธรรมที่สูงขึ้นไปจนถึงเอาจิตใจในระดับสูงเป็นประมาณ จะไม่เห็นด้วยก็ได้. ส่วนหลักของทางฝ่ายศาสนาที่แท้จริง ซึ่งถือหลักของ ธรรมชาติ กฎเกณฑ์ของธรรมชาติเป็นเกณฑ์แล้ว ย่อมทนต่อปรากฏการณ์ ตามธรรมชาติได้ทุกประการ : จะไม่เป็นทางเกิดการทะเลาะวิวาทอย่างนี้; และจะสามารถประพฤติปฏิบัติได้โดยไม่มีทางที่จะกระทบกระทั่งกันเลย. นี้เห็น ได้ว่า ศีลธรรมกับศาสนานั้นอยู่กันคนละระดับจริง; เพื่อกันความพินาศในการ ที่จะอธิบายบางสิ่งบางอย่างในคราวหน้า.

ที่นี้ ข้อสุดท้ายที่อาตมาจะแนะนำให้สังเกต สำหรับพุทธบริษัทที่มีหลัก ของพุทธศาสนาเป็นหลักประจำใจอยู่แล้ว ก็คือหลักของหัวใจพระพุทธศาสนา ที่ได้อธิบายมาในปาฐกถาปีก่อนโน้น. หัวใจของพุทธศาสนามีอยู่ว่า ไม่ทำ ความชั่วอันหนึ่ง, แล้วทำความดีให้เต็มทีอันหนึ่ง, แล้วก็ทำจิตให้บริสุทธิ์

ถึงที่สุดอันหนึ่ง. ลองพิจารณาดูเถิดว่า อันไหนยังอยู่ในชั้นที่เป็นศีลธรรม, อันไหนเป็นชั้นตัวแท้ของศาสนา.

หรือแบ่งกันอีกอย่างหนึ่ง, อย่างที่ชอบแบ่งกันมากในพวกพุทธบริษัท ก็คือแบ่งประโยชน์ออกเป็น ๓ ชั้น : ประโยชน์เกี่ยวกับโลกนี้ – โลกธรรมคาโลกปัจจุบัน น้อย่างหนึ่ง, ประโยชน์โลกหน้าหรือโลกอื่น ซึ่งยิ่งไปกว่าหรือสูงไปกว่าโลกนี้อีกชั้นหนึ่ง, แล้วอีกประโยชน์หนึ่ง ซึ่งไม่เกี่ยวกับโลกเลย, เป็นปรมาตมประโยชน์ เป็น ๓ ชั้นอย่างนี้แล้ว; จงพิจารณาดูว่า ในสามชั้นนี้ ชั้นไหนเป็นส่วนศีลธรรม และชั้นไหนเป็นชั้นที่ยิ่งไปกว่าศีลธรรม ก็เป็นตัวแท้ของศาสนา. ทุกคนจะสามารถพิจารณาเห็นได้ตามหลักที่อาตมาได้บรรยายมาแล้วข้างต้นนี้ กล่าวคือ –

สองข้อแรกนั้นยังต่ำมากทีเดียว เพียงแต่ไม่ทำความชั่ว แล้วทำความดี; หรือว่าทำประโยชน์โลกนี้ และประโยชน์โลกอื่นนั้น ยังอยู่ในชั้นศีลธรรม; ก็มีปัญหาคือจะวินิจฉัยแต่เพียงความชั่วและความดี เพื่อจะแยกกันความชั่วเสีย แล้วก็น้อมเอาความดีไว้; ยึดมั่นในความดี. อย่างนี้เป็นศีลธรรมโดยแท้ สามารถที่จะนำบทความระส่ำระสายของสังคมได้; ทำให้เกิดความผาสุกทางสังคมได้; แต่ไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดความหลุดรอดของปัจเจกชน ที่จะหลุดรอดไปจากเครื่องผูกมัดรัดรั้งใจโดยประการทั้งปวง. เพราะเหตุนี้จึงมีข้อที่สาม คือข้อที่เรียกว่า ทำจิตให้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง; หรือข้อที่ว่าทำประโยชน์ชนิดที่อยู่เหนือโลก, ไม่เกี่ยวกับโลก.

การทำจิตให้บริสุทธิ์สิ้นเชิง ก็คือ ทำจิตให้อยู่เหนือวิสัยที่ความดีหรือความชั่วจะไปผูกพันด้วยได้, ไม่ให้ผลของความดี หรือผลของความชั่ว

ไปผูกพันด้วยได้; ถ้าเรายังหลงรัก หรือหลงใหลอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่แล้ว มันก็เป็นความไม่สงบอย่างยังอยู่นั่นเอง. ความดี ความชั่ว ให้ผลเป็นหลงรัก หรือหลงใหล : ที่เป็นการชั่วก็ให้เกิดความไม่พอใจ, ที่เป็นการดีก็ให้เกิดความพอใจ, เพราะฉะนั้นจึงไม่ถือว่าจิตชนิกนั้นบริสุทธิ์ถึงที่สุดเลย.

จิตบริสุทธิ์ถึงที่สุดจะต้องฉลาดกว่านั้น, ฉลาดจนถึงกับเห็นว่าการดีกับความชั่วนี้เป็นเครื่องรบกวนจิตใจเท่า ๆ กัน, ถึงแม้จะมีลักษณะที่ต่างกันเพียงไรก็ตาม มันรบกวนเท่ากัน, จึงได้มีการปล่อยเสียทั้งความหวังในความดีและความชั่ว, หรือผลของความดีและความชั่ว, จึงจะดีขึ้นถึงขั้นที่จิตบริสุทธิ์สะอาดปราศจากเครื่องเศร้าหมองโดยประการทั้งปวง; เป็นอันดับสูญหาย เป็นตัวแท้ของสิ่งที่เรียกว่าศาสนา ถ้าจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นประโยชน์ที่เหนือโลก ก็เป็นปรมัตตประโยชน์ ก็อธิบายอย่างเดียวกัน.

ประโยชน์ที่ยังเกี่ยวกับโลก ก็หมายความว่า ประโยชน์นั้น ๆ จะทำให้ได้เกิดอยู่ในโลก, ให้เป็นอยู่ในโลกตามที่ต้องการ. แต่ที่สูงขึ้นไปกว่านั้นก็คือเห็นว่าถ้ายังมีมัวพัวพันอยู่กับโลก, หรือต้องเป็นไปตามวิสัยโลกนั้นยังไม่เป็นอิสระ, ยังต้องล้มลุกกระเทอหินไปตามสิ่งที่ผูกพันนั้น. เพราะฉะนั้นจึงประพุดติประโยชน์อย่างสูงสุด คือมีจิตไม่เกี่ยวข้องกับโลกเลย, นี้เรียกว่าปรมัตตประโยชน์.

ลักษณะที่กล่าวนี้จะเห็นได้ว่า อยู่เหนือวิสัยของศีลธรรม ไม่มีสิ่งเรียกว่าศีลธรรมของพวกใดในโลกนี้ แสดงความมุ่งหมายอย่างนี้ หรือมีลักษณะปฏิบัติอย่างนี้, จึงยกขึ้นให้เป็นส่วนที่เป็นตัวแท้ของศาสนา ซึ่งต่างกัน

โดยสิ้นเชิงว่า ศีลธรรมนั้นยังเกี่ยวพันอยู่กับโลกอย่างหนึ่ง, ยังเกี่ยวพันอยู่กับความชั่วหรือความดี ซึ่งเป็นของที่มีเต็มไปในโลกนี้อย่างหนึ่ง. ส่วนตัวแท้ของศาสนานั้น มุ่งหมายที่จะไม่เกี่ยวกับโลก และมุ่งหมายจะอยู่เหนือความชั่วหรือความดี ที่เต็มอ้อมอยู่ในโลก, เป็นการชี้ให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างศีลธรรมกับศาสนา โดยอาศัยหลักของพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำหรับการบั่นหรือการแยกออกจากกัน.

สรุปความอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้จับใจความได้ว่า :

ศีลธรรมอยู่ในวิสัยที่มนุษย์ทำขึ้นได้ เป็น *man-made*; ส่วนศาสนาเป็นปัจเจกภาพของศาสนาเอง, ซึ่งโดยความหมายที่แท้จริงอาศัยหลักความจริงของธรรมชาติ มนุษย์จะทำเอาตามความรู้สึก หรือความต้องการของมนุษย์เองไม่ได้.

ฐานรากของศีลธรรม ดำเนิน ไปตามสิ่งที่พิสูจน์ทดลองได้ด้วยความรู้สึกสามัญสำนึกธรรมดา แม้ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์. ส่วนศาสนานั้น ฐานรากอยู่เหนือสิ่งที่กล่าวนั้น คือไม่อาจจะพิสูจน์ได้โดยความรู้สึกของมนุษย์ธรรมดา; จะต้องใช้คำนิ่งคำนวณทางปรัชญา โดยอาศัยปรัชญาเป็นที่ตั้งอย่างหนึ่ง; และอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจัดไว้สำหรับคนทั่วไปที่ไม่มีปัญญา ก็อาศัยทางความเชื่อตามระบบที่เขาบัญญัติไว้ให้เป็นอย่างดีแล้ว, แต่เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นชัดไม่ได้, แม้จะเป็น *Mythology* หรืออย่างไรก็ตาม, ก็เรียกว่าเป็นรากฐานที่ตั้งของสิ่งที่เรียกว่าศาสนาได้เหมือนกัน.

ศีลธรรมดำเนินไปตาม *common sense* ของคนมีสติปัญญาธรรมดา, แต่ตัวแท้ของศาสนาต้องอาศัยความรู้อันชัดแจ้ง แล้วสามารถจัดเทคนิคเฉพาะได้.

ขอบเขตของศีลธรรมเป็นไปทางสังคม และกว้างขวางถึงกับเป็น *international* คือระหว่างชาติ หรือสังคมใหญ่; ส่วนขอบเขตของสิ่งที่เรียกว่า ศาสนานั้น เป็นของเฉพาะคน, ตามสติปัญญา, ตามกำลังความรู้. สติปัญญาความสามารถของแต่ละคน ๆ ไม่อาจจะทำให้เท่ากันได้, หรือแทนกันได้.

มูลเหตุของศีลธรรม คือความเดือดร้อนของสังคม ทำให้เกิดศีลธรรมขึ้น; แต่มูลเหตุของสิ่งที่เรียกว่าศาสนาคือความมืด หรือความกลัว ต่อสิ่งที่ตนเข้าใจไม่ได้ ยังเป็นความลึกลับ เช่นไม่สามารถจะเอาชนะกิเลสได้ เกิดความกลัวขึ้นมา อย่างนี้เป็นต้น; หรือแม้แต่กลัวฟ้า กลัวธรรมชาติของคนป่าเถื่อน ก็เรียกว่ากลัวสิ่งลึกลับ ซึ่งเป็นมูลเหตุของศาสนาด้วยเหมือนกัน.

ศีลธรรมมุ่งผลเป็นความดีที่สุด, ส่วนศาสนาที่แท้จริงมุ่งผลเป็นความรอด ซึ่งเหนือไปจากการผูกมัดของความดีในที่สุด.

การปฏิบัติศีลธรรม อาศัยการบังคับตนเป็นที่ตั้ง, ศาสนาต้องเลยไปกว่านั้น คืออาศัยสติปัญญาที่ตัดกิเลส, หรือแม้สติปัญญาที่จะรู้จักทำพิธี อ้อนวอน หรือปลอบโยนให้หายกลัวก็ตาม.

ผลทางศีลธรรม คือความสงบที่เกิดแก่สังคมจากการปฏิบัติตามระเบียบที่จัดขึ้น; ผลทางศาสนานั้น คือผลที่เกิดมาจากสติปัญญาของปัจเจกชนแต่ละคน ๆ โดยเฉพาะ ไม่เหมือนกัน หรือไม่ร่วมกัน.

การขาดศีลธรรม ทำให้เกิดความยุ่งยากทางสังคม, ขาดศาสนา
ทำให้คนเรามีคเป็นคน ๆ ไปทีเดียว.

นี่คือความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา ซึ่งอาตมาได้รับการ
ว่าจะบรรยายตามหัวข้อที่กำหนดไว้ ว่า *หลักพระพุทธศาสนา* พร้อมทั้ง *วิธี
ปฏิบัติ* และ *ศีลธรรม*.

จึงในวันแรกนี้ ขอบันเขต ความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า
ศีลธรรม กับ *ศาสนา* ให้ชัดแจ้ง อย่างที่ว่่ามานี้ พอเป็นเครื่องประกันความ
สับสนของการที่จะฟังคำอธิบายในวันต่อ ๆ ไป.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาแล้ว แต่เพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ตลาการิกรรม ๕๔
ครั้งที่ ๒/๒๕๐๐

เรื่อง

หลักปฏิบัติศาสนาและศีลธรรม

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยาย อบรมสู่ที่จะเป็นผู้พหุภาษา

ณ ห้องบรรยาย บอง เนติบัณฑิตยสภา

๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พหุภาษาทั้งหลาย,

ทั้งที่ได้ทราบกันอยู่แล้วว่า หัวข้อที่เราจะต้องศึกษา คือหลัก
พุทธศาสนา วิธีปฏิบัติ และศีลธรรม มีอยู่ ๓ หัวข้อด้วยกัน : เมื่อวันก่อน
อาตมาได้กล่าวแยกให้เห็นชัด ว่าสิ่งที่เรียกว่าศาสนากับศีลธรรมนั้นต่างกัน
อย่างไร; ทั้งนี้เพื่อป้องกันความพินเผือซึ่งจะเกิดขึ้น แต่แม้จะได้แยกให้
เห็นชัดว่า ศาสนากับศีลธรรมเป็นเรื่องคนละเรื่อง หรือคนละอย่างก็จริง เรายัง
จะต้องพิจารณาดูให้ถี่ จนได้พบความจริงข้อหนึ่งว่า หลักธรรมะ หรือหลัก

การปฏิบัติบางอย่างนั้น เป็นได้ทั้งศีลธรรมและทั้งศาสนา แล้วแต่ว่าเรามุ่งหมายที่จะปฏิบัติหลักธรรมะนั้นไปในรูปใด เพราะฉะนั้นนักศึกษาจำเป็นจะต้องกำหนดความมุ่งหมายของสิ่งที่เรียกว่าศีลธรรมและศาสนาไว้ให้แม่นยำ.

โดยหลักใหญ่ๆ เราจะต้องกำหนดไว้ประจำใจว่า เรื่องศีลธรรมนั้น มีความมุ่งหมายเพียงเรื่องในวงของโลก แม้จะมุ่งผลดีเลิศอย่างไร ก็ยังมุ่งผลชนิดที่ยังอยู่กับในโลก; ส่วนเรื่องของศาสนานั้น มุ่งออกไปไกลถึงกับว่าต้องการจะอยู่เหนือโลก. โดยเฉพาะพุทธศาสนาแล้ว ยิ่งมุ่งผลที่จะอยู่เหนือโลก คือเหนือการครอบงำของโลกโดยประการทั้งปวง. ถึงแม้ศาสนาอื่น ๆ ที่ไม่ใช่พุทธศาสนา แม้ที่เป็นศาสนาที่มีพระเป็นเจ้า มุ่งหมายความเข้าไปเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า นั้นก็มีความหมายว่าเหนือโลกด้วยเหมือนกัน เพราะพระเป็นเจ้าเป็นสิ่งที่อยู่เหนือโลก ความมุ่งหมายจึงเป็นอันเดียวกันกับพระเป็นเจ้า จึงถือว่า เป็นความมุ่งหมายเพื่ออยู่เหนือโลก. นี่เป็นความมุ่งหมายของศาสนา; ส่วนศีลธรรมนั้น มุ่งหมายเพียงความผาสุกหรือความสงบสุขและยังอยู่กับในโลกตามประสาชาวโลก. จึงสรุปความสั้น ๆ ว่า ศีลธรรมนั้นเป็นเรื่องในโลก ส่วนเรื่องศาสนานั้นเป็นเรื่องมุ่งหมายออกไปนอกโลก คืออยู่เหนือโลก.

ที่นี้ ที่ว่าหลักธรรมะบางอย่างบางประการ เป็นข้อเดียวเรื่องเดียว แต่อาจจะเป็นได้ทั้งศีลธรรมและศาสนานั้น ยกตัวอย่างเช่นศีลห้า ซึ่งทราบกันดีแล้วว่าหมายถึงอะไร ศีลห้านี้ ถ้ามีการประพฤติปฏิบัติศีลห้าเพื่อความอยู่กันเป็นผาสุก ไม่เบียดเบียนกัน อย่างนี้ก็เรียกว่า ศีลธรรม, ศีลห้านี้ยังอยู่ในข่ายที่เป็นศีลธรรม. แต่ถ้าปฏิบัติศีลห้า เพื่อเป็นบาทฐานของสมาธิ ซึ่งเป็นความมุ่งหมายโดยตรงของพุทธศาสนา จนมีคำกล่าวว่ามีสมาธิสังวิฏฐานิกา คือศีล

ที่เป็นไปเพื่อเป็นบาทฐานของสมาธิ. ศีลห้าอย่างนี้ต้องเรียกว่าเป็นเรื่องของศาสนา ไม่ใช่เรื่องของศีลธรรมตามความหมายที่ได้บัญญัติโดยชัดแจ้งแล้ว แต่เมื่อวันแรก.

ยกตัวอย่างอีกอันหนึ่ง เช่นมรรคมงคล ๘ ประการ ข้อที่ปฏิบัติมรรคเพื่อให้เกิดการกระทำชอบทางวาจา ทางการงาน ทางอาชีวะ ทางอะไรอย่างนี้ ถ้ามุ่งหมายเพียงการปฏิบัติทั่วไปของฆราวาสก็เป็นศีลธรรม แต่โดยที่แท้ มรรคมงคลแปดนี้ เป็นใจความของศาสนา เพราะปฏิบัติเพื่อนิพพานโดยตรง ความมุ่งหมายเดิมของมรรคมงคลแปด มุ่งหมายเพื่อนิพพานโดยตรง แต่ว่าข้อปฏิบัติใน ๘ องค์นั้น ยังเอามาปฏิบัติเพื่อความสงบสุขของสังคมก็ได้ คืออยู่ในฐานะที่จะเป็นได้ทั้งศีลธรรมและทั้งศาสนา : เป็นศาสนาโดยตรง เป็นศีลธรรมโดยอ้อม. นี่ เป็นสิ่งที่อาตมาอยากจะให้เข้าใจชัดในเบื้องต้น ว่า ศาสนากับศีลธรรมนั้น ต่างกันอย่างไร และคาบเกี่ยวกันอย่างไร.

ที่นี้ต่อจากนี้ไป ก็จะได้กล่าวถึง หลักวิธีปฏิบัติศาสนาและศีลธรรมต่อไป แต่ถึงกระนั้น ยังมีข้อที่อยากจะเตือนให้ระลึกนึกอยู่อีกข้อหนึ่งว่า สำหรับพุทธศาสนานั้น มีความหมายกว้างขวางมาก หรือถ้าพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือกำกวม แล้วแต่จะเพ่งเล็งกันในแง่ไหน เพราะคำว่าพุทธศาสนาในภาษาไทยนั้น เต็มวันเราได้ใช้พร่ำเพรื่อ จนอะไร ๆ ก็พุทธศาสนา การกระทำเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็พุทธศาสนา. คำว่า “พุทธศาสนา” โดยเฉพาะภาษาไทย มีความหมายกว้าง แม้ตามธรรมดาสิ่งที่เรียกว่าศาสนา ก็มีความหมายกว้างอยู่แล้ว. สำหรับพุทธศาสนามีเหลี่ยมคูกต่าง ๆ ที่จะมองคูกัน ในฐานะที่เป็นศีลธรรมก็ได้ คือเลือกดู เพ่งดู เอาแต่ข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสงบใน

โลกนี้ หรือพุทธศาสนาที่จะเฟื่องฟูในลักษณะที่เป็นศาสนนแท้ก็ได้ คือตัวปฏิบัติ ที่บรรลุมรรคผลนิพพาน เฟื่องเต่งนิพพานโดยตรง.

พุทธศาสนา ยังจะคู่กันในฐานะที่เป็นศาสตร์ หรือวิทยาศาสตร์อันใด อันหนึ่งก็ได้ คือเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ มีหลักหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ พร้อมทั้งเหตุผลที่แสดงตามแบบวิธีของวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ของโลกประเภทหนึ่ง. หรือถ้าจะคู่ไปอีกแง่หนึ่ง ในฐานะที่เป็น art ที่เราชอบเรียกกันว่า ศิลปะ ซึ่งคู่เหมือนคำว่าศิลปะในภาษาไทยนั้น ไม่ค่อยจะเท่าเทียมกันกับคำว่า art ในภาษาสากล เพราะคำว่า art นั้น อาจจะมาใช้กันได้สนิทสนมกับวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ทุกชั้นในพุทธศาสนา ในฐานะเป็นวิชา หรือหลักปฏิบัติที่ประณีตงดงามมาก : อย่างการบำเพ็ญวิปัสสนา จะเป็นสมถะกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐานก็ตาม คู่ด้วยสายตาของ artist ก็จะเป็น art ชนิดหนึ่งโดยตรง คือเป็นวิธีปฏิบัติ หรือแสดงออกซึ่งความงดงาม น่าเลื่อมใส น่าจับใจ ในการกระทำของมนุษย์ จะมีความเป็นอยู่ชนิดที่ได้เปรียบผู้อื่น หรือมีความสุข ได้รับประโยชน์ ได้รับกำไร จากการเป็นมนุษย์ อยู่ในโลกนี้มากกว่าผู้อื่น เพราะฉะนั้น เราจะเห็นพวกชาวตะวันตกได้พิจารณาหรือมองดู หรือเขียนพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็น art นี้ กันมากที่สุด.

ทีนี้ถ้าจะคู่กันต่อไป พุทธศาสนาในบางแง่ ก็อยู่ในฐานะที่เป็นปรัชญา คือความรู้ที่อาจจะใช้การคำนึงคำนวณด้วยเหตุผลลึกลับซึ่ง ไม่มีขีดสุด จนเลยขอบเขตของการปฏิบัติ เป็นวิชาสำหรับเรื่องปัญญาไป ดังนั้นก็ได้อีก. หรือแม้ที่สุด ยังจะพิจารณาดูพุทธศาสนา ในแง่ที่เป็นจิตวิทยาแขนงใหญ่ แขนงหนึ่ง ที่ลึกซึ้งที่สุด อย่างนี้ก็ได้อีก.

นี่แหละ เรียกว่าเมื่อเราปฏิบัติพุทธศาสนา เราจะต้องทำให้ดี ๆ ว่า เราจะปฏิบัติกันในฐานะที่เป็นอะไร คือในฐานะที่เป็นศีลธรรม หรือว่าในฐานะที่เป็นศาสนา หรือในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ หรือในฐานะที่เป็นศิลปะหรือ art หรือว่าในฐานะที่เป็นปรัชญา จิตวิทยา ดังนั้นเป็นต้น เพราะว่าแต่ละอย่าง ๆ นี้ไม่เสียหลาย คือยอมทำให้ได้รับประโยชน์เต็มตามที่ตามแขนงของวิชานั้น ๆ และนิยมทำกันอยู่ในหมู่บัณฑิตนักปราชญ์ทั่ว ๆ ไป เพราะฉะนั้นเราจะปฏิบัติกันในส่วนไหน ก็ต้องให้แง่ลงไป. แต่ในที่นี้ สำหรับพวกเราทั้งหลายนี้ ก็เป็นที่แน่นอนแล้ว ว่าเราจะดูกันในเรื่องของศาสนาและศีลธรรมเท่านั้น. แต่ที่ได้กล่าวมากว้าง ๆ ก็กล่าวไว้เพื่อกันความไขว้เขว กันมิให้ออกนอกกลุ่มนอกรทางของผู้ประสงค์ปฏิบัติธรรม จึงได้พยายามชี้ให้เห็น ว่าพุทธศาสนา มีอยู่หลายเหลี่ยม หลายมุมเช่นนี้ อาตมาก็ได้บรรยายไว้อย่างละเอียดแล้ว ในคำบรรยายครั้งที่ ๙ ของปี ๒๔๙๙ เพราะฉะนั้นขอให้ไปค้นดูที่นั่น.

เรื่องของพุทธศาสนา ถ้ายิ่งไปกว่าที่กล่าวแล้วนี้ อีก ก็เรียกว่าเป็น เรื่องยติเรกเรื่องเหลือเพื่อ เช่นพุทธศาสนาที่อยู่ในฐานะเป็นวรรณคดี ก็ว่า ศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีที่ไพเราะจับใจก็ได้; พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นประวัติศาสตร์ก็ได้. นี้หมายถึงกัมภีร์ที่เป็นพระไตรปิฎกของเราโดยตรง กัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ ๔๕ เล่มนั้น, ภายในนั้นมีเรื่องราวเชิงประวัติศาสตร์มากมายเหลือเกิน มีเรื่องราวที่จะไปใช้เป็นเหตุผลในทางประวัติศาสตร์ หรือเขียนตำราประวัติศาสตร์มาก. อาตมาได้เคยพบหนังสือตำราหลายเล่ม ที่เป็นหนังสือประวัติศาสตร์ ได้รับรางวัลในการเขียน โดยนักเขียนชาวอินเดีย แต่เมื่อเปิดดู ที่ไหนได้ ในนั้นมีข้อความเกินกว่า ๕๐ เปอร์เซนต์ ที่เก็บเอาไป

จากพระไตรปิฎก เพราะว่าในประเทศอินเดียนั้น ไม่มีการบันทึกทางประวัติศาสตร์สมัยสองพันกว่าปีมาแล้ว จะค้นหาที่ไหน จะมากยิ่งขึ้นไปว่า พระไตรปิฎกไม่มี เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าหนังสือฝ่ายอื่น ๆ นั้น เขาไม่ได้บันทึกไว้ หรือเก็บรวบรวมไว้อย่างสิ้นเชิง เหมือนกับในวงการพุทธศาสนา คือในพระไตรปิฎก เพราะฉะนั้นเลยกลายเป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ เป็นอย่างยิ่ง.

นอกจากนั้น พระไตรปิฎก ยังใช้เป็นตำราสำหรับศึกษาอักษรศาสตร์ ด้วยก็ได้ ในพระไตรปิฎกจะมีภาษาบาลีหลายชนิด : ที่ว่าหลายชนิดนี้ หมายถึงว่าเป็นร้อยแก้ว เป็นโคลงฉันท์ กาพย์กลอน และเป็นภาษาในรูปเป็นตัวบท, และในรูปเป็นคำอธิบายด้วย ซึ่งสำนวนโวหารต่าง ๆ กัน, มีความไพเราะต่าง ๆ กัน อาจจะใช้เป็นเครื่องมือศึกษาอักษรศาสตร์ และความเป็นมาทางฝ่ายภาษาศาสตร์ได้อย่างดีที่สุด.

ฉะนั้น ถ้าศึกษากันไปในแง่วรรณคดี หรือประวัติศาสตร์ หรืออักษรศาสตร์ทำนองนี้ละก็ ยิ่งไปกันใหญ่ คือว่ายิ่งไกลตัวพุทธศาสนาแท้จริงออกไปทุกที. จึงเพื่อเป็นการป้องกันความพินาศของการปฏิบัติ เราจะต้องรู้จักเสียก่อน ว่าเราจะศึกษาพุทธศาสนากันในแง่ใด เราอาจจะศึกษาพุทธศาสนาชนิดที่ไม่ใช่พุทธศาสนาก็ได้ นี่ ฟุ้งก็แปลก คือว่าศึกษาคัมภีร์ หรือเรื่องราวของพวกพุทธบริษัท แต่ไม่เป็นพุทธศาสนาก็ได้ ยกตัวอย่างเช่นปัญหาเรื่องการเกิด การตาย ตายแล้วเกิดหรือไม่ จะเกิดได้ด้วยวิธีไรอย่างนี้ แม้จะเป็นสิ่งที่พูดกันอยู่มากในพุทธบริษัท หรือเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าก็ได้พูดถึง, ได้ตรัสถึง แต่ไม่ใช่ตัวพุทธศาสนาเลย เพราะว่าตัวพุทธศาสนามุ่งหมายจะแสดงแต่

เรื่องความทุกข์ กับความดับทุกข์สิ้นเชิงเท่านั้น เราจะเกิดหรือไม่เกิด เราก็ต้องเป็นทุกข์ เราก็ต้องดับทุกข์ เราเกิดอีก ก็มาเป็นทุกข์อย่างนี้อีก เราก็ต้องดับทุกข์เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นปัญหาไม่ได้ยุ่งตรงเกิดอีกไม่เกิดอีก เราต้องมีปัญหาแต่ที่ว่า จะดับทุกข์อย่างไร. เพราะเหตุฉะนั้นแหละ การศึกษาพุทธศาสนาโดยตรง จึงได้แก่เรื่องดับทุกข์ เป็นเรื่องการดับทุกข์ : ถ้าดับทุกข์ของสังคมอย่างกว้าง ๆ ก็เป็นเรื่องศีลธรรม, ถ้าเป็นเรื่องดับทุกข์ของปัจเจกชนคนหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะให้สูญสิ้นเด็ดขาดไป ก็เป็นเรื่องของศาสนา. นี่เป็นการจำกัดขอบเขตของการศึกษาหรือปฏิบัติพระพุทธศาสนา ที่เราจะต้องสังวร.

ที่นี้ อาจมาได้กล่าวถึงหลักการปฏิบัติพุทธศาสนาโดยเฉพาะและกล่าววิธีปฏิบัติศีลธรรมควบคู่กันไป เพื่อเป็นการเปรียบเทียบ; จะเป็นการง่ายกว่าที่เราจะพูดแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้นจึงจะพูดเทียบคู่กันไป และจะเป็นการช่วยให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจน อยู่ตลอดเวลาด้วย.

การปฏิบัติศีลธรรม ซึ่งเราก็อทรบกันอยู่แล้วว่ามันเพื่อสังคม เพราะฉะนั้นหลักของการปฏิบัติ มันจึงขึ้นอยู่กับการที่ต่องนึกถึงผู้อื่น ต่องนึกถึงผู้อื่นให้มากเป็นหลัก เพราะที่เราต้องการจะปฏิบัติศีลธรรม ก็เพื่อจะไม่ให้กระทบกระทั่งกันในระหว่างเรากับผู้อื่น, การปฏิบัติศีลธรรม จึงมีหลักอยู่ที่จะต้องนึกถึงผู้อื่น ส่วนการปฏิบัติศาสนาก็ตรงกันข้าม คือมีการนึกถึงตัวโดยเฉพาะ โดยเฉพาะโดยลึกซึ้ง เป็นการสอดส่องถึงความทุกข์ที่เกิดอยู่ในตัวเรา ในจิตใจ ในส่วนลึกของเราโดยเฉพาะ และต่องโดยลึกซึ้ง ซึ่งคนอื่นอาจจะไม่มาทราบได้หรือไม่มาเกี่ยวข้องกันกับเรา แต่เราก็มีสติปัญญาที่จะพิจารณาให้ลึกซึ้ง เพราะความทุกข์มันปรากฏแก่เราอย่างไร ก็เลสอนละเอียดแท้จริงของเรานั้นเป็น

อย่างไร เรามีโอกาส เรามีหนทางที่จะสอคล้องอย่างลึกซึ้งถึงตัวเราเองผู้เดียว ยิ่งขึ้น ๆ นี่มันจึงผูกพันกับศีลธรรมซึ่งเราจะต้องนึกถึงคนอื่นอยู่เสมอไป. นี่ เรียกว่าเป็นหลักอันหนึ่งในการปฏิบัติ จะเป็นเครื่องช่วยให้ง่ายในการที่จะปฏิบัติให้ได้ผล ตามความมุ่งหมายทุกประการ.

แง่ต่อไปอีกแง่หนึ่ง เราปฏิบัติศีลธรรม ซึ่งเรารู้อยู่แล้วว่าศีลธรรมนี้เป็นสิ่งที่มนุษย์ทำขึ้น หรือเรียกง่าย ๆ ว่า *man-made*, คือทำขึ้นโดยมนุษย์ ตรงกันข้ามกับศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอนุวัตรตามความจริง, ตามสัจจะ หรือ *truth* ของธรรมชาติ ไม่ใช่ *man-made* หรือไม่ใช่คนทำขึ้น. ตรงนี้ก็จะต้องทำความเข้าใจกันเสียก่อน ว่าแม้ว่าสิ่งที่เรียกว่าศาสนานั้น จะเป็นสิ่งที่ค้นพบ หรือนำออกแสดงโดยบุคคล คือพระพุทธเจ้าก็ตาม; แต่อย่าได้เข้าใจว่า สิ่งนี้เรียกว่าพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าท่านทรงทำขึ้น. เรื่องนี้ ท่านได้ยืนยันด้วยพระองค์เองว่า เป็นแต่ผู้รู้หรือผู้ค้นพบ แล้วนำมาแสดง ความจริงต้องเป็นทั่วความจริงของความจริงคือของธรรมชาติ แม้จะมีการกล่าวบัญญัติธรรมะเป็นทั่วศาสนา ก็ต้องอนุวัตรไปตามความจริงที่เด็ดขาดของธรรมชาติ นี้เอง มันผูกพันกับศีลธรรมที่บุคคลทำขึ้นโดยปรารถนาเหตุการณ์แวดล้อม หรือสิ่งแวดล้อม บุคคลแวดล้อม สภาพการณ์แวดล้อม แล้วก็เลือกเก็บ—เลือกทำ ให้ตรงกันกับสิ่งแวดล้อม ศีลธรรมจึงอยู่ในลักษณะเช่นเดียวกันกับกฎหมาย ซึ่งไม่อาจจะถือเป็นหลักว่าตรงกันได้ทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลาทุกสถานการณ์ ย่อมปรับปรุงได้ตามความต้องการของคน บัญญัติขึ้นให้เหมาะสมแก่เหตุการณ์นั้น ๆ; เพราะฉะนั้น ศีลธรรมหรือกฎหมายนี้ จึงอยู่ในลักษณะที่ถือสังคัมเป็นใหญ่ ตามความประสงค์ของคนเป็นใหญ่ ไม่ได้ยึดถือตามหลักธรรมชาติโดยตะบันไป แต่มิได้หมายความว่า

ว่าจะไม่คล้อยตามความจริงของธรรมชาติ คงมีส่วนที่คล้อยตามความจริงของธรรมชาติอยู่บ้างเหมือนกัน แต่ถึงกระนั้น ก็ถือว่าส่วนใหญ่เป็นการมุ่งผลเพื่อสถานการณ์รอบด้านที่แวดล้อมอยู่ มากกว่าที่จะเล็งถึงความจริงอันเด็ดขาดซึ่งของธรรมชาติ เราจึงได้ระบอบของศีลธรรมต่างกัน.

เช่น ได้กล่าวถึงตัวอย่างให้ฟังแล้ว เมื่อวันก่อน ว่าคนบางพวกอาจจะถือว่าการรับฆ่าสัตว์เลี้ยงที่เจ็บหนักให้ตายเสียโดยเร็วนั้น ก็เป็นศีลธรรมอันดีเป็นการกระทำที่ถูกต้อง แต่พวกอื่นหรือคนอื่น ๆ โดยเฉพาะพุทธบริษัท ซึ่งมีศีลธรรมเป็นของตัวอยู่ ก็ไม่อาจจะรับได้ ว่าการกระทำเช่นนั้นเป็นการกระทำที่ถูกต้อง อาจจะเห็นไปว่า สู้เฝ้าพยาบาลรักษามัน ไปด้วยความเหนื่อยยากลำบาก นั้นจะเป็นการตอบแทนบุญคุณมัน เป็นการดีกว่าที่จะไปยิงหรือฆ่ามันเสียให้ตาย อย่าให้มันทนทุกข์ทรมานนาน.

นี่ เราจะเห็นได้ว่า ศีลธรรมนั้น เป็น *man-made* คือเป็นสิ่งที่มนุษย์ประกอบขึ้นตามความประสงค์ของโลก หรือตามสถานการณ์แวดล้อม เป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้นในการปฏิบัติศีลธรรม เราจะต้องกระทำอย่างชนิดที่เรียกว่า “ดูตาม้าตาเรือ” หรืออะไรทำนองนี้ให้มากสักหน่อย ให้มากไปกว่าที่จะปฏิบัติทางฝ่ายศาสนา ซึ่งเราอาจจะถือหลักให้ตรงเป็บบอย่างไรงี้ก็ได้ เพราะว่ามันอาศัยความจริงของธรรมชาติโดยเด็ดขาด. นี่ มันมีความแตกต่างกันอยู่ โดยที่ศีลธรรมในลักษณะเช่นนี้ ต้องการจะให้ได้สิ่งที่เรียกกันว่า ดี-ดี คือดีตามประสาโลก ประสาชาวโลก. ส่วนศาสนานั้นไม่ต้องการอย่างนั้น แต่ต้องการความรอดพ้นของจิตใจ ซึ่งไม่เหมือนกับที่ชาวโลกทั่วไปต้องการ.

นี่จึงเห็นได้ว่า อยู่กันคนละระดับ ในเมื่อความมุ่งหมายของศีลธรรม ต้องการให้ได้ตามที่โลกนิยม แต่ศาสนากลับไปต้องการความพ้นทุกข์โดยเด็ดขาดอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งมักจะไม่ตรงกับค่านิยมของชาวโลกทั่วไป.

เพราะฉะนั้น เมื่อเราจะปฏิบัติศีลธรรมก็ตาม ปฏิบัติศาสนาก็ตาม จะต้องรู้จักความจริงข้อนี้ เพื่อไม่ให้เกิดการกระทบกระทั่งขึ้นแก่ผู้อื่น ระหว่างเรากับผู้อื่น หรือแม้แต่แก่ตัวเราเอง กล่าวคือการกระทบกระทั่งกันระหว่างความโง่ของเราเอง เลยทำให้ตึกซัด เปะ ๆ ปะ ๆ ไม่ราบรื่นในการที่จะปฏิบัติศาสนาหรือแม้แต่ประพฤติศีลธรรมก็ตาม.

ที่นี้ เราดูกันในแง่ต่อไปอีก เราจะเห็นได้ว่า ศีลธรรมนั้น เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อน ว่ามีรากฐานอยู่ที่การบังคับตัวเองเป็นส่วนใหญ่ เพราะว่าเป็นเรื่องในขั้นต้น ๆ คือต้องอาศัยการบังคับตัวเองด้วยการข่มใจ หรือบังคับใจเป็นส่วนใหญ่. แต่ส่วนเรื่องของศาสนานั้น เลยไปกว่านั้นอีก คือนอกจากจะมีการบังคับตัวเองตามสมควรแล้ว ยังไปเฟื่องเต่งเป็นส่วนใหญ่ ส่วนสำคัญ อยู่ที่การใช้ปัญญา เพราะมันมีปัญหาลึกซึ้งกว่ากัน. ปัญหามันในทางศีลธรรมนั้นมันไม่ยาก ใคร ๆ ก็พอมองเห็นได้ ว่าช่วยอย่างไร คืออย่างไรด้วยกันทุกคนอยู่แล้ว ปัญหามันไปยากอยู่ตรงที่ว่าทำอย่างไรจึงจะบังคับตัวเองให้ประพฤติกระทำเป็นไปได้อย่างนั้น มันยากอยู่ที่ตรงนี้. ส่วนเรื่องทางศาสนานั้น ยิ่งลึกกลับไปกว่านั้น คือเป็นเรื่องที่จะต้องฆ่ากิเลสชั้นละเอียดชนิดที่เรายังไม่เคยรู้จักหน้าตามันเลย เราจะต้องฆ่า หรือกำจัดความทุกข์ ชนิดที่เราไม่มองเห็นว่าเป็นความทุกข์ แล้วเราจะไปทำกับมันอย่างไร มันจะยากง่ายเช่นไร ขอให้ลองนึกดูเถิด ในหมู่บุคคลที่เขาเห็นกงจักรเป็นดอกบัวอยู่เสมอ

แล้วจะให้มีความรู้สึกตัว ในการที่จะปลดกงจักรนั้นออกไปเสียได้อย่างไร มันจึงเป็นเรื่องที่หนักกว่า ยากกว่า ที่เป็นเรื่องของศีลธรรม.

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า ถ้าจะปฏิบัติศีลธรรมโดยสมบูรณ์ ก็ต้องสำเร็จได้ด้วยกำลังบังคับตัวเองที่เพียงพอ หรือเด็ดขาด; แต่ถ้าปฏิบัติศาสนาเราต้องใช้สติปัญญาให้ประณีตให้ละเอียดตามลำดับ จนเข้าถึงความมุ่งหมายของศาสนานั้น ๆ แล้วแต่จะปฏิบัติศาสนาอะไร. นี้ เราจะเห็นได้ว่า ศีลธรรมมันอยู่ในชั้น ๆ หนึ่ง ซึ่งต่ำกว่าศาสนา หรืออยู่ในฐานะเป็นบุรพภาค เป็นเบื้องต้นของศาสนา ก็กล่าวได้ และเป็นสิ่งที่ไม่สู้จะมีปัญหาอันลึกลับ มีเพียงปัญหาแต่เรื่องบังคับตัวไม่ได้เท่านั้น. เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติศีลธรรม เราจึงมีหลักที่จะต้องใช้เวลาแรง หรือความกลัว ความเชื่อ หรือความชอบอะไรเหล่านั้นให้มากเป็นพิเศษ กว่าที่จะใช้ในการปฏิบัติทางฝ่ายศาสนาโดยตรง เพราะว่าการปฏิบัติศีลธรรมนี้ เป็นหน้าที่ของปุถุชนทั่วไป ก็เป็นปุถุชนธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป ที่มีกิเลสเต็มตามธรรมดา จึงต้องอาศัยวิธีปฏิบัติที่เป็นขั้นต้น ชั้นต่ำ หรือชั้นที่ต้องหนัก ๆ พอเหมาะพอสมกัน แล้วจะต้องใช้ความแรงให้มาก อย่างกลัวว่าความแรงนั้นมันจะเป็นอันตราย. ความแรงในที่นี้ มันแรงอยู่ในสิ่งที่เราเห็นอยู่แล้ว ว่าเป็นของถูกแน่.

เช่นในการที่เราละเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ เหล่านี้เป็นต้น เราจะต้องพยายามเคร่งครัดถึงร้อยเปอร์เซ็นต์หรือเกินกว่าร้อยเปอร์เซ็นต์ เราจะต้องมีความกลัวโทษของสิ่งเหล่านี้ให้มาก ว่านิดหน่อยนั้น คือโทษอันใหญ่หลวง เป็นโหวตของพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “เป็นผู้มีปกติเห็นภัยอันใหญ่หลวงในโทษแม้ที่มีประมาณน้อย”. อย่าไปเข้าใจว่าเรื่องละเมียดนี้ เป็นการลวง

ละเมิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ศีลธรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เป็นอะไร หรือยังไม่มีใครรู้
 ยังไม่เป็นอะไร อย่างนี้เรียกว่าประมาทในการประพฤติศีลธรรม ผิดจากหลักที่
 พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ ว่าจะต้องมีการกลัวโทษของการล่วงศีลธรรมนี้ให้มาก ๆ
 แม้ผิดเพียงก็เป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวง เหมือนกับคนที่กลัวไฟ แม้ไฟ
 นิดเดียวที่มันติดลุกขึ้นแล้ว มันก็อาจจะเผาบ้านเรือนทั้งหลังได้. ขอให้ไป
 พิจารณาดูเจ้าของบ้านที่เห็นไฟได้มีคนลอบวางขึ้นนิตหนึ่งแล้ว เพียงแต่
 ชีตไม้ชีตจุกไฟขึ้นเท่านั้น ไฟนิตเดียวนั้น มันย่อมมีความหมายถึงกับจะเป็นไฟ
 ที่ใหญ่โต บ้านเรือนวินาศกันทั้งแถว ทั้งเมือง. เรามีความกลัวของเล็กน้อย
 ในฐานะที่เป็นภยันันใหญ่หลวง ในลักษณะอย่างนั้นฉันใด เราก็กลัวโทษ
 อันเล็กน้อยในการล่วงละเมิดศีลธรรม ว่าเป็นภัยที่จะลุกลามใหญ่หลวงฉันนั้น,
 ฉะนั้นจึงต้องกลัวให้มาก.

ที่นี้ เมื่อพูดถึงความเชื่อ เมื่อเราได้พิจารณาเห็นความจริงของศีลธรรม
 ข้อใดข้อหนึ่ง หรือได้พิจารณาเห็นความจริงการตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
 แล้ว ก็ต้องปฏิบัติชนิดที่เรียกว่า ปลงความเชื่อ ทีเดียว. คำว่าปลงความเชื่อนี้
 หมายความว่าเชื่อทั้งหมด คือเชื่อด้วยจิตใจทั้งหมดทั้งสิ้น เรียกว่าปลงความเชื่อ
 ถ้าเป็นโวหารชาวบ้าน ก็เรียกว่าทุ่มเทหมดเลย เทความเชื่อลงไป在那นั่นหมดเลย
 เรียกว่าปลงความเชื่อ. เราจะปลงความเชื่อลงไปในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า
 และความเชื่อในกรรม คือการกระทำ ที่ว่าทำดี ดี ทำชั่ว ชั่ว ล่วงละเมิด
 ศีลธรรมแล้ว เป็นอันตรายอันใหญ่หลวง เราเชื่อกฎเกณฑ์อันนี้โดยเต็มที่.

ที่ว่าเราจะต้องมีความยอม คำว่ายอมในที่นี้ อากมาหมายความว่า
 ถึงกับยอมใช้ชีวิตเป็นประกัน เป็นเดิมพัน ทั้งหมดทั้งสิ้น ในการที่จะปฏิบัติ

ศีลธรรม หรือศาสนาก็ตาม. โดยเฉพาะศีลธรรมแล้ว ถ้าเราไม่มีความยอมถึงขนาดนั้นแล้ว ย่อมเป็นการยากที่จะรักษาศีลธรรมของโลกให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้. เราไม่ค่อยยอม คือว่าเมื่อมีอะไรมาเอร็ดอรร้อย สนุกสนาน เราก็สมัครจะเอาข้างเอร็ดอรร้อย สนุกสนาน ไม่ยอมสละสิ่งเหล่านั้น เพื่อไปเห็นแก่ศีลธรรม หรือรักษาศีลธรรมไว้ให้ได้. บรรพชิตที่ไม่ยอมประพฤติพรหมจรรย์ด้วยน้ำตา ย่อมไม่รักษาศีลธรรมไว้ได้ เพราะเหตุว่าพรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้า แม้ในขั้นต้น ๆ ที่เป็นศีลธรรมก็เป็นการชุกเกล้าที่เจ็บปวดมาก คือทำอะไรไม่ได้อย่างไร ในบางกรณีถึงกับทำให้น้ำตาไหล ถ้าใครทนไม่ได้ก็ต้องเป็นการเสียหายแก่พรหมจรรย์ เพราะฉะนั้นจึงต้องยอม มีความยอมขนาดที่ว่าประพฤติพรหมจรรย์นั้นด้วยน้ำตา อย่างเดียวกับชาวโลกที่ว่รักษาศีลธรรมไว้ได้ ก็ด้วยอาศัยการยอมเสียสละความสุข ชนิดที่เป็นอย่างวัตถุ หรือเป็นอย่างทางเนื้อทางหนัง ความเพลิดเพลินสนุกสนาน เอร็ดอรร้อยทางเนื้อทางหนัง ยอมเสียสละสิ่งเหล่านั้น เพื่อเป็นการมอบกาย วาจา ใจ ให้แก่ พระรัตนตรัย หรือว่าแก่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งแล้วแต่ว่าศาสนาไหน หรือศีลธรรมของศาสนาไหน ได้วางไว้อย่างไร จะต้องมีการยอม ต่อสิ่งนั้นโดยสมบูรณ์.

นี่เรียกว่าการประพฤติศีลธรรมนั้น เมื่อมันเป็นเรื่องขั้นต้น เป็นเรื่องที่ยังหยาบอยู่ เราก็ต้องทุ่มเทกำลังใจชนิดที่ยาบอยู่เหมือนกัน คือเชื่อถือลงไปโดยสิ้นเชิง กลัวอย่างสิ้นเชิง ยอมอย่างสิ้นเชิง หรือมีความเคร่งจนสุดความสามารถที่จะทำได้ สรุปรวมความแล้ว ก็คือเป็นผู้ที่ถือให้หนัก หรือให้แน่นแฟ้นไว้ก่อน ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ถ้ามีหนทางใดที่จะทำให้เราเคร่งครัดหรือปลอดภัยไว้ก่อนได้มากเพียงใดแล้วต้องรีบถือเอา เราจักต้องควบคุมการปล่อยตามใจตัวเอง ไม่ปล่อยไปตามใจตัวเอง คือไม่ปล่อยตามกิเลส จะต้อง

ควบคุมตัวเอง หรือควบคุมกิเลส เพราะฉะนั้นถ้าสิ่งใดเป็นไปเพื่อการควบคุมกิเลส หรือทรมานกิเลสให้ผอมลงก็ตาม เราจะต้องรีบปฏิบัติทันที.

ดังที่ได้กล่าวเป็นตัวอย่างมาแล้วแต่วันก่อนว่า ในทางศีลธรรมนั้น เรามีปัญหาต่าง ๆ กัน เช่นปัญหาเรื่องการกินเนื้อ หรือกินผักก็ นักศีลธรรมก็ได้วินิจฉัยกันมาก จนที่สุดก็เห็นร่วมกันหมด ว่าการกินผักนั้น เป็นการปลอดภัยกว่า เป็นการที่ทำให้ได้เปรียบกิเลส ได้เปรียบความทุกข์กว่า จึงอธิษฐานจิตมีความเคร่งครัดในการที่จะปฏิบัติ จึงเป็นการได้เปรียบหรือเกิดการได้เปรียบขึ้น ในการที่จะปฏิบัติศีลธรรมให้ลุล่วงไปโดยง่าย และถือกันว่าเป็นการถูกต้อง ตรงตามความมุ่งหมายอันแท้จริงที่จะปฏิบัติศีลธรรม. เพราะฉะนั้น จึงมีการสำรวจระวัง ในการที่จะไม่เปิดโอกาสให้กิเลสได้เปรียบในทุก ๆ กรณี แต่พร้อมกันนั้นก็ต้องไม่ทำให้เกิดความยุ่งยากลำบาก เพราะว่าการกระทำจนเกิดความยุ่งยากลำบากนั้น อย่างไรเสียก็ต้องเป็นการทำด้วยความยึดมั่นอย่างงมงาย ไม่เข้าถึงความจริง ไม่เข้าถึงเหตุผลสิ่งนั้น. เมื่อปฏิบัติถูกต้อง ย่อมไม่มีความยุ่งยากลำบากชนิดนั้น ย่อมเป็นผู้ที่บริโภคผัดได้ โดยไม่เกิดความยุ่งยากลำบากอันใดขึ้น ไม่เกิดความบั่นบ่วนในสังคม นี้เรียกว่า รู้จักปฏิบัติศีลธรรม ให้ได้เปรียบกิเลสที่สุด รู้จักปฏิบัติศีลธรรมให้เป็นไปเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคมด้วย พร้อมกันไปในตัว.

สรุปใจความในเรื่องนี้ก็เป็นที่แน่นอนว่า การปฏิบัติศีลธรรม นั้นเราอาศัยความเข้มแข็งในทางที่จะบังคับตัว ส่วนการปฏิบัติศาสนานั้น เราอาศัยความเข้มแข็งในการที่จะเจาะแทงความโง่เขลา หรือการใช้ปัญญา. เมื่อเรารู้ยู่ที่ว่า

เราจะปฏิบัติศีลธรรม หรือปฏิบัติศาสนากันแน่ชัดเจนอยู่แล้ว เราก็สามารถจะยึดหลักให้ตรงตามที่เหมาะสม หรือที่จำเป็น และรวมความแล้วก็จะต้องไม่ลืมว่า เรื่องศีลธรรมนั้นเป็นเรื่องที่ยังอยู่กับในโลก เรื่องของศาสนาเป็นเรื่องที่จะขึ้นเหนือโลก คือเป็นสิ่งที่จะต้องระมัดระวังไม่ให้การปฏิบัติศีลธรรม ทำให้มีการกระทบกระทั่ง วุ่นวายระส่ำระสายกันขึ้นในโลก และจะปฏิบัติไปชนิดที่ไม่คำนึงถึงเพื่อนมนุษย์ด้วยกันอย่างการปฏิบัติศาสนา อันเป็นเรื่องส่วนตัวโดยเฉพาะนั้นไม่ได้ นี่มีหลักเป็นส่วนใหญ่ๆ หรือโดยทั่วไปอยู่ดังนี้.

ในส่วนที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เป็นการชี้หลักที่เป็นแนวสำหรับที่จะใช้ยึดถืออย่างกว้าง ๆ ที่นี้ อาตมาจะได้แสดงบรรยายในส่วนที่เป็นตัวการปฏิบัติให้รัดกุมขึ้นไป โดยเฉพาะที่เป็นหลักปฏิบัติที่เป็นตัวศาสนา และเฉพาะอย่างยิ่งก็คือพุทธศาสนาของเรา.

พุทธศาสนา มีหลักใหญ่ๆ อยู่ว่า **เดินทางสายกลาง** คำว่า **เดินทางสายกลาง**นี้ อาตมาเชื่อว่าทุกคนทราบ ทุกคนได้ยินได้ฟังมาก่อนแล้ว เพราะฉะนั้นจะต้องยึดหลักคำว่า **เดินทางสายกลาง**นี้ ให้พอเหมาะพอสม หรือให้ถูกต้องนั่นเอง. ก่อนที่จะทราบว่า **ทางสายกลาง** หลักสายกลางเป็นอย่างไรนั้น เราควรจะทราบประวัติที่มาของการปฏิบัติทางสายกลางนี้กันให้พอสมควรเสียก่อน. เป็นการจำเป็นที่จะต้องย้อนระลึกไปศึกษาถึงสภาพความเป็นอยู่ของลัทธิศาสนาในครั้งพุทธกาล คือสองสามพันปีมาแล้ว ซึ่งสรุปความได้ว่า ในยุคก่อนพระพุทธเจ้า นั้นศาสนาส่วนใหญ่ของโลก หรือทั้งหมดก็ว่าได้ เป็นศาสนาอยู่ในระบอบที่ขึ้นอยู่กับความเชื่ออย่างเดียว เพราะฉะนั้นจึงมีแต่การไหว้อ้อนวอน มีความ

เชื่อความกลัวในสิ่งที่ตนไม่อาจจะเข้าใจได้ เช่น ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่ง. ระเบียบวิธีปฏิบัติทางศาสนาจึงมีการบูชา และอันวอนขอร้อง ใ้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกันมาหลายยุคหลายคราว ประเพณีวิจิตรบรรจงขึ้นมาอย่างไรมันก็ยังเป็นความเชื่อ เป็นเรื่องบูชา อันวอน ขอร้อง อยู่นั่นเอง.

ที่นี้ นานเข้าเป็นพันปี ก็เกิดความเบื่อหน่ายขึ้นในหมู่ชนเหล่านั้นเอง เกิดความไม่เชื่อขึ้นมา เกิดความไม่พอใจขึ้นมา เรียกว่าสิ้นยุคของการที่มนุษย์จะยอมเชื่อตายไปอย่างนั้น ก็เกิดศาสนาชนิดที่ใช้สติปัญญา หรือเหตุผลกันขึ้น จึงได้เกิดมีลัทธิแตกแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย ซึ่งจะเรียกว่าเป็นฝ่ายขวา และฝ่ายซ้ายก็ได้ แต่ให้เข้าใจว่าเป็นเรื่องแตกแยก ๒ ฝ่ายดังไปคนละทางก็แล้วกัน ในทางฝ่ายสุดข้างหนึ่ง มีการใช้เหตุผลว่าถ้าทำให้เกิดความพอใจตามที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ต้องการอย่างเพียงพอแล้ว ก็เป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้แล้ว คือเกิดลัทธิศาสนาที่ประกอบกรพัวพันในกามคุณขึ้นมา. วิวัฒนาการจนถึงขนาดที่บัญญัติกามสุขชั้นสูงสุด ว่าเป็นนิพพาน. คำว่านิพพานได้เคยใช้กับลัทธิเช่นนั้น และปรากฏอยู่ในพระบาลีของฝ่ายเรา นี้ เช่นในพรหมชาลสูตร ในพระไตรปิฎกของเรา ก็มีว่าพระพุทธเจ้าตรัสถึงคนพวกที่บัญญัติกามสุขว่าเป็นนิพพาน นี้เรียกว่าการถือเอาการให้เหยื่อแก่กิเลสให้ถึงที่สุดเสีย จนมันไม่รู้ว่าจะต้องการอย่างไร ก็จะเป็นการดับทุกข์สิ้นเชิง ถึงที่สุดเหมือนกัน เป็นนิพพานเหมือนกัน.

ที่นี้ ทางฝ่ายหนึ่ง ดังไปในทางตรงกันข้าม มีความเห็นหรือเหตุผลไปในทำนองที่ว่า เมื่อความรู้สึกต่าง ๆ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น

ทางกายนี้ เป็นต้นเหตุให้เกิดความทุกข์ คือมันอยาก แล้วมันรู้สึก แล้วมัน
 เสวยอารมณ์ แล้วมันอยากอีก ไม่มีสิ้นสุดอย่างนี้ มันเป็นต้นเหตุของความทุกข์
 เพราะฉะนั้นเราจึงทำการลดสมรรถภาพ คือทรมานให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้
 มีความรู้สึกเสื่อมสมรรถภาพลง จนกระทั่งมันไม่มีความรู้สึกเลย มันก็ไม่มีโอกาส
 จะรับอารมณ์ หรือวิภอกอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์ด้วยความมัวเมา ซึ่งเป็นเหตุ
 ให้เกิดความทุกข์อีกต่อไป จึงได้เกิดการบำเพ็ญ การทรมานร่างกาย ซึ่งหมายถึง
 ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้หมดสมรรถภาพ ในการที่จะวิภอกอารมณ์ หรือ
 ที่เรียกว่ากามคุณ : มันตรงกันข้ามอย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านว่า อันตะ ซึ่งแปลว่า
 ที่สุด เป็นที่สุดโต่งฝ่ายข้างซ้ายก็อย่างหนึ่ง สุดโต่งฝ่ายข้างขวาก็อีกอย่างหนึ่ง.

ลัทธิทั้งสองนี้ ได้มีผู้ถือปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป ในยุคก่อนหน้าพุทธกาล
 และกระทั่งถึงพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก ได้ตรัสรู้อะไร
 ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา; ไม่แหวะเข้าไปหาที่ สุดโต่งทั้งสองอย่างนั้น แต่อยู่
 ตรงกลาง พระองค์จึงได้บัญญัตินามของการปฏิบัตินี้ว่ามัชฌิมาปฏิปทา ก็คือ
 ปฏิบัติในสายกลาง หรืออยู่ตรงกลาง และทรงยืนยันว่าเป็น ปุพฺเพ อนนุสฺสฺเตสุ
 คือสิ่งที่ฉันไม่เคยได้ยินได้ฟังมาแต่ก่อน. ก็แปลว่า ข้อปฏิบัตินี้ เป็นสิ่งที่
 ทรงรู้อเอง ค้นพบเอง ได้แก่ข้อปฏิบัติที่เราเรียกกันในบัดนี้ว่า “มรรคมืองค์
 แคลประการ” เราจะเห็นได้ทันทีว่าทางสายกลางนั้น ก็คือไม่ตามใจตัวเอง
 เกินไป และก็ไม่มีบังคับตัวเองเกินไป นี่เป็นหลักใหญ่ แต่ประทับประคอง
 ตัวเอง ให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสม ที่จะมีการวิวัฒน์ทางสติปัญญา
 เรื่อยไปตามลำดับ เพราะการที่ไปทำตัวให้ลำบากด้วยการกินการนอน อะไร
 ก็ตาม เรียกว่าเป็นการฝีกชนิดหนึ่ง เท่ากับการที่ไปบำรุงบำเรอตัวในทาง

ความสุขให้มันเมาเป็นเหมือนกัน จึงจะต้องระมัดระวังในการปฏิบัติทุกอย่างให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสม ที่จะดำเนินไปตามความมุ่งหมายของหลักปฏิบัตินั้น ๆ จึงจะเรียกว่าเป็นผู้ดำเนินไปตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งเดินสายกลาง.

เมื่อเราได้ทราบที่มา หรือที่เกิดของทางสายกลาง เช่นนี้แล้ว ย่อมหวังได้ว่า เราจะไม่ทำผิดในเรื่องนี้กันได้เลย หรือถ้าตัวทำผิดมาแล้ว ก็ไม่ควรจะทำผิดอีกต่อไป. การที่เราปล่อยไปตามความต้องการของกิเลส คือการตามใจตัวเองในทางความสุขทางวัตถุมากไปนั้น ไม่ถือว่าเป็นการเดินสายกลาง เป็นการทำไปในทางผิดชนิดที่เขาเคยผิดกันมาแล้ว เราไม่ควรจะทำผิดอีก นี้เรียกว่าหลักปฏิบัติอันหนึ่ง คือการเดินในทางสายกลาง.

พิจารณากันต่อไปอีกเรื่องหนึ่ง ถึงการปฏิบัติในสิ่งที่เราเอง หรือไม่เข้าใจว่าจะทำอะไรดี เช่นเป็นปัญหาอยู่ในที่ทั่ว ๆ ไป แก่คนทุกคน และทุกสถานการณ์ทุกยุคทุกสมัยด้วย เพราะวิชาความรู้ได้ดำเนินก้าวหน้าขึ้นใหม่ ๆ เสมอ จนเกิดปัญหาขึ้น ว่าสิ่งนี้ควรหรือไม่ควร ทั้งนี้เป็นต้น สำหรับพุทธศาสนาแล้ว มีหลักที่เด็ดขาดตายตัว ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง แต่เราก็เรียกว่า หลักที่ตรัสแก่ชนชาวกาลามะ หลักปฏิบัตินี้ มีเป็นหลักอยู่ว่า:—

๑. เราอย่าอ้อมปฏิบัติตามโคธเหตุที่มันเป็นการบอกต่อ ๆ กันมา. การบอกต่อ ๆ กันมาได้หมายความว่ามันเป็นการถูกต้อง เราจะต้องมีเหตุผลอย่างอื่น อายัดถือเหตุผลแต่เพียงสักว่าเป็นสิ่งที่บอกต่อ ๆ กันมา.

๒. เราอย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลแต่เพียงว่าเป็นสิ่งที่เคยทำตามสืบต่อกันมา.

๓. **อย่าปฏิบัติไปตามข่าวลือ** คำว่าข่าวลือในที่นี้ หมายถึงสิ่งที่แตกตื่นเล่าลือ โดยมากก็เป็นไปในทางขลัง ทางศักดิ์สิทธิ์ แต่โดยมากก็เป็นในหมู่ของคนที่ไม่มีการพิจารณา แม้ยุคสมัยปรมาณูนี้ ก็ยังมีข่าวลือชนิดนี้และก็ยังมีคนปฏิบัติไปตามข่าวลือ และแตกตื่นข่าวลือชนิดนี้ ทั้งในโลกตะวันออกและโลกตะวันตก แม้ในหมู่ชนที่วางเจริญด้วยวิทยาศาสตร์ก็ตาม ไม่เสียเปรียบไม่ได้เปรียบคนในสมัยพุทธกาลเลย.

๔. **อย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลเพียงสักอ้างได้ ว่ามันมีอยู่ในตำรา** คือในปิฎก หรือในพระไตรปิฎก อย่ามีเหตุผลเพียงเท่านั้น.

๕. **อย่าปฏิบัติไปตามการเคา** การเคาของตัวเอง

๖. **อย่าปฏิบัติไปตามการคาดคะเนของตัวเอง**

๗. **อย่าปฏิบัติไปตามการตรึกตามอาการ.** สามข้อนี้คล้ายกันมาก แต่ว่ามีน้ำหนักต่างกัน : การเคา นี้ เชื่อว่าต่ำมาก หรือง่ายมาก เป็นของคนประมาทหรืออวดดี มากกว่าอย่างอื่น. ส่วนการคาดคะเนนี้ ค่อยเพลาลงหน่อย คือมีการหยั่งหน้าหยั่งหลังเป็นการเคาเหมือนกัน แต่ว่ามี การหยั่งหน้าหยั่งหลังที่ประณีตกว่า. ส่วนการตรึกตามอาการนี้ หมายถึงการใช้เหตุผล ที่ไปกว่าการคาดคะเน แต่ก็ เป็นเหตุผลชนิดที่อาจทำให้ตัวเองตกบ่อของตัวเองได้ ท่านเรียกว่าตรึกไปตามอาการ; เป็นเหตุผลชนิดที่เป็นแบบตรรก เสียมากกว่าที่จะเป็นเหตุผลอันเป็นสังขธรรม ฉะนั้น อาจพิสูจน์ในทางหนึ่งก็ถูก พิสูจน์กลับอีกทางหนึ่งก็ยังขวางกันอยู่ก็ได้ นี้เรียกว่าตรึกตามอาการ.

๘. อย่าปฏิบัติไปเพียงเหตุผลว่า มันต้องกัน หรือมันลงกัน กับลัทธิของเรา ที่เราชอบ.

๙. อย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลแต่เพียงว่า ผู้คนนั้นอยู่ในฐานะจะเชื่อได้ เป็นคนอยู่ในฐานะที่เชื่อได้.

๑๐. อย่าปฏิบัติลงไป ด้วยเหตุผลแต่เพียงว่า ท่านผู้กล่าวนั้น เป็นครูบาอาจารย์ของเรา.

ทั้งหมดนี้ เราพิจารณากันเสียทีก่อน ว่าพระพุทธเจ้าท่านมีหลักอย่างไร หรือพุทธศาสนามีหลักอย่างไร. เราจะเห็นได้ทันทีว่า พุทธศาสนามีการเปิดหมด คือเปิดให้ใช้สติปัญญา ให้ใช้ความคิด ให้ใช้ความเป็นอิสระของตัวเอง ไม่ผูกมัดบังคับกับความเชื่อถือ การคิด การคำนึงของบุคคลผู้ใดหมด. เมื่อเราจะปฏิบัติพุทธศาสนาโดยหลักใหญ่ ๆ เราก็ต้องทำจิตให้เป็นอิสระอย่างนั้นเสียก่อน นี่เป็นการแสดงความผิดแปลกแตกต่างของพุทธศาสนาจากศาสนาอื่นอยู่มาก เพราะฉะนั้นเมื่อจะปฏิบัติหลักพุทธศาสนาก็ต้องสนใจเป็นพิเศษ.

ที่ว่าอย่าปฏิบัติลงไป เพราะเหตุผลมีแต่เพียงว่า มันต้องกันกับลัทธิที่เราถืออยู่ หรือปฏิบัติอยู่ นี้หมายความว่า อย่าปลงความเชื่อเด็ดขาดว่าเท่าที่ปฏิบัติอยู่ หรือเท่าที่เราถืออยู่ เชื่ออยู่นี้ มันเป็นการถูกต้องถึงที่สุดแล้ว มันยังอาจไม่ถูกต้องถึงที่สุด มันยังมีดีกว่านั้น เพราะว่าถ้าเราไปถือหลักอย่างนั้นเสียแล้ว เผลอญลัทธิที่เราชอบอยู่นั้นมันผิด หรือถูกน้อย แล้วจะว่าอย่างไร มันก็เลยติดค้าง ติดค้างคือว่าก้าวไปไม่ได้ หยุดอยู่เพียงเท่านั้น. มันอาจจะผิดไปตามการที่ได้อบรมสั่งสอนอบรมมาผิด ๆ จากบรรพบุรุษก็ได้.

ข้อที่ว่า เราไม่ปฏิบัติไปโดยเหตุผลที่เพียงสักว่าผู้พูด อยู่ในฐานะเชื่อได้^๕ ท่านอาจจะถามว่า พระพุทธเจ้าของเราเป็นผู้พูดอยู่ในฐานะที่ควรเชื่อได้หรือไม่? เราไม่จำเป็นต้องตอบปัญหานี้ พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้วางหลักอันนี้ เพื่อให้เราวินิจฉัยคน ว่าคนไหนเชื่อได้หรือคนไหนเชื่อไม่ได้ แต่ได้ทรงวางหลักว่าอย่าเชื่อ และอย่าปฏิบัติตามลงไปด้วยเหตุผลเพียงความเชื่อเท่านั้น เพราะแม้พระพุทธเจ้าพระองค์ ได้ยินได้ฟังเฉพาะพระพักตร์พระพุทธเจ้าเอง เราก็ต้องพิสูจน์สิ่งที่พูดนั้น ว่าถ้าทำตามแล้วมันจะเกิดผลขึ้นมาอย่างไร แล้วผลนั้นเป็นไปเพื่อความดับทุกข์หรือไม่ ต่อเมื่อเราได้มองเห็น ในขั้นนี้เสียก่อนแล้ว เราจึงปฏิบัติตาม. ^๕หมายความว่าเราไม่ปฏิบัติตามโดยเหตุผลสักว่า ผู้พูดนั้นควรเชื่อได้.

ที่^๕ข้อสุดท้าย อย่าปฏิบัติตามเพราะเหตุผลแต่เพียงว่า ท่าน^๕เป็นครูบาอาจารย์ของเรา นี่ท่านนักศึกษาทั้งหลายควรจะต้องถือว่า ท่านอย่าถือว่าเมื่อท่านอยู่ในฐานะเป็นครูบาอาจารย์ของท่าน ควรจะคิดว่า แม้พระพุทธเจ้าก็อยู่ในฐานะที่เรียกว่าเป็นครูบาอาจารย์ของเราเหมือนกัน. ในเมื่อไม่จำเป็นจะต้องเชื่อพระพุทธเจ้าทันที ในฐานะที่ว่าเป็นศาสดาของเรา ก็เป็นอันว่าเราไม่ต้องเชื่อใครหมด ด้วยเหตุผลแต่เพียงว่าผู้^๕นี้เป็นครูบาอาจารย์ของเรา เราจะต้องฟังว่าท่านพูดอะไร ท่านพูดว่าอย่างไร แล้วปฏิบัติตามลงไปแล้วมันเกิดอะไรขึ้น และสิ่งที่เกิดขึ้นนั้น มันเป็นอย่างไร มันมีคุณสมบัติอย่างไร จะดับทุกข์ได้ตามที่ว่ากันจริงหรือไม่ เมื่อเห็นว่ามันดับทุกข์ได้จริงแล้ว จึงปฏิบัติตาม. อย่าง^๕นี้เรียกว่าปฏิบัติตามเรา เราคือตัวเราเอง ตามสติปัญญาของเราเอง ซึ่งจะได้รับมาจากทางไหนก็ได้.

โดยอาศัยข้อสุดท้ายเป็นหลัก คือข้อที่ ๑๐ เป็นหลัก เราจะเห็น
 ใจของพระศาสดา หรือพระพุทธเจ้า ว่าท่านได้มีการปล่อย หรือการยอม
 แก่พวกเราอย่างไร เพราะฉะนั้น เราควรจะบูชาการปล่อยหรือการยอมของ
 พระองค์ให้มาก โดยการตั้งหน้าตั้งตาเสียสละเวลา กำลังใจ กำลังกาย กำลัง
 ความคิดทั้งหมด พิจารณากันจริง ๆ ในสิ่งที่เราได้รับ แล้วจะปฏิบัติ เราจะ
 พิจารณากันจริง ๆ ให้เข้าใจให้เห็นแจ้ง ให้ปฏิบัติได้ผลตรงตามที่พระศาสดา
 ต้องการ. นี้เรียกว่าเป็นหลักปฏิบัติสำหรับประพจน์ปฏิบัติพระศาสนา.

ที่ว่า "ไม่ให้เชื่อ แม้มันมีอยู่ในพระไตรปิฎก" หรือจะใช้คำว่า
 ดำรงก็ตาม คำว่า "ตำรา" หรือคำว่า "ปิฎก" นั้น ก็คำ ๆ เดียวกัน ในภาษา
 บาลีท่านใช้คำว่าอย่าเชื่อตามปิฎก คืออย่าเชื่อตามพระไตรปิฎก เพราะเหตุว่า
 พระไตรปิฎกนั้น ก็เป็นสิ่งที่ใคร ๆ เขียนก็ได้ แก้ไขก็ได้ จำสืบ ๆ กันมา
 แล้วจึงถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา แล้วจึงเขียนก็ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่มีน้ำหนัก
 อะไรมากไปกว่าที่ว่า บอกสืบ ๆ ต่อ ๆ กันมา และยิ่งบอกว่าได้ฟังจากพระโอรส
 ของพระพุทธเจ้าเอง ก็ไม่ให้เชื่อตายลงไปทันทีเสียแล้ว ทำไมเราจะไปเชื่อ
 ตามปิฎกหรือตำรา เพราะฉะนั้นการอ้างตำราเหมือนที่ขอบอ้างสูตรนั้นสูตรนี้กัน
 ในหมู่พุทธบริษัทนั้น อาตมาขอกล่าวว่ามันไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านต้องการ.
 การที่มอ้างให้เขาเชื่อได้มากเท่าไร ยิ่งเป็นการหักล้างคำสั่งของพระพุทธเจ้า
 มากขึ้นเพียงนั้น เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติพระพุทธานุศาสน์จะต้องระมัดระวัง หรือ
 สำรวมในข้อนี้ให้มาก นี้เป็นแนวของการที่เราจะดำเนินการปฏิบัติใน วาระแรก
 ซึ่งเราจะต้องใช้กฎเกณฑ์ของกาลามสูตร เป็นส่วนสำคัญ.

ดังต่อไปนี้คือหลักศีลธรรมวินัย ตามที่กล่าวไว้ในโคตมีสูตร.
ซึ่งมีหัวข้อเป็นคู่ๆ ไป ดังนี้ :

๑. การปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความกำหนดค้อย่อมใจ นั้น ไม่เป็น
คำสอนของพระศาสดา, ต่อเมื่อตรงกันข้าม คือไม่เป็นไปเพื่อความกำหนด
ค้อย่อมใจ จึงให้ถือว่าเป็นคำสอนของพระศาสดา. ข้อที่เป็นคู่ๆ กันนั้นไม่สำคัญ
และอาจเข้าใจได้โดยง่าย แต่ข้อที่ว่า คำนั้น ๆ มีใจความอันแท้จริงอย่างไร
นั้นสำคัญมาก เราจะต้องศึกษา และตีความกันให้ดี. เราจะเข้าใจได้ถูกต้อง
อย่างไร มันสำคัญอยู่ที่ตัวสูตร คือเนื้อหาของสูตร เช่นมีใจความว่าถ้าการ
ปฏิบัตินี้ เป็นไปเพื่อให้เกิดความกำหนดค้อย่อมใจมากขึ้น ข้อหนึ่ง อีกข้อหนึ่ง
ถ้าการปฏิบัตินี้ ไม่เป็นไปเพื่อให้เกิดความกำหนดค้อย่อมใจมากขึ้น ที่ตรงกันข้าม.
สิ่งที่เราจะต้องเข้าใจกันจริงๆ คือที่ว่ากำหนดค้อย่อมใจนั้น คืออะไร เราจะต้อง
เข้าใจกันก่อน กำหนดค้อย่อมใจ ก็หมายถึงกิเลสประเภทราคะ แต่หมายได้
ละเอียดกว่าความรู้สึกตามธรรมดา ราคะธรรมดาเราหมายถึงเรื่องกามคุณอย่าง
หายาบคาย แต่คำว่ากำหนดค้อย่อมใจในภาษาบาลีนั้น หมายละเอียดถึงว่า
ความยึดถือห่วงแหนในแก้วแหวนเงินทองอะไรอย่างนี้ ก็เรียกว่ากำหนดค้อย่อมใจ
เหมือนกัน. เพราะฉะนั้นความกำหนดค้อย่อมใจในที่นี้ ก็หมายถึงว่ามันทำให้เกิด
การผูกมัดตรึงในทางจิตใจ กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากขึ้น เช่นว่าสำหรับทำให้เกิด
ความสุขพอใจ อย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา แล้วก็มี ความหลงใหลยินดีในสิ่งนั้น
แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น อย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิบัติผิดเสียแล้ว เพราะปฏิบัติเพื่อให้เข้าไป
ผูกพัน ผูกมัดตรึงในสิ่งใดสิ่งหนึ่งมากขึ้น. อย่างว่าถึงการปฏิบัติศีลธรรมท่าๆ
เช่นให้ได้ทรัพย์ ได้ลาภ ได้ยศ ได้ศักดิ์ ได้บริวาร ไผตรี ความกว้างขวางใน
ทางสมาคมอะไรเหล่านี้ แล้วเพลิดเพลินพอใจ ยินดี หลงใหล อย่างนี้ก็

เรื่องหยาบมาก. แม้การปฏิบัติในทางศีล จนได้รับผลของศีล เป็นความสุข ความพอใจแล้ว ก็มุ่งหมายจะให้กำหนดยินดี พอใจ แล้วหยุดอยู่เพียงเท่านั้น หรือแม้ที่สุด แต่จะปฏิบัติสมาธิ เกิดความสุขในฌาน แล้วพอใจ กำหนดยินดี ในความสุขชนิดนั้นอย่างแน่นแฟ้น นั่นก็ถือว่าไม่ถูกเสียแล้ว จะต้องคลายความ กำหนดนั้นเสียเพื่อปฏิบัติต่อไป นี้ก็สรุปเป็นหลักได้ว่า การปฏิบัตินั้นมันให้เกิด ความติดแน่นในทางจิตใจ หรือขนาดเรียกว่ากำหนดพอใจในสิ่งใดซึ่งเป็นวัตถุ ก็ตาม เป็นนามธรรมก็ตาม เรียกว่าข้อปฏิบัติไม่ใช่ธรรมวินัยของพระศาสนา เสียแล้ว.

๒. การปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อทำให้เกิดความทุกข์ หรือประกอบ ตนไว้ในความทุกข์ คือทำให้เกิด ความยาก ความลำบาก มากขึ้นกว่าธรรมดา มากขึ้นกว่าจำเป็น มากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยที่ยังเกิดทุกข์มาก เพราะความโง่เขลา มงายของตน ข้อนี้ได้แก่การปฏิบัติที่ทำไปด้วยความมงาย ยึดมั่นถือมั่น ในข้อปฏิบัตินั้นเหมือนกัน. เช่นคนที่กินเนื้อกินผัก มีปัญหาเรื่องกินเนื้อ กินผัก ถ้าว่าการกินผักมีอันสงส์มากกว่ากินเนื้อ แต่ทำให้เกิดการลำบากขึ้น ก็หมายความว่านั่นเป็นการทำผิดแล้ว. เพราะว่าการกินผักที่ถูกต้องไม่ต้อง ทำให้คนผู้นั้นต้องลำบากมากไปกว่าเดิม ก็จะต้องทำให้ลำบากน้อยไปกว่าเดิม จึงจะเรียกว่าเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง.

ที่นี้สูงขึ้นไปถึง เรื่องปฏิบัติศีล ถ้าปฏิบัติศีลด้วยความยึดมั่นมงาย ในตัวหนังสืออย่างหลับหูหลับตา อย่างเถนตรงแล้ว ไม่ต้องสงสัย อาตมา ขอยืนยันว่า ความทุกข์ยากลำบาก จะเกิดจากการปฏิบัติศีลนั้นไม่ใช่บ่อย ; แต่ถ้า

เป็นผู้ปฏิบัติอย่างลืมหูลืมตา ไม่ม่งมาย ก็รับรองได้อีกเหมือนกันว่า ความทุกข์ ความลำบากที่เกิดขึ้นจากศีลนั้น จะไม่มีมากอย่างนั้น หรืออาจจะกล่าวได้ว่าไม่มีเลยก็ได้.

ขันธุงค์ ที่สูงไปกว่าศีล ท่านนักศึกษาบางคนอาจจะไม่เข้าใจ : การถือธุงค์นี้ เป็นการปฏิบัติอีกะบอบหนึ่ง เช่น ใช้เครื่องนุ่งห่มจำกัด ฉันทอาหารจำกัด อยู่ในที่อาศัยจำนวนจำกัด ในที่สงฆ์น้อย ๆ หรือเลว ๆ กินอาหารเพียงวันละครึ่งเดียว กินอาหารในภาชนะใบเดียวอย่างนี้เป็นต้น เป็นข้อปฏิบัติมากมายเหมือนกัน อย่างนี้เรียกว่าธุงค์. ถ้าปฏิบัติธุงค์ด้วยความม่งมาย ความทุกข์ลำบากจะเกิดขึ้นอย่างไม่ต้องสงสัย ยุ่งยากไกลาหลไปหมด จนไปที่ไหน ก็ไม่ได้ จะเดินทางก็ไม่ได้ จะรับนิมนต์ไปที่ไหนก็ไม่ได้ ถ้ารับนิมนต์ไปยังที่ใด ก็เกิดไกลาหลขึ้นที่นั่น เป็นการทำคนอื่นให้ลำบากอีกตั้งหลายคน นี้เรียกว่า เป็นการกระทำที่ม่งมายทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น ; หรือสูงขึ้นไปกว่านั้น ก็เป็นการมุ่งหมายที่ทำตนให้ลำบาก เป็นอัครตกิลมถานุโยค ทรมานตา หู จมูก ลิ้น กาย ให้หมดสมรรถภาพไปก็ตาม นี้เรียกว่าประกอบอยู่ในความทุกข์. การปฏิบัติใดเป็นไปเพื่อทำตน หรือประกอบตนอยู่ด้วยความทุกข์เช่นนี้ ชื่อว่าอยู่นอกร่องนอกรอย ของธรรมวินัยของพระศาสดา.

๓. การปฏิบัติใด ปฏิบัติลงไปแล้ว เป็นไปเพื่อทวิกองกิเลส.

คำว่าทวิกองกิเลสนี้ หมายความว่า ธรรมคาเรก็มีกองกิเลสกันอยู่แล้ว การปฏิบัตินั้น ยังเป็นไปเพื่อทวิกองกิเลสอีก เช่น ได้ผลเป็นการสรรเสริญเยินยอ หรือผลเป็นการเป็นอยู่ที่สนุกสนาน แล้วก็พอใจในการปฏิบัตินั้น นี้เรียกว่าเป็นผู้ปฏิบัติสะสมกิเลส ไม่ใช่พรหมจรรย์ แม้ว่าพรหมจรรย์อันวยผลเป็นเสียง

สรรเสริญ เป็นลาภสักการะ อยู่ตามปรกติก็ตาม ท่านเรียกว่าเป็นกะพีของพรหมจรรย์. เมื่อคนเราไปยึดเข้าที่กะพีของพรหมจรรย์ การปฏิบัตินั้นก็เป็นการปฏิบัติเพื่อสะสมกองกิเลสกันยิ่งขึ้น จึงเลยเป็นการปฏิบัติที่ผิดไปตั้งแต่เริ่มต้น เป็นการปฏิบัติที่ทำการกลับหลังไปสู่ความทุกข์ จึงเรียกว่าไม่ใช่อยู่ในร่องในรอยในธรรมวินัยของพระศาสนา.

๔. ปฏิบัติเป็นไปเพื่อความอยากใหญ่.

๕. ปฏิบัติเป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ. สองข้อนี้คล้ายกันมาก ข้อที่ ๔ ที่ว่าปฏิบัติแล้ว เป็นไป เพื่อความอยากใหญ่ นี้อธิบายว่า เมื่อปฏิบัติตามข้อปฏิบัติข้อนี้ลงไปแล้ว ได้ผลมา ทำให้เกิดความอยากใหญ่กว่าเดิม ทำให้ขยายความต้องการมากออกไปกว่าเดิม เพราะผลของการปฏิบัติ นั้น ๆ ซึ่งเราจะเห็นได้ว่า มีอยู่ทั่วไป ที่แรกก็ตั้งใจจะมาในพระศาสนาด้วยความบริสุทธิ์ ด้วยศรัทธาแท้ แต่พอมาแล้ว ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว มีลาภสักการะและเสียงสรรเสริญเกิดขึ้น ความคิดนั้นโน้มไปเพื่อความอยากใหญ่ คืออยากในลาภสักการะและเสียงสรรเสริญที่มากขึ้นไป ความมุ่งหมายเดิม ก็เลยหันเหไปในทางที่จะชวนให้ปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้นยิ่งขึ้น หรือมุ่งหมายจะได้ผลถึงความเป็นอย่างนั้นมากขึ้น ในที่สุดการปฏิบัตินั้นก็ออกนอกทางอย่างนี้เรียกว่าเป็นการปฏิบัติเพื่อความอยากใหญ่ ไม่อยู่ในร่องในรอยของธรรมวินัยของพระศาสนา.

ส่วนข้อที่ ๕ ที่ว่าเป็นไป เพื่อความไม่สันโดษ นั้น แปลว่าการปฏิบัตินั้นทำให้เกิดความไม่ยินดีเท่าที่มีอยู่แล้ว ในวัตถุจำเป็นเท่าที่มีอยู่แล้ว คือในอาหาร ในเครื่องนุ่งห่ม ในที่อยู่อาศัย และในยาแก้โรค คือสิ่งจำเป็น

๔ ประการสำหรับคนเรา. **ความไม่สนใจในสิ่งที่มียอยู่แล้ว มีอาการคล้ายกับความอยากใหญ่** แต่นั่นมุ่งไปในทางขยายความอยาก ส่วนข้อหลังนี้จำกัดความมาในทางที่ว่าเท่าที่มีอยู่แล้วยังไม่ยินดีมากขึ้น เลยทำให้ไม่มีโอกาสที่จะทำงานทำการ เพราะว่าวัตถุเครื่องอาศัยเท่าที่จำเป็น เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้สอย และยาแก้โรค เท่าที่ท่านมีอยู่ที่บ้านนั้น ท่านไม่พอใจ ไม่มีทางที่จะทำให้ท่านพอใจยินดีอยู่ได้ ก็ต้องแสวงหาสิ่ง ๔ อย่างนี้ใหม่ ก็เลยไม่มีโอกาสที่จะทำการทำงานที่เป็นตัวประโยชน์แท้ เลยต้องแสวงหาวัตถุปัจจัยเครื่องเกื้อกูลแก่ความเป็นอยู่นี้ ไม่มีที่สิ้นสุด. เพราะฉะนั้นการที่รู้จักทำให้สิ่งที่มียอยู่แล้ว เป็นสิ่งที่เพียงพอ หรือพอใจแล้ว มันก็หมกบึ้งดูหากันในเรื่องการที่จะแสวงหาวัตถุเครื่องเกื้อกูลในการเป็นอยู่ แล้วเราก็จะได้ลงมือปฏิบัติตัวพรหมจรรย์ หรือตัวการดีทุกชั้นนั้นได้ทันที. เพราะเหตุฉะนั้นแหละ การปฏิบัติของผู้ปฏิบัติเพื่อค้ำทุกข์ จึงต้องเป็นไปเพื่อให้เกิดความพอใจ หรือยินดีอยู่ได้เท่าที่ปัจจัยเครื่องอาศัยที่มีอยู่แล้วนั้น เพียงพอแก่การที่จะเป็นอยู่.

๖. การปฏิบัติที่เป็นไป **เพื่อการคลุกคลีกันเป็นหมู่** นี้ผิด ไม่อยู่ในร่องในรอยของธรรมวินัยของพระศาสนา. การคลุกคลีกันเป็นหมู่นี้ควรจะถือว่าเป็นสัญชาตญาณอันหนึ่ง เพราะคนเราชอบมีเพื่อนเพื่อจะสนทนา เพื่อจะร่วมในกิจกรรมต่างๆ แม้ที่สุดแต่เรื่องหยอกล้อ ถ้ามีเวลาว่าง เราก็จะไปหาเพื่อนจะเป็นเพื่อนเพศเดียวกัน หรือเพื่อนต่างเพศก็ตาม แล้วก็มีความรู้สึกเพลิดเพลินที่เกิดมาจากการคลุกคลีกันเป็นหมู่. การคลุกคลีกันเป็นหมู่ เป็นไปตามอำนาจของสัญชาตญาณ **เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นที่ไปเพื่อการบังคับตัวเอง** แต่เป็นไปเพื่อการตามใจตัวเอง. เมื่อปล่อยมากเข้าๆ มันก็ทะเยอทะยานไป

ในทางที่ตามใจตัวเองยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือการบังคับตัวเองก็น้อยลงไป ไม่ต้องพูดถึงการเป็นสมาธิ ; การเป็นสมาธิมิได้ ฉะนั้นสิ่งที่เหนือไปจากสมาธิก็มีไม่ได้. การคลุกคลีกันเป็นหมู่^๕นี้จำกัดความหมาย อยู่ตรงที่ปล่อยไปตามกิเลส หรือตามอารมณ์ของสัตว์ที่ชอบคลุกคลีกันเป็นหมู่. แต่ไม่ได้หมายความว่า การจับกลุ่มกันเป็นหมู่เพื่อศึกษาเล่าเรียน หรือเพื่อปฏิบัติ การงานหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง^๖เป็นการคลุกคลีกัน อย่างนี้ก็หาไม่ได้. เราพิสูจน์ กันได้ง่าย ๆ ตรงที่ว่า การคลุกคลีกันเป็นหมู่นั้น มันสนุก ส่วนการมานั่งรับการอบรม หรืออะไรทำนองนี้ ใครรู้สึกสนุกบ้าง ขอให้ลองคิดดู ; หรือการประชุมกันปฏิบัติหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว มันไม่มีทางจะสนุกสนานเลย ดังนั้น ความหมายจึงต่างกัน. การที่เราประชุมกันเพื่อศึกษาเล่าเรียน หรือปฏิบัติหน้าที่ การงานนั้น ไม่รวมอยู่ในคำว่าคลุกคลีกันเป็นหมู่. แต่ถ้าว่าปฏิบัติศีล หรือสมาธิ หรือปัญญาก็ตาม แต่ถึงกันเข้าสู่ความคลุกคลีกันเป็นหมู่ พอใจสรวลเสเฮฮา^๗กันเป็นหมู่ อยู่กันในห้องกลางเสียงสรรเสริญเยินยอกันเป็นหมู่ อย่างนั้นแล้ว ก็เรียกว่า ไม่อยู่ในร่องในรอย ไม่อยู่ในธรรมวินัยของพระศาสนา เป็นการปฏิบัติที่ผิด.

๗. การปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อให้เกิดการเกียจคร้าน^๘ท้อแท้ นี้ก็เรียกว่าผิดธรรมวินัย ไม่อยู่ในร่องในรอยของพระศาสนา ขึ้น^๙ท่านทั้งหลาย ก็พอจะเข้าใจกันได้ ว่าการเกียจคร้านหมายถึงอะไร เพราะไม่เป็นที่ประสงค์กันทั่ว ๆ ไปอยู่แล้ว หากแต่ว่ามันมีสิ่งที่จะต้องพิจารณา และสังเกตเป็นพิเศษ เพราะว่าการปฏิบัติในทางที่เรียกว่าศีลธรรมหรือศาสนา บางสิ่งบางอย่างนั้น ถ้าทำไปผิดพลาด นอกหล่นออกทางนอกแนวแล้ว ทำให้เกิดอาการชนิดที่เรียกว่า

เป็นความเกียจคร้าน ไม่อยากทำอะไรขึ้นมากก็ได้. บางทีก็มีความเข้าใจผิดในเรื่องการปลงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือตีความหมายผิด พิจารณาผิด เข้าใจผิด ทำให้เกิดการไม่อยากทำอะไร ทำให้เกิดการท้อแท้ อย่างนี้ก็ได้ แล้วจะไปโทษว่า เนื่องมาจากปฏิบัติในหลักของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้ไม่ถูก เพราะว่าหลักของพระพุทธศาสนาต้องเป็นไป เพื่อความสดชื่นรื่นเริง กล้าหาญ เข้มแข็ง ขยันมากขึ้นเสมอไป. เพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่าทำให้เกิดผลอันใหม่ ซึ่งเป็นที่พอใจ เป็นที่ที่ทุกคนยังพิจารณาแล้ว ยังพอใจในความก้าวหน้า นั้น ๆ ยิ่งอยากจะทำปฏิบัติให้ถึงที่สุดเสียโดยเร็วเสมอไป ถ้าเกิดการท้อแท้ทอดถอย หรือติดกับเกียจคร้านขึ้นมาแล้ว ก็ขอให้วินิจฉัยลงไปได้โดยเด็ดขาดว่าผิดทางนี้ไม่ใช่ร่องรอยของพระศาสนา.

๘. ข้อสุดท้ายของโคตมีสูตร นี้มีว่า การปฏิบัติใด **เป็นไปเพื่อ** การ**เลื่องยาก** ก็เป็นอยู่ยาก ในการกิน ในการเป็นอยู่ นี้เรียกว่าเลื่องยาก. ถ้าการปฏิบัติใด เป็นไปเพื่อทำตนให้เลื่องยาก พิรีพรีไร พิติพิถันแล้ว ฟังทราบ เด็ด ว่าไม่อยู่ในร่องในรอย ไม่ใช่ธรรมวินัยของพระศาสนา. คำว่าเลื่องยาก นี้มีใจความสำคัญที่จะต้องระมัดระวัง พิจารณาอยู่บ้างเหมือนกัน เพราะท่านให้ยึดหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือทางสายกลาง เราจะตั้งค่านวดคู้ด้วยตนเองให้เหมาะสมแก่กาลละ แก่เทศะ หรือแก่ทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่าง แล้วก็อาจจะรู้ได้ด้วยตนเองว่าที่พอเหมาะพอดี คือไม่ง่ายไม่ยากไม่ลำบากนั้น เป็นอย่างไร ท่านประสงค์เอาความเลื่องง่ายในที่นี้ ก็หมายถึงเท่าที่มันจะอำนวยประโยชน์อันแท้จริง ที่เราจะต้องทำนั้นให้สำเร็จประโยชน์ อย่าให้ยุ่งยากลำบากในการกิน การอยู่ เป็นอันขาด นี้เรียกว่าเลื่องง่าย. แต่ก็อย่าเข้าใจผิด จนถึงกับว่าง่าย ชนิดที่ไม่ต้องกินอะไร หรือว่าง่ายชนิดที่กินอาหารที่ไม่เพียงพอแก่ความต้องการ

อย่างนี้เป็นต้น จะต้องได้อาหารที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของอาหาร และในลักษณะที่ไม่ก่อให้เกิดความยุ่งยากทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ไม่ทำให้ตนเองเสียเวลาเสียโอกาส ในการที่จะประพฤติประโยชน์ที่สูงไปกว่าการกินอาหาร เพราะว่า **ไม่ใช่เราเกิดมา เพื่อจะกินอาหาร การกินอาหารนั้นเป็นเพียงเครื่องช่วยให้เรามีชีวิตอยู่ไปได้** สำหรับทำสิ่ง ๆ หนึ่ง ซึ่งมีค่าสูงไปกว่าการได้กินอาหาร คือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์เราควรจะได้รับ นี่เป็นอันว่าเราจะต้องฟังเอาสิ่งนั้น เป็นจุดที่มุ่งหมายอยู่เป็นประจำ แล้วการเลี้ยงตัวเราก็จะเป็นการเลี้ยงง่ายอยู่ในตัว โดยไม่รู้สึกรำคาญ ใช้คำว่ามันจะเป็นไปเอง เป็นไปในทางเลี้ยงง่ายเอง เป็นข้อสุดท้ายของการปฏิบัติ ที่เป็นการชี้ให้เห็นชัด ว่านี่แหละเรียกว่าร่องรอยของพระพุทธเจ้า หรือของพระพุทธศาสนา ใช้ปฏิบัติได้ทั้งในส่วนศีลธรรม และในส่วนศาสนา.

ท่านทั้งหลาย ลองเอาไปพิจารณาดูให้เห็นแจ้ง แล้วจึงปฏิบัติอย่างเดียวกัน อย่าได้เชื่อว่าเป็นคำที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ แล้วก็เชื่อได้ แล้วอาตมาก็เอามากล่าวตามจริงแน่ ไม่หลอกลวงแน่ ตั้งนี้เป็นต้น ก็ต้องเอาไปพิจารณาดูทีละข้อ ๆ จนเห็นชัด แล้วจึงถือไว้เป็นหลักปฏิบัติ. การปฏิบัติของเราทั้งเบื้องต้น และตรงกลาง และผลสุดท้าย จะไม่ผิดออกไปนอกทางของการปฏิบัติที่เราต้องการ นี้เรียกว่าหลักสำหรับตัดสินวินิจฉัยการปฏิบัติ หรือควบคุมการปฏิบัติ เพื่อให้ดำเนินไปถูกต้อง.

ที่นี้อาตมาอยากจะชี้ไปในข้อที่ว่า แนวการปฏิบัติหรือ ควการปฏิบัติ นั้น มันคืออะไรเป็นกฎเกณฑ์ที่จะวินิจฉัยลงไปว่า เป็นการปฏิบัติขั้นหยาบ ขั้นกลาง ขั้นละเอียด หรือว่าขั้นแล้ว ขั้นกลาง ขั้นดี หรือว่าขั้นต้น

ชั้นกลาง ชั้นสูง อย่างนี้เป็นต้น เพราะว่าคนเราจะปฏิบัติอย่างไรก็ตาม ย่อมมุ่งหมายที่จะให้ดำเนินไปสู่ชั้นสูงสุดด้วยกันทั้งนั้น เพราะฉะนั้นเราควรจะทราบเสียด้วยว่าในการปฏิบัติชั้น ๆ มันมีหลักอะไร ที่เป็นเครื่องชี้ว่าเป็นความสูงต่ำของการปฏิบัติ.

ในข้อนี้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสธรรมะไว้หมวดหนึ่ง เรียกว่า การปฏิบัติที่เพ่งเล็งความเป็นใหญ่ ๓ ประการ : ปฏิบัติเพ่งเล็งตัวเองเป็นใหญ่; ปฏิบัติเพ่งเล็งโลกเป็นใหญ่; ปฏิบัติเพ่งเล็งธรรมะเป็นใหญ่; รวมเป็น ๓ ข้อ.

ข้อแรก ปฏิบัติเพ่งเล็งความเห็นแก่ตัวเอง เอาตัวเองเป็นใหญ่ นี้เรียกว่าเป็นอัตตาทิปไตย การปฏิบัติเอาตัวเองเป็นใหญ่นี้ ถ้าเป็นไปในทางถูก อย่างดีก็เป็นเพียงศีลธรรมที่พออยู่ได้ แต่ส่วนมากต้องเป็นไปในทางกิเลส เพราะความเห็นแก่ตัวนั้นเป็นกิเลสอยู่แล้ว แล้วการปฏิบัติไปด้วยความเห็นแก่ตัว ก็คือการไปสู่การตามใจตัว หรือเห็นแก่กิเลสเป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้นอัตตาทิปไตย จึงเป็นไปในวิสัยของกิเลสมากกว่าที่จะเป็นไปในทางที่ถูก จึงเป็นขั้นต้น หรือขั้นต่ำ หรือขั้นหยาบ เรียกว่า ปรารภตนแล้วจึงปฏิบัติ. เมื่อหนักเข้า ๆ ก็ค่อย ๆ เลื่อนไปในทางที่จะตามใจตัวเอง คือตามใจกิเลส เราควรจะระมัดระวังเป็นอย่างยิ่ง. ที่อาตมาได้เคยกล่าวในตอนต้น ๆ ที่ว่าพุทธศาสนาเพ่งเล็งตัวเองเป็นหลักนั้น ไม่ใช่ตัวเองชนิดนี้ : ที่ว่าพุทธศาสนาเพ่งเล็งตัวเองเป็นหลัก ศีลธรรมเพ่งเล็งคนทั้งหมดเป็นหลักนั้น คำว่าตัวเองเป็นหลักในการปฏิบัติศาสนานี้ หมายถึงการที่จะต้องปฏิบัติตัวเองให้เป็นไปตามทางธรรม. ส่วนคำว่าเอา

ตัวเองเป็นใหญ่ ในที่นี้หมายถึงตัวเองที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา คือตัวเองที่มีกิเลส แล้วทำอะไรไปตามอำนาจของกิเลส อย่างนี้เรียกว่าปรารถนากตัวเองเป็นหลัก ปรารถนากิเลสเป็นหลัก; ถ้าพูดให้ชัดก็คือปรารถนากประโยชน์ส่วนตัวของตนเป็นหลัก เรียกว่าอัตตาธิปไตย. ท่ามาก หยาบมาก หรือเลวมาก.

ข้อสอง ที่สูงขึ้นมา เรียกว่า โลกาธิปไตย ปรารถนากความต้องการของโลกเป็นหลัก นี้เพิ่งถึงถึงการทำให้ถูก ให้ดี ให้งาม ตามที่โลกสรรเสริญ มุ่งผลเป็นเสียงสรรเสริญ เกียรติยศ เกียรติคุณ มากกว่าที่จะมุ่งผลเป็นวัตถุ แต่แล้ววัตถุก็ต้องมาเอง ไม่ต้องสงสัย เพราะเมื่อมีเกียรติยศเกียรติคุณแล้วมันก็ย่อมถึงวัตถุมาเอง. แต่ว่าความมุ่งหมายอันแท้จริงนั้นปรารถนากเสียงสรรเสริญ เกียรติยศจากโลกเป็นหลัก เรียกว่าโลกาธิปไตย ค่อยยังชั่วขึ้นมากกว่าข้อแรก เพราะการที่คนเราทำอะไรให้โลกเขานับถือได้นั้น จะต้องควบคุมตัวเอง จะต้องเสียสละการเห็นแก่ตัวอยู่มาก แม้ไม่หมดก็มากทีเดียว มันจึงจะได้การปฏิบัติที่เป็นโลกาธิปไตย จนได้อยู่เหนือการเคารพนับถือของคนทั้งโลก. ระดับนี้เป็นสิ่งที่ทำได้เต็มที่ ในเรื่องของศีลธรรม ในขั้นศีลธรรม แต่ในเรื่องของศาสนา ก็ยังไม่นิยม แม้นิยมบ้าง ก็ถือเป็นขั้นต้น ๆ ต่ำ ๆ แต่ไม่ถือว่าเป็นความผิด ไม่ถือว่าเป็นบาป เพราะไม่มีการหลอกลวง ไม่มีการเบียดเบียนตน และผู้อื่น เราผู้อยู่ในวิสัยโลก อาจจะยึดถือเป็นหลักได้โดยมาก หรือโดยส่วนใหญ่.

ข้อสุดท้าย คือข้อสาม เรียกว่าการปฏิบัติที่ปรารถนากธรรมะเป็นใหญ่. คำว่าธรรมะ ได้อธิบายไว้แล้วในที่ต่าง ๆ ว่ามีความหมายกว้าง แต่ถ้าสรุปแล้ว ก็คือความจริง หรือความสัตย์จริง หรือความถูกต้อง หรือความยุติธรรม หรือความงามตามทางธรรม. ถ้าพูดให้ตรงความหมายที่สุด ก็คือเพื่อความดับทุกข์

โดยตรง นี้ เรียกว่าธรรม ในที่นี้ **ธรรมาธิปไตย** แปลว่าดีดธรรมะเป็นใหญ่ คือปรารถนาความจริง ความถูกต้อง ความดี ความยุติธรรม ความดับทุกข์ที่ถูกต้อง แท้จริงสิ้นเชิงเป็นใหญ่ นี้ได้แก่ไม่ปรารถนาความเห็นแก่ตน ไม่ปรารถนาความต้องการของโลก ไม่ปรารถนาเสียงสรรเสริญของโลก แต่ว่าปรารถนาดี ความจริง ความงาม ความถูกต้อง ความยุติธรรมที่สามารถจะดับทุกข์ได้สิ้นเชิง.

ว่าโดยทั่วไป คำว่า “ธรรม” หมายถึงความดี ความงาม ความจริง ความถูกต้อง ความยุติธรรม เหล่านี้ ซึ่งเราหาคำจำกัดความยากเหลือเกิน แต่เราใช้คำว่า ธรรมะก็ได้ ธรรม หรือสัจธรรมก็ได้. ถ้าปรารถนาศัจธรรมเป็นใหญ่ เป็นธรรมาธิปไตยแท้ นี้ก็เป็นไปเพื่อการชุกเกลากิเลสอย่างเดียว เป็นไปเพื่อการก้าวหน้า ถึงความดับทุกข์โดยสิ้นเชิงได้โดยเร็ว จึงเป็นหลักที่ใช้ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กับการปฏิบัติในทางฝ่ายศาสนา. แต่ฝ่ายศีลธรรมนั้น ก็ใช้ได้ ถ้ามีความกล้าหาญเพียงพอ ก็จะตึงบุคคลนั้นให้มาสู่ระดับที่สูงได้โดยเร็ว. แต่ธรรมคณาจารย์โลกนั้น ไม่มีความกล้าหาญเพียงพอ เพราะตกอยู่ใต้วงล้อมของกิเลสมากเกินไป จึงไม่ค่อยกล้ายึดถือหลักธรรมาธิปไตย คือปรารถนาธรรมะเป็นใหญ่ จึงได้ตกอยู่ในวิสัยปรารถนาตัวเอง หรือโลกเป็นใหญ่. แต่ขอให้เข้าใจว่าหลักปฏิบัติที่ปรารถนาธรรมะเป็นใหญ่นี้ เป็นที่พึงอันแท้จริงของโลก. ถ้าหากว่าเราถือธรรมาธิปไตยเป็นหลักกันแล้ว โลกก็จะพ้นจากความเป็นโลก ก็จะกลายเป็นธรรม คือมีแต่ความสงบสุข ความไม่มีทุกข์ โดยส่วนตัว. แต่ด้วยเหตุที่ไม่ปรารถนาธรรม โลกจึงยังเป็นโลก เป็นโลกาธิปไตย จึงต้องมีความทุกข์เป็นธรรมดาของโลก.

ความคาบเกี่ยว มีกันอยู่อย่างนี้ การเหลื่อมล้ำต่ำสูงมีกันอยู่อย่างนี้ สำหรับหลักการปฏิบัติ. เราจะต้องวินิจฉัยดูให้ดี ในการที่จะปฏิบัติอะไรลงไป

อย่าให้เป็นอัตตารูปไทย อย่างน้อยที่สุดก็ให้เป็นโลกาธิปไตย ปรารถนียง
สรรเสริญที่ถูกต้องของโลก ก็ยังดี แต่ถ้าให้ถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนาแล้ว
ก็มีแต่ธรรมาธิปไตย อาศัยความดี ความจริง ความงาม ความถูกต้อง ความ
ยุติธรรมเป็นหลัก. นี่เรียกว่าเป็นการพิจารณาถึงลำดับของการปฏิบัติที่จะ
เป็นไปในทางก้าวหน้าอย่างไร.

ที่นี้มีส่วนที่จะต้องพิจารณาอีกชั้นหนึ่ง ก็คือว่า การปฏิบัตินั้นจะต้อง
เป็นลำดับ หรือเป็นขั้น เราจะต้องเข้าใจว่าการปฏิบัติธรรมนี้ จะต้องเหมือน
กับการขึ้นบันได พระพุทธเจ้าท่านตรัสเองว่า พรหมจรรย์นี้ พระพุทธศาสนานี้
มีการเข้าไปตามลำดับ ไม่ใช่เข้าทีเดียวถึง. ที่นี้การปฏิบัติของเราไม่สามารถ
จะปฏิบัติอย่างกระโดดพรวดเดียวถึง. เราจะต้องสงบ สะกดอก สะกดใจ
จะต้องมีการทนได้ รอได้ คอยได้ ไปตามลำดับ อย่างในเรื่องไตรสิกขา เคย
อธิบายแล้วในการบรรยายครั้งที่สอง ของปี ๒๔๙๙ ก็มีปฏิบัติศีล เป็นบาทฐาน
ของสมาธิ มีสมาธิตามสมควร แล้วเราก็ต้องปฏิบัติปัญญา.

หรือถ้ากล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็ว่าเราจะต้องปฏิบัติพุทธศาสนาในส่วน
ที่เป็นปริยัติศาสนา คือศึกษาเหตุผล ศึกษาหลักวิชา ศึกษาความหมายอะไร
ต่างๆ ให้เข้าใจอย่างที่เรากำลังศึกษาอยู่นี้เสียก่อน เรียกว่า ปริยัติศาสนา.
ในส่วนปริยัติศาสนานี้ คือการศึกษาให้เข้าใจอย่างถูกต้อง. แล้วมีการ
ปฏิบัติในส่วนปฏิบัติศาสนา ก็ลงมือทำเอาจริงๆ แล้วในที่สุดเราก็จะได้ผลที่
ปฏิบัติเรียกว่า ปฏิเวธศาสนา คือเป็นมรรค ผล นิพพาน. แม้เป็นกรณี
ทั่วไป ในการประกอบกิจการงานทางโลกๆ ก็เหมือนกัน เราจะต้องลงมือศึกษา

ให้เข้าใจ แล้วเราทำจริง ๆ เราจึงจะได้ผลของสิ่งนั้น อย่างท่านนักศึกษาทั้งหลายที่จะไปเป็นผู้พิพากษาเหล่านี้ ก็ต้องศึกษาเทคนิคของการเป็นผู้พิพากษา แล้วปฏิบัติให้ถูกต้อง แล้วจึงจะเป็นผู้พิพากษาที่น่าผลดีมาให้แก่โลก ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลของโลก เป็นอุดมคติของการเป็นผู้พิพากษา เราไม่ถือว่าเป็นอาชีพ หรือลูกจ้าง แต่เราถือว่าเป็นปุชนียบุคคลของโลก อย่างใช้คำว่า *noble profession* นี้ อาตมาอยากจะให้ความหมายเป็นคำ ๆ นี้ มากกว่าที่ถือ ๆ กัน คือว่ามันไม่ใช่อาชีพ มันเป็นการเป็นอยู่ที่ประเสริฐชนิดหนึ่ง ที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ ส่วนที่เป็นอาชีพ ได้ผลตอบแทนมาเลี้ยงชีวิตนั้น ให้ถือว่าเป็นของแถม เป็นของพลอยได้ เพราะว่าสิ่งที่เราควรจะได้มัน มีมากกว่านั้น. ถ้าเราถือหลักตามนี้ เราควรมีหลักชนิดหนึ่ง ที่ได้กล่าวมาแล้วว่า เราต้องทำให้เป็นผู้ถึงอุดมคติจริงๆ คือแบ่งเป็นปริยัติ เป็นปฏิบัติ เป็นปฏิเวธ.

แต่ในที่สุด เราต้อง **ให้มันมีความงามตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส ๓ ประการ.** พระพุทธเจ้าตรัสว่า คำสั่งสอนหรือการปฏิบัติ หรือผลของการปฏิบัติในศาสนาของท่านนั้น มีความงาม ๓ ประการ มีความงามในเบื้องต้น ความงามในตรงกลาง มีความงามในเบื้องปลาย เรียกว่าความงาม ๓ ประการ. **ความงามเบื้องต้น** อย่างเช่นว่าเราจะต้องศึกษาด้วยความระมัดระวัง อย่าสะเพร่า อย่าเพียงให้สอบไล่ได้ หรือเพียงสอบผ่านไปได้ สอบคัดเลือกได้ อย่างนี้เป็นต้น; อันนั้นไม่งาม ไม่งามอย่างที่เรียกว่า **อาทิกัลยาณัง** งามในเบื้องต้น. เราจะต้องประพฤติตนเป็นปุชนียบุคคลของโลก แล้วก็ศึกษาด้วยความไม่ประมาท ด้วยความหวังที่จะปฏิบัติหน้าที่เป็นปุชนียบุคคลของโลก

จึงจะเรียกว่างามในเมืองต้น. แล้วเราจะต้องงามในท่ามกลาง คือ มัชฌิ-
 กัลลสถาน ก็จะต้องปฏิบัติหน้าที่ในการที่เป็นผู้พิพากษาของเราให้ตรงตาม
 หลักวิชา หรือตามอุดมคติ นี้เรียกว่างามตรงกลาง. ที่นี้ ที่เรียกว่างาม
 เป็นปริโยสถานกัลลสถาน ก็เป็นปุชนียบุคคลของโลกได้ตามความมุ่งหมาย
 เพราะฉะนั้นเราต้องระวังการปฏิบัติให้งามทั้งเมืองต้น ตรงกลาง และเมืองปลาย
 ให้เป็นการปฏิบัติที่มีความงาม ๓ สถาน ดังที่กล่าวมาแล้ว. พระพุทธเจ้าท่าน
 ทรงยืนยันเป็นประจำของท่านอย่างนี้ ทรงแนะนำให้พุทธบริษัทปฏิบัติพรหมจรรย์
 ในลักษณะอย่างนี้ เราจึงควรถือหลักอย่างนี้.

ที่นี้ ไหน ๆ ก็ได้เลยเวลาบ้างแล้ว ก็อยากจะให้จบไปเสียเลยที่เรายังมี
 หลักที่ได้กล่าวเรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ประการ หรือประโยชน์
 ๓ ประการ ที่ได้กล่าวแต่ก่อน ว่าในชั้นศีลธรรม เรามีเรื่องเว้นจากการ
 ทำชั่ว แล้วทำดี; แต่ในเรื่องศาสนา เรามีเรื่องชำระจิตให้อยู่เหนือความชั่ว
 ความดี เรียกว่า โอวาทปาฏิโมกข์. ที่นี้ ถ้าแบ่งเป็นประโยชน์สาม ก็มี
 ว่าประโยชน์โลกนี้ ประโยชน์โลกอื่น และประโยชน์เหนือโลก. ประโยชน์
 โลกนี้ และประโยชน์โลกอื่นนั้น คือเรื่องศีลธรรม; ประโยชน์เหนือ
 โลกก็คือ ศาสนา. เราจะเห็นได้ว่า มันมีคำว่าเหนือโลก หรือมีคำว่า
 อยู่เหนือความดีความชั่ว อยู่อีกส่วนหนึ่ง. ที่นี้คนก็เกิดความเข้าใจกันว่า
 นี้ไม่เกี่ยวกับฆราวาสแล้ว เราเป็นฆราวาส เราไม่ได้เป็นบรรพชิต เราไม่ต้องการ
 นิพพาน. อตมมาอยากจะขอยกเอาพระพุทธานุภาพที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเอง
 ซึ่งมีใจความว่า เรื่องนิพพาน หรือเรื่องพ้นโลกนั้น ก็เป็นเรื่องของ
 ฆราวาส คือเรื่องได้มีอยู่ในพระไตรปิฎก เล่าว่าคฤหบดีกลุ่มหนึ่ง พากันไปเฝ้า

พระพุทธเจ้า แล้วทูลว่า “พวกเราเป็นฆราวาส ประกอบการเลี้ยงชีพ นอน แออัดอยู่ด้วยบุตรภรรยา ลูบไล้กระแจะจันทร์ของหอม นุ่งห่มเสื้อผ้าอาภรณ์ ต่าง ๆ ขอพระองค์จงทรงแสดงธรรมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดสิ้นกาลนาน แก่พวกข้าพระองค์”. นี่ขอให้สังเกตคำว่า **ประโยชน์สูงสุดสิ้นกาลนาน** แก่ข้าพระองค์.

พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสสอนเรื่องสุญญา คือว่า **เอ เต สุตตุนตา คมภีรา คมภีรตฺตา โลกุตฺตรา สุนฺณตฺตปฺปฏิสฺสุตฺตา**ฯ คำบาลีเหล่านี้ มันยุ่ง ท่านนักศึกษาไม่ต้องสนใจก็ได้ แต่รวมความแล้ว ก็คือพระพุทธเจ้า ท่านตรัสสอนเรื่อง **สุญญา**. **สุญญาคือเรื่องอนัตตา** อย่างที่อธิบาย มาแล้วในเรื่องพระไตรปิฎกในปี ๒๔๙๙ ไปเปิดดูก็ได้ คือชี้ให้เห็นความที่ว่างจากสิ่งที่ควรยึดถือว่าตัวตน ไม่มีอะไรที่ควรยึดถือว่าตัวตน นำเอา—นำเป็น. ที่นี้พวกฆราวาสเหล่านั้น ก็บอกว่าแยแล้ว ยากเกินไป ขอให้พระองค์ลดต่ำ ลงมากกว่านี้. ที่นี้พระพุทธเจ้าก็ตรัสเรื่องโสคาบัตตียังคะ คือองค์ที่จะทำให้ เป็นพระโสคาบัน คือตรัสเรื่องการใช้ปัญญาพิจารณา จนมีความเข้าใจถูกต้อง ถ่องแท้ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ผั่งหรือปลงความเชื่อลงไปอย่าง แน่นแฟ้น ไม่คืนคลาย จนปฏิบัติตนอยู่ด้วยมรรยาทชนิดที่เป็นที่พอใจของพระ อริยเจ้า. ที่นี้คนพวกนี้ ก็ว่าพอเหมาะพอสม แล้วก็รับเอาไป. นี่แหละ เราจงพิจารณาคำว่า เมื่อพวกฆราวาสทูลขอให้แสดงธรรม พระพุทธเจ้าก็ตรัส เรื่องสุญญานี้เป็นเครื่องแสดงว่าเรื่องสุญญานี้ เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าท่าน ทรงมุ่งหมายที่จะฝากไว้แม้แต่ฆราวาสให้รับเอาไปปฏิบัติ นี่เป็นเพราะเหตุไร ? อาตมาถือเอาการสันนิษฐานของตนเอง ขอยืนยันอย่างนี้ จะเห็นด้วยหรือไม่ เห็นด้วยก็ขอให้เอาไปคิดดูเอง.

โดยเหตุที่ว่า เรื่องสุญญทานี้ เป็นใจความของพระพุทธศาสนา และยังเป็นยิ่งกว่านั้นคือเป็นยิ่งกว่าใจความ กล่าวคือเป็นศูนย์กลางอันหนึ่ง ที่จะทำให้เราปฏิบัติข้อปฏิบัติต่าง ๆ ได้ง่ายที่สุด. ข้อปฏิบัติในชั้นศีลธรรมก็ชั้นศาสนาที่ดี อย่างต่ำ อย่างกลาง อย่างสูงก็ดี ถ้ามีความรู้เรื่องสุญญตาเป็นใจความหรือเป็นศูนย์กลางอยู่แล้ว จะปฏิบัติได้ง่ายที่สุด เพราะสุญญทานั้น เป็นการชี้ให้เห็นว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น มันว่างจากแก่นสารที่จะเข้าไปจับฉวย ไปยึดถือเอาเป็นตัวเป็นตนไม่ได้. ถ้าคนเรามีความรู้สึกอย่างนี้อยู่เป็นประจำแล้ว การปฏิบัติต่าง ๆ ง่ายหมด คือไม่มีอำนาจอะไรที่จะให้ปลงลงละเมิดศีลธรรมได้ ความรู้สึกแจ่มใสอยู่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหล น่าเข้าไปเอา ไปเป็น เข้าไปยึดถือ นั่นแหละ มันทำให้จิต หรือกาย วาจา จิต นี้ อยู่ในลักษณะอันหนึ่ง ซึ่งจะไม่เคลื่อนไหวไปในทางปลงลงละเมิดศีลธรรมหรือศาสนาได้เลย แต่มันจะหยุด หรือว่าสงบอยู่ในลักษณะที่ไม่ปลงลงละเมิด นั่นแหละ จะเป็นการปฏิบัติศาสนาหรือศีลธรรมได้โดยง่ายคาย โดยไม่ถึงกับต้องประพฤติพรหมจรรย์ด้วยน้ำตา หรือไม่ต้องเสียสละกันอย่างโกลาหล ก็สามารถที่จะประพฤติพรหมจรรย์ได้ เพราะเหตุนี้อาตมาจึงถือเป็นหลักข้อสุดท้ายว่า เพื่อให้เป็นการปฏิบัติที่ง่ายคาย สะดวกคาย สบายแก่ทุกคนแล้ว ให้ศึกษาเรื่องสุญญตาไว้เป็นคัมภีร์ ให้เห็นความจริงเรื่องไตรลักษณ์ ดังที่บรรยายแล้วในปี ๒๔๙๙ นั้น เข้าใจความหมายของคำว่าสุญญตา ให้ได้โดยถ้อยมนต์บทที่ว่า “ไม่มีอะไร ที่น่าเอา-น่าเป็น” นี้อยู่เป็นประจำ แล้วก็ขยายความให้ชัดแจ่มอยู่ในใจ แล้วกาย วาจา ใจของท่านก็จะเคลื่อนไหวไปในทางที่ถูก ไม่มีทางที่จะเป็นไปในทางผิดได้ นี่จึงเป็นการง่ายคายอย่างนี้ นี้จะเรียกว่าเคล็ด หรือจะเรียกว่าวิธีลัด หรืออะไรก็ตามของการปฏิบัติที่ช่วยให้เกิดการง่ายคายในการปฏิบัติ.

ในสุดท้ายนี้ อาตมาอยากจะขอแนะนำสำหรับทั่วไปอีกอย่างหนึ่งว่า อย่างไรก็ตามเด็ก ในขั้นต้นสำหรับท่านทั้งหลายที่เป็นฆราวาส หรือแม้บรรพชิต ก็จำเป็นที่จะต้องมีการรบกวนของกิเลสเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นเราจึงไม่สามารถที่จะควบคุมใจเราให้อยู่ในร่องในรอยได้ หลักใหญ่ ๆ จึงจะต้องใช้กันอีกหมวดหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าท่านเรียกว่า ฆราวาสธรรม แปลว่า ธรรมะสำหรับฆราวาส. ข้อหนึ่ง ได้แก่ความจริงใจ, ข้อสอง ได้แก่การบังคับตัวเอง, ข้อสามได้แก่ความอดทน, ข้อสี่ ได้แก่การละสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในใจออกไปเรื่อย ๆ.

ข้อหนึ่ง มีความจริงใจ ก็คือจริงต่ออุกมคติของความเป็นมนุษย์เราจริงต่ออุกมคติของการเป็นผู้พิพากษาเรา หรือจริงต่ออุกมคติที่ตนยึดถืออยู่เรียกว่าความจริงใจ ต้องบูชาอุกมคติอย่างจริงใจเพื่อให้เกิดความจริงอย่างอื่น ๆ. ความจริงต่อตัวเอง จริงต่อเวลา จริงต่อหน้าที่การงาน และจริงต่ออะไรต่าง ๆ นั้น มันเกิดมาจากความสัตย์ซื่อ หรือจริงต่ออุกมคติเสียก่อน. ฉะนั้นเราต้องเอาจริงต่ออุกมคติเสียก่อน แล้วความตรง หรือความจริงอย่างอื่น ๆ จะตามมาเองอย่างง่าย ๆ.

ทีนี้เมื่อมีความจริงที่จะปฏิบัติตามอุกมคติแล้ว เราต้องยินดีบังคับตัวเองทำการบังคับตัวเอง เพราะว่าตัวเองไม่ค่อยจะอยู่ในร่องในรอย เพราะว่าตนเอง ที่แรก เป็นของกิเลส ไม่ใช่ของธรรม ฉะนั้นจึงต้องมีข้อที่ ๒ ที่เรียกว่า ทมะ - การบังคับตัวเอง.

ทีนี้การบังคับตัวเอง จะต้องเหนียวบ้าง เจ็บปวดบ้าง ก็ต้องทน จึงต้องมีข้อที่ ๓ ที่เรียกว่า มั่นติ - ความอดทน.

ที่นี้ ถ้าว่าทนนก ทนนาน จะทำให้ทนนไม่ไหว เพื่อไม่ต้องทนน
 ทนหรือทนมาก เราควรระบายความกดดันนั้นออกไปเรื่อย ๆ ข้อนี้เรียกว่า
จาตะ-เสียดสะสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในใจออกไป อยู่เป็นประจำวัน ด้วยการ
 ประพศปฏิบัติที่ถูกขนบธรรมเนียมประเพณี ถูกศีลธรรม ถูกศาสนา. การ
 สวดมนต์ ภาวนา การฟังเทศน์ การรักษาศีล ให้ท่านอะไรต่างๆ เหล่านี้
 เป็นการระบายสิ่งที่ไม่ควรจะมีอยู่ในใจนั้นให้ออกจากใจเสีย เป็นประจำอยู่ตลอด
 เวลา มันทำให้ไม่ต้องทนมาก แล้วก็ทนได้ บังคับตัวเองได้ ซื่อตรงต่อ
 อุดมคติอยู่ได้ เรียกว่ามีครบทั้ง ๔ ข้อ นี้ก็เป็นอันสำเร็จ.

พระพุทธเจ้าท่านเรียกธรรมะเหล่านี้ว่าเป็นธรรมะสำหรับฆราวาส นี้ก็
 แปลกอยู่ เพราะคงจะทรงมุ่งหมายว่า ฆราวาสมีเรื่องหนักเฉพาะหน้า หรือ
 หนักหน้าหนักตามาก จึงทรงประทานเครื่องมือหรืออาวุธที่ล่าสนไว้ให้พอ ๆ กัน
 พอเหมาะพอสมสำหรับฆราวาส แล้วทรงย้ายอันสงฆ์ของธรรมข้อนี้ว่า จะไม่มี
 ทางที่จะเป็นทุกข์เลยทั้งในโลกนี้และโลกอื่น.

ในที่สุดก็เป็นอันสรุปได้ว่า ในการปฏิบัติศีลธรรมนั้น หรือศาสนา
 ก็ตาม เราจะต้องมีการปฏิบัติที่ถูกต้องตามความหมายของคำว่า ศีลธรรม และ
 ศาสนา โดยแห่งแจ้งให้ถูกความหมายตามที่กล่าวแล้ว, มีหลักเป็นมัชฌิมาปฏิปทา
 เดินอยู่ตรงกลาง; แล้วมีหลักการตัดสินข้อผิดถูก โดยไม่อาศัยการเชื่อตาม ๆ
 กันไปเป็นต้น เรียกว่า กาลามสูตร; แล้วเราจะควบคุมการกระทำนั้น ทั้งเบื้อง
 ต้น ตรงกลางและเบื้องปลาย ด้วยหลักโศกมีสูตร ๘ ประการ; แล้วปรารถ
 ธรรมเป็นใหญ่ อย่าปรารถนารักตัวเองหรือโลกเป็นใหญ่; ให้เกิดความงาม ๓ สถาน

งามในเบื้องต้น งามตรงกลาง และงามเบี่ยงปลาย เหมือนที่กล่าวแล้ว โดยอาศัยบุญญา เห็นความว่าง ความกลวง ของสิ่งต่างๆ ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหลยึดถือ นี่เป็นเครื่องช่วยให้เกิดการง่ายกายในการปฏิบัติ; อาศัยเครื่องมือที่ล้ำสันของพระพุทธเจ้า ๔ อย่าง คือความจริง การบังคับตัวเอง การอดทน และการระบายสิ่งที่ไม่ควรมีอยู่ในใจออกอยู่เป็นประจำวัน เราก็จะลุถึงสิ่งที่เรามุ่งหมายปรารถนา และรวมความในที่สุดแล้ว พอจะสรุปได้อีกอย่างหนึ่งว่า ปฏิบัติให้พอเหมาะพอสมนั่นเอง.

คำว่า “การปฏิบัติที่พอเหมาะพอสม” ฟังดูก็ง่าย ๆ คั้น ๆ แต่ความหมายของมันมากจนเป็นพุทธศาสนาทั้งหมด หรือทั้งพระไตรปิฎกทีเดียว. เพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าท่านจึงทรงย้ำมาก ว่าจงปฏิบัติอย่างสัตตบรุษ คือคนคณงาม คนถูกต้อง เรียกว่าสัตตบรุษ. นี่ต้องปฏิบัติให้ถูก พอเหมาะพอสม :

เหมาะสมแก่เหตุ อย่างหนึ่ง,

เหมาะสมแก่ผล อย่างหนึ่ง,

เหมาะสมแก่ตัวเอง สถานะของตัวเอง อย่างหนึ่ง,

เหมาะสมแก่ประมาณ คือความมากความน้อย อย่างหนึ่ง,

เหมาะสมแก่กาลเวลา อย่างหนึ่ง,

เหมาะสมแก่บริษัท คือสังคม อย่างหนึ่ง,

เหมาะสมแก่บุคคลเป็นรายตัว โดยเฉพาะ ๆ อีกอย่างหนึ่ง,

ครบ ๗ อย่างนี้แล้ว เรียกว่าคนนั้นปฏิบัติอะไรพอเหมาะพอสม สมกับที่เป็นสัตตบรุษ.

ขอให้ลองทาคิดดู ว่าพระพุทธเจ้าท่านรอบคอบเพียงไร ท่านวางไว้
อย่างครบถ้วนบริบูรณ์เพียงไร ดังนั้นถ้าเราทุกคนถือหลักปฏิบัติที่เรียกว่าพอเหมาะ
พอสมอย่างที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ก็เป็นอันว่าทุกสิ่งทุกอย่าง สำเร็จได้เต็มตาม
ความหมายของการที่จะต้องปฏิบัติ.

เป็นอันว่าหลักปฏิบัติพระศาสนาก็ตาม หลักปฏิบัติศีลธรรมก็ตาม
รวมความได้สั้น ๆ ว่า ได้แก่การปฏิบัติที่พอเหมาะพอสม พึงดูง่าย ๆ คั้น ๆ
แต่่อมความหมายทั้งหมดไว้โดยครบถ้วน และท่านทั้งหลายก็อย่าได้ประมาทใน
ข้อนี้เลย.

อาตมาขอยุติการบรรยายวันนี้ลง ด้วยหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ศาลาภิธรรม ครั้งที่ ๓/๒๕๐๐

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับ

การถึง พระรัตนตรัย

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยาย อบรมสู่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๘ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

วันนี้จะได้กล่าวถึง การถึงพระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งในแง่ของศีลธรรมและในแง่ของศาสนา อันนับว่าเป็นหลักปฏิบัติเกี่ยวกับศีลธรรมและศาสนา สืบเนื่องมาจากการบรรยายครั้งก่อน. ในการบรรยายครั้งก่อนนั้น อาตมาได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา ในส่วนรากฐาน, การดำเนินไป, ขอบเขต, มูลเหตุ และผลของการปฏิบัติ ตลอดจนแนวปฏิบัติ. ครั้งต่อมาได้ชี้ให้เห็นหลักปฏิบัติต่างๆ ไปเกี่ยวกับศีลธรรม

และศาสนา ว่ามีหลักปฏิบัติอย่างไร ให้ถูกต้องเหมาะสม. วันนี้จะได้อธิบายให้เข้าใจในส่วนที่ว่า การปฏิบัติอย่างไร จึงจะเรียกว่าถึงพระรัตนตรัย ในแง่ของศีลธรรมและศาสนา.

หัวข้อที่ตั้งไว้ในวันนี้ ได้กำหนดลงไปว่า “การถึงพระรัตนตรัย” ไม่ได้หมายความว่า การถือพระรัตนตรัย ทั้งนี้ก็โดยเหตุผลว่า การถือ กับ การถึง นั้น มีความหมายต่างกัน ทั้งจะได้บรรยายต่อไป.

การถือพระรัตนตรัยนั้น เป็นเรื่องที่มีการยึดถืออยู่ส่วนหนึ่ง ประชาชนส่วนใหญ่ หรือพุทธบริษัทเราส่วนใหญ่ ก็อยู่ในลักษณะที่ยึดถือพระรัตนตรัยกันเป็นอย่างดี และมากกว่าที่จะเป็นการถึง มันสักกว่าเป็นการถือพระรัตนตรัย. การยึดถือด้วยอุपाทานนั้น แม้จะเป็นการยึดถือพระรัตนตรัย ก็ยังอยู่ในลักษณะที่น่าอับทราญ คือว่ามีก็ยึดถือด้วยอุपाทานที่สร้างขึ้นเอง พระรัตนตรัยชนิดนั้นจึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาใหม่ๆ ในลักษณะหนึ่ง แล้วก็ยึดถือไว้ด้วยอุपाทานของบุคคลนั้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยึดถือที่ไม่ตรงความหมายก็ได้ แล้วก็ติดเหมือนกับของที่ถูกฝัง เขยื้อนไปไม่ได้ อย่างนี้ก็ได้อ. เมื่อความหมายมีอยู่เป็น ๒ ชั้น ก็เป็นการถือ กับ การถึง อย่างนี้ สิ่งที่ถูกถือ กับ ถูกถึง ก็ย่อมจะต่างกันเป็นธรรมดา.

สิ่งที่ถูกถึงนั้น ตัวอย่างเช่นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แท้ ๆ ก็อยู่ในลักษณะที่ต้องปฏิบัติธรรมด้วยจิตใจ แล้วจึงถึงได้. แต่สิ่งที่ถูกถือนั้นก็เป็นเรื่องชั้นต้น ๆ หรืออยู่ในระยะเริ่มแรกของศีลธรรม เพียงแต่จิตคิดนั้นก็ยึดถือไว้ด้วยอุपाทาน ถืออยู่ในชั้นศีลธรรมที่ต่ำ ๆ ลงมา ก็ยังมีลักษณะแห่งการยึดถือที่เรียกว่าไกลจากหลักอันแท้จริงของพุทธศาสนา ของท้าวศาสนาเอาทีเดียว

จึงทำให้เกิดพุทธศาสนาขึ้นหลาย ๆ อย่างหลาย ๆ ชนิด ในหมู่พวกพุทธบริษัทเรา ในยุคหลัง ๆ : เป็นพุทธศาสนาแท้ ๆ ตั้งแต่ิมบ้าง แล้วก็ เป็นพุทธศาสนาที่พึ่ง จะยึดถือสร้างสวรรค์กันขึ้นใหม่ ๆ จนกระทั่งเป็นพุทธศาสนาที่อาตมาเคยเรียกว่า พุทธศาสนาเนืองอก ในการบรรยายอย่างละเอียด เมื่อปีที่แล้ว (พ.ศ. ๒๔๙๙) บ้าง.

เมื่อสรุปความแล้ว ก็คือเกิดเป็นพุทธศาสนาขึ้น ๒ ฝ่าย ได้แก่ฝ่ายที่ เป็นไปในทางปัญญาอย่างหนึ่ง และฝ่ายที่เป็นไปในทางศรัทธาอย่าง หนึ่ง. เมื่อแบ่งกันดังนี้ ท่านนักศึกษาก็ยอมเข้าใจได้เองทันที ว่าการถือ พุทธศาสนาก็คือการถือที่เป็นไปด้วยความศรัทธา; ส่วน การถึง นั้น เป็นไป ในพุทธศาสนาที่เป็นชั้นปัญญา. เราควรจะเข้าใจคำว่า ถึง กับคำว่า ถือ สองคำนี้ไว้เป็นหลัก สำหรับเทียบเคียงให้เกิดความเข้าใจถูกต้องอยู่เสมอไป. การถือย่อมถือด้วยอุปาทาน หรือด้วยศรัทธา แต่การถึงย่อมถึงด้วยปัญญา. อย่างแรกมีผลให้ติด ติดจนกระทั่งเกิดเป็นของขวางทาง ไม่ให้ดำเนินก้าวไปได้ ดังที่อาตมาเคยเรียกว่า พระพุทธเจ้าที่เป็นภูเขาทิวมาลัย และเคยเกิดเรื่องเกิดราว กันมาคราวหนึ่งแล้ว และแม้บัดนี้ก็ยังอยากจะยืนยันความจริงข้อนี้อยู่ ว่าการถือ ด้วยศรัทธา ด้วยอุปาทานนั้น มีลักษณะอย่างนั้น; ส่วนการถึงด้วยปัญญานั้น ปลอดภัย.

ที่นี้ข้อต่อไป ที่เราจะต้องพิจารณาศึกษากันดู ก็คือทักว่า “พระ รัตนตรัย”

คำว่า “รัตนตรัย” แยกออกเป็น ๒ คำ : ตรี แปลว่า สาม, รัตนะ แปลว่า แก้ว. แม้คำ ๆ นี้ก็เหมือนกัน อยากรจะขบออกกล่าวกันในวงพุทธบริษัทเราว่า เป็นคำนอกบาลี หรือนอกพระไตรปิฎก. คำว่ารัตนตรัย หรืออะไรทำนองนี้ เราประคิษฐ์กันขึ้นในยุคหลัง ๆ และต่อมาก็ใช้กันจนคุ้นจนเป็นของธรรมดา. คำว่า รัตนะ เป็นภาษาบาลี ภาษาไทยเราแปลว่าแก้ว แต่มูลธาตุศัพท์ของคำ รัตนะ เขายังแปลได้ว่าเครื่องทำให้เกิดความยินดี ซึ่งก็ได้แก่แก้วนั่นเอง. คำว่า ตรี ก็แปลว่า สาม. คนที่คิดคำนี้ขึ้นใช้ทีแรก คงมีความรู้สึกว่ในบรรดาสິงที่มนุษย์เรายินดีพอใจกันมาก ก็ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าแก้ว เพราะคำว่าแก้ว ในที่นี้ หมายถึงเพชรพลอย จึงได้เอาคำว่าแก้วไปเรียกสิ่งที่น่ายินดีที่สุด หรือสูงสุด อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.

ที่เรียกว่า ตรี หรือสาม นั้น ก็หมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยแยกแก้วออกเป็นสาม. จำนวน ๓ นี้ ก็นับว่าแปลกอยู่ ที่ในพุทธศาสนาเรา มักจะมีเป็น สาม-สาม อยู่มาก แม้ในศาสนาคู่แข่งเช่นเช่น ฝ่ายศาสนาพราหมณ์ เขาก็มีพระเป็นเจ้าอยู่ ๓ เหมือนกัน คือพระเป็นเจ้าผู้สร้าง ซึ่งเขาสมมติว่าได้แก่พระพรหม, พระเป็นเจ้าผู้เลี้ยงรักษา คຸ້มครองควบคุม ได้แก่พระวิษณุ หรือพระนารายณ์, พระเป็นเจ้าผู้ทำลายล้าง ได้แก่พระศิวะ ; รวมความก็คือ อำนาจสร้าง อำนาจควบคุม อำนาจทำลายล้าง ไม่เพียงแต่มีการสร้าง ครั้นสร้างแล้วก็ควบคุม แล้วก็ทำลายล้างอยู่เสมอ เป็น ๓ ระยะเวลาแยกให้เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ๓ องค์ นี้ก็เป็นลักษณะที่เป็นพระรัตนตรัยของเขาเหมือนกัน.

แม้ที่สุด แต่ในศาสนาอื่นหลัง ๆ มา ที่เป็นสายเดียวกันกับศาสนาของชนชาติยิว เช่นศาสนาคริสต์เป็นต้น เขาก็มีพระบิดา พระวิญญาณ และพระบุตร.

พระบิดา คือพระเป็นเจ้าองค์ใหญ่ที่อยู่ประจำอยู่ตลอดอนันตกาล, พระบุตร ก็คือพระศาสดามนุษย์ ที่อวตารมาโปรดสัตว์ โดยเฉพาะก็ได้แก่พระเยซูคริสต์, และพระวิญญูณก็ได้แก่สิ่งที่มาจากพระบิดา มาถึงพระบุตร ; แล้วเขาก็ถือว่า ของ ๓ อย่างนี้ ศักดิ์สิทธิ์สูงสุดในศาสนาของกลุ่มนั้น.

เพราะฉะนั้น เราจะเห็นได้ว่า คำว่า สาม - สาม นี้ คงจะมีความหมายพิเศษ และมีความสัมพันธ์กันอยู่ ซึ่งในพุทธศาสนาเราก็ได้ยกเอาสามเป็น แก้วสามดวง. เรื่องนี้จำเป็นที่จะต้องพิจารณากันมาก เพราะว่าพระรัตนตรัย ทั้งสามนั้น มีอยู่เป็นชั้น ๆ หลาย ๆ ชั้นทีเดียว :

พระพุทธรูปเจ้าอย่างของเด็ก ๆ ก็มักจะยึดถือเอาพระพุทธรูป เป็น พระพุทธรูปเจ้า ซึ่งเราก็พอจะเข้าใจได้ ว่ามันเป็นเรื่องช่วยไม่ได้สำหรับเด็ก ๆ หรือผู้ที่มีความรู้สึกอย่างเด็ก จึงเอาพระพุทธรูปในลักษณะต่าง ๆ นั้น เป็น พระพุทธรูปเจ้า หรือเป็นวัตถุที่มีวิญญูณของพระพุทธรูปเจ้าสิงอยู่ก็ตาม.

สูงขึ้นไปหน่อย ก็หมายถึงองค์บุคคลคนหนึ่ง ซึ่งได้ตรัสรู้ธรรม แล้วสอนสัตว์ในโลก เกิดขึ้นในประเทศอินเดียเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว ตอนนั้นก็เป็นที่พระพุทธรูปเจ้าในแง่ของประวัติศาสตร์ มากกว่าเป็นที่พระพุทธรูปเจ้าในแง่ของ ศีลธรรมหรือศาสนา เพราะว่าพระพุทธรูปเจ้าในแง่ของศีลธรรมนั้น ไม่เพ่งเล็งถึงบุคคลนัก แต่เพ่งเล็งถึงพระพุทธรูปคุณ ที่มีอยู่ในบุคคลที่เราสมมติเรียกกันว่าพระพุทธรูปเจ้า : นี้ก็หมายถึงการตรัสรู้ หรือที่เรียกว่า พระบัญญัติคุณ, ตามที่ท่านหมคกิลเลส หมคทุกซ์ ที่เรียกว่า พระบริสุทธิตคุณ, และตามที่ท่านกรูณาสังสอน ก็เรียกว่า พระเมตตาคคุณ ; ในแง่ของศีลธรรม เพ่งเล็งพระพุทธรูปเจ้าตรงไปยังพระพุทธรูปคุณเหล่านี้.

ที่ลึกไปกว่านั้นคือ พระพุทธเจ้าในแง่ของศาสนาชั้นสูงโดยตรง เราอาจจะพุ่งเล็งไปยังคุณธรรมที่เป็นความพันทุกข์ ที่เป็นความดับทุกข์ หมกทุกข์โดยสิ้นเชิง แต่ก็คล้าย ๆ กัน ซึ่งอาตมาชอบใช้คำสั้น ๆ ว่าภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ที่มีอยู่ในใจของท่าน อันนี้เป็นเหมือนกับจุดกลาง หรือ nucleus ของคำว่าพระพุทธเจ้า. ภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบนี้มีอยู่ในบุคคลนั้น เพราะฉะนั้นบุคคลนั้น จึงได้นามว่า พระพุทธเจ้า.

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า คำว่า พระพุทธเจ้า นี้ ก็มีอยู่เป็นชั้น ๆ นับตั้งแต่ชั้นของเด็ก ๆ ที่เอาพระพุทธรูปเป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็ถึงตัวบุคคลที่เคยเดินไปเดินมา อยู่ในประเทศอินเดียครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ เป็นพระพุทธเจ้าของประวัติศาสตร์. ส่วนพระพุทธเจ้าทางฝ่ายศีลธรรม หรือทางศาสนานั้น เขาพุ่งเล็งกันที่คุณธรรมเป็นส่วนใหญ่. เขาถือว่าพระพุทธเจ้ามิได้หลายองค์ มีที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ อย่างไรก็ได้ แต่ว่าทุกองค์จะต้องมีคุณธรรมอันนี้ จึงจะเป็นพระพุทธเจ้า. นี้เขาพุ่งเล็งไปที่คุณธรรมอันนั้น ว่าเป็นพระพุทธเจ้า เราควรจะเข้าใจคำว่า “พระพุทธเจ้า” นี้ ให้ครบถ้วนดังนี้ จึงจะศึกษารู้จักพระรัตนตรัยได้จริง ๆ.

คำว่า พระธรรม ก็เหมือนกันอีก คือมีเป็นชั้น ๆ : เด็ก ๆ ก็คงจะเอาเล่มพระไตรปิฎก หรือว่าพระกัมภีร์ไบเบิล. อย่างท่านทั้งหลายเมื่อยังเป็นเด็ก ๆ ก็คงได้ยินได้ฟังผู้ใหญ่ท่านว่าพระธรรม-พระธรรม แล้วก็ขี้มือไปยังกัมภีร์ไบเบิล เราในขณะนั้นก็คงถือเอาว่านั่นเป็นพระธรรม. ที่นี้เมื่อได้ยินเขาสวดบทสวดในคราวที่มีงานศพ หรืองานอะไรก็ตาม ได้ยินว่าสวด

พระธรรม ก็ถือเอาเสียงนี้เป็นพระธรรม. การที่ไปเอาใบลานบ้าง เอาเสียง บ้าง เป็นพระธรรมนั้น เรียกได้ว่าเป็นขั้นต้น ๆ.

ขั้นสูงขึ้นมา รู้จักพระธรรมกันในแง่ต่างๆ ดูพระธรรมกันในแง่ พระปริยัติธรรม คือการศึกษาเล่าเรียนเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาทั้งหมด เรียกว่า พระปริยัติธรรม หรือพระธรรมในส่วนปริยัติ. พระธรรมอีกขั้นหนึ่ง ก็คือพระธรรมในชั้นปฏิบัติ คือปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา อย่างที่เคยบรรยายแล้ว เมื่อปีกลาย นี่เป็นพระธรรมที่สูงขึ้นมาอีกขั้นหนึ่ง ก็คือพระธรรมในชั้นปฏิบัติ เรียกว่า ปฏิบัติธรรม. สูงขึ้นไปอีกเรามีพระธรรมในชั้นที่เรียกว่าเป็นผลของการปฏิบัติ เรียกเป็นบาลี ก็ว่า ปฏิเวธธรรม. คำว่า ปฏิเวธะ นี้แปลว่า แสงทะลุไป ธรรมะที่เป็นการแทงทะลุไป นี้ท่านหมายถึงแทงทะลุกิเลสและความทุกข์ไป จนถึงความไม่มีกิเลสและความไม่มีทุกข์. ที่ว่าแทงทะลุกิเลส ก็คือทะลุวิชา ที่ท่านเปรียบว่าเป็นม่านหรือผ้า. เมื่อแทงทะลุม่านคืออวิชา ไปแล้ว ก็เป็นปฏิเวธธรรม เป็นมรรค ผล นิพพาน เป็นพระธรรมขั้นสุดท้าย ก็คือเป็นผลของการปฏิบัติ และเมื่อเอาแต่ใจความสำคัญของผลของการปฏิบัตินี้ เราก็ได้ ภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ อีกนั่นเอง.

ถึงแม้ว่าเราจะพิจารณากันแต่เบื้องต้น ในส่วนปริยัติธรรม ว่าเรา เรียนเรื่องอะไรกัน? สมัยนี้คงจะตอบว่า เราเรียนเรื่องพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก. แต่แล้วทั้ง ๓ ปิฎกนี้ มันว่าด้วยเรื่องอะไร? ก็ได้ความว่า มันว่าด้วยเรื่อง ความสะอาด สว่าง สงบ. ที่นี้ในส่วนปฏิบัติธรรม ปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ปฏิบัติเพื่ออะไรกัน? ก็ปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสะอาด สว่าง สงบ. ครั้นมาถึง ในส่วนปฏิเวธ

ชั้นสุดท้าย นั่นก็คือตัวความสะอาด สว่าง สงบ เสียเอง. เราเรียนก็เพื่อให้ถึงภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ นี้; เราปฏิบัติก็เพื่อให้ได้มาซึ่งภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ เช่นเดียวกันตลอด.

ในที่สุด เราก็ประมวลได้ว่า การศึกษาเล่าเรียนก็ตาม การปฏิบัติก็ตาม การได้ผลของการปฏิบัติก็ตาม เราวมเรียกว่า “พระธรรม” ในที่นี้ จำแนกเป็น ๓. แต่ถ้าวางจากความหมายอันแท้จริง ที่เป็นตัวศูนย์กลางของสิ่งนั้นแล้ว ก็คือ ภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดของจิตนั่นเอง. ฉะนั้น เราจึงเห็นได้ว่าเป็นอันเดียวกันกับพระพุทธเจ้า : ใจความสำคัญหรือจุดศูนย์กลางของความเป็นพระพุทธเจ้า ก็อยู่ที่ภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ที่มีอยู่ในพระองค์นั้น, และจุดศูนย์กลางของพระธรรม ก็อยู่ตรงที่ภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ อีกเช่นกัน.

ที่นี้มาถึง พระสงฆ์ ลูกเด็ก ๆ ก็คงจะเอาผ้าเหลือง ว่าเป็นพระสงฆ์ เห็นเหลือง ๆ แล้ว ก็เรียกว่าพระสงฆ์ทั้งนั้น ไม่ว่าพระสงฆ์ชนิดไหน บางทีเหลืองแก่ผ้าเหลืองล้วน ๆ ก็ถือเป็นเครื่องหมายของพระสงฆ์ เลยผ้าเหลืองจึงถูกสมมติว่าเป็นพระสงฆ์ เห็นผู้ที่ห่มเหลือง ก็ถือว่าเป็นพระสงฆ์, นี้เป็นขั้นขั้นที่ สุด ตามความรู้สึกรู้สึกของเด็ก ๆ.

สูงขึ้นไป ก็คือเอาบุคคลที่ออกบวช หรือไม่ออกบวช อยู่ที่ บ้าน ที่เรือน ก็ตาม แต่เป็นผู้ประพฤติตามพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า. คำว่า พระสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา นี้ ท่านทั้งหลายอย่าได้เข้าใจว่า ได้แก่นักบวช ที่ออกไปจากบ้านจากเรือนอย่างเดียว ความหมายที่ถูกต้อง ท่านหมายถึงบุคคล

ที่ประพฤติเพื่อให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน หรือผู้ที่กำลังบรรลุมรรคผลชั้นใดชั้นหนึ่งอยู่ เพราะฉะนั้น จึงมีทั้งอุบาสกอุบาสิกา ภิกษุ ภิกษุณี จะเป็นพวกไหนก็ได้ ถ้ากำลังพยายามเพื่อบรรลุมรรคผล หรือบรรลุมรรคผลชั้นใดชั้นหนึ่งอยู่ ก็เรียกว่าพระสงฆ์ทั้งนั้น. โดยย่อ ๆ ท่านจำแนกเป็น ๒ คือว่า พระสงฆ์ที่ยังไม่บรรลุมรรคผล และพระสงฆ์ที่บรรลุมรรคผล. แต่สมัยนี้ ชอบเรียกกันว่า สมมติสงฆ์ กับ พระอริยสงฆ์. สมมติสงฆ์ คือพระสงฆ์ที่ยังไม่บรรลุมรรคผล พระอริยสงฆ์ คือพระสงฆ์ที่บรรลุมรรคผลชั้นใดชั้นหนึ่งแล้ว. แต่ฟังทราบไว้ว่า คำว่า “สมมติสงฆ์” นี้ ไม่เคยมีใช้ในครั้งพุทธกาล เพิ่งมาใช้กันในปัจจุบัน ยุคหลัง ๆ. ที่นี้ทั้งพระอริยสงฆ์ และ สมมติสงฆ์ นี้หมายถึงบุคคลที่ประพฤติกปฏิบัติหลักพระศาสนา นี้เรียกว่าเป็นพระสงฆ์ตามความหมายในชั้นศีลธรรม.

ถ้าสูงขึ้นไปอีก ต้องมุ่งหมายถึงคุณสมบัติ ของการบรรลุธรรมะนั้น ๆ ซึ่งมีอยู่ในหัวใจของพระสงฆ์. ผลสุดท้าย เราก็มองเห็นได้อย่างเดียวกันอีกว่า ภาวะแห่งความที่จิตใจของท่าน สะอาด สว่าง สงบ ซึ่งมีอยู่ในท่านนั้น คือองค์พระสงฆ์แท้ เพราะถ้าสมมุติว่า เราชักเอาภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ นี้ออกมาเสียได้จากพระสงฆ์ มันก็หมดความเป็นพระสงฆ์ คือเหลือแต่เปลือกของพระสงฆ์ เพราะฉะนั้นจุดแท้จริงของพระสงฆ์ จึงอยู่ที่ความสะอาด สว่าง สงบ ซึ่งเป็นภาวะอันหนึ่งประจำอยู่ในใจ.

ทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าก็ตาม พระธรรมก็ตาม พระสงฆ์ก็ตาม ทั้งสามรัตนะนี้ มีจุดศูนย์กลางอันเดียวกัน ถึงกับกล่าวได้ว่าเป็นของ

อย่างเดียวกัน. การเข้าใจพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ในลักษณะ
เช่นนี้แหละ จะทำให้เราถึงพระรัตนตรัยได้ ถ้าผิดจากนี้แล้ว เราก็ได้
แต่ถือ หรืออ้อม หรือกอด หรือหุน พระรัตนตรัยไปตามเดิม.

ลักษณะที่จะถึงพระรัตนตรัยได้นั้น ไม่มีทางอื่น มีแต่ทางเดียว คือทำ
ให้เกิดความสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นในจิตใจของเราเอง ตามมากตามน้อย ตาม
ที่เราจะทำได้ แต่ต้องให้มีภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ เหมือนกับที่มีใน
หัวใจของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นั้น มามีในใจของเรา เราจึงจะถึง
พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ได้. และเราอาจจะถึงได้จริง ๆ เพราะเป็น
ภาวะที่ทุกคนอาจจะทำให้เกิดขึ้นในใจของตนได้จริง ๆ.

แต่ถ้าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ยังอยู่ในรูปของบุคคล หรือ
วัตถุเหล่านั้นแล้ว เราจะถึงด้วยจิตใจกันได้อย่างไร. อย่างว่าพระพุทธเจ้า
ที่เป็นตัวบุคคล ท่านก็อยู่ถึงประเทศอินเดีย แล้วก็ปรินิพพานไปตั้งสองพันกว่าปี
แล้ว ใครจะไปถึงท่านได้อย่างไร. เมื่อถึงไม่ได้ ก็ไล่แต่ถือด้วยอุปาทาน
เชื่อเชิญสมมุติกันโดยวิธีต่าง ๆ ว่าเป็นวิญญานของพระพุทธเจ้าบ้าง เป็นอะไร
ต่าง ๆ ตามความยึดถือ ก็ไล่แต่ถือไปทำเดียว เพราะว่าพระพุทธ พระธรรม
พระสงฆ์ ในลักษณะเช่นนั้นมันถึงไม่ได้.

พระพุทธเจ้า พระองค์ก็ตรัสไว้เป็นหลักว่า “**ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้น
จึงเห็นศตาคต; ผู้ใดเห็นศตาคต ผู้นั้นย่อมเห็นธรรม**” ทั้งนี้ ไม่ได้เอา
เนื้อหนัง หรือร่างกายของพระองค์ ว่าเป็นพระพุทธเจ้า แต่เอาพระธรรมเป็น

พระพุทธเจ้า. คำว่า “พระธรรม” ก็คือภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ เราจะได้ถึงพระธรรมได้ ก็โดยการทำให้จิตใจของเรามีภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ. เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายผู้ใดก็ตาม จะไปทำโดยวิธีใดก็ตาม ถ้าเกิดภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นมาแม้แต่น้อย ไม่ต้องมาก ก็จักได้ชื่อว่า ได้ทำให้เกิดพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง ขึ้นในจิตใจของท่าน. จะน้อยเพียงไรก็ตาม จะเป็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง และเป็นการถึงได้ คือถึงจิตใจของเราได้ ไม่เหมือนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ชนิดที่มีถึง ๓ อย่าง ที่ชอบอังกั้นกัน แล้วก็ไม่มีความจะถึงได้ ได้แต่ถือไว้ ค้ำยอุปาทาน; หนักเข้า ก็เลยกลายเป็นภูเขาหิมालัย ก็หมายความว่า อาจขวางหนทางการไปนิพพาน เพราะมันติดอยู่ที่ตรงนั้นเอง อย่างนี้เป็นต้น. นี่เราจะเห็นได้ว่า การที่เราจะศึกษาพระรัตนตรัยนั้น เราควรจะเข้าถึงความหมายของคำว่า “รัตนตรัย” นี้ และเข้าถึงความหมายของสิ่งนี้ ให้ถูกต้อง เราจึงจะได้ถึงนิมิตนั้น ก็จะได้เพียงแต่ถือ – ถือ ไปตามเดิม.

ที่นี้ ถ้าว่ากันในทางอักษรศาสตร์ อาจมาอยากจะทำกล่าวให้ทราบอีกอย่างหนึ่งว่า โวหารที่ท่านใช้เรียกพระรัตนตรัยนี้ เป็นสำนวนเอกพจน์ เป็นการให้คำให้รวมเป็นคำๆ เดียวว่า “รัตนตรัย” เสีย อย่างนี้รูปภาษาบาลีเป็นเอกพจน์ะ คือเป็นของอย่างเดียว เพราะว่าของ ๓ อย่างนี้ ไม่อาจจะแยกกันได้. ถ้าแยกออกไปเสียเพียงอย่างเดียว อีกสองอย่างก็หมดความหมายไปด้วย. ท่านเปรียบเหมือนกับไม้สามขา ถ้าเอาออกเสียขาหนึ่ง อีกสองขามันจะอยู่ไม่ได้ มันล้ม. อย่างน้อยก็ต้องมี ๓ ขา จึงจะยืนอยู่ได้ พระรัตนตรัยก็ต้องมีครบสาม จึงจะได้ชื่อว่าพระรัตนตรัย แต่ท่านใช้สำนวนเป็นเอกพจน์ะ คือเป็นของสิ่งเดียว.

นี้ก็เห็นได้ชัดแล้วว่า ตั้งแต่เดิมมาทีเดียว ท่านประสงค์ให้เราเข้าใจพระรัตนตรัยกันในลักษณะเช่นนี้ ไม่ใช่แยกกันเป็นอย่างๆ แล้วก็ยึดถือด้วยอุปาทานแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นอย่างในสมัยนี้ หลังในพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้ากันเป็นอย่างมากเป็นต้น มันเลยไหลเป็นไปในทางอื่น ไม่ไปตามทางของพุทธศาสนา เพราะว่าถ้าเราจะพิจารณาคูตามพฤติการณ์ เราจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าต้องรู้และสอนพระธรรม พระธรรมนี้ ก็ต้องเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านสอน แล้วพระสงฆ์ ก็ต้องเป็นผู้ที่รับเอาพระธรรมมา แล้วท่านต้องปฏิบัติตามคำสอนในฐานะเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ไม่อาจจะแยกกันอย่างนั้น นี้เรียกว่าโดยพฤติการณ์ภายนอก.

แต่เราควรระมัดระวังให้ลึกกว่านั้น ก็มองไปถึงจุดศูนย์กลางอันแท้จริงของพระรัตนตรัย จนไปรวมกันหมดที่ภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ของจิต เป็นทั้งพระพุทธ เป็นทั้งพระธรรม เป็นทั้งพระสงฆ์ เลยกลายเป็นอันเดียวกัน. เราสามารถถึงได้โดยการปฏิบัติตามคำสอนที่ได้ยินได้ฟังมานั้น จนกระทั่งเกิดความสะอาด สว่าง สงบ ขึ้นในใจของเรา. ความสะอาด สว่าง สงบ นั้น มีรสชาติอย่างไร เรา รู้ประจักษ์ชัดได้ด้วยใจเรา เหมือนกับที่เรารับประทานน้ำตาลหรืออะไร แล้วก็รู้ว่า มีรสชาติอย่างไรเป็นต้น. เมื่อเราถึงพระรัตนตรัยในลักษณะเช่นนี้ เราจะรู้คุณ หรือรู้รสของพระรัตนตรัย สามารถที่จะรู้รสของพระธรรม อันเป็นรสที่เลิศกว่ารสทั้งปวงได้จริง ๆ. ทางอื่น ไม่มีทางที่จะรู้รสของพระธรรมได้ นอกจากการถึงพระรัตนตรัยอย่างถูกต้อง.

ที่นี่ เราพิจารณากันต่อไป ถึงระเบียบวิธีการถึงพระรัตนตรัย ที่มี ๆ กันอยู่ ในหมู่พวกเราพุทธบริษัท เราจะรู้สึกสมเพชเวทนา ในเมื่อการถือ หรือการถึงพระรัตนตรัยบางชั้น บางระดับนั้น มีลักษณะที่น่าสงสาร. แต่เราก็ยอมยกให้ในฐานะที่เป็นเบื้องต้น หรือว่าเป็นเพียงจุดเริ่มแรก หรือว่าเป็นเพียง การก่อรูป แรกเริ่มขึ้น ชั่วนี้ได้แก่การถือพระรัตนตรัยตามธรรมเนียม.

ชั้นที่ ๑ คือการถือพระรัตนตรัยตามธรรมเนียม โดยเฉพาะ ธรรมเนียมของคนไทยเรา เช่น ให้เด็กเล็ก ๆ ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ว่า พุทธฺ สรณํ กัจฉามิ ก็ได้ หรือว่าอย่างอื่นก็ได้ นี้เรียกว่าเป็นการถือพระรัตนตรัย ตามธรรมเนียมประเพณี. ถ้าเป็นเด็ก ก็นับว่าเหมาะสม แต่ถ้าเป็นผู้ใหญ่ ยังทำอย่างนั้น ก็อยู่ในภาวะที่น่าสงสาร. เด็กเล็ก ๆ ยังไม่มีสติปัญญาเพียงพอ ที่จะเข้าใจมากกว่านี้ เราก็ยอมให้เช่นนั้นไปก่อน แต่ในบั้นนี้ มีสิ่งที่น่าสังเวช ก็คือว่า คนบางคนก็ยังคงถือพระรัตนตรัย ในลักษณะตามธรรมเนียมเช่นนั้น อยู่เรื่อย มีลักษณะที่เหมือนกับเรียน ก ข, ก กา อยู่เรื่อย ไม่สามารถอ่าน หนังสือออก เลยทำให้ความเป็นพุทธบริษัทของคนกลุ่มนั้น อยู่ในลักษณะที่น่า สงสาร เป็นที่ดูถูกดูหมิ่น เหยียดหยามจากศาสนาคู่แข่งอื่น.

ชั้นที่ ๒ สูงขึ้นมา เราถึง **พระรัตนตรัยกันตามวัฒนธรรม** ของชน ชาตินั้น ๆ นี้ไม่ต้องยกเว้นคนชั้นใดแล้ว คนโต ๆ คนมีสติปัญญา คนมีอำนาจ วาสนา ก็ยังมีการถึงพระรัตนตรัยกันสักว่าตามวัฒนธรรมของชาติ เหมือนอย่าง เรามีพิธีให้รับศีลกันเรื่อย บางวันต้องรับศีลกันตั้ง ๓-๔ ครั้ง กล่าวการถึงพระ รัตนตรัยว่า พุทธฺ สรณํ กัจฉามิ วันหนึ่งตั้งหลายครั้ง ก็ยังมี แล้วก็มีการรับศีล

อย่างนี้กันเรื่อย ๆ ตลอดปี. ถ้าถามขึ้นว่า ทำไม ? ก็จะตอบว่าเป็นวัฒนธรรมของ
คนไทย จะทำอะไรกันสักนิด ก็ต้องเริ่มด้วยการรับผิดชอบต่อทุกพิธีไป นี้เรียกว่า
เรายึดมั่นในวัฒนธรรมของชาติ.

อย่างทีหนึ่งนั้น เรานับถือพระรัตนตรัย เพราะขนบธรรมเนียมมา
บังคับ แต่อย่างที่สองนี้ ยังมีหวัหวัชาตินิยม คนไทยเราต้องรักษาวัฒนธรรมหรือ
อะไรของคนไทย แล้วก็เลยทนทำในลักษณะที่ว่ารักษาวัฒนธรรมอย่างนี้เป็นต้น.

นี้ เราพิจารณากันดู ว่ามันเป็นอย่างไรบ้าง ถ้าดูกันในแง่ศีลธรรม
ขั้นต้น ๆ มันก็พอจะดูได้ เพราะว่าเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งจิตใจอยู่มาก ทำให้เกิดผล
ในการที่จะระลึกรู้ถึงพระรัตนตรัยอยู่เสมอ. แต่ทีนี้เพราะความมาก หรือ
ความเคยชินนั่นเอง จะกลายเป็นการทำไปอย่างละเมอเพื่อฝันไปเสีย. การที่
ทำไปอย่างละเมอเพื่อฝันนั้น ไม่ถูกต้องหลักของพุทธศาสนา ซึ่งคำว่า พุทธะ นี้
แปลว่าตื่น คือตื่นนอน ตื่นจากหลับ เพราะฉะนั้น จึงจะละเมอไม่ได้. ถ้าเรา
ชอบทำกันอย่างละเมอเพื่อฝันจนชินเป็นนิสัยแล้ว จะยิ่งเดินหันหลังจากการตื่น
อย่างพุทธะ มากขึ้นทุกที เพราะฉะนั้นเราจึงต้องระมัดระวัง. ตามที่สังเกตดู
โดยทั่ว ๆ ไป ก็เห็นได้ว่า การรับผิดชอบต่อพระรัตนตรัยในลักษณะเช่นนี้
ยังไม่สำเร็จประโยชน์เต็มตามความหมายของพุทธบริษัท ยังเปิดโอกาสให้ชนชาติ
อื่น หรือศาสนาอื่น หัวเราะเยาะได้ อยู่นั่นเอง.

ขั้นที่ ๓ สูงขึ้นไปอีก เราถือหรือ ถึงพระรัตนตรัยกันในขั้น
ศีลธรรม คือถึงด้วยศรัทธา หรือการทำในใจในฐานะเป็นอารมณ์ของสมาธิ.
ที่ว่าถึงด้วยศรัทธา ก็ได้แก่เราอุทิศสำหรับพรณนาคุณของพระพุทธเจ้า ให้

คนเกิดศรัทธาในพระรัตนตรัย นี้เอาศรัทธาเป็นเบื้องต้น ให้เกิดความรัก ความนับถือ ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยยิ่งขึ้น ๆ อย่างเป็นของสุกยอด สุก ชีวิตจิตใจ แล้วทำไปด้วยศรัทธา. โดยความมุ่งหมายก็ต้องการปลงความเชื่อลงไป ให้หมด แล้วจะได้ทำตามพระรัตนตรัย คือปฏิบัติธรรมะนั้นเอง.

ที่ว่าถึงพระรัตนตรัย ในฐานะเป็นอารมณ์ของสมาธิขั้น ได้แก่ ทำให้ยิ่งขึ้นไปกว่าที่วามา หรือว่าถ้าจะกล่าวให้ถูกต้องแล้ว ก็เป็นการปลุกฝังศรัทธา ที่แน่นแฟ้นไปกว่า จึงไต่ยกเอาพระรัตนตรัยมาเป็นอารมณ์ ของการเจริญ ภาวนาประเภทสมตะกัมมัฏฐาน บริกรรมว่า “พุทโธ-พุทโธ” หรือโดยบริกรรม ว่า “ธัมโม-ธัมโม” : “สังโฆ-สังโฆ” แล้วแต่ว่าจะเจริญอย่างไร : เรียกว่า **เจริญ พุทธานุสสติ** คือภาวนาถึงพระพุทธเจ้า จนกว่าจิตจะสงบ; เรียกว่า **ธัมมานุสสติ** ภาวนาถึงพระธรรม จนกว่าจิตจะสงบ; เรียกว่า **สังฆานุสสติ** ภาวนาถึงพระสงฆ์ จนกว่าจิตจะสงบ.

ในขั้นแรก ก็ระลึกรู้ถึงคุณสมบัติ หรือความดี ความประเสริฐ เลิศของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อย่างไม่อย่างหนึ่ง จนเข้าใจแจ่มแจ้งดี แล้วก็ทำการอธิษฐาน รวมคุณสมบัติเหล่านั้น ลงในคำสั้น ๆ ว่า พุทโธ หรือ ธัมโม หรือสังโฆ แล้วก็ทำการบริกรรมตามระเบียบวิธี ให้หายใจเข้าว่าพุทโธ หายใจออกว่าพุทโธ หรืออะไรทำนองนี้ เพื่อฝังจิตใจให้แน่นแฟ้นลงไป ในนิมิต ที่ทำขึ้น ว่าพุทโธ หรือธัมโม หรือสังโฆ จนกระทั่งจิตเป็นสมาธิ. สมาธิ ชนิดนี้ก็นำมาซึ่งความสงบสุขขั้นหนึ่งเหมือนกัน นี้เรียกว่าเราได้รับผลจากการ กระทำนั้นสูงไปกว่าธรรมคายู้อยู่ไม่น้อย แต่ถึงอย่างนั้น ก็เรียกว่าเป็นการถือ พระรัตนตรัยในขั้นศีลธรรม.

ทำไมเราจึงยังจัดว่าการถึงพระรัตนตรัย ชั้นสมาธินี้ ว่าเป็นการถึงเพียงชั้นศีลธรรมอยู่? คำว่า ศีลธรรม ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับสมาธิเช่นนี้ ขอให้เข้าใจว่าตามหลักของพุทธศาสนานั้น ถ้าการกระทำ หรือผลของการกระทำนั้น ๆ ยังเป็นไปในโลก หรือเป็นไปเพื่อเกิดอยู่ในโลกใดโลกหนึ่งอยู่ จะเป็นมนุษย์โลก หรือเทวโลก หรือพรหมโลก อะไรรก็ตาม ยังจัดว่าเป็นชั้นศีลธรรมทั้งนั้น ยังไม่เป็นไปเพื่อการพ้นจากโลก แม้จะเป็นเรื่องของการทำสมาธิ เพื่อความสงบสุขขึ้นมาแล้ว ทางพุทธศาสนาเราก็ยังถือว่าเป็นศีลธรรมอยู่อีก แต่ก็เป็นขั้นที่สูงไปกว่ามนุษย์ธรรมดา จะถือว่าเป็นศีลธรรมขั้นสูงก็ได้ อาตมาจึงบัญญัติการถึงพระรัตนตรัยในลักษณะที่ทำด้วยศรัทธา หรือแม้แต่ทำให้เป็นอารมณ์ของสมาธินี้ ว่าเป็นการถึง ในชั้นศีลธรรม.

ขั้นที่ ๔ การถึงพระรัตนตรัยในลักษณะที่เป็น ศักดิ์ศาสนาแท้ ซึ่งเราจะต้องถึงด้วยปัญญา ขั้นนี้ได้แก่การทำให้จิตใจถึงภาวะแห่งความสะอาดสว่าง สงบ ดังกล่าวแล้ว เราจะต้องปฏิบัติครบถ้วน คือไม่เพียงแต่ความเชื่อหรือทำให้เป็นอารมณ์ของสมาธิเท่านั้น เราจะต้องทำงานกระทั่งกิเลสหมดไปจากสันดาน มีภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ เกิดขึ้นในสันดานตามลำดับ ๆ รู้สั่นสงบเย็นของความสะอาด สว่าง สงบ นั้นด้วยตนเอง นี่จึงเรียกว่าถึงพระรัตนตรัยด้วยปัญญา และอยู่ในขั้นสูงสุดของทางฝ่ายพุทธศาสนา มีผลให้อยู่เหนือโลก คืออยู่เหนือการครอบงำของความตึงตูด ยั่วชวน ของสิ่งต่าง ๆ บรรดาที่มีอยู่ในโลก.

มนุษย์โลก เทวโลก พรหมโลก หรือโลกไหน ๆ ก็ตาม ย่อมมีสิ่งที่จะครอบงำจิตใจให้บุคคลหลงไหล เกลิบเคลิ้มไปตาม อย่างนี้ท่านเรียกว่า

อัสสาทะของโลก. อัสสาทะ คำนี้ แปลว่า รสอร่อย หรือความอร่อย ซึ่งมีอยู่ในโลก โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และแม้แต่ทางใจ ถ้าเป็นไปเพื่อให้เกิดความหลงไหลติดพัน ท่านเรียกว่า อัสสาทะ ๕ สิ้น. อัสสาทะนี้ทำให้เป็นความพอใจหรือกำหนด แล้วพร้อมกันนั้น ก็ก่อให้เกิดความซัดเคืองเมื่อไม่ได้ตามที่อยาก. การที่ไปเคืองเข่า ก็เพราะไม่ได้ตามที่อยากนั่นเอง ฉะนั้นมันจึงมีมูลมาจากความอยาก และความอยากนี้มาจากอัสสาทะ หรือความอร่อยของสิ่งที่มีอยู่ในโลก.

ถ้าเข้าถึงพระรัตนตรัยในลักษณะสุดท้ายนี้แล้ว ผู้นั้นจะอยู่เหนือการครอบงำของโลก เพราะฉะนั้นจึงเป็นทวิศาสนาแท้ เป็นที่มุ่งหมายอันถูกต้องโดยตรง หรือแท้จริง ของพุทธบริษัท. เราควรจะระลึกนึกถึงพระพุทธานุภาพที่พระองค์ตรัสเอง โดยเฉพาะในพระบาลีที่ไม่ใช่บรรดกถาที่อธิบายชั้นหลัง ๆ คือ พระพุทธองค์หากจะตรัสถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ครั้นใดเป็นต้องตรัสควบคู่กันกับการรู้หรือสั่งใจ ด้วยเสมอ. ยกตัวอย่าง เช่นในพระบาลีบทที่ตรัสถึงการถึงที่พึงมีใจความว่า คนเป็นอันมาก ถือที่พึงภายนอกไปถือต้นไม้ ภูเขา หรือวัตถุศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ พระองค์ปฏิเสธว่า นั่นไม่ใช่สรณะหรือที่พึงอันเกษมสูงสุด หากไปถือสรณะชนิดนั้นอยู่ ก็ไม่พ้นจากทุกข์สิ้นเชิงได้ ; แต่ถ้าผู้ใด ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์แล้ว ประกอบด้วยการเห็นแจ้ง อริยสัจสี่อยู่ ด้วยปัญญาอันชอบ ก็เห็นทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ เห็นความดับสนิทของทุกข์ และเห็นข้อปฏิบัติเพื่อถึงความดับสนิทของทุกข์แล้ว นั่นแหละจะเป็นการถึงที่พึง หรือสรณะอันเกษม เป็นการถึงที่พึงสูงสุด เมื่อถึงที่พึงนี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

จากข้อความที่ว่ามา เราควรจะตั้งข้อสังเกตตรงที่ว่า พระพุทธองค์ไม่เคยกล่าวถึงพระรัตนตรัยล้วน ๆ แต่จะกล่าวถึงสิ่งที่จะต้องเนื่องอยู่ด้วยกัน เช่น อริยสัจจ์เป็นต้น เพราะเหตุไร? เพราะเหตุว่าการถึงพระรัตนตรัยนั้น ไม่ใช่ถึงอย่างที่ดีอ ทั้งที่กล่าวข้างต้น. ถ้ายังอยู่ในขั้นที่ถือด้วยอุปาทานอย่างที่กล่าวนั้น ก็ยังไม่อาจรู้อริยสัจจ์ ไม่สามารถจะรู้อริยสัจจ์พร้อมกัน กับการถึงพระรัตนตรัย.

การถึงพระรัตนตรัยที่ถูกต้องแท้จริง ต้องถือชนิดที่มีความสะอาด สว่าง สงบ เกิดขึ้นในใจแล้ว นั่นแหละ คือการรู้อริยสัจจ์แล้ว : เพราะว่าการที่ความสะอาด สว่าง สงบ เกิดขึ้นในใจได้นั้น หมายถึงการปฏิบัติใน มัชฌิมาปฏิปทา มาเสร็จแล้ว จนเกิดผลเป็น ความดับสนิท ของความทุกข์ชิ้นมาส่วนหนึ่งแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเป็นการกำจัด ความทุกข์ และ มูลเหตุให้เกิดความทุกข์ ได้ ส่วนหนึ่งแล้ว การรู้หรือแทงตลอดอริยสัจจ์ จึงสมบูรณ์อยู่ในนั้น ทั้ง ๔ อริยสัจจ์ พร้อมกับการถึงพระรัตนตรัยของบุคคลนั้นเอง. เพราะฉะนั้นปาลิพระพุทธภาษิต จึงมีการกล่าวถึงพระรัตนตรัย พร้อมกับการลู่ถึงอริยสัจจ์เสมอไป.

ที่นี้ พุทธภาษิตที่ตรัสเกี่ยวกับการถึงพระรัตนตรัย อย่างต่ำกว่านี้ เช่น พระองค์ตรัสถึงองค์ขั้นต้น ของความเป็นพระโสดาบันบุคคล ก็ยังทรงกล่าวถึง การพอใจ เลื่อมใส ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ในขนาดมาตรฐานเดียวกันกับการลู่ถึง ชนิดที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า แล้วยังตรัสควบคู่กันกับการมีศีล ชนิดที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า. การมีศีล ชนิดที่หลอกลวงตัวเอง หรือหลอกลวงเพื่อนกันนั้น ไม่เรียกว่าศีลในที่นี้ คือ ไม่เรียกว่า อริยกันตศีล ซึ่งแปลว่าศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ.

ถ้าบุคคลนั้น ยังไม่มีศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ ก็แปลว่าคนนั้นยังไม่ถึงพระรัตนตรัย ในระดับที่เป็นมาตรฐาน ยังถือพระรัตนตรัยด้วยอุปาทานอย่างหยาบ ๆ อยู่. ถ้าถึงพระรัตนตรัยอย่างแท้จริงแล้ว อำนาจของการเสื่อมใสอันแท้จริงในพระรัตนตรัยนั้น จะป้องกันไม่ให้คน ๆ นั้น ทะลุศีล หรือล่วงละเมิดศีล. ถ้าผู้ใดมีศรัทธาก็ตาม มีปสาทะก็ตาม มีความมอบกายถวายชีวิตก็ตาม ในพระรัตนตรัยอย่างถูกต้องแล้ว การล่วงละเมิดศีลก็มีไม่ได้ เพราะผู้นั้นจงรักภักดี เคารพนับถือ ตรงต่อพระรัตนตรัย. เพราะฉะนั้นการที่จะไม่ล่วงละเมิดศีล เป็นผู้มศีล ชนิดที่พอใจของพระอริยเจ้านั้น จึงมาคู่กันเสมอไปกับการที่ถึงพระรัตนตรัยในลักษณะที่ถูกต้อง. ด้วยเหตุนี้ เราจึงได้หลักว่า จะต้องเอาผลที่เกิดมาจากการถือหรือการถึงพระรัตนตรัยนี้ เป็นเครื่องวัด อย่าไปเอาลำพังการถือ ๆ ถึง ๆ อันนั้นเป็นเครื่องวัด. อย่างในกรณีที่สามารถถึงขนาดขั้นต้น ๆ ได้นี้ ก็ต้องเอาการที่มีศีลบริสุทธิ์ ไม่ต่าง ไม่พร้อย จนเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้า ว่าเป็นการถึงพระรัตนตรัย.

ถ้าสูงไปกว่านั้น ในกรณีถึงพระรัตนตรัยขั้นถัดไป จนถึงขั้นสุด ก็ต้องเอาการรู้หรือริยสัจจ์ แม้ระดับแรก ก็คือการพันทุกข์ในระดับแรก ว่าเป็นการถึงพระรัตนตรัยแล้วอย่างสมบูรณ์ ชนิดที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า นั่นแหละเป็นสรวณะอันเกษม นั่นแหละ เป็นสรวณะอันสูงสุด ดังนี้.

**ทั้งหมดนี้ เราจะเห็นได้ว่า พระรัตนตรัยนั้น ไม่ใช่อะไรอื่น :
พระรัตนตรัย ก็คือสิ่งที่ทุกคนจำเป็นจะต้องมี เมื่อเราได้เข้าใจในเรื่อง
ของความทุกข์ หรือพิษสงของความทุกข์พอสมควรแล้ว เราจะรู้สึกขึ้นมา**

ที่เดียวว่า ทุกคนควรจะได้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นเครื่องกำจัดทุกข์ จนถึงกับกล่าวได้ว่า เป็นสิ่งที่ ทุกคนจะต้องมี. ใครบ้าง ที่ไม่อยากจะพ้นทุกข์ หรือ ไม่อยากจะดับทุกข์ ทุกคนย่อมอยากจะได้ดับทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น เพราะทุกคน มีทุกข์ ฉะนั้นพระรัตนตรัย ในลักษณะที่ว่ามี จึงอยู่ในลักษณะที่ทุกคนจะต้องมี จะขาดเสียไม่ได้.

แต่แล้ว ทุกคนก็มักไม่สนใจในพระรัตนตรัย หรือไม่สนใจในการถึงพระรัตนตรัยที่แท้จริงหรือที่ถูกต้อง แต่ไปถือกันด้วยอุปาทานในระดับต่ำ ๆ เสียโดยมาก นี่ก็เป็นเพราะไม่รู้เรื่องพระรัตนตรัยอันแท้จริง; พร้อมกันนั้น ก็ไม่รู้จักตัวของตัวเองว่าเป็นอะไร คืออะไร อยู่ในลักษณะเช่นไร มีหน้าที่ที่จะต้องทำอย่างไร.

การที่ไม่ถึงพระรัตนตรัยในลักษณะที่ดับทุกข์ได้เช่นนี้แหละ ทำให้เสียความเป็นพุทธบริษัท ไม่สมกับการที่จะเรียกตัวเองว่าพุทธบริษัท หรือแม้ที่สุดแต่ที่จะเรียกตัวเองว่าเป็นผู้รู้พุทธศาสนา. เพราะฉะนั้นขอให้เราทุกคน ที่ยังจงรักภักดีต่อความเป็นพุทธบริษัท จะต้องสนใจในการที่จะเข้าถึงพระรัตนตรัยในลักษณะหลังสุด คือถึงพระรัตนตรัยด้วยปัญญา ชนิดที่ทำให้ความรู้วิริยสัจจนนี้เป็นไปโดยสมบูรณ์. ถ้าผิดไปจากนี้แล้ว ก็จะเป็นพุทธบริษัทแต่สักว่าบัญญัติเป็นพุทธบริษัทสักว่าธรรมเนียม.

อาตมาอยากจะขอโอกาส กล่าวถึงความ เป็นพุทธบริษัทนี้เป็นพิเศษสักเล็กน้อย ก็ว่า ไหน ๆ เราก็ปฏิเสธความเป็นพุทธบริษัทกันไม่ได้ เพราะเหตุใด เพราะเหตุว่าโดยเลือดเนื้อ เราก็มีความ เป็นพุทธบริษัทอยู่ ติดอยู่ในเลือดเนื้อ

เพราะเกิดมาจากนิทานมารดาที่เป็นพุทธบริษัท. ^{นี้} โดยความเป็นไป ใน
 บัจุบัน และจะเป็นไปในอนาคต เราก็ยังต้องแสดงตนเป็นพุทธบริษัท. และ
 โดยแท้จริงที่ยังไปกว่านั้น เราทุกคนมีความทุกข์ครอบงำ เบียดเบียนอยู่ตลอดเวลา
 เพราะฉะนั้นเราจำเป็นจะต้องดับทุกข์. เมื่อเราดับทุกข์ได้ เราจะได้
 รับผลของการเป็นพุทธบริษัท ก็เป็นพุทธบริษัทที่แท้จริง สมกับที่มีเลือดเนื้อ
 เชื้อไข เป็นพุทธบริษัท และกำลังปัญญาตนเอง ยืนยันตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท.

พุทธบริษัท แปลว่า ผู้ที่ถึงพระพุทเจ้า ตามตัวหนังสือแปลว่า
 นิ่งแวคล้อมรอบ ๆ พระพุทเจ้า. **บริ** แปลว่า รอบ; **ษั** แปลว่า นิ่ง;
 บริษัท จึงแปลว่านิ่งเป็นวงรอบ ๆ เหมือนกะเราใช้เรียกบริษัทการค้า หรือบริษัท
 ไต ๆ ซึ่งบริษัทเช่นนั้น ก็มีความหมายอย่างเดียวกัน คือเขาก็ต้องนิ่งให้เป็นวง
 เพื่อปรึกษาหารือกัน ในวัตถุที่ประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เราเป็นพุทธบริษัท
 ก็นิ่งกันเป็นวงรอบ ๆ พระพุทเจ้า ^{ซึ่งองค์พระพุทเจ้าในที่นี้} คืออะไร ?
 ก็คือความสะอาด สว่าง สงบ นั่นเอง เพราะฉะนั้น เราต้องมีหัวใจชนิดที่
 แนบแน่นกันอยู่กับความสะอาด สว่าง สงบ ^{ซึ่งเป็นตัวความดับทุกข์}
 เราจึงจะเป็นพุทธบริษัทได้.

สรุปแล้ว จะเห็นได้ว่า เราจะเป็นพุทธบริษัทได้ ก็แต่โดยการถึง
 พระรัตนตรัยอย่างแท้จริงเท่านั้น ในที่สุด เราจะได้การถึงพระรัตนตรัย เป็น
 ๒ ชนิด คือถึงพระรัตนตรัยอย่างภายนอก และถึงพระรัตนตรัยอย่างภายใน.
 ลักษณะการกล่าวเรื่องนี้ หากกล่าวยาก : ^{ที่}ว่าดีได้แต่อย่างของภายนอก
 ก็อย่างเด็ก ๆ หรือคนที่รู้จักพระรัตนตรัยแต่เพียงภายนอก เพียงเนื้อหนัง วัตถุ

บุคคล เรียกว่ามีพระรัตนตรัยชนิด *objective* เป็นวิสัยที่รู้ด้วยตา ด้วยหู เป็นวัตถุสำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ มากกว่าอย่างอื่น.

ถ้าเป็นการถึงรัตนตรัย ชนิด *subjective* เราก็ไม่ต้องใช้ตา หู แต่เราใช้วิจารณ์ญาณ หรือสติปัญญาอันลึกซึ้งล้วน ๆ เป็นพระรัตนตรัยที่เห็นด้วยจิต ด้วยวิญญาณ ไม่ต้องใช้ตา ใช้หู ถือว่าเป็นที่มุ่งหมายของประโยชน์สุขในทางจิต ทางวิญญาณ ของมนุษย์ทุกคน ไม่มีการยกเว้น. ไม่ว่ามนุษย์ส่วนไหนของโลก หรือมนุษย์ชนชาติใด ศาสนาไหน ความทุกข์ของคนในโลกทุกตัวคนย่อมเหมือนกันหมด และมีวิธีเดียวเท่านั้น ที่จะดับทุกข์ได้ คือวิธีทำจิตให้มีภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ. ฉะนั้นเราจึงควรหันมาสนใจ ในการที่จะถึงพระรัตนตรัย ชนิดที่เป็นภายใน กันให้ถูกต้อง.

ความมุ่งหมายของการบรรยายในวันนี้ จึงอยู่ที่ตรงนี้ คืออยู่ที่ตรงที่เราจะต้องเข้าใจหัวใจ หรือจุดศูนย์กลางอันแท้จริง ของคำว่า “พระรัตนตรัย” แล้วพยายามถึงให้ได้ อย่าเพียงแต่ถือไว้ด้วยอุปาทาน. ถ้าถือ ก็ยังเป็นเปลือกของพระรัตนตรัย เหมือนเราคือภาชนะอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังไม่อาจจะถึงหัวใจของสิ่งนั้นได้ แม้เราจะอุ้มคน ไปสักคนหนึ่ง เราไม่อาจจะถึงหัวใจของคน ๆ นั้นได้ เราถือได้ ถึงได้ก็แต่ร่างกาย. แต่ถ้าเราถึงพระรัตนตรัยอย่างถูกต้อง ย่อมถึงหัวใจของพระรัตนตรัย หรือถึงได้หัวใจของเราเอง มีความสะอาด สว่าง สงบ ประจําอยู่.

ทีนี้มีข้อที่น่าสนใจอย่างยิ่งอยู่อีกข้อหนึ่ง ก็คือว่า คำว่าพระรัตนตรัยนี้ ท่านสรุปความไว้ในคำ ๆ เดียว คำนั้น ก็คือคำว่า “ธรรม” คำเดียว ซึ่งพระ-

พุทธเจ้าเอง ท่านได้ตรัสสรุปไว้เสร็จว่า ให้ทุกคนถึงธรรมะ เป็นสรณะ (ธรรมที่ปา ธรรมสรณะ) :

จะถือพระพุทธเจ้า	หรือฟังพระพุทธเจ้า	นั่นก็คือ	ฟังธรรม ;
จะถือพระธรรม	หรือฟังพระธรรม	นั่นก็คือ	ฟังธรรม ;
จะถือพระสงฆ์	หรือฟังพระสงฆ์	นั่นก็คือ	ฟังธรรม ;

เพราะคำว่า “ธรรม” คำนี้ หมายถึง ความสะอาด สว่าง สงบ ดังที่ได้กล่าวมา. พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง เป็นสรณะเลย เธอจงมีธรรมะเป็นที่พึ่งเถิด” ดังนี้ และพร้อมกันนั้น ก็ยังตรัสให้ชัดอีกว่า “คำว่า มีธรรมเป็นที่พึ่งนั้น ก็คือมีตัวเองเป็นที่พึ่ง ; มีตัวเองเป็นที่พึ่ง ก็คือ มีธรรมเป็นที่พึ่ง” ดังนี้.

ทำไมพระองค์จึงตรัสว่า มีตัวเองเป็นที่พึ่ง ? นี่ก็คือเราจะต้องทำด้วยตัวเราเอง เราอย่าไปหวังความช่วยเหลือจากภายนอก จะเป็นอะไรก็ตาม ที่ออกไปจากตัวเรา. เราจะต้องทำด้วยกำลังกาย กำลังใจ ของเราเอง พระรัตนตรัยจึงจะมาเป็นที่พึ่งให้แก่เราได้ หรือ “ธรรม” จึงจะมาเป็นที่พึ่งให้แก่เราได้. เพราะฉะนั้น คำว่า มีธรรมะเป็นที่พึ่ง กับ การมีตัวเองเป็นที่พื่อนั้น จะต้องคู่กัน พุทธศาสนาจึงเลยกลายเป็นการพึ่งตัวเองเป็นหลักใหญ่ แต่มีความหมายอยู่ตรงที่ทำตัวเองให้มีพระธรรม คือความสะอาด สว่าง สงบ.

ว่าแต่พวกเราในบัดนี้เถอะ ขอภัยที่จะกล่าวว่ เราไม่เคยคิดที่จะพึ่งตัวเอง อะไร ๆ ก็พึ่งพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความหมายของ

อุปาทาน นักเข้าก็จะหวังพึ่งพระเครื่องวางเป็นต้น ซึ่งห่างไกลจากพระรัตนตรัย
 ตัวจริงออกไปอีก นี่ยังจะนอกออกไปอีก. หวังพึ่งพระรัตนตรัยจริงๆ
 ก็ยังเรียกว่าเป็นการหวังพึ่งของภายนอกอยู่แล้ว ถ้าเรายังไม่เคยคิดถึงตน. ความ
 หมายถึงถูกต้องนั้น พระรัตนตรัยตัวจริง ตัวเท่านั้น อยู่ในใจตน เพราะฉะนั้น
 ถ้าใครทำพระรัตนตรัยตัวแท้ให้เกิดขึ้นได้แล้ว ก็แปลว่าคนนั้นพึ่งตนได้แล้ว.

เมื่อจิตใจสะอาด สว่าง สงบแล้ว ก็ชื่อว่ามีการพึ่งตนของตน
 ได้เสร็จแล้ว หรือจะพูดเป็นสมมุติว่า พึ่งพระรัตนตรัยได้เสร็จแล้ว ก็ได้ ก็เป็น
 ของอันเดียวกัน จึงรวมเรียกว่า พึ่งธรรม หรือพึ่งตน. ทุกคนที่อยากจะ
 ได้ประโยชน์จากการถึงพระรัตนตรัย ลอยย้อนกลับมาดูตัวของตัว คือพึ่งเลี้ยง
 ในทางที่จะพึ่งตนด้วยการทำให้มีพระรัตนตรัยแท้จริง เกิดขึ้นในตน เพื่อสำเร็จ
 ตามความมุ่งหมายของการที่เราพุทธบริษัท ถึงพระรัตนตรัย ทำความดับทุกข์
 ทั้งปวงได้โดยสิ้นเชิง. นี่เป็นใจความของการปฏิบัติเพื่อให้ถึงพระรัตนตรัย
 ซึ่งเป็นที่พึ่งอันเกษม และเป็นที่พึ่งอันสูงสุด ดับทุกข์ทั้งปวงได้สิ้นเชิง โดยแท้จริง.

อาตมาขอยุติการบรรยาย ด้วยหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย คุณาการิธรรม ครั้งที่ ๔/๒๕๐๐

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับ

กรรมตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๑๙ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในวันแรกที่สุด อาตมาได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา, และวันต่อมาได้ชี้ให้เห็นหลักปฏิบัติทั่วไป เกี่ยวกับการปฏิบัติศีลธรรมและศาสนา, และวันถัดมาได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการถึงพระรัตนตรัย ทั้งในแง่ของศีลธรรมและในแง่ของศาสนา. ข้อที่ควรระวังเป็นพิเศษคือการถึงพระรัตนตรัยนั้น เมื่อถึงที่สุดจริงๆ แล้ว ก็เป็นอันกล่าวได้ว่า คนนั้นพึ่งตัวเองได้. ขอให้ท่านทั้งหลายสังเกตความข้อนี้ให้มากสักหน่อย : ในระยะ

เริ่มแรก ซึ่งเป็นการถือพระรัตนตรัยนี้ เรียกว่าเป็นการปฏิบัติในขั้นศีลธรรม ; คนนั้นยังฝากตัวเองไว้กับพระรัตนตรัย หรือ พึ่งพระรัตนตรัยด้วยความ ยึดมั่นถือมั่น. ครั้นบุคคลนั้นได้ถึงพระรัตนตรัยอย่างแท้จริง ตามวิธีปฏิบัติ ทางศาสนาถึงที่สุด คนนั้นก็กลายเป็นคนที่พึ่งตัวเองได้ ไม่ต้องพึ่งพระรัตนตรัย ชนิดแรก คือชนิดที่ต้องมีความยึดมั่นถือมั่นทั้งนี้. เรามีปัญหาที่จะต้องตาม ทศเองว่าเราจะพึ่งอะไรกันแน่ ?

คนทั่วไปคิดและเชื่อว่า เราต้องพึ่งพระรัตนตรัย แต่ตามความจริงนั้น คนเราต้องพึ่งตัวเองตามคำสั่งที่ถือว่าเป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า ; กลายเป็นว่า เราไม่ต้องนับถือ หรือพึ่งพระพุทธเจ้า, ถ้าพูดอย่างตรงไปตรงมา, แต่ต้อง นับถือหรือพึ่งตัวเอง. ข้อนี้เป็นคำสั่งของพระพุทธเจ้า ในข้อที่ว่าให้นับถือ ตัวเอง. พระองค์ได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ! เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นที่พึ่ง เกิด อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย, จงมีธรรมเป็นที่พึ่งเกิด อย่ามีสิ่งอื่น เป็นที่พึ่งเลย” นี่เป็นพระพุทธานุญาต. ที่ว่ามีตนเป็นที่พึ่ง กับมีธรรมะ เป็นที่พื่อนั้น เป็นของอย่างเดียวกัน คือเราจะต้องทำทุกอย่างด้วยตนเอง จนกระทั่งมีธรรมะคือภาวะแห่งความสะอาด สว่าง สงบ ปรากฏขึ้นในใจ จึงจะเป็น ผู้ที่มีที่พึ่งแล้วอย่างแท้จริง และก็กล่าวได้ว่าเป็นการพึ่งตัวเอง. เรื่องนี้เป็นการ แสดงอยู่แล้วในตัวว่า เราทุกคนจะต้องพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นความจริงที่เด็ดขาด. การพึ่งสิ่งอื่นนอกไปจากตนนั้นเป็นเพียงอุปาย.

ปัญหาต่อไปที่เราจะต้องศึกษา ก็เกิดขึ้นว่า เราจะพึ่งตัวเองได้ อย่างไร ? และโดยวิธีใด ? อาตมาจึงถือโอกาสบรรยาย เรื่องกรรม หรือเรื่อง กฎแห่งกรรม ในวันนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นหลักปฏิบัติว่า เราจะพึ่งตนได้โดยแท้จริง อย่างไร.

ข้อแรกเราอย่าลืมว่าพระพุทธเจ้าทรงกำชับให้มีตนเป็นที่พึ่ง อย่าพึ่ง
 สิ่งอื่นเลย อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งเลย และยังตรัสว่า ทุมุเหติ กิจจํ อาทปฺปิ
 อุกุชาตาโร ตถาคตา, เป็นต้น ซึ่งมีใจความตรงๆ ว่า การทำความเพียรเพื่อ
 ช่วยตัวเองนั้น พวกท่านทั้งหลายต้องทำเอง, ตถาคตเป็นแต่ผู้บอกและ
 ช้ทาง; หรือตรัสว่า อุตฺตาหิ อุตฺตโน นาโถ, โกหิ นาโถ ปโรสียา - ตน
 เป็นที่พึ่งของตน ใครอื่นจะเป็นที่พึ่งให้แก่ตนได้; หรือว่า สุตฺธิ อุตฺธิ
 ปจฺจกฺกํ - ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์นั้นเป็นของเฉพาะตัว คนอื่นจะมา
 ช่วยทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้. นี่เป็นพระพุทธภาษิตซึ่งเป็นการสรุปใจความ
 ได้เหมือนกันหมดทุกๆ ข้อ ว่าเราจะต้องพึ่งตัวเอง. ที่นี้ก็มาถึงข้อที่ว่าเราจะ
 เอาอะไรมาเป็นหลักในการพึ่งตน? ข้อนี้ก็ตอบได้ว่าต้องอาศัยกฎแห่งกรรม คือ
 กฎการกระทำ; ซึ่งจะพูดกันในวันนี้.

เราจำเป็นต้องศึกษาเรื่องกฎแห่งกรรมให้ถูกต้อง และใช้
 ปฏิบัติให้ถูก ให้ตรง ให้เหมาะกับชั้น ซึ่งเราจะแบ่งเรื่องกรรมออกได้เป็น ๒ ชั้น
 อย่างเดียวกันอีก คือเรื่องกรรมในแง่ของศีลธรรมชั้นหนึ่ง และเรื่องกรรมในแง่
 ของพระพุทธศาสนาโดยตรงอีกชั้นหนึ่ง. สำหรับข้อนี้ อาตมาอยากจะขอร้อง
 ให้ตั้งข้อสังเกตกันให้มากเป็นพิเศษ เพราะที่ที่แล้วๆ มานี้ รู้สึกว่าพวกเรา
 ชาวพุทธบริษัททั่วไปนี้ เข้าใจเรื่องกรรม หรือสนใจเรื่องกรรมกันแต่
 เพียงครั้งเดียว และยังไม่ถึงขั้นที่เป็นพุทธศาสนาด้วย คือพอกล่าวกันถึงเรื่อง
 กรรมแล้ว ก็เข้าใจว่าไม่มีอะไร นอกจาก ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว คนทำเป็นผู้
 รับผิดชอบของการกระทำนั้นๆ, แล้วก็เท่านั้นเอง; กลายเป็นว่าเรื่องกรรมมีเท่านั้น
 เอง. เรื่องกรรมเพียงเท่านั้น เป็นเรื่องของศีลธรรมเท่านั้น, ยังไม่ถึงทศศาสนา;
 และเรื่องกรรมในทำนองที่ว่า ทำดีได้ดี, ทำชั่วได้ชั่ว, ผู้ทำเป็นผู้ได้รับผลนี้

ย่อมมีสอนกันในหลาย ๆ ศาสนา หรือเกือบทุกศาสนาทีเดียว. และยิ่งกว่านั้น
 ยังเป็นหลักที่สอนกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้าเกิด แล้วเราจะเอาสิทธิอันไหนมาพูดว่า
 หลักอันนี้เป็นหลักพระพุทธศาสนาโดยตรง; โดยที่แท้มันก็เป็นหลักทางศีลธรรม
 ทั่ว ๆ ไป ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมา จนกระทั่งถึงพระพุทธเจ้าท่านก็ยอมรับรอง
 หลักอันนี้ แต่ว่าเป็นไปในแง่ทางศีลธรรม ยังไม่ถึงตัวแท้ของศาสนา.

เราจะต้องศึกษาเรื่องกรรม ที่สูงขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง ในฐานะ
เป็นคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา คือเรื่องกรรมในส่วนที่เป็นโลกุตตรธรรม.
 ชั้นนี้ได้แก่การศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้เราเอาชนะกรรมให้ได้ ให้มีอำนาจอยู่
 เหนือกรรม อยู่เหนือการที่จะต้องรับผลของกรรม; นี้แหละจึงจะเป็นเรื่อง
 กรรมในชั้นที่เป็นพุทธศาสนาแท้ คือเป็นเรื่องโลกุตระ. ท่านทั้งหลายคงจะ
 ประหลาดใจ หรือนึกงุนงงสงสัย ว่าการอยู่เหนืออำนาจกรรมนั้น จะเป็นสิ่งที่
 เป็นไปไม่ได้, แต่อาตมากลับยืนยันว่านั่นแหละเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ และเป็น
 เรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับเรื่องกรรม. ถ้าถือแต่เพียงว่าทำดีได้ดี
 ทำชั่วได้ชั่ว คนทำเป็นผู้รับผลแห่งการกระทำ อย่างนี้เป็นศีลธรรมสากลทั่วไป.
 พระพุทธศาสนาเรา เมื่อได้สอนเรื่องกรรมในชั้นศีลธรรมสิ้นสุดไปแล้ว ก็ยังมี
 สอนเรื่องกรรมในชั้นโลกุตระ คือการทำจิตใจให้อยู่เหนือการทำกรรม และ
 เหนือการที่จะต้องรับผลของกรรม; เพราะฉะนั้น เราจะต้องศึกษากรรมกัน
 ทั้ง ๒ แง่ คือทั้งในแง่ของศีลธรรม และในแง่ของพระพุทธศาสนา ที่เป็น
 ชั้นโลกุตตรธรรมโดยตรง.

ก่อนที่จะศึกษาเรื่องกรรมทั้งสองแง่ เราควรพิจารณาคำว่า “กรรม” กันเสียก่อน จึงจะเข้าใจได้ง่ายในการศึกษาเอาชนะกรรมได้อย่างไร สืบไป. อะไรเป็นตัวกรรม? พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า เจตนาเป็นตัวกรรม คือตรัสว่า เจตนาหิ ภิกขเว กम्मํ วทามิ, ซึ่งแปลว่า ภิกษุทั้งหลาย! เรา กล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม. ที่ว่าเจตนาเป็นตัวกรรมนี้ ก็เป็นการแสดง อยู่ในตัวแล้วว่า การเคลื่อนไหวหรือการกระทำที่ไร้เจตนา นั้น ไม่จัดเป็นกรรม. ถ้าอย่างนั้นจะจัดเป็นอะไร? ก็จัดเป็นกิริยา. การเคลื่อนไหวที่ไร้เจตนา เช่น กิ่งไม้หักลงมา นี่เป็นการเคลื่อนไหวของสิ่งที่ไร้เจตนา หรือว่าคนเราเดินไป หรือทำอะไรก็ตาม ในลักษณะที่ไม่มีเจตนา แต่การกระทำนั้นย่อมจะมีผลกระทบ กระทั่งสิ่งนั้นสิ่งนี้บ้าง เช่นเราเดินไป มันก็เหยียบสัตว์ตัวเล็กตัวน้อย ที่อยู่ ใต้แผ่นดิน บอบช้ำหรือตายไปบ้างก็ได้ แต่การกระทำนั้นไร้เจตนาที่จะฆ่ามัน ฉะนั้นการกระทำ หรือการเคลื่อนไหวที่ไร้เจตนาอย่างนี้ ไม่จัดว่าเป็นกรรม แต่เป็นเพียงกิริยา. ต่อเมื่อมีเจตนาที่จะทำเพื่อความประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงจะเรียกว่าเป็นกรรม. ท่านผู้ฟังจะต้องรู้จักคำว่า กิริยา กับคำว่า กรรม ให้เห็น ชัดว่าต่างกันไกล ตรงที่ กิริยา ไม่หมายความว่า มีเจตนา รวมอยู่ด้วย และคำว่า กรรม ถือตัวเจตนาเป็นใหญ่. อาตมาขอบอกกล่าวเสียก่อนว่าคำพูดที่ใช้ใน กรรมนี้ เป็นคำบัญญัติเฉพาะของพุทธศาสนา อย่าได้เอาไปใช้ในกรณีอื่น ๆ เช่นในกรณีทางภาษารวมตาเป็นต้น มันอาจจะไม่ตรงกันได้; แต่ถ้าภาษา ธรรมะในทางพุทธศาสนาแล้ว เราบัญญัติกันไว้อย่างนี้.

ที่นี้ก็มาถึงผลที่เกิดขึ้น ซึ่งจะต้องเป็นไปตามหลักเดียวกันอีก : กิริยา ไม่มีเจตนา ผลที่เกิดขึ้นก็เรียกเพียง ปฏิกิริยา; ส่วนการกระทำกรรมที่ประกอบ

ด้วยเจตนาอันผลเกิดขึ้น เราไม่เรียกว่าปฏิภิกขิยา แต่เรียกว่า ผลกรรม หรือ วิบาก ; ถ้าเรียกให้ถูกต้องก็คือวิบากของกรรม, รวมความว่าภิกขิยาให้ผลเป็น ปฏิภิกขิยา, กรรมให้ผลเป็นวิบาก. เรื่องภิกขิยาและปฏิภิกขิยา เราไม่ต้องวินิจฉัย กันในที่นี้ เพราะเป็นคนละเรื่อง เป็นแต่ให้เข้าใจไว้พอสมควรว่า ภิกขิยานั้น ไม่ประกอบด้วยเจตนา และการกระทำของคนเราที่ไม่มีเจตนาจัดเป็นภิกขิยา ผลที่เกิดขึ้นไม่จัดว่าเป็นผลกรรม. เช่นการกระทำของพระอรหันต์ทุกอย่างทุกชนิด ที่ทำลงไป ก็เป็นเพียงภิกขิยา เพราะท่านไม่มีเจตนา ที่จะประสงค์อะไรด้วยกิเลส ตัณหา จึงไม่มีเจตนาแห่งการทำกรรม. เพราะฉะนั้นการกระทำของพระอรหันต์ จึงเป็นเพียงภิกขิยาไปหมด. เพื่อเป็นเครื่องช่วยความจำ เราจะกำหนดตัวอย่าง ไว้ว่า ความเคลื่อนไหวของสิ่งที่ไม่มีความนึกคิด เช่นกิ่งไม้หักลงมาหรือว่า ลมพัดหน้าต่างเปิด อย่างนี้เป็นต้น นี้ก็เป็นภิกขิยา. การกระทำของคนเราตาม ธรรมดานี้แหละ แต่ที่ไม่มีเจตนา ไม่มีความตั้งใจอะไรเลย เป็นการเคลื่อนไหว ไปตามธรรมดา เช่นการหัวเราะเพราะถูกขี้, การล้างหน้าปรองพั้นเพราะความ เคยชินเป็นนิสัย เป็นต้นเหล่านี้ ก็เรียกว่าภิกขิยาอย่างหนึ่ง ๆ ; หรือว่าการกระทำ ของพระอรหันต์ผู้หมดกิเลสแล้ว ไม่มีเจตนาด้วยกิเลสตัณหา ที่จะทำสิ่งใด นี้ก็เป็นภิกขิยา. การกระทำหรือการเคลื่อนไหว ชนิดที่เป็นภิกขิยาเช่นนี้ ไม่มี มุ่งหมายที่จะต้องวินิจฉัยในที่นี้ เราจะวินิจฉัยกันแต่ในเรื่องการกระทำที่มีเจตนา ที่เรียกว่า “กรรม” ต่อไป.

เจตนา ในที่นี้ ต้องเข้าใจว่าหมายถึงความมุ่งมาดปรารถนา ตั้งใจที่จะทำ. ที่นี้ความตั้งใจที่จะทำนี้ มันเกิดจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นธรรมดา มันจะมีมาเองไม่ได้. เมื่อสอบสวนดูก็จะพบว่า มันมาจากความอยากอย่างไร

อย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า **ตัณหา**. ตัณหา แปลว่าความอยาก : อยากได้หรืออยากมีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง นี้เรียกว่า **ภามตัณหา**; อยากเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้เรียกว่า **ภวตัณหา**; อยากไม่ให้เป็นอย่างนั้น อยากไม่ให้เป็นอย่างนี้ เรียกว่า **วิภวตัณหา**; ซึ่งได้อธิบายแล้ว ในการบรรยายปี ๒๔๙๙. ตัณหา^๕ก็ไม่ใช่ว่ามันเป็นของที่เกิดได้เองลอยๆ มันต้องมาจากการปรุงแต่ง คือการติดต่อกันกับเรื่องก่อนหน้านั้นมาอีก เช่นความคิดนึกรู้สึกต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้พอใจไม่พอใจ แล้วก็^๕เป็นเหตุให้ความอยากเกิดขึ้น ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจนั้นๆ. เมื่อมีความอยากซึ่งเรียกว่าตัณหา^๕แล้ว จึงมีเจตนาในการที่จะกระทำ; เมื่อมีการทำลงไปด้วยเจตนา^๕ก็เป็นกรรม, เรียกว่า “กรรม” ในที่นี้ซึ่งจะต้องมีผลเป็นวิบากของกรรม ตามสมควรแก่การกระทำกรรมนั้นๆ เสมอไป.

ทางที่ทำการกรรม ท่านถือว่าทำได้ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ. การทำทางร่างกายก็หมายถึงเจตนา ที่บังคับให้แสดงออกมาทางกาย จนกายเคลื่อนไหวไปตามนี้ เรียกว่าทำการกรรมโดยทางกาย หรือ **กายกรรม**. เจตนาที่บังคับแสดงออกมาทางวาจา เป็นการพูดอย่างนั้นอย่างนี้ นี้เรียกว่าทำการกรรมทางวาจา หรือ **วจีกรรม**. ส่วนการกระทำทางใจ คือที่ยังไม่ออกมาทางกายทางวาจา ยังคิดหรือรู้สึกอยู่ในใจล้วนๆ เรียกว่า **มโนกรรม** หรือทำทางใจ. การกระทำทั้ง ๓ ทางนี้ จัดเป็นกรรมเสมอกันหมด คือมีน้ำหนักในฐานะที่เป็นกรรมเสมอกันหมด. ทำดีก็ได้ ทำชั่วก็ได้, แล้วแต่การกระทำ. ทางแห่งการทำการกรรมทั้ง ๓ ทางนี้ เรียกโดยภาษาบาลีก็เรียกว่า ทวาร แปลว่าประตูแห่งการทำการกรรม. สำหรับการกระทำนั้น ในบางกรณีก็ออกมาถึงทางกาย ในบางกรณีก็หยุดแค่วาจา บางกรณีทั้งกายทั้งวาจา แต่ใจต้องเป็นประธาน

อยู่เสมอ เพราะเป็นที่ตั้งของเจตนา. ฉะนั้นการกระทำกรรมทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม หรือพร้อมกันทั้งสองอย่างก็ตาม ต้องอาศัยมโนกรรม คือการคิดนึกทางใจก่อนเสมอไป. แต่โดยเหตุที่เราเพ่งเล็งความสำเร็จในการกระทำว่ามีได้ถึง ๓ ทาง คือทางกาย ทางวาจา ทางใจ จึงได้บัญญัติทางแห่งการกระทำไว้ ๓ ทางดังนี้ ไม่ว่าทำดีหรือทำชั่ว.

เมื่อได้พูดถึงคำว่ากรรมแล้ว ก็อยากกล่าวเสียเลยทีเดียวว่า เรามีวิธีแห่งกรรมกันโดยละเอียดอีกอย่างหนึ่ง คือถ้าเราเอาเวลาเป็นเครื่องแบ่งกรรมที่กระทำ เราจะได้กรรมเป็น ๔ ชนิด คือ ๑. กรรมที่จะให้ผลทันตาเห็นนี้หมายถึงกรรมที่ทำไปอย่างรุนแรงมาก ด้วยจิตที่รุนแรงมาก มีผลที่จะให้ผลทันตาเห็นในชาตินี้ นี้อย่างหนึ่ง. ๒. กรรมที่ไม่รุนแรงถึงอย่างนั้นจะให้ผลในอันดับต่อไป ท่านเรียกว่าให้ผลในชาติหน้า ในการเกิดคราวหน้า; เราใช้คำว่า ในการเกิดคราวหน้า ก็คือไม่ใช่การเกิดคราวนี้. ที่นี้ถ้าไม่ถึงอย่างนั้นก็เป็นการกรรมประเภทที่สาม ๓. คือกรรมที่จะให้ผลในการเกิดคราวต่อ ๆ ไป. ถ้าไม่ถึงนั้น เผลอกว่านั้นอีก ก็คือ ๔. กรรมที่เป็นหมัน หรือว่าหมดโอกาสที่จะให้ผล เพราะยอมประนีประนอมกัน, หรือเพราะผู้ทำกรรมนั้น ๆ ซึ่งเป็นพระอรหันต์เสียก็ดี. ขอข้อความจำแก่ผู้ฟังอีกทีหนึ่งว่า ถ้าเอาเวลาเป็นเกณฑ์ เราได้กรรมเป็น ๔ ชนิด คือ ๑. กรรมให้ผลทันตาเห็น เรียกว่า **ทิสฐิธรรม เวทนียกรรม**, แล้วก็ ๒. กรรมให้ผลในการเกิดคราวต่อไป เรียกว่า **อุปัชฌเวทนียกรรม**, แล้วก็ ๓. กรรมให้ผลในการเกิดคราวต่อ ๆ ไปอีก เรียกว่า **อุปราปรเวทนียกรรม**, แล้วก็ ๔. กรรมที่ให้ผลแล้ว หรือว่าหมดโอกาสที่จะให้ผล ไม่มีทางที่จะให้ผล เรียกว่า **อิโหสิกรรม**. ที่ว่าเอาเวลา

การให้ผลเป็นเกณฑ์นี้ ที่แท้ก็น้ำหนักแห่งการกระทำต่าง ๆ กัน. ถ้ากระทำด้วยจิตที่รุนแรง กระทำด้วยเจตนาที่รุนแรง ในลักษณะที่รุนแรง หรืออัตราที่รุนแรง มันก็ให้ผลทันตาเห็น. ถ้าไม่ถึงนั้น ก็ให้ผลในการเกิดคราวต่อไปอีก.

ผู้ศึกษาทุกคนควรจะเข้าใจคำว่า การเกิด นี้ให้ถูกต้องเสียด้วย : คำว่า การเกิดในภาษาธรรมะนั้น มิได้หมายความว่าตายแล้วเกิดใหม่อย่างเดี่ยวเท่านั้น ก็หามิได้. คำว่าการเกิด ในที่นี้ หมายถึงการเกิดของจิตเรื่องใหม่ก็ได้ คือว่าคนเรามีการเกิดอยู่เรื่อย เพราะว่าตามภาษาทางจิต ถือว่าเมื่อได้เปลี่ยนความคิดเรื่องหนึ่งไปแล้ว ความคิดเก่าดับหมดไปแล้ว ก็ถือว่าคนนั้นเกิดใหม่แล้ว เป็นคนละกรณีไปแล้ว, ในกรณีหลังถือว่าเป็นคนใหม่ ถือว่าเป็นการเกิดใหม่; เพราะฉะนั้นคนเราจึงมีการเกิดกันเรื่อย กว้างร่างกายจะแตกดับไปคราวหนึ่ง ก็มีการเกิดใหม่กันเรื่อย นับไม่ถ้วน. ฉะนั้นคำว่า “การเกิด” ในภาษาธรรมะ หมายถึงอาการอย่างนี้ก็ได้, หรือจะหมายถึงว่าตายลงหลุมเผาแล้วเกิดใหม่ อย่างนั้นก็ใช้ได้, แต่ให้เข้าใจไว้ว่าท่านหมายความว่ากว้างเป็นอย่างนี้. ฉะนั้นกรรมที่จะให้ผลในการเกิดคราวหน้า และการเกิดคราวต่อ ๆ ไปนั้น ขอให้เข้าใจว่าเป็นกรรมชนิดที่ไม่ให้ผลทันที ในการทำกรรมกรณีนั้น แต่จะไปให้ผลในการทำกรรมกรณีหลัง ๆ (ในชาติเดียวกัน) ต่อไปก็ได้. ส่วนคำว่า อโหสิกรรมนั้น ส่วนใหญ่หมายถึงกรรมที่เราได้ชดใช้กันแล้ว และเป็นกรรมเล็กน้อย เช่นเราไปคำเขา แล้วไปขอโทษเขา ก็เป็นอันว่าเลิกกัน อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นอโหสิกรรม; หรืออีกอย่างหนึ่งกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งการคาซังไว้ ยังไม่ทันจะได้ให้ผล เราไปทำกรรมอื่นที่ตรงกันข้ามหรือแรงกว่า แล้วก็เสวยผลกรรมนั้นเรื่อยตลอดเวลา จนกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ นั้น ไม่มีโอกาสที่จะให้ผล, หรือจนผู้นั้นเป็น

พระอรหันต์ไปเสีย อย่างนี้ก็เรียกว่า อโหสิกรรมเหมือนกัน. เมื่อเราเอาเวลา เป็นเครื่องแบ่ง เราก็ได้กรรมเป็น ๔ อย่างด้วยกัน ดังนี้.

ถ้าเราจะเอาหน้าที่ของกรรมนั้น ๆ เป็นเครื่องแบ่ง คูบ้าง เราก็ จะได้กรรมเป็น ๔ อย่างอีกเช่นกัน. ขอข้อความเข้าใจว่า ท่านทั้งหลาย อย่าเข้าใจว่ากรรมมีหลายอย่าง ที่แท้กรรมก็มีอย่างเดียว แต่ว่าลักษณะมัน ต่าง ๆ กัน แล้วแต่เราจะมองดูมันในแง่ไหน. ที่นี้เมื่อเราจะมองดูในแง่ของ หน้าที่ที่มันกระทำ เราก็จะได้กรรมเป็น ๔ อย่าง อีกกลุ่มหนึ่ง ก็คือกรรมอย่าง แรก ได้แก่กรรมที่เป็นเครื่องปรุงแต่งสัตว์ให้เกิดขึ้น นี่ท่านเรียกว่า ฆนคกรรม แปลว่ากรรมที่ทำให้เกิดขึ้น, ถัดไปก็คือกรรมที่อุปถัมภ์ให้มันยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามนั้น เรียกว่า อุปถัมภคกรรม. ถัดไปอีกก็ได้แก่กรรมที่บีบคั้นหรือ ตัดรอนให้มันน้อยลง แทนที่จะอุปถัมภ์ เลยกลายเป็นการบีบหรือตัดทอน ให้น้อยลง นี้เรียกว่า อุปบีฬคกรรม. อีกอย่างหนึ่ง คืออันที่ ๔ ได้แก่ กรรมที่ตัดทอนกรรมที่แรก ให้ขาดเสียทีเดียว เรียกว่า อุปฆาตคกรรม. เมื่อดู ถึงความสัมพันธ์กัน ก็จะเห็นได้ คือว่ากรรมประเภทหนึ่ง มีหน้าที่ก่อให้เกิด สิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้น เช่น ก่อให้เกิดปฏิสนธิวิญญาณ เกิดมาเป็นมนุษย์ในลักษณะ อย่างนี้ ๆ เป็นต้น มันก็เป็นกรรมอย่างหนึ่ง. ที่นี้ กรรมอีกประเภทหนึ่ง มีหน้าที่ ที่จะส่งเสริมให้เป็นอย่างนั้นยิ่ง ๆ ขึ้นไป. ที่นี้ มีกรรมอีกประเภทหนึ่ง แทนที่ จะส่งเสริมอย่างนั้น กลับตัดทอนหรือบิดผันให้เป็นอย่างอื่น. เราจะเห็นได้ว่า บางทีคนเกิดมาในตระกูลที่ดีแล้ว บางทีก็เลิกละขึ้นไป บางทีก็กลับตรงกันข้าม กลายเป็นคนที่เหลวไม่สมกับการที่เกิดในตระกูลที่ดี. แต่ว่ากรรมที่ส่งเสริม หรือตัดทอนในที่นี้ ยังไม่ฟังเสียงถึงว่าตัดขาดเสียทีเดียว ยังมีกรรมอีกประเภท

หนึ่ง ถ้ามีมาแล้ว เป็นตัดขาดเสียทีเดียว หมายถึงการทำที่ตรงกันข้ามโดยสิ้นเชิง. เช่นเกิดมาเป็นคนดีในตระกูลดี แล้วก็ทำเลวสิ้นเชิง เลยหมดความเป็นคนดี กลายเป็นคนชั่วโดยสิ้นเชิง ในกรณีนั้น ในเรื่องนั้นๆ. เมื่อพิจารณาโดยหน้าที่ เราจะได้กรรมที่ปรุ้งแต่งให้เกิด, กรรมที่ส่งเสริมให้ยิ่งขึ้นไป กรรมที่บรรเทาให้เพลาลงมา และกรรมที่ตัดทอนให้ขาดเสียทีเดียว.

ข้อควรสังเกตในที่นี้ก็คือนั่นว่า เราคนหนึ่งๆ มีกรรมต่างๆ กัน ทั้งในอดีต ทั้งในปัจจุบัน และทั้งที่จะทำต่อไปในอนาคต เพราะฉะนั้นในสิ่งที่สมมติเรียกว่าบุคคลคนหนึ่งๆ นี้ มีกระแสแห่งกรรมซับซ้อนยุ่งเหยิงเหลือที่จะจะเสาะงัดได้ แต่ว่าเป็นสิ่งที่เรามองไม่เห็นตัว. ถ้าหากว่ามันเป็นสิ่งที่เรามองเห็นตัวได้ ก็จจะรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ยุ่งเหยิงซับซ้อน ยิ่งกว่าของที่ยุ่งเหยิงซับซ้อนใด ๆ ในโลกเสียอีก, คือยิ่งกว่าชุดค้ายปมค้ายที่มันยุ่ง หรืออะไร ๆ ที่เรียกว่ามันยุ่งเสียอีก. นี้เรียกว่าพิจารณาถึงกรรมโดยเอาหน้าที่ที่มันกระทำเป็นหลัก.

ที่นี้เราจะลองพิจารณาคู่ต่อไปอีกแง่หนึ่ง คือพิจารณาจากน้ำหนักรของกรรมนั้นๆ โดย เอาน้ำหนักแห่งการกระทำเป็นเครื่องกำหนด. ในกรณีเช่นนี้ ท่านก็จำแนกกรรมไว้เป็น ๔ อย่างอีกเหมือนกัน. พระคัมภีร์ท่านจัดกรรมไว้เป็น ๔ ชนิด ทุกๆ หมวด. เมื่อเอาน้ำหนักเป็นเกณฑ์แล้ว กรรมที่ ๑ ก็เรียกว่า กรรมหนัก หรือ คุรุกรรม. ถ้าเป็นอย่างฆราวาสก็เช่น ประกอบอนันตริยกรรมฆ่าบิดามารดา ฆ่าพระอรหันต์ หรืออะไรทำนองนั้น. ถ้าเป็นเรื่องของภิกษุ ก็เป็นเรื่องทำกรรมชนิดที่หมดความเป็นภิกษุ; หรือโดยส่วนรวมก็คือกรรมชนิดที่ทำให้ตกสู่อบาย คือความชั่วชนิดถึงที่สุดไม่มียับยั้ง;

อย่างนี้เรียกว่าครุกรรม แปลว่ากรรมหนัก. ^๕ที่นี้ ถ้ากรรมหนักชนิดนั้นไม่มี, กรรมที่มีน้ำหนักทรงลงมา ก็คือกรรมที่ทำมาก ๆ จนเคยชิน ^๕นี้ไม่หมายถึงกรรมหนัก แต่ว่าเป็นกรรมที่ทำบ่อย ๆ จนเคยชิน เรียกว่าพหุกรรม หรือพหุลกกรรม. ที่ทรงลงมาอีกเป็นกรรมที่มีน้ำหนักทรงลงมาอีก คือกรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย ในขณะที่จะดับจิต เรียกว่า อาสนนกรรม. แต่มีข้อควรสังเกตว่า กรรมชนิดที่ ๓ ^๕นี้ แม้จะมีกำลังน้อยหรือมีน้ำหนักน้อย แต่มันมีโอกาที่จะให้ผลก่อนได้เหมือนกัน เพราะว่ากรรมกระทำที่ใกล้จะตายนั้น ท่านเปรียบว่าเหมือนกับผู้ที่อยู่ริมประตู หรือมีโอกาสดีก่อน เขาก็มีโอกาที่จะออกไปก่อนหรือให้ผลก่อน แม้จะเป็นตัวน้อย ๆ. ท่านชอบเปรียบอุปมาว่าเหมือนกับวัวอยู่ในคอก ถ้าตัวที่อยู่ใกล้ประตูคอกมี ตัวนั้นแหละมันจะออกได้ก่อน แม้จะเป็นลูกวัวตัวเล็ก มันก็มีโอกาสออกก่อน เพราะมันอยู่ใกล้ประตูคอก เพราะฉะนั้นกรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย แม้จะเล็กน้อยเพียงไร ท่านก็ถือว่ามันก็มีโอกาที่จะให้ผลก่อน. ^๕ที่นี้ กรรมที่เบาไปกว่านั้นอันที่ ๔ เรียกว่ากตัตตวาปนกรรม คือกรรมสัปดาห์ กระทำ ทำด้วยการสะเพร่า เหมือนท่านที่เป็นผู้พิพากษา จะลงโทษคนที่ทำอะไรสะเพร่า ไม่ได้ว่าเป็นโทษจากการกระทำนั้น ๆ โดยตรง แต่เป็นโทษของการสะเพร่า อย่างนี้เรียกว่า กตัตตวาปนกรรม คือเบาที่สุด. เมื่อเอาน้ำหนักเป็นเกณฑ์อย่างนี้ เราก็ได้ ครุกรรม กรรมหนัก, พหุกรรม กรรมที่ทำจนชิน, อาสนนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย, กตัตตวาปนกรรม กรรมที่ทำเพราะสะเพร่า ซึ่งโดยที่แท้แล้ว ไม่ใช่ผลกรรมโดยตรง เป็นผลการสะเพร่า.

รวมความว่า ในเรื่องกรรมนี้ เอาเวลาเป็นหลัก เราก็ได้ ๔ กรรม; เอาน้ำหนักเป็นหลัก ก็ได้ ๔ กรรม, จะเอาน้ำหนักเป็นหลัก ก็ได้ ๔ กรรม.

ทั้งหมดนี้ เป็นการรู้ไว้สำหรับศึกษาเรื่องกรรมกันเล่น. อาตมาใช้คำว่ากันเล่น ก็หมายความว่า จะรู้ก็ได้ ไม่รู้ก็ได้. แต่ความสำคัญส่วนใหญ่มันอยู่ตรงที่ว่า **มันเชื่อว่ามีกรรมแล้ว ก็ต้องให้ผล,** และมันก็ซับซ้อนยุ่งเหยิง ยิ่งไปกว่า สิ่งใดหมด และมีโอกาสส่งเสริมตรอนบีบคั้นกันได้; เพราะฉะนั้นมันจึงเป็น โอกาสของสัตว์ที่จะกระทำดีให้มาก เพื่อจะได้ถอนกรรมชั่ว. กรรมชั่วที่เคยทำ มาด้วยความประมาทแต่กาลก่อนนั้น เรามีโอกาสที่จะได้ถอนเสียได้ด้วยการ กระทำกรรมดีให้มากเข้าไว้เรื่อย และอย่าให้ขาดสาย เป็นการกลบกรรมชั่วนั้น ให้หมดโอกาสที่จะให้ผล, ให้กรรมดีให้ผลแทนไว้เรื่อย กรรมชั่วนั้นก็จะเป็น อโหสิกรรมไปในตัวในที่สุด, เพราะว่าคนนั้นจะถึงที่สุดแห่งกรรมเสียก่อน เช่น นิพพานเสียก่อน ด้วยอำนาจการกระทำกรรม ที่ทำไว้เรื่อยไม่ขาดตอนนั่นเอง. นี่ เป็นเรื่องกล่าวตามหลักกรรมในชั้นศีลธรรม ที่เรามีโอกาสทำกรรมดีได้เรื่อย โดยไม่ต้องพูดอะไร โดยไม่ต้องกลัวว่าจะมาก โดยไม่ต้องกลัวว่าจะเป็นคนละโมภ. ในเรื่องการทำกรรมดีนี้ ขอยกเว้นในเรื่องความละโมภ คือ ไม่มีการกล่าวหาว่า ละโมภในการทำกรรมดี ไม่เหมือนกับการแสวงหาเงิน แสวงหาชื่อเสียง อะไรทำนองนั้น ซึ่งเมื่อเป็นไปในทางละโมภแล้ว เป็นเรื่อง ใช้ไม่ได้, แต่ส่วนการประกอบกุศลกรรมนี้ ไม่มีการเรียกว่าละโมภ จึงทำได้ โดยไม่มีขอบเขต. ข้อนี้ หมายความว่าต้องทำอย่างถูกต้อง จึงจะทำให้ได้รับ ผลดีด้วย และเป็นการครอบงำอำนาจของกรรมชั่วต่าง ๆ ที่เคยทำไว้แต่กาลก่อน ให้หมดโอกาสที่จะให้ผลด้วย. ทั้งหมดนี้ เป็นการจำแนกกรรมเป็นลักษณะ ต่าง ๆ กัน แล้วก็แสดงความสำคัญของมันให้เห็นชัด และแสดงวิธีที่เราจะ ปฏิบัติเกี่ยวกับกรรม.

เมื่อได้แสดงความหมายของคำว่ากรรม และประเภทของกรรม พอเป็นที่เข้าใจแล้ว อาตมาอยากจะชี้ถึงเรื่องกรรมที่เป็นหลักสำคัญ ๒ ประเภท ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งประเภทแรก เรียกว่ากรรมในแง่ของศีลธรรม และประเภทที่สอง คือกรรมในชั้นโลกุตตระ.

หลักกรรมในแง่ของศีลธรรม นี้ เรามีข้อที่ควรรู้ในชั้นแรกที่สุดว่า มันมีกฎว่าอย่างไร กฎตามพระพุทธภาษิต ซึ่งท่านที่เคยสวดมนต์จะคงได้สวดมาแล้ว มีอยู่ว่า กัมมัสสโกมหิ เราเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน ; กัมมทายาโท เราจะได้รับมรดกคือผลของกรรม ; กัมมโยนิ เรามีกรรมเป็นเครื่องให้เกิดมา ; กัมมพันธุ เรามีกรรมเป็นญาติเป็นพวกพ้องของเรา ; กัมมปฏิสรโณ เรามีกรรมเป็นที่ทำนทานหรือเป็นที่พึ่ง ; ยง กัมมัง กริสสามิ กัลยาณัง วา ปาปกัง วา เราทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม. ตัสส ทายาโท ภวิสสามิ เราจะเป็นผู้รับมรดก คือผลของกรรมนั้น ; นี้ เรียกว่าเป็นกฎที่เกี่ยวกับกรรม ของพระพุทธศาสนาในชั้นศีลธรรม. ที่เรียกว่า **กัมมัสสโกมหิ** เรามีกรรมเป็นของตน นี่ก็เป็นการกล่าวโดยสมมติว่า มีสัตว์มีบุคคล และมีการกระทำที่ทำไปโดยเจตนาอย่างทีกล่าวแล้วข้างต้น ว่า เป็นทรัพย์สมบัติของเรา, ไม่มีสิ่งอื่นเป็นทรัพย์สมบัติอันแท้จริงของเรา นอกจากการกระทำของเรา. คำว่า **กัมมทายาโท** คำทายาโทหรือทายาท คือผู้ที่จะได้รับมรดก. เราเป็นผู้มีกรรมเป็นมรดก ที่จะได้รับต่อไปข้างหน้า. ที่ว่า **กัมมโยนิ** โยนิ แปลว่า กำเนิด หมายถึงการที่เราจะมีกำเนิดเป็นสัตว์เป็นคนขึ้นมา หรือเป็นอะไรก็ตามย่อมปรุงขึ้นมาจากกรรม. ข้อนี้มีคำว่า กัมมวิญญาณัง (วิญญาณคือกรรม) เป็นหลัก : อาศัยกรรมหรือผลของกรรมที่คูกันอยู่นั้นเองเป็นเครื่องปรุงแต่งการกำเนิดจึงมีได้.

ส่วนคำว่า **กัมมพันธ** มีกรรมเป็นพวกพ้องเป็นเผ่าพันธุ์^๕ หมายความว่าเราต้องอยู่ในท่ามกลางการแวดล้อมของผลกรรมนานาชนิด ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น : เราคนหนึ่ง ๆ ทำกรรมจนนับไม่ไหว และกรรมแต่ละกรรมจะต้องให้ผล และเรายังต้องตกอยู่ในระหว่างการแวดล้อมของผลกรรมนานาชนิด นับเป็นร้อยเป็นพัน. คำว่า **กัมมปฏิสรโณ** นั้นหมายถึงที่พึ่งที่ต้านทานของเรานั้น ก็คือกรรมอีกนั่นเอง ถ้าเราต้องการที่พึ่งที่ต้านทานแล้ว ก็ไม่มีอะไรนอกจากกรรมที่ได้กระทำไว้ : ถ้าเราประสงค์จะอยู่ในฝ่ายดีเราก็ต้องการสิ่งต้านทานฝ่ายชั่ว; ถ้าเราสมักรเป็นฝ่ายชั่ว ก็แปลว่าเราต้องการจะต้านทานในฝ่ายดี; กลับกันดังนั้นก็ได้อีก. แต่แล้วที่ต้านทานนั้นก็ไม่มีอะไรนอกจากกรรม; ถ้าเราทำกรรมใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม, ภาษาบาลีใช้คำว่า กัลยาณัง แปลว่า งาม ก็ตาม, ปาปกัง แปลว่า ลามก ก็ตาม, เราย่อมได้รับผลของกรรมนั้น. ทั้งหมด^๕ เป็นหลักกรรมในชั้นศีลธรรม.

ขอให้เข้าใจว่าที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการกล่าวกันในชั้นของศีลธรรมในแง่ของศีลธรรม เพราะฉะนั้นจึงมีการจำแนกเป็นกรรมงามและกรรมลามกเป็นของคู่กัน เพราะเราเอาความรู้สึกของสัตว์ทั่วไปเป็นเกณฑ์. ความรู้สึกตามธรรมชาติของสัตว์ ย่อมไม่ชอบกรรมที่ไม่ถูกใจ ชอบแต่กรรมที่ถูกใจ จึงเกิดการแบ่งเป็น ๒ กรรมชั้น. แต่โดยที่แท้แล้วตัวกรรมเองนั้น ไม่เข้าใครออกใคร ไม่อาจจะกล่าวว่าเป็นดีหรือชั่วได้ : ที่ว่าดีหรือชั่วชั้นมานี้ เพราะคนไปบัญญัติเข้า คือไปบัญญัติสิ่งที่เราถูกอกถูกใจ ว่าเป็นกรรมดี, ที่เราไม่ถูกใจว่าเป็นกรรมชั่ว. แต่ถ้าเราเอาธรรมชาติเป็นหลักแล้ว มันก็ไม่อาจจะกล่าวได้ว่าดีหรือชั่ว เพราะฉะนั้นการบัญญัติว่าดีหรือชั่ว^๕ เป็นไปตามทางของศีลธรรม

คือความต้องการของสังคมในโลก. สิ่งใดตรงกับความต้องการของสังคมก็เรียกว่าดี, นี่หมายถึงสังคมที่ปกติ ไม่ใช่สังคมวิปริต, ที่ไม่ตรงกับความต้องการของสังคม ก็ถูกจัดเป็นชั่ว. แต่ขอให้เข้าใจเสียชั้นหนึ่งก่อนว่ากรรมๆ นั้น แท้จริงไม่ควรจะถือว่าดีหรือชั่ว โดยธรรมชาติ.

อาตมาจะเปรียบเทียบในเรื่องนี้ : บ้านเรือนอย่างในกรุงเทพฯ นี่มันมีความหมายได้ ๒ แง่ คือจะว่าสวยงามหรือว่าสนุกสนานก็ได้, ว่าไม่สวยไม่งามไม่สนุกสนานเลยก็ได้. คนหนึ่งมองด้วยสายตาหรือกิเลสของเขา ก็เห็นว่าสวยงาม อีกคนหนึ่งมองด้วยสายตา หรือความรู้สึกของเขา ซึ่งอยู่เหนือกิเลสก็เห็นว่าไม่สวยไม่งาม กลับเป็นที่น่ารำคาญ หนวกหูอีกทีก็กรีกโครม ชวนให้เกิดความรำคาญมากกว่า. ส่วนตัวกรุงเทพฯ เอง ที่จริงมันไม่อาจจะกล่าวได้ว่าสนุกหรือไม่สนุก สวยงามหรือไม่สวยงาม มันแต่ความรู้สึกของคนผู้บัญญัติจะว่าอะไรก็ได้ แล้วแต่กิเลสหรือความรู้สึกของเขา. เราจะเข้าใจได้อีกอย่างหนึ่งว่า ตามความจริงของธรรมชาตินี้ ตัวธรรมชาติมีอาจจะกล่าวได้ว่าดีหรือชั่ว งามหรือไม่งาม เป็นต้น แต่แล้วคนไปบัญญัติเข้าตามความต้องการของผู้บัญญัติ จะเป็นบุคคลหรือเป็นหมู่คณะก็ตาม. ฉะนั้นในชั้นศีลธรรมนี้เราบัญญัติกรรมชนิดที่ทุกคนปรารถนา คือไม่เป็นการเบียดเบียนตนไม่เบียดเบียนคนอื่น หรือไม่ทำให้ใครเดือดร้อนนั้น ว่าเป็น กรรมงาม หรือ กรรมขาว. พระพุทธเจ้าท่านทรงใช้คำว่า กรรมขาว ก็มี กรรมงาม ก็มี ส่วนการกระทำที่ทำให้คนให้เดือดร้อน ทำให้ไม่มีใครปรารถนานั้น เรียกว่า กรรมชั่ว หรือ กรรมดำ; เลยเกิดเป็น ๒ กรรมขึ้น.

ส่วนข้อที่เราจะต้องเป็นทายาท ก็คือต้องรับผลของกรรมโดยตรงนั้น เป็นเพราะว่าการกระทำนั้น มันมีผลเกิดขึ้นในตัวของกระทำนั้นเอง จึงแบ่งให้คนอื่นไม่ได้ มันมีผลติดอยู่ในตัวของกระทำนั้นเอง, ซึ่งเราจะพิจารณากันต่อไป ถึงข้อที่พระองค์ตรัสว่า ทำกรรมไว้อย่างใด ก็จะได้รับผลของกรรมนั้น. ในเรื่องนี้ พระองค์ตรัสเป็นอุปมาเปรียบเทียบว่า หวานพีชลงไปเช่นใด เราจะได้เก็บเกี่ยวผลเช่นนั้น เช่นว่าเราหวานเมล็ดข้าวเปลือกลงไปเป็นพีช เราก็จะได้เก็บผลเป็นข้าวเปลือก, ถ้าเราหวานพีชเป็นถั่วเป็นมันลงไป เราก็จะได้เก็บผลเป็นถั่วเป็นมันตามที่เราได้หวานลงไป. ทีนี้ ถ้าเราหวานพีชของกรรมขาวลงไป เราก็ได้รับผลขาวหรือดี, หวานพีชของกรรมดำลงไป เราก็ได้รับผลที่เรียกกันว่าชั่ว, นี้เรียกว่าเป็นผู้รับมรดกโดยตรง, โดยถูกต้องที่สุด, ของกรรมที่กระทำ. กรรมที่คนกระทำ หรือสัตว์กระทำนั้นเอง กลับย้อนกลับมาเป็นสิ่งที่จะแบ่งแยกคนหรือสัตว์นั้นเสียเอง ว่าเป็นคนดีหรือคนไม่ดี. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า กัมมํ สตุเต วิชติ ยทิทํ หีนปฺปณฺเฑิตตาย ซึ่งแปลว่า กรรมคือการกระทำ เป็นเครื่องจำแนกสัตว์ให้ดีหรือให้เลว; เพราะตัวกรรมมันก็อยู่ที่ตัวบุคคล, ความดีหรือเลว มันก็อยู่ที่ตัวกรรมนั้นๆ ฉะนั้นการกระทำนั้นเอง เป็นตัวชี้ระบุบุคคลว่าดีหรือเลว อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แยกออกจากกันไม่ได้ จึงถือว่ากรรมเป็นสิ่งที่จำแนกบุคคลให้เป็นคนชนิดไหน คือเป็นคนดำไปตามกรรมดำ หรือเป็นคนขาวไปตามกรรมขาว : นี้เรียกกฎแห่งกรรมในแง่ของศีลธรรม.

เมื่อเราได้ศึกษาเรื่องกรรมดังที่ได้กล่าวมานี้ เราควรจะเข้าใจว่า กฎเรื่องกรรม นั้น อำนาจเด็ดขาดมันอยู่ที่ตัวกรรม : ไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่นใด นอกจากกรรม เข้ามาประกอบอีกแล้ว มันก็สามารถที่จะเป็นไปได้จนถึงที่สุด

หรือเด็ดขาด ไม่มีอะไรมาแทรกแซงได้. การศึกษาเรื่องกรรม ทำให้เรามีความเชื่อตัวเองโดยเด็ดขาดยิ่งขึ้นดังนี้ จึงสมกับที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า ต้องทำที่พึงเอาเอง หรือว่าตนเป็นที่พึ่งของตนเอง อย่าเอาสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง. เหมือนกับที่เรายึดถือเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งเรื่อย ๆ มา ตามแง่ของศีลธรรม; แต่ครั้นถึงตัวจริง คือในชั้นศาสนา ซึ่งจะต้องปล่อยวางความยึดถือในสิ่งทั้งปวง เรื่องก็กลายเป็นว่า เราต้องพึ่งตัวเราเอง; พระรัตนตรัยหมดความสามารถอันแท้จริงที่จะช่วยได้. อาศัยกฎแห่งกรรมดังที่กล่าวนี้ การพึ่งตัวของตัวจึงเป็นไปได้ และเป็นไปได้จนสำเร็จถึงที่สุดด้วย.

เราควรจะมีใจแน่วแน่ในเรื่องกรรม โดยพิจารณาคูตามหลักต่อไปอีกชั้นหนึ่ง คือว่าถ้าคนเรามีความเข้าใจในเรื่องกรรมแล้ว จะไม่มีการยึดถือเกี่ยวกับฤกษ์ยาม หรือดวงดาวต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะว่ากรรมเป็นสิ่งที่เด็ดขาดในตัวมันเอง. เมื่อพูดถึงประโยชน์ที่จะพึงได้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ประโยชน์นั้นแหละเป็นตัวฤกษ์ยาม เป็นตัวฤกษ์ที่ยามที่อยู่ในตัวประโยชน์แล้ว ขอให้เราทำให้สำเร็จประโยชน์ก็แล้วกัน ต้องการประโยชน์อย่างไหนก็ตามใจ; ประโยชน์เป็นทรัพย์ เป็นลาภ เป็นชื่อเสียง เป็นมรรค ผล นิพพาน หรืออะไรก็สุดแท้, นี้เรียกว่าประโยชน์, ประโยชน์นั่นเองเป็นตัวฤกษ์อยู่ในประโยชน์เองแล้ว ฉะนั้นจงฟังเสียงที่ประโยชน์ อย่าไปฟังเสียงที่ฤกษ์ยาม : ให้ถือเอาฤกษ์ยามที่การประพฤติประโยชน์, ให้ตัวประโยชน์จริง ๆ เป็นตัวฤกษ์ยาม. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า อตุโถ อตุลลุตส นกขตุติ ตัวประโยชน์นั้นแหละเป็นดาวฤกษ์ หรือฤกษ์ยามที่ที่อยู่แล้ว, ก็ กริสสนุติ ตารกา ดวงดาวบนท้องฟ้าจะทำอะไรให้ได้, นกขตุติ ปฏิมานนุติ อตุโถ พาลิ อุปจุจกา ตัวประโยชน์ที่แท้จริง จะผ่านคนที่มัวแต่นั่งคำนวณดวงดาวไปเสีย, ท่านตรัสไว้ดังนี้. นี่เป็นเรื่องชี้ระบุดึงการที่กรรมไม่ขึ้นอยู่กับอำนาจของดวงดาว หรือฤกษ์ยามต่าง ๆ.

โดยทางวิทยาศาสตร์เรายอมรับ, ไม่ใช่ปฏิเสธ, เรายอมรับว่าดวงดาวต่าง ๆ ซึ่งมีความดึงดูดสัมพันธ์กันอยู่กับโลกนี้ ย่อมมีอิทธิพลอยู่เหนือการเกิดการตายของสัตว์โลกเป็นธรรมดา ย่อมมีผลอย่างใดอย่างหนึ่งเหนือการเกิดเหนือชีวิตวิญญาณของสัตว์. ข้อเท็จจริงเหล่านี้ เราไม่ปฏิเสธ แต่เรามองเห็นชัดเจนดีว่ามันมีอำนาจ หรือมีกำลังน้อยเกินไป จนไม่สามารถจะต้านทานกับแรงกรรม ฉะนั้นเราจึงยึดถือกรรมเป็นหลัก แปลว่าไม่ได้ยึดถือฤกษ์ยามหรือดวงดาวหรือสิ่งภายนอกเช่นนั้น ถ้าถือตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ถือตามพระพุทธภาษิตที่ว่ากายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ที่ถูกต้องงมงายบริสุทธ์นั้น เป็นฤกษ์ที่ยามดีอยู่ในตัวแล้ว. พระบาลีสมีตรัสไว้ดังนี้ สุนัขขุด สุนัขคล สุนัขกัด สุนัขจิ้งจอก สุนัขโหด สุนัขดุ สุนัขเห่า ฯลฯ แปลว่า นักชดฤกษ์ที่ดี มงคลที่ดี วัณดี การบวงสรวงดี ฆณะดี ยามดี และอะไรดี ๆ ทั้งหมดนั้น คือการกระทำทางกาย วาจาใจที่ดี.

ที่นี้ เรายังมีสิ่งอื่นอีกนอกจากดวงดาวหรือฤกษ์ยาม สิ่งนั้นคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น นามนัต เป็นต้น. นามนัตหรือน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นสิ่งที่ เป็นปฏิบัติหรือตรงกันข้ามจากหลักกรรมโดยสิ้นเชิง. เขาได้ถือกันอยู่ก่อนพระพุทธเจ้า. เมื่อพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นในโลก ก็ทรงปฏิเสธสิ่งเหล่านี้ โดยตรัสว่าถ้าสัตว์จะบริสุทธ์กันได้ เพราะน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์แล้ว พวกกบ เต่า นาก จรเข้ หรือสัตว์ในน้ำต่าง ๆ ก็จะไปพลอยไปสวรรค์กันหมด เพราะน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้น ๆ. ท่านจะหัวเราะหรือไม่หัวเราะก็สุดแท้ แต่ว่าถ้ามันทำกันได้ง่าย ๆ อย่างนั้นแล้ว ก็ไม่มีใครที่จะต้องตกนรก เพราะว่ามันน้ำในแม่น้ำคงคา ยมนา ฯลฯ ก็ศักดิ์สิทธิ์ หรือถ้าไม่มีน้ำในแม่น้ำคงคา เราเอาน้ำมาเสกอย่างหนึ่งอย่างใดให้เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ คนก็จะหันทุกข์ หรือไปสวรรค์กันหมดด้วยวิธีง่าย ๆ นั้น.

ที่^๕จะพิจารณากันต่อไปอีกถึงชาติกำเนิด : การที่ดีว่าเรามีกำเนิดสูงเป็นกษัตริย์หรือพราหมณ์ หรือมีกำเนิดออกมาจากบิดามารดาที่มีกำเนิดสูงแล้วก็เป็นคนสูงคนดีไปตาม เช่นนี้ผิดหลักกรรม หรือผิดหลักของพุทธศาสนา. พระพุทธเจ้าตรัสว่า จะเป็นคนชั่ว คนไม่ดี เพราะกำเนิดในตระกูลต่ำ ก็ไม่ใช่, จะเป็นคนสูง เพราะกำเนิดในตระกูลสูง ก็ไม่ใช่; โดยที่แท้คนจะดี เพราะทำกรรมดี ชั่วก็เพราะทำกรรมชั่ว ดังนี้. ฉะนั้นเราไม่ควรทะนง หรือไม่ควรไว้ใจในเรื่องที่ว่าเรามีกำเนิดดี; เราจะต้องเป็นผู้ไม่ประมาทในการที่จะประกอบกรรมดีอยู่เสมอ จึงจะได้มีโอกาสในการที่จะเดินไปตามทางของกรรมให้ถูกต้อง จนถึงกับได้รับผลของกรรมชนิดที่ตนปรารถนา. นี่เป็นการแสดงว่าเราจะตลบแต่งหรือจะเล่นตลกกับกรรมนั้นไม่ได้. ถ้ายังเล่นตลกกับกรรม เช่นยังเชื่อศาลพระภูมิ ยังเชื่อหมันต์ ยังเชื่อฤกษ์ยาม เรื่องต่างๆ นี้ ไม่มีทางที่จะกล่าวได้ว่า เป็นผู้ถือกฎแห่งกรรม แล้วไม่มีโอกาสจะเดินไปตามทางที่ถูกต้องของกรรม. กฎแห่งกรรมจะไม่ช่วยบุคคลคนนั้น ให้เป็นผู้ที่ทำตนให้เป็นที่พึงแก่ตนได้เลย และจะกลายเป็นทาสของสิ่งต่างๆ เหล่านั้น ไม่มีที่สิ้นสุด. ถ้าเราต้องการจะให้เรามีความจริงสูงถึงขนาดที่ตนเป็นที่พึ่งแก่ตนได้ ตามหลักของพระพุทธเจ้าแล้ว เราต้องเดินตามกฎของกรรมให้ถูกต้อง อย่างที่ว่ามานี้.

ที่^๕นี้ ข้อต่อไปที่เราจะพิจารณากัน ก็คือเรื่องการหลงทาง หรือการเดินทางผิดทาง. การเดินทางผิดทางนี้ ข้อแรกที่สุด ก็คือปัญหาอย่างที่เรามีกันอยู่เดี๋ยวนี้ทั่วไป ว่าคนนั้นทำดีแล้วทำไมไม่ได้ชื่อเสียง ไม่รวย; ส่วนคนนั้นไม่ได้ทำดีอะไรเลย ทำชั่ว แล้วมีชื่อเสียง หรือรวยอย่างนี้เป็นต้น, เป็นปัญหาทั่วไปหมด ที่ไหนก็มีคำถามอย่างนี้. นี่เพราะความหลงผิดในเรื่องกรรมและผล

ของกรรมนั่นเอง. อาตมาอยากจะขอเล่าเรื่องนี้อีกว่า สิ่งที่เราเรียกว่ากรรมนั้น คือตัวการกระทำ; จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม มันมีการบัญญัติอยู่ที่ตัวการกระทำนั่นเอง มันจึงเป็นกรรมดีกรรมชั่วได้เสร็จแล้ว ตั้งแต่เมื่อกระทำ คือถ้าเราไปทำเข้าในลักษณะที่บัญญัติว่าเป็นกรรมดี มันก็เป็นการดีแล้วมันก็ได้ความดีอยู่ในตัวการกระทำนั้นเสร็จ. ทางฝ่ายทำกรรมชั่วมันก็เหมือนกัน มันชั่วเสร็จตั้งแต่ทำเสร็จ. ที่มันมีของทำให้หลงสับสนได้ คือผลพลอยได้ของความดีหรือความชั่ว เช่นเงินทองชื่อเสียงเป็นต้น. ผลพลอยได้เหล่านี้เป็นสิ่งที่สับสนคือจากการทำดี จะได้เงินได้ทองได้ชื่อเสียงก็ได้, จากการกระทำชั่วจะได้เงินได้ทองได้ชื่อเสียงก็ได้. เงินหรือชื่อเสียงที่ได้มานั้น มันคล้ายกันก็จริง แต่มันจะต่างกันลิบ : ถ้าเงินได้มาจากการทำดี ต้องถือว่าเป็นเงินดี, ถ้าเงินได้มาจากการทำชั่ว ต้องถือว่าเป็นเงินชั่ว; ชื่อเสียงที่ได้มาจากการทำดี เป็นชื่อเสียงบริสุทธิ์, ชื่อเสียงที่ได้มาจากการหลอกลวง ก็เป็นชื่อเสียงปลอม; ฉะนั้นคนทำดี ต้องได้ดี แล้วได้ผลพลอยได้ที่ดี เช่นเงินหรือชื่อเสียงที่ดี หรืออาจจะไม่ได้เลยก็ได้; คนทำชั่วต้องได้ชั่วเสร็จ แล้วก็ได้ผลพลอยได้ เป็นเงินชั่วเป็นชื่อเสียงปลอม ชื่อเสียงชั่ว หรืออาจไม่ได้เลยก็ได้. มันแน่นอน ไม่มีทางที่จะปะปนกันได้ ระหว่างชั่วมันดี. แต่ถ้าคนมีกิเลสหนาเกินไป ก็จะเห็นว่าถ้าเป็นเงินแล้ว ดีทั้งนั้น ก็เลยเอาไปปนกันได้ทั้งดีและชั่ว แล้วมันก็ยุ่ง.

สำหรับผลของกรรมอันแท้จริง นั้น ไม่ใช่เงิน ไม่ใช่ชื่อเสียง ไม่ใช่สิ่งที่ได้ตามที่อยาก. ผลของกรรมแท้ ๆ คือความดี หรือความชั่ว มีอยู่ในตัวการกระทำนั้นเสร็จ, ทำดีดีเสร็จ ทำชั่วชั่วเสร็จ ตั้งแต่เมื่อทำ. ถ้าเราจะเอาสิ่งที่ยอยากได้ตามต้องการนั้น มาเป็นเครื่องวัดแล้ว ย่อมใช้ไม่ได้ มันจะ

เป็นศาสนา หรือเป็นกฎเกณฑ์ของสุนัขหรือแมวไปที่เดียว คือกลับไปถืออะไร ที่เป็นการได้ตามชอบใจของคนว่า เป็นการถูกต้องเป็นความยุติธรรมหรือเป็นสิ่งที่ดีไป, เราต้องถืออีกทีหนึ่ง ว่าสิ่งที่จะได้มานั้นมันดีหรือชั่ว คือได้มาจากการกระทำที่ดีหรือชั่ว. การเป็นเงินดีหรือเงินชั่วนั้น มันจะเข้ามาตามสาย คือถ้าได้มาจากรมดี ก็เป็นเงินดี ได้มาจากรมชั่ว ก็เป็นเงินชั่ว และก็ลงชั่วตลอดไป. เงินดีเอามากินมาใช้เลี้ยงบุตรภรรยา เขาเหล่านั้นก็พลอยเป็นดีไป. ถ้าเอาเงินชั่วมากินมาใช้ มาเลี้ยงบุตรภรรยา ก็พลอยพาให้เป็นคนชั่วไปทั้งครอบครัว. ไม่มีทางจะยกเว้น, แต่เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น, นี้แหละเรียกว่าทางที่จะหลงผิดในข้อแรกที่สุด คือหลงว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว. แต่ที่แท้แล้ว มันเด็ดขาด คือทำดีดีแน่ ทำชั่วชั่วแน่ และดีเสร็จชั่วเสร็จ ตั้งแต่เมื่อทำนั่นเอง. ส่วนผลพลอยได้ ก็ได้มาในลักษณะที่ดี หรือชั่วตามกรรมนั้นๆ. อย่าไปหลงว่ารูปร่างมันเหมือน ๆ กัน หรือเห็นเป็นของอย่างเดียวกัน ; ให้กำหนดคำว่าเงินชั่ว หรือเงินดี ชื่อเสียงจริง หรือชื่อเสียงปลอม ไว้ให้แม่นยำ ก็จะไม่มีการสับสนในเรื่องกรรม.

ความหลงผิดในเรื่องกรรมข้อต่อไป ก็คือความหลงผิดในขณะ ที่กรรมชั่วหรือกรรมดีที่แท้จริง ยังไม่ทันจะได้แสดงผลขั้นต่อ ๆ ไป. อาตมา ได้กล่าวแล้วว่า ทำดีดีเสร็จตั้งแต่เมื่อทำ, ทำชั่วชั่วเสร็จตั้งแต่เมื่อทำ แต่ว่าผลของกรรมที่จะเป็นผลสะท้อนเป็นขั้น ๆ สืบไปนั้นยังมีอีก ; และอีกอย่างหนึ่ง ก็ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กรรมนั้นมีมากหลายชนิดด้วยกัน กรรมบางชนิด จะให้ผลในการเกิดคราวต่อไป, บางชนิดให้ผลในการเกิดคราวต่อ ๆ ไปอีก, ฉะนั้นจึงมีกรรมอยู่บางประเภท ที่ไม่ให้ผลทันที. ที่นี้ ก็จะมีทางหลงผิดสืบไป

ในข้อที่ว่า กรรมที่ได้กระทำลงไปแล้ว และยังไม่ทันให้ผล แต่มีกรรมอื่นมา ให้ผลแทรกแซงเสียก่อน อย่างตรงกันข้ามอย่างนี้ คนก็จะเกิดความน้อยใจ ว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว. ในกรณีเช่นนี้ ขอให้ท่านกำหนดไว้ว่า เพราะกรรมนั้น ๆ ยังไม่ทันจะให้ผล. สำหรับกรรมที่เป็นบาปนั้น พระพุทธเจ้า ตรัสว่า มธฺวา มณฺเฑตี พาโล แปลเป็นไทยก็ว่า คนพาลย่อมสำคัญบาปว่าเป็น น้ำผึ้ง, ยาวาปปี น ปจฺจติ ทลอคเวลาที่บาปยังไม่ทันให้ผล คือชั่วขณะที่ กรรมยังไม่ทันให้ผลนั้น คนพาลก็ยังถือว่าบาปเป็นน้ำผึ้ง คือหวาน, แต่พอถึงคราวที่กรรมให้ผลเข้า เขาก็จะต้องเสวยทุกข์ จะต้องนั่งหน้ำมีหน้ำคา. ที่ตรัสเช่นนี้ ก็เพื่อจะแสดงว่า กรรมบางประเภทไม่อาจจะให้ผลทันตาทันที และกรรมที่เป็นบาปนั้น จะมีลักษณะเป็นน้ำผึ้งคือหวานไปก่อน สำหรับคนพาล ค้าย, แต่ไม่ใช่แก่คนทั่วไป; เป็นอันว่าบาปที่ยังไม่ทันให้ผลนั้น จะพรางตา อย่างยิ่ง. สำหรับผลพลอยได้จากบาปนั้น จะเป็นเงินชู้หรือเป็นชื่อเสียง ปลอมก็ตาม, ชื่อเสียงปลอมหรือเงินชู้นั้น จะเป็นน้ำผึ้งไปพลางก่อน และจะทำให้คนนั้นเสียนิสัย เสียจิตใจ เสียคุณสมบัติ เสียอะไรต่างๆ ในที่สุดก็กลายเป็น ยาพิษขึ้นในวันหนึ่งโดยแน่นอน. นี่ความสำคัญผิดข้อที่สอง ที่อาจจะเกิด มาจากการที่บาปหรือบุญก็ตาม ยังไม่ทันจะให้ผล.

ข้อสี่ ทำให้สำคัญผิดในข้อต่อไป ก็คือว่าอาจจะมีบางคนคิดว่า มีที่ซ่อนเร้น หรือเล่นตลกกันกับกรรม. คนที่ไม่ได้ศึกษาเพียงพอ หรือว่ามีสิ่งแวดล้อมไม่ดี หรือคนสามะเลเทเมา จะมีความประมาทถึงขนาดที่ว่าคิดจะ เล่นตลกกับกรรม. ในเรื่องนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่าไม่มีที่หลบ ไม่มีที่ซ่อน จากการต้องรับผลของกรรม คำบาลีนั้นมีว่า น อนฺตลิกฺเข น สมฺมุตฺตมฺชฺเณ น

ปพฺพทานํ วาจา ซึ่งแปลว่า อยู่เสียบบนสวรรค์ก็ตาม อยู่ในอากาศก็ตาม อยู่ในเหวโลกก็ตาม ก้นมหาสมุทรก็ตาม, ที่ซึ่งเขาจะไม่ต้องรับผลของกรรมที่เขากระทำไว้นั้น จะหาไม่ได้ คือไม่มี. ที่นี้บางคนอาจจะเข้าใจผิดว่าเราสามารถทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อชดเชยกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง : ผันใจทำกรรมดีเล็ก ๆ น้อย ๆ ชนิดที่ตนไม่ประสงค์จะทำ เพื่อกลบเกลื่อนบาปที่เคยทำไว้ตั้งมากมาย ตามนิสสัยสันดานของการที่เป็นคนพาล เพราะมีความคิดความหวังว่าจะเล่นตลกกับกรรม. พวกนักเลงมักชอบพูดกันถึงกันว่า จะชวนยมพาลเป็นเกลือบ้าง หรือว่าจะเขียนหนังสือเอกสารเท็จบ้าง อะไรบ้าง นี่ก็เป็นเรื่องที่มีความคิดมาจากการที่ว่าเขาหาหนทางต่าง ๆ นานา ที่จะเล่นตลกกับกรรม. พวกบัณฑิตหรือผู้ที่มีความรู้อันถูกต้อง ไม่มีความคิดเช่นนั้น, คงยึดถือได้ตามหลักของกรรมในฝ่ายศีลธรรม ว่ากรรมดีคืออย่างนั้น ๆ กรรมชั่วคืออย่างนั้น ๆ ผู้ทำจะได้รับผลตามสมควรแก่การกระทำ อย่างไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้เลย และโดยเฉพาะที่เราจะต้องถือเป็นมนต์เป็นบทมนต์สำหรับคุ้มครองก็คือว่า ทำดีเสร็จ ทำชั่วชั่วเสร็จ ตั้งแต่มีการกระทำ ผลพลอยได้นั้นไม่เป็นประมาณ ; แต่ถึงอย่างไรผลพลอยได้นั้น ก็ต้องสมแก่กรรมเหมือนกัน คือจะต้องดีหรือชั่วไปตามกรรมเหมือนกัน. ขอแต่ให้ดูให้ดี ๆ ก็แล้วกัน อย่าไปเข้าใจผิดจนสับสน. นี้ เรียกว่ากฎเรื่องกรรม ในแง่ของศีลธรรมนั้น มีอยู่ดังที่กล่าวมานี้.

ที่นี้ เราจะพิจารณากันต่อไป ถึงหลักกรรมที่เป็นบันฑิตุทธระของพุทธศาสนา ข้อนี้ก็คือเราได้ศึกษามาถึงวิธีประพฤติปฏิบัติ ที่จะทำให้

มีอำนาจอยู่นอกเหนือกรรม หรือผลของกรรม. อาตมาอยากให้ท่านทั้งหลาย ได้ทราบถึงกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ คือกรรมที่ไม่คำไม่ขาว : ในชั้นของศีลธรรม เรามีกรรมค้ำกรรมขาว หรือกรรมดีกรรมชั่ว; แต่ในชั้นของโลกุตตระ มีกรรมอีกประเภทหนึ่ง คือไม่คำไม่ขาว และเป็นที่สุดแห่งกรรมทั้งหลาย. กรรมชนิดที่ไม่คำไม่ขาวนี้ จะเป็นที่สุดแห่งกรรมทั้งหลายทั้งคำและขาว. ฉะนั้นจึงหมายความว่า มันมีการกระทำความผิดอีกชนิดหนึ่งทางฝ่ายโลกุตตระ ที่จะทำให้อยู่เหนืออำนาจกรรมตามแบบของศีลธรรมโดยสิ้นเชิง.

ข้อแรกที่สุดที่เราจะต้องศึกษา ก็คือว่า เราพิจารณาคูให้ดีๆ ว่า กรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ที่มันให้ผลขึ้นมาแล้ว มันเป็นความดับทุกข์หรือไม่ มีทุกข์โดยแท้จริงหรือเปล่า. ข้อนี้เราจะต้องเอาเรื่องประจำวันมาเป็นตัวอย่างสำหรับพิจารณา : ถ้าจะให้เราต้องนั่งร้องไห้ทั้งวัน เพราะเสวยผลของกรรมชั่ว เราจะทนได้ไหม? ขอให้ลองคิดดู. กรรมดีชนิดไหนก็ตาม ได้เงินก็ตาม ได้ชื่อเสียงก็ตาม ได้วัตถุแห่งกามคุณอย่างเต็มเปี่ยมก็ตาม แล้วให้นั่งยิ้มกริ่มสุขใจเสวยสุขเวทนานั้นอยู่ทั้งวันทั้งคืนตลอดไป เราจะทนไหวไหม? ในที่สุดเราจะพบว่าทั้งสองฝ่ายนั้น มันเป็นการทำให้เกิดความหนัก หรือความทรมานเท่ากัน. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสข้อปฏิบัติของพระองค์ โดยเฉพาะ ให้ละเสียทั้งความยินดีและยินร้าย ให้ละเสียทั้งอภิฉมา และโทมนัส, คือให้ละเสียทั้งความยินดียิ้มกริ่มอิมใจเสมอ และให้ละเสียทั้งการที่จะโทมนัสน้อยใจด้วย, แปลว่าไม่มีดีใจหรือเสียใจโดยสิ้นเชิง. ถ้าเราไปพิจารณาคูจนเห็นว่า ถ้าให้นั่งร้องไห้ทั้งวันก็ทนไม่ไหว นั่งยิ้มกริ่มทั้งวัน ก็ทนไม่ไหวจริงๆ

เราก็จะเกิดความต้องการสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอนขึ้นมาทันที คือวิธีปฏิบัติ
 ชนิดหนึ่ง ที่ไม่ทำให้เรานั่งร้องไห้และก็ไม่ต้องข้มกร้มทั้งวันทั้งคืน : นี่คือ
 การปฏิบัติขั้นมรรคมืองค์แปด หรือสติปัฏฐานสี่ หรือข้อปฏิบัติขั้นสูงต่างๆ
 ที่จะละเสียซึ่งอกิขณาและโทมนัส หรือละเสียซึ่งความข้มกร้มและความโทมนัส.
 นี้เอง เป็นเงื่อนไขที่เราจะเทียบเคียงไปได้ตามลำดับว่า กรรมคือเหือดหน!
 กรรมชั่วก็เหือดหน! ถ้าต้องให้หมกอยู่กับผลของกรรมที่ตลอดไป หรือกรรมชั่ว
 ตลอดไป มันก็เหือดหนเท่าๆ กัน! มันเป็นการแบกหามที่หนักกันคนละอย่าง.
 กรรมชั่วนั้นเป็นการแบกหามชนิดที่ทำความเจ็บปวดให้ด้วย, ส่วนกรรมดีนั้น
 มันทำให้เกิดการแบกหามชนิดที่สนุกสนานร่าเริงไม่รู้สีกตัว ให้หลงหนไปได้.
 ส่วนความเป็นอิสระที่แท้จริงนั้น ได้แก่การที่ไม่ตกอยู่ใต้อานาจของทั้งกรรมดี
 และกรรมชั่ว นี่คือเรื่องที่จะพ้นจากกรรม หรือกลายเป็นโลกุตระไป.

หลักของพระพุทธศาสนา มีการปฏิบัติคือระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นไป
 เพื่อพ้นจากกรรม อยู่เหนือกรรมโดยสิ้นเชิง; หลักอย่างนี้ไม่เฉพาะแต่ใน
 พุทธศาสนาเรา แม้ในศาสนาอื่นที่เป็นคู่แข่งกันเช่นศาสนาโซณะ หรือนิกันณะนั้น
 เขาก็มีโมกษะ ซึ่งพ้นจากกรรมเหมือนกัน : นิพพานของเขา ก็คือพ้นจากกรรม
 แต่เขายังไม่มีตัวมีตนที่ถาวรชนิดหนึ่งอยู่. ส่วนเราพ้นจากกรรมโดยสิ้นเชิงแล้ว
 โดยไม่ต้องมีตัวตน เพราะว่าสิ่งที่พ้นจากกรรมโดยสิ้นเชิง แล้วไม่มีตัวมีตน
 ชนิดหนึ่งอยู่นั้น เป็นไปไม่ได้ : ตัวตนจะต้องอยู่ได้ด้วยกรรมด้วยผลของกรรม.
 พุทธศาสนาแตกต่างจากเขาทั้งหมด ตรงที่ว่า พ้นจากกรรมแล้ว ก็เป็นความ
 ดับสนิทโดยสิ้นเชิง.

ในพระบาลีมีคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ต้องละเสียได้ทั้งบุญทั้งบาป คือทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว จึงจะเป็นผู้หลุดรอดออกไปได้ ไม่เกี่ยวข้องอยู่ในสิ่งใดๆ คือไม่เกี่ยวในภพอีกต่อไป ถ้ายังละบุญบาป คือดีชั่วไม่ได้ ก็จะต้องเกี่ยวข้องอยู่กับภพ คือการเกิดใหม่เป็นใหม่ เกิดอีกเป็นอีก อยู่เสมอไป ตามอำนาจของกรรมดีและกรรมชั่วนั้น. ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้ว จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วมาก็ตาม ล้วนแต่มีอำนาจบังคับให้สัตว์นั้นต้องเวียนว่ายไปในวัฏฏสงสาร โดยเท่ากัน : กรรมดีก็ปรุงแต่งไปในทางให้เกิดดี, เป็นวัฏฏสงสารต่อไป, กรรมชั่วมิปรุงแต่งให้เกิดชั่ว เป็นวัฏฏสงสารต่อไป.

ที่นี้ควรจะพิจารณาคูต่อไปให้เห็นชัดว่า คนดี ก็มีความทุกข์ไปตามประสาคนดี, คนชั่ว ก็มีความทุกข์ไปตามประสาคนชั่ว, เทวดา ก็มีความทุกข์ไปตามประสาเทวดา, พรหม ก็มีความทุกข์ไปตามประสาพรหม; คำอธิบายละเอียดเรื่องนี้มีอยู่แล้วในการบรรยายในปี ๒๔๕๕^๑ เพราะฉะนั้น เราจะพิจารณากันแต่ในข้อที่ว่า ถ้ากรรมยังให้ผล ยังมีการกระทำความกรรมและรับผลกรรมอยู่เพียงใดแล้ว สิ่งที่เราเรียกว่าวัฏฏะ คือความเวียนไปก็ต้องมีอยู่เพียงนั้น; จะต้องเวียนไปในอาการแห่งการเกิดแก่เจ็บตาย เรียกว่าไม่มีทางจะรอดไปจากทุกข์ ยังจะต้องเป็นทุกข์อยู่. ถ้าจะดับทุกข์สิ้นเชิง ก็ต้องทำลายกรรมนี้ให้ขาดไปอย่าให้มีการปรุงแต่งหรือหมุนเวียนได้. ท่านเปรียบเทียบความข้อนั้นว่า เหมือนกับวงกลม มีส่วนประกอบอยู่ ๓ ส่วน เช่นวงล้อวงหนึ่ง มีกงอยู่ ๓ กงประกอปกันเป็นวงกลม. ในวงนั้น กงส่วนหนึ่งเป็นกรรม, ส่วนหนึ่งเป็นผลของกรรม, ส่วนหนึ่งเป็นกิเลส; กิเลสซึ่งเป็นกงอันหนึ่ง เป็นเหตุให้ทำกรรม,

๑. คำบรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา ปี ๒๔๕๕

กรรมเป็นกงอันหนึ่ง ทำให้เกิดผลกรรม, ผลกรรมก็เป็นกงอันหนึ่ง หล่อดีงกิเลส สนับสนุนกิเลสต่อไป. กิเลสยังมีอยู่ก็ทำกรรมอีก, กรรมทำแล้วก็มีผลมีวิบากอีก, ผลกรรมที่เกิดขึ้นก็หล่อดีงกิเลสไว้อีก เป็นดังนี้เรื่อยไป ไม่มีทางที่จะสิ้นสุดได้ เป็นวงกลมที่ไม่มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย เพราะฉะนั้นจึงไม่มีที่สิ้นสุด จึงต้องเวียนว่ายที่เรียกว่าวัฏฏะ. คนหรือสัตว์ก็ตาม ย่อมติดอยู่ในวงกลมของวัฏฏะ และในวัฏฏะก็เต็มไปด้วยความทุกข์ คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย และความหนัก : ถ้าได้บุญหรือได้ดี ก็หนักอย่างมีบุญ หรืออย่างดี, ได้บาปหรือชั่ว ก็หนักอย่างบาปหรือชั่ว. ผิดกันแต่อย่างดีนั้นเป็นอย่างไรก็ดี ชั้นประณีต เป็นที่ต้องการของคนทั้งหลาย. แต่เมื่อพิจารณาด้วยกันในแง่ของความจริง คือโดยปรมาตมส์จะแล้ว มันให้เกิดความหนักเท่ากัน! เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงไปไกล ถึงกับต้องการจะตัดรอนการหมุนเวียนของกรรมนี้ ให้ขาดเสียที่กงใดกงหนึ่ง เช่นเมื่อตัดกิเลสขาด ก็ไม่มีการทำกรรมอีกต่อไป, หรือว่าตัดการกระทำกรรมได้ขาด ก็ไม่มีผลกรรมอีกต่อไป, วงกลมก็เล็กเป็นวงกลม. เพราะวงกลมนี้ประกอบอยู่ด้วยกง ๓ อัน ถ้าถึงออกเสียอันหนึ่ง มันก็ไม่เป็นวงกลม เราจึงมีวิธีที่จะทำวงกลมนี้ให้หมุนไม่ได้ โดยการทำลายกิเลส ที่เราจะต้องศึกษากันโดยละเอียดอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งว่าด้วยเรื่องการตัดกิเลส อันจะเป็นหนทางทำให้กรรมนั้นไร้ความหมาย.

เมื่อได้กระทำให้ไม่มีกิเลสแล้ว จะไม่มีการทำกรรม การเคลื่อนไหวต่าง ๆ นั้น เป็นเพียงภริยา ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ว่าการกระทำของพระอรหันต์เป็นเพียงภริยา ท่านจึงไม่มีกรรม และไม่มีการที่จะต้องรับผลของกรรม. นี้แหละคือการปฏิบัติ หรือการกระทำเพื่อให้เกิด กรรมชนิดที่ไม่ดำและไม่ขาว

ซึ่งถ้าทำได้แล้ว จะเป็นที่สุดแห่งกรรมดำและกรรมขาว กรรมดำและกรรมขาว
ต่าง ๆ ในชั้นศีลธรรมนั้น จะหมดอำนาจสิ้นสุดลงไป ก็เพราะกรรมใหม่พิเศษ
ชนิดที่เรียกว่ากรรมไม่ดำไม่ขาว นี้เอง เป็นกรรมตามแบบของพระพุทธเจ้า
อย่างแท้จริง ที่ไม่ซ้ำใคร. การประกอบกรรมนี้ ได้แก่การพิจารณาให้เห็นว่า
ไม่มีอะไรที่น่าหลงใหลเอา หลงใหลเป็น จนจิตหมกความอยากในสิ่งทั้งปวง
ไม่มีคิดหาในสิ่งใด แล้วความอยากก็ไม่มีในการที่จะเป็นเหตุให้อยากได้สิ่งใด
สิ่งหนึ่ง, หรืออยากเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง. เมื่อเจตนาไม่มี ก็ไม่เป็นกรรมดำหรือ
ขาวขึ้นมาได้ คงเป็นแต่กิริยาล้วน ๆ, กรรมดำหรือขาว จึงไม่มีแก่บุคคลนั้นอีก
ต่อไป บุคคลนั้นจึงไม่ต้องรับผลกรรมอีกต่อไป. กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ท่าน
เป็นผู้ถึงที่สุด ของความเป็นสัตว์เป็นบุคคล หรือความเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร.
ในพุทธศาสนาเรามีการปฏิบัติธรรม เพื่อความอยู่เหนืออำนาจกิเลส หมกกิเลส
หรือจะเรียกว่าอยู่เหนือกรรม หรือหมดกรรม ซึ่งความหมายก็เป็นเช่นเดียวกัน.

ที่นี้ก็มีคนเข้าใจผิดและชอบพูดกันด้วยเหมือนกันว่า “หมดกรรมกันที”
ซึ่งเขาหมายถึงคนนั้นตายเข้าโลง. นี่เป็นความเขลาอย่างยิ่ง เป็นความเขลา
อย่างที่น่าละอายอย่างยิ่ง ที่ว่าคนเข้าโลงนั้นคือคนหมดกรรม. คำว่าหมดกรรมนั้น
ต้องหมายถึงภาวะที่ได้กล่าวมาแล้ว, ก็ต้องเป็นผู้พิจารณาเห็นสุญญตา คือ
ความว่างของสิ่งทั้งปวง จนไม่มีคิดหาอย่างใด ๆ หรือไม่มีเจตนาอันเป็นเหตุ
ให้ทำกรรม คือเป็นพระอรหันต์ จึงจะเรียกว่าผู้หมดกรรม. สำหรับคนเรา
พอตายแล้วก็เอาใส่โลงนั้น จะเรียกว่าหมดกรรมไม่ได้ ยังถูกผูกพันอยู่ด้วยกรรม
เพราะยังเป็นผู้ที่มีความอยาก มีอุปาทาน มีอวิชชาที่ยังไม่ได้ละ และจะเป็น
บ้จจัยปรุงแต่งปฏิสนธิวิญญาณของเขาสืบไป, เพราะฉะนั้น การหมดกรรมนั้น

ไม่ใช่ตาย : การหมกกรรม อยู่ที่การปฏิบัติจนกระทั่งมองเห็นความเหลวไหลกว้างเปล่าของกรรมดี กรรมชั่ว ความดี ความชั่ว บุญหรือบาป ว่านั่นไม่ใช่ความพ้นทุกข์ถึงที่สุด ก็เลยไม่มียึดถือเสียเลยทั้ง ๒ อย่าง นั่นแหละจึงจะเรียกว่าอยู่เหนือกรรมหรือหมกกรรม. เพราะฉะนั้น ควรจำคำไว้อีกคำหนึ่งว่า “กรรมที่ไม่คำไม่ขาว” ซึ่งท่านจะหาไม่พบในศาสนาอื่นหรือในลัทธิอื่น แต่จะหาพบในลัทธิของพุทธศาสนา ที่ว่า “กรรมที่ไม่คำไม่ขาว” นี้แหละ ให้ประพฤติกปฏิบัติไว้เถิด จะเป็นที่สุดแห่งกรรมทั้งปวงทั้งที่เป็นกรรมดำและกรรมขาว, หมกกรรมดำกรรมขาวแล้ว ก็เลิกกัน ; นี่เป็นที่สุดแห่งวิภูฏสงสาร ซึ่งเรียกว่านิพพาน. นิพพานตามความหมายในลักษณะเช่นนี้ คือไม่มีความทุกข์อีกต่อไป แม้มีชีวิตอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็ไม่มีการกระทำที่เป็นกรรม หรือรับผลของกรรม และก็ไม่ทำอะไรที่จะปรุงแต่งเพื่อจะเกิดใหม่ จึงไม่มีการกระทำกรรมหรือรับผลของกรรมอีกต่อไปในอนาคต, จึงเป็นที่สุดของความทุกข์ทั้งปวง.

สรุปหลักปฏิบัติเกี่ยวกับกรรม เรามีเป็นข้อแรกว่า “ต้องตนฟังตน” อย่าไปคิดฟังอย่างอื่น นอกจากตนฟังตน ; และเราถือหลักต่อไปอีกว่า ตนฟังตน หรือสามารถจะฟังตนได้ ก็เพราะอำนาจกฎของกรรม กล่าวคือการกระทำเราอยากได้ผลกรรมชนิดไหน ก็ทำกรรมชนิดนั้นก็แล้วกัน. ที่นี้ เมื่อไม่ประสงค์จะเป็นไปตามอำนาจของกรรมทุกชนิด ก็จึงประกอบกรรมชนิดหนึ่งซึ่งไม่คำไม่ขาว คือกล่าวไม่ได้ว่าดีหรือชั่ว ไม่มีภาษาใดที่จะพูดว่า นี่เป็นกรรมดีกรรมชั่ว เป็นกรรมที่ท่านไม่กล่าวว่า ดีหรือชั่ว ดำหรือขาวเลย, แต่ก็ต้องกล่าวว่าไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ดำไม่ขาว, นี่คือที่สุดของกรรม และเป็นที่ยับที่ยืนที่สุดของวิภูฏสงสาร. การหมกกรรมต้องหมายถึงนิพพาน. เพื่อประกันความ

พื้นเพื่อเราต้องจำไว้ว่า กรรมกับกิริยานั้น ไม่เหมือนกัน : กิริยาคือการเคลื่อนไหวของการกระทำที่ไร้เจตนา, กรรม คือการกระทำที่ประกอบไปด้วยเจตนา, ฉะนั้น ผลจึงผิดกัน : ผลเกิดจากกิริยา เป็นเพียงปฏิกิริยา; ผลเกิดจากกรรม เป็นวิบากของกรรม. กรรมมีทั้งดำและขาว และมีแต่ในส่วนศีลธรรม; ในส่วนโลกุตระนั้น มีกรรมไม่ดำไม่ขาว และเป็นที่สุดของกรรมทั้งปวง และโดยประการทั้งปวง.

ถ้าท่านทั้งหลายยังจำคำบัญญัติ ๔ - ๕ คำเหล่านี้ไว้ได้ โดยแม่นยำแล้ว อาตมารับรองว่าจะไม่มีความพินเสียในเรื่องกรรม และจะเป็นผู้เข้าใจในสิ่งที่เรียกว่ากรรม ตามหลักของพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ไม่มัวงายอีกต่อไป; โดยที่ไปเอาลัทธิกรรมทั่ว ๆ ไป ในศาสนาอื่น ๆ มายืนยัน ว่านี่แหละเป็นหลักกรรมในพุทธศาสนา. การกล่าวว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนแต่เพียงทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่วนี้ ยังไม่พอ ไม่ถูก และเป็นการทำพระพุทธรูป ทำให้พระพุทธรูปถูกกล่าวหาโดยไม่เป็นธรรม ไม่ยุติธรรม ไม่เป็นความจริง เพราะว่าพระพุทธรูปได้สอนกรรมอีกชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า กรรมไม่ดำไม่ขาว ที่เป็นที่สุด แห่งกรรมดำกรรมขาวโดยประการทั้งปวง นั่นแหละ คือหลักเรื่องกรรมที่แท้จริงในพุทธศาสนาในชั้นโลกุตระ เป็นเรื่องที่พุทธบริษัททั้งหลายต้องศึกษาให้เข้าใจ.

อาตมาไม่ได้ตั้งใจถึงกับจะชักจูงเกลี้ยกล่อมท่านนักศึกษาทั้งหลาย ให้ท่านขึ้นมาจนถึงขั้นที่เรียกว่าอยู่เหนือกรรม แต่ถ้าท่านผู้ใดสมภารก็ได้. ความประสงค์โดยแท้จริงนี้ ก็เพื่อให้เข้าใจหลักเรื่องกรรมในพุทธศาสนาไว้ให้ถูกต้อง ให้สมบูรณ์. เรื่องกรรมในชั้นศีลธรรม ก็มีอยู่ในระดับหนึ่ง คือเรื่องทำดี ดี,

ทำชั่ว ชั่ว, แต่เรื่องกรรมในชั้นโลกุตตระ หรือที่เป็นตัวศาสนาโดยตรงนั้น เป็นเรื่องการอยู่เหนือกรรม; เพราะฉะนั้นเราอย่าไปเข้าใจผิดเห็นคนบางคนว่าเขาเป็นคนบ้คนบอ ไปวินิจฉัยเขาว่าเป็นคนบ้คนบอ เพราะเห็นเขามีอะไรแปลกมาก จนถึงกับพยายามทำตนให้อยู่เหนือกรรม คือประกอบการปฏิบัติธรรม ชนิดที่จะอยู่เหนือกรรม โดยประการทั้งปวง. ข้อนี้เป็นทางที่จะป้องกันไม่ให้เราทำผิดพลาด ในเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมชั้นสูงของพระพุทธศาสนาได้โดยแน่นอน.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย คุณาการิกรรม ครั้งที่ ๕/๒๕๐๐

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับ

วิญญูสงสาร และ กิเลส

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปญญโณ)

บรรยายอบรมผู้จะเป็นคหิพหคหค

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๐ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นคหิพหคหคหลาย,

การบรรยายครั้งที่แล้ว ๆ มา ได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างศีลธรรม กับศาสนา แล้วได้บรรยายต่อมาถึงหลักปฏิบัติทั่ว ๆ ไป วันต่อมาได้พิจารณา กันถึงเรื่องการถือ หรือการเข้าถึงพระรัตนตรัยตัวจริง แล้วย่อมเกิดอาการที่ เรียกว่า ทนฟังทน ขึ้นมาได้โดยสมบูรณ์. ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ ก็จะต้องฟังสิ่งที่ตน ยึดถือต่าง ๆ หรือยึดถือพระรัตนตรัยเป็นต้นนั้น อยู่เรื่อยไป จนกว่าจะถึงที่สุด คือถึงพระรัตนตรัยตัวจริงได้ ได้แก่การปฏิบัติจนจิตมีความสะอาด สว่าง สงบ;

ซึ่งตัวความสะอาด สว่าง สงบ นั้นแหละ คือตัวพระรัตนตรัยที่แท้ ; ก็เลยกลายเป็นตนพึ่งตน ขึ้นมาได้. และทั้งนี้เป็นไปได้ตามกฎหมายแห่งกรรม คือการกระทำของตนเองที่ประกอบไปด้วยเจตนา หวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง และคนจะต้องเป็นไปตามกรรมดีหรือกรรมชั่ว จนกว่าเขาจะสามารถประกอบกรรมอีกชนิดหนึ่ง ที่ไม่ใช่เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ซึ่งไม่มีชื่อเรียก แต่เราจะเรียกว่า “กรรมที่ไม่ดีหรือไม่ชั่ว” หรือ “ไม่ใช่กรรมดี ไม่ใช่กรรมชั่ว” จึงจะถึงที่สิ้นสุดของกรรม. เมื่อไม่ต้องเป็นไปตามกรรม คนเราก็หมดปัญหาในเรื่องที่เกี่ยวกับความทุกข์ เพราะฉะนั้นเรื่องกรรม จึงเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาให้เข้าใจ จนกว่าจะเอาชนะกรรมได้. การที่จะปล่อยไปตามกรรมนั้น ไม่ถูก และไม่ใช่ว่าสอนในพระพุทธศาสนา ต้องควบคุมกรรมได้ และอยู่เหนือกรรมในที่สุด : ได้แก่การปฏิบัติจนมีจิตหลุดพ้น ไม่มีการยึดถือในสิ่งใด ไม่ตกอยู่ในอำนาจของกรรมแต่อย่างใด นี้เรียกว่าเรื่องกรรมที่เป็นของพระพุทธศาสนาแท้.

ในวันนี้ อาตมาอยากจะกล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิด กับเรื่องกรรม ได้แก่เรื่องกิเลส และสังสารวัฏฏ์. ว่าโดยที่แท้แล้ว เรื่องกิเลส หรือสังสารวัฏฏ์นี้ ก็คือเรื่องกรรมอีกนั่นเอง แต่เป็นเรื่องกรรมในชั้นลึก เป็นเรื่องกรรมในชั้นละเอียด. การกล่าวถึงกิเลส และสังสารวัฏฏ์ ก็คือการกล่าวถึงการหมุนเวียนของกรรมโดยตรง. ถ้าจะกล่าวถึงกิเลสและสังสารวัฏฏ์ ทางที่ดีเราควรจะพิจารณาให้เข้าใจคำว่า “สังสารวัฏฏ์” กันเสียก่อน.

คำว่า “สังสารวัฏฏ์” แปลว่า วงกลมแห่งการท่องเที่ยว. วัฏฏะ แปลว่า วงกลม ; สังสาระ แปลว่า การท่องเที่ยว. วงกลมแห่งการท่องเที่ยว ก็คือวงกลมแห่งการเวียนว่ายของสัตว์. ในภาษาไทยเราชอบ

เรียกคำ ๆ นี้กลับกัน เป็น วิญญูสงสาร. โดยตัวหนังสือก็ผิดกันบ้าง วิญญูสงสาร ก็แปลว่า ท่องเที่ยวไปในวงกลม. อันแรกว่า วงกลมแห่งการท่องเที่ยว; อันหลังว่า การท่องเที่ยวไปในวงกลม ความจริงก็เรื่องเดียวกัน หรืออันเดียวกัน.

เมื่อพูดถึงสังสารวัฏฏ์ หรือวิญญูสงสารก็ตาม ต้องหมายความว่า เรากำลังพูดถึงสภาพ หรืออาการที่สัตว์หมุนเวียนไปในวงกลมของสิ่งที่เรียกว่า วิญญูะ อย่างที่ได้อธิบายแล้วเมื่อปีกลาย (พ.ศ. ๒๔๙๙) ที่สรุปความว่า กิเลสกรรม และผลกรรม ๓ อย่างนี้เป็นวงกลม :

- เมื่อมีกิเลส ก็เป็นเหตุให้อยากทำกรรมชนิดใดชนิดหนึ่ง,
- เมื่อกระทำกรรมชนิดใดชนิดหนึ่งลงไปแล้ว ก็มีผลของกรรม,
- ผลของกรรมนั้น ไม่อาจจะหยุดกิเลส แต่จะส่งเสริมกิเลส หรือก่อให้เกิดกิเลสอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นใหม่ กิเลสนั้นจึงยังคงมีอยู่ต่อไป เพราะฉะนั้นจึงยังมีการกระทำกรรมอีก และมีการรับผลของกรรมอีก วนเป็นวงกลมอย่างนี้ นี้เรียกว่า “วิญญูะ”.

การที่เวียนว่ายอยู่ในวิญญูะ หรือวงกลมนี้ จะต้องถือว่า มีกิเลสเป็นต้นเหตุ เพราะกิเลสนั่นเองเราจึงอยากทำอย่างใดอย่างหนึ่งลงไป. ถ้าได้ผลเป็นที่พอใจ มันก็อยากได้มากขึ้น อยากทำอีก; ถ้าไม่ได้ผลเป็นที่พอใจ ไม่ตรงตามความประสงค์ ก็อยากทำอย่างอื่น เพราะฉะนั้นมันจึงไม่หยุดอยาก; มันจะมีการกระทำเพราะอำนาจกิเลส เพราะผลเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเกิดขึ้นในลักษณะไหน ย่อมก่อให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป.

อาตมา อยากจะให้อุปมาเปรียบเทียบ เพื่อจดจำใจความของคำว่า “การเวียนว่ายในวัฏฏสงสาร” ได้ง่ายเข้า : อุปมาเหมือนพ่อค้าคนหนึ่ง มีความประสงค์จะได้ทรัพย์ คือแก้วแหวนเงินทองอะไร ที่เป็นที่ยมุ่งหมายนั้นให้มาก ๆ แล้วก็ท่องเที่ยวทำการค้าไปในทะเล ไปเมืองนั้น – เมืองนี้ ตามลำดับ. การทำการค้าทางเรือนี้ เขาก็ต้องมีเรือเป็นเครื่องมือ ตัวเขาเองเป็นเจ้าของเรือ แล้วก็จะต้องมีส่วนประกอบ เช่นลูกเรือ คนใช้ ตลอดจนสินค้าต่าง ๆ ที่จะต้องอยู่ในเรือ เขาจะต้องแล่นไปในทะเล ซึ่งเต็มไปด้วยอันตราย. ถ้าไปถึงเมืองหรือประเทศหนึ่งแล้ว ก็ทำการค้า; ได้กำไรดี ก็ซื้อใหม่ ขายใหม่ ต่อไปเรื่อย. ขาดทุนก็พยายามแก้ตัวใหม่เรื่อย. ทีนี้ถ้าหากว่าเรือของเขาแตก เพราะอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ตัวเขาไม่ตาย เขาก็ต้องหาเรือลำใหม่ หาของใหม่ หาสินค้าใหม่ ท่องเที่ยวไปเรื่อย จนกว่าเขาจะได้สิ่งที่หยุดความต้องการของตนได้ เขาจึงจะหยุดการท่องเที่ยวไปในทะเล. หมายความว่า เขาจะต้องได้สิ่งที่ทำให้เขาหยุดความอยากเสียได้ หรือกล่าวอีกทางหนึ่ง ก็ว่า จนกว่าเขาจะตาย จึงจะหยุดความต้องการได้. แต่ทีนี้เนื่องจากความตาย เป็นของที่ไม่ใช่สิ้นสุดลงเพียงเท่านั้น มันมีการเกิดใหม่ เขาจะต้องเกิดใหม่ ทำการค้าอย่างเดียวกันต่อไปอีก แม้เขาจะตายอีก เขาก็ยังต้องเกิดใหม่ เพราะความอยากในเรื่องนี้ของเขายังไม่สิ้นสุด เขาก็จะต้องทำการค้าในทะเลต่อไปใหม่. ฉะนั้นเขาจะหยุดจริงๆ ได้ ก็ต่อเมื่อเขาได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งมา ในลักษณะที่ทำให้เขาหยุดอยาก หมคอยาก หมคความต้องการที่จะเที่ยวค้าในทะเลอีกต่อไป. นี้จะเห็นได้ว่า เขาจะต้องผ่านอันตรายอยู่ตลอดเวลาที่เกี่ยวกับทะเล หรืออันตรายที่เกี่ยวกับการทำการค้า ด้วยความเหนียวอยากลำบากต่าง ๆ ซึ่งเป็นของมีประจำอยู่ในทะเล หรือในกิจการงานต่างๆ.

นี่เราจะเปรียบเทียบถึงเรื่องทางธรรมะที่ประสงค์จะพูด : วิภูฏสงสาร คือการเวียนเป็นรอบ ๆ นี้ ท่านเปรียบเหมือนกับทะเล. คนเจ้าของเรือนั้น เปรียบเหมือนกับจิต. ส่วนลูกเรือหรือของประกอบในเรือต่าง ๆ ได้แก่สิ่งที่เรียกว่า เจตสิก คือสิ่งที่ต้องมียูอยู่กับจิต เนื่องจากอยู่กับจิต. ลำเรือ ก็เปรียบเหมือนกับร่างกาย.

คนเราทุกคนมีร่างกายซึ่งเรียกว่า รูป, แล้วก็มีส่วนที่เป็นใจ แยกเป็นจิตส่วนหนึ่ง เป็นเจตสิกส่วนหนึ่ง; เป็นจิตนั่นคือตัวที่เป็นประธาน ยืนโรง อยู่จนกว่าจะดับจิตในที่สุด. เมื่อยังไม่สิ้นกิเลส ก็ยังไม่ดับ ยังยืนโรงอยู่เป็นประธานเรื่อยไป.

ที่นี้ เจตสิก ก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นกับจิต ปรงแต่งจิตให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ คือปรงแต่งจิตดวงเดี่ยวนั้น ให้มีลักษณะอาการเป็นสิบ ๆ อย่าง หรือเป็นร้อย ๆ อย่าง เป็นจิตอย่างนั้น เป็นจิตอย่างนี้ จะดีหรือชั่ว ไม่ดีไม่ชั่ว แล้วแต่เจตสิก. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่า เจตสิก ก็คือส่วนที่ประกอบเข้ากับจิต ที่คอยปรงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ. และสิ่งที่เรียกว่า “กิเลส-กิเลส” นี้ ก็คือเป็นเจตสิกพวกหนึ่ง. เจตสิกจึงแบ่งได้เป็นพวก ๆ พวกที่ดี ก็เป็นกุศล, พวกที่ไม่ดีก็เป็นอกุศล. แล้วก็พวกที่ไม่บัญญัติว่าดีหรือไม่ดี ก็เป็นกลาง ๆ. กเลสชนิดหยาบที่สุด ก็เป็นพวกที่ไม่ดี ทำให้อยากไปในทางชั่ว กระทำไปในทางชั่ว จึงได้รับความทุกข์ไปตามลักษณะที่เป็นการทำชั่ว. ส่วนเจตสิก หรือ กิเลสประเภทที่เรียกกันว่าดี นี้ก็ทำให้มีการต้องเสวยผล เวียนว่ายสืบไปไม่หยุด ได้รับผลเป็นความทุกข์ตามธรรมดาในวิภูฏสงสาร เช่นเกิด แก่ เจ็บ ตาย ต้องหนักอกหนักใจ ไม่ว่าจะคนดี หรือคนชั่ว.

คนชั่ว ก็ทุกข์ไปตามประสาคนชั่ว คนดี ก็ทุกข์ไปตามประสาคนดี เพราะว่าสิ่งที่เราเรียกกันว่า ความดี อันเกิดมาจากกิเลสชนิดดี ประเภทดีนั้น มันก็คือกิเลสที่ทำให้หยุดไม่ได้นั่นเอง ยังทำให้อยากทำดีเรื่อย ประชงแต่งการ เกิดใหม่เรื่อย. เปรียบเหมือนกับการได้กำไรของพ่อค้าคนนั้น การได้กำไรมา ไม่ทำให้แก่หยุดได้ แยกต้องท่องเที่ยวค้าต่อ ๆ ไป ซึ่งมันผิดตรงกันข้ามกับการขาดทุน. แม้การขาดทุน ให้ผลเผ็ดร้อนเจ็บปวด ไม่ดี ถึงกระนั้นมันก็ทำให้แก่หยุดไม่ได้เหมือนกัน ทำให้แก่ไม่สามารถหยุดได้ด้วย พร้อมทั้งทรมาณใจแกลอย่างร้ายกาจด้วย. นี่จะเห็นได้ว่า ชื่นช้อวกิเลสแล้ว ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ทำให้หยุดไม่ได้ทั้งนั้น ไม่ว่าจะกิเลสชนิดที่สมมุติว่าชั่ว หรือสมมุติว่าดี.

รวมความแล้ว จิต เจตสิก และร่างกาย สามอย่างนี้ รวมกันเข้าแล้ว ก็เหมือนกับเรือลำหนึ่ง ซึ่งมีนายเรือ มีลูกเรือ มีสินค้าในเรือ และมีลำเรือ แล้วก็ท่องเที่ยวไปในทะเล คือวิภวภูสงสาร หรือทะเลแห่งความทุกข์ มีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นอย่างน้อย และมีอื่น ๆ อีกมากมาย ท่องเที่ยวเรื่อยไป ช้าแล้วช้าอีก. แม้จะเกิดเรือแตก คือร่างกายนี้แก่เฒ่าแตกตายไป แต่ส่วนจิตที่เป็นเจ้าของเรือยังไม่ตาย ก็แสวงหาเรือลำใหม่ ก็ได้ค้าขายในเรือลำใหม่ ต่อไปอีก ๆ ในทะเลที่เต็มไปด้วยอันตราย จนกว่าจะได้สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ทำให้หยุดความอยากเสียได้ ซึ่งในที่นี้ หมายถึงพระนิพพาน อันเกิดมาจากการรู้ตามที่เป็นจริง ต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ว่าไม่มีอะไรที่น่าเอน่าเป็น คือเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้อะไรมา ล้วนแต่เป็นความหนัก เป็นภาระหนัก. ทุกสิ่งทุกอย่างที่ตนพอใจ ล้วนแต่เป็นภาระหนัก เลยไม่อยากจะภักภาระหนัก จึงไม่อยากจะอะไรเลย. นี่เป็นเหตุให้หยุดได้ ทั้ง ๆ ที่ลำเรือก็ยังอยู่ ลูกเรือ

ก็ยังอยู่ สิ้นคำก็ยังมีอยู่ พอคำก็ยังมีอยู่ แต่ตัวพอคำนั้น แยกไม่แยกคำอีกแล้ว อยู่ก็อยู่ไม่มีความหมายอะไร. การท่องเที่ยวไปในทะเลก็หยุดได้ แม้จะมีเรือ มีอะไรครบ.

นี่เป็นอุปมา จะได้จำไว้ง่ายๆ เพื่อความเข้าใจในการศึกษาเรื่อง วัฏฏสงสาร. เราจึงได้คำซึ่งเป็นคำสำคัญ ๕ คำ ค้ำยันกัน คือคำว่า **จิต** คำหนึ่ง ซึ่งเป็นเหมือนนายเรือ, **เจตสิก** อีกคำหนึ่ง ได้แก่ลูกเรือและสินค้าในเรือ, แล้วก็คำว่า **รูป** หรือร่างกายนี้ อีกคำหนึ่ง ซึ่งได้แก่ลำเรือ, คำว่า “**สังสารวัฏฏ์**” อีกคำหนึ่งคือทะเลหรือมหาสมุทร ที่เต็มไปด้วยอันตราย, และคำสุดท้าย คือคำว่า “**นิพพาน**” เป็นเกาะมหาสมบัติสาระพัดนึกอะไรแห่งหนึ่ง ซึ่งเผอิญพอคำคนนั้น ไปถึงเข้า แล้วเกิดเปลี่ยนจิตใจหมด กลายเป็นไม่ต้องการอะไร ขึ้นไปอยู่บนเกาะ ที่น้ำท่วมไม่ถึง ที่กิเลสหรือความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่วมทับจิตของเขาไม่ได้ อีกต่อไป ก็เลยหยุดเที่ยวทะเล.

ปัญหาอาจจะเกิดขึ้นว่า เราได้พูดกันอยู่บ่อยๆ และเสมอๆ ว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ที่สำคัญก็คืออนัตตา—ไม่มีตัวตน คือปฏิเสธว่าไม่มีใคร ไม่มีผู้ใด แล้วโดยอุปมาการค้าทางเรือนี้ ใครเล่าจะเป็นคนผู้เที่ยวค้าไปในทะเล ใครเล่าจะเป็นคนผู้หยุด. ในเรื่องนี้ ขอให้พิจารณาดูเถิด ว่ามันไม่จำเป็นต้องมีใครเป็นทัวเป็นตนอะไร : กิเลสที่เป็นเจตสิกธรรมต่างๆ เหล่านี้ มันก็เป็นของเกิดขึ้น เมื่อมีอะไรปรุงแต่ง แล้วอกองงขึ้น เหมือนๆ กับธรรมชาติอื่นทั่วไป; จิตนั้นเล่า มันก็ไม่ได้เกิดขึ้นลำพังมันเองได้ มีเหตุมีปัจจัยอื่นๆ ปรุงแต่งประกอบกันขึ้น; ร่างกายนี้ก็เหมือนกัน มันไม่ใช่ตัว ไม่ใช่คน

มันยังมีความทุกข์ได้. อากาเร็บปวดหรือความทุกข์นั้น ก็ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ; สิ่งทีรู้สึกความเจ็บปวดนั้น ก็ไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน. เราต้องศึกษาพิจารณา กันในข้อนี้ให้มาก ว่าสิ่งที่เรียกว่า จิต และเจตสิก นั้นมันคืออะไร มันทำหน้าที่ รู้สึกคิดนึก เสวยอารมณ์ได้ โดยไม่ต้องเป็นตัวเป็นตน เพราะธรรมชาติของมัน เป็นอย่างนั้นเอง. เราจะต้องรู้ หรือจะต้องศึกษาให้รู้ ว่าธรรมชาติ ๆ นั้น มันยังมีอยู่บางส่วน ที่ยังอยู่ลึกเกินกว่าที่คนธรรมดาจะเข้าใจมันได้ทันที. เมื่อ มันลึกเกินไป เข้าใจยาก ก็เลยเกิดไปเข้าใจผิด หรือเข้าใจว่ามันไม่ใช่ธรรมชาติ ไปเสีย เข้าใจว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ เป็นของขลังกายสิทธิ์ เป็นตัวเป็นตนไปเสีย ; แต่โดยที่แท้แล้ว สิ่งเหล่านั้นก็เป็นเพียงธรรมชาติ ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “ธาตุ” เสมอกันหมด ไม่ว่าจะป็นร่างกาย หรือจิตใจ ล้วนแต่เป็นสักว่าธาตุ. ถ้าจะแบ่งกันให้ละเอียด ก็เป็นธาตุที่เป็นฝ่ายรูปธาตุ และฝ่ายนามธาตุ.

ฝ่ายรูปธาตุ ก็คือส่วนที่เป็นร่างกาย เป็นวัตถุ เรียกว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ๔ ธาตุด้วยกัน. ส่วนที่เป็นนามธาตุ ได้แก่ จิต เจตสิก ซึ่งเราเรียกกันว่า วิญญาณธาตุ ก็ได้. ส่วนอีกธาตุหนึ่ง เป็นธาตุ ที่หกนั้นเรียกว่า “อากาศธาตุ” ธาตุนี้หมายถึงความว่าง ความว่างที่ไม่มีอะไร ธาตุนี้จะจัดเข้าเป็นพวกรูปธาตุ ก็ไม่ถูก เพราะไม่ใช่อากาศอย่างที่คนทั่ว ๆ ไป พูตกัน. อากาศที่พูตกันในภาษาไทย มันหมายถึงลมอากาศ ซึ่งลมอากาศนี้ ก็เป็นวาโยธาตุอยู่แล้ว ; ส่วนธาตุที่ชื่อว่า “อากาศธาตุ” อันเป็นชื่อธาตุ อันดับที่หกนี้หมายถึงความว่างจากทุกอย่าง. ถ้าจะจัดให้อยู่ในพวกนามธาตุ ก็พอจะไปได้ คือมันมีเพียงสักว่าชื่อ ไม่มีตัววัตถุ เหมือน ๆ กันกับจิต หรือ เจตสิก ที่กล่าวแล้ว.

เพราะฉะนั้น คนเราคนหนึ่ง ๆ จึงประกอบด้วยธาตุ ๖ ธาตุ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ สี่ธาตุแรกนี้เป็นวัตถุ; แล้วก็มี วิญญาณธาตุ อากาศธาตุ เป็นนาม ไม่มีตัววัตถุ. แต่ละธาตุ ๆ ล้วนเป็นธรรมชาติ. ที่เรียกว่า ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ สี่นี้ ท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจได้โดยไมยาก ว่าไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่ใช่สิ่งที่ควรเรียกว่า “ตัวตน”. ที่นี้ พอมาดังนามธาตุ หรือวิญญาณธาตุ มันเป็นธรรมชาติที่ลึกเกินกว่าที่จะเข้าใจ : เห็นมันทำหน้าที่รู้สึกอะไรได้ คิดนึกอะไรได้ เสวยอารมณ์อะไรได้ ก็เลยเอาเป็นตัวเป็นตน เป็นของกายสิทธิ์ ไปยึดถือว่าตัวว่าตน. แต่ตามหลักพุทธศาสนาถือว่าแม้วิญญาณธาตุหรือมโนธาตุ หรือจิตตธาตุ อะไรเหล่านั้น จะเรียกก็ชื่อก็ได้ วิญญาณธาตุเหล่านั้นก็เป็น สักว่าธรรมชาติ มันมีคุณสมบัติอย่างนั้นเอง เช่นที่เรียกว่า : ธาตุไฟ มีคุณสมบัติร้อน, ธาตุน้ำ มีคุณสมบัติเกาะกัน, ธาตุดิน มีคุณสมบัติ กินเนื้อที่; อย่างคุณสมบัติเหล่านี้ ถือว่าเป็นไปตามธรรมชาติ. วิญญาณธาตุ ก็ต้องมีคุณสมบัติ คือทำหน้าที่รู้ได้ รู้สึกได้ ทั้งรู้สึกอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์ได้ตามธรรมชาติ. โดยเหตุนี้จึงจัดว่า แม้วิญญาณธาตุ ก็เป็นสักว่าธาตุ. ขอให้สังเกตให้ดี เราใช้คำพูดว่า “สักว่าธาตุเท่านั้น” คือสักว่าธาตุที่เป็นไปตามธรรมชาติเท่านั้น. ธาตุเหล่านี้ igrันมันได้ประชุมคุมกันเข้า มีอากาศธาตุ เป็นพื้น สำหรับให้เป็นที่ตั้งอาศัยของธาตุอื่น ๆ อีก ๕ ธาตุ มีวิญญาณธาตุ เป็นหัวหน้า ก็ได้อาศัยประชุมคุมกัน สำเร็จเป็นอย่างที่เราเรียกกันว่า “คน” คือมีจิต มีเจตสิก มีร่างกาย มีส่วนจะรับอารมณ์ทางตา ทางหู จมูก ลิ้น กาย และใจด้วย. มันได้ส่วนประกอบที่ประณีต ก็เลยรู้สึกอารมณ์ หรือเสวยอารมณ์ชั้นประณีต; เมื่อรู้อะไรได้ประณีต ก็ยิ่งหลอกให้เข้าใจไปว่าเป็นตัว เป็นตนมากขึ้นไปอีก. หลอกให้หลงว่าเป็นตัวเป็นตนมากขึ้นไปอีก.

เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่เราจะต้องแยกออกเป็นส่วน ๆ ให้เห็นว่าแต่ละส่วน ๆ นั้นเป็นธรรมชาติ เสียก่อน แล้วเราจะเข้าใจได้ทันทีว่า สิ่งเหล่านี้มีความทุกข์ หรือมีความรู้สึกที่เป็นทุกข์ได้ โดยที่มันไม่ต้องเป็นตัวเป็นตน เพราะแต่ละธาตุ ๆ มันทำหน้าที่ตรงตามคุณสมบัติของมัน มันจึงรู้สึกเป็นทุกข์ได้ รู้สึกอยากจะพ้นทุกข์ได้ ถิ่นรนชวนชวยได้. นี้เราจึงตอบได้ว่า มันไม่ต้องเป็นตัวเป็นตน มันก็มีลักษณะอาการที่เรียกว่าหมุนไปก็ได้ มีความรู้สึกทุกข์ก็ได้ หยุดหมุนก็ได้ ถับทุกข์ก็ได้ โดยไม่ต้องมีตัวมีตน. มันหมุนไปได้ โดยไม่ต้องมีตัวมีตน และก็หยุดได้ โดยไม่ต้องมีตัวมีตนเช่นกัน. มันมีความทุกข์ได้ โดยไม่ต้องมีตัวมีตน แล้วมันก็ถับทุกข์ หมกทุกข์ได้ โดยไม่ต้องมีตัวมีตนเช่นกัน.

นี้แหละ จะต้องศึกษาดูให้ถี่ ๆ ว่ามันเล่นไปในทะเลได้ เทียวค้าขาย เมืองนั้นเมืองนี้ มีกำไร ชาติทุน ตาย ล่มแล้วก็สร้างขึ้นมาใหม่ได้ โดยไม่ต้องเป็นตัวเป็นตน ; แต่ความหลงหรืออวิชา ทำให้เข้าใจว่าเป็นตัวเป็นตน. เพราะอย่างในกรณีที่เป็นอุปมาว่า นายเรือคนนั้น เทียวไปในเรือทางทะเล สำคัญเป็นตัวเป็นตน เป็นเจ้าของเรืออยู่เรื่อย ทำให้เทียวไปยึดเอา อย่างที่เรียกว่ามีอุปาทาน ว่าเป็นตัวเป็นตนเรื่อย.

ที่นี้ เฟงตูกันอีกทีหนึ่งว่า ถ้านายเรือนั้นดับไป เรื่องต่างๆ จึงจะหยุดได้. เมื่อใดไม่มีความรู้สึกตัวตน เมื่อนั้นก็เรียกว่าการท่องเทียวไปในวิญญูสงสารหยุดได้. เมื่อใดเราทำความเข้าใจให้เห็นชัด ว่าทุก ๆ ธาตุ ทุก ๆ ส่วนที่ประกอบกันขึ้นเป็นคนเรา นี้ ไม่ใช่ตัว-ไม่ใช่ตน หยุดความยึดถือว่าตัวตนนี้เสียได้; เมื่อนั้นแหละ จะเป็นเหมือนนายเรือ "ตาย" แล้ว ไม่เกิดใหม่ ไม่กลับมาก้าเรืออีกต่อไป. หรือจะกล่าวโดยไม่สมมุติ ก็ว่า นิพพาน คือหยุดความ

อยาก หตุการกระทำตามความอยาก หตุผลเลยของการกระทำตามความอยาก นี้เรียกว่า วงกลมไม่มี. ที่เคยกลมเป็นวัฏฏะนั้นมันหมดกลม มันหยุดกลม หรือกลมไม่ได้อีก มันเลยหมุนไม่ได้. เพราะฉะนั้น ขอให้เข้าใจว่า วัฏฏะนั้น เป็นไปได้โดยไม่ต้องมีตัวมีตน แล้วมันก็หยุดได้ โดยไม่ต้องมีตัวมีตน. ขอให้ศึกษาคำว่า “ไม่มีตัวมีตน” นี้ ในลักษณะเช่นนี้ จึงจะเข้าใจได้.

ที่นี้ เราจะพิจารณา ดูถึงสิ่งที่เรียกว่า วัฏฏะ หรือสังสารวัฏฏ์นี้ ให้ใกล้ชิดกันกับตัวเราเข้ามาอีก. คำว่า “สังสารวัฏฏ์” แปลว่าวงกลม สำหรับเล่นท่องเที่ยวไปอย่างทีกล่าแล้ว แต่มันยังมีสิ่งที่เข้าใจผิดกันอยู่ คือมักจะเข้าใจกันแต่เพียงว่า คนเกิดมา อยากรู้อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นกิเลส แล้วก็ทำกรรมอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็ตายไปด้วยความอยากนั้น มีกิเลสเหลืออยู่ แล้วเกิดใหม่ ครั้นเกิดขึ้นใหม่ ก็ทำกรรมอีก ได้รับผลของกรรมอีก ตายไป ก็ไม่หมดกิเลส ก็เกิดอีก; อย่างนี้ เรียกว่าสังสารวัฏฏ์วงใหญ่ ๆ คือวงใหญ่ครอบงำชาติ ระหว่างชาตินี้กับชาติโน้น; เข้าใจกันไปอย่างนี้. ที่เข้าใจไปอย่างนี้ก็ถูกเหมือนกัน แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้สอนอย่างนั้น.

พระพุทธเจ้าตรัสถึง วัฏฏะ หรือสังสารวัฏฏ์นี้ ท่านหมายถึงเรื่องหนึ่ง หรือกรณีหนึ่ง ที่มันเกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แก่คนเรา แม้ในวันหนึ่ง ๆ ก็มีหลายวง หลายสิบวง หลายร้อยวงก็ได้ เป็นสังสารวัฏฏ์วงเล็ก ๆ คาบเกี่ยวกันไปแต่ละวง ๆ ที่เดียว. ในชาติหนึ่ง ๆ เราก็เหมือนกับพ่อค้าคนนั้น มีความอยากจะทำขายสิ่งนั้นแล้ว ก็ไปที่เมืองนั้น เพื่อค้า กำไรได้ผลขาดทุนหรือกำไรเสร็จแล้ว

มีความอยากอย่างใดต่อไปอีก นี่ก็เรียกได้ว่าเป็นสังสารวัฏฏ์วงหนึ่งแล้ว. ที่นี้เขาอยากจะทำอย่างอื่น เมืองอื่น ที่อื่น ลักษณะอื่น ต่อไป ๆ ก็เป็นอีกหลายๆ วง เหมือนกับพ่อค้าที่ค้า ๆ ๗ จนตาย มีสังสารวัฏฏ์หลายสิบวง หลายร้อย - หลายพันวง.

อย่างว่าเรา ๆ นี้ วันหนึ่ง ๆ อาจจะมีสังสารวัฏฏ์ตั้งหลายๆ วง แล้วแต่ว่าอยากทำอะไร แล้วก็ทำลงไป แล้วผลเกิดขึ้น ก่อให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเชื้อเหลือไว้ นี่ก็เรียกว่าวงหนึ่ง สมมติว่า ท่านทั้งหลายมีความอยากจะเข้าใจ แล้วก็อุตสาหะเดินทางมาที่นี้ มาฟัง ส่วนที่ท่านอยากนั้น เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง ซึ่งจะเรียกว่าอย่างดีหรืออย่างเลว ๆ อย่างหยาบอะไรก็ตามใจ แต่ก็เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง. และในการอุตสาหะมานั่งฟังถึงที่นี้ เป็นกรรมคือการกระทำ. เมื่อได้ฟัง ได้ความรู้ ได้ความเข้าใจ ได้พอใจหรือไม่พอใจ หรืออะไรก็สุดแท้ นี้เรียกว่าวิบาก คือผลของกรรม. ที่นี้มันจะก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นต่อไปอีก เช่นพรุ่งนี้อยากมาฟังอีก หรือไม่เช่นนั้น ก็จะไปทำอื่น โดยเหตุที่ว่ามาฟังคราวนี้ไม่สนุกเลย. อย่างไรก็ตาม การที่อยากมาฟังแล้วฟัง จนเกิดความรู้สึกที่อยากฟังอีกเป็นต้นนี้ เรียกว่าสังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องใช้เวลาที่ชั่วโม่ง กี่นาที ก็สุดแท้ อย่างเช่นในกรณีที่ย่อย ๆ ลงไป ก็อาจจะเพียงเป็นเวลา ๕ นาที ๑๐ นาทีก็ได้.

เพราะฉะนั้น ให้รู้จักพิจารณาว่า เมื่อมีความอยากแล้ว ทำไปตามความอยาก แล้วได้ผลเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ ทำให้เกิดความอยากรูปใดรูปหนึ่งใหม่ แล้วก็เรียกว่าวงหนึ่งแล้ว. จะเป็นในกรณีแสวงหาทรัพย์ แสวงหาชื่อเสียง แสวงหาอื่น ๆ นอกไปจากแสวงหาความรู้ันี้ ก็สุดแท้ ล้วนแต่

จัดเป็นสังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง ๆ ทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นเราจึงไม่มีทางจะหยุด หรือจะหลีกเว้นไม่ให้มันเป็นสังสารวัฏฏ์ได้ ถ้าหากว่าเรายังอยากอยู่ เราจะต้องลอยคออยู่ในน้ำ คือสังสารวัฏฏ์นี้ตลอดไป; จนกว่าเมื่อใด ท่านจะได้ความรู้ชนิดที่ว่าไม่จำเป็นที่จะต้องมาฟัง เพราะท่านได้รู้ หรือดู ถึงสิ่งที่อาตมาต้องการจะให้ท่านเข้าใจ และลุถึงสิ่งนั้นแล้ว จนเกิดความรู้ว่าไม่มีอะไรที่น่าปรารถนา แล้วท่านจึงจะหยุดมาฟัง หรือหยุดไปฟังที่อื่น นั้นแหละจึงจะถึงที่สุดของสังสารวัฏฏ์. แต่ว่ากิเลสนี้ มันมีหลาย ๆ อย่าง สังสารวัฏฏ์ของคนเราจึงเปลี่ยนเรื่อย และคาบเกี่ยวกันและกันไปเรื่อย.

ยกตัวอย่าง เหมือนอย่างวันนี้ ท่านมาฟัง ฟังแล้วก็ได้ผลอย่างหนึ่ง แล้วก็เกิดความไม่พอใจ ว่าไม่มีประโยชน์ พรุ่งนี้ท่านจะไปทำอย่างอื่นตามความอยาก ก็ไปสร้างสังสารวัฏฏ์วงใหม่ เช่นว่าไปเที่ยวคูดุหนึ่งคูดะครเป็นต้น. แต่อย่างไรก็ตาม จะเห็นว่ามันเกี่ยวเนื่องกันกับวงในวันนี้เหมือนกับห่วงโซ่ เพราะว่ามันเกิดขึ้นจากการไม่พอใจที่จะฟังคำบรรยายนี้ จึงไปทำให้เกิดความอยากไปคูดุหนึ่งคูดะคร. แล้วขณะที่ไปคูดุหนึ่งคูดะครนั้น มันเป็นสังสารวัฏฏ์อีกวงหนึ่งซึ่งคาบเกี่ยวกันอยู่กับวงนี้ คือวงการฟังคำบรรยายวันนี้. ที่นี้หลังจากการไปคูดุหนึ่งคูดะคร มีผลเกิดขึ้นอย่างไรอีก มันก็สร้างวงใหม่ต่อไปอีก จะคูดุหนึ่งคูดะครกันไม่สิ้นสุด หลาย ๆ ครั้ง หลาย ๆ คราว หรือจะเปลี่ยนไปทำอื่นก็สุดแท้แต่โดยเหตุที่กิเลสนี้มีหลายชนิด หลายอย่างด้วยกัน มีมูลมาจากความไม่รู้ คืออวิชชาอย่างเดียวกันก็จริง แต่มันมีลักษณะต่าง ๆ กัน ตามการปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น มันจึงอยากได้ต่าง ๆ กัน. วิญญูสงสารจึงเป็นไปตามความแตกต่างของกิเลส หลายชนิดนับไม่ถ้วน แล้วก็คาบเกี่ยวกัน เพราะว่าเป็นผลสะท้อนเนื่องมาจากวิบากของกรรมอันก่อน ๆ เสมอ ที่จะก่อให้เกิดกิเลสใหม่. ด้วยเหตุนี้

เราจึงได้สังสารวัฏฏ์ที่คล้องกันเหมือนห่วงโซ่ แล้วยังเป็นสาย : ข้างต้นก็ไม่ว่า
ตั้งต้นเมื่อไร คือเราไม่อาจจะรู้ได้; ข้างปลายก็ไม่ใช้คนมีปัญญาอย่างเรา ๆ
จะรู้ว่ามันไปสิ้นสุดลงที่ตรงไหน. เราได้แต่เชื่อตามคำที่ท่านสอน ว่าไปสิ้นสุด
ลงที่นิพพาน แต่เราก็ไม่เคยนิพพาน เราก็ยังไม่รู้จักว่านิพพานอยู่ตรงไหนแน่
นี่เรียกว่าเรายังไม่รู้ว่าจะไปสิ้นสุดลงที่ตรงไหน, แต่ตามหลักวิชานั้น อย่างไร
เสียก็ว่ามันจะไปสิ้นสุดลงที่นิพพาน และว่ามันตั้งต้นเงื่อน มาจากอริชา.

เราจะเห็นได้ว่า ห่วงโซ่ห่วงหนึ่ง ๆ สังสารวัฏฏ์วงหนึ่ง ๆ มันเกี่ยว
เนื่องกันมาเป็นสาย ยาวยืด. แล้วตลอดสายยาวยืดยังนั้น ทุก ๆ ระยะเวลา มีอาการ
ที่เป็นการทนทรมาน เต็มไปด้วยอันตรายเหมือนกับทะเล ท่านจึงเอามาเปรียบ
กันว่า สังสารวัฏฏ์นี้ คือทะเล เรียกว่า **สังสารสาคร** - ทะเลคือสังสารวัฏฏ์.
สัตว์ซึ่งลงไปลอยอยู่ในทะเลนั้น จะต้องประสบกับสิ่งต่าง ๆ ภัยอันตรายต่าง ๆ
ที่มีอยู่ในทะเลเป็นประจำ.

ต่อไป อยากจะให้เข้าใจถึงเรื่องการท่องเที่ยวในสังสารวัฏฏ์ อันเกี่ยว
กับการใช้ถ้อยคำ ในการที่จะหลุดพ้นออกมาเสียจากสังสารวัฏฏ์. คือน่าประหลาด
ที่ว่า เราไม่มีคำพูดที่เหมาะสมเลย คำพูดที่เราพูดๆ กันอยู่นี้ ที่ว่า "ไป" บ้าง
"มา" บ้าง "ไม่ไป-ไม่มา" บ้าง "หยุด" บ้าง อะไรเหล่านี้ มันใช้ไม่ได้กับ
สังสารวัฏฏ์. คำที่ถูกต้องที่สุด ก็กลับฟังยาก เช่นคำว่า **ดับสังสารวัฏฏ์** หรือ
หักสังสารวัฏฏ์. ถ้าพูดว่า ไป มันก็กลายเป็นการไป, ถ้าพูดว่า มา มันก็กลายเป็นการไป
ชนิดหนึ่งเหมือนกัน คือไปอีกทางหนึ่ง ซึ่งตรงกันข้าม, ถ้าพูดว่า
หยุด มันก็ทำให้นึกไปว่าติดอยู่ คาอยู่ ในสังสารวัฏฏ์นั่นเอง. เป็นอันว่า ทั้งไป
ทั้งมา ทั้งหยุด นั้นมันใช้ไม่ได้. ไปก็ทุกข์ มากก็ทุกข์ หยุด ก็หยุดอยู่ในทุกข์

เพราะฉะนั้นการไป การมา การหยุด นี้ ก็คือลักษณะหรืออาการของการเป็น
อยู่ในสังสารวัฏฏ์. ไม่ใช่ว่าหยุดแล้ว มันจะหยุดสังสารวัฏฏ์ได้ มันเป็นการหยุด
อยู่ด้วยความพอใจ ในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในสังสารวัฏฏ์นั่นเอง. สังสารวัฏฏ์มันมี
สิ่งต่าง ๆ ที่มีอัสสาหะ คือมีรสที่ตึงตูดใจ มันจึงหยุดอยู่ที่นั่น ถ้าจะไป ก็ไปหา
สิ่ง ๆ นั้น ถ้ามา ก็มาสู่สิ่งนั้น ถ้าหยุด ก็หยุดอยู่ที่สิ่งนั้น. ฉะนั้นเกี่ยวกับ
สังสารวัฏฏ์ ท่านจึงไม่ใช่คำว่า มา ว่าไป ว่าหยุด หรือคำที่คล้าย ๆ กันนี้ ;
จึงจำเป็นจะต้องใช้คำว่า “หัก” หรือ “ดับ” ในกรณีเกี่ยวกับเรื่องนี้.

ถ้าใช้คำว่า “หัก” ก็หมายถึงว่า มันเป็นวงกลมเหมือนล้อที่
ประกอบกันอยู่ ด้วยวง ๓ วง บรรจบกันกลมพอดี แล้วหมุนไปได้. ลองหักเสีย
สักวงหนึ่ง มันเหลือ ๒ วง มันก็ไม่ใช่เป็นวงกลม มันก็หมุนอีกไม่ได้. นี้จะ
เห็นได้ว่า มันไม่ใช่หยุด; ลักษณะที่หักนี้ ไม่ใช่ไป ไม่ใช่มา ไม่ใช่หยุด
ไม่ใช่ติดอยู่ที่อะไร. ถ้าเราจะหักวง ที่ตัวกิเลส ก็ยังนับว่าฉลาดที่สุด เพราะว่า
วงทั้ง ๓ วงนั้น เป็นกิเลสอยู่วงหนึ่ง เป็นกรรมอยู่วงหนึ่ง และเป็นวิบากกรรม
คือผลของกรรมอยู่วงหนึ่ง เราจะหักที่วงไหนก็ได้ หักที่กรรมก็ได้ ที่วิบาก
ของกรรมก็ได้ ที่กิเลสก็ได้. แต่วิธีที่ฉลาดหรือแยบคาย ย่อมหักที่กิเลส
เพราะมีวิธีโดยเฉพาะ ง่ายกว่าที่จะไปหักที่กรรม หรือผลของกรรม.

ถ้าเราใช้คำว่า “ดับ” ก็หมายถึง ดับกิเลส นั่นเอง คือเรามี
วิธีดับกิเลส. ที่ใช้คำว่า “ดับ” ก็เพราะว่า กิเลสนี้ เป็นสิ่งที่มันก่อขึ้นเหมือน
กับไฟ คือมีพื้น มีเชื้อเพลิง และมีสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นอุปการะของการลุกเป็นไฟ
เช่นอากาศหรืออะไรก็ตามแต่ ซึ่งมันมากกว่าหนึ่งอย่าง ปรุ่กัน มันจึงลุกเป็น
กิเลสหรือเป็นไฟอยู่ ฉะนั้น ถ้าเราตัดทอนปัจจัยเหล่านั้นเสีย ก็เป็นการดับ
กิเลส.

เพราะฉะนั้น การที่จะหยุดวิญญูสงสาร หรือหยุดเที่ยวทะเล มันต้องอยู่ที่การดับ หรือการหัก เสียซึ่งวงกลม คือสังสารวัฏฏ์. ถ้ามันใช้คำว่าอยากไปถึงนิพพาน อย่างนั้นมันเป็นเรื่องที่ไม่ถูก ว่าจะพูดว่าอะไรดี เพราะนิพพาน เป็นสิ่งที่ไปถึงไม่ได้ คือไปถึงไม่ได้ด้วยการไป แต่กลับจะถึงได้ ด้วยการดับเสีย หรือการไม่ไป นั่นแหละ อย่างนี้เป็นต้น.

ที่เกี่ยวกับวิญญูสงสารนี้ มันมีอะไร ๆ แปรจากเรื่องของนิพพาน อย่างตรงกันข้าม คำพูดของมนุษย์เรานั้น จะเป็นภาษาไทย หรือเป็นภาษาไหนก็ตาม เพราะเหตุที่ผู้พูดอยู่ในวิญญูสงสาร จึงมีคำพูดที่ใช้กันแต่ในเรื่องวิญญูสงสาร ไม่มีคำพูดที่ใช้กับนิพพาน จึงเกิดความลำบากในการที่จะอธิบาย. เพราะฉะนั้น คำแต่ละคำ จึงต้องยืมเอามาใช้ เช่น การหัก การดับ อย่างนี้เป็นต้น; เรายืมมาใช้ และต้องจำกัดความหมายเฉพาะคำ - เฉพาะคำ ให้เป็นคำที่ใช้เป็นภาษาทางพุทธศาสนา. ฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า เมื่อไม่ไป ไม่มา และไม่หยุด นั่นแหละ จึงจะหักวิญญูสงสารได้ และท่านไม่ต้องมาฟังคำบรรยายอีกต่อไป หรือไม่ต้องไปไหนอีกต่อไป ไม่ต้องหยุดอยู่ที่นี้ ไม่ต้องกลับบ้าน; อย่างนี้เรียกว่าไม่ไป ไม่มาไม่หยุด เพราะท่านได้สิ่งที่ทำให้ไม่มีความอยาก หรือหมดความอยากแล้ว.

เมื่อพิจารณาโดยอาการอย่างทีกล่ามาแล้ว จะเห็นได้ว่า ความหมุนไปในวิญญูสงสาร หรือสังสารวัฏฏ์นั้น มันช่วยแรงของกิเลส. บรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มีการเคลื่อนไหวนี้ มันเคลื่อนไหวไปด้วยแรงของกิเลส เช่นท่านมาที่นี้มานั่งฟังที่นี้ ก็ด้วยแรงของกิเลส; กลับไปบ้านก็ด้วยแรงของกิเลส หรืออยากจะค้าขาย อยากทำนา อยากจะทำอะไรก็ตามเถิด ก็ต้องทำด้วยแรงของกิเลส.

อาตมายืนยันว่า ถ้าวางใจอยู่ในสภาพเป็นสัตว์หรือเป็นคน ที่อยู่ในระดับที่มีจิต มีวิญญาณสมบูรณ์อย่างนี้ ก็ต้องกระทำ หรือเคลื่อนไหว ด้วยแรงของกิเลสที่สมบูรณ์ ; ถ้าเป็นสังขาร ที่อยู่ในระดับที่ต่ำอยู่ หลับอยู่ เช่นสิ่งที่ไม่มีความเป็นต้น มันก็ต้องการมีการ “กระทำ” หรือ “เคลื่อนไหว” ด้วยแรงของกิเลสที่ยังหลับอยู่ คือเป็นกิเลสชั้นที่ยังดิบ ยังหยาบ ชั้นต้น ๆ ตามส่วน สมส่วนกัน. เพราะฉะนั้น สังสารวิญญูของสังขารกลุ่มที่ประกอบกันบนเป็นคน นี้ ก็คือ แรงดันของกิเลส มีกิเลส มีแรงดันของกิเลสเป็นศักร.

ทีนี้ ถ้าเราสมมติ หรือหลงไปว่า เป็นตัวเป็นตน นั่นก็คือสิ่งนั้นแหละ เป็นแรงดันของกิเลส ซึ่งจะถูกสมมติยึดถือเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา. นี่จะเห็นได้ว่า เป็นการยาก ที่เราจะดับกิเลส เพราะเราเอากิเลส เป็นตัวเรา เสียเรื่อย. เรามา เรากลับไป ฯลฯ อย่างนี้ ที่แท้ก็คือ กิเลสมา หรือกลับไป บ้าน แต่เราไม่รู้สึกรู้ว่ากิเลสมา หรือกิเลสกลับไป จะรู้สึกว่าเป็นเรา ข้าพเจ้า ฉัน ได้มา หรือกลับไป จึงเป็นการยากที่จะจับ “ตัว” ตัวนั้น ซึ่งเป็นตัวเราเสียเอง แล้วนั้น ว่าเป็นตัวกิเลส จึงไม่มีทางที่จะหัก หรือดับ วิญญูสงสารได้ง่าย ๆ ; เว้นไว้แต่จะศึกษาให้รู้ว่า “เรา” นี้ คืออะไรเสียก่อน. พอรู้ว่า “เรา” นี้ คือการไหลเลื่อนไปตามแรงดันของกิเลส เป็นตัววิญญูสงสาร แล้ว จะเห็นความไม่มีตัวเรา ความอยากต่าง ๆ ความยึดถือต่าง ๆ ก็จะสิ้นสุดหยุดลง ไม่อยากอะไร ; จึงไม่มีการคิดนึกว่าตัวเราเวียนว่ายไปตามความต้องการของตัวเราอีกต่อไป.

วิญญูสงสาร เป็นสิ่งที่เจริญงอกงามอยู่เรื่อย ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะว่ามันเป็นห่วง ๆ ห่วง ๆ เป็นห่วงเกี่ยวกันไม่มีที่สิ้นสุด. ในห่วงหนึ่ง ๆ ถ้าจะเปรียบเทียบในที่นี้ ก็เหมือนกับเมล็ดพืชมันงอกขึ้นเป็นลูก แล้วลูกหล่นลงมา

เป็นเมล็ดพืช แล้วกิ่งงอกอีก แล้วเป็นลูกอีก. เมล็ดพืชในที่นี้ก็เหมือนกับกิเลส เมื่อมีกิเลส แล้วก็เป็นที่เหตุให้ทำกรรม คือการปลูกเมล็ดพืชนั้น ให้งอกงามเป็นหน่อ เป็นต้น เป็นใบ เป็นดอก กระทั่งเป็นผล. ผลนั้นก็คือวิบากกรรม เมล็ดพืช คือกิเลส การงอกงามคือกรรม ลูกดอกผล ที่ออกมา คือวิบากของกรรม. ในวิบากของกรรม คือลูกผลนั้น ยังมีเมล็ดที่อยู่อีก และเมล็ดนั้น มันจะตกงอกออกมาอีก.

เราจึงเห็นได้ว่า วิบากของกรรมนี้เอง เป็นสิ่งที่มีความร้ายแรง หรือมีเสน่ห์อย่างร้ายแรง ที่ทำให้คนเราต้องตกอยู่ในกระแสแห่งวัฏฏะ หรือกระแสแห่งกรรม. มันต้องมีอะไรมาพรางตา คือมาหลอกให้หลง มันจึงจะทนรับผลของกรรม. เหมือนที่คนเราประกอบกรรมใดๆ ลงไปนี้ ได้รับความพอใจ สนุกสนาน เอ็นดูอวย ต่างๆ นานา แล้วก็เข้าใจว่านั่นเป็นของวิเศษ เป็นจุดสูงสุดที่เราพึงปรารถนา; แต่โดยที่แท้แล้ว นั่นคือค่าจ้าง หรือสิ่งหลอกลวงของกิเลส.

ในกรณีทั่วไป เกี่ยวกับสัตว์และคน จงดูเด็ก ตัวสังขาร สัตว์ และคนอันเป็นที่รักที่พอใจ หรือเพศตรงกันข้ามระหว่างหญิงและชาย เราต้องการรสนิยมโคชนิตหนึ่ง ซึ่งเป็นที่พอใจ เราจึงลงทุนทำให้ได้สิ่งนั้นมา. แต่ด้วยความสำคัญผิด ว่านั่นเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด ไม่รู้สึกว่านั่นเป็นค่าจ้างของกิเลส ที่มันจ้างให้เราทนทุกข์ทรมาน เพราะฉะนั้นเราจึงติดคุกติดตะรางของกิเลส ซึ่งได้แก่การที่มีลูกมีผล แล้วก็ต้องเลี้ยงลูก เลี้ยงผล เพื่อสืบสันดานของกิเลสต่อไป.

ท่านทั้งหลายที่มีลูก ก็จะต้องทนเลี้ยงลูก ที่มีภรรยาอยู่ ยังไม่มีลูก ก็ต้องเลี้ยงภรรยา; ใช้ชีวิตเวลาทำทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อจะเลี้ยงภรรยาและเลี้ยงลูก

ด้วยความเข้าใจว่าเป็นสิ่งประเสริฐสุด ที่จำต้องทำ โดยไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นค่าจ้างของกิเลส. แต่ถ้าพิจารณาดูแล้ว จะเห็นได้ว่า เราได้ผลเป็นลูกจ้างของกิเลส เราจึงทำไปตามอำนาจของกิเลส แล้วต้องใช้หนี้โดยการเลี้ยงภรรยา เลี้ยงลูก เลี้ยงหลาน เลี้ยงเหลน หรือสิ่งต่างๆ ซึ่งยากที่จะสละสลัดไปได้. อย่างว่า เห็นว่าเป็นทุกข์แล้ว เห็นวันหนึ่งตั้งหลาย ๆ ครั้งแล้ว ก็ยังออกไปบวชไม่ได้ อย่างนี้เป็นต้น ทั้งนี้เพราะว่าค่าจ้างที่เหนียวแน่นของกิเลส หรือวิบากกรรมในที่นี้ อันเป็นกงอันสุดท้ายในวิถีสงสาร มันมีลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น.

อย่าว่าแต่คนเลย แม้ต้นไม้ ก็มีการสืบพันธุ์; ธรรมชาติฝ่ายที่เป็นกิเลส ได้บังคับให้ต้นไม้พยายามที่จะสืบพันธุ์ เพื่อมีลูก แล้วลูกก็มีพันธุ์ต่อไป ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ในการที่ต้นไม้จะมีดอก มีลูก และสืบพันธุ์; แต่มันก็ต้องทนทำ เพราะว่ามันก็ตกเป็นลูกจ้างของธรรมชาติอันเร้นลับ คือกิเลสด้วยเหมือนกัน. ถ้าว่าไม่ตกเป็นลูกจ้างของกิเลสกันเสียแล้ว โลกนี้ก็ไม่มี คือไม่มีมาจนถึงพวกเรา นี้ แต่เพราะบรรพบุรุษได้ตกเป็นลูกจ้างของกิเลสสืบ ๆ กันมา มันจึงมีมาเรื่อย ไม่ขาดพันธุ์.

นี่แหละ จะเห็นได้ว่า ลักษณะของวิถีสงสารนี้ มันมีเสน่ห์อย่างยิ่ง กว่าเสน่ห์อะไร ๆ ทั้งหมด. บรรดาสิ่งที่เป็นเสน่ห์ในโลก ไม่มีเสน่ห์ไหนที่จะเท่ากับเสน่ห์ของกิเลส ซึ่งเจืออยู่ในสังสารวัฏฏ์ ที่จะคลั่งคนให้ยังคงติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ แล้วก็หมุนไปในความทุกข์อย่างสมัครใจ นำขึ้นตาบาน ไหลไปเอากงจักร มาเป็นดอกบัว. คำคำในพุทธศาสนา ที่ไม่มีคำคำใดจะเท่า ก็คือที่ว่า "เห็นกงจักรเป็นดอกบัว" นี้.

เป็นอันว่า เราได้พิจารณาถึงสิ่งที่เรียกว่า สังสารวัฏฏ์ อย่างพอสมควร ซึ่งก็ได้เห็นแล้วว่า มันเกี่ยวกับเราหรือไม่ และมันเกี่ยวกับเราแน่นแฟ้นอย่างยิ่งเพียงไร โดยอาศัยอำนาจของกิเลสนั้น. ^{ที่นี้ก็ไม่ยากที่เราจะรู้เรื่องกิเลส} เพราะเราได้รู้เรื่องสังสารวัฏฏ์พอสมควรแล้ว เวลาที่เหลืออยู่ จะได้ใช้บรรยายเรื่องกิเลส.

คำว่า “กิเลส” ตามตัวหนังสือ แปลว่า เศร้าหมอง เพราะฉะนั้น คำว่ากิเลส ก็ไม่มีอะไรมาก นอกจากสิ่งที่ทำให้เราเศร้าหมอง. และคำว่า เศร้าหมองนั้น อย่าได้เข้าใจว่า มันจะเป็นเรื่องเข้าใจได้ง่ายๆ ในทันที เหมือนกับคำว่าสกปรก. คำว่า “เศร้าหมอง” ในที่นี้ ต้องหมายให้กว้างทั่วไป เช่นว่า รากะหรือโลภะ ทำให้เศร้าหมอง, โทสะ ความโกรธ ประทุษร้าย ทำให้เศร้าหมอง, โมหะ ทำให้เศร้าหมอง; อย่างนี้ เศร้าหมองเช่นนี้มันกว้างกว้างกว่าที่ว่าสกปรก ด้วยการเอาของสกปรกไปทำให้เบื่อนเป็นต้น.

อย่างว่า โทสะ เปรียบเหมือนไฟ ถ้าเอาไฟไปลนเข้า มันก็เหี่ยวแห้งไหม้เกรียมไป. การเหี่ยวแห้งเกรียมไปนี้ ก็เป็น “เศร้าหมอง” เหมือนกัน โดยไม่ต้องเอาของสกปรกไปทา. ถ้าเศร้าหมองด้วยโทสะก็หมายความว่ามันถูกทำให้เหี่ยวแห้งไหม้เกรียมไป.

ถ้าเศร้าหมองด้วยรากะ หรือโลภะ มันก็เศร้าหมองไปอีกรูปหนึ่งแล้วแต่กรณี ซึ่งส่วนมากก็หมายถึงทำให้ลึมหู ลึมตาไม่ได้ แล้วก็ทำไปตามกิเลส นั้นๆ ในสิ่งที่ไม่น่าทำ ไม่ควรทำ ล้วนแต่เป็นลักษณะที่เรียกว่าไม่สะอาดหรือสกปรก.

ถ้าเป็นเรื่องเศร้าหมองของโมหะก็คือเป็นเรื่องของความมืด เป็นการเศร้าหมองเพราะมืด มืดจนไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร.

เปรียบเทียบในเรื่องนี้ได้ เหมือนกับน้ำใสที่ใสในแก้ว เราก็เห็นได้ว่ามันมีความใส และน้ำนั่นเอง มันจะกลายเป็นไม่มีความใส คือเศร้าหมองได้ด้วย การทำให้มันไม่ใสได้หลาย ๆ ทาง เช่นเราเอาสีเขียว สีแดง ใส่ลงไปมันก็เป็นน้ำที่เศร้าหมอง ไม่อาจจะเป็นน้ำที่ใสชนิดที่มองเห็นทะลุได้. เมื่อเราเขย่าให้มันกระเพื่อมอย่างแรง มันก็ไม่เป็นน้ำที่ใสโปร่งแสงได้เหมือนเดิม. หรือว่าเราต้มให้มันเดือด มันก็ไม่ใสกระจ่างได้ในขณะที่มันเดือด. หรือว่าเราเอาไปวางไว้ในที่มืด มันก็ไม่อาจจะทำหน้าที่โปร่งแสง ส่องแสงให้เราเห็นอะไรได้. หรือว่าเราเอาโคลนเอาดิน หรือเอาสาหร่ายอะไรมาใส่ลงไป มันก็มีผลอย่างเดียวกัน. จิตที่เศร้าหมอง ก็มีทางที่จะเป็นไปได้หลายอย่างหลายทางด้วยกัน มากกว่ากรณีของน้ำในแก้วที่ได้นำมาอุปมาเป็นข้อเปรียบเทียบ.

เพราะฉะนั้น แม้คำว่า กิเลส จะแปลว่า ความเศร้าหมอง หรือสิ่งที่ทำให้เกิดความเศร้าหมอง ก็ตาม ต้องเข้าใจไว้เสียก่อนว่า มีหลายอย่างหลายทาง : เศร้าหมองได้ตามหน้าที่ของมัน เช่นราคะหรือโลภะก็เศร้าหมองไปอย่างหนึ่ง, โทสะหรือโกรธ ก็เศร้าหมองไปอย่างหนึ่ง, โมหะหรืออวิชชา ก็เศร้าหมองไปอีกอย่างหนึ่ง. นี้คือใจความของคำว่า “กิเลส”.

ถ้าเราจะเอาชั้น หรืออันดับ ของกิเลส มาเป็นเครื่องช่วยให้ศึกษาเรื่องกิเลส เพื่อความง่ายบางอย่าง เราก็อาจจะแบ่งกิเลสได้ เป็น ๓ ชั้น คือกิเลสอย่างหยาบ, กิเลสอย่างกลาง และกิเลสอย่างละเอียด.

กิเลสอย่างหยาบ หรือทั้งอย่างกลาง อย่างละเอียด มันก็เป็นกิเลสอย่างเดียวกัน คือมีมูลมีรากเง่าต้นตอมาจากที่เดียวกัน แต่ที่ได้กล่าวชื่อว่า “หยาบ” ก็เพราะมันมีความผลึกตันอะไรรุนแรงออกมาเป็นของหยาบ แสดงออกมาได้ภายนอก ถึงทางกาย ทางวาจา เป็นการกระทำที่หยาบคาย การพูดที่หยาบคาย เช่น ม้า ขโมย ล้วงละเมิดสิ่งของรักใคร่ของคนอื่น หรือพูดหยาบพูดเท็จ อย่างนี้เป็นต้น. เมื่อแสดงทะลุออกมาทางกายวาจาแล้ว กิเลสนั้นก็เรียกได้ว่า เป็นกิเลสถึงขั้นหยาบแล้ว เพราะออกมาถึงกายวาจา.

กิเลสอย่างกลาง หรือชั้นกลาง หมายถึงเคียดปล่นอยู่ในมโนทวาร คือใจ เป็นความรัก ความโกรธ ความงัวเงียอ่อนเปลี้ยทางใจ ความฟุ้งซ่าน เลื่อนลอย ความลั้เลาะสงสัย และความอะไรต่างๆ ที่มันลึกลับลุ่มอยู่ในใจ; นี้เรียกว่า กิเลสชั้นกลาง ไม่ออกมาถึงข้างนอก ทางกายทางวาจา แต่ว่าพลุ่งพล่านอยู่ในใจ ในมโนทวาร.

กิเลสอย่างละเอียด คือกิเลสที่อยู่ลึกไปกว่านั้น คืออนนึ่งๆ อยู่ในสันดาน. คำว่าสันดานนี้อย่าไปเข้าใจว่าหมายเป็นอันเดียวกันกับมโนหรือใจ. สันดานนั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับใจก็จริง แต่เราหมายเอาส่วนลึกของใจอีกชั้นหนึ่งเรียกว่า สันดาน. กิเลสชั้นละเอียดนี้ ไม่ได้พลุ่งพล่านอยู่ในใจ เป็นความรัก ความโกรธ เป็นความอะไร แต่เป็นเชื้อ หรือเป็น “ตัวกิเลสแท้” ที่อนนึ่งๆ อยู่ในสันดาน จนกว่าจะได้อารมณ์มาเหย้ามาปรุง มันจึงพลุ่งเป็นกิเลสชั้นกลาง หรือขั้นหยาบออกมา.

กิเลสชั้นหยาบ สังเกตได้โดยปรากฏที่กาย หรือที่วาจา เช่นฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์เป็นต้น เรียกว่ากรรมกิเลส. กิเลสชั้นกลางนั้นคือคพฺล่านอยู่ภายใน โดยเฉพาะ เช่นนิรวรณ ๕ อย่าง ได้แก่ **กวมฉนฺทะ** ความมกลักลุ่มอยู่ในทาง กาม, **พยาบาช** ความโกรธแค้นอาฆาต กลักลุ่มอยู่ในใจ, **ฉินฺนิหิตะ** ความขิมเซาท้อแท้, **อุทฺธจฺจกุกฺกอุจจะ** ความว้ากามุใจ สงบใจไม่ลง, **วิภิจฺฉา** ความล้งเลไปเสียทุกอย่าง แม้ในสิ่งที่ตนจะต้องกระทำ; เหล่านี้เรียกว่า กิเลส ชั้นกลาง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำ แก่คนทุกคนและทุก ๆ วัน. ส่วนกิเลสชั้น ละเอียคนั้น ยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจ ไม่เหมือนกับกิเลส ๒ ชั้นต้นที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นจะศึกษาเรื่องกิเลสชั้นละเอียก จึงต้องตั้งใจ ต้องใส่ใจศึกษาเฉพาะ ขอให้ไปอ่านคำบรรยายในปี ๒๔๘๘ “**เรื่องพระอริยบุคคล กับการละ สังโยชน์**” แล้วจะพบเรื่องสังโยชน์ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นกิเลสชั้นละเอียก ที่นอนสงบนิ่ง ในสันดานอยู่เป็นปรกติ พอได้อารมณ์จากภายนอก ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจเองเข้าปรุงแต่ง ก็ทะลุเป็นกิเลส ชั้นกลาง และชั้นหยาบออกมา.

เท่าที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า การที่พูดว่ากิเลสมี ๓ ชั้นนั้น ไม่ค่อยถูก หรือไม่ถูก แต่ก็ไม่ทราบว่าจะพูดอย่างไร โดยที่แท้แล้ว กิเลสก็มีชั้นเดียว อย่างเดียว มีอวิชชาเป็นแม่ แล้วก็มีชื่อต่างๆ เป็นลูก รวมความแล้วอยู่ที่ อวิชชา ที่นั่นมันแสดงอาการ หรือแสดงฤทธิ์เดชอำนาจขึ้น ถ้าออกมา ได้ครั้งเดียว แค่มโนทวารก็กลุ้มอยู่แต่ข้างใน ; ถ้าหยาบกว่านั้น ก็พุ่งพลา่น ออกมาข้างนอก ถึงกาย วาจา ก็เกิดเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจาขึ้น. ถ้ากระทำเป็นฝ่ายบาป หยาบออกมา ก็เป็นการค่าเขา ฆ่าเขา ตีเขา เป็นต้น ;

กิเลสประเภทแรก คือราคะ หรือโลภะนั้น หมายถึงกิเลสที่เป็นเหตุให้เข้าไปหาอารมณ์ เข้าไปรักไปยึดถือ ไปกอดรัด ในอารมณ์คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; นี่เป็นกิเลสอย่างแรก มีอาการอย่างนี้.

กิเลสประเภทสอง คือโทสะ หรือโกรธะนั้น มันมีอาการที่จะผลักดันออกไปเสียให้พ้นจากตัว คือผลักให้ออก แทนที่จะเข้าหาอารมณ์ มันตรงกันข้ามกับอย่างแรกเช่นนี้.

กิเลสประเภทสาม คือโมหะนั้น ไม่มีอาการทั้งสองอย่างนั้นเลย เพราะมันปราศจากความรู้ มันจึงอยู่ในลักษณะที่งมงายไม่รู้ว่าจะอย่างไรแน่ แล้วเป็นเหตุให้วนเวียน ๆ อยู่รอบ ๆ อารมณ์นั้น ไม่รู้ว่าจะเอาดี หรือไม่เอาดี.

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ราคะหรือโลภะนั้น เป็นกิเลสชนิดที่เข้าหาอารมณ์ คือเอาแน่ เข้าไปเอา; ที่เป็น โทสะ หรือโกรธะนั้น เกลียศ ผลักออกไป. อย่างแรกอยากจะทำไปยึดถือ เข้าไปประคับประคอง; อย่างที่สอง กลับอยากจะทำลายให้วินาศ; ส่วนอย่างทีสาม เป็นโมหะ หรืออวิชชา นี้ไม่แน่นอนลงไป. คนเราล้วนมีกิเลสโดยแท้ ๆ ๓ ประเภทนี้ คือจะเข้าไปเอาอารมณ์, จะผลักดันอารมณ์ หรือทำลายอารมณ์ ผลักใส่ออกไป, หรือว่าไม่รู้จะเอาอย่างไรแน่ แล้วก็เวียนวน - เวียนวนอยู่รอบ ๆ อารมณ์นั้น.

กิเลสชื่อ โลภะ ประเภทที่หนึ่งนั้น มีชื่อมาก มากจนเอามากล่าวให้ฟังไม่ครบ แม้จะเอามาแจกให้ได้ ท่านก็จะจำไม่ไหว คือกิเลสประเภทนี้ มันยังมีชื่ออีกมาก แต่ก็มีอาการเหมือนกันหมด เช่นมีชื่อว่า :

“อภิษณา” นี้คือความเพ่งเล็ง เจาะจงใคร่จะเอา นี้ก็เป็นวาระ หรือ โลกะชนิดหนึ่ง.

“คณหา” นี้ก็เป็นอีกชื่อหนึ่ง จะเป็นตัดหาชนิดไหนก็ตาม ทั้ง ๓ นั้น มันก็คือความอยากที่จะเอาทั้งนั้น.

“อิฉา” นี้ก็เป็นอีกชื่อหนึ่ง ของวาระหรือโลกะ. อิฉา แปลว่า ความอยาก ไม่ได้แปลว่าเป็นเรื่องวิชา ซึ่งภาษาไทยเรามักพูด วิชา หรือ อิสสา เป็นเสียดว่า อิฉา เป็นคำพูดที่กลากเคลื่อน.

“ปรารธนา” หรือภาษาบาลีเป็น “ปคฺคณา” นี้ก็เป็นชื่อของกิเลส คือความอยาก ความกำหนัด โลก.

“อาสา” ที่แปลว่า ความหวัง ปองอยากจะได้-จะเอา นี้ก็เป็นชื่อ อีกชื่อหนึ่ง.

สรุปแล้ว กิเลสเหล่านี้ จะมีชื่ออย่างไรก็ตาม เราได้ยินได้ฟังแล้ว ให้สังเกตดูความหมายของมันก็แล้วกัน ว่ามันมีความหมายอย่างไร ถ้ามันมีความหมายในการที่จะเข้าไปรับเอาอารมณ์ ติดแน่นอยู่กับอารมณ์ หลงไหล ประทับประคอง ถนอมอารมณ์เหล่านั้นแล้ว ก็จัดเป็นกิเลสประเภทวาระ หรือ โลกะทั้งหมดทั้งสิ้น.

กิเลสประเภทที่สอง คือโทสะ หรือโกรธ ก็มีชื่อหลายชื่ออีก เหมือนกัน แม้ไม่สู้มาก เช่นคำว่า “โกรธ” ซึ่งแปลว่า ความโกรธ, “โทสะ”

แปลว่าประทุษร้าย. “พยาบาท” แปลว่าปองร้าย. “อุปฺนาคะ” แปลว่า การผูกความโกรธนั้นไว้ยึดยาว เป็นต้น. มันจะมีชื่ออย่างไรก็ตาม ถ้ามันมี อากาหรณิกที่ผลัดไสออกไปเสียจากตัว หรือถึงกับทำลาย ก็เรียกว่ากิเลส ประเภทที่สอง คือโทสะหรือโกรธ ทั้งนั้น.

กิเลสประเภทที่สาม คือโมหะ โมหะคือหลงนี้ มาจากอวิชา ที่แปลว่าไม่รู้ ประเภทนี้ยังมีชื่อแทนมาก จนนับไม่ไหว จำแทบไม่ไหว ตัวอย่าง ที่ท่านยกไว้เป็นตัวอย่างในพระบาลีทั่วๆ ไป มักจะมีชื่อเหล่านี้ เช่น :

“มานะ” แปลว่าความสำคัญผิด สำคัญผิดคิดว่าเราเลวกว่าเขา เรา ตีกว่าเขา เราเสมอเขา แล้วทำให้เกิดความรู้สึกต่างๆ ขึ้น เพราะคิดว่าเราตีกว่าเขา เสมอเขา หรือค่ากว่าเขานั้น. มานะนี้ เป็นความสำคัญผิด เป็นโมหะ เหมือนกัน.

“ทิฏฐิ” ในที่นี้ หมายถึงฝ่ายที่เป็นอกุศล คือมีความเข้าใจผิดต่างๆ เข้าใจผิดในเรื่องที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง, เรื่องทุกข์ว่าเป็นสุข, เข้าใจสิ่งไม่ใช่ตัวตนว่า ตัวตน อย่างนี้. หรือว่าเข้าใจผิดเป็นสัสสตทิฏฐิ ถือว่าตายแล้วเกิดแน่ อย่างนี้ ก็ตาม. หรือว่าเป็นอจเจตทิฏฐิ ว่าตายแล้วหมกกัน ไม่มีอะไรเหลืออย่างนี้ ก็ตาม. คำว่า “ทิฏฐิ” นี้ ก็แปลว่าหลง เป็นโมหะเหมือนกัน สงเคราะห์ เป็นโมหะทั้งนั้น.

“วิจิกิจฉา” แปลว่าความสงสัย นี้ก็คือโมหะ ถ้ายังมีโมหะ คือยัง ไม่รู้ ก็ยังสงสัยเรื่อยไป สงสัยว่าอย่างไรกันแน่ ควรจะเอาหรือควรจะไม่เอา เรียกว่า วิจิกิจฉา เป็นโมหะ.

“**ดินมิโตะ**” คือความซึมเซาเหงาหงอย ความไม่มีความกล้าหาญ
ว่าจริง นี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นกิเลสประเภทโมหะ มีอาการเป็นโมหะ. อย่าเข้าใจ
ความม่วงเหงาซึมเซา เกียรติครั้งนี้ ว่าไม่ใช่กิเลส ที่แท้เป็นกิเลสชนิดหนึ่ง
เต็มทีของมันทีเดียว ซึ่งเป็นกิเลสประเภทโมหะ.

“**อุทธัจจะ**” แปลว่าความสงบไม่ได้ คือความฟุ้งซันเป็นความสงบ
ไม่สงบ คือจิตหยุกคิกไม่ได้ สงบไม่ได้ มันฟุ้งซันตามอารมณ์เรื่อย อย่างนี้เรียกว่า
อุทธัจจะ ไม่มีอะไรก็รำคาญเล่นเฉยๆ รำคาญสิ่งต่างๆ ไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง
เหล่านี้เป็นกิเลสประเภทโมหะ.

แม้ที่สุด กิเลสเช่นความไม่ละอายต่อสิ่งที่ควรละอาย ที่ชื่อ “**อหิริกะ**”
ความท้อ ความไม่ละอาย; กับความไม่เกรงกลัว ต่อสิ่งที่ควรกลัว ที่ชื่อ
“**อนินตตัปปะ**” ความไม่กลัวความชั่ว หรือสิ่งที่ควรกลัว. ทั้งสองนี้ก็
เป็นกิเลสตามชื่อของมัน ล้วนแต่เป็นประเภทโมหะด้วย.

ยิ่งจำแนกออกไป ยิ่งเห็นว่ากิเลสประเภทโมหะนี้มีมาก แต่ละอย่างๆ
น่าสนใจ เราอย่าไปดูถูก ดูหมิ่น ว่าพระพุทธศาสนา พุทธะโร่ง่ายๆ ตื้นๆ
เทาเอาก็ได้ ว่า โลกะ โทสะ โมหะ แล้วก็เห็นจะไม่มีอะไรอีก อย่างนี้เป็นต้น
ทั้งนี้เพราะเราไม่รู้จัก ไม่รู้จักแม้แต่กิเลสที่เรากำลังมีอยู่ในตัวของเราเอง อย่าง
เต็มแน่น เต็มปรี หลายสิบหลายร้อยชนิด. เราควรจะศึกษาไว้ตามสมควร
นี้เป็นเรื่องละเอียดทางปริยัติ ซึ่งเราจะต้องศึกษากันเป็นพิเศษ ไม่อาจจะเอามา
กล่าวให้หมดในที่นี้ได้.

เมื่อได้ชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างกิเลส ๓ ประเภท โดยอาการ กิริยาที่มันแสดงออก และโดยไวพจน์ คือคำแทนชื่อเรียกมาพอสมควรแล้ว อาตมาจะแสดงผลที่กิเลสมันให้แก่เรา พอเป็นเครื่องให้เกิดความแน่ใจ หรือ เกิดความกล้าในการที่จะละกิเลสกันบ้าง ตามแต่เวลาจะอำนวย.

เรื่องนี้ ก็คือการศึกษาที่เรามาพิจารณากัน ถึงสิ่งที่กิเลสมันทำแก่เรา กระทำแก่เรา. ทั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า กิเลส แปลว่าความเศร้าหมองก็จริง แต่กิริยาอาการที่มันทำให้เราเศร้าหมองนั้น มีมาก. กิเลสที่มีชื่อตรงเป็นชื่อเดียวกัน คือ โสกะ โทสะ โมหะ นั้นแหละ ไม่มีอะไรมากกว่านั้น ต้นตอของมันก็มาจากอวิชชาตัวเดียว แต่ถึงอย่างนั้น มันแสดงอาการในฐานะที่เป็น กิเลสแก่เราทุกคน ในลักษณะที่ต่าง ๆ กัน :

กิเลสเมื่อเป็นเหตุให้เราวิตกกังวล นอนไม่หลับ กังวลกิจการงาน กังวลห่วงลูกห่วงหลานที่อยู่ไกล กังวลอนาคต กระทั่งตายไปจะเป็นอย่างไรก็ไม่ทราบ อย่างนี้ล้วนแต่ทำให้นอนไม่หลับ กินอาหารไม่อร่อยทั้งนี้ นี้เรียกชื่อว่า “กิฏจนะ” แปลว่ากิเลสซึ่งเป็นเครื่องทำความกังวล. คำว่า กิฏจนะ เป็นภาษาบาลี อาจจะทำให้ยุ่งยากมากไปก็ได้ สำหรับท่านที่ศึกษาอย่างธรรมดา แต่ว่าจำไว้ได้ก็ดี แล้วจะได้รู้อย่างน้อย กิเลสนี้มันแสดงฤทธิ์ออกมาเป็นความกังวล หรือทำความกังวลอย่างหนึ่งแล้ว.

กิเลสทำหน้าที่ผูกพันเรา ให้ติดกับความทุกข์ เหมือนกับเชือกที่มันผูก ล่ามสัตว์ให้ติดอยู่กับอะไรบางสิ่งบางอย่าง ไม่ให้หลุดออกจากกันได้ เหมือนกับ ค้ายที่เย็บผ้าสองชั้นให้ติด ไม่หลุดออกจากกันได้ กิเลสก็ทำหน้าที่เหมือนกับ

ตัวยึด ร้อยเราให้ติดกันอยู่กับความทุกข์ ความทนทาน ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของวิญญูสงสาร. กิเลสนี้เป็นเครื่องร้อยรัดเรา ให้ติดอยู่กับความทุกข์ คือวิญญูสงสาร. ฉะนั้นกิเลสนี้ จึงได้ชื่อว่า “สังโยชนะ” แปลว่า เครื่องผูกมัด เครื่องผูกพัน.

กิเลสบางประเภท เช่นความสงสัย ไม่เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า หรือไม่เชื่อกรรมเป็นต้น เหล่านี้เป็นกิเลสชนิดที่เป็นเหตุ ทำให้เข้าต่อการพ้นทุกข์ เป็นเหตุให้ล้มลง หรือให้เนิ่นช้า ต่อการที่จะพ้นทุกข์; กิเลสในลักษณะเช่นนี้ เราเรียกว่า “ปปัญฺจะ” หรือปปัญฺจธรรม คือกิเลสที่ทำให้เกิดความเนิ่นช้าในการที่จะพ้นจากความทุกข์. เพราะถ้ากิเลสนั้นเข้าครอบงำ ย่อมทำให้เกิดความสงสัย ไม่เชื่อลงได้ เกิดความท้อหวั่นขึ้น ไม่สามารถปฏิบัติเพื่อดับทุกข์.

กิเลสบางประเภท มีความเคยชินในการเกิด จนดูราวๆว่ามีการสะสม หมักหมม หรือคงอยู่ในสันดานเป็นประจำ เป็นเชื้อเก่าทำให้เกิดเชื้อใหม่ อันเป็นเครื่องเศร้าหมอง เป็นกิเลสเรื่อยไป. กิเลสในลักษณะอย่างนี้ ท่านเรียกว่า “อาสวะ” แปลว่าของคอง เหมือนกับการคองให้เกิดการบูดเปรี้ยว. กิเลสที่เรียกว่า อาสวะ นี้ โดยทั่วไปๆ มีอยู่ ๓ อย่างคือ กามาสวะ ของคองคือความใคร่ในกาม, ภวาสวะ ของคองคือความยึดมั่นในความมีความเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ในภพ, และ อวิชชาสวะ ของคองคือความมืด ความไม่รู้. อย่างแรก ได้แก่การเคยชินในการอยากมี - อยากได้ สิ่งที่ตนรักตนใคร่ในทางกาม. อย่างที่สอง ก็คืออยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่อยากจะเป็น

เช่นอยากเป็นคนสวย อยากเป็นคนมีชื่อเสียงเป็นต้น. อย่างที่สาม เป็นความไม่รู้ความจริงที่ถูกต้อง เลยต้องงมงว้าวอยู่เรื่อย ไม่มีที่สิ้นสุด. กิเลสในลักษณะเช่นนี้ เขาเรียกชื่อว่าของคอง แทนที่จะเรียกว่าเครื่องเศร้าหมอง และแห่งเล็งถึงกิเลสอันแท้จริง ไม่ใช่กิริยาของกิเลสที่ออกมาข้างนอก และยังแถมเล็งไปถึงอาการที่มันมีประจำอยู่ในส่วนลึกของสันดาน เลยมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อนุสัย” คำว่า “อนุสัย” แปลว่า ตามนอน ก็ว่าตามนอนอยู่ในสันดานไม่ให้ขาดจากสันดานได้ ก็แปลว่าเป็นการรักษาเชื้อ ถนอมเชื้อของกิเลสไว้ในสันดานอยู่เป็นประจำ พร้อมทั้งจะแสดงอาการเป็นพิษสงขึ้นมาอยู่เสมอ.

ถ้าหากว่าแห่งเล็งถึงกิริยาอาการที่กิเลสนี้ห่อหุ้มจิต กั้นจิตปรากฏออกมาเป็นกิเลสชั้นกลางแล้ว เราก็มีชื่อเรียกอย่างอื่นอีก : เช่นว่า เมื่อความรักเกิดขึ้น ก็กั้นจิตไม่ให้ใสกระจ่างส่องให้เห็นความจริง, ความโกรธเกิดขึ้น ก็กั้นจิตไม่ให้มีความสว่าง แลเห็นความจริง, และความอ่อนเพลียละเหี่ยวใจ ความฟุ้งซ่านรำคาญ ความสงสัย รวม ๕ อย่างที่เรียกว่า “นิวรณ์” นี้ เกิดขึ้นแล้ว ย่อมปิดบัง ที่เคยแจ่มใสวันก่อนๆ วันนั้นก็มืดไปแล้ว หรือว่าเราอยากจะทำกิจการอะไรให้สำเร็จลุกลงไป กิเลสเหล่านี้ก็มาบังมากีดกั้นเสีย. ในกรณีเช่นนี้ถูกเรียกว่า “นิวรณ์” แปลว่าเครื่องกั้นหรือเครื่องบัง เหมือนกับผ้าหรือกำแพง.

ถ้าว่าถึงกิเลส โดยเฉพาะคืออวิชชา อันเป็นเหตุให้ไม่รู้ความทุกข์ไม่รู้เหตุให้เกิดความทุกข์ หรือไม่รู้ความดับทุกข์ ไม่รู้ทางแห่งความดับทุกข์เป็นต้น เราก็เรียกว่าความมืด คือ “ตมะ” ซึ่งแปลว่าความมืด. คำว่าความมืด เลยเป็นชื่อของกิเลส และเป็นกิเลสประเภทโมหะ ทำให้ไม่รู้.

เมื่อเราพิจารณาต่อไป แม้กิเลสประเภทที่เป็นราคะ หรือโทสะ มันก็มีชื่ออีกมากมายเหมือนกับประเภทโมหะ อย่างที่จะกล่าวยกตัวอย่างกิเลสในชื่ออื่นต่อไป :

ถ้ากิเลสแสดงอาการตรึงบุคคลให้ติดแน่นอยู่ในความทุกข์ เหมือนกับไม้เสียบ อย่างนี้ก็เรียกว่า “ขี้ละ” แปลว่า สลัก หรือไม้เสียบแหลม ๆ ที่ใช้ตรึงเป็นลูกสลัก ไม้ที่ตรึงของ อย่างนี้ได้แก่ความรู้สึกที่ต้องทนทุกข์เพราะถูกบักตรึงกันอยู่ด้วยกิเลส.

ถ้าหากเจ็บปวด ท่านเรียกว่า “สัลเลข” ท่านแปลว่าลูกศร ลูกศรที่ใช้ยิงเป็นอาวุธ. ราคะก็เป็นลูกศร โทสะก็เป็นลูกศร โมหะก็เป็นลูกศร เพราะว่าเมื่อสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นแก่จิตแล้ว มันก็มีอาการเจ็บปวด เหมือนลูกศร. กิเลสนั้นเลยถูกเรียกว่า ลูกศร หรือ “สัลลละ”. คำว่าลูกศรหรือเครื่องเสียบแทงนี้ มีหลายชื่อ เช่นคำว่า “วานะ” ที่กลายมาเป็น พานะ นี้ก็แปลว่าเสียบแทงเหมือนกัน. นิพพานก็แปลว่าไม่เสียบแทง. พานะ หรือ วานะ ตัวเท่านั้น แปลว่าเสียบแทง.

ถ้ากิเลสทำหน้าที่ให้ร้อน เราก็เรียกว่าไฟ คือ “อัคคิ” ราคะเกิดขึ้นแล้ว ก็ร้อนไปในลักษณะหนึ่ง, โทสะเกิดขึ้นแล้ว ก็ร้อนไปในลักษณะหนึ่ง, โมหะเกิดขึ้นแล้ว ก็ร้อนไปอีกลักษณะหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงถูกเรียกว่าไฟ.

ถ้าหากกิเลสนั้นมีลักษณะท่วมทับ เหมือนกับน้ำท่วม เราก็เรียกมันว่า “โอะมะ” โอะมะแปลว่าน้ำชนิดที่มากมากผิดปกติ เหมือนกับน้ำป่าหลากท่วมใหญ่ นั้นเรียกว่า โอะมะ เป็นน้ำที่มาท่วมในเวลาอันรวดเร็ว หลบหนีไม่ทัน แล้วก็ท่วมตาย นี่เรียกว่าโอะมะ มีอยู่ ๔ ลักษณะ : กาโมมะ ทิฏฐิโอะมะ ภโวมะ และอวิโชมะ. จำแนกชื่อคือว่า ความใคร่ในทางกาม หรือความหลงใหลในทางกาม เมื่อเกิดขึ้นแล้วท่วมจิต เป็นจิตที่มีลักษณะเหมือนคนถูกน้ำท่วม อย่างนี้เรียกว่า “กาโมมะ”. ความอยากมี-อยากเป็น ที่หลงใหลมากในการมี-การเป็น แล้วก็ท่วมจิต เรียกว่า “ภโวมะ”. ทิฏฐิคือการถือรั้นในความเชื่อความนึก ยึดถือของตัวมาแต่ก่อน มันก็ท่วมจิตเหมือนกัน เรียกว่า “ทิฏฐิโอะมะ”. ส่วน “อวิโชมะ” นี้คือทั่วไปหมดเป็นความไม่รู้ เป็นกิเลสได้ทุกอย่าง อย่างนี้มันก็เป็นการทำมจิตเหมือนกัน มันมีลักษณะท่วมจิตให้เกิดความลำบาก เหมือนกะคนถูกน้ำท่วม แล้วก็ตาย. อย่างนี้แทนที่เราจะเรียกว่า กิเลส เราก็เรียกมันว่า “โอะมะ”

ถ้าเป็นเรื่องให้เศร้าหมอง ให้สกปรก เรามีชื่อหลายชื่อด้วยกัน เช่น เครื่องให้เศร้าหมองสกปรกคือ “มลทิน” ภาษาบาลีเรียก มละ. ถ้าเป็นสิ่งที่เหมือนเอาของสกปรก เช่นขี้โคลนมาไล้ทา นี้เรียก “เลปนะ” เพราะว่าเป็นเครื่องไล้ให้สกปรก คือไล้กาย วาจา ใจ ให้สกปรก.

ถ้าหากว่ากิเลสกลุ่มที่กล่าวชื่อมานั้น มีอาการเป็นภาวะที่ต้องแบกต้องลาก เรากลับเรียกว่า “โยคะ” โยคะ แปลว่า แยก เหมือนกับแยกที่เขาคอรอบคอรวัควาย เพื่อให้มันลากได้ไป. เมื่อเราทุกคน มีกิเลสเกี่ยวกับกามอย่างหนึ่ง, เกี่ยวกับภาวะ คือความมีความเป็นนั้น-เป็นนี้ อย่างหนึ่ง, เกี่ยวกับ

ทฤษฎี คือความคิดอันในความคิดความเห็น อย่างหนึ่ง, เกี่ยวกับวิชา ความเียงหลง อย่างหนึ่ง; ส้อย่างนี้มากคหัทธ ก็ได้ชื่อว่าเราทุกคนมี แยก ขอให้ลองคลำดูที่บ่าหรือคอของเราดูให้ถี่ ๆ ว่าจะพบแยกได้อย่างไร. ความรู้สึก ที่ติดมันในของทั้ง ๔ นั้นแหละ คือแยกที่ครอบอยู่บนคอหรือบนบ่า ที่เราจะต้อง ลาก และเรากำลึงลาก ลากไป - ลากไป ตามอำนาจของกิเลส.

กิเลสที่เรียกชื่อตรง ๆ ว่า “ภาระ” ก็มี. ภาระ แปลว่าของหนัก ได้แก่อุปาทานความยึดถือ อันเป็นกิเลสที่เป็นเหตุให้ยึดถือในเบญจขันธ์ว่าเป็นเรา เป็นของเรา; ยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หรือยึดถือในโลกนี้ หรือยึดถืออะไรก็ตาม ว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา มันก็เกิดเป็นของหนัก ขึ้นมาทันที.

นี้จะเห็นได้ว่า กิเลสในลักษณะการที่มันทำอันตรายแก่เรา มีชื่อต่าง ๆ กันอย่างนี้. ทีนี้ถ้าเราพิจารณาที่กิริยาอาการของกิเลสที่มันทำหน้าที่อย่างร้ายกาจ ไปกว่านั้น ก็ได้แก่กิเลสที่ทำหน้าที่ปรุงแต่งส่งเสริมให้มีความเกิดใหม่ เกิดได้ เรื่อยไป ให้วิภูฏสงสารหักลงไม่ได้ มีแต่ให้ห่วงโซ่คล้องกันไปไม่มีที่สิ้นสุด กิเลสอย่างนี้เราเรียกว่า “สังขาร” แปลว่าเครื่องปรุงแต่ง. เรียกให้เต็มก็คือ “อภิสังขาร” แปลว่าเครื่องปรุงแต่งอย่างยิ่ง ส่วนมากได้แก่กรรม ไม่ใช่กิเลสแท้ แต่มีมูลมาจากกิเลส ซึ่งก็ควรถือว่าเป็นเครื่องเศร้าหมองเหมือนกัน :

กิเลสเป็นเหตุให้ทำดี เพื่อให้เกิดดี เรียกอภิสังขารฝ่ายดี คือ “บุญญาภิสังขาร”

กิเลสความสำคัญผิด ทำให้หลงชั่ว ประุ่งแต่งไปทางเกิดชั่ว เป็นเหตุให้ทำบาป เรียก “อุปญญาภิสังขาร”

กิเลสที่อยากให้งขึ้นไปกว่าศีตามธรรมดา จนเป็นพรหม ไม่เกี่ยวกับกาม สงบสุขอย่างพรหม แต่ก็ไม่พ้นไปจากสังสารวัฏฏ์ เพราะยังเกี่ยวข้องกับความเป็น ชนิตที่ตนปรารถนา นี้เรียก “อเนญชาภิสังขาร”.

อกิสังขารทั้ง ๓ นี้ แม้จะเป็นตัวกรรมก็จริง แต่มีมูลมาจากกิเลส ตั้งอยู่กับกิเลสที่เดียว มันจึงอยาก มันจึงปรุ่ง ทำหน้าที่ปรุ่งเป็นอกิสังขาร ทำหน้าที่ปรุ่งให้มีการเกิดเรื่อยไป ให้มีการทำดี หรือทำชั่ว หรือทำไม่ดีไม่ชั่ว แต่เป็นอย่างโลกๆ เป็นห่วงคล้องกันไป เป็นห่วงๆ อย่างที่กล่าวมาแล้ว ว่าคนหนึ่งๆ ในวันหนึ่งๆ เรามีวิสุทธิสงสาร นับไม่ไหว.

ที่นี้ถ้าเป็นกิเลสทำหน้าที่เป็นอาหาร “อาหาร” คำนี้ ก็เป็นชื่อของกิเลสอีกชื่อหนึ่ง ไม่ได้หมายแต่เพียงอาหารที่เรากิน อาหารคำนี้ แปลว่า นำมาซึ่งผล. กิเลสที่นำมาซึ่งผล เพื่อตกแต่งให้เกิดใหม่ ตกแต่งให้มีวิญญาณ เรียก “วิญญาณาหาร” ตกแต่งให้เกิดภพใหม่ ปฏิสนธิใหม่;

“กวลิงการอาหาร” – อาหารคือคำชั่ว คำชั่วตามธรรมคานี้แหละ ถ้ามีคัตถหาในมัน นั่นก็ทำให้เกิดเรื่องเพราะการกินได้;

“ผัสสาหาร” – อาหารคือการกระทบทางกาย หรือทางใจ กล่าวคือทางรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ซึ่งล้วนเป็นทางเกิดเรื่องเกิดราวได้จากการผัสสะนั้น ก็ก่อให้มีเวทนาขึ้น แล้วก็มีคัตถหา มีอุปาทาน ต่อๆ ไป;

“มนัสัญเจตนาหาร” – อาหารคือเจตนา อันนี้คือค้นหาแท้ เป็นกิเลสแท้. เราทำสิ่งต่าง ๆ ด้วยมนัสัญเจตนาหารนั้น. อาหารคือเจตนา ทำให้กระทำกรรม เพราะฉะนั้นกิเลสนี้ จึงได้ชื่อว่าอาหาร เพราะเหตุที่นำมาซึ่งผล เป็นเรื่องการกระทำ ที่ทำให้เกิดผลสะท้อนไม่มีที่สิ้นสุด เหมือนกับเรากินอาหารเข้าไปแล้วอึด เกิดความรู้สึกต่าง ๆ เกิดความงอกงามต่าง ๆ ทางเนื้อหนังเป็นต้น. ชื่อว่าอาหารแล้ว ต้องนำผลอย่างใดอย่างหนึ่งมา เป็นเรื่องวุ่นวายเสมอ.

กิเลสในฐานะที่ทำให้เกิดผลต่าง ๆ อย่างนี้ เราให้ชื่อว่า “อาหาร” และที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง ก็มโนสันญเจตนาหาร หรือวิญญาณาหาร กล่าวคืออาหารคือเจตนา (นี้เป็นตัวกิเลสที่ทำให้ทำกรรม วายเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร) กับอาหารคือวิญญาณ (ตัวปรุงแต่งวิญญาณให้เวียนวายเป็นอันดี). กิเลสนี้มีลักษณะเช่นนี้ เราจึงเรียกว่า “อาหาร” ในภาษาไทยเรา ไม่เคยใช้คำนี้ว่าเป็นกิเลส แต่ในภาษาธรรมะหมายถึงกิเลสด้วย.

กิเลสชื่ออีกชื่อหนึ่ง ที่สำคัญมาก พระพุทธเจ้าท่านใช้มาก คือคำว่า “สมุทัย” สมุทัย แปลว่าเกิดขึ้นพร้อม (สัง = พร้อม, อุ = ขึ้น, ทย = ไป; สังอุทยะ = ขึ้นไปพร้อม หรือเกิดขึ้น) ได้แก่การปรุงแต่งให้เกิดขึ้นซึ่งความทุกข์. กิเลสทุกชื่อ ล้วนแต่เป็นสมุทัย คือให้เกิดความทุกข์. สมุทัย ก็คือสมุทัยของความทุกข์ เพราะฉะนั้นกิเลสทุกชนิด ไม่ว่าอย่างไรหมด เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์. เราจึงรู้จักหน้าตาของกิเลสไว้ ว่าอยู่ในฐานะเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ เราจะได้มีความเกลียดกิเลส กลัวกิเลส; และมามีความกล้า ความเพียร ความพอใจ ที่จะฆ่ากิเลส เพื่อให้เรามีความทุกข์น้อยลงตามส่วน

จนกว่าจะถึงที่สุดของความทุกข์ คือดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการศึกษาพุทธศาสนา.

ในที่สุด ก็สรุปความได้สั้น ๆ ว่า วิญญูสงสารนั้น ไม่ใช่อะไร มันคือชีวิตที่หมุนไปเป็นวงกลม ๆ วงกลมของชีวิต หรือชีวิตที่หมุนไปเป็นวง ๆ เป็นห่วง ๆ ห่วง ๆ วันหนึ่งไม่รู้จกก็สืบท่วง ก็ร้อยห่วง ก็พันห่วง แล้วแต่ความเก่งของเจ้าของ แล้วแต่สิ่งแวดล้อมของบุคคล สัตว์ สังขารนั้น ๆ ไม่เหมือนกันทุกคน ไม่เท่ากันทุกคน ; แต่มันเหมือนกัน ตรงที่ว่ามีกิเลส^๕ เป็นแรงดันให้วงกลมของชีวิตหมุนไป เป็นห่วง ๆ ห่วง ๆ เป็นกรณี ๆ คือ อยากทำ แล้วทำ แล้วได้รับผลไปหล่อเลี้ยงความอยากอันใหม่ นี่เรียกว่าห่วงหนึ่ง ๆ. ห่วงหนึ่งในวันหนึ่ง ที่เรียกว่าวงกลมของชีวิต หรือชีวิตที่หมุนไปเป็นห่วง ๆ นี้คือวิญญูสงสาร. ในนั้นมีกำลังงานคือกิเลส ล้อ^๖ที่หมุนไปด้วยอำนาจของกิเลส. เรียกว่าเราศึกษาเรื่องวิญญูสงสารและกิเลส ซึ่งโดยที่แท้แล้ว คือกฎแห่งกรรมในชั้นละเอียด. กิเลส เป็นเหตุให้มีการเคลื่อนไหว คือการทำกรรมเกิดผลขึ้นเป็นรางวัลหล่อเลี้ยงกิเลส หรือเป็นเสน่ห์ที่จะจูงจิตสัตว์ให้ทำการหมุนต่อไปเพื่อการสร้างกิเลสใหม่. สิ่งที่เราเรียกว่าผล หรือลูกนั้น ระวังให้ดี เป็นค่าจ้างหรือเป็นเหยื่อที่ธรรมชาติคือกิเลส มีไว้ล่อสัตว์ ให้ติดแน่นอยู่ในสังสารวัฏฏ์อย่างที่จะหลุดออกไปไม่ได้.

อาตมาขอยุติคำบรรยายวันนี้ เพราะหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ศาลาการปกครอง ครั้งที่ ๖/๒๕๐๐

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับ

การตกลง ภัยของเป็นคุณ
พระอรุณนันทมุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยาย อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

การบรรยายครั้งแรกๆ ข้อความก็มีความสัมพันธ์เนื่องกันมาตามลำดับ เพราะฉะนั้นจำเป็นจะต้องขอร้องให้ระลึกถึงใจความสำคัญของครั้งก่อนๆ ให้ชัดเจนอยู่ในใจ เป็นปกติอยู่ด้วย โดยเฉพาะเรื่องความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา หรือจะเรียกว่าศีลธรรมกับสังฆธรรมก็ได้ เพราะเป็นของคนละอย่างต่อกัน. ศีลธรรม หมายถึงมนุษย์ทำขึ้น บัญญัติขึ้น ตามความต้องการของมนุษย์เองเป็นส่วนใหญ่; แม้จะมีคล้ายตามสังฆธรรม ก็ยังอยู่ในอำนาจ

ของมนุษย์ และมุ่งเกิดประโยชน์ส่วนรวมหรือสังคม. ส่วนสังจรรย์หรือ
ตัวแท้ของศาสนานั้น ไม่เป็นอย่างนั้น.

และวันต่อมา ได้บอกให้ทราบถึงวิธีปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ซึ่งจะต้องอนุวัตร
ให้สมควรแก่เรื่องศีลธรรมหรือสังจรรย์. ในเรื่องเดียวกัน เราอาจปฏิบัติ
ในแง่ของศีลธรรมก็ได้ ในแง่ของสังจรรย์ก็ได้. และต่อมายังได้บอกถึง
พระรัตนตรัย ในแง่ของศีลธรรม และในแง่ของสังจรรย์ ซึ่งผิดกันมาก.
ในแง่ของศีลธรรม เราฟังผู้อื่นสั่งอื่น ตลอดจนฟังพระรัตนตรัย; ส่วนแง่ของ
สังจรรย์ เรากลับฟังตัวเอง. ทั้งนี้เป็นไปได้ด้วยกฎแห่งกรรม ซึ่งมีอำนาจ
ควบคุมสิ่งทั้งปวงในโลก. กรรม เป็นของเนื่องกันกับกิเลสหรือสังสารวัฏฏ์.
สังสารวัฏฏ์ คือชีวิตของคนเรา ซึ่งหมุนไปเป็นรอบ ๆ เป็นประจำวันทีเดียว
มีกิเลสเป็นแรงผลักดัน. ในสังสารวัฏฏ์ มีสิ่งที่เรียกว่า “อัสสาทะ” คือสิ่งมีรส
เป็นที่ยั่ววนแก่สัตว์ โดยเฉพาะให้เกิดกิเลส. ฉะนั้นสัตว์จึงมีกิเลสแล้วทำกรรม
และรับผลของกรรม ซึ่งส่งเสริมให้มีกิเลสอีกต่อไป อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงวนเวียน
เป็นสังสารวัฏฏ์.

วันนี้ เราควรจะพิจารณากันว่า **ทำไม สัตว์จึงได้ตกอยู่ในอำนาจ
การยั่ววนของสังสารวัฏฏ์?** หรือว่าในสังสารวัฏฏ์นั้น มีอะไรเป็นเครื่อง
ยั่ววน จึงมีรส มีเสน่ห์ ดึงดูดสัตว์ไม่ให้หลุดไปจากสังสารวัฏฏ์ได้? ในข้อนี้
ขอตอบว่าเพราะมี การอุกถวง คิ้วของเป็นคู่ นั้นเอง ซึ่งเราจะกล่าวกันถึง
สิ่งนี้.

การอุกถวงคิ้วของเป็นคู่ หมายความว่า ของที่มีอยู่เป็นคู่ ๆ ใน
สังสารวัฏฏ์นั่นเอง ทำให้เกิดการเข้าใจผิด สิ่งเหล่านั้นเป็นมายา ก่อให้เกิดความ

เข้าใจผิดแก่สัตว์ที่มาเกี่ยวข้องกับสังสารวัฏฏ์. สิ่งทั้งหลายในสังสารวัฏฏ์ย่อมมีอยู่ในฐานะเป็นคู่ การจมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ ก็เพราะอำนาจของการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ๆ นี้เอง. อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้แต่สัตว์เดียรัจฉาน ซึ่งมีความคิดนึกน้อยทำอะไรได้น้อย ก็ตกอยู่ในวิสัยที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ๆ อย่างเดียวกัน.

ของเป็นคู่ ๆ ในที่นี้ ก็คือ สิ่งที่เราคิดว่ามันตรงกันข้ามกัน ซึ่งท่านทั้งหลายก็เห็นกันอยู่ทุกวัน หรือเรียกร้องกันอยู่ทุกวันนี้แหละ ของคู่ มีอยู่มากจนเหลือที่จะกล่าว ยกมาพอเป็นตัวอย่าง ก็เช่น ร้อน - เย็น นี้ก็เรียกว่าคู่หนึ่ง อันหนึ่งร้อน อันหนึ่งเย็น, นอก - ใน นี้ก็คู่หนึ่ง, หน้า - หลัง, เข้า - ออก, สั้น - ยาว, สวย - ชั้เหว่ ฯลฯ อย่างนี้เป็นต้น มันมีความเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ ตรงกันข้ามกันอย่างนี้ ตลอดจน ความดี - ความชั่ว บุญ - บาป สุข - ทุกข์ เหล่านี้ล้วนเรียกว่าเป็นของคู่ ๆ ทั้งนั้น. สิ่งเหล่านี้มีหน้าที่ทำให้คนเข้าใจว่าเป็นคู่ แล้วเกิดแบ่งความรู้สึกเป็นชอบ หรือไม่ชอบ ตามของคู่หนึ่ง ๆ. เมื่อตกอยู่ในอำนาจการลวง ของของเป็นคู่ ๆ แล้ว เราจะต้องรักสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วเกลียดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง. เมื่อรักสิ่งใดก็ต้องเป็นไปตามอำนาจของสิ่งนั้น นี่เป็นที่ตั้งของกิเลสในวาระแรก. ที่นี้ เราจะต้องศึกษาให้เข้าใจถึงความจริงไม่ให้ของเป็นคู่ ๆ นี้ หลอกลวงได้อีกต่อไป.

เรื่องในฝ่ายศีลธรรม เราวางกฎเกณฑ์ที่อนุวัตรไปตามของที่เป็นคู่ คือว่าอยากได้ในฝ่ายที่นิยมกันว่าดี ว่าถูก ว่าจริง เป็นต้น; แล้ก็รังเกียจฝ่ายที่ไม่ดี ไม่ถูก ไม่จริง เป็นต้น. แต่ในฝ่ายสังัจฉธรรม เราถือว่าของเหล่านั้นเหมือนกัน ไม่มีอันไหนที่น่ารัก น่าเอา; ไม่มีทางที่จะคัดออกมาเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาหรือไม่น่าปรารถนา แต่เป็นของที่ไม่ควรรีคือ ว่าเป็นของที่น่า

ปรารถนาเหมือนกันหมด. ฉะนั้นปัญหาเรื่องของคุณ^๕ จึงมีอยู่มาก เพราะว่าฝ่ายหนึ่งหรือทางหนึ่ง ในชั้นศีลธรรมนั้น มีวิธีปฏิบัติอย่างหนึ่ง เพื่อให้ถูกตามความนิยมของศีลธรรม; ส่วนฝ่ายสังฆธรรมนั้น มีอีกอย่างหนึ่งซึ่งตรงกันโดยเหตุนี้ ถ้ายังหลงไปตามความลวงของของเป็นคู่ ก็ต้องตกอยู่ที่กฎเกณฑ์ของศีลธรรม หรือกฎเกณฑ์ต่างๆ เป็นธรรมดา ไม่อาจจะหลุดพ้นออกไปได้. เราจึงเห็นได้ว่า ของคู่ๆ นี้ เป็นเรื่องของสมมติ อยู่ในชั้นของศีลธรรม ทำอย่างไรเสียก็ไม่พ้นจากวิภูฏสงสารได้ ถ้าคนยังถูกลวงอยู่ในของที่เป็นคู่ ซึ่งจะได้วินิจฉัยกันดู ทีละคู่ๆ โดยละเอียดต่อไป.

ในที่นี้ต้องการจะชี้ให้เห็นว่า ของที่เป็นคู่ๆ นี้ บัญญัติขึ้นตามความรู้สึกของสัตว์ที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่ๆ เอง และเป็นที่ยึดของสิ่งที่เป็นวิสัยโลกต่าง ๆ นานา เช่นว่าประติษฐกรรมต่าง ๆ ที่รู้จักประติษฐนั้นประติษฐนี้ขึ้นมา หรือว่าอารยธรรมแผนใหม่ต่างๆ ตลอดจนวัฒนธรรม กระทั่งศีลธรรมในที่สุด ล้วนแต่อนุวัตรให้เป็นไปตามความลวงของของที่เป็นคู่ๆ นี้ทั้งนั้น. ส่วนสังฆธรรมนั้น เป็นเรื่องที่ลึกลับลึมหิมตาอย่างเต็มที่ ไม่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่่อีกต่อไป. ที่นี้เราจะได้พิจารณาให้เข้าใจกัน ถึงของที่เป็นคู่ๆ นี้ ให้เป็นที่เข้าใจชัดเจนกันเสียก่อน จึงจะทราบชัดว่า มันลวงอย่างไร.

การจับคู่ เป็นคู่ๆ ก็หมายถึงสิ่งที่ตรงกันข้ามเสมอ เรามีทางที่จะจับคู่เป็น ๒ ประเภทด้วยกัน ก็เป็นคู่ๆ กัน แต่ในวิสัยโลก นี้อย่างหนึ่งซึ่งเป็นการลวงอย่างยิ่ง. แล้วเป็นคู่ๆ กัน ในระหว่างวิสัยโลกกับโลกุตระอีกประเภทหนึ่ง อันนี้ลวงน้อยหน่อย. แต่ถ้าจะหลุดพ้นจริงๆ แล้ว จะต้องพ้นจากความรู้สึกที่เป็นคู่ๆ ทุกคู่ ทุกประเภท เสมอไป.

เราจะได้พิจารณากันถึงของเป็นคู่ ๆ คู่ ๆ ที่เป็นวิสัยโลก อยู่ในวิสัยโลกกันเสียก่อน เช่นว่าสวยกับไม่สวย ไพเราะกับไม่ไพเราะอย่างนี้ ต้องรู้ว่ามันเกิดขึ้นมาได้ด้วยความรู้สึกของอะไร ค้ำยันอำนาจของอะไร. มันต้องมีความคิด หรืออุปาทานอย่างอื่น ซึ่งจะเป็นเครื่องช่วยให้เกิดความรู้สึกว่าสวยหรือไม่สวยและอุปาทานอันนั้นก็ฝังแน่นมาแต่เดิม และปลูก ย้อม เพาะ หว่าน กันต่อไป ไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งเกิดความรู้สึกว่าสวย หรือซีเหว.

เราจะเห็นได้ว่า คนสวยอย่างคนไทย กับความสวยอย่างคนต่างประเทศ มันก็เป็นคนละอย่าง จนถึงกับรู้สึกว่าจะไม่สวยต่อกันและกันไปได้. ยิ่งไปเปรียบกันกับคนที่มีความเป็นอยู่ต่างกันอย่างมากมาย เช่นคนที่ล้าหลังในอาฟริกาเป็นต้น ที่ว่าสวย—ไม่สวย ก็ยิ่งแตกต่างกันมากขึ้นไปอีก. คนดำเหล่านั้นอาจจะรังเกียจผิวสีขาว เห็นเป็นของน่าขยะแขยงไปเสียอีก. หรือว่าชนบางชาติที่เห็นกันจากหนังสือภูมิศาสตร์ ที่เขาใช้วิธีตัดแปลงอวัยวะของร่างกายให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ตามที่เขาเห็นว่าสวย เช่นพวกปากเบ็ด ปากจาน เขาเอาของแบน ๆ ใส่ไว้ภายใต้ริมฝีปากบนตั้งแต่เล็ก แล้วค่อยดึงให้มันแบนออกไปกว้างออกไป จนเหมือนปากจานหรือปากเบ็ด นั่นก็ทำไปเพราะอำนาจความเข้าใจว่าสวย และยึดถือว่าสวย. เพราะฉะนั้น ความสวย หรือไม่สวย จึงอาศัยความยึดมั่นถือมั่นอย่างใดอย่างหนึ่ง. ที่นี้สมมติว่าเราเอาคนอาฟริกาที่สวยอย่างปากเบ็ด มายื่นเปรียบกันกับคนที่สวยอย่างสมัยใหม่ อย่างไทย ๆ บ้างสวยอย่างคนต่างประเทศบ้าง แล้วมาให้ผู้ที่มีจิตใจที่กลาง ๆ ก็จะไม่มีความรู้สึกว่าจะใครจะสวยกว่าใคร. หรือถ้าให้ไปตามใครที่ไม่มีคามยึดถือด้วยอุปาทาน เช่นสมมติว่าไปตามลิงได้ ถามว่าสวยอย่างนี้ กับสวยอย่างนั้น ใครจะสวยกว่ากัน ก็จะถูกต้องตัดสินว่าไม่มีใครสวยกว่ากันที่ไหนเลย.

ความไพเราะ กับ ความไม่ไพเราะ เช่นดนตรีที่ถือว่าไพเราะ
นี้ก็ต้องสร้างขึ้นมาด้วยอุปาทาน ทำนองเดียวกับอุปาทานว่าสวยงาม หรือยิ่ง
ไปกว่าด้วยซ้ำ ก็จะต้องถูกลวงมาตั้งแต่ต้นเรื่อย ๆ ให้มีความยึดถือในโน้ต
เสียงตัวนั้น อย่างนั้นอย่างนี้ เรื่อยมาเสียก่อน แล้วศึกษาในทางสลัษัษซ้อน
มากเข้า จึงจะรู้สึกว่าเป็นเสียงดนตรีที่ทำยากและเพราะพรัง. แต่
ถ้าเราไปตามคุณย่า คุณยาย รุ่นเก่าโน้น ท่านไม่รู้สึกว่ามันไพเราะ มันเหมือน
กันหมด มันเหมือนกันกระทั่งเอาคนที่เล่นไม่เป็นเลย มาสี มาดีดไปตามประสา
คนบ้า แล้วเอาดนตรีที่บรรเลงดีที่สุด ที่เรียกว่ามหาอุปารากร มาให้สุนัขฟัง
ถ้ามันบอกได้มันก็จะไม่พบว่ารู้สึกแตกต่างกัน เป็นไพเราะ หรือไม่ไพเราะ
เป็นศิลป์ หรือไม่เป็นศิลป์เลย. เพราะเหตุว่าในสุนัขนั้น ยังไม่มีอุปาทาน
อย่างคน ไม่เคยถูกลวงด้วยของเป็นคู่มากเหมือนกับคน. คนมีแต่ชอบพอกพูน
อุปาทานให้มากยิ่งขึ้น ๆ ตามลำดับ. นี้เราเรียกว่า การถูกลวงด้วยของเป็นคู่
เรื่องไพเราะหรือไม่ไพเราะ.

ความร้อน กับ ความเย็น นี้ก็เป็นอีกคู่หนึ่ง ความร้อนกับความ
เย็น ตามความรู้สึกของคนที่ถูกลวงแล้ว ก็ต้องถือว่ามันต่างกันตรงกันข้าม
แต่ว่าโดยที่แท้แล้ว จะเห็นได้ว่าความจริงมันมีแต่ความร้อน ที่อยู่คนละระดับ
เท่านั้น. ถ้าว่าจะศึกษาด้วยหลักวิทยาศาสตร์ ก็วางหลักไปในทางที่ว่า
มันเป็นความร้อนเสมอกันหมด แต่เป็นความร้อนคนละระดับ. อย่างว่าน้ำแข็ง
ที่ติดกันว่าเย็น น้ำเดือดติดกันว่าร้อน. อันหนึ่งอยู่ ๐ องศา อีกอันหนึ่ง
อยู่ถึง ๑๐๐ องศา. แต่ถ้าเราวัดด้วยปรอทอย่างอื่น น้ำแข็งก็ไม่ใช่ ๐ มันยัง
มีความร้อนอยู่อีกระดับหนึ่ง ซึ่งพอจะทำให้คนที่อยู่ในดินที่อากาศต่ำกว่า ๐ นั้น
รู้สึกอบอุ่นสบาย เขาจึงนอนในถ้ำที่ทำด้วยก้อนน้ำแข็งได้ เพราะน้ำแข็งก็มี

ความร้อนระดับหนึ่ง ถึงแม้จะไม่ร้อนเท่าน้ำเดือด. นี้ โดยหลักวิทยาศาสตร์ ก็บอกให้เห็นได้ ว่าเป็นความร้อนอยู่ในระดับต่างกัน ไม่ใช่ของตรงกันข้าม. นี้ก็แสดงว่าวิทยาศาสตร์นั้น ยังมีการถูกลวงน้อยกว่าคนที่ไม่เป็นนักวิทยาศาสตร์.

แต่ที่^๕ เราเอาความรู้สึก หรือความพอใจของเราเป็นประมาณ มีอุปาทานสร้างขึ้นเรื่อย ๆ ยึดถือในเรื่องความเย็น - ความร้อน เช่นว่าชอบความเย็นก็หลงไหลในสิ่งที่เรียกว่าเย็น ทำให้ต้องกินของที่ทำให้เย็นเสียก่อน ซึ่งบรรพบุรุษของเราแต่ก่อน ไม่เคยกิน และท่านก็ไม่เคยมีปัญหาในเรื่องตุ๋นเย็น เรื่องน้ำแข็งเหล่านี้. บรรพบุรุษเหล่านั้น ไม่เคยรู้จักตุ๋นเย็น ไม่เคยรู้จักน้ำแข็ง ก็ยังไม่ตาย ก็อยู่มาได้ด้วยความผาสุกสบาย ไม่ยุ่งยากมากเหมือนพวกที่ต้อง^๕ ซ้อตุ๋นเย็น ต้องทำน้ำแข็ง. นี้จะเห็นได้ว่าโลกทั้งหมดมีอุตสาหกรรมทำน้ำแข็งกันทั้งโลกนี้ นับเป็นร้อยล้านพันล้านลูกต่อวันหนึ่ง นั้นมันเป็นเรื่องกินด้วยอุปาทานทั้งนั้น ที่จะใช้ไปในทางเก็บรักษาหยูกยา หรือที่จำเป็นแก่ชีวิตจริง ๆ นั้นเป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่ก็เพื่อให้ได้ความเพลิดเพลินในทางรศของการกินทำให้มนุษย์ยุ่งขึ้นอีกก็มากน้อย ในการทำน้ำแข็งกันทั้งโลกในวันหนึ่ง ๆ รวมทั้งตุ๋นเย็นทั้งโลก ในวันหนึ่ง ๆ จะต้องสิ้นเปลืองอะไรไปเท่าไร.

ทั้งหมดนั้น ก็ไม่ใช่อะไร นอกจากทำให้เราถูกลวงด้วยของเป็นคูน^๕ มากขึ้น แล้วเป็นต้นเหตุแห่งการเสื่อมเสียศีลธรรม ความทุจริตคดโกงต่างๆ อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน เพราะเป็นของเหลือเฟือ แต่ก็ต้องหามาให้ได้ ไม่ได้ด้วยวิธีตรง ก็เอาทางคด เหล่านี้เพราะความโลภที่ไม่มีขอบเขต เกิดมาจากอุปาทาน ให้ถูกลวงด้วยของเป็นคูน^๕ คูน^๕ คือ ร้อนกับเย็น นี้. จนกระทั่งเกิดความยุ่งยากลำบากที่ไม่จำเป็นขึ้นอีกมาก แม้ในเรื่องเครื่องนุ่งห่ม. ถ้าย่ำมี

อุปาทานในเรื่องรัชช - เย็น^{นี้}ให้มาก ก็มีความเข้มแข็งทางจิตใจ ทำนทาน
ดินฟ้าอากาศเหล่านี้ตามธรรมชาติยิ่งขึ้น. เมื่อถูกลวงด้วยสิ่งเหล่านี้มาก ก็เกิด
ความอ่อนแอ ปัญหาเรื่องการนุ่งห่ม หรือที่อยู่อาศัยเกี่ยวกับร้อนเย็น^{นี้} ก็มี
มากขึ้น ตามความถูกลวงของมนุษย์ ^{นี้}เรียกว่าเราถูกลวงด้วยของเป็นคู่' ที่เรา
ให้นามมันว่าร้อน กับ เย็น นั้นเอง.

ที่^{นี้} ของเป็นคู่ๆ ถัดไป เช่น นอก-ใน, หน้า-หลัง, ออก-เข้า
เหล่านี้ก็เช่นเดียวกัน, สั้น-ยาว หนา-บาง, อ้วน-ผอม, สูง-ต่ำ, กว้าง-แคบ,
ถ้าเราไม่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่' เราจะไม่รู้ถึงความแตกต่างระหว่างหน้ากับหลัง.
เพราะเราไปสมมติมันข้างหนึ่งเป็นหน้า เหลืออีกข้างหนึ่งมันก็ตรงกันข้าม คือ
ข้างหลัง แล้วก็มีความหมาย; มีความพอใจในส่วนใด อีกส่วนหนึ่งก็ต้อง
ไม่พอใจ; เป็นอย่าง^{นี้}เหมือนกันทุกคู่. เรื่องสั้น - เรื่องยาว ก็เช่นเดียวกัน
ที่แท้ก็คือความยาวที่ต่าง ๆ กัน ถ้ามันไม่อยู่ในลักษณะที่พอใจเรา หรือตามความ
มุ่งหมายของเรา เราก็ไปยึดถือ ^{นี้}ว่าเป็นสั้น - เป็นยาว แล้วเกิดความเกลียด
ข้างหนึ่ง เกิดความชอบข้างหนึ่ง เป็นคู่'ที่ตรงกันข้ามเรื่อยไป.

ในเรื่อง^{นี้} ถ้าเราจะศึกษากฎที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กัน โดยเฉพาะ
สมัยปัจจุบัน^{นี้} ก็มีแะไว้อย่างละเอียดและชัดเจนที่สุด คือกฎเรื่อง *relativity*
ของไอน์สไตน์. ถ้าเราไปศึกษากฎ^{นี้}อย่างครบถ้วนแล้ว คำที่พูดว่า สั้น - ยาว
ออก-เข้า หน้า-หลัง หนา-บาง อ้วน-ผอม สูง-ต่ำ กว้าง-แคบ อะไร
เหล่านี้ ^{นี้}จะเป็นคำที่น่าหัวเราะที่สุด คือเป็นการแสดงความโง่เขลาที่สุด ที่เกิด
ความรู้สึกเช่น^{นี้} เพราะมันเป็นแต่ความหลอกลวงของของที่เป็นคู่' ซึ่งหลอกลวง
ต่ออวัยวะเครื่องรับสัมผัส คือตา หู จมูก ลิ้น กายของเรา. เราเกิดความ

ต้องการชนิดที่จะเป็นอย่างนั้น—อย่างนี้ ขึ้นมาทีเดียว ไม่ออกก็เข้า ไม่สั้นก็ยาว ไม่หนา ก็บาง ไม่อ้วนก็ผอม ไม่สูงก็ต่ำ ไม่กว้างก็แคบ อย่างนี้เป็นต้น. ในที่สุดมันเป็นเรื่องการถูกลอกหลวง หลอนหลอกของอุปาทานทั้งนั้น. เช่นว่าห้องนี้มันเล็ก หรือใหญ่ ก็แวกรู้สึกว่าห้องนี้มันเล็กไปเสียแล้ว ในเมื่อโอกาสและความต้องการอย่างหนึ่ง แต่ที่มีความต้องการอย่างอื่น โอกาสใช้ห้องนี้เป็นอย่างอื่น ห้องนี้ก็ใหญ่ไปเสียอีกแล้ว ฉะนั้นจึงไม่มีอะไรแน่นอนในคน แม้คนเดียวกันนั้น แล้วแต่ว่าความถูกลวงนั้น มีมากน้อยเพียงไร มีความเคยชินกันเข้าเพียงไร เพราะฉะนั้น ปัญหาที่จะต้องอย่างนั้น—ต้องอย่างนี้ ก็มีขึ้น เช่นสั่งให้หรือทำใหม่ หรือต้องต่อเติมอะไรต่าง ๆ นี้ก็เกิดขึ้นเพราะความถูกลวงทั้งสิ้น.

ที่ขอบพูดกันว่า คำ—ขาว เป็นของแตกต่างกัน นี้ก็ทำนองเดียวกัน ถ้าเป็นเพียงสักว่าสี คือสีคำ—สีขาวแล้ว ก็เป็นเพียงสักว่าสี เกิดขึ้นตามความยึดถือว่ามันคำ--มันขาว อันหนึ่งน่าเกลียด อันหนึ่งน่ารักเป็นต้น.

กลางวัน กับ กลางคืน ถือว่าตรงกันข้ามเป็นคู่หนึ่ง แต่ที่แท้แล้วก็เป็นเวลาเสมอกัน เป็นเวลาที่เปลี่ยนแปลง ล่วงไป ๆ ตามความไม่เที่ยงมันหลอกหลวงเพราะเพียงว่า เคียงพระอาทิตย์ไปอยู่อีกเหลี่ยมหนึ่ง ไม่ได้รับแสงสว่าง ทางด้านนี้ก็กลางวัน ; ทางด้านที่ยังมีแสงอาทิตย์ส่อง ก็เป็นกลางวัน. ถ้าดูกันในเวลานั้น ตามันก็เห็นจริงอย่างนั้น มันเป็นของคู่. แต่ถ้าดูกันในแง่สังขารตามความจริงแล้ว มันก็เป็นเพียงสังขารที่เสมอกัน เปลี่ยนแปลงเสมอกัน มีอะไร ๆ เสมอกัน. แต่เพราะเราไปยึดถือเข้า เราก็บัญญัติสิ่งต่าง ๆ ให้เหมาะกับวัน หรือ คืน, เลยมีปัญหาเกี่ยวกับวัน หรือ คืน มากกว่าธรรมชาติ หรือกว่าที่ควรจะเป็น.

เรื่องบน กับ ล่าง คู่กันเหมือนกันอีก ของคู่เหล่านี้ วิทยาศาสตร์
 ย่อมอธิบายได้ดี เราควรจะรู้จักถือเอาประโยชน์จากการศึกษาทางวิทยาศาสตร์
 เพื่อเป็นคำอธิบายความจริงในข้อนี้ กันให้เต็มตามที่ควรจะได้. เรื่องบน —
 เรื่องล่าง มันเกิดขึ้นมาได้ เพราะความดึงดูดจากจุดศูนย์กลางของโลก เพราะ
 ทุกสิ่งทุกอย่างจะถูกดึงดูดไปสู่จุดศูนย์กลาง ที่เรียกว่า *gravity*; เพราะฉะนั้น
 การตกของสิ่งที่มีน้ำหนัก มันก็จะตกไปสู่จุดศูนย์กลางของโลกทั้งนั้น ซึ่งเรา
 ก็ทราบกันแล้วว่าเป็นรูปทรงกลม ฉะนั้นมันจะตกมาทางทิศไหน โดยรอบ
 ณ แห่งใดก็ตาม มันจะตกไปสู่จุดใจกลางของโลกทั้งสิ้น. ถ้าเผอิญว่าเวลานี้
 เราอยู่ที่ทวีปโลกทางนี้ ซึ่งถือว่าทางนี้เป็นส่วนบน ส่วนที่ตรงกันข้ามกับฝ่ายเรา
 เช่นทวีปอเมริกาเป็นต้น มันก็ต้องเป็นด้านล่าง แล้วทำไม ของมันจึงไม่หล่น
 ไปจากโลก คือหลุดไปจากโลก แล้วหายไปในอากาศเล่า แล้วเขายังรู้สึกว่
 มันจะหล่นลงไปข้างล่างอยู่เรื่อย เหมือนเราที่นี่. นี้ก็เพราะว่า สิ่งที่มีน้ำหนัก
 ทั้งหมดเหล่านี้ถูกดึงดูดอย่างแรง ให้เข้าหาจุดใจกลางโลกเหมือนกำลังดึงดูด
 ทางซีกโลกทางเรา ฉะนั้น มันควรจะไม่มีบนมีล่าง อะไรมากกว่า. เพราะฉะนั้น
 ความเข้าใจว่า บนหรือล่าง จึงเป็นความเข้าใจผิด หรือเป็นความโง่เขลาอย่างยิ่ง
 เพราะไม่มีบน ไม่มีล่างเลย แต่พอเราเกิดมา เราก็เห็นสิ่งต่าง ๆ หล่นลงมา
 แผ่นดิน จะโยนขึ้นไปบนอากาศเท่าไร ๆ มันก็หล่นลงมาทุกครั้ง ไปโยนที่
 ประเทศไหน บนผิวโลกแห่งไหน มันก็เป็นอย่างนี้ แล้วบน-ล่าง มันจะมี
 อยู่ที่ไหน ถ้าเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างวิ่งเข้าหาจุดใจกลางโลก. เพราะฉะนั้น คู่ที่ว่า
 บน-ล่าง นี้ก็คือความตกลงของของที่เป็นคู่ มีอยู่ในโลก. จากความรู้
 ทำนองนี้ เราก็ทราบอีกว่า คำที่ว่า ฟ้า คู่กันกับ ดิน นั้น มันก็เหมือนกันอีก
 ถ้าอาศัยวิชาความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ก็ไม่มีฟ้า ไม่มีดิน มีแต่ *atmosphere*
 รอบโลก แล้วก็ห่างออกไปทุกที่ ๆ ไม่มีบน-มีล่าง ไม่มีฟ้า ที่คู่กันกับดินอีกเลย.

ที่นี้ คู่อื่น ๆ ทั่วไปอีก เช่น ไป กับ มา หรือ ไป กับ หยุด. ก็ จะเห็นได้ว่าเป็นความหลอกลวงอีกชนิดหนึ่ง ถ้าไปทางข้างหน้า ก็เรียกว่า “ไป” เดินกลับมาทางนี้ ก็เรียกว่า “มา”. นี่เพราะเราเอาความต้องการของกิเลสตัณหา หรืออุปาทานอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเกณฑ์ จึงได้เกิดความรู้สึกว่า “ไป” นั้น คือห่างออกไป; “มา” นั้น คือมาหาสิ่งที่ตนต้องการ. เพราะอำนาจความยึดถือในสิ่งนั้นด้วยอำนาจตัณหา หรืออุปาทานนั่นเอง จึงเกิดความรู้สึกที่แตกต่างกัน ระหว่างสิ่งที่สัักว่าเป็นการเคลื่อนไหว เช่นห่างจากสิ่งที่ตนรัก ก็เรียกว่า “ไป” ถ้ามาสู่สิ่งที่ตนรัก ก็เรียกว่า “มา” เหล่านี้เป็นต้น. แต่ถ้เราเอาอุปาทานนั้นเอง เป็นหลัก เราก็เห็นได้ข้อหนึ่งว่า มันก็เป็นเพียงการเคลื่อนไหว เพราะว่า “มา” ก็มาหาสิ่งที่ตัวรัก; “ไป” ก็ไปหาสิ่งที่ตัวรัก ไปตามกิเลสตัณหา ไปหาสิ่งที่ตัวต้องการ มันเป็นแต่เพียงการเคลื่อนไหว และเป็นการเคลื่อนไหวที่อย่างเดียวกันแท้ ๆ แต่ถูกกิเลสตัณหา อุปาทานหลวงให้เกิดความรู้สึกว่าเป็น “ไป” เป็น “มา”.

พูดว่า “ไป” หรือ “หยุด” ก็เหมือนกัน ถ้าไป มันก็ไปหาสิ่งที่ตนรัก ถ้าหยุด มันก็หยุดอยู่กับสิ่งที่ตนรัก คือมีอุปาทานเป็นเครื่องบังคับให้ไป หรือให้หยุดอยู่. นี่ ตามธรรมดาเราเรียกว่าเป็นของคู่ ถือว่าไปกับหยุดนี้เป็นของคู่ตรงกันข้าม โดยที่แท้แล้ว เป็นสิ่งที่เป็นไปด้วยอำนาจอุปาทานหรือตัณหาเสมอกัน.

เรื่องช้า-เรื่องเร็ว คู่นี้ก็ เป็นเพียงอัตราของความเคลื่อนไหว ที่ทำให้เกิดความหลวงตามกิเลสตัณหาของคนนั้น ถ้ามันอยากมาก ก็รู้สึกว่ามันช้า ถ้ารู้สึกอยากน้อยหรืออยากอีกทางหนึ่ง ก็รู้สึกว่ามันเร็ว แล้วแต่ความต้องการในเวลานั้น.

อย่างคนที่มีความต้องการมาก แม้นั่งรถยนต์ นั่งเครื่องบิน ก็ยังรู้สึกช้า. บรรพบุรุษของเราสมัยก่อนมีความต้องการน้อย มีกิเลสตัณหา น้อย นั่งเกวียน หรือนั่งรถม้า ก็รู้สึกว่ารวดมไปแล้ว. ซ่อนมันแล้วแต่ความลวงของความอยาก ที่มีมากหรือน้อยนั่นเอง. ยิ่งสมัยนี้ เรามีเครื่องขนส่งที่รวดเร็ว เช่นรถยนต์ เป็นต้น คนก็ยังขยายความต้องการออกไปมากมายหลายเรื่อง แล้วก็อึดๆ เอาไว้หวังจะใช้รถยนต์นั้นตามสนองความอยากให้ได้เร็วได้ดี แต่พอถึงเวลาทำตาม ความต้องการนั้น ออกวิ่งรถยนต์ รถยนต์มันก็เร็วทันใจไม่ได้ เพราะว่าความ ต้องการมันมากกว่า เร็วกว่าไว้อะไร. ฉะนั้นคนที่นั่งรถยนต์นั้น จึงไม่แน่ว่า จะไม่มีทุกข์มากกว่าคนที่เดินไป เพราะความต้องการ หรือความร้อใจของเขา มีมาก. ฉะนั้นความเร็วของรถยนต์ จึงช่วยไม่ได้ ที่จะบรรเทาทุกข์ให้ มันยังคงมีกิเลสตัณหาออกหน้าไปเรื่อย. ความช้า - ความเร็ว จึงเป็นความ ลวงชนิดหนึ่ง คู่หนึ่งด้วยเหมือนกัน ที่ทำให้คนเรายุ่งยาก.

แม้ที่สุด แต่สิ่งที่น่าจะเป็นของแตกต่างกัน เช่น การรับ- การจ่าย, การรับ คือการได้มา; การจ่าย คือการจ่ายออกไป ถือว่าเป็นของคู่ หรือตรงกันข้าม. นี้ก็เพราะความต้องการ กิเลสตัณหาที่ต้องการจะเอามา หล่อเลี้ยงกิเลสตัณหาเอง ถ้าหมดกิเลสตัณหา ไม่มีความต้องการแล้ว การรับ หรือการจ่าย ก็ไม่มีความหมาย. นี้เราจะเห็นได้ว่า พระอรหันต์ไม่มีการรับ ไม่มีการจ่าย เพราะท่านไม่มีความต้องการที่จะรับมาเพื่อจ่าย หรือจ่ายไป เพื่อรับมา อย่างนี้เป็นต้น. แต่ส่วนคนธรรมดาอย่างปุถุชนก็มีความหมายมาก จนเดือดร้อนเป็นไฟ เพราะรับ - จ่าย เพราะเขาถูกลงด้วยของเป็นคู่ๆ อย่างยิ่ง.

คู่ต่อไป ที่เกี่ยวกับของที่เป็นนามธรรมมากขึ้นอีก เช่นว่า ได้ ข้อเสีย กับ เสียข้อเสีย. นี้เห็นได้ว่า เป็นเรื่องบัญญัติของคนในโลก

ที่มีความยึดถือด้วยอุปาทาน และบัญญัติว่าอย่างนั้น เป็นได้ชื่อเสียง อย่างนั้น เป็นเสียชื่อเสียง แล้วคนก็หลงในชื่อเสียง หลงในบัญญัติอันนั้นมาก เลยมีความหมายขึ้นมาทันที. แต่พระอรหันต์ไม่มีความรู้สึก ในเรื่องเสียชื่อเสียง หรือได้ชื่อเสียง เพราะชื่อเสียงไม่มีความหมายสำหรับท่าน. เพราะฉะนั้น การได้ชื่อเสียง จึงไม่มี จะมีก็แต่ในหมู่ชนที่เป็นปุถุชน ที่หลงอยู่ในความลวงของสิ่งที่เบียดเบียน แล้วก็นิยมตามกันไป ตามที่บัญญัติหรือนิยมกัน ว่าอย่างนั้นเรียกว่า “เสียชื่อ” อย่างนั้นเรียกว่า “ได้ชื่อ”. ในบางกรณีจะเห็นได้ว่าเป็นของหลอกอย่างยิ่ง เป็นชื่อเสียงปลอมก็มี เป็นชื่อเสียงที่ชื่อหามาด้วยความทุจริตก็มี. แต่แม้จะเป็นชื่อเสียงที่ได้กันมาอย่างสุจริต ตามระเบียบของศีลธรรม ก็ไม่มีความหมายอะไรเลย สำหรับชั้นสังฆธรรม หรือชั้นโลกุตตระ มันเป็นเพียงการสมมติบัญญัติของคนที่มีอุปาทานเท่านั้น.

หอม กับ เหม็น ตามธรรมดาเราจะรู้สึกว่าตรงกันข้าม นี่เป็นเรื่องทางวัตถุ วิทยาศาสตร์ได้อธิบายเรื่องนี้ว่า มันต่างกันเพียงจำนวนปริมาณ ในปริมาตรที่เท่ากันเท่านั้น เช่นในอากาศที่มีปริมาตร ๑ ลูกบาศก์เซ็นติเมตร มันมีจำนวนปริมาณของแก๊สนั้นต่างกัน เช่นอย่างหนึ่งมีราวสามพัน อีกอย่างหนึ่งมีตั้งแสนตั้งล้าน อย่างนั้นถ้าแก๊สนั้น ๆ มากระทบจมูก ก็จะรู้สึกต่างกัน ในลักษณะที่เป็นหอม กับเหม็น. เพราะฉะนั้นถ้าเราทำให้ปริมาณที่มากนั้น มีปริมาณน้อยลง สิ่งที่เหม็นก็จะกลายเป็นหอมได้. สิ่งที่เหม็น ๆ ถ้ามาทำให้จางออก ๆ มีปริมาณของปริมาณในอากาศน้อยลง ๆ ในปริมาตรเท่ากันแล้ว สิ่งที่มีกลิ่นเหม็น จะรู้สึกเป็นกลิ่นหอมขึ้นมาได้. นี้เรียกว่าความลวงของปริมาณปรมาณู ที่มีอยู่ในอากาศในปริมาตรเท่า ๆ กัน เราเลยรู้สึกหอมและเหม็น จึงชอบดอกไม้อย่างนั้น รังเกียดดอกไม้อย่างนี้ แล้วยังนำมาใช้เปรียบเทียบ

กันว่าชื่อเสียงหอม หรือว่าชื่อเสียงเหม็น ก็เพราะความมีคติเหมือนกัน มีอุปาทานอย่างเดียวกัน.

เหนือ – ใต้ หรือ ตะวันออก – ตะวันตก นี่ก็เป็นการถูกลวงด้วย space เพราะความมีคติตามความรู้สึกของความต้องการ และในวงจำกัด. อย่างตะวันออก – ตะวันตก นี้ ถ้าเราไปทางตะวันออกเรื่อยมันก็จะวนมาทางทิศตะวันตก. ถ้าเราไปทางทิศตะวันตกเรื่อย มันก็จะมาบรรจบกันทางตะวันออก ใต้ เพราะว่าโลกนี้เป็นของกลม. ทิศเหนือ – ทิศใต้ ก็เหมือนกัน ถ้าไปจนถึงขั้วโลกเหนือ แล้วยังไปต่อไปอีก มันก็ต้องย้อนมาทางขั้วโลกใต้ เพราะฉะนั้นการบัญญัติว่า เหนือ – ใต้ หรือตะวันออก – ตะวันตก นั้น จึงเป็นการบัญญัติอยู่ในวงแคบๆ ตามความลวงของผู้ที่ไม่ทราบว่ทั้งหมดทั้งสิ้นมันเป็นอะไร จึงพูดว่าสวรรค์อยู่ทางทิศตะวันตกบ้าง อยู่ทางข้างบนบ้าง แล้วแต่ละบัญญัติเอาเองไปตามความถูกลวงด้วยของเป็นคู่ๆ.

ในแง่ของศีลธรรมบางอย่าง ที่อาตมาเคยยกตัวอย่างแล้ว เช่นมีความรู้สึกว่า **กินเนื้อ** กับ **กินผัก** นี้ต่างกันตรงกันข้าม. **กินเนื้อ** เป็นการโหดร้าย **กินผัก** เป็นไปในทางเมตตากรุณา. นี้เพราะเราบัญญัติเอาตามความรู้สึกในขอบเขตจำกัดอย่างใดอย่างหนึ่ง ของที่เป็นคู่นี้ จึงลวงได้เหมือนกัน. ถ้าเราพิจารณากันทางวิทยาศาสตร์ก่อน ก็จะเห็นได้ว่า เนื้อ ก็เกิดมาจากผัก เช่นว่าสุกรคนก็เลี้ยงด้วยสิ่งที่เป็นผักล้วน จะเอาเนื้อไหนมาเลี้ยงสุกร. วัวหรือกระบือ เป็นต้น มันก็กินหญ้าตลอดเวลา มันมีอะไรในร่างกายของมัน ที่จะลั่นกรองเอาหญ้า และธาตุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในหญ้า ให้กลายเป็นเนื้อเป็นเลือด; ก็แปลว่า ใต้แยกคัตเอาส่วนที่ดีที่สุดของหญ้า มาเป็นเนื้อเป็นเลือดของมัน.

ถ้าไปกินส่วนนั้นเข้า มันก็บำรุงร่างกายเราเป็นพิเศษมากกว่าที่จะไปกินหญ้าตรงๆ เข้า นี่ก็เป็นของจริง. แต่ว่าเนื้อ หรือเลือดนั้น ก็คือหญ้าซึ่งเป็นส่วนที่แยกออกมาเป็นพิเศษ เพราะฉะนั้นการกินเนื้อ คือการกินผักโดยอ้อม เมื่อเรามองกันในแง่. ถ้าเรายึดถือเอาประโยชน์ ก็เป็นเรื่องของศีลธรรม ว่าเราจะเอาประโยชน์จากการกินอาหารรายนี้ ในลักษณะเช่นไร. แต่ถ้าเราจะกินเนื้อ ซึ่งเป็นส่วนที่เข้มข้นของผัก ก็เป็นส่วนที่บำรุงรุนแรง อันเกิดมาจากผักแต่เพียงเล็กน้อยเท่าที่มีปริมาณที่ไม่เป็นอันตราย มันก็ไม่ต้องเป็นอันตราย เพราะที่แท้มันก็ของอย่างเดียวกัน. แต่ที่นี้ ถ้าเราไปมีอุปาทานว่า กินเนื้อดีกว่า หรือกินผักดีกว่า กินเนื้ออร่อยกว่า กินผักมีจิตใจเมตตากรุนกว่า อย่างนี้แล้ว ก็ต้องพัดกันแน่ ด้วยความรู้สึที่ถูกลวงตัวของเป็นคู่.

เพราะฉะนั้นในทางสัจธรรม จึงมองข้ามความถูกลวงตัวของเป็นคู่ กินอาหารแต่ในลักษณะที่ไม่เป็นโทษก็แล้วกัน. เพราะฉะนั้นการกินนั้น จึงไม่ใช่กินผัก หรือกินเนื้อ แต่เป็นการกินอาหาร ในลักษณะที่ปราศจากโทษ แล้วก็ไม่วุ่นวาย คือไม่ทะเลาะกันด้วยปัญหาที่ว่ากินเนื้อดี หรือกินผักดี เป็นต้น. เพราะว่าเนื้อก็ตาม ผักก็ตาม ย่อมประกอบขึ้นมาจากธาตุที่เหมือนกัน ที่มีอยู่ในโลก แต่ว่าในลักษณะที่แตกต่างกัน ; ซึ่งเราอาจจะปรับปรุงบั้นทอน หรือปรับปรุงให้เหมาะสมได้. นี้เรียกว่ามีปัญหาเรื่องเนื้อ – เรื่องผัก ก็เพราะว่ายังไม่พ้นจากการถูกลวงตัวของที่เป็นคู่.

ที่ว่ามาทั้งหมดนี้ เรียกว่าของคู่ในทางวัตถุ หรือเกี่ยวกับวัตถุ เราได้พิจารณากันมาพอสมควรแล้ว ว่าของที่เป็นคู่กันนั้น มันลวงอย่างไร. ที่นี้เราลองพิจารณากันถึงเรื่องที่มีความหมายไปอีกทางหนึ่ง ซึ่งเป็นคำสมมติเกี่ยวกับมนุษย์มากขึ้น เช่น :

ผู้ใหญ่ กับ เด็ก เรามักจะหลงไปตามร่างกาย : เล็ก ๆ ก็ว่า “เด็ก” เพราะเพิ่งเกิดมาทีหลัง, ส่วนคนที่โต ๆ แก่เฒ่ากว่า ก็ว่า “ผู้ใหญ่”. ถ้าเรา มีความยึดถืออย่างนั้น ก็เรียกว่าถูกลวงอย่างเต็มที่. เราจะเห็นได้ต่อไปว่าผู้ใหญ่ กับเด็กนั้น ไม่ควรจะเอาร่างกายนี้เป็นเครื่องวัด ควรจะเอาคุณสมบัติ เอาคุณธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเครื่องวัด. เด็กนั้นที่แท้ก็มีลักษณะอาการอย่างเดียวกับผู้ใหญ่ เว้นแต่มันยังน้อยกว่า ยังมีความเจริญหรือ develop น้อยกว่า แล้วมันก็ไม่ผิดอะไรกันกับที่ว้าสันกับยาว มากหรือน้อย ในข้อที่ได้อธิบายมาแล้วเป็นต้น. ถ้าเราเข้าใจในข้อนั้นแล้ว ความรู้สึกชอบหรือชังเหยียดหยามหรือยกย่อง ก็จะหมดไปในกรณีที่มีความรู้สึกว่าคุณใหญ่หรือเด็ก. เรา จะมีความเคารพในฐานะที่มันเป็นที่แตกต่างกัน เพราะยังมีระดับที่แตกต่างกัน ในเวลาที่ต่างกัน ; แต่มันจะ develop ไปได้ตามลำดับ และเหมือนกัน คือว่าเด็ก ก็จะต้องเป็นผู้ใหญ่ในวันหนึ่ง หรือผู้ใหญ่ก็ต้องเคยเป็นเด็กมาแล้ว. แต่ถ้าเอาคุณธรรมความดี ความงาม ความบริสุทธิ์เป็นต้น เป็นเกณฑ์กันแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็จะใช้ไม่ได้อีก. ที่ว่า develop มากน้อย หรือร่างกายเล็ก - ใหญ่ อย่างไม่รู้ ก็ยังใช้ไม่ได้ เราไม่ควรถูกลวงด้วยของคู่อย่างง่าย ๆ เช่นนี้.

อีกคู่หนึ่ง ก็คือ พ่อ กับ ลูก. คู่นี้เหมือนกับคู่ระหว่างผู้ใหญ่ กับเด็ก คือ ลูก ก็คือคนที่จะเป็นพ่อในเวลาระยะหนึ่ง. ถ้าเราเอาคนทั้ง พ่อและลูกนั้น มาวัดกันดูในระยะยาว เช่นรอบพันปี หรือหมื่นปีเป็นต้น มันก็ จะไม่มีความแตกต่างระหว่างพ่อกับลูกเลย คือมันจะเหมือนกัน เป็นไปในทาง เดียวกัน ตามลำดับเดียวกัน ครบถ้วนบริบูรณ์ด้วยกัน ตายเข้าโลงอย่างเดียวกัน แต่เดี๋ยวนี้เราเอาระยะเดี๋ยวนี้ นาทีนี้ ชั่วโมงนี้มาวัดกัน มันก็เลยเกิดเป็นพ่อ - ลูก

ที่แตกต่างกันมากขึ้น แล้วปัญหาเรื่องศีลธรรม หรืออะไรต่างๆ ตลอดจนถึงเรื่องเศรษฐกิจเป็นต้น เกี่ยวกับพ่อ กับลูก ก็เกิดขึ้น เพราะเหตุนี้.

หญิง - ชาย สตรีหรือบุรุษ ซึ่งก็เป็นคู่หนึ่ง เรามีอุปาทานในเรื่องหญิงหรือชายนี้ มากกันจนลึ้มธรรมชาติที่แท้จริง ว่าความรู้สึกว่าเป็นหญิงเป็นชายนี้ มันเกิดเพราะต่อมหรือเกล็ดต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในร่างกายเท่านั้น อาจจะผ่าตัด หรือสับเปลี่ยน ให้หญิงมาเป็นชายก็ได้ ผู้ชายเป็นหญิงก็ได้ ตามความรู้ที่เจริญทางด้านศัลยกรรม. แต่ความพอกพูนของอุปาทานในเรื่องหญิง - เรื่องชายนี้มันมาก และเป็นไปในทำนองที่จะให้แตกต่างกันเสียเรื่อย คนเราจึงเตรียมที่จะเป็นหญิง - เป็นชายกัน อย่างเต็มที่ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ตั้งแต่ที่แรกที่ดูเรียกว่าเป็นหญิง - เป็นชาย ครั้งเริ่มรู้ภาษามา เพราะฉะนั้นจึงมีการตระเตรียมที่จะเป็นหญิง - เป็นชาย ตามความยึดถือ หรืออุปาทานของตนๆ มากตั้งแต่เล็ก ๆ ก็เลยมีแยกทางกันไปตามอุปาทานนั้น ๆ เลยถูกลวงด้วยของเป็นคู่คู่นี้ จนมีปัญหามาก เกิดความยุ่งยากในการเป็นอยู่ในโลกนี้ และทางศีลธรรม. ที่ไปบัญญัติว่า หญิง จะต้องมียศที่อย่างนั้น ชาย จะต้องมียศที่อย่างนั้น ; หรือว่า ความงาม ยกให้ฝ่ายหญิงอย่างนี้ ฝ่ายหญิงก็ต้องนั่งทนระบายสีที่ปากที่เล็บ หรือที่ที่เขานิยมกันอย่างไร จนเสียเวลามากมายที่สุด ผิดกว่าฝ่ายชาย. โดยที่แท้แล้ว เราจะเห็นได้ว่า ความต้องการอันแท้จริงของธรรมชาตินี้ ไม่ได้มีความหมายชัด ถึงกับตรงกันข้ามอย่างนี้ มันเป็นเรื่องที่ธรรมชาติสงวนการสืบพันธุ์ จึงสร้างต่อมหรือเกล็ดมาต่างๆ กัน แต่ไม่ต้องการให้มีความยึดถือมากถึงอย่างนั้น. เดียวกันคนมีความเจริญด้วยความคิดความนึก ยึดถืออย่างนี้มากเกินไป ปัญหาจึงมีมากกว่าพวกที่ไม่มีความคิดถือ หรือยึดถือน้อย.

ที่ว่ามีความยึดติดน้อย อาตมาขอภัยที่จะต้องยกตัวอย่างด้วยของต่ำ ๆ เช่นสัตว์ที่เราไม่เรียกมันว่า เป็นหญิง - เป็นชาย แต่เรียกว่า ตัวผู้ - ตัวเมีย. **ความเป็นคู่** ระหว่าง ผู้กับเมีย และความเป็นของคู่ระหว่างหญิงกับชายนี้ต่างกันมาก เพราะมีอุปาทานน้อยกว่ากันนั่นเอง. ความเป็นสัตว์ ผู้-เมีย นั้นจะเห็นได้ว่า เป็นไปตามอำนาจของต่อมหรือเกลนด์ต่าง ๆ ที่เป็นต้นเหตุของเพศแล้วทำหน้าที่แต่เพียงสืบพันธุ์ ; เพราะฉะนั้นปัญหาที่สัตว์ตัวเมียจะต้องแต่งตัวหรือจะต้องทำอะไรต่าง ๆ อย่างคนเรานี้ ไม่มีเลย ; ข้อนี้เพราะอุปาทานส่วนนี้ขาดไปทั้ง ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์เลย ความหมายจึงต่างกัน. ถ้าหากว่าเราเข้าใจความจริงของเรื่องนี้ เราก็จะตัดทอนลงได้มากที่สุดทีเดียว.

ที่นี่ เราไปดูที่ความแตกต่าง ระหว่างที่ว่าผู้-ที่ว่าเมีย ถ้าหากว่าความสืบพันธุ์ เป็นความมุ่งหมายของเรื่องนี้ เมื่อเกิดไม่ต้องการสืบพันธุ์หรือหมกมิเลสตัณหาก็เป็นของอย่างเดียวกัน เพียงแต่ความแตกต่างระหว่างต่อมและเกลนด์ต่าง ๆ นั้น ไม่มีความหมายอะไร ; นี้เรียกว่ามีความยึดติดเบาบาง. ถ้าหากว่าหมกความยึดติดโดยสิ้นเชิง หรือปราศจากความต้องการต่าง ๆ แม้แต่จะสงวนพันธุ์ เช่นพระอรหันต์ผู้หมกอุปาทานอย่างนี้ ก็ย่อมไม่มีความเป็นหญิงหรือความเป็นชาย หรือไม่มีทั้งความเป็นตัวผู้ ความเป็นตัวเมีย ตามความหมายอย่างโลก ๆ นั้นอีกต่อไป ; จิตของท่านจึงอยู่เหนือปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการถูกลวงด้วยของที่เป็นคู่.

สามี่ กับ ภรรยา ก็อย่างเดียวกันอีก เมื่ออุปาทานในทำนองบุรุษสตรี มีมาแล้ว ก็เดินตามมา ถึงความเป็นคู่ ที่เรียกว่า “สามี่” หรือ “ภรรยา”. คู่นี้ยังเป็นของหลอกลวงมากขึ้นไปกว่าความเป็นหญิง - เป็นชาย. เมื่อเราปล่อย

ให้ถูกลวงมากขึ้น มันก็ช่วยไม่ได้ มันจะไปโทษใครก็ไม่ได้ มันก็ต้องมีเรื่องต่าง ๆ เกิดขึ้น เป็นการรอก ทนนานขึ้น ในทางขนบธรรมเนียมประเพณีทางศีลธรรม ทางอะไรต่าง ๆ ที่ต้องผูกมัดตรึงจนยอมจมอยู่ในความทุกข์เกี่ยวกับความเป็นสามี - เป็นภรรยา เป็นพ่อ - เป็นลูก มีความผูกพันกันตามขนบธรรมเนียมประเพณี หรือศีลธรรมและวัฒนธรรม เป็นต้น. ถ้าหากว่าเราเข้าถึงความจริงของเรื่องนี้ ก็จะมองเห็นความที่เป็นคน เหมือนกัน ทนทุกข์เหมือนกัน มีหน้าที่ที่จะต้องบำบัดความทุกข์ที่เกิดมาจากกิเลสตัณหา เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น แทนที่จะเป็นอะไร ๆ มากไปนั้น มันกลายเป็นเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ; บัญหาก็เลี่ยนน้อย บัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากความหมายที่เป็นสามี - เป็นภรรยา มันก็มีน้อย หรือหมดไป เหลือแต่ปัญหาของเพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน. ดังนั้นจะเห็นว่า เป็นความลวงของความเป็นคู่.

ที่นี้ เราจะพิจารณาต่อไป ถึงสิ่งที่ละเอียดขึ้นไปอีก เช่น พุทฺธว่า อยู่บ้าน หรือ อยู่ป่า ของผู้ที่ประพฤติปฏิบัติธรรม พระอยู่บ้าน - พระอยู่ป่า. การอยู่บ้าน - อยู่ป่า นี้ ถูกสมมติว่าเป็นของตรงกันข้าม สำหรับทำนุทั้งหลาย ผู้ไม่เคยอยู่ป่า เพียงสันนิษฐานเอาด้วยแล้ว จะยังรู้สึกว่าเป็นของตรงกันข้ามมากยิ่งขึ้นอีก. แต่ว่า โดยที่แท้แล้ว มันก็เป็นของสมมติที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่อย่างเดียวกัน. ความมุ่งหมายของพระพุทธเจ้าไม่ได้อยู่ที่บ้าน หรือป่า แต่อยู่ที่ว่าตรงไหนมีโอกาสทำให้เกิดความสะทกแก่การที่จะคิดที่จะนี้จะพิจารณา มาก ตรงนั้นก็ใช้ได้. แต่เผชิญในป่า มีสิ่งรบกวนน้อย จึงเกิดชอบหรือถือเอาความสะทกในป่า. แต่ถ้าไปนั่งอยู่ในป่า แล้วจิตใจระลึกไปถึงบ้าน มีความกึกก้องใจน้อมไปถึงบ้าน มันก็ไม่น่าชื่นมาได้. ยิ่งกว่านั้น เมื่ออุปาทานมากขึ้น ผู้ที่อยู่ป่า ก็อวดดี อวดเด่น อวดเกรง ช่มคนที่อยู่บ้าน

ว่าต่ำกว่า. อุปาทานเหล่านี้ ล้วนแต่ทำให้การอยู่ในบ้านนั้นไร้ความหมายโดยสิ้นเชิง เพราะเขาไม่ได้ยึดถือเอาตรงที่ว่า ทำให้สะดวกในการที่จะใช้จิตของตนพิจารณา สิ่งต่างๆ. การถูกลวงในทางบพัญญูติ หรือระเบียบประเพณีเหล่านี้ มีอยู่มากด้วยกัน ดังที่ยกตัวอย่างมา เรื่องอยู่บ้าน - อยู่ป่า นี้.

คู่ที่ใกล้ชิดเข้ามาอีก ก็คือ ฆราวาส กับ บรรพชิต. อย่างภิกษุสงฆ์ สามเณร เรียกว่าเป็นบรรพชิต; ท่านทั้งหลายผู้ฟัง เป็นฆราวาส นี้ก็เป็นสิ่งตรงกันข้ามคู่หนึ่ง ซึ่งเป็นความยึดถือภายนอก ตามที่ชนบทรวมเนียมประเพณี หรือศีลธรรมมีอยู่อย่างไร. แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้มุ่งหมายให้เรายึดถือมาก ถึงอย่างนั้น. มันมีแตกต่างกันอยู่บ้างว่า คนหนึ่งรีบไปเร็วหน่อย อีกคนหนึ่ง อู้ฮ้อ นีมันก็ไม่ต่างกัน ในเรื่องความต่างระหว่างความช้าและความเร็ว มาก หรือน้อย สั้นหรือยาว. การออกบวชก็เพียงเพื่อความสะดวกในการที่จะประพฤติ ปฏิบัติต่างๆ ได้เร็ว มันไม่ใช่กลับตรงกันข้ามอย่างคำกับขาว ถึงกับจะเป็น คู่ปรักษ์ต่อสู้เหยียดหยามกัน. การบรรลุมรรคผลมีได้ แม้ในฆราวาสวิสัย ฆราวาสก็เป็นอริยบุคคลได้ ในขณะที่บรรพชิตบางรูปบางท่าน ก็ยังไม่เป็น อริยบุคคลเลย; ฉะนั้นไม่ควรจะถูกหลอกลวงด้วยของเป็นคู่ คำว่าบรรพชิตหรือ ฆราวาสมากถึงอย่างนั้น. เราควรจะมีดวงถึงภาวะที่เป็นมนุษย์หรือเป็นคนด้วยกัน มีกิเลสตัดหน้าด้วยกัน กำลังทำความพยายามพากเพียรที่จะประพฤติถอนตนออกมา จากความทุกข์หรือกิเลสด้วยกัน อย่างนี้ ความเป็นคู่ก็จะหายไป แตกต่างกันนิดหนึ่ง ตรงไปช้า - ไปเร็ว คนหนึ่งไปช้า คนหนึ่งไปเร็ว. ความช้ากับความเร็วนั้น ก็เหมือนอย่างที่เราอธิบายแล้วข้างต้น มันหลอกให้เรารู้สึกต่างกัน เพราะเราเอาระยะ ยาว หรือระยะสั้น มาเป็นเครื่องกำหนด หรือเอาความต้องการของกิเลสตัดหน้า

เป็นเครื่องกำหนด มันจึงเกิดความรู้สึกว่า ช้า ว่าเร็วขึ้น. แต่ในเรื่องของความหลุดพ้นที่แท้จริงแล้ว จะไม่มีช้า ไม่มีเร็ว เพราะทั้งช้าทั้งเร็ว ยังเป็นกิเลสตัณหา; เมื่อหมดกิเลสตัณหา ก็ไม่มีช้าไม่มีเร็ว. ความเป็นบรรพชิต กับความเป็นฆราวาส จึงเสมอกันด้วยเหตุนี้ ถือเป็นของอันเดียวกัน. ในเมื่อเราเพิ่งเล็งถึงสังขารมคือผู้ที่จะต้องทำความดีกับทุกข้อยู่ตลอดเวลา เสมอกันหมด.

ความรู้สึกที่ก่อให้เกิดกิเลสต่าง ๆ ยังมีอีก เช่น แพ้ - ชนะ ได้ - เสีย เป็นผู้กระทำ - เป็นผู้ถูกเขากระทำ เป็นผู้เอาเปรียบเขา - เป็นผู้ถูกเขาเอาเปรียบ เป็นโจทก์ - เป็นจำเลย เป็นลูกหนี้ - เป็นเจ้าหนี้ เหล่านี้เป็นต้น กล้าย ๆ กันหมด เป็นคู่ ๆ คู่ ๆ นี้ก็คือความหลอกลวงของสิ่งที่เป็นคู่ นั้นอย่างเดียวกันอีก. ถ้าเราไปเพิ่งเล็งเอากิเลสตัณหาเป็นประมาณแล้ว ก็จะรู้สึกว่าเป็นเขาแล้ว หรือชนะเขาแล้ว แน่นนอน. แต่ถ้าเราเห็นลึกกว่านั้น คือว่ามีความรู้สึกที่ถูกต้องกว่านั้นที่แท้มันก็แพ้กิเลสอยู่ตลอดเวลา ทั้งผู้ที่รบแพ้และที่รบชนะ. หรือชกต่อยกันก็ตาม แพ้ ชนะ ขึ้นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแล้ว แต่โดยที่แท้ มันก็คือผู้ที่แพ้ความโง่ ความหลง ถูกหลวงด้วยของเป็นคู่เสมอกัน แล้วมันจะต่างอะไรกัน; เพียงแต่ว่าคนหนึ่ง หน้าตาแตกไปหน่อย อีกคนหนึ่ง หน้าตายังคืออยู่ เท่านั้นเอง. เพราะฉะนั้น การแพ้ - การชนะ การได้ - การเสีย การกระทำเขา - การถูกเขากระทำ เหล่านี้ เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นมาจากการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ด้วยอำนาจอุปาทาน หรือตัณหา หรือกิเลสของคนธรรมาสามัญ; ซึ่งจะไม่มีความรู้สึก เช่นนี้เกิดขึ้นแก่บุคคลที่หมดอุปาทาน คือผู้ที่อยู่เหนือความถูกลวงด้วยของเป็นคู่.

ผู้รู้หนังสือ กับ ผู้ไม่รู้หนังสือ นี้ เราจะเห็นได้ง่าย ทั่วไป ว่ามีการเหยียดหยามกันมากทีเดียว แต่ที่แท้แล้ว มันไม่ได้สำคัญอยู่ตรงที่ว่า รู้หนังสือหรือไม่รู้หนังสือ. หนังสือมันเป็นเพียงเครื่องมืออะไรอย่างหนึ่ง ซึ่งบัญญัติขึ้น

ตั้งขึ้น เพื่อความสะดวกสำหรับถ่ายเทอะไรบางอย่าง เช่นวิชาความรู้เป็นต้น แต่ถ้าว่าน ๆ นั้น เขาได้มีสิ่งที่เป็นที่มุ่งหมายของการเรียนหนังสือเสียแล้ว คือมีความรู้ โดยเฉพาะมีความพันทุกข์เสร็จไปแล้ว เรื่องรู้หนังสือหรือไม่รู้หนังสือ มันก็ไร้ความหมายโดยสิ้นเชิง. คนรู้หนังสือเสียอีก จะเสียเปรียบตรงที่ต้องวนเวียนยุ่งยาก ต้องเรียนหนังสือ ต้องเสียเงิน ต้องอะไรต่าง ๆ นานา แม้เป็นถึงรู้หนังสือมากมาย เป็นบัณฑิต เป็นนักปราชญ์ ก็ยังจะต้องหนักต้องเหนื่อย ด้วยความรู้มากมายกานานของตัวเอง. เพราะฉะนั้นเราจึงไม่ควรเหยียดหยาม ตามความรู้สึกที่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ว่าแกไม่รู้หนังสือจนรู้หนังสือจนรู้มาก แกรู้น้อย อย่างนี้เป็นต้น.

ที่นี้ มาถึงคู่ที่เป็นอันตรายมากชนิดทุกที่ เช่นความจริง กับความเท็จ. ความจริง - ความเท็จ จะเห็นได้ว่าถูกบัญญัติไว้ในฐานะเป็นของคู่อย่างตรงกันข้าม โดยเฉพาะท่านผู้จะเป็นผู้พิพากษาแล้ว ถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นประเด็นที่จะต้องสอบสวนตัดสิน. ความจริง - ความเท็จนี้ เป็นเรื่องบัญญัติ : ถ้ามันจริงไปตามที่อ้างต่าง ๆ เป็นอย่างนั้นจริง ก็เรียกว่า "ความจริง", ถ้าไปปิดบังกันขึ้นก็เป็น "ความเท็จ". แต่ที่มันอยู่ที่ถ้อยคำ มันขึ้นอยู่กับศิลปะของผู้พูดผู้กล่าว และขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม และเป็นไปตามระเบียบ หรือหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่บัญญัติขึ้น ; แต่พร้อมกันนั้น ความจริง - ความเท็จ ก็ไม่เป็นของจริงหรือเท็จตามนั้นเสมอไป เพราะว่าหลักฐานสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ยังขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อม ยังถูกหลอกลวงได้ ยังถูกเข้าใจผิดได้ ยังถูกสำคัญผิดได้ ตามสมรรถภาพที่มากน้อยของตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของคนผู้ตัดสินเอง ของผู้ให้การของพยาน เป็นต้น.

สิ่งที่สมมติว่า จริง หรือ เท็จ ตามประสาโลกนั้น มันจริงอยู่ในระดับหนึ่งต่างหาก ขอภัยที่จะต้องจำกัดความว่า จริง - เท็จ ในเรื่องของธรรมะนั้น

อีกอย่างหนึ่ง. ถ้าจริงอย่างอริยสัจ อย่างนี้ มันเป็นจริงอย่างหนึ่ง; แต่ที่กำลังกล่าวอยู่นี้ หมายถึงจริงอย่างสมมติ เช่นว่า อันนี้เป็นอันนี้จริง อยู่อย่างนี้จริง เวลานั้นอยู่ที่นั่นจริง หรือจริงตามคำพูด คือพูดไปตามที่เห็นจริง ได้ยินจริง รู้จริง อย่างนี้ เรียกว่าจริง. คือพูดอย่างไร ก็จริงตามวาจาที่พูด นี้เรียกว่าจริงในที่นี้; ซึ่งมันยังเป็นเรื่องจริงตามสมมติ หรือจริงตามวาจาที่พูด. ความเท็จ-ความจริง จึงถูกรังเกียจ หรือถูกยกย่องสรรเสริญ ไปตามความยึดถือหรือตามอุปาทาน. คนเรามีกิเลสตัณหา จึงบิตเบียนความจริง จึงกล่าวคำเท็จ. แต่ว่าทั้งคนที่พูดจริง หรือคนที่พูดเท็จ ก็ยังอยู่ในลักษณะที่ถูกลงด้วยอุปาทาน หรือถูกบังคับบัญชา ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา เสมอกันหมด. มันแล้วแต่กิเลสตัณหาต่างหาก มีมากหรือน้อย ยึดถือผิดถูก ชั่วคืออย่างไร. เพราะฉะนั้นเราไม่ควรจะยึดถือในสิ่งนั้นมากจนถึงกับว่ายกขึ้น เป็นเครื่องอวด หรือข่มขี้คนอื่น. เราจะต้องพิจารณากันถึงคำอื่นอีกที่คล้าย ๆ กัน เช่นคำว่า ชั่ว - ดี บุญ - บาป เป็นต้น จึงจะเข้าใจเรื่องนี้.

ความดี - ความชั่ว สุข - ทุกข์ บุญ - บาป ของคู่ ๆ เหล่านี้ พิจารณา ดูแล้ว จะเห็นว่ามันเรื่องบัญญัติตามความต้องการ ตามความพอใจของกิเลสตัณหา ยกตัวอย่างเช่น สุขคติ - ทุกคติ เป็นตัวอย่าง เราถือว่ามนุษย์นั้นยังไม่ค่อยมีสุข ต้องการที่จะไปสวรรค์ ซึ่งเป็นสุคติ; แต่พอถึงที่เหวตาก็เกิดความต้องการขึ้นมาเองบ้าง คือเหวตาก็ต้องตายจุติขึ้นมาบ้าง จะไปเกิดที่ไหนจึงจะเป็นสุคติ. สูตรในพระบาลี ที่เป็นคำกล่าวของพระพุทธเจ้า ก็มีอยู่ว่า พวกเหวตานั้น กลับต้องการมาสู่มนุสสโลกนี้ ว่าเป็นสุคติ เพราะมนุสสโลกนี้ มีธรรมะของพระพุทธเจ้า; พุคภาษิตลาคก็ว่า มีพระรัตนตรัยที่หาได้ง่ายในมนุสสโลกนี้ แต่ในเหวโลกนั้นหาได้ยาก. พวกเหวตาก็เลยขออธิษฐานจิต

ไปบังเกิดในสุคติ คือมาเกิดในมนุษยโลก; ในเมื่อมนุษย์เองบางคน ที่อยู่ในโลกมนุษย์นี้แล้ว ก็ยังอยากจะไปเกิดสุคติที่ในสวรรค์ ในเทวโลก ซึ่งอุดมไปด้วยกามคุณ จนพระรัตนตรัยหายาก เป็นอย่างนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น คำว่าสุคติ - ทุกคติ ระหว่างมนุษย์กับเทวดานี้ ก็หลอกลวงกันเอง เป็นการหลอกลวงของสิ่งที่เป็นกุ ตามเคย. แม้คู่ระหว่าง มนุษย์ กับ อมนุษย์ ก็เหมือนกันอีก เป็นสัตว์ที่ยังอยู่ใต้อำนาจของกิเลสตัณหาเสมอกัน.

คำว่า บุญ - บาป ดี - ชั่ว อาตมาได้เคยบรรยายความเหมือนกันไว้ในคำบรรยาย ปีก่อน (๒๔๙๙) ว่าคนดี ก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาคนดี คนชั่ว ก็ต้องมีความทุกข์ไปตามประสาคนชั่ว; ให้ไปอ่านคำอธิบายละเอียดที่นั่น. คนมีบาปก็ต้องทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป คนมีบุญ ก็ต้องทุกข์ไปตามประสาคนมีบุญ; คู่ทั้งสอง มีปัญหาที่จะต้องปลดเปลื้องความทุกข์เท่ากัน. และยิ่งกว่านั้น คนมีบุญ หรือมีดี นั้นจะปลดเปลื้องได้ยากกว่า เพราะบุญ หรือความสุข หรือความดีนั้น ผูกมัด ยึดเหนี่ยวน้ำใจ ยิ่งกว่าบาป; คือบาปมันไม่หวานอร่อย ไม่ผูกมัดจิตใจมากเท่าบุญ. ตรงข้าม บาปนั้น เป็นของเจ็บปวด เผ็ดร้อน มันเลยไม่ผูกมัดรั้ง เพราะฉะนั้นผู้ที่จะออกไปจากความดี หรือออกจากบุญนี้ จึงยากมากยิ่งขึ้นกว่าคนที่จะออกไปเสียจากบาป หรือจากความชั่ว. แต่แล้วเราก็มองไม่เห็น ยังเห็นว่าออกไปจากความชั่วนี้ยาก ละความชั่วนี้ยาก ซึ่งเป็นเรื่องของคนธรรมดาสามัญเป็นปุถุชนเกินไป. ถ้าว่ากันโดยที่แน่แล้ว ออกจากความดีนั้น ยากกว่าออกจากความชั่ว เป็นไหน ๆ เพราะเสน่ห์ของความดีนั้นมีมาก; ส่วนความชั่วนั้น มันเผาจนตลอดเวลา. แต่ความเหมือนกัน อยู่ตรงที่ว่า ยังไม่พ้นทุกข์ ยังถูกผูกมัดอยู่ในความทุกข์

ยังจะต้องค้นร่นเพื่อออกจากความทุกข์เสมอทั้งหมด ทั้งคนดี - คนชั่ว คนมีบุญ - คนมีบาป.

กล่าวอีกคู่หนึ่ง คือ คนมีสุข - คนมีทุกข์ เพราะสุข - ทุกข์ นี้เป็น เวทนา คนที่กำลังมีความสุข กระทบคลื่นใจอยู่ ก็ยังเป็นคนที่มีความทุกข์ ยังมีกิเลสตัณหาครอบงำ ยังต้องเป็นไปตามอำนาจของกิเลสตัณหา เท่ากัน กับคนที่มีความทุกข์นั่งร้องไห้อยู่. เพราะฉะนั้น นรก หรือสวรรค์ เมื่อเอา หลักเกณฑ์อันนี้มาพิจารณาแล้ว จะเห็นว่าเป็นของอันเดียวกัน ผิดกันอยู่ใน รูปร่าง แต่ความหมายอันแท้จริงนั้น คือทนทุกข์ชนิดหนึ่ง ที่ต่าง ๆ กันอยู่ ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้น เราไม่น่าจะคู่มือน สวรรค์ก็ไม่น่าจะคู่มือนรก, นรกก็ไม่น่าจะเห่อสวรรค์; เมื่อนั้นจึงจะเป็นพระอริยเจ้า หรือเป็นพระอรหันต์ ผู้หมดอุปาทาน.

นี่คู่ที่ว่า ผู้ถูกสรรเสริญ กับ ผู้ถูกนิทา เราดูกลางตัวของเป็นคู่ จึงชอบให้ชายยก่องสรรเสริญ แล้วโกรธแค้น เมื่อเขานิทา. ทั้งสองอย่างนี้ เสมอกัน คือเป็นกรรมที่ประกอบขึ้นด้วยกิเลสตัณหาของคนที่หลงในของเป็นคู่ มันจึงยอเราบ้าง มันจึงนิทาเราบ้าง.

ฉะนั้น ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษา ซึ่งเรียกว่าเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความ ยุติธรรม อาตมาคิดว่าควรจะศึกษาเรื่องความดูกลางตัวของเป็นคู่ให้มากที่สุดหน่อย เพราะว่าความยุติธรรมนั้น จะต้องอยู่ระหว่างสิ่งที่เป็นคู่. แต่ถ้าเห็น ความยุติธรรม - ความไม่ยุติธรรม ตามเรื่องโลก ตามเรื่องสมมติแล้ว ก็เลย กลายเป็นคู่มาอีกเหมือนกัน แล้วจะหลอกมาก ๆ จะต้องระวังให้ดี. ถ้าเรารู้จัก

เปรียบเทียบด้วยคู่ต่าง ๆ ที่อาตมาได้กล่าวมาแล้ว เราจะจับความยุติธรรม หรือ สิ่งที่เป็นคู่ ชนิดที่แท้จริงได้ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปนี้ :-

เราจะจับความยุติธรรม หรือสิ่งที่เป็นคู่ ชนิดที่แท้จริงได้ เพราะ ฉะนั้นเราจึงมีการเทียบคู่กันใหม่อีกประเภทหนึ่ง คือเทียบคู่จากสิ่งที่เป็นวิสัยโลกิยะ กับสิ่งที่เป็นวิสัยโลกุตตระ.

ขอให้ทำความเข้าใจว่า บรรดาคู่ต่าง ๆ ก็คู่ก็ตาม ที่เราพูดมาแล้วนั้น มันเป็นเรื่องคู่ ในฝ่ายโลกิยะทั้งนั้น เช่น สรรเสริญ - นินทา บุญ - บาป ดี - ชั่ว สุข - ทุกข์ สุกติ - ทุกติ นรก - สวรรค์ มนุษย์ - อมนุษย์ จริง - เท็จ รู้หนังสือ - ไม่รู้หนังสือ เจ้าหนี้ - ลูกหนี้ หญิง - ชาย เด็ก - ผู้ใหญ่ ก็สืบคู่ ก็ตาม เป็นเรื่องในฝ่ายโลก ในฝ่ายวิสัยโลก ในวัฏฏสงสารโดยตรง. ของคู่ เหล่านี้ มีอยู่ในวัฏฏสงสาร เป็นคุณสมบัติประจำวัฏฏสงสาร มันจึงลง คนที่อยู่ในตัวของวัฏฏสงสาร ให้เกิดความรู้สึกเป็น ๒ ฝ่าย เป็นชอบ - เป็นชัง แล้วก็ดิรนไปตามความชอบหรือความชัง รักหรือไม่รักนั้น. แปลว่าบรรดาของคู่ ที่มีอยู่ในวิสัยโลก หรือมีอยู่ในวัฏฏสงสารนี้ เป็นสิ่งที่ หลอกหลวงอย่างยิ่ง และน่าสงสาร น่าสมเพชคนที่ตกอยู่ภายใต้การถูกลงนี้เป็น อย่างยิ่ง เป็นอย่างขั้นแรกทีเดียว. ถ้ายังถูกลงอยู่ด้วยของเป็นคู่เหล่านี้ ไม่มีทาง ที่จะเอาชนะกิเลส หรือไม่มีทางที่จะหักงอของวัฏฏสงสารได้เลย. เพราะว่ **เส้น**ของวัฏฏสงสารมันอยู่ตรงที่สร้างของเป็นคู่ขึ้นมา ให้ถูกกับกิเลส **ค้นหา**ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งของสัตว์ แล้วแต่ว่ากิเลสตัณหาอันจะเป็นอย่างไร. ถ้ากิเลสชั้นหยาบก็ชอบคู่ฝ่ายเลว ที่สมมติว่าเลว; ถ้ากิเลสชั้นละเอียด ก็ชอบ คู่สมมติฝ่ายดี; แต่แล้วมันก็ไม่พ้นทุกข์ด้วยกัน เพราะว่ามันยังเป็นกิเลส

ค้นหา ยังเป็นไปตามอำนาจกิเลสค้นหาด้วยกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่มีทางจะพ้นทุกข์เลย.

ที่นี้ จะเทียบคู่ จากฝ่ายที่ตรงกันข้ามจริงยิ่งขึ้นไปกว่านี้ ที่เรียกว่า ฝ่ายโลกิยะ กับ โลกุตระ เช่นว่าความทุกข์ กับความสิ้นทุกข์ นี้เป็นตัวอย่าง.

เมื่อต่อกี้ เราเทียบเป็นคู่ ว่า ความทุกข์ กับความสุข. ทุกข์ กับสุขนี้ เป็นของบัญญัติอย่างโลก เป็นเวทนาในโลก เป็นของหลอกหลวง ทั้งทุกข์ทั้งสุข. คนนี้มีทุกข์ คนนี้มีสุข ที่แท้ก็ต้องร้องให้อยู่ด้วยกัน ทั้งสองคน; เพราะความสุขและความทุกข์ทั้งสองอย่างนี้ เป็นโลกิยวิสัย. ที่นี้ เราจะไปเปรียบกับโลกุตระวิสัย คือเป็นโลกุตระ เหนือโลก แล้วเราจะตั้งชื่อใหม่ เป็นคู่เปรียบว่า ทุกข์ กับ สิ้นทุกข์ (หรือที่สุขของความทุกข์) นี้ได้เป็นคู่ใหม่ขึ้นมาแล้ว.

ที่ทุกข์ คือว่าเป็นไปในโลก; ที่สิ้นสุดของทุกข์ คือเหนือโลก เป็นโลกุตระ เป็นฝ่ายนิพพาน. นี้จะใช้คำพูดอย่างอื่นก็ได้ ว่าสุขทุกข์ นี้ฝ่ายหนึ่ง อยู่เหนือสุขเหนือทุกข์โดยประการทั้งปวงนั้นอีกฝ่ายหนึ่ง เป็นฝ่ายโลกุตระ. นี้เรียกว่าเป็นการเทียบคู่ประเภทหนึ่ง คือเทียบระหว่างโลกิยธรรม กับ โลกุตระธรรม จับคู่กันใหม่อีกประเภทหนึ่ง ชนิดหนึ่ง อีก system หนึ่ง ต่างหาก เช่น ทุกข์ กับสิ้นสุดของทุกข์ หรือว่าสุขทุกข์ กับอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์ โดยสิ้นเชิง. แต่ในที่นี้ เราควรที่จะเปรียบเทียบไปตั้งแต่คำที่ต่ำ ๆ กว่านี้ เช่นอาตมาจะยกตัวอย่างว่า เสียบแทง กับ ไม่เสียบแทงก่อน.

คำว่า เสียบแทง - ไม่เสียบแทง นี้ ก็หมายถึงของกิเลส คือ ถูกกิเลสเสียบแทง กับไม่ถูกกิเลสเสียบแทง. สัตว์ธรรมดาสามัญจะเป็นมนุษย์

— เป็นเทวดา เป็นคนดี — คนชั่ว คนมีบุญ — มีบาป ฯลฯ ก็ตาม ล้วนมีกิเลส
เสียบแทงทั้งนั้น ; แต่บุคคลผู้เป็นพระอรีย์เจ้า เป็นพระอรีย์บุคคล ก็อยู่เหนือ
วิสัยโลกขึ้นมาตามลำดับนี้ ไม่ถูกกิเลสเสียบแทง หรือถูกกิเลสเสียบแทง
น้อยลงทุกทีๆ นี่เป็นคู่หนึ่ง.

คำที่พูดว่า หุ้มห่อ—ไม่หุ้มห่อ คนธรรมจาสามัญถูกอวิชาหุ้มห่อ
ทั้งคนดีคนชั่ว ทั้งคนมีบุญคนมีบาป แต่พระอรีย์เจ้าฝ่ายโลกุตระชั้นนั้น ไม่ถูก
อวิชาหุ้มห่อ. คำว่า หุ้มห่อ กับไม่หุ้มห่อ จึงต่างกันจริง พอที่จะกล่าวได้ว่า
มันไม่ใช่เรื่องเดียวกัน.

คำว่า ญัตติจริงกับไม่ญัตติจริง หมายถึงญัตติระคะ โทสะ โมหะ รัตติ
และไม่ถูกกิเลสเหล่านี้ รัตติ นี้ก็ต่างกัน.

คำว่า หมุน กับ ไม่หมุน ก็ว่าคนที่อยู่ในโลกต้องหมุนไปตาม
เกลียวของวัฏฏะ คือกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม ทำกรรมแล้วได้รับผลของกรรม
ผลของกรรมส่งเสริมกิเลสใหม่ แล้วก็อยากทำกรรมใหม่ มันจึงหมุน. ส่วนผู้ที่
หักเสียได้ซึ่งวัฏฏะ โดยเฉพาะเป็นพระอรหันต์แล้ว ย่อมไม่หมุน.

ถ้ายกเอากรรม มาเป็นหลัก ก็ได้อธิบายแล้วแต่ก่อน มีกรรมคำ
กรรมขาว กับ กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว ซึ่งได้แก่การกระทำเพื่อนิพพาน. กรรมคำ
คือบาป กรรมขาวคือบุญ แต่มีกรรมอีกประเภทหนึ่ง ไม่ดำไม่ขาว เป็นที่
สิ้นสุดของกรรมดำและกรรมขาว นี่คือการประพฤติปฏิบัติ จนเห็นว่ากรรมดำ
กับกรรมขาวนั้นเหมือนกัน ทั้งกรรมดำและกรรมขาว ให้โทษเป็นทุกข์
เสมอกัน ทำให้เวียนว่ายไปเกิดในภพ ในวัฏฏสงสารอย่างเดียวกัน. แม้จะ

ต่างกันว่าเป็นมนุษย์ กับเป็นเทวดา หรือเป็นสัตว์เดียรัจฉานกับเป็นเทวดา หรือเป็นสัตว์นรก กับเป็นเทวดา มันก็ยังอยู่ในวัฏฏสงสาร; ทนทรมานอยู่ด้วยการเกิด แก่ เจ็บ ตาย อย่างเดียวกัน. แม้จะเป็นกรรมคำหรือกรรมขาว ก็ให้เวียนว่ายตายเกิดอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้นสิ่งที่ตรงกันข้ามโดยแท้จริงนั้น ไม่ใช่กรรมคำต่อกรรมขาว; แต่มันเป็นกรรมที่ไม่คำไม่ขาว. ฉะนั้นเราจึงได้คู่ ระหว่างกรรมคำกรรมขาว อันเป็นฝ่ายโลกียะ คู่กับ กรรมไม่คำไม่ขาว อันเป็นฝ่ายโลกุตตระ.

คำพูดว่า **นอก-ใน** พอมาถึงตอนนี้ คำว่า “ใน” ก็หมายความว่า อยู่ในวัฏฏสงสาร เป็นดี เป็นชั่วก็ตาม เวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร. ส่วน “นอก” ก็คือออกไปได้จากวัฏฏสงสาร เป็นนิพพาน.

คำว่า “**ถือ**” กับ “**ปล่อย**” ถือ คือถือเอาไว้ เป็นเรื่องฝ่ายโลกียธรรม ยึดถือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ตามผัสสาอุปาทาน; ส่วนการปล่อยนั้น มันปล่อยได้ต่อเมื่อหมดผัสสาอุปาทาน คือเป็นพระอรหันต์.

คำว่า **ปิด** กับ **เปิด**. ปิด ก็คือมีวิชาปิดบังปัญญา ไม่รู้ว่าทุกข์คืออะไร เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร ความไม่มีทุกข์เลยคืออะไร ทำอย่างไรจึงจะได้ความไม่มีทุกข์เลยมา ที่เรียกอริยสัจ. ถ้ามีวิชาอย่างนี้ เรียกว่า “ปิด”; ถ้ามีความรู้เกิดขึ้น รู้ว่าทุกข์อย่างไร เหตุให้เกิดทุกข์อย่างไร จนกระทั่งถึงที่สุด ก็เรียกว่า “เปิด”. ไม่รู้ ก็คือวิชา; รู้ ก็คือวิชา.

คำว่า **มืด** กับ **สว่าง**. มืด ก็คือมีวิชา สว่าง ก็คือไม่มีวิชา คือบรรลุนิพพาน. จึงเห็นได้ว่า **มืด-สว่าง** คู่หลังนี้ ถูกต้องที่สุด

ไม่เหมือนกับมีคเวลากลางคืนและกลางวัน ที่อธิบายแล้วข้างต้น ว่ามันเหมือนกัน. ในโลกนี้ แบ่งเป็นกลางวัน – กลางคืน เป็นมืด–เป็นสว่าง แต่ในกรณีที่เรากำลังพูดถึงของกลุ่มประเภทหลังนี้ แม้จะใช้คำ ๆ เดียวกัน แต่ว่ามันไม่ใช่อย่างเดียวกัน. มืด – สว่าง อย่างโลกนั้น มันของอย่างเดียวกัน คือมันเป็นเวลาที่ล่วงไปด้วย อวิชชาอย่างเดียวกัน อวิชชาทั้งกลางวัน อวิชชาทั้งกลางคืน. กลางวันอย่างนั้น บางทีจะมีคยิ่งกว่ากลางคืน เพราะว่ากลางวันทำนองหลายถูกอวิชชาครอบงำมากกว่ากลางคืน เพราะฉะนั้นท่านควรจะต้องว่า กลางวันมีคมากกว่ากลางคืน. แต่ส่วน “มืด” – “สว่าง” ของพระอรียเจ้านั้น ท่านสว่างนั้น สว่างจริง คือ ไม่ประกอบ ด้วยอวิชชาเลย. คำว่า “มืด” ก็หมายความถึงมืดของปุถุชนทั่วไป มีคเพราะ อวิชชาครอบงำ.

ที่นี้ เราก็จะพูดถึงคำว่า ทุกข์ กับ สันทุกข์ หรือคำว่า ไม่ประเสริฐ กับ ประเสริฐ อันเป็นของคู่ตรงกันข้าม. ไม่ประเสริฐ ก็คือยังทนทุกข์อยู่; ประเสริฐ ที่เป็นของพระอรียเจ้า ก็คือไม่ทนทุกข์. อริยะ แปลว่า ประเสริฐ; อนาริยะ แปลว่า ไม่ประเสริฐ. ไม่ประเสริฐ ก็คือทนทุกข์อยู่; ประเสริฐ ก็คือสันทุกข์. เพราะฉะนั้น โลกิยะ ก็คือหมุนไปตามวิสัยโลก ถูกลงด้วยของเป็นคู่ จมอยู่ในวัฏฏสงสาร; โลกุตตระ ก็คือไม่ถูกลงด้วยของเป็นคู่ อีกต่อไป อยู่เหนือโลก พ้นจากวัฏฏสงสารโดยสิ้นเชิง.

คู่สุดท้ายคือ สังสารวัฏฏ์ กับ นิพพาน. สังสารวัฏฏ์ ก็คือเวียนวน เป็นวงกลมในความทุกข์ ซึ่งเรียกว่าสังสารวัฏฏ์; ส่วนนิพพาน ก็คือความกระจาย ออกของสังสารวัฏฏ์ ดับสนิทสิ้นเชิง ไม่มีความทุกข์เหลือ แม้แต่เหตุและปัจจัย; นี้เรียกว่าเป็นคู่เหมือนกัน.

อาตมาได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เราอยู่ในวิสัยที่ถูกดวงตัวของเป็นคู่ ถึง ๒ ประเภท : **ประเภทแรก** ก็คือของเป็นคู่อย่างโลก ๆ อย่างที่ได้กล่าวที่แรก; **ประเภทหลัง** ก็คือของเป็นคู่ ในเมื่อเอาอย่างโลก ไปเทียบกับโลกุตตระ แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังกล่าวว่าเสมอกัน ว่าเป็นของดวงอย่างเดียวกัน. ของคู่อย่างโลกนั้น ดวงสำหรับชั้นคนโง่ เป็นชั้นแรก ชั้นต้นทีเดียว ; คือปุถุชนจะหลบหลุกหลน หลงไหลไปตามความดวงของของคู่ในโลก. แต่พอมาดังชั้นโลกิยะ คู่กับโลกุตตระ เราจะเห็นว่าต้องเป็นความค่อย ๆ กระจ่างออก ของคนผู้มีปัญญา เพราะพอจะเห็นได้ว่า เป็นของแตกต่างกันจริง แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นการดวงอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่ควรจะถูกดวงด้วยเหมือนกัน.

พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า “**ไม่ยึดถือว่าเป็นนิพพาน และไม่ยึดถือว่าเป็นนิพพานเป็นของเรา**” นี้ก็เพื่อแสดงว่า แม้แต่นิพพาน ซึ่งตรงกันข้ามกับสังสารวัฏฏ์ ก็ไม่ควรจะถูกดวงให้ยึดถือ ว่าเป็นตัวตนของเรา หรือแม้แต่ว่าเป็นตัวตนของนิพพานเอง. ต่อเมื่อไม่มีความยึดถือว่าเป็นนิพพาน หรือนิพพานเป็นของเรา นั้นแหละคนจึงจะนิพพาน. เดียวนี้ ที่ปฏิบัติกันอย่างเคร่งเครียด น่าเห็นอกเห็นใจ แล้วก็แทบจะละกิเลสไม่ได้ หรือว่าได้ละมามากแล้ว แต่ก็ละตัณหาอุปาทานจริง ๆ ไม่ได้ นี่ก็เพราะอยากได้นิพพานมากเกินไป เป็นคนยึดถือในความหมายของคำว่านิพพาน ที่จะให้เป็นนิพพาน และเป็นนิพพานของเรา แต่อย่างเดียว จึงมาติดกันอยู่ที่นี่. เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า แม้จะได้ละมาตามลำดับ ๆ หรือเป็นพระอริยเจ้าขั้นต้น ๆ เช่นเป็นพระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามีแล้ว ก็ยังถูกดวงตัวของเป็นคู่ ในชั้นสูงสุดนี้ เช่นยึดถือพระนิพพานในฐานะเป็นอีกฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายตรงข้ามกับสังสารวัฏฏ์; ยึดถือนิพพานโดยความเป็นนิพพานว่าเป็นของเรา; ก็เลยเป็นพระอรหันต์ไม่ได้. เพราะฉะนั้น

อย่าว่าแต่คนธรรมดาที่ยังไม่เป็นพระโศกบัณฑิตเลย แม้แต่เป็นพระโศกบัณฑิตเข้ากระแสนแห่งโลกุตตระแล้ว ท่านก็ยังถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ที่เป็นคู่ประเภทหลังนี้ด้วย แล้วก็ไม่มีทางที่จะนิพพาน.

เพราะฉะนั้น การที่จะออกไปนอกโลกได้ จึงมีหลักว่า จะต้องพ้นจากการถูกลวงโดยสิ้นเชิง ในของที่เป็นคู่ ทั้งที่เป็นฝ่ายโลกิยะ และฝ่ายที่อัปคู้กับกับโลกุตตระ.

จึงเป็นอันว่า ในวัฏฏสงสารนี้ มณีของที่เป็นคู่ คอยลวงเราอยู่ เป็นสิ่งที่หลอนให้หลงในเสน่ห์ของมัน. ถึงแม้ที่คาบเกี่ยวกัน ระหว่าง โลกิยะ กับโลกุตตระ ก็ยังมีของที่เป็นคู่หลอกลวง หรือหลอนอยู่อีกชั้นหนึ่ง ซึ่งทำให้ไปถึงที่สุดไม่ได้ เพราะไปยึดถือเอาที่สุดนั้น ว่าเป็นคู่เปรียบเสีย. ต่อเมื่อใดไม่มองเห็นความเป็นคู่ (ซึ่งความเป็นคู่นี้ ต้องเกิดขึ้นเพราะความอยากได้ หรือไม่อยากได้เสมอไป อันเป็นกิเลสตัณหา) คือ เมื่อไม่มองเห็นในฐานะที่เป็นของอยากได้ คือไม่ยึดถือนิพพานโดยเป็นนิพพาน หรือเป็นนิพพานของเราอย่างนี้เป็นต้น; เมื่อนั้นจึงจะถึงที่สุด หรือถึงนิพพาน; เรียกว่า ออกไปจากการถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ทั้ง ๒ ประเภท โดยสิ้นเชิงทีเดียว.

สรุปกล่าวได้ว่า ในวัฏฏสงสารนี้ มีของที่เป็นคู่ อยู่ในวัฏฏสงสารเองพวกหนึ่ง และมีของที่เป็นคู่ คาบเกี่ยวกันอยู่กับสิ่งที่นอกเหนือไปจากวัฏฏสงสารคือนิพพานนั้น อีกคู่หนึ่ง, พอเราละคู่ประเภทแรกในวัฏฏสงสารได้ เราก็จะไปติดคู่ประเภทหลัง ซึ่งจะได้ยาก อันเป็นเรื่องอีกเรื่องหนึ่ง ที่จะต้องอธิบายกันเป็นพิเศษโดยเฉพาะ. วันนั้นก็เลยเวลาไปมากแล้ว อาตมาเห็นว่าควรจะอธิบายอีกสักวันหนึ่ง.

เฉพาะวันนี้ ขอสรุปความว่า มันมีของที่เป็นคู่อยู่ในวัฏสงสาร ซึ่งเป็นเครื่องลงสัตว์ หรือเป็นเส้นที่ทำให้สัตว์ติดอยู่ในวัฏสงสาร. ครั้นพอเริ่มก้าวไปได้จากวัฏสงสารในอันดับแรกแล้ว ก็ไปติดของคู่ที่มีอยู่ระหว่างวัฏสงสารกับนิพพาน คือโลกียะ กับโลกุตระอยู่อีก ซึ่งเมื่อละจากการถูกลงในอันดับหลังได้สิ้นเชิงแล้ว จึงจะออกไปนอกวัฏสงสารได้โดยสิ้นเชิง. ฉะนั้นเป็นอันว่าเราควรระลึก สังเกตให้ละเอียดประณีตที่สุดว่า เรากำลังถูกลงอยู่ด้วยของที่เป็นคู่ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้อย่างไรบ้าง แล้วจะได้มองเห็นคำตอบของปัญหาที่เราจะต้องตอบ หรือจะต้องแก้ จะต้องสานนี้ ได้ชัดเจน ได้กระจ่าง; แล้วจะไม่เป็นของยากแก่การที่จะออกไปจากวัฏสงสารเลย.

อาตมาขอยุติ ด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย คุณาการิกรรม ๒๕
ครั้งที่ ๗/๒๕๐๐

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับ

การถูกลวง ด้วยของเป็นคู่ (ต่อ)

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปญฺโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย บอง เนติบัณฑิตยสภา

๒๕ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ต้องขอย้ำเพื่อท่านทั้งหลายจะได้ระลึกถึงข้อความ ที่เป็นใจความสำคัญ
คงได้กล่าวมาแล้วแต่วันต้น ๆ ก็ความแตกต่าง ระหว่างศีลธรรม กับศาสนา
เพราะว่าพุทธศาสนา มิได้มีความสำคัญอยู่ที่ศีลธรรม แต่มีความสำคัญอยู่
ตรงความพ้นทุกข์สิ้นเชิง ที่เราเรียกกันว่ามรรคผลนิพพาน; มีศีลธรรมก็แต่
ในฐานะเป็นบูรพภาคเบื้องต้น สำหรับปรับปรุงสังคมทั่วไป ให้อยู่ในสภาพ
เหมาะที่จะเข้าถึงตัวศาสนา. อย่างไรก็ดีในหลักปฏิบัติในชั้นสูง ๆ นี้ เรื่องเกี่ยว
ย่อมมีปัญหาทันทีทางศีลธรรม และทั้งทางศาสนา : เรายังจำเป็นจะต้องเข้าใจ

ความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนาอยู่เรื่อย ๆ อาจมาจิงย้ามากระหว่างความแตกต่างของศีลธรรมกับศาสนา^๕.

วันต่อมาได้แสดงวิธีปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ในการปฏิบัติศีลธรรมและศาสนา แยกกันให้เห็นชัด ว่าถ้าปฏิบัติในแง่ของศีลธรรม เราจะต้องปฏิบัติอย่างนี้ ๆ และถ้าในแง่ของศาสนา จะต้องปฏิบัติอย่างนี้ ๆ เป็นต้น. ยกตัวอย่างเช่นการเข้าถึงพระรัตนตรัยในแง่ของศีลธรรม ก็เป็นการยึดถือ; การเข้าถึงพระรัตนตรัยในแง่ของศาสนา ก็เป็นการปล่อยวาง. “ยึดถือ” กับ “ปล่อยวาง” มันตรงกันข้ามกัน นี่จึงเป็นเรื่องกันลึกกว่ากัน. การถึงพระรัตนตรัยในชั้นที่เป็นความยึดถือ นั้น อาศัยหลักอย่างหนึ่ง ในชั้นปล่อยวาง ก็อาศัยหลักอีกอย่างหนึ่ง. คือในชั้นยึดถือ ต้องพึ่งผู้อื่น พึ่งสิ่งอื่น; แต่ในชั้นปล่อยวางเป็นการพึ่งตัวเอง. หรือถ้าสูงขึ้นไปกว่านั้นก็หมายความว่าหลุดพ้นจากสิ่งทั้งปวง ก็ไม่ต้องการอะไร ไม่ต้องการที่พึ่ง; การพึ่งตัวเองหรือพึ่งผู้อื่น ก็เลยยกเลิกไปหมด เพราะเป็นผู้ที่ไม่ต้องพึ่งสิ่งใดอีกต่อไป. นี่เรียกว่าถึงที่สุดไม่มีอะไรที่สุดยิ่งกว่านั้น เป็นที่สุดของการทำความดีกับทุกข์ หรือถึงที่สุดของศาสนา. แต่ทั้งหมด มันเป็นกฎของกรรม เป็นไปได้ตามกฎของกรรม กล่าวคือในชั้นศีลธรรม มีกรรมคำกรรมขาว หรือกรรมดีกรรมชั่ว และต้องระมัดระวังมากในการที่จะหลีกเลี่ยงกรรมชั่ว ประกอบกรรมดี และยึดถือหลักกันอย่างแน่นแฟ้น ด้วยความยึดถือ. แต่ในชั้นที่เป็นตัวศาสนาแท้ กลับประกอบกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นกรรมไม่ดำไม่ขาว ไม่ดีไม่ชั่ว เหนือดีเหนือชั่ว ที่จะเลิกล้างผลของกรรมดีหรือกรรมชั่วเสียให้หมด เป็นผู้อยู่เหนือกรรมโดยประการทั้งปวง. กฎแห่งกรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างนี้.

คนเราถ้าติดในฝ่ายชั่ว หรือติดในฝ่ายดี ก็ยากที่จะทรงตัวอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าบริสุทธิ์ผุดผ่องได้. ต่อเมื่อมีความเป็นอิสระเหนือกรรมโดยประการทั้งปวง จึงจะมีความบริสุทธิ์ผุดผ่องได้ ซึ่งเป็นลักษณะของพระอรหันต์ โดยเฉพาะ. แม้ว่าเรายังไม่ต้องการที่จะเป็นพระอรหันต์ เราก็ต้องศึกษาหลักเกณฑ์ของท่าน เพื่อว่าเราจะได้ทำความบริสุทธิ์ หรือดำเนินกิจการต่างๆ ที่เราต้องการความบริสุทธิ์ ให้ถึงความบริสุทธิ์จริงๆ ได้. นี่เราจึงต้องศึกษาเรื่องกรรมดีกรรมชั่ว และการกระทำกรรมอีกชนิดหนึ่ง ที่อยู่เหนือกรรมดีกรรมชั่ว เล็กบ้างกรรมดีกรรมชั่วโดยประการทั้งปวง. นี้ กฎเรื่องกรรมเป็นอย่างนี้.

ที่นี้กรรม เป็นไปได้ด้วยอำนาจของกิเลส จนเกิดความหมุนเวียนในการทำกรรม, รับผลของกรรม, แล้วก็ก่อกิเลส แล้วทำกรรม แล้วรับผลของกรรมอีก เป็นวัฏฏสงสาร ทำให้คนติดแน่นอยู่ในสายที่หมุนเวียนนี้ เรียกว่า หมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์ เพราะอำนาจของกิเลสเป็นส่วนใหญ่. สังสารวัฏฏ์ หมุนเป็นไปไม่ได้เพราะอำนาจของกิเลสเป็นส่วนใหญ่ เรียกว่าความผลัดกันของกิเลสนั่นเอง คือตัววัฏฏสงสารหรือสังสารวัฏฏ์. ฉะนั้นเราจึงจำเป็นต้องศึกษาเรื่องกิเลส ซึ่งเป็นเหตุผลหลักต้นคน ให้ทำดีหรือทำชั่ว จนกระทั่งเราอยู่เหนือสังสารวัฏฏ์ อยู่เหนือการทำดี-ทำชั่ว ซึ่งเรียกว่า “หักวงล้อแห่งสังสารวัฏฏ์เสียได้ หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง”. ฉะนั้นในการศึกษาเรื่องกิเลสนั้น จึงเป็นของจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับผู้ที่ต้องการจะทราบหลักพระพุทธศาสนา ดังนั้นถ้าได้รับความยุ่งยากลำบากใจ ในการศึกษาเรื่องกิเลส หรือเรื่องกรรมอันยุ่งๆ นี้ ก็ขอให้มีความอดทนหน่อย เพื่อความรู้ความเข้าใจพุทธศาสนาที่ถูกต้อง โดยตรงและถึงที่สุด นั่นเอง.

เพื่อที่จะรู้เรื่องของกิเลสในลักษณะที่จะเอาชนะกิเลสได้ เราจำเป็นจะต้องรู้จักสิ่งเป็นที่ตั้งของกิเลส ซึ่งอาตมาได้กล่าวแล้วในครั้งหลังสุด ว่าได้แก่

ความถูกลวงตัวของเป็นคู่ เราจึงได้จมอยู่ในวัฏฏสงสาร. ในสายในเครือแห่ง
 วัฏฏสงสาร ประกอบด้วยสิ่งที่เป็นคู่ เช่น สวย-ไม่สวย ร้อน-เย็น นอก-ใน
 หน้า-หลัง สุข-ทุกข์ ตี-ช้ำ บุญ-บาป นรก-สวรรค์ ฯลฯ ทั้งหมดเหล่านี้
 เรียกว่าของเป็นคู่ ๆ. จิตที่ถูกลวงตัวของเป็นคู่ ย่อมเลือกชอบใจสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
 แล้วก็เกลียดชังรังเกียจสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อยู่เป็นปรกตวิสัย. ฉะนั้นจึงมีปัญหา
 เกิดขึ้นเพราะของเป็นคู่ ๆ นั้น พร้อมกันทันที คือว่าอีกด้านหนึ่งเราชอบ อีกด้าน
 หนึ่งเราไม่ชอบ ปัญหาที่รบกวนใจทั้งสองข้าง : ข้างหนึ่งรบกวนใจใน
 ทางอยากให้ได้; อีกทางหนึ่งรบกวนใจในทางที่รำคาญหรือเกลียด. หลัก
 ของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็มีอยู่ว่า ให้ทำจิตให้ฉลาด จนถึงกับ
 นำออกเสียได้ ซึ่งความชอบและความชัง ในของที่เป็นคู่ ซึ่งมีอย่างมาก
 ในพระบาลีที่สำคัญๆ เช่นบาลีมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น การเข้าใจเรื่องของเป็นคู่ ไม่ต้องถูกลวงตัวของเป็น
 คู่อีกต่อไปนี้ นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด ที่จะเอาชนะกิเลส เพราะว่าเป็นทางที่
 จะให้เข้าใจเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้โดยง่ายยิ่งขึ้น. เรื่องอนิจจัง
 ทุกขัง อนัตตา เป็นเรื่องที่สำคัญในการที่จะให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัด
 ถอนตัวออกมาจากสิ่งต่าง ๆ ได้. ที่นี้การเข้าใจในของคู่ ไม่ถูกลวงตัวของคู่
 ก็เป็นการช่วยให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาชนิดที่แยกกาย หรือลึกซึ้งถึงที่สุด.
 เพราะฉะนั้นจึงได้พูดกันถึงเรื่องของคู่ ในลักษณะที่ว่าเป็นของหลอกลวงมายา
 เหมือนกันหมด; เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกันหมด; ไม่ว่าจะฝ่ายคำ
 หรือว่าฝ่ายขาว ไม่ว่าจะฝ่ายนรกหรือว่าสวรรค์ ไม่ว่าจะฝ่ายสุคติหรือทุคติ ตีช้ำ
 บุญบาป อะไรก็ตามใจ ล้วนแต่อยู่ในลักษณะที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 เสมอกันหมด.

พอความแจ่มแจ้ง หรือเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้ามาสู่จิตใจของเราเท่านั้น ความเป็นของคู่ก็หายกระจัดกระจายไปหมด ไม่มีความเป็นคู่ในลักษณะเช่นนั้นอีกต่อไป เราจึงรอดตัวมาได้จากการดูดวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องอนัตตา. เรื่องอนัตตานั้นสำคัญกว่า อนิจจัง ทุกขัง เพราะว่าพออนัตตาเข้ามาแล้ว ทุกอย่างทั้งหมด ไม่ว่าฝ่ายโลกิยะหรือฝ่ายโลกุตระจะกลายเป็นของเสมอกันหมด ไม่เป็นคู่ ก็เป็นอนัตตาเสมอกันหมด แม้กระทั่งสังสารวัฏฏ์เอง และนิพพานเอง.

สังสารวัฏฏ์ เป็นคู่กันกับนิพพาน อยู่ในฐานะตรงกันข้าม เป็นคู่หนึ่งตามความรู้สึกรวมๆ คือเราจะเห็นว่า สังสารวัฏฏ์เป็นฝ่ายทุกข์ น่าเกลียด น่าเบื่อหน่าย; ส่วนฝ่ายนิพพานนั้น น่ายึดถือ อยากรู้ น่าปรารถนา ตรงกันข้ามอย่างนี้. แต่พอมาถึงความรู้แจ้งในอนัตตา ก็กลับเป็นของที่ เป็นอนัตตาอย่างเดียวกัน คือไม่มีความยึดถือแม้ในพระนิพพาน ไม่ยึดถือนิพพาน โดยความเป็นนิพพาน ไม่ยึดถือนิพพานโดยความเป็นของเรา; พระพุทธเจ้า ท่านได้ตรัสไว้อย่างนี้. นั่นแหละ คือการถึงที่สิ้นสุดของการดูดวงด้วยความ เป็นของคู่. เพราะฉะนั้น ไม่ต้องพูดถึงบุญบาป ดีชั่ว ซึ่งเป็นของคู่ๆ คู่ๆ อย่างโลกๆ และเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เสมอกันหมด. ของคู่ๆ ที่เป็น อย่างวิสัยโลก ถ้าเราเห็นได้ ก็จะไม่ประหลาด คือว่าพอจะเห็นได้โดยไม่ยาก; แต่ที่ว่าสังสารวัฏฏ์ และนิพพาน เป็นของเสมอกันนี่ซิ เห็นได้ยาก เว้นไว้แต่ จะเอาเรื่องอนัตตาเข้ามาจับ. และผู้ที่ได้เห็นความเป็นอนัตตาของนิพพาน แล้วเท่านั้น ที่จะนิพพานได้. ถ้ายังยึดถือนิพพานโดยความเป็นนิพพานอยู่ ยึดถือว่านิพพานเป็นของเราอยู่แล้ว ก็ยังเป็นนิพพานในอุปาทานอยู่เรื่อย

ไม่เป็นนิพพานอันแท้จริงได้. นี่เองเป็นเหตุให้นักปฏิบัติในชั้นสูง ที่ปฏิบัติ
มามากๆ นานปีแล้ว ก็ยังนิพพานไม่ได้ เพราะเขาคอยจ้องจะจับยึดเอานิพพาน
โดยความเป็นตัวเป็นตน เป็นของของตนอยู่เสมอไป โดยที่ไม่เห็นอนัตตานั้นเอง
เลยถูกลงให้หลงในของเป็นคู่ คู่สุดท้าย ระหว่างสังสารวัฏฏ์ กับนิพพาน.

ปัญหาที่ว่า ทำไมผู้ปฏิบัติมาอย่างจริงจัง เกร็งเครียด เป็นเวลานาน
มาแล้ว ก็ยังปล่อยวางอะไรไม่ได้ คือไม่ถึงที่สุด นี่ก็เพราะถูกลงตัวของคู่
คู่สุดท้ายนี้ คือสังสารวัฏฏ์กับนิพพาน. เขาจะต้องปฏิบัติต่อไปในลักษณะที่จะ
เห็นว่า นิพพานก็ดีกว่านิพพาน ไม่ใช่ตัวตน เป็นอนัตตาเสมอกันกับสิ่งอื่น
เสมอกันกับสังสารวัฏฏ์. เลิกยึดถือนิพพานในอุปาทานเสียที เลิกยึดถือว่าเป็น
ของเราด้วย นั่นแหละจึงจะนิพพานได้.

เป็นของประหลาด ที่ว่า **ต่อเมื่อไม่อยากได้นิพพาน นั่นแหละ
จึงจะได้นิพพาน** ถ้ายังอยากได้นิพพานอยู่ แม้อยากได้อย่างจะขาดใจ จะทำไป
อย่างไร ก็ไม่ได้นิพพาน. เพราะคำว่า “นิพพาน” นี้ หมายถึงความปล่อยวาง
สลัดสิ่งทั้งปวงหมดสิ้น ไม่เกาะเกี่ยวยึดถือในสิ่งใดๆ โดยประการทั้งปวงเลย ;
ฉะนั้นจึงถึงนิพพานด้วยความอยากได้นิพพาน นั้นไม่ได้. เราจะต้องมองเห็น
ความเป็นอนัตตาอย่างถูกต้องแท้จริง ไม่ยึดถือแม้ในนิพพาน ชั้นสุดท้ายก็จะ
ถึงที่สุดของความดับทุกข์ได้.

นี้จะเห็นได้ว่า มนุษย์เราถูกลงตัวของเป็นคู่ ตั้งแต่ต้นๆ ง่ายๆ ที่สุด
เช่นสวย-ไม่สวย อร่อย-ไม่อร่อย สูง-ต่ำ คำ-ขาว สั้น-ยาว นี้เรื่อยๆ ไป
จนกระทั่งถึง ดี-ชั่ว บุญ-บาป นรก-สวรรค์ สุข-ทุกข์ นอกโลก-ในโลก
สังสารวัฏฏ์-นิพพาน ถึงที่สุดดังนี้. เพราะฉะนั้นการพยายามศึกษาความจริง

ของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งประจำอยู่ในสิ่งทุกสิ่ง จนสามารถทำให้สิ่งเหล่านั้น ไม่อาจจะลวงเรา ให้รู้สึกว่าเป็นคู่ได้อีกต่อไป นั่นแหละ จะเป็นทางรอด สุดท้ายของพุทธบริษัท หรือเข้าถึงจุดหมายปลายทางของพุทธศาสนาได้จริง. เพราะฉะนั้น อาตมาจึงขออย่าซ้ำเรื่องกรรมอยู่เสมอไป ว่าท่านทั้งหลายจะต้องจำ เรื่องกรรมไว้ให้ดีให้แม่นยำ ว่าในชั้นศีลธรรมนั้น มีกรรมดีกรรมชั่ว เราเว้น กรรมชั่ว ประกอบกรรมดี; ซึ่งชั้นนี้เรายังถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ในลักษณะ ที่จะห่วงกังวลจากชั่ว ไปสู่ความดี; นี้เป็นธรรมดา เป็นสิ่งจำเป็น. เพราะ อย่างไรเสีย เราก็ยังไม่รอดตัวจากการถูกลวง เพราะยังต่ำอยู่ เรายอมถูกลวง แต่ว่าถูกโดยไม่รู้สีกตัว และด้วยความสมัครใจ เป็นการห่วงชั้นมาจากความชั่ว มาสู่ความดี เรียกว่า กรรมดำ-กรรมขาว มีอยู่สองประเภท.

พอมาถึงขั้นสุดท้าย ประกอบกรรมไม่ดำไม่ขาว คือการทำจิตให้อยู่เหนือกรรมดี-กรรมชั่ว มองเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในกรรมดำกรรมขาว ทั้งสองอย่างนั้นชัดเจน จนจิตไม่น้อยไปเกลียดกรรมดำหรือรักกรรมขาว คือจิต เป็นอิสระเหนือกรรมทั้งปวง ที่เรียกว่า “กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว” เป็นที่สิ้นสุด แห่งกรรมดำและกรรมขาว. ให้จำชื่อ ๓ ชื่อนี้ไว้ให้ดี. ในชั้นที่ยังมีกรรมดำ และกรรมขาว คือชั้นศีลธรรมนั้น ทำอย่างไรเสีย เราก็ต้องหลงรัก หลงยึดถือ ในเรื่องมรรคผลนิพพาน ยึดถือนิพพานในฐานะเป็นของประเสริฐสูงกว่าสิ่ง ทั้งปวง ยึดถือว่าเป็นของเรา เราจะเอาให้ได้ เราจะพยายามสุดความสามารถ นั้นก็เป็นชั้นหนึ่ง ซึ่งจะต้องไต่ขึ้นมาให้ได้ จะต้องสอบไล่ในชั้นนี้ให้ได้ เหมือนกัน; เพราะว่าถ้ายังต่ำจนไม่สามารถจะละกรรมดำประกอบกรรมขาวแล้ว ก็จะไม่สามารถขึ้นไปถึงกรรมที่ไม่ดำไม่ขาวได้แน่. เราจะต้องมีความพยายาม

ในขั้นต้น ๆ ให้ลู่วงมาเป็นลำดับ ๆ แล้วก็สร้างกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว แล้วขึ้นอยู่เหนือการยินดีในผลของกรรมไม่ว่าชนิดไหน จนกระทั่งไม่มีความปรารถนาอะไร ไม่อยากได้อะไร ไม่อยากเป็นอะไรโดยประการทั้งปวง เพราะว่าสิ่งทั้งหลายเป็นมายาทั้งคู้เลย. เป็นมายาคือหลอกหลวงให้หลงยึดถือ แต่ที่แท้ ไม่มีสาระที่ควรยึดถือ ไปยึดถือเข้า ก็มีแต่ความทุกข์ จึงเกิดความรู้แจ้งเห็นชัดว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็น ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือได้ จิตจึงไม่ยึดถือได้. เรียกว่าเป็นผู้ประกอบกรรมอันใหม่ที่แปลกประหลาดที่สุด มิได้มีในศาสนาอื่นกว่าได้ คือกรรมที่ไม่ดำไม่ขาว เป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งปวงนี้.

เราพิจารณากันถึงเรื่องนอกโลก และในโลก ในวันสุดท้าย ว่าเรื่องโลกียธรรมในโลกนี้ก็ดี เรื่องโลกุตตรธรรมไปนอกโลกก็ดี ล้วนแต่ไม่น่ายึดถือ คือยึดถือไม่ได้ : จะเป็นเรื่องโลกียธรรม หรือโลกุตตรธรรมทั้ง ๆ ที่ตรงกันข้ามเป็นคู่กัน อย่างคำกับขาว หรืออะไรก็ตาม ที่กลับตรงกันข้ามนั้น ; แต่แล้วมันมาเหมือนกันตรงที่ยึดถือไม่ได้ ยึดถือแล้วเป็นมีความทุกข์หรืออย่างน้อยก็ดับทุกข์ให้สิ้นเชิงไม่ได้. เช่นยังยึดถือว่านิพพานเป็นนิพพานของเรา นี้จะไม่สามารถดับทุกข์สิ้นเชิงได้ แม้จะดับทุกข์มามากมายเพียงไรแล้วก็ตาม.

การที่เราไม่สามารถจะเอาชนะการลวงของความเป็นคู่ หรือไม่อาจจะบรรลุนิพพานได้ทันความประสงค์ในชาตินี้ ก็เพราะเหตุที่เราพากันประพฤติปฏิบัติผิด ต่อของสองอย่างนี้. พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเรื่องนี้ไว้ว่า การที่คนเราไม่สามารถขบไปถึงที่สุดของกรรม หรือความไม่ยึดถือ^๕ เพราะเราไม่ฉลาดในการกระทำ ๔ อย่าง ด้วยกัน คุณเหมือนท่านจะจำแนกไว้ก็เพียงเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ๆ มากกว่า คือ -

เพราะเราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการขาดทุน น้อย่างหนึ่ง ;

เราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเสมอตัว น้อย่างหนึ่ง ;

เราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการได้กำไร น้อย่างหนึ่ง ;

เราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเจาะแทงกิเลส ให้ทำลายไป
นี่เป็นอย่างสุดท้าย. ๓ อย่างแรก คือขาดทุน เสมอตัว ได้กำไร นั้น เราเห็น
ได้ทันที ว่าทั้งสามนั้นเป็นเรื่องฝ่ายศีลธรรมในวิญญูะ หรือฝ่ายวิญญูะสงสาร ;
ส่วนในข้อสุดท้าย เราไม่ฉลาดในการกระทำชนิดที่เป็นการเจาะแทงกิเลสนั้น
เป็นเรื่องฝ่ายวิญญูะ คือฝ่ายนิพพาน.

นี่ จึงเห็นได้ว่า เพราะเราไม่ฉลาดในเรื่องทั้งฝ่ายวิญญูะ และวิญญูะ
คือทั้งฝ่ายวิญญูะสงสารและฝ่ายนิพพาน เราจึงไม่เอาชนะความทุกข์ได้ทันตาเห็น.
ในฝ่ายวิญญูะหรือฝ่ายโลกียธรรม เราก็ไม่รู้จักรักการกระทำให้ถูกต้อง ว่าการกระทำ
ชนิดไหนเป็นการขาดทุน ชนิดไหนเป็นการเสมอตัว ชนิดไหนเป็นการได้กำไร ;
เพราะถูกลวงด้วยของเป็นคู่ นั้นเอง.

ที่ว่า ไม่ฉลาดในเรื่องการกระทำชนิดที่เป็นการขาดทุน นั้น
ในกรณีที่เป็นเอามาก ๆ ถึงกับชอบกระทำชนิดที่เป็นการขาดทุน เข้าใจผิด
ว่าเป็นการได้กำไรไปเสีย. ข้อนี้ได้แก่กรณีที่ถูกคนหลงบุษาคความชั่วเป็นสรณะ
ว่าเห็นความได้ตามใจกิเลส หรือตามใจตัวเอง ว่าเป็นสิ่งถูกต้องหรือยุติธรรม ;
จึงถูกลวง กลับเอาการกระทำที่ว่าขาดทุน มาเป็นของประเสริฐ หรือเป็นของ
ถูกต้องไป. อย่างนั้นมันก็ไม่ต้องพูดถึงการได้กำไร เพราะเริ่มแรกก็ยังไม่หลง
เอาการกระทำที่เป็นการขาดทุน มาเป็นสรณะเสียแล้ว. อย่างนี้ได้แก่พวกพาล
เข้าใจผิด ประกอบไปด้วยมิฉชาติปฏิวัติ กลับเห็นกงจักรเป็นดอกบัว ซึ่งจะต้อง

ระวังมากที่สุด ก็คือในเรื่องเกี่ยวกับการทำกรรม. เข้าใจผิด ว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เลยตัดสินเอาว่าการทำสิ่งใดถ้าได้สิ่งที่ตัวต้องการ สมตามความต้องการ ทนออกทันใจแล้ว ก็ถือเอานั่นเป็นเรื่องถูกต้อง เกิดถือความถูกต้อง ชนิดใหม่ของตนเอง ในลักษณะที่กลับตรงกันข้ามกับกฎของศีลธรรมหรือความจริงต่าง ๆ; เลยมีความขาดทุนตั้งแต่ต้นจนปลาย ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีอยู่มาก หรือเป็นไปมากในหมู่สัตว์ในโลกเรา. มันเป็นเรื่องที่ช่วยไม่ได้อยู่มากเหมือนกัน ในการที่จะให้คนที่ไม่ได้รับการศึกษา ไม่เคยได้ยินได้ฟังธรรมของพระอรหันต์ ที่จะให้เขามายึดหลักที่เป็นสัมมาทิฐิ ยึดถือหลักความดี ความงาม ความจริง ความยุติธรรม อะไรต่าง ๆ ได้โดยถูกต้อง. เพราะฉะนั้นจึงเป็นการยาก ที่เราจะพูดหลักกรรม หรือหลักพุทธศาสนาในชั้นนี้แก่คนที่ทำอยู่ เช่นกรรมกร ชั้นต่ำ ที่กำลังมีเมมาแต่เรื่องความสุขทางวัตถุ ความสนุกสนานทางเนื้อหนัง เหล่านี้ จึงมีแต่สำมะเลเทเมาอยู่เป็นประจำ เลยอยู่ในสภาพที่น่าสงสารอย่างยิ่ง.

สำหรับคนชั้นเรา ๆ ซึ่งมีการศึกษาพอสมควรแล้ว ไม่ควรจะเป็นอย่างนั้นได้เลย คนที่มีความเข้าใจถูกต้อง ในกฎของกรรมตามที่เป็นจริง : ดีก็ดีจริง ชั่วก็ชั่วจริง ใครทำดีก็ดี ใครทำชั่วก็ชั่ว ไม่ต้องพูดไปถึงการรับผลหรอก. การที่พูดถึงการรับผลนั้น ทำให้เกิดการเข้าใจผิด ว่าทำดีได้ผลดี ทำชั่วได้ผลชั่ว; คำพูดนี้ก็ถูก ไม่ใช่ไม่ถูก แต่มันเอียงไปในทางให้เกิดความเข้าใจผิด เพราะฉะนั้นเราพูดตัดเสียว่า "ทำดี ดี, ทำชั่ว ชั่ว" อย่างนี้ดีกว่า. ทำดี มันดีเสร็จ, ทำชั่ว มันชั่วเสร็จ ตั้งแต่เมื่อทำ; ผลที่เกิดขึ้นจะต้องดีหรือชั่ว ไปตามที่ทำ เช่น ได้เงินมา ก็เป็นเงินดี หรือเงินชั่ว ไปตามกรรมที่ทำ; ได้ผลพลอยได้ อย่างไรมา ก็เป็นผลพลอยได้ที่ดีหรือชั่วไปตามที่ทำ เอมาบริโภคใช้สอยเข้า ก็ส่งเสริมความดีหรือความชั่ว ไปตามลักษณะของมัน. เมื่อเป็นอย่างนี้ ก็จะเลิก

การเป็นมิชฌาติปฏิอย่างต่ำอย่างเลวเสียได้ ไม่อยู่ในลักษณะที่จะเห็นกงจักรเป็นคอกบัวได้อีกต่อไป เราจึงไม่สามารถจะประกอบกรรมชนิดที่เป็นการชาทุนได้อีกต่อไป.

ที่ว่า ไม่ฉลาดในเรื่องการกระทำชนิดที่เป็นการเสมอตัว นั้น กรรมอย่างนี้เรียกว่า ทำแต่พอไปพามา เป็นผู้ที่อยู่ในระหว่างความเป็นพาลหรือความเป็นบัณฑิต ซึ่งน่าจะได้แก่คนที่ เป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไป มีความเกลียดกลัวความชั่ว ความบาป อยู่ตามสมควร แต่ก็ไม่สามารถจะประกอบความดีให้เจริญรุ่งเรืองได้ เรียกว่าเป็นการกระทำที่เสมอตัว.

ที่ว่า ไม่ฉลาดในเรื่องการกระทำชนิดที่เป็นการได้กำไร นั้น ได้แก่เป็นผู้ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ รู้จักทำสิ่งที่คนอื่นเขาไม่สามารถทำให้เป็นประโยชน์ให้มาเป็นประโยชน์ได้ ; ที่คนอื่นเขาสามารถทำประโยชน์ได้ แต่เล็กน้อย ให้สามารถเป็นประโยชน์ใหญ่ได้. เราจะเห็นได้ว่า บางคนลงทุนตั้งมากมายในการทำสิ่งที่เรียกว่าทำบุญหรือกุศล นับเป็นแสน ๆ ล้าน ๆ แต่ได้บุญนิดเดียว เพราะมีความเป็นสัมมาทิฐิไม่พอ หรือน้อย. บางคนลงทุนเป็นเงินเป็นทองแต่เล็กน้อย กลับได้สิ่งที่ เป็นบุญ หรือกุศลมาก นี้ก็เพราะว่า เขามีสัมมาทิฐิมาก.

ที่นี้ ถ้าตีขึ้นไปกว่านั้น ไม่ได้ลงทุนสักสตางค์เดียวเลย แต่กลับได้สิ่งที่พิเศษยิ่งไปกว่าพวกแรก ที่เขาลงทุนตั้งแสนตั้งล้าน โดยเฉพาะพระนิพพานแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นของให้เปล่า ไม่ต้องซื้อด้วยสตางค์ อย่างบาลีที่ว่า "ตทฺธา มฺธา นิพฺพตี ญฺชฺชํมานา" - ได้พระนิพพานมาบริโลกเปล่า ๆ โดยไม่ต้องเสียสตางค์เลย. ในลักษณะเช่นนี้ ควรจะถือว่าเป็นการได้กำไรอย่างยิ่ง ;

ส่วนคนที่ลงทุนเป็นแสน เป็นล้าน สร้างอะไรๆ ก็ตามใจ เราไม่ต้องออกซื่อ ก็ได้ แล้วก็ไต่บุญ เป็นกุศลตอบแทนมา ในลักษณะที่เขาต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสารเกิดแล้วเกิดอีก หลงไหลในสுகติ หรือในกามคุณ ไม่มีที่สิ้นสุด ตีคอยู่ในเกลียวของวัฏฏสงสาร ไม่มีที่สิ้นสุด. นี่แหละ ลงทุนมากๆ แล้วกลับได้ อย่างนั้น. ส่วนพวกที่ประกอบกรรมเล็กๆ น้อยๆ ในโลกนี้ พอได้ผลเท่าไรเท่ามา นี่ก็เรียกว่า เสมอตัว. ส่วนผู้ที่รู้จักเสียสละวัตถุเล็กน้อย เสียสละแรงงาน น้อย อะไรๆ ก็น้อย แต่กลับได้ของที่มีค่าที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้โดยสมบูรณ์ นี่เรียกว่าเป็นผู้ที่ได้กำไร.

ทั้ง ๓ ประเภทนี้ เรียกว่ายังมีเรื่องได้ - เรื่องเสีย เรื่องดี - เรื่องชั่ว เรื่องบุญ - เรื่องบาป อันเป็นเรื่องราวในวัฏฏสงสาร แต่ถึงอย่างนั้นก็เป็นเรื่องที่ทุกคนจะต้องทำให้ดีไว้ก่อน ในเมื่อเรายิ่งขึ้นจากวัฏฏสงสารไม่ได้. เป็นอันว่า เราจะต้องท่องเที่ยวไปในทะเล เราจำต้องสนใจกับเรือหรือยานพาหนะนั้น ให้ดีๆ เอาใจใส่ทะนุถนอมให้มาก เราจะทิ้งเรือยังไม่ได้ เราจะต้องได้เรือที่ดี สำหรับแล่นไปในวัฏฏสงสาร; จนกว่าเมื่อไร เราจะไปถึงฝั่งโน้น ซึ่งเป็นฝั่งที่ไม่มี ความทุกข์ เราจึงจะทิ้งเรือได้. ข้อปฏิบัติในขั้นนี้ จึงเปลี่ยนเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ไม่ใช่เรื่องของการได้กำไรหรือขาดทุน หรือเสมอตัวอีกต่อไป กลายเป็นเรื่อง ข้อที่สี่ คือการกระทำที่เป็นการเจาะแทงกิเลส.

ฉลาดในเรื่องการกระทำชนิดที่เป็นการเจาะแทงกิเลส ข้อนี้ พระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่า เจาะแทงกิเลส ถ้ามันแปลกหูสำหรับท่านบางคน ก็ขอให้จำไว้ก่อน. คำว่า "เจาะแทงกิเลส" ก็คือเจาะแทงมายาหรือความมืด ความหลง ความดุกดงว ต่างๆ นานา โดยเฉพาะในที่นี้ ก็คือการที่ลงด้วย

ของที่เป็นคู่. หลงในมายาของสิ่งเหล่านั้นแล้ว เกิดเป็นความรู้สึกรักหรือขัง
ขึ้นมา อย่างนั้นเรียกว่า ถูกหุ้มห่ออยู่ด้วยกิเลส เปรียบเหมือนกับมีม่านหุ้ม
มีเปลือกหุ้ม ไม่ได้เห็นแสงสว่าง จึงได้หลงรักสววรรค์ หลงเกลียดคนรัก หรือหลง
วนไป-วนมา อยู่ในมนุษยโลกนี้ ในลักษณะที่จะเกลียดก็ไม่ใช่ จะรักก็ไม่ใช่
ทั้งนี้เป็นต้นก็ตาม แปลว่ามีอะไรบังให้เกิดความเข้าใจผิด หรือไม่เข้าใจ จึงได้
หลงจนกระทั่งเกิดอาการซึ่งเป็นการทรมานตนเอง. เพราะฉะนั้นหลักของการ
ปฏิบัติ จึงต้องเป็นการเจาะแทงม่านที่ปิดบังนั้น ให้ทะลุออกไป ให้แสงสว่าง
เข้ามา ให้เกิดสว่างขึ้นมาให้จึงได้ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสเรียกว่า **ปฏิบัติ**
อันเป็นการเจาะแทงกิเลส.

ปฏิบัติ ๓ อย่างข้างต้น มีเรื่องกำไร เรื่องขาดทุนอะไรนั้น ไม่เจาะ
แทงกิเลส ไม่เกี่ยวกับการเจาะแทงกิเลส; แต่เกี่ยวกับการทำตนให้คล้ายตาม
จังหวะของกิเลสให้ถูกต้อง ในลักษณะที่ไม่เป็นทุกข์มากเกินไป; แปลว่า
พลอยไปตามกระแสของกิเลสให้ถูกต้อง ในลักษณะที่ว่ามีความทุกข์น้อยหน่อย
หรือได้สิ่งที่พอจะเรียกว่า ไม่เป็นทุกข์ทรมานมากนัก มาเป็นของตนไปก่อน.

ถ้ามาถึงขั้นสุดท้าย ในที่สุด เราไม่ยอมเป็นอย่างนั้น เราจะปลื้มตัว
ออกจากเกลียวของกิเลส ทำลายกิเลส เจาะแทงกิเลส เลยได้เป็นปฏิปทา
รวม ๔ อย่าง กล่าวคือการประพุดติปฏิบัติที่ขาดทุน ที่เสมอตัว ที่ได้กำไร และที่
เจาะแทงกิเลส.

ที่ได้เอามากล่านั้น ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่า มันซับซ้อนกันอยู่เป็นชั้น ๆ
ในเรื่องการถูกลวงด้วยของเป็นคู่. ชั้นต้นโง่มากในเรื่องของเป็นคู่ จนเอาไป
กลับกันก็มี กลับคำเป็นขาว กลับขาวเป็นดำ นี้เรียกว่าโง่มาก. ส่วนที่ไม่โง่

มากถึงอย่างนั้น แต่ก็ยังโง่อยู่ ก็ยังหลงติดอยู่ในตำในขาว ในตีในชั่ว ตาม
สมมติ หรือว่าตามที่ถูกต้อง อย่างที่ว่าๆ กัน ในชั้นศีลธรรม. แต่ครั้นมาถึง
ชั้นสุดท้าย กลายเป็นว่าเราไม่เอาทั้งหมด ทั้งดีทั้งชั่ว โโกยทิ้งไป ให้เป็นเรื่อง
ของความทุกข์ เป็นเรื่องของวิกฎสงสาร อยู่เหนือความดีความชั่ว อยู่เหนือกำไร
หรือขาดทุน เป็นการเข้าใจถูกต้องในสิ่งทั้งปวง ว่ากำไรก็ใช้ไม่ได้ ขาดทุน
ก็ใช้ไม่ได้ เป็นของลงโดยเท่ากัน. ถ้าผู้ใดมีความจริงในปฏิบัติที่สิ้นแล้ว
พระพุทธรเจ้าทรงยืนยันว่า นิพพานทันตาเห็น.

คำว่า “นิพพานทันตาเห็น” นี้ หมายความว่า จะดับทุกข์ดับกิเลสได้
หมดจกสิ้นเชิงในชาตินี้ เพราะฉะนั้นจึงควรอย่างยิ่งที่เราจะไปพิจารณาการ
กระทำของเราให้ดีๆ แต่ละคนๆ ทุกๆ คน ลองไปพิจารณาการกระทำของ
ตัวเองโดยเฉพาะ ให้ดีๆ ว่าขาดทุน หรือเสมอตัว หรือได้กำไร หรือว่าจะ
แทงกิเลสหรือไม่. ถ้ายังไม่สามารถเจาะแทงกิเลส ก็ให้มันได้กำไรไว้ก่อนก็ได้.
แต่พึงเข้าใจว่าเพียงเท่านั้น ยังอยู่ในวิกฎสงสาร ยังติดไปกับวงกลมของวิกฎ-
สงสาร ดังที่ได้อธิบายแล้วโดยละเอียดวันก่อน ความว่า ถ้ายังติดกันอยู่กับ
วิกฎสงสาร ก็ต้องระหกระเหิน ก็ต้องมีความทุกข์ ซึ่งสรุปความว่าคนชั่ว
ก็ทุกข์อย่างคนชั่ว, คนดี ก็ทุกข์อย่างคนดี, คนมีบาป ก็ทุกข์อย่างคนมีบาป,
คนมีบุญ ก็ทุกข์อย่างคนมีบุญ, ไม่เสียเปรียบ ได้เปรียบอะไรกันเลย.

ที่นี่ เราหวังที่จะได้ตัวจริงของพุทธศาสนา หรือเข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดใน
มนุษย์เราควรจะได้ โดยหลักของพุทธศาสนาก็คือปฏิบัติที่เป็นการเจาะแทงกิเลส
อย่าไปหลงยึดถือในเรื่องขาดทุนหรือกำไร. นี่เป็นหลักสำหรับมีไว้พิจารณา
พิสูจน์ หรือสอบสวนการกระทำของเราเอง โดยเฉพาะสำหรับคนที่ต้องการ
จะดับทุกข์ให้ได้โดยเร็ว ทันตาเห็นในชาตินี้; พระพุทธรเจ้าท่านได้ทรงวางหลัก
ไว้อย่างนี้.

ที่^{นี้}เราจะได้พิจารณาถึงการที่เราจะไม่ถูกลงให้ละเอียดยิ่งขึ้นไป ทั้งใน
วิถีสงสาร และทั้งที่เกี่ยวกับนิพพาน. สาเหตุที่เราถูกลงด้วยของเป็นคู่^{นี้}
มีทางที่จะพิจารณาได้หลายอย่างด้วยกัน อาตมาเห็นว่าควรจะทราบกันได้โดย
ไม่ยาก ๔ อย่าง เช่น :

ข้อ ๑ เราอยู่กันคนละระดับ เพราะการอยู่คนละระดับนี้เอง
จึงถูกลง. อย่างความดีของคนชั้นหนึ่ง มันก็กลายเป็นความไม่ดี ของคนอีก
ชั้นหนึ่งก็ได้; ความอริยของคนชั้นหนึ่ง อาจจะเป็นความไม่อริยของคน
อีกชั้นหนึ่งก็ได้; ความไพเราะของคนชั้นหนึ่ง จะเป็นความไม่ไพเราะของคน
อีกชั้นหนึ่งก็ได้. ยิ่งถ้าเราเอาไปเปรียบกันระหว่างสัตว์ไตร่จกานทั่วไป กับ
สัตว์มนุษย์แล้ว เราจะเห็นได้ว่า คู่ๆ ที่เรากล่าวนั้นมันใช้กันไม่ได้ : ตัวอย่าง
มนุษย์ มันก็ไม่อาจจะเป็นตัวอย่างสัตว์ได้; หรือตัวอย่างสัตว์ มันก็ไม่อาจจะเป็น
ตัวอย่างมนุษย์. ถ้าเราจะเปรียบเทียบ กับเทวดา ก็เช่นเดียวกันอีก : ดี-ไม่ดี
สวย-ไม่สวย อริย-ไม่อริย ไพเราะ-ไม่ไพเราะ เหล่านี้มันก็ยังแตกต่างกัน
ไม่อาจจะใช้หลักเกณฑ์อันเดียวกันได้ เป็นการลงกันอยู่ในตัว. และยิ่งกว่านั้น
ปัญหามันคนละอย่าง เพราะมันอยู่คนละระดับ เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้ว
ว่าพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้เอง เรื่องสุคติของเทวดา ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕
มีความว่าพวกเทวดาต้องการสุคติ คือเทวดาจะตายเอง จะไปเอาสุคติที่ไหน
ก็ประชุมปรึกษากันว่าจะไปสุคติกันที่ไหน. ในที่สุด มติของที่ประชุม
กลายเป็นว่า ที่มनुสสโลกนี้เอง เป็นสุคติของเทวดา. เทวดาที่จุติจากเทวโลก
เมื่อต้องการสุคติ ก็ต้องกลายมาที่มनुสสโลก เพราะว่าในมनुสสโลกนี้ ยังมี
พระรัตนตรัยที่หาได้โดยง่าย ยังมีการปฏิบัติธรรมทำลายกิเลส หรือมีปฏิบัติทา
ที่เป็นการเจาะแทงกิเลส ยังหาได้ง่าย; แต่ในสวรรค์ซึ่งเต็มไปด้วยกามคุณนั้น

มีแต่การถูกลวงตัวของคู่ ยิ่งไปกว่าในมนุสสโลกเรา. เทวดาจึงอนุโมทนา แก่กันและกัน ในการที่เทวดาองค์ใดองค์หนึ่ง จะได้จุติ แล้วมาเกิดในมนุสสโลก แล้วยังพร่ำสอนอ้อนวอน ขอร้องกันว่า ท่านทั้งหลายจงประพฤติพรหมจรรย์ ให้บริบูรณ์ในมนุสสโลกด้วย ดังนี้.

ดูเอาเถิด คนในมนุสสโลก ได้อยู่ในสุคติของชั้นสูงอย่างนี้แล้ว เวลาทำบุญอะไรสักหน่อย ก็กลับไปอธิษฐานให้ไปเกิดในสุคติสวรรค์ชั้นวิมาน อะไรต่าง ๆ; ในเมื่อเทวดาเอง ต้องการสุคติ ก็ต้องมาปฏิสนธิในมนุสสโลก. นี่แหละชี้ให้เห็นการถูกลวงตัวของเป็นคู่ เช่นว่าเป็นมนุษย์—เป็นเทวดา สุคติ—ทุกคติ เหล่านี้ ก็เพราะอยู่กันคนละระดับ. นี่เป็นข้อหนึ่ง ซึ่งเราจะต้องศึกษาให้เข้าใจ ต้องระมัดระวังให้ดี อย่าให้เรตกอยู่ในสภาพเช่นนั้นได้. ความถูกลวง อาจเกิดขึ้นเพราะการอยู่กันคนละระดับเช่นนี้.

ข้อ ๒ เป็นแง่ของภาษา ภาษาที่เราใช้กันอยู่นี้ มันเป็นภาษาโลก เป็นโลกียภาษา ใช้ในวัฏฏะ ในเรื่องของโลก ทำให้เกิดความเข้าใจผิดได้ง่าย. เพราะว่าเมื่อกล่าวถึงสิ่งที่สูงที่สุดที่มนุษย์เราจะได้ เราก็ต้องกล่าวถึงความดี ตียอคติ หรือสุคติ; แต่แล้ว ยอคติ หรือสุคตินี้ มันใช้กับภาษาของโลกุตตระไม่ได้ คือมันยังเป็นความทุกข์อยู่นั่นเอง. ยิ่งดีมาก กลับยิ่งเลวมาก; ยิ่งดีมาก กลับยิ่งทุกข์ลึกมากขึ้นไปอีก. ส่วนที่ไม่ค่อยดี กลับจะหลุดได้ง่าย หรือว่า ไม่ทุกข์มาก. ซ้อนเพราะเหตุใด? เพราะเหตุว่ายิ่งดีมาก ก็ยิ่งยึดถือมาก, ยิ่งรักมาก ยิ่งยึดถือมาก, ยิ่งรักมาก มันก็ยิ่งเหนียวแน่นมาก เลยปล่อยวาง ได้ยาก. เพราะฉะนั้น ยิ่งดีมาก ก็คือยิ่งเลวมาก เพราะว่ามีกรอยากมาก มีการยึดถือมาก มีการกระทำมาก สละยาก; เป็นภาษาที่กลับตรงกันข้ามอยู่อย่างนี้ กับภาษาฝ่ายโลกเรา.

สำหรัพระอรญญเจ้า โดยเฉพะพระอรหันต์ ถ้าเรากมทำนว่า ความดีกับควมชั่ว อันไหนน่ำกัลวกว่ำ ทำนจะตอบตรงกันข้ำมจากพวกเรากัคือว่าควมดีนั้น น่ำกัลวกว่ำ. ส่วนพวกเรานั้น อาจตอบว่า ควมช้วน่ำกัลวกว่ำควมดีไม่น่ำกัลวกว่ำ แต่่นำรักและอยกได้. พระอรหันต์กลับตรงกันข้ำม ทำนเห็นว่ำควมดี มั่นน่ำกัลวกว่ำ เพราะว่ำควมช้วนั้น ทำอย่งไรเสีย ก็ทำอะไรเรำไม่ไ้ เพราะเห็นชัด ๆ ว่ำช้วนั้ ก็ไม่เตะต้อง ; แต่ควมดีนั้น มั่นล่อให้เรำหลงรัก หลงอยก หลงติดเหนียวแน่น ถอนไม่ไ้ ร้องให้ม้น้ำค้ำไหล เป็นล่ำธารอยู่ ก็ยงสละสิ่งทีเรำรักไม่ไ้ เพราะฉนั้นควมดีจึงน่ำกัลวกว่ำ.

นี่ เป็นตัวอย่างของควมหมำยของภษำ ทีมันเป็นคนละภษำ ระหว่ำงโลกียะและโลกุตระ ซึ่งภษำในฝ่ำยโลกียะนี้ ไม่เพียงพอทีจะใช้กับลักษณะหรือควมหมำยต่ง ๆ ในฝ่ำยโลกุตระ ยกตัวอย่างเช่นควมสุข. ค่ำว่ำควมสุข ใกร ๆ ก็ปรารถนกันในโลก แต่แล้วถูกประณมว่ำเป็นของทีหลอกถวญ มำยำ เช่นเดียวกับควมทุกข์. ในฝ่ำยโลกุตระประณมควมสุขว่ำเป็นมำยำหลอกถวญ เช่นเดียวกับควมทุกข์ ; ไม่อยู่ในฐำนะทีควรปรารถนaley. ตรงกันข้ำมถึงอย่งนี้.

ทีนี้ การที่อยู่เหนือดี-เหนือช้วนั้ เหนือสุข-เหนือทุกข์นั้น ไม่มีภษำใช้ ก็เลยต้องยืมภษำธรรมค้ำมำใช้่อีก ว่ำเป็นควมดี เป็นควมสุข ขึ้นมำอีก เป็นยอดดี ยอดสุข ; คนจึงเหมำเอำว่ำพระนิพพำน เป็นยอดดี ยอดควมดี หรือยอดของควมสุข ซึ่งผิดจากควมจริง. พระนิพพำนไม่ใช่ดี หรือไม่ใช่สุข หรือไม่อะไรทุกอย่ง ; แต่ว่ำถูกเหมำให้เป็นยอดดี หรือยอดสุข แล้วก็หลอกถวญเอำคนที่พุก ทีกล่ำว ทียึดถึอนั่นเอง. นี่เงงของภษำเป็นอย่งนี้ ทำให้เกิดควมข้ำงใจผิดอย่งนี้.

ที่เราได้ยินได้ฟังกันมาตั้งแต่เด็ก ๆ เราไม่เคยเข้าใจความจริงข้อนี้มาก่อน เราก็ยึดถือได้ง่าย. ตั้งแต่เด็ก ๆ เขาเห็นว่าความสุขที่เขารักมาก ๆ เขาชอบมาก ๆ เป็นอย่างไร ; พระนิพพานก็ยิ่งมากไปในทำนองนั้น ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น. เช่นได้กิน ได้เล่น ได้สนุกสนานอย่างนั้น ก็เข้าใจว่าเมืองพระนิพพานมีอะไรให้กิน ให้เล่น ให้สนุกสนาน ยิ่งไปกว่านั้นมากมายหลายร้อยเท่า. นี่คือการสร้างความเข้าใจผิดเกี่ยวกับเรื่องพระนิพพาน ไปตั้งแต่แรกเริ่ม ตั้งแต่เด็ก ๆ จนกระทั่งเป็นหนุ่มเป็นสาว ถือความหมายของคำว่าความสุข ไว้อย่างไร แล้วพอกพูนด้วยกำลังสอง กำลังสาม กำลังร้อย กำลังพัน ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกที เพื่อเป็นความหมายของพระนิพพาน ก็เลยเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าพระนิพพานไม่ได้. ถ้าใครมาพูดว่า พระนิพพานมีลักษณะตรงกันข้าม ก็ยากที่จะเชื่อ เหลือเชื่อ ไม่อยากฟัง เพราะตนกำลังยึดถือในความหมายของคำว่า “ความสุข” ไปตามอำนาจของความถูกต้องด้วยของเป็นคู่ ๆ อยู่เต็มที นั่นเอง.

โทษของความถูกต้องด้วยของเป็นคู่ เป็นอย่างนี้ ; ไม่เห็นความทุกข์ ไม่เห็นความสิ้นสุดแห่งความทุกข์ได้เลย. ในพระบาลีมีประโยคที่กล่าวไว้ แสดงให้เราเห็นได้ว่า ท่านทั้งหลายที่กล่าวเหล่านั้น ก็หมดปัญญาเหมือนกันที่จะกล่าวว่ามันเป็นอย่างไรดี เพราะมันไม่มีคำที่จะกล่าว. ตัวอย่างที่ถือกันว่ากล่าวดีที่สุด ก็ไม่นำไปสู่ความถูกต้องที่สุด ก็คือประโยคที่ท่านพระสารีบุตรกล่าว ว่า “นิพพาน เป็นของไม่มีอาพาธ” นิพพานไม่มีอาพาธ คือไม่มีเจ็บไข้ นี่เรียกว่ากล่าวดีที่สุดแล้ว. นี่ก็ยังคงชวนให้เห็นคล้าย ๆ ไปว่าสบายดี สบายอย่างไม่มีเจ็บไข้ความเจ็บไข้อยู่นั่นเอง. เหมือนว่าปลอดจากเจ็บไข้ธรรมดา มันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าความสบายชนิดที่ต้องกลับไปเจ็บไข้ หรือต้องทนทุกข์อย่างอื่นอยู่ อยู่นั่นเอง.

ที่ว่า **นิพพานไม่มีอาพาธ** ไม่มีความเจ็บไข้^๕ ท่านหมายถึงความที่นิพพานไม่เป็นการหมุนไปตามเกลียวของวัฏฏสงสาร ไม่มีการกระทบกระทั่งในเกลียววัฏฏสงสาร ไม่ถูกกระทบกระทั่งอื่น ไม่ถูกเสียดสี เสียบแทงอะไรต่าง ๆ นี้เรียกว่า “ไม่อาพาธ”. ท่านไม่กล้ากล่าวว่า นิพพานเป็นสุข กลัวคนจะเข้าใจผิดมากไป อย่างนี้เป็นต้น. มีพระบาลีที่ถือกันว่า เป็นพระพุทธานุภาพิต กล่าวตรง ๆ ว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง” อย่างนี้ก็มิ แต่เราอาจจะถือว่าบางทีก็เป็นเพราะความจำเป็นทางอื่นมาบังคับ เช่นมันเป็นกาพย์กลอนบ้าง เป็นต้น

ถ้าจะต้องกล่าวว่า พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง กันจริงๆ แล้ว ก็ขอให้เข้าใจว่ามันเป็นเรื่องความจำเป็นที่จะต้องกล่าวเช่นนั้น เพราะไม่มีคำกล่าว. เพราะถ้ากล่าวว่าพระนิพพานไม่สุข ไม่ทุกข์ พวกเด็ก ๆ ก็ฟังไม่ออก คนหนุ่มคนสาวก็ฟังไม่ออก แม้แต่คนแก่เฒ่า ก็ยังฟังไม่ออก ว่าพระนิพพานไม่สุข ไม่ทุกข์ มันคืออย่างไร แล้วก็ไม่สนใจในพระนิพพาน; เพราะความถูกลวงค้ำของเป็นคู่^๖นั้น ยังหนาแน่นอยู่ในสันดาน. เว้นไว้แต่จะได้พิจารณาให้เห็นความหมายของความเป็นคู่ ๆ ก็คือความจริงของสิ่งที่^๗เป็นคู่^๘นั้นให้เพียงพอเสียก่อนก็จะฟังออกทันที ว่านิพพานไม่สุขไม่ทุกข์ หรือนิพพานอยู่เหนือสุขเหนือทุกข์. เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ความยากลำบากอย่างยิ่ง จึงเกิดขึ้นในการอธิบายธรรมะชั้นสูงของพระพุทธศาสนา เพราะเหตุว่าคำไม่มีจะใช้ มีไม่พอใช้ที่จะกล่าวถึงสิ่งเหล่านี้. ความถูกลวงค้ำของเป็นคู่จึงยังคงมีอยู่ได้แม้ในขณะที่เรากำลังพูดกันถึงพระนิพพาน. ความถูกลวงค้ำของเป็นคู่ยังคงมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์เราได้เพราะความไม่เพียงพอของภาษาที่ใช้พูด. นี้ก็อย่างหนึ่ง ที่ทำให้เกิดการถูกลวงค้ำของเป็นคู่ และจะยังคงมีอยู่ต่อไป.

ข้อ ๓ การกล่าวอย่างสมมติของพวกเราในโลกนี้ เอาไปใช้กับเรื่องของพระนิพพานไม่ได้. คำกล่าวชนิดนั้นจึงเป็นเรื่องสมมติผิดที่ไปหมด. เช่นมีคำที่กล่าวในพระบาลีว่า ธรรมวาระ ธรรมนันทิ เป็นต้น.

ธรรมวาระ วาระที่เรากล่าวกันบ่อยๆ ก็คือวาระกำหนด แต่ในคำว่าวาระในธรรม. ธรรมนันทิ ก็แปลว่าความยินดีเพลิดเพลินในธรรม คือหมายถึงความพอใจในนิพพานหรือในอมตธาตุ. ความพอใจในพระนิพพาน หรือในผลที่เกิดขึ้นจากการบรรลุดังพระนิพพานก็ตาม หรือเรียกว่า อมตธาตุ ที่ได้ศึกษาเรียนรู้ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่มีความทุกข์เลยก็ตาม; แล้วเกิดความยินดีจนถึงขนาดที่เรียกว่า “วาระ” (หมายถึงยินดีอย่างแรง ยินดีอย่างเหนียวแน่น ผูกพันใจอย่างเหนียวแน่น เหมือนอย่างคำว่าวาระตามธรรมดา คือวาระในกามคุณนี้) พวกนั้นมีวาระในอมตธาตุ หรือในนิพพานรุนแรง เพราะมองเห็นชัด. แต่แล้วก็มีข้อที่ควรจะต้องสังเกตว่า สิ่งที่เป็นที่ตั้งของความยินดี หรือตัวความยินดีนั้น มันเป็นความยินดีคนละอย่าง คือว่าพระนิพพานนั้นจะเป็นความยินดีหรือยินดีอะไรไม่ได้ จะเป็นตัวความพอใจไม่ได้. ตัววาระคือความกำหนด หรือความยินดีอะไรนั้น มันอยู่ที่ใจของคน เอาไปปนกันไม่ได้. เมื่อเราเอาไปปนกันแล้ว มันก็จะผิดที่ จะเกิดอาการผิดที่ขึ้นมาทันที เกิดความยึดถือวาระในพระนิพพาน เอาความสุขให้เป็นตัวพระนิพพานไปเสีย ทั้งๆ ที่พระนิพพานไม่สุขอะไรก็ได้ ไม่เป็นความยินดียินดีอะไรก็ได้; ยินดียินดีพอใจนี้ มันอยู่ที่จิตใจของคนต่างหาก. เพราะฉะนั้น อย่าเอาความยินดีกับพระนิพพานนั้น มาเป็นของอันเดียวกัน ให้แยกออกจากกันเสียให้ได้; ถ้าความสุขเกี่ยวกับพระนิพพาน ก็ต้องถือว่าเป็นความรู้สึกของคน; ไม่ใช่ตัวพระนิพพานจะเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เป็นความกำหนดยินดีหรือพอใจได้. ทั้งนี้

ของที่เป็นคู่ ที่หลอกลวง ก็มาอยู่ที่ยินดี หรือไม่ยินดี พอใจหรือไม่พอใจ ไม่ใช่อยู่ที่นิพพาน. เพราะฉะนั้นระวังไม่ให้ถูกลวงในเรื่องยินดี หรือไม่ยินดีนี้ จึงจะแยกพระนิพพานออกจากความยินดีได้ และไม่ถูกลวง.

นี่ เรียกว่าความถูกลวงด้วยของเป็นคู่ อันเกิดจากเราเข้าใจ หรือจับฉวยผิดที่ เอาความสุขเป็นตัวนิพพาน เอาตัวนิพพานเป็นตัวความสุข นี่ผิดโดยสิ้นเชิง. ความสุขจะต้องอยู่ที่จิตใจของคนที่มีรู้สึก หรือเป็นความรู้สึกของคน ไม่ใช่ตัวนิพพาน เพราะฉะนั้น อย่าเอานิพพานเป็นตัวความสุข หรืออะไรทำนองนั้น. ถ้าจับฉวยผิดที่ จะเกิดอาการยินดีด้วยความยึดถือ หรืออุปาทานในนิพพาน แล้วเลยนิพพานไม่ได้; ปฏิบัติอย่างไร จนตายไปที่ชาติ ก็ถึงนิพพานไม่ได้ ทั้งที่ปรารถนานิพพานอย่างแรงกล้า.

ข้อ ๔ ข้อสุดท้าย ในการที่ตกอยู่ในความถูกลวง ว่าสิ่งต่าง ๆ นั้น **มันมีค่าขึ้นมาได้ เพราะมันมีคู่ตรงกันข้าม เป็นเครื่องเปรียบเทียบ** คือว่าสิ่งต่าง ๆ เกิดมีค่าขึ้นมา เพราะมีสิ่งตรงกันข้าม. มันเกิดมีความหมายขึ้นมา เพราะมันมีสิ่งตรงกันข้าม เป็นของคู่กันเอง เช่นมีดำ-มีขาว ถ้ามันมีแต่ขาวไม่มีดำเป็นสิ่งตรงกันข้ามแล้ว ขาวก็ไม่มีความหมายว่าขาว. ขาว จะไม่มีความเป็นของมีค่าอย่างของขาว ถ้าไม่มีดำเป็นคู่ตรงกันข้าม.

ในกรณี สวย-ไม่สวย อร่อย-ไม่อร่อย ไพเราะ-ไม่ไพเราะ เหล่านี้ก็เหมือนกัน ต้องมีสิ่งตรงกันข้ามมาเป็นคู่เปรียบ มันจึงจะเกิดค่าขึ้นมาได้; แม้ที่สุดแต่ บุญ-บาป ก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีบาป บุญก็ไม่มีค่า ก็ไม่มีความหมายอะไร. ดี-ชั่ว ก็เป็นอย่างเดียวกัน. ในทางที่กลับกัน

ข้า้วจะมีความหมายขึ้นมาได้ เพราะมีที่อยู่ตรงข้าม. บาบ มีความหมายขึ้นมาได้ เพราะมีบุญอยู่ในฐานะเป็นคู่ที่ตรงกันข้าม. ต่างฝ่ายต่างทำให้ฝ่ายที่ตรงกันข้าม มีค่า มีความหมายขึ้นมา เพราะฉะนั้น มันจึงไม่แยกกัน มันไปด้วยกันเป็นเกลอ คู่หูกันไปเรื่อย ในการที่จะหลอกลวงมนุษย์ให้หลงไหล. แม้ที่สุดแต่เรื่อง สังสารวัฏฏ์ กับนิพพาน ซึ่งเป็นคู่สุดท้าย มันก็เกิดมีค่า หรือมีความหมายขึ้นมาได้ ก็เพราะการที่มันมีคู่ตรงกันข้ามเป็นเครื่องเปรียบเทียบ.

เพราะฉะนั้น เราอย่าไปหลงข้างเดียว มันไม่ยุติธรรม จะไม่ให้ความยุติธรรมที่เพียงพอแก่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ในเมื่อเราไปหลงข้างเดียว. พอเราไปเอามาเปรียบเทียบกันจริง ๆ ทั้งสองข้าง มันก็กลายเป็นผู้มีความผิด หรือเป็นอาชญากรรมด้วยกัน เสมอกัน อยู่ในฐานะที่หลอกลวงคนให้หลงเท่ากัน ไม่มีข้อที่ควรยกเว้นอภัยโทษให้แก่ฝ่ายไหนเลย. ฉะนั้นของที่เป็นคู่ทั้งหมด มีอรร้อย-ไม่อรร้อย สวย-ไม่สวย ไพเราะ - ไม่ไพเราะ อะไรก็ตาม กระทั่งดี-ชั่ว บุญ-บาป สุข-ทุกข์ นิพพาน-สังสารวัฏฏ์ เหล่านี้เราไม่ยอมให้ดวงเรา ในฐานะที่ว่าเป็นของแบ่งแยกให้รักให้ชังอีกต่อไป แต่จะมองของมันในแง่ที่เป็น อนัตตาเสมอกันหมด โดยระว่างค่า หรือราคา หรือความหมาย ที่เกิดขึ้นมาได้ อย่างลวง ๆ คือมีคู่ตรงข้าม เป็นเส้นเปรียบเทียบเท่านั้น; ถ้าผิดไปจากนั้นแล้ว มันก็ไม่มีค่าความหมาย.

เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นอันว่าเราได้พูดถึงสิ่งที่ทำให้รู้ความจริงเกี่ยวกับการลวง เป็นการอธิบายให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้โดยง่าย; หรือว่าอาศัยหลักอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ทำให้เห็นความลวงนี้ได้โดยง่าย. เพราะฉะนั้น เราควรพิจารณาศึกษาสนใจเป็นอย่างยิ่ง ในการที่จะพิจารณาให้เห็น

ความลวง เพราะมันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ให้เห็นของคู่ ๆ คู่ ๆ เหล่านี้
ที่ร้อย ก็พันคู่ก็ตาม นับตั้งแต่เบื้องต้นที่สุด จนถึงนิพพานและสังสารวัฏฏ์
ว่ามันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างน้อยก็เป็นอนัตตาเสมอกันหมด. เมื่อเห็น
ความจริงอย่างนี้แล้ว ก็จะหลุดพ้นจากโลก จากสังสารวัฏฏ์ ไม่ยึดถือนิพพาน
โดยความเป็นนิพพาน แล้วก็ดับทุกข์สิ้นเชิงได้ ก็เป็นนิพพานได้จริงโดย
ไม่ต้องยึดถือ.

พระพุทธเจ้าท่านได้ทรงยกย่องการพิจารณาให้เห็นอนิจจัง หรือความ
ลวงของสิ่งที่เป็นคู่ นี้ว่าเป็นสิ่งที่ควรทำอย่างยิ่ง จึงได้มีตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่ง
คัมภีร์อังกุตรนิกายว่า : การพิจารณาให้เห็นความไม่เที่ยงความเปลี่ยนแปลง
ของสิ่งที่เป็นสังขาร คือเป็นคู่ ๆ เหล่านี้ ให้เห็นอนิจจังชัดเจนแจ่มแจ้ง ชั่วเวลา
ลัดนิ้วมือ (คือเพียงกระตักนิ้ว) เห็นอนิจจังชั่วลัดนิ้วมือเดียว ก็เป็นการคิดยิ่ง
เสียกว่าเลี้ยงพระหมดทั้งศาสนา มีพระพุทธเจ้าเองเป็นประธานด้วย. นี้ ขอให้
กำหนดดูเถิด ว่าพระสงฆ์ทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นอริยบุคคล หรือ
ไม่ใช่อริยบุคคล รวมทั้งมีพระพุทธเจ้าเองเป็นประมุข มันจะมากเท่าไร; เลี้ยง
พระทั้งหมดนั้น ก็ยังไม่ไต่บุญ ไต่กุศล เท่ากับบุคคลที่เห็นอนิจจังอย่างแจ่มแจ้ง
แม้ชั่วลัดนิ้วมือเดียว. นี้เป็นคำกล่าวที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกของเรา โดยเฉพาะ
อยู่ในเล่มที่ ๒๓ หน้า ๔๐๖ และที่อื่น ๆ อีก. จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าท่าน
ตรงไปตรงมาอย่างไร อย่างน้อยที่สุด เมื่อเราได้ยินคำเช่นนี้แล้ว เราจะเห็นได้ว่า
พระภิกษุสงฆ์ และพระพุทธเจ้าในพุทธศาสนานั้น เป็นอันวางใจได้ ว่าไม่มี
การกล่าว หรือการกระทำชนิดที่จะล่อลวงคน ให้บำรุงบำเรอด้วยบัจฉัย ด้วยลาภ
สักการะ เป็นต้น เพราะมีการกล่าวเช่นนี้เป็นหลักประกันอยู่ และพร้อมกันนั้น
ก็เห็นได้ว่า ทรงยกย่อง ทรงแนะนำ ชีชวน ให้คนเราเปิดหูเปิดตาให้สว่าง

อย่าให้ดูคลุมค้ายมายาของสังขารอีกต่อไป; ให้พิจารณาเห็นความจริงสากลของของเป็นคู่ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ให้เห็นชัด แล้วจะได้ความเป็นอิสระอย่างแท้จริง ก็เป็นอิสระจากการครอบงำของสิ่งเหล่านั้น เป็นอิสระจากกิเลส เป็นอิสระจากความทุกข์ เป็นอิสระที่แท้จริง ไม่ใช่อิสระหลอกลวงเหมือนอิสระอย่างโลก ๆ.

ที่กล่าวเช่นนั้น ก็ให้ถือว่าเป็นการกล่าวอย่างนักศึกษา ไม่ได้กล่าวอย่างคุณย่าคุณยาย ที่หลงในการกระทำที่เป็นบุญกุศล เลี้ยงพระสวดมนต์เหล่านั้น แต่เรากล่าวกันในระหว่างนักศึกษาด้วยกัน ว่าการพิจารณาเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น มันมีค่าเพียงไร แล้วจะได้สนใจในเรื่องการถอนตัวออกมาจากอวิชชา หรือมายานี้ให้มาก.

เป็นอันว่าเรื่องการศึกษาให้เห็นความจริงของสิ่งที่ เป็นคู่^๕ ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยเสียแล้ว ซึ่งท่านทั้งหลายจะต้องช่วยกันทำ สนับสนุนซึ่งกันและกัน ให้ทำเพื่อความปรากฏออกมาของพุทธศาสนาที่แท้จริง และที่สมบูรณ์.

ตอนท้ายนี้^๕ อยากจะกล่าวถึงเรื่องวิธีปฏิบัติบางอย่าง เกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้. ในที่แห่งหนึ่งในอังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสว่า "ภิกษุควรทำตนเหมือนสะไภ้ใหม่" พวกที่เป็นผู้ชาย ไม่เคยเป็นผู้หญิงก็ไม่ค่อยจะทราบความหมายของคำว่า "สะไภ้ใหม่" อะไรนัก แต่ว่าพอจะลงมติได้ว่า สะไภ้คือคนที่ต้องไปอยู่ในตระกูลของพ่อผัวแม่ผัว แล้วใช้คำว่า ใหม่คือให้ภิกษุทำตนเหมือนกับสะไภ้ใหม่ไว้เรื่อย. หญิงสะไภ้ทำตนเป็นคนใหม่ต่อตระกูลพ่อผัวแม่ผัวไว้เรื่อย ย่อมจะปลอดภัย เพราะว่าเรามีความรู้สึกคล้าย ๆ กับว่าไปอยู่ท่ามกลางศักรู้อย่างโดดเดี่ยว. ที่ใช้คำว่า "ศักร" ก็แรงไป อาจใช้

คำว่า ผู้อาจจะเป็นศัตรูขึ้นมาเมื่อไรก็ได้ ; ถ้าไม่เป็นศัตรูในวันนี้ ก็อาจเป็นศัตรูในวันหนึ่ง ; เพราะฉะนั้นจะต้องระมัดระวังตัวให้ดี จนกว่าจะผ่านพ้นระยะนั้นไป คือจุนกว่าจะเป็นพ่อแม่ผู้เสียเอง อย่างนี้จึงจะหมกบ่ปัญหา. ในระยะนั้น จะต้องทำตนเป็นผู้ที่ระมัดระวังตนเต็มที่ อย่าประมาท อย่าไปทำเล่น ๆ. ศึกษาก็เหมือนกัน อย่าไปคลุกคลีตีโมงกับสังฆาร หรือของที่เป็นคู่เหล่านั้น ; ให้ทำตนอยู่ในลักษณะที่ปลอดภัย คืออย่าไปใกล้ชิด อย่าไปพัวพัน ให้มีความไม่ประมาทอย่างยิ่งไว้เรื่อย จึงจะไม่ตกลงไปในมายาของโลก หรือของสังฆาร หรือของเป็นคู่ ๆ นี้โดยง่ายนัก.

นี่เป็นการปฏิบัติตัวในขั้นแรก ๆ ในขั้นเตรียม ในขั้นศีลธรรม ในขั้นวินัย เพราะเหตุว่าสิ่งที่เป็คู่เหล่านั้น ล้วนแต่มีอัสสาหะ คือเสน่ห์ที่ยั่ววน. ถ้าไม่ระมัดระวัง ก็จะหลงไปในความยั่ววนของสิ่งเหล่านั้น แล้วในที่สุด ก็จะต้องลำบากยากในการที่จะกลับตัว. เพราะฉะนั้น ให้ภิกษุทำตนเป็นเหมือนสะไก่ใหม่ ต่อกิเลส หรือต่ออารมณ์ของกิเลส หรือต่อสังฆารทั้งปวงนี้ไว้ตลอดเวลาที่เกี่ยว. นี่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติฝ่ายศีลธรรม หรือฝ่ายเริ่มแรกที่จะไปเกี่ยวข้องกับของที่เป็นคู่ ๆ อย่างที่กล่าวแล้ว.

ที่นี้ หลักสำหรับปฏิบัติที่เป็นฝ่ายตัวศาสนาแท้ ก็คือการพิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือที่เรียกว่าไตรลักษณ์ โดยสรุปรวมเป็นใจความสั้น ๆ ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ” ถ้าให้สั้นที่สุด ก็เรียกว่า “ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ” ถ้าขยายออกอีกหน่อย ก็ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น”. ที่ว่า น่าเอา คือเอามา หมายถึงของที่เป็นวัตถุ ใต้นั้นใต้นี้ ; ที่ว่า น่าเป็นนั้น คือเป็นนั่นเป็นนี่ เป็นหญิงเป็นชาย เป็นมนุษย์เป็นเทวดา เป็นคนเป็นคนชั่ว

เป็นอะไรต่างๆ ทุกอย่าง. “เอา” นั้น ก็เช่นเอารูป เอาเสียง เอากลิ่น เอารส เอาสัมผัส เอาของกินของใช้ แก้วแหวนเงินทอง.

เรามีบทมนต์สั้น ๆ ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา-น่าเป็น” เพราะมันมีมายา มันหลอกลวงด้วยความเป็นคู่กันนั้น. ถ้าจะให้สั้นกว่านั้นอีก ก็ว่า “ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ” คือไม่น่ายึดถือในการเอา หรือการเป็น นั้นเอง. ให้สั้นที่สุด ประโยคที่สั้นที่สุด ก็ว่า “ไม่มีอะไรที่น่ายึดถือ” ถ้าใครเข้าถึงความจริงข้อนี้ได้แล้ว ผู้นั้นจะอยู่เหนืออำนาจของการถูกลวง

ที่เป็นขั้นแรก คือวิธีปฏิบัติตัว ให้เหมือนสะใภ้ใหม่นั้น ยังไม่ปลอดภัย เพราะเป็นเรื่องศีลธรรม เหมือนกะอยู่กับยักษ์ อยู่ใกล้ ๆ ยักษ์ที่ร้ายกาจ ก็มีเพียงระมัดระวังตัวไม่ให้ยักษ์โกรธขึ้นมา ไม่ให้ขัดใจกันขึ้นเท่านั้น ; นี่เป็นข้อแรกทำเหมือนสะใภ้ใหม่. ส่วนวิธีปฏิบัติอย่างหลัง มันเป็นการฆ่ายักษ์ให้ตายเสียเลย ไม่ต้องระวังอีกต่อไป อยู่เหนืออัสสาทะของสิ่งต่างๆ ก็อยู่เหนือเสน่ห์ของสิ่งต่างๆ ที่เป็นคู่ในโลก เป็นวิธีฆ่ายักษ์ให้ตาย. นี่ยิ่งแสดงชัดอีกอย่างหนึ่ง หรืออีกแง่หนึ่ง ของความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา.

เป็นอันว่า ศีลธรรมนั้น เป็นวิธีปฏิบัติสำหรับให้อยู่ ๆ กันไปกับยักษ์ ได้พอไม่ให้มันกิน ; ทนอยู่กับยักษ์อย่างระมัดระวัง พอปลอดภัยไปได้เท่านั้นเอง. ส่วนในชั้นศาสนา ถึงขั้นที่สุกนั้น หมายถึงการฆ่ายักษ์ให้ตาย จึงมีความปลอดภัยกว่า โดยประการทั้งปวง. เราได้อยู่เหนือการถูกลวงของของที่เป็นคู่ โดยสิ้นเชิง ; สิ่งต่างๆ กลับเป็นของนำหัวเราะเยาะ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดถืออีกต่อไป.

และข้อสุดท้าย ที่จะทำความเข้าใจอีกครั้งหนึ่ง ก็คือว่า ผู้ที่ไม่ยึดติดนั้น ไม่ได้บ้าบอ ไม่ได้ผิดแปลกวิกลจริตอะไรไปจากคนทั้งหลาย ยังมีกิริยาทำทาง พุทฺธจะไรกับใครได้เหมือนอย่างเคย พุทฺธ “กระผม ขอรับ”. กับคนอื่นอย่างไร ก็ได้อย่างเคย คงอยู่ในโลก คงพูดภาษาชาวโลก คงกระทำอย่างชาวโลก ไปได้อย่างเคย พุทฺธว่าสุข – ว่าทุกข์ ว่าดี – ว่าชั่ว ว่าบุญ – ว่าบาป ไปได้อย่างเคย ผิดกันก็แต่ในใจไม่ยึดถือในความหมายของคำเหล่านั้น เหมือนปุถุชนคนธรรมดา. ปุถุชนคนธรรมดาพูดว่าดี ว่าชั่ว อะไรก็ตาม ก็ยึดถือความหมายนั้น จนเกิดความหมายในทางรักทางชัง พอใจ – ไม่พอใจ จนเป็นความทุกข์. ส่วนพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นแล้ว ท่านก็พูดด้วยภาษานั้นเอง พุทฺธอย่างเดียวกันนั้นแหละ หมายถึงสิ่งนั้น ๆ แหละ แต่ท่านไม่มีความยึดถือด้วยอุปาทาน ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานในคำพูดเหล่านั้น. มันก็ไม่เกิดความหมายที่จะทำให้ท่านเป็นทุกข์ มันมีความหมายเป็นเพียงภาษาพูด ที่ท่านใช้พูดกับคนทั่วไป พอให้รู้เรื่องกันเท่านั้นเอง.

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่าพระอรหันต์ก็ยังคงเกี่ยวข้องกับของเป็นคู่ ๆ เหล่านั้นเหมือนกับคนทั้งหลาย แต่ท่านไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน. ส่วนคนทั้งหลายนั้น เกี่ยวข้องกับของเป็นคู่ ๆ เหล่านี้ ด้วยความยึดมั่นด้วยอุปาทาน ผลจึงเกิดขึ้นแตกต่างกัน ด้วยประการทั้งปวง. ฝ่ายหนึ่งถูกลวงให้เป็นไปตามวิภวสังสาร ได้รับความทุกข์ในวิภวสังสาร ; ฝ่ายหนึ่งลืมนตาแจ่มอยู่ ไม่ถูกลวง ไม่ติดไปในเกลียวของวิภวสังสาร ไม่มีความทุกข์ในวิภวสังสาร ทั้งๆ ที่ร่างกายก็ยังอยู่ในโลกนี้ พุทฺธภาษาของโลกนี้ มีอะไร กิน อยู่ หลับ นอน ยืน เดิน เหมือนกับคนทั้งหลายในโลกนี้ ผิดกันแต่ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทานดังกล่าวแล้ว. นั่นแหละคือลักษณะอาการ รวมทั้งอานิสสังส์ของการที่ไม่ถูกลวงด้วยของเป็นคู่.

เราได้รับประโยชน์อันใหญ่หลวง ก็จะทำบ้นักความทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจ เราได้ทุกกรณี ในกรณีทีคนอื่นดับทุกข์ไม่ได้; แต่เราจะบังคับตัวเราเองให้ปฏิบัติต่อกันอื่นได้ อย่างที่เรียกว่าปลอดภัยที่สุด เป็นผลดีที่สุด. โดยเฉพาะ ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษา ซึ่งทำตัวอยู่ในฐานะเป็นปุชนียบุคคลของโลก ในการรักษาความยุติธรรมของโลก อาตมาคิดว่าจะไม่เป็นการเสียหลายเลย ในการที่จะศึกษาให้เข้าใจถึงเรื่องความลวงของสิ่งทั้งปวงในโลก จนสิ่งทั้งปวงในโลก ไม่อาจจะลวงท่านทั้งหลายได้อีกต่อไป.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้ ด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านั้น.

คำบรรยาย ตลกากริทธิกรรม ครึ่งที่ ๘/๒๕๐๐

เรื่อง

วัตุนิยม กับ พุทธศาสนา
พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปญฺโญ)

บรรยาย อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๖ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

อาตมา ต้องขอร้องให้ท่านทั้งหลายทบทวนความจำอีกตามเคย ถึง
ข้อที่เราจะต้องมองให้เห็นความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับศาสนา ไว้เป็นหลัก
เรื่อย ๆ เพื่อประกันความพินเผือถึงวิธีปฏิบัติอันแตกต่างกันในระหว่างศีลธรรม
และศาสนา. แม้การเข้าถึงพระรัตนตรัยก็ตาม ถ้าเป็นการเข้าถึงพระรัตนตรัย
ในแง่ของศีลธรรม ก็มีหลักเป็นการต้องฟังของภายนอก เช่น พระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์. ส่วนในแง่ของศาสนา ที่เป็นความหลุดพ้นแท้จริงนั้น

ต้องพึ่งตัวเอง โดยอาศัยกฎแห่งกรรม. กรรมเป็นสิ่งที่ควบคุมทุกสิ่ง ทั้งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ในโลก. เราไม่อาจอยู่นอกเหนืออำนาจของกรรม ถ้าเรา ยังเป็นคนที่มีจิตใจยังอยู่ในโลก คือจิตใจเป็นวิสัยโลก. ที่นี้กรรมนั้น มีกิเลส เป็นส่วนสัมพันธ์ในการกระทำกรรม : กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม ได้รับผล ของกรรม แล้วส่งเสริมกิเลสไว้อีก จึงเป็นวงกลมหรือเป็นสังสารวัฏฏ์. ใน สังสารวัฏฏ์นั้น มีแรงดันของกิเลสเป็นส่วนสำคัญ ที่ทำให้สัตว์ยังคงวนเวียนอยู่ ในความทุกข์เรื่อยไป. เพราะในสังสารวัฏฏ์นั้น มีของที่เป็นคู่, และสัตว์ถูกลวง ด้วยของที่เป็นคู่ เกิดความรู้สึกรัก พอใจ ยึดถือส่วนใดส่วนหนึ่งของสิ่งที่เป็นคู่ เราจึงเลยต้องศึกษาเรื่องสิ่งที่เป็นคู่ ที่เต็มไปด้วยความหลอกลวง จนกระทั่งสิ่งที่ เป็นคู่หนึ่ง ไม่อาจจะหลอกลวง เราจึงสามารถควบคุมการกระทำกรรม ให้เว้น กรรมดำ ทำแต่กรรมขาว และในที่สุด เราสามารถประกอบกรรมชนิดที่ไม่ดำ ไม่ขาว ซึ่งเป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมดำกรรมขาว โดยประการทั้งปวง. เราได้ ศึกษากันมาจนถึงนี้.

บัดนี้เราจะได้ศึกษาถึงตัวความรู้สึกโดยตรง เป็นความรู้สึกที่ทำให้เรา หลงติดอยู่ในวัฏฏสงสาร เป็นความรู้สึกที่เกิดมาจากการถูกลวงด้วยของที่เป็นคู่. การถูกลวงด้วยของที่เป็นคู่ นั้น ย่อมนำไปสู่ความรู้สึกอันร้ายกาจอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งปวง คือ ความรู้สึกที่เป็น "วัตถุนิยม". เรากล่าวกันไว้สั้น ๆ ว่า การถูกลวงด้วยของที่เป็นคู่ นั้น นำไปสู่ความรู้สึก ที่เป็นวัตถุนิยม หรือนำไปสู่วัตถุนิยมโดยตรงก็แล้วกัน; และทั้งนี้เพราะมันเป็นสัญชาตญาณ หรือเป็นไปตามสัญชาตญาณของสัตว์. เราจะได้พิจารณากัน ถึงเรื่องสัญชาตญาณ ซึ่งเป็นตัวความรู้สึกที่เกิดเองตามธรรมชาติ ต่อไป.

ในบรรดาสัญชาตญาณทั้งหลาย นักปราชญ์ในเรื่องนั้นได้กล่าวไว้ เช่นสัญชาตญาณแห่งการสืบพันธุ์ สัญชาตญาณแห่งการต่อสู้ แห่งการกิน

อาหาร และแห่งอะไรทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่าง แต่ดูเหมือนจะไม่มีสัญชาตญาณแห่งการน้อมไปในทางวัตถุนิยมโดยตรง รวมอยู่ในจำนวนสัญชาตญาณเหล่านั้น, หรือถ้ามี ก็เห็นเป็นของไม่สำคัญ เลยไม่ค่อยกล่าวถึงโดยเฉพาะ ไปกล่าวถึงสัญชาตญาณแห่งการสืบพันธุ์ แห่งการกินอาหารเป็นต้น เสียเป็นนวรรคเป็นเวร. ส่วนสัญชาตญาณแห่งการน้อมไปสู่วัตถุนิยมนั้น ไม่ค่อยได้พูดถึงมาก ให้สมกับที่มันเป็นของสำคัญมาก; แต่บัดนี้ อาตมาต้องการจะพูด ในฐานะที่ เป็นสิ่งสำคัญที่สุด สำหรับพุทธบริษัทเรา จะต้องรู้ต้องเข้าใจ.

สัญชาตญาณแห่งการน้อมไปสู่วัตถุนิยมนี้ มันเป็นธรรมชาติธรรมดาอันหนึ่งซึ่งเกิดได้เอง เพราะว่าตามปรกติ สัตว์ทั้งหลายก็ถูกลวงตัวของที่เป็นคู่อยู่แล้วตลอดเวลา. การถูกลวงตัวของเป็นคู่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ววันก่อนๆ นั้น มันมีเป็นของประจำอยู่ในจิตใจของสัตว์ทั่วไป ทั้งสัตว์มนุษย์ ทั้งสัตว์เดรัจฉาน เพราะฉะนั้นสัตว์ทั้งหลายมีเชื้อที่เอียงไปทางฝ่ายวัตถุนิยมอยู่แล้วตามธรรมชาติ หรือตามกำเนิด หากแต่ว่ามันยังไม่รุนแรงจนถึงกับเป็นอันตรายที่ร้ายแรง จนกระทั่งมาถึงยุคถึงสมัย ที่วัตถุนิยมนี้ได้ขยายตัวรุนแรงยิ่งขึ้นตามความหลงหรือความเข้าใจผิดของมนุษย์.

ที่ว่าการถูกลวงตัวของเป็นคู่ เป็นสิ่งที่นำจิตไปสู่วัตถุนิยมอยู่ตามธรรมชาติธรรมดานั้น ก็ไม่มีอะไรอื่น เห็นได้โดยง่ายในข้อที่ว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลายชอบของที่รู้สึกว่ายว่าไพเราะ ว่าอร่อย และมีความรู้สึกพอใจในความสุขทางวัตถุ หรือความสุขทางเนื้อทางหนัง เพราะว่าเป็นสิ่งที่ได้รับอยู่ตามปรกติจนรู้ว่ารสชาตินั้นเป็นอย่างไร. ส่วนความสุขในทางตรงกันข้าม คือทางมโนนิยมนั้น เกี่ยวกับสติปัญญามากเกินไป ไม่เข้าใจ ยังไม่เคยได้รับ,

แม้ได้รับบ้างกึ่งคิด ๆ หน่อย ๆ ตามธรรมชาติ จึงไม่สามารถจะครอบงำความรู้สึกที่เป็นไปในทางวัตถุได้ คงได้ทำให้เราหลงในของเป็นคู่ : รักฝ่ายข้างที่ดีว่าสวยว่างามกันทั่ว ๆ ไป ว่าอร่อย ว่าไพเราะ หรือว่าอะไรก็สุดแท้ กระทั่งถึงว่าดีว่าสุข ว่าบุญ ว่าอะไรเหล่านั้นเป็นต้น, จนถึงชั้นละเอียด ก็มีความหลงในสิ่งที่เราเรียกว่าดี ว่าสุข ว่าบุญ.

เมื่อกล่าวมาถึงตอนนี้ ก็น่าจะกล่าวเสียด้วยว่า คำว่า วัตถุนิยม นี้สำหรับพุทธบริษัทเราแล้วก็ให้ความหมายไว้สูง หรือกว้างกว่าที่เขาใช้กันอยู่ทั่ว ๆ ไป. เช่นในศาสนาอื่นอาจจะถือว่า การนิยมทำบุญกุศลเพื่อไปเกิดในสวรรค์นั้นไม่เป็นวัตถุนิยม เพราะเป็นเรื่องทางศาสนา; ก็ถูกเหมือนกันตามความรู้สึกทางศาสนาที่มีผู้มีความคิดเห็นเช่นนั้น. แต่ทางพุทธศาสนา เราถือเป็นหลักว่าถ้ายังปรารถนาความสุขในทางวัตถุ หรือทางเนื้อหนังอยู่นั้น จะเป็นอย่างมนุษย์ก็ตาม อย่างสวรรค์ในเทวโลกก็ตาม ล้วนเป็นวัตถุนิยม. เพราะฉะนั้น เราจะต้องจัดเอาการทำบุญ เพื่อแลกเปลี่ยนการมรณในสวรรค์นั้นว่าเป็นวัตถุนิยม ทั้งที่ศาสนาอื่นอาจจะไม่จัดเป็นวัตถุนิยม และไม่ถือว่าเป็นข้าศึกของศาสนา. นี้แหละ คือความผิดแผกแตกต่าง ซึ่งมีอยู่ในระหว่างพุทธศาสนา กับศาสนาบางศาสนา ซึ่งถือว่าการนิยมความสุขในสวรรค์นั้นเป็นการถูกต้อง คือไม่เป็นวัตถุนิยม.

ที่นี้ เราจะได้พิจารณากันถึงคำว่า วัตถุนิยม. คำว่าวัตถุนิยมนี้ขอให้เข้าใจว่าไม่ใช่ของใหม่. แม้ว่าคำพูดนี้ จะเป็นคำที่ต้งขึ้นมาใช้กันเมื่อไม่นานนี้, แต่โดยที่แท้แล้ว สิ่งที่เราเรียกกันว่าวัตถุนิยมนี้ มันมีมาแล้วแต่โบราณกาล ในฐานะเป็นสิ่งที่เกิดเองตามสัญชาตญาณดังที่ได้กล่าวมาแล้ว.

กระทั่งถึงยุคพุทธกาลหรือยุคก่อนพุทธกาลเล็กน้อย ก็มีความนิยมในทางวัตถุนิยมนี้ จนจัดเป็นลัทธิที่ถือกันอยู่อย่างแน่นแฟ้น. ในสมัยพุทธกาลหรือก่อนพุทธกาลเล็กน้อย ก็มีลัทธิวัตถุนิยมปรากฏชุกอยู่ทั้งในทางวรรณคดีและในทางศาสนา กระทั่งในคัมภีร์พระไตรปิฎกของเรา. ขอให้ให้นักศึกษานึกย้อนไปถึงข้อความที่ได้เล่าให้ฟังแล้วในวันก่อน ซึ่งมีใจความสรุปได้สั้น ๆ ว่า ก่อนหน้านั้นนานไกล ลัทธิศาสนามีแต่เรื่อง ความเชื่อ; ให้เชื่อ ให้เคารพ ให้บูชาให้อ้อนวอน ให้บวงสรวงอย่างเดียว. ครั้นนานเข้า คนเขาเบื่อ ก็เลยมีคนกล้าแหกคอกศาสนา มาคิดกันอย่างอิสระ คือใช้เหตุผล จนเกิดศาสนาประเภทที่ใช้เหตุผลขึ้นมา. คนเหล่านั้นใช้เหตุผลไปคนละทางสองทาง รวมความแล้วไปสุดโต่งอยู่ ๒ ทาง คือพวกหนึ่งว่าความสุขในทางกามคุณนี้ดี ทำให้เต็มเปี่ยมเสียก็แล้วกัน มันหมดอยาก แล้วมันก็หมดทุกข์ หมายความว่า บ่อนเหี่ยวทางกามคุณ ให้เต็ม ให้อิ่มอยู่เสมอ ก็จะทำให้คนเราไม่มีความทุกข์ เรียกความภักหรือลัทธิอย่างนี้ว่ากามสุขัลลิกานุโยค. ข้อนี้ตรงกันข้ามจากลัทธิอรรถกถมदानุโยค ซึ่งต้องการจะกำจัดอวิชชาที่เป็นที่ตั้งของความอยาก ในกามารมณ์นี้ให้หมดสมรรถภาพเสีย มันจะได้ไม่อยากในกามารมณ์นี้ ก็ไปอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นฝ่ายอรรถกถมदानุโยค. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกในพระบาลี อย่างในบาลีธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, ที่ว่า กามสุขัลลิกานุโยค นั้นเอง คือวัตถุนิยม คือสิ่งที่เรียกว่าวัตถุนิยมในสมัยนั้น. ส่วนวนโวหารในพระพุทธศาสนาเรา เรียกสิ่งที่เราเรียกกันบัดนี้ ว่าวัตถุนิยมนี้ ว่ากามสุขัลลิกานุโยค คือการประกอบตนพัวพันอยู่ในกาม ซึ่งในบัดนี้เราถือกันว่า ลัทธินี้มีคำขวัญหรือคำอะไรก็ตาม ว่า "Eat, drink and be merry; for to-morrow we will die" ดังนี้, ซึ่งแปลว่า 'กิน ดื่ม ร่าเริงกันให้เต็มที่เสียในวันนี้ เพราะว่า

พรุ่งนี้เราอาจจะตาย'. เมื่อถือลัทธิอย่างนี้ ก็เป็นวัตรปฏิบัติโดยตรงเต็มที่
 ตามความหมายที่ใช้กันอยู่ในสมัยนี้. ลัทธิกามสุขัลลิกานุโยคในครั้งพุทธกาล
 ก็เป็นอย่างนั้น. ศาสนาที่เป็นศาสนาเอกของลัทธิวัตรปฏิบัติมีชื่อว่าจาระวากะ.
 ชื่อ จาระวากะนี้ มีทั้งในคัมภีร์ฝ่ายพุทธและฝ่ายอื่น คือฝ่ายฮินดูและฝ่ายสันสกฤต
 เป็นเจ้าลัทธิฝ่ายวัตรปฏิบัติ ซึ่งยกเอาการมรดกเป็นนิพพาน. โดยทั่วไป เขา
 เรียกลัทธิวัตรปฏิบัตินี้ว่า ลัทธิโลกายตะ. คำว่า โลกายตะ นี้ ก็หาพบได้ใน
 คัมภีร์ฝ่ายพุทธและฝ่ายอื่น. ถ้าเรียกในฐานะที่เป็นลัทธิ ก็เรียกว่าลัทธิโลกายตะ
 ถ้าเรียกในฐานะที่เป็นการกระทำ เรียกเป็นชื่อของการกระทำว่ากามสุขัลลิกานุโยค
 คือประกอบตนพัวพันอยู่ในกาม นี้คือลัทธิวัตรปฏิบัติที่มีอยู่ โดยเฉพาะในประเทศ
 อินเดียตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ซึ่งประมาณเมื่อ ๓๐๐๐ ปีมาแล้ว ไม่ใช่ของใหม่เลย.

ถ้าหากว่าจะดูให้กว้างไปทางตะวันตกบ้าง, เช่นในประเทศกรีก ใน
 สมัยที่ห้อง ๆ กันกับสมัยพระพุทธเจ้า เราจะพบว่าลัทธิวัตรปฏิบัตินี้ ก็ได้มีอยู่แล้ว
 เหมือนกัน. ประวัติศาสตร์ฝ่ายปรัชญาในทางประเทศกรีกยอมถือกันว่าเจ้าลัทธิ
 วัตรปฏิบัติคนแรกที่สุดในพวกกรีกนั้น ชื่อ Democritus ประมาณ ๔๖๐-๓๗๐
 B.C. คือก่อนคริสตกาล. แล้วคนต่อมา ก็ได้ขยายใจความ หรือ
 ความหมายของวัตรปฏิบัติที่ท่านผู้นี้ได้ตั้งขึ้น และได้รักษากันไว้ต่อ ๆ มา แล้ว
 ก็มีมาเรื่อยจนถึงบัดนี้. ฉะนั้นปรัชญาของกรีกสายนี้ แม้ว่าจะมีความลึกซึ้ง
 แยกคายอย่างไร ก็มีส่วนที่เป็นวัตรปฏิบัติอยู่เต็มตัว; นี้จะเห็นได้ว่ามันมีกันมา
 ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล. โดยเฉพาะในสมัยพุทธกาล ลัทธิที่ถือเอาการมรดกเป็น
 นิพพานก็ยังงมีอยู่ในอินเดีย เพราะว่าในพระบาลีพระมหาลสุตร ได้เอ่ยชื่อถึง
 ลัทธินี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเอง. นี้ จะเห็นได้ว่าลัทธิวัตรปฏิบัติ

ไม่ใช่ของใหม่เกิดขึ้น, เป็นของที่ทำให้โลกมีคัมภีร์มานานแล้ว และ เป็นสิ่งที่ทำให้โลกระส่ำระสายยิ่งขึ้นโดยเฉพาะสมัยนี้. ความปั่นป่วน ทั้งหมดของโลกในสมัยปัจจุบันนี้ มีมูลมาจากวัตถุนิยม ซึ่งเราควรจะได้ศึกษากันต่อไป.

ในข้อที่เกี่ยวกับคำ หรือเรื่องคำนี้ เราใช้คำว่าวัตถุนิยม หรือ *materialism* ซึ่งแปลว่า นิยมวัตถุ. ที่นี้ เราควรจะเข้าใจในสิ่งที่ตรงกันข้าม. สิ่งตรงกันข้าม เราก็ไม่ค่อยจะมีคำใช้, จึงใช้คำว่า *spiritualism* ซึ่งแปลว่า นิยมวิญญาณ หรือนิยมทางจิต; นิยมทางมโน ก็มีใช้บ้างเหมือนกัน; แต่คำว่า *spiritualism* นั้น อาจทำให้เลื่อนหรือพราไปถึงลัทธิที่ถือผีสิง วิญญาณอะไรก็ได้ เป็นอันตรายอยู่บ้างเหมือนกัน สำหรับการที่จะใช้คำๆ นี้. ถ้าใช้คำๆ นี้ ต้องจำกัดความหมายกันเสียในวงที่จะใช้ด้วยกัน. ถ้าจะให้ปลอดภัย น่าจะใช้คำปรุงขึ้นใหม่โดยเติมคำว่า *im-* เข้าไปข้างหน้า เป็น *im-materialism* คือ 'ไม่ใช่วัตถุนิยม'. แต่นักปรัชญาและนักศีลธรรมถือว่ามีคำอีกคำหนึ่งที่ เหมาะกว่า คือ *pure idealism*, ซึ่งแปลว่า ลัทธิที่นิยมอุดมคติอย่างบริสุทธิ์ ถือว่าคำนี้ปลอดภัยกว่า. แต่ถ้าเรานำมาใช้กัน คนก็ฟังไม่ค่อยเข้าใจ คือแปลกหู เกินไป เพราะคนทนใช้คำว่า *spiritualism* กันอยู่เรื่อย ๆ และไม่มี การแปลไป อย่างอื่น นอกจากว่ามโนนิยม, ไม่ใช่เรื่องทางวิญญาณหรือทางภุคผีปีศาจ ทำนองนั้น คำว่า *spiritualism* หรือมโนนิยมมีความหมายตรงกันข้ามจาก วัตถุนิยมในข้อที่ว่า ไม่นิยมความสุขทางวัตถุ ไม่นิยมการกระทำหรือผลของ การกระทำที่เกิดขึ้นเป็นความสุขทางวัตถุ แต่ว่านิยมการกระทำ หรือผลของ การกระทำที่มาจากการกระทำที่มีจิตใจเป็นอิสระ ประกอบไปด้วยสติปัญญา

ความคิดนี้อย่างสมบูรณ์ ฉะนั้นจึงใช้คำว่า *pure idealism*. นี่เป็นใจความสั้น ๆ ของคำๆ นี้คือวัตถุนิยมและมโนนิยม.

เพื่อจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่ามโนคติยิ่งขึ้น เราควรจะได้ศึกษาถึงลักษณะ โดยเฉพาะของสิ่งที่เรียกว่าวัตถุนิยมนี้ ให้เข้าใจแจ่มแจ้งชัดเจนเสียก่อน จึงจะสะดวกแก่การจะศึกษาต่อไป ในการที่จะเอาชนะลัทธินี้. การจัดสรรความหมายของคำว่า *materialism* อย่างวิธเทคนิคทางภาษานั้น ยุ่งยากมาก คือว่ามีรายละเอียดลเอียดมาก จนเกินกว่าที่จะอธิบายให้ท่านนักศึกษาฟังได้ครบถ้วนตามรูปนั้น เพราะฉะนั้นจะยกเอามาแต่เท่าที่เห็นว่าพอเหมาะพอสม แต่ก็จากเทคนิคของคำว่า *materialism* นั้นเอง.

ในข้อแรกที่สุด เขาถือลักษณะของวัตถุนิยมเป็นข้อแรก ถือว่าได้แก่ลัทธิที่ถือว่าวัตถุนั้นแหละเป็นสิ่งๆเดียว ที่เป็น “ความจริงอันแท้ที่สุด” คือใช้คำว่า *ultimate reality* แล้วถือว่าความจริงที่เด็ดขาดอย่างเดียวนั้น มีแต่วัตถุ. นี่ก็หมายความว่าปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่า มโน หรือจิต ว่ามิได้มีอยู่ในบรรดาสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ ในฐานะเป็นความจริงที่แท้จริงหรือที่เด็ดขาด. นี่เป็นลักษณะหนึ่ง,

สอง. ถือว่าวัตถุนั้น เป็นมูลฐานของพฤติกรรมต่างๆ ทางฝ่ายจิต, วัตถุ เช่นดิน น้ำ ลม ไฟ ที่เราเรียกว่าวัตถุนั้น คือมูลฐานอันแท้จริงของพฤติกรรมต่างๆ ที่เป็นไปในทางจิต. พฤติกรรมที่เป็นไปในทางจิต ซึ่งได้แก่ความคิด ความนึก ความรู้สึกต่างๆ ที่เราถือว่าจิตเป็นผู้รู้สึก ซึ่งตามธรรมดาถือว่ามิใช่จิตหรือจิตเป็นผู้รู้สึก แต่ลัทธิวัตถุนิยมนี้ปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่าจิต, ถือว่าจิตมิได้มีตัวตนอยู่จริง; พฤติกรรมที่เราเรียกว่าเป็นไปในทางฝ่ายจิต เช่นความ

รู้สึกนึกคิด ความสวดยอารมณ์เหล่านี้ ที่แท้มาจากวัตถุ มาจากตัววัตถุในฐานะ เป็นของที่มีอยู่จริง; พดติกรรมทางจิตจึงไม่ใช่ของจริง เพราะจิตไม่ได้มีตัวจริง. พดติกรรมต่าง ๆ จึงเป็นเพียง *product* หรือผลิตผลอันใหม่ที่วัตถุสร้างขึ้นมา โดยไม่ต้องมีตัวจิต หรือไม่ต้องเกี่ยวกับจิต. นี้ก็แง่หนึ่ง.

สาม. ถือว่าข้อเท็จจริงในโลกต่าง ๆ หรือ *facts* ต่าง ๆ ในโลกนั้น ต้องอธิบายกันด้วยความมีอยู่ หรือความเปลี่ยนแปลงของวัตถุ ยกตัวอย่างเช่นว่า ในแง่ของประวัติศาสตร์ เราต้องถือว่าคำบรรยายที่เป็นตัวประวัติศาสตร์นั้น ไม่มีอะไรนอกจากอธิบายเรื่องอิทธิพลของวัตถุ หรือเรื่องแห่งการเปลี่ยนแปลง ของวัตถุ; ไม่ยอมให้มีส่วนที่เป็นจิตใจของคนเข้าไปแทรกแซงอยู่ เพราะถือว่า นั้นไม่ใช่ของจริง. ถ้าจะเขียนประวัติศาสตร์ให้จริง ให้ถูกต้องให้ตรง ก็ต้องเขียน ถึงลักษณะของตัววัตถุ ที่เกิดขึ้นอย่างไร, เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร, ในโลกนี้. แม้จะเป็นเรื่องของคนก็เอาตรงร่างกาย เอาเพียงวัตถุที่เนื่องกับร่างกายนั้นเป็น เกณฑ์สำหรับเขียนประวัติศาสตร์ อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งถือว่าข้อเท็จจริงในโลก อธิบายด้วยความมีอยู่ของธรรมชาติ และความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่เป็น วัตถุ. นี้ ก็ลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นลักษณะของวัตถุนิยม.

สี่. กล่าวอีกอย่างหนึ่งต่อไปว่า วัตถุนิยม ให้ความสำคัญแก่ผลได้ หรือค่าในทางวัตถุ และการให้ความสำคัญนี้ ถือว่าต้องเอาเป็นเกณฑ์กันตรง ผลที่ได้มา ที่เรียกว่า "ประโยชน์" หรือ *interest* หรือ *value* คือค่าของ วัตถุเท่านั้น เป็นหลักเกณฑ์ในการให้ความสำคัญ หรือความประเสริฐพิเศษของ สิ่งต่าง ๆ. อย่างว่า พระพุทธรูปองค์หนึ่ง มีค่าเท่ากับปลาทุยแข่งหนึ่ง อย่างนี้ เป็นต้น ไม่ได้ถือว่าพระพุทธรูปนั้น มีค่าทาง *spiritualism* หรือแม้ทาง ศิลปกรรม, มากกว่าปลาทุยแข่งหนึ่ง เพราะว่าถ้ายุบเอาเนื้อโลหะมาขาย ก็ได้

เท่ากัน อย่างนี้เป็นต้น. ถ้ามีความรู้สึกในทำนองเอาค่าหรือเอาผลในทางวัตถุเป็นหลัก ในการประมาณความสำคัญแล้ว ถือว่าเป็นลัทธิวัตถุนิยม.

ห้ำ. ปฏิเสธความมีอยู่ของจิต และพฤติกรรมทางจิต. นี้ก็ได้แก่การปฏิเสธความมีอยู่ของจิต ปฏิเสธความมีอยู่ของพฤติกรรมทางจิต. เรื่องจิตเป็นอย่างไร อาตมาเคยอธิบายไว้แล้วในคำบรรยายปี ๒๔๙๙ ไปเปิดดูเองก็พอเข้าใจได้. จิตในลักษณะเช่นนั้นก็, หรือเจตสิกซึ่งเป็นพฤติกรรมของจิต หรือเป็นสิ่งที่เกิดกับจิต ตลอดถึงความคิดความนึก กระทั่งเป็นมโนกรรมต่าง ๆ ก็, นี้เรียกว่าพฤติกรรมทางจิต. พวกวัตถุนิยมเขาปฏิเสธความมีอยู่ของจิต และพฤติกรรมของจิตโดยสิ้นเชิง ว่าไม่มีความหมาย คือมีค่าเท่ากับไม่ได้มีอยู่, มีอยู่จริงก็เท่าวัตถุกับพฤติกรรมของวัตถุ คือความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ. แม้ว่าจะมีความรู้สึกคิดนึกอยู่ในร่างกายนี้ หรือในคนเรา นี้ เขาก็ถือว่าเป็นอำนาจของวัตถุที่ก่อให้เกิดขึ้น มิได้มีสิ่งที่เป็นจิต หรือว่าเป็นพฤติกรรมของจิตเลย. เขาจึงถือว่าวัตถุนั้นแหละ พุค, วัตถุนั้นแหละ คิด ทำ อะไรต่าง ๆ.

หก. ถือว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางจิตนั้น เป็นเพียงผลผลิตทางวัตถุที่ดูกว่าวัตถุจักรวรรชั้น, หมายความว่าปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางจิต เช่นความคิดว่าอย่างนั้น — อย่างนี้ ที่แสดงออกมาทางความคิดนั้น ถือว่านี่คือผลผลิตที่วัตถุจักรวรรชั้น, ใช้คำว่า *organize* คือมีวัตถุที่จับกลุ่มกันในลักษณะที่ถูกต้องแล้วก็มีผลผลิตเป็นพฤติกรรมทางจิต. นี้ปฏิเสธจิตอย่างยิ่ง เช่นนี้เสมอมา.

เจ็ด. ถือว่าไม่มีอะไรเลยในสากลจักรวาล นอกจากวัตถุและการเคลื่อนไหวของวัตถุ; หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็คือไม่มีอะไร นอกจากสสารและกำลังงาน สองอย่างเท่านั้น ซึ่งก็ล้วนแต่จัดเป็นประเภทวัตถุ.

แปด. อธิบายพฤติกรรมทางจิต ด้วยการเปลี่ยนแปลงทางฟิสิกส์ และเคมีอย่างเดียวกัน. นี่หมายความว่าพวกเหล่านี้ ไม่ได้ปฏิเสธความมีอยู่แห่ง สิ่งที่เราเรียกว่าพฤติกรรมทางจิต เช่นความนึกคิด ความรู้สึกต่าง ๆ ที่ถือว่ามีอยู่ แต่ก็พยายามอธิบายสิ่งเหล่านั้น ว่าเป็นเพียงความเปลี่ยนแปลงทางฟิสิกส์และเคมี คือความเปลี่ยนแปลงของวัตถุนั้นเอง. ทางฟิสิกส์ ก็คือการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับ ความร้อน แสง เสียง เหล่านี้เป็นต้น. ทางเคมี ก็คือความเปลี่ยนแปลง ที่เรียกว่า *chemical change*. ในเมื่อเราสามารถทำให้ *molecule* แยกตัวและ ผสมกันใหม่ในลักษณะอื่น ซึ่งเรียกว่าความเปลี่ยนแปลงทางเคมี. เขาถือว่า ไม่มีอะไรนอกจากความเปลี่ยนแปลงทางฟิสิกส์และทางเคมี, ถือว่านี่แหละ คือเป็นพฤติกรรมของจิต เขาจิตเป็นผลผลิตของวัตถุเสียเรื่อยไป.

เก้า. พวกวัตถุนิยมถือว่า วัตถุเป็นมูลฐานของจิตโดยตรง ทำนอง เดียวกับในข้อสอง ที่กล่าวแล้ว ว่าวัตถุเป็นมูลฐานของพฤติกรรมทางจิต (*psychical process*): หากแต่ในข้อนี้หมายถึงตัวจิตโดยตรง คือจิตขึ้นอยู่กับ วัตถุ ทำนองเดียวกับที่พฤติกรรมทางจิต ขึ้นอยู่กับวัตถุ.

สิบ. ถือว่าสิ่งที่เป็นวิสัยแห่งความรู้สึกด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นต้น ที่เรียกว่า *sensible* คืออาจจะสัมผัส, สอบสวน, สังเกต ได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย เท่านั้น ที่เป็นของมีอยู่จริง, เป็นอันว่าถ้าสิ่งใดไม่อาจจะรู้สึก ได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้วก็ไม่ได้ถือว่ามีอยู่. นี่เราจะเห็นได้ว่าวัตถุนิยมนั้น เป็นไปรุนแรงจัด จนไม่ให้เนื้อที่แก่ความคิดนึกในทางจิตทางใจอะไรเสียเลย.

สิบเอ็ด. ว่าโลกนี้ไม่ได้ถูกควบคุมและไม่อาจถูกควบคุมด้วยสติปัญญา เจตนา หมายความว่าโลกนี้ เป็นไปด้วยอำนาจความเปลี่ยนแปลงของวัตถุเท่านั้น. สติปัญญาของมนุษย์ไม่สามารถไปควบคุมความเปลี่ยนแปลงของวัตถุ หรือแม้

เจตนาของมนุษย์ที่มีอยู่อย่างไรก็ตาม ไม่สามารถจะไปเปลี่ยนแปลงความหมุนเวียนของวัตถุ ฉะนั้นจึงเอาวัตถุเป็นสิ่งที่มាំอำนาจ ไม่มีอะไรควบคุมได้ คือเป็นตัวมันเอง.

สิบสอง. คุณภาพชดเชยได้ด้วยปริมาณ. นี้ ฟังดูก็แปลกดี. เราถือเป็นเรื่องของคุณ คือความดีในแง่คุณภาพ กับความมากในแง่ปริมาณ. แต่พวกวัตถุนิยมถือว่า ไม่ต้องไปสนใจกับคุณภาพ ที่ว่าประเสริฐอย่างนั้นอย่างนี้, เอาปริมาณให้มากเข้า มันก็ชดเชยคุณภาพได้ ฉะนั้นจึงมาเร่ร่อนในแง่ของปริมาณ แทนการรักษาคคุณภาพ. ถ้าไปฟังคุณภาพก็เป็นมโนนิยามไป. ถ้าไปฟังในฝ่ายปริมาณเป็นหลัก เอามาชดเชยคุณภาพได้ ก็เรียกว่าเป็นหลักของวัตถุนิยม; เพราะฉะนั้นจึงไม่นิยมความดี ความประเสริฐ ความงาม ความไพเราะ ในทางค้ำถลัก; นิยมแต่ปริมาณที่จะมาหล่อเลี้ยงความสุขทางเนื้อทางหนัง อย่างทำ ๆ ก็ได้, แต่ขอให้มันมากพอ. ความผิดกัน ในทางคุณภาพ เราอาจชดเชยได้ด้วยความคิดกัน ในทางปริมาณ และไม่นิยมคุณภาพเลย.

สิบสาม. ถือหลักว่าในสิ่งที่วิทยาศาสตร์อันวิเศษของคนเรา ในสมัยนี้จะค้นได้—เข้าถึงได้ ก็มีแต่สิ่งทางฟิสิกส์หรือทางวัตถุนั้นเอง ฉะนั้นแปลว่าเมื่อเรามีความเชื่อในทางวิทยาศาสตร์ ว่าเป็นของประเสริฐเป็นของจริง เราต้องเชื่อเท่าที่วิทยาศาสตร์จะค้นได้ จะพิสูจน์ได้ คือเรื่องทางวัตถุหรือทางฟิสิกส์. แต่ในข้อนี้เราจะเห็นได้ว่า ผู้กล่าวหลักแห่งวัตถุนิยมเช่นนี้ ไม่เคยรู้เรื่องทางหลักธรรมหรือสังฆธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์ในทางฝ่ายจิตใจ, ฉะนั้นก็ต้องยกให้เขา ในการที่เขาบัญญัติอย่างนั้น และเราก็พลอยถือว่า คำบัญญัติอย่างนั้น เป็นลักษณะเฉพาะของวัตถุนิยมด้วย.

สิบสี่. วัตถุและผลทางวัตถุเท่านั้น ที่คนควรแสวง และลูถึงได้. นับออกซัดอยู่แล้ว. คำว่าวัตถุและผลตามทางของวัตถุ คือทางเนื้อทางหนัง

เท่านั้น ที่เป็นสิ่งที่มนุษย์อาจจะแสวง หรือควรแสวง และอาจจะได้ถึง. ถ้านอกไปกว่านั้นแล้ว ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์ควรแสวงหรือได้ถึง. เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันปฏิเสธความสุขทางจิตใจ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือนิพพาน. ถ้าเขารู้เรื่องนี้ ก็เป็นอันว่านิพพานเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ควรแสวง หรือแม้แต่แสวงก็ไม่อาจจะได้ถึง. แม้ัน ก็เป็นลักษณะของวัตถุนิยม.

สมท้าว. ในที่สุด มีการสรุปความสั้น ๆ ว่า “*nothing mental*” คือว่าไม่มีเรื่องทางฝ่ายจิต, และ *nothing super-natural* ไม่มีอะไรนอกเหนือไปจากธรรมชาติ. ที่ว่าไม่มีอะไรที่เป็นเรื่องทางฝ่ายจิตนั้น หมายความว่า การเชื่อถือในทางฝ่ายจิต หรือเชื่อว่าจิตเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง และลึกลับนั้น เป็นเรื่องเหลว ๆ ไหล ๆ ของคนโง่. คนฉลาดจะสนใจแต่ในเรื่องทางวัตถุ ที่พิสูจน์ได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กาย. เพราะฉะนั้นเรื่องทางฝ่ายจิตไม่มี. ส่วนที่ว่าสิ่งนอกเหนือไปจากสิ่งธรรมชาติไม่มี ข้อนี้ก็คือ ความเชื่อในเรื่องพระเจ้า และความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ ทางศาสนา หรือทางศีลธรรมก็ตาม พวกวัตถุนิยม ปฏิเสธสิ้นเชิง ; คงเอาแต่เรื่องของธรรมชาติล้วน ๆ. และธรรมชาติในที่นี้ ก็คือ ธรรมชาติทางวัตถุหรือทางฟิสิกส์และเคมี อย่างเดียวกัน. เลยเป็นอันว่าเขาไม่รู้เรื่องธรรมชาติทางฝ่ายจิตหรือนามธรรม ซึ่งตามหลักของพระพุทธศาสนา เราถือว่า ความทุกข์ก็ตาม ความดับทุกข์ก็ตาม หรือพระนิพพานก็ตาม เป็นเรื่องของธรรมชาติเหมือนกัน. เรามีคำว่าธรรมชาติใช้ สำหรับฝ่ายนามธรรม และถือว่าเป็นเรื่องของธรรมชาติ ไม่ใช่กฎของใคร เป็นธรรมชาติเท่ากับทางฝ่ายวัตถุ แต่เป็นธรรมชาติในทางฝ่ายจิต. แต่โดยเหตุที่พวกวัตถุนิยมไม่ทราบเรื่องนี้ จึงได้ปฏิเสธสิ่งที่เหนือไปกว่าธรรมชาติฝ่ายวัตถุ จึงมีคำว่า *nothing super-natural* เกิดขึ้น ซึ่งเป็นของน่าขบขัน.

ลักษณะที่ได้กล่าวมาแล้วทุกอย่าง ทั้ง ๑๕ อย่างนี้ คือลักษณะที่เป็นเครื่องสังเกตเฉพาะของสิ่งที่เรียกว่า *materialism* หรือลัทธิวัตถุนิยม.

ที่นี้ เรามาพิจารณากันให้ละเอียดสักหน่อยให้ถึงจุด. จุดตรงไหนที่เป็นตัว *materialism* คือเป็นตัววัตถุนิยม. ในที่นี้เราแบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะด้วยกัน ก็คือ (๑) ตัวทำที่ หรือตัวสมมติฐาน หรือตัวการยืนยัน การย้ายหรือตัวการโน้มเอียงของความคิดนึกความรู้สึกก็ตาม ตัวอาการเหล่านั้โน้มเอียงไปในทางลักษณะที่บูชา หรือเชื่อดื้อในลักษณะ ๑๕ ข้อ ที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อตะกั้น. จะเป็นความคิดนึกหรือสมมติฐานที่ยังลงสู่เหตุผลชั้นแรกๆ หรือเป็นท่าที่ที่แสดงออกมา หรือเป็นการยืนยัน หรือเป็นการย้ายข้างไปอีกก็ตาม, ความโน้มเอียงในความคิดนึกก็ตาม, ที่เอียงไปบูชาข้อกฎ ๑๕ ข้อที่กล่าวแล้วข้างต้น ตัวนั้นแหละ คือตัววัตถุนิยม. นี้ ลักษณะหนึ่ง. ที่นี้ (๒) ภาวะคือลักษณะหรือ ภาวะที่ถูกจำกัดอยู่ด้วยสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ หรือวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยวัตถุ จนผู้นั้นไม่สามารถจะเอาชนะหรือเปลี่ยนแปลง หรือแม้แต่จะปรับปรุงวัตถุเหล่านั้นให้ผิดไปได้. หมายถึงว่าในปัจจุบันนี้ผู้นั้นอยู่ในภาวะที่ตัวเขา หรือจิตใจของเขา ถูกแวดล้อมอยู่ด้วยวัตถุหรือวัฒนธรรมที่เนื่องด้วยวัตถุ จนความคิดนึกรู้สึก หรือการกระทำของเขาไม่อาจจะเปลี่ยนแปลง ไม่อาจจะทะลุออกมาจากอำนาจของวัตถุได้. นี้ เรียกว่าเขาไม่อาจจะเอาชนะความนิยมวัตถุได้ ไม่อาจจะปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอะไรในเรื่องเกี่ยวแก่วัตถุได้, ภาวะของคนที่ถูกอยู่ในลักษณะเช่นนี้เองเป็นตัววัตถุนิยม หรือ *materialism*. หรือ (๓) เขาภาวะแห่งการถูกจับยึด หรือการเป็นทาสด้วยความสมัครใจต่อคุณค่าของวัตถุ หรือการที่โน้มเอียงไปในทางต่ำ ซึ่งข้อนี้หมายถึงความรู้สึกในทางฝ่ายต่ำ ที่เป็นไปในทางฝ่ายต่ำ เพราะการถูกจับยึด หรือเพราะการ

ตกไปเป็นทาสของวัตถุ หรือผลของวัตถุ; ภาวะเช่นนั้นเองเป็นทัววัตถุนิยม หรือ *materialism*. ฉะนั้นสำหรับทัววัตถุนิยม เราจึงชี้ไปได้ที่ความรู้สึกในใจ ตลอดจนท่าทีที่แสดงออกมา ตลอดจนภาวะของบุคคลนั้น ๆ ที่อยู่ในภาวะที่ถูก แวดล้อมกักขังอยู่ด้วยความยึดถือโง่เขลาของมหายในวัตถุ ตลอดจนถึงการตกเป็นทาสของวัตถุอย่างทีกระตักไม่ได้ ว่าเป็นวัตถุนิยม.

ทีนี้ ควรพิจารณาเลยไป ถึงลักษณะของบุคคลผู้ถือลัทธิวัตถุนิยม คือเป็น *materialist* เสียด้วยว่าเป็นอย่างไร? โดยทั่วไป จำกัดความว่า : (๑) คนนั้น ถือคติทั้งทีได้กล่าวแล้วข้างต้น ๑๕ ข้อ. ถ้าเขาถือคติอย่างที่ว่าเมื่อ ตะกันี้ เป็นหลักประจำตัวแล้วก็ถือว่าผู้นั้นเป็น *materialist* คือผู้ที่นิยมวัตถุ; หรือว่า (๒) กำลังดื่มด่ำอยู่ในผลทางวัตถุ กำลังเก็บเกี่ยวผล หรือดื่มด่ำ มินเมาอยู่ในผลในทางวัตถุ นี้ก็เรียกว่า ผู้ถือลัทธิวัตถุนิยม; และ (๓) ถือ ความคิดเห็น หรือความต้องการรับผิดชอบของชีวิตในแง่คำคือในแง่วัตถุ, มอง เห็นหรือมีปฏิฐิ หรือความเชื่อความถือของชีวิตนี้ ในแง่คำที่สุด, หรือถือ *responsibility* คือภาวะแห่งความที่ชีวิตจะต้องรับผิดชอบนี้ ในแง่คำที่สุด; ในแง่คำทราวม คือในแง่ทางวัตถุ. บุคคลชนิดนี้เรียกว่า ผู้ถือลัทธิวัตถุนิยม. เราอาจจะเห็นว่า มันเป็นเพียงระดับของลัทธิขันธ์หนึ่งเท่านั้น จะเป็นเช่นสัตว์ เทร็จฉาน หรือว่าเป็นภุคตผีปีศาจชนิดหนึ่งก็ตาม ถ้าจิตใจอยู่ในลักษณะเช่นนั้น ก็คือมันต่ำ ๆ ไปนั่นเอง. ที่ว่าเสมอกันกับสัตว์ ก็ในข้อที่ว่ามีความรู้สึก ตามสัญชาตญาณดั้งเดิม เพราะการถูกลวงตัวของเป็นคู่ แล้วก็มีจิตอันอ้อม เยี่ยงไปในทางวัตถุเหมือนกับหลักในบาลี ที่กล่าวว่า 'อาหารนินฺททา ภยเมตฺตุนฺณฺจ สามาณฺณเมตฺตบุปฺปสุภิ นรานํ' ที่คงจะเคยได้ยินกันมาแล้ว ซึ่งมีใจความว่า 'การกินอาหารก็ดี การนอนหลับก็ดี การช้ขลาดรู้จักหน้ภัยก็ดี และ

การประกอบเมตุนธรรมก็ดี ส้อย่างนี้ มีเสมอกัน คือเท่ากัน ในระหว่างคนกับสัตว์' แล้วมีขยายความต่อไปว่า 'ธมฺโม ทิ เทสํ อธิโก วิเสโส ธรรมะเท่านั้นที่ทำให้เกิดการผิดแปลกแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์; ธมฺเมนา ปสฺมิ สมานา ครั้นปราศจากธรรมะเสียแล้ว คนกับสัตว์ก็เข้าถึงความเป็นของเสมอกัน คือคนกับสัตว์ก็เท่ากัน'. ถ้าเอาธรรมะเข้ามาคนกับสัตว์ก็ต่างกัน. เอาธรรมะออกไป คนกับสัตว์ก็เหมือนกันหรือเหลือเท่ากัน. โดยการกิน การนอน การรู้จักชี้ขาดหนักภัย หรือการประกอบเมตุนธรรม จะถือว่าเป็นของแปลกแตกต่างกันระหว่างคนกับสัตว์นั้น เป็นไปไม่ได้, นี้ก็เพราะเหตุถือวัตถุนิยม นิยมในวัตถุอย่างยิ่ง แล้วมีจิตใจทำในระดับสัตว์. แม้ว่าเขาจะได้ประคิษฐ์หรือปรับปรุงตัววัตถุ ที่มีบริโภคใช้สอยอยู่ ให้ประณีตเพียงไรก็ยังไม่มีความประเสริฐเกิดขึ้นส่วนไหน เพราะว่าผลที่เกิดจากวัตถุนั้น เป็นเพียงความสุข ความเอร็ดอร่อย สนุกสนานทางเนื้อทางหนังที่ได้รับจากวัตถุเสมอกัน. เมื่อคนขยายความเจริญในทางวัตถุมากขึ้น ก็ทำให้ได้วัตถุที่ประณีตกว่ามาเป็นเหยื่อ แต่แล้วผลที่ได้รับทางเนื้อทางหนัง มันก็ต้องเท่ากันกับสัตว์ที่ต่ำ ๆ มีการใช้วัตถุชั้นต่ำเป็นเหยื่อ โดยเทียบส่วนเท่ากัน ดังนั้นเราจึงได้ความเท่ากัน หรือเสมอกัน ในระหว่างคนกับสัตว์ ที่มีจิตใจกำลังตกอยู่ในวัตถุนิยมเท่า ๆ กัน.

นี้, เป็นอันว่าเราได้พิจารณาถึงตัววัตถุนิยมหรือตัวจุด

ใจความของวัตถุนิยม ลักษณะของวัตถุนิยม ตลอดจนบุคคลที่ติดอยู่ในวัตถุนิยม พอรู้จักสิ่งที่เรียกว่า วัตถุนิยม แล้ว.

ที่นี้ เราจะได้พิจารณากันถึง **อันตรายที่จะเกิดขึ้นจากวัตถุนิยม** พอสมควรอีก. ในกรณีนี้เราต้องใช้ความคิดอยู่บ้าง จึงจะเข้าใจอันตรายที่จะ

เกิดจากวัตถุนิยม. ข้อ ๑ หรือข้อแรกที่สุด เราควรระคิด จนเห็นได้ว่า ยิ่งวัตถุนิยม หรือยิ่งนิยมวัตถุกันมากขึ้นเท่าไร สิ่งที่จะสนองความอยากในโลกนี้ คือ supply ต่าง ๆ ในโลกนี้ ก็จะไม่พอมากขึ้นเพียงนั้น. เราจึงระคมกัน นิยมวัตถุให้มากขึ้นเท่าไร supply ตามธรรมชาติในโลก ก็จะไม่พอมากขึ้นเพียงนั้น ! ที่นี้ตรงกันข้าม **ถ้าเรานิยมในมโนนิยมมากขึ้นเท่าไร วัตถุในโลก หรือ supply ในโลก ก็ยิ่งจะเหลือเฟือมากขึ้นเท่านั้น.** ขอให้เทียบความแตกต่างระหว่างความจริงคู่นี้ ว่าถ้าคนในโลกยิ่งนิยมวัตถุมากขึ้น โลกก็ยิ่งขาดแคลนวัตถุมากขึ้น ; ยิ่งนิยมทางจิตใจมากขึ้น วัตถุก็ยิ่งเหลือเฟือมากขึ้น. เคียวนี้โลกเรากำลังระส่ำระสาย แย่งชิงวัตถุกัน **เพราะไม่มีใครนิยมความสุข ในทางฝ่ายจิต** ซึ่งเห็นกันอยู่ได้ชัดแล้ว.

ที่นี้ โทษของวัตถุนิยม ข้อ ๒ คือเขาเหล่านั้น ไม่เพียงแต่จะถือหลักว่า 'กินดื่มว่าเร่งเต็มที' เท่านั้น, เขากำลังคิดจะปล้นและทรงกำลังปล้น วัตถุของผู้อื่นอยู่ทั้งข้างหน้าและลับหลัง. นี้หมายความว่าพวกนายทุนก็เป็น วัตถุนิยม, พวกกรรมกรก็เป็นวัตถุนิยม; ลัทธิการเมืองในโลก ก็มีมูลมาจาก บุคคล ๒ ฝ่ายนี้. ทั้ง ๒ ฝ่ายก็ล้วนแต่ตกอยู่ในวัตถุนิยม, เขาจึงไม่อาจจะ เพียงแต่นึกคิดหรือกระทำ ในข้อที่ว่า กินดื่มว่าเร่งเต็มที เขาไม่สามารถหยุด แต่เพียงเท่านั้น เขาจะต้องพยายาม หรือกำลังพยายามคิดจะปล้นหรือกำลังปล้น เอาวัตถุของผู้อื่นมาเป็นของตัว ทั้งข้างหน้าและลับหลัง ที่เรียกกันว่าทั้งบนดิน และใต้ดิน. เราจะเห็นได้ว่าสงครามโลก ระหว่างค้ายนายทุนกับค้ายกรรมกรนี้ มันต้องการอะไรกัน นอกจากวัตถุ? การต่อสู้ของนายทุน หรือการต่อสู้ของ กรรมกรก็ตามเพื่อความชนะนั้น ไม่ใช่เพื่อความชนะ ไม่ใช่เพื่ออุดมคติอย่างที่ เขาใช้หลอกพวกเรา แต่เพื่อเอาวัตถุไปกักตุนไว้ให้มาก ๆ เพื่อสนองความอยาก หล่อเลี้ยงกิเลส ที่เป็นการแสวงความสุขทางเนื้อหนังมังสาด้วยกันทั้งนั้น ; เพราะ

ฉะนั้น ไม่มีวันจะยุติได้ ไม่มีวันที่ว่านายทุนและกรรมกร หรือจะจัดคู่อย่างไรก็ตาม ไม่มีวันจะยุติในการที่จะรบพุ่งกันได้ เพราะเขาคกเป็นทาสของวัตถุนิยมเสมอกัน, แล้วก็กำลังวางอุบายแผนการได้คินบนคินบ้าง ร้อน ๆ บ้าง เย็น ๆ บ้าง ที่จะทำให้เกิดการโต้เปรียบในการที่จะสู้บ หรือคูดเอาวัตถุจากที่อื่นมาเป็นของตัว. การช่วยผู้อื่นก็หมายความว่าลงทุนเพื่อได้วัตถุที่มากกว่านั้น มาเป็นของตัว หรือป้องกันวัตถุที่มีอยู่มากแล้วไม่ให้สูญเสียไป. เป็นอันว่าผู้ถือลัทธิวัตถุนิยมนั้น ไม่ใช่เพียงเท่านั้นคีม นอนกิน ว่าเรงเติมที่เฉย ๆ, เขาได้กำลังคิดจะปล้นและกำลังปล้นวัตถุของผู้อื่น ทั้งอยู่ต่อหน้าและลับหลัง; เพราะฉะนั้น วิกฤตการณ์ในโลก จึงมีแต่จะร้ายแรงขึ้นทุกที เพราะอำนาจของวัตถุนิยม.

ที่นี้เราควรระคิดต่อไป ถึงโทษ ข้อที่ ๓ คำพูดแปลก ๆ หรือที่เรารุกขู่ให้กลัว; ความหมายอันแท้จริงของคำพูดเหล่านั้น ควรจะมองให้เห็นว่ามันมาสำคัญอยู่ตรงที่วัตถุนิยม เช่นประโยคที่ว่า คอมมิวนิสต์มา ศาสนาหมด. ถ้าเป็นได้จริงตามนั้นต้องเป็นว่า คอมมิวนิสต์มาเพาะหว่านพืชแห่งวัตถุนิยมเมื่อทุกคนตกเป็นทาสวัตถุนิยมเต็มที่แล้ว ศาสนาก็หมดจริง. ส่วนที่จะมารื้อวัดไปทำโรงพยาบาล หรือมาจัดการเผาวัด หรือฆ่าพระสงฆ์นั้น ไม่ต้องกลัว เพราะไม่อาจจะทำให้ศาสนาหมดได้. ศาสนาไม่อาจจะหมดได้ด้วยการฆ่าพระหรือเผาวัด หรือเปลี่ยนวัดเป็นโรงเรียนเสีย; แต่ถ้ามาหว่านพืชแห่งวัตถุนิยมให้หนาแน่นคคคขึ้น หรือถึงกับบังคับ ใช้อำนาจบังคับให้รับลัทธิวัตถุนิยมแล้ว อันนั้นแหละ คือศาสนาหมดหรืออะไรๆ ที่ดี ๆ ก็หมด. ฉะนั้น ถ้าว่าคำว่าคอมมิวนิสต์มาศาสนาหมด นี้ เป็นความจริงแล้ว ต้องมีความหมายว่าเป็นการบังคับให้รับเอาลัทธิวัตถุนิยม ไม่ใช่มารื้อวัด เผาวัด หรือฆ่าพระ

อะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นของน่าหัวเราะ. เราจะต้องรู้จักความจริงของคำว่า 'ศาสนาหมก' ว่ามันมีมูลมาจากอะไร เพราะฉะนั้น ไม่ต้องมีใครมาฆ่าพระมาเผาวัด พวกเรากันเองนี่แหละ ลองได้นิยมวัตถุนิยมให้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์เด็ก ก็จะเป็นคอมมูนิสต์ขึ้นมาในตัวเอง แล้วศาสนาก็จะหมกไปในตัว และจะหมกยิ่งไปกว่าการมาของคอมมูนิสต์ชนิดที่ถือปืน ถือหอก ถือดาบมาเสียอีก; ไม่ต้องใช้ปืน ใช้หอกใช้อะไรเลย แม้แต่ निकเตียว ก็ทำให้ศาสนาหมกได้ ด้วยอำนาจของวัตถุนิยม.

เราควรจะพิจารณาว่า จะเป็นฝ่ายประชาธิปไตยหรือฝ่ายเผด็จการก็ตาม ถ้าเป็นวัตถุนิยมแล้ว ก็เป็นศัตรูของพุทธศาสนาทั้งนั้น; จะเป็นคอมมูนิสต์หรือไม่ใช่คอมมูนิสต์ก็ตาม ถ้าเป็นวัตถุนิยมแล้ว ก็เป็นศัตรูของพระพุทธศาสนาโดยเท่ากัน; ทั้งนี้เพราะว่ามันนำไปสู่วัตถุนิยมด้วยการบังคับก็ดี ด้วยการเกลี้ยกล่อมชักจูงก็ดี ล้วนแต่ทำให้มนุษย์หมดความเป็นมนุษย์ไปสู่ความเป็นอย่างสัตว์ทั่วไป. แล้วศาสนาจะไม่หมกได้อย่างไร ถ้าบูชาแต่อุดมคติที่ว่า 'กิน ดื่ม ฆ่า เร่ง ให้เต็มที' เพราะพรุ่งนี้เราอาจจะตายเสียก็ได้' ดังนี้.

ทีนี้ เราจะพิจารณากันต่อไปว่า โทษของวัตถุนิยมนั้น มีการคืบหน้าต่อไปอย่างไร. โทษของวัตถุนิยม ข้อที่ ๔ ทำให้เกิดความเข้าใจผิดอย่างร้ายแรงในเรื่องผลพลอยได้ของกรรม และเรื่องที่ว่า บาปจะเป็นน้ำผึ้งไปก่อนจนกว่ามันจะให้ผลที่แท้จริงของมัน ซึ่งเป็นหลักของพระพุทธศาสนา. ข้อนี้หมายความว่าถ้าจิตใจของคนเราน้อมเอียง ไปสู่วัตถุนิยมอยู่โดยสัญชาตญาณอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เขารู้จักแต่เพียงความสุขทางวัตถุ. ตัวอย่างเด็ก ๆ ที่พอจะถือได้ว่ามีความสุขอย่างยอดเยี่ยมของเขา เช่นเขาปรารถนาที่จะกินเนื้อสะเต๊ะให้หมดจาน แล้วได้ไปขี่ประตู่แกว่งเล่นให้สนุก. นี้ก็รู้สึกว่ามีมีความสุขในปริมาณ

เท่ากันกับคนที่ปรารถนาจะบรรลุนิพพานทีเดียว. ความสุขที่ได้กินเนื้อสะเต๊ะ
 หมคจาน แล้วก็ไปซื้อประตูแกว่งไปแกว่งมาเล่นให้สนุกสำหรับเด็ก ก็เป็นความ
 รู้สึกที่เป็นสุขจริง แต่เป็นเรื่องอาศัยวัตถุ. นี้แสดงว่าเด็กก็มีความยึดมั่นในความ
 สุขอย่างวัตถุนี้ เท่าๆ กับอุบาสกอุบาสิกาที่ยึดมั่นในนิพพาน. ความสุขทางวัตถุ
 นั้นเอง มันได้ครอบงำใจอย่างเต็มที่ อย่างเหนียวแน่นถึงที่สุดเป็นลำดับๆ มา;
 เพราะฉะนั้น จึงเกิดถือลัทธินิยมวัตถุขึ้นในใจตัวเอง โดยไม่รู้สึกรู้ว่า การได้
 วัตถุที่ถูกต้องนั้นแหละ คือความดี ความประเสริฐ ความงาม; คนเหล่านี้จึง
 ยึดถือเอาการได้ของที่ชอบใจนั้นแหละเป็นการดี หรือเป็นการได้ที่ดี เป็นการ
 ถูกต้อง เป็นการยุติธรรม. เขาถือศาสนา “ได้เป็นดี” หรือลัทธิ “ได้แล้ว
 เป็นดี” อันนี้แหละเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจเรื่องผลพลอยได้ของกรรม. คือว่าเรื่อง
 ผลที่พลอยได้ของกรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่เอาเป็นแน่นอนได้ ว่ามันดีจริงหรือชั่วจริง.
 เรื่องนี้อาจมาได้อธิบายแล้วในเรื่องกรรม เป็นใจความสำคัญว่า การทำดี ดี,
 การทำชั่ว ชั่ว, และดีเสร็จชั่วเสร็จตั้งแต่เมื่อทำ. ที่นี้ ผลพลอยได้ที่ได้มา
 จะเป็นเงินหรือเป็นชื่อเสียงหรืออะไรก็ตาม นั้นมันเป็นเพียงผลพลอยได้. ถ้าเป็น
 ผลพลอยได้ ที่ได้มาจากการทำดี ผลพลอยได้นั้นก็ดี; ถ้าได้มาจากการทำชั่ว
 ผลพลอยได้นั้นก็ชั่ว เช่นเงินที่ได้มาจากคอร์รัปชัน ก็เป็นเงินชั่ว; เงินที่ได้มา
 โดยบริสุทธิ์ก็เป็นเงินดี. เงินดีเอามาใช้หรือเอามาบริโภคใช้สอยเข้าไป ก็ไป
 หล่อเลี้ยงความเป็นคนดีของเราให้มันคงยิ่งขึ้น. เงินชั่วหรือของที่ได้มาโดยวิธีชั่ว
 ก็มาหล่อเลี้ยงความชั่วในจิตใจของเราให้ชั่วมากยิ่งขึ้นทุกที. ที่นี้ ความสกปรก
 เสวร้ายของเหล่านี้มันเสียหายร้ายกาจยิ่งกว่าการไม่ได้อะไรทางสันต์ทีเดียว. เพราะ
 ฉะนั้น เราจึงถือว่าการที่เราได้เงินหรืออะไรมา ในทางที่ไม่ดี มาหล่อเลี้ยง
 ร่างกายนี้ จะไปคิดถึงแต่ในแง่ที่มันได้มานั้นไม่ได้, ได้เงินมา มันสนุกสนาน
 มีรถยนต์ขี่ มีตึกอยู่ก็ตาม แต่ความที่ต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ที่ดีไปนั้น
 มันแพงยิ่งกว่าสิ่งที่ได้มานั้นมากนัก เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าสูญเสียสิ่งที่ดีที่มีค่าไป,

ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า เราจะถือเอาวัตถุที่พลอยได้มาเป็นเกณฑ์นั้นไม่ได้ ; ถ้าหากว่าได้มา มันก็ต้องแยกเป็นผลพลอยได้ที่ตีหรือขั้ว ไปตามกรรมที่ได้กระทำไปแล้วแต่จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว. และควรจะเห็นว่าผลที่พลอยได้อย่างนั้นมันไม่แน่ บางทีก็ได้ บางทีก็ไม่ได้. แต่เรื่องดีหรือชั่วตัวจริงนั้นมันแน่ คือดีเสร็จ ชั่วเสร็จ แล้วแต่การกระทำ และยังมีผลกรรมที่เหลืออยู่สำหรับจะตีหรือขั้วต่อไปอีก ไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ ผลพลอยได้ ที่พลอยได้ขึ้นมาขึ้น มันก็ พลอยดี พลอยชั่ว ตามไปโดยเด็ดขาดถึงที่สุดเหมือนกัน. เพราะฉะนั้นเราจึงถือว่าผลพลอยได้มันมีทั้งดีและชั่ว : ถ้าดี ก็มาหล่อเลี้ยงเราให้ดียิ่งขึ้นไป ; ถ้าชั่ว จะเป็นเงิน หรือเป็นตึก หรือเป็นรถยนต์ก็ตาม มันมาทำให้เราชั่วมากลงไปอีก ทำให้ชีวิตทั้งชีวิต หรือเลือดเนื้อของเรา กลายเป็นคนชั่วไป, สูญเสียความเป็นคนดีไปโดยสิ้นเชิง. เราคิดในวัตถุนิยมมากเกินไป เลยไปเอาวัตถุที่ได้นั้นเป็นหลัก จึงไปเข้ากับคติ ๑๕ ข้อของวัตถุนิยมข้างต้น เราจึงกลายเป็นคนถือลัทธิวัตถุนิยมไปโดยไม่รู้สีกตัว เราเลยไม่เข้าใจ และไม่อาจจะรับผิดชอบต่อกรรมของพระพุทธเจ้า และไม่เข้าใจเรื่องผลพลอยได้ของกรรม. ที่นี้ เราก็กเลยไม่เชื่อพระพุทธภาษิตที่ว่า มรฺุ วา มณฺเฑติ พาโล ดังที่ได้กล่าวแล้ววันก่อน ว่าคนพาลย่อมเข้าใจว่าบาปนี้เป็นน้ำผึ้งไปก่อน ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล, เมื่อใดบาปเกิดขึ้นมา เมื่อนั้นเขาจะต้องมีทุกข์ จะต้องนั่งลง กอดเข้าเซ็ดน้ำตา. แต่ถ้าเป็นวัตถุนิยมจัด มีสายตาดันมองเห็นแต่วัตถุเหล่านั้นแล้ว ก็จะไม่เอาตัวน้ำผึ้งชนิดนั้นเป็นของถูก ของดี ของยุติธรรมอยู่เรื่อยไป ที่แท้ น้ำผึ้งนั้น คือรสของบาปในขณะที่ยังไม่ให้ผลเท่านั้น. ขอย้ำว่า เราต้องเข้าใจว่า น้ำผึ้งนั้น คือบาปในขณะที่ยังไม่ให้ผล ! นั้นจะตีได้อย่างไร ? แต่ตาของคนที่ถูกปกคลุมอยู่ด้วยวัตถุนิยมแล้ว จะเห็นเป็นของดีเสมอไป. เพราะฉะนั้น เราควรพิจารณาให้เห็นอันตรายของการตกอยู่ในลัทธิวัตถุนิยมนี้ว่าเป็นอันตรายอย่างอึ้ง. มันสับสนกันหมด ทำให้เห็นกงจักรเป็นดอกบัว

ทำให้ไม่เข้าใจกฎความจริง ทำให้หลงเอายาพิษมาเป็นน้ำผึ้ง เข้าใจน้ำผึ้งผิด
นี่คือโทษของวัตถุนิยมอีกข้อหนึ่ง.

ข้อต่อไปซึ่งเป็นโทษ ข้อที่ ๕ ของวัตถุนิยม คือวัตถุนิยม เป็น
ศัตรูของศาสนา ทำลายความสงบสุขของโลก, ศัตรูของศาสนา ไม่ใช่อยู่ที่
บุคคลหรือที่ไหน แต่ที่แท้มีอยู่ที่วัตถุนิยมหรือ *materialism* ที่มีเชื่ออยู่ในใจ
ของเราท่านทุก ๆ คนนั่นเอง ไม่มากก็น้อย. ข้อสำคัญมันมีอยู่ว่าอย่าขยายเชื่อ
แห่งลัทธิวัตถุนิยมเหล่านั้น ให้เจริญงอกงามจนถึงขีดอันตรายก็แล้วกัน. โดย
ที่แท้แล้ว วัตถุนิยมหรือพิษแห่งวัตถุนิยมนั้น มันมีอยู่แล้ว ในจิตใจของสัตว์
ทั้งปวงไม่ยกเว้นหน้าใคร มันมีปัญหายุ่งแต่ที่เราต้องควบคุมมันไว้ และเราจะ
ควบคุมมันได้หรือไม่เท่านั้น. ถ้าเราเกิดควบคุมไม่ได้ ไม่เท่าไรมันก็จะผลิอก
งอกงาม เป็นลำต้น เป็นใบ เป็นผล เมื่อนั้นแหละเราจะหันหลังให้ศาสนา.
ถ้าจะคู่ศัตรูของศาสนาแล้วไม่ต้องนึกถึงคอมมิวนิสต์ หรือไปนึกถึงอะไรข้างนอก
จงนึกถึงเชื่อแห่งวัตถุนิยม ที่มีอยู่แล้วในหัวใจของเราเอง ซึ่งทุกคนมีอยู่ตาม
สัญชาตญาณ และกำลังถูกควบคุมหรือถูกกดไว้ไม่ให้งอกงามขึ้นมาเป็นลัทธิถึง
ขนาดเป็นอันตราย เราจึงรอดตัวมาได้ถึงวันนี้มานั่งใต้ที่นี้ เพื่อฟังปาฐกถา
คำบรรยายเรื่องพุทธศาสนา, นี้ เพราะเราควบคุมวัตถุนิยมอยู่ มิฉะนั้นแล้ว
เราจะไม่ได้เป็นอย่างนี้; ฉะนั้นเราจึงมองคู่ศัตรูของศาสนาทุก ๆ ศาสนา ไม่ว่า
ศาสนาไหน ในใจของเราเอง. เราต้องควบคุมมันให้อยู่ตามที่ได้เคยควบคุม
มาแล้ว และแล้วก็พยายามอาศัยศาสนาที่เราได้ศึกษาและปฏิบัติต่อไปนี้ ทำลาย
มันเสียให้หมดพิษหมดเชื้อ จึงจะปลอดภัย. วัตถุนิยมเป็นศัตรูของศาสนาทำให้
คนในโลกนี้หันหลังให้ศาสนา แล้วก่อนนั้นไปจะเป็นอย่างไร ขอให้คิดดู ?
เดี๋ยวนี้คนทุกคนกำลังหันหลังให้ศาสนายิ่งขึ้น, ความระส่ำระสายของโลก หรือ

คอร์ปชั่นในโลกเกิดมาจากการที่คนหันหลังให้ศาสนา ไม่มีศาสนาเป็นที่เคารพ หรือยึดถืออีกต่อไป จึงเกิดความระส่ำระสายขึ้นในโลก ถือศาสนากันแต่ปาก หลอกหลวงพระเป็นเจ้า; แม้ในกองทัพที่กำลังมีการอ่อนนวยพรพระเป็นเจ้า แต่ไม่เคยเชื่อฟังคำสั่งพระเป็นเจ้าเลย นี่ถือศาสนาอย่างเล่นตลกกับพระเป็นเจ้า หรือเจ้าของศาสนา. เพราะอะไร? เพราะพิษแห่งวัตถุนิยม เพราะผลแห่งวัตถุนิยมหรืออะไรของวัตถุนิยม ที่ครอบงำบุคคลนั้นอย่างเต็มที่. เราจะเห็นได้ว่า วัตถุนิยมนี้ เป็นทั้งศัตรูของศาสนา เป็นทั้งศัตรูของความสงบสุข หรือสันติภาพอันถาวรของโลก. เมื่อเขายังเล่นตลกกันอยู่อย่างนี้ คือว่าโดยแท้จริง เป็นทาสของวัตถุนิยม แล้วปากก็ว่าถือศาสนาอย่างนี้แล้ว ไม่มีหวังที่เราจะจับความทุกข์เข็ญของโลก ในโลกนี้ให้สิ้นไปได้; ให้เขาใช้กองทัพ หรือใช้อาวุธชนิดไหนกันก็ตาม ล้างผลาญกันให้เกลี้ยงโลก ไปสักกี่ครั้งก็ตาม มันไม่อาจจะทำให้โลกนี้มีสันติภาพอันถาวรได้ จนกว่าเราจะกำจัดลัทธิวัตถุนิยมนี้ให้เด็ดขาดเสียก่อน. นี่นับว่าเป็นโทษอันร้ายแรงถึงที่สุดแล้วของสิ่งที่เรียกว่า วัตถุนิยม.

ทีนี้ข้อสุดท้ายที่อาตมาอยากจะชี้ เป็นข้อที่ ๖ ก็คือ โทษเบ็ดเตล็ด แต่เราก็น่าจะสนใจ. **ความนิยมในทางวัตถุที่หนักบ่น ๆ นี้ มันทำให้เกิดความกระด้างหรือหยาบคายโสโครก ขบในวัฒนธรรม ในศีลธรรม แม้กระทั่งในวรรณกรรม ในศิลปกรรม เช่นดนตรีเป็นต้น อันเป็นสิ่งที่เราถือว่าเป็นสิ่งสุนทร หรือของงาม. ของที่เคยงามมาแต่ก่อนนั้น กลายเป็นหยาบกระด้างไปหมด โดยไม่รู้สึกรู้ว่า เพราะการที่คนหันไปนิยมวัตถุนิยมมากขึ้น. ตัวอย่างเช่น ในสมัยที่เรายังไม่นิยมวัตถุมากถึงอย่างนี้ เพลงไทยเดิมของเรา อยู่ในลักษณะที่นุ่มนวลและเยือกเย็น ไม่มีถ้อยคำทำนองที่หยาบคายหรือโสโครก. ครั้นคนไทยเราหันไปนิยมวัตถุตามตะวันตกมากขึ้น เพลงไทยก็เกิดมีชนิดที่ลักษณะ**

ทำนองหยาบคายเร่าร้อน และคำพูดหรือภาษาที่เป็นเนื้อเพลงนั้น ก็หยาบคาย และโสกโกลกเหมาะสำหรับโสเภณีร้องขึ้นมา, ฟังแล้วน่าอันตรายเป็นยิ่ง ย่อมให้เด็ก ๆ ลูกหลานของเรา มีลักษณะที่จะไม่เป็นมนุษย์ไปเสียตั้งแต่เด็กทีเดียว. ขอให้สังเกตเพลงบางเพลงที่ส่งอยู่ในอากาศประจำวันก็แล้วกัน มีคำหยาบคาย ไพร ๆ สดุด อยู่ในบทเพลง ในเนื้อเพลงนั้น และทั้งทำนองก็เร่าร้อน ซึ่งจะหาไม่ได้ในเพลงไทยเดิม ซึ่งมีความประณีตละมุนละไมทั้งทำนองและทั้งถ้อยคำ เหล่านี้เป็นต้น. ฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่า อิทธิพลแห่งวัตถุนิยมนี้เอง ที่ทำให้สิ่งสุนทรต่าง ๆ นั้น กลายเป็นไม่สุนทร หรือไม่งาม ไม่ไพเราะ ไม่ประณีต.

ที่นี้เราจะไม่พูดถึงวรรณกรรมหรือคนตรีอะไรเหล่านี้ จะพูดถึงคำพูดธรรมดา, อาตมาตั้งข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า ในสมัยที่เขาไม่ค่อยเป็นวัตถุนิยมกันนักนั้น เราพบได้ว่าโลกเราพูดประโยคนั้นกันว่า *Take your seat, please!* โปรดนั่งลงตามที่ของท่านเถิด. แต่เดี๋ยวนี้เมื่อโลกเราไปวันไปค่ำยว้วัตถุนิยมก็เกิดมีประโยคชนิดที่ว่า *All aboard!* ทุกคนนั่งลง! แทนที่จะพูดว่าโปรดนั่งลงตามที่ของท่านเถิด กลับทวาดว่า ทุกคนนั่งลง! เหมือนที่เด็กกระเป๋ารถยนต์พูดกัน. แทนที่จะพูดประโยคแรกที่ว่า *Take your seat, please!* เขาพูดว่า *All aboard!* นี้แปลว่าเกิดความกระต้างหยาบคายขึ้น แม้แต่คำพูดของเด็กกระเป๋ารถยนต์ในสมัยที่เรานิยมวัตถุมากขึ้น. นี่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ นอกเรื่องนอกราวของศาสนาหรือศีลธรรม; แม้แต่ในเรื่องสุนทร ความงามตามธรรมดาที่ต้องการกันเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ มันก็ทำให้สูญเสียทั้งหมด เพราะฉะนั้น เราควรที่จะเห็นโทษของวัตถุนิยม ให้ชัดเจนทั้งอย่างกลาง อย่างหยาบ อย่างละเอียด และอย่างโดยตรง และโดยอ้อม เราจะได้รับผลดี ก็จะได้เกิดความสะดวกแก่ตัว ต่อวัตถุนิยมขึ้นมา.

ที่^{นี้} สำหรับเวลาที่เหลืออยู่เล็กน้อย^{นี้} อาตมา
จะชี้ในแง่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา.

ในชั้นแรก^{นี้} จะชี้ว่าพุทธศาสนานี้ไม่ใช่วัตถุนิยม. ^{ข้อ}นี้ ท่าน
ต้องย้อนไประลึกถึงลักษณะ ๑๕ ข้อของวัตถุนิยม ที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น มาเป็น
หลักเปรียบเทียบ. พุทธศาสนาไม่ได้ถือว่ามีแต่วัตถุ, ถือว่ายังมีสิ่งที่เรียกว่าจิต
แล้วยังถือตรงกันข้ามอีกว่า วัตถุ^{นี้}ไม่ได้เป็นฝ่ายควบคุมจิต จิตควบคุมวัตถุ
เพราะฉะนั้นจึงมีพุทธภาษิตว่า จิตฺเตน นียตี โลโก - ^{สัตว์โลกหรือโลกนี้}เป็น
สิ่งที่จิตนำไป, จิตฺกํ ปริกสฺสตี - ^{เป็นสิ่งที่ถูกจิตดึงไป,} จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส
สพฺเพว วสฺมโนวฺวู - ^{สิ่งทุกสิ่งทั้งหมดทั้งสิ้น} เป็นไปในอำนาจของสิ่งเดียว
คือจิต. ^{นี้}เป็นพระพุทธานุศาสนิตที่ยืนยันชัดอยู่อย่าง^{นี้} ว่าโลกอยู่ในวิสัยแห่งจิต
เป็นอันว่าเมื่อถือตามหลัก ๑๕ ข้อข้างต้นแล้ว พุทธศาสนานี้ไม่ใช่วัตถุนิยมแน่.
พระพุทธานุศาสนิตมีอยู่ต่อไปว่า มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐจา มโน มยา แปลว่า
สิ่ง^{นี้}ทั้งหลายทั้งปวง^{นี้} มีมโนคือจิตนำไปข้างหน้า มีจิตเป็นที่ยึดหรือ
สิ่งประเสริฐและสำเร็จมาแต่ใจคือมโน ; มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสตี วา
กโรตี วา - ^{ถ้าว่าใจดี ใจผ่องใสแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความสุข}
^{ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นและติดตามเขาไปเหมือนเงาตามตัว.} ^{นี้} เป็นเครื่อง
แสดงอยู่ชัดแล้ว ว่าสิ่งทั้งปวงมีจิตเป็นผู้นำ เป็นผู้สร้าง เป็นสิ่งประเสริฐ และ
ความสุขหรือความทุกข์นั้นก็มีมาแต่จิต หรือมาแต่การกระทำของจิต ที่ผิดและถูก
เพียงไร. ยิ่งในหนังสือชั้นหลัง ๆ เช่น วิสุทธิมรรค ยิ่งกล่าวชัดไปกว่านั้นอีก
เช่นว่า : ชีวิตํ อุตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เภวลา มีใจความว่า ชีวิตนํก็ดี
อิตฺตภาพร่างกายนํก็ดี ความสุขก็ดี ความทุกข์ก็ดี อะไรทั้งหมดทั้งสิ้นก็ดี,
เอจฺจิตฺตสมา ยุตฺตา - ^{รวมลงได้ในสิ่งเดียวคือจิต.} ความหมายดังกล่าว^{นี้}
เราจะเห็นได้ว่ามันตรงกันข้ามสิ้นเชิงอย่างเด็ดขาด อย่างไม่มีทางยกเว้น จากหลัก
วัตถุนิยม ๑๕ ข้อที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. เมื่อแสดงฝ่ายผล พระพุทธองค์

ทรงแสดงว่า จิตต์ หนัต สุธาหิ - จิตที่ฝึกฝนดีแล้ว ย่อมนำสุขมา ; จิตต์
 คุชัต สุธาหิ - จิตที่คุมครองดีแล้ว ย่อมนำสุขมา. ขอให้ดูว่าผลเหล่านี้
 มาจากวัตถุได้อย่างไร. ผลคือความสุขของคนเรา จะเป็นไปตามวัตถุ หรือ
 แล้วแต่วัตถุจะสร้าง ใต้อย่างไร ในเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างนี้, นี้แสดงว่า
 พุทธศาสนานั้น ไม่ได้อาศัยวัตถุ ไม่ได้หวังพึ่งวัตถุ. เย จิตต์ สมฺม-
 เมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพฺนฺธา - ผู้ใดสำรวมจิต ผู้นั้นจะพ้นจากบ่วงมาร.
 บ่วงมาร ก็คือวัตถุในนิมิตนั่นเอง. ผู้ใดสำรวมจิตเป็นอย่างดีแล้ว ผู้นั้นก็จะพ้น
 จากบ่วงมาร ซึ่งได้แก่วัตถุนิยมที่คลั่งใจสัตว์ให้ติดอยู่กับความชั่วหรือความทุกข์.
 ในที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสว่า อสฺมิมานสฺส วินโย เอตํ เว ปรมํ สุขํ - การ
 นำออกเสียได้ซึ่ง อัสมิมานะ เป็นยอดของความสุขเว้ย! การนำออก
 ซึ่งอัสมิมานะนี้ เป็นเรื่องทางฝ่ายจิตล้วน เป็นจิตที่บริสุทธิ์จากอุปาทาน
 ความยึดถือในกาม ในทิฏฐิ ในศีลพรต และในตัวตน, ฉะนั้นจึงเป็นความสุข
 ชนิดออกสุด. เป็นอันว่าพุทธศาสนานั้น โดยลักษณะก็ดี โดยหลักแห่งการ
 กระทำก็ดี โดยเหตุผลก็ดี โดยผลแห่งการกระทำในที่สุดท้ายก็ดี ไม่มีทางที่จะ
 เป็นวัตถุนิยมไปได้เลย. เราได้แต่กล่าวถึงหลักย่อ ๆ เพราะไม่มีเวลาพอที่จะ
 บรรยายโดยละเอียด.

ข้อที่เราควรพิจารณาต่อไป คือข้อที่ว่า เมื่อพุทธศาสนาไม่ใช่วัตถุนิยม
 ดังนี้แล้ว พุทธศาสนามีทำที่ต่อวัตถุอย่างไรบ้าง ? พุทธศาสนาไม่ได้มี
 ทำที่ต่อวัตถุในฐานะที่เป็นปฏิบัติต่อกัน หรือถึงกับสอนให้ทำลายวัตถุเสีย
 เผาวัตถุเสีย ในฐานะเป็นศัตรู อย่างนี้ก็หาไม่. พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้
 หลงใจไปรบกับวัตถุ เราไม่จำเป็นจะไปรบกับวัตถุ เรามีจิตใจอยู่เหนือวัตถุ
 ก็พอแล้ว อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า สำรวมจิตเสียได้จากวัตถุนิยม
 ก็หลุดพ้นจากบ่วงมาร. เราจะเห็นได้ในข้อที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสที่สุด

แห่งการผิดพลาดไว้ ๒ อย่าง เรียกว่า กามสุขัลลิกานุโยค คือกระโจนลงไป
 วัตถุนิยมหรือกามคุณ อย่างหลับหลับตา น้อย่างหนึ่ง ว่าเป็นผิดสุดโต่ง
 ข้างหนึ่ง; ผิดอีกสุดโต่งข้างหนึ่ง คือทำลายร่างกายให้เสื่อมเสียที่เรียกว่า
 อตฺตกิลมณานุโยค ทำลายตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็นต้น ให้เสื่อมสมรรถภาพ
 ที่จะบริโภคกามารมณ์ นี่เป็นการทำลายวัตถุ หรือทำลายร่างกาย; พระพุทธเจ้า
 ท่านก็ไม่ได้สอนอย่างนั้น; แต่ท่านสอนให้เดินในมัชฌิมาปฏิปทา คือทาง
 สายกลาง ทั้งที่อาตมาได้อธิบายในการบรรยายครั้งที่สาม ว่าเป็นอย่างไร.
 เอาใจความย่อๆ ก็คือว่าเราต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้องในลักษณะที่สามารถ
 เอาวัตถุมานะเป็นทาส ไม่ใช่เราก็มักระยะลงไปเป็นทาสของวัตถุ เรามีจิตใจอยู่
 เหนือวัตถุ แสวงหาความสุขจากการเป็นอิสระเหนือวัตถุ แล้ววัตถุก็เข้ามาเป็น
 ผู้รับใช้ของเรา เท่าที่ถูกต้องควร. นี่แหละเรียกว่าเป็นปฏิปทาสายกลาง :
 คงจะขบข้องกับวัตถุไปตามเดิม แต่ในฐานะเป็นนาย เป็นอิสระเหนือ
 วัตถุ เพราะฉะนั้นมีวัตถุเท่าไรก็ได้ มันเป็นบ่าวเป็นทาสของเรา ไม่ครอบงำเรา
 ไม่อยู่เหนือเรา แต่เราอยู่เหนือวัตถุ. เพราะฉะนั้นเราจำเป็นต้องปฏิบัติต่อวัตถุ
 ให้เหมาะสม ซึ่งอาตมาอยากจะกล่าวถึงอุทาหรณ์เปรียบเทียบสักอย่างหนึ่ง ซึ่ง
 ในสมุทช้อยภาพปริศนาธรรมโบราณ ท่านได้เขียนเป็นภาพศพพองอืดลอยน้ำ
 แล้วก็มีคนขี่ศพนั้นข้ามฟากไปฟากโน้นได้ พ้นจากโจรที่ไล่ตามมาฆ่าข้างหลัง.
 โจรไม่มีเรือจะข้าม แต่คนขี่ศพพองอืดข้ามไปสู่ฟากโน้นได้. นี่แสดงความ
 หมายว่า วัตถุแม้จะอยู่ในฐานะเป็นของปฏิภูล แต่ก็อาจใช้เป็นเครื่องมือบางอย่าง
 ได้เช่นเดียวกับศพ, ร่างกายเป็นของปฏิภูล แต่ก็ยังเป็นที่เกิดของปัญญา.
 ปัญญาที่เกิดมารากร่างกายนี้ ไม่ใช่จะเน่าจะเหม็น จะปฏิภูลไปตามร่างกาย
 แต่มันบริสุทธิ์สะอาดผุดผ่องเหมือนคอกบัวที่เกิดมาจากโคลนจากเลน; แต่แล้ว
 คอกบัวนั้นก็ไม่ได้เหม็นเน่าอย่างโคลนอย่างเลน, และมันเป็นของสวยงามมีกลิ่น

หอม เพราะฉะนั้นร่างกายนี้ ถ้าปรับปรุงให้พอเหมาะ ก็จะเป็นที่เกิดของปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องของจิต และทำลายกิเลสได้ แล้วถึงนิพพานได้ในที่สุด. ฉะนั้นวัตถุประสงค์เมื่อบุคคลควบคุมให้ดี ให้อยู่ในอำนาจของสติปัญญา คือให้สติปัญญานำวัตถุ อย่าให้วัตถุนำสติปัญญา หรือว่าให้เราอยู่เหนือวัตถุ อย่าให้วัตถุอยู่เหนือเรา ทั้งนี้แล้ว วัตถุก็จะเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกสบาย แต่ก็ไม่มากจนถึงกับทำให้เราเป็นทาสของวัตถุ หลงนียมวัตถุจนถึงกับวิวาทแย่งชิงกัน จนทำให้เกิดวิกฤตการณ์ถาวรในโลก อย่างที่เห็นอยู่ในเวลานี้. เพราะว่าถ้าเรารู้จักแสวงหาความสุขในฝ่ายมโนนิยมนแล้ว, supply ทางวัตถุในโลกนี้จะเหลือเฟือจนไม่ต้องแย่งชิงกัน ; ต่างคนต่างแสวงหาความสุขได้โดยทางจิตใจ และอาจแสวงได้โดยลำพังใจล้วน ๆ ก็ยังได้. ดังเช่นความสุขชั้นมรรคผลนิพพาน เหล่านี้ ไม่ต้องอาศัยความช่วยเหลือของวัตถุเลย สามารถที่จะบำเพ็ญไปได้ทางจิตล้วน ๆ แล้วก็ได้รับความสุขอย่างยิ่งอย่างสูง ยิ่งไปกว่าวัตถุหรือที่จะได้ทางวัตถุเสียอีก. เพราะฉะนั้นเราควรปฏิบัติต่อวัตถุให้ถูกต้อง : **ไม่ถึงกับทำลายวัตถุ แต่ก็ไม่เป็นทาสของวัตถุหรือบงขามวัตถุ** ควบคุมวัตถุให้เป็นไปตามระเบียบที่เราปรารถนา ; ถ้าเป็นชั้นศีลธรรม ก็มีหลักปฏิบัติอย่างหนึ่ง, ถ้าเป็นชั้นศาสนาโดยตรง ก็อีกอย่างหนึ่ง. แต่ถึงจะเป็นชั้นศีลธรรมในขั้นต้น ๆ ก็ตาม ก็ต้องหมายถึงการอยู่เหนือวัตถุอยู่นั่นเอง. ถ้าลงเป็นทาสของวัตถุ คือ เป็นวัตถุนิยมลงเมื่อใดแล้ว จะฆ่าสัตว์ จะลักทรัพย์ จะล่วงละเมิดของรักของผู้อื่น จะอะไร ๆ ทุกอย่างในทันที ; แม้แต่ในชั้นศีลธรรมคนเราก็กต้องไม่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม. แต่แม้ว่าเราจะเป็นทาสของวัตถุนิยม ในขั้นประณีตละเอียดกันอยู่บ้าง เช่นหวังที่จะได้สวรรค์ หวังที่จะได้อะไรก็ตาม ซึ่งเป็นผลทางวัตถุนั้น เราก็ต้องได้มาในทางที่ถูกที่ควร คือประกอบกรรมดีกรรมขาว ไม่มีคอร์รัปชัน. คำว่าคอร์รัปชันนี้ ขอให้เข้าใจว่าอาตมามีความหมายแต่เพียงว่า จุดคำ ๆ ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นคราว ๆ แก่

ศีลธรรม; ถ้าเปิดคู่มือทฤษฎี คำว่าคอร์ปชั่นนั้นตามมูลศัพท์เดิมแปลว่า จุดดำที่อยู่ในท่ามกลางพื้นขาว. คำว่า คอร์ปชั่น ย่อมหมายถึงความเศร้าหมองที่เกิดขึ้นเป็นยุคเป็นคราว ในขณะที่ผู้หนึ่งบังคับตัวเองไม่ได้. ในชั้นศีลธรรมนั้น เมื่อเราไม่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยมแล้วเราไม่มีคอร์ปชั่น คือไม่มีจุดดำที่ท่ามกลางพื้นขาวอีกต่อไป, แต่เรามีพื้นขาวๆ นั้นแหละ เป็นวัตถุนิยม คือวัตถุนิยมอย่างประณีต เช่นปรารถนาสวรรค์ ปรารถนาความคุณที่ได้มาโดยบริสุทธิ์ อย่างนี้ก็ยังเป็นวัตถุนิยมอยู่นั่นเอง; ไม่จัดเป็นผิดในเรื่องโลกหรือศีลธรรม แต่เป็นอุปสรรคของการบรรลุนิพพาน. เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นเรื่องของทางฝ่ายศาสนา ซึ่งเป็นการต้องการความพ้นทุกข์โดยเด็ดขาดแล้ว ก็ต้องเลิกลัทธิวัตถุนิยมโดยสิ้นเชิง มีจิตใจเป็นอิสระพ้นจากกิเลสโดยประการทั้งปวง. นี้เรียกว่าการปฏิบัติที่วัตถุนิยมในชั้นศีลธรรม และในชั้นศาสนานี้ ย่อมต่างกันอย่างนี้. เป็นอันว่าเราได้ชี้ให้เห็นว่า พุทธศาสนานี้ ไม่ใช่วัตถุนิยม; ที่นี้ ข้อน่ามโนอยู่ว่าเราจะกล่าวว่าเป็นอะไรดี?

ในชั้นแรก ย่อมจะกล่าวได้ว่า พุทธศาสนาเป็นมโนนิยมเป็นธรรมดา เพราะมีหลักในการแสวงหาความสุขทางฝ่ายใจ และอาศัยใจเป็นหลัก นิยมใจเป็นหลัก นี้ก็ถูกเหมือนกัน. แต่อาตมาเห็นว่า เราควรจะต้องว่า พุทธศาสนานี้ เป็นกรรมนิยมมากกว่า คือนิยมในหลักกรรม ซึ่งมีกฎเกณฑ์ ดังที่อาตมาได้อธิบายแล้วว่าทำกรรมดีได้ดี, ทำกรรมชั่วได้ชั่ว, คนเราต้องเว้นกรรมชั่วแล้วประกอบกรรมดีอยู่เป็นประจำ และในที่สุดก็ประกอบกรรมที่อยู่เหนือดีเหนือชั่ว ซึ่งจะเป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งหลาย. พุทธศาสนามีหลักอย่างนี้ ฉะนั้นน่าจะถือว่าพุทธศาสนานี้ เป็นกรรมนิยมโดยแท้ คือนิยมหลักสั่งธรรมเรื่องกรรม และประพฤติกปฏิบัติไปจนสิ้นกรรมหรือหมดกรรม. เราถือว่ากรรมนี้แหละเป็นอกิสังขาร หรือมูลเหตุให้เกิดนามรูป

เกิดเป็นเราขึ้นมา และเราต้องเป็นไปตามกรรม จนในที่สุดเราเอาชนะกรรมได้ อยู่เหนือกรรม เพราะกระทำกรรมนั้นให้หมดอำนาจ โดยประพฤติกปฏิบัติใน กรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งที่แท้ไม่ควรจะเรียกว่ากรรม แต่ก็ต้องเรียกอย่างนั้น เพราะว่าเป็นการกระทำ; แต่ไม่ใช่กรรมดี กรรมชั่ว; ก็มีจิตอยู่เหนือการ ถูกดวงตัวของเป็นคู่ ทุก ๆ คู่ แล้วก็ไม่อยากในสิ่งใด คือไม่มีกิเลส ไม่อยาก ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว จึงไม่มีกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม; สังสารวัฏฏ์ก็สลายลง เราก็รอดตัวได้. เพราะกฎแห่งกรรมที่เด็ดขาดนี้ จึงน่าจะกล่าวว่าการทำกรรม เป็นกรรมนิยม ซึ่งจะถูกกว่าที่จะกล่าวว่าเป็นมโนนิยม; เพราะเมื่อเราหลง นิยมความสุขแม้ในทางใจกันมากขึ้น ๆ เราก็ยังอาจจะหลงผิด เพราะว่ามันก็ยัง เป็นของที่สมมติอยู่มาก และชวนให้หลงใหลอยู่มาก อาจจะหลงยึดถืออยู่ได้ใน ความสุขที่เกิดมาจากการปฏิบัติทางใจ และไปติดอยู่แค่นั้น ไม่รู้ถึงนิพพาน เพราะการยึดถือด้วยอุปาทาน ว่า “นิพพานเป็นนิพพาน, และนิพพานเป็น ของเรา” อยู่เสมอ ดังนี้ ซึ่งจะไม่ถึงนิพพานได้. แต่ถ้าเราไม่ยึดถืออย่างนั้น หันมาพิจารณากันในเรื่องกรรม เห็นโทษของกรรมดี กรรมชั่ว ว่าล้วนแต่ทำให้ เวียนว่ายไปในวัฏฏสงสารขึ้น ๆ ลง ๆ ด้วยกันทั้งนั้น แล้วทำจิตให้หลุดพ้นจาก กรรม; นี่มีทางที่จะให้ถึงที่สุดแห่งความทุกข์ได้ และเป็นการรอดตัวได้เพราะ กฎแห่งกรรม; จึงถือว่าเป็นกรรมนิยม มีความหมายที่ไม่อาจจะหลงใหล หรือ บิดผันเป็นอย่างอื่นได้เลย.

สรุปความแห่งการบรรยายในตอนนี้ได้ว่า เราถูกดวงตัวของเป็นคู่ มาแต่กำเนิด จิตจึงถูกนำไปสู่สัตว์นิยมโดยไม่รู้สีกตัว ในฐานะเป็นสัตวชาติญาณ เพราะเหตุฉะนั้นสัตว์นิยมจึงคู่มากับจิตใจของสัตว์, ในโลกนี้ก็ได้นำปรากฏชัดเป็น ลัทธิขึ้นมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลทั้งในประเทศอินเดียและในประเทศกรีก.

วัตถุนิยมตรงกันข้ามจากมโนนิยม หรือ *spiritualism* หรือถ้าเรียกว่า *pure idealism* ก็ยิ่งจะถูกกว่า เพราะหมายถึงอุดมคติบริสุทธิ์ไม่ตกเป็นฝ่ายกิเลส. ลักษณะแห่งความหมายของวัตถุนิยมนั้น คือเอาวัตถุเป็นหลัก ผู้ถือลัทธิวัตถุนิยมก็คือผู้ที่หลงในคุณค่าของวัตถุแต่อย่างเดียว. จุดของวัตถุนิยมคือทำที่หรือความรู้สึกรู้สึก หรือภาวะแห่งบุคคลที่ถูกผูกมัดตรึงอยู่ด้วยคติของวัตถุนิยมหรือผลที่เกิดมาจากวัตถุ. อันตรายของวัตถุนิยมคือทำให้โลกเกิดขัดแย้งมากขึ้น, ทำให้ขาดแคลนเชื้อทางวัตถุ ชนิดที่จะทำให้เกิดการรบราฆ่าฟันกัน ไม่มีที่สิ้นสุด, ทำให้คนหันหลังให้ศาสนาทำลายความสงบสุขของโลก, และทำลายเสียแม้แต่สิ่งสุนทรเล็ก ๆ น้อย ๆ ในทางวรรณกรรม ในทางดนตรี ในทางอะไรต่าง ๆ เหล่านี้เป็นต้น; เช่นเกิดดนตรี หรือบทเพลงชนิดหยาบโลนขึ้นมาในโลกก็เพราะวัตถุนิยม. ส่วนพุทธศาสนานั้น มิใช่วัตถุนิยม คือไม่นิยมวัตถุเลย คงถือเอาความจริงหรือสัจธรรมเป็นใหญ่ เห็นว่าจิตเป็นมูลของวัตถุ แต่แล้วก็ไม่ไต่ถึงกับสอนให้ทำลายวัตถุในฐานะถือว่าวัตถุนี้เป็นอุปสรรคเป็นศัตรู, เพราะมีข้อปฏิบัติสายกลาง ที่ทำให้ชนะเหนือวัตถุ มีจิตอยู่เหนือวัตถุ ทั้งหมดนี้เป็นไปได้โดยอาศัยกฎแห่งสัจธรรมของธรรมชาติ คือกฎแห่งกรรม : ประพฤติในทางถูก; ละกรรมชั่ว ทำกรรมดี แล้วประกอบกรรมที่เป็นที่สิ้นสุดของกรรมดีและกรรมชั่วอยู่นั่นกรรมโดยประการทั้งปวง เป็นอันว่าหลุดไปจากวัตถุนิยมทุกอย่างที่เป็นที่ตั้งของอุปาทาน. นั่นแหละเป็นยอดสุขจุฑาหมายปลายทางที่พุทธศาสนามุ่งหมายจะให้เราเข้าถึงได้.

อาคมาชยยุติการบรรยาย ด้วยการเวลาเพียงเท่านี้.

คำบรรยาย คุณาการิกรรม ครั้งที่ ๕/๒๕๐๐

เรื่อง

โลกธรรม กับ คนเรา

พระอรินันท์มุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๘ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

ในการอบรมครั้งที่ ๕ นี้ จะได้กล่าวถึงเรื่อง โลกธรรม ในฐานะที่เกี่ยวข้องกันกับวัฏฏนิมิต คือเราได้กล่าวมาโดยลำดับ ตั้งแต่ต้นจนถึงการที่คนเราถูกลวงตัวของเป็นคู่ ซึ่งทำให้เอียงไปในวัฏฏนิมิตยิ่งขึ้น จนโลกนี้กลายเป็นโลกแห่งวัฏฏนิมิตยิ่งขึ้นทุกที เราจึงน่าจะได้พิจารณาสิ่งที่เรียกว่า “โลกธรรม” ซึ่งเป็นคำที่มีอยู่ทั่วไปในคัมภีร์ทางพุทธศาสนา หรือในการ

กล่าวของพุทธบริษัท เพราะเป็นของเนื่องกันโดยตรงกับคนเรา หากแต่ว่าจะอยู่กับคนละระดับ คนละชั้นก็ได้.

คำว่า “โลกธรรม” แปลว่า สิ่งที่ต้องมีอยู่ในโลก; ก็เป็นคำสมาสคำเดียวมีเสียงอ่านว่า โลกะธรรม, คือธรรมประจำโลก หรือธรรมของโลก ไม่ใช่ว่าโลกและธรรม. ก็เป็นของสิ่งเดียว หมายถึงสิ่งที่มีอยู่ในโลก หรือประจำอยู่ในโลกเป็นปรกติ เหมือนกับแคค ลม ฝน อะไรเหล่านี้ ซึ่งจะต้องมีอยู่ในโลก และตกรศัสต์ว์ในโลก ส่องดูกศัสต์ว์โลก ตามประสาธรรมตาของแคค ของลม ของฝนเป็นต้น. แต่นั่นมันเป็นเรื่องทางวัตถุทางกายโดยตรง และยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่จะตกรศจิตใจของคนในโลกอยู่เป็นธรรมตาอย่างเดียวกัน โดยอาศัยทวารทั้งหก คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นหนทางที่สิ่งที่เรียกว่าโลกธรรมนี้ จะตกรศจิตใจของมนุษย์.

ตามที่ท่านใช้คำว่า “โลกธรรม” ซึ่งแปลว่า ธรรมในโลก หรือธรรมของโลก นี้ อาจจะทำให้พวกเราชาวไทยที่ใช้ภาษาไทย ต้องฉงน ว่าทำไมจึงไปเรียกว่า ธรรมในโลก หรือธรรมประจำโลก. ดังนั้นขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ได้เคยกล่าวถึงเรื่องนี้มาบ้างแล้ว ว่าคำว่า “ธรรม” หรือ ธรรม ในภาษาบาลีนี้ ไม่ได้หมายถึงแต่พระธรรม หรือสัจธรรมอย่างเดียว. คำว่า “ธรรม” เป็นคำกลางๆ; ถ้าแปลให้ถูกต้อง แปลว่า “สิ่ง” เท่านั้น คือสิ่งอะไรอันใด ทั่วไป ก็เรียกว่า “ธรรม” ทั้งสิ้น.

ถ้าท่านได้ยินว่า “โลกธรรม” ที่ใครพูดก็ตาม อย่าได้ไปหลงว่าเป็นธรรมะ หรือพระธรรม แต่ให้เข้าใจว่าเป็นเพียงสิ่งทั่วไป ในความหมายสามัญทั่วไป ก็ได้แก่สิ่งซึ่งมีประจำอยู่กับโลก หรือในโลก.

โดยเหตุที่เรื่องโลกธรรมนี้ ถูกพูดถึง กล่าวถึง มาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล โดยเฉพาะในคัมภีร์พระไตรปิฎกของเราก็มีคำนี้ใช้กันอยู่ทั่วไป ในฐานะเป็นสิ่งที่จะต้องมีอยู่ในโลก และจะกระทบกระทั่งต่อสัตว์ในทางจิตใจ เช่นเดียวกับที่เราต้องกระทบกระทั่งต่อ แคน ลม ฝน ในทางร่างกายฉันนั้น. ครั้นเราจะได้พิจารณาถึงสิ่งที่เรียกว่า “โลกธรรม” นั้น ว่ามีอะไรบ้าง : ถ้าเอาหัวข้อบาลี มาเรียง ก็มีอยู่เป็นคำกลอน ทำให้จำง่าย ว่า :

ลาโภ อลาโภ ยโส อยโส จ
 นิินทา ปลังสา จ สุขํ ทุกขณฺจ

เป็นคำกลอนทางบาลี นับได้เป็น ๘ อย่าง หรือ ๔ คู่ : ลาโภ อลาโภ = การได้ และการไม่ได้คู่หนึ่ง, ยโส อยโส = การมีชื่อเสียง และการไม่มีชื่อเสียง กล่าวคือการเสื่อมเสียชื่อเสียง คู่หนึ่ง, นิินทา ปลังสา = การถูกนิินทา และการได้รับคำสรรเสริญ คู่หนึ่ง, สุขํ ทุกขํ เป็นคู่สุดท้าย. รวมเป็น ๘.

บัณฑิตแต่กาลก่อน พิจารณาสິงทั้งแปดนี้ ในฐานะเป็นสิ่งที่จะต้องระมัดระวัง คือประพฤติปฏิบัติตัวต่อสิ่งเหล่านี้ให้ถูกต้อง เช่นเดียวกับที่เราต้องประพฤติกระทำให้ถูก กับเรื่องของแคน ลม ฝน มิฉะนั้นเราจะเป็นหวัดบ้าง หรือเป็นอื่น ๆ ที่ยิ่งกว่าเป็นหวัดบ้าง เป็นต้น. ที่ได้เรียกสิ่งเหล่านี้ ว่าเป็น “โลกธรรม” ก็เพราะทุกคนพอจะเข้าใจได้ ว่ามันเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้สำหรับชาวโลก มันจะกระทบพบปะ หรือตกรตชาวโลกทั่วๆ ไป เป็นประจำวัน. การได้ – การเสีย, การมีชื่อเสียง – การเสียชื่อเสียง, การถูกนิินทา – การถูกสรรเสริญ, และความสุข – ความทุกข์ ทั้ง ๘ นี้ ตกรตชาวโลก อยู่เป็นประจำ. สำหรับความรู้สึกสุขทุกข์ ในโลกธรรมแปดนี้ให้หมายถึงสุข – ทุกข์ ในทางเวทนา ไม่ได้หมายรวมถึงสุขในชั้นสูง เช่นอย่างพระนิพพานเป็นต้น; เพียงแต่

หมายว่าสุข – ทุกข์ ทางเวทนา รู้สึกพอใจหรือไม่พอใจ สบายใจ หรือชุ่นมัว
 ในใจ ซึ่งเป็นของเกิดขึ้นเป็นประจำวัน ประเดี๋ยวสบายใจ ประเดี๋ยวไม่สบายใจ
 ประเดี๋ยวรู้สึกสนุกสนานดี ประเดี๋ยวรู้สึกเศร้า ละเอียดละเอียดยิ่งไป อย่างนี้เป็นต้น.

ถ้าคนเราประพฤติดิ ต่อดังที่เรียกว่า “โลกธรรม” นี้แล้ว ชีวิตนี้
 จะระส่ำระสาย ระหกระเหิน เช่นเดียวกับตัวโลกธรรมนั่นเอง คือขึ้น ๆ ลง ๆ
 อยู่เรื่อย ฉะนั้นจึงเป็นปัญหาสำคัญของคนเราเรื่องหนึ่งที่เราจะต้องรู้จัก และ
 ประพฤติปฏิบัติตัวต่อมัน ให้ถูกต้อง.

ที่นี้ จะได้พิจารณาต่อไป ถึงกฎของโลกธรรม ซึ่งมีอยู่เป็นคำ
 กลอนบาลี ต่อดังอีกว่า : **เอเต อนิจฺจา มนุเชสุ ธมฺมา** มีคำแปลว่า
 “สิ่งเหล่านี้ทั้งหมด เป็นมายา เปลี่ยนแปลงเรื่อยในหมู่มนุษย์” ซึ่งตอนท้ายนี้
 ท่านบอกถึงลักษณะอันแท้จริงของโลกธรรม ว่าโลกธรรมทั้งหมดนี้ เป็นสิ่งที่
 เปลี่ยนแปลงเรื่อย เป็นมายาหลอกลวง. การที่เราจะไปเอาให้ได้อย่างใจกับสิ่ง
 ที่เป็นมายาหลอกลวงนั้นทุกคนก็ย่อมเห็นได้ หรือเชื่อแนได้ ว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้
 ไม่ได้ แต่แล้วจิตใจของเราก็ยังคงจะเอาให้ได้ อยู่นั่นเอง : จะเห็นได้ตรงที่มี
 คนร้องไห้ เสียใจ เมื่อไม่ได้อย่างใจ ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าสิ่งเหล่านี้ใคร ๆ ก็เห็นอยู่
 ว่าไม่เป็นไปตามความต้องการของใคร เพราะมันเป็นของไม่เที่ยง. ทั้งนี้ก็
 เพราะว่าสิ่งที่ตนอยากได้นั้นแหละ มีอำนาจมาก มันประทับแน่นแน่นอยู่ในใจ.

ในบรรดาโลกธรรมทั้งแปดเหล่านี้ สิ่งทีเรียกว่า สุขเวทนา หรือ
 ความรู้สึกเป็นสุขในทางวัตถุ ทางเนื้อทางหนัง นี้เอง เป็นสิ่งที่ประทับใจยิ่งกว่า
 สิ่งใด ๆ. การได้ลาภ มันก็ทำให้เกิดความรู้สึกสุขเวทนา, การได้ยศ
 ได้ชื่อเสียง มันก็ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขเวทนา, การถูกสรรเสริญ ก็ทำ
 ให้เกิดความรู้สึกที่เป็นสุขเวทนา, การได้อย่างใจ ตามสบายใจ ก็เป็นเหตุให้

เกิดสุขเวทนา หรือเป็นตัวสุขเวทนาโดยตรง, ตลอดถึงการที่เราไม่เจ็บไม่ไข้
สบายดี มันก็คือสุขเวทนา, ทั้งหมดนี้เป็นฝ่ายหนึ่ง. แต่อีกฝ่ายหนึ่ง
ต้องเจ็บไข้ ไม่สบาย ทุกข์ทรมานหม่นหมอง ยากจน เหล่านี เป็นที่ตั้งของ
ทุกข์เวทนา.

ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ตกเป็นทาสของเวทนาใน
ขั้นนี้ คือสุขเวทนา นี้ ยากที่คนเราจะมีความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องอันเกี่ยวกับ
สุขเวทนา. เพราะฉะนั้นในพระบาลีที่กล่าวถึงเรื่องความดับทุกข์ที่ลัด ๆ สั้น ๆ
โดยตรงแล้ว จึงมีสอนให้พิจารณา ให้เห็นความไม่เที่ยง หรือเป็นทุกข์
ของสิ่ง ๆ ใดอันนี้ก็คือ คือสุขเวทนาเอง; เพราะเหตุว่า อะไร ๆ มันก็มา
รวมอยู่ที่สุขเวทนา. เรื่องเงิน เรื่องของ เรื่องชื่อเสียง ก็มารวมอยู่ตรงที่ทำ
จิตใจให้สบาย ตามที่ตนต้องการ แล้วเกิดความรู้สึกเป็นรส ชื่นชื่นใดหนึ่ง
เรียกว่า “สุขเวทนา” ในที่นี้ นั่นเอง. สัตว์ที่ไม่รู้จักโลกธรรม ไม่มี
อำนาจอยู่เหนือโลกธรรม จึงตกเป็นทาสของสุขเวทนาอยู่เป็นประจำ; นี้แหละ
เป็นมูลเหตุให้ทำกรรมต่าง ๆ กรรมดีหรือกรรมชั่วไปตามประสาที่ยังถูกลวงด้วย
ของเป็นคู่ ซึ่งส่วนมากมีแต่จะโน้มไปทางวัตถุนิยม ดังกล่าวแล้ว; ไม่ได้
ทันใจก็เอาโดยทางทุจริต คด โกง เป็นต้น.

ที่นี้ เราจะพิจารณาให้มากเป็นพิเศษ ในข้อที่ว่ามีการตกเป็นทาส
ของสุขเวทนานั้นเพียงไร.

ถ้ากล่าวโดยบุคคลาธิษฐาน เช่นว่ามีพระเจ้า มีเทพยเจ้า ที่เราเช่น
สรวงบุษากัน ว่าเป็นของสูงสุด เป็นสัตว์ที่สูงสุด นั้นก็ยังกล่าวได้ว่า แม้ว่า
พระเจ้า พระเป็นเจ้า ก็ยังตกเป็นทาสของสุขเวทนา; เพราะพระเจ้า

หรือพระเป็นเจ้า ก็ยังต้องการให้เขาบวงสรวง ตามที่ตนเองชอบใจอย่างนั้น
อย่างนี้. ฉะนั้นอย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้แต่พระเป็นเจ้า ก็ยังตกอยู่ใต้อำนาจ
ของสุขเวทนา จึงเป็นปัญหาที่ไม่ใช่เล็กน้อย เราจะต้องระมัดระวังศึกษาให้ดี
เป็นพิเศษ.

ในบาลีอังกุตรนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสมีข้อความว่า แม้สัตว์ที่
ตั้งอยู่ในอรูปภพ ก็ยังตั้งอยู่ในรูปพรหม อันเป็นชั้นสูงสุดของบรรดาสัตว์ทั้งหลาย
ก็ยังกลับตกนรก นี่ขอให้คิดดู. สัตว์ชั้นต่ำที่สุด ก็คือสัตว์นรก เรียงมา
ก็สัตว์ไตรภพ แปรต อสุรกาย ถึงมนุษย์ แล้วถึงสวรรค์เทวโลก ๖ ชั้น
รูปพรหม ๑๖ ชั้น แล้วถึงอรูปพรหม ๔ ชั้น สูงสุดกว่าสัตว์ชั้นไหน ๆ หมก
เป็นที่สูงแห่งสัตว์ทั้งหลายในสังสารวัฏฏ์ แม้รูปพรหม ก็ยังกลับตกนรก
เพราะเหตุที่ยังเป็นทาสของสุขเวทนา. เมื่อหมดเหตุหมกบ้งจัญ ก็หมุนไปใน
ทางที่จะแสวงหาสุขเวทนาที่ต่ำที่หยาบ มิฉฉาปฏิฏฐิครอบงำ ก็ประกอบบอกลดได้.
นี่ มิได้หมายความว่าอรูปพรหมทั้งหมด เป็นแต่ช้เอาอรูปพรหมตามธรรมดา
ทั่วไป. ที่ยังยึดถือตัวตนอยู่ คือแม้จะสูงสุดอย่างไร ก็ยังมียึดถือตนว่าตน
ว่าของตนเหมือนกันกับสัตว์มนุษย์ปุถุชนเราตามปรกติ. เพราะฉะนั้นสัตว์ที่
เรียกว่าอรูปพรหม ก็คือปุถุชนนั่นเอง ย่อมหลงใหลอยู่ในโลกธรรม โดยเฉพาะ
ในเรื่องสุขเวทนา ติดความสุขชนิดหนึ่งที่เกิดจากอรูปฌาน ; แม้ถึงสูงสุดอย่างนี้
แล้วก็ยังไม่พ้นจากนรก. นี่เป็นข้อที่จะต้องคิดดู ว่าสุขเวทนา หรือโลกธรรม
ส่วนนี้ มันครอบงำสัตว์โลกซึ่งมากมาย กว้างขวาง ถึงที่สุดเพียงไร เพื่อเรา
จะได้ไม่ประมาท.

ที่นี้ เรามาพิจารณาต่อไป ถึงข้อที่การถูกลวงอยู่ด้วยของเป็นคู้
นั้นแหละ เป็นมูลเหตุให้ไหวไปตามโลกธรรม ที่กล่าวนี้.

โลกธรรม ทั้งแปดนั้น ก็เป็นคู่ๆ อยู่แล้ว คือ ได้ลาภ - เสื่อมลาภ
 ได้ยศ - เสื่อมยศ, นินทา - สรรเสริญ, สุข - ทุกข์ เหล่านี้ก็เป็นคู่ๆ อยู่แล้ว
 เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่อยู่ในระดับของปุถุชนที่อยู่ในโลก หรือเป็นสัตว์โลก
 ตามธรรมดา แล้วก็หลงใหลของคู่ เช่น สวย - ไม่สวย อร่อย - ไม่อร่อย
 ไพเราะ - ไม่ไพเราะ ดี - ชั่ว บุญ - บาป เหล่านี้เป็นต้น. แต่ในที่นี้รวม
 ความเอาเป็นเพียง ๔ คู่ คือ ได้ - เสีย, มีชื่อเสียง - ไม่มีชื่อเสียง, นินทา -
 สรรเสริญ, สุข - ทุกข์ ดังกล่าวแล้ว. ถ้ายังพิจารณาเห็นลาภ โดยความเป็น
 ลาภ หรือเห็นการได้ โดยความเป็นการได้; การไม่ได้ โดยความเป็นการ
 ไม่ได้ แตกต่างตรงข้ามเป็นคู่แล้วละก็ ต้องหลงรักและหลงชังฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
 เสมอไป. แต่ถ้าเห็นตามกฎของพระอรหันต์ ซึ่งกล่าวว่าทั้งหมดนั้น เป็นอนิจจัง
 เสมอกัน ก็จะเห็นเป็นของอย่างเดียวกัน ไม่เป็นคู่. การได้ ก็เป็นอนิจจัง,
 การไม่ได้ก็เป็นอนิจจัง คือหลอกหลวง ยึดถือเข้าเป็นทุกข์ทั้งนั้น; อย่างนี้ก็หมด
 ความเป็นคู่ และหมดความเป็นโลกธรรมที่จะเบียดเบียนสัตว์ ย้ายสัตว์อีกต่อไป.

เราไม่อาจจะขึ้นถึงการมองเห็นอนิจจังของสุขหรือทุกข์ได้โดยชัดเจน
 แท้จริง ว่าเป็นอนิจจังเสมอกัน จิตติดมั่นในสุขเวทนา แล้วกระสับกระส่าย
 เกลียชังทุกขเวทนาเหล่านี้ ทั้ง ๆ ที่ท่านบอกอยู่ว่า ทั้งหมดนี้เป็นอนิจจังในหมู่
 มนุษย์ : เอเต อนิจจา มนุเชสุ ธมฺมา. เพราะฉะนั้นเราจะต้องกำหนด
 ให้ได้ว่า การถูกลวงตัวของเป็นคู่นี้ ถ้ายังมีอยู่เพียงไร เราจะป็นทาสของโลก
 หรือโลกธรรมอยู่เพียงนั้น.

ในคัมภีร์อังกุตรนิกาย เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัส
 ข้อความที่พวกเราน่าจะเอาไปนึกไปคิดอยู่เรื่องหนึ่ง ว่า :

การร้องเพลง เท่ากับ การร้องไห้
 การพ้อนรำ เท่ากับ ความบ้า
 การหัวเราะ คือ ความเป็นเด็ก.

คู่แรก การร้องเพลง ชาวโลกถือว่าเป็นเรื่องไพเราะจับใจ ซึ่งทำให้วิทยุกระจายเสียงของเราเวลานี้ เต็มไปด้วยเพลง ทั้ง ๘๐-๙๐ เปอร์เซนต์ของเวลาออกอากาศ ทั้งนี้เพราะความที่คนชอบฟัง. การพ้อนรำ แบบต่างๆ ที่ถือกันว่าเป็นศิลปะ เป็นอะไรก็สุดแท้ กระทั่งยกขึ้นว่าเป็นวัฒนธรรม เป็นของดีในโลก. และถือว่าการหัวเราะ ก็เป็นเรื่องสนุกสนาน สบายใจ เป็นกำไร เป็นการได้ทีเลิศของคนแล้ว; นี้ ฝ่ายชาวโลกถือเป็นลาภ หรือเป็นของที่น่าพึงปรารถนาอย่างยิ่ง. แต่ในวินัยของพระอริยเจ้าท่านกลับเรียกไปเสียว่าเป็นการร้องไห้ เป็นกิริยาอาการของคนบ้า เป็นของสำหรับเด็ก; จึงได้กล่าวไว้ในวินัยของพระอริยเจ้า (คือในระเบียบ หรือมาตรฐานของพระอริยเจ้านั้น) ว่าการร้องเพลง คือการร้องไห้, การพ้อนรำ คืออาการของคนบ้า, การหัวเราะ คืออาการสำหรับเด็ก ไม่ใช่ของสำหรับผู้ใหญ่.

นี้ หมายความว่า การร้องเพลงนั้น มันทำไปตามความบีบคั้นของอารมณ์ฝ่ายที่ตกเป็นทาสของกิเลส อุตส่าห์ทนส่งเสียง ที่แท้เมื่อมองดูด้วยสายตาของพระอริยเจ้าแล้ว ก็คือการเป็นทาสของกิเลส การบีบคั้นของกิเลส. การพ้อนรำ ก็อย่างเดียวกัน คือเป็นการถูกบีบคั้นด้วยกิเลส แล้วก็แสดงอาการของคนบ้าที่สติวิปลาส. การหัวเราะเพราะยินดีพอใจนั้น ยกไว้ให้เป็นของเด็กอย่าง que เด็กจะหัวเราะยิ้มแย้มเต็มที่ทุกครั้ง ที่ชอบใจอะไรแม้แต่นิดหน่อย. เหล่านี้เป็นเครื่องเทียบ ว่าตามมาตรฐานของบุุคคลนั้นเป็นอย่างหนึ่ง ตาม

มาตรฐานของพระอริยเจ้านั้น เป็นอย่างหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่ของสิ่งนั้นเป็นของอย่างเดียวกัน.

กล่าวถึงเรื่องนี้ อาตมาไม่ได้ชักชวนให้ท่านทั้งหลายเป็นพระอริยเจ้า แต่ว่ามันเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณา ดู หรือศึกษาดูให้เข้าใจถึงข้อที่ว่า ถ้าปฏิบัติถูกต้องสิ่งเหล่านั้นแล้ว มันจะแตกต่างกันอย่างไร. ข้อที่เราเข้าใจผิด และปฏิบัติผิดต่อสิ่งเหล่านั้น มันเกิดทุกข์เกิดโทษขึ้นอย่างไร. ส่วนข้อที่ท่านจะชอบเป็นพระอริยเจ้าหรือไม่นั้น ไว้ให้เป็นสิทธิที่จะเลือกเอาเอง. แต่อย่างไรก็ตาม เราควรพิจารณาถึงข้อที่เราตกเป็นทาสของกิเลสตัณหา หรือของโลภธรรมโดยไม่รู้สีก้าว และถูกโลภธรรมบีบคั้น ทำให้ต้องทำอย่างนั้น ต้องทำอย่างนี้ ไปตามประสาของเด็ก ตามประสาของคนบ้า หรือคนที่นั่งร้องไห้อยู่. ที่ท่านกล่าวดังนั้น ก็เพื่อจะแสดงอำนาจพิษสงร้ายกาจของโลภธรรมที่ครอบงำบุคคลผู้ยึดถือ. ถ้าเรารังเกียจอาการของคนบ้า หรือว่าการหัวเราะของเด็ก ที่ไม่มีความหมายอะไร, การร้องไห้ของคนที่มีทุกข์ โศก; เราดูหมิ่นว่าเป็นเรื่องที่ยังโง่งมหลง; ก็น่าจะนึกถึงตัวเอง ที่กำลังโง่งมหลงอยู่อีกระดับหนึ่ง ตามความรู้สึกของพระอริยเจ้า ในการที่ตกเป็นบ่าวเป็นทาสของวัตถุนิยมหรือโลภธรรมนี้ อยู่ทั่วไป และนับวันมีแต่จะมากขึ้นทุกที ๆ.

ต่อไป จะได้พิจารณาถึงข้อที่ว่า เมื่อถูกครอบงำ มีการไหวไปตามโลภธรรมเช่นนี้แล้ว มันจะเกิดผลสะท้อนที่ร้ายกาจอย่างไรบ้าง.

อาตมาอยากจะกล่าวว่า ถ้าพูดกันตามทางศีลธรรม ย่อมทำให้เกิดการเอียง หรืออคติ ซึ่งเป็นผลร้ายที่สุด ในเรื่องของศีลธรรม โดยเฉพาะท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาคุลาการ ย่อมทราบดีอยู่แล้ว ว่าสิ่งที่เรียกว่า "อคติ" นั้น

เป็นข้าศึกของความเป็นตุลาการ. เพราะฉะนั้น **ถ้ากล่าวโดยศีลธรรม** แล้ว การไหวไปตามโลกธรรมนี้ จะทำให้เกิดการเอียง หรือ อคติขึ้น. **ถ้ากล่าวตามหลักของศาสนาหรือสัจธรรม** การไหวไปตามโลกธรรม ย่อมทำให้เกิด มิฉันทิฏฐิขึ้นมา ทั้งอย่างต่ำ และอย่างสูง.

ลองพิจารณาคูเดือก การไหวไปตามโลกธรรม คือการที่ถูกโลกธรรม ครอบงำแล้ว เป็นไปตามโลกธรรมฝ่ายที่เป็นอวิชชาธรรม์ คือตรงต่อกิเลส ของตน ก็ย่อมเป็นธรรมคาอยู่เอง ที่ว่าต้องเลือกเอาข้างหนึ่ง ในของที่เป็นคู่่นั้น. ในที่สุด ก็เลือกเอาตามอำนาจของกิเลสที่มีเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน ความเอียงนั้นจึงเอียงไปในทางที่เป็นความต่ำ ความเสียหาย ที่ท่านเรียกว่าอคติ.

คำว่า “อคติ” นี้ ถ้าแปลตามตัวหนังสือ ตามหลักของภาษาบาลี ก็แปลว่า “ทางที่ไม่ควรจะไป” คติ แปลว่าทางที่ถูกต้อง หรือที่ควรจะไป. ที่นี้ถ้ามี อ ข้างหน้า เลยเป็นปฏิเสธ แปลว่าทางที่ไม่ควรจะไป. การที่ไปใน ทางที่ไม่ควรจะไปนี้ เกิดขึ้นเพราะอำนาจของการไหวไปตามโลกธรรม คือว่าถูกลมพายุแห่งโลกธรรมพัดพาไป. เพราะได้กล่าวมาแล้วว่า ของเป็นคู่เหล่านั้น ทำให้เกิดอารมณ์รัก เกิดอารมณ์เกลียดเป็นคู่ ๆ อยู่. แต่ท่านจำแนกทางแห่ง อคตินี้ ไว้เป็น ๔ อย่าง คือความรัก ความเกลียด ความกลัว ความหลง.

ความลำเอียง หรืออคติเพราะความรัก, ลำเอียงเพราะความไม่รัก คือเกลียด, ลำเอียงเพราะความกลัว, ทั้ง ๓ อย่างนี้ รวมเป็นความหลงเหมือนกันหมด เป็นฝ่ายที่เป็นความหลงด้วยกันหมด มีลักษณะคล้ายกันมาก. ฉะนั้น จะแจกเป็น ๔ หรือเพียง ๒ ก็แสดงลักษณะของอคติได้อย่างดี :

ถ้าเอียงเดินผิดทางเพราะอำนาจของความรักบันดาล,
 ถ้าเอียงเดินผิดทางเพราะอำนาจของความไม่ชอบ ไม่รัก บันดาล,
 ถ้าเอียงเดินผิดทางเพราะอำนาจของความไม่รู้ ความเขลา ความลืมหืม
 ความสะเพร่าบันดาล,

ถ้าเอียงเดินผิดทางเพราะอำนาจของความกลัว กลัวสิ่งที่มีอำนาจเหนือ
 บันดาล;

รวมเป็น ๔ อย่าง และอาจจะจำแนกเป็นสี่ปรารถนา และไม่พึง
 ปรารถนาเป็น ๒ ก็ได้.

เรื่องเกี่ยวกับอคตินี้ อาตมาไม่จำเป็นต้องอธิบาย เพราะว่า เป็น
 เรื่องที่มีอยู่ในหลักสูตรที่ท่านผู้ที่จะเป็นตุลาการต้องศึกษาเล่าเรียนอยู่โดยตรงแล้ว
 แต่อาตมาอยากจะขอร้อง ให้กำหนดให้แม่นยำถึงข้อที่ว่าตามหลักแห่งศาสนานี้
 เราถือว่าสิ่งที่เรียกว่า อคติ นี้ มีมาเพราะการไหวไปตามโลกธรรม. การที่จะ
 ไปบังคับไม่ให้อคติ เอาตามชอบใจ บังคับมันให้อยู่ในอำนาจ ไม่ให้เป็นอคตินั้น
 มันเหลือวิสัย ถ้าเรายังไหวไปตามโลกธรรม. เพราะฉะนั้นเราจึงต้องมองดู
 ว่ามูลเหตุแห่งอคตินั้น มาแต่อะไร จนกระทั่งรู้ว่ามันมาจากความไหวไปตาม
 โลกธรรม เพราะการอยู่ใต้อำนาจวัตถุนิยม ถูกลวงตัวของเป็นคู่เพราะตก
 อยู่ในอำนาจของวัตถุนิยม; เราต้องมาจัดการกับการถูกลวงตัวของเป็นคู่
 หรือวัตถุนิยม หรือการไหวไปตามโลกธรรม นี้ก่อน เราจึงจะเอาชนะอคติ
 ต่าง ๆ ได้.

ข้อที่จะบังคับใจ ว่าอย่าให้ลำเอียง อย่าให้อคติ เอาตรง ๆ นั้น
 ทำไม่ได้; มันยิ่งกว่าการหักค้ำพร้าด้วยหัวเข่า คือไม่มีอำนาจที่ไหน จะไป

บังคับมันโดยตรงได้. อย่างจะได้บ้าง ก็ไม่ก็มากน้อย ไม่ก็ครั้งก็ขณะ แล้วมันก็จะกลับเป็นล้มละลายไปเสียอีก. แต่ถ้าเราจะตั้งต้นไม่ให้เป็นผู้ถูกลงด้วยของเป็นคู่ ไม่ให้ตกเป็นทาสของวัตถุนิยม ไม่ไหวไปตามพายุแห่งโลกธรรมนั้นแหละ จะได้ โดยไม่ต้องมีการบังคับก็มากน้อย เพราะเราได้ตัดต้นตอแห่งอคติโดยตรง. ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาเรื่องการไหวไปตามโลกธรรมนี้ให้กระจ่างชัด หรือเพียงพอ จึงจะไม่ตกไปเป็นฝ่ายแพ้แก่อคติ.

ส่วนข้อที่ว่าเมื่อไหวไปตามโลกธรรมแล้ว จะทำให้เกิดมิจฉาจิตฐิขึ้น ทั้งอย่างต่ำ และอย่างสูงนั้น ก็เนื่องเป็นอย่างเดียวกัน.

มิจฉาจิตฐิอย่างต่ำๆ ก็คือมิจฉาจิตฐิตามหลักทางศีลธรรม ซึ่งมีอยู่ว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความคิด ไม่มีความเชื่อ คือ ไม่เชื่อว่าการให้ทาน เป็นสิ่งที่มีผล.

ไม่เชื่อว่าการบูชาผู้ควรบูชา เป็นสิ่งที่มีผล.

ไม่เชื่อว่าการประกอบบุญญกรรม มีการเสียสละต่างๆ เพื่อทรมานกิเลสเป็นต้น เป็นสิ่งที่มีผล.

ไม่เชื่อกรรม ไม่เชื่อผลของกรรม.

ไม่เชื่อว่าโลกนี้อยู่ในกฎของศีลธรรม.

ไม่เชื่อเรื่องโลกหน้า ที่ยิ่งไปกว่านั้น ไม่เชื่อเรื่องโลกอื่น เช่นเดียวกับไม่เชื่อเรื่องโลกนี้ ไม่เชื่อกฎเกณฑ์ของโลกนี้ ว่าจะต้องประพฤติปฏิบัติกันอย่างนั้น - อย่างนี้.

ไม่ถือว่าบิฑามี.

ไม่ถือว่ามารดา มี ไม่เคารพนับถือบิดามารดาในฐานะที่เป็นบิดามารดา ถือว่าบิดามารดาคลอดมาเพราะความสนุกสนานของบิดามารดาเอง อย่างนี้เป็นต้น.

ไม่เชื่อเรื่องโอบปาตีสัตว์ คือการเกิดโดยทางใจ เช่นนั่งอยู่ตรงนี้
 เดียวก็เป็นคน เดียวก็เป็นสัตว์ เดียวก็เป็นเทวดา ซึ่งเป็นการเกิดในทางใจ
 อย่างที่กล่าวว่ามีเทวโลก มีพรหมโลก.

ไม่เชื่อว่ามิพระศาสดาผู้ตรัสรู้อย่างถูกต้องแท้จริง แล้วประกาศธรรม
 สั่งสอนสัตว์.

การไม่เชื่อด้วยอาการ ๑๐ อย่างนี้ ก็เรียกว่ามิจฉาทิฎฐิในเบื้องต้น
 ชั้นศีลธรรม.

ข้อนี้ เพราะการไหวไปตามโลกธรรม ย่อมเกิดความตามใจตัวเอง
 ก็เลยไม่เชื่อสิ่งที่เป็นไปเพื่อไม่ตามใจตัวเอง ; เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นไปเพื่อไม่
 ตามใจตัวเองทั้งนั้น มีกฎเกณฑ์ ระเบียบ อย่างนั้นอย่างนี้ ; จึงเอาแต่
 ความต้องการของกิเลสค้นหาเป็นอารมณ์ ถือการได้ทางวัตถุหรือวัตถุนิยมเป็น
 อารมณ์ เป็นลัทธิวัตถุนิยมโดยตรง. มิจฉาทิฎฐิอย่างโลก ๆ มี ๑๐ อย่าง
 อย่างนี้.

ถ้าเป็นมิจฉาทิฎฐิอย่างสูงขึ้นไปอีก อย่างเห็นว่า :

เห็นของไม่เที่ยง ว่าเป็นของเที่ยง

เห็นของเป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข

เห็นของซึ่งไม่ใช่ตัวตน ว่าเป็นตัวตน

เมื่อเห็นอย่างนี้ ก็ยังลึกลงกว่ามิจฉาทิฎฐิที่กล่าวมาข้างต้น. เรามองดูความ
 ไหวไปตามโลกธรรมให้ละเอียดแล้ว จะรู้สึกสลดสังเวชใจ ว่าเป็นความเสียหาย
 อย่างยิ่ง สูญเสียความเป็นมนุษย์ สูญเสียอุคมคติ สูญเสียอะไรทุกอย่าง
 ซึ่งตามปกติเราถือว่าเป็นเกียรติยศ หรืออุคมคติ ; จึงเลยได้ผลเป็นการหลอก
 ลวงตัวเอง. การหลอกลวงตัวเอง มีความหมายอย่างไร อาตมาเชื่อว่าท่าน

นักศึกษาย่อมจะเข้าใจที่อยู่แล้ว และคงจะทราบได้ที่อยู่แล้ว ว่าเป็นสิ่งที่ทำทรมานเพียงไรด้วย. การหลอกลวงตัวเอง ย่อมทำตัวเองให้เดือดร้อน ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน โดยประมาณที่คำนวณไม่ได้.

การไหวไปตามโลกธรรม มีลักษณะเป็นการหลอกลวงตัวเอง เพราะเป็นการบังคับใจไม่ได้. รู้ว่าไม่ควร ไม่สมควรกระทำ ก็ปล่อยให้ล่องลอยไปตามพายุแห่งโลกธรรม. ไม่มีใครที่จะไม่รู้สึกรู้สีกว่าความชั่วเป็นอย่างไร ความดีเป็นอย่างไร ทุกคนย่อมรู้; แต่แล้วก็ยังปล่อยให้ไหวหรือให้ล่องลอยไปตามอำนาจของโลกธรรม เพราะอำนาจความติดในวัตถุนิยมส่วนหนึ่งจึงติดอยู่ ธรรมชาติฝ่ายสูงมีกำลังไม่เพียงพอ ถึงไว้ไม่ได้ จึงล่องไปตามอำนาจฝ่ายต่ำ.

เพราะฉะนั้น เรื่องโลกธรรม จึงเป็นเรื่องที่บังเกิดขึ้นในกาลก่อน มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สนใจมากเป็นพิเศษ ด้วยเหตุนี้; และได้กล่าวขานนักขัตตนาในฐานะที่เป็นอันตรายทั้งแก่ฆราวาส และโดยเฉพาะแก่บรรพชิต ทั้งภิกษุ ภิกษุณี สามเณร เหล่านี้เป็นต้น. อคติเกิดขึ้น เพราะการไหวไปตามโลกธรรม. นี้เป็นอันว่าเราพึงผล ที่เกิดขึ้นเพราะมีอคติ เป็นผลร้ายทางโลก.

สำหรับท่านนักศึกษาทั้งหลายในที่นี้ อาตมาอยากจะสรุปความสั้น ๆ ว่าการมีอคตินั้น ทำให้สูญเสียความเป็นปุชนียบบุคคล. เพราะฉะนั้น เราจะต้องพิจารณากันถึงการเป็นปุชนียบบุคคล ให้มากเป็นพิเศษอยู่เสมอ. อาตมาได้ขอร้องแล้ว ขอร้องอีก ว่าอย่าได้ถือว่าการเป็นตุลาการนี้ เป็นอาชีพ; อย่าเข้าใจคำว่า *noble - profession* นั้น ว่าเป็นอาชีพ. ใครจะเข้าใจว่าเป็นอาชีพก็ตามเถิด แต่เราจะถือว่าเป็นการเป็นอยู่ที่ถูกต้องชนิดหนึ่งของพระอริยเจ้า. ถ้าจะเรียกว่า "อาชีพ" ก็ได้ แต่ต้องเป็นอาชีพของพระอริยเจ้า เพราะว่าอาชีพ

ชนิดนี้ มันไม่มีลักษณะเหมือนกับอาชีพชนิดอื่น. การเป็นตุลาการ ได้ทำสิ่งที่มีค่าชนิดหนึ่งให้แก่โลกเกินกว่าเงินเดือนที่ได้รับ อยู่ในฐานะที่เป็นที่พึ่งของโลก เช่นเดียวกับอาชีพครูบาอาจารย์ : ผู้ที่ยกวิญญาณของสัตว์โลกให้สูง ไม่ใช่ลูกจ้างสอนหนังสือ ฉันท; อาชีพตุลาการคือผู้ที่รักษาความเป็นธรรมของโลกให้ยังคงอยู่ ก็ฉันทนั้น. เพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่อาชีพอย่างกรรมกรรับจ้างขนของ หรือแจวเรือจ้าง หรืออาชีพอื่น ๆ ซึ่งทำเพื่อประโยชน์ตนโดยตรง ไม่มีความมุ่งหมายเป็นความประเสริฐ หรืออะไรทำนองนี้ เช่นเดียวกับอาชีพครูหรืออาชีพตุลาการเลย จึงจัดเป็น *noble - profession* ขึ้นมา. ถ้าเป็นอาชีพก็เป็นอาชีพอย่างพระอริยเจ้า อย่าใช้คำว่าอาชีพ อย่างอาชีพของคนธรรมดา เช่นอาชีพของกรรมกร อาชีพลูกจ้าง. ตามความรู้สึกของอาตมา ไม่เห็นด้วยที่จะให้การเป็นครู การเป็นตุลาการเป็นต้นนี้ เป็นอาชีพ หรือเป็นลูกจ้าง. แม้ท่านเป็นข้าราชการ ซึ่งถือกันว่าเป็นลูกจ้างของประชาชน นี้ต้องขอยกเว้นเฉพาะพวก *noble - profession* ต่าง ๆ มีอาชีพครู หรือตุลาการโดยเฉพาะ.

ลูกจ้าง ทำงานด้วยเห็นแก่เงินเดือนเป็นเหยือกิลเลส, ส่วนตุลาการนั้นต้องเป็นปุชนียบุคคลเสมอ ไม่ใช่ผู้ประกอบอาชีพ หรือผู้เป็นลูกจ้าง. ถ้าเกิดไปเป็นลูกจ้างแล้ว ไม่ต้องสงสัย ไม่เท่าไรก็จะไปเป็นลูกจ้างชนิดที่แสวงหาประโยชน์ของตน จนเกิดไปทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ไม่น่าทำ หรือที่เรียกว่าคอร์ปชั่น หรืออะไรเป็นต้น ขึ้นเป็นแน่. ความเป็นปุชนียบุคคล หรือปุชนียภาวะนี้เป็นอุดมคติของความเป็นตุลาการ เป็นครูบาอาจารย์เป็นต้น. อคติจะทำให้สูญเสียความเป็นปุชนียบุคคล เราที่จะหมดค่า หมดความหมายของความเป็นตุลาการ โดยไม่ต้องสงสัย.

อาตมาอยากจะขอร้อง ให้ย้อนไปคิดถึงเรื่องปรัมปราที่เราเคยได้ยินได้ฟังกันมาเรื่องหนึ่ง คือเรื่องพระเจ้าสมมตราช ซึ่งมักจะอยู่ในบทบรรทัดแรก

ของค่าน้ำ ของตัวบทกฎหมายต่าง ๆ แห่งสมัยโบราณ ที่เล่าถึงเรื่องกษัตริย์ หรือพระเจ้าแผ่นดินองค์แรกที่สุดในโลก ได้เกิดขึ้นเพราะความที่สัตว์เริ่ม เบียดเบียนกัน. พระเจ้าแผ่นดินก็มีหน้าที่แบ่งสันปันส่วนที่ดินบ้าง ลงโทษคนที่เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง ตลอดจนตัดสินวินิจฉัยคดีต่าง ๆ บ้าง. พระเจ้าสมมตติราช ในเรื่องเล่าเหล่านี้ ไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดินตามความหมายปรกติเช่นเดี๋ยวนี้นี้ แต่ เป็นคนที่จัดสิ่งทั้งหลายทั้งปวงให้เป็นไปตามธรรม หรือเป็นไปตามทางธรรม. เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในบาลีอรรถกถาอรรถกถา พระไตรปิฎกโดยตรง เป็นใจความย่อ ๆ อย่างที่ว่ามานี้ ซึ่งเคยได้ยินกันอยู่ทั่วไป.

การวินิจฉัยคดี ซึ่งเคยเป็นหน้าที่ของพระเจ้าสมมตติราชนั้น มาใน บัดนี้ เราแบ่งแยกออกมาเป็นหน่วยหนึ่งต่างหาก ให้มาอยู่ในมือของบุคคลที่ เรียกว่า ตุลาการ. เพราะพระเจ้าแผ่นดินสมัยนี้ จะทำอะไรเองทุกอย่างเหมือน สมัยพระเจ้าสมมตติราช ก่อนพุทธกาลคงก็ همینป็นนี้ คงไม่ไหวแน่. เรื่องมัน มากเกินสำหรับคน ๆ เดียว จึงได้แบ่งเอางานอันศักดิ์สิทธิ์ส่วนหนึ่งนี้ มามอบ ให้เป็นหน้าที่ของบุคคลที่เราเรียกกันในบัดนี้ว่าตุลาการ ทำหน้าที่แทน : เช่น ให้บุคคลใด หรือกลุ่มใด รับอำนาจบริหาร, อำนาจนิติบัญญัติ, อำนาจตุลาการ แบ่งให้เป็นไปตามหน่วยตามกลุ่ม ทำแทนในนามของพระเจ้าแผ่นดิน. เพราะ ฉะนั้น จะต้องถือว่าเราก็มีส่วนหนึ่ง ของความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีส่วนหนึ่ง ของความเป็นพระเจ้าสมมตติราช คือการทำหน้าที่ในอำนาจตุลาการ แทนองค์ พระเจ้าแผ่นดิน เป็นมือแทนของพระเจ้าสมมตติราช ; ฉะนั้น งานตุลาการ จึง ถือว่าเป็นงานศักดิ์สิทธิ์ เป็น Holy work หรือว่าเป็นงานศักดิ์สิทธิ์แทนมือ ๆ หนึ่ง ของพระเป็นเจ้า แล้วจะไม่นับเป็นบุญนียบุคคล ได้อย่างไร.

ฉะนั้น การที่ใครจะมาตั้งประโยค ว่า “ข้าราชการเป็นลูกจ้างของ ประชาชน” นั้น ก็คนโง่งอย่างยิ่ง. ข้าราชการในลักษณะเช่นนี้จะเป็นลูกจ้าง

ของประชาชนไม่ได้ ถ้าเป็นลูกจ้างของประชาชนแล้ว ประชาชนก็จะจ้างได้ แล้วท่านก็จะคดโกง หรือคอร์รัปชั่นได้. แต่โดยเหตุที่เราไม่เป็นลูกจ้างของประชาชน เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรมของโลก ไม่ใช่แต่ของประเทศไทย จึงอยู่ในฐานะที่เป็นปุชนียบุคคล ; แต่แล้วภาวะอันสูงสุดนี้จะสูญเสียไปเพราะอคติ.

อคติ คือการไหวไปตามโลกธรรม เช่นได้อะไรมาทางโลก มันก็เป็นเรื่องเพียงแต่ได้สุขเวทนาทางเนื้อทางหนังชนิดเดียวเท่านั้น แล้วมันคุ้มกันกับการสูญเสียความเป็นปุชนียบุคคลของโลกหรือไม่ ; ขอให้คิดดูเถิด ก็พอจะตัดสินได้ด้วยตนเองทุกคน. เพราะฉะนั้นจึงมีข้อที่จะต้องระมัดระวังมากเป็นพิเศษ ในการที่เราจะสูญเสียสิ่งซึ่งยิ่งใหญ่ประเสริฐสุดนั้นไป แล้วได้ของนิด ๆ หน่อย ๆ คือความสุขทางเนื้อทางหนังเล็ก ๆ น้อย ๆ มา ทำให้เกิดความเป็นลูกจ้าง เป็นอะไรที่ไม่น่าปรารถนานั้นขึ้นแทน เหล่านั้นเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้แหละ อาตมาจึงขอร้อง หรือถึงกับวิงวอน ว่าจงสนใจในเรื่องโลกธรรม ซึ่งครอบงำโลกอยู่เสมอตั้งแต่เริ่มมีโลกเป็นต้นมา ไว้ให้มากเป็นพิเศษ.

นี่ เราพูดเรื่องนี้ ในแง่ของศีลธรรมหรือทางโลกมาบ้างแล้ว ทีนี้จะพูดกัน ในแง่สังฆธรรมบ้าง.

ถ้าพูดในทางธรรมหรือทางศาสนา อคติ ทำให้สูญเสียพระนิพพาน. คำว่า “พระนิพพาน” ในที่นี้ คือภาวะแห่งความหมดทุกข์สิ้นเชิง. ถ้ายังมีอคติ เราก็ติดอยู่กับโลก ติดอยู่กับวัฏฏสงสาร โดยไม่ต้องสงสัย. เพราะถ้าอคติมาจากการไหวไปตามโลกธรรม ถูกหลงด้วยของเป็นคู่ ติดแน่นแพ้นอยู่กับโลก หรือเกลียดแหว่งวัฏฏสงสาร จึงสูญเสียพระนิพพาน. ถ้าว่ากันในทางฝ่ายศาสนา พุทธบริษัททั้งสี่ ผู้มีอคติ ย่อมสูญเสียการได้พระนิพพาน : เป็นปริมาณการสูญเสียมากเท่า ๆ กับท่านตุลาการจะสูญเสียความเป็นปุชนียบุคคล และได้มาเพียงเป็นความสุขทางเนื้อหนังเล็ก ๆ น้อย ๆ นั้น.

พุทธบริษัทที่จะสูญเสียการได้มรรคผลนิพพานแล้ว ก็เรียกว่าสูญเสียทุกสิ่งทุกอย่าง คือสูญเสียทั้งหมดทั้งสิ้นของอุกมคติของการเป็นพุทธบริษัท เพราะว่าเป็นพุทธบริษัท ไม่ใช่เพื่อหาเงินไม่ใช่เพื่อหาชื่อเสียง ไม่ใช่เพื่อหาพวกพ้องบริวารสรรครักใคร่ใคร่ ; แต่เพื่อมรรคผลนิพพานโดยตรง. แต่แล้วการไหวไปตามโลกธรรม ติดแน่นอยู่ในวัฏฏสงสาร ทำให้สูญเสียสิ่งนั้น เพราะฉะนั้นจึงถือว่าการพ่ายแพ้แก่โลกธรรมนี้ เป็นการสูญเสียอย่างที่สุดของพุทธบริษัท.

นี่แหละ จะเห็นได้ว่าทางโลกก็ดี ทางธรรมก็ดี อคติเป็นทางมาแห่งความสูญเสียสิ่งที่พึงปรารถนาทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นจึงควรจะมีสติสลัดสังเวชในเรื่องนี้ให้มาก ถ้าสิ่งเหล่านั้นมาครอบงำเมื่อไรแล้วก็ต้องถือว่าได้สูญเสียสิ่งที่ควรจะได้ และสูญหมดสิ้น และแถมจะตกนรกที่นั่น ที่ตรงนั้นเองด้วย. แม้เพียงแต่ผู้ใดกล่าวคิดว่าจะออกที่นี่ เคี้ยวนี้ ก็เป็นเรื่องตกนรกที่นี่และเคี้ยวนี้ โดยไม่ต้องสงสัย : เพราะสูญเสียความเป็นมนุษย์ หรือสัตว์ที่สูงที่ประเสริฐไปโดยสิ้นเชิง ในขณะนั้นแล้ว ; เกิดเป็นสัตว์นรกในขณะจิตนั้นแล้ว ; จนกว่าขณะจิตจะเปลี่ยนไปในทางที่จะไม่กล้า หรือไม่อยากจะออกติ จึงจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ที่ตีใหม่.

เมื่อออกติครอบงำที่ไหน เวลาใด ก็เป็นการตกนรกที่นั่น เวลานั้น เคี้ยวนี้ทันควัน ตามกฎแห่งกรรม หรือตามกฎแห่งอุปาทิภิกษัตว์ แล้วแต่การเกิดแห่งคติที่ตีหรือชั่วอย่างไหน. เราอาจจะตกนรกบนบัลลังก์ที่นั่งพิพากษาคดีอยู่ก็ได้ ไม่ใช่ว่าจะต้องต่อตายแล้ว. นี่เป็นกฎแห่งกรรม นี่เป็นกฎแห่งอุปาทิภิกษัตว์ในพุทธศาสนา. จะป้องกันได้ ก็ด้วยการที่ไม่ตกไปตามความครอบงำของโลกธรรม ไม่ถูกลวงตัวของเป็นคู่ อย่างที่ได้พร่ำอธิบายแล้ว เป็นวัน ๆ ในครั้งที่แล้วมา.

คำว่า “อคติ” แปลว่าไม่ไปในทางที่ควรไป. ที่นี้คนมักจะถือ
 เถนตรง ทำอะไรก็ว่าต้องเสมอหน้า จึงจะถือว่าไม่อคติ อย่างนี้เป็นความงั
 อีกทางหนึ่ง ในทางกลับตรงกันข้าม. อคติ ไม่ใช่เถนตรง ไม่ใช่เถนตรง
 ชนิดที่ตกตันตาลตาย อย่างในนิทานที่เด็ก ๆ เขาเล่ากัน. ถ้าเถนตรงตามตัว
 หนังสือ อ้างความยุติธรรมตามตัวหนังสือ ไม่ประกอบด้วยสติปัญญา อย่างนี้
 ก็ให้ถือว่านั่นแหละ คืออคติ ที่เป็นไปด้วยความหลง. เราต้องรับผิดชอบถึง
 อคติข้อนี้ให้มากเป็นพิเศษ จะหาว่าไม่เจตนาอันนั้นไม่ได้. เรื่องกตัตตาว่าปนกรรม
 ที่กล่าวถึงโทษของความสะเพร่านั้น หมายถึงเรื่องเล็กๆ น้อยๆ; แต่การ
 สะเพร่าในลักษณะของอคติเช่นนี้ ถือว่าเป็นกรรมเต็มโดยสมบูรณ์ เท่ากับมี
 เจตนา คือมีเจตนาในการที่จะปล่อยไปตามอารมณ์ ไม่ต่อต้านความครอบงำของ
 โลกธรรมหรือกิเลส แล้วถือเอาความหมายอย่างเถนตรง ตามตัวหนังสือ มีทาง
 ที่จะหลีกเลียง หรือมีเลศนัยที่จะหลีกเลียงความยุติธรรม. ถือเอาความตรง
 ตามตัวหนังสืออย่างเถนตรง อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นอคติด้วยเหมือนกัน.

ถ้าจะกล่าวเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบ พระพุทธเจ้าท่านตรัสหลักธรรมะ
 ต่างๆ ไว้ ที่แสดงให้เห็นว่ายุติธรรมหรือไม่อคตินั้น ไม่ได้ถือตรงตามตัวหนังสือ.
 มีธรรมะอยู่หมวดหนึ่งซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสความว่า :

“ถ้าเขาเลวกว่าเรา ควรสงสาร,

ถ้าเขาเสมอกันกับเรา ควรคบ,

ถ้าเขาดีกว่าเรา ควรเคารพ” ดังนี้. ที่นี้ เขาก็เป็นคนด้วยกัน

ทำไมเราจะไปประพฤติกฎปฏิบัติต่อเขา ผิดๆ กัน อย่างตรงกันข้าม. ถ้าเขาดีอ
 กว่าเรา เลวกว่าเรา ต่ำกว่าเรา ใจกว่าเรา เราควรจะสงสาร; แทนที่จะไป
 เกลียดเขา หรือไปประชดเขา. คนที่เขาใจขนาดเขาอาจจะตั้งหน้ามาทำร้ายเรา
 หรือเขาอาจจะว่าเจ้าผู้พิพากษาบนบัลลังก์ได้นี้ ก็ไม่ใช่ควรจะโกรธเขา แต่

ควรจะสงสารเขา. ถ้าคนเสมอกัน ควรคบหาสมาคม เพราะว่าไม่เป็นภัย ไม่เป็นอันตราย. ส่วนคนที่ดีกว่าเรา ควรบูชา ควรยกย่อง สักการะ สรรเสริญ. นี้เป็นหลักแห่งการคบคนหรือการสมาคมในโลกของพระพุทธเจ้า ที่ได้ตรัสไว้ในคัมภีร์ตำราที่เป็นหลักฐาน.

ถ้าถือความยุติธรรมตามตัวหนังสือ ถือว่าคนเหมือนกันแล้ว จะประพฤติปฏิบัติตรงไปตรงมาเสมอกัน ; ก็จะไม่เกิดอาการที่ควรสงสาร หรือ ควรบูชา หรือควรสมาคม เหล่านี้เป็นต้นได้เลย. นี้เรียกว่าความยุติธรรมหรือ ไม่ลำเอียงนั้น ต้องเป็นไปตามความเหมาะสมแก่กรณี แก่บุคคล แก่ฐานะ แก่กาลเทศะต่าง ๆ ด้วย ซึ่งนับว่าเป็นหน้าที่ ที่มีเทคนิคละเอียดลออมาก ที่จะต้องเอาใจใส่. แม้จะต้องเหนื่อยยากลำบากอดหลับอดนอน ในการที่จะวินิจฉัย สิ่งต่าง ๆ ให้ละเอียดลออทุกตัวหนังสือ ทุกความหมายของประโยค เหล่านี้ ก็เป็นเรื่องที่ผู้เป็นตุลาการจำเป็นจะต้องทำ เพื่อความเป็นตุลาการปฐนียบบุคคล โดยนัยที่ได้กล่าวแล้ว. เมื่อทำได้ดังนี้ เป็นอันว่าเรามีวิธีที่ดีที่สุด ที่จะป้องกัน อคติได้คราวเดียว ทั้ง ๔ อย่าง คือทั้งฉันทา โทสา ภยา โมहा คือทั้งรัก ทั้งโกรธ ทั้งกลัว ทั้งหลง.

การที่เราจะไม่ไหวไปตามโลกธรรม เราต้องมีความเข้าใจ เรื่องโลก ว่าโลกนี่คืออะไร ซึ่งใจความส่วนนี้ได้อธิบายแล้วมากพอทีเดียว แต่แปลกาย (พ.ศ. ๒๔๙๙). เป็นอันบอกให้เห็น ว่าโลกนี้ไม่มีอะไรอื่น นอกจากเป็นของที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือเป็นไตรลักษณ์. ถ้าพูดอย่างโวหารเด็ก ๆ ธรรมดาที่ว่า “โลกนี่คือ คน + ความทุกข์” ซึ่งบาลีใน พระไตรปิฎกก็มียืนยันอยู่อย่างนี้ ว่า “บรรดาสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับไป ในโลกนี้ ไม่มีอะไร นอกจากความทุกข์”. เราจึงพูดว่า โลกนี้ ไม่มีอะไร นอกจาก คน บวกกันเข้ากับความทุกข์ มี ๒ อย่างเท่านั้น ; ผลได้รับคือ โลก.

เพราะว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง เป็น เอเต อนิจจา มนุเชสุ ธมฺมา เหมือนตัวบพข้างต้นนั่นเอง, ว่าสิ่งทั้งหมดโลกนี้ ล้วนแต่เป็นมายา เปลี่ยนแปลง. เมื่อเรายึดสิ่งที่เรียกว่ามโนทัศน์ หรืออารมณ์กัมมฐานบพนี้ หรือนิมิตแห่งสมาธิบพนี้ไว้ เป็นประจำอยู่เสมอแล้ว จะเป็นเครื่องรางที่แท้จริง ยิ่งกว่าพระที่แขวนคอ; จะเป็นเครื่องรางที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า ที่จะป้องกันการครอบงำของอกติ หรือการครอบงำของสิ่งต่างๆ ที่มาทำลายให้สูญเสียความเป็นปุชฌิยบุคคลของโลกได้โดยสิ้นเชิง. อาตมาจึงขอร้องซ้ำแล้วซ้ำอีก ว่าเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ใช่เรื่องไว้ออกันเล่น; แต่เป็นเรื่องที่จะคุ้มครองดวงวิญญาณของท่านตุลาการทั้งหลายเอง ให้มีความสะอาด สว่าง สงบ และปลอดภัยอยู่เสมอ. เพราะฉะนั้นอย่าได้เห็นว่าเรื่องธรรมหรือสังฆธรรม หรือหลักพุทธศาสนานี้ เป็นเรื่องที่น่าเบื่อหน่าย ไม่คุ้มค่ากับที่เรามา นั่งทนฟังให้เจ็บหลัง; แต่เป็นเรื่องที่จะทำชีวิต หรือวิญญาณทั้งหมดทั้งสิ้นของเราให้สูง ให้ประเสริฐ ให้ถึงอุคมคติของสิ่งที่เราตั้งใจจะทำ ได้โดยแน่นอน.

นี่ เราได้หลักว่า เราได้รู้จักโลกดี เราเห็นโลกในลักษณะที่ถูกต้อง เรารู้จักคุณค่าของสิ่งที่เรียกว่าโลก ว่ามีอย่างไร มากน้อยเท่าไร เรายังเป็นปุชฌิยบุคคลของโลก. ปุชฌิยบุคคล หมายความว่าอยู่เหนือโลก ไม่ใช่อยู่ใต้โลก; เพราะฉะนั้นตุลาการต้องไม่อยู่ใต้โลก คือไม่อยู่ในความครอบงำของโลก แต่อยู่เหนือความครอบงำของโลก; โดยมีความรู้สึกอยู่เสมอว่าโลกหรือสิ่งต่างๆ ในโลก คือรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ทุกอย่างที่เป็นที่ตั้งของสุขเวทนาทางเนื้อทางหนึ่ง เหล่านี้ เป็นของที่เป็นอันตราย เป็นศัตรูยาพิษ เป็นสิ่งที่ทำลายอุคมคติ หรือดวงวิญญาณของตุลาการ. ถ้าเราไม่ลืมความจริงข้อนี้แล้ว จะเป็นเครื่องรางที่ศักดิ์สิทธิ์ได้โดยแน่นอน.

ในไตรปิฎก อังคุตตรนิกายเหมือนกัน ในที่แห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า : “ภพ นี้เปรียบด้วยคุณ แม้นิดหนึ่งก็เหมือน” ดังนี้. คุณ คำนี้

เป็นภาษาที่ใช้ในภาษาบาลี หมายถึงอุจจาระ. ท่านว่า ภพ คือความเป็นอะไรต่าง ๆ ด้วยความยึดถือว่าเป็นนั่น - เป็นนี่ นั่นแหละเป็นกต. ถ้าว่าเอาความก็คือว่าโลกที่มีความยึดถือ ก็เปรียบด้วยอุจจาระ แม้นิดหนึ่งก็เหม็น.

คำว่า “โลก” ก็คืออารมณ์ที่เรามองเห็นเป็นโลก โดยเฉพาะก็ได้แก่รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสอีกนั่นเอง. โลกมันเป็นโลกหรือว่ามีค่าแก่เราขึ้นมาได้ ในฐานะว่าโลกมีค่า นี้ก็เพราะมันมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสประเภทอิฏฐารมณ์ ทำให้เกิดความสุขเวทนาทางเนื้อทางหนัง มอมจิตใจของคนที่สวยงามนั้นให้เกิดความมีเมามาพลัดพลิน. เขาชอบ มันก็มีค่าขึ้นมา; ถ้าไม่มีใครชอบ มันก็ไม่มีค่าอะไร. นี้ตามหลักแห่งเศรษฐศาสตร์ เพราะมันต้องการ มันจึงมีค่า. เทียบโลกเป็นที่หลงของสัตว์ที่เขลา แต่ไม่เป็นที่หลงของพระอรหันต์. แม้โลกนี้จะงดงามหอมหวานเพียงไรก็ตาม ก็ไม่เป็นที่หลงของพระอรหันต์; แต่เป็นที่หลงของคนเขลา. พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่าโลกนี้เปรียบด้วยกต แม้นิดหนึ่งก็เหม็น.

ผู้ที่เคยรู้จักว่า อุจจาระแม้นิดหนึ่ง ก็ยังมีกลิ่นน่ารังเกียจ หรือแม้จะนิค จนจะมองไม่เห็นว่ามีอยู่ที่ไหน ก็ยังมีกลิ่นเหม็น. เข้าใจความจริงในข้อนี้ให้ชัดเจนเถิด แล้วขอให้เชื่อพระพุทธองค์สักหน่อย ว่ามันเป็นความจริง; แล้วมาพิจารณาดู ว่าในโลกนี้ ซึ่งหมายถึงความหลงอยู่ในโลกนี้ แม้นิดหนึ่งก็เป็นของเหม็น คือเป็นของให้เกิดทุกข์ได้อย่างไร. ความสำคัญข้อนี้ ก็หมายถึงว่าการตกอยู่ใต้อำนาจของโลกธรรม หวันไหวไปตามโลกธรรม แม้นิดหนึ่งก็จะฉิบหาย ไม่ใช่ต้องมากมาย. เพราะว่าโลกเป็นอันตรายเป็นขนาคนั้น คือเมื่อไหวไปตามโลกธรรม เราแพ้โลก อยู่ใต้โลก เราไม่อาจจะอยู่เหนือโลก โลกครอบงำเรา เราก็จะมีลักษณะอย่างนี้.

เราควรมีปรกติมองเห็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสเรียกว่า ภพ กล่าวคือความเป็น เป็นนั้น – เป็นนี้ แล้วยึดถือในความเป็นนั้นนี้ จึงจะเรียกว่า ภพ. ถ้าไม่ยึดถือ ไม่มีความเป็น ไม่มีภพ. อย่างว่าเราเป็นคน แล้วเรารู้สึกว่าเราเป็นคน เรายึดถือในความเป็นคนของเรา อย่างนี้เรียกว่า ภพ; อย่างนี้ชื่อว่าสัตว์นั้น มีภพแล้ว มีสัตว์มีคน มีผู้เกิดมาแล้ว. ถ้าไม่มีความยึดถืออย่างนี้ภพไม่มี เช่นพระอรหันต์ แม้ท่านเป็นคนเหมือนเรา เดินได้ กินได้ ทำอะไรก็ได้เหมือนเรา แต่ ภพนั้นไม่มีแก่ท่าน; ส่วนเราธรรมกายยังมี.

เราจะต้องมีจิตใจอยู่เหนือความยึดถือในความเป็นนั้นเป็นนี้ อย่างนี้เสียให้หมดสิ้น : จะได้ไม่หลงรัก “ความเป็น” ชนิดที่ตรงตามความต้องการ, จะได้ไม่หลงเกลียด “ความเป็น” ชนิดที่ไม่ต้องการ, จะได้ไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรมทั้ง ๒ ฝ่าย, จะได้ไม่หลงไหลในความเป็น แม้เป็นเศรษฐกิจ.

ที่เราอยากมีรถยนต์ มีตึก มีตู้เย็น อะไรมาก ๆ เหล่านี้ มันก็คือหลงไหลในภพอันหนึ่ง. เมื่อความรู้สึกอย่างนั้นเกิดขึ้น ก็เรียกว่าเรตกอยู่ใต้อำนาจของภพชนิดนั้นแล้ว คือภพแห่งความเป็นเศรษฐกิจ. ที่นี้เราจะเป็นอย่างไร. เราก็ต้องถูกกิเลสนั้นพาไป เพื่อให้ได้ความเป็นเศรษฐกิจ. ถ้าไม่ได้โดยเร็วทันใจเรา ก็ต้องทำโดยไม่สุจริต; หรือแม้ทำโดยสุจริต พระพุทธเจ้าท่านก็ถือว่าเป็นโทษของภพนั้น ซึ่งเต็มไปด้วยความทุกข์ที่ต้องทนทำ.

แม้เรายังไม่ถึงขนาดเป็นพระอริยเจ้าในบัดนี้ เราก็ต้องระวังในส่วนที่เป็นฝ่ายชั่ว คือฝ่ายทำให้ทุจริตในชั้นศีลธรรม. ต่อเมื่อต้องการเป็นพระอริยเจ้า จึงต้องระวังทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทั้งฝ่ายสุจริตและฝ่ายทุจริต คือไม่ต้องการจะเป็นอะไรเสียเลย เมื่อไม่ต้องการจะเป็นอะไรเสียเลย ก็เรียกว่าอยู่เหนือภพ เป็นจอมไตรภพได้.

ในเรื่องนี้ อาตมาอยากให้ตัวอย่างเพื่อกันลืมได้ดี คือวันหนึ่งได้ฟังวิทยุร้องบาทหนึ่งว่า “บัตน์องค์พระอภัยจอมไตรภพ” ฟังดูแล้วทำให้สะดุ้งตกใจ ว่าคนอย่างพระอภัย จะเป็นจอมไตรภพ ได้อย่างไร. ไตรภพก็คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ซึ่งหมายถึงมนุษย์โลก เทวโลก และพรหมโลก. คนอย่างพระอภัยเจ้าชู้อย่างยิ่งนั้น จะอยู่เหนือกิเลสที่ยึดถือในภพ ไม่ติดอยู่ในภพ ทั้งสาม ได้อย่างไร. หรือว่าภาษาไทยเขาหมายอย่างไรกันก็ไม่ทราบ. คนอย่างพระอภัยนี้ จะไปมีอำนาจเหนือพรหม รูปพรหม อรูปพรหมได้อย่างไร. นี่ขอให้จำไว้เป็นตัวอย่าง เพื่อป้องกันความหลอกลวงของภาษาไทย. ภาษาไทยของเราเองนี่แหละ มันหลอกลวงให้เราเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ผิดได้มากเหมือนกัน. ถ้าคนอย่างพระอภัยเป็นเจ้าจอมไตรภพแล้ว ท่านเกิดอยากเป็นอย่างนั้นขึ้นมาบ้าง จะเกิดเรื่องชนิดที่คำนวณไม่ไหวทีเดียว. ถ้าเป็นจอมไตรภพจริงก็จะต้องเป็นผู้ชนะกิเลส ในการยึดถือเกี่ยวกับภพ จึงจะเรียกว่าอยู่เหนือภพ เป็นเจ้าไตรภพ; แล้วสิ่งที่มีลักษณะเหมือนคุณเมื่อนิตหนึ่งก็ همینนั้น จะไม่ครอบงำเรา จะไม่แปดเปื้อนเราได้ โดยประการทั้งปวง.

ที่นี้มันน่าสงสารที่ว่า อยู่ในภพ หรือในโลก ก็ไม่รู้จักภพ ไม่รู้จักโลก. ท่านทั้งหลายบางคนอาจจะไม่เข้าใจ แล้วอาจจะคิดไปว่าอาตมาเล่นสำนวนโวหารสนุก ๆ. ที่ว่า “อยู่ในโลก แล้วก็ไม่เห็นโลก หรือว่าไม่รู้จักโลก” นี่ขอให้จำไว้ว่า ถ้าอยู่ในโลก และรู้จักโลกแล้ว ก็จะไม่อยู่ในโลก คือจะอยู่เหนือโลก จะไม่ไหวไปตามโลกธรรม. ถ้าท่านทั้งหลายผู้ใดก็ตาม รู้จักโลก หรือเห็นโลกแล้ว ท่านจะไม่ไหวไปตามโลกธรรม ๘ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. ถ้าท่านยังไหวไปตามโลกธรรมแปดอยู่เพียงใดแล้ว ขอให้สมัครใจรับสารภาพเสียอย่างหน้าขึ้นตาบานว่า ยังไม่เห็นโลก ยังไม่รู้จักโลก.

อาตมาอยากจะเปรียบเทียบ ตัวยวาทที่ท่านใช้เป็นเครื่องตกเตือน
ใจในทางธรรมะมีว่า :

**นกไม่เห็นฟ้า
ปลาไม่เห็นน้ำ
ไส้เดือนไม่เห็นดิน
หนอนไม่รู้จักคุณ.**

คำว่า “ปลาไม่เห็นน้ำ” ลองคิดดู ว่าเป็นความจริงอย่างไร. ปลา
มันอยู่ในน้ำ มุกหัวอยู่ในน้ำ ลูกตามันก็จมแช่อยู่ในน้ำ แล้วทำไมมันไม่เห็นน้ำ.
ถ้าอธิบายอย่างอื่น มันต้องการถ้อยคำมาก เวลามาก เราจึงอธิบายด้วยการ
เปรียบเทียบ ว่าเราเป็นมนุษย์ เป็นคนยืนอยู่บนบก ไม่เคยเป็นสัตว์น้ำ จมแช่
อยู่ในน้ำ เรามีความรู้เรื่องน้ำมากกว่ากันกับปลาที่อยู่ในน้ำอย่างไร. ถ้าท่าน
เป็นนักศึกษาที่เพียงพอ ท่านก็จะกล่าวได้ว่าคนเรารู้จักน้ำ มีความรู้เรื่องน้ำ
หรือเข้าใจน้ำดีกว่าปลา มากกว่าปลาที่อยู่แม่น้ำในน้ำ. ทั้ง ๆ ที่มันแช่อยู่ในน้ำ
มันไม่รู้จักกฎเกณฑ์อะไรต่าง ๆ ในทางวิทยาศาสตร์ หรือวิชาความรู้ที่เป็นเทคนิค
ต่าง ๆ เกี่ยวกับน้ำ เพราะมันเกิดมาในน้ำ มันก็ไม่ได้สนใจกับน้ำ ทั้ง ๆ ที่ลูกตา
มันติดอยู่กับน้ำ มันไม่มีความรู้เรื่องน้ำเพียงพอ หรือถูกต้อง มากเท่ากับมนุษย์
เรา. ฉะนั้นไม่ต้องพูดถึงเรื่องบกที่มันจะมีความรู้ขึ้นมาถึงเรื่องบก แต่แม้ใน
น้ำเอง ลูกตาก็เบียดอยู่กับน้ำ มันก็มีความรู้เรื่องน้ำน้อย หรือไม่รู้เสียเลย.
เพราะเพียงแต่เกิดในน้ำ มีชีวิตอยู่ได้ก็แล้วกัน. ที่นี้คนอยู่ในโลกก็เหมือนกัน
อย่าอวดดี ว่ารู้จักโลก หรือเข้าใจโลก. เพราะความที่ต้องถูกพัดพาไปตาม
โลกธรรม; นั่นแหละ คือความที่ไม่รู้จักโลก.

ที่ว่า “นกไม่เห็นฟ้า” ทั้งที่นกบินอยู่ในฟ้า นกก็มีความรู้เรื่องฟ้า
น้อยกว่าเรา มันรู้แต่เพียงเป็นพื้นอากาศ ใช้บินไปบินมาเท่านั้นเอง ทั้งที่มัน
อยู่ในฟ้า ยิ่งกว่าเรา.

หรือว่า “ใส่เคียนไม่เห็นดิน” นี่ยิ่งเห็นง่ายขึ้นไปอีก ว่าใส่เคียน เกิดอยู่ในดิน กินอยู่ในดิน ตายอยู่ในดิน ยิ่งหลับหูหลับตาอยู่ในดิน ไม่รู้จักดิน ไม่เข้าใจเรื่องดินในแง่ที่ลึกซึ้งเหมือนมนุษย์ ซึ่งไม่เคยไปคำมุกอยู่ในดินเช่นนั้น.

หรือว่า “หนอน ไม่รู้จักकुถ” หมายถึงสัวมโบราณ ที่เต็มไปด้วย หนอนผุควายอยู่ในकुถอย่างยั่วเย้า หนอนเหล่านั้นไม่รู้จักकुถ ว่าที่แท้จริงนั้นคืออะไร เพราะมันหลับหูหลับตา จมอยู่ในकुถ. ส่วนมนุษย์เราที่ยืนอยู่ข้างบนดิน ไม่ลงไปจมอยู่ในकुถนั้น กลับรู้จักว่าकुถนั้นเป็นอย่างไร.

เราเปรียบสัตว์ ๔ ประเภทนี้แล้ว นำมาเปรียบกับตัวเอง กำหนดดูว่าความไม่รู้จักโลกของเรานั้นมากน้อยเท่าไร. เราดีกว่า หรือได้เปรียบกว่า สัตว์ในตัวอย่างทั้ง ๔ พวกนั้นหรือไม่. ถ้าจะตัดสินเด็ดขาดกันอย่างยุติธรรม ตามสปีริตของศุลาการที่เที่ยงแท้แล้ว ก็ต้องเอาความห้วนไหวไปตามโลกธรรมนี้เป็นหลักตัดสิน. ถ้ายังหวั้นไหวไปตามโลกธรรมทั้งแปดอยู่เพียงไรแล้ว ก็ให้ถือว่ามิระบับความรู้ที่ไม่รู้จักโลก เสมอเหมือนกับสัตว์ตัวอย่างทั้ง ๔ พวกนั้น โดยไม่มีทางแย้งได้เลย.

เป็นอันว่าการที่ไม่ตกไปอยู่ใต้อำนาจของโลกธรรมนั้น มีความหมายอย่างนี้ และทางมาแห่งอกติอันไม่พึงปรารถนานั้น มันมาจากการที่ไม่รู้จักโลก หรือไม่มีความรู้ในเรื่องโลกธรรม ที่เราจมแช่อยู่ในนั้น; เหมือนกับที่ว่าหนอน จมอยู่ในकुถ. ถ้าเรารู้จักแล้ว โลกธรรมไม่อาจจะครอบงำ; ก็เป็นอันว่าปิดทางมาแห่งอกติโดยสิ้นเชิงได้ ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์; ถ้าเรายังอยู่ในโลก ยังจมอยู่ในโลก ก็หมายความว่า เป็นสัตว์ปฏุชนคนธรรมคาสามัญมากเกินไป. เราควรจะอยู่ในลักษณะที่เรียกว่าเป็นผู้ที่ลืมหูลืมตาพอสมควรแล้ว คือไม่หลับตา. พระพุทธเจ้า ท่านตรัสเป็นหลัก พอที่จะสรุปความได้ว่า :

ปฤชชน นั้นคือผู้ที่มีความยึดถือในสิ่งต่าง ๆ เต็มที่,

กัลยาณปฤชชน คือปฤชชนที่สูงขึ้นมา จนถึงเป็นพระอริยเจ้าชั้น
ต้น ๆ ; **อโศก** คือผู้ที่กำลังจะไม่ยึดถือ,

พระอรหันต์ คือผู้ที่ปล่อยวางหมดโดยสิ้นเชิง. ต่างกันเป็น
๓ พวก ดังนี้.

เราไม่ควรจะกล่าวหากันว่า เป็นบุคคลที่ยกตัว หรืออวดดีอะไร ในการ
ที่จะจัดว่าตุลาการทั้งหลายก็ยังอยู่ในพวกที่กำลังจะไม่ยึดถือ. ย้ำอยู่ในพวกแรก
คือพวกที่ยึดถือเต็มที่. แม้ว่าเรายังเป็นพระอรหันต์ไม่ได้ หมดความยึดถือ
โดยประการทั้งปวงไม่ได้ เราก็คงอยู่ในพวกกลางคือพวกที่ ๒ คือพวกที่กำลัง
จะไม่ยึดถือ หรือได้ปล่อยวางไปบางสิ่งบางอย่างบางส่วนแล้ว. นั่นแหละ
จึงจะป้องกันการตกไปในอะไร ๆ อย่างในสัตว์ ๔ จำพวกนั้นได้ โดยปลอดภัย ;
เพราะว่าเรามีลักษณะที่ว่าเหนือโลกอยู่บ้าง เพราะเราไม่เป็นลูกจ้างของโลก
เราอยู่ในลักษณะที่เป็นปุชนียบุคคลของโลก หรือพูดอีกทางหนึ่งก็คือ เป็นที่พึ่ง
ของโลก. ถ้าเราจมอยู่ใต้โลกแล้ว จะเป็นที่พึ่งของโลกได้อย่างไร. ใครจะ
ปฏิเสธหน้าที่อันนั้นไม่ได้ คือว่าตุลาการจะเป็นที่พึ่งของโลก จะเป็นท่านสุดท้าย
หรือท่านกลาง ท่านแรก ก็สุดแท้ ตุลาการจะต้องเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกอยู่เป็น
ปรกติ. เพราะฉะนั้นจึงต้องอยู่อย่างน้อย ก็เหนือโลกในระดับหนึ่ง. การที่
เราจะอยู่เหนือโลกอย่างนี้ เราก็คงต้องควบคุมโลก หรือโลกธรรมได้ โดยอาศัย
บารมีของธรรมะ หรือพระพุทธรูปนั่นเอง.

การที่มีจิตใจอยู่เหนือโลกโดยเข้าใจ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา สุญญตา
ก็ได้กล่าวโดยละเอียดมาตั้งแต่ปีกลายนี้. ให้พยายามถอนตนขึ้นมาจากโลก
ควบคุมโลกธรรมให้ได้ โดยการเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลก รวมทั้งตัวโลก

ทั้งหมดนั้น ว่าง คือว่างเปล่าจากสาระ ขนาดที่จะยึดถือว่าตัวตน หรือของตน. เมื่อเห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นมายาไปตามเรื่องโลก นี้เรียกว่าเห็นสัจธรรม คือเห็นความว่างจากตัวตน หรือนายยึดถือว่าของตน. ไม่ใช่สัจธรรม ที่ว่ากันว่า สัจ - สัจ อย่างที่คุณอย่าคุณนายชอบพูดกันนัก แต่ก็ไม่รู้ว่าจะอะไร; จะต้องเป็นสัจธรรม คือว่างจากภาวะที่น่ายึดถือ. ถ้ามันว่างจากภาวะที่น่ายึดถือ ก็เท่ากับว่าง ไม่มีความหมาย ไม่มีค่า ไม่มีราคา ที่จะมาครอบงำใจเราให้ไหวไปตามโลกธรรม.

ผู้ที่เข้าถึงสัจธรรมแล้ว จะเห็นสิ่งต่างๆ ในฐานะเป็นของว่าง คือเป็นธรรมดา ไม่มาครอบงำหัวใจได้; เลยคุ้มครองตัวเองอยู่ได้เป็นปกติ ไม่ลาเอียง ไม่มีอคติ จะมองเห็นว่าทรัพย์สินสมบัติมหาศาล จะมหาศาลสักเท่าไรก็ตาม ทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดนั้น เหมือนกับของพบกลางทาง คืออาศัยกินอยู่ใช้สอยครู่เดียว แล้วก็จากไปโดยการเดินทางต่อไป มิได้หยุดอยู่ที่นั่น หรืออยู่ที่นั่นเป็นการถาวร.

สำหรับการประกอบอาชีพนั้น นอกจากจะถือว่า เป็นของทำเพียงเพื่อให้ชีวิตรอดอยู่ได้ สำหรับจะได้ทำงานชิ้นสำคัญของชีวิตโดยตรงแล้ว ก็ควรจะถือว่า เป็นเพียงงานฝีมือ เพื่อแสดงฝีมือ เหมือนงานศิลปะทั่วไป; มิใช่เป็นเรื่องที่จะต้องละโมภโลกลาภ ตะกละตะกลาม ทำกันอย่างไม่เห็นแก่ผิดชอบชั่วดี. ถ้าถือว่า งานของชีวิตจนตลอดชีวิตเป็นเพียงงานศิลปะอย่างหนึ่งแล้ว ทุกอย่างจะเป็นไปแต่ในทางงดงาม หรือบริสุทธิ์ตามแบบศิลปะ. ศิลปะโบราณในยุคที่ไม่นิยมวัตถุกันนั้น เป็นศิลปะบริสุทธิ์ ครั้นตกมาถึงสมัยที่เห็นแก่วัตถุกันมาก ก็เลยกลายเป็นศิลปะไม่บริสุทธิ์ แล้วแต่ผู้จ้างจะจ้าง หรือผู้นิยมจะซื้อตามที่เขาต้องการอย่างไร.

ถ้าเราเป็นศิลปินแท้ ก็รักษาคูมคติของศิลปะไว้ได้. ที่เราทำงานอาชีพต่าง ๆ ก็ให้เป็นเพียงเครื่องฝีมือ อย่ายึดถือเอาผลเป็นเงินเป็นทองเพื่อปากเพื่อท้องเลย มันจะเกิดความทุกข์ขึ้น. โดยนัยนี้ พร้อมกันเราก็จะปฏิบัติหน้าที่ หรืออาชีพของเราไปได้อย่างประณีตถึงที่สุดเหมือนกัน เงินทองก็ไม่ไปไหนเสีย มันก็มีมาเอง แล้วเราก็ไม่บริโภค หรือละโมภเอาเงินทองนั้นอย่างคนที่เห็นแก่ปากแก่ท้อง เรายังคงเป็นศิลปินในการประกอบงานฝีมือหรือการฝีมืออย่างสูงอยู่นั่นเอง. นี่เป็นเหตุให้ทำงานได้ดีกว่าที่จะไปเห็นแก่ปากแก่ท้องเสียอีก. ถ้าเห็นแก่ปากแก่ท้องก็รวบรัดเอา โกงนายจ้างก็ได้. ถ้าทำโดยรักศิลปะ จะไม่ยอมทำอย่างนั้น ถูกไล่ออกจากงาน เพราะทำงานซ้าก็ตามใจ; ถ้าจะไม่ถึงขนาดของศิลปะ.

ถ้าพวกเราประกอบอาชีพกันในลักษณะเช่นนี้แล้ว จะไม่มีความทุกข์ เพราะอาชีพนั้น ๆ เลย จะไม่มีห่วงวิตกกังวล นอนไม่หลับ กินไม่ได้ เพราะความทับถมของอาชีพ หรือตึงกับเบียดเบียนกันเพราะอาชีพ. เพราะฉะนั้น ส่วนใดที่เป็นอาชีพ หรือที่ถือว่าเป็นอาชีพ ก็ขอให้ถือกัน ในลักษณะเช่นนี้ คือถือว่าอาชีพนั้น เป็นเพียงงานฝีมือของผู้ที่มีหัวเป็นศิลปินแท้. ยิ่งการเป็นตุลาการ ซึ่งอาตมาได้กล่าวแล้วว่าไม่ใช่อาชีพ มันก็ยิ่งไปกว่านั้นอีก คือต้องไม่เห็นแก่ปากแก่ท้องยิ่งขึ้นไปอีก ต้องทำเพื่ออุดมคติ ต้องทำเพื่อความเป็นปุชนิยมบุคคลโดยตรงยิ่งขึ้นไปอีก.

สำหรับชื่อเสียง ท่านจะมองเห็นได้เอง. ในเมื่อเห็นสัญญาตา ว่าชื่อเสียงนี้ ก็เป็นเพียงของสำหรับเด็ก หรือเป็นของเด็กเล่น; ถ้าเป็นภาษาอังกฤษก็เรียกว่าเป็น *mischief* อันหนึ่ง เป็นของสำหรับเด็กเล่น. ชื่อเสียงแม้จะมากมายรุ่งโรจน์ เป็นเจ้าโลก เป็นอะไรก็ตาม เป็นผู้ครองโลกครองเมืองอะไรก็ตาม นั้นมันเป็นของเด็กเล่น มีไว้ให้เด็กเล่น เป็นของสำหรับเด็กจะได้

หลงไหล. คนโตๆ แล้ว ไม่ควรไปเหมือนกับเด็ก คือพอเราขอเข้าหน่อย เขาก็ชอบใจ สบายใจ แล้วก็ทำอะไรตามที่เราร้องการให้เขาทำ; เราต้องยกยอเขา ว่าดีอย่างนั้น ดีอย่างนี้. นี่จะเห็นได้ว่า ชื่อเสียงนั้น เป็นเหยื่อของสัญชาตญาณ ของผู้มีจิตใจอย่างเด็ก. โตแล้วทำไมจะต้องขอยอย่างเด็ก ๆ เป็นผู้ใหญ่แล้ว ควรจะต้องทำอะไรได้ด้วยธัมมาธิปไตย ก็เห็นแก่ความดี ความงาม ความจริง ความถูกต้อง ความยุติธรรมเป็นหลัก; ไม่ต้องเป็นโลกาธิปไตย ทำไปเพราะเห็นแก่ชื่อเสียง. ด้วยเหตุนี้แหละ ชื่อเสียงโดยแท้จริง จึงเป็นของหลวง เอาไว้หลอกเด็ก เป็นของเด็กเล่น มีไว้ให้เด็กเล่นดีกว่า. ถ้าเราไปละโมภในชื่อเสียงเหมือนกับละโมภในทรัพย์แล้ว ไม่ต้องสงสัย เราจะต้องทำสิ่งที่ไม่ควรทำ เช่นเดียวกับละโมภเงินหรือละโมภอื่น ๆ.

พร้อมกันในที่ ถ้าเราถืออุกมคคิอย่างว่าแล้ว ชื่อเสียงมันมาเอง แล้วเราก็ไม่ยึดถือชื่อเสียงนั้น โดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของตน; นั่นมัน เป็นความสงบสุขอย่างแท้ ไม่ใช่ว่าไปทำอย่างนั้นแล้ว มันจะไม่ได้ชื่อเสียง; แต่ว่าอย่าไปอยาก ไปหลงเข้า หากมันได้ไม่ทันใจ ก็จะกลับไปหาชื่อเสียงเท็จจริง ชื่อเสียงปลอม เหมือนกับที่เขาหากันโดยมากอยู่ในสมัยนี้. เราไม่ต้องไปพะวงถึง เรื่องจะได้ชื่อเสียง เราประกอบกรรมที่ดี ที่บริสุทธิ์ตรงตามอุกมคคิ ก็แล้วกัน; อย่าไปบูชาชื่อเสียงเลย. แม้ว่าในคัมภีร์ธรรมในคัมภีร์โลก ๆ เขาสอนให้เห็นแก่ชื่อเสียง ยิ่งกว่าเงิน กว่าอะไรก็ตาม; แต่ในทางสังฆธรรม เพื่อจะไม่ตกไปฝ่ายอกคิอย่างแท้จริงแล้ว เราต้องสูงกว่านั้นอีก. หรือถูกผู้ใหญ่ ยกย่อง จะให้ชื่อเสียงขึ้นมา เอาชื่อเสียงมาจ้าง ก็เลยเกิดลำเอียงขึ้นมาได้; ไม่ปลอดคภย ถ้ายังบูชาชื่อเสียง. ลาภ หรือ เงินทองวัตถุ เราไม่บูชาอย่างไร ชื่อเสียง เราก็ต้องไม่บูชาอย่างนั้น; แต่ว่าเราจะประกอบกรรมที่ดี

แล้วชื่อเสียงมันมาเอง มาอยู่ใต้ฝ่าเท้าของเรา ไม่ใช่มาอยู่บนหัว บนศีรษะ ;
นั่นจึงจะเป็นทางที่ถูกที่ควร และปลอดภัย.

อย่าได้ยินเพียงว่า ชื่อเสียง แล้วจะบูชาในฐานะที่จะเอาไว้เหนือศีรษะ
ต้องเอาไว้ใต้ฝ่าเท้าเหมือนกับเงิน มันจึงจะไม่ครอบงำเรา ไม่จูงเราไปสู่อกติ.
การยกยอ การบอ้ยอ การประจบสอพลอ ถูกเห็นไปว่าเป็นชื่อเสียง เมื่อไรก็ได้ ;
ที่แท้ก็เป็นชื่อเสียงปลอม แม้ชื่อเสียงที่ว่าเป็นไปตามระเบียบขนบธรรมเนียม
ประเพณีที่ดีก็เหมือนกัน ถ้าไปหลงนัก ก็ทำให้เป็นทุกข์ได้ อารมณ์หม่นหมองได้
มีส่วนที่จะโน้มเอียงไปสู่ทางใดทางหนึ่งได้. เราทำใจให้เป็นอิสระ บูชา
ธรรมะ บูชาความจริง แล้วประกอบกรรมต่างๆ ไป ; แล้วลาภก็ดี
ชื่อเสียงก็ดี มันจักค่อยคลานมาเอง แล้วมาอยู่ใต้ฝ่าเท้าของเรา ไม่ใช่
มาอยู่บนศีรษะเรา. นี่เป็นความปลอดภัยที่จะได้มาจากการที่เราเห็น
สัญญาตา - ความว่างจากการยึดถือตัวตน.

เราจะเห็นว่า โลกทั้งโลกนี้ มันเล็ก ไม่พอที่จะใส่ฝ่ามือ เพราะว่ามัน
ไม่มีความหมาย มันไม่มีค่าอะไร เต็มไปด้วยความทุกข์ เต็มไปด้วยความ
หลอกลวง เป็นของเล็กน้อย มีค่าน้อยเกินไป ใหญ่ไม่เต็มฝ่ามือของเรา. ต่อเมื่อ
เรามีจิตใจที่ไม่ยึดถือโลกธรรม ไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรมทั้งปวงแล้ว โลกนี้
ก็จะหดตัวเล็กกว่าฝ่ามือ ไม่พอที่จะใส่ฝ่ามือได้ โดยตัวมันเอง.

ถ้าเรามีจิตใจอยู่เหนือโลกโดยประการทั้งปวงแล้ว ความลำบากต่างๆ,
ความยากจน, หรือความตาย, หรืออะไรที่กลัวๆ กันนั้นนั้น (จะเรียกอะไร
ก็อย่าง ก็สุดแท้ เรียกว่าความตายในที่สุด) จะกลายเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย แห่ง
ความที่ต้องกลัวไป. อย่าไปกลัวความตาย อย่าไปกลัวความจน อย่าไปกลัว

ความไม่ได้กิน ไม่ได้ใช้ ไม่ได้อะไรอย่างนั้นอย่างนี้ ; เพราะนั่นมันเป็นเรื่อง
 กลัวอย่างเขลา ๆ กลัวเพราะถูกลวงตัวของเป็นคู่ กลัวเพราะไหวไปตามโลกธรรม
 เสียแล้ว.

ถ้าเราเห็นบุญญาแล้ว จะอยู่เหนือความตาย ความตายไม่มีความหมาย,
 ความเจ็บไข้ไม่มีความหมาย, ความยากจนไม่มีความหมาย, แล้วเราก็ไม่กลัว ;
 จิตใจเป็นอิสระอย่างนี้ จึงจะประพาศหน้าที หรืออะไร ๆ ให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง
 สำเร็จได้ตามอุดมคติ หรือเป็นปฐุชนียบุคคลได้. ประพาศยุติธรรม ประพาศ
 ไม่มีอคติได้ถึงที่สุดจริง ๆ แล้วไม่ต้องสงสัย จะไม่จน จะไม่ตาย จะไม่อะไร
 ทุก ๆ อย่าง ที่คนอื่นเขากลัว. ก็ว่าเราไม่ต้องกลัว มันไร้ความหมายที่ต้องกลัว
 ไม่ต้องนึกถึงเรื่องนี้ นึกถึงแต่ข้อที่จะต้องทำให้ถึงอุดมคติได้ถึงที่สุดของหน้าที
 หรืออุดมคติที่เรากำลังยึด กำลังสมัครอยู่ก็แล้วกัน.

ขอภัย ที่จะกล่าวตรง ๆ ว่า ท่านนักศึกษาทั้งหลาย สมัครมาเอา
 หน้าทีผู้พิพากษา^{นี้} ไม่ใช่ใครบังคับท่าน แต่เมื่ออุดมคติของความเป็นผู้พิพากษา
 มีอยู่อย่าง^{นี้} เราก็ต้องทำ หรือต้องทนทำ ให้ตรงต่ออุดมคติของผู้พิพากษาหรือ
 ตุลาการ. อย่าลดลงไปเป็นอาชีพ อย่าลดลงไปเป็นลูกจ้าง อย่างที่อาตมา
 ได้กล่าวแล้ว. ถ้าเรายังรักที่จะประกอบหน้าที่ชนิดนี้อยู่ก็ต้องชูตน ยกตน
 ขึ้นมาให้สูง ให้ถึงระดับของอุดมคติของอาชีพ^{นี้}; อย่ากล้าลดหน้าที่การงาน
 หรือสถาบันอัน^{นี้} ลงไปสู่ความเป็นลูกจ้าง เหมือนกับที่ชอบพูดกัน ว่าข้าราชการ
 เป็นลูกจ้างของประชาชน ; นั่นเป็นความผิด ความหลง ความโง่อย่างยิ่ง.

เมื่อเรายังรักอาชีพ^{นี้} ต้องการจะเป็นตุลาการผู้เป็นปฐุชนียบุคคลของ
 โลกอยู่อย่าง^{นี้}แล้ว ก็ต้องอดทนอดกลั้น ทุกอย่างทุกประการ ที่จะเป็นตุลาการ
 ตามอุดมคติของตุลาการ ซึ่งจะเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ^{นี้}ของเทวดาและมนุษย์.

นี่เป็นส่วนหนึ่งในพุทธศาสนาที่จะต้องพูดว่า “ทั้งเทวดาและมนุษย์” เพราะเทวดาก็หาความยุติธรรมไม่ได้ เพราะมันอยู่ในเกมคุณ เพราะตกอยู่ในอำนาจของโลกธรรมน้อมเอียงไปในทางโลกอยู่. ถ้าผู้ใด จะเป็นมนุษย์หรืออะไรก็ตามสามารถดำรงตัวเองบริสุทธิ์ผุดผ่อง มีความยุติธรรมอยู่ได้ ก็จักเป็นที่บูชาทั้งของเทวดาและมนุษย์โดยไม่ต้องสงสัย. นี่แหละ หน้าที่หรืออุดมคติ หรือสถาบันของการเป็นตุลาการ เป็นครูบาอาจารย์ที่ถูกต้อง มีอยู่ในลักษณะเช่นนี้.

เพราะฉะนั้น เราอย่าได้จมอยู่ในคุณแม้ชนิดหนึ่งก็ همینนี้เลย คืออย่าจมอยู่ในโลกธรรมนั้นเลย จะมีความเป็นปฐุเนียบุคคลโดยสมบูรณ์ สมตามที่เราหวัง หรือควรจะได้ทุกประการ. ทั้งนี้ก็เพราะว่าเรารู้จักโลกธรรม เข้าใจโลกธรรม รู้จักที่มาของโลกธรรม รู้จักตัวโลกธรรม รู้จักโทษอันร้ายกาจของโลกธรรม รู้จักวิธีที่จะควบคุมโลกธรรมโดยสันติวิธี โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เรื่องเห็นความจริงของโลกธรรม ในแง่ที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถอนความยึดถือเสียให้ได้ หรือว่าให้มันน้อยที่สุด เป็นผู้ที่กำลังจะปล่อยวาง. นี่เป็นหลักพุทธศาสนาชนิดที่จะเป็นเครื่องวางอันศักดิ์สิทธิ์ คัมภีร์ของเราได้โดยแท้จริงและเด็ดขาด.

เอาตามขอยุติลงด้วยการเลยเวลามากไปแล้ว เพียงเท่านี้.

คำบรรยาย ตลกากริทธิธรรม ครึ่งที่ ๑๐/๒๕๐๐

เรื่อง

นิพพาน ที่สุดของโลก

พระอรุณนันทมุนี (พุทธทาส อินทปัญโญ)

บรรยาย อบรมผู้จะเป็นผู้พิพากษา

ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา

๒๙ มิถุนายน ๒๕๐๐

ท่านที่จะเป็นผู้พิพากษาทั้งหลาย,

การบรรยายครั้งสุดท้ายนี้ จะได้กล่าวถึงเรื่อง ที่สุดของโลก หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งที่เราชอบเรียกกันว่า นิพพาน. ได้กล่าวมาถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับโลก ในฐานะที่ในโลกนี้ เต็มไปด้วยของต่างๆ สำหรับลวงคนให้เกิดความชอบ - ความไม่ชอบ ซึ่งเป็นเหตุให้ติดอยู่ในโลก, ในที่สุดทำให้เกิดปัญหาเรื่องวัตถุนิยมขึ้น คือว่านิยมในวัตถุมากขึ้น กว่าที่ธรรมชาติกำหนดไว้ จึงเป็นบ่าวเป็นทาสของวัตถุ เกิดเป็นปัญหายุ่งยากของโลกขึ้นมา ทำให้เกิดความระส่ำ

ระสายในโลก ซึ่งรวมความว่าอาการเช่นนั้น เรียกได้ว่าเราไม่รู้จักสิ่งที่เรียกว่า “โลกรธรรม” กล่าวคือการไหวไปตามโลกรธรรม จนเกิดความทุกข์ด้วยการที่ติดอยู่ในโลก เวียนไปในวัฏฏสงสาร. เพราะฉะนั้น ถ้ากล่าวถึงสิ่งที่เป็นที่สุดที่จบ ของการเวียนไปในโลก ก็เรียกว่า ที่สุดของโลก หรือเรียกอย่างทั่วไปก็เรียกว่า นิพพาน.

การที่เรียกว่า “ที่สุดของโลก” นี้ ไม่ใช่เอาตามกำลังเรียกเอาเองตามชอบใจ มันเป็นคำในพระบาลี เป็นพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสเรียกอย่างนั้น เช่นในโรหิตัสสวารค อังคุตตรนิกาย ก็มีตรัสถึงเรื่องโลก เรื่องมูลเหตุให้เกิดโลก เรื่องความดับสนิทถึงที่สุดของโลก และวิธีที่จะให้ถึงที่สุดของโลกนั้น. มีนิทานกถา คือท้องเรื่องเล่าถึงเทวดาองค์หนึ่ง มีความปรารถนาจะไปให้ถึงที่สุดของโลก ด้วยการเหาะไป เพราะเทวดาองค์นั้นมีความเร็วในการเหาะรวดเร็วไปทั่วจักรวาล ต้องการจะไปเที่ยวสำรวจให้ถึงที่สุดของโลก ได้ลงทุนเดินทางด้วยความเร็วสูงสุด ใช้เวลาเป็นกัปหนึ่ง ก็ยังไม่ถึงที่สุดจบของโลก จึงได้มาทูลถามเรื่องที่ที่สุดจบของโลก ต่อองค์พระพุทธเจ้า. พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า “ทั้งโลกทั้งที่สุดของโลกนั้น มีอยู่ในร่างกายของคนเราที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ ที่ยังประกอบอยู่ด้วยสัญญาและใจ” คือทรงหมายถึงมนุษย์ อันมีร่างกายยาวประมาณวาหนึ่ง ประกอบด้วยความรู้สึก ยังเป็น ๆ อยู่; ทรงให้ค้นหาโลก และที่สุดของโลก ในร่างที่เป็น ๆ อยู่. สูตรนี้เป็นต้น เป็นที่มาของเรื่อง “ที่สุดของโลก” ซึ่งเราจะได้กล่าวถึงกันในวันนี้.

ที่สุดของโลก ในที่นี้ ว่าที่แท้ก็คือจุดหมายปลายทางที่มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลาย จะต้องไปให้ถึง เพราะว่าการเกิดมาในวัฏฏสงสารนี้ เหมือนกับการเดินทาง มีที่มุ่งหมายอยู่ในที่แห่งหนึ่ง หากยังไม่ถึงที่นั้น ความดับแห่งความทุกข์ย่อมไม่มี เพราะยังเป็นโลกอยู่เรื่อย ยังไม่ถึงที่สุดของโลก.

โลกในที่นี้ ก็คือความทุกข์; ความทุกข์ ก็คือโลก. เหมือนที่ได้อธิบายมาแล้วเมื่อวันก่อนว่า ไม่มีอะไรที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ คับไป ในโลกนี้ นอกจากความทุกข์ หรือสิ่งที่เป็นความทุกข์เท่านั้น. เพราะฉะนั้น การที่เวียนมาในความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เกิดแล้วเกิดอีกนี้ เพื่อจุดหมายในที่สุด คือพ้นจากการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย. นี่แหละจุดหมายปลายทางของชีวิตทุกชีวิต ที่เวียนมาในวัฏฏสงสาร ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสเรียกตรง ๆ ว่า “ที่สุดของโลก”. ถ้าใครก็ตามที่ยังไม่ถึงที่สุดของโลก ก็แปลว่าผู้นั้นยังทนทุกข์อยู่ ยังเวียนว่ายอยู่ในทะเลของวัฏฏสงสาร ซึ่งเต็มไปด้วยคลื่นคือความทุกข์ ความขื่น ๆ ลง ๆ ด้วยความชอบใจ - ความไม่ชอบใจ ยินดียินร้าย ซึ่งเป็นคู่ ๆ เสมอไป.

เพราะฉะนั้น เรื่องที่สุดของโลก จึงเป็นเรื่องที่เรียกว่าเป็นปัญหาเฉพาะหน้า หรือเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องทราบ. แม้ว่าเราจะไม่ถึงที่สุดของโลกในบัดนี้ แต่ก็เป็นเรื่องที่ต้องทราบ ในฐานะที่มันจะต้องทำให้ถึงที่สุดโลก ในเมื่อมีการเอือมระอาต่อการที่จะต้องมาเวียนว่าย ซ้ำ ๆ ซาก ๆ. ถึงแม้จะยังไม่ปรารถนาที่จะได้ - จะถึง ก็ยังควรจะรู้ ว่ามนุษย์เราทั้งหลาย เกิดมาจากที่ไหน และจะไปข้างไหนกัน จะไปจบ - ไปสิ้นสุดลง ที่ไหนกัน; จึงจะเรียกว่ามีปัญญาเพียงพอ เหมาะที่จะเป็นคนอยู่ในโลกนี้ และจะเป็นคนที่ไม่ถูกโลกบีบบังคับเอามากเกินไป จะไม่ต้องร้องไห้ตลอดเวลา.

อาตมาอยากจะขบออกกล่าวเรื่องพิเศษ ที่ไม่เกี่ยวกับธรรมะ แต่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยู่มากเรื่องหนึ่ง ว่าเรื่องพระนิพพาน หรือที่เรียกว่า “ที่สุดโลก” นี้ อาตมาเข้าใจว่าสมัยหนึ่ง เคยเป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่สุด, ไม่ใช่ในประเทศอินเดีย, แต่มีในประเทศเราเอง โดยเฉพาะทางปลายแหลมมลายู ซึ่งเป็นถิ่นที่รับพระพุทธศาสนาโดยตรงจากอินเดียภาคใต้ มาตั้งแต่ ๑๒๐๐-๑๕๐๐ ปีมาแล้ว เป็นอย่างน้อย, เข้าใจว่าชาวอินเดียผู้เผยแผ่ศาสนาเหล่านั้นคงจะได้

เข้ามาสอนเรื่องนี้ กล่าวคือเรื่องสูงสุดในพุทธศาสนา คือเรื่องนิพพานนี้ ทำให้ทราบว่าเป็นเรื่องนิพพาน หรือที่สุดของโลก ไม่ใช่เป็นเรื่องแปลกประหลาด ต้องเป็นเรื่องที่เข้าใจกันได้โดยทั่ว ๆ ไป. ตามหลักแห่งประวัติศาสตร์ของสมัยศรีวิชัยเป็นต้น ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นเช่นนั้น.

แต่ที่^{นี้} ที่แปลกไปกว่านั้นก็คือว่า บทเพลงกล่อมลูก กล่อมน้องของชาวพื้นบ้าน ชาวบ้านชนที่ไม่รู้หนังสือทั่ว ๆ ไป ก็มีบทเพลงกล่อมลูก บางบทที่ร้องกันมาแต่บรมโบราณ คือคำบรรพ์ มีใจความแสดงถึงโลกุตตระ กล่าวถึงที่สุดโลก. เมื่ออาตมาเป็นเด็ก ๆ ก็ไม่ได้สนใจ ว่าเพลงนั้นมันหมายความว่าอย่างไร ; พอได้บวชได้เรียน ได้รู้ธรรมะเรื่องโลกุตตระ จึงจับได้ว่า บทเพลงหลายบท ได้กล่าวถึงโลกุตตระอย่างน่าประหลาด. อาตมาจะยกตัวอย่างมากล่าวให้ฟังสักบทหนึ่ง คือตามที่ร้องสืบ ๆ กันมาในท้องถิ่นแถวนี้ว่า :

“ครื่อน้อง ครัววนาพิเกร^{๕๕}
 ต้นเคียวโนเน^{๕๕} กลางทะเลผิง^{๕๕}
 ฝนตกไม่ต้อง พ้าร้องไม่ถึง^{๕๕}
 กลางทะเลผิง^{๕๕} ต้นเคียว เปลี่ยวลิงโลดเอ๋ยฯ”

บรรทัดสุดท้ายนี้ บางคนก็ลงท้ายว่า “ไปถึง แต่ผู้พันบุญเอ๋ยฯ” อย่างนี้ก็มี. ที่ว่า “ครัววนาพิเกร” ก็คือมะพร้าว, นาพิเกร ก็คือชื่อของมะพร้าว ดูเหมือนจะเป็นพันธุ์พิเศษ ที่ใบเหลือง ลูกเหลือง เรียกว่า “มะพร้าววานาพิเกร”. ที่ว่า “ต้นเคียวโนเน” ก็หมายความว่าต้นโคกเดี่ยวงอกอยู่กลางทะเลผิง^{๕๕}. ที่นั่น ฝนตกไม่ต้อง คือว่าฝนตกไม่ถูก ไม่ถูกมะพร้าวต้นนั้น, พ้าร้อง ก็ไปไม่ถึงที่นั่น. มันอยู่กลางทะเลผิงต้นเคียวแล้วก็มีใจความพอใจ สงบสุข บรรเทิงเริงร็อยู่ ตามลำพังผู้เดียว.

ขอให้ลองคิดดู ว่าบทเพลงกล่อมลูกของชาวบ้านที่ไม่รู้หนังสือ ที่เป็น
 อย่างนั้นมันจะเกิดขึ้นได้อย่างไร. ใจความนั้นเป็นลักษณะของฝั่งโน้น คือฝั่ง
 โลกุตตระโดยแท้. กลางทะเล^{๕๕} หมายถึงวัฏฏสงสาร คือธรรมคาช^{๕๕}
 เมื่อถูกร้อนเข้าก็เหลวเป็นน้ำร้อน เมื่อเย็นก็แข็งเป็นขี้ผึ้ง^{๕๕} นี้ แสดงถึงลักษณะ
 ของวัฏฏสงสารที่เต็มไปด้วยภัยของเป็นคู่อย่างชัดเจน. ในลักษณะหนึ่งก็ให้
 ความหลอกลวงให้หลง พร้อมกันนั้น อีกลักษณะหนึ่งก็มีบีบคั้นให้เจ็บปวด.
 ที่ที่คั้นมะพร้าวออกอยู่นั้น ฝนตกไม่ถูก หมายความว่าที่นั้นเป็นโลกุตตระ
 ฝนตกรดไม่ถูก พาร่องไปไม่ถึงที่นั้น อันเป็นลักษณะของพระนิพพาน หรือ
 อสังขารธรรม. ที่ว่ากิเลสเปรียบด้วยฝนนั้น ไม่อาจจะตกถูกมะพร้าวที่นั้น;
 การคุกคามของความทุกข์ไปไม่ถึงที่นั้น เพราะว่าเป็นที่คับของสังขาร. ความ
 ทุกข์ ความตาย หรืออะไรต่างๆ เข้าไปถึงเขตนั้นไม่ได้ มันดับเสียก่อน;
 มันจึงบรรเทิงเริงร้อนอยู่แต่ผู้เดียวที่นั้น. หรือถ้าว่าไปถึงแต่ผู้มีบุญ ก็คือผู้
 ที่ละชั่ว ทำความดี ให้เหมือนกับเรือที่จะลอยไปในทะเลขี้ผึ้งได้. ผู้ที่มีบุญ
 ก็หมายถึงผู้ที่มีเรือ แต่ให้เข้าใจว่าเรือนั้นเป็นเพียงพาหนะ ไม่ใช่สิ่งที่จะไปยึดถือ.
 เพราะเมื่อไปจนถึงที่แล้ว เรือก็ไร้ความหมาย. บุญมีลักษณะเช่นเดียวกับเรือ
 เมื่อถึงฝั่งแห่งโลกุตตระแล้ว การใช้บุญเป็นพาหนะ ก็เลิกกัน; ถ้าติดบุญ
 ก็แปลว่าติดอยู่ที่เรือ ไม่ขึ้นบก ก็ไม่ถึงที่ที่หมาย เพราะฉะนั้นบุญเป็นเพียง
 ยานพาหนะเท่านั้น.

จากบทกล่อมลูกประเภทนี้ แสดงให้เห็นว่าเรื่องนิพพาน เป็นเรื่อง
 ที่มนุษย์แห่งสมัยนั้น ในดินแดนนั้น เขาสนใจกันเป็นเรื่องธรรมดา พุศกันได้
 เข้าใจกันได้ และเพื่อให้แพร่หลาย ก็เอามาเป็นบทกล่อมลูก โดยมีผู้รู้ได้แต่ง
 เป็นบทกล่อมลูก ให้คนว่ากันให้ตื่นไปเลย. อย่างไรก็ตาม เราในสมัยนี้ก็สู้เขา
 ไม่ได้ เพราะว่าที่นั้น ในสมัยนั้น ยังไม่ถูกปกคลุมไปด้วยวัตถุนิยม หรือความ

หลงโลก เหมือนอย่างเดียวกัน. ความสนใจในทางจิตใจมีมาก เพราะมีเวลามาก จึงได้สนใจจนกระทั่งถึงที่สุดของความรู้ในพุทธศาสนา แล้วก็พอใจ พวกนั้นก็พากันคิดปากท้าว ๆ ไป กระทั่งเกิดเป็นแม่แต่บทเพลงกล่อมลูก ดังกล่าว.

นี่นำมาเล่าเป็นตัวอย่าง เพื่อแสดงว่าเรื่องนิพพาน ไม่ได้เป็นเรื่อง ลึกลับ หรืออยู่นอกเหนือวิสัยที่คนเราจะสนใจ หากแต่ว่าคนสมัยนี้เป็นบ่าว เป็นทาสของวัตถุ คือเป็นพวกวัตถุนิยมมากเกินไป จิตใจของเขาจึงไม่เหมาะสมที่จะสนใจ. แม้เขาจะสนใจ มันก็จะสนใจไปไม่ได้เลย พังคู้เป็นเรื่องแปลก ลึก เหลือวิสัยไป; แม้สนใจนิดๆ หน่อยๆ ก็เข้าใจไม่ได้ เกิดความสงสัยวิพากษ์ วิจารณ์ไปในทางผิดหมด เลยไม่มีอะไร นอกจากขาดทุนตัวเอง สมน้ำหน้า ของผู้ที่เป็นวัตถุนิยม.

ทีนี้ ถ้าหากว่าเราจะลองทำจิตใจให้เป็นอิสระ คือว่าให้อยู่คงระดับ ตรงกลาง ๆ หรือปรกติ คิดคู้เรื่องโลกซึ่งเป็นคำแทนชื่อของความทุกข์ แล้วค้นหา ไปถึงที่สุดของความทุกข์ว่ามันอยู่ที่ตรงไหน อยู่ได้อย่างไร ในลักษณะอย่างไร เรื่อย ๆ ไป; เท่านั้นแหละ มันจะต้องมาถึงที่สุด จุดนี้ โดยไม่รู้สึกรู้สีกว่า ไม่ต้องสงสัย. เพราะฉะนั้น อยากรจะขอร้องว่า เราลองศึกษาดูกันสักที อย่าถือว่าเป็นเรื่องที่สูงสุดเหลือวิสัย หรือล้ำสมัยศรีคระอะไรทำนองนั้น. อาตมาได้เคย ยืนยันหลายครั้งหลายหนแล้ว ว่าถ้าไม่ศึกษาถึงเรื่องนี้ ก็ไม่ถึงจุดสำคัญ หรือ จุดใจความของพุทธศาสนา แล้วเราจะกล่าวว่าเราศึกษาพุทธศาสนาหรือหลัก พุทธศาสนาไปทำไมกัน ถ้ามันไม่ถึงจุดของตัวพุทธศาสนา. เพราะเรื่องศีลธรรม หรือข้อปฏิบัติต่างๆ ในเบื้องต้น มันเหมือนกันทุกๆ ศาสนา บรรดาดี.

ถ้าหากว่าเราจะได้พิจารณากันถึงหลักพระพุทธานุชาต ก็มีอยู่มากใน พระพุทธศาสนา ที่แสดงถึงลักษณะของพระนิพพาน ซึ่งเราจะต้องกระทำให้

ปรากฏออกมาในชาตินี้ ในปัจจุบันนี้. เพียงถ้าท่านนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพระพุทธรูปที่บ้าน เหมือนอย่างที่เราทำกันอยู่นั้น สูตรๆ หนึ่ง เรียกว่า มงคลสูตร ท่านจะใช้สวด; ไม่เว้นที่ไหน ท่านจะต้องสวดสูตรๆ นี้ และตอนท้ายของสูตร ท่านทั้งหลายจะได้ยินว่า :

มุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ
 อโสภํ วิรชํ เขมํ เอตมฺมงฺกลมฺกตฺตมํ ฯ

สวดไปหลังจากบทนี้แล้ว ก็จบมงคลสูตร. บทที่ยกมานี้ มีใจความว่า “จิตของผู้ใดที่ถูกโลกธรรมครอบงำแล้วเป็นจิตที่ไม่หวั่นไหว ไม่โศก ไม่ประกอบด้วยธฐี เป็นจิตเกษม ภาวะอย่างนั้น เรียกว่าเป็นมงคลอันสูงสุด”.

นี่เป็นเรื่องกล่าวถึงมงคลอันสูงสุดที่มนุษย์เราจะพึงได้รับ. ในสูตรนี้ ได้กล่าวเป็นลำดับๆ มา ว่าอย่างนั้นๆ เป็นมงคล เรื่อยมา พอมงคลอันสุดท้ายก็ว่า “มุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ ฯ” นี้เอง : จิตของผู้ใด อยู่ในลักษณะที่ถูกโลกธรรมแปดประการ อย่างที่ได้กล่าวมาแล้ววันก่อนนั้น ครอบงำแล้ว แต่ยังคงเป็นจิตที่ไม่หวั่นไหวอยู่ได้ คือไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรมถึงกับยินดียินร้าย และไม่โศก เพราะโลกธรรมประเภทอนิฏฐารมณฺ์ชนิดที่ไม่ได้ตั้งใจ; ชนิดที่เป็นไปตรงกันข้ามจากความต้องการของตน ก็ไม่โศก. วิรชํ คือไม่มีธฐี. ธฐีในที่นี้ หมายถึงกิเลสประเภทความกำหนัดยินดี ได้แก่อนิฏฐารมณฺ์ โลกธรรมส่วนที่มัลลอให้รักให้หลงต่างๆ ก็ไม่ยินดี. ที่นี้เมื่อมาทำให้โศกก็ไม่โศก มาทำให้ชดใจก็ไม่ชดใจ ยินดี ก็ไม่ยินดี อย่างนี้แล้ว เรียกว่า เขมํ คือเป็นจิตที่เกษม. คำว่า เกษม นี้ หมายความว่าไม่ถูกอะไรเบียดเบียน กระแทกกระทั่ง หุ้มห่อ พัวพัน ไม่มีอะไรพัวพันรัดรั้ง ก็เรียกว่า เกษม เป็นจิตที่เกษม. จิตที่เกษมที่ไม่หวั่นไหวพัวพันด้วยธฐีอย่างนี้ เรียกว่าเป็นมงคลอันสูงสุด.

บัณฑิต^๕ แสดงว่านิพพาน^๕ เป็นของที่ลุดึงได้ในชาติ^๕
 บัณฑิต^๕ ทันตาเห็น ในขณะที่เป็นผู้ที่มีจิตที่ไม่โศก ไม่มีธุลี และเกษม นั่นเอง.
 เพราะว่าถ้ายังไม่หมดกิเลสโดยสิ้นเชิง จิตก็ยังหวั่นไหว ยังมีโศก มีธุลี ยังไม่
 เกษมอยู่นั่นเอง. ท่านหมายถึงจิตของบุคคลประเภทพระอรหันต์ ไม่ใช่เพียง
 โสกา สกิทากา อนาคา เพราะว่าเพียงแต่เป็นพระโสกา สกิทากา อนาคาน^๕
 ยังมีโศกอยู่ตามส่วน ยังมีธุลีอยู่บางส่วน. แต่ถ้าเราจะแบ่งให้ย่อยลงมาก็หมาย
 ความว่าจิตโศกน้อย มีธุลีน้อย เกษมตามสมควร อย่างนี้ก็เรียกว่าเป็นมงคลของ
 สัตว์ได้เหมือนกัน เพราะว่าอะไร ๆ มันประเสริฐอยู่ตรงที่มีจิตสงบ เย็น เกษม
 จากเครื่องกระทบกระทั่ง แม้จะรศน^๕ หรือว่าจะบูชาบวงสรวง จะประกอบ
 พิธีอย่างนั้นอย่างนี้ อย่างไหนก็ตาม เพื่อสวัสดิมงคลนั้น มันเอาผลตรงที่
 มีจิตสงบเย็น มีจิตรู้สึกปลอดภัย สบายใจ ปลอดภัยนั้นแหละเป็นที่มุ่งหมาย.
 ถ้าทำอย่างลวง คือว่าใช้วิธีรศน^๕ ใช้วิธีนอกพุทธศาสนาต่าง ๆ นั้นมันก็
 ทำให้เกษมได้ชั่วคราว. พระพุทธเจ้าท่านไม่ทรงปฏิเสธอำนาจของสิ่งเหล่านั้น
 แต่ท่านว่ามันไม่เกษม มันไม่พ้นทุกข์ถึงที่สุด; มันก็ชั่วหลอก ๆ เท่าที่อำนาจของ
 ความหลอกนั้นจะพียงมี. เพราะฉะนั้นการถือที่พึงพิเศษ ถือเทวดา ต้นไม้
 ศักดิ์สิทธิ์ ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ ถือน้ำศักดิ์สิทธิ์อะไรทำนองนี้ มันไม่เป็นที่พึงที่เกษม
 อันแท้จริง เป็นเกษมหลอก; ถ้าไม่โศก ก็ไม่โศกหลอก คือว่าชั่วประเดี๋ยวเดียว;
 ไม่มีธุลี ก็ได้ชั่วประเดี๋ยวเดียว เท่านั้น.

แต่ในพุทธศาสนาจริง กล่าวถึงที่พึงอันเกษมจริง ไม่มีธุลีจริง ไม่มี
 ทุกข์จริง จึงต้องได้แก่การที่ทำความด้วยตนเอง ไม่ใช่รศน^๕ หรือทำอย่างอื่น ;
 ต้องทำความด้วยตนเอง ให้มีจิตใจที่มั่นคง ไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรมทั้งแปด. ในที่อื่น
 ท่านอุปมาเหมือนกะวา ภูเขาหินแห่งทิบ มีส่วนผั่งลึกลงในดินครึ่งหนึ่ง
 โผล่พ้นจากดิน สูงขึ้นไปบนฟ้าครึ่งหนึ่ง ลักษณะของภูเขาหินเช่นนั้น มันย่อม

ทนได้ต่อพายุที่จะพัดมาจากทิศทั้งสี่ โดยไม่หวั่นไหว ฉันท, จิตของผู้ใด ไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์ทั้ง ๔ กุ หรือ ๘ อย่างได้ อย่างนั้น ก็เรียกว่าเป็นผู้มีจิต ไม่หวั่นไหวในที่นี้. โลกธรรม หรือว่าสิ่งที่มีประจำโลกนั้น ทำอะไรเขาไม่ได้ และต้องเขาไม่ได้ พระพุทธเจ้าตรัสภาวะเช่นนั้น ว่า เอตมมุงฺกลมฺกุตฺตมํ แปลว่า นั้นแหละ คือมงคลอันสูงสุด.

เรื่องของมงคล เราพูดสำหรับคนเป็น ๆ ท่านทั้งหลายก็อาจจะเข้าใจได้ดี เพราะฉะนั้นจึงขอให้ยุติกันเสียที ว่าเรื่องนิพพานนี้ เป็นเรื่องของ คนเป็น ๆ โดยตรง; ไม่ใช่ว่านิพพาน ต่อเมื่อถึงคราวตาย หรือต้องตายดับทาง ร่างกายก่อน. ดังนั้นจึงเป็นอันตอบปัญหา ว่าทำไมจึงพูดว่าพระพุทธเจ้านิพพาน ภายใต้อันดาละเมืองกุสินารา ในเมื่ออายุครบ ๘๐ ปี; ทำไมไม่กล่าวถึงการ นิพพานในวันตรัสรู้ ซึ่งมีก่อนหน้านั้นถึง ๔๕ ปี? นี้ก็เพราะว่า คำว่า “นิพพาน” มีความหมาย ๒ อย่าง และใช้กันพื้นเพื่อ.

นิพพาน ที่แท้จริง ที่พระพุทธองค์ตรัสนั้น โดยตรงหมายถึง ความดับของกิเลสและความทุกข์ เพราะฉะนั้นถ้ายังไม่ทราบ ก็พึงทราบ ว่าเมื่อ ตรัสรู้เสร็จที่ได้ดับโพธิ์นั้น ก็เป็นอันว่าบรรลุถึงพระนิพพานแล้วโดยสมบูรณ์ คือว่าดับกิเลสและความทุกข์ได้แล้วโดยสมบูรณ์; เหลือแต่เปลือก หรือร่างกาย เบญจขันธ์ล้วน ๆ คือเบญจขันธ์บริสุทธ์ที่เหลืออยู่ ซึ่งจะดับต่อเมื่อเหตุปัจจัย ของเบญจขันธ์กลุ่มนี้ หมุดไปอีกทีหนึ่ง คือว่าเป็นการดับของเปลือก ไม่ใช่ การดับของกิเลสหรือความทุกข์. กิริยาอย่างนี้เรียกเพียงว่า ปรีนิพพาน ซึ่งมีที่ใต้คันธสาละเมืองกุสินารา. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า คำว่านิพพาน- นิพพาน นั้น หมายถึงการดับของกิเลสและของความสุข พร้อมกันไปในตัว; พระอรหันต์เท่านั้น ที่จะดับในลักษณะเช่นนั้น. ถ้าเป็นพระโสดา สกิทาคา อานาคา ก็ดับแต่เพียงบางส่วน กิเลสและความทุกข์ดับบางส่วน. ส่วนพระอรหันต์

ดับกิเลสและความทุกข์สิ้นเชิง และเป็นนิพพานแล้วในขณะนั้น ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนิพพานอีกต่อไป. ส่วนเปลือกที่เป็นเบญจขันธ์นั้น ต้องดับตามไปแน่ เพราะว่ามีมูลเหตุอันสำคัญ ที่จะให้เบญจขันธ์คือร่างกายจิตใจที่เหลืออยู่ เพื่อเกิดใหม่นั้นมันอยู่ที่กิเลส. เคี้ยวนี้กิเลสดับไปแล้ว เหตุปัจจัยที่จะปรุงแต่งเบญจขันธ์ใหม่ ก็หมดสิ้น. เพราะฉะนั้นเบญจขันธ์ร่างกายและจิตใจนี้ จึงเป็นอยู่ด้วยเหตุปัจจัยที่เหลืออยู่เล็กน้อย ๆ ในขณะนั้น ไม่เกิดกิเลส จนกว่าจะดับไปในที่สุด. ปัญหาที่เกี่ยวกับนิพพาน อาตมาถือโอกาสตอบเสียในคำบรรยายนี้.

ที่นี้ จะมาถึงปัญหาที่บางคนอาจสงสัยว่า ถ้าอย่างนั้น คนที่หมดกิเลสหมดความทุกข์นั้น ก็คงไม่ทำอะไร เพราะท่านไม่มีความอยากอะไร จะทำอะไรไปทำไม?

อันนี้ตอบได้ง่าย ๆ ว่า คนปุถุชน คือที่ยังไม่บรรลุนิพพาน เขาทำอะไรไปด้วยอำนาจของกิเลส คือความอยาก. ส่วนคนที่บรรลุถึงนิพพานดับกิเลสแล้ว ดับความทุกข์ได้หมดแล้วนั้น ไม่มีความอยากที่เป็นเหตุให้ทำอย่างพวกปุถุชนนั้นจริง; แต่มีกำลังของปัญญา และเมตตาเป็นต้น เหลืออยู่พอสมควร. กำลังของเมตตาและปัญญานั้นเอง ที่ผลักดันให้เบญจขันธ์กลุ่มนี้เคลื่อนไหวไปทำสิ่งต่าง ๆ ที่ควรจะทำ คือเท่าที่ปัญญาเชื่อเชิญให้ทำ หรือความรู้ที่ถูกต้องนั้นแหละ เชิญเชิญให้ทำ; เท่าที่กำลังของเมตตาที่ได้สะสมบรรมมากเหลือเป็น *momentum* คือแรงเคลื่อนเหลือ ยังไม่สิ้นสุด. แรงเหวี่ยง ด้วยอำนาจเมตตาที่ผลักดันเข้าสู่ธรรมะนี้ ยังไม่สิ้นสุด ยังทำให้ทำอะไรไปได้ ด้วยความเมตตา ไม่ใช่ทำด้วยกิเลสค้นหาเลย.

ส่วนที่เป็นการแสวงหาอาหารมาฉัน หรือทำกิจวัตรเกี่ยวกับร่างกายที่เรียกว่า สรีรกิจ - กิจที่กระทำเกี่ยวกับร่างกายในการเป็นอยู่นั้น เป็นเรื่องของ

ร่างกาย : ความรู้สึกสำนึก หรือเหตุบังจัญอะไรต่าง ๆ ทางฝ่ายร่างกายส่วน ๆ ไม่ต้องเกี่ยวกับกิเลสเลย มันให้ทำ และทำไปได้ เช่นอย่างมีการแสวงหาอาหารตามปรกติ จันอาหารตามปรกติ อะไรต่าง ๆ ; ไม่ได้ทำอะไร ไม่ทำอะไรเลย อาหารก็ไม่ฉัน ประโยชน์อะไรก็ไม่ทำ อย่างนั้นไม่ใช่. เราอย่าไปเข้าใจเสียว่าจะทำอะไรได้ ก็แต่ลำพังอำนาจของความ อยากได้ อยากมี อยากเอา อยากเป็นเท่านั้น นั่นมันเป็นเรื่องธรรมชาติของผู้ที่มีกิเลส หรือปุถุชน ; พอหมดกิเลสแล้ว ก็ทำไปได้ ด้วยอำนาจของเมตตาและปัญญา และอีกส่วนหนึ่ง ก็ทำไปด้วยอำนาจของ *instinct* ที่ยังเหลืออยู่บ้าง คือการแสวงหาอาหาร หรืออะไรทำนองนี้ เป็นการทำไปโดยไม่ได้เจือกับกิเลส หรือไม่ถึงกับเป็นกิเลส มันเป็นการเคลื่อนไหวไปตามเคยชิน ตามปรกติ. ถ้าหากว่าไม่ใช่อำนาจส่วนที่เป็นสัญชาตญาณชนิดนี้ ก็เป็นไปด้วยอำนาจของเมตตาและปัญญา ดังกล่าว.

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า หรือพระอรหันต์ทั้งหลาย จึงทำสิ่งต่างๆ ได้ และมีค่ายิ่งกว่าพวกเรา. พวกเราทำอะไร ทำเพื่อตัวเอง เพื่อปาก เพื่อท้องของตัวเอง เพราะเรายังมีกิเลสเป็นเหตุให้อยากทำ. แต่พระอรหันต์ท่านทำด้วยอำนาจของเมตตาและปัญญา ทำให้คนอื่นเขาล้วน ๆ ไม่มีเพื่อตนเอง. การที่พูดว่าพระอรหันต์ “ทำ” นั้น ไม่ถูก เป็นเพียงแต่พูดโดยสมมติ ก็คือว่าพระอรหันต์ก็ไม่ได้มีที่ไหน มันเหลือแต่เมตตาและปัญญาเป็นแรงงานอยู่ มันก็เคลื่อนไหวไปตามอำนาจนั้น ; เรียกว่ากลุ่มที่บริสุทธิ์นั้นแหละ ทำ. ความจริงเป็นอย่างนั้น แต่เราก็ต้องพูดว่าพระอรหันต์ทำอยู่ที่ ; เพราะพูดอย่างสมมติตามภาษาชาวโลก. นี่เป็นการตอบในปัญหาที่ว่าพระอรหันต์ท่านทำอะไรได้ ด้วยอำนาจอะไร.

ที่บางคนอาจสงสัยว่า ถ้าถึงนิพพาน คือหมดกิเลส ไม่อยากอะไรเสียทั้งหมด โลกนี้ก็จะเป็โลกที่ว่าง คือไม่มีมนุษย์อยู่.

อาตมาอยากจะเรียกปัญหานี้ว่า เป็นปัญหากระต่ายตื่นตูม ก็คือ เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้. เพราะว่าเชื่อที่จะให้คน เกิดขึ้นมา หรือเหตุปัจจัยที่ให้เกิดขึ้นมา ก็คือกิเลสตัณหา ชั้นต่ำ ๆ ระดับต่ำ ๆ ซึ่งจะค่อยวิวัฒน์เรื่อย ๆ ขึ้นมา จนกระทั่งเป็นจิต เป็นกิเลสตัณหาอย่างมนุษย์; มันมีมาตั้งแต่เมื่อก่อนเกิดพระพุทธเจ้า; หรือก่อนเกิดพุทธศาสนา คนก็มี อยู่แล้ว มนุษย์ สัตว์ สัตว์ต่าง ๆ ก็มีอยู่แล้ว; อำนาจอะไรที่ทำให้คนหรือสัตว์ มีขึ้นในโลก อำนาจนั้นก็ยังคงอยู่ ไม่ใช่สิ้นสูญไป. ที่นี้สัตว์ที่เกิดมาแล้ว มันทนทุกข์ มันเวียนว่ายอยู่ในความทุกข์ ก็ดิ้นรนไปจนถึงที่สุดของความทุกข์ แล้วถึงนิพพาน เพื่อตัวเขา. ขอให้เข้าใจว่าพูดโดยสมมติทุกประการทุกอย่าง : ก็เมื่อจิตไปถึงขั้นนี้ มันก็หมดเหตุ - หมดปัจจัย ที่จะไปเกิดใหม่ จริง; แต่ว่า มิได้ทำลายอำนาจ หรืออะไรสักอย่างหนึ่ง ที่จะให้สัตว์เกิดมาได้ตามธรรมชาติ. เพราะฉะนั้น การที่บุคคลมีความรู้เรื่องนิพพานนี้ไม่ได้ทำให้โลกร้าง แต่ว่าอาจจะป้องกันไม่ให้โลกรกไปด้วยคนบ้า. ถ้าเราไม่มีคำสอนเรื่องนิพพาน หรือ เรื่องควบคุมกำจัดกิเลสตัณหา โลกนี้จะรกไปด้วยคนบ้า แล้วจะมีอันตราย สักเท่าไร ขอให้คิดดู. เพราะฉะนั้น เรื่องนิพพานนี้ไม่ได้ทำให้โลกร้าง อย่างหนึ่งแล้ว และยังจะป้องกันไม่ให้โลกรกไปด้วยคนบ้าอีกด้วย. อาตมา หมายความว่า ถ้าไม่มีความรู้เรื่องควบคุมกิเลสกันเสียบ้างเลย มันจะขึ้นถึงที่สุด ของกิเลสยิ่งขึ้น ๆ จนทุกคนเป็นบ้า แล้วก็กลายเป็นโลกของคนบ้า หรือ ยิ่งกว่าโลกของคนบ้า; ถ้ารก ก็รกไปด้วยคนบ้า. เพราะฉะนั้นเราไม่ควรกลัว ว่านิพพานจะทำให้โลกร้าง หรือจะทำให้โลกเงิบเขยิบ เย็นจนอยู่ไม่ได้.

แต่เป็นการตีเสียอีก ที่ความรู้เรื่องนิพพาน มีอยู่ในโลก จะทำให้ สัตว์หรือคน คนใดคนหนึ่งที่ได้แกวรอบ ใต้สรวงอมถึงที่สุด เข้าถึงที่สุด จบจุด หมายปลายทางของเขาไปที่ละคน ๆ คือถึงจุดสูงสุดที่ความทุกข์หรือกิเลสครอบงำ

ไม่ได้ ท่วมทับไม่ได้; เป็นจิตที่ขึ้นสู่จุดยอดสุดของอุดมคติของการเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็เป็นพระอรหันต์ ซึ่งโดยธรรมชาติแล้ว เป็นจุดมุ่งหมายของสิ่งที่มีชีวิตทุกตัว ทุกหน่วย ทุกคน จะต้องถึงแน่ๆ. ฉะนั้นให้เวียนว่ายในความทุกข์ให้มากพอสมควรก่อน จนเกิดความเบื่อหน่าย ระอาเสียก่อน แล้วเขาก็จะถึงที่สุด—ที่จบ สามารถลงนั่ง ไม่วิ่งว่อนอีกต่อไป; จะนั่งได้ หยุดได้ พักได้สงบได้. แปลว่าธรรมชาติที่นั่นมีให้ ไม่ใช่พระพุทธรเจ้าท่านทำ แต่เป็นกฎความจริงของธรรมชาติมีไว้อย่างนี้ ไม่ฝืนธรรมชาติ ไม่ขัดกับธรรมชาติ.

ที่เราได้ปัญญาขนาดทำกิเลส ทำความทุกข์ ให้หมดไปนั้น ก็เป็นเรื่องของธรรมชาติ ที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือความสุขจอมแก่รอบของจิตที่ได้เวียนว่ายมาในวัฏฏสงสาร มี *experience* ในสิ่งต่าง ๆ จนครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว มันก็ต้องขึ้นมาถึงจุดนี้ หรือน้อมมาด้วยตนเอง เพื่อถึงจุดนี้; คือมันไม่ไปไหน มันไม่มีที่ไปอีกแล้ว เพราะถ้าไป ก็ไปสู่ความทุกข์อีก มันก็เบื่ออีก เซ็ดพันอีก มันก็ต้องเร่หาสิ่งที่ตรงกันข้าม. เมื่อมีการเร่หาสิ่งที่ตรงกันข้าม มันก็ต้องพบจุดนี้เข้าวันหนึ่งแน่นอน คือจุดที่เราจะอยู่เหนือความทุกข์เหนือกิเลสโดยสิ้นเชิง นี้โดยแน่นอน. เพราะฉะนั้น นิพพานจึงไม่ใช่เป็นสิ่งที่ควรจะกลัวอย่างกระต่ายตื่นตูมว่าจะทำให้โลกนี้ร้าง แต่จะเป็นเครื่องประกันไม่ให้โลกนี้รกริบไปด้วยคนบ้า หรือเต็มไปด้วยคนบ้า เพราะเป็นโลกของคนบ้า. ขอให้เข้าใจว่าที่คนในโลกเรายังบ้าน้อยอยู่ โรงพยาบาลคนบ้ายังมีน้อยอยู่ และยังอยู่กันเป็นปรกคิอยู่ได้นั้น เพราะหลักธรรมทั้งฝ่ายศีลธรรมและทั้งฝ่ายศาสนาเป็นเครื่องคุ้มครองอยู่ โดยที่มองไม่เห็น. ลองไม่มีสิ่งเหล่านี้ดู จะสร้างโรงพยาบาลบ้าไม่ไหว แล้วจะเต็มไปด้วยคนวิกลจริต กลายเป็นโลกของคนวิกลจริต เพราะไม่มีเครื่องรั้งรับ ไม่มีธรรมเป็นเครื่องรั้งรับกิเลสได้ มีแต่การส่งเสริมให้กิเลสขึ้นถึงจุดยอด ถึงที่สุดแล้วเป็นเหมือนกันหมด ไม่ยกเว้นใคร.

ข้อต่อไป มีบางคนสงสัยว่า เรา รู้กัน ได้ ใหม่ ว่า คนไหน เป็น พระอรหันต์ หรือ บุคคล ที่ ถึง นิพพาน แล้ว. ข้อนี้ ถ้า ว่า กัน ตาม ที่ ถูก แล้ว เป็น ปัญหา ที่ ไม่ จำ เป็น อยู่ มาก เหมือน กัน แต่ ก็ นับ ว่า เป็น ปัญหา ที่ ต้อง เกิด ขึ้น แน่ และ ควร จะ เกิด ควร จะ สงสัย แน่ เพราะ ฉะนั้น เรา จึง วิเคราะห์ กัน ตาม สมควร.

ถ้า ถู ก กัน ตาม หลัก ที่ เรา พบ กัน ใน พระคัมภีร์ มี หลัก ว่า คน ทั่ว ไป ไม่ รู้ จัก พระอรหันต์ เพราะ ว่า แม้ พระอรหันต์ ด้วย กัน เอง ก็ ยัง ไม่ รู้ จัก ว่า บุคคล บาง คน เป็น พระอรหันต์ แล้ว. ฉะนั้น ที่ ได้ ยิน ได้ ฟัง กัน มาก่อน นี้ ว่า พระอริยบุคคล ย่อม รู้ จัก พระอริยบุคคล ด้วย กัน หรือ พระอริยบุคคล ที่ เสมอ กัน หรือ ต่ำ กว่า ได้ และ สามารถ รู้ จัก ได้ แน่ นอน ; อย่าง นี้ ไม่ จริง เสมอ ไป ถ้า เอา พระคัมภีร์ เป็น หลัก. อาตมา ได้ พบ ข้อ ความ ใน พระคัมภีร์ ที่ ว่า พระอรหันต์ ชั้น อย่าง พระสารีบุตร ยังมี เข้าใจ ผิด ไม่ รู้ จัก พระอรหันต์ บาง องค์ ก็ ได้ จน เกิด เรื่อง ยุ่ง ยาก ชั้น ; ต่อ ภาย หลัง จึง รู้ อย่าง นี้ ก็มี. เมื่อ พระอรหันต์ อย่าง พระสารีบุตร ยัง ไม่ ทราบ ได้ โดย ลำ พัง คน อื่น ก็ จะ ไม่ รู้ จัก ได้ เหมือน กัน. หาก มี ใคร เคย เชื่อ มาก่อน ก็ ขอ ให้ เลิก เชื่อ เลิก สนใจ อย่าง นั้น ; แต่ ว่า ไม่ ใช่ หมายความว่า มัน จะ เป็น อย่าง นั้น โดย เต็ม ชาติ คือ โดย อาศัย หลัก เกณฑ์ ต่าง ๆ ที่ ได้ ศึกษา แล้ว ส่วน มาก ก็มี ทาง ที่ จะ รู้ ได้ ว่า ผู้ ใด เป็น พระอริยบุคคล หรือ ไม่ เป็น พระอรหันต์ หรือ ไม่ ; ใน เมื่อ ได้ เสพ พบ พบ หา สมาคม กัน มี เวล นาน พอ สมควร. ไม่ ได้ หมายความว่า พอ ดู แล้ว ก็ จะ ดู ออก ทัน ที. อาจ จะ ดู แล้ว ก็ ยัง ไม่ ออก อย่าง กรณี พระสารีบุตร เป็น ต้น ต้อง ต่อ เวลา ภาย หลัง จึง ทราบ. ข้อนี้ ยก เว้น พระพุทธเจ้า ที่ เรา ไม่ เคย พบ ข้อ ความ ใน บาลี ที่ ว่า พระพุทธเจ้า สำคัญ คน ผิด อย่าง ใน กรณี ของ พระสารีบุตร.

ที่ นี้ เรา คน ธรรม ตาน นี้ เป็น อนัน ว่า ไม่ มี ทาง ที่ จะ มอง คน ออก ว่า นี้ เป็น พระอรหันต์ หรือ ไม่. และ ยัง อีก กรณี หนึ่ง มี เรื่อง ใน พระบาลี ชัด อยู่ ว่า พระอรหันต์

องค์ที่เค้านำเป็นคนเศร้าก็มี อาตมาพบแล้วก็แปลกใจ เพราะเคยโง่มาก่อนว่าพระอรหันต์นั้นต้องหน้าไม่เศร้า เมื่อไปพบบาติแห่งหนึ่งมีอยู่ชั้อย่างนั้นก็ชักจะรู้สึกที่เราได้เข้าใจไปเอง และในกรณีอย่างนี้ก็แปลกประหลาด ในหลายหมื่นหลายแสนกรณี ก็มีอยู่กรณีเดียวนี้.

ถ้าจะสรุปความข้อนี้แล้ว ควรจะกล่าวแต่เพียงว่า มีทางที่จะรู้ได้ก็ต่อเมื่อเราเองได้พยายามประพฤติปฏิบัติ จนเราเองได้บรรลุคุณธรรมข้อนี้เสียก่อน จึงจะมีทางวัด หรือหยั่ง บุคคลบางคน, ไม่ใช่ทั้งหมด, ว่าเขาจะได้บรรลุคุณธรรมพิเศษนี้แล้วหรือยัง. เพราะฉะนั้นอย่าไปสนใจตีกันว่าพระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ทรงวางหลักให้เราไว้วางใจผู้อื่น ในลักษณะเช่นนี้ แล้วปฏิบัติตามเขา อย่างหลักในกาลามสูตรที่อาตมาได้บรรยายมาแล้วในครั้งที่ ๒ นั้น. เพราะฉะนั้นการที่จะไปคูหน้าตาคน แล้วเชื่อว่าเขาเป็นพระอรหันต์ แล้วเชื่อตามเขา อย่างนี้ไม่ถูกต้อง ไม่ปลอดภัย ผิดหลักกาลามสูตร.

เราจะต้องดูในแง่ว่า เขาปฏิบัติกันอยู่อย่างไร เขาปฏิบัติอย่างนั้นมันจะละกิเลสได้หรือไม่; ถ้ามันละได้จริง เราจึงจะทำตาม. หรือว่าถ้าเขาพูดมา ฟังดูก่อน ที่เขาพูดอย่างนั้นเป็นไปได้จริงหรือไม่ ปฏิบัติตามเขาแล้วมันจะทำให้เราคะ โทสะ โมหะ เบาบางไป หรือสิ้นไป เราจึงจะทำตาม; ไม่ใช่ที่เราทำไปด้วยความเชื่อ เพราะได้คูหน้าตาเขาแล้ว ทำให้เห็นว่าเขากลายพระอรหันต์ ตามความนึกของเราเอง.

ข้อต่อไป มีผู้สงสัยว่าที่เรียกว่า ดับ-ดับ นิพพานเป็นการดับนั้น การดับของอะไร?

นี่ตอบง่าย ๆ ว่าเป็นการดับของกิเลสและความทุกข์ ไม่ใช่ดับของเบญจขันธ์. พระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่า "ดับเย็นแล้ว ตั้งแต่เป็นพระอรหันต์"

นั่นก็หมายความว่าพระองค์เองคับเย็นแล้ว เมื่อตรัสรู้ที่โคนต้นโพธิ์ ; ไม่ใช่เมื่อ
 ปรีนิพพาน คับสังขารภายใต้ต้นสาละที่เมืองกุสินารา ไม่ใช่. คำว่า
 “ปรีนิพพุโต” นี้ แปลว่าคับเย็น ไข้แม้กับคนธรรมดาก็มี คือใช้ในกรณีที่มี
 จิตใจสงบเย็น เป็นสุข อย่างที่ว่าตามวิสัยโลก นี้ก็ยังมี; กล่าวคือศัพท์นี้
 เคยใช้เช่นว่า “นิพพุตา นูณสามาตา มาตา” เป็นอาทิ ในบาลีกล่าวเช่นนั้น
 แปลว่าบุตรเช่นนั้น ถ้าเป็นลูกเต้าของใคร พ่อของเขาก็จะเย็น แม่ของเขาก็จะเย็น ;
 ถ้าเป็นสามีของหญิงใด ภรรยาของเขาก็จะเย็น” ดังนั้น, คำว่า “เย็น” ในที่
 เช่นนี้ ใช้ศัพท์ ปรีนิพพุต ศัพท์เดียวกัน. เพราะฉะนั้นขอให้เข้าใจว่า คับ
 หรือ คับสนิท คับเย็น นี้ ได้แก่การดับของกิเลสและความทุกข์ ไม่ใช่ดับ
 ของสังขารร่างกายอย่างเดียว. เราถูกทำให้เข้าใจผิดกันมาตั้งแต่ครั้งไหน
 ก็ไม่ทราบได้ ว่าถ้านิพพาน ละก็คือเข้าโลงเลย เป็นเรื่องที่น่าขบขันอย่างยิ่ง
 ที่ทำให้เกิดความโง่เขลาขึ้นมา. คำว่า “ปรีนิพพาน” ต้องหมายถึงดับกิเลส
 และดับความทุกข์ เป็นความสงบเย็นจากกิเลสและความทุกข์ แล้วยังใช้ถึง
 อย่างวิสัยโลกก็ได้ เช่นเย็นอย่างชาวบ้าน คือเย็นนอกเย็นใจ นั่นก็ได้.

ปัญหาต่อไปมีผู้สงสัยว่า สถานะการดับของโลกในปัจจุบัน เต็มไป
 ด้วยวัตถุนิยม อาจจะไม่เปิดโอกาสแห่งการแสวง และการบรรลุนิพพาน
 เสียแล้วกระมัง.

นี้เป็นปัญหาที่เหมาะสมที่ควรจะเกิดขึ้น หรือควรจะสงสัย. เราต้อง
 พิจารณากันอย่างยุติธรรม คือว่าโลกตกอยู่ในอำนาจของวัตถุนิยมมากเกินไป
 จนปิดโอกาสแห่งการแสวง การบรรลุนิพพานนั้น มันไม่ถูก. เพราะ
 เรื่องการแสวงหรือการบรรลุนิพพาน เป็นเรื่องส่วนตัวบุคคล ฉะนั้น เผอิญมี
 บุคคลสักคนหนึ่ง ที่เขาไม่ตกอยู่ใต้อำนาจวัตถุนิยม มีหุตาสว่าง ก็ยังคงสามารถ

จะแสวงเพื่อบรรลุนิพพานได้ แม้ในโลกแห่งสมัยนี้ ; แต่ที่จะให้เป็นไปทั้ง
โลกนั้นเป็นไปได้ไม่ได้.

วัตถุนิยมทำให้คนไม่สนใจในเรื่องทางมโนนิยมนั้นจริง ; แต่ว่าคงไม่สามารถทำให้เป็นไปอย่างนั้นเสียทุกคน เพียงแต่ว่ามันน้อยมาก เมื่อไปเทียบกับสมัยที่เขากล่อมลูก อย่างที่อาตมาได้เล่าให้ฟังมาแล้ว ก็คงจะน้อยกว่ากันมาก โดยไม่ต้องสงสัย. แต่ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ใช่หมายความว่า จะไม่มีใครสักคนหนึ่งที่จะไม่สนใจในเรื่องนี้. เพราะว่ามีสติปัญญา ก็ยังมีอยู่ และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสว่า “ถ้าปฏิบัติตัวโดยชอบแล้วไซ้ โลกก็ยังไม่วางจากพระอรหันต์” ดังนี้. การปฏิบัติชอบนั้น พระองค์ทรงหมายถึงการปฏิบัติตามมรรคมีองค์แปด. มรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น ก็พิสูจน์ได้ว่า ยังไม่เหลือวิสัยที่คนสมัยนี้จะปฏิบัติ และการปฏิบัติอย่างนั้น ก็ไม่เกี่ยวกับกาลเวลา ยุคสมัย. ถ้าผู้ใดมีปัญญา มีสัมมาทิฐิมากเพียงพอ ก็ปฏิบัติได้ทันที ฉะนั้นเราปรับปรุงปัญญา ส่งเสริมปัญญา ปลุกฝังสัมมาทิฐิให้มากพอ มันก็จะเกิดการแสวง และลุดถึงนิพพานได้.

ที่ว่า “ธรรมะนี้ เป็นอกาลโก” ยังคงใช้ได้ คือธรรมะนี้ ไม่จำกัดเวลา ปฏิบัติ หรือเวลาได้รับผลของการปฏิบัติ ; ปฏิบัติได้ทุกกาลละ และผลต้องเกิดขึ้นตามสมควรแก่การปฏิบัติ. เป็นอันว่าเราควรจะสนใจได้ว่าถ้าความทุกข์ยังมีอยู่ที่ไหน หรือตราบใจแล้ว ; ความดับทุกข์ ก็ควรจะเป็นสิ่งที่มิได้ หรือปฏิบัติได้ในที่นั้นตราบเท่านั้น ; จึงจะเป็นความยุติธรรม. พระพุทธเจ้าท่านก็ทรงรับรองความจริงข้อนี้ จึงได้ตรัสคำว่า “อกาลโก” เป็นตันไว้.

ปัญหาต่อไป มีผู้สงสัยว่า นิพพาน กับพุทธภูมิ เป็นอันเดียวกันหรือไม่ ? บางคนปรารถนานิพพาน บางคนปรารถนาพุทธภูมิ.

ถ้าท่านเข้าใจเรื่องที่ได้บรรยายมาแล้ว ก็พอจะตอบได้ว่าไม่ใช่อย่างเดียวกัน. นิพพาน หมายถึงการดับกิเลสและความทุกข์สิ้นเชิง สำหรับทุกคน จะต้องพยายามปฏิบัติให้ได้ให้ถึง. ส่วนพุทธภูมิ หมายถึงระดับแห่งความเป็นพระพุทธรเจ้า. คำว่า ภูมิ ในภาษาบาลี แปลว่าชั้น หรือระดับ; คำว่า พุทธ หมายถึงพระพุทธรเจ้า; พุทธภูมิ จึงคือระดับแห่งความเป็นพระพุทธรเจ้า. ประรณนาพุทธภูมิ หมายความว่าไม่ต้องการจะดับทุกข์ดับกิเลส เป็นพระอรหันต์เดี๋ยวนี้ หรือในเวลาอันสั้น แต่ต้องการจะบำเพ็ญบารมีหลายกัปป์หลายกัลป์ เพื่อให้เกิดความเต็มเปี่ยม เต็มพร้อม เพื่อจะตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าสักองค์หนึ่ง. เพราะฉะนั้น การปรารณานินิพพาน กับปรารณนาพุทธภูมินั้น จึงไม่เหมือนกัน ไม่ใช่ของอย่างเดียวกัน; แม้ว่าการเป็นพระพุทธรเจ้า ก็คือการนิพพานก็ตาม. แต่คำว่า พุทธภูมิ มีความหมายกว้างมากเป็นเรื่องที่ยืดยาว เป็นเรื่องของผู้ที่มีความปรารณนาพิเศษ มีสิ่งแวดล้อมพิเศษ ทำให้ปรารณนาที่จะช่วยคนอื่นให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้; ส่วนผู้ที่ปรารณานินิพพานโดยตรง โดยตัวนั้น ไม่มีความต้องการเช่นนั้นเลย เพราะฉะนั้นคำว่าปรารณานินิพพาน กับปรารณนาพุทธภูมิ จึงเป็นคนละเรื่องกัน.

มีผู้สงสัยว่า นิพพาน เป็นการว่างจากกิเลส จากความทุกข์ จากตัวตนทุกอย่าง; จิตบรรลุดถึงความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดแล้ว จิตนั้นจะคงเป็นผู้มีความสุขอยู่ตลอดไป เป็นตัวนิพพาน อย่างนั้นหรือ?

ปัญหาข้อนี้ มีความสับสนเกิดขึ้นว่า จิต กับนิพพาน เป็นตัวเดียวกันหรือ? จิตที่สะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุด เป็นจิตที่หมดกิเลสหมดทุกข์โดยสิ้นเชิงแล้ว จิตนั้นจึงจะเป็นนิพพานหรือ? ข้อนี้พึงเข้าใจให้ชัดเสียที่ว่า จิตนั้นไม่ใช่ นิพพาน จิตไม่ใช่ตัวนิพพาน. นิพพาน คือตัวสิ้นทุกข์สิ้นกิเลส มีบาลีที่ชัดๆ ว่าความสิ้นแห่งราคะ โทสะ โมหะ โดยสิ้นเชิง นั่นแหละคือนิพพาน;

หรือภาวะที่ไม่ต้องมีความทุกข์อีกต่อไป ไม่มีการถูกเผาผลาญ ร้อยรัก ผูกพัน ที่มแทง ยอดคำ อีกต่อไป เรียกว่าเป็นนิพพาน; ก็เป็นภาวะอันหนึ่ง หรือสถานะอันหนึ่ง หรืออาการอันหนึ่ง ที่จิตสุดถึง. เพราะฉะนั้น จึงถือว่าภาวะอาการนี้ เป็นของอนันตกาล มีไว้สำหรับทุกสัตว์ จะสุดถึงเมื่อไรก็ได้. ส่วนจิตนั้น มีเหตุปัจจัย หมดยุทธเหตุปัจจัยแล้ว ก็ดับไป; เพราะฉะนั้นจิตก็สักว่าจิต ไม่ใช่ตัวคนที่ถาวร. ส่วนภาวะที่จะมีไว้สำหรับดับความทุกข์สิ้นเชิงนั้น ถือว่าเป็นภาวะที่ถาวร เป็นอนันตกาล คือทำให้เกิดที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ จะหาพบได้ทุกเมื่อ; คล้ายๆ กับว่ารอคอยพร้อมอยู่ทุกเมื่อ ขอให้ปฏิบัติให้ถึงเท่านั้น ก็จะแสดงออกมาให้เห็น แล้วแสดงให้ปรากฏแก่จิตของบุคคลผู้ปฏิบัติ ถูกต้องถึงที่สุดจริงๆ เพราะฉะนั้นนิพพาน จึงมิได้หมายถึงตัวจิตที่บริสุทธิ์แล้ว แต่หมายถึงภาวะอาการที่จะเกิดแก่จิตที่บริสุทธิ์แล้ว; หรือหมายถึงธรรมชาติอันหนึ่งซึ่งจะปรากฏแก่จิต ในเมื่อจิตบริสุทธิ์ถึงที่สุดแล้วดังนั้นก็ได้อีก.

คำว่า “นิพพาน” คำเดียวนี้ มีหลายความหมาย อย่างน้อยก็มี ๓ ความหมาย :

- หมายถึง อาการที่ความทุกข์และกิเลส ดับลงไป อย่างนี้ก็ได้,
- หมายถึง ภาวะที่จิตนั้นไม่ถูกทำให้เร่าร้อนเจ็บปวดอีกต่อไป ก็ได้,
- หมายถึง ธรรมชาติอันหนึ่ง ที่มีอยู่ตลอดอนันตกาล เป็นที่ดับสิ้นของกิเลสและความทุกข์ เป็นเขตแดนที่ดับสิ้นของกิเลสและความทุกข์ อย่างนี้ก็ได้; ในบาลีมีหลายความหมายอย่างนี้ แต่ความหมายอันเดียวของคำว่า นิพพาน ก็คือไม่ทุกข์ ดับทุกข์สนิท. เพราะฉะนั้นจะใช้เป็นกิริยาอาการหรือเป็นภาวะ เป็นเครื่องมือ ก็ได้.

บางคนสงสัยว่า เรื่องปฏิบัติหลุกหลั่น ถึงพระนิพพาน^๕ เป็นเรื่องเฉพาะคนผู้เดียว เป็นเรื่องเอาตัวรอดได้เพียงคนเดียว เป็นเรื่องให้เห็นว่าแคบไป เอาเปรียบผู้อื่น. ปัญหาเช่นนั้น ไม่ใช่มีปัญหายุ่งที่ตัวเรื่องของนิพพาน แต่มีปัญหายุ่งที่ว่าคนเรา เมื่อทุกข์ ก็ทุกข์คนเดียว ไม่มีใครมาช่วยทุกข์ด้วยได้ แล้วทำไม จะต้องใช้นิพพาน^๕ ไปช่วยทำแทนกันได้. เมื่อทุกข์คนเดียว ก็คับทุกข์คนเดียว และคับได้คนเดียว^๕ นี้จริง; แต่ที่เรามีทางที่จะช่วยบอกช่วยชี้ วิธีปฏิบัติให้กันและกันได้ ทั้ง ๆ ที่ช่วยพาเขาไปไม่ได้ แต่ช่วยบอกเขาให้เดินถูกวิธีได้. พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้ มีเป็นหลักว่า : อกขาตาโร ตลาคตา—ตลาคตทั้งหลายเป็นแต่ผู้บอกทางเท่านั้น เป็นผู้ชี้ทางให้เท่านั้น; การเดินไปเป็นสิ่งที่พวกท่านทั้งหลายต้องเดินเอง. จะเดินไปพร้อม ๆ กันก็ลำบาก ก็ร้อยคนที่พันคน ก็ได้ ไม่ควรจะเห็นว่าเป็นเรื่องเห็นแก่ตัว เป็นเรื่องใจแคบ เป็นเรื่องที่ไม่เห็นแก่โลก. เรื่องนิพพาน^๕ ไม่ได้สอนไว้สำหรับเป็นคนใจแคบ หรือเห็นแก่ตัว มันเป็นเรื่องยอดสุดของโลก. เพราะฉะนั้นมันเข้าถึงไม่ได้ก็คนก็จงเป็นธรรมดาที่ว่าจะต้องมีคนช่วย. แต่ถ้าว่าช่วยเหลือกันให้ดีเป็นพิเศษสักหน่อย ก็จะมากคนขึ้น. เคียงนี้ตัวเราเองก็ไม่สมควรจะไปเสียแล้ว แล้วก็เลยไม่มีความคิดที่จะช่วยคนอื่น เพราะฉะนั้นไม่ควรจะมีปัญหาย่างนั้น^{๕๕}.

เท่าที่ยกเอาปัญหาเกี่ยวกับนิพพาน มาตอบไขข้อข้องใจไปแล้ว บางแง่บางเรื่องเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่า ปัญหาเกี่ยวกับนิพพาน^๕ นั้น อาจจะได้เปิดเตล็ดชอกแซก หลายอย่างหลายประการ; แต่ในที่สุด มักจะไม่ใช่เป็นปัญหาทางการปฏิบัติ จึงถือว่าไม่ใช่เรื่องที่สำคัญที่สุด. แต่เนื่องจากเป็นเรื่องที่รบกวนความสงสัย ทำให้เกิดความลังเล เกิดความไม่กล้าหาญในทางจิตใจ เราก็ชำระสะสางไปเสีย ตามสมควร.

นิพพาน ในฐานะเป็นที่สุดของโลก ก็คือว่าจะเป็นที่พึ่งอย่างเดียวของโลก สิ่งอื่นไม่อาจจะเป็นที่พึ่งแก่โลกได้. ถ้าสัตว์โลกหมุนหัน ไปยึดถือเอาสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งแล้ว จะไม่ได้ที่พึ่ง แล้วโลกก็จะยังคงเป็นโลกอยู่ต่อไป คือเต็มไปด้วยความทุกข์ตามเดิม. ถ้ามันเป็นโลกมากขึ้นไปอีก คือว่ายังเป็นโลกเข้มข้นมากขึ้น มันก็เป็นโลกของคนบ้า ดังที่กล่าวแล้ว คือเต็มไปด้วยความเจริญงอกงามของกิเลส. เพราะฉะนั้นเราต้องถือว่าเรื่องที่สุดของโลกนั้น ไม่ใช่เรื่องความวินาศฉิบหายของโลก แต่เป็นเรื่องที่พึ่ง ที่ค้ำคาน ที่อาศัยของโลก ที่โลกจะได้พึ่งพาอาศัย ค้ำคานความทุกข์ ค้ำคานพญมาร อันร้ายกาจ กล่าวคือกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์. เพราะฉะนั้นอย่าได้กลัวพระนิพพาน ในฐานะที่จะเป็นสิ่งที่ทำให้เจียบหนอย เศร้าสร้อย หรือทำให้โลกให้ร้างไป หรือทำให้ไม่มีรส ไม่มีชาติ ดังที่กล่าวกันมากด้วยความมีศมว์.

เรื่องของนิพพาน ต้องเป็นเรื่องสว่างแจ่มใส สะอาดบริสุทธิ์ หมกจกดี มีความสงบเย็น; นั่นแหละคือที่ที่โลกจะต้องถือเอาเป็นที่พึ่ง หรือเข้าไปให้ถึง. เมื่อเราศึกษาในเรื่องนี้มากพอสมควรแล้ว มันจะเป็นการประกันชีวิตของเรา ยิ่งกว่าการประกันชีวิตใด ๆ ทั้งหมกทั้งสิ้น ที่จะทำให้ได้รับความสงบเย็น. เช่น การฝากเงินประกันชีวิต หรืออะไรทำนองนั้น บางทีจะทำให้ร้อนไปกว่าเดิมก็ได้; ไม่เป็นไปเพื่อความสงบเย็น แต่เป็นไปเพื่อความเป็นห่วงมาก คิดมาก ขยายกิเลสตัณหาออกไปมาก หรืออะไรอีกได้ทั้งนั้น. แต่ถ้าเป็นการบากหน้าเข้าหานิพพาน ยึดถือหลักธรรมประเภทนี้เป็นหลักประกันชีวิต แล้วก็ยอมรับประกันได้ ว่าชีวิตของผู้นั้น จะมีแต่ความสงบเย็น.

ด้วยเหตุนี้ จึงนำเอาเรื่องนิพพาน มาบรรยายแก่ท่านนักศึกษาทั้งหลาย ในฐานะที่เรียกว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนา เป็นใจความอย่างเดียวของพระพุทธศาสนา. ถ้าเราไม่เข้าถึงเรื่องนี้ ก็แปลว่าเราไม่รู้พระพุทธศาสนาโดยถูกต้อง และเพียงพอ.

มีคำอยู่คำหนึ่ง เรียกสิ่งที่มนุษย์ควรจะได้รับ ทันทาเห็น คือ *summum bonum* ซึ่งเป็นภาษาละติน แปลว่า “สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับ ทันทาเห็น” หรือเราจะเรียกกันสั้น ๆ ว่า “อุดมธรรม” ก็ได้ สิ่งที่เรียกว่า “อุดมธรรม” นี้ ต้องการกันทั้งนั้น นับตั้งแต่มนุษย์เริ่มมีมาในโลก เขาก็ไผ่ค้นหาสิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้รับทันทาเห็น ด้วยกันทั้งนั้น. แต่เนื่องจากภูมิสติปัญญา หรือการศึกษา หรือวัฒนธรรม ศาสนาอะไรเหล่านี้ มันยังไม่วิวัฒนาการมาเพียงพอ เพราะฉะนั้นจึงได้หลงเอาสิ่งที่พบ สิ่งนั้นบ้าง สิ่งนี้บ้าง ว่ามันดีที่สุดในความคิดของตน ว่ามันเป็น *summum bonum* หรือเป็นนิพพาน ของเขาไปพลางก่อน. ถ้ายังไม่คิดอะไรได้มาก เพราะมีความเชื่อเป็นความหวังว่าจะได้อยู่กับพระเป็นเจ้าในโลกสวรรค์นิรันดร ก็เข้า อ้อนวอน บูชาต่าง ๆ เพื่อให้อยู่กับพระเป็นเจ้า. สำหรับในชั้นนี้ โลกของพระเป็นเจ้า ก็ถูกกล่าวว่าเป็นนิพพาน หรือเป็น *summum bonum* ไป.

ทีนี้มีคนถกคิดแหวกแนว ว่าความเชื่อนี้เป็นเรื่องหลอกกันเล่น เขาผลับปัจจุบันทันทาเห็นดีกว่า ก็เลยเอากามคุณ เป็นนิพพาน อย่างที่ได้กล่าวถึง ลัทธิ จารวณะ หรือกามสุขัลลิกานุโยค ให้ฟังแล้วแต่วันก่อน. มีความปรากฏอยู่ในสูตรของเราว่า พวกหนึ่ง ได้ถือเอากามคุณเป็นนิพพาน และต่อมา ก็ฉลาดมากกว่านั้น เอาความสุขที่เกิดจากสมาธิ หรือฌาน และหยุดอยู่ในผลแห่งฌาน เป็นสมาบัติชนิดใดชนิดหนึ่ง เช่นของปฐมฌานบ้าง ทุกิยฌานบ้าง กระทั่งถึงจตุตถฌาน ว่าเป็นนิพพานอันหนึ่ง ๆ มาตามลำดับ เขาใช้เรียกด้วยกันว่า “นิพพาน” ด้วยกันทั้งนั้น เพราะเป็นคำธรรมดา ซึ่งหมายความว่าสงบเย็น; กระทั่งเอาอรุณฌาน เป็นนิพพาน. พระพุทธเจ้าไม่พอใจลัทธิ คำสอนของศาสนานั้น ๆ จึงค้นของพระองค์เอง ในที่สุด จึงทรงพบว่า ฆ่ากิเลสตัณหาเหล่านี้ให้ตายหมดสิ้น จึงจะเป็นนิพพาน คือปรากฏเป็นความสงบเย็น; นิพพานของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนี้.

คำว่า “นิพพาน” จึงมีหลายความหมาย และเปลี่ยนมาตามลำดับ ๆ บัดนี้เราผู้เป็นพุทธบริษัทก็ได้นิพพานตามความหมายของพระพุทธเจ้า คือการฆ่ากิเลสตัณหา ซึ่งจะเรียกอะไร อย่างไรก็ได้ (เช่น อวิชชา ตัณหา อุปาทาน วราห ชื่อต่าง ๆ ที่เคยกล่าวให้ฟังแล้วในการบรรยายครั้งที่ ๔-๕ ว่าชื่อแทนของกิเลสนั้นมีมาก) คือให้ฆ่าสิ่งที่เรียกว่ากิเลสให้หมดสิ้น จนไม่มีเชื้อเหลืออีกต่อไป นั่นแหละ เป็นนิพพาน เป็นที่สิ้นสุดของโลก ; ปราศจากการฆ่ากิเลสแล้ว กิเลสก็ครอบงำโลก ควบคุมโลก ต่อจากนั้นโลกก็เต็มไปด้วยความทุกข์แต่อย่างเดียว.

ที่สุดของโลก ก็คือที่สุดของความทุกข์ หมายความว่าจิตใจได้วิวัฒน์สูงขึ้นไปถึงขนาด หรือถึงขีดที่ความทุกข์ครอบงำไม่ได้ คือเขาได้ปลดปล่อยกิเลสออกไปจากจิตใจ กิเลสไม่ครอบงำจิตใจ ความทุกข์ไม่ครอบงำจิตใจ นี้เรียกว่าเป็นนิพพานในพุทธศาสนา ถือว่าเป็นที่สุดของโลก ; ซึ่งเมื่อบุคคลเข้าถึงแล้วจะไม่หวั่นไหวไปตามโลก คือไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรมที่เป็นสิ่งที่มีประจำอยู่ในโลก. แม้ว่าฝน คือโลกธรรม จะตกครด ก็ไม่เปียก. คำว่า “เปียก” นี้ อาตมาใช้ตามคำในบาลีเป็นพุทธภาษิต พระพุทธเจ้าใช้คำว่า เปียกเหมือนกัน. เมื่อถูกกิเลสตกครด พระองค์ก็ใช้คำว่า เปียก เหมือนกัน เช่นเดียวกับเปียกน้ำ. ที่นี้ถ้าเป็นผู้ไม่เปียก เป็นผู้แห้งสนิท ก็คือฝนโลกธรรมตกครดไม่ได้ ตกครดไม่ถูก.

เป็นอันว่าผู้ที่มาถึงที่สุดโลกแล้ว ก็มีอำนาจอยู่เหนือโลกธรรมโดยประการทั้งปวง จะสามารถบำเพ็ญตนให้เป็นผู้มีความดี ความจริง ความงาม ความยุติธรรม ความถูกต้อง อะไรได้ต่าง ๆ. โดยเฉพาะท่านที่จะเป็นตุลาการ ซึ่งบูชาความยุติธรรม ย่อมจำเป็นที่จะต้องชวนชวายให้เข้าใจสิ่งที่

จะทำให้เราสามารถรักษาความยุติธรรมไว้ได้มากเพียงไรนี้ ให้มากเป็นพิเศษ เราจึงจะรู้สึกสะทอนสบาย ง่ายตายในการปฏิบัติหน้าที่ของเรา. ถ้าเราไม่มีความรู้ในข้อนี้เราจะหนักอกหนักใจ และกลัดกลุ้ม ในที่สุดเราจะทนต่อโลกธรรมไม่ได้ จะหมุนไปตามอำนาจของโลกธรรม แล้วจะสูญเสียความยุติธรรมหรือสิ่งอื่น ๆ สูญเสียอุดมคติของการเป็นตุลาการ สูญเสียความเป็นปुरुณียบุคคลของโลกที่ประเสริฐสุด ทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วเมื่อวานนี้. อาตมาจึงสู้สุดสำหรับเลือกสรรมาด้วยความพิถีพิถันที่จะนำเอาเรื่องของพระนิพพาน หรือที่สุกโลก นี้มาสู่ท่านทั้งหลาย ในบางแง่; คือในแง่ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ที่สุด นั่นเอง.

ฉะนั้น จึงหวังว่าจะได้รับความสนใจอย่างเต็มที่ ไม่ถือว่าเป็นเรื่องน่ากลัว เป็นเรื่องที่เหี้ยมแห้ง หงอยเหงา หรือเป็นเรื่องที่จะทำให้โลกให้กร้างพินาศไป. เป็นอันว่าการบรรยายเรื่องนิพพาน ก็ถึงที่สุดลง พอสมควรแก่เวลาเพียงเท่านั้น.

กล่าวสรุป การ อบรม

ในตอนท้ายนี้ อยากจะขอแนะนำสักหน่อยว่า แม้ว่าการบรรยายชุดนี้มี ๑๐ ครั้ง จะเป็นเรื่องที่ติดต่อกันมาโดยลำดับ เป็นรูปโครงแนวสอนอันใหม่ อีกอันหนึ่งก็ตาม ก็ขอได้โปรดถือว่าเป็นคำอธิบายข้อความที่ได้บรรยายชุดที่ ๑ เมื่อปีกลายนี้ เพราะได้ประกอบเพิ่มเติมให้ชัดเจนยิ่งขึ้นไปอีกด้วย ไม่ใช่เป็นเรื่องหนึ่งต่างหาก ที่จะแยกออกไปเป็นเอกเทศ.

อาตมาขอยุติการบรรยายแห่งการอบรมในครั้งนี้ โดยขอฝากกับท่าน นักศึกษาทั้งหลาย ในข้อที่ต้องคิดว่าเรามีปัญหายุ่งยากเกิดขึ้น เพราะความเข้าใจผิดในสิ่งต่าง ๆ ในถ้อยคำต่าง ๆ ในหลักเกณฑ์ต่าง ๆ แม้แต่เรื่องของเราเอง ในตัวของเราเอง ดังที่บรรยายมาแล้วทั้ง ๑๐ ครั้ง หรือรวมเป็น ๒๐ ครั้งกับที่แล้วมา. ท่านทั้งหลายย่อมจะเห็นได้ว่ามีคำหลายคำ ที่เราเคยเข้าใจผิดกันมาแต่กาลก่อน ยึดถือความหมายผิดบ้าง อะไรผิดไปบ้าง; เลยทำให้ยากที่จะเข้าใจพุทธศาสนาบ้าง ทำให้เข้าใจพุทธศาสนาผิด กลับหน้ามือเป็นหลังมือบ้าง. เพราะฉะนั้นเราจะต้องชำระความเข้าใจผิดเรื่องคำ เรื่องความหมาย นี้กันเสียใหม่; พยายามระมัดระวังใช้คำให้ถูกต้อง เช่น คำว่า จิต คำว่า วิญญาณ เป็นต้น.

คำว่า “จิต” ที่แท้เป็นเพียงสังขาร เป็นของคับแคบ เมื่อหมดเหตุหมดปัจจัย; แต่มีอีกฝ่ายหนึ่ง เขาให้เป็น อสังขาร เป็นอมตะขึ้นมา เป็นอนันตกาลขึ้นมา อย่างนี้เป็นต้น. ในกรณีเช่นนี้ เราก็ต้องรู้มาก่อน ว่าเขา

ต้องการชี้ถึงสิ่งใด ไม่ใช่เอาแต่เพียงเสียง ที่เขาเอ่ยภาษาออกมาเท่านั้น ; มิเช่นนั้นแล้ว ก็ไขว้เขว ยากต่อการทำความเข้าใจ ไม่รู้จะเชื่อฝ่ายใดแน่ หรือ ถึงกับวิวาท กระทบกระทั้ง ไม่มีวันจะเข้าใจซึ่งกันและกันได้ เพราะคำพูด คำสมมติ ก็เป็นได้.

คำบางคำสับสน เพราะเหตุอีกเหตุหนึ่ง คือมันมีหลายความหมาย เช่นคำว่า “วิญญาณ” เป็นต้น. คำว่า “วิญญาณ” หมายถึงวิญญาณทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางมโนทวาร ก็มี; หมายถึงวิญญาณที่จะไป ปฏิสนธิ ก็เป็นพืชที่ยังเหลืออยู่ สำหรับงอกใหม่ ที่เรียกว่า ไปเกิด ซาคิหน้า-ซาคิใหม่อย่างนี้ก็มี. ในที่บางแห่ง วิญญาณ หมายถึงนิพพานก็มี. และที่เป็นเอามาก ๆ ถึงกับว่า วิญญาณ ไซ้หมายถึง บัญญา หรืออริยสัจสี่ อย่างนี้ก็มี แต่ที่หมายเช่นนี้ มีน้อยมาก จนอาจจะไม่ผ่านสายตาสำหรับนักศึกษา ตามธรรมดา มันมีอยู่ในบางเรื่อง เฉพาะแห่งเท่านั้น. ด้วยเหตุที่คำ ๆ เดียว มันมี หลายความหมายเช่นกล่าวนี้ เพื่อป้องกันการสับสน ก็ต้องจำกัดใจความของคำ อย่ำให้ว่าปนเปกัน.

หัวข้อของเราที่ว่า “**หลักพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งวิถีปฏิบัติ และศีลธรรม**” นี้ นับว่าเป็นหัวข้อที่เหมาะสมมากที่สุดทีเดียว ที่เราจะแยกศาสนา กับศีลธรรมให้เห็นชัด ว่าอยู่กันคนละระดับ และมีความมุ่งหมายต่างกันด้วย. ถ้าเราเอาไปปนกันเข้าเมื่อไร ก็เกิดยุ่งเมื่อนั้น เช่นเรื่องดี เรื่องชั่วนี้ ถ้าเอาไป ปนกันเข้าแล้ว ก็จะมีเสียไปเสียว่ามีการสอนให้เลิกทำดี. เรื่องนี้เราจะต้องมี ความเข้าใจให้ถูกต้อง ว่าในชั้นศีลธรรมหรือชั้นต้นนั้น มันเป็นเรื่องละชั่วทำดี; พอถึงขั้นสัจธรรมสูงสุด จะหลุดจากทุกข์ทั้งปวงแล้ว ต้องไม่มีดีดีอะไรเลย จึงปล่อยเสียหมดทั้งความดีและความชั่ว.

ความดี เป็นเหมือนกับบันได ที่เราต้องการจะเอาไปพาด แล้วขึ้นไปอยู่ที่สูงแห่งหนึ่ง. เพราะฉะนั้นบันไดจึงเป็นของดี และเป็นของจำเป็นที่จะต้องให้มีแน่นอน; และจะต้องมีบันไดที่ดีให้เพียงพอ เราก็แบกไปพาดในที่ที่เราต้องการจะขึ้นไปให้ถึง แล้วเราก็ขึ้นไป. ที่นี้พอเราขึ้นไปถึงแล้ว เราจะเอาบันไดไปทำไม เราจะแบกบันไดอยู่ตลอดเวลา อย่างนั้นหรือ มันก็เป็นสิ่งที่น่าสงวนข้อย่างยิ่ง. เหตุนี้จึงมีเรื่องทางโลกุตตระ หรือเรื่องทางฝ่ายศาสนา หรือสังฆกรรมโดยตรงขึ้นมา เพื่อจะให้ละเสียทั้งดีและทั้งชั่ว กล่าวคือก้าวขึ้นถึงขั้นที่ว่า “ทำจิตให้บริสุทธิ์ หมดจจากเครื่องเศร้าหมอง โดยประการทั้งปวง” นั่นเอง.

ถ้าเราไปติดอยู่เพียงแค่นี้ เราก็ทำดีเรื่อย ก็ได้เวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารชนิดดีเรื่อย เช่น ได้เกิดเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ ที่ดี แต่แล้วเราก็ยังต้องทนทุกข์ไปตามประสาของคนดีของเทวดา; ซึ่งนานเข้าก็เบื่อหน่าย ระอาอยากจะหยุดเกิดเสียที. ถึงขั้นนี้แหละ มันจึงถึงตอนที่ต้องละการทำดี. เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าดี ก็คืออยู่เพียงแค่นี้เวียนว่ายตายเกิดอย่างดี; สิ่งที่ชั่วก็ให้เวียนว่ายตายเกิดอย่างชั่ว. หากต้องการจะหยุดการเวียนว่ายตายเกิดจะขอหยุดนิ่งกันเสียที ก็ต้องเลิกยึดถือทั้งดีและทั้งชั่ว; ปฏิบัติให้มีจิตอยู่เหนือความดีความชั่ว ก็จักไม่มีอะไรมาผลักดันให้เวียนว่ายไปอีกต่อไป. อำนาจผลักดันให้วนเวียนไป ในที่นี้ ก็ไม่มีอะไร ก็คืออำนาจผลของความดี และความชั่วนั่นเอง ไม่มีอะไรนอกไปจากดีชั่ว; เพราะฉะนั้นจึงต้องให้อยู่เหนือดีและเหนือชั่ว เป็นที่สิ้นสุดแห่งความดีและความชั่ว เหมือนที่ได้อธิบายมาแล้ว; นั่นแหละ เรียกว่าถึงที่สุดของโลก ถึงที่สุดของความทุกข์.

ในการปฏิบัติที่เกี่ยวกับการถึงที่พึ่งนี้ เราจะแยกกันได้ทันที ว่าถ้าอยู่ในชั้นศีลธรรมหรือขั้นต้น เราต้องพึ่งสิ่งอื่นแน่, เหมือนกับพึ่งบันได แล้วแต่จะเอาอะไรเป็นบันได. เพราะฉะนั้น เราจึงต้องพึ่งพระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ พึ่งอะไร ๆ ต่าง ๆ นานา อ้อนวอนบูชาอะไรกันไปตามประสาของคนที่ยังอยู่ในขั้นต้น ชั้นศีลธรรม. เราต้องการที่พึ่ง แต่แล้วเราก็ต้องทำการเข้าถึงที่สุดจบ เข้าถึงที่สุด ของจุดที่เราต้องการจะถึง เมื่อนั้น เราจะได้เลิกที่พึ่ง; เราหมดความจำเป็นที่จะต้องยึดถือที่พึ่ง. นี่แหละ เราจึงกลายเป็นว่าจะต้องถอนตัวออกมาเสียจากสิ่งเหล่านั้น จะต้องทำลายความรู้สึกว่า "ตัว" ให้ออกไปเสียให้หมด. ในที่สุดก็ไม่ต้องการที่พึ่ง แม้แต่พระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์. คือถ้ายิ่งลงไปยึดอยู่ พระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นกุณาหิมาลัย ชนิดที่ทำให้เอาตามาเคยถูกค่ามาแล้ว นั่นเอง.

เป็นอันว่า ชั้นศีลธรรม กับชั้นศาสนานี้ ย่อมอยู่กันเป็นคนละชั้น : ชั้นหนึ่งถือที่พึ่งอย่างเต็มที่ อย่างเกร็งเกรียด; ส่วนอีกชั้นหนึ่ง สลัดที่พึ่งเสียเลย จึงจะเรียกว่า "หลุด". ที่เป็นฝ่ายศาสนา ต้องการจะนำไปถึงจุดนี้ ฝ่ายระดับศีลธรรมเป็นขั้นต้น ต้องการการถือที่พึ่งที่ดี ทั้งดงาม ไปตามเรื่อง. เราจะปฏิบัติหลักปฏิบัติต่าง ๆ ได้ โดยใช้สติปัญญา มองเห็นสิ่งเหล่านั้น ให้พบจุดที่เป็นปัญหา เป็นประเด็นเสียก่อน แล้วจึงค้นมูลเหตุของมัน ค้นสิ่งต่าง ๆ ตามหลักที่เป็น scientific ที่สุด; เพราะเราต้องถือว่าหลักเช่นอริยสัจจ์ โดยเฉพาะที่กล่าวไว้ ในคำบรรยายเล่มมีกหลาย ซึ่งเป็นชุดที่ ๑ นั้น ได้ว่าไว้ค่อนข้างละเอียด ในถ้อยคำที่เป็นธรรมคาสามัญ จะเห็นได้ว่าเป็นหลัก scientific ที่สุด จะหาอ่านได้ในหนังสือเล่มนั้น เพราะฉะนั้นมันต้องมีหลัก เช่นกาลามสูตร หรือโคตมีสูตร ที่ได้บรรยายแล้วว่าจะต้องดูด้วยตาของตัวเอง ต้องคิดด้วยจิตใจของตัวเอง และต้องมีเหตุผลของตัวเอง, อย่าไปเชื่อตามแม่สักว่า ผู้นี้พูดน่าเชื่อ

ผู้นี้เป็นครูบาอาจารย์ของเรา หรือว่า ประโยค ๆ นี้ มีอยู่ในพระไตรปิฎก อย่างนั้นเชื่อไม่ได้.

ที่ถูกต้องกับหลักธรรม จะต้องเอาประโยค หรือข้อความคำพูด เหล่านั้น มาพิจารณาให้เห็นชัดแจ้งตามที่เป็นจริง ว่าทำตามเข้าแล้ว อย่างนั้น จะเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นนั้น มันตรงกับความต้องการของเราหรือไม่ คือจะคับทุกข์ ได้หรือไม่. ต่อเมื่อเห็นชัด ว่ามันจะเกิดขึ้นอย่างนั้น และคับทุกข์ได้จริง เราจึงทำตาม นี้เรียกว่าถือหลักกาลามสูตร. เพราะฉะนั้น อย่าเชื่อโดยที่ว่า เขาว่ากันมาอย่างนี้, อาจารย์ของเราว่ามาอย่างนี้, พระไตรปิฎกมีเขียนไว้อย่างนี้, หรือแม้แต่พระพุทธเจ้าท่านพูดมาหยก ๆ ว่าอย่างนี้ ; เหล่านี้พระพุทธองค์ก็ยัง ไม่ให้เชื่อก่อน. ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าท่านเปิดโอกาสให้เรามากถึง อย่างนี้. เราควรจะสนองพระเดชพระคุณของท่าน ด้วยการปฏิบัติตามที่ท่าน ในเรื่องนี้.

อนึ่ง ทำให้เห็นชัดว่า พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่อิสระ เปิดปล่อย ให้อิสระที่สุด แต่ก็มีหลักกรรม เป็นหลักใหญ่ ที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ที่สุดเหมือนกัน กล่าวคือมิได้มีใครบัญญัติขึ้น แต่งตั้งขึ้น. หลักที่มนุษย์แต่งตั้ง หรือบัญญัติขึ้นนั้น ไม่ใช่กฎธรรมชาติ และไม่ใช่สังฆธรรม. ส่วนเรื่องกรรม เป็นสังฆธรรม มนุษย์แต่งตั้งไม่ได้ พระพุทธเจ้าก็แต่งตั้งไม่ได้ ท่านเป็นเพียง ผู้ทรงค้นพบหลักอันนี้ และทรงนำมาเปิดเผย ; และที่พิเศษยิ่งก็คือทรงเปิดเผย ได้ถึงที่สุด ยิ่งกว่าคำสอนลัทธิกรรมที่กล่าวไว้ในศาสนาอื่น.

ศาสนาอื่น สอนเรื่องกรรมเพียงว่าทำดี ได้ดี, ทำชั่ว ได้ชั่ว. ถ้าสอน เพียงเท่านั้น ก็ยังไม่สามารถเหมาเอามาเป็นพุทธศาสนาได้ ยังไม่ใช่พุทธศาสนา. พุทธศาสนาจริง นอกจากกล่าวทำดี ดี ทำชั่ว ชั่ว อย่างนั้นแล้ว ยังเปิดเผยต่อยอด

สูงขึ้นไปถึงการประกอบกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่ดำไม่ขาว คืออยู่เหนือกรรมดี กรรมชั่ว และเป็นที่สุดแห่งกรรมดีกรรมชั่วทั้งสองนั้น. เพราะฉะนั้น นับแต่บัดนี้ต่อไป เราอย่าไปถ้อยยืนยันว่าพุทธศาสนา สอนเรื่องกรรม ระบุว่าให้ทำดี จะได้ดี, ทำชั่ว จะได้ชั่ว แต่เพียงเท่านั้น; เท่านั้นมันยังไม่ใช่หลัก พุทธศาสนาทั้งหมด สอนเพียงเท่านั้น ทุกศาสนาเขาก็มีกันอยู่แล้ว. ส่วนที่เป็น พุทธศาสนาโดยตรงนั้น ต้องมีการกระทำอีกชนิดหนึ่งซึ่งเอาชนะกรรมดี กรรมชั่ว ให้จึงได้ อย่าให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดไปในวัฏฏสงสาร เลิกวนไปตามอำนาจกรรม ให้จึงได้; อันนั้นก็คือเรื่องนิพพาน หรือเรื่องโลกุตระที่เป็นที่สิ้นสุดแห่งกรรม อีกทีหนึ่ง.

พระพุทธองค์ตรัสว่า กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว ซึ่งเป็นที่สุดแห่งกรรมดำ และกรรมขาวนี้ มันเป็นเรื่องสัจธรรม เรื่องศาสนาชั้นสูง ไม่ใช่เรื่องศีลธรรม. เรื่องศีลธรรม ยังไม่จำเป็นจะต้องทำ ถึงอย่างนี้ มีแต่บอกให้ละกรรมชั่ว ทำกรรมดีไปก่อนเรื่อย ๆ เหมือนกับแสวงหาบันไดไปก่อน ให้ได้บันไดที่ดี ไปก่อน แล้วจึงจะพาดไปสู่จุดสูงสุด ที่อยู่เหนือกรรม; กล่าวคือมีการตัด วัฏฏสงสาร การวนเวียนซ้ำซากไปได้.

ในการที่เรายังหักล้างสารวัฏฏไม่ได้ ยังทำวงกลมนี้ให้แตกหักไม่ได้ ยังหยุดยังไม่ให้มันหมุนต่อไปอีกไม่ได้นั้น เพราะเราถูกลวงด้วยของเป็นคู่ อย่างที่กล่าวแล้ว. เพราะฉะนั้น สารวัฏฏไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากกิเลส ที่เป็นเหตุให้ทำกรรม แล้วรับผลของกรรม ผลของกรรมก็ส่งเสริมกิเลสให้ เกิดขึ้นอีกเรื่อยไป; นี่เป็นเรื่องกฎแห่งกรรม ที่แท้จริง ของพระพุทธเจ้า. เรื่องดี - เรื่องชั่ว เรื่องบุญ - เรื่องบาป เรื่องหญิง - เรื่องชาย เรื่องอร่อย - ไม่อร่อย ไพเราะ - ไม่ไพเราะ ซึ่งมีคู่ตั้งมากมาย จนนำมากล่าวให้หมดไม่ได้กัน

ล้วนเป็นของที่เป็นคู่ๆ คู่ๆ มันมีอยู่ในโลก เต็มไปในโลก เป็นที่เกิดของ
 โลกธรรม ที่ทำให้เกิดความยินดีในร้าย. โลกธรรมนี้ ย่อมครอบงำสัตว์โลก
 อยู่ตลอดเวลา ใครไม่รู้เท่าก็เบียดไปด้วยกิเลส นี้จะเอาตัวรอดจากความทุกข์
 ได้อย่างไร. โลกสมัยนี้เบียดไปด้วยกิเลสที่เกิดมาจากโลกธรรมมากขึ้น จึงเป็น
 โลกของวัตถุนิยม มีผลเป็นความระส่ำระสาย ลำบากยากเข็ญอย่างที่ประจักษ์
 ทาอยู่ ว่ามันเป็นโลกยุคที่ระส่ำระสายที่สุด ในปัจจุบัน.

ชาวโลก ที่เราเรียกว่าเป็นชาวโลก ได้เต็มปาก ก็คือว่ายังอยู่ในวิสัย
 ของโลกธรรม แต่เราจะทนเป็นชาวโลกชนิดนั้นเรื่อยไปหรือ; มันก็นับว่า
 น่าสมเพชเวทนา. พระพุทธศาสนาไม่มีประโยชน์แก่ชาวโลกชนิดนี้. หากเรา
 จะเป็นชาวโลก ที่ได้รับประโยชน์จากพุทธศาสนาแล้ว ก็ควรจะศึกษาในลักษณะ
 ที่จะอยู่เหนือโลก ที่จะไม่เบียด ด้วยฝนคือกิเลส อันเกิดมาจากวัตถุนิยมหรือ
 การครอบงำของโลกธรรมอีกต่อไป. นี้ เป็นความมุ่งหมายโดยตรงของ
 พุทธศาสนา. เมื่อพุทธศาสนามีจุดมุ่งอย่างนี้ ก็มีวิธีปฏิบัติเสนอให้ได้ตามนั้น
 โดยให้ประพฤติปฏิบัติถึงที่สุดของโลก ที่เรียกว่า “นิพพาน” เพื่ออยู่กันเป็น
 สงบสุขเหมือนกับบรรพบุรุษของเราสมัยหนึ่ง ซึ่งแม้แต่บทเพลงใช้กล่อมลูก
 ก็มีพูดถึงโลกุตตรธรรม หรือนิพพานโดยตรง.

อาตมาขอยุติการบรรยายในรอบปีนี้ ลงเพียงเท่านี้.

รายการตอบปัญหาท้ายคำบรรยาย

ต่อไปนี้เป็นเวลาสำหรับตอบปัญหา ไขข้อข้องใจแก่ท่าน นักศึกษาทั้งหลาย ปัญหาที่มีมาก คงจะไม่มีเวลาพอตอบได้ทั้งหมด ฉะนั้นจะตอบตามลำดับ :

๑. **ปัญหาที่ว่า :** *กรรมดี หรือกรรมชั่ว ที่บุคคลกระทำแล้วในชาติก่อน จะส่งผลมาถึงชาตินี้หรือไม่ ?*

คำตอบเรื่องนี้ ได้มีอยู่แล้วในการบรรยายบางครั้ง หลายแห่ง แต่ว่า อาจจะไม่ชัดพอ จึงขอให้คำตอบที่มีประโยชน์ที่สุดว่า : คำว่า “ชาติ” นั้นมีความหมาย ๒ ชนิด คือหมายถึงความเกิดขึ้นของจิต ขณะหนึ่ง ๆ ขณะหนึ่ง ๆ เรียกว่า ชาติหนึ่ง อย่างนี้ก็มิ. เช่นว่าเราเปลี่ยนความคิด หรือความคิดนึก เรื่องใดเรื่องหนึ่งในจิต ไปครั้งหนึ่ง ก็เรียกว่าเกิดใหม่อีกครั้งหนึ่ง ; เพราะว่าเป็นขณะหนึ่ง เราอาจจะมีจิตใจต่ำ อย่างคนต่ำคนทราม แล้วต่อมาอีกครู่หนึ่ง เราเปลี่ยนความรู้สึกใหม่ กลับเป็นมีความรู้สึกสูง ก็เลยกลายเป็นคนละคน หรือว่าในบางกรณี คนบางคน ขอภัยที่จะต้องกล่าวว่ามีความรู้สึกอย่างสัตว์ ในขณะนั้นเขาก็เป็นสัตว์ เกิดเป็นสัตว์ ; ต่อมาเขามีจิตใจอย่างเทวดา เขาก็กลายเป็นเทวดา. อาการเปลี่ยนเกิดไปอย่างนี้ ก็เรียกว่า “ชาติ – ความเกิด” ในที่นี้เหมือนกัน.

เมื่อสิ่งที่เรียกว่า ชาติ หมายได้แบบนี้แล้ว ผลของการที่กระทำ ย่อมส่งถึงกันระหว่างชาติ ในความหมายเช่นนี้ได้แน่ โดยไม่ต้องสงสัย และท่าน

ทั้งหลายก็พอจะเห็นได้เอง เกี่ยวกับการเกิดแห่งจิต เป็นความคิดนึกเช่นนั้น ; ทั้งส่วนใหญ่ที่สุดในหลักธรรมตามพระพุทธศาสนา ก็พุ่งเล็งถึง “ชาติ” ในลักษณะเช่นนั้น.

แต่ที่นี้ ถ้า “ชาติ” จะให้หมายถึงชาติ ที่พูดกันโดยโวหารธรรมคาสามัญทั่วไป ว่าเกิดมาชาติหนึ่ง คืออยู่ประมาณ ๑๐๐ ปีเป็นอย่างมาก แล้วก็ตาย. ตายแล้วก็เกิดใหม่ เรียกว่าชาติใหม่, ชาติอย่างนี้ หมายถึงกว้างยาวนานเป็นชาติ ๆ. และตัวปัญหาที่ถาม ก็ถามว่ากรรมที่ทำไว้ในชาติก่อนจะมาถึงในชาติใหม่นี้อีกหรือไม่? เรื่องนี้ถ้าเกณฑ์ให้ตอบปัญหาข้อนี้ มันก็ต้องเกณฑ์ให้ผู้ถามนั้น ศึกษาเรื่องอะไร ๆ อีกมากมายหลายวัน หลายเดือนทีเดียวจะไม่เอา; เพราะจะต้องศึกษาเรื่องกรรม เรื่องวิญญาน เรื่องอะไรต่าง ๆ นานา. แต่มีทางที่จะตอบได้ว่า ตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา ก็ได้ปฏิบัติเสธชาติในลักษณะเช่นนั้น และถือว่าผลกรรม ก็มีทางที่จะเกี่ยวเนื่องระหว่างชาติเช่นนั้นได้เหมือนกัน. เพราะว่า ชาติ ในลักษณะเช่นนั้นเราเปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีพืชพันธุ์ หรือหัวเหง้าเหลืออยู่ใต้ดิน ในเมื่อต้นเดิมมันตายแล้ว เมื่อถึงฤดูใหม่ มันงอกขึ้นใหม่อีก. พืชที่เหลืออยู่ใต้ดิน ไม่ปรากฏที่หนึ่ง แล้วก็กลับงอกออกมาอย่างนี้ มันย่อมมีอะไรที่เป็นการกระทำอยู่ในการงอกครั้งก่อน มันย่อมมีปฏิกริยาบ้าง ถึงการงอกครั้งถัดมา แม้มันจะน้อยมาก จนเราไม่สังเกตเห็น แต่ก็ต้องถือว่ามัน เพราะถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว มันจะเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร. ถ้าพันธุ์ไม้พันธุ์นั้น มันสืบต่อยั่งยืนไปหลายสิบปี หลายร้อยปี พันปี ล้านปี มันก็เปลี่ยนแปลงไปได้; นี่ก็ถือว่ามันมีอะไรเป็นปฏิกริยาเพิ่มขึ้น ๆ แฝงอยู่ในนั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการงอกครั้งใหม่ ๆ เรื่อยไป. ในกรณีของพืชพันธุ์ของต้นไม้เช่นนั้น เราไม่เรียกว่าเป็นการทำกรรม หรือผลของกรรมของมัน เราเรียกเพียงว่าเป็นกริยาแล้วเกิดปฏิกริยา ซึ่งก็พอจะเห็นได้ว่ามันมีผลข้ามชาติตามประสาของต้นไม้ซึ่งก่อนไปทางวัตถุมาก ๆ.

นี้ ในกรณี กรรม การกระทำของสัตว์ที่มีจิตใจวิวัฒน์สูงขึ้น ก็เหมือนกันกับภิกขุ หรือปฏิบัติกรรมดี แต่มันยิ่งประณีตขึ้นไปอีก เพราะมีเจตนา มีจิต มีวิญญาณที่เข้มแข็ง เค้นซักกว่า. เพราะฉะนั้น ถ้ามันมีความแน่นอนในข้อที่ว่า เมื่อร่างกายแตกดับแล้ว เชื้อหรือพืช กล่าวนั้นคือผลกรรมที่ปรุงแต่ง วิญญาณนั้น ยังเหลืออยู่สำหรับการงอกใหม่ในชาติหน้า มันก็สืบเนื่องต่อกันไปได้.

แต่โดยเหตุที่เรื่องการเกิดใหม่นี้ เป็นเรื่องที่อยู่ในฐานะที่ไม่อาจจะพิสูจน์ให้เห็นได้อย่างวัตถุ เป็นเรื่องที่จะต้องพลอยเชื่อไปตามบุคลิกของกาลามสูตร เป็นการยากที่เราจะไปเชื่อตามเขาว่าตายแล้วเกิดใหม่อีก ได้รับผลกรรมอีก. เราฟังเรื่องชนคนไว้เสียก่อนก็ได้ เรามาชวนกันสนใจเรื่องชาติที่เป็นปัจจุบันกันดีกว่า คือชาติที่เกิดขึ้นเป็นขณะจิตนี้ดีกว่า. ให้เห็นชัดว่าปัญหาเฉพาะหน้านี้ รีบด่วนกว่า; แล้วเรารีบทำ อย่าให้เราเองมีความทุกข์ คือดับทุกข์ให้ได้เสียในชาตินี้ ดีกว่า และถูกกว่า.

ถ้าดับทุกข์ในชาตินี้ได้แล้ว ชาติหน้ามันหมดไปเอง ปัญหาของชาติหน้าถูกร้างับ หรือถูกสะสางหมดไปเอง ด้วยการแก้ปัญหของชาตินี้สิ้นไป. แปลว่าเราฆ่ากิเลสให้สิ้นไปได้ในชาตินี้ เรื่องชาติหน้าก็ยกเลิกกัน คือมันไม่มี. ถ้าตีขลุ้มเอา อย่างว่าชาตินี้ทำดี ถ้าชาติหน้ามีแน่ ต้องดีแน่; ก็ปลอดภัยอยู่แล้ว. ถ้าชาตินี้ทำชั่ว ชาติหน้าก็ต้องชั่วแน่; เพราะฉะนั้นอย่าทำชั่วดีกว่า; เพราะว่าหลักเกณฑ์มันอย่างเดียวกัน. ถ้าเกิดมาอีก ก็มีปัญหอย่างเดียวกันอีก เพราะฉะนั้น รีบแก้ปัญหานี้เสียแต่ชาตินี้ ยังดีกว่า. ด้วยเหตุนี้เรื่องกรรมที่พูดถึงชาติหน้านั้น ไม่ค่อยพบในพุทธภาษิตโดยตรง; พบมากที่สุด คาคคินไปหมด ก็แต่ในเรื่องที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง เพื่อจะจูงใจบุคคลให้กลัวบาปกลัวกรรมมากขึ้น ถึงกับในบางแห่ง ผู้แต่งว่าไว้ดี หรือพูดมากไปกว่าที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้เสียอีก.

๒. **ปัญหาที่ว่า :** กระผมเห็นว่าการศึกษาที่พระบางนิกายไม่ยอมและต้อง
 ภาชนะที่ทำด้วยโลหะเงิน เมื่อมีผู้ศรัทธานำอาหารมาถวายก็ดี หรือไม่ยอม
 ลงอุโบสถร่วมกับพระนิกายอื่น นอกจากตนก็ดี เป็นการกระทำที่ไม่ถูกต้อง
 เพราะการกระทำเช่นนั้นเป็นการดูถูกดูแคลงอยู่ด้วยของเป็นคู่ชนิดหนึ่ง มิใช่หรือ ?
 มันทำให้ห่างจากสภาพของพระอริยเจ้าออกไป ความเห็นเช่นนั้นถูกต้องหรือไม่ ?

นี่ก็ถือว่าเป็นความเห็นที่ถูกต้อง คือว่านั่นเป็นเรื่องของศีลธรรม
 ที่อาตมาได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นเรื่องในขั้นต้นของผู้ที่ยังมีอุปาทานยึดถือ จึงต้อง
 ตกอยู่ในการดูถูกดูแคลงของเป็นคู่ เห็นเป็นของต้องห้าม เห็นเป็นของไม่ต้องห้าม,
 เห็นเป็นเงิน และมีใช้เงิน อย่างนี้เป็นต้น. แต่มันเนื่องจากการที่ผู้หนึ่ง ยังอยู่
 ในระดับเริ่มแรกของการปฏิบัติธรรม ยังอยู่ในขั้นของศีลธรรม เขาจึงมี
 ระเบียบปฏิบัติอีกประเภทหนึ่ง เรียกว่า “วินัย” ซึ่งไม่ใช่เกี่ยวกับธรรมะ. ส่วน
 การที่เรามาสอนกันถึงเรื่องการหลอกลวงของสิ่งที่ เป็นคู่ และไม่ตกอยู่ใต้อำนาจ
 ของสิ่งที่ เป็นคู่ นั้น หมายถึงเรื่องธรรมะ เรื่องสัจธรรม; ยิ่งกว่านั้นยังเป็น
 เรื่องชั้นสูง ไม่ใช่ธรรมชั้นต้น.

ส่วนเรื่องไม่ให้พระจับภาชนะเงินหรือทอง ในนิกายไหนก็ตาม เป็น
 เรื่องวินัย เป็นเรื่องบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติขึ้น เพื่อหมู่เพื่อคณะ
 ตามเหตุผลเฉพาะหน้า ไม่ใช่สัจธรรมของธรรมชาติ. เรื่องเกี่ยวกับวินัย
 ที่พระพุทธเจ้าตรัสนี้ เราถือว่าเป็นเหตุผลส่วนพระองค์ของพระพุทธเจ้า เท่าที่
 ท่านเห็นควร. ในเมื่อท่านบัญญัติแล้ว เราก็ปฏิบัติเคร่งครัดในส่วนที่เป็นวินัย
 ในฐานะที่เป็นวินัย คือเป็นเครื่องควบคุมหมู่คณะให้เรียบร้อย อย่าให้เกิดความ
 ร้าวรานกันขึ้นได้บ้าง หรือเพื่อมิให้ชาวโลกกำหนดิตีเยนหมู่คณะนี้บ้าง; อย่างนี้
 เรียกว่าวินัย. พระพุทธเจ้าองค์ของเราได้ตรัสข้อความเกี่ยวกับการบัญญัติ
 ของพระพุทธเจ้าบางองค์ว่า บางองค์ไม่ได้บัญญัติวินัยต่าง ๆ นี้เลย ก็ยังมี

ศาสนาได้ มีพระอรหันต์ได้เหมือนกัน ; แต่ว่าหมู่คณะไม่ค่อยเรียบร้อย ไม่อยู่ในสภาพที่เรียบร้อย. เพราะฉะนั้นจึงมีการบัญญัติวินัย เพื่อความเรียบร้อย เพื่อความราบรื่นในเมืองกัน ในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ของพวกเรา.

อีกอย่างหนึ่ง เราก็จะเห็นได้ว่า แม้ในศาสนายุคกาลของพระพุทธเจ้า องค์^{นี้}เอง ในตอนระยะแรก ๆ ตอนราว ๒๐ - ๓๐ พรรษาแรก พระองค์ก็ยังไม่ได้บัญญัติวินัย เรื่องห้ามจับเงินจับภาชนะเงินเหล่านี้ ; แม้เรื่องห้ามไม่ให้ฉันอาหารในเวลาวิกาล ก็ยังไม่มี. เพราะฉะนั้นพระอรหันต์ทั้งหลายในตอนแรก ๆ ยังฉันอาหารได้ทุกเวลา ไม่จำกัดว่าเวลานั้นเวลานี้ ท่านฉันน้อยครั้งอยู่แล้ว และเท่าที่จำเป็นอยู่แล้ว และฉันด้วยจิตใจที่เป็นธรรมอยู่แล้ว. นี้ก็แปลว่าการบรรลุมรรคผล ในส่วนปฏิบัติสังขารม^{นี้} ไม่ได้เกี่ยวกับวินัยเหล่านี้เลย. ท่านเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็หมดปัญหาเรื่องวินัย แต่ท่านก็สมัครถือวินัย เพื่อให้เป็นแบบอย่างที่ดี เป็นหมู่คณะที่ดี เสมอกันกับพระภิกษุองค์อื่น ๆ ไม่ว่าจะ^{นี้}จะเป็นพระอรหันต์ หรือไม่ใช่พระอรหันต์ ทั้ง ๆ ที่ไม่จำเป็นสำหรับท่าน แต่จำเป็นสำหรับคนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์. ^{นี้}เรียกว่าระเบียบวินัยของหมู่^{นี้}ที่ทำให้หมู่^{นี้}งดงาม.

ถ้าศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ไหนมีการบัญญัติวินัย ศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์นั้น จะเป็นระเบียบและอยู่ยืนยาวนานมาก. ศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ไหน ไม่มีการบัญญัติวินัย แม้จะมีผู้บรรลุมรรคผลนิพพานเป็นพระอรหันต์กัน ได้ก็จริง แต่หมู่คณะไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย ระส่ำระสายเร็ว ตั้งอยู่ได้ในระยะกาลน้อย ศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์นั้น ก็สาบสูญไปเร็ว. ^{นี้}เราควรถือว่าเป็นเรื่องวินัย ไม่มาพัวพันกันกับการถูกลวงด้วยของเป็นคู่^{นี้} ซึ่งเป็นธรรมะชั้นสูง.

พระอรหันต์ ไม่ยึดมั่นด้วยอุปาทาน ถ้าหากว่าให้ท่านถือวินัย ไม่ให้ไปลูบ หรือไม่ไปแตะต้องภาชนะเงินหรือทอง อย่างนี้ก็ไม่ใช่ที่ท่านไม่ไปแตะต้อง ด้วยอำนาจอุปาทาน หรือยึดถือในเรื่องของวินัย; แต่เป็นเรื่องที่ท่านทำให้มันสม่าเสมอกัน เพื่อเห็นแก่ผู้อื่น; มันแตกต่างกันอย่างนี้. ที่นั่นถึงแม้ว่าท่านไปถูกเงินหรือทองก็ไม่มีอาบัติ ไม่เป็นโทษ ไม่เป็นอาบัติ แต่ท่านก็ยังยอมแสดงอาบัติ ถ้าหากว่าได้ไปถูกต้องเข้า เพื่อเห็นแก่ความสม่าเสมอระเบียบเรียบร้อย ของหมู่คณะ.

การที่พระสงฆ์ไม่ยอมลงอุโบสถกับพระต่างนิกาย นี้ก็เป็นเรื่องยึดถือหรืออุปาทานมาก ๆ เป็นเรื่องที่ไม่เคยมีในสมัยพระพุทธเจ้า เพราะไม่เคยมีการแยกนิกาย. มันเป็นเรื่องของอุปาทาน เป็นเรื่องของบุคคลที่ไม่รู้ ว่าความเป็นพระที่แท้จริงนั้น อยู่ที่ตรงไหน. เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องพูดถึง เพราะไม่ใช่เรื่องพระพุทธศาสนาเสียแล้ว เป็นเรื่องส่วนตัวของบุคคลบางคน บางหมู่ บางคณะ เสียแล้ว.

๓. **ปัญหาที่ว่า :** ชาคคต่างๆ ในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องจริงหรือเป็นเรื่องที่ท่านผูกขึ้น เป็นปุคคลาธิษฐาน เพื่อสอนคนใจ เพราะสอนหลักธรรมโดยตรงก็ไม่เข้าใจ. กระผมเข้าใจอย่างนี้ถูกหรือไม่ ?

กัมภีร์ชาคคในบาลี ไม่มีท้องถิ่นทาน ในที่นี้เสียขาย ที่ไม่ได้เอาเล่มพระไตรปิฎก มาเปิดให้ดู คือว่าสิ่งที่เรียกว่าชาคค ในพระไตรปิฎกจริง ๆ นั้นมันไม่มีท้องถิ่นทาน มีแต่คำพูดสั้น ๆ เป็นใจความสำคัญ เป็นหลักธรรมะทั้งนั้น. แต่พอถึงชั้นหลัง มายุกะที่มีการแต่งอธิบายพระไตรปิฎก คือชั้นอรรถกถาชาคค อันเป็นกัมภีร์แต่งเล่าประกอบตัวคาถาเหล่านั้น เขาเอามาแต่งให้เป็นนิทานเล่าถึงเรื่องที่ว่า ทำไมพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสข้อความนี้ พระองค์ได้เล่า ยกอุทาหรณ์อย่างไรบ้าง; และยังมีนักเลงทางหนังสือ ยุคหลัง ๆ ต่อมาอีกแต่งเพิ่ม

เป็นเรื่องกลับชาติให้แก่ตัวละครในชาติกเข้าอีก ว่าคนนั้นกลับชาติมาเป็นคนนั้น คนโน้นกลับชาติมาเป็นคนนั้น.

เราต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ไปตั้งแต่ต้นเสียก่อน ว่า ความมุ่งหมายเดิมของท่านนั้น ไม่ใช่ต้องการจะให้พี่น้องนิทานชาติกเหล่านั้น และยึดถือตัวชาติกนั้น; แต่หากต้องการเพียงใช้ชาติกนั้น เป็นเครื่องช่วยความจำ เพราะมันทำให้จำง่ายกว่าที่จะจำข้อความยากๆ ที่เป็นตัวธรรมะล้วน. ถ้าเราจำเนื้อความแห่งท้องเรื่องในนิทานชาติกนั้นได้ เราจะจำใจความของหลักธรรมข้อนั้นได้ง่าย. คนที่มีการศึกษาน้อยจำนิทานสะดวกกว่า. ด้วยการเล่านิทานชาติกเรื่อย ๆ มา นี้ ทำให้คำสอนต่างๆ ที่เป็นคติต่างๆ ได้ยั่งยืนมาได้เป็นพัน ๆ ปี, ถ้าไม่ใส่ไว้ในเปลือก หรือท้องนิทานแล้ว มันสูญไปนานแล้ว ไม่มาถึงพวกเราแน่.

การที่หลักธรรม หรือคติข้อใดข้อหนึ่งของคนเมื่อหลายพันปีมาแล้ว มาถึงเราสมัยนี้ได้ ก็เพราะว่าเขาใส่ไว้ในภาชนะที่ตีที่สุด คือนิทาน. นิทานเป็นเปลือก หรือภาชนะ ที่ตีที่สุด ที่จะรักษาคติธรรมอันนั้นไว้ได้เป็นเรื่องราว มาจนถึงบัดนี้. เพราะฉะนั้น เราควรจะต้องถือว่าเป็นวิธีการ หรือเป็นอุบายที่ฉลาดที่สุด ที่ท่านให้มีชาติก หรือนิทานชาติก และเหมือนกันโดยมาก กับนิทานของกรีก คือทั้งอินเดีย ทั้งกรีก มีวิธีคล้าย ๆ กันมากที่สุด. นี่ก็แสดงว่ามีการติดต่อสัมพันธ์กันใกล้ชิดมาก แม้แต่ของอียิปต์ หรือของจีนโบราณ. นี่ก็ควรนับว่าที่แท้ก็คือเครื่องมือชนิดหนึ่ง ซึ่งแทนกระดาษพิมพ์ หรือเล่มสมุดหนังสือ ซึ่งไม่มีใช้กันในสมัยนั้น. เพราะสมัยนั้นไม่มีการขีดเขียน ไม่มีอะไรแล้วจะให้ผู้คนจดจำสืบ ๆ กันมาอย่างไร เขาก็ต้องมีวิธีการอย่างนี้ ซึ่งจะสงวนรักษาของคืนนั้นไว้บ้าง โดยการเล่านิทานที่ชวนฟัง ชวนจำ จำง่ายดังนี้.

เราอย่าไปเชื่อตามตัวหนังสือในชาตคนนั้น ๆ ว่าคนพูดได้แล้ว สัตว์ก็พูดได้ นั่นมันไม่ใช่ตัวเรื่องที่ต้องการให้ฟัง หรือให้จำ. ตัวเรื่องนั้นอยู่ที่ว่าคนและสัตว์นั้น พูดว่าอย่างไร แล้วมันจริงตามนั้นหรือไม่ ควรยึดถือเป็นหลักหรือไม่. เพราะฉะนั้น พอเราได้ยินว่าคน หรือสัตว์ ที่เป็นพระโพธิสัตว์ ได้กล่าวว่อย่างไร แล้วก็มาพิจารณาดู ตามหลักกาลามสูตรตามเคย พบข้อที่สมเหตุสมผล ควรปฏิบัติตาม เราก็นำไปปฏิบัติตาม. หากมาถึงสมัยเรา ซึ่งมีการพิมพ์เป็นหลักฐานอย่างเวลานี้แล้ว นิทานนั้นก็ไม่ต้องมีความจำเป็นไปเอง. ข้อที่ควรสนใจอยู่ที่ศีลธรรม ที่เป็นแก่นสาร เป็นใจความสำคัญของตัวชาตคนนั้น ๆ ต่างหาก; ฉะนั้น เราจึงไม่ต้องสนใจเรื่องตัวชาตคนนั้น ๆ มากไป.

ที่นี้ หากฟังเสียงไปในแง่อื่น ที่ไม่ใช่ทางสังฆธรรม หรือทางศาสนา มันกลับปรากฏว่ามีประโยชน์มาก. กล่าวคือข้อความในชาตคน เช่น ในคัมภีร์อรรถกถาชาตคน ที่แต่งขึ้นแต่โบราณนั้น เกิดเป็นประโยชน์แก่นักประวัติศาสตร์ และนักวรรณคดีมาก. มีคนเขาแต่งหนังสือประวัติศาสตร์อินเดียสมัยพุทธกาลนั้น จนได้รับรางวัลในการทำวิทยานิพนธ์ชั้นมหาวิทยาลัยทีเดียว; ที่แท้ส่วนมากก็เอาไปจากชาตคน คืออรรถกถาของสุดตันตปิฎก นั่นเอง. นี่มันเป็นประโยชน์ทางอื่น มากถึงอย่างนี้. ถ้าว่าสิ่งเหล่านี้มิได้มี โลกเราก็จะขาดประโยชน์ส่วนนี้ไป. เราอย่าไปฟังเสียงแต่คำคนเดียว แล้วไปดูถูก ดูหมิ่น เสียทั่วไป; มันมีประโยชน์ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งแน่นอน.

๔. ปัญหาที่ว่า : ตามที่ทางพุทธศาสนา ถือว่ามีสังสารวัฏฏ์ ของสรรพสัตว์นั้น จะไม่เป็นการยืนยันการตายแล้วเกิดอีก ก็มีชาติหน้า อย่างนี้ไม่ขัดกับคติทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันนี้ไปหรือไม่ ?

ถูกแล้ว พุทธศาสนามีเรื่องสังสารวัฏฏ์ มีการเวียนว่ายตายเกิด จริง; แต่จะขัดกับหลักวิทยาศาสตร์หรือไม่นั้น ขอให้ฟังให้ดี : นี้ เราตอบว่า

ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ของวัตถุ เอาส่วนวัตถุที่เห็น ๆ เป็นเกณฑ์ ก็คงชัดแน่ ๆ ; แต่ถ้าเป็นวิทยาศาสตร์ของธรรมชาติอย่างกว้างขวางทั่ว ๆ ไป ไม่ตกหลุมแต่ในวงความคิดเพียงวัตถุนิยมแล้ว มันก็ไม่ชัด. เพราะว่า คำว่าวิทยาศาสตร์ หรือในภาษาสากลเรียก science นั้น มันกว้างมาก เป็นเรื่องทางจิตก็ได้ ทางความคิดนึกก็ได้ ซึ่งเราไม่ค่อยได้เรียนกัน ไม่ค่อยได้สนใจกัน ; สนใจกันแต่วิทยาศาสตร์ทางวัตถุ เลยไม่เข้าใจเรื่องสังสารวัฏฏ์ หรือการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งเป็นเรื่องทางจิต ; ฉะนั้นจึงอาจจะเกิดรู้สึกว้าขี้กับวิทยาศาสตร์ชั้นมากก็ได้.

แต่เมื่อได้ศึกษาจนถึงฝั่ง ถึงตลิ่ง ของสิ่งที่เรียกว่า วิทยาศาสตร์ อันหมายถึงเรื่องทางจิตใจก็ได้ด้วยแล้ว มันไม่ชัดกัน. เรื่องทางจิตใจก็เป็นธรรมชาติ อย่านำเข้าไปว่าเรื่องทางจิต - ทางใจ หรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทางจิตใจนั้น เป็นเรื่องนอกเหนือธรรมชาติ ; ที่แท้มันเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง แต่เป็นธรรมชาติฝ่ายนามธรรม หรือฝ่ายจิต ; เป็นคู่กันกับวิทยาศาสตร์ฝ่ายวัตถุ หรือฝ่ายรูปธรรม. เรารู้จักกันแต่วิทยาศาสตร์ฝ่ายรูปธรรม มันก็ยังขาดอยู่อีกครึ่ง คือวิทยาศาสตร์ฝ่ายนามธรรม ฝ่ายจิต ฝ่ายวิญญาณ. ถ้าได้ศึกษาเรื่องนั้นดีแล้ว จะพบว่ากฎเกณฑ์เรื่องกิเลส เรื่องกรรม เรื่องวิบากของกรรม หรือเรื่องสังสารวัฏฏ์ นี้ เป็น scientific อย่างยิ่ง ก็จะพิสูจน์ได้ด้วยกฎของวิทยาศาสตร์ สมเหตุสมผล ตามหลักวิทยาศาสตร์เสมอ แต่ต้องฝ่ายนามธรรม.

๕. ปัญหาที่ว่า : ตามบาลีมีอยู่ว่า เทวดาที่ปรารถนาสุคติปรารถนามาเกิดในโลกมนุษย์นั้น ย่อมเป็นการรับรองว่าเทวดามีตัวจริง และสวรรค์ก็มีตัวจริง. ถ้าเชื่อว่ามีจริงเช่นนั้น จะไม่เป็นเรื่องเหลวไหลตามคติในยุคปัจจุบันไปหรือ ?

ปัญหานี้ ผู้ถามได้ยึดเอาหลักที่อาตมาได้บรรยายไปในวันก่อน ๆ ถึงตอนที่กล่าวว่ เทวดาที่ปรารถนาสุคติ หากอื่นไม่ได้ ไม่พบ ต้องมาหาใน

มนุษย์โลก ซึ่งมีพระรัตนตรัย; เลยยึดเอาว่าถ้าอย่างนั้น บาลีสก็ยืนยันว่าตัวเทวดามีจริง สวรรค์มีจริง? อาตมาอยากจะขอตอบว่า ในบาลีสก็กล่าวเช่นนั้นจริง และมีในรูปพระพุทธรูปภาพิตจริง; แต่ความหมายนั้นหมายถึงเทวดาเป็นตัวบุคคลลาธิฐานเช่นนั้นจริงหรือไม่ เป็นอีกปัญหาหนึ่ง. เรื่องเทวดานี้ก็อยู่ในหลักเกณฑ์เดียวกันที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านสอนไว้ว่า ถ้าไม่ "มองเห็น" ได้ด้วยตนเองแล้ว อย่าไปเชื่อตามตึกว่า เพราะฉะนั้น ส่วนที่พูดถึงตัวเทวดาหรือสวรรค์นั้น ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ. ประเด็นสำคัญมันอยู่ที่ว่า คนที่มัวเมาอยู่ด้วยกามคุณอย่างเทวดา และจะเป็นเทวดาอยู่ที่ไหนก็ตาม ผู้ที่มัวเมาอยู่แล้วยากที่จะมีจิตใจที่โปร่ง หรือแจ่มใสเพียงพอ ที่จะเข้าใจเรื่องดับทุกข์หรือเรื่องนิพพาน. เพราะฉะนั้น เทวดาเมื่อสำนึกถึงความที่ตนมัวเมาอยู่ในกามคุณ หรือในสวรรค์ได้ ก็เกิดความสลดสังเวชตัวเอง ว่าที่นี้ไม่ใช่ที่เอาตัวรอดเสียแล้ว; ควรจะเป็นในที่ที่ไม่มัวเมาในกามคุณมากถึงเช่นนั้น; ควรจะเป็นที่ที่จะหาเรื่องราวของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือเรื่องดับทุกข์นั้นได้โดยง่าย. เพราะฉะนั้นโลกที่ดี ที่น่าเกิด ก็ควรจะเป็นมนุษย์โลก แทนที่จะเป็นเทวโลก. เพราะฉะนั้นประเด็นสำคัญอยู่ตรงที่ว่า ควรจะอยู่ในที่ที่หาพบพระรัตนตรัยได้ง่าย หรือทำการดับทุกข์ได้ง่าย; เลิกพูดถึงมนุษย์โลกหรือเทวโลก ซึ่งไม่ใช่ประเด็นสำคัญ.

ที่นี้ อาตมาอยากจะชี้แจงต่อ ถึงข้อที่ว่าทำไม คำว่า เทวดา หรือ คำว่า สวรรค์ นี้ มามีอยู่ในพระพุทธรูปภาพิต และอยู่ในพระไตรปิฎกโดยตรง. ทั้งนี้ก็เพราะว่า ในประเทศอินเดียสมัยนั้น มีความเชื่อเรื่องเทวดา เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ นี้อยู่โดยสมบูรณ์แล้ว มีรายละเอียดชัดเจนเหมือนที่กล่าวกันทุกอย่างมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าบังเกิดขึ้น. พอพระพุทธเจ้ามีขึ้นในโลก เรื่องเหล่านี้มันมีอยู่แล้ว จะไปเสียเวลาหักล้าง ก็ไม่ไหว พิสูจน์ให้คน โง่เห็นไม่ได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงพลอยตรัสเอออวย ไปตามคำที่พูด ๆ กันอยู่

แต่แล้วก็ทรงแสดงสิ่งที่ดีกว่า ให้เขาเลิกละความสนใจ หรือติดแน่นในสิ่งนั้นเสีย ให้เลิกละความติดแน่นในนรก ในสวรรค์ ในเทวโลก พรหมโลก เหล่านั้นเสีย โดยมาเอาสิ่งที่ดีกว่า คือเรื่องโลกุตตระหรือนิพพาน ; ทั้ง ๆ ที่ไม่ต้องเสียเวลา พิสูจน์เรื่องเทวตา เรื่องนรกสวรรค์ ชนิดนั้น ว่ามันมีข้อเท็จจริงโดยแท้จริงอย่างไร.

มีอยู่ในพระไตรปิฎกบางแห่ง พระพุทธเจ้าตรัสว่า เรื่องเทวตานี้ เขาพูดกันอย่างเอิกเกริก ทัวไปอยู่แล้ว เสียเวลาที่จะไปฝึกความรู้สึกรู้สีกของเขา ; แล้วเราเองก็ต้องการอีกอย่างหนึ่งต่างหาก สิ่งที่ต้องการไม่ได้เป็นอันเดียวกับที่ต้องการให้เขาหลงไหลในสวรรค์ ไม่จำเป็นที่จะต้องอธิบายเรื่องนรกสวรรค์ ซึ่งเป็นสิ่งที่พิสูจน์กันเดี๋ยวนั้นไม่ได้. ถ้าหากว่าผู้นั้นจะมีปฏิหาริย์มาก ถึงกับบังคับจิตผู้คน หรือกลุ่มประชาชนให้เห็นนรก เห็นสวรรค์ ด้วยอำนาจจิตได้อย่างแท้จริง ; ซึ่งสวรรค์และนรก จะจริงไม่จริง ไม่ทราบ ; แต่เราสามารถบังคับด้วยปฏิหาริย์ให้พากันเห็นชัดเจนแท้จริง จนมีความเชื่ออย่างนี้ก็ได้. พระพุทธเจ้าท่านก็ทำได้เป็นของง่าย ๆ แต่ท่านก็ไม่ประสงค์จะทำอย่างนั้น ; กลับเอออวยไปในบางส่วน ว่าให้ท่าน รักษาศีล นี้แหละจะเป็นทางให้ได้สวรรค์. แล้วเมื่อได้สวรรค์มาแล้ว เป็นอย่างไร ท่านก็ชี้ให้เห็นว่าสวรรค์นั้น มันเต็มไปด้วยโทษ คือความหลงไหลอย่างไร แล้วจึงทรงแสดงโทษของสวรรค์ ผู้นั้นก็พร้อมที่จะรู้เรื่องโลกุตตระ. เขาเห็นจริงเชื่อจริงมาตามลำดับ ว่าท่าน ศีล ให้เกิดสวรรค์, สวรรค์มีลักษณะอย่างนั้น ๆ ประกอบไปด้วยอาทินพ – คือโทษ ทำให้โง่ให้หลง ให้วนเวียนในวัฏฏสงสารอย่างนั้น ๆ จึงมีจิตใจพร้อมที่จะรู้เรื่องอริยสัจจ์ หรือเรื่องของโลกุตตระ.

อุปายวิธีทางธรรมเช่นนี้ เราจะเรียกว่าพระพุทธเจ้าท่าน ฉลาดในการ สวมรอย หรืออะไรก็ตามเถิด แต่ด้วยความจำเป็นมันบังคับให้ทำได้เพียงเท่านั้น

จะไปพิสูจน์เรื่องนรก สวรรค์ กันมากกว่านั้น ก็ไม่มีเวลา ไม่ใช่สิ่งที่จำเป็น ทั้งไม่ได้ประโยชน์อะไร ; เพราะเรื่องที่สำคัญนั้น ต้องการจะสอนให้เห็นความทุกข์เดี๋ยวนี้ ให้เห็นเหตุให้เกิดทุกข์เดี๋ยวนี้ กล่าวคือเรื่องอริยสัจสี่นั่นเอง. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงมีอุปมาลึกลับ ๆ สั้น ๆ ชำระของเกรอะกรังในจิตใจ ของประชาชน เรื่องนรก สวรรค์ เสียพอสมควรก่อน ได้แก่ทรงแสดงเรื่องทาน เรื่องศีล แล้วเรื่องสวรรค์ แล้วย้ำเรื่องโทษของสวรรค์ แล้วจึงถึงเรื่องการออกไปเสียจากสวรรค์ ที่เรียกว่าเนกขัมมะ การออกไปเสียจากกามคุณ ว่าจะมีผลดี อย่างนั้น ๆ. พอมาถึงขั้นนี้แล้ว คนนั้นที่เรียกได้ว่ามีหัวใจเคยเกรอะกรังไป ด้วยตะกอนต่าง ๆ มาแต่กาลก่อน ๆ ถูกชำระล้างหมดสิ้นดีแล้วก็พร้อมที่จะรู้ อริยสัจสี่ คือทุกข์ มูลเหตุให้เกิดทุกข์ สภาพที่ไม่มีความทุกข์เลย และวิธีปฏิบัติที่จะให้ลุล่วงสภาพชนิดนั้น. พระพุทธเจ้าท่านก็สอนเรื่องของท่านโดยตรง เอาตนเอง.

ส่วนตอนเรื่องนรก สวรรค์ อะไรนั้น เป็นตอนที่ไม่ใช่ใจความของ พุทธศาสนา เขาเชื่อกันอยู่อย่างนั้นแล้ว เขาทำกันอยู่อย่างนั้นแล้ว ก่อน พระองค์เกิด. ถ้าไปต่อเรื่องนี้มา ว่าเป็นพุทธศาสนา ก็เรียกว่าไม่ยุติธรรม พระพุทธเจ้าท่านไม่ชี้ตัวอย่างนั้น. เรื่องของท่านจึงมีแต่เรื่องโลกุตตระ คือ อริยสัจสี่เป็นพื้น. เพราะฉะนั้น จึงเห็นได้ว่าเรื่องสวรรค์ หรือนรกนั้นไม่ใช่ ประเด็นของพุทธศาสนา แต่มันพลัดมาอยู่ในคำของพระพุทธเจ้าได้ เพราะ ความจำเป็นอย่างนี้ ; ฉะนั้นเราไปสนใจกับตัวพุทธศาสนาโดยตรงเสีย ปัญหา เรื่องนรกสวรรค์ ก็จะหมดสิ้นไปในตัวเอง หมดความจำเป็นไปในตัวเอง. เพราะถ้าขึ้นเชื่องมงายไปตามผู้อื่น ว่ามีจริง เป็นจริง อย่างนั้นก็เป็นการถูกหลอก ; หรือแม้เขาจะบังคับกระแสนิจให้เห็นได้ทางปาฏิหาริย์ ก็ยังเป็นการถูกหลอกอย่าง ลึกซึ้งอยู่ดี. พุทธบริษัทไม่ทำอย่างนี้ จึงพิสูจน์เรื่องความทุกข์ และเรื่อง ความดับทุกข์โดยตรง เป็นเรื่องของพุทธศาสนาแท้.

๖. ปัญหาที่ว่า : อตฺตาคือตัวตน ที่แท้คือความรู้สึกว่าตัวตนมันเกิดขึ้นได้เพราะจิตมีอวิชชา หรือว่าเกิดขึ้นได้เพราะเหตุใด? ในชั้นศีลธรรมหรือชั้นโลกียะ ยังรับรองว่ามีอัตตาอยู่ เช่นพุทธภาษิตที่ว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโต - คนเป็นที่พึ่งของตนเอง ดังนี้ ใช่หรือไม่?

นี่ ผู้ถามยืนยันด้วยพระพุทธภาษิต ว่าตน เป็นที่พึ่งแห่งตน. นั่นว่าพุทธภาษิตมีอยู่อย่างนี้จริง และอัตตาก็เกิดมาจากอวิชชาจริง. ในชั้นศีลธรรมคือในชั้นที่ยังเป็นโลก ๆ อยู่ ความรู้สึกว่าอัตตายังมีอยู่ การสมมติชื่ออัตตาก็รับรองว่าต้องมีอยู่ เพราะมันช่วยไม่ได้; เพราะคนที่ยังอยู่ในวิสัยโลกมีความเป็นโลกอยู่นั้น ต้องมีความรู้สึกว่ามีอัตตาอยู่ตามปรกติ. ความรู้สึกว่าอัตตานั้นแหละ คือความหมายของความรู้สึกที่อยู่ในวิสัยโลก หรือเป็นตัวยึดถือว่าโลก. เพราะฉะนั้นในชั้นโลก หรือชั้นศีลธรรมก็ตาม จึงยังต้องมีอัตตานั้นแน่นอน เพราะมันมีอยู่ก่อนแล้ว. เราจะไปละอัตตานั้นคือ ๆ โดยการบังคับด้วยศีลธรรมนี้ทำไม่ได้. เพราะฉะนั้น ในการที่จะถอนตัวตนออกจากความทุกข์ ก็ต้องใช้อัตตายึดถือตัวเอง อัตตาทลอมกลางที่ยึดตัวเองถือตัวตนนั้นเอง เป็นเครื่องถอน. อาศัยอัตตานั้นเอง ยกอัตตานั้นมาให้ตี ให้อึดกว่า ตีขึ้นตามลำดับ ๆ; ท่านจึงว่า อตฺตา หิ อตฺตโน นาโต มีความหมายว่าความยึดถือในอัตตานั้นแหละ มันมีกำลังรุนแรงพอที่จะรักตัวเอง แล้วถอนตัวเองขึ้นมา ในระดับสูง. เมื่อถอนขึ้นมา ๆ ให้สูงขึ้นเป็นลำดับ ๆ มันก็ไม่ไปไหนเสีย จะต้องมาถึงจุดที่ไม่มีอัตตาก็จะต้องมีความเข้าใจในธรรมชาติ ในสิ่งแวดล้อมทั้งหลายทั้งปวง มากขึ้น เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มากขึ้น ก็จะได้เห็นชัดถึงข้อที่ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเป็นเพียงธรรมชาติ คือเป็น รูปธรรม นามธรรม หมุนไปตามเหตุตามปัจจัยตามบท อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วก็เห็น อนัตตา เลยกพ้นจากอัตตาได้, อยู่เห็นอัตตาคือ เป็นนิพพานได้. ฉะนั้นจึงเห็นได้ชัดว่า อาการเช่นนั้น เป็นอัตตาที่พึ่งของอัตตา พระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสไม่ผิด ทั้ง ๆ ที่ตรัสว่า ไม่มีอัตตา.

การที่ตรัสว่า อตฺตาเป็นที่พึ่งแก้อตฺตา นี้ ตรีสแก่คนที่กำลังมีอัตฺตา มีตัวตน ได้แก่เราท่านทั้งหลายที่กำลังมีตัวตนนี้. เพราะฉะนั้นในชั้นศีลธรรม จึงสอนให้เคารพตัวตน รักตัวตน นับถือตัวตน ยกตน เช่นตนขึ้นมา ด้วยการ ละความชั่วและหวังความดี และดีต่อ ๆ ไป จนที่สุด ก็จะถึงที่สุดของตัวตน คือเลิกบูชาความดี. เพราะว่าอัตฺตาที่ดี ก็ยังมีความทุกข์ไปตามประสาของความมี อัตฺตาที่ดี คือต้องแบกตัวตนที่หนักเท่า ๆ กันกับอัตฺตาที่ชั่ว; ทั้ง ๆ ที่อัตฺตาที่ดีนี้ หนักยิ่งกว่าอัตฺตาที่ชั่ว ด้วยซ้ำไป ; จึงเป็นการจำเป็นที่จะต้องถอนอัตฺตา จนเป็นอนัตฺตาโดยสมบูรณ์. เตียววันเกิดสติปัญญา มองเห็นชัดว่าไม่เป็นอัตฺตา แต่เป็นอนัตฺตา.

ในตอนแรก ต้องยึดถือว่าอัตฺตา แล้วมีอัตฺตาอยู่เต็มอัตฺทั้งนั้น. ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ถูกแล้ว ที่กล่าวว่าอัตฺตานี้ มาจากความไม่รู้ หรือความรู้ผิด แล้วก็อาศัยความยึดถือในอัตฺตานั่นเอง ถอนอัตฺตานั่นออกเรื่อย ๆ เหมือนกับ บันไดขั้นที่หนึ่ง ก็เป็นบันไดของบันไดขั้นที่สอง ของบันไดขั้นที่สาม ตามลำดับ ทั้ง ๆ ที่มันเป็นบันไดเหมือน ๆ กัน. เราอาศัยอัตฺตานี้ เป็นเครื่องหน่วงอัตฺตา ขึ้นไปตามลำดับ เป็นกฎธรรมคาที่มนุษย์ในโลกจะต้องถือเป็นหลัก ในเมื่อยังมี อัตฺตาอยู่ จนกว่าจะพ้นอัตฺตา. หลักว่าอัตฺตาเป็นที่พึ่งแก้อตฺตา ตนเองเป็นที่พึ่งตนเองนี้ จึงไม่ผิด; ทั้ง ๆ ที่แท้จริง ไม่มีอัตฺตา มีแต่อนัตฺตา. เพราะฉะนั้น ถามว่า อะไรเป็นผู้พ้น มันก็คืออัตฺตาเป็นผู้พ้น พ้นจากสิ่งที่อัตฺตาหลงใหลว่า เป็นตัวเป็นตนนั่นเอง.

อัตฺตา ทั้งที่ไม่ใช่เป็นตัวตนโดยแท้จริง มันก็ทำสุข ทำทุกข์ ทำดี ทำชั่วได้. เพราะฉะนั้น ทั้งที่ไม่เป็นตัวตน มันก็พ้นจากดี จากชั่ว จากสุข จากทุกข์ ได้. ต่อเมื่อหลังจากนั้นแล้ว จึงจะหมกอัตฺตา; จิตนี้หมก ความรู้สึกว่าอัตฺตา เป็นจิตที่บริสุทธิ์ถึงที่สุดสิ้นเชิง ไม่มีความยึดถือว่าอัตฺตา ไม่หนัก ไม่มีดี ไม่เศร้าหมอง ไม่เร่าร้อน ไม่อะไรอีกต่อไป.

๗. เรามีเวลาสำหรับตอบปัญหาอีกเพียงข้อเดียว ก็ถามว่า นิพพานคือสภาพของจิตที่สะอาด สว่าง สงบ หรืออีกนัยหนึ่ง ก็คือจิตที่ไม่มี อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ไข้หรือไม่ว่าง? ถ้าใช่ ที่ว่านิพพานเป็นสุดยอดนั้น คงหมายถึงการว่างจากตัณหาอุปาทาน หรือกิเลสนั่นเอง. ส่วนจิตที่สะอาด สว่าง สงบ ยังคงอยู่ต่อไป หรืออย่างไร?

เป็นอันว่า ปัญหาต้นนั้น เราไม่มีอะไร เราเข้าใจกันดีแล้ว เรามี ปัญหาตรงที่ว่า เมื่อจิตปราศจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน โดยสิ้นเชิงแล้ว เป็นจิตสะอาด สว่าง สงบ อยู่แล้ว จิตนั้นยังคงอยู่ต่อไปเป็นอนันตกาลหรือ? ข้อนี้ตอบว่า ถ้าตามภาษาของเถรวาท และตามภาษาที่มีอยู่ในพระพุทธรูป หรือพระไตรปิฎกแล้ว เราไม่ถือว่าจิตเป็นสิ่งที่มิได้อยู่ตลอดอนันตกาล. จิตจะ ต้องดับ เมื่อหมดเหตุหมกบ้จจัย แม้จิตที่บรรลุถึงนิพพานเช่นนี้แล้ว ส่วน ตัวจิตนั้นต้องดับ. ส่วนตัวจิต จะเป็นตัวนิพพาน ก็ไม่ได้; ตัวจิตจะยัง คงอยู่ตลอดอนันตกาล เป็นจิตที่สวยเอากันตบรมสุข ตลอดอนันตกาล ทั้งนี้ ก็ไม่ได้.

ถ้าว่าอย่างนั้น มันกระต๊อไปในทางยึดถือจิตชนิดนั้น ว่าเป็นตัว เป็นตน มันเป็นหลักลัทธิฮินดู ฝ่ายเวทานตะ ที่เป็นปรัชญาฮินดู เป็นคู่แข่ง กับพระพุทธเจ้า; หรือเป็นหลักของฝ่ายไชนะ หรือ jainism หรือเตียรตีย์นิกรนต์ ซึ่งเป็นคู่แข่งอย่างยิ่ง กับพระพุทธศาสนา. ลัทธินั้น เขาถือว่าจิตที่หลุดพ้น จากกรรมทั้งปวงแล้ว จะอยู่เป็นไกววัลย์ หรือ เกวลยะ เป็นอยู่ตลอดกาล ไม่มีที่สิ้นสุด. จิตดวงนั้นเป็นอัตตาใหม่เป็นอัตตาถูกต้อง เป็นอัตตาที่บริสุทธิ์แท้ เป็นอัตตาเดิม เป็นอนันตกาล. เราจะไปเข้าใจว่าจิตที่สะอาด สว่าง สงบ แล้ว จะยังอยู่เป็นอนันตกาลเช่นนั้น ไม่ได้; ไม่ใช่มติของพุทธศาสนา; แต่จะไหล ไปเป็นมติของเวทานตะ หรือของไชนะ เตียรตีย์นิกรนต์ ที่เป็นคู่แข่งกันกับ พุทธศาสนา มาแต่แรกจนบัดนี้.

สิ่งที่จะเป็นอนันตกาล สำหรับพุทธศาสนา ก็คือธรรมะฝ่ายอสังขตะ หรือที่เราชอบเรียกโดยสมมติว่า นิพพาน คือแดนเป็นที่ดับของกิเลส ของสังขาร ของความทุกข์. สมมติคล้าย ๆ กันว่าเป็นภาวะอันหนึ่ง ก็เป็นตัวคนพิเศษ อันหนึ่ง ที่มีอยู่ตลอดอนันตกาล; แต่ที่แท้ ไม่ใช่ตัวตน เป็นธรรมชาติ อันหนึ่งเท่านั้น. พระพุทธเจ้าท่านใช้คำว่า “ธรรมชาติอันหนึ่ง” เท่านั้น แต่เรามาลองรักในสิ่งที่น่าปรารถนาเช่นนี้ ยึดถือเป็นตัวตนก็มี. เพราะฉะนั้น จึงเกิดมีพวกที่เรียกว่า มีชั้นรหะ ในหมู่พุทธบริษัทนี้ แทนที่จะมีชั้นเพียง ๕ กลายเป็นว่ามีชั้น ๖ ชั้น คือมีจิตอมตะ ขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง เป็นจิตนิรันดร; อย่างนี้อาตมาถือว่า ไม่ตรงตามหลักของพุทธศาสนา แต่พูดไป ก็จะเป็นเรื่อง ทะเลาะวิวาทไป.

ถ้าจะมีสิ่งที่เป็นนิรันดร เป็น *Eternity* บ้าง ก็ต้องเป็นธรรมชาติฝ่าย อสังขตะ คือสัจธรรมที่เป็นความจริงที่จะดับทุกข์ได้. ถ้าใครเข้าถึงเมื่อไรเป็น ดับทุกข์ได้. สิ่งนั้นรออยู่ทุกเมื่อ ในที่ทุกแห่ง. นอกจากจะเป็นอนันตกาลแล้ว ยังเป็นอนันตเทศะ คือมีในที่ทั้งปวงด้วย ในสถานที่ทั้งปวงด้วย; ทำที่ไหน เมื่อไร เป็นพบเมื่อนั้น จะอยู่ที่หมื่นปี ก็แสน ก็ล้านปี หรือก็กัณฑ์ก็กัลป์ก็ตาม.

เป็นอันว่า การตอบปัญหา ตอบได้เพียงเท่านี้ หมดเวลาแล้ว.

โปรดแก้คำผิด ที่สำคัญ

(ตุลาการภิธรรม ๑)

หน้า	บรรทัดที่	คำว่า	แก้เป็น
๔๔	๗ (จากล่าง)	บัญญัติ	บัญญัติ
๘๘	๑	สิ่งที่ควรพิจารณา	พิจารณาในสิ่งที่ควรพิจารณา
๒๕๐	๔ (จากล่าง)	นึกไม่ถึงว่า	นึกไปถึงว่า
๒๘๒	๗ (จากล่าง)	เขลาเวียน	เขลาเวียน
๒๘๘	๖	การปั้น	การปั้นเซต
๓๒๗	๗	กมุฏีรา กมุฏีรตุตา	ตถาคคภาสิตา กมุฏีรา กมุฏีรตุตา
๔๓๖	๓ (จากล่าง)	อัตราของความเคลื่อนไหว ที่ทำให้เกิด	อัตราของความเคลื่อนไหว ที่ทำให้เกิด
๕๑๑	๘	จิตต์ ปริกขุสสิ	จิตเตน ปริกขุสสิ
๕๑๑	๓ (จากล่าง)	เอจิจุตสสมา ยุคฺคา	เอจิจุตสสมา ยุคฺคา
๕๒๐	๗	ยโส อยโส	อยโส ยโส
๕๖๖	๕	นิหุพฺพา นุนสามาตา มาตา	นิหุพฺพา นุน สามาตา

คำพยานเป็นพยาน

- ๑ เกิดในตระกูล "พาลี" บุรุษบุรุษ ทำการค้า, ตัวเองก็เคยมีเงินไปเสียจนมาเป็น พ่อค้าของมือสองในนามว่า พุทธพาล, เป็นลูกชายของ พระพุทธเจ้า แต่งงานกับ นาง อัญชลี ซึ่งสูงกว่ามีเงินห้าร้อย ๖๐๐ ไร่
- ๒ ทำชีวิตชาวบรุษตามแบบของ พระพุทธเจ้า มีใช้ตามแบบพระเพณีก่อน ซึ่งเป็นเรื่องในพระไตรปิฎก; ทำชีวิตการค้าเพิ่มขึ้นตามควร แม้จะมีสิ่งผิดที่พระปิณฑุและพระปิณฑุอื่น ๆ ในที่สุดก็มีดี เป็นพ่อค้า ชนิต ผอมนเงินสูง กว่าคนธรรมดา มากอยู่เหมือนกัน.
- ๓ มีทั้งคนประจำตัว ชื่อ ลอนไม่ถูกพลา ราม, นายของ มีเงินห้าหมื่น, มีเงิน ห้าหมื่น "ธรรมวิมล" ล้วนรับดุษฎีกัน ทุกวัน ทุกชนิด ทุกเพศ, ซึ่งกว่าครึ่ง สาราพินันท์.
- ๔ แต่ก็มีเงินอื่น ๆ อีก มีคนมีเงินห้าหมื่น และคนมีเงินของปลอม, นางคนดี ที่ดุษฎีพลา ราม มีทรัพย์ห้าหมื่นห้าหมื่น แต่ทั้งนี้ของเขาก็มีเงินห้าหมื่น มีคนรับใช้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ.
- ๕ มีเงิน คำพยาน อายุ ๖๐ กว่าปีแล้ว ก็ยังไม่คิดมีเงินจะซื้อของมาทำการค้า กลับจะหาเงินได้ แต่กลับต้องไปไม่พอแล้วมีเงินเสียอีก, ที่อบรมผู้คนใดให้แต่ใจ สาราพินันท์เป็นรอยตาม ได้จำแนกหนังสือ
- ๖ ข้อดี ทั้งนี้ทุกข ดองจรัล จักจำพเพ็ญ มีเงินครึ่ง อื่น ๆ นี้ คำพยาน และ ส่วนของ คำพยาน รวมไว้ที่นั่น ให้มี พินันท์ ซึ่งยังไม่, ๓๓๓๓.

บันทึก

หนังสือชุด "ธรรมโฆษณของพุทธทาส" เท่าที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา
มาจนถึงวันนี้ มีรายชื่อ และเลขหมายประจำเล่ม ดังนี้ :-

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๑)	พุทธประวัติจากพระโอษฐ์	๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๙]
(๒)	อิทัปปัจจยตา	๑๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๗]
(๓)	สันตสเสตัพพรหม	๑๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๔)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๑	๓๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕)	พุทธิกจริยธรรม	๑๘	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖)	ขุมทรัพย์จากพระโอษฐ์	๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๑๒]
(๗)	โอสราเรตัพพรหม	๑๓.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๘)	พุทธจริยา	๑๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๙)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑	๑๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๐)	มhidลธรรม	๑๗.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๑)	บรมธรรม ภาคต้น	๑๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๒)	บรมธรรม ภาคปลาย	๑๙.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๕]
(๑๓)	อานาปานสติภาวนา	๒๐.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๗]
(๑๔)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๑	๓๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๕)	สุญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๑	๓๘	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๖)	ค้ายธรรมบุตร	๓๗	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๑๗)	ฆราวาสธรรม	๑๗.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๑๘)	ปรมัตถสภาพธรรม	๑๔.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๑๙)	ปฏิปทาปริทรรศน์	๑๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๐)	ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒	๓๖.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๑)	สุญญตาปริทรรศน์ เล่ม ๒	๓๘.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๓]
(๒๒)	เตกิจจกธรรม	๑๗.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๓)	โมกขธรรมประยุกต์	๑๗.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๔)	ศารทกาลิกเทศนา เล่ม ๑	๒๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๕)	ศีลธรรม กับ มนุษยโลก	๑๘.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๖)	อริยศีลธรรม	๑๘.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๗)	การกลับมาแห่งศีลธรรม	๑๘.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๒๘)	ธรรมสังขสงเคราะห์	๑๘.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๒๙)	ปฏิจสมุปปาตจากพระโอรสู	๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๖]
(๓๐)	ธรรมะกับการเมือง	๑๘.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๑)	เยาวชนกับศีลธรรม	๑๘.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๒)	เมื่อธรรมครองโลก	๑๘.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๓)	ไถวัลยธรรม	๑๒.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๔]
(๓๔)	อาสาฬหบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๔	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๕)	มาฆบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๖)	พระพุทธคุณบรรยาย	๑๑.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๗)	วิสาขบูชาเทศนา เล่ม ๑	๒๓	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๘)	ชุมนุมล้ออายุ เล่ม ๑	๔๒.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๓๙)	ธรรมบรรยายต่อทางสุนัษ	๓๙.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๐)	เทคนิคของการมีธรรมะ เล่ม ๑	๓๗.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๑)	อะไรคืออะไร?	๓๗.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๒)	ใครคือใคร?	๓๗.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๓)	อริยสัจจากพระโอรสู ภาคต้น, ภาคปลาย	๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๘]
(๔๔)	ราชภโฏวาท	๓๙.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๕)	กข กกา ของการศึกษาพุทธศาสนา	๑๔.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๖)	ธรรมะเล่มน้อย	๔๐	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๗)	ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ	๔๔.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๘)	ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม ๒	๓๑.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๔๙)	หัวข้อธรรมในคำกลอน และบทประพันธ์ของ "สิริवास"	๔๒.ค	
(๕๐)	ฟ้าสางระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๑	๔๖.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๑)	ฟ้าสางระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ ตอน ๒	๔๖.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๒)	ชุมนุมปาฐกถาชุด "พุทธธรรม"	๓๒	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๓)	สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู	๑๔.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๔)	นวกานุสาสน์ เล่ม ๑	๓๙	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๕)	สันติภาพของโลก	๑๘.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๖)	ธรรมะกับสัญชาตญาณ	๑๕	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๗)	ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑	๔๐.ก	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๘)	อติมมยตาประยุกต์	๑๒.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๕๙)	ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์	๑๕.ข	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๐)	อติมมยตาประทีป	๑๒.๖	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๑)	อติมมยตาปริทัศน์	๑๒.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]

ลำดับพิมพ์	ชื่อหนังสือ	เลขประจำเล่ม	
(๖๒)	สันติภูมิจิตธรรม	๑๓.ข	
(๖๓)	พุทธธรรมประยุกต์	๑๗.๑	
(๖๔)	สัมมัตตานภาพ	๔๐.ฉ	
(๖๕)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๒	๑๖.ก	
(๖๖)	โพธิปักขิยธรรมประยุกต์	๑๔.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๗)	คู่มือการศึกษาพุทธศาสนา	๔๐.ช	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๘)	อานาปานสติบรรยาย-อภิปราย-สัมมนา-สาริต	๒๐.ค	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๖๙)	พัลลิกไตรเทศนา	๒๕.ง	
(๗๐)	ตุลาการิกธรรม เล่ม ๓	๑๖.ข	
(๗๑)	คู่มือที่จำเป็นในการศึกษาและปฏิบัติธรรม	๔๐.ช	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๒)	ธรรมะคือเรื่องของธรรมชาติ	๓๗.ง	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๓)	มนุสสธรรม	๑๗	
(๗๔)	พุทธวิธีชนะความทุกข์	๑๔.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๕)	หลักพุทธศาสนาที่ยังเข้าใจผิดกันอยู่	๑๔.ฉ	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๖)	ปัญหาแห่งมนุษยภาพ	๑๗.ฉ	
(๗๗)	เทคนิคของการมีธรรมะ เล่ม ๒	๓๗.๑	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๘)	ธรรมส์จกปกิณณะ	๑๘.ณ	[พิมพ์ถึงครั้งที่ ๒]
(๗๙)	ธรรมะคือสิ่งพัฒนาชีวิต	๑๘.ญ	

ผู้บริจาคทรัพย์ในการพิมพ์ และผู้ร่วมมือช่วยเหลือทุกท่าน
ขออุทิศกุศลแก่สรรพสัตว์

๑ สิงหาคม ๒๕๕๔

[โปรดช่วยค่าพิมพ์ ตุลาการิกธรรม เล่ม ๑ พิมพ์ครั้งที่ ๓ เล่มละ ๓๐๐ บาท]

